ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

1

ANUL XII

1961

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE * Anul XII, nr. 1/1961

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

1

ANUL XII
1961

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

APARE DE PATRU ORI PE AN

Redacţia revistei : BUCUREŞTI, Raionul I. V. Stalin, Calea Victoriei 194

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ, ACADEMIA R. P. R., Telefon 15.07.91

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Tomul XII, nr. 1 1961

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE LINGUISTIQUE DE BUCAREST

ÉTUDES ET RECHERCHES LINGUISTIQUES

Tome XII, nº 1 1961

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
БУХАРЕСТСКИЙ ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ЯЗЫКОЗНАНИЮ

Том XII, № 1 1961

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

UN FONEM SAU DOUĂ FONEME?

Aplicarea metodei comutării la stabilirea statutului fonologic al semivocalelor romîneşti e̯(^{i}) şi o̯(^{u})

DE

ACAD. E. PETROVICI

Într-o recentă prezentare a sistemului fonologic al limbii romîne, se susţine că un sunet îndeplineşte condiţiile cerute unui fonem dacă e comutabil [1]. O simplă comutare însă nu e suficientă pentru a conferi unui segment al unei succesiuni fonice statutul de fonem, deoarece un segment fonic poate fi bănuit de a constitui cu segmentul precedent sau următor o combinaţie avînd valoare monofonematică. Acesta este şi cazul semivocalelor romîneşti e̯(^{i}) şi o̯(^{u}). S-a afirmat de numeroşi cercetători — mai ales în ce priveşte pe [^{i}] final — că aceste elemente „semivocalice'' formează, cu consoana precedentă, o combinaţie avînd valoare monofonematică.

Cel care primul a stabilit în detaliu principiile metodei comutării în cercetările de fonologie, André Martinet, a arătat că o combinaţie de două sunete reprezintă un fonem, dacă unul dintre ele nu se regăseşte în afara acestei combinaţii. În cazul că, dintre cele două sunete ale succesiunii A B, numai A se întîlneşte neînsoţit de B, acesta din urmă fiind totdeauna însoţit de A, combinaţia A B trebuie considerată ca reprezentînd realizarea unui singur fonem, B neavînd de unul singur nici o valoare distinctivă [2]. Aşadar două sunete ale unei combinaţii de sunete numai atunci pot fi considerate ca o succesiune de două foneme, dacă ambele sunete pot fi comutate cu zero. Faptul că în combinaţia A B numai B poate fi comutat cu zero, iar A nu, ne obligă să conchidem că numai A constituie un fonem, iar B nu.

---

[1] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne, I, Limba latină*, ed. a 3-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1960, p. 66 : „Semivocalele e̯(^{i}) şi o̯(^{u}) îndeplinesc condiţiile cerute unui fonem : sînt comutabile''.

[2] Vezi André Martinet, *Un ou deux phonèmes?* în „Acta linguistica'', vol. I, fasc. 2, 1939, p. 96 şi urm.

În combinația romînească [Ce̯] [1], de exemplu în cuvîntul *neam* [ne̯am], semivocala [e̯] poate fi comutată cu zero, obținîndu-se forma [n-am] 'n-am', pe cînd consoana precedentă, în speță [n], nu poate fi comutată cu zero, deoarece un [e̯] nu se găsește niciodată neprecedat de consoană [2], prin urmare n-are nici o valoare distinctivă de unul singur. De aici rezultă că combinațiile de tipul [Ce̯] au valoarea monofonematică.

S-a susținut însă că [e̯] poate fi identificat cu iod. Dar o pereche minimală ca [byată] 'biată' -[be̯ată] demonstrează că [e̯] are un statut fonologic deosebit de acela al lui iod. În combinația ''consoană labială + [y]'', ambele sunete pot fi comutate cu zero, deoarece [y] se întîlnește și neprecedat de consoană. Dacă, în forma [byată], comutăm cu zero atît pe [b] cît și pe [y], obținem formele romînești [bată] și [yată] 'iată'.

Așadar, pentru ca un sunet să poată îndeplini condițiile cerute unui fonem, nu e suficientă comutarea lui cu alt sunet, ci e obligatorie atît comutarea lui cu zero, cît și comutarea cu zero a sunetului vecin cu care este bănuit de a constitui o combinație monofonematică.

În ceea ce privește combinațiile cu valoare monofonematică [C^{i}] și [Ce̯], trebuie remarcat că ele se află în distribuție complementară: prima apare la sfîrșit de cuvînt (cf. [viner^{i}]), iar a doua înainte de *a* și *o* (cf. [vinere̯a] [3], la vocativ [vinere̯o] [4]).

Prin urmare metoda comutării — just aplicată — nu dovedește existența în sistemul fonologic al limbii romînești, a unor foneme semivocale, care să nu fie nici foneme consoane și nici foneme vocale [5].

ОДНА ФОНЕМА ИЛИ ДВЕ ФОНЕМЫ?

Применение метода коммутации для определения фонематического статуса румынских полугласных e̯ (^{i}) и o̯ (^{u})

РЕЗЮМЕ

Звук не выполняет условий, требуемых фонемой, лишь потому, что он может быть заменен, (коммутирован), так как вместе с соседним звуком он может составлявить звукосочетание монофонематического

[1] Prin C desemnăm orice consoană.

[2] În forme ca *ea*, *aceea*, *aleea* etc. *ea* reprezintă în realitate pe [ya].

[3] Forma [vinere̯a] se obține prin adăugarea morfemului -[a] (articol hotărît feminin singular) la forma [viner^{i}]. Caracterul deschis al lui [a] determină deschiderea elementului semivocalic [^{i}], care devine [e̯].

[4] În realitate elementul semivocalic al diftongului romînesc scris *eo* (uneori *io*) este un *ö* (sau un *ü*) semivocalic. Și înaintea unui *u* elementul semivocalic prezintă timbrul *ü*. Un cuvînt ca *puștiul* se pronunță [pușt^{ü}ul]. Combinația [t^{ü}] e în distribuție complementară cu combinația [t^{i}] : [pușt^{ü}ul-pușt^{i}].

Prin urmare combinațiile monofonematice constituite dintr-o consoană + semivocală cu timbru palatal prezintă variantele [C^{i} C^{e} C^{ö} C^{ü}] distribuite complementar : prima la sfîrșit de cuvînt, celelalte trei înainte de *a*, *o* și *u*.

[5] Teză susținută de A. Avram și admisă de acad. Al. Rosetti (vezi A. Rosetti, *Recherches sur les diphtongues roumaines*, București—Copenhaga, 1959, p. 139 și urm.). În ceea ce privește semivocalele /y/ și /w/, ele sînt în realitate consoane, deoarece au funcțiune consonantică.

значения. Обязательно, чтобы в звукосочетании такого рода оба звука могли быть заменены нулем; только в этом случае они могут считаться фонемами. Если только один звук звукосочетания заменить нулем, соответствующее сочетание надо считать реализацией единой фонемы. Румынские группы, образованные из одного согласного, после которого следует полугласный e̯ (^{i}) и o̯ (^{u}), имеют монофонематическое значение, так как согласный не может быть заменен нулем и, следовательно, полугласный никогда не встречается без предшествующего соласного. Румынские полугласные e̯ (^{i}) и o̯ (^{u}) не являются фонемами.

UN OU DEUX PHONÈMES?

Application de la méthode de la commutation à la détermination du statut phonologique des semi-voyelles roumaines e̯(^{i}) et o̯(^{u})

RÉSUMÉ

Par le seul fait qu'il est commutable, un son ne satisfait pas aux conditions d'être phonème, car il peut former avec un son voisin une combinaison, à valeur monophonématique. Au cas d'une telle combinaison, il est obligatoire pour les deux sons d'être commutables avec zéro pour pouvoir leur accorder le statut de phonèmes. Si ce n'est qu'un seul son de la combinaison qui soit commutable avec zéro, la combinaison respective doit être considérée comme la réalisation d'un seul phonème. Les groupes roumains formés par une consonne suivie d'une semi-voyelle e̯(^{i}) et o̯(^{u}) ont une valeur monophonématique, puisque la consonne ne peut pas être commutée avec zéro et par conséquent la semi-voyelle n'apparaît jamais sans être précédée par une consonne. Les semi-voyelles roumaines e̯ (^{i}) et o̯ (^{u}) ne constituent pas des phonèmes.

DESPRE REGULA COMUTĂRII ÎN FONOLOGIE

DE

ACAD. AL. ROSETTI

Acad. E. Petrovici, referindu-se într-o lucrare recentă la regula comutării în fonologie şi la aplicarea ei concretă, afirmă că A. Martinet ar fi stabilit că pentru ca o combinaţie de două sunete succesive să reprezinte două foneme e necesar ca fiecare din cele două sunete să fie comutabil cu zero : „aşadar'' arată acad. Petrovici, „două sunete ale unei combinaţii de sunete numai atunci pot fi considerate ca o succesiune de două foneme, dacă ambele sunete pot fi comutate cu zero'' (p. 7). Şi mai departe : „pentru ca un sunet să poată îndeplini condiţiile cerute unui fonem, nu e suficientă comutarea lui cu alt sunet, ci e obligatorie atît comutarea lui cu zero, cît şi comutarea cu zero a sunetului vecin cu care este bănuit de a constitui o combinaţie morfonematică''[1].

Dacă ne referim, însă, la lucrarea citată a lui A. Martinet[2], constatăm că, la locul respectiv, Martinet nu pune condiţia comutabilităţii cu zero, adăugită de acad. Petrovici. Reproducem propriile cuvinte ale lui Martinet : „Nous dirons donc que deux sons successifs ne représentent avec certitude deux phonèmes distincts que s'ils sont tous deux commutables, c'est-à-dire si l'on peut, en les remplaçant par un autre son, obtenir un mot différent'' (p. 96) ; şi adaugă (*loc. cit.*) : „Il est important de noter que la commutation est parfaitement valable *si* (sublinierea noastră) elle se fait avec zéro'' (comutabilitatea cu zero *nu* e deci obligatorie !).

În privinţa castilianului *chato* [*tšato*], citat de Martinet (la p. 97) şi de acad. Petrovici, vom spune că acest caz e diferit de cazul rom. p^i sau p^e, n^i sau n^e etc., la care se referă de asemenea acad. Petrovici, pentru motivele următoare : cele două elemente din castil. *tš* formează un singur fonem nu pentru că *t* nu e comutabil cu zero (regula acad.

[1] Acad. E. Petrovici, *Un fonem sau două foneme? Aplicarea metodei comutării la stabilirea statutului fonologic al semi-vocalelor romîneşti* $ę^{(i)}$ şi $ǫ^{(u)}$, în acest volum, p. 7.

[2] André Martinet, *Un ou deux phonèmes?* în „Acta linguistica'', I, 1939, p. 94–103.

Petrovici), ci pentru că *t* nu e comutabil în general; într-adevăr, *š* nu apare, în castiliană, decît precedat de *t*. Înainte de *š* nu e posibil nici un alt sunet, și nici zero, în castiliană. Lucrul acesta a fost arătat lămurit de Martinet (*loc. cit.*, p. 97) : *t* nu e comutabil în general (deci, nici cu zero, nici cu un alt sunet). Concluzia firească este deci că *tš*, în castiliană, e realizarea fonemului *č* (Martinet, *loc. cit.*).

Întorcîndu-ne la faptele romînești citate de acad. Petrovici, constatăm că în *lunẹa*, *lun*ⁱ, grupul *n* + *ẹ*, *n* + ⁱ e constituit din două sunete, ambele comutabile :

lunẹa : *n* e comutabil cu *p* : *lupẹa*; cu *m* : *lumẹa*, *ẹ* e comutabil cu zero : *luna*.

lupi : *p* e comutabil cu *n* : *lun*ⁱ; cu *m* : *lum*ⁱ.
i e comutabil cu *e* : *lupe*; cu zero : *lup*.

Așadar, în timp ce *š* din grupul castil. *tš* apare precedat *numai* de *t*, *ẹ* din rom. *nẹ* poate fi precedat și de *n*, și de *p*, și de *m*. În *nẹ*, *n* poate apărea independent de *ẹ* : *lunea* — *luna*, iar *ẹ* poate apărea independent de *n* : *lunea* — *lumea*.

După cum vedem, acad. E. Petrovici se referă la A. Martinet (*art. cit.*), îl citează în sprijinul teoriei sale, dar, de fapt, nu acceptă regula dată de Martinet, căci ceea ce spune acad. Petrovici diferă, după cum am arătat mai sus, de regula stabilită de Martinet (*op. cit.*, p. 96).

A. Avram [1] a aplicat regula lui Martinet, luînd ca exemplu termenul *casă* și operînd comutația asupra acestui cuvînt : *casă-cană-cadă-capă-cară*; *case*; *cast* [2]. Din exemplele enumerate reiese că ambele elemente din grupul *să* sînt comutabile, dar nici unul nu e comutabil cu zero. Ar rezulta oare de aici, potrivit concepției acad. Petrovici, că cele două sunete din *să* nu pot fi considerate ca o succesiune de două foneme diferite, întrucît ele nu pot fi comutate cu zero? Desigur că nu. Aceasta ar echivala cu negarea unui fapt evident, care nu are nevoie de comentarii. Independența reciprocă a celor două elemente (*s* apare independent de *ă*, iar *ă* independent de *s*) e deci suficientă pentru a asigura existența acestor două foneme, așa cum în *lunẹa* — *luna*, *ẹ* este independent de *n*, iar *n* independent de *ẹ*.

*

Vom spune, în concluzie, că socotim neizbutită încercarea acad. Petrovici de restrîngere a legii stabilite de A. Martinet, întrucît regula acad. Petrovici e dezmințită de practica comutării.

În consecință, combinațiile consoană + *e* nu au valoare monofonematică, după cum susține acad. Petrovici, ci sînt alcătuite din două elemente distincte, consoana și semi-vocala următoare.

---

[1] Andrei Avram, *Contribuții la studiul fonologiei limbii romîne*, în SCL, VII, 1956, p. 193—205; *Les semi-voyelles roumaines au point de vue phonologique*, în *Mélanges linguistiques...*, Oslo, p. 71—79; *Remarques sur les diphtongues du roumain*, în *Recherches sur les diphtongues roumaines*, p. p. A. Rosetti, Bucarest-Copenhague, 1959, p. 135—143.

[2] SCL, VII, 1956, p. 195.

În privința diftongilor *e̯a* și *ya*, trebuie spus că ei nu sînt deosebiți, după cum susține acad. Petrovici (*loc. cit.*), deoarece *e* în *beată* joacă exact rolul lui *i* în *piatră* [1].

О ПРАВИЛЕ ЗАМЕНЫ В ФОНОЛОГИИ

РЕЗЮМЕ

Ссылаясь на правило замены, установленное А. Мартине, академик Е. Петрович показывает, что в комбинации из двух звуков оба этих звука могут считаться последовательными фонемами только в том случае, если каждая из них может быть заменена нулем.

Однако Мартине не выдвигает условия замены звуков нулем.

Пример с p^i или p^e в румынском языке, приводимый Петровичем, ни в коем случае нельзя сравнивать с примером, данным Мартине и относящимся к начальным согласным в кастильском — *chato* [*tšato*]: в этом случае два элемента, входящие в комбинацию *tš*, составляют одну фонему не потому, что *t* не может быть заменен нулем, а по той причине, что *t* вообще не может быть заменен. Действительно, в кастильском *š* появляется только в комбинации, в которой ему предшествует *t*; никакой другой звук (или нуль) не может появиться перед *š* в кастильском. Следовательно, *tš* является реализацией фонемы *c*.

По другому обстоит дело в румынском языке: в комбинациях $n + e$, $n + {}^i$ (*lunea* «в понедельник», *luni* «понедельник»), которые должны бы быть, согласно Петровичу, монофонематическими, замена *n* (*lunea*) на *p*: *lupea*, на *m*: *lumea*, замена *e* нулем в слове *luna* «луна» и замена *p* (*lupi*) нулем: lun^i и *m*: lum^i, а также замена *i* на *e*: *lupe* и нулем: *lup* обеспечивают независимость двух вышеупомянутых фонем. Следовательно, *n* независим по отношению к *e̯*, а *e̯* не зависит от *n* в *lunea* «понедельник» — *luna* «луна».

SUR LA RÈGLE DE LA COMMUTATION EN PHONOLOGIE

(RÉSUMÉ)

E. Petrovici, en se référant à la règle de la commutation posée par A. Martinet, enseigne que dans une combinaison de deux sons, les deux sons ne peuvent être considérés deux phonèmes successifs que si chacun d'eux peut être commuté avec zéro.

Mais à l'endroit cité, Martinet ne pose pas comme condition la commutation avec zéro.

---

[1] V. A. Rosetti, în *Recherches sur les diphtongues roumaines*, p. 96.

Le cas du roumain p^i ou p^e, cité par Petrovici, n'est nullement comparable à celui de la consonne initiale du castill. *chato* [*tšato*] cité par Martinet : ici les deux éléments du *tš* forment un seul phonème non pour la raison que *t* n'est pas commutable avec zéro, mais parce que *t* n'est pas commutable en général ; en effet, en castillan *š* n'apparaît que précédé par *t* ; devant *š*, aucun son (ni zéro) n'est possible en castillan. *tš* est donc la réalisation du phonème *č*.

Les choses sont différentes en roumain : dans les combinaisons $n + e$, $n + {}^i$ du roumain (*lunea* „le lundi'', *luni* „lundi''), qui seraient, selon Petrovici, monophonématiques, la commutation de *n* (*lunea*) avec *p* : *lupea*, avec *m* : *lumea*, la commutation de *e* avec zéro dans *luna* „la lune'' et la commutation de *p* (de *lupi*) avec zéro : lun^i, avec *m* : lum^i et la commutation de *i* avec *e* : *lupe* et avec zéro : *lup* assurent l'indépendance des deux phonèmes : *n* est donc indépendant de e̯ et e̯ est indépendant de *n* dans *lunea* „le lundi'' — *luna* „la lune''.

SISTEMUL VOCALIC AL LIMBII ROMÎNE

DE

EM. VASILIU

0. Vocalismul limbii romîne a fost descris în termenii unui sistem bidimensional, ale cărui coordonate sînt l o c a l i z a r e a și a p e r t u r a.

Acest sistem a fost reprezentat de majoritatea fonologilor ca un triunghi : pe treapta maximală de deschidere figurînd un singur fonem, /a/, iar pe treapta minimală de închidere figurînd trei foneme, /i, î, u/, [4, p. 5—6 ; 10 p. 96 ; 3 pass.][1] sau două foneme, /î, u/, [8 p. 9].

Małecki a reprezentat sistemul vocalic al limbii romîne sub forma unui dreptunghi : pe treapta maximală și pe treapta minimală de deschidere figurînd un număr egal de foneme : /i, î, u/, pe treapta minimală, /e̯a, a, o̯a/, pe treapta maximală, [7 p. 156].

0.1. Ceea ce caracterizează descrierile prezentate sumar mai sus este faptul că fonemele sînt definite pe o bază strict f o n e t i c ă și nu f u n c ț i o n a l ă. Așa se explică de ce în niciuna din descrierile amintite nu se arată o r i e n t a r e a sistemului.

0.1.1. Într-adevăr, considerînd de exemplu că opoziția /i, e, a/ este o opoziție g r a d u a l ă, nu putem ști care este termenul marcat și care este termenul nemarcat, sau, mai precis, care este marca de corelație : *închiderea* sau *deschiderea*. Cu alte cuvinte, putem defini cu egală justificare un /a/ drept un /e/ + *deschidere* sau un /e/ drept un /a/ + *închidere*. În primul caz am considera *deschiderea* ca marcă de corelație, în cel de-al doilea, *închiderea*.

0.1.2. Din cauza faptului că o r i e n t a r e a sistemului nu este stabilită, nici unul din membrii sistemului nu poate fi definit decît în mod arbitrar : seria /i, î, u/ poate fi definită ca serie nemarcată iar seria

---

[1] Numărul închis între paranteze drepte reprezintă numărul sub care figurează o anumită lucrare în lista de *Lucrări citate*, de la sfîrșitul acestui articol (p. 22), iar numărul care figurează după p. indică pagina la care ne referim ; cînd între paranteze figurează mai multe numere urmate de indicația paginii, fiecare număr care precedă indicația p. reprezintă o lucrare din lista amintită.

/e, ă, o/ ca serie marcată prin *deschidere*; seria /e, ă, o/ ca serie nemarcată iar seria /i, î, u/ ca marcată prin *închidere*; seria /e, ă, o/ ca serie nemarcată în raport cu seria /i, î, u/, marcată prin *închidere*, și în raport cu /a/, marcat prin *deschidere* ș.a.m.d.

0.2. Ne propunem ca, în cele ce urmează, să descriem sistemul vocalic al limbii romîne, pornind de la criterii riguros intra-lingvistice, funcționale, și anume: criteriul *neutralizării* opozițiilor vocalice și criteriul *alternanțelor* fonematice [6].

1. Înainte de a trece la clasificarea propriu-zisă a fonemelor vocalice, vom face o scurtă prezentare a inventarului de unități invariante și a alofonelor care interesează direct discuția noastră.

1.1. Pe baza probei comutării [6] se pot degaja următoarele foneme vocalice:

/a, o, u/ din perechi minimale de tipul /dar-dor-dur/;
/î, i/ din perechi minimale de tipul /vînă-vină/;
/ă, e/ din perechi minimale de tipul /mări-meri/.

1.1.2. După cum am arătat cu altă ocazie, „semivocalele" [e̯, o̯, j, w] pot fi considerate ca alofone ale vocalelor [e, o, i, u], respectiv, cu condiția admiterii unei joncturi silabice, notate prin [-] [14]. În aceeași situație se află [^{j}] (= i final afonizat [14]).

1.1.3. Vocalele /e, i, o, u, ă, î/ se realizează ca [^{j}ę, ^{j}i, ^{w}ọ, ^{w}u, ^{ɨ}ặ, ^{ɨ}î] la inițială de cuvînt sau de silabă, după vocală; în această poziție, există un raport de variație liberă între [e, i, o, u, ă, î] pe de o parte și [^{j}ę, ^{j}i, ^{w}ọ, ^{w}u, ^{ɨ}ặ, ^{ɨ}î] pe de altă parte (cf. pronunțări ca [^{j}ęlefant — elefant], [^{j}imağine — imağine], [^{w}ọm — om], [^{w}urs — urs], [^{ɨ}ặla — ăla], [^{ɨ}în — în]).

Vocalele care urmează după /o, u/ și /e, i/ sînt precedate de un sunet semivocalic cu un timbru identic cu cel al vocalei precedente: [ŕo^{w}ặ], [tări^{j}á], [re^{e}ál], [lu^{w}înd] etc. În aceste situații, transcripția fonematică va fi deci: /roă, tăria, real, luînd/.

1.2. Unitățile /a, e, i, ă, î, o, u/, degajate prin comutare, se clasifică din punct de vedere f o n e t i c în felul următor:

/a/ : vocală deschisă neutră ca localizare
/e/ : „ medie anterioară
/i/ : „ închisă anterioară
/ă/ : „ medie centrală
/î/ : „ închisă centrală
/o/ : „ medie posterioară
/u/ : „ închisă posterioară

Vocalele din seria posterioară se caracterizează prin labialitate (= rotunjirea buzelor).

1.2.1. Sistemul vocalic descris în termeni f o n e t i c i (ca sub **1.2.**) poate fi reprezentat sub forma cunoscută a unui triunghi:

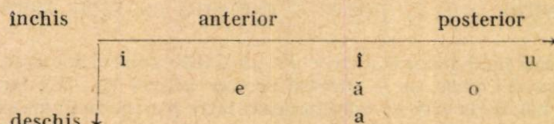

Fig. nr. 1

1.2.2. Diversele descrieri existente ale sistemului vocalic romînesc diferă între ele prin numărul de unități ale inventarului și, implicit, prin definiția fiecărei unități în parte.

Astfel, în cadrul descrierii făcute de Emil Petrovici, [8 p. 9], nu figurează fonemele /i/ și /e/, considerate ca alofone ale lui [î] și [ă], respectiv. În aceste condiții, definiția fonetică a unităților trebuie să fie alta : /î, ă/ sînt foneme anterioare ; /u, o/ sînt foneme posterioare.

În cadrul descrierii făcute de Małecki, seria anterioară este constituită din fonemele /i, e, e͡a/, seria centrală din fonemele /î, ă, a/, iar seria posterioară din fonemele /u, o, o͡a/ [7 p. 156].

Schema prezentată de noi sub **1.2.1.** coincide cu schema dată de Al. Rosetti [10 p. 96, cf. și 11 p. 63]. Fonemul /a/ trebuie considerat ca n e u t r u din punctul de vedere al localizării, deoarece nu există alte foneme cu același grad de deschidere care să i se opună prin localizare.

2. După cum ne-am propus (cf. **0.2.** trecem la clasificarea funcțională a unităților degajate mai sus și definite apoi provizoriu din punct de vedere fonetic ; cele două criterii de clasificare sînt *neutralizarea și alternanțele fonematice*. Vom vedea că, prin aplicarea acestor criterii, se poate ajunge la o definiție univocă și riguros intra-lingvistică a fiecărui termen.

2.1. Bazele teoretice ale acestei clasificări sînt cunoscute și nu vom face decît să le amintim pe scurt [1 p. 35, 2 p. 42 sq., 67 ; 5 pass. 6. p. 53 ; 9 p. 180, 181, 183, 12 pass., 13 pass].

2.1.1. *Criteriul neutralizării.* Neutralizarea este înlocuirea unui termen sau a unei serii de termeni cu alt termen sau o altă serie de termeni în anumite condiții *fonematice* [6]. În poziție de neutralizare (suprimarea unei opoziții) nu este admisă decît ocurența seriei nemarcate în timp ce seria marcată este exlusă din această poziție. Termenul marcat reprezintă termenul *intens* (+), iar termenul nemarcat reprezintă termenul *extens* (÷), deoarece ansamblul de trăsături fonice ale termenului nemarcat aparține și ansamblului de trăsături ale termenului marcat. Termenul care se află în afara opoziției intens/extens, reprezintă termenul *neutru* (0) [5 p. 87—88 ; 2 p. 67 ; 12 p. 32 ; 9 p. 180, 181, 183].

2.1.2. *Criteriul alternanțelor fonematice.* După cum neutralizarea reprezintă înlocuirea unui termen sau a unei serii de termeni în anumite condiții fonematice, *alternanța* reprezintă o înlocuire a unui termen sau a unei serii de termeni în anumite condiții g r a m a t i c a l e [6].

După părerea noastră, din punctul de vedere al definirii unităților fonematice, *alternanțele* pot fi reduse la cazuri speciale de neutralizare : seria de termeni care nu intră în relație de alternanță reprezintă seria nemarcată (extensă) în raport cu una din seriile alternante ; aceasta deoarece seria de termeni care nu intră în alternanță (dar care poate figura în contextul fonematic dat) împreună cu *una* din seriile alternante reprezintă seria de foneme care pot apărea în poziția din care o serie de foneme este exclusă. De exemplu, în cazul alternanței /o-u/, în /mor-murim/, în contextul /m-r/ există poisibilitatea de ocurență a fonemului /o/ dar și a fonemului /i/ : /mir/. Ceea ce înseamnă că fonemele /o, i/ reprezintă seria nemarcată, în raport /u/, care face parte din seria marcată. Detaliile acestei interpretări se vor clarifica sub **2.3** — **2.3.4.**

2.2. Posibilitățile combinatorii ale vocalelor sînt reprezentate în figura nr. 2.

Semnul [x] la intersecția unui rînd cu o coloană arată că vocala care figurează în capătul rîndului poate fi urmată de vocala aflată în capul coloanei intersectate. Absența semnului [x] indică faptul că grupul respectiv nu se realizează în limba romînă. În examinarea combinațiilor vocalice a fost luată în considerație și jonctura silabică (cf. **1.1.2.**) indicată prin [-], deoarece prezența acestui fonem este strîns legată de combinațiile vocalice.

Însoțim această figură de o listă de exemple care ilustrează fiecare combinație în parte. Exemplele sînt date în transcriere fonematică.

2.2.1.

	a	e	i	ă	î	o	u	—
a		x	x			x	x	x
e	x	x	x			x	x	x
i	x	x	x			x	x	x
ă		x	x			x	x	x
î		x	x				x	x
o		x	x	x	x	x	x	x
u	x	x	x	x	x	x	x	x
—	x	x	x			x	x	

Fig. nr. 2

Exemple (însoțim transcrierea fonematică de scrierea ortografică) : /'aer/ (*aer*), /ha'in/ (*hain*), /ao'rist/ (*aorist*), /'aur/ (*aur*), /a-u/ (*au* pers. 3ª pl.) ; /re'al/ (*real*), /a'lee/ (*alee*), /'lei/ (*leii*), teo'rie/ (*teorie*), /'leu/ (*leul*), /le-u/(*leu*) ; /tă'ria (*tăria*), /tă'rie/ (*tărie*), /ko'pii/ (*copiii*), /vio'la/ (*viola*) /akți'une/ (*acțiune*), /fi-u (*fiu* subst.) ; /tăe'tor/ (*tăietor*), /tră'i/ (*trăi*), /'dăo/ (*dă-o*), /'rău/ (*răul*), /ră-u/ (*rău*) ; /'rîe/ (*rîie*), /mîrî'i/ (*mîrîi*, infinitiv), /'rîu/ (*rîul*), /rî-u/ (*rîu*) ; /bo'er/ (*boier*), /ro'i/ (*roi* infinitiv), /'roă/ (*rouă*), /plo'înd/ (*plouînd*) /zoolo'ğie/ (*zoologie*), /'bou/ (*boul*) /bo-u/, (*bou*) ; /končeptu'al/ (*conceptual*), /ku'er/ (*cuier*), /loku'i/ (*locui*, infinitiv), /lu'ă/ (*luă*), /lu'înd/ (*luînd*), /fastu'os/ (*fastuos*), /a'siduu/ (*asiduu*), /'ku-arț/ (*cuarț*) ; /'i-arbă/ (*iarbă*), /'mi-ere/ (*miere*), /ma-i/ (*mai* adv.), /de-o'dată/ (*deodată*), /no-u/ (*nou*).

2.2.2. Înainte de a trece la discutarea figurii nr. 2, trebuie să ne oprim asupra unei particularități de distribuție a vocalei /a/, care nu rezultă din acest tabel și anume : Vocala /a/ poate apărea după secvența /o-/ (= o în poziție nesilabică urmat de jonctura silabică) în opoziție cu toate celelalte vocale, care nu pot apărea în această poziție. Sîntem aici în prezența unui caz de neutralizare, deoarece /a/ este singura vocală care nu are o localizare determinată, în sensul că este singura vocală cu apertură maximală. Toate celelalte vocale au o localizare determinată. Apărînd în poziție de neutralizare /a/ trebuie considerat ca termen *extens* (nemarcat), iar celelalte vocale reprezintă termenii intenși (marcați) în raport cu /a/.

2.2.3. Din fig. 2 rezultă că ocurența fonemelor /ă, î/ este exclusă după /-/, unde este admisă ocurența oricărei alte vocale. Ceea ce caracterizează seria /ă, î/ după cum am văzut (**1.2.**), este *localizarea centrală*. În poziția amintită este permisă ocurența tuturor vocalelor non-centrale. Putem considera deci că seria /ă, î/ reprezintă seria *marcată* (*intensă*) în raport cu seria nemarcată /e, i, o, u/.

Vocalele /e, i/ se disting de seria /o, u/ prin aceea că, înainte de seria centrală este admisă ocurența seriei /o, u/ și este exclusă ocurența seriei /e, i/. Situația verbului *crea*, cu perfectul *creă* și gerunziul *creînd* este o excepție de natură ortografică, întrucît pronunțarea este [kre'ʲę], [kre'ʲind], respectiv, ca și [ve'g'e/, [veg'ind].

Vocalele din seria [e, i] au în comun localizarea anterioară (palatală) și reprezintă, în raport cu seria /o, u/ seria marcată (intensă).

2.3. Alternanțele vocalice din limba romînă sînt indicate în fig. nr. 3, unde în triunghiul vocalelor limbii romîne am indicat printr-o linie care unește două vocale raportul de alternanță în care se află cei doi termeni.

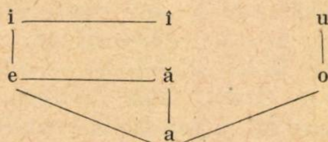

Fig. nr. 3

Exemple (în transcrierea fonematică): /vînd/—/'vinde/, /vine/—/ve'nim/, /văd/ — /'vede/, /văd/ — /'vadă), /kém/ — /'k'amă/, /port/ — /'po-artă/, /port/—/pur'tăm/.

2.3.1. Se observă că niciuna din vocalele din seria închisă (/i, î, u/) nu intră în alternanță cu /a/, în timp ce oricare din vocalele din seria medială poate intra în alternanță cu /a/.

2.3.2. Legătura dintre /i/, /e/ și /a/ nu reprezintă posibilitatea de alternanță între cei doi termeni deoarece nu există nici un morfem care să conțină alternanța /a/-/e/-/i/.

Legătura dintre /u/, /o/ și /a/ nu ne permite să considerăm că, în limba romînă /u/ alternează cu /a/, deoarece nu există nici un morfem care să conțină *numai* alternanța /a/-/u/, fără să conțină și o vocală alternantă intermediară, /o/. Ceea ce în figura nr. 3 apare ca o alternanță cu trei termeni, /a/-/e/-/i/ și /a/-/o/-/u/ trebuie interpretat ca două grupuri de cîte două alternanțe, în care fiecare din cei doi termeni mijlocii poate alterna cu unul din termenii externi ai seriei din care termenul mijlociu face parte.

În consecință, /a/-/e/-/i/ trebuie interpretat ca un grup de două alternanțe : /e/-/a/ și /e/-/i/, iar /a/-/o/-/u/ trebuie de asemenea interpretat ca un grup de două elemente /o/-/a/ și /o/-/u/.

Spunem, în alți termeni, că relația de alternanță nu este tranzitivă.

Alternanța dintre /a/ și /o/ este de natură mai complexă decît celelalte alternanțe, în sensul că alternanța se produce prin prezența lui /a/

după /o/ sau prin absența lui /a/ și a joncturii silabice după /o/, în anumite condiții gramaticale.

Asemănătoare este și alternanța dintre /e/ și /a/, unde alături de alternanța simplă /a/-/e/ ('vadă-'vede), găsim și alternanța complexă între /e/ și /e-a/ : /trek/-/'tre-akă/.

2.3.3. Conform celor arătate sub **2.1.2.** /a/ împreună cu seria /i/, /î/, /u/ reprezintă seria nemarcată (extensă), deoarece /a, i, î, u/ reprezintă seria de foneme a căror ocurență este admisă în orice condiție gramaticală. Într-adevăr, acolo unde, în condiții gramaticale date apare /a/, și unde este exclusă ocurența seriei /e, ă, o/, este tolerată în principiu și ocurența seriei /i, î, u/ care nu intră *niciodată* în alternanță cu /a/, ceea ce înseamnă că /a/ este echivalent cu /i, î, u/ din punctul de vedere al posibilităților de ocurență în anumite contexte gramaticale.

2.3.4. Pe baza celor arătate sub **2.3.2**—**2.3.3.** se poate face următoarea clasificare a vocalelor :

/i, e, u, a/ = seria nemarcată (extensă)

/e, ă, o/ = seria marcată (intensă).

Vocalele din seria extensă nu au un caracter omogen : /i, î, u/ fac parte din seria închisă, /a/ este vocală deschisă.

3. Analiza făcută sub **2.2.1**—**2.3.4.** ne permite să descriem sistemul vocalic al limbii romîne pe baza unor criterii *funcționale*, adică pe baza naturii relațiilor în care intră fonemele vocalice și nu pe baza naturii lor fonetice.

În această descriere, substanța fonică nu reprezintă un criteriu de clasificare ci un element care urmează să fie clasificat. Clasificarea opozițiilor care urmează să fie făcută în paragrafele următoare reprezintă de fapt clasificarea unui material fonic, după criterii funcționale, lingvistice.

Definirea dimensiunilor unui sistem fonematic se face prin raportarea sistemului de relații la substanța fonică.

3.1. Cele arătate sub **2.2.2.** ne permit să stabilim o primă corelație, fundamentală, o vom numi corelație de l o c a l i z a r e, în care termenul extens este reprezentat de /a/ iar termenul intens de seria /e, i, ă, î, o, u/.

Deci :

n o n-l o c a l i z a t : /a/ ~ l o c a l i z a t : /e, i, ă, î, o, u/.

3.1.1. Cea de-a doua corelație pe care o vom considera, subordonată celei dintîi, este aceea de ap e r t u r ă, în care termenul nemarcat este constituit de seria /i, î, u, a/, iar termenul marcat este constituit de seria /e, ă, o/, cu apertură medie (cf. **2.3.4.**).

Deci :

apertură non medie /i, î, u, a/ ~ apertură medie /e, ă, o/.

Termenul /a/ din seria /i, î, u, a/ este distinct de seria /i, î, u/, deoarece /a/ face parte din seria nemarcată a corelației de sub **3.1.**, iar /i, î, u/ fac parte din seria marcată a aceleiași corelații.

3.1.2. Cea de-a treia corelație, subordonată de asemenea celei dintîi, este aceea de *localizare centrală*, în care seria extensă este constituită de fonemele /e, i, o, u/ iar seria intensă de fonemele /ă, î/ (cf. **2.2.3.**).

n o n-c e n t r a l : /e, i, o, u/ ~ c e n t r a l /ă, î/.

3.1.3. A patra corelație este subordonată față de cea de-a treia (și deci și față de cea dintîi) și o vom numi de a n t e r i o r i t a t e, seria marcată este /e, i/, seria nemarcată : /o, u/. Deci :
n o n a n t e r i o r : /o, u/ ~ a n t e r i o r : /e, i/.

3.2. Se observă că vocala /a/ se distinge atît de seria /i, î, u/, nemarcată pe dimensiunea de *apertură* ; cît și de seria /o, u/, nemarcată pe dimensiunea localizării (atît față de corelația central ~ non-central cît și față de corelația anterior ~ non-anterior).

Pentru a respecta principiul de definiție folosit mai sus, vom spune că /a/ este non-non-mediu ca *apertură* și non-non-central ca localizare. Fonemul /a/ apare ca nemarcat din punctul de vedere al ambelor dimensiuni, așa că poate fi considerat ca termen *zero* absolut (cf. **3.2.2.**).

3.2.1. Vocalele /e, i/ reprezintă termenul nemarcat al primei corelații de pe dimensiunea l o c a l i z ă r i i, iar /o, u/ termenul nemarcat al celei de-a doua corelații. Din punctul de vedere al ambelor corelații /o, u/ reprezintă deci seria nemarcată, ea definindu-se de două ori n e g a t i v ca non-non-centrală. Așadar din punctul de vedere al localizării, /o, u/ reprezintă termenul *zero*, distinct de /e, i/ care este termenul *negativ* și distinct de /ă, î/, care este termenul *pozitiv*.

3.2.2. Acordarea valorii *zero* termenului nemarcat în mod absolut din punctul de vedere al unei dimensiuni (sau al ambelor dimensiuni) decurge în mod logic din principiul stabilirii opozițiilor pe baza diferenței minimale dintre termeni. Termenul zero se definește prin absența ambelor trăsături distinctive posibile pe dimensiunea dată (sau pe dimensiunile date) ; de ex. /o, u/ prin absența localizării centrale și anterioare ; /a/ prin absența localizării se distinge de /i, î, u/ iar prin absența deschiderii medii, de /o/.

În schimb seriile nemarcate numai în raport cu o *singură* serie nu pot fi definite numai negativ, prin absența trăsăturii distinctive a seriei marcate, deoarece în felul acesta, ele n-ar putea fi distinse de seriile nemarcate în mod absolut. A defini de ex. seria /e, i/ numai ca non-centrală, înseamnă a nu o putea distinge de seria /o, u/, care și ea este tot non-centrală. Este deci nevoie de a defini această serie *pozitiv* în raport cu seria /o, u/ și *negativ* în raport cu seria /ă, î/ ; seria aceasta definită *în același timp* pozitiv și negativ este analogă cu valorile negative date numerelor : —1 este altceva decît 1 și altceva decît zero sau, în alți termeni, non-unu este altceva decît zero.

3.3. Pe baza considerentelor făcute în paragrafele **3.1.—3.3.** se poate da următoarea schemă care sintetizează descrierea sistemului de opoziții vocalice.

Coordonata orizontală reprezintă localizarea, coordonata verticală reprezintă apertura. Cele două coordonate se orientează către termenul [+],

adică intens; prin [÷] simbolizăm seria negativă, prin [0] seria neutră:

localizare	central +	0	anterior ÷
+	ă	o	e
0		a	
÷	î	u	i

Fig. nr. 4

LUCRĂRI CITATE

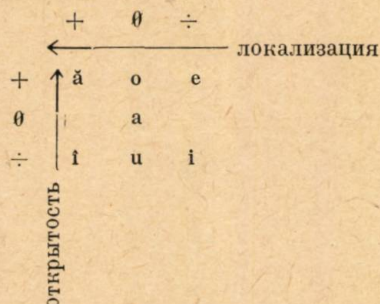
[1] = Emilio Alarcos Llorach, *Fonologia española*, Madrid, 1954.
[2] = Emilio Alarcos Llorach, *Gramatica estructural*, Madrid, 1951.
[3] = Andrei Avram, *Considerații fonologice asupra rimelor romînești*, în *Fonetică și dialectologie*, I, București, 1958.
[4] = A. Graur et A. Rosetti, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, BL, VI, 1938, p. 5–29.
[5] = Louis Hjelmslev, *Note sur les oppositions supprimables*, TCLC, XII, 1959, p. 82–88.
[6[= Louis Hjelmslev, *On the Principles of Phonematics*, în *Proceedings of the Second International Congress of Phonetic Sciences*, London, 1935, p. 49–54.
[7] = M. Małecki, *Bulletin international de l'Académie des sciences et des lettres*, Cracovie, 1934, p. 156, [ap. 4, p. 5].
]8] = E. Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii romîne*, SCL VII, 1956, p. 7–20.
[9] = A. A. Реформатский, *Введение в языкознание*, Moscova, 1955.
[10] = A. Rosetti, *Considérations sur le système phonologique du roumain littéraire*, în *Recherches sur les diphtongues roumaines*, Bucarest–Copenhague, 1959, p. 93–97.
[11] = A. Rosetti, *Sur le système phonologique du roumain*, ibidem, p. 63–66.
[12] = N. S. Trubetzkoy, *Die Aufhebung der phonologischen Gegensätze*, TCLP, VI, 1936, p. 29–46.
[13] = Em. Vasiliu, *Note sur la neutralisation des oppositions phonématiques*, în „Revue de linguistique", III, 1958, no. 1, p. 13–17.
[14] = Em. Vasiliu, *On the Category of „semi-vowels" in Rumanian*, în „Studia linguistica", Lund, 1961.

СИСТЕМА ГЛАСНЫХ РУМЫНСКОГО ЯЗЫКА

РЕЗЮМЕ

Существующие классификации гласных румынского языка основываются на фонетических критериях, а не на фонологических. Автор предлагает функциональную классификацию гласных, основанную на двух критериях: нейтрализация опозиций гласных и чередование гласных.

Результат классификации представлен следующей схемой:

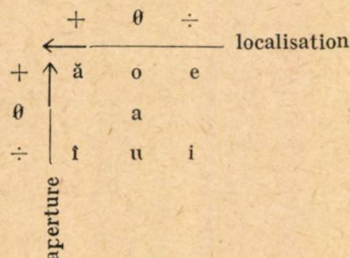

LE SYSTÈME VOCALIQUE DU ROUMAIN

RÉSUMÉ

Les classifications existantes des voyelles de la langue roumaine sont basées sur des critères phonétiques et non pas phonologiques. L'auteur se propose de donner une classification fonctionnelle des voyelles, fondée sur deux critères : la neutralisation des oppositions vocaliques et les alternances vocaliques.

Le résultat de la classification est représenté par le schéma suivant :

NOTE ETIMOLOGICE

DE

GR. BRÎNCUȘ

Bulz

E definit în DA ca „masă (de ceva) de formă (aproape) sferică, cfr. *boț*, *boboloș*, *cocoloș*, *gogoloș*, *golomoz*, *bulgăre*, *blucă*, *bruș*, *gogonea*" (fr. *pelote*, *boule*, *boulette*). DA și TDRG îl compară, pentru etimologie, cu *bulgăre*, de asemenea de origine obscură (DA : „pare a fi o formă iotacizată a lui *bulg* = *bulgăre* și amintește pe lat. *bulga* „sac"). Pușcariu (Lat. Ti und ki, p. 52), renunțînd la etimonul lat. **bulgia*, propune (în recenzia din DR III, p. 822, la Jokl, Linguistisch kultur-historische Untersuchungen) un alb. **bulëzë* sau **bulz*, derivat diminutival din *bulë* „boule" < lat. *bulla* (cf. și G. Meyer, *Et. Wört. der alb. Spr.*). Trebuie arătat însă că în albaneză există un cuvînt *bulëz-a* s.f. „boule" (ex. *një bulëz ujë* „o picătură de apă, de rouă", *i ka dalë një bulëz* „i-a ieșit un neg", Fjalor i gjuhës shqipe, s.v. *bulëz*), derivat din *bulë*. Asteriscul notat de Pușcariu trebuie, deci, șters. Din punct de vedere semantic, nu se ivesc dificultăți pentru explicarea rom. *bulz* din alb. *bulëz*, căci în ambele limbi sensul este același : „boule". Dacă totuși trecerea de la sensul albanez de „obiect minuscul de formă (aproape) sferică" (ex. bob de rouă, neg. etc.) la rom. *bulz* (de mămăligă etc.) pare oarecum forțată, invocăm un fapt relevat de Jokl (*op. cit.*) și anume că suf. alb. *-zë* poate deriva nu numai diminutive, ci și colective. Această din urmă valoare a suf. alb. *zë* am putea-o descoperi la cuvîntul romînesc (nu însă și la cel albanez), cu atît mai mult cu cît și verbul *bulzi*, *îmbulzi* „a îndesa, a înghesui, a buluci (mai ales despre oameni), cf. DA s.v., derivat din *bulz*, privește o colectivitate. *Bulzul* (de mămăligă, de pămînt etc.) nu este de fapt altceva decît o îngrămădire, o înghesuire, o cocoloșire pînă la forma (aproape) sferică a unor mici părticele (de mămăligă, pămînt etc.). Fonetic, *bulëz* > *bulz* se explică ușor prin căderea lui *ë* neaccentuat, fenomen obișnuit în ghegă (comp. *mullëzë* > *mullëz* > *mullz*, Jokl, *op. cit.*, 285, Capidan, în DR II, 595).

Cred că etimologia aceasta este preferabilă celei propuse de Giuglea în DR III, p. 595 : lat. **bullĭdus* (< *bulla*), adj. subtantivizat devenit în romînă *buld*, cu pl. *bulzi* după care s-a refăcut sg. *bulz*, căci un lat. **bullĭdus* nu are corespondente romanice.

Cheț

E înregistrat în DA ca variantă a lui *cîț* ! interjecție cu care se alungă pisica. La ciobanii din satele din nordul Gorjului, l-am auzit în repetate rînduri folosit ca interjecție pentru mînat sau alungat iezii. Cu acest sens, (*cheț* cu var. *gheț*, *căț*, *cțî*, *țî*) nu trebuie socotit ca var. a lui *cîț* din DA (pentru care cf. germ. *Katze* „pisică"), ci cuvînt deosebit care, etimologic, nu e decît alb. *kec-i* „ied" (Fjalor i gjuhës shqipe, Tiranë 1954), cu atît mai mult cu cît cuvîntul aparține graiului păstorilor.

Și în alb. se folosește ca interjecție : *keci-keci* și, mai des, *kici-kici* (comunicat de tov. Vehbi Bala din Shkodër). Tot cu valoare de interjecție, *kec*, *keca* „Laut um Ziegen zu treiben" e cunoscut și în sîrbo-croată (G. Meyer, *Et. Wört. der alb. Spr.*), luat, desigur, din albaneză. Dat fiind faptul că rom. *cheț* e răspîndit pe o arie îngustă din partea de sud-vest a teritoriului dacoromîn, e probabil să fi intrat din albaneză tîrziu, prin intermediul sîrbo-croatei, mai ales că și în această limbă cuvîntul are aceeași semnificație.

Încăiera

Etimologia dată de Pușcariu în DR III, 670 și urm. se susține destul de greu, mai ales în ce privește evoluția semantică. De la sensul originar al lat. pop. **incavellare* (< *cavella* „coș") de „a închide în cușcă o pasăre sau un animal", Pușcariu derivă pe cel actual de „a se lua la bătaie, a se încăiera". Aceeași etimologie e reprodusă ca probabilă, în DA s.v. *încăiera* (v. și Leo Spitzer, în DR IV/2, 654 și urm., care derivă pe *caier* din *încăiera* < lat. **incavulare*). Cred că etimologia adevărată este cea dată de Laurian și Massim, pe care au acceptat-o Tiktin, DRG și Candrea, CADE, și la care au rămas, acum în urmă, redactorii DLRM : „din *în* — + *caier* (propriu : a se apuca de caier = păr)". Un derivat analog descoperim în alb. *përleshem* „a se încăiera, a se lua la bătaie", din *për*, care corespunde rom. *în-* și *lesh* „lînă ; păr pe corpul și pe capul omului" (cf. Fjalor i gjuhës shqipe, s.v. *përleshem*).

Țuță

E un cuvînt întrebuințat în graiul din Oltenia, cu sensul „claie de coceni de porumb ; grămadă de coceni făcută în cîmp", cu var. *țoță* (v. LR, VI/1960, Glosar regional ; ALR, serie nouă, vol. I, h. 118 „claie

de strujeni'', pct. 836, 812, 848, CADE s.v. țuță). Cred că e magh. *czucza* ,,iubită, amantă'' (cf. și alb. gheg. *cucë* ,,fată tînără, fetiță'', pus în legătură cu slov. *cuca* ,,weibliche Scham'', magh. *czucza* ,,Geliebte'', G. Meyer, *Et. Wört. der alb. Spr.*) folosit metaforic (comp. *popă* ,,snopul din vîrful unei clăi'' și ,,claie de strujeni'', ALR, s.n., I, h. 118, pct. 250, 235 ; *babă*, cu diferite sensuri metaforice, DA s.v. *babă*). În vîrful țuței se pun de obicei crengi verzi, care par o podoabă.

OBSERVAŢII ASUPRA INTONAŢIEI ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

ALEXANDRA ROCERIC şi SANDA GOLOPENŢIA

Orice pronunţare presupune două componente care se realizează simultan: *a*) secvenţa tonică (extinsă asupra întregii articulări) şi *b*) totalitatea elementelor rămase, dacă facem abstracţie de înălţime şi de accent (secvenţa tonică), cu alte cuvinte fonemele [1].

În cele ce urmează ne propunem să discutăm cîteva aspecte legate de *intonaţie* (element al secvenţei tonice).

În majoritatea limbilor indo-europene intonaţia diferenţiază exclusiv frazele (de la nivelul cărora începe analiza secvenţelor tonice) [2], întrucît aceste limbi nu cunosc opoziţii tonice între cuvinte.

Unitatea fundamentală a intonaţiei o constituie conturul intonaţional — o succesiune de înălţimi organizate în funcţie de un accent principal. Deşi are valoare semantică, conturul intonaţional nu este legat de un conţinut gramatical precis.

Limitele unui contur se stabilesc în funcţie de accentul cuvintelor (punctul iniţial e întotdeauna un element accentuat [3], cuvintele atone intră în componenţa conturului anterior).

În cadrul unui contur intonaţional, distingem diferite grade de înălţime — *toneme* [4] — care se notează prin cifre: /1/ pentru

---

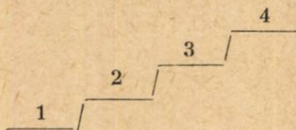
[1] Cf. Zellig S. Harris, *Methods in Structural Linguistics*, Philadelphia, 1946, p. 49.

[2] Vezi şi A. A. Реформатский, *Введение в языкознание*, Moscova, 1955, p. 238.

[3] Cf. K. Pike, *Intonation of American English*, 1945, p. 27 citat de Dwight L. Bolinger, *Intersection of Stress and Intonation*, *Word*, vol. XI, 2, p. 195 şi urm.: *O silabă accentuată constituie punctul iniţial al oricărui contur primar; nu există contur primar fără o silabă accentuată şi orice silabă puternic accentuată marchează începutul unui nou contur.*

[4] Folosim termenul *tonem* pentru a simplifica expunerea. Cf. engl. *pitch* (Kenneth L. Pike, *Phonemics*, Ann Arbor, 1947, p. 247; Harris S. Zellig, *op. cit.*, p. 47 şi urm.; H. Gleason, *An Introduction to Descriptive Linguistics*, New York, 1956, p. 40—50); *pitch-phonem* (G. L. Trager şi H. Lee Smith, *An Outline of English Structure*, Washington, 1956, p. 41—47); *toneme* (F. B. Agard, *Structural Sketch of Rumanian* în *Language*, vol. XXXIV, nr. 3, partea a II-a (iulie—sept. 1958), p. 122 şi urm.).

înălţimea cea mai mică, /2/ pentru o înălţime mai mare ş.a.m.d.[1].

Cercetările actuale[2] diferenţiază şi trepte intermediare între două toneme succesive. Acestea sînt notate prin ◡ (pentru treapta cea mai apropiată de tonemul inferior) şi •, ⌒, — pentru treptele imediat următoare (— fiind treapta ce precede tonemul superior). Ex. : $\underset{\smile}{1}$, $\underset{\bullet}{1}$, $\underset{\frown}{1}$, $\underset{-}{1}$; $\underset{\vee}{2}$ ş.a.m.d.

Compararea tonemelor iniţiale şi finale permite stabilirea a trei tipuri fundamentale de contururi : continuu sau susţinut (→), ascendent (↑), descendent (↓)[3].

Astfel, în propoziţia enunţiativă *Pleacă mama* (marcată prin conturul intonaţional 11→, întrucît gradul de înălţime al ambelor cuvinte este cel mai mic posibil), putem comuta termenul iniţial, obţinînd conturul descendent 21 ↓, în care se adaugă comunicării o valoare afectivă nouă (nuanţă exclamativă + scoaterea în relief, prin înălţime, a verbului). În această poziţie, comutarea nu se poate efectua decît cu tonemul /2/ (31 nu aduce nimic în plus faţă de 21). Comutînd termenul final, rezultă contururi ascendente de tipul 12↑, 13↑ (*Pleacă mama?*), care notează în cele mai multe cazuri propoziţii interogative.

Trecerea de la un tonem la altul poate fi observată numai în anumite puncte ale conturului, cum ar fi silabele accentuate (tonem mai ridicat), sfîrşitul frazei etc.

★

După cîte ştim, intonaţia limbii romîne nu a fost studiată metodic şi sistematic pînă acum, cu excepţia paginilor consacrate acestei probleme de către F. B. Agard, în lucrarea sa *Structural Sketch of Rumanian*[4].

Autorul citat porneşte de la premisa existenţei în limba romînă a trei toneme, pe care le descrie organizate în opt contururi 11, 12, 21, 22, 23, 31, 32 şi 33), căutînd să evidenţieze şi semnificaţia acestora.

Lucrarea de faţă şi-a propus ca primă etapă degajarea tonemelor existente în cursul pronunţării.

În acest scop am analizat diversele posibilităţi de intonare a unor fraze din vorbirea curentă, încadrîndu-le pe rînd în cele trei tipuri

---

[1] Unii lingvişti folosesc notaţia inversă, marcînd prin /1/ tonemul cel mai înalt, prin /2/ pe cel inferior lui /1/ ş.a.m.d. Cf. H. Gleason, *op. cit.*, p. 47.

[2] Cf. G. L. Trager şi H. Lee Smith, *op. cit.*, p. 42.

[3] Unii cercetători (vezi Eli Fischer-Jörgensen, *Kenneth L. Pike' s Analysis of American English Intonation*, în *Lingua*, vol. II, nr. 1, aug. 1949, p. 3—13) disting în plus şi contururi ascendent — descendente (*rising — falling*) şi descendent — ascendente (*falling — rising*). În definirea acestor contururi trebuie luat în consideraţie — alături de punctul iniţial şi final — şi punctul în care se modifică sensul mişcării înălţimii.

[4] Există totuşi referiri la această problemă — dar nu din punct de vedere fonologic —. Cf. J. Byck, *L'emploi affectif du pronom personnel en roumain*, BL V (1937), p. 24—30; *Gramatica limbii romîne*, vol. II, Buc., 1954, p. 292—295; Fl. Dimitrescu, *Observaţii asupra valorilor afective ale articolelor nehotărîte în limba romînă*, SCL, 1—2/1954, p. 95.

fundamentale de contururi (ascendent, descendent, continuu). Pentru a obține o imagine cît mai precisă a conturului, am notat prin cifre înălțimea fiecărui cuvînt. Fraza exemplu *Vine mama* poate fi intonată continuu (contur 11; sens enunțiativ), ascendent (contur 12, 13; sens interogativ sau exclamativ), descendent (contur 21; sens enunțiativ + valoare afectivă de întărire a afirmației referitoare la verb).

Pentru identificarea numărului de toneme, am pornit de la premiza că în orice pronunțare trebuie să existe cel puțin două toneme care se opun unul altuia (în cazul de mai sus /1/ și /2/ comutabile în contururile 11/12, 21/11). Exemplele au evidențiat însă — prin comutare — existența unui al treilea tonem, marcînd o înălțime mai mare decît a celorlalte două.

Astfel, comutînd termenul inițial al propoziției enunțiative *Pleacă tata* (contur internațional continuu 11→), obținem conturul descendent 21↓, în care se adaugă comunicării o valoare afectivă nouă (nuanță exclamativă + evidențierea prin înălțime a verbului). Comutarea nu se poate efectua în această poziție decît cu tonemul /2/ („conturul 31" nu ar aduce nimic în plus față de 21). Comutînd termenul final, rezultă însă contururi ascendente atît de tipul 12, cît și de tipul 13↑ care notează propoziții interogative. Un al patrulea tonem nu s-a relevat în opoziție cu cele trei degajate anterior.

Pentru a analiza contururile existente în limba romînă, am pornit de la cîteva fraze uzuale. Acestea au fost pronunțate de un număr de zece persoane, cărora li s-a indicat să epuizeze toate posibilitățile de intonare a uneia și aceleiași fraze. Pentru a evita omisiunile, am ținut seama de toate modalitățile de combinare a celor trei toneme stabilite.

În scopul clarității exprimării am ales fraze în care toate elementele puteau fi accentuate (lucru important în cazul de față pentru corelația dintre accent și intonație (vezi p. 2). Am notat tonemele prin cifrele /1/, /2/, /3/ (de la înălțimea cea mai mică la înălțimea cea mai mare). În urma rezultatelor obținute am încadrat — în tabloul de mai jos — combinațiile care marchează contururi reale.

Exemplu : *Luni vin și eu.*

Contur ↗		Contur ↘			Contur →		
1113	1112	2111	3111	3112	1111	2112	3113
1123	1122	2121	3121	3122	1121	2122	3123
1213	1212	2211	3211	3212	1211	2212	3213
1223	1222	2221	3221	3222	1221	2222	3223
1313	1312	2311	3311	3312	1311	2312	3313
1323	1322	2321	3321	3322	1321	2322	3323
1133	1132	2131	3131	3132	1131	2132	3133
1233	1232	2231	3231	3232	1231	2232	3233
1333	1332	2331	3331	3332	1331	2332	3333

În această schemă 1222 (*Luni vin și eu*), 2111 (*Luni vin și eu*), 2221 (*Luni vin și eu*), 1111 (*Luni vin și eu*), 1121 (*Luni vin și eu*), 1211 (*Luni vin și eu*) notează propoziții enunțiative. Deosebirile de ton care intervin în interiorul contururilor se datoresc unor motive de ordin stilistic. Față de 1111, care notează enunțiativa neutră, apariția tonemului /2/ în 2111, 1121 și 1211 denotă punerea în relief de către vorbitor a cuvintelor *luni*, respectiv *și*, *vin*. Enunțiativa 1222 are o nuanță exclamativă, iar scăderea înălțimii în 2211 redă un accent de ușoară oboseală, combinîndu-se cu încetinirea ritmului vorbirii.

Propozițiile interogative sînt notate prin 1113 (*Luni vin și — eu?*), 1213 (*Luni vin și — eu?*), 1112 (*Luni vin și eu?*), 1212 (*Luni vin și eu?*), 1312 (*Luni — vin și eu*) 2112 (*Luni vin și eu?*), 2212 (*Luni vin și eu?*). În funcție de cuvîntul (subiect, predicat, complement în cazul nostru) la care se referă întrebarea, se modifică și configurația tonică a frazei. În 1112 și 1113 tonemele /2/ sau /3/ din final evidențiază pe *eu* (mai ales tonemul /3/, căruia i se datorează nuanța de uimire prezentă în 1113). Afirmația este valabilă și pentru 1213, care se opune lui 1113 prin accentuarea deosebită a lui *vin*. În 1212 și 1312 accentul cade pe verb (mai ales în 1312 la care se aplică observația de la 1113); 2112 și 2212 scot în evidență pe *luni*.

Propoziția exclamativă e reprezentată în schemă de 1223 (*Luni vin și eu!*).

De fapt, nuanțe exclamative însoțesc orice manifestare a atitudinii vorbitorului față de cele enunțate (vezi 2111, 1121, 1211, și mai ales 1222 pentru enunțiative ; 1113, 1213, 1312 pentru interogative).

Tabloul analizat pune în lumină următoarele tipuri de contururi primare : 11, 12, 21, 13 [1]. Aceasta întrucît 1113 poate fi notat 13 fără a i se modifica sensul ; la fel se întîmplă cu 1112, 2111 reductibile la 12, respectiv 21.

Celelalte posibilități teoretice de combinare a tonemelor (respectiv 31, 32, 33) [2] nu se realizează niciodată în vorbirea uneia și aceleiași persoane alături de contururile 21, 22, 23. Existența lor este deci nu un fapt de limbă, ci un fapt de vorbire. De asemenea 22, 23 nu pot fi opuse lui 11, 12.

Limba romînă cunoaște, așadar, un număr limitat de contururi primare. Nici posibilitățile de alăturare a acestora în contururi mai mari nu sînt infinite.

De remarcat și frecvența redusă a contururilor alcătuite din cele trei toneme, în ordine succesivă (de tipul 123, 321), în vorbirea curentă [3].

---

[1] Considerat de F. B. Agard, *op. cit.*, p. 122 ca inexistent în limba romînă.

[2] Agard, *op. cit.*, p. 122–123 consideră aceste contururi posibile. Exemplele citate (*Dar*
3 1 3 2 3 3
vijelia nu ne lasă; *Cam scump*; *Tu n-ai zburat niciodată?*) ni se par a nu ilustra afirmația.

[3] Fenomenul acesta este mai evident în limbile cu 4 toneme, de exemplu engleza, pentru care nu se înregistrează contururi de tipul 1234, 4321 etc.

Analiza contururilor de mai sus evidenţiază existenţa unor corespondenţe respectate în majoritatea cazurilor: propoziţiile enunţiative tind să fie exprimate prin contururi intonaţionale continue sau descendente, spre deosebire de propoziţiile interogative [1] şi exclamative, la care se observă preferinţa pentru contur ascendent. Aceasta nu permite însă o diferenţiere precisă, dat fiind faptul că, în funcţie de accent şi de valoarea ei, una şi aceeaşi propoziţie poate fi exprimată în contururi diferite (vezi exemplele de mai sus).

Între intonaţie şi diferitele elemente ale gramaticii nu există deci totdeauna un raport de determinare reciprocă [2].

În urma celor discutate mai sus se poate afirma că în limba romînă, în ciuda diferenţelor individuale de înălţime absolută se evidenţiază trei toneme fundamentale /1/, /2/, /3/. Aceste trei toneme se combină într-un număr restrîns de contururi intonaţionale.

Comutările succesive au permis degajarea contururilor primare mai frecvente. Examinarea lor pune în lumină anumite forme standard de combinare a tonemelor [3] caracteristice limbii romîne.

ЗАМЕЧАНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ИНТОНАЦИИ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Настоящая работа предлагает вниманию читателя исследование некоторых сторон интонации в румынском языке. Авторы отмечают, что в румынском языке, вопреки индивидуальным различиям абсолютной высоты, налицо три главных фонемы (1), (2), (3). Эти три фонемы объединяются в одно ограниченное число интонационных схем. Анализ этих схем выявляет существование соответствия, соблюдаемого в большинстве случаев; так, в повествовательных предложениях заметно стремление к выражению их с помощью длительных или нисходящих интонационных схем, в отличие от вопросительных и восклицательных предложений, у которых наблюдается тенденция к восходящим схемам. Это, однако, не позволяет произвести точного разграничения, так как одно и то же предложение, в зависимости от акцента и его значения, может иметь различные схемы.

---

[1] În interiorul propoziţiilor interogative putem distinge, în general, două tipuri: *a*) tipul descendent (*unde citeşti?*) în care figurează un pronume sau adverb relativ – interogativ şi *b*) tipul ascendent *1?* (*Citeşti acasă?*) cuprinzînd întrebările la care se poate răspunde cu *da* sau *nu*.

[2] Cf. A. A. Reformatskij, *op. cit.*, p. 239: *Nu în orice limbă intonaţia e utilizată cu uşurinţă ca mijloc gramatical.*

[3] Folosirea aparatelor va preciza, desigur, unele aspecte ale problemei.

3 – c. 4916

REMARQUES SUR L'INTONATION EN ROUMAIN

RÉSUMÉ

Les auteurs se sont attachés à étudier certains aspects de l'intonation en roumain. Ils remarquent que, en dépit des différences individuelles d'acuité absolue, la langue roumaine présente trois tonèmes fondamentaux: /1/, /2/, /3/. Par combinaison, les trois tonèmes donnent un nombre restreint de contours d'intonation. L'analyse des contours met en évidence l'existence de certaines correspondances respectées dans la plupart des cas: les propositions énonciatives tendent à s'exprimer par des contours d'intonation continus ou descendents, alors que les propositions interrogatives et exclamatives manifestent une préférence pour le contour ascendant. Ce n'est pas là une différenciation précise, la même proposition pouvant être exprimée — en fonction de sa valeur et de l'accent — dans des contours différents.

UNELE CARACTERISTICI ALE STILULUI PUBLICISTIC AL LIMBII ROMÎNE LITERARE

DE

GH. BOLOCAN

În ultimii ani lingvistica noastră a rezolvat o seamă de probleme legate de studiul limbii romîne literare. Un prim cîştig, şi poate cel mai însemnat, îl constituie definirea noţiunii de limbă literară [1]. Asupra acestui aspect nu mai există divergenţe între lingviştii romîni. La acest rezultat s-a ajuns pornindu-se de la cercetările lingvistice sovietice din ultimii ani.

Problema definirii limbii literare şi a stilisticii ca disciplină lingvistică a adus în discuţia specialiştilor chestiunea : ce trebuie înţeles prin stil al limbii ? [2].

Deşi nici în prezent nu există printre lingvişti un punct de vedere unitar în privinţa stilurilor limbii, numărul acelora care consideră stilul ca un sistem de procedee de exprimare obiectiv şi istoric constituit a crescut

---

[1] Cf. Iorgu Iordan, *Despre „limba literară"*, SCL, 1–2, 1954, p. 151–164.

[2] Cf., în acest sens, discuţia în problemele de stilistică care s-a purtat în coloanele revistei „Вопросы языкознания" în cursul anului 1954 : Ю. С. Сорокин, *К вопросу об основных понятиях стилистики*, în „Вопросы языкознания", 2, 1954, p. 68—83 ; Р. Г. Пиотровский, *О некоторых стилистических категориях*, în „Вопросы языкознания", I, 1954, p. 55—69; Р. А. Будагов, *К вопросу о языковых стилях*, în „Вопросы языкознания", 3, 1954, p. 54—68; И. Р. Гальперин, *Речевые стили и стилистические средства языка*, în „Вопросы языкознания" 4, 1954, p. 76—87; Г. В. Степанов, *О художественном и научном стилях речи*, în „Вопросы языкознания", 4, 1954, p. 87—93; В. Г. Адмони, Т. И. Сильман, *Отбор языковых средств и вопросы стиля*, în „Вопросы языкознания", 4, 1954, p. 93—101; А. В. Федоров, *В защиту некоторых понятий стилистики*, în „Вопросы языкознания", 5, 1954, p. 66—74; В. Д. Левин, *О некоторых вопросах стилистики*, în „Вопросы языкознания", 5, 1954, p. 74—84; И. С. Ильинская, *О языковых и неязыковых стилистических средствах*, în „Вопросы языкознания", 5, 1954, p. 84—90; Обсуждение вопросов стилистики, *Обзор полученных статей*, în „Вопросы языкознания" 6, 1954; В. В. Виноградов, *Итоги обсуждения вопросов стилистики*, în „Вопросы языкознания", I,1955, p. 60—87.

tot mai mult. Deosebirile dintre lingviştii care admit existenţa stilurilor ca unităţi funcţionale nu sînt prea însemnate. De obicei se admit stilurile : literar-beletristic, publicistic, ştiinţific, oficial-administrativ [1]. Unii mai adaugă stilul epistolar, oratoric şi stilul limbii vorbite sau familiar.

Pe planul general al cercetărilor stilistice lipsa de unitate în delimitarea stilurilor limbii se datoreşte în primul rînd diferenţelor mari care există în problemele teoretice între diferiţi lingvişti. Punctul cardinal de la care trebuie pornit cînd se definesc stilurile este recunoaşterea condiţiilor foarte variate în care limba funcţionează, existenţa stilurilor în limbă fiind de fapt motivată de scopul comunicării. Iată ce scrie în această privinţă G. O. Vinokur. „Paralel cu problema structurii limbii există şi problema întrebuinţării limbii, şi cum limba există de fapt numai atunci cînd se foloseşte, înseamnă că realitatea structurii lingvistice se manifestă numai într-o formă sau alta a folosirii (употребление) ei. Ceea ce numim aici

---

[1] Cf. А. И. Ефимов, *Стилистика художественной речи*, Moscova, 1958, p. 38—43; А. В. Исаченко, *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким*, Bratislava, 1954, p. 57; И. Р. Гальперин, *Очерки по стилистике английского языка*, Moscova, 1958, p. 342—443; Р. Г. Пиотровский, *Очерки по грамматической стилистике французского языка*, Leningrad, 1960, p. 20; Н. М. Шанский, *Очерки по русскому словообразованию и лексикологии*, Moscova, 1959, p. 17—19; А. Н. Гвоздев, *Очерки по стилистике русского языка*, Moscova, 1952, p. 14; А. М. Финкель, Н. М. Боженов, *Современный русский литературный язык*, p. 19—21; В. Б. Бродская, С. О. Цаленчюк, *История русского литературного языка*, часть первая, Lvov, 1957, p. 163; Ю. А. Бельчиков, *Слова „отечество" и „патриотизм" в публицистике 40х годов XIX века*, în „Очерки по стилистике русского языка", Moscova, 1959; idem, *Наблюдения над общественно-политической лексикой В. Г. Белинского* în „Очерки по стилистике русского языка", Moscova, 1959; В. Д. Левин, *О месте языка художественной литературы в системе стилей национального языка*, în „Вопросы культуры речи", Moscova, 1955, p. 67—99; idem, *Краткий очерк истории русского литературного языка*, Moscova, 1958; Б. М. Щербатский, *Упражнения по стилистике* Moscova, 1959, p. 66; С. Бережан, *Лимба литерарэ ши богэциа ей лексикалэ* în Студии де лимбэ молдовеняскэ, Chişinău, 1960; Л. Андрейчин, К. Попов, М. Иванов, *Съвремения български книжовен език*, Sofia, 1955, p. 55; К. Ничева, *Стилистично разлоение на лексиката на съвремения български книжовен език*, în Известия на института за български език, кн. VI, Sofia, 1959, p. 99—127; Стефан П. Василиев, *Наблюдения върху езика и стила на нашата революционна публицистика*, în Български език, I, 1960, p. 3—20; J. V. Bečka, *Uvod do česke stylistiky*, Praha, 1948; Fr. Travniček *O jazykovem slohu*, Praha, 1953; Harry H. Josselson în al său *The Russian word count and frequency analysis of grammatical categories of standard literary Russian*, Detroit, 1953, repartizează materialul cercetat pe următoarele stiluri : publicistic, beletristic, ştiinţific, administrativ.

În lingvistica romînească, problema stilurilor limbii romîne literare este destul de nouă şi de aceea puţin cercetată. Dintre lucrările existente citām : Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, p. 120, unde se spune : „Bazîndu-ne pe dezvoltările de pînă aici, putem distinge în linii mari următoarele specii de stil : a) literar propriu-zis sau artistic, b) ştiinţific şi tehnic, c) publicistic, d) oficial, e) oratoric, f) familiar"; Al. Graur, *Cum se studiază limba literară*, în „Limbă şi literatură", III, 1957, p. 115—133; D. Macrea, *Despre problemele studierii limbii literare*, LR, 3, 1955, p. 17—39; Gh. Bulgăr, *Despre limba şi stilul primelor periodice romîneşti*, în *Contribuţii la istoria limbii romîne literare în sec. al XIX-lea*, vol. II, 1958, p. 105—112; I. Coteanu, *Stilurile moderne ale limbii romîne literare*, LR, 2, 1960, p. 58—70; Sanda Golopenţia şi Toma Pavel *Statistica şi stilurile limbii*, LR, 4, 1960, p. 58—65.

folosire (întrebuințare) reprezintă totalitatea regulilor și normelor stabilite într-o societate datorită cărora, din întregul material lingvistic existent, se face selectarea necesară; aceasta diferă în funcție de condițiile de comunicare... Așa stînd lucrurile, istoria stilistică a limbii poate fi făcută numai pe stiluri, pentru fiecare perioadă istorică" [1].

Lingviștii care nu țin seama de raportul de subordonare dintre stilurile limbii și scopul comunicării, și nici de dezvoltarea oarecum inegală a stilurilor, neagă în general existența lor sau numai a unora dintre ele. Nici unul din stilurile limbii nu poate să înfățișeze întreaga complexitate de manifestări ale societății. Fiecare stil reflectă o latură sau alta a vieții sociale. Aici există însă o nuanțare. Unele stiluri sînt destinate să înfățișeze numai o anumită latură a vieții sociale, altele, mai multe. De aceea între ele se produce o anumită interferență, mai întîi de ordin tematic, și, desigur, ca o consecință a acestui fapt, și de ordin lingvistic. În afară de aceasta, stilurile limbii dispun de mijloace lingvistice comune, de natură gramaticală sau lexicală. Acest lucru a creat impresia că deosebirile dintre stilurile limbii nu sînt prea mari, întrucît ele s-ar folosi de un material comun și deci ar lipsi tocmai elementul specific al fiecăruia. Aceste elemente specifice ale fiecărui stil trebuie să alcătuiască, după unii, un sistem închis. Păcatul a căzut în primul rînd pe stilul beletristic, căruia,ca celui mai cuprinzător, i s-a refuzat dreptul la o existență de sine stătătoare. Discuțiile care au avut loc în coloanele revistei „Вопросы языкознания" cred că au reușit să clarifice, măcar în parte, această problemă.

Celelalte stiluri ale limbii au fost recunoscute de majoritatea lingviștilor. În ultimul timp existența stilului publicistic este contestată în mod categoric de I. Coteanu, în articolul *Stilurile moderne ale limbii romîne literare* [2]. În această problemă, I. Coteanu scrie: „Se consideră de multe ori că ideile comunicate prin presă au o formă de exprimare destul de unitară pentru a se stabili existența încă a unei unități stilistice, a așa-numitului stil publicistic. De fapt, un stil publicistic din care unii tind să facă un intermediar între stilul beletristic și cel științific nu-și justifică existența, nefiind o unitate funcțională a limbii" [3].

În afară de faptul că teza aceasta ni se pare cu totul neîntemeiată, argumentarea autorului este surprinzătoare. Asupra acestei probleme vom reveni însă mai jos.

Îndeobște nimeni nu tăgăduiește existența publicisticii așa cum nimeni n-a încercat să conteste existența literaturii beletristice sau a celei științifice. Încercarea de a exclude stilul publicistic dintre stilurile funcționale ale limbii se bazează pe argumentul că acest stil este lipsit de individualitate, fapt inexact de altfel, cum vom vedea în cursul cercetării

---

[1] Г. О. Винокур, *Избранные работы по русскому языку*, Moscova, 1959, p. 221.
[2] LR, 2, 1960, p. 58–70.
[3] I. Coteanu, *art. cit.*, p. 61.

de față. Negînd existența stilului publicistic din cauza aspectelor multiple pe care le îmbracă, I. Coteanu admite totuși existența stilului beletristic, care este mult mai complex decît cel publicistic. Cît este de multilateral stilul beletristic se poate vedea și din faptul că acesta a fost confundat cu limba literară în întregimea ei. Cercetările făcute în domeniul stilului beletristic, pînă în prezent, demonstrează complexitatea lui, ceea ce însă nu-i poate pune la îndoială existența ca unitate stilistică independentă. Fiecare stil al limbii reprezintă un sistem închegat, cu caractere specifice care pot fi delimitate destul de precis. „S-ar putea spune, și mulți nelingviști așa și cred'', scrie L. V. Scerba, „că toate aceste varietăți (stilistice — G.B.) de fapt nici nu sînt necesare, și că ar fi mai bine dacă totul s-ar scrie într-o oarecare limbă comună''. Și mai departe : . . . „fiecare din varietățile acestea e adusă la viață de o necesitate funcțională [1].

Existența elementelor din unele stiluri în altele nu distruge această unitate, care este creată și întreținută de scopul comunicării. Pătrunderea reciprocă a elementelor dintr-un stil în altul este o urmare a legăturii indisolubile existente între diferitele sfere de activitate socială. Prin urmare, din acest punct de vedere, nici unul din stilurile limbii, poate cu excepția stilului administrativ, nu este omogen. Stilul publicistic este și el lipsit de omogenitate. O serie de trăsături ca, de pildă, coloritul expresiv sau posibilitatea de individualizare îl apropie de stilul literaturii artistice, iar altele îl apropie de stilul științific. Ceea ce deosebește stilurile între ele este însă vocabularul, cu întreaga lui gamă de nuanțe semantice, gradul de expresivitate, coloritul emoțional și sintaxa. Deosebirile de vocabular, cum vom vedea în studiul de față, nu se manifestă numai prin preferința pentru anumite nuanțe semantice, ci pur și simplu prin preferința pentru un anumit cerc de unități lexicale, adică prin prezența unui vocabular fundamental propriu, indiferent că unele dintre acestea apar sau nu în alte stiluri.

„Alt aspect are limba unei lucrări științifice'', scrie acad. Iorgu Iordan, „decît a uneia literare (= artistice) sau politice. Deosebirile se reduc însă la lexic, și anume la partea schimbătoare a lexicului (nu și la fondul principal de cuvinte). ...Această situație este urmarea logică a conținutului diferit pe care îl au diversele genuri de opere scrise : noțiunile, ideile sînt, în bună parte, altele sau considerate altfel într-o operă științifică decît în alta literară, și, drept consecință, cuvintele care exprimă ideile uneia și pe ale celeilalte diferă, nu se poate să nu difere'' [2].

Stilul publicistic se caracterizează prin existența unui lexic politico-social specific, prin existența unui strat lexical bine delimitat, care, ca și terminologia în stilul științific, dă un anumit colorit compoziției. Acest strat lexical, ca și alte caracteristici, după părerea noastră, pot fi considerate elemente specifice ale stilului publicistic, chiar dacă sînt tratate

[1] Л. В. Щерба, *Избранные работы по русскому языку*, Moscova, 1957, p. 118.
[2] Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, București, 1956, p. 21—22.

fără legătură cu contextul, deci izolat. Dacă s-ar face însă un studiu lexico-semantic, în care valoarea cuvîntului să fie studiată în raport cu contextul, atunci individualitatea stilului publicistic ar apărea și mai pregnant. De aici rezultă că, chiar dacă stilul publicistic nu ar dispune de unități lexicale proprii, tot nu ar exista motive suficiente pentru negarea existenței lui. Întrebuințarea concretă, specifică, a unor elemente care aparțin limbii literare în general este suficientă pentru diferențierea stilului publicistic de celelalte stiluri.

Negînd existența stilului publicistic, I. Coteanu recurge la o definire destul de imprecisă a caracterului unor lucrări publicistice ca „o variantă stilistică" a unuia din stilurile fundamentale [1].

Stilul publicistic este destul de variat. El cuprinde, ca subdiviziuni, stilul gazetăresc și stilul oratoric. Unii lingviști tratează independent aceste subîmpărțiri, considerîndu-le unități stilistice deosebite [2]. Acad. Iorgu Iordan, de pildă, deși le consideră ca stiluri separate, găsește că stilul oratoric și cel publicistic sînt aproape „identice" [3].

I. Coteanu neagă și existența unui stil gazetăresc. Autorul confundă aici caracteristicile de sistem ale stilului gazetăresc cu așa-zisa *„redactare nefericită"*. Iată ce ne spune în această privință, la p. 62 :

„Ținînd seama de principiile pe care ne-am întemeiat în capitolul de față, un „stil" gazetăresc devine o imposibilitate. Desigur, orice problemă poate fi tratată *gazetărește*, dar această chestiune nu mai privește stilurile limbii, ci *aspectul calitativ* pe care îl iau uneori compunerile scrise, căci și o nuvelă, o piesă de teatru pot fi scrise *gazetărește*. Esența stilurilor nu se desființează însă din pricina redactării *nefericite* a unor lucrări oarecare" [4] (sublinierile noastre — *G. B*).

Sîntem de acord că, dacă *gazetărește* înseamnează prost sau *nefericit*, atunci un astfel de stil nu există. O piesă nu devine o operă publicistică numai pentru faptul că este scrisă prost sau *nefericit*. În cazul acesta este pur și simplu o piesă proastă sau prost scrisă, însă nu o piesă publicistică sau chiar una gazetărească. Pe de altă parte, greșeala vine de acolo că diversele aspecte concrete pe care le îmbracă stilul publicistic (articol de fond, pamflet, reportaj, eseu etc.) sînt date cînd pe seama stilului beletristic, cînd pe seama celui științific. Negînd esențialul, specificul comunicării, I. Coteanu desființează publicistica ca specie literară. Publicistica trebuie înțeleasă ca literatură politico-socială pe teme de actualitate. Cam în felul acesta este definit termenul publicistică aproape în toate dicționarele explicative. Iată, de pildă, definiția din dicționarul de cuvinte străine a lui I. V. Liohin și F. N. Petrov. „Publicistica este o ramură a literaturii care se ocupă de problemele politicii și ale

[1] I. Coteanu, *art. cit.*, p. 61.
[2] Fr. Travniček, *op. cit.*, p. 386.
[3] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 123.
[4] I. Coteanu, *art. cit.*, p. 62.

vieții sociale în presa periodică sau în publicații speciale"[1]. În felul acesta devine clar că gazetele nu au un stil unitar și nici nu au avut niciodată. De aceea faptul apariției în gazete a unor materiale variate, științifice sau beletristice nu ne dă dreptul să afirmăm că stilul gazetăresc nu există. Publicarea în ziarul „Pravda", de pildă, a unor fragmente din romanul *Pămînt desțelenit* de M. Șolohov nu demonstrează caracterul neunitar al stilului publicistic-gazetăresc, cum este înclinat să creadă I. Coteanu. Publicarea în gazetă sau într-o culegere separată a pamfletelor lui N. D. Cocea nu schimbă cu nimic trăsătura lor specifică.

Se spune adesea că Geo Bogza este un mare publicist în literatura romînă. Se vorbește de asemenea despre publicistica lui Tudor Arghezi, N. D. Cocea, Zaharia Stancu. Prin ce se deosebesc scrierile acestor mari maeștri ai publicisticii noastre de stilul operelor artistice? Prin ce se deosebesc articolele de fond, editorialele, reportajele, de stilul științific? Că se deosebesc, este foarte clar. Sarcina specialistului este să răspundă prin ce anume se deosebesc, să arate deci specificul lor.

★

În cercetarea de față am considerat ca făcînd parte din stilul publicistic așa-zisul stil gazetăresc (informații, scurte articole cu caracter politic, comunicate, comentarii), articolele de fond, editorialele, reportajele, foiletoanele, cronicile, pamfletele, discursurile politice, eseurile[2]. Toate aceste specii ale stilului publicistic le-am împărțit în trei grupe :

I. informații de ziar, comunicate, scurte comentarii politice;
II. articole pe diverse teme, articole de fond, editoriale, comentarii ample de politică internă sau externă, discursuri politice ;
III. reportaje, cronici, foiletoane, pamflete, eseuri.

Ne-am propus ca prin metoda statisticii lingvistice să stabilim frecvența cuvintelor din stilul publicistic romînesc, știut fiind că frecvența unui fenomen dă posibilitatea să se facă aprecieri nu numai cantitative, ci și calitative. În ansamblul de procedee statistice, de pildă, frecvența elementelor lexicale sau gramaticale deosebește calitativ o unitate de celelalte, punînd în evidență o structură statistică proprie[3]. Faptul este cu atît mai evident cu cît cuvintele cu frecvență diferită își schimbă în mod obligatoriu rangul în unități lingvistice diferite. Cuvintele în orice text pot fi repartizate în trei grupe : 1. cuvinte care nu au legătură cu tema în discuție, 2. cuvinte care se întîlnesc foarte des în cadrul temei respective, 3. cuvinte cu o frecvență mică. Convingerea că această schemă se poate aplica, cu rezultate pozitive, la studierea stilurilor limbii literare, ne-a îndemnat să întreprindem cercetarea de față cu metodele statisticii lingvistice.

---

[1] Cf. și БСЭ, vol. XXXV, p. 278.
[2] *Ibidem.*
[3] Р. М. Фрумкина, *Статистическая структура лексики Пушкина*, în „Вопросы языкознания", 3, 1960, p. 78—81.

Pornind de la ideea că stilul publicistic se schimbă din punct de vedere lexical mai repede decît oricare alt stil, fiind în dependență de viața politică-socială, ne-am propus să supunem cercetării două perioade din evoluția stilului publicistic al limbii romîne literare, și anume : perioada cuprinsă între 1920—1939 (pe care o notez cu I), și perioada dintre 1950—1960 (pe care o notez cu II).

Pentru fiecare perioadă am scos pe fișe texte în lungime de 35.000 de cuvinte-numărate. Prin urmare, cercetarea noastră se bazează pe un număr de 70.000 de cuvinte-text. În cadrul fiecărei perioade, cele trei grupe stabilite mai sus au fost reprezentate în mod egal, din fiecare grupă excerptînd circa 12.000 de cuvinte-text. Prin urmare, cele 70.000 de cuvinte-text au fost repartizate în cadrul fiecărei perioade în cîte trei releveuri, respectiv în 6 releveuri pentru ambele perioade. Materialul a fost extras pentru perioada I din ziarele „Universul" și „Curentul", din volumul de „Pamflete" de N. D. Cocea, din cele două volume de „Însemnări și amintiri ale unui ziarist" de Zaharia Stancu, din reportaje publicate în gazete și reviste, precum și din articole de politică curentă din „Viața romînească".

Pentru perioada a doua, materialul a fost excerptat din ziarele „Scînteia", „Romînia liberă" și din revistele : „Contemporanul", „Gazeta literară" și „Lupta de clasă". Am dat preferință producțiilor cu caracter publicistic scrise de marii noștri scriitori : Tudor Arghezi, G. Călinescu, Geo Bogza, Zaharia Stancu, ca și de alți scriitori mai tineri, ca : Eugen Barbu, Eugen Jebeleanu etc.

În general ne-am străduit ca materialele destinate a fi excerptate să nu se deosebească prin tematică prea mult de la o perioadă la alta, tocmai pentru a obține rezultate concludente. Sigur că nu totdeauna am reușit acest lucru, întrucît numărul de 70.000 de cuvinte-text este totuși mic pentru stilul publicistic. În linii generale, socotim însă că stilul publicistic se reflectă destul de bine în materialul analizat.

Rezultatele obținute le înfățișem mai jos sub forma unui tabel, care cuprinde 11 coloane, după cum urmează : 1) nr. crt., 2) rangul, 3) cuvîntul, 4) repartiția pentru prima perioadă (I), 5) repartiția pentru cea de-a doua perioadă (II), 6) total repartiție pentru ambele perioade, 7) frecvența absolută pentru prima perioadă (I), 8) frecvența absolută pentru cea de-a doua perioadă (II), 9) total frecvență absolută pentru ambele perioade, 10) frecvența relativă calculată la ‰ (pentru totalul frecvenței absolute), 11) originea cuvintelor înserate în listă [1]. Prezentarea

[1] Etimologia cuvintelor din lista de frecvență a fost dată pe baza *Dicționarului limbii romîne moderne*. Pentru indicarea originii cuvintelor s-au folosit următoarele prescurtări : l. = latine ; f. = franceze ; r. (l.) = romînești din elemente latine ; s. = slave ; it. = italienești ; r. (s.) = romînești din elemente slave ; r. (f.) = romînești din elemente franceze ; rus. = rusești ; m = maghiare ; r. (m.) — romînești din elemente maghiare ; n. = necunoscute ; r. (r.) = romînești din elemente rusești ; g. = grecești ; r. (g.) = romînești din elemente grecești ; a. = autohtone ; r. (a.) = romînești din elemente autohtone ; pol. = poloneze.

aceasta dă posibilitatea să se urmărească diferențele dintre cele două perioade analizate.

Examinarea concretă a listelor trebuie să fie precedată de o serie de observații generale pe marginea rezultatelor obținute.

Din cele 35 de mii de cuvinte-text analizate pentru fiecare dintre cele două perioade, am obținut pentru perioada I, 4607 unități lexicale, iar pentru perioada II, 4367. Pentru perioada I totalul de 4607 unități lexicale se împarte, după frecvență, în felul următor : cu frecvența de la 1—10, 4113 cuvinte, adică 89,25% din totalul unităților lexicale. Dacă ținem seama că 1913 cuvinte au frecvența unu, aceasta înseamnă că cuvintele care s-au găsit o singură dată în textele analizate reprezintă 41,65% din totalul unităților lexicale. Cele 4113 unități lexicale care au o frecvență de la 1—10 totalizează 9402 cuvinte-text. 494 de cuvinte, adică 11,75%, cu o frecvență absolută mai mare de 10, totalizează 24.282 cuvinte-text.

În ce privește perioada a doua (II), totalul de 4367 de unități lexicale se împarte după frecvență în felul următor : cu frecvența 1—10, 3796 unități lexicale, adică 83,38% din totalul unităților lexicale. Din cifra de 4.367, cuvintele cu o singură întrebuințare însumează 2.227, ceea ce înseamnă mai mult de 50%. Cele 3.796 de unități lexicale totalizează 9.412 cuvinte-text, ceea ce reprezintă, ca și pentru prima perioadă, numai 13,44% din totalul cuvintelor-text. Restul de 571, adică 16,30%, de cuvinte, pînă la totalul de 4.367, însumează 26.761 întrebuințări.

Contopind cele două perioade obținem un total de 5.710 unități lexicale cu o frecvență absolută de 69.857. Prin urmare, frecvența medie a unei unități lexicale este de 12,25 (cu 1,26 mai mult decît a fost stabilită în cercetarea statistică efectuată de V. Șuteu asupra stilului beletristic)[1]. Numărul mediu al unităților lexicale la 100 de cuvinte-text este de 8,15 (cu 0,96 mai puține decît în stilul beletristic). Aceste diferențe, deși nu prea mari, ne arată că stilul publicistic este în general mai concentrat. Din totalul de 5.710 unități lexicale, 2.745 au frecvența 1, ceea ce reprezintă 48,07% din totalul unităților lexicale. Din cele 5.710 unități lexicale 660, adică 11,20%, prezintă o frecvență absolută mai mare de 10. În lista de frecvență au fost trecute numai aceste cuvinte.

Nu am luat în considerație numele proprii, deși, în textele excerptate am găsit destul de multe — peste două sute. De asemenea nu am acordat importanță numeralelor, cu excepția celor de la 1 la 10, sută, mie, milion.

În lista prezentată la p. 44—56 au fost incluse și cîteva adjective formate de la cuvinte care denumesc noțiuni etnice (*german*, *romîn*, *romînesc*, *american*, *chinez*, *polon*, *italian*). Frecvența mai mare sau mai mică a acestor cuvinte nu o consider un fapt concludent. Această categorie de cuvinte nu are o stabilitate prea mare. Existența lor în stilul publicistic, ca nume de popoare, este însă semnificativă.

[1] V. Șuteu, *Observații asupra frecvenței în operele unor scriitori romîni*, SCL, 1959, nr. 3, p. 421.

Din totalul de circa 70.000 de cuvinte, cele 660 unități lexicale înscrise în lista de frecvență au 51.043 de întrebuințări, adică reprezintă 72,91% din totalul cuvintelor-text. Această proporție este foarte importantă, întrucît demonstrează un anumit raport care există între numărul cuvintelor și frecvența lor. Proporția aceasta este respectată și în statistica făcută de V. Șuteu, unde cele 522 de unități lexicale înscrise în listele de frecvență însumează 36.429 de cuvinte-text, adică 72,85% din totalul de 50.000.

Cifrele din coloanele 4—5 și 6 indică numărul de releveuri în care se întîlnește un cuvînt dat, adică repartiția elementelor lexicale înscrise în listă. Cum am spus deja mai înainte, repartiția s-a considerat nu la numărul de texte excerptate, ci la cele trei grupe stabilite mai sus pe baza diferitelor specii ale stilului publicistic, pentru fiecare dintre cele două perioade analizate. Coloana nr. 6 „total-repartiție'' indică de fapt dacă un cuvînt oarecare se găsește în ambele perioade analizate și dacă da, în ce proporție. Am obținut în felul acesta cuvinte cu repartiția 1, 2, 3, 4, 5, 6. Unitățile lexicale înscrise în listă se grupează din punct de vedere al repartiției, după cum urmează : 6—304, 5—77, 4—32, 3—173, 2—64, 1—10.

Cuvintele cu repartiția 6, 5, 4 se găsesc în mod obligatoriu în ambele perioade analizate. Ele totalizează majoritatea cuvintelor din listă, aproximativ 62%. Cuvintele cu repartiția 3 se găsesc, în cele mai multe cazuri, numai într-una din cele două perioade analizate, în cea mai mare parte în perioada a doua (II). Aceasta nu înseamnă că într-o perioadă sau alta cuvîntul respectiv nu a fost întîlnit niciodată. El n-a întrunit frecvența absolută 11 și de aceea n-a putut fi înscris în listă. O serie de cuvinte ca : *domn*, *cameră*, *județ*, *ținut* (adm.) etc. nu puteau să aibă o frecvență mare, pentru că realitățile denumite cu aceste cuvinte nu mai există și de aceea despre ele se vorbește mult mai rar. Din aceste motive, însă, cuvintele respective nu încetează de a face parte din fondul lexical de bază al stilului publicistic. În ce privește cea de a doua perioadă, apar o serie de cuvinte, destul de multe la număr, care în prima perioadă fie că nu se găsesc de loc, fie că nu întrunesc frecvența absolută necesară pentru a fi consemnate. Astfel avem : *propagandă*, *realizare*, *gospodărie*, *regional*, *comunist* (subst.), *raion*, *construi*, *inovație*, *fruntaș*, *desfășurare*, *secretar*, *eliberare*, *îndeplinire*, *linie*, *sesiune*, *birou*, *locuință*, *sindicat*, *ritm*, *colectiv*, *colectivă*, *plenară*, *angajament*, *șantier*, *activ* (subst.) etc. Nu e greu de observat că majoritatea cuvintelor citate denumesc preocupări sau realități majore ale contemporaneității, ceea ce explică, în cea mai mare parte, prezența lor printre elementele lexicale ale stilului publicistic actual. Astfel de cuvinte se găsesc și printre acelea cu repartiția 2 : *candidat*, *organ*, *cadru*, *propagandist*, *raional*, *seminar*, *alianță*, *leninism*, *nuclear* etc. Cuvintele cu repartiția 1 pot fi socotite ca neimportante pentru stilul publicistic (*uniformă*, *erou*, *fenomen*, *elev*, *paradă* etc.). Le-am înscris totuși în listă întrucît criteriul care a stat la baza selectării cuvintelor, pentru motivele expuse mai sus, a fost numai frecvența.

Nr. crt.	Rangul	Cuvîntul	Repartiția			Frecvența absolută			Frecvența relativă ‰	Originea
			I	II	Total	I	II	Total		
1	1	* *de* (prep.)	3	3	6	1676	1425	3101	44,30	l.
2	2	*și* (conj.)	3	3	6	1311	1270	2581	37,87	l.
3	3	*în*	3	3	6	1151	1207	2358	33,68	l.
4	4	*un* (art.)	3	3	6	1176	964	2040	30,42	l.
5	5	*al*	3	3	6	732	779	1511	21,57	l.
6	6	*fi*	3	3	6	799	630	1429	20,41	l.
7	7	*se*	3	3	6	520	499	1012	14,70	l.
8	8	*care*	3	3	6	507	508	1015	14,64	l.
9	9	*să*	3	3	6	471	456	927	13,24	l.
10	10	*la*	3	3	6	469	442	911	13,01	l.
11	11	*nu*	3	3	6	415	289	704	10,05	l.
12	12	*pe*	3	3	6	319	316	635	9,01	l.
13	13	*cu*	3	3	6	316	292	608	8,68	l.
14	14	*din*	3	3	6	328	271	599	8,55	r. (l.)
15	15	*ei* (pron.)	3	3	6	322	255	577	8,24	l.
16	16	*acest*	3	3	6	291	261	552	7,88	l.
17	17	*pentru*	3	3	6	215	222	437	6,24	l.
18	18	*el*	3	3	6	235	187	422	6,02	l.
19	19	*cel*	3	3	6	145	268	413	5,90	l.
20	20	*mai* (adv.)	3	3	6	288	105	393	5,61	l.
21	21	*că*	3	3	6	199	181	380	5,42	l.
22	22	*partid*	3	3	6	28	351	379	5,42	f.
23	23	*tot*	3	3	6	192	176	368	5,25	l.
24	24	*ca*	3	3	6	177	187	364	5,20	l.
25	25	*ce*	3	3	6	174	175	349	4,98	l.
26	26	*acel*	3	3	6	155	167	322	4,60	l.
27	27	*avea*	3	3	6	155	153	308	4,40	l.
28	28	*prin*	3	3	6	141	148	289	4,12	r. (l.)
29	29	*face*	3	3	6	135	118	253	3,61	l.
30	30	*putea*	3	3	6	166	67	233	3,32	l.
31	31	*om*	3	3	6	51	177	228	3,15	l.
32	32	*muncă*	3	3	6	35	185	220	3,14	s.
33	33	*mare* (adj.)	3	3	6	96	123	219	3,12	l.
34	34	*nou*	3	3	6	69	141	210	3,00	l.
35	35	*nostru*	3	3	6	68	131	199	2,84	l.
36	36	*său*	3	3	6	85	110	195	2,78	l.
37	37	*mult*	3	3	6	88	105	193	2,75	l.
38	38	stat	3	3	6	113	78	191	2,72	f.
39		*țară*	3	3	6	86	105	191	2,72	l.
40	39	*an*	3	3	6	75	99	174	2,48	l.
41	40	*sau*	3	3	6	84	76	160	2,28	l.
42	41	*alt*	3	3	6	70	87	157	2,24	l.
43	42	*zi*	3	3	6	46	110	156	2,22	l.
44	43	*după*	3	3	6	72	64	136	1,94	r. (l.)
45		viață	3	3	6	52	84	136	1,94	l.
46	44	*război*	3	3	6	80	54	134	1,92	s.
47	45	*da* (verb)	3	3	6	66	66	132	1,88	l.
48		ministru	3	3	6	74	58	132	1,88	f.
49	46	*fără*	3	3	6	58	69	127	1,81	l.
50	47	*cînd*	3	3	6	70	56	126	1,80	l.
51		trebui	3	3	6	60	66	126	1,80	s.
52	48	*între*	3	3	6	64	61	125	1,86	l.

* Cuvintele culese *cursiv* se găsesc în lista stabilită de acad. Al. Graur pentru fondul principal lexical.

Nr. crt.	Rangul	Cuvîntul	Repartiţia			Frecvenţa absolută			Frecvenţa relativă ‰	Originea
			I	II	Total	I	II	Total		
53	49	*cît*	3	3	6	69	55	124	1,97	l.
54		*dar* (conj.)	3	3	6	60	64	124	1,97	n.
55		*noi* (pron.)	3	3	6	95	29	124	1,97	l.
56		*şti*	3	3	6	36	88	124	1,97	l.
57	50	*întru*	3	3	6	64	57	121	1,72	l.
58		socialist (adj.)	2	3	5	11	110	121	1,72	f.
59	51	*loc*	3	3	6	26	93	119	1,70	l.
60	52	*dacă*	3	3	6	61	57	118	1,68	r. (l.)
61		*doi*	3	3	6	58	60	118	1,68	l.
62	53	guvern	3	3	6	79	36	115	1,64	it.
63	54	*asupra*	3	3	6	59	54	113	1,61	l.
64		*atît* (adv.)	3	3	6	73	40	113	1,61	l.
65	55	*nici*	3	3	6	86	26	112	1,60	l.
66	56	decît	3	3	6	81	30	111	1,58	r. (l.)
67		*eu*	3	3	6	17	94	111	1,58	l.
68		*faţă*	3	3	6	50	61	111	1,58	l.
69		*lua*	3	3	6	50	61	111	1,58	l.
70	57	*şi* (pron.)	3	3	6	67	43	110	1,55	l.
71	58	prim	3	3	6	52	55	107	1,52	l.
72	59	dintre	3	3	6	53	53	106	1,51	r. (l.)
73	60	situaţie	3	3	6	54	50	104	1,48	f.
74		*social*	3	3	6	81	23	104	1,48	f.
75	61	*popor*	3	3	6	70	32	102	1,45	l.
76	62	problemă	3	3	6	29	70	99	1,42	f.
77	63	*masă*	3	3	6	21	77	98	1,40	l.
78		naţional	3	3	6	62	36	98	1,40	f.
79		organizaţie	3	3	6	11	87	98	1,40	f.
80		*trece*	3	3	6	45	53	98	1,40	l.
81	64	*parte*	3	3	6	50	45	95	1,35	l.
82	65	*cum* (adv.)	3	3	6	63	31	94	1,34	l.
83		*pune*	3	3	6	34	60	94	1,34	l.
84	66	*spre*	3	3	6	47	46	93	1,32	l.
85	67	*numai*	3	3	6	50	41	91	1,30	r. (l.)
86		*politic* (adj.)	3	3	6	74	17	91	1,30	f.
87	68	*însă*	3	3	6	41	49	90	1,28	l.
88		*timp*	3	3	6	44	46	90	1,28	l.
89	69	economic	3	3	6	59	30	89	1,27	f.
90	70	activitate	3	3	6	22	66	88	1,25	f.
91		*luptă*	3	3	6	28	60	88	1,25	l.
92	71	muncitor (subst.)	2	3	5	16	71	87	1,24	r. (s.)
93		*oraş*	3	3	6	26	61	87	1,24	m.
94	72	*lume*	3	3	6	51	35	86	1,22	l.
95	73	*pînă* (prep.)	3	3	6	45	38	83	1,18	l.
96	74	muncitor (adj.)	3	3	6	13	69	82	1,17	r. (s.)
97	75	dezvoltare	3	3	6	29	49	78	1,11	r. (l.)
98		sovietic (adj.)	3	3	6	23	55	78	1,11	rus.
99	76	acelaşi	3	3	6	40	37	77	1,10	r. (l.)
100		industrie	3	3	6	30	47	77	1,10	f.
101	77	*chiar*	3	3	6	39	37	76	1,08	l.
102		ultim	3	3	6	30	46	76	1,08	l.
103	78	german (adj.)	3	1	4	62	12	74	1,05	
104		producţie	2	3	5	18	56	74	1,05	f.
105	79	agricultură	3	3	6	28	45	73	1,04	f.
106		*către*	3	3	6	39	34	73	1,04	l.

Nr. crt.	Rangul	Cuvîntul	Repartiția			Frecvența absolută			Frecvența relativă ‰	Originea
			I	II	Total	I	II	Total		
107		*ci*	3	3	6	34	39	73	1,04	l.
108		organiza	3	3	6	23	50	73	1,04	f.
109		politică	3	3	6	30	43	73	1,04	f.
110	80	romîn (adj.)	3	2	5	48	24	72	1,02	l.
111	81	*bun*	3	3	6	27	44	71	1,01	l.
112		*general* (adj.)	3	3	6	41	30	71	1,01	f.
113		iar	3	3	6	38	33	71	1,01	n.
114	82	cîtva	3	3	6	40	30	70	1,00	r. (l.)
115		*sub*	2	3	5	34	36	70	1,00	l.
116	83	asemenea	3	3	6	27	41	68	0,97	l.
117		putere	3	3	6	36	32	68	0,97	l.
118	84	*arăta*	3	3	6	26	39	65	0,92	n.
119		*fiecare*	3	3	6	29	36	65	0,92	r. (l.)
120		*începe*	3	3	6	30	35	65	0,92	l.
121		președinte	2	2	4	29	36	65	0,92	r. (l.)
122		școală	3	3	6	52	13	65	0,92	s.
123	85	astfel	3	3	6	42	22	64	0,91	r. (l.)
124		economie	2	3	5	15	49	64	0,91	f.
125		*spune*	3	3	6	31	33	64	0,91	l.
126	86	internațional	3	3	6	33	30	63	0,90	f.
127		membru	—	3	3	—	63	63	0,90	f.
128		*sarcină*	—	3	3	—	63	63	0,90	l.
129	87	*forță*	3	3	6	25	37	62	0,88	f.
130		*peste*	3	3	6	32	30	62	0,88	r. (l.)
131	88	astăzi	3	3	6	35	26	61	0.87	r. (l.)
132		*bine*	3	3	6	35	26	61	0.87	l.
133		capitală (subst.)	3	3	6	13	48	61	0,87	f.
134		*mic*	3	3	6	39	22	61	0,87	l.
135		*pace*	3	3	6	40	21	61	0,87	l.
136		*plan*	3	3	6	33	28	61	0,87	f.
137	89	agricol	2	2	4	26	34	60	0,85	f.
138		*clasă* (socială)	3	3	6	24	36	60	0,85	f.
139		comitet	—	3	3	—	60	60	0,85	rus.
140		interes	3	3	6	37	23	60	0,85	it.
141		lucrare	3	3	6	13	47	60	0,85	r. (l.)
142	90	continua	3	2	5	28	31	59	0,84	f.
143		curs	3	3	6	36	23	59	0,84	l.
144		țărănime	2	2	4	27	32	59	0,84	r. (l.)
145	91	candidat	—	2	2	—	58	58	0,82	f.
146		consiliu	3	3	6	29	29	58	0,82	l.
147		întreprindere	3	3	6	19	39	58	0,82	r. (l.)
148		minister	2	2	4	29	29	58	0,82	f.
149		popular	—	3	3	—	58	58	0 82	f.
150		socialism	—	3	3	—	58	58	0,82	f.
151	92	*acum*	3	3	6	27	30	57	0,81	l.
152		*își*	3	3	6	33	24	57	0,81	l.
153		romînesc	3	3	6	46	11	57	0,81	r. (l.)
154	93	*azi*	3	3	6	44	12	56	0,80	l.
155		conferință	2	2	4	16	40	56	0,80	f.
156		mondial	3	3	6	20	36	56	0,80	f.
157		prezenta	3	3	6	18	38	56	0,80	f.
158		*puțin*	3	3	6	36	20	56	0,80	l.
159		*unu* (num.)	3	3	6	34	22	56	0,80	l.
160	94	aduce	3	3	6	27	28	55	0,78	l.

Nr. crt.	Rangul	Cuvîntul	Repartiţia			Frecvenţa absolută			Frecvenţa relativă ‰	Originea
			I	II	Total	I	II	Total		
161		bază	—	3	3	—	55	55	0,78	f.
162		*întreg*	3	3	6	17	38	55	0,78	l.
163		regiune	3	3	6	18	37	55	0,78	f.
164		succes	3	3	6	15	40	55	0,78	f.
165		ţăran	2	3	5	30	25	55	0,78	r. (l.)
166	95	presă	3	3	6	24	30	54	0,78	f.
167	96	milion	3	3	6	29	24	53	0,75	f.
168		*ori*	3	3	6	32	21	53	0,75	l.
169		*veni*	3	3	6	28	25	53	0,75	l.
170	97	*idee*	3	3	6	21	31	52	0,74	f.
171		lucru	3	3	6	25	27	52	0,74	r. (l.)
172		ziar	3	3	6	25	27	52	0,74	r. (l.)
173	98	*afla*	3	3	6	17	34	51	0,72	l.
174		*dată*	2	3	5	16	35	51	0,72	r. (l.)
175		deveni	3	3	6	21	30	51	0,72	f.
176		*fapt*	3	3	6	24	27	51	0,72	l.
177		împotriva	3	3	6	24	27	51	0,72	r. (s.)
178		*rînd*	3	3	6	14	37	51	0,72	s.
179		spirit	3	3	6	31	20	51	0,72	l.
180		*străin* (adj.)	3	2	5	39	12	51	0,72	l.
181		*unde*	3	3	6	23	28	51	0,72	l.
182	99	*aşa*	3	3	6	28	21	49	0,70	l.
183		despre	3	3	6	24	25	49	0,70	r. (l.)
184		*exista*	3	3	6	25	24	49	0,70	l.
185		*formă*	3	3	6	20	29	49	0,70	l.
186		*deci*	3	3	6	26	23	49	0,70	r. (l.)
187	100	declaraţie	3	2	5	30	17	47	0,67	f.
188		important	3	3	6	13	34	47	0,67	f.
189		*privi*	3	3	6	17	30	47	0,67	s.
190	101	cultură	3	3	6	12	34	46	0,65	f.
191		*cuvînt*	3	3	6	19	27	46	0,65	l.
192		profesor	3	2	5	25	21	46	0,65	f.
193		rezultat	3	3	6	16	30	46	0,65	f.
194		*vreme*	3	3	6	34	12	46	0,65	s.
195	102	acord	2	2	4	31	14	45	0,64	f.
196		deschide	3	3	6	15	30	45	0,64	l.
197		legătură	3	3	6	18	27	45	0,64	l.
198		material	3	3	6	15	30	45	0,64	f.
199		*măsură*	3	3	6	17	28	45	0,64	l.
200		*ţine*	3	3	6	27	18	45	0,64	l.
201	103	comunist (adj.)	3	3	6	19	25	44	0,62	f.
202		*duce*	3	3	6	24	20	44	0,62	l.
203	104	apărea	3	3	6	12	31	43	0,62	r. (l.)
204		*apoi*	3	2	5	23	20	43	0,61	l.
205		chestiune	3	2	5	27	16	43	0,61	f.
206		învăţămînt	3	3	6	14	29	43	0,61	r. (l.)
207		participa	3	3	6	11	32	43	0,61	f.
208		*sat*	3	3	6	17	26	43	0,61	l.
209	105	*foarte*	3	3	6	24	18	42	0,60	l.
210		*oare*	3	3	6	24	18	42	0,60	l.
211		schimb	3	3	6	12	30	42	0,60	r. (l.)
212		*singur*	3	3	6	22	20	42	0,60	l.
213		societate	3	3	6	23	19	42	0,60	f.
214		*vedea*	3	3	6	29	13	42	0,60	l.

Nr. crt.	Rangul	Cuvîntul	Repartiția I	Repartiția II	Repartiția Total	Frecvența absolută I	Frecvența absolută II	Frecvența absolută Total	Frecvența relativă ‰	Originea
215	106	*atunci*	3	3	6	18	23	41	0,58	l.
216		*cauză*	3	3	6	22	19	41	0,58	l.
217		*domn*	3	—	3	41	—	41	0,58	l.
218		*număr*	3	3	6	18	23	41	0,58	l.
219		principiu	3	3	6	16	25	41	0,58	l.
220		*public* (adj.)	3	2	5	19	22	41	0,58	f.
221		*tovarăș*	—	3	3	—	41	41	0,58	s.
222		urma	3	3	6	20	21	41	0,58	l.
223		uzină	—	3	3	—	41	41	0,58	f.
224	107	*cere*	3	3	6	22	18	40	0,57	l.
225		construcție	—	3	3	—	40	40	0,57	f.
226		contra	3	3	6	19	21	40	0,57	f.
227		februarie	—	2	2	—	40	40	0,57	l.
228		industrial	3	3	6	23	17	40	0,57	f.
229		privire	3	2	5	12	28	40	0,57	r. (s.)
230		teatru	2	3	5	18	22	40	0,57	f.
231	108	*cerc*	3	3	6	14	25	39	0,55	l.
232		*cine*	3	3	6	24	15	39	0,55	l.
233		cultural	3	3	6	14	25	39	0,55	f.
234		echipă	—	2	2	—	39	39	0,55	f.
235		*fel*	3	3	6	22	17	39	0,55	m.
236		*găsi*	3	3	6	25	14	39	0,55	n.
237		hotărîre	3	2	5	11	28	39	0,55	r. (m.)
238		istorie	2	3	5	15	24	39	0,55	f.
239		*printre*	3	3	6	21	18	39	0,55	r. (l.)
240		program	3	3	6	20	19	39	0,55	f.
241		*ridica*	3	3	6	11	28	39	0,55	l.
242		*seamă*	3	3	6	20	19	39	0,55	m.
243		trai	2	2	4	11	28	39	0,55	r. (s.)
244		*vrea*	3	2	5	28	11	39	0,55	l.
245	109	acțiune	3	3	6	18	20	38	0,54	f.
246		armată	3	2	5	18	20	38	0,54	it.
247		*capital*	3	2	5	17	21	38	0,54	f.
248		celălalt	3	3	6	25	13	38	0,54	r(l.)
249		extern	3	2	5	23	15	38	0,54	f.
250		*încă*	3	3	6	22	16	38	0,54	l.
251		metodă	3	3	6	23	15	38	0,54	f.
252		*mijloc*	3	2	5	26	12	38	0,54	l.
253		organ	—	2	2	—	38	38	0,54	f.
254		propunere	2	2	4	11	27	38	0,54	r.(l.)
255		*rămîne*	3	3	6	25	13	38	0,54	l.
256		vechi	3	3	6	18	20	38	0,54	l.
257		viitor	3	3	6	21	17	38	0,54	f.
258	110	*ajunge*	3	3	6	22	15	37	0,52	l.
259		caz	3	3	6	25	12	37	0,52	l.
260		dimineața	3	2	6	14	23	37	0,52	l.
261		mod	3	3	6	15	22	37	0,52	f.
262		numeros	3	3	6	14	23	37	0,52	l.
263		revoluționar	—	3	3	—	37	37	0,52	f.
264		știință	3	3	6	11	26	37	0,52	r. (l.)
265		valoare	3	3	6	21	16	37	0,52	l.
266	111	*adevărat*	3	2	5	20	16	36	0,51	r. (l.)
267		afacere	3	3	6	22	14	36	0,51	r. (l.)
268		desfășura	—	3	3	—	36	36	0,51	l.

Nr. crt.	Rangul	Cuvîntul	Repartiția			Frecvența absolută			Frecvența relativă ‰	Originea
			I	II	Total	I	II	Total		
215	106	*atunci*	3	3	6	18	23	41	0,58	l.
216		*cauză*	3	3	6	22	19	41	0,58	l.
217		*domn*	3	—	3	41	—	41	0,58	l.
218		*număr*	3	3	6	18	23	41	0,58	l.
219		principiu	3	3	6	16	25	41	0,58	l.
220		*public* (adj.)	3	2	5	19	22	41	0,58	f.
221		*tovarăș*	—	3	3	—	41	41	0,58	s.
222		urma	3	3	6	20	21	41	0,58	l.
223		uzină	—	3	3	—	41	41	0,58	f.
224	107	*cere*	3	3	6	22	18	40	0,57	l.
225		construcție	—	3	3	—	40	40	0,57	f.
226		contra	3	3	6	19	21	40	0,57	f.
227		februarie	—	2	2	—	40	40	0,57	l.
228		industrial	3	3	6	23	17	40	0,57	f.
229		privire	3	2	5	12	28	40	0,57	r. (s.)
230		teatru	2	3	5	18	22	40	0,57	f.
231	108	*cerc*	3	3	6	14	25	39	0,55	l.
232		*cine*	3	3	6	24	15	39	0,55	l.
233		cultural	3	3	6	14	25	39	0,55	f.
234		echipă	—	2	2	—	39	39	0,55	f.
235		*fel*	3	3	6	22	17	39	0,55	m.
236		*găsi*	3	3	6	25	14	39	0,55	n.
237		hotărîre	3	2	5	11	28	39	0,55	r. (m.)
238		istorie	2	3	5	15	24	39	0,55	f.
239		*printre*	3	3	6	21	18	39	0,55	r. (l.)
240		program	3	3	6	20	19	39	0,55	f.
241		*ridica*	3	3	6	11	28	39	0,55	l.
242		*seamă*	3	3	6	20	19	39	0,55	m.
243		trai	2	2	4	11	28	39	0,55	r. (s.)
244		*vrea*	3	2	5	28	11	39	0,55	l.
245	109	acțiune	3	3	6	18	20	38	0,54	f.
246		armată	3	2	5	18	20	38	0,54	it.
247		*capital*	3	2	5	17	21	38	0,54	f.
248		celălalt	3	3	6	25	13	38	0,54	r(l.)
249		extern	3	2	5	23	15	38	0,54	f.
250		*încă*	3	3	6	22	16	38	0,54	l.
251		metodă	3	3	6	23	15	38	0,54	f.
252		*mijloc*	3	2	5	26	12	38	0,54	l.
253		organ	—	2	2	—	38	38	0,54	f.
254		propunere	2	2	4	11	27	38	0,54	r.(l.)
255		*rămîne*	3	3	6	25	13	38	0,54	l.
256		vechi	3	3	6	18	20	38	0,54	l.
257		viitor	3	3	6	21	17	38	0,54	f.
258	110	*ajunge*	3	3	6	22	15	37	0,52	l.
259		caz	3	3	6	25	12	37	0,52	l.
260		dimineața	3	2	6	14	23	37	0,52	l.
261		mod	3	3	6	15	22	37	0,52	f.
262		numeros	3	3	6	14	23	37	0,52	l.
263		revoluționar	—	3	3	—	37	37	0,52	f.
264		știință	3	3	6	11	26	37	0,52	r. (l.)
265		valoare	3	3	6	21	16	37	0,52	l.
266	111	*adevărat*	3	2	5	20	16	36	0,51	r. (l.)
267		afacere	3	3	6	22	14	36	0,51	r. (l.)
268		desfășura	—	3	3	—	36	36	0,51	l.

Nr. crt.	Rangul	Cuvîntul	Repartiția			Frecvența absolută			Frecvența relativă ‰	Originea
			I	II	Total	I	II	Total		
269		diferit	3	3	6	14	22	36	0,51	f.
270		*drum*	2	3	5	16	20	36	0,51	s.
271		întrecere	—	3	3	—	36	36	0,51	r. (l.)
272		nevoie	3	3	6	22	14	36	0,51	s.
273		*punct*	3	2	5	22	14	36	0,51	l.
274		regim	3	3	6	17	19	36	0,51	f.
275		simplu	3	2	5	22	14	36	0,51	f.
276		ședință	2	3	5	15	21	36	0,51	r. (l.)
277		următor	3	3	6	21	15	36	0,51	r. (l.)
278	112	congres	—	3	3	—	35	35	0,50	f.
279		îmbunătățire	—	3	3	—	35	35	0,50	r. (l.)
280		început	3	3	6	19	16	35	0,50	r. (l.)
281		*lege*	3	—	3	35	—	35	0,50	l.
282		precum	3	3	6	12	23	35	0,50	r. (l.)
283		principal	3	3	6	13	22	35	0,50	r. (l.)
284		produce	3	3	6	13	22	35	0,50	l.
285	113	agresiune	2	2	4	16	18	34	0,48	f.
286		asigura	3	2	5	16	18	34	0,48	r. (f.)
287		*carte*	2	3	5	11	23	34	0,48	l.
288		folosi	3	3	6	15	19	34	0,48	r. (g.)
289		front	3	2	5	20	14	34	0,48	f.
290		*ieri*	2	3	5	20	14	34	0,48	l.
291		*înainte*	3	3	6	15	19	34	0,48	l.
292		*lîngă*	3	3	6	20	14	34	0,48	l.
293		obține	—	3	3	—	34	34	0,48	f.
294		publica	3	2	5	23	11	34	0,48	l.
295		tratat	3	—	3	—	34	34	0,48	it
296	114	*adică*	2	2	4	22	11	33	0,47	n.
297		adunare	—	3	3	—	33	33	0,47	l.
298		*căci*	3	3	6	20	13	33	0,47	r. (l.)
299		conducere	—	2	2	—	33	33	0,47	r. (l.)
300		constitui	2	3	5	17	16	33	0,47	f.
301		director	2	3	5	14	19	33	0,47	f.
302		orice	3	3	6	21	12	33	0,47	r. (l.)
303		prilej	3	3	6	12	21	33	0,47	s.
304		*special*	3	2	5	21	12	33	0,47	f.
305		stradă	3	3	6	11	22	33	0,47	g.
306		școlar	2	—	2	33	—	33	0,47	r. (s.)
307	115	actual	3	3	6	21	11	32	0,45	f.
308		capitalism	2	2	4	18	14	32	0,45	f.
309		*căuta*	3	3	6	21	11	32	0,45	l.
310		condiție	3	3	6	15	17	32	0,45	f.
311		conducător	3	3	6	12	20	32	0,45	r. (l.)
312		continua	—	2	2	—	32	32	0,45	f.
313		*deosebit*	2	3	5	13	19	32	0,45	s.
314		fiindcă	3	3	6	14	18	32	0,45	r. (l.)
315		*înalt*	—	3	3	—	32	32	0,45	l.
316		*larg*	—	3	3	—	32	32	0,45	l.
317		*liber*	3	2	5	14	18	32	0,45	f.
318		nivel	—	3	3	—	32	32	0,45	f.
319		odată	3	3	6	16	16	32	0,45	r. (l.)
320		*prea*	3	3	6	21	11	32	0,45	s.
321		*revoluție*	3	2	5	15	17	32	0,45	f.
322		reprezenta	3	3	6	14	18	32	0,45	f.

Nr. crt.	Rangul	Cuvîntul	Repartiţia			Frecvenţa absolută			Frecvenţa relativă ‰	Originea
			I	II	Total	I	II	Total		
323		serie	3	3	6	19	13	32	0,45	f.
324		sistem	3	2	5	21	11	32	0,45	f.
325		*sta*	3	3	6	11	21	32	0,45	l.
326		urmă	—	3	3	—	32	32	0,45	l.
327	116	agenţie	1	1	2	20	11	31	0,44	it.
328		întregi	3	—	3	31	—	31	0,44	r. (l.)
329		populaţie	3	2	5	20	11	31	0,44	f.
330		propagandă	—	3	3	—	31	31	0,44	f.
331		scop	3	3	6	17	14	31	0,44	g.
332		transmite	1	1	2	18	13	31	0,44	f.
333		*zece*	3	3	6	20	11	31	0,44	l.
334	117	acorda	3	2	5	12	18	30	0,42	f.
335		*aproape*	3	3	6	14	16	30	0,42	l.
336		*centru*	3	3	6	14	16	30	0,42	f.
337		*creşte*	3	3	6	14	16	30	0,42	l.
338		discuţie	2	2	4	12	18	30	0,42	f.
339		experienţa	—	3	3	—	30	30	0,42	f.
340		*înţelege*	3	3	6	15	15	30	0,42	l.
341		militar (adj.)	3	2	5	19	11	30	0,42	f.
342		*ocupa*	3	3	6	12	18	30	0,42	f.
343		oficial	3	2	5	12	18	30	0,42	f.
344		*pămînt*	2	2	4	16	14	30	0,42	l.
345		proprietate	1	1	2	19	11	30	0,42	f.
346		realizare	—	3	3	—	30	30	0,42	r. (l.)
347	118	american	3	3	6	15	14	29	0,41	f.
348		*cale*	—	3	3	—	29	29	0,41	l.
349		corespondent	1	2	3	14	15	29	0,41	f.
350		*democrat* (adj.)	1	3	4	15	14	29	0,41	f.
351		întărire	—	2	2	—	29	29	0,41	r.(l.)
352		maşină	—	3	3	—	29	29	0,41	f.
353		necesar	3	3	6	11	18	29	0,41	f.
354		*părea*	3	1	4	17	12	29	0,41	l.
355		perioadă	3	3	6	12	17	29	0,41	f.
356		proletariat	2	2	4	11	18	29	0,41	f.
357		realitate	2	2	4	17	12	29	0,41	f.
358		unitate	—	3	3	—	29	29	0,41	f.
359	119	*alege*	3	3	6	16	12	28	0,40	l.
360		artă	—	3	3	—	28	28	0,40	f.
361		cadru	—	2	2	—	28	28	0,40	f.
362		comercial	3	2	5	12	16	28	0,40	f.
363		*cunoaşte*	3	3	6	15	13	28	0,40	l.
364		*deşi*	3	3	6	11	17	28	0,40	r.(l)
365		*lăsă*	3	3	6	15	13	28	0,40	l.
366		luptă	2	2	4	11	17	28	0,40	f.
367		modern	3	3	6	14	14	28	0,40	f.
368		*nimic*	3	2	5	16	12	28	0,40	l.
369		pregătire	3	3	6	11	17	28	0,40	r. (a.)
370	120	atenţie	—	3	3	—	27	27	0,38	f
371		capitalist (adj.)	2	2	4	16	11	27	0,38	f.
372		crea	3	3	6	14	13	27	0,38	f.
373		discurs	2	2	4	16	11	27	0,38	f.
374		fabrică	—	3	3	—	27	27	0,38	f.
375		gospodărie	—	3	3	—	27	27	0,38	r. (s.)
376		*mereu*	3	3	6	16	11	27	0,38	m.

Nr. crt.	Rangul	Cuvîntul	Repartiția			Frecvența absolută			Frecvența relativă ‰	Originea
			I	II	Total	I	II	Total		
377		*patru*	2	3	5	13	14	27	0,38	l.
378		post (funcțiune, slujbă)	3	3	6	11	16	27	0,38	f.
379		*preț*	2	3	5	15	12	27	0,38	l.
380		regional	—	3	3	—	27	27	0,38	f.
381		*simți*	3	1	4	15	12	27	0,38	l.
382		*strînge*	3	3	6	11	16	27	0,38	l.
383		vedere	3	—	3	27	—	27	0,38	r. (l.)
384		*vorbă*	—	3	3	—	27	27	0,38	s.
385	121	comună (subst.)	3	2	5	11	15	26	0,37	f.
386		consfătuire	3	2	5	13	13	26	0,37	r. (s.)
387		direcție	3	3	6	13	13	26	0,37	f.
388		grup	3	3	6	12	14	26	0,37	f.
389		*lună*	2	3	6	11	15	26	0,37	l.
390		mai (lună)	3	2	5	14	12	26	0,37	l.
391		mișcare	3	3	6	11	15	26	0,37	r. (l.)
392		muncitorime	2	2	4	15	11	26	0,37	r. (s.)
393		posibilitate	3	3	6	13	13	26	0,37	f.
394		progres	3	2	5	15	11	26	0,37	f.
395		relație	2	3	5	13	13	26	0,37	f.
396		sfîrșit	3	3	5	11	15	26	0,37	r.(s.)
397		transformare	2	2	4	11	15	26	0,37	r. (l.)
398	122	act	2	2	4	11	14	25	0,35	l.
399		afirma	3	3	6	13	12	25	0,35	f.
400		alăturea	3	3	6	11	14	25	0,35	r. (l.)
401		apropia	3	2	5	12	13	25	0,35	l.
402		burghez	3	2	5	11	14	25	0,35	it.
403		cădea	3	2	5	11	14	25	0,35	l.
404		central	2	2	4	11	14	25	0,35	f.
405		comunist (subst.)	—	3	3	—	25	25	0,35	f.
406		conduce	—	3	3	—	25	25	0,35	l.
407		declara	2	2	4	13	12	25	0,35	f.
408		*încît*	2	2	4	14	11	25	0,35	r. (l.)
409		lipsă	3	3	6	11	14	25	0,35	r. (g.)
410		*lucra*	3	3	6	11	14	25	0,35	l.
411		martie	—	2	2	—	25	25	0,35	s.
412		prezent	3	3	6	11	14	25	0,35	f.
413		*schimba*	3	3	6	11	14	25	0,35	l.
414		totdeauna	3	3	6	11	14	25	0,35	r. (l.)
415	123	*adevăr*	3	2	5	13	11	24	0,34	l.
416		*aici*	—	3	3	—	24	24	0,34	l.
417		aprilie	—	3	3	—	24	24	0,34	s.
418		*comun*	3	3	6	12	12	24	0,34	f.
419		contribui	3	2	5	13	11	24	0,34	f.
420		hitlerist	1	2	3	13	11	24	0,34	rus.
421		iată	3	3	6	12	12	24	0,34	s.
422		intern	3	2	5	12	12	24	0,34	f.
423		majoritate	3	2	5	13	11	24	0,34	f.
424		model	3	2	5	12	12	24	0,34	f.
425		pact	3	—	3	—	24	24	0,34	f.
426		*porni*	3	2	5	13	11	24	0,34	s.
427		practică	2	3	5	11	13	24	0,34	f.
428		pregăti	3	3	6	12	12	24	0,34	r. (a.)
429		prietenie	—	3	3	—	24	24	0,34	r. (s.)

Nr. crt.	Rangul	Cuvîntul	Repartiția			Frecvența absolută			Frecvența relativă ‰	Originea
			I	II	Total	I	II	Total		
430		raion	—	3	3	—	24	24	0,34	rus.
431	124	altfel	2	2	4	11	12	23	0,32	r. (l.)
432		articol	3	3	6	12	11	23	0,32	f.
433		eroism	—	2	2	—	23	23	0,32	f.
434		considera	2	3	5	11	12	23	0,32	f.
435		construi	—	3	3	—	23	23	0,32	f.
436		definitiv	3	2	5	12	11	23	0,32	f.
437		fascist	2	2	4	12	11	23	0,32	it.
438		hotărî	2	2	4	12	11	23	0,32	r. (m.)
439		importanță	2	3	5	12	11	23	0,32	f.
440		inovație	—	3	3	—	23	23	0,32	f.
441		istoric	3	2	5	12	11	23	0,32	f.
442		însemna	3	3	6	12	11	23	0,32	r. (f.)
443		*întîlni*	—	2	2	—	23	23	0,32	m.
444		*mîine*	3	3	6	11	12	23	0,32	l.
445		*nimeni*	3	3	6	11	12	23	0,32	l.
446		*nume*	3	3	6	11	12	23	0,32	l.
447		oferi	2	2	4	11	12	23	0,32	l.
448		permanent	—	3	3	—	23	23	0,32	f.
449		poliție	3	2	5	12	11	23	0,32	rus.
450		*propriu*	2	3	5	11	12	23	0,32	l.
451		*purta*	2	3	5	12	11	23	0,32	l.
452		rol	2	3	5	12	11	23	0,32	f.
453		*scoate*	2	3	5	11	12	23	0,32	l.
454		sens	3	2	5	12	11	23	0,32	f.
455		spectacol	—	3	3	—	23	23	0,32	f.
456		*trei*	3	3	6	12	11	23	0,32	l.
457	125	atitudine	3	2	5	11	11	22	0,31	f.
458		burghezie	3	2	5	11	11	22	0,31	it.
459		comisie	2	2	4	11	11	22	0,31	rus.
460		educație	3	—	3	22	—	22	0,31	f.
461		european	3	—	3	22	—	22	0,31	f.
462		dintru	3	3	6	11	11	22	0,31	r. (l.)
463		francez (adj.)	3	—	3	22	—	22	0,31	it.
464		*frunte*	2	3	5	11	11	22	0,31	l.
465		însemnătate	3	2	5	11	11	22	0,31	r. (l.)
466		*pleca*	3	3	6	11	11	22	0,31	l.
467		propagandist	—	2	2	—	22	22	0,31	f
468		realiza	—	3	3	—	22	22	0,31	f.
469		ridicare	—	3	3	—	22	22	0,31	r. (l.)
470		sprijin	2	2	4	11	11	22	0,31	s.
471		ziarist	3	3	5	11	11	22	0,31	r. (l.)
472	126	aniversare	—	3	3	—	21	21	0,31	f.
473		artistic	—	3	3	—	21	21	0,30	f.
474		domeniu	—	3	3	—	21	21	0,30	f.
475		întrebare	—	2	2	—	21	21	0,30	r. (l.)
476		literatură	—	2	2	—	21	21	0,30	f.
477		*plin*	—	2	2	—	21	21	0,30	l.
478		*seară*	—	2	2	—	21	21	0,30	l.
479		spera	—	3	3	—	21	21	0,30	l.
480		*tînăr*	—	3	3	—	21	21	0,30	l.
481	127	academician	—	1	1	—	20	20	0,28	f.
482		acțiune	—	3	3	—	20	20	0,28	f.
483		calitate	—	3	3	—	20	20	0,28	f.

Nr. crt.	Rangul	Cuvîntul	Repartiţia			Frecvenţa absolută			Frecvenţa relativă ‰	Originea
			I	II	Total	I	II	Total		
484		chinez (adj.)	—	3	3	—	20	20	0,28	it.
485		*control*	—	2	2	—	20	20	0,28	f.
486		*crede*	3	—	3	20	—	20	0,28	l.
487		element	3	—	3	20	—	20	0,28	f.
488		minorităţi	2	—	2	20	—	20	0,28	f.
489		naţiune	3	—	3	20	—	20	0,28	f.
490		orăşenesc	—	2	2	—	20	20	0,28	r. (m.)
491		polon (adj.)	—	1	1	—	20	20	0,28	
492		şef	3	—	3	20	—	20	0,28	f.
493	128	atelier	—	3	3	—	19	19	0,27	f.
494		colaborare	—	2	2	—	19	19	0,27	r. (f.)
495		concret	—	3	3	—	19	19	0,27	f.
496		educare	—	1	1	—	19	19	0,27	r. (l.)
497		fruntaş	—	3	3	—	19	19	0,27	r. (l.)
498		plenară	—	3	3	—	19	19	0,27	l.
499		vizita	—	2	2	—	19	19	0,27	f.
500		vizită	—	3	3	—	19	19	0,27	f.
501	129	angajament	—	3	3	—	18	18	0,25	f.
502		anumit	3	—	3	18	—	18	0,25	r. (l.)
503		consacră	—	2	2	—	18	18	0,25	f.
504		cuprinde	—	3	3	—	18	18	0,25	l.
505		leninist	—	2	2	—	18	18	0,25	rus.
506		manifestare	—	3	3	—	18	18	0,25	r. (f.)
507		moment	3	—	3	18	—	18	0,25	f.
508		scriitor	—	3	3	—	18	18	0,25	r. (l.)
509		sfat	—	3	3	—	18	18	0,25	s.
510		ştiinţific	—	3	3	—	18	18	0,25	f.
511		uniformă	1	—	1	18	—	18	0,25	f.
512		victorie	—	3	3	—	18	18	0,25	l.
513	130	avion	2	—	2	17	—	17	0,24	l.
514		desfăşurare	—	3	3	—	17	17	0,24	r. (l.)
515		fericire	—	2	2	—	17	17	0,24	r. (l.)
516		munci	—	3	3	—	17	17	0,24	s.
517		pacific	2	—	2	17	—	17	0,24	f.
518		reprezentant	—	2	2	—	17	17	0,24	f.
519		sală	—	2	2	—	17	17	0,24	f.
520		secretar	—	3	3	—	17	17	0,24	f.
521		tendinţă	3	—	3	17	—	17	0,24	f.
522		ţărănesc	2	—	2	17	—	17	0,24	r. (l.)
523		*voi* (pron.)	3	—	3	17	—	17	0,24	l.
524	131	civilizaţie	2	—	2	16	—	16	0,22	f.
525		eliberare	—	3	3	—	16	16	0,22	r. (l.)
526		expropriere	1	—	1	16	—	16	0,22	r. (f.)
527		familie	—	3	3	—	16	16	0,22	f.
528		instituţie	—	3	3	—	16	16	0,22	f.
529		îndeplinire	—	2	2	—	16	16	0,22	r. (l.)
530		linie	—	3	3	—	16	16	0,22	l.
531		ordine	3	—	3	16	—	16	0,22	l.
532		profund	—	2	2	—	16	16	0,22	l.
533		secţie	—	3	3	—	16	16	0,22	rus.
534		sesiune	—	2	2	—	16	16	0,22	f.
535		sublinia	—	3	3	—	16	16	0,22	r. (l.)
536		tehnic	—	3	3	—	16	16	0,22	f.
537		*viu*	—	3	3	—	16	16	0,22	l.

Nr. crt.	Rangul	Cuvîntul	Repartiția I	Repartiția II	Repartiția Total	Frecvența absolută I	Frecvența absolută II	Frecvența absolută Total	Frecvența relativă ‰	Originea
538	132	alianță	—	2	2	—	15	15	0;21	f.
539		bancă (fin.)	3	—	3	15	—	15	0,21	it.
540		birou	—	3	3	—	15	15	0,21	f.
541		concepție	3	—	3	15	—	15	0,21	f.
542		conștiință	—	2	2	—	15	15	0,21	f.
543		*direct*	3	—	3	15	—	15	0,21	f.
544		*dovedi*	3	—	3	15	—	15	0,21	s.
545		eroic	—	2	2	—	15	15	0,21	f.
546		*erou*	—	1	1	—	15	15	0,21	f.
547		italian (adj.)	3	—	3	15	—	15	0,21	it.
548		învățătură	—	3	3	—	15	15	0,21	r. (l.)
549		locuință	—	3	3	—	15	15	0,21	r. (m.)
550		opinie	3	—	3	15	—	15	0,21	f.
551		*ordin*	3	—	3	15	—	15	0,21	l.
552		piesă	—	3	3	—	15	15	0,21	f.
553		raional	—	2	2	—	15	15	0,21	r. (r.)
554		rusesc	2	—	2	15	—	15	0,21	r. (r.)
555		seminar	—	2	2	—	15	15	0,21	f.
556		sindicat	—	3	3	—	15	15	0,21	f.
557		*totuși*	3	—	3	15	—	15	0,21	r. (l.)
558		trupă (teatru)	2	—	2	15	—	15	0,21	f.
559		urmări	2	—	2	15	—	15	0,21	r. (l.)
560	133	aplica	3	—	3	14	—	14	0,20	f.
561		*armă*	—	3	3	—	14	14	0,20	l.
562		bloc	—	2	2	—	14	14	0,20	f.
563		colectiv (subst.)	—	3	3	—	14	14	0,20	f.
564		creștere	—	2	2	—	14	14	0,20	r. (l.)
565		întîlnire	—	3	3	—	14	14	0,20	r. (m.)
566		exploatare	—	3	3	—	14	14	0,20	r. (f.)
567		manifesta	—	3	3	—	14	14	0,20	f.
568		nuclear	—	2	2	—	14	14	0,20	f.
569		parlament	3	—	3	14	—	14	0,20	f.
570		*primi*	3	—	3	14	—	14	0,20	s.
571		*rege*	2	—	2	14	—	14	0,20	l.
572		ritm	—	3	3	—	14	14	0,20	f.
573		vorbi	3	—	3	14	—	14	0,20	s.
574	134	ambasador	—	3	3	—	13	13	0,18	f.
575		advocat	2	—	2	13	—	13	0,18	f.
576		*amenința*	3	—	3	13	—	13	0,18	l.
377		anunța	3	—	3	13	—	13	0,18	f.
578		conflict	2	—	2	13	—	13	0,18	f.
579		colectiv (adj.)	—	3	3	—	13	13	0,18	f.
580		conținut	—	3	3	—	13	13	0,18	f.
581		convinge	—	2	2	—	13	13	0,18	l.
582		deceniu	2	—	2	13	—	13	0,18	l.
583		dispută	—	1	1	—	13	13	0,18	f.
584		*drept* (adj.)	3	—	3	13	—	13	0,18	l.
585		*drept* (subst.)	3	—	3	13	—	13	0,18	l.
586		epocă	—	3	3	—	13	13	0,18	f.
587		faptă	3	—	3	13	—	13	0,18	l.
588		fenomen	1	—	1	13	—	13	0,18	f.
589		grav	3	—	3	13	—	13	0,18	f.
590		*însuși* (pron.)	3	—	3	13	—	13	0,18	l.
591		leu (monedă)	3	—	3	13	—	13	0,18	l.

Nr. crt.	Rangul	Cuvîntul	Repartiția I	Repartiția II	Repartiția Total	Frecvența absolută I	Frecvența absolută II	Frecvența absolută Total	Frecvența relativă ‰	Originea
592		manual (subst.)	2	—	2	13	—	13	0,18	f.
593		omenire	—	3	3	—	13	13	0,18	r. (l.)
594		perspectivă	—	3	3	—	13	13	0,18	f.
595		schimbare	3	—	3	13	—	13	0,18	r. (l.)
596		*sine*	3	—	3	13	—	13	0,18	l.
597		stare	3	—	3	13	—	13	0,18	r. (l.)
598		tineret	—	3	3	—	13	13	0,18	r. (l.)
599		tractor	—	3	3	—	13	13	0,18	f.
600		universitate	—	3	3	—	13	13	0,18	f.
601		*ușor*	3	—	3	13	—	13	0,18	l.
602		vicepreședinte	—	2	2	—	13	13	0,18	r. (l.)
603	135	academie	2	—	2	12	—	12	0,17	f.
604		artist	—	2	2	—	12	12	0,17	f.
605		*bogat*	—	3	3	—	12	12	0,17	s.
606		*bucura*	—	3	3	—	12	12	0,17	a.
607		colectivă (subst.)	—	3	3	—	12	12	0,17	r. (f.)
608		comunicat	2	—	2	12	—	12	0,17	f.
609		dreptate	—	2	2	—	12	12	0,17	r. (l.)
610		elev	1	—	1	12	—	12	0,17	f.
611		individ	2	—	2	12	—	12	0,17	f.
612		*limbă*	3	—	3	12	—	12	0,17	l.
613		*luni* (zi)	—	3	3	—	12	12	0,17	l.
614		*martor*	—	3	3	—	12	12	0,17	l.
615		*meu*	—	2	2	—	12	12	0,17	l.
616		naștere	—	3	3	—	12	12	0.17	r. (l.)
617		niciodată	3	—	3	12	—	12	0,17	r. (l.)
618		pretutindeni	3	—	3	12	—	12	0,17	r. (l.)
619		repartiție	—	3	3	—	12	12	0,17	f.
620		sentiment	3	—	3	12	—	12	0,17	f.
621		serviciu	3	—	3	12	—	12	0,17	f.
622		tehnică	—	3	3	—	12	12	0,17	f.
623		temă	—	2	2	—	12	12	0,17	f.
624		șantier	—	3	3	—	12	12	0,17	f.
625		activ	—	3	3	—	12	12	0,17	f.
626	136	*adăuga*	2	—	2	11	—	11	0,15	l.
627		*adînc*	—	2	2	—	11	11	0,15	l.
628		aplicare	3	—	3	11	—	11	0,15	r. (f.)
629		atrage	2	—	2	11	—	11	0,15	r. (l.)
630		britanic	2	—	2	11	—	11	0,15	f.
631		cameră	3	—	3	11	—	11	0,15	it.
632		caracter	—	2	2	—	11	11	0,15	f.
633		civil	2	—	2	11	—	11	0,15	f.
634		constantă	3	—	3	11	—	11	0,15	f.
635		*corp*	3	—	3	11	—	11	0,15	f.
636		datorie	3	—	3	11	—	11	0,15	r. (l.)
637		dezarmare	—	2	2	—	11	11	0,15	r. (f.)
638		exprima	—	3	3	—	11	11	0,15	f.
639		județ	2	—	2	11	—	11	0,15	l.
640		înaintat	—	3	3	—	11	11	0,15	r. (l.)
641		*încheia*	2	—	2	11	—	11	0,15	l.
642		încredința	—	2	2	—	11	11	0,15	r. (l.)
643		îndoială	3	—	3	11	—	11	0,15	r. (l.)
644		*întîmpla*	3	—	3	11	—	11	0,15	l.
645		lucrător (subst.)	3	—	3	11	—	11	0,15	r. (l.)

Nr. crt.	Rangul	Cuvîntul	Repartiția			Frecvența absolută			Frecvența relativă ‰	Originea
			I	II	Total	I	II	Total		
646		măreț	—	2	2	—	11	11	0,15	r.(l.)
647		*operă*	3	—	3	11	—	11	0,15	it.
648		paradă	1	—	1	11	—	11	0,15	f.
649		practic (adj.)	—	3	3	—	11	11	0,15	f.
650		primar (adj.)	2	—	2	11	—	11	0,15	f.
651		privință	3	—	3	11	—	11	0,15	r. (s.)
652		protecție	2	—	2	11	—	11	0,15	f.
653		raport	3	—	3	11	—	11	0,15	f.
654		reducere	—	3	3	—	11	11	0,15	r. (l.)
655		serios	—	3	3	—	11	11	0,15	f.
656		*socoti*	3	—	3	11	—	11	0,15	m.
657		spori	—	3	3	—	11	11	0,15	r. (s.)
658		stație	—	3	3	—	11	11	0,15	pol.
659		ținut (adm.)	3	—	3	11	—	11	0,15	r. (l.)
660		*veac*	2	—	2	11	—	11	0,15	s.

Cuvintele din listele de mai sus se repartizează în părți de vorbire, după cum urmează:

	Părți de vorbire	Nr. unit. lexicale	%	Frecvență absolută-total	%
Cuvinte pline	Substantiv	337	51,06	13.433	26,31
	Verb	106	16,06	5.771	11,30
	Adjectiv	100	15,15	3.057	5,98
	Adverb	42	6,36	3.489	6,85
	Total	585	88,63	25.750	50,44
Cuvinte ajutătoare	Pronume	22	3,33	5.359	10,49
	Numeral	7	1,06	429	0,84
	Articol	3	0,45	3.964	7,76
	Prepoziție	29	4,39	11.474	22,46
	Conjuncție	14	2,12	4.067	7,96
	Total	75	11,35	25.293	49,51

Întrucît repartiția părților de vorbire în stilul publicistic prezintă, față de celelalte stiluri, o serie de deosebiri, dăm mai jos aceleași date calculate pentru stilul beletristic, după statistica publicată de V. Șuteu.

	Părţi de vorbire	Nr. unit. lexicale	%	Frecvenţă absolută-total	%
Cuvinte pline	Substantiv	207	39,65	5.446	14,95
	Verb	136	26,05	7.916	21,72
	Adjectiv	45	8,61	1.215	3,33
	Adverb	49	9,38	3.409	9,37
	Total	437	83,69	17.948	49,37
Cuvinte ajutătoare	Pronume	25	4,78	5.704	15,75
	Numeral	13	2,49	433	1,18
	Prepoziţie	24	4,61	7.373	20,31
	Conjuncţie	9	1,72	3.202	9,09
	Articol	3	0,57	1.026	2,81
	Interjecţie	5	0,97	124	0,33
	Cuvinte fără indicarea cat. gramaticale	6	1,14	483	2,81
	Total	85	16,31	18.345	50,52

Din cele două tabele se desprind, în primul rînd, cîteva concluzii de ordin general :

a) Cele două grupe „cuvinte pline'' şi „cuvinte ajutătoare'' prezintă aproximativ aceleaşi procentaje pentru ambele stiluri, în ceea ce priveşte unităţile lexicale. În stilul publicistic „cuvintele pline'' se găsesc în proporţie de 88,63%, iar în cel beletristic de 83,69%, faţă de 11,35% şi respectiv 16,28% pentru „cuvintele ajutătoare''. Dacă ne referim însă la frecvenţa absolută totală a unităţilor lexicale, situaţia se schimbă radical. Cele două grupe de „cuvinte pline'' şi „ajutătoare'' prezintă aproape proporţii egale : stilul publicistic 50,44% pentru prima grupă şi 49,51% pentru cea de-a doua. În stilul beletristic situaţia este aceeaşi : prima grupă ajunge la 49,37% iar cea de a doua la 50,52%.

Prin urmare, în ambele stiluri pronumele, numeralul, articolul, prepoziţia, conjuncţia şi interjecţia reprezintă într-un text dat circa jumătate din totalul cuvintelor-text, cealaltă jumătate fiind dată de „cuvintele pline''.

b) În ceea ce priveşte raportul dintre părţile de vorbire şi frecvenţă există reguli, fără caracter absolut însă, după care se repartizează cuvintele în lista de frecvenţă. În prima jumătate (socotită după rang) a listei se grupează aproape exclusiv „cuvintele ajutătoare'' (prepoziţie, articol, conjuncţie etc.), urmează apoi verbul care se plasează de asemenea, pentru stilul beletristic mai ales, tot în prima jumătate a listei. Substantivele şi, într-o oarecare măsură, şi adjectivele, se distribuie mai mult în a doua jumătate a listei de frecvenţă. Faptul acesta mi se pare foarte semnificativ, întrucît diferenţele care există în această privinţă între cele două liste comparate sînt de natură stilistică.

Deosebirile dintre cele două stiluri apar în special în ce priveşte repartiţia substantivului, verbului şi adjectivului. În cercetarea noastră,

din cele 660 de cuvinte înscrise în listă, 337, adică 51,06% sînt substantive, pe cînd în listele publicate de V. Şuteu, din cele 522 de cuvinte, numai 207 sînt substantive, adică 39,65%. Diferenţa destul de mare se păstrează şi în ce priveşte frecvenţa absolută totală, care reprezintă 26,31% pentru stilul publicistic, şi numai 14,95% pentru cel beletristic.

În ceea ce priveşte verbul, situaţia se inversează. În stilul beletristic, verbul este mult mai bogat reprezentat. La V. Şuteu, din 522 de cuvinte, 136 sînt verbe, adică 26,05%, cu o frecvenţă absolută totală de 7.916, adică 21,72%. În lista noastră sînt numai 106 verbe, adică 16,06% din totalul unităţilor lexicale, cu un număr total de 5.771 întrebuinţări, ceea ce reprezintă abia 11,30% din totalul cuvintelor-text. Prin urmare, în stilul publicistic precumpăneşte substantivul, iar în cel beletristic precumpăneşte verbul.

Dacă comparăm cele două liste, vom observa că în stilul beletristic primul substantiv (*copil*) apare la rangul 42, pe cînd în stilul publicistic, pînă la acest rang întîlnim 7 substantive (*partid*, *om*, *muncă*, *stat*, *ţară*, *an*, *zi*). Pînă la rangul 60, în listele publicate de V. Şuteu, sînt 6 substantive (*copil*, *zi*, *faţă*, *om*, *lume*, *ochi*), faţă de 14 substantive în stilul publicistic (*partid*, *om*, *muncă*, *stat*, *ţară*, *an*, *zi*, *viaţă*, *război*, *ministru*, *loc*, *guvern*, *faţă*, *situaţie*).

În ceea ce priveşte verbul, cum am arătat mai sus, situaţia este inversă. În lista noastră, de pildă, pînă la rangul 60 se află 8 verbe *fi*, *avea*, *face*, *putea*, *da*, *trebui*, *şti*, *lua*), pe cînd în listele publicate de V.Şuteu se găsesc 16 verbe (*avea*, *fi*, *face*, *vrea*, *putea*, *vedea*, *spune*, *da*, *şti*, *veni*, *duce*, *zice*, *sălta*, *trece*, *lua*, *lăsa*).

La fel cu substantivul se comportă, în stilul publicistic, şi adjectivul, unde pînă la rangul 98 inclusiv, deci pînă la frecvenţa absolută 50, găsim 22 de adjective. În stilul beletristic, pînă la aceeaşi frecvenţă absolută, găsim numai 4 adjective.

Aşa stînd lucrurile, deşi frecvenţa medie pe părţi de vorbire nu înregistrează deosebiri mari decît în privinţa substantivului, şi într-o oarecare măsură, în privinţa adverbului, în cele două stiluri, caracterul oarecum deosebit al acestor două unităţi stilistice este dat şi de diferenţele de repartiţie a frecvenţei verbelor şi adjectivelor.

Frecvenţa medie, pe părţi de vorbire, în cele două stiluri este următoarea :

	STILUL PUBLICISTIC	STILUL BELETRISTIC
substantiv	39,86	26,28
verb	54,43	58,16
adjectiv	30,57	26,88
adverb	83,07	69,39

Dacă luăm în consideraţie că în stilul publicistic adjective cu frecvenţă absolută mare se găsesc de cinci ori mai mult decît în stilul beletristic, ne dăm seama că, deşi frecvenţa medie nu ne indică deosebiri esenţiale, ele există, totuşi. Acelaşi lucru se poate spune şi despre verbe. În stilul beletristic, verbe cu frecvenţa absolută cea mai mare există de două ori

mai mult decît în stilul publicistic. Deosebirea calitativă între cele două stiluri este dată însă de substantiv și adjectiv. Comparînd cele două liste, se poate observa că substantivul și adjectivul prezintă cea mai slabă concordanță în cele două stiluri. Ele sînt foarte variate în cele două liste și de aceea coincid destul de rar. Verbul, dimpotrivă, este mai puțin variat și de aceea asemănările și coincidențele între cele două liste comparate sînt mai numeroase.

În ansamblul elementelor lexicale ale stilului publicistic neologismele ocupă un loc important [1]. Iată cîteva date : din numărul de 585 „cuvinte pline", 222 sînt neologisme, ceea ce reprezintă 37,60 % din totalul elementelor lexicale. Frecvența absolută a neologismelor din lista noastră este de 7.707, ceea ce reprezintă 29,90 % din totalul „cuvintelor-text pline". Stilul beletristic, așa cum se înfățișează în listele date de V. Șuteu, este aproape lipsit de neologisme. Primul neologism (*profesor*) apare la rangul 92, avînd o frecvență absolută de 39. În stilul publicistic, pînă la rangul 92 sînt 43 de neologisme, dintre care cităm [2] : *partid* (379), *stat*, (191), *ministru* (132), *socialist* (121), *guvern* (115), *situație* (104), *problemă* (99), *organizație* (98), *politic* (91), *activitate* (88), *industrie* (77), *producție* (74), *membru* (63), *plan* (61), *comitet* (60), *candidat* (58), *consiliu* (58), *minister* (58), *socialism* (58). Cităm încă următoarele neologisme : *conferință* (56), *regiune* (55), *succes* (55), *declarație* (47), *societate* (42), *chestiune* (43), *public*, *program*, *acțiune*, *regim*, *ședință*, *congres*, *agresiune*, *asigura*, *capitalism*, *nivel*, *revoluție*, *reprezenta*, *sistem*, *propagandă*, *acorda*, *discuție*, *corespondent*, *perioadă*, *proletariat*, *discurs*, *posibilitate*, *progres*, *burghez*, *comunist*, *propagandist*, *ziarist*, *națiune*, *plenară*, *vizită*, *angajament*, *leninism*, *secretar*, *civilizație*, *sesiune*, *concepție*, *alianță*, *seminar*, *sindicat*, *colectiv*, *parlament*, *colectivă*, *temă*, *activ*, *caracter*, *civil*, *dezarmare*, *raport* etc.

Sigur că și în stilul științific neologismul ocupă un loc destul de important, poate chiar mai important decît în stilul publicistic, întrucît aici avem de-a face cu terminologie. Din exemplele de mai sus, ca și din altele care se pot încă cita, se observă caracterul lor politico-social, ceea ce face ca ele, în majoritatea cazurilor, să nu se întîlnească, ca mărime statistică, în stilul științific. Faptul acesta este foarte concludent și el ne dovedește că din acest punct de vedere cele trei stiluri — beletristic, publicistic și științific — au fizionomia lor bine determinată. Situația aceasta își găsește confirmarea în cercetările făcute de G. Gougenheim și alții privitor la coeficientul de înțelegere (coeficient de compréhension), care în limba franceză ajunge pentru stilul limbii vorbite la 90%, pentru stilul literaturii artistice la 65,75 %, în stilul articolelor de ziar la 50%, în literatura științifică la 16,38 % [3]. Aceste diferențe se explică în bună măsură și prin natura neologismelor ca și a lexicului în general.

---

[1] Credem că avea dreptate Meillet cînd spunea că „pentru a aprecia care popor învață mai ușor limba latină nu trebuie să ne interesăm de fondul de cuvinte moștenit din latinește, care e neînsemnat, ci de neologisme, care sînt mai numeroase și deci mai importante." (cf. Al. Graur, *Fondul principal al limbii romîne*, Ed. științifică, p. 5).

[2] În paranteză se dă frecvența absolută a fiecărui cuvînt.

[3] G. Gougenheim, R. Michéa, P. Rivène și A. Sauvageot, *L Elaboration du français élémentaire*, Didier, Paris, 1956.

Dintre cele 222 de neologisme, 182, adică 82% sînt substantive. Față de totalul substantivelor existente în fondul de bază al stilului publicistic, neologismele-substantive reprezintă 54%, un procent destul de mare. Acest lucru demonstrează, prin urmare, încă o dată cele spuse mai sus și anume că deosebirea calitativă dintre stilurile limbii este dată în primul rînd de substantiv prin următoarele caracteristici: sferă semantică, vechime, origine, frecvență. Despre acestea vom vorbi mai jos.

Din punct de vedere al originii lor, cuvintele se repartizează conform listei de la p. 61.

Am menținut împărțirea cuvintelor în două mari grupe: „cuvinte-pline" și „cuvinte ajutătoare", pentru faptul că mărimile statistice reprezentate de ele sînt prea deosebite. Coloana „cuvinte ajutătoare" dispune de un număr limitat de cuvinte, care nu sînt de fapt de natură lexicală, și de aceea ele se comportă altfel atît în ce privește frecvența, cît și în ce privește originea. După cum se vede, „cuvintele ajutătoare", în număr de 75, au cam aceeași frecvență absolută cu „cuvintele pline", care totalizează 585 de unități lexicale. Orice cercetare statistică asupra limbii arată că cuvintele cu frecvența cea mai mare sînt de obicei și cele mai vechi în limbă. Pentru aceasta, din cele 75 de cuvinte, majoritatea (52 — adică 69,33%) sînt de origine latină, totalizînd 23.095 de întrebuințări, ceea ce reprezintă 91,34% din totalul „cuvintelor ajutătoare-text". Restul de 23 de cuvinte din această categorie sînt de asemenea vechi: două din ele (*iar*, *dar*) au etimologie necunoscută, sigur e însă că sînt foarte vechi. Două prepoziții, *contra* și *împotriva* sînt de origine franceză și respectiv de formație romînească, avînd la bază un element slav. Restul de 19 sînt formate pe teren romînesc din elemente latine. Cuvintele de origine latină din categoria „cuvintelor ajutătoare" sînt cele mai numeroase și au frecvența cea mai mare. Dacă luăm în considerație că prepoziția *contra* este un împrumut cu caracter savant, iar *împotriva* este totuși o formație romînească, putem considera că în categoria cuvintelor ajutătoare sînt numai două grupe din punct de vedere al originii.

Considerăm că cele două mari grupe „cuvinte pline" și „cuvinte ajutătoare", cum am arătat mai sus, trebuie analizate separat.

Dintre elementele lexicale propriu-zise, coloana „cuvinte-pline", cele mai numeroase sînt de origine franceză. Ele însumează 247 de unități, adică 42,22% din totalul elementelor lexicale propriu-zise. Dacă comparăm acest procent cu cel dat de V. Șuteu (0,57%), constatăm o diferență colosală. Elementul francez în stilul publicistic întrece deci elementul de origine latină. Este adevărat că dacă la cuvintele latine adăugăm și formațiile romînești din elemente latine, iar la cele franțuzești pe cele romînești din elemente franceze, cele două grupe de cuvinte formează proporții aproape egale (41,37% — adică 242 de cuvinte și respectiv 43,95% — adică 257 cuvinte). Locul important pe care îl ocupă cuvintele de origine franceză în stilul publicistic este ușor de explicat. Stilul publicistic începe să se contureze ca unitate funcțională a limbii romîne literare după anul 1830, sau mai precis după 1840, perioadă care coincide la noi cu o puter-

Originea	Cuvinte pline				Cuvinte ajutătoare				Total			
	Nr. unit. lexicale	%	Frecv. absolută	%	Nr. unit. lexicale	%	Frecv. absolută	%	Nr. unit. lexicale	%	Frecv. absolută	%
latine	166	28,37	11.612	45,12	52	69,33	23.095	91,34	218	33,03	34.707	67,97
franceze	247	42,22	8.711	33,96	1	1,33	49	0,15	248	37,57	8.760	17,16
romîneşti din elem. lat.	76	13,00	2.157	8,33	19	25,33	1.903	7,59	95	14,39	4.060	7,95
slave	26	4,44	1.146	4,44	—	—	—	—	26	–3,92	1.146	2,24
italieneşti	14	2,39	442	1,72	—	—	—	—	14	–2,12	442	0,86
romîneşti din elem. slav.	13	2,22	483	1,86	1	1,33	51	0,16	14	2,12	534	1,04
romîneşti din elem. fr.	10	1,73	158	0,61	—	—	—	—	10	1,51	158	0,30
ruseşti	8	1,37	265	1,00	—	—	—	—	8	1,21	265	0,51
maghiare	6	1,02	226	0,87	—	—	—	—	6	0,90	226	0,44
romîneşti din elem. maghiare . .	5	0,86	111	0,43	—	—	—	—	5	0,75	111	0,21
necunoscute	3	0,51	137	0,53	2	2,66	195	0,76	5	0,75	332	0,64
romîneşti din elem. rus.	3	0,51	104	0,40	—	—	—	—	3	0,45	104	0,20
greceşti	2	0,34	64	0,24	—	—	—	—	2	0,30	64	0,15
romîneşti din elem. gr.	2	0,34	59	0,22	—	—	—	—	2	0,30	59	0,11
autohtone	1	0,17	12	0,04	—	—	—	—	1	0,15	12	0,02
romîneşti din elem. autoh. . .	2	0,34	52	0,20	—	—	—	—	2	0,30	52	0,10
poloneze	1	0,17	11	0,04	—	—	—	—	1	0,15	11	0,02
Total general	585	—	25.750	—	75	—	25.293	—	660	—	51.043	—

nică influență franceză [1]. Majoritatea cuvintelor de origine franceză din lista de frecvență pot fi identificate cu ușurință la scriitorii din prima jumătate a secolului trecut. Astfel găsim la Anton Pann : *linie*, *curs*, *seminar*, *student*, *universitate*, *academie*, *'activ*, *agricultură*, *element*, *capitol*, *advocat*, *capitală*, *director*, *candidat*, *ministru*, *minister*, *ordin*, *post*, *stat*, *general*, *material*, *model*, *public* etc [2].

Multe din cuvintele de origine franceză sînt însă introduse după această perioadă, fiind legate direct de conținutul periodicelor și al gazetelor noastre, sau în legătură cu crearea terminologiei social-politice, filozofice, administrative etc.

Este interesant de subliniat că majoritatea cuvintelor de origine franceză din fondul de bază al stilului publicistic sînt substantive (circa 70%). Cum am arătat mai sus, în stilul publicistic, spre deosebire de cel beletristic, precumpănește substantivul. Și în cazul împrumuturilor, pentru stilul publicistic accentul cade tot pe substantiv.

Trebuie, de asemenea, remarcat că unitățile lexicale de origine franceză au o frecvență destul de ridicată. Pînă la rangul 98 inclusiv, de pildă, deci pînă la frecvența absolută 50, se întîlnesc 41 de cuvinte de origine franceză. În afară de elementele de origine latină, care pînă la rangul 98 însumează 54 de ,,cuvinte-pline'' celelalte unități lexicale de alte origini nu beneficiază de o astfel de situație. Dintre elementele de origine slavă, de pildă, numai 5 cuvinte au frecvența mai mare de 50, iar dintre cele de origine italiană, numai două. Cel mai important strat este însă dat de cuvintele latine. Numărul unităților lexicale de origine latină, după cum am arătat, este mai mic decît numărul celor de origine franceză. Valoarea de întrebuințare a elementelor de origine latină este însă mult mai mare. Cele 166 unități lexicale înregistrează 11.612 cuvinte-text, pe cînd cele 247 de cuvinte de origine franceză totalizează numai 8.711 cuvinte-text. Prin urmare, cele două elemente de bază ale stilului publicistic, din punct de vedere al frecvenței unităților lexicale, reprezintă 45,12% din totalul frecvenței unităților lexicale propriu-zise (,,cuvinte pline'') pentru cuvintele de origine latină, și numai 33,96% pentru cuvintele de origine franceză.

Teoria circulației cuvintelor așa cum a fost formulată de B. P. Hasdeu și reluată în ultimul timp de unii lingviști are, după părerea noastră, două mari inconveniente : a) amestecă uneltele gramaticale cu elementele lexicale ale limbii [3] ; b) nu ține seamă de stilurile limbii ca unități funcționale, fapt explicabil pentru vremea aceea.

Necesitatea luării în considerare numai a elementelor lexicale propriu-zise este evidentă. Cele două grupe propuse mai sus se deosebesc fundamental prin cantitatea de informație pe care o furnizează. În primul rînd, grupa a doua fiind formată din elemente gramaticale, cel puțin în majoritatea cazurilor, informația dată de aceste cuvinte este de ordin gramatical

---

[1] Gh. Bulgăr, *Despre limba și stilul primelor periodice romînești*, în *Contribuții la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea* vol. al II-lea, 1958, p. 88.

[2] B. Cazacu și I. Fischer, *Neologismele în scrierile lui Anton Pann*, în *Contribuții la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea*, 1956 vol. I, p. 23—57.

[3] Cf. În această privință, Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*, București, 1954, p. 33.

şi nu lexical. În al doilea rînd, fiind puţine la număr, ele conţin o cantitate de informaţie mult mai mică. Dimpotrivă, elementele lexicale propriu-zise, fiind destul de numeroase, furnizează o cantitate de informaţie mult mai mare. Pe de altă parte, într-un text sau stil dat, cantitatea de informaţie este mai mică pentru un anumit grup de elemente cu cît probabilitatea lor de apariţie este mai mare, şi invers, cantitatea de informaţie este cu atît mai mare, cu cît probabilitatea de apariţie a elementelor respective este mai mică. Prin urmare, cantitatea de informaţie furnizată de un mesaj oarecare este în raport direct proporţional cu numărul unităţilor lexicale şi în raport invers proporţional cu frecvenţa lor.

Chestiunea are deci şi alt aspect : fiind mai puţin frecvente, cuvintele de origine franceză furnizează o cantitate de informaţie mai mare, indiferent de numărul lor, mai mare sau mai mic. Să comparăm, spre exemplu, substantivul *repartiţie*, care, în lista de mai sus, are frecvenţa absolută 12, cu substantivul *cuvînt*, de origine latină, care are frecvenţa 46. Primul substantiv furnizează o cantitate de informaţie mai mare decît cel de-al doilea. În sintagma : *repartiţia cuvintelor în text* este mai necesar să cunoaştem substantivul *repartiţie* decît substantivul *cuvînt*.

Dacă vom combina cele două criterii, numărul unităţilor lexicale şi frecvenţa lor, vom constata că media cantităţii de informaţie dată de un cuvînt de origine franceză este de aproape două ori mai mare decît aceea dată de un cuvînt de origine latină. Faptul acesta ni se pare destul de concludent. Comunicarea fiind un act particular de limbă, cuvintele mai puţin frecvente au o importanţă mai mare în procesul comunicării. Sub acest aspect, numărul mare al unităţilor lexicale de origine franceză în stilul publicistic dă posibilitatea să se aprecieze ca foarte important acest strat.

Întrucît aspectul statistic al elementelor lexicale se schimbă în legătură directă cu sursa care le-a produs, devine clar că studierea diferenţiată a vocabularului pe stiluri funcţionale ale limbii este absolut obligatorie.

Pe baza celor spuse mai sus, ni se pare posibilă formularea următoarei concluzii în ceea ce priveşte aprecierea importanţei elementelor de origine latină : frecvenţa mare a unităţilor de origine latină demonstrează vechimea acestui strat, nu însă şi primordialitatea lui în procesul comunicării, măcar în unele stiluri ale limbii romîne literare.

Iată acum cîteva observaţii cu privire la raportul dintre fondul de bază al stilului publicistic, aşa cum reiese el din lista de mai sus, şi fondul principal lexical, aşa cum se prezintă în listele publicate de acad. Al. Graur[1]. Din cele 660 de unităţi lexicale din lista de frecvenţă, numai 242 se găsesc în fondul principal lexical, ceea ce reprezintă 36,66% din totalul unităţilor lexicale care alcătuiesc fondul de bază al stilului publicistic. În stilul beletristic, aşa cum reiese din listele publicate de V. Şuteu, cuvintele din fondul principal au o frecvenţă de 94,05%[2]. Este foarte adevărat că în acest procent au fost calculate şi cuvintele derivate, care n-au intrat în calculul nostru. Diferenţa mare dintre un stil şi celălalt nu se modifică, însă, sub-

---

[1] Al. Graur, *op. cit.*, p. 48—55.
[2] V. Şuteu, *art. cit.*, p. 441.

stanțial din această cauză. Cele 242 cuvinte au o frecvență absolută de 37.608 cuvinte-text, ceea ce înseamnă 73,67% din totalul cuvintelor-text înscrise în listă. Restul de 418 (adică 63,34%) cuvinte totalizează abia 13.435 cuvinte-text, adică numai 32,14% din totalul cuvintelor-text din listă. Diferența, în ce privește cuvintele-text, între cele două grupe, este dată de faptul că în această împărțire am introdus și cuvintele ajutătoare. Dacă ținem seama, cum am spus mai sus, numai de unitățile lexicale propriu-zise, atunci situația se prezintă în felul următor : din 585 de „cuvinte-pline" numai 172 se găsesc în listele acad. Al. Graur, ceea ce reprezintă 29,40% din totalul unităților lexicale. Restul de 413 cuvinte reprezentînd 70,60%, ceea ce înseamnă mai mult decît dublu, nu se găsesc în fondul principal al limbii romîne. Cuvintele care fac parte din fondul principal lexical totalizează 11.525 cuvinte-text, adică 44,75% din totalul de întrebuințări ale „cuvintelor-pline". Celelalte 413 unități lexicale însumează 14.525 cuvinte-text, adică 55,25%. Din aceste cifre se poate vedea că unitățile lexicale din fondul principal lexical sînt mai puține la număr, dar au o frecvență mai mare, iar celelalte se comportă invers, sînt mai multe la număr și au o frecvență mai mică. Frecvența medie a unui cuvînt care se găsește în fondul principal lexical este aproximativ de 67, în timp ce frecvența medie a unui cuvînt care nu face parte din fondul principal lexical este de aproximativ 35, adică aproape de două ori mai mică. Care este situația pentru lucrările de beletristică ? Din cele 522 de cuvinte înscrise în liste de V. Șuteu, 402 cuvinte se găsesc și în listele acad. Al. Graur. Ele ating 92,67% din totalul cuvintelor-pline. Mai simplu spus, din 437 de „cuvinte-pline", numai 35 nu fac parte din fondul principal lexical. Prin urmare, în fondul de bază al stilului beletristic, cuvintele din fondul principal lexical sînt mai numeroase și au o frecvență medie mai mică (circa 40). Situația este deci inversă față de stilul publicistic. De aici se poate trage următoarea concluzie : cantitatea de informație furnizată de unitățile din fondul principal lexical este mai mică în stilul publicistic, întrucît numărul lor este mai mic, iar frecvența medie este mai mare; cantitatea de informație furnizată de unitățile din fondul principal lexical este mai mare în stilul beletristic, deoarece numărul lor este mai mare, iar frecvența medie este mai mică. După cum se vede, raportul dintre numărul unităților lexicale și frecvența medie este un criteriu de diferențiere stilistică. Deși nu dispunem de material pentru stilul științific, se poate afirma cu certitudine că numărul unităților lexicale din fondul principal lexical scade simțitor, frecvența medie crescînd. Aceasta înseamnă că pentru stilul științific, cantitatea de informație furnizată de elementele fondului principal lexical este și mai mică decît în stilul publicistic.

În urma constatărilor de mai sus, se poate afirma că elementele comune între diferitele stiluri sînt date în cea mai mare parte nu de fondul principal lexical, ci de elemente din afara acestuia. Observația aceasta a fost făcută și de acad. Iorgu Iordan, care scrie :

„Un mare număr de cuvinte apar în scrisul și în vorbirea tuturor specialiștilor (și, pot adăuga, al tuturor vorbitorilor unei limbi). Datorită acestui fapt, ele sînt lipsite de semnificație stilistică, în sensul că nu constituie o particularitate a unui limbaj sau stil : un fel de cuvinte „neutre",

dacă le pot spune aşa, fără caracter specific pentru vreo ramură de activitate oarecare, din cauză că nici noţiunile respective nu aparţin unor anumite profesiuni. (Să nu credem însă că e vorba aici de fondul principal al vocabularului cum s-ar credea la prima vedere. În acest material lexical, „neutru" din punct de vedere stilistic, care alcătuieşte majoritatea, intră şi fondul principal, dar intră şi foarte numeroase alte cuvinte care nu aparţin acestui fond şi au totuşi o circulaţie adesea mare...)" [1].

Redăm la pagina 66, în ordinea frecvenţei, „cuvintele-pline" care aparţin fondului principal lexical şi care se găsesc atît în stilul publicistic cît şi în cel beletristic.

Comune pentru cele două stiluri din fondul principal lexical sînt, prin urmare, numai 109 cuvinte, dintre care 40 (din 53 posibile) sînt verbe (*fi*, *avea*, *putea*, *face*, *da*, *şti*, *lua*, *trece*, *pune*, *arăta*, *începe*, *spune*, *veni*, *afla*, *privi*, *ţine*, *duce*, *vedea*, *cere*, *găsi*, *ridica*, *vrea*, *rămîne*, *ajunge*, *căuta*, *sta*, *creşte*, *alege*, *cunoaşte*, *lăsa*, *simţi*, *strînge*, *cădea*, *schimba*, *porni*, *purta*, *scoate*, *pleca*, *crede*, *adăuga*) iar 24 sînt adverbe (*nu*, *mai*, *mult*, *atît*, *cum*, *numai*, *chiar*, *acum*, *azi*, *puţin*, *ori*, *aşa*, *apoi*, *foarte*, *atunci*, *încă*, *prea*, *aproape*, *nimic*, *mereu*, *aici*, *mîine*, *înainte*, *bine*). Cuvintele din aceste două categorii gramaticale pot avea, cu siguranţă, o frecvenţă destul de mare în orice text. În ce priveşte grupa substantivelor, *om*, *ţară*, *an*, *război*, *loc*, *zi*, *faţă*, *masă*, *parte*, *lume*, *dată*, *rînd*, *cuvînt*, *vreme*, *urmă*, *fel*, *seamă*, *mijloc*, *drum*, *carte*, *cale*, *vorbă*, *lună*, *nume*, *frunte*, *seară*, *tînăr*, *veac*, *timp*, avînd un conţinut prea concret, şi în general fiind monosemantice, nu pot fi întîlnite în orice text, cu toate că din cele 62 de substantive din fondul principal lexical existente în stilul publicistic, numai 29, adică mai puţin de jumătate, sînt înregistrate şi în stilul beletristic. Faptul acesta ne dovedeşte încă o dată că, în general, substantivul este partea de vorbire cu cea mai mare bogăţie, pe cînd verbul este mai concentrat. Verbul are în mai mare măsură o poziţie neutră faţă de stiluri decît substantivul, care e mai individualizat şi, deci, mai specializat pentru anumite stiluri ale limbii.

Din cercetarea de faţă se poate observa că cu ajutorul frecvenţei cuvintelor, aşa cum am arătat mai sus, se pot stabili elementele de bază ale unui stil oarecare. Rezultă, prin urmare, din aceasta că metoda stabilirii frecvenţei are un caracter obiectiv şi duce la rezultate concludente. Este foarte adevărat că, orice cercetare statistică a frecvenţei cuvintelor în texte diferite trebuie să ţină seama de repartiţia frecvenţei cuvintelor în textele cercetate. Aceste două criterii sînt suficiente sau, în tot cazul, esenţiale pentru fixarea oricărui fond de bază lexical. Întemeindu-ne pe aceste considerente, socotim că în discuţiile [2] purtate pe marginea cărţii acad. Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*, cu privire la metoda de stabilire a fondului principal, rolul statisticii lingvistice a fost pe nedrept nesocotit.

În ceea ce priveşte conţinutul discuţiei purtate în revista „Studii şi cercetări lingvistice" sîntem înclinaţi să credem mai degrabă că fondul principal lexical, aşa cum a fost fixat de acad. Al. Graur, nu se referă la

---

[1] Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, Bucureşti, 1956, p. 120.
[2] Cf. SCL, 1958, 1, p. 127–133 şi SCL, 1958, 3, p. 399–411.

Cuvîntul	Frecvenţa absolută		Cuvîntul	Frecvenţa absolută	
	Stilul publicistic	Stilul beletristic		Stilul publicistic	Stilul beletristic
fi	1.429	949	atunci	41	69
nu	704	762	urmă	41	51
mai	393	461	cere	40	12
avea	308	1.608	fel	39	18
putea	233	175	găsi	39	34
face	226	208	ridica	39	38
om	221	87	seamă	39	28
mare	219	115	vrea	39	208
nou	210	23	încă	38	28
mult	193	110	mijloc	38	19
ţară	191	36	rămîne	38	48
an	174	57	ajunge	37	36
zi	156	99	adevărat	36	12
război	134	11	drum	36	55
da (vb.)	132	156	carte	34	38
şti	124	151	înainte	34	29
loc	119	53	căuta	32	22
atît	113	76	înalt	32	20
faţă	111	92	larg	32	16
lua	111	88	prea	32	16
masă	98	25	sta	32	67
trece	98	101	aproape	30	32
parte	95	39	creşte	30	14
cum	94	130	pămînt	30	45
pune	94	63	cale	29	17
numai	91	87	alege	28	12
timp	90	52	cunoaşte	28	27
lume	86	82	lăsa	28	81
chiar	76	33	nimic	28	37
bun	71	67	mereu	27	35
arăta	65	49	simţi	27	46
începe	65	64	strînge	27	17
spune	64	166	vorbă	27	48
bine	61	85	lună	26	51
mic	61	30	cădea	25	32
acum	57	104	schimba	25	26
azi	56	25	aici	24	48
puţin	56	39	porni	24	21
întreg	55	34	mîine	23	14
ori	53	26	nume	23	17
veni	53	34	purta	23	31
afla	51	31	scoate	23	32
dată	51	31	frunte	22	47
rînd	51	26	pleca	22	33
străin	51	12	plin	21	21
aşa	49	89	seară	21	30
privi	47	60	tînăr	21	40
cuvînt	46	23	crede	20	22
vreme	46	79	viu	16	19
ţine	45	39	drept	42	42
duce	44	131	uşor	13	18
apoi	43	104	adăuga	11	11
foarte	42	24	adînc	11	24
singur	42	45	veac	11	21
vedea	42	170			

limba literară sub toate aspectele ei, ceea ce nu pretinde de fapt nici autorul, ci numai la unul din aceste aspecte, şi anume la limba vorbită sau la stilul limbii vorbite, cum se mai spune. Faptul acesta se pare că nu îl neagă nici I. Coteanu, care scrie : „Este oare necesar să stabilim procentul de frecvenţă al unor cuvinte ca : *apă*, *braţ*, *cîine*, *drag*, *el*, *face*, *iar* etc., ca să ne dăm seama că sînt foarte importante? Pe lîngă aceasta, de ce importanţa cuvintelor să reiasă numai din texte, cînd se ştie că oamenii se feresc să scrie cum vorbesc" [1]. Interpretarea dată de mine acestui citat contrazice însă o afirmaţie făcută de I. Coteanu ceva mai recent, potrivit căreia nu ar exista „un stil vorbit al limbii literare ci numai o limbă literară vorbită, care foloseşte „elemente din toate stilurile, după împrejurări, după starea de spirit a vorbitorilor etc." [2]. Dacă lucrurile ar sta aşa, noţiunea de limbă literară vorbită ar fi de prisos. De altfel I. Coteanu în aceeaşi lucrare contrazice acest punct de vedere cînd scrie : „Marea asemănare dintre aceasta din urmă (limba literară vorbită — G.B.) şi stilul beletristic nu trebuie să ne înşele, căci esenţa lor nu este aceeaşi" [3]. În ce constă diferenţa? „Pe cînd stilul beletristic se exprimă prin imagini, limba literară (din text lipseşte *vorbită*, care trebuie subînţeles — G.B.) nu tinde în mod consecvent la aceasta, deşi, cum am văzut, nu lipsesc din ea imaginile" [4].

Nu ţinem neapărat ca această variantă stilistică să se numească stil, cum o consideră, de pildă, E. Rizel şi alţii. Pentru problema care ne interesează am vrea doar să precizăm că limba vorbită este ceea ce acad. Iorgu Iordan denumeşte mult mai precis „limba de conversaţie (sau limbajul familiar)" [5]. Ne permitem să dăm din *Limba romînă contemporană* cîteva citate ceva mai lungi în această problemă :

„Caracteristica cea mai izbitoare a limbajului familiar este, în ce priveşte vocabularul (aceasta ne interesează aici), o relativă sărăcie şi totodată o banalitate, care rezultă pe de o parte din numărul redus al noţiunilor folosite în relaţiile curente dintre oameni, iar pe de altă parte din faptul că noţiunile respective sînt ele înseşi banale, aparţin, adică, ramurilor de activitate celor mai obişnuite în viaţa de toate zilele...

...Altă caracteristică a limbajului familiar, care trebuie socotită, măcar în parte, drept consecinţă a celei deja enunţate, este că se foloseşte de cuvinte din fondul principal într-o măsură mai mare decît celelalte limbaje...

...Dacă facem acum o comparaţie între diversele stiluri, aşa cum apar ele în mostrele reproduse mai sus, constatăm lucruri de asemenea interesante ... Astfel stilul literar propriu-zis este destul de asemănător cu acela al conversaţiei zilnice. Îl întrece, evident, pe acesta prin bogăţie şi varietate, dar se apropie mult de el, întrucît nu conţine termeni

---

[1] I. Coteanu, *Realitatea obiectivă a fondului principal lexical*, SCL, III, 1958, p. 402

[2] I. Coteanu, *Stilurile moderne ale limbii romîne literare*, LR, 2, 1960, p. 62.

[3] *Ibidem*, p. 62.

[4] *Ibidem*, p. 62, 63.

[5] Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, Bucureşti, 1956, p. 122.

tehnici sau ştiinţifici, ci cuvinte adesea populare şi, în orice caz, uşor de înţeles, chiar cînd unele sînt învechite sau rar întrebuinţate"[1].

Am vrea, prin urmare, să precizăm că fondul principal lexical, aşa cum a fost fixat de acad. Al. Graur, este, după noi, fondul de bază al limbii vorbite în accepţiunea de mai sus. Grafic am reprezenta raportul dintre limba vorbită şi celelalte stiluri ale limbii literare sub formă de linii paralele şi în nici un caz sub forma unor linii paralele (stilurile limbii) perpendiculare pe o dreaptă (fondul principal lexical al limbii romîne)[2].

Faptele din cercetarea de faţă credem că au demonstrat că noţiunea de fond principal al unei limbi literare este ceva extrem de abstract şi din păcate nedefinit pînă în prezent. Este posibil ca această noţiune să nu se poată concretiza pentru întreaga limbă literară decît pentru un număr minimal de cuvinte, mai ales verbe — cum am văzut mai sus. Mai fecundă ni se pare ideea stabilirii fondului de bază al diferitelor stiluri. Caracterul sistematic al stilurilor limbii poate fi pus în evidenţă prin statistica lingvistică, metodă care nu se poate aplica cu prea mult succes cînd este vorba să se stabilească „fondul principal lexical pentru întreaga limbă literară". Practica traducerii automate demonstrează în mod convingător ineficacitatea unui fond de bază pentru întreaga limbă literară. Implicaţiile noţiunii fondului principal lexical sînt mai mult de ordin pedagogic (la învăţarea limbilor străine). Este de fapt ceea ce se cheamă vocabular elementar sau vocabular minimal.

★

Pe baza celor arătate se pot formula următoarele concluzii :

1) Între stilurile funcţionale ale limbii, stilul publicistic are o existenţă incontestabilă. Faptul acesta poate fi dovedit prin fondul lexical de bază al acestui stil care are caracteristici proprii : prezenţa unui mare număr de neologisme, în majoritatea cazurilor de origine franceză, raportul specific între numărul unităţilor lexicale aparţinînd diferitelor părţi de vorbire etc. Comparaţia cu stilul beletristic şi cu fondul principal al limbii literare vorbite evidenţiază specificul fondului de bază al stilului publicistic.

2) Statistica lingvistică dă rezultate bune cînd se aplică în domeniul stilurilor limbii.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО СТИЛЯ В РУМЫНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Настоящее исследование исходит из признания в литературном языке следующих функциональных стилей: художественного, публицистического, научного и официально-делового. Все эти стили пред-

[1] Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, Bucureşti, 1956, p. 122—123.

[2] Ni se poate reproşa : n-a pretins nimeni că este vorba de fondul principal lexical al limbii literare, dar nu s-a spus nici că nu e vorba de aceasta.

ставляют собой стройную систему с собственными лингвистическими средствами как лексического, так и синтаксического порядка. Объектом данного исследования является лексика публицистического стиля. Содержание различных жанров письменной литературы определяет выбор слов в том или ином тексте. В любом тексте слова можно разделить на три группы: 1) слова, которые не имеют связи с темой данного текста; 2) слова, которые в текстах на данную тему встречаются очень часто; 3) слова с малой частотностью. Исходя из этой схемы, автор пытается с помощью методов лингвистической статистики установить эту иерархию лексических элементов публицистического стиля. Полученные им результаты сравниваются с результатами исследования В. Шутеу по художественному стилю.

Анализу подвергаются тексты публицистического характера, содержащие по подсчету 70.000 слов. Полученные лексические единицы были расставлены в таблице в порядке убывающей частотности до ранга 136 (то есть до абсолютной частотности 11). Таким образом было получено 660 лексических единиц, составляющих основной фонд публицистического стиля.

Затем этот основной фонд был изучен с точки зрения распределения частей речи, давности слов и их происхождения.

Качественное отличие публицистического стиля от художественного дают существительные и прилагательные. В смысле давности лексических элементов публицистический стиль существенно отличается от других языковых стилей. Например, в публицистическом стиле, в отличие от художественного, неологизмы составляют большую часть собственно лексических элементов. Эти неологизмы в большинстве—французского происхождения. Латинские элементы в публицистическом стиле представлены меньше. Лексические элементы латинского происхождения и французского происхождения значительно отличаются количеством информации, которую они заключают в себе. В этом отношении учитывались два критерия: число слов данного происхождения и их частотность. Таким образом выводится правило: чем больше в тексте лексических элементов, тем больше и количество заключенной в них информации — и наоборот; чем меньше частотность слова в данном тексте, тем больше количество заключенной в нем информации — и наоборот. На основе этих критериев устанавливается, что в публицистическом стиле элементы французского происхождения играют главенствующую роль, чего не наблюдается в художественном стиле или в стиле разговорной речи литературного языка (как было установлено академиком Ал. Грауром). Следовательно, когда идет речь об использовании в румынском языке слов различного происхождения, необходимо иметь в виду различия, которые существуют между функциональными стилями.

Из сравнения публицистического и художественного стилей и основного словарного фонда, так как он был определен в работе академика Ал. Граура «Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne», делается вывод, что установление основного сло-

варного фонда литературного языка, понятия отвлеченного и до сих пор неопределенного, возможно только для небольшого количества слов. Мысль о выделении основного словарного фонда различных функциональных стилей кажется автору значительно более плодотворной.

QUELQUES TRAITS CARACTÉRISTIQUES DU STYLE DES PUBLICISTES DANS LA LANGUE ROUMAINE LITTÉRAIRE

RÉSUMÉ

Comme point de départ de la présente étude, l'auteur distingue dans la langue littéraire les styles fonctionnels suivants : le style des belles-lettres, le style des publicistes, le style scientifique et administratif. Tous ces styles constituent des systèmes cohérents, pourvus de moyens linguistiques propres autant dans le domaine du lexique que de la syntaxe. L'objet de cette étude est formé par le lexique du style des publicistes.

C'est le contenu des différentes catégories d'écrits qui détermine, dans un texte quelconque, le choix des mots. Dans tout texte, les mots peuvent être répartis en trois groupes : 1) mots sans rapport avec la matière en question ; 2) mots qui reviennent fréquemment dans la matière en question ; 3) mots qui reviennent rarement. Partant de ce principe et appliquant la méthode de la statistique linguistique, l'auteur tente d'établir la hiérarchie des éléments lexicaux du style des publicistes, puis de comparer les résultats avec ceux obtenus par V. Şuteu dans ces études sur le style des belles-lettres.

L'analyse porte sur des textes de la presse comportant 70 000 mots dénombrés. Les unités lexicales qui en résultent ont été portées sur un tableau selon l'ordre décroissant de leur fréquence, jusqu'au 136e rang (correspondant à la fréquence absolue 11). On a ainsi obtenu un nombre de 660 unités lexicales qui constituent le fonds essentiel du style des publicistes.

Ce fonds essentiel a ensuite été étudié sous le rapport de la répartition des parties du discours, de l'ancienneté et de l'étymologie des mots de la liste.

La différence qualitative entre le style des publicistes et le style des belles-lettres se réalise par les substantifs et les adjectifs. En ce qui concerne l'ancienneté des éléments lexicaux, le style des publicistes se distingue radicalement des autres styles. Les néologismes y constituent, contrairement à ce que l'on constate, par exemple, dans le style des belles- lettres, la majorité des éléments lexicaux proprement dits. Ces néologismes sont, dans l'immense majorité des cas, d'origine française. L'élément latin est beaucoup moins représenté. Les éléments lexicaux d'origine latine et ceux d'origine française présentent une différence fondamentale en ce qui concerne la quantité d'information fournie. L'auteur tient compte, à cet égard, de deux critériums : le nombre des mots d'une certaine origine et leur fréquence. Il arrive ainsi à formuler la règle suivante : plus le nombre des

éléments lexicaux d'un texte est grand, plus la quantité d'information fournie par eux est grande, et inversement ; plus la fréquence d'un mot dans un texte est petite, plus la quantité d'information fournie par lui est grande, et inversement. S'appuyant sur ces critériums, l'auteur a établi que l'élément français joue, en matière de style publiciste, un rôle primordial, contrairement à ce qui a lieu (ainsi que l'a démontré A. Graur) dans le style des belles-lettres ou dans le style parlé de la langue littéraire. Par conséquent, lorsque l'on discute sur la circulation dans la langue roumaine des mots de différentes origines, il faut tenir compte des divergences existant entre tel et tel style fonctionnel.

Comparant le style publiciste, le style des belles-lettres et le fonds essentiel, ainsi qu'il a été établi par A. Graur dans son ouvrage *Essai sur le fonds essentiel lexical de la langue roumaine*, l'auteur arrive à la conclusion que le fonds essentiel lexical de la langue littéraire — notion abstraite et non définie jusqu'à ce jour — ne peut être établi que pour un nombre réduit de mots. L'idée d'établir le fonds essentiel des différents styles fonctionnels semble bien plus profitable.

EXPRIMAREA SUBIECTULUI NEDETERMINAT ÎN LIMBA ROMÎNĂ LITERARĂ ÎN PERIOADA 1830—1850

DE

CLAUDIA TUDOSE

În studierea problemelor de limbă romînă literară din prima jumătate a secolului al XIX-lea trebuie să avem în vedere, mai mult decît pentru oricare altă perioadă, faptul că limba literară apare în traduceri şi în opere originale.

Construcţiile din traduceri se extind şi asupra limbii literare din scrierile originale.

În această epocă, pe plan lingvistic, constatăm o puternică influenţă franceză. Numărul mare de traduceri care se fac din limba franceză şi greutatea de a găsi în romînă echivalentele cele mai potrivite facilitează imitarea modelului străin. Acest lucru se întîmplă cînd procedeele de exprimare în cele două limbi diferă.

O particularitate pregnantă în acest sens este exprimarea subiectului nedeterminat.

În cursul lucrării urmărim această particularitate întîi în traduceri şi apoi în scrierile originale, deoarece influenţa franceză este mai puternică în primele decît în ultimele.

Am cercetat traducerile tipărite care apar între anii 1830 şi 1850[1]. Alegerea acestei perioade se explică prin două constatări :

---

[1] În alegerea traducerilor folosite în lucrare am ţinut seama de următoarele criterii :

— Traducerea să fie făcută după un original francez.

— Să fie traduceri din operele pentru care publicul romînesc de pe atunci a arătat o preferinţă deosebită.

— Alături de traducători cunoscuţi, cu o activitate bogată în această direcţie, să figureze şi traducătorii mai puţin cunoscuţi.

— Textele să se succeadă la intervale nu prea mari şi, unde e posibil, să se urmărească mai multe traduceri succesive ale aceleiaşi opere.

Primul criteriu a fost totdeauna respectat. Celelalte criterii au fost respectate în limita posibilităţilor, după cum se vede din lista traducerilor cercetate a căror enumerare o dăm mai jos :

1) Pînă pe la 1820 sînt prea puține traduceri făcute direct din fran-

Marmontel, *Contes moraux*, 1793, tome IIIe.
(*Le bon mari. La femme comme il y en a peu*) ; tome VIe (*La cassette*).
Bărbatul bun din povestirile morale ale lui Marmontel tradus de I. Eliad, București, în tipografia lui Eliad, 1832.
Femea (sic !) *bună* din povestirile morale ale lui Marmontel tradusă de I. Eliad, Bureşti (sic !) în tipografia lui Eliad 1832. (Pe prima pagină e trecut titlul întreg : *„Femeea cum sînt prea puține”*.
Lădița sau istoria Hortensi de Livernon și a marchizului de Vervane. Tradusă din franțuzește de la Marmontel de P. Nenişor. Tipărit la Zaharia Carcaleki şi fiul. Bucureşti 1841.
Molière, *Œuvres complètes*, Paris, 1820, tome I-er (*Les Précieuses ridicules*) ; tome V-e (*Le Bourgeois gentilhomme*) ; *tome III-e* (*Don Juan ou le Festin de Pierre*).
Precioasele, comedie într-un act tradusă de la Molière de D. I. D. Ghica. Bucureşti, în tipografia lui Eliad, 1835.
Prețioasele ridicule seau Cuconițele de scoarțe. Comedie într-un actu. Tradusă din operile lui Molieru de D-na Elena Stamati. Iaşi. Tipografia buciumului romanu 1850.
Bădăranul boerit, comedie în cinci acte de la Molière, tradusă de D. Căpitanul I. Voinescu. Bucureşti, în tipografia lui Eliad, 1836.
Don Juan sau Ospățul de piatră, comedie în cinci acte de la Molière tradusă de M. Cristescu, Bucureşti, 1846. Tipografia lui Iosef Copaing.
Florian, *Théâtre*, Paris, 1790, tome I-er (*Les deux billets. Le bon ménage ou la suite des deux billets*).
Doă bilete sau amorezatul nerod, comedie într-un act. Tradus din Florian de I. Creţeanu, Bucureşti, în tipografia lui Eliad, 1836.
Bunul menagiu sau urmarea celor doă bilete, comedie într-un act de la Florian tradusă din franţozeşte de Dim. Bobescu, Bucureşti, tipografia lui Iosef Copaing 1848.
idem, *Gonzalve de Cardoue ou Grenade reconquise*, Paris, 1791, 2 vol.
Gonzalvo de Cordova sau Luarea cetății Grenada cu războiu. Tradus din franţuzeşte de Sardariul Alecu Vasiliu, Iaşi, La Cantora Daciei literare, 1840, 2 vol.
Gonzalvu de Cordova tradusŭ de N. T. Orăşanu, Bucureşti, Tipografia Mitropolitului Nifon, Ulița Tipografiei, 1858.
J. J. Rousseau, *Œuvres*, tome I-er, Paris, 1826 (*La nouvelle Héloïse*).
Iulia sau Noua Eloise ori Scrisori a doi amanți lăcuitori într-o mică cetate în poalele Alpilor. Adunate şi publicate de J. J. Rousseau, Tomu întîiu. Bucureşti în tipografia lui Eliad, 1837 (această traducere este făcută de Eliade Rădulescu).
V. Hugo, *Le dernier jour d'un condamné*, Paris, 1874.
Zioa dupe urmă a unui osîndit de Victor Hugo, tradus de D. Căpitanul St. Stoica, Bucuresci, în tipografia lui Eliad, 1839.
Chateaubriand, *Atala, René, Les Abencérages, suivis du voyage en Amérique*, par M. le vicomte de Chateaubriand, Paris, 1846.
Atala-René de F. A. Chateaubriand tradus de Nestor Heruvim, Bucureşti, în tipografia lui I. Eliad 1839.
Aventurile celui din urmă Abenseragiu de Chateaubriand. Traduse de Grigore B. Gănescu. Bucureşti. Tipărit în tipografia lui Iosif Copaing, 1850.
În afară de acestea, am urmărit şi cîteva traduceri publicate în *Curier de ambe sexe*, între anii 1836 şi 1846. La unele dintre acestea nu se indică autorul din care se face traducerea, la altele nu se indică traducătorul.
Mme G. Sand, *Scrisoarea la Marcia*, tradusă de Eliade.
Florian, *Leocardia*, tradus de G. Isvoranul.
Noă ceasuri, traducţie de D. Colonel K. Filipescul.
Al. Dumas, *Impresii de călătorii*, traduse de D. G. Negruzzi.
Amorul la locul osîndei, traducere de D. Căpitan Stoica.
Căpitanul Marryat, *Domino albastru ca cerul* (Din Revue du XIXe siècle).
Eugène Guinot, *Studentul de Heidelberg*.
Gustave Hequet, *O mică răutate pentru un mare bine*.
E. Legouvé, *Puterea bărbatului*.
Marc-Michel, *O însurătoare de foame*.
C. Hippolyte Castille, *Magister*.
St. Evremont, *Benedict*.
Villa Giordani, după Al. Dumas de I. H.

ceză [1]. Nici traducerile efectuate după această dată nu prezintă siguranță în privința originalului folosit.

Cercetarea noastră se oprește la 1850, deoarece socotim că la această dată se încheie perioada primelor traduceri din franceză.

2) Primele traduceri din franceză se păstrează în manuscrise.Acestea au avut o circulație limitată și influența lor asupra limbii romîne literare n-a putut fi prea mare.

În lucrarea de față, ne propunem să urmărim diferitele moduri de traducere a subiectului nedeterminat *on* și influența pe care a exercitat-o în această direcție limba traducerilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea asupra limbii literare din operele beletristice din aceeași perioadă [2]. Interesîndu-ne evoluția procedeului discutat, facem și un sondaj în scrierile originale apărute după 1850.

Discuțiile care urmează necesită unele precizări în legătură cu subiectul nedeterminat.

Subiectul nedeterminat este definit ca un subiect neprecizat și cu o valoare generală [3]. De fapt, în cadrul acestei categorii distingem două valori diferite : subiectul nedeterminat propriu-zis și subiectul general.

Pentru primul caz avem construcții de tipul „*Bate la ușă*" [4] în care autorul acțiunii nu poate fi identificat cu ușurință. Într-o asemenea propoziție subiectul este nedeterminat, fie pentru că nu vrem să-l indicăm, fie pentru că nu putem să-l precizăm, neștiind cine săvîrșește acțiunea respectivă [5].

Acad. I. Iordan arată că neprecizarea subiectului provine din faptul că „vorbitorul și chiar ascultătorul nu simt nevoia să-l identifice : și unul și celălalt se mulțumesc așa zicînd cu construcția fără subiect precis, căci îi înțeleg bine conținutul și sub această formă oarecum vagă" [6].

În cazul subiectului general acțiunea verbului poate fi atribuită oricărei persoane, ca în exemplul „*Unde dai și unde crapă!*" (adică nu numai *dai tu*, ci și *eu* și *el* etc.)

Valoarea de subiect general a apărut pornind de la situații concrete, particulare, care prin repetare au dat naștere la constatări generale, valabile pentru orice persoană care se află într-o situație identică.

Distincția celor două valori ale subiectului nedeterminat se face și prin preferința vorbitorilor pentru anumite mijloace de exprimare, care, în urma unui uzaj îndelungat, au devenit oarecum caracteristice fiecărei valori în parte. În timp ce subiectul nedeterminat propriu-zis — subînțeles (*Bate la ușă*) sau exprimat printr-un pronume nehotărît (*Bate **cineva** la*

---

[1] Vezi N. Camariano, *Influența franceză în Principatele Romîne prin filieră neogreacă*, în „Revista Fundațiilor", IX, 1942, nr. 2, p. 406.

[2] În acest scop am cercetat cîte 40 de pagini din fiecare traducere.

[3] Vezi I. Iordan, *Stilistica limbii romîne*, București, 1944, p. 124—125 ; B. Cazacu, *Sur l'expression du sujet indéterminé en roumain par la deuxième personne du singulier*, în „Bulletin linguistique", XIII, 1945, p. 143—144 ; *Gramatica limbii romîne*, Ed. Academiei R.P.R., vol. II, p. 68—69.

[4] În general exemplele se dau după *Gramatica limbii romîne*, Ed. Academiei R.P.R. București, 1954, vol. II, p. 69.

[5] Vezi *Gramatica limbii romîne*, Ed. Academiei R.P.R., vol. I, p. 250.

[6] Vezi I. Iordan, *Limba romînă contemporană*, Ed. Min. Înv., 1956, p. 560.

ușă) — folosește persoana a III-a singular, subiectul general, deși dispune de multiple posibilități de exprimare, recurge în mod obișnuit la persoana a II-a singular (*Nu știi de unde sare iepurele*).

Deși subiectele discutate au valori diferite, delimitarea lor e, în unele cazuri, dificilă.

a) Uneori aceeași formă de exprimare poate fi interpretată și ca subiect nedeterminat și ca subiect general. Astfel, subiectul din propoziția *oamenii spun* (sau *lumea spune; se spune*) poate fi considerat ca avînd o valoare de nedeterminat pentru că nu poate fi precizat sau poate fi interpretat cu o valoare generală, substantivul *oamenii* raportîndu-se la *eu, tu, el* etc. În aceste cazuri nu se poate face o distincție netă între cele două feluri de subiecte.

b) Diferite procedee de exprimare, unele caracteristice subiectului nedeterminat, altele proprii subiectului general, ajung să exprime același lucru, pot avea aceeași valoare. Putem spune și „*Unde te duci, unde te întorci, dai de alde Dandescu*" (Stancu D. II) și „*Unde se duce cineva* (sau *omul*), *unde se întoarce, dă de alde Dandescu*". „*S-ar zice că e bolnav*" exprimă același lucru ca și „*ar zice cineva că e bolnav*".

Astfel același cuvînt, pronumele *cineva*, poate fi folosit atît în exprimarea subiectului nedeterminat (*Bate cineva la ușă*), cît și în redarea subiectului general (*Ar zice cineva că e bolnav*). Probabil că Acad. I. Iordan se referă la situații de felul celor discutate mai sus, cînd afirmă că „în limba noastră *tu* are deseori valoare de persoană generală (sau ceea ce-i tot una, de persoana a III-a cu sens de „cineva", „oricine", „lumea", „oamenii" etc.")[1].

Alteori înlocuirea unui procedeu de exprimare cu altul duce la schimbarea sensului, deci și la schimbarea subiectului.

Cînd spunem „*nu știi de unde sare iepurele*" știm cu siguranță că avem un subiect general, deoarece forma de persoana a II-a singular este cea mai indicată să exprime această funcție sintactică[2]. Cînd înlocuim forma de persoana a II-a singular prin nedeterminatul *cineva*, „*nu știe cineva de unde sare iepurele*", modificăm sensul comunicării, pentru că nu putem preciza cu aceeași ușurință, ca în primul caz, dacă avem a face cu un subiect general sau cu un subiect nedeterminat. Înlocuind un procedeu concret de exprimare (persoana a II-a singular) cu unul abstract (pronumele *cineva*), știrbim ceva din caracterul dialogat al comunicării. Tot așa nu se poate afirma că, înlocuind propoziția *se zice* cu *cineva zice*, se păstrează același înțeles. În acest caz schimbarea valorii subiectului este evidentă. Dacă în prima propoziție subiectul poate fi considerat cu valoare generală, pronumele *cineva* din propoziția a doua, referindu-se la o anumită persoană, este un subiect nedeterminat. În situații de felul celor amintite mai sus, încercarea de a stabili o echivalență între diversele procedee de exprimare a subiectului nedeterminat devine supărătoare. Din cauza dificultăților ce se ivesc în delimitarea subiectului nedeterminat și a subiectului general, cercetătorii nu fac o distincție netă între aceste două valori, cuprinzîndu-le pe amîndouă în denumirea de subiect nedeterminat sau

[1] Vezi I. Iordan, *Stilistica limbii romîne*, București, 1944, p. 125.
[2] *Ibidem*, p. 143, nota 1.

nehotărît [1]. În cursul lucrării vom folosi termenul de subiect general pentru cazurile care apar în mod clar cu această valoare; în termenul de subiect nedeterminat vom include subiectul nedeterminat propriu-zis și situațiile ce nu pot fi delimitate.

Procedeele de exprimare a subiectului nedeterminat în limba romînă sînt diferite față de cele existente în limba franceză [2].

În limba franceză, dintre diversele posibilități, una e mai frecventă: „pentru a exprima un subiect nedeterminat, există un cuvînt special" [3], pronumele *on*, care e folosit totdeauna ca subiect și al cărui sens nedefinit este foarte vechi [4]. Gramaticile franceze disting două valori esențiale ale pronumelui *on*: una de subiect nedeterminat [5], echivalent cu sensul de *cineva* (quelqu'un), *oricine* (n'importe qui) [6], *unii oameni* (certaines gens), *cei mai mulți* (la plupart des gens) [7], *lumea* (les gens), *oamenii* (les hommes) [8] și altă valoare de pronume determinat care indică pe cineva precis [9], adică poate fi folosit în locul oricărui pronume personal la nominativ, atît în limba literară, cît și în limba populară [10]. Înlocuirea pronumelui personal cu nehotărîtul *on* are multiple nuanțe afective. F. Brunot explică această înlocuire ca un procedeu specific vorbirii oamenilor rafinați care folosesc nedeterminatul în locul determinatului, recurgînd astfel la o formulare mai discretă. În acest caz, pronumele *on* poate exprima diferite nuanțe ca: modestia, falsa modestie, pudoarea, familiaritatea, disprețul, discreția, gluma, vanitatea. „*On* se folosește în fiecare moment cu un sens nou" (citat din P. Bouhours, *Entretiens d'Ariste et d'Eugénie*, 84, dat de F. Brunot în *op. cit.*, la p. 277.) [11]

În afară de pronumele *on*, mai pot fi folosite cu valoare de subiect nedeterminat și unele pronume personale ca: *ils* („*Madame, **ils** ne vous croiront pas*", Racine, *Brit.*, 854), *nous* („*Quand **nous** nous trompons, **nous** acceptons rarement qu'on nous le prouve*") și *vous* (***vous** croiriez le toucher*) [12].

---

[1] Vezi I. Iordan, *Stilistica limbii romîne*, București, 1944, p. 124, nota 4; B. Cazacu. *art. cit.*, BL XIII, p. 144 și nota 4 de la p. 142; *Gramatica limbii romîne*, Ed. Academiei R.P.R., vol. II, p. 68—69; I. Iordan, *Limba romînă contemporană*, Ed. M n..Înv., 1956, p. 560.

[2] Vezi B. Cazacu, *art. cit.*, BL XIII, 1945, p. 140—141: *Gramatica limbii romîne*, vol. II, p. 69.

[3] Vezi F. Brunot, *La pensée et la langue*, Paris, 1926, p. 275.

[4] *Ibidem.*

[5] care cuprinde și valoarea de subiect general.

[6] *Grammaire Larousse du XXe siècle*, Paris, 1936, p. 206.

[7] Jacques Damourette et Edouard Pichon, *Essai de grammaire de la langue française*, Paris, 1911—1934, tome VI, p. 287.

[8] R. Radouant, *Grammaire française*, Paris, 1922, p. 113.

[9] *Grammaire Larousse...*, p. 206.

[10] F. Brunot, *op. cit.*, p. 277; Kr. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, Copenhague-Leipzig, 1935, tome V, p. 372—382; J. Damourette et E. Pichon, *op. cit.*, vol. IV, p. 427—429; vol. VI, p. 290—294; *Grammaire Larousse...*, p. 207.

[11] Pentru toată discuția vezi F. Brunot, *op. cit.*, p. 277. Unele nuanțe ale pronumelui *on* folosit cu valoare de pronume determinat sînt menționate de asemenea și de Damourette et Pichon, *op. cit.*, tom. VI, p. 290; *Grammaire Larousse...*, p. 207.

[12] Procedeele de exprimare a subiectului nedeterminat în limba franceză și exemplele sînt luate din F. Brunot, *op. cit.*, p. 275—276.

Revenind la ceea ce ne-am propus să urmărim în această lucrare [1], constatăm că pronumele *on* cu valoare de subiect nedeterminat este tradus în romînește în mai multe feluri.

În primul rînd relevăm, fără a insista prea mult, situațiile în care procedeul folosit pentru exprimarea subiectului nedeterminat diferă de la textul francez la cel romîn. Structura celor două limbi fiind diferită, deosebirea dintre procedeele folosite este pe deplin justificată. În acest caz nedeterminatul *on* este tradus prin diferite forme verbale (persoana a II-a singular, persoana a III-a singular, persoana a III-a singular la diateza reflexivă și persoana I plural) [2] sau printr-un substantiv cu sens nedefinit (*lumea*, *oamenii*) [3].

Alteori traducătorul recurge la un procedeu identic cu exprimarea din franceză ; identitatea mijloacelor de exprimare se explică prin respectarea normei comune celor două limbi. De data aceasta subiectul *on* este tradus prin diferite pronume nehotărîte (*toți*, *unii*, *alții*, *oricine*) [4] sau prin pronumele negativ *nimeni* [5].

Toate modurile de traducere expuse pînă aici nu necesită nici un fel de comentariu, deoarece echivalentele romînești sînt corecte.

---

[1] Vezi p. 75.

[2] Cf. :

*Dans la position désespérée où je suis, **on** croit par moments qu'**on** briserait une chaîne avec un cheveu.* (Le dernier jour d'un condamné, p. 337)
1839 : *Într-o poziție desperată ca și a mea, cîteodată **ai crede** că cu un fir de păr **ai putea să tai** un lanț.* (p. 99)

*S'il y a du mal, qu'**on** me l'impute, s'il y a du bien, je n'entends point m'en faire honneur.* (La Nouvelle Héloïse, Vol. I, p. 3)
1837 : *De este ceva rău, **inpute-mi** ; de este bun, n-aștept nici o cinste a mi se face.* (p. 1)

*... oui, **on** dit cela... et vous avez raison tous deux.* (Le Bourgeois gentilhomme, acte I, sc. 2, p. 196)
1836 : *Dară, așa **se zice** ... și aveți dreptate amîndouă.* (p. 11)

*Tous les désordres, toutes les guerres qu'**on** voit dans le monde, n'arrivent que pour n'apprendre pas la musique.* (Le Bourgeois gentilhomme, acte I, sc. 1, p. 194—195)
1836 : *Toate tulburările, toate războaiele ce **vedem** în lume nu se fac decît din pricină că nu învață muzica.* (p. 10)

[3] Cf. :

*Comme **on** le dit.* (Le bon mari, p. 63)
1832 : *după cum zice **lumea*** (p. 32)

*Le plus souvent **on** la calomnie afin de se justifier soi-même.* (La femme comme il y en a peu, p. 103)
1832 : *Prea des **oamenii** o defaimă ca să se îndrepteze pe sine.* (p. 44)

[4] Cf. :

***On** applaudit,* (Atala, p. 44)
1839 : ***Toți** aplaudă* (p. 30)

*... **On** sera peut-être indigné sans fruit ...* (La femme comme il y en a peu, p. 94)
1832 : *... poate că **unii** vor fi supărați fără nici un folos ...* (p. 30)

*Je consens qu'**on** vous puisse imaginer plus belle encore ...* (La Nouvelle Héloïse, p. 33)
1837 : *Poate că **alții** te vor fi închipuind și mai frumoasă...* (p. 4)

*Mon mari donnait, il est vrai, l'exemple de la confiance que l'**on** devait avoir en mon honnêteté.* (La cassette, p. 159)
1841 : *Bărbatu-meu da, adevărat, exemplu încrederii care trebuia să o aibă **oricine** în cinstea mea.* (p. 23).

[5] Cf. : ***On** ne lui parlait point, ...* (Les Abencérages, p. 166)
1850 : ***Nimenea** nu-i vorbea, ...* (p. 11)

Singura situație care ridică discuții este aceea privitoare la traducerea subiectului *on* prin pronumele nehotărît *cineva*. În acest caz, traducătorul urmează felul de exprimare din franceză, fapt ce reiese din analiza exemplelor discutate mai jos.

În limba traducerilor, prin pronumele *cineva* se exprimă atît subiectul nedeterminat, cît și cel general.

A. Cu valoare de subiect nedeterminat, pronumele *cineva* e folosit de cele mai multe ori în situații în care ar fi trebuit să se recurgă la alte posibilități de exprimare existente în limba romînă. Așa ne explicăm de ce nedefinitul *cineva* apare cu diferite sensuri în limba traducerilor, după cum ne arată exemplele care urmează:

a) cu sensul de *lumea*

*N'est-ce pas une chose qui m'est tout à fait honorable, que l'**on** voie venir chez moi si souvent une personne de cette qualité*... (Le Bourgeois..., acte III, sc. 3, p. 240) [1]

1836: *Nu este de cinste pentru mine să vază* ***cineva*** *în casa mea un astfel de om*... (p. 49)

...*un mari qui lui-même avait enfin repris le ton de la galanterie, et qu'**on** voyait dans les coulisses protéger de jeunes talents*... (La cassette, p. 145)

1841: *un bărbat care însuși reluase tonu galanterii, pîn odăile actrițelor vedea* ***cineva*** *protejînd tinere cu talenturi*... (p. 6)

b) cu sensul de *oricine*

„*Altă dată orice făcea, se sfătuia cu mine, cu toate că în adevăr sfătuirea era numai de o formă*..., *însă vedea* ***cineva*** *cel puțin, că se gîndea la mine și nu mă disprețuia.*" (G. Hequet, *O mică răutate pentru un mare bine*, în „Curier de ambe sexe", Periodul II, 1839, p. 291) [2]

*Du reste, **on** suppose qu'il y a de l'air et du jour dans cette boîte de pierre.* (Le dernier jour..., p. 287)

1839: *În sfîrșit, își poate închipui* ***cineva*** *ca și cît de puțin am să mă împărtășesc de aer și de lumină, în această cutie de piatră.* (p. 26)

c) cu sensul de *nimeni*

...*et l'**on** ne savait plus ce qu'on devait penser de ce terrible événement* (La cassette, p. 144)

1841: *și nu mai știa* ***cineva*** *ce trebuie să gîndească de această grozavă întîmplare.* (p. 6) [3]

La Grange: *quand nous aurions été les dernières personnes du monde, **on** ne pouvait nous faire pis qu'elles on fait.* (Les Précieuses..., sc. I, p. 234)

1835: *dacă eram ăi mai ticăloși oameni din lume n-ar fi putut* ***cineva*** *să ne trateze mai rău.* (p. 6)

1850: *chiar de eram cei mai lepădați oameni din lume totuși* ***nime*** *nu ne-ar fi fost tratat mai rău decît dînsele.* (p. 2)

---

[1] Pentru titlul complet al originalului și al traducerii de unde am extras exemplele, vezi lista dată în nota 1 de la p. 73—74.

[2] Textul francez nu se află în biblioteca Academiei R.P.R.

[3] Se poate traduce și prin persoana a II-a singular.

Unii lingviști constată că în limba romînă se folosește uneori *cineva* cu o negație în loc de *nimeni*[1]. Traducerile făcute între 1830 și 1850 preferă folosirea lui *cineva* cu această valoare, deși acesta nu e cuvîntul uzual pentru întărirea negației.

d) Pronumele *cineva* apare de asemenea în locul construcției cu persoana a III-a sing. la diateza reflexivă cu sens pasiv.

On y voyait dans ce moment des épouses nouvelles... (Atala, p. 38)

1839 : *Vedea* **cineva** *într-acest minut muieri de curînd măritate*... (p. 23)

...*et dans ces brasselets, ces pendants, cette aigrette, et ce collier éblouissant,* **on** *remarquait encore moins la richesse que l'art et le goût de l'artiste.* (La cassette, p. 161)[2]

1841 : ...*și în acele brățelete, acei cercei, acel fuliu, și acel giorran (colie) care lua vederile omului, băga* **cineva** *de seamă nu atît bogăția, cît meșteșugul și gustul artistului*; ... (p. 25)

În limba romînă, propoziției de tipul *on voit* îi corespunde, fie persoana a III-a singular la diateza reflexivă, fie persoana a II-a singular. Pentru situația de mai sus, în limba traducerilor apare uneori forma reflexivă[3], dar nu se folosește niciodată persoana a II-a singular, deși în limba romînă se recurge adesea la acest fel de exprimare[4].

e) Sau în locul reflexivului impersonal:

On *y arrivait par les ruines d'un de ces monuments dont on ignore l'origine*... (Atala, p. 45)

1839 : *Ajungea* **cineva** *acolo trecînd prin ruinele unui monument de acelea al cărora început nu să cunoaște*... (p. 31)

.... *ar fi zis* **cineva** *că el avea trebuință să smulgă un blestem din gura nevestei sale.* (E. Legouvé, *Puterea bărbatului*, în „Curier de ambe sexe". Periodul III, Nr. 2, p. 340)[5]

B. Mult mai des apare pronumele *cineva* ca expresie a subiectului general.

a) Subiectul *on*, corespondentul lui *nous* nedeterminat, deci a persoanei I plural în romînește, este tradus prin pronumele *cineva* cu valoare generală.

---

[1] Vezi Kr. Sandfeld et H. Olsen, *Syntaxe roumaine*, Paris, 1936, p. 210. Părerea aceasta, conformă uneori realității din limba romînă, este susținută de lingviștii amintiți, pe baza următoarelor exemple în care *cineva* nu are sensul de „nimeni" : „*Să nu te audă* **cineva**" (Sad., Ven., 129); „*În drum pe care nu intră* **cineva** *decît anume ca să se abată la han*" (Car., Op. I, p. 62).

[2] Uneori pronumele **cineva** este chiar subiectul nedeterminat al construcției reflexive.

*A-t-***on** *jamais prononcé sentence de mort autrement qu'à minuit, aux flambeaux, dans une salle sombre et noire*...(Le dernier jour..., p. 275)

1893 : *Se osîndea mai nainte* **cineva** *spre moarte într-alt fel: pe la miezul nopții, la lumina făcliilor, într-o sală posomorîtă, tapetată cu negru*... (p. 9)

[3] Cf. următorul exemplu :

... *les feux ne jettent plus que des lueurs rougeâtres, devant lesquelles* **on** *voit encore passer les ombres de quelques Sauvages*; (Atala, p. 47)

1839 : *focurile azvîrlă numai niște lumini slabe, printre care tot* **să** *mai* **zăresc** *umbrele unor sălbatici*; (p. 32)

[4] Cf. : „*Departe, pe zările înalte,* **vezi***, peste pădurile posomorîte, cîte-o poiană verde, bătută de soare*". (Al. Vlahuță, *Romînia pitorească*, Ed. Tineretului, 1958, p. 68).

[5] N-am găsit originalul francez.

Chatos : ...*et les choses ne valent que ce qu'***on** *les fait valoir.* (Les Précieuses . . . , sc. X, p. 258)

1835 : *că ele nu prețuiesc decît ceea ce le face* **cineva** *să prețuiească.* (p. 33)

1850 : *căci în general* **noi** *ne ținem de păreri și judecăm după păreri.* (p. 27)

...*je croyais sentir ce soulagement qu'***on** *éprouve lorsque, après avoir été fortement pressé, une main secourable relâche nos fers.* (Atala, p. 47—48)

1839 : *credeam că simț acea mîngîiere ce simte* **cineva***, cînd după ce a fost tare strîns, o mînă ajutoare slăbește fiarele noastre.* (p. 33)

De cele mai multe ori, pentru astfel de cazuri, traducerea se poate face atît prin persoana I plural, cît și prin persoana a II-a singular.

Jourdain : *Pourquoi toujours des bergers?* **On** *ne voit que cela partout.* (Le Bourgeois..., acte I, sc. 2, p. 196)

1836 : *De ce totdauna în păstori? Nu vede* **cineva** *alt pretutindenea decît păstori.* (p. 12)

b) Traducătorii recurg la același cuvînt și în cazul în care echivalentul romînesc al pronumelui *on* este persoana a II-a singular cu valoare generală. Pronumele *on* cu această valoare apare foarte des în textele pe care le-am cercetat, fiind cerut de conținut [1]. În această situație subiectul *cineva* are cea mai mare frecvență.

...*et mon mari n'est pas de ceux que l'***on** *réduit par l'obstination.* (Le bon mari, p. 59)

1832 : ...*dar bărbatul meu nu este de aceia ce poate* **cineva** *cu pizma a-l aduce să facă ce va vrea cu el.* (p. 27)

Madelon : *car enfin il faut avoir la connaissance de tous ces messieurs-là, si l'***on** *veut être du beau monde.* (Les Précieuses ...sc. X, 250)

1835 : *căci ca să fie* **cineva** *de lumea mare trebuie să aibă cunoștința tuturor coconașilor ăstora.* (p. 23)

1850 : *căci în sfîrșit trebuie a ave cunoștința tuturor domnilor acestora, cînd* **cineva** *vre să se ție de lumea politicită.* (p. 19)

Menționăm că, în toate traducerile pe care le-am cercetat, pronumele **on** este redat prin persoana a II-a singular numai de două ori[2], deși aceasta este forma preferată în limba romînă pentru exprimarea subiectului general [3].

În toate situațiile expuse pînă aici trebuie să ținem seama de faptul că, deși cele două valori ale subiectului nedeterminat pot fi exprimate prin diferite forme gramaticale, totuși fiecare procedeu, luat în parte, exprimă o anumită nuanță, este specializat pentru redarea unui anumit sens.

---

[1] Unele texte cuprind povestiri morale, altele au caracter de confesiuni, iar altele sînt piese de teatru și forma de persoana a II-a singular s-ar încadra mai bine decît cea de persoana a III-a singular.

[2] În afară de exemplul dat în nota 2 de la p. 78 mai avem următorul :

Madelon : **on** *sait à point nommé : un tel a composé la plus jolie pièce du monde sur un tel sujet...* (Les Précieuses..., sc. X, p. 250)

1850 : **știi** *anume, cine a compus cele mai frumoase piese din lume despre cutare subiect.* (p. 19—20)

[3] Vezi Kr. Sandfeld et H. Olsen, *Syntaxe roumaine*, Paris, 1936, p. 303 ; I. Iordan, *Stilistica limbii romîne*, București, 1944, p. 143, nota 1 ; B. Cazacu, *art. cit.*, p. 147.

Ne vom opri mai mult asupra folosirii pronumelui *cineva* în locul persoanei a II-a singular, deoarece exemplele de acest fel sînt extrem de numeroase și ele ne oferă cel mai interesant aspect al problemei aici în discuție. Traducerea pronumelui *on* prin cuvîntul *cineva* nu este greșită, căci exprimarea subiectului general prin pronumele *cineva* este posibilă în limba romînă [1]. „În unele cazuri *cineva* arată o persoană nedeterminată reprezentînd „oamenii" în general și ia sensul fr. *on*" [2].

Ne atrage însă atenția regularitatea cu care traducătorii folosesc în locul persoanei a II-a singular—formă uzuală pentru exprimarea subiectului general în limba romînă — pronumele *cineva*, lucru ce nu poate fi explicat decît prin influența exercitată de original. De aceea socotim că folosirea acestui procedeu de exprimare identic cu felul exprimării din franceză constituie, în acest caz, o abatere de la norma obișnuită a limbii romîne [3].

Această părere se bazează pe următoarele constatări :

a) Uneori subiectul general *cineva* apare în locul persoanei a II-a singular în situații în care această înlocuire este supărătoare.

Un mari est l'homme du monde dont **on** *se passe le mieux.* (Le bon mari, p. 59)

1832 : *Un bărbat este un om de lume cu care toate lucrurile* **cineva** *le împlinește mai lesne.* (p. 26)

Nenorocitul Telner îngălbenise, slăbise de-i era milă să-l vază **cineva**. (*Noă cesuri*, traducție de D. Colonel K. Filipescul, în „Curier de ambe sexe", Periodul I, Nr. 8, 1836, p. 135) [4]

b) Cînd există posibilități multiple de exprimare a subiectului discutat aici, în sensul că pronumele *on* poate fi tradus în mai multe feluri în același text (pers. a II-a sing., pers. a III-a sing. la diateza reflexivă, oricine, cineva), traducătorul recurge tot la pronumele *cineva*.

...et le lendemain dès l'aube **on** *entend dans la place de Grève clouer une charpente, et dans les carrefours hurler à pleine voix des crieurs enroués.* (Le dernier jour..., p. 284)

1839 : *și mîine zi, o dată cu zorile, aude* **cineva** *în piața grevei, bucuria ciocanelor întrebuințate la așăzarea clădirii, și prin răspîntiile Parisului, zbierăturile strigătorilor publici* (*pristavi*) (p. 22)

D. Carlos : *Et quelle raison peut-***on** *faire à ces sortes d'injures?* (Don Juan, acte III, sc. V, p. 61) [5]

1846 : *Și ce dreptate poate face* **cineva** *la acest fel de fapte?* (p. 60)

---

[1] În textele apărute înainte de secolul al XIX-lea, sînt folosite cu această valoare pronumele *neștine* și *cineva*. Începînd din secolul al XVIII-lea *neștine* apare mai rar. Iată două exemple care ne arată că pronumele amintite pot avea în limba romînă funcțiunea de subiect general. „...*mai mult să cade a să păzi* **neștine** *de pizma rudei și a priiatinului. decît de a vrăjmașului*" (Filotheiu, *Floarea darurilor*, 1700, fragment din M. Gaster, *Chrestomație romînă*, Leipzig—București, 1891, vol. I, p. 342); alte exemple la p. 47, 79, 115, 126; „...*care nu știa grăi într-alt chip, fără numai cu jiganii fără glas, care le zugrăvea, încît pentru ca să înțeleagă* **cineva** *noimele sale ceale înalte, era trebuință să învețe buchile hiarălor*". (Molnar, *Retorica*, 1798. fragment din M. Gaster, *op. cit.*, vol. II, p. 163); alte exemple la p. 5, 83, 164, 202.

[2] Vezi Kr. Sandfeld et H. Olsen, *op. cit.*, p. 211.

[3] Vezi mențiunea privitoare la modurile de traducere a pronumelui *on*, la p. 78—79.

[4] La această traducere nu se indică textul original. Vezi lista dată în nota 1 de la p. 73—74.

[5] Sau exemplul :

Il parlait le castillan le plus pur; **on** *aurait pu le prendre pour un Espagnol...* (Les Abencérages, p. 178)

1850 : *Vorbea cea mai curată limbă castilană*; *l-ar fi putut* **cineva** *socoti Ispaniol...* (p. 34)

c) De foarte multe ori, subiectul *cineva* apare în traduceri atunci cînd în originalul francez figurează pronumele *on*. Imitînd modelul străin, traducătorii ocolesc procedeul curent al exprimării subiectului general numai prin forma personală a verbului, fără ajutorul vreunui cuvînt special.

On en fait un pour l'intimité, mais dans le monde on vit avec le monde. (Le bon mari, 48)

1832 : *Poate să facă* **cineva** *această alegere cînd va voi să aibă nişte legături de prieteşug mai deosebit cu cineva; în lume însă trebuie să trăiască* **cineva** *cu lumea.* (p. 12)

C'est un plaisir qui coûte peu, qu'on trouve partout, ...et avec lequel on est sûr de ne pas être obligé de se fuir. (La femme..., p. 106—107)

1832 : *Mulţumirea cu care acum petrece bărbatul meu se dobîndeşte cu puţină cheltuială, pretutindenea o poate afla* **cineva**, *...şi cu dînsa este sigur* **cineva** *că nu va fi niciodată silit a i se urî cu sine.* (p. 46)

d) Explicarea prin influenţă franceză a apariţiei frecvente a pronumelui *cineva* în traducerile din 1830—1850 se bazează şi pe cercetarea folosirii diferitelor procedee de exprimare a subiectului general în limba romînă.

Am amintit că în limba romînă este posibilă exprimarea subiectului general prin pronumele *cineva* [1]. Pentru a ne da seama în ce măsură se recurge la acest procedeu, am făcut un sondaj în textele populare, în scrierile literare anterioare anului 1830 şi în operele literare care au apărut după această dată.

Textele populare pe care le-am cercetat [2] ne oferă doar două exemple în care pronumele *cineva* ar putea fi interpretat ca subiect general [3]. În schimb, predomină exprimarea subiectului general prin persoana a II-a singular. E de ajuns să arătăm că în volumul *Texte dialectale*, adunate de E. Petrovici, întîlnim acest fel de exprimare de 149 de ori faţă de un singur caz în care se foloseşte nedeterminatul *cineva*. Acelaşi lucru se poate spune şi despre scrierile literare a căror limbă are caracter popular. Astfel, în *Povestea lui Harap-Alb* de I. Creangă, exprimarea subiectului general prin persoana a II-a singular apare de 50 de ori, iar prin pronumele *cineva*, de 3 ori [4]; în nuvela *Moş Gheorghe la expoziţie*

---

[1] Vezi p. 82 din lucrare.

Din cele constatate în urma unei sumare cercetări, se pare că acest procedeu există numai în dacoromînă. Pronumele *cineva* este atestat şi în aromînă, dar din exemplele citate de Th. Capidan, *Aromînii. Dialectul aromîn*, Bucureşti, 1932, p. 429, nu reiese că *tsiniva* ar putea fi folosit cu valoare de subiect general.

[2] Am urmărit exprimarea subiectului general în : *Graiul nostru, Texte din toate părţile locuite de romîni*, publicate de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu. Th. D. Speranţia, Bucureşti, 1906, 2 vol.; O. Densusianu, *Antologie dialectală*, 1915, Bucureşti; E. Petrovici, *Texte dialectale*, Sibiu-Leipzig, 1943.

[3] Cf. : „*şi la alte mînăstiri n-a vrut, şi cîn a zis la Bistriţa, odat a pornit, s-a făcut uşor, putea să-l ia* **cineva**-*n mînă*". (Fragment din *Graiul nostru*, texte publicate de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Speranţia, Bucureşti, Vol. I, p. 32).

„*Dupî terminarea acestui locaş trecti* **şineva** *pe drum, i să arăta dî‿zidtiu cucoşu sau cînili sau uomu*".

(E. Petrovici, *Texte dialectale*, Sibiu—Leipzig, 1943, p. 219).

[4] În *Povestea lui Stan Păţitul*, *cineva* cu valoare de subiect general nu apare de loc.

de Spiridon Popescu, funcţiunea sintactică amintită este redată de 131 de ori prin persoana a II-a singular şi de 2 ori prin pronumele *cineva* [1].

Faptele arată că exprimarea subiectului general prin pronumele *cineva* nu este caracteristică limbii populare. Cu toate acestea, traducătorii folosesc procedeul aici în discuţie şi în cazul cînd trebuie să redea aspectul popular al limbii.

Pierrot: *Quand* ***en*** [2] *a de l'amiquié pour les personnes, l'****en*** *en baille toujou queuque petite signifiance.* (Don Juan, acte II, sc. 1, p. 32)

1846 : *Cînd* ***cineva*** *iubeşte pe o persoană, îi arată totdeauna oarecare semn.* (p. 29)

În scrierile literare, ca şi în textele populare, se folosesc toate posibilităţile de exprimare a subiectului general. Observăm, însă, că fiecărui stil al limbii literare îi este caracteristic un anumit procedeu : în textele juridice se recurge în mod obişnuit la persoana a III-a singular la diateza activă sau reflexivă, în literatura de ceremonial se foloseşte mai mult persoana a III-a singular la diateza reflexivă, în stilul oratoric se preferă persoana I plural, iar în literatura artistică predomină persoana a II-a singular etc.

În urma cercetării textelor literare anterioare anului 1830 [3], ajungem la concluzia că, în comparaţie cu celelalte procedee de exprimare a subiectului general, pronumele *cineva* cu valoare de subiect general este puţin folosit pînă în secolul al XIX-lea. L-am întîlnit rar în scrieri cu caracter religios, oratoric şi artistic [4].

Procedeul acesta devine mult mai frecvent în textele originale, mai ales în perioada 1830—1850.

Pentru a ne da seama în ce măsură frecvenţa sporită a subiectului general *cineva* se datoreşte influenţei franceze, am avut în vedere, pe cît a fost posibil, cercetarea unor scrieri cu o temă apropiată de subiectul traducerilor pe care le-am discutat [5].

[1] Vezi I. Creangă, *Opere*, ediţia G. Călinescu, ESPLA, 1954, p. 186—233; Spiridon Popescu, *Moş Gheorghe la expoziţie*, ESPLA, 1950.

[2] *en* formă populară pentru literarul *on*.

[3] Am urmărit exprimarea subiectului general în : M. Gaster, *Chrestomaţia romînă*, Leipzig, Bucureşti, 1891, 2 vol.; Varlaam, *Cazania*, 1643, Ed. Fundaţia pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1943, p. 42—74, p. 332—342; *Legi vechi romîneşti şi izvoarele lor. Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu* însoţită : 1) de izvoarele sale, 2) de varianta sa muntenească întrupată în îndreptarea legii lui Mateiu Basarab, ed. S. G. Longinescu, Bucureşti, 1912, vol. I, p. 1—40; Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ESPLA, 1955, p. 67—118; I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte*, ed. Iorgu Iordan, ESPLA, 1955, p. 105—130, p. 165—191; *Predice făcute la praznice mari* de Antim Ivireanul, ed. I. Bianu, Bucureşti, 1866, p. 5—46; *Literatura romînească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, 1762, ed. Dan Simonescu, Bucureşti, 1939, p. 264—304; *Hronica romînilor şi a mai multor neamuri* de Gheorghie Şincai din Şinca, Iaşii, în tipografia romîno-fraceză, 1853, tomul II, p. 1—30; *Studii şi documente cu privire la istoria romînilor* adunate şi tipărite de N. Iorga, Bucureşti, 1901, vol. I, p. 78—153, p. 226—256; vol. XII, 1906, p. 140—154; vol. XXII, 1911, p. 156—161.

[4] Vezi exemplele din nota 1 de la p. 82.

În textele juridice apare foarte des pronumele *neştine* şi uneori *cineva*, dar n-au valoare de subiect general : „*De va secera* ***neştine*** *la ţarină...*" „*De va ucide* ***cineva*** *vre un dobitoc...*" (*Legi vechi romîneşti şi izvoarele lor.* Ed. S. G. Longinescu, Bucureşti, 1912, vol. I, p. 16).

[5] Pentru perioada 1830—1850 am examinat texte din : Eliade Rădulescu, *Opere*, ed. D. Popovici, Bucureşti, 1943, vol. II, p. 9—12, 203—206, 213—244; C. Negruzzi, *Opere alese*,

Oprindu-ne la textele literare scrise pînă la 1850, observăm că exprimarea subiectului general prin pronumele *cineva* este frecventă mai ales în limba scriitorilor care au fost în acelaşi timp şi traducători, cum este cazul lui Eliade Rădulescu şi C. Negruzzi, care, în afară de scrieri originale, ne-au lăsat şi o serie de traduceri din limba franceză. În comparaţie cu Eliade, Negruzzi foloseşte mai puţin acest procedeu.

Cineva cu valoare generală apare de asemenea în proza lui V. Alecsandri şi în opera lui N. Bălcescu, scriitori care nu s-au ocupat de traduceri, ceea ce arată că acest fel de exprimare a subiectului general s-a extins, prin intermediul traducerilor, şi în lucrările originale. Pentru a întări această afirmaţie, trebuie să amintim că în scrierile istorice anterioare perioadei în care a scris Bălcescu, nu am întîlnit subiectul general exprimat prin pronumele *cineva*. El nu apare nici în scrierile artistice cu subiect luat din istoria poporului. C. Negruzzi nu recurge de loc la acest procedeu în nuvela sa istorică *Alexandru Lăpuşneanu*, lucru ce dovedeşte că autorul are în vedere ceea ce este caracteristic limbii fiecărui gen literar, deşi, în alte lucrări, după cum vom vedea, limba lui C. Negruzzi este influenţată de modelul străin [1].

În operele originale apărute între anii 1830 şi 1850, pronumele *cineva* este deseori folosit în locul persoanei a II-a singular cu valoare generală [2].

„*Ferice de limba care o învaţă* **cineva** *să o scrie din gramatică iar nu din dicsionare, pentru că o învaţă în şase luni iar nu toată viaţa*" (E. Rădulescu, p. 228) [3].

„*Pieliţa ei sămăna cu batista subţire, fără pic de viaţă*; *o moarte să vestea în ochii ei scînteitori. Ar fi zis* **cineva** *o statuie de marmură, ieşită din mînile lui Canova*" (C. Negruzzi, p. 69).

„*E frumos să vază* **cineva** *toată tinerimea aceea, care* [4], . . . *numea duh şi mobilitate cele mai ruşinoase fapte, cum acum numai suvenirea celor trecute le face groază*" (C. Bolliac, p. 9).

Ne atrage atenţia şi frecvenţa cazurilor în care pronumele *cineva* este preferat în scrierile originale, deşi pentru situaţia respectivă s-ar fi putut folosi alte posibilităţi de exprimare a subiectului general [5].

ESPLA, 1955, vol. I, p. 38—97; V. Alecsandri, *Călătorie în Africa. Culegere de proză*, vol. I, ESPLA, 1960, p. 127—167; N. Bălcescu, *Scrieri alese*, ESPLA, 1955, p. 31—71; C. Bolliac, *Opere*, ESPLA, 1956, vol. II, p. 7—47. Pentru perioada 1850—1900 am cercetat texte din: D. Bolintineanu, *Opere alese*, ESPLA, 1955, vol. II, p. 5—45, 159—199; C. Bolliac, *Opere*, ESPLA, 1956, vol. II, p. 91—131, 182—222; N. Filimon, *Ciocoii vechi şi noi*, ESPLA, 1956, p. 71—111; Al. Odobescu, *Opere*, ed. T. Vianu, ESPLA, 1955, vol. I, p. 99—139, vol. II, p. 125—165, 166—205; I. Ghica, *Opere*, ESPLA, 1956, vol. I, p. 117—157; M. Eminescu, *Scrieri literare*, comentate de D. Murăraşu, ediţia a II-a, Editura Scrisul romînesc S. A., Craiova, 1939, p. 32—72, 96—131; I. L. Caragiale, *Nuvele şi povestiri*, ESPLA, 1955, p. 58—98, 99—139; idem, *Momente şi schiţe*, ESPLA, 1955, vol. I, p. 118—158.

Ca să putem face comparaţie cu situaţia din traduceri, am parcurs cîte 40 de pagini din opera fiecărui autor (Vezi nota 2 de la p. 75). Numărul paginilor a fost dublat sau triplat cînd am vrut să urmărim, la acelaşi autor, în texte cu teme diferite, folosirea acestui procedeu, pe etape.

[1] Vezi Al. Odobescu, *Opere*, ed. T. Vianu, ESPLA, 1955, vol. I, p. 99—159.

Mai tîrziu, Al. Odobescu respectă, ca şi C. Negruzzi, norma privitoare la exprimarea subiectului general în scrierile inspirate din istorie.

[2] Vezi p. 81.

[3] Exemplele sînt scoase din operele indicate în nota 5 de la p. 84—85.

[4] Suspensiunea noastră.

[5] Vezi punctul *b* de la p. 82.

„Acum, vede **cineva** *în locul baracilor şi a colibelor care făcea să răsară grandiosul unui palat maur, nişte căsuţi de moda bourgeoise...”* (C. Negruzzi, p. 88).

„Iată, domnilor, ne-au zis atunci povestitorul, iată cum se face că-şi uită **cineva** *armele-n brîu la vreme de nevoie”* (V. Alecsandri, p. 153).

În opera lui Eliade Rădulescu, ca şi în traduceri, pronumele *cineva* este folosit, cu mici excepţii, ca singurul procedeu de exprimare a subiectului general:

„Nimic nu este aşa de anevoie decît a începe **cineva** *un cuvînt înainte la o carte, şi mai vîrtos la aceasta. Lucrul este destul de vorbit; începutul însă este cu greu pînă să-l găsească* **cineva**. *Puţintică răbdare numai să dăm peste căpătîiul firului. (Norocit este acum* **cineva**, *cînd merge pînă în celălalt căpătîi fără să încurce aţa)”* (E. Rădulescu, p. 9).

În asemenea situaţii, ceilalţi scriitori contemporani cu Eliade Rădulescu recurg la procedee sinonime, evitîndu-se astfel repetiţia:

„Din toate părţile, tot înălţimi, şi înălţimi adevărate, care te fac mai mic decît **eşti** *şi la care trebuie* **să te uiţi** *cu capul gol, pentru că-ţi cade căciula de la sineşi.*

Cum să nu se mire **cineva**! *Cum să nu i se aprindă închipuirea!”* (V. Alecsandri, p.130).

Ca o urmare a influenţei franceze trebuie considerat faptul că în opera acestor scriitori, subiectul general *cineva* este la fel de frecve nt ca şi persoana a II-a singular cu valoare generală [1].

O ultimă observaţie ar fi în legătură cu C. Bolliac, în exprimarea căruia revine mereu propoziţia *vede* ***cineva***, pe care înclinăm să o considerăm, în acest caz, un calc după expresia ***on*** *voit*:

„Ş-aşa vede **cineva** *o mulţime de lume stricată a alerga pe drumul înnobilării, a-şi forma mai mult sau mai puţin gustul, şi, în sfîrşit, vede* **cineva** *trei oameni la un loc care petrec patru şi cinci ceasuri, folosindu-se în chiar plăcerile lor, în vreme ce înainte aceiaşi trei tineri sau trebuia ca în vorbirea lor să nască ceva, de care cum am zis s-ar îngrozi acum, sau să facă o frumoasă adunare de somn”* (C. Bolliac, p. 9) [2].

Referindu-ne la toţi scriitorii din această perioadă, observăm că în opera lui Eliade Rădulescu şi a lui C. Bolliac *cineva* este întrebuinţat mai mult decît persoana a II-a singular; la C. Negruzzi şi la V. Alecsandri cele două procedee sînt folosite în mod egal; iar în paginile pe care le-am cercetat din scrierile lui N. Bălcescu, pronumele *cineva* apare în aceeaşi măsură cu persoana I plural [3].

Urmărind evoluţia procedeului discutat, observăm că în textele literare care apar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea frecvenţa pronumelui *cineva* cu valoare generală scade treptat.

---

[1] Vezi menţiunea făcută în legătură cu exprimarea subiectului general prin persoana a II-a singular, la p. 81—82.

[2] Exemple similare se întîlnesc şi la C. Negruzzi şi N. Bălcescu. Vezi citatele date mai sus şi prefaţa lui N. Heruvim la traducerea *Atala-René*: „Într-acest romanţ vede *cineva* cum omul în starea sa cea naturală se dă întîiaş dată la viaţă vînătorească; ...” (N. Heruvim, *Atala-René*, Precuvîntare, p. II).

[3] La N. Bălcescu n-am întîlnit subiectul general exprimat prin persoana a II-a singular.

Pentru a ne convinge de acest lucru, nu avem decît să punem față în față corespondența lui Eliade cu C. Negruzzi și Scrisorile lui I. Ghica către V. Alecsandri sau să examinăm Articolele lui C. Bolliac scrise pînă la 1850 și cele apărute după această dată.

„Tot într-aceeași tragedie ***Fanatismul*** *poate vedea* ***cineva*** *mai adeseori articolul întreg, ...”* (E. Rădulescu, p. 218)

1836 : *„Vede* ***cineva*** *toată tinerimea acea rătăcită a-și număra ceasurile în care n-a rodit nimic*[1]*,... a cerceta orice noutate, a-i plăcea să se puie într-o poziție de critic...”* (C. Bolliac, p. 9)

1879 : *„Cînd* ***te uitai*** *noaptea după o movilă, te lua jalea :* ***vedeai*** *numai focuri în toate părțile cît luai cu ochiul; ...”* (I. Ghica, p. 128)

1856 : *„Aci numai, ca nicăirea,* ***vezi*** *între palate strălucite o șandrama de scînduri putrede care se surpă, ...”* (C. Bolliac, p. 103)

Statistica întocmită pe baza textelor originale ne arată de asemenea că frecvența subiectului general *cineva* scade de la un deceniu la altul, pînă se ajunge la o situație „normală” conformă normei din limba romînă în ceea ce privește folosirea diferitelor procedee de exprimare a acestei funcțiuni sintactice.

	1850—1860	1860—1870	1870—1880
cineva	18,52 %	10 %	8,30 %
pers. a II-a sing.	67,90 %	56 %	66,10 %
pers. I pl.	13,58 %	34 %	24,90 %

Același lucru se observă și în opera unui singur scriitor.

C. Bolliac	1836—1846	1857—1859	1866—1876
cineva	58,33 %	29,41 %	7,14 %
pers. a II-a sing.	25 %	70,58 %	64,29 %
pers. I pl.	16,66 %	0 %	28,56 %

D. Bolintineanu	1856	1862
cineva	23,53 %	18,18 %
pers. a II-a sing.	64,70 %	27,27 %
pers. I pl.	11,76 %	54,54 %

Cercetînd comparativ în ce măsură s-a recurs la acest procedeu în traduceri și în scrierile originale, remarcăm că între 1830 și 1850, pronumele *cineva* înlocuiește forma uzuală — persoana a II-a singular — deve-

[1] Suspensiunea noastră.

nind în această perioadă mijlocul de exprimare curentă a subiectului general, fapt ce se poate constata şi din următoarea statistică :

Traduceri	1832–1840	1840–1850
cineva	90,2 %	86,36 %
pers. a II-a sing.	5,88 %	4,6 %
pers. I pl.	4,1 %	9,09 %
Scrieri originale	**1830–1850**	**1850–1880**
cineva	53,06 %	13,90 %
pers. a II-a sing.	29,59 %	60,31 %
pers. I pl.	17,35 %	25,77 %

Din toate faptele analizate reiese că, deşi sensurile variate pe care le are *on* în limba franceză pot fi redate în româneşte prin diferite modalităţi, în traduceri se recurge în mod constant la cuvîntul *cineva*, ca o formă unică. Pronumele *cineva* devine astfel şi el un fel de cuvînt „special"[1] folosit la exprimarea subiectului nedeterminat şi a subiectului general. Pronumele *cineva* cu funcţiune de subiect ajunge să cumuleze valori şi nuanţe semantice multiple, întocmai ca echivalentul său francez, nedefinitul *on*.

Primele traduceri din franceză influenţează limba operelor originale, contribuind la extinderea unui singur procedeu de exprimare, a aceluia mai asemănător cu construcţia din franceză.

Astfel exprimarea subiectului general prin pronumele *cineva* — procedeu existent în limba romînă, dar cu o circulaţie restrînsă faţă de sinonimele lui — devine extrem de frecventă în limba literară din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

ВЫРАЖЕНИЕ НЕОПРЕДЕЛЕННОГО ПОДЛЕЖАЩЕГО В РУМЫНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ ПЕРИОДА 1830 — 1850 гг.

РЕЗЮМЕ

Автор настоящей работы различает два значения неопределенного подлежащего: неопределенное подлежащее собственное и подлежащее общее.

[1] Vezi procedeele de exprimare a subiectului nedeterminat în limba franceză, de la p. 77.

В статье прослеживается выражение этих значений в переводах с французского языка на румынский и в подлинниках периода 1830—1850 гг.

Отмечается, что в данный период выражение неопределенного подлежащего в румынском языке испытывает сильное влияние французских конструкций. Это мнение основано на следующих фактах, полученных в результате исследования вышеуказанных текстов:

1. Хотя в румынском языке возможности выражения неопределенного подлежащего весьма разнообразны, в опубликованных в 1830—1850 гг. текстах используется почти исключительно один способ: неопределенное местоимение cineva, сочетающее в себе многочисленные семантические значения и нюансы, точно также как и его французский эквивалент, неопределенный on. Обращается особое внимание на частое использование местоимения cineva вместо 2-го лица единственного числа, так как последнее представляет собой употребляемую в румынском языке форму выражения общего подлежащего; предпочтение, оказываемое другому способу, доказывает влияние иностранного образца.

2. Выражение общего подлежащего местоимением cineva — способ, мало используемый в румынских текстах до XIX в., — становится распространенным в эту эпоху как в переводах, так и в подлинниках.

Автор приходит к заключению, что переводы с французского языка, оказывая влияние на язык подлинников, способствуют распространению единственного способа выражения, более всего напоминающего французскую конструкцию.

L'EXPRESSION DU SUJET NON DÉTERMINÉ DANS LE ROUMAIN LITTÉRAIRE DES ANNÉES 1830 – 1850

RÉSUMÉ

Dans le cadre du sujet non déterminé, l'auteur distingue deux valeurs : le sujet non déterminé proprement dit et le sujet général.

L'étude examine l'expression de ces valeurs du sujet non déterminé dans les traductions du français en roumain et dans les écrits roumains des années 1830–1850.

L'auteur remarque qu'à cette époque l'expression du sujet non déterminé en roumain était puissamment influencée par la construction française. Cette opinion est fondée sur les constatations suivantes :

1. Bien que le roumain dispose de possibilités très variées d'exprimer le sujet non déterminé, les textes parus entre 1830 et 1850 emploient presque exclusivement le pronom indéfini *cineva,* qui arrive à cumuler des valeurs et des nuances sémantiques multiples, tout comme son modèle français *on.* En lisant ces textes, l'attention est particulièrement attirée par l'emploi fréquent du pronom *cineva* à la place de la 2^e^

personne du singulier, qui est la forme usuelle d'exprimer le sujet général en roumain ; la préférence pour un autre procédé prouve, en ce cas, l'influence du modèle étranger.

2. L'expression du sujet général par le pronom *cineva* — procédé peu employé dans les textes roumains antérieurs au XIXe siècle — devient très fréquente à cette époque, tant dans les traductions que dans les écrits originaux.

L'auteur arrive à la conclusion que les traductions du français exercent une influence sur la langue des œuvres originales, contribuant ainsi à la généralisation d'un seul procédé, à savoir le plus semblable à la construction française.

SLAVO-ROMANICA

DESPRE LIMBA SLAVĂ A HRISOAVELOR MUNTENEȘTI DIN SEC. AL XIV-LEA – AL XV-LEA

DE

ACAD. AL. ROSETTI

S. B. Bernstein, profesor la Universitatea din Moscova, a consacrat o lucrare întinsă cercetării amănunțite a limbii hrisoavelor muntenești din sec. al XIV-lea—al XV-lea, scrise în limba slavă [1]. El a constatat că limba acestor texte prezintă particularități ale graiurilor bulgărești. După Bernstein, aceste particularități aparțin graiurilor slave vorbite în Muntenia, care difereau de graiurile bulgărești de la sudul Dunării, deși, arată dînsul, ele se aflau „într-o foarte strînsă legătură genetică'' cu aceste graiuri (p. 77). Ar rezulta de aici că trăsăturile particulare amintite nu trebuie interpretate ca abateri de la normă datorite diecilor care au redactat hrisoavele, abateri cauzate de faptul că ei erau romîni și cunoșteau în mod imperfect limba bulgară. Bernstein admite însă că autorii hrisoavelor, deși bulgari, aveau slabe cunoștințe de limba slavă a cancelariei, ceea ce ar putea explica unele greșeli (*loc. cit.* și p. 364).

★

Teza lui Bernstein nu e confirmată, cu de-amănuntul, de nici una din trăsăturile caracteristice ale limbii hrisoavelor studiate, relevate de dînsul.

Căci particularitățile caracteristice ale limbii hrisoavelor din sec. XIV—XV, scrise în Muntenia, se regăsesc, *toate*, în graiurile bulgărești sud-dunărene.

În privința înrudirii graiurilor bulgărești nord-dunărene cu cele de la sudul Dunării, Bernstein se mulțumește să constate că graiurile slave din Muntenia făceau parte din același grup cu graiurile bulgărești

---

[1] S. B. Bernstein, *Razyskanija v oblasti bolgarskoj istoričeskoj dialektologii*, tom. I : *jazyk bolgarskih gramot XIV—XV vekov*, Moskva—Leningrad, 1948.

din Moesia, Tracia, Macedonia, Grecia, Albania centrală şi sudică (p. 363). Amănunte pentru caracterizarea graiurilor slave din Muntenia lipsesc, însă, cu desăvîrşire din lucrarea lui Bernstein [1].

În felul acesta teza lui Bernstein e contrazisă de înseşi exemplele pe care le-a relevat, de vreme ce aceste fapte, luate unul cîte unul, sînt semnalate, după cum vom arăta imediat, în graiurile bulgăreşti sud-dunărene.

Vom înşira aici mai jos trăsăturile caracteristice ale limbii slave a hrisoavelor din sec. al XIV-lea – al XV-lea scrise în Muntenia, rele. vate de Bernstein.

În toate cazurile înşirate de noi, faptele sînt identice în graiurile bulgăreşti sud-dunărene :

1. confundarea verbelor în *-ǫt* şi *-ęt*, proces specific al limbii bulgare vorbite (Bernstein, p. 198),

2. viitorul e exprimat cu ajutorul verbului auxiliar *štǫ*, însoţit de infinitiv (B., p. 204 ; Mladenov [2], p. 260),

3. folosirea destul de frecventă a aoristului (B., p. 207 ; Mladenov, p. 259),

4. conjunctivul cu *da*, în locul infinitivului (B., p. 216 ; Mladenov, p. 268). Fenomenul apare, sporadic, şi în hrisoavele din epoca lui Ştefan cel Mare (B., p. 217),

5. descompunerea flexiunii nominale ; nominativul e întrebuinţat în locul acuzativului. Astfel, complementul drept e exprimat la nominativ (B., p. 248 ; Mladenov, p. 226). În cazul temelor în *a* (*ja*), subiectul şi obiectul drept se deosebeau numai prin procedee analitice (B., p. 249). Hrisoavele dovedesc existenţa declinării nominale în limba vorbită (B., p. 364–365 ; Mladenov, p. 220),

6. raportul de apartenenţă e exprimat, uneori, prin simplă juxtapunere (B., p. 261 ; Mladenov, p. 273),

7. alteori raportul de apartenenţă e exprimat cu ajutorul prep. *otŭ*, ca în unele graiuri bulgăreşti din zilele noastre (B., p. 261–262 ; Mladenov, p. 289),

8. dativul cu *na* (Mladenov, p. 228),

9. instrumentalul e exprimat cu ajutorul prep. *să* (B., p. 266),

10. flexiunea în *-ove* este foarte productivă (B., p. 278),

11. frecvenţa flexiunii în *-e* la nominativ plural (B., p. 283),

12. nu se face distincţie între *i* şi *e* în poziţia neaccentuată, ca în graiurile bulgăreşti din Moesia şi Tracia orientală (B., p. 284 ; Mladenov, p. 83),

13. procesul de formare a determinării numelui, care a dus la crearea articolului (B., p. 288 ; Mladenov, p. 247–249),

14. genitivul numelui e construit cu *ot* şi cu *na* (B., p. 306 ; Mladenov, p. 228–231),

[1] G. Mihăilă, în darea de seamă consacrată lucrării lui Bernstein precitate (*SCL*, VII, 1956, p. 143–149) observă, cu drept cuvînt, că B. nu dă nici o preciziune asupra graiurilor slave nord-dunărene.

[2] St. Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin–Leipzig, 1929.

15. pronumele personal de pers. 1 pl. sub forma *nie* (î. l. de *nii*, *nija*, B., p. 330; Mladenov, p. 240),

16. construcția cu două pronume în dativ sau acuzativ (cf., în dacoromînă: *mie... îmi*, *pe mine... mă*, B., p. 344).

Din înșirarea particularităților caracteristice de mai sus, reiese că oricare din ele poate fi explicată prin graiurile bulgare sud-dunărene. Diferențierea dialectală a graiurilor bulgărești nord și sud-dunărene, dacă va fi existat, nu apare însă în textele de limbă care au fost analizate.

Observațiile noastre confirmă constatările făcute mai de mult, cu prilejul examinării teoriei lui G. Reichenkron [1], după care ar fi existat o limbă slavă, vorbită odinioară în Transilvania (daco-slava), cu trăsături caracteristice diferite de ale graiurilor bulgărești sud-dunărene.

Argumentele lui Reichenkron fiind nefundate, existența daco-slavei nu a putut fi deci probată.

În privința greșelilor de limbă relevate în hrisoavele muntenești din sec. al XIV-lea — al XV-lea scrise în limba slavă, ele se datoresc, după cum a relevat Bernstein, faptului că diecii bulgari (sau romîni) cunoșteau în mod imperfect limba literară scrisă [2].

★

Există însă o altă categorie de greșeli, care impun o interpretare diferită: într-adevăr, aceste greșeli pot apărea numai în scrierea unor dieci a căror limbă maternă nu era slava. Sînt deci „romînisme'' transpuse din limba romînă în limba slavă de diecii romîni care au scris hrisoavele ca, de exemplu: *ni edno pravdu* (B., p. 241): *edno*, neutru, deși *pravda* e feminin; influența rom. *adevăr*, neutru; complementul drept precedat de prep. *po*, construcție calchiată după construcția romînească cu *pre* (B., p. 251).

★

În concluzie, vom spune că, în urma cercetării noastre, teza lui Bernstein că hrisoavele muntenești din sec. al XIV-lea — al XV-lea ar fi fost scrise într-un grai local, diferit de graiurile bulgărești sud-dunărene, nu e confirmată de fapte. Limba slavă a acestor hrisoave nu diferă de limba bulgară sud-dunăreană, iar unele abateri și erori relevate în limba hrisoavelor provin din faptul că diecii cunoșteau în mod insuficient slavona literară, limba cancelariei țărilor romînești.

---

[1] Vezi expunerea noastră din *Bulletin linguistique*, IX, 1941, p. 95 și urm. (reprodusă în cartea noastră *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga-București, 1947, p. 317 ș.u.).

[2] Bernstein (p. 240, 241) admite că în primul pătrar al sec. al XV-lea se poate observa, în limba hrisoavelor din Muntenia, creșterea influenței limbii romîne și apariția unor expresii specifice limbii romîne. În hrisoavele din sec. al XVI-lea—al XVII-lea, apar numeroase romînisme (B., p. 38).

СЛАВО-РОМАНИКА

О СЛАВЯНСКОМ ЯЗЫКЕ МУНТЕНСКИХ ГРАМОТ XIV–XV ВЕКОВ

РЕЗЮМЕ

В результате обстоятельного исследования языка мунтенских грамот XIV—XV вв., написанных на славянском языке, московский профессор С.Б. Бернштейн, признавая болгарский характер этих текстов, объясняет с помощью местных славянских говоров их отдельные особенности. В частности, он предполагает, что в ту эпоху в Мунтении существовала группа славянских говоров, отдельные особенности которых отличали их от болгарских говоров. Однако, подробное изучение лингвистических особенностей текстов показывает, что все эти особенности наблюдаются и в южно-дунайских болгарских говорах. Следовательно, существование «дако-славянского языка» не может быть доказано.

SLAVO-ROMANICA

SUR LA LANGUE SLAVE DES DOCUMENTS VALAQUES DES XIVe–XVe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Le professeur S. B. Bernstein de Moscou a entrepris une étude détaillée de la langue des documents valaques écrits en slavon, des XIVe — XVe siècles. Tout en reconnaissant le caractère bulgare de la langue de ces textes, il explique quelques-unes de leurs particularités par les parlers slaves locaux. De l'avis du professeur Bernstein, à l'époque en question il aurait existé en Valachie un groupe de parlers slaves ayant des caractères spécifiques, différents des caractères des parlers bulgares. L'examen détaillé des particularités linguistiques de ces textes fait pourtant voir qu'elles se retrouvent toutes dans les parlers bulgares du sud du Danube. Il n'a pas été donc possible de prouver l'existence du « daco-slave ».

POETICĂ ŞI LINGVISTICĂ

LUCRĂRILE CONFERINŢEI DE POETICĂ

Varşovia, 18—28 august 1960

Poetica, această disciplină care a preocupat pe esteticieni şi pe filologi încă din antichitate dar care nu a încetat să rămînă mereu nouă şi actuală prin perspectivele deschise în fiecare epocă cercetărilor, nu s-a bucurat, pînă astăzi, de atenţia unei dezbateri largi internaţionale. Studiile generale sau de amănunt privitoare la problemele formelor mesajului poetic sînt încă circumscrise în fiecare limbă în parte. În această privinţă, afară de sanscrită, de greacă şi de latină, mai ales poetica slavă (îndeosebi cea rusă, polonă, cehă şi slovacă) şi cea germanică (engleză şi germană) au fost mai temeinic explorate; dintre limbile romanice, într-o situaţie asemănătoare se găseşte numai poetica franceză şi, de curînd, cea spaniolă[1].

1°. Este meritul Institutului de cercetări literare (*Institut Badań Literackih*) din Republica Populară Polonă de a fi iniţiat, sub auspiciile Academiei poloneze de ştiinţe, o asemenea reuniune internaţională în care să se discute cuprinzător aspectele multiple, estetice, lingvistice şi literare ale limbajului poetic. Conferinţa de poetică a avut loc la Varşovia, între 18—28 august şi a întrunit în jurul acestor probleme invitaţi din mai multe ţări, specialişti în domenii diferite, lingvişti, esteticieni, muzicologi, folclorişti şi chiar... poeţi. Au participat la aceste lucrări ce au avut ca organizatori principali pe prof. St. Żółkiewski, prof. dr. M. R. Mayenowa şi prof. K. Wyka — profesorul american Roman Jakobson, aflat temporar în Polonia —, oameni de ştiinţă din R. P. Polonă, U.R.S.S., R. P. Ungară, R.P. Romînă, R.P. Bulgaria, R. S. Cehoslovacă, S.U.A., Olanda, Anglia, Franţa şi Israel, dintre care cei mai cunoscuţi sînt prof. J. Kuryłowicz (Cracovia), prof. N. Jînkin (Leningrad), prof. K. Horálek şi P. Trost (Praga), prof. C. H. van Schooneveld (Stanford University, S.U.A.),prof. Z. Czerny (Cracovia), prof. H. Lewicka (Varşovia), I. Fonágy (R.P. Ungară), prof. L. Andreicin (R.P. Bulgaria), prof. R. Abernathy (S.U.A.), A. A. Moles (Franţa), prof. R. Austerlitz (New York). La invitaţia comitetului de organizare, Republica Populară Romînă a fost reprezentată de acad. T. Vianu, din partea Academiei R.P.R. şi de semnatarul acestor rînduri, delegat al Ministerului Învăţămîntului şi Culturii.

---

[1] V. A. Montorio Sanchis, *Poética española*, Barcelona, 1960.

Lucrările Conferinţei s-au desfăşurat succesiv, nu simultan, dînd astfel tuturor participanţilor posibilitatea de a urmări toate comunicările ţinute. O asemenea organizare era de altfel necesară, într-o reuniune care a abordat problemele poeticii, sub unghiuri diferite. Tematica conferinţei a avut în vedere problema raporturilor dintre poetică şi lingvistică (referate mai însemnate : prof. R. Ingarden, R.P. Polonă : *Poetik und Sprachwissenschaft*, prof. E. Stankiewicz, S.U.A. : *Poetic language and its relationship to non-poetic language*, Dr. L. Doležal şi doc. K. Hausenblas, R.S. Cehoslovacă : *Poétique et stylistique*), problema formei sonore şi a intonaţiei în poezie (comunicări importante : prof. N. I. Jînkin : *Der Mechanismus der Regulierung segmentarer und prosodischer Komponenten in Sprache und Rede*, prof. J. Kuryłowicz : *On Indo European metric studies*, prof. M. Dłuska, R.P. Polonă : *Systématisation du vers polonais*, prof. P. Trost : *Le vers dans les chansons populaires lithuaniennes*, prof. Z. Topolińska, R.P. Polonă : *Les rapports entre les constantes métriques et le système prosodique de la langue*), problema relaţiilor dintre vers şi proză (de reţinut : prof. C. F. P. Stutterheim, Olanda : *Poetry and prose, their interrelation and transitional forms*, Maria Renata Mayenowa : *Quelques différences entre un texte versifié et non-versifié*, prof. J. Hrabak, R. S. Cehoslovacă : *Rapports entre le vers et la prose et leurs formes transitoires*, prof. Z. Czerny : *Le vers libre français et son art structural*) precum şi poetica folclorului (comunicări interesante : Prof. P. Dinekov, R.P. Bulgaria : *Traits spécifiques de la poétique du folklore*, prof. R. Austerlitz, S.U.A. : *The identification of folkloristic genres*). Un loc deosebit a fost acordat problemelor lexicului şi semanticii precum şi funcţiunilor elementelor gramaticale din limbajul poetic; comunicarea centrală în acest domeniu, a ţinut-o R. Jakobson, *Poetry of grammar and grammar of poetry*. Alături de ea trebuie menţionată şi lucrarea prof. Ż. Klemensiewicz, R.P. Polonă : *Les éléments syntaxiques dans la structure du vers*, ca şi aceea a lui Mac Hammond, *Poetic syntax*. În sfîrşit, deosebit de însemnate au fost comunicările referitoare la aplicarea metodelor moderne ale lingvisticii matematice la studiul poeziei : încadrînd mesajul poetic în teoria generală a comunicării, asemenea preocupări deschid perspective noi de cercetare, capabile de a conduce la rezultate avantajate de siguranţa preciziunii. Se pot aminti, în această privinţă, comunicările cu caracter teoretic ale prof. R. Abernathy, S.U.A. : *Mathematical linguistics and poetics*, a lui I. Fonágy; *Informationsgehalt von Wort und Laut in der Dichtung* şi a lui A. A. Moles : *Analyse des structures du message poétique aux différents niveaux de la sensibilité*, ca şi aplicările interesante ale prof. W. Swieczkowski, *On the margin of syntax and style* (*a quantitative study*) şi a prof. W. Kuraszkiewicz, R.P. Polonă : *Étude de la paternité des textes anonymes d'après la méthode de la statistique linguistique*. Dacă la toate aceste teme generale mai adăugăm şi problema interpretării şi a aprecierii operei poetice, ca şi pe aceea a raporturilor dintre poetica comparată şi poetica istorică (referate însemnate : Prof. S. Żółkiewski : *De l'intégration des études littéraires* şi prof. D. S. Lihacev, U.R.S.S. : *Convention littéraire du Moyen-Âge russe*), discutate de asemenea în şedinţe, putem înţelege complexitatea şi însemnătatea preocupărilor conferinţei de la Varşovia.

Iată de ce considerăm necesar, acum, după încheierea lucrărilor acestei reuniuni internaţionale, să aruncăm o privire de ansamblu, critică, asupra principalelor ei idei şi concluzii practice, pentru a putea desprinde elemente valorificabile în cercetările noastre de stilistică şi de poetică [1]. Este o datorie elementară a oricărui om de ştiinţă, care asistă la un asemenea larg schimb de idei, de a şti să reţină pentru domeniul său de cercetare forme şi metode noi de lucru, juste, utile pentru progresul disciplinei. Noi vom avea în vedere, bineînţeles, aspectul lingvistic al problemelor.

---

[1] Prezentarea noastră urmăreşte textul dactilografiat al comunicărilor, pus la dispoziţie participanţilor înainte de începerea lucrărilor conferinţei.

2°. Sarcina primordială a cercetătorului limbajului poetic este de a-şi defini obiectul între coordonatele generale ale limbii, deosebindu-l de comunicarea obişnuită, banală. După cum se ştie, în cadrul limbajului poetic se realizează în măsură maximă, funcţia poetică a limbii. Ce elemente conferă deci unui mesaj verbal calităţile artistice ale poeziei? Este o chestiune de organizare a structurii comunicării : limbajul poetic se bazează pe simetria alcătuirii mesajului din echivalente şi identităţi combinate. Aşa cum a arătat R. Jakobson, în *Linguistics and poetics*, poezia transferă principiul echivalenţei lingvistice de pe axa selecţiei, proiectîndu-l pe axa combinaţiilor. Limbajul poetic trebuie deci considerat „un mesaj verbal orientat spre sine însuşi, organizat într-o structură închisă autonomă" (E. Stankiewicz, *Poetic and non-poetic language in their interrelation*).

Procedeele poetice sînt în strînsă legătură cu posibilităţile lingvistice oferite de un anumit sistem de limbă, în funcţie de o anumită structură gramaticală şi lexicală. În general, însă, limbajul poetic este o chestiune de selecţie (Wordsworth : *a selection of language really used by men*), aşadar mai „sărac" decît limbajul cotidian. De aceea, în termenii lingvisticii matematice E. Abernathy a integrat, în comunicarea *Mathematical linguistics and poetics*, definiţia limbajului poetic în aceea a canalelor de comunicare de redusă capacitate, dar cu posibilitate de a transmite o largă cantitate informativă : (the poetic production) *must represent the transmission of a large amount of information via a low-capacity channel.*

Comunicarea poetică poate fi aşezată pe bazele teoriei generale a informaţiei, dacă ţinem seama, cum a arătat A. A. Moles în comunicarea sa *L'analyse des structures du message poétique aux différents niveaux de la sensibilité* (*Aspect informationnel des problèmes d'une „Poétique"*), de dublul ei aspect : semantic şi estetic. Sub raport semantic, creaţia poetică este un mesaj alcătuit din succesiunea unor elemente organizate după formulele de probabilitate ale limbii comune, folosind un repertoriu de simboluri normalizate, uşor de recunoscut pentru toţi membrii unei colectivităţi lingvistice. Aspectul estetic se întemeiază, dimpotrivă, pe raportul dintre obiect şi subiectul care îl apreciază artistic, şi comportă deci variaţii individuale, autonome, non-normalizabile. Poezia este deci un mesaj „semiproiectiv", care sugerează mai mult decît spune (« *le lecteur ou l'auditeur y trouve bien souvent ce qu'il apporte* »). Aceasta înseamnă că „plăcerea" estetică în receptarea unui mesaj poetic este condiţionată de raportul dintre capacitatea de informaţie (sau capacitatea de înţelegere complexă artistică) a receptorului şi debitul de complexitate artistică a obiectului. În comunicarea poetică apare deci, în primul plan, un element specific al realizării mesajului sonor : forma personală a interpretării operei poetice.

3°. Limbajul poetic este aşadar un mesaj verbal cu finalitate artistică. Această caracteristică se întemeiază pe o anumită alcătuire sintactică, ritmică, fonetică şi semantică, adică pe versificaţie, pe metrică, pe intonaţie şi pe rimă, ca şi pe elementele generale ale limbajului expresiv (tropi lexicali şi gramaticali). Dintre acestea, proprietatea constantă, indispensabilă poeziei este structura versificată a limbajului utilizat. Versul implică şi determină construcţia sintactică, diviziunea metrică, linia intonativă şi poate substitui chiar rima : rima nu este marca distinctivă a poeziei.

Diviziunea în versuri a limbajului poetic nu este altceva decît o segmentare a continuităţii sonore a mesajului verbal, o întrerupere a fluxului sonor prin pauze. Într-o intervenţie a noastră în discuţii, am arătat că marca distinctivă a versului — adică a poeziei — este discontinuitatea semnificativ organizată (ritmică, sintactică sau liber-expresivă) a înlănţuirii (*chaîne*) verbale. Poetul ştie să ne oblige a asculta tăcerea.

Versificaţia este rezultatul interacţiunii dintre normele obligatorii — constantele — sistemului lingvistic şi tendinţele de organizare autonomă a mesajului poetic. Prin linia versului,

fiecare nivel al structurii lingvistice participă la constituirea mesajului poetic. În primul rînd, este interesată structura fonetică a limbii, pentru că poezia este o continuitate sonoră melodică. I. Fonágy a semnalat, în comunicarea sa *Informationsgehalt von Wort und Laut in der Dichtung* o caracteristică esențială a elementelor sonore poetice: „*In der Dichtung spielen jedoch die Laute eine Doppelrolle. Sie sind unselbstständige Elemente von willkürlichen* (*arbitraire*), *zur selben Zeit aber ein unvermittelter Ausdruck eines geistigen Inhalts*". Pe baza datelor statistice [1], lingvistul maghiar a constatat că, în funcție de un anumit conținut poetic, se modifică frecvența unor anumite sunete, ceea ce înlesnește, în poezie, predicția distribuției fonetice. Concluzia pe care o deduce din aceste constatări este că, în poezie, *die Lau tform zugleich Form und Inhalt ist*, este, desigur, riscată dacă vrem să păstrăm, în mod realist, distincția filozofică dintre formă și conținut. Forma poetică nu poate deveni conținut; fiind însă indestructibil legată de ideea poetică căreia îi dă expresie, forma sonoră a poeziei depășește funcțiile obișnuite din limbajul comun, non-poetic, acordîndu-se cu conținutul, căpătînd valori sugestive, evocatoare, estetic semnificative, pe care conținutul i le imprimă [2]. O transformare a formei în conținut, în poezie, nu poate avea loc decît în creațiile poetice formaliste, de felul lettrismului decadent actual. Structura sonoră a poeziei este însă în dependență de sistemul lingvistic. Asupra acestui aspect a atras atenția J. Kuryłowicz în referatul *On Indoeuropean metric studies*, arătînd că metrul dactilic grecesc bazat pe echivalența ◡◡ = — își găsește justificarea în limba greacă obișnuită (*„a transposition of linguistic to metrical phenomena"*); în același timp, structura metrică a versificației (cel puțin în ceea ce privește distincția dintre vocalele scurte și lungi), poate menține, ca licențe de versificație, sau chiar extinde norme metrice depășite de evoluția structurii limbii (acesta este cazul vocalelor lungi din versurile din Rig-Veda sau din hexametrul homerian, care apar și la sfîrșitul cuvintelor, dezvoltînd o lege morfologică a limbii indice preistorice, care cunoștea lungirea vocalelor numai în cuvintele compuse la finala prefixului, sau în urma reduplicării; în Rig-Veda această caracteristică este opusă tendinței de eliminare a vocalelor lungi, în favoarea vocalelor scurte, din epoca istorică a Indiei). Cercetări asemănătoare asupra raporturilor dintre structura fonetică și prozodică a limbii și modelele metrice ale versificației au făcut și Zusanna Topolińska, *Les rapports entre les constantes métriques et le système prosodique de la langue*, pe material de limbă și poezie sorabă, și John Thompson, *Linguistic structure and the poetic line*, asupra versificației engleze din epoca elizabetană. Concluziile lor, în general concordante, relevă aceeași evoluție caracteristică a versificației, de la o constituție metrică dependentă de prozodia limbii vorbite, la forme ritmice și tonice autonome, proprii.

Problema intonației a fost examinată de N. I. Jinkin, în referatul *Der Mechanismus der Regulierung segmentarer und prosodischer Komponenten in Sprache und Rede*, mai mult din punct de vedere teoretic general decît în perspectiva limbajului poetic. Foneticianul sovietic concepe intonația ca o modificare a realizării în timp a vorbirii, în funcție de 3 parametri: durată, înălțimea tonului principal (*Grundton*) și intensitatea (*Stärke*); astfel, expresia unei situații din punct de vedere al intonației ar avea formula $[S_1 \rightarrow (\alpha_1\beta_3\gamma_5)] = E$ în care $S =$ situația, $\alpha_1\beta_3\gamma_5 =$ parametri durată, ton, intensitate și $E =$ expresia (dacă este dată o situație S, atunci trebuie să folosim durata α, ton β, intensitate γ, pentru ca să obținem o expresie intonativă E corespunzătoare). Rezultă deci că, și în cazul intonației, se poate vorbi despre existența unor invariante, pe care N. I. Jinkin le-a numit *intoneme*, care asigură, în ciuda variațiilor individuale ale vorbirii, identitatea parametrilor în situații identice. În ceea ce privește

[1] Publicate pe larg în lucrarea *A költői nyelv hangtanából*, Budapest, 1959.

[2] V. în această privință, într-o discuție similară privitoare la valoarea expresivă a lui -*i*(= -*i* vocalic, *i* semivocalic, muierea consoanei precedente) stabilită de D. Caracostea, observațiile lui Al. Rosetti, *Sur la valeur impressive et expressive de l'i dans la poésie roumaine*, în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague—Bucarest, 1947, p. 103—107.

limbajul poeziei, intonaţia poate realiza, în cadrul paralelismului, prin ciclica repetare a unor curbe *intonative* asemănătoare sau identice, o structură poetică armonică.

Contribuţia sistemului gramatical al limbii la alcătuirea structurii poetice, adică ceea ce numea, în *Linguistics and poetics* (ed. 1959), p. 42 : *the poetic resource concealed in the morphological and syntactic structure of language, briefly poetry of grammar, and its literary product, the grammar of poetry* —, a fost obiectul, dezvoltat, al referatului *Poetry of grammar and grammar of poetry* al prof. Roman Jakobson. Autorul a urmărit, pe baza analizei cîtorva poezii (S. Puşkin, *Любов угасла*, C. K. Norwid, *Przeszłość*, Philip Sidney, *Arcadia*), însemnătatea conceptelor gramaticale, a elementelor relaţionale ale limbii, pentru înţelegerea şi interpretarea poeziei. Structura limbajului poetic bazată pe similaritate şi contiguitate, pe paralelism, este în legătură, mai mult decît cu aspectul lexical al limbii, cu selectarea, distribuţia şi interrelaţiile dintre constituenţii morfologici şi sintactici (părţi de vorbire, număr, gen, caz, timp, aspect, pronume hotărîte sau nehotărîte, articol, construcţii sintactice etc.). Figurile de stil gramaticale, alături de tropii lexicali, pot caracteriza, prin proporţiile numerice, stilul poeziei : sînt poeţi care insistă asupra structurii gramaticale şi alţii care prelucrează, îndeosebi, material lexical. Întemeindu-se pe comparaţia dintre geometrie şi gramatică sugerată de I. V. Stalin, prof. R. Jakobson relevă „*a remarkable analogy between the role of grammar in poetry and painter's composition based on a latent or patent geometrical order*, care duce în ultimă instanţă la o corespondenţă între arta verbală şi artele figurative. Ideea prof. R. Jakobson deschide importante perspective, mai ales în studierea dezvoltării convergente a artei în urma interacţiunii dintre diferitele forme artistice ale unei epoci istorice.

Atenţia cercetătorilor s-a îndreptat mai ales asupra aspectelor sintactice ale limbajului poetic. Prof. M. R. Mayenowa în referatul *Quelques différences entre un texte versifié et non-versifié*, a arătat că, în polona sec. al XVI-lea, se conturează, în plan sintactic, opoziţii clare între textele în versuri şi cele în proză. Versurilor le este caracteristică structura asindetică şi un sistem de subordonare mai puţin dezvoltat decît în proză, propoziţii atributive („proposition appositive") în locul atributelor simple şi, în general, construcţii sintactice echivoce în detrimentul raporturilor explicit exprimate. De aspectele coordonării şi juxtapunerii în poezie s-a ocupat Mac Hammond, *Poetic syntax*, analizînd structura paratactică a versurilor lui Terence Tiller şi ale lui Wallace Stevens, doi poeţi englezi contemporani. Autorul ajunge la această definiţie a sintaxei poetice : *Syntax is poetic when grammatically equivalent constituents in connected speech are juxtaposed by coordination or parataxis, or are otherwise prominently accumulated* — care limitează posibilităţile sintactice ale poeziei, fără altă justificare decît aceea a paralelismului şi a simetriei ce se obţine prin repetarea aceloraşi forme gramaticale. Teza este desigur inacceptabilă atîta timp cît şi prin subordonare se pot construi de asemenea structuri poetice armonioase ; asindetismul şi coordonarea caracterizează poezia prin frecvenţă, majoritar, nu prin exclusivitate.

Structura sintactică interesează în special versificaţia. În această privinţă, şcoala poloneză a adus utile contribuţii. Prof. Z. Klemensiewicz a cercetat, în particular, raporturile reciproce dintre unităţile sintactice şi unităţile versificaţiei în poezia lui Mickiewicz, urmărind limitele sintactice ale versurilor. Versul poate îngloba o propoziţie întreagă sau numai un fragment al ei, poate cuprinde un cuvînt sau o frază. În referatul *La systématisation du vers polonais*, Maria Dłuska deosebeşte o versificaţie „asintactică", alcătuită din unităţi neregulate, separate după criterii subiective, şi una „sintactică" bazată pe unităţile sintactice şi melodice proprii structurii limbii comune.

Sintaxa prezintă însemnătate şi pentru proza literară, din punctul de vedere al stilisticii generale. O serie de comunicări s-au referit la aspecte sintactice ale stilului unor scriitori, considerate în perspectiva posibilităţilor structurii gramaticale a limbii. O astfel de cercetare a fost

întreprinsă statistic de W. Swieczkowski în lucrarea *On the margin of syntax and style*, asupra unor fragmente în proză din autori englezi diferiţi (trei scriitori : R. Kipling, V. Woolf, J. B. Priestley şi o autoare a unei cărţi de gramatică, Llewelyn Tipping), în care a urmărit frecvenţa procedeelor de conexiune referenţială, prin substituiri pronominale între două sau mai multe propoziţii succesive (tipul : *A student came home*. The student (*sau* he) *took off* his *coat*). Concluziile sale privesc îndeosebi structura stilurilor limbii ; se constată că acolo unde se cere cît mai multă claritate, aşa ca în cazul stilului ştiinţific al lucrării de gramatică, înlocuirea substantivelor prin pronume în propoziţiile următoare apare rar (la Tipping : 10 %), în timp ce în textele celorlalţi autori, procentajul de frecvenţă este mai ridicat, în funcţie de variaţiile stilistice individuale (Priestley : 16 %, Kipling 42 %, Woolf : 69 %). S-ar putea însă reproşa autorului inegalitatea cantitativă a surselor : o singură lucrare ştiinţifică faţă de trei lucrări literare dezavantajează concluziile privind stilul ştiinţific.

O problemă de sintaxă cu implicaţii stilistice a tratat şi comunicarea *Sur un emploi particulier de l'ellipse du prédicat dans le style narratif* a semnatarului acestor rînduri. El a relevat faptul că, în limbile în care exprimarea aspectului nu a fost integrată în sistemul categorial al gramaticii limbii comune, elipsa predicatului constituie, mai ales în expresia literară, un procedeu stilistic sugestiv pentru a marca opoziţia aspectuală semnificativă durativ/momentan.

În sfîrşit, au fost discutate la conferinţă şi probleme ale lexicului poeziei. Lucrările prezentate au avut în vedere mai ales aspectul semantic al unor figuri de stil, în special al metaforei. Cea mai cuprinzătoare comunicare de acest fel a fost aceea a lui Jerzy Pelc, *The application of semantic functions to the analysis of the concept of metaphor*, în care autorul încearcă să pătrundă în mecanismul figurilor de stil de natură semantică (metafora, metonimia, sinecdoca) sau sintactico-semantică (perifraza). Analiza lui J. Pelc se deosebeşte de cele întreprinse pînă acum prin descompunerea structurii semantice a metaforei în trei (în loc de doi) termeni, în „triunghi" : sensul figurat al elementului metaforic (E), sensul real substituit (E_2) şi, alături de acesta, sensul propriu al elementului metaforic (E_1), pe care se întemeiază transferul semantic (de ex. în *stelele ochilor, stele* „corpuri cereşti" = E_1, *luminile strălucitoare ale ochilor* = E_2, *stele* „luminile strălucitoare, ale ochilor" = E). Acest mod de a privi alcătuirea internă a metaforei, şi, în general, a tropilor bazaţi pe izosemie, în virtutea diverselor relaţii dintre E — — E_1 — E_2, se întemeiază însă pe concepţia că semnul lingvistic este o funcţie semantică variabilă în raport cu cel care îl întrebuinţează în expresie, cu cel care îl interpretează şi cu fragmentul de realitate pe care îl desemnează. Este o idee utilă în cercetările stilistice, pe care, sub alt aspect, a relevat-o şi T. Vianu în comunicarea *Quelques observations sur la métaphore poétique*. Profesorul romîn a scos în evidenţă caracterul c o m p l e x al transferului metaforic care se răsfrînge asupra *tuturor* aspectelor semantice şi stilistice ale noţiunilor identificate, şi care variază în funcţie de epocă, de condiţiile subiective şi obiective în care se face interpretarea. O metaforă rămîne mereu nouă, deschisă în fiecare moment cercetătorului, oferindu-i aspecte inedite, sugestive. De aceea interpretarea nu poate epuiza niciodată toată p r o f u n z i m e a metaforei ; o metaforă simplist înţeleasă, banalizată, anulează, în fond, actul creaţiei poetice.

O problemă de semantică a limbii literaturii artistice, privită în lumina lingvisticii generale moderne, a prezentat C. H. van Schooneveld, în referatul *Literary realism as a linguistic problem*. Pornind de la ideea că, în afara semnificaţiei individuale a cuvintelor, constituentul semantic al codului lingvistic este şi r e f e r i n ţ a l a r e a l i t a t e, adevărul sau falsitatea celor relatate, autorul arată că limbajul artistic se deosebeşte de comunicarea obişnuită prin faptul că nu este în mod obligatoriu verificabil cu realitatea. Dacă în vorbirea obişnuită referirea la realitate este adevărată sau falsă, în comunicarea literară, verificabilitatea sau nonverificabilitatea mesajului prin realitate se face în perspectiva creaţiei literare care poate recurge la ficţiuni. Referirea la realitate în limba utilizată în scopuri artistice este o v e r i f i c a b i l i-

tate potențială („potential verifiability"); cele înfățișate de scriitor *pot* să fie adevărate. Creația beletristică operează deci cu trei alternative ale confruntării cu realitatea: (a) verificabilitatea, (b) non-verificabilitatea, (c) verificabilitatea potențială, care determină, fiecare, un anumit tip de școală literară. În timp ce clasicismul și romantismul conțin elemente de toate trei tipurile, realismul își definește o poziție specială prin prohibirea componentelor non-verificabile din universul său lingvistic. În comparație cu celelalte două curente, care apelează la elemente fictive, realismul se apropie de limba comunicării obișnuite, ca termen de opoziție nemarcat. Realismul este, din punct de vedere lingvistic, o creație literară cu material verbal motivat de realitate.

4°. Considerațiile de pînă aici arată cu claritate că poetica este o problemă de limbă, în măsura în care toate efectele poetice se bazează pe fenomene fonetice, gramaticale sau lexicale, adică, pe unul sau pe altul dintre sectoarele limbii. Dacă, spre deosebire de limba utilizată în scopurile comunicării obișnuite, limba artistică se deosebește prin anumite caracteristici ale organizației ei interne care îi conferă funcția poetică, această marcă este de natură lingvistică. Limba are deci puterea de a realiza valorile estetice ale unei opere literare, pentru că toate acestea sînt, în realitate, fapte de limbă. „Poetica tratează probleme ale structurii verbale, și dacă lingvistica este știința globală a structurii verbale, poetica trebuie considerată ca o parte integrală a lingvisticii" [1], a arătat Roman Jakobson. La conferință au răsunat însă și alte păreri, susținute mai ales de esteticieni și de oamenii de litere. Fără a nega caracterul lingvistic al fenomenelor poetice, prof. Roman Ingarden a limitat, în referatul său *Poetik und Sprachwissenschaft*, posibilitățile lingvisticii de a explica total poezia. Esteticianul polonez a susținut existența în opera artistică poetică a unor elemente valorice care nu pot forma obiectul de studiu al lingvisticii: *Alle Sätze der Poetik über die im literarischen Kunstwerk dargestellten Gegenständlichkeiten sowie über die Ansichten... beziehen sich auf etwas, was kein Element der Sprache selbst ist, was also weder ein sprachlautliches Gebilde (oder Erscheinung) noch eine Bedeutungseinheit (Sinn) ist, noch endlich eine Funktion, die durch die eben erwähnten Sprachgebilde ausgeübt wird"*. Sau, altfel spus: *„Dieses künstlerische Ganze geht eben über das rein Sprachliche hinaus und kann mit den Mitteln der allgemeinen Sprachwissenschaft nicht entdeckt werden"*.

Opiniile prof. Ingarden au întîmpinat obiecțiile lingviștilor care, sub riscul acuzației de „imperialism lingvistic", au arătat că neîncrederea în posibilitățile științei limbii de a explica valorile poetice provine din ignorarea funcției expresiv-poetice a limbajului. Așa cum a arătat R. Jakobson încă în *Linguistics and poetics*, precum și în intervenția sa la discuții, nu se poate face o opoziție între caracterul intențional al limbajului artistic și caracterul liber „designless", „non-casual" al limbajului curent: *in point of fact, any verbal behaviour is goal-directed, but the aims are different and the conformity of the means used to the effect aimed*. Acad. T. Vianu, luînd cuvîntul în aceleași probleme, a atras atenția asupra faptului fundamental că nu există valori artistice în afara expresiei lingvistice, ceea ce în alți termeni, a susținut și în *Stilistica literară și lingvistică*: *toate efectele de stil rezultă dintr-o anumită întrebuințare a limbii, a lexicului cu toate varietățile lui semantice, apoi a formelor și construcțiilor ei, încît noțiunea unei stilistici nelingvistice este o alăturare de cuvinte tot atît de nejustificată ca, de pildă,* **fier de lemn** *sau* **cerc pătrat** [2]. Și autorul rîndurilor de față a apărat în discuție drepturile și posibilitățile lingvisticii de a înțelege și a evalua opera literară: metoda lingvistică de examinare pornește însă de la analiza mecanismului intern al fenomenelor, al expresiei concrete și cere cercetătorului acuități

[1] *„Poetics treats problems of verbal structure just as the analysis of painting is concerned with pictorial structure. Since linguistics is the global science of verbal structure, poetics may be regarded as an integral part of linguistics.* (R. Jakobson, *Linguistics and poetics*).

[2] *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, p. 134.

speciale, capacitatea de a se ridica de la descripţie la aprecieri de valoare legate de categoriile esteticii. Stilistica şi poetica au în vedere domenii inexplorate ale sistemului lingvistic, care este construit numai în baza funcţiei comunicative a limbii; a le elimina din lingvistică înseamnă a priva această ştiinţă de posibilitatea de a cerceta toate aspectele universului verbal.

Dar şi între poetică şi stilistică este necesară o delimitare. Aceasta a fost tema referatului a doi lingvişti cehi, L. Doležal şi K. Hausenblas, *Quelques remarques sur les rapports entre la poétique et la stylistique*, care consideră stilistica ca o parte fundamental integrantă a poeticii, în strînsă legătură atît cu lingvistica cît şi cu literatura. Stilistica lingvistică iese totuşi din graniţele poeticii, întrucît ea are în vedere nu numai stilul operelor literare, ci şi alte domenii şi alte moduri de întrebuinţare expresivă a limbii : *dans le cadre de la linguistique elle s'occupe de l'analyse de la structure stylistique des énoncés concrets, ainsi que de la caractéristique des styles individuels et notamment aussi des styles surindividuels (des styles objectifs ou des styles de la langue). La stylistique linguistique est en opposition aux disciplines généralement systématiques : la phonologie, la lexicologie, la grammaire et la théorie de l'énoncé"*. Autorii vorbesc însă şi de o ,,stilistică literară", înţelegînd prin aceasta arta compoziţiei literare şi cer chiar crearea unei discipline stilistice generale ,,concernant le style dans tous les domaines où se trouve un certaine organisation stylistique"; în ansamblu, stilistica lingvistică ar fi numai o parte alcătuitoare. Dar sînt oare pe deplin corespunzătoare categoriile stilistice de la un domeniu la altul, pentru ca să se poată elabora o teorie generală a stilului? Convergenţa dintre formele artei verbale, ale artelor figurative şi ale celorlalte domenii non-artistice de activitate umană este încă prea puţin cercetată.

5°. În sfîrşit, în preocupările Conferinţei de poetică de la Varşovia, s-ar putea menţiona şi lucrările referitoare la probleme speciale de poetică. În această privinţă, de interes deosebit prin extinderea şi minuţiozitatea cercetării a fost comunicarea prof. Z. Czerny, *Le vers libre français et son art structural* în care susţine — nu fără a fi întîmpinat rezerve şi obiecţii — că originea versului liber trebuie căutată nu în influenţa versificaţiei anglo-saxone ci în revoluţia produsă în muzică în secolul al XIX-lea, cînd apar ritmuri noi, variabile, eliberate de stricteţea regulilor tradiţionale : *Beethoven, Chopin surtout, Schumann, Berlioz, Wagner, César Franck, Grieg, les musiques populaires et exotiques ouvrent les oreilles aux premiers verslibristes sur le fait que dans leur poésie se manifeste aussi un changement analogue du système rythmique... L'étranger a enseigné comment adapter en pratique la disposition graphique à la réalité rythmique du contenu poétique moderne... Le vers libre naquit du génie de la musique moderne et de la désagrégation du vers traditionnel. Il est essentiellement de nature musicale...*

Alături de aceasta, pe aceeaşi linie tematică, trebuie amintite comunicările privitoare la raporturile dintre vers şi proză, mai ales sub aspectul formelor de tranziţie, proză versificată şi versuri în proză. Ar dovedi oare existenţa unor astfel de producţii literare ştergerea limitelor dintre proză şi versificaţie? Răspunsul la această întrebare s-a menţinut în plan formal. C.F.P. Stutterheim (Olanda), în referatul *Poetry and prose, their interrelation and transitional forms*, definind versul ,,*the realization of formal principle*", arată că opoziţia dintre vers şi proză este în fond deosebire dintre cea mai strictă inflexibilitate (= versul) şi deplina licenţă (= proza). Formele de tranziţie devin deci ,,*the transitional forms between maximum infexibility and absolute licence*". Dimpotrivă, J. Hrabak (R.S. Cehoslovacă) aplicat asupra situaţiei din versificaţia cehă, contestă, în comunicarea sa, *Remarques sur les corrélations entre le vers et la prose* existenţa unor asemenea forme de tranziţie : proza în care s-au infiltrat elemente caracteristice versului (ritm, armonie vocalică) rămîne mai departe proză, pentru că este lipsită de elementul fundamental al poeziei, d i v i z a r e a în u n i t ă ţ i d e e x p r e s i e a u t o n o m e, în versuri. Pentru J. Hrabak, opoziţia dintre vers şi proză este ireductibilă : *la frontière entre le*

vers et la prose conserve sa rigueur; autrement l'introduction des éléments rythmiques dans le vers ainsi que la prosaïsation du vers perdraient leur sens. Într-adevăr, această antiteză stă la baza limbajului poetic; a treia posibilitate este exclusă.

6°. Conferința de poetică de la Varșovia a reușit să cuprindă, fără îndoială, temele principale ale poeticii. Aspecte lingvistice și literare, problematica specifică și cea adiacentă din domenii înrudite, perspectiva istorică și cea sincronică au fost tratate în egală măsură în comunicări și în discuții. Poetica folclorului, problema interpretării și aprecierii operei poetice, poetica istorică și comparată sînt preocupări tematice care au fost ilustrate cu o serie de comunicări de interes literar. Alături de lingviști, cercetătorii literaturii și folcloriștii au asigurat reuniunii de la Varșovia caracteristica ei principală: colaborarea specialiștilor din diverse domenii în studierea poeziei.

Însemnătatea conferinței de la Varșovia constă însă în perspectivele deschise cercetării limbajului poetic din punctul de vedere general lingvistic. Afirmînd dintru început stricta apartenență a limbajului poetic la limba comună, ca o varietate înzestrată în funcția ei de comunicare cu valori expresiv-estetice, comunicările prezentate au arătat posibilitățile de a aplica asupra lui metodele moderne ale teoriei informației și ale lingvisticii structurale. Lucrările Conferinței de la Varșovia au relevat necesitatea unei revizuiri a modului tradițional de înțelegere a poeticii, în acord cu concepțiile realiste actuale asupra fenomenelor lingvistice. În această direcție, hotărîrea participanților la Conferință de a organiza periodic asemenea întruniri internaționale va da rezultate prețioase.

Ne găsim în privința cercetărilor de poetică modernă la început de drum. Studierea procedeelor expresiv-poetice în funcție de structura specifică a limbii ridică în fața lingvisticii sarcini noi, complexe. Lingvistul zilelor noastre este chemat să studieze toate formele de manifestare a vieții limbii, toate varietățile funcțiunilor ei. Într-un orizont de cercetare bogat în perspective, el nu are dreptul să confunde incompetența sa poetică cu incapacitatea lingvisticii ca știință, sub aspectul poeticii sau stilisticii, de a studia, descriptiv și valoric, realizarea estetică a limbajului [1]. *Linguista sum*; *nihil linguistici a me alienum puto* — spunea R. Jakobson în 1953, parafrazînd vestitul vers al lui Terentius. Această posibilitate de a explora întregul univers al limbajului uman este supremul act de maturitate al științei noastre.

AL. NICULESCU

[1] Cf. R. Jakobson, *Linguistics and poetics*, ed. 1959, p. 46: „*if there are some critics who still doubt the competence of linguistics to embrace the field of poetics, I believe that the poetic incompetence of some bigoted linguists has been mistaken for an inadequacy of the linguistic science itself*".

CURSURILE DE VARĂ ALE UNIVERSITĂŢII „C. I. PARHON"

Sinaia, 1—31 august 1960

Între manifestările cultural ştiinţifice ale anului 1960, iniţiativa Universităţii „C. I. Parhon" de a organiza o serie de cursuri de vară pentru străinii doritori să cunoască limba, literatura, istoria şi arta, adică, într-un cuvînt, viaţa poporului romîn trebuie semnalată în chip deosebit. Ea a contribuit la dezvoltarea învăţămîntului limbii romîne în afara graniţelor ţării noastre şi a sporit fără îndoială, numărul prietenilor din toată lumea ai Republicii Populare Romîne.

Organizate sub îndrumarea unui comitet alcătuit din acad. prof. Iorgu Iordan, preşedinte, acad. prof. Al. Rosetti, acad. prof. T. Vianu, acad. prof. C. Daicoviciu, acad. prof. A. Oţetea, prof. J. Livescu, conf. B. Cazacu şi sub direcţia conf. Al. Balaci, decanul Facultăţii de filologie, cursurile de vară ale Universităţii C. I. Parhon s au ţinut la Sinaia, în Complexul Peleş, între 1—31 august 1960. Au participat la cursuri şi la seminarii cercetători şi oameni de ştiinţă—lingvişti specialişti în literatură şi artă dintr-o serie de ţări ale Europei şi ale Americii de sud. Printre aceştia, prof. *B. Pottier* de la Universitatea din Strasbourg, prof. *Rosetta del Conte* de la Universitatea din Roma, prof. *L. J. Cisneros* de la Universitatea din Lima (Peru), prof. *J. Hubschmid* de la Universitatea din Basel (Elveţia), lect. *E. Golubeva* de la Universitatea din Leningrad (U.R.S.S.), dr. *M. Mangold* (Basel), prof. *W. Mańczak* şi prof. *E. Biedrzycki* de la Universitatea din Cracovia (R. P. Polonă). dr. *K. Heitmann* de la Universitatea din Marburg (R.F. Germană), dr. *J. Gălăbov* de la Institutul de lingvistică al Academiei de ştiinţe din R.P. Bulgaria, prof. *M. Perez Serrano* (Argentina), prof. *Hélène Koukou* (Grecia), prof. *G. Bronzini* (Italia), *Fernando da Fonseca* (Portugalia) şi alţii.

Programul cursurilor a fost alcătuit astfel încît a reuşit să cuprindă problemele importante ale evoluţiei şi structurii limbii romîne, ale istoriei poporului romîn, principalele momente ale istoriei literaturii romîne, trăsăturile specifice ale artei şi folclorului romînesc ca şi caracteristicile geografiei fizice şi economice a Romîniei. Participanţii au avut prilejul să asculte conferinţele inaugurale ale acad. prof. Iorgu Iordan, *Locul limbii romîne printre limbile romanice*, acad. prof. T. Vianu, *Trăsături caracteristice ale literaturii romîne*, acad. prof. C. Daicoviciu, *Formarea poporului romîn şi a limbii lui*, precum şi mai multe cicluri de lecţii. L i n g v i s t i c ă r o m î n e a s c ă : *Structura dialectală a limbii romîne* şi *Tendinţe fonetice ale limbii romîne actuale* (acad. prof. E. Petrovici), *Limba romînă în sec. XIX—XX* (acad. prof. Iorgu Iordan), *Realizări ale lingvisticii romîneşti după 23 August 1944* (acad. prof. Al. Rosetti), *Limba romînă în sec. XVI—XVIII* şi *Probleme de gramatică istorică a limbii romîne* (prof. J. Byck), *Compoziţia*

istorică a lexicului limbii romîne (prof. D. Macrea), *Lexicul limbii romîne contemporane* (conf. I. Coteanu), *Dialectul daco-romîn* şi *Probleme actuale ale limbii literare romîneşti* (conf. B. Cazacu), *Dialectele aromîn şi meglenoromîn* (lect. M. Caragiu), *Aspecte morfologice şi sintactice ale limbii romîne contemporane* (lect. Al. Niculescu); literatură romînă: *Mihail Eminescu* şi *Tudor Arghezi* (acad. prof. T. Vianu), *Eroul timpului nostru în proza romînească contemporană* (acad. Zaharia Stancu), *Revista „Contemporanul" în cultura romînească de la sfîrşitul secolului XIX* (prof. N. I. Popa), *Literatura romînă în epoca 1848* şi *I. L. Caragiale* (conf. G. C. Nicolescu), *Literatura romînă între cele două războaie mondiale* şi *Mihail Sadoveanu* (conf. O. S. Crohmălniceanu), *Ion Creangă* (lect. Zoe Dumitrescu-Buşulenga), *Probleme ale criticii şi istoriei literare romîneşti contemporane* (prof. Al. Dima), *Scriitori realişti la sfîrşitul sec. XIX şi începutul sec. XX* (lect. D. Micu): istoria şi geografia Republicii Populare Romîne: *Dacia Romană* (acad. prof. C. Daicoviciu), *Feudalismul în Ţările Romîneşti* (prof. M. Beza), *Romînia în timpul celui de-al II-lea război mondial şi în perioada 1944—1960* (prof. L. Bányai), *Formarea statelor naţionale romîneşti* (acad. prof. A. Oţetea), *Dezvoltarea istoriei vechi şi a arheologiei în anii regimului democrat-popular* (acad. prof. C. Daicoviciu), *Geografia fizică a Republicii Populare Romîne* şi *Aspecte actuale ale geografiei economice* (prof. T. Moraru). În sfîrşit, în domeniul artei şi folclorului romînesc, conf. M. Pop a făcut o expunere însoţită de exemplificări muzicale despre folclorul actual din ţara noastră. Cursurile şi conferinţele au fost însoţite de o serie de seminarii de limbă romînă, în care se urmăreau, practic, pe texte literare şi de limbă vorbită, particularităţile structurii sale gramaticale şi fonetice, probleme de istorie a limbii şi dialectologie nord- şi sud-dunăreană. Seminariile au fost conduse de lect. M. Caragiu şi de lect. Al. Niculescu. Audiţii muzicale, serate artistice, filme şi mai ales, un variat itinerar turistic, care s-a încheiat cu o excursie de 6 zile pe litoralul Mării Negre, au completat programul acestor manifestări.

Cursurile de vară ale Universităţii „C. I. Parhon" au fost un prilej de fructuoasă întîlnire a unor oameni de ştiinţă şi de cultură din toată lumea, pe care i-a reunit dorinţa de a cunoaşte limba, literatura, istoria şi arta poporului romîn ; ele au constituit un schimb de idei şi de experienţă în domeniul ştiinţific. Lecţiile şi seminarele de la Sinaia au sugerat, bunăoară, olandezului Willem Van Eeden să cerceteze, în cadrul unei teze de doctorat, versificaţia romînească; cercetătoarei maghiare E. Belady, să studieze opera poetului T. Arghezi, elveţianului Max Mangold, să se ocupe de fonetica numelor topice romîneşti, profesorului José Pedro Rona să cerceteze, împreună cu lect. M. Caragiu, concordanţele dintre spaniola vorbită în Uruguay şi aromînă. În acelaşi timp, conferinţele unora dintre participanţi privitoare la probleme de specialitate (lingvistică, literatură) sau la problemele învăţămîntului limbii romîne în străinătate, discuţiile şi consultaţiile dintre specialişti după fiecare prelegere, seara literară organizată de participanţi în cadrul căreia versurile lui M. Eminescu au răsunat în poloneză, italiană, rusă, greacă şi esperanto — au reuşit să aşeze activitatea desfăşurată la Sinaia sub semnul colaborării paşnice şi al prieteniei, sub semnul dragostei pentru poporul nostru şi pentru realizările lui. Iată ce ne scrie, după plecarea din ţară, prof. L. J. Cisneros :

À Sinaïa on m'a fait connaître l'histoire, la littérature et les traditions de la Roumanie . . . Ce n'est pas seulement l'histoire de la Roumanie que je venais de connaître et d'aimer. C'est maintenant (je le sais bien) son avenir. Votre amour à la Roumanie est déjà mon amour.

Cursurile de vară ale Universităţii „C. I. Parhon" şi-au atins deci scopul.

AL. NICULESCU

SIMPOZIONUL ASUPRA AFAZIEI

Simpozionul asupra afaziei, organizat de Institutul de neurologie „I.P. Pavlov" al Academiei R.P. Romîne în colaborare cu Institutul de neurologie al Academiei de științe medicale a U.R.S.S. și cu Comitetul pentru studiul tulburărilor de vorbire al Academiei de științe a R.P. Polone s-a desfășurat la București, în localul Academiei R.P. Romîne și al Institutului de neurologie „I.P. Pavlov" în zilele de 11—14 octombrie 1960. S-au prezentat comunicări de reprezentanți ai țărilor organizatoare și de invitați din R.D. Germană, R.P. Ungară și R. P. Bulgaria. Acad. Al. Rosetti a prezentat comunicarea al cărei text îl reproducem mai jos (în această versiune s-a ținut seamă de observațiile prezentate în ședință de dr. E. S. Bein, din Moscova).

AFAZIA ȘI LINGVISTICA

DE

ACAD. AL. ROSETTI

Tulburările produse de afazie dau lingvistului informații interesante asupra mecanismului vorbirii.

Afazia dezorganizează întreaga viață psihică; ea produce grave dezordini în actele voluntare ale vieții psihice. Afazia alterează capacitatea de a combina și de a selecționa cuvintele și aduce tulburări în amenajarea și comprehensiunea cuvintelor și frazelor. Afazicul fiind lipsit de însușirea de a asocia, nu mai e în stare să sistematizeze cuvintele în propoziție. Or, se știe că în concepția pavlovistă fenomenul asocierii e considerat drept un act fundamental al vieții psihice.

Afazicul e incapabil de a forma propoziții. A vorbi înseamnă a combina cuvintele potrivit unui cod cunoscut de interlocutor, interlocutorul procedînd la decodarea mesajului primit. Agramatismul, care e o formă a afaziei, consistă tocmai în dispariția codului, adică a facultății de a combina cuvintele: mesajul afazicului e produs în afară de cod. Cuvintele sînt emise într-o ordine haotică. Pentru a recăpăta facultatea de a vorbi, bolnavul atins de afazie motorie trebuie

să treacă prin toate etapele necesare achiziției vorbirii, etape prin care trece copilul care învață să vorbească.

În afazia motorie, e distrusă structura internă a cuvîntului, pe cînd în afazia senzorială e distrusă structura sonoră a cuvîntului.

Cercetările mai recente au demonstrat că afazicului nu-i lipsesc cuvintele, ci posibilitatea de a le folosi voluntar : „nu pot pronunța cuvîntul *cheie*", spunea un afazic căruia i se arăta obiectul respectiv, ilustrînd în modul acesta afirmația de mai sus. Automatismele nu sînt deci distruse, în tulburările afazice, ci numai posibilitatea de a realiza dorința respectivă, de a pronunța cutare cuvînt.

În vorbirea afazicului cuvintele necesare sînt înlocuite prin substitute generice. Astfel, în locul cuvîntului specific se întrebuințează un termen general : numele *briceagului*, de exemplu e înlocuit prin termenul general *lucru*.

Prin dezorganizarea vieții sale psihice, afazicul pierde posibilitatea de a utiliza cuvîntul în context : se știe că sensul cuvîntului e determinat de context, cuvîntul izolat avînd numai un sens general. (De aceea dicționarele citează fraze, pentru a lămuri sensul cuvintelor). Afazicul pierde capacitatea de a numi, care este fundamentală pentru actul vorbirii.

Observațiile de mai sus dezvăluie unele din resorturile intime ale actului atît de complex al vorbirii.

Din tezaurul experienței unei vieți, afazicul păstrează numai fragmente. Dar el nu poate stabili legătura între aceste fragmente, la receptarea unui mesaj sau la emiterea mesajului. Din cauza dezorganizării psihice, afazicul nu poate cataloga sau clasa obiectele după categorii. Iar propria sa experiență fiind deficientă, el nu are posibilitatea de a interpreta faptele exterioare și de a face față la evenimente noi.

Putem oare compara unele fenomene din actul vorbirii produse de afazic cu unele etape ale achiziției vorbirii de către copil, sau cu unele manifestări din vorbirea primitivilor?

Achiziția limbajului, de către copil, face parte din categoria vorbirii în acțiune, pe cînd pierderea vorbirii, la afazic, este urmarea dezorganizării facultății de a vorbi, provocată de un accident.

Se pot stabili, însă, unele apropieri.

S-a observat că în tulburările afazice dezintegrarea vorbirii urmează o ordine inversă cu achiziționarea vorbirii de către copil. (Comparația constată un simplu paralelism între ambele procese, care nu sînt însă comparabile între ele, întrucît afazicul a posedat limba și pornește de la un mecanism deranjat al sistemului limbii, pe cînd copilul învață zi de zi să vorbească, pornind de la zero).

În vorbirea copilului, apare mai întîi opoziția consonantică nazală-orală, după care urmează apariția opoziției labială-dentală (*p* — *t*) și opoziția *m*—*n*. Aceste consoane alcătuiesc sistemul minim al unei limbi vorbite.

În tulburările afazice, vocalele nazale dispar în primul rînd.

Putem deci stabili regula următoare : distincția B, la copil, implică distincția A, iar dispariția lui A, la afazic, implică dispariția lui B. Cu alte cuvinte, B nu poate să apară, în sistemul static și dinamic al unei limbi, fără A, iar B nu poate să dispară fără A.

Cercetările asupra agramatismului în materie de construcție gramaticală confirmă teoria lui Roman Jakobson : după cum afazicul evită complexitatea în sistemul de sunete, tot astfel se întîmplă și cu construcția gramaticală.

Coordonarea și subordonarea nu sînt folosite de afazic. În primul rînd, dispar cuvintele cu funcție pur gramaticală : conjuncții, prepoziții, pronume, articole. Afazicul vorbește în stil telegrafic, fără legături între cuvinte. Singura unitate lingvistică prezervată în afazie este cuvîntul. Bolnavul percepe cuvîntul ca un tot, dar nu sunetele care îl compun, pe care nu le poate folosi

liber. El poate pronunţa, de exemplu, cuvîntul *cafea*, dar nu poate forma un alt cuvînt cu sunetele acestui cuvînt : *kefa, fake* etc.

Cuvîntul e deci recunoscut de afazic, dar nu e înţeles. Rezultă din aceste observaţii că afazicul separă funcţia distinctivă de cea semnificativă a vorbirii. Cuvîntul îşi pierde funcţia semnificativă şi îşi păstrează numai pe cea distinctivă, care aparţine, de fapt, fonemului.

Aceste observaţii sumare arată că studiul tulburărilor vorbirii aduce contribuţii însemnate la cunoaşterea mecanismului vorbirii. Cercetările ulterioare vor aduce, desigur, noi lumini în această problemă fundamentală a lingvisticii.

BIBLIOGRAFIE SUMARĂ

1. André Ombredane, *Remarques sur les aspects pathologiques du langage*, în *Nouveau traité de psychologie*, par G. Dumas, III, Paris, 1933, p. 395 şi urm.
2. Roman Jakobson, *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze*, Uppsala, 1942 şi Id., *Les lois phoniques du langage enfantin et leur place dans la phonologie générale*, în N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, Paris, 1949, p. 367 şi urm.
3. Fr. Kainz, *Psychologie der Sprache*, II, Stuttgart, 1943, p. 260 şi urm şi darea de seamă a lui R. Schilling, în *Zeitschrift für Phonetik*, 1 şi 2, 1947—1948, p. 78 şi urm. şi 215 şi urm.
4. Roman Jakobson and Morris Halle, *Fundamentals of language*, 's Gravenhage, 1956, p. 55 şi urm.
5. W. Porzig, *Das Wunder der Sprache* 2, Bern, 1957, p. 193 şi urm.
6. *Manual of phonetics*, edited by L. Kaiser, Amsterdam, 1957, p. 231 şi urm.
7. T. Slama-Cazacu, *Limbaj şi context*, Bucureşti, 1959, p. 9 şi urm., 81 şi urm., 276 şi urm.
8. H. Goodglass and J. Hunt, *Grammatical complexity and aphasic speech*, *Word*, 14, 1958, p. 197—207.
9. E. S. Bein, *Psixologičeskij analiz nekotoryx tipov parafazij*, comunicare la Simpozionul asupra afaziei, Bucureşti, 11—14 oct. 1960.

INTRODUCERE ÎN LINGVISTICĂ

de un colectiv sub conducerea acad. AL. GRAUR

Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1958, 334 p.

Utilitatea publicării unei lucrări de introducere în lingvistică în ţara noastră nu are nevoie să fie demonstrată. O asemenea lucrare era chemată să răspundă atît unor necesităţi didactice simţite de învăţămîntul superior, în care un curs cu acest obiect a fost introdus din 1948, cît şi, pe plan mai larg, dorinţei de iniţiere în lingvistică a unor categorii mai variate de cititori. Din punct de vedere ştiinţific o lucrare de introducere în lingvistică este destul de pretenţioasă, întrucît ea înseamnă o sinteză a tuturor cuceririlor disciplinei noastre, căreia i se cere să fie făcută la nivelul ştiinţei actuale şi să reflecte în acelaşi timp poziţia autorilor faţă de problemele discutate.

De la început trebuie spus că lucrarea colectivă publicată în 1958 de membrii catedrei de lingvistică generală de la Facultatea de filologie a Universităţii „C. I. Parhon", sub conducerea acad. Al. Graur, este o lucrare valoroasă. Ea reuşeşte să cuprindă problemele esenţiale ale ştiinţei limbii, expunîndu-le metodic şi clar [1], cu exemplificări luate îndeosebi din limba romînă şi din alte limbi accesibile cititorilor romîni.

Tipul acesta de lucrări suscită aproape totdeauna discuţii mai întinse decît contribuţiile de amănunt. De la plan pînă la ultimul exemplu folosit, totul merită a fi luat în discuţie tocmai pentru că, prin natura lor, asemenea lucrări sînt sortite de obicei unor reeditări cărora li se poate pretinde o formă mereu îmbunătăţită. De aceea în recenzia de faţă îmi propun să renunţ la sublinierea laturilor cu care sînt de acord, socotind mai util să-mi exprim observaţiile şi nedumeririle.

În primul rînd mi se pare că ar fi fost necesară o definire mai precisă a caracterului lucrării : este această *Introducere în lingvistică* un curs universitar (cum reiese din faptul că apare sub egida Universităţii „C. I. Parhon" şi, mai puţin clar, din cuvîntul înainte în care acad. Al. Graur declară că lucrarea „are *ca punct de plecare* [2] cursurile de lingvistică pentru anul întîi", fără a-i preciza însă şi destinaţia) sau un manual cu caracter mai general? Chiar admiţînd că e vorba de un curs, expunerea a fost desigur prelucrată pentru tipar. Caracterul de curs nu impune, de exemplu, o corespondenţă exactă între fiecare capitol şi cîte o prelegere

---

[1] Claritatea este de altfel o calitate pe care o recunoaşte pînă şi sumara prezentare din „Le lingue estere", XXIV, 1959, supliment la nr. 12 — decembrie 1959 al revistei „Le lingue del mondo", p. 3. Vezi de asemenea recenzia semnată de Mihai Bordeianu în „Studii şi cercetări ştiinţifice" (Iaşi) Filologie, 1958, fasc. 1—2, p. 212.

[2] Sublinierile din citate îmi aparţin — *M. A.*

universitară (aşa se explică probabil existenţa unor capitole de o pagină, cum e capitolul de *Generalităţi* din cadrul secţiunii de lexicologie, faţă de altul de 24 de pagini : *Dezvoltarea istorică a limbilor*), încît nu înţeleg de ce s-au făcut două capitole, separate şi prin bibliografie, despre istoricul lingvisticii : I 3. *Istoricul lingvisticii. Metoda comparativă-istorică* — p. 12—19 şi 4. *Istoricul lingvisticii (continuare)* — p. 20—22.

Cartea este împărţită în cinci secţiuni mari : I *Noţiuni generale*, II *Fonetica*, III *Lexicologia*, IV *Structura gramaticală*, V *Probleme de lingvistică generală*. În privinţa acestei dispoziţii generale a faptelor studiate îmi rămîne nelămurită raţiunea delimitării secţiunii I de a V-a. De ce *Limba, fenomen social* intră la „noţiuni generale", iar *Limba, categorie istorică* la „probleme de lingvistică generală"?

Tot în legătură cu planul lucrării mi se pare curioasă intercalarea între *Dezvoltarea istorică a limbilor* şi *Limba, categorie istorică*, urmată de *Stabilitatea limbii*, — capitole atît de organic legate între ele — a patru capitole privitoare la probleme diferite : *Ramificaţiile teritoriale şi sociale ale limbii*, *Geografia lingvistică*, *Limba literară* şi *Stilistica*; ordinea adoptată este cu atît mai nepotrivită cu cît în capitolul *Dezvoltarea istorică a limbilor* se urmăresc procese ca unificarea dialectelor, transformarea unor dialecte în limbi independente, deşi definiţia dialectului şi deosebirile dintre limbă şi dialect se discută abia cu un capitol mai departe. De asemenea nu găsesc o justificare faptului că *Familiile de limbi* constituie un capitol aparte faţă de *Clasificarea genealogică a limbilor*, pe cînd tipurile de limbi se tratează în cadrul capitolului *Clasificarea tipologică (morfologică) a limbilor*.

În ce priveşte structura internă a diferitelor capitole, sînt de discutat numai cîteva dintre ele. După părerea mea, întreg capitolul *Originea vorbirii* suferă de o lipsă de organizare, în sensul că se amestecă problema condiţiilor de apariţie a vorbirii (dar divin sau creaţie omenească, individuală sau colectivă, din distracţie sau dintr-o necesitate, naturală sau socială) cu problema caracterului primelor cuvinte (condiţionat sau arbitrar). Din confundarea în expunere a acestor două probleme se ajunge şi la o poziţie contradictorie cu privire la teoria interjecţiilor : la p. 32 teoria onomatopeelor şi cea a interjecţiilor sînt condamnate ca „neştiinţifice", pentru ca la p. 35—36 să se susţină că „cele dintîi cuvinte au fost onomatopee şi interjecţii"; autorii manualului acceptă, de fapt, teoria onomatopeelor în legătură cu caracterul primelor cuvinte, dar nu şi în legătură cu condiţiile de creare, care după adepţii vechii teorii a onomatopeelor au fost naturale, instinctive şi lipsite de scop, iar în concepţia marxistă sînt legate de nevoia de comunicare în cadrul procesului de producţie.

Caracterul sistematic al limbii este unul dintre capitolele cele mai „sistematice". Cu toate acestea, în partea în care se demonstrează influenţa reciprocă dintre sistemul lexical, cel fonetic şi cel gramatical (p. 170—173), o sistematizare mai riguroasă ar fi putut evita lipsa unor aspecte care lasă demonstraţia incompletă. Astfel, dacă raporturile dintre fonetică şi morfologie sau dintre morfologie şi sintaxă sînt privite din cele două puncte de vedere (influenţa foneticii asupra morfologiei şi a morfologiei asupra foneticii, respectiv morfologie → sintaxă, sintaxă → morfologie), raporturile dintre alte compartimente ale limbii sînt prezentate unilateral. Lipseşte anume demonstrarea următoarelor influenţe : fonetică → vocabular, morfologie → vocabular, vocabular → sintaxă, toate prezentate numai sub aspectul invers, şi demonstrarea raporturilor dintre fonetică şi sintaxă sub ambele aspecte. Exemplele nu mi se par prea greu de găsit : pentru influenţa foneticii asupra vocabularului s-ar fi putut vorbi de folosirea accentului ca mijloc de diferenţiere semantică (rom. *dincoáce-dincoace*), pentru influenţa morfologiei asupra vocabularului de specializarea unor forme flexionare duble pentru exprimarea unor sensuri diferite (rom. *coarne-cornuri*, engl. *brothers-brethren*, rus. *зубы-зубья*), pentru influenţa vocabularului asupra sintaxei de influenţa sensului lexical asupra comportării sintactice a unor cuvinte (de exemplu acordul după înţeles); existenţa raporturilor dintre fonetică şi sintaxă ar putea fi

demonstrată pe de o parte prin rolul sintactic al intonaţiei, pe de alta prin modificări fonetice datorate folosirii cuvintelor în anumite construcţii (fonetica sintactică). Lipsa tuturor acestor aspecte nu se poate justifica prin evitarea unei lungimi prea mari a capitolului : s-ar fi putut renunţa la unele dintre exemplele multiple date pentru raporturi ca influenţa foneticii asupra morfologiei (trei) sau a morfologiei asupra foneticii (patru) şi, în schimb, capitolul ar fi oferit imaginea completă necesară.

În capitolul consacrat familiilor de limbi ar fi fost de aşteptat să se aducă acelaşi tip de informaţii pentru toate limbile enumerate. Se constată însă o tratare foarte inegală în numeroase puncte. Astfel, pentru cele mai multe limbi actuale se indică numărul vorbitorilor (în treacăt fie spus, ar fi trebuit să se arate care este sursa acestor informaţii şi cît de recente sînt ele) [1], dar aceste indicaţii lipsesc la unele limbi indo-europene ca retoromana şi sarda dintre limbile romanice, soraba (venda), caşuba şi macedoneana dintre limbile slave, limba neogreacă, limba armeană etc., la toate limbile turano-mongolice (chiar şi la turcă şi la mongolă), de asemenea la toate limbile australiene, polineziene, microneziene şi melaneziene etc. Într-un mod şi mai capricios apar informaţiile cu privire la literatura corespunzătoare diferitelor limbi : de exemplu, dintre limbile slave, limba rusă, ucraineană, polonă sînt prezentate şi din acest punct de vedere, pe cînd bielorusa, ceha sau bulgara nu. Pentru unele limbi — de exemplu pentru limba engleză — se face şi periodizarea istoriei lor, ceea ce lipseşte la majoritatea limbilor, între care multe nu sînt mai puţin interesante din acest punct de vedere (de exemplu franceza). În sfîrşit, la unele familii de limbi se indică tipul morfologic în care se încadrează, la altele nu : de exemplu despre limbile ugro-finice se spune că sînt limbi aglutinante, iar despre limbile turano-mongolice, care urmează imediat după ele (ambele familii la p. 203), nu. Cazul extrem îl constituie limbile kuşite, despre care nu se dă nici măcar o informaţie referitoare la teritoriul unde se vorbesc (p. 207). O observaţie limitată la tratarea unei singure familii am de făcut în legătură cu ordinea descrierii limbilor indo-europene : în ciuda afirmaţiei de la p. 195 că se începe „cu cele din Asia, care au cele mai vechi documente", după primele două locuri acordate într-adevăr unor limbi asiatice (limbile indiene şi cele iraniene), între 3 şi 14 se descriu limbi europene, a 15-a limbă este una euro-asiatică (armeana), iar ultimele două sînt iar asiatice — hitita, care are cele mai vechi texte indo-europene, şi toharica.

Capitolul intitulat *Geografia lingvistică* are un conţinut mai larg decît reiese din titlu : cel puţin în paragraful întîi, *Metoda* (p. 243—244), se dau noţiuni generale de dialectologie, care nu se reduc la metoda geografiei lingvistice, şi anume informaţii privitoare la anchetă, chestionar, subiecte, transcriere fonetică. Înşişi autorii recunosc la p. 246 că „primele date dialectale au fost adunate de neogramatici fără să folosească propriu-zis metoda geografiei lingvistice" şi de altfel şi azi se pot face anchete dialectale fără cartografierea rezultatelor. De aceea cred că ar fi fost mai indicat ca acest capitol să se intituleze *Dialectologia* sau *Dialectologia şi geografia lingvistică*.

Ca în orice lucrare care-şi propune să dea cunoştinţele de bază ale unei ştiinţe, există în *Introducerea în lingvistică* un mare număr de definiţii şi aserţiuni cu privire la cele mai variate noţiuni lingvistice. Este un merit al cărţii că majoritatea lor sînt juste şi clar formulate. Unele dintre ele pot fi totuşi puse în discuţie.

Printre acestea este de pildă modul de prezentare a raportului dintre judecată şi propoziţie, legat de definiţia frazei şi a propoziţiei. În lucrare se arată, pe bună dreptate, că nu orice propoziţie exprimă o judecată, dar se susţine că „orice judecată nu numai că poate fi, dar este în mod necesar exprimată printr-o propoziţie" (p. 39 ; vezi şi 40, 161). Dacă prin aceasta

[1] Mihai Bordeianu, în recenzia amintită, a arătat că între cifrele indicate în cartea discutată şi cele furnizate de alte lucrări recente, printre care şi enciclopedia sovietică, există uneori deosebiri de zeci de milioane (*loc. cit.*, p. 214).

se înțelege că judecata se exprimă printr-o singură propoziție, afirmația este inexactă, deoarece pentru exprimarea unei singure judecăți poate fi necesar uneori un complex de propoziții, adică o frază [1] : în această situație se găsesc atît judecățile simple exprimate printr-o propoziție regentă și una subiectivă, o regentă și o predicativă sau chiar printr-o regentă cu o subiectivă și o predicativă, cît și judecăți complexe [2] ipotetice — exprimate printr-o regentă și o condițională —, categorice disjunctive — exprimate prin două propoziții disjunctive — etc. Afirmația că orice judecată se exprimă printr-o propoziție pare, ce-i drept, aproape generală în lucrările lingviștilor [3] și logicienilor [4] romîni, dar originea ei cred că trebuie căutată în studiile scrise în limbi care nu fac deosebirea între „propoziție" și „frază". Atîta vreme cît gramatica romînească menține această deosebire, pe care o acceptă în ultimă instanță și *Introducerea în lingvistică* (vezi p. 162), raportul dintre judecată și forma ei lingvistică trebuie urmărit și pe planul frazei; așa cum despre noțiune se arată că ea este „neapărat exprimată printr-un cuvînt (*sau printr-un grup de cuvinte*)" (p. 39), trebuie adăugată și pentru judecată posibilitatea exprimării printr-un grup de propoziții. În lumina celor arătate nu se poate defini fraza ca „o îmbinare de propoziții legate între ele prin conținut, toate servind la exprimarea unei idei mai complexe" (p. 162) : între *cîștigătorul capătă un premiu* și *cine cîștigă capătă un premiu* nu este nici o deosebire de „complexitate" a ideii. Pe de altă parte, ideea justă că nu orice propoziție exprimă o judecată este explicată numai în sensul că există propoziții care nu exprimă judecăți, ci cuprind idei cu caracter afectiv presupunînd judecăți neexprimate (p. 40). Dar nu pot exista propoziții dezvoltate care să exprime două judecăți? Dată fiind corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție, dacă fraza compusă dintr-o regentă și o cauzală exprimă două judecăți reunite într-un raționament, același lucru se poate spune și despre propoziția care cuprinde un complement de cauză, mai ales o construcție gerunzială sau participială; aceasta înseamnă că la judecată trebuie arătată și posibilitatea exprimării printr-o parte secundară de propoziție, iar la propoziție posibilitatea exprimării nu numai a unei singure judecăți. Iar în ce privește afirmația că, dintre felurile propozițiilor, numai propozițiile enunțiative redau judecăți (p. 40, 161), cred că ea provine tot din aplicarea unei teorii făcute pentru limbi ale căror gramatici disting mai puține categorii de propoziții : propoziția interogativă și cea imperativă presupun întradevăr judecăți neexprimate, dar nu cred că aceeași este situația propoziției exclamative, așa cum se afirmă la p. 40, sau cel puțin nu a tuturor propozițiilor exclamative. Propoziția exclamativă *Ce frumoasă e cartea asta!* nu exprimă aceeași judecată ca și enunțiativa *Cartea asta e (foarte) frumoasă?* Tot așa cred că și propozițiile dubitative pot exprima judecăți, și anume judecăți numite problematice sau probabile [5]. Problema raportului dintre judecata logică și expresia ei gramaticală este deci o problemă care mai necesită multe precizări, pe baza cunoașterii mai aprofundate atît a logicii, cît și a realității lingvistice și a calificărilor uzuale în gramatica noastră.

Altă problemă care necesită o discuție mai întinsă, și care seamănă cu precedenta și prin faptul că reflectă o lipsă de precizare aproape general întîlnită în diferite lucrări, este aceea a raportului dintre noțiunile de ramificație socială și stil al limbii. *Introducerea în lingvistică*

---

[1] Vezi și *Gramatica Academiei R.P.R.*, vol. al II-lea, p. 149 : „Fraza este o îmbinare de propoziții care poate exprima o singură judecată...".

[2] Pentru judecata complexă vezi P. V. Tavaneț, *Judecata și felurile ei*, Editura Academiei R.P.R., 1955, p. 117.

[3] Cf. totuși poziția justă la Sorin Stati, *Contribuții la studiul definiției și clasificării propozițiilor*, în SCL VI, 1955, nr. 3—4, p. 303 și 307.

[4] Vezi, de exemplu, H. Wald, *Unitatea dintre limbă și gîndire*, în „Revista Universității „C. I. Parhon" și a Politehnicii București" Seria științelor sociale, nr. 1 (1954), p. 54.

[5] Pentru noțiunea de „judecată problematică (sau probabilă)" vezi P. V. Tavaneț, *op. cit.*, p. 73, 79, 80.

vorbeşte pe de o parte (p. 233, 236—242) de trei ramificaţii sociale ale limbii : 1) una numită cînd vocabular profesional, cînd limbaj tehnic sau profesional, 2) argourile şi 3) jargoanele sau dialectele de clasă : aceste ramificaţii ale limbii se formează ca urmare a apartenenţei membrilor aceleiaşi comunităţi lingvistice la categorii sociale diferite (p. 233). Pe de altă parte, în capitolul *Stilistica* se vorbeşte de stiluri ca ,,aspecte pe care le capătă limba comună întregului popor după vorbitor şi după scopul comunicării" (p. 258). Stilurile ar fi ,,ramificaţii ale limbii, cam în felul dialectelor, numai că nu sînt teritoriale, deoarece fiecare dialect îşi are stilurile lui, şi *nu sînt nici sociale*, deoarece acelaşi individ poate folosi succesiv mai multe stiluri" (*ibidem*). Tot acolo se spune că ,,un stil corespunde unui gen literar, unei sfere de activitate, unei situaţii sociale, unei pături sociale etc." ; exemple sînt date pentru stilul poetic, ştiinţific, publicistic, familiar şi popular, iar concluzia este că ,,stilurile limbii trebuie studiate... ca ramificaţii ale limbii comune, diferenţiate după categoriile sociale care le folosesc şi după împrejurările în care apar" (p. 261). În mod concret mă întreb dacă există vreo deosebire între limbajul profesional şi stilul ştiinţific şi tehnic. Această întrebare mi se pare cu atît mai legitimă cu cît ambele sînt ilustrate în *Introducerea în lingvistică* [1] prin mostre din lucrări de medicină. În orice caz, faptul că acelaşi individ poate folosi succesiv mai multe stiluri nu poate fi un argument împotriva caracterului social a ceea ce se numeşte stil al limbii, cum reiese de la p. 258, deoarece şi în legătură cu limbajul tehnic, admis ca ramificaţie socială a limbii, se recunoaşte că ,,e folosit numai cît timp oamenii se găsesc la locul lor de muncă ; în relaţiile obişnuite ei folosesc limba comună" (p. 237). De altfel nici argoul nu e folosit în mod exclusiv, şi e şi natural : membrii unei categorii sociale restrînse (profesionale etc.) fac parte în acelaşi timp dintr-o comunitate socială mai mare — poporul sau naţiunea —, a cărei limbă formează şi baza de constituire a ramificaţiei speciale a vorbirii lor, dar şi instrumentul principal de comunicare.

Alte formulări discutabile pun probleme mai uşor de rezolvat.

În definiţia scrierii (p. 74) se vorbeşte de notarea *limbajului sonor* cu semne care ,,sînt de obicei legate de o anumită limbă" ; în continuare se adaugă precizarea că scrierea e ,,un mijloc de comunicare subordonat limbii, creat numai pe baza *limbii sonore*". Pe lîngă confuzia produsă de amestecul termenilor *limbă* (sonoră) şi *limbaj*, definiţia mi se pare că nu cuprinde primele două ,,faze" de dezvoltare a scrierii, pictografia (vezi p. 76) şi ideografia (p. 77), despre care se spune că notează noţiuni, idei, ,,indiferent de felul cum se pronunţă cuvintele respective" (p. 77).

Ortografia este definită într-un mod curios (p. 84). După ce se explică posibilitatea rămînerii în urmă a scrierii faţă de pronunţare, se arată că la un moment dat apare ,,problema punerii din nou în acord a scrierii cu vorbirea" şi că ,,*de problema aceasta* se ocupă ortografia, disciplină a lingvisticii care stabileşte şi normele unei scrieri corecte". Principalul obiect al ortografiei l-ar constitui deci restabilirea acordului dintre scriere şi vorbire. Asta poate însemna pe de o parte că dacă scrierea unei limbi nu e rămasă în urmă faţă de vorbire, ea nu are ortografie ; pe de alta nu văd cum s-ar mai putea numi ortografie o ortografie etimologică.

Transliteraţia rezultă că este o operaţie limitată la ,,redarea *numelor proprii* dintr-o scriere în alta, de exemplu din alfabetul chirilic în cel latin sau invers" (p. 88), ca şi cum nu se pot translitera orice fel de cuvinte şi texte întregi. Surprinzătoare este însă afirmaţia care urmează : ,,Numele pot fi *transliterate... sunet cu sunet*, deci aşa cum sînt pronunţate" !

---

[1] Repet însă afirmaţia că problema nu e o lipsă numai a acestei lucrări, ci e mai mult sau mai puţin generală. În recenzia la Gramatica Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., E. I. Korotaeva (,,Вопроы языкознания", 1953, nr. 1, p. 113) observă că în ,,sistemul pestriţ de denumiri ale sferei de răspîndire şi de întrebuinţare a elementelor de formare a cuvintelor", cu referiri la ,,limbajul profesional", la ,,dialectele profesionale" şi la ,,stilurile profesionale-oficiale", ,,cititorul nu se descurcă în noţiunile nelămurite : limbaj, dialect şi stil".

Drept criteriu de deosebire a calităţii de prefix sau de prim termen în compunere se ia prezenţa sensului lexical (p. 134) : *neuro-* nu este prefix pentru că „aduce partea lui de sens", pe cînd un prefix ca *în-* „nu participă cu nimic la sensul lexical". Nu se deduce oare de aici că prefixele sînt asemantice? Şi dacă sensul lexical al lui *în-* este într-adevăr uneori greu de desprins, nu există prefixe cu sensuri lexicale foarte clare, de exemplu *des-*, *con-*, *contra* ?

Definiţia compunerii, limitată ca de obicei la contopirea a două sau mai multe *cuvinte* (p. 134), ar trebui lărgită în aşa fel încît să cuprindă compunerea realizată cu elemente inexistente în limba respectivă drept cuvinte (mă refer la elemente de tipul *neuro-*). La p. 135 se vorbeşte de compuse formate „din elemente greceşti şi latineşti" (*cardiogramă*, *panifica*, *polivalent*), dar nu se remarcă faptul că tipul acesta nu se încadrează în definiţia compunerii. Într-o măsură mai mare mi se pare că afectează definiţia tipul — nesemnalat — reprezentat de compunerea unui element radical grecesc sau latinesc cu un cuvînt romînesc : *şedinţoman* etc.

Altă obiecţie care se poate aduce definiţiei compunerii este aceea că afirmă prea categoric pierderea individualităţii morfologice a elementelor componente. La p. 136 se vorbeşte de asemenea despre comportarea formală „ca un singur cuvînt", deşi din cele spuse în continuare rezultă că această condiţie este îndeplinită numai de unele compuse. Definiţia ar trebui aşadar să ţină seama de existenţa mai multor grade de sudură a elementelor componente, iar în tratarea compunerii s-ar putea urmări şi reflectarea lor în scris (*bunăvoinţă* faţă de *rea-voinţă* etc.).

Definiţia gradelor de comparaţie (p. 150) vorbeşte numai de compararea însuşirii unui obiect cu altele, ar trebui adăugată comparaţia cu acelaşi obiect în împrejurări diferite.

Conţinutul atribuit categoriei gramaticale a timpului — „exprimă momentul în care se săvîrşeşte o acţiune *în raport cu momentul vorbirii*" (p. 152) — este de fapt valabil numai pentru timpurile absolute, nu şi pentru cele de relaţie, care situează acţiunea în raport cu alte acţiuni (vezi p. 153). Definiţia generală a timpului ar trebui să se limiteze deci la „momentul în care se petrece acţiunea".

La sintaxă, în loc de posibilitatea transformării unei propoziţii subordonate în parte de propoziţie şi invers (p. 162), cred că ar fi fost preferabil să se dea noţiunea ştiinţifică de corespondenţă, echivalenţă între propoziţiile subordonate şi părţile de propoziţie.

Mi se pare discutabilă caracterizarea analogiei ca „factor de tulburări care e legat de înţelesul cuvintelor" (p. 179), în sensul că modificarea unui cuvînt sau a unui morfem se explică prin orientarea după altul „în parte asemănător în ce priveşte înţelesul" (ibidem). Din definiţia care se referă numai la înţeles s-ar părea că autorii nu recunosc analogia formală ; exemplele aduse conţin însă şi situaţii formale.

Există în lucrare unele probleme tratate în mod echivoc sau chiar contradictoriu. De exemplu, rămîne neprecizată poziţia faţă de locul foneticii între disciplinele lingvistice : la p. 45 se arată pe bună dreptate că ea este de sine stătătoare şi „stă alături de lexicologie şi gramatică", pe cînd la p. 122 se spune că, spre deosebire de gramatica „mai veche", care „studia numai morfologia. . ., sintaxa şi ortografia", în gramatica actuală „se studiază şi fonetica, iar ortografia nu mai e considerată ca parte a gramaticii".

Contradictorie este şi accepţia dată termenilor fonetici *palatalizare* şi *muiere*. La p. 52 aceşti doi termeni sînt prezentaţi ca sinonimi, făcîndu-se distincţie între „consoanele muiate (sau palatalizate)" din exemple ca *mîini*, *neam* şi „consoanele palatale" din exemple de tipul bănăţeanului *cuń* ; la p. 61 însă se vorbeşte de muierea consoanelor dintr-un exemplu ca *pomi* în opoziţie cu fenomenul de palatalizare („un şi mai puternic proces de asimilare") din pronunţarea regională *poń*. Tot aici definiţia muierii se referă la acţiunea semivocalei „*y* (*i*)" : se consideră oare că şi în *neam*, dat ca exemplu pentru *n* muiat la p. 52, există un *y*?

Deşi în capitolul *Legile limbii* se insistă asupra caracterului obiectiv al faptelor de limbă, la p. 222 apare afirmaţia că în sclavagism limba „este dirijată de învăţaţi".

Capitolul consacrat limbii literare arată cu justeţe că ea cuprinde nu numai limba literaturii artistice, ci şi celelalte „forme lingvistice ale culturii" : limba operelor ştiinţifice, politice, filozofice, a presei etc. (p. 252). În alt capitol însă limba literară părea identificată cu limba literaturii artistice ; mă refer la afirmaţia că în feudalism „limba literară... nu cuprinde de cele mai multe ori toate domeniile de activitate. Caracteristic pentru societatea feudală este faptul că pentru cult, justiţie, administraţie şi pentru literatura teoretică se foloseşte de obicei o limbă străină sau o fază mult mai veche a aceleiaşi limbi" (p. 223). De fapt în asemenea situaţii e vorba de o opoziţie între două limbi literare, care-şi împart sferele de activitate.

Referitor la limba literară semnalez încă o afirmaţie contradictorie : după ce la p. 252—253 se susţine că apariţia limbii literare nu este legată de apariţia scrierii, idee care se reia la p.254 („nu se poate tăgădui caracterul literar limbii folosite de literatura populară orală, cel puţin în vremea cînd nu exista o literatură scrisă"), la această ultimă pagină se ajunge la afirmaţia că „nu se poate însă vorbi de o limbă literară vorbită înainte de apariţia literaturii scrise". S-ar putea să fie vorba de o distincţie între limba literaturii orale şi limba literară vorbită, dar din formulările făcute nu reiese clar.

O contradicţie care s-ar putea datora unei greşeli de tipar priveşte datarea scrierii maia : la p. 81 se spunea că ea datează din „primele secole *î.e.n.*", iar la p. 210 aflăm că cele mai vechi texte indiene au fost scrise în limba maia „în secolul al III-lea *e.n.*".

Unele aparente contradicţii se datoresc poate omiterii unor precizări sau a unor noţiuni necesare. De exemplu la p. 90 se demonstrează că prepoziţiile au sens, pe cînd la p. 14? se afirmă că ele sînt lipsite de sens lexical ; probabil că în primul pasaj s-a avut în vedere sensul gramatical, dar această noţiune nu este dată în lucrare.

Există apoi noţiuni folosite în treacăt, fără a fi explicate undeva. Astfel în secţiunea de fonetică nu se dă noţiunea de accident fonetic, dar la etimologie se enunţă posibilitatea tulburării corespondenţelor fonetice de „anumite «accidente» ca asimilarea, disimilarea, sincopa, metateza" (p. 114). De asemenea, pentru caracterul sistematic al limbii se foloseşte un exemplu în care se vorbeşte de consoane labializate (p. 171), deşi la fonetică lipseşte această noţiune (la consoane cu articulaţie suplimentară se discută numai palatalizarea — p. 52). Şi, fiindcă e vorba de omisiuni din capitolul de fonetică, m-a surprins absenţa noţiunii de fonetică sintactică, mai ales că apar termenii frază, sintagmă şi cuvînt fonetic (p. 53).

Despre raporturile dintre termenii propoziţiei se arată că se redau doar prin forma cuvintelor, acord, topică şi prepoziţii (p. 162), conjuncţiile fiind amintite numai la raporturile dintre propoziţii. Aici s-a omis faptul că prin conjuncţii se pot reda şi raporturi de coordonare din cadrul propoziţiei.

În primul capitol, la definirea scopului cărţii, se anunţă că ea îşi propune, printre altele, să arate şi „evoluţia limbii în viitor" (p. 12). În cuprins există însă numai două simple referiri la „formarea limbii unice a viitorului" (p. 2?2), „crearea unei singure limbi mondiale" (p. 265). Desigur că abordarea problemei este îndrăzneaţă şi riscantă, dar, decît să se dea o noţiune atît de vagă, ar fi fost poate preferabil să se renunţe la problemă.

Cu privire la limbile artificiale se amintesc numai „încercările de a traduce... literatura artistică (s-au tradus în esperanto opere clasice)" — p. 277, cf. şi 275 ; cel puţin în esperanto există însă şi încercări de literatură originală.

În legătură cu unele afirmaţii din manual ar fi trebuit să se ia în consideraţie existenţa unor păreri diferite. De exemplu despre elementele lingvistice şi arheologice comune între America, Polinezia şi Australia se afirmă prea categoric că în America ele sînt de origine polineziană şi australiană (p. 11), fără a se menţiona teoria contrară că Polinezia datoreşte Americii aceste elemente.

La p. 129–130 se arată motivele pentru care formarea cuvintelor „trebuie discutată în strînsă legătură cu morfologia". Nicăieri nu se discută însă părerile existente în privința locului ei între disciplinele lingvistice: parte a lexicologiei, a morfologiei sau capitol de sine stătător.

M-a surprins absența din lucrare a unor referiri cît de reduse (şi indiferent cu ce apreciere) la lingvistica matematică, atît de răspîndită în momentul de față în diferite țări din lume; în capitolul întîi, *Importanța limbii şi a lingvisticii*, ar fi fost cazul să se amintească de locul lingvisticii în legătură cu teoria informației şi de contribuția lingviştilor în problema traducerilor mecanice.

Istoricul lingvisticii constituie o problemă oarecum secundară în economia generală a lucrării. Totuşi, dacă i s-au acordat două capitole, mi se pare că secolul al XX-lea ar fi meritat mai mult de o jumătate de pagină (p.21). Nu se spune aici nimic despre neolingvistică sau despre metoda „cuvinte şi lucruri". Prezentarea curentului structuralist este prea sumară şi lipsită de distincție între diferitele lui variante; cititorii nu află de exemplu nimic despre glosematică sau despre lingvistica descriptivistă.

Capitolul de geografie lingvistică dă informații în general învechite. Nu sînt amintite atlasele recent apărute sau în curs de elaborare în țări romanice occidentale şi nici măcar munca pentru elaborarea unor atlase în R. P. Bulgară, R. P. Ungară şi R. P. F. Iugoslavia; informații despre acestea se puteau găsi chiar în publicațiile noastre de specialitate. Unele atlase romanice occidentale recente meritau să fie luate în discuție cu atît mai mult cu cît ele au unele caracteristici speciale: sînt atlase regionale, sînt în acelaşi timp lingvistice şi etnografice etc. Opoziția făcută la p. 251 între lingvistica sovietică şi cea burgheză în privința atenției acordate problemelor de etnografie şi folclor nu este deci actuală; de altfel şi despre *Atlasul lingvistic romîn* se arătase la p. 248 că unul din chestionare a cuprins „terminologii speciale, etnografie şi folclor".

Lucrarea foloseşte, după cum am spus, exemple ilustrative destul de multe şi variate. Cu privire la unele dintre acestea se pot face însă anumite observații.

Pentru a se arăta cum în diverse limbi „acelaşi grup de sunete are sensuri diferite" nu este bun exemplul magh. *apa* „tată" (p.13), deoarece pronunțarea (*åpå*) este alta decît a romînescului *apă-apa*.

Termenul grecesc pentru „om" (= rus. *человек*, germ. *Mensch* etc.) nu este ἀνδρας (sic! p. 13), ci ἄνθρωπος.

La accentul secundar (p. 57) se vorbeşte pe de o parte de cuvintele compuse sau derivate în care „avem uneori cîte un accent pe ambele elemente ale cuvîntului", cu exemplul *radiodifuziune*, pe de alta de cuvintele lungi în care „putem spune că avem cîte un accent cam din două în două silabe", dîndu-se acelaşi exemplu, marcat acum *radiodifuziune*. Evident că era preferabil ca pentru situația compuselor să se dea un exemplu de cuvînt scurt în care prezența accentului secundar să se explice numai prin calitatea de compus (de pildă *baş-agă, zi-om, sus-pus*), iar pentru cuvintele lungi cu succesiune ritmică de accente un cuvînt necompus (ex. *nicovală*). Cît despre cuvîntul *radiodifuziune* cred că nu e deloc cel mai potrivit exemplu pentru ilustrarea alternării regulate a unei silabe accentuate cu una neaccentuată, deoarece cei mai mulți vorbitori îl pronunță *radiodifuziune*.

Dintre exemplele date la p. 62 pentru disimilarea regresivă, rus. *секретарь* > *секреталь* reprezintă un caz de disimilare progresivă.

Pentru anaptixă se dau (p. 63) o serie de exemple romîneşti care sînt calificate în bloc drept „dialectale". Printre exemple figurează însă şi *giminastică* (< *gimnastică*); ce fel de formă dialectală e aceasta?

Exemplul *ung, unghi* de la p. 69 nu prezintă nici o semioclusivă, cum cere textul.

La p. 97 *județ* este prezentat ca un singur cuvînt cu sensurile „judecată", „judecător" şi „district", deşi sensul de „judecător" aparține unui *județ* masculin, iar celelalte două unui *județ* neutru.

Din discuţia de la p. 99 aupra îmbogăţirii semantice a ūnor adjective după construcţia dublă ca topică faţă de substantiv, fenomen care duce la consolidarea situaţiei lor în fondul principal, trebuie să înţelegem că adjectivul *diferit* este considerat din fondul principal?

Pentru omonimia născută din sensuri mult diferenţiate nu mi se pare bine ales exemplul *a uita—a se uita* (p. 108), întrucît cele două verbe, net diferenţiate formal prin diateza caracteristică, nu pot fi socotite omonime.

Ca exemplu de reconstruire necesară (pentru rom. *căpăţînă*) se dă lat. **capitina*. Nu este considerat atestat în *Testamentum porcelli* [1]?

Alternanţa vocalică drept unic mijloc de a diferenţia formele gramaticale este găsită în romîneşte (p. 129) numai în rare situaţii regionale de confuzie a desinenţelor (ex. mold. *masî*, pl. *mesî*). S-ar fi putut da şi exemplul literar al verbului *a preceda* : indicativ *precedă*—conjunctiv *preceadă*.

La p. 136 fenomenul de trunchiere a cuvintelor este prezentat ca frecvent în limba franceză. Cred că mai caracteristic este pentru limba engleză (mai ales pentru engleza americană), de care nu se spune nimic : cf. engl. *phone, bus, exam* etc. [2]

Pentru compusele din fragmente (p. 136—137) ar fi fost interesant să se dea şi un exemplu de substantiv comun ca rom. *hantru.*

Din felul cum se ilustrează la p. 152 afirmaţia că formele de exprimare a modurilor variază—„în latină şi greacă se folosesc sufixe modale, în limba rusă particule, în limba romînă conjuncţii şi verbe auxiliare" —, se poate înţelege că rusa şi romîna nu folosesc sufixe modale, ceea ce e inexact.

La p. 172 dezvoltarea alternanţei vocalice *a/ă* la substantivele feminine romîneşti este dată ca exemplu de proces fonetic la care „chiar apariţia, pentru prima oară,... trebuie explicată prin cauze morfologice". Oare n-au servit totuşi ca punct de plecare cele două sau trei cuvinte la care alternanţa aceasta era de esenţă fonetică : *pradă-prăzi, ţară-ţări* (mold. *sară-sări*)? În *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne* [3], acad. Al. Graur se bazează pe aceste exemple tocmai pentru a arăta cum inovaţiile „pozitive" în morfologie pornesc de la cuvinte din fondul principal, în sensul că diferenţa de vocalism dintre singular şi plural, explicabilă la ele prin procese pur fonetice, este folosită de morfologie şi generalizată în flexiunea unui întreg tip de substantive. Acelaşi autor, în *Studii de lingvistică generală* [4], se referă, ca şi lucrarea recenzată aici, numai la nevoia unei alternanţe după modelul *e/ea, o/oa,* considerînd că flexiunea cu alternanţa *a/ă* a fost „impusă numai de necesităţile morfologiei". După părerea mea cele două explicaţii trebuie coroborate : desigur că modelul celor două sau trei cuvinte ar fi fost prea slab pentru generalizarea alternanţei dacă n-ar fi existat procedeul folosirii unui semn suplimentar şi în flexiunea cuvintelor cu alte vocale radicale, dar prezenţa normală din punct de vedere etimologic a alternanţei fonetice *a/ă* în cuvintele amintite se opune explicaţiei pur morfologice a apariţiei acestei alternanţe. Exemplul discutat trebuie trecut deci în categoria faptelor de la p. 171 : modificări de esenţă pur fonetică însuşite de morfologie şi extinse în condiţii nespecifice fenomenului fonetic originar.

Cîteva observaţii se pot face şi cu privire la unele probleme de terminologie. Apar în lucrare unii termeni neuzuali, ca *excursie* şi *recursie* ca sinonome pentru *tensiune* şi *destindere* (p. 47, 58), *accent* (*liber*) *permanent* în loc de *accent* (*liber*) *stabil* (p. 56), *dicţionar de traduceri* în loc de *dicţionar bilingv* (p. 118), sau numai forme neuzuale ca *transcripţie fonetică* (p. 244, 246, 247)

---

[1] Vezi, de exemplu, H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, Bucureşti, 1960, p. 195.

[2] Vezi şi Leon Leviţchi, *Gramatica limbii engleze*, Bucureşti, 1958, p. 9.

[3] Bucureşti, 1954 p. 177.

[4] Bucureşti, 1955, p. 20 ; cf. şi varianta nouă, 1960, p. 34—35.

pentru *transcriere* (această formă apare şi ea la p. 88). La alegerea unor termeni nu s-a ţinut seama de termenul ales pentru o noţiune corespondentă : de exemplu, faţă de *posterolingual* ar fi fost preferabil să se folosească termenul *anterolingual*, de altfel mai uzual decît *antelingual* care apare în lucrare (p. 50); dacă s-a optat pentru termenul *complement* (direct şi indirect), atunci ar fi trebuit să se vorbească şi de *complement intern*, nu de *obiect* ~ ((p. 163). Mai grave sînt cazurile de folosire greşită a unor termeni : este situaţia termenului (*consoane*) *faringale* folosit la p. 50 şi 51 pentru *laringalele ĥ, h* (poate e o greşeală de tipar ?), a calificări consoanelor palatale *k', ǵ* drept velare (palatalizate) (tabloul de la p. 51, de asemenea p. 69) şi în general a folosirii termenilor *consoană palatalizată, muiată* şi *palatală* (p. 52,61), precum şi a aplicării termenului *cuvînt internaţional* la un nume propriu ca (munţii) *Alpi* (p. 275). A rămas fără explicaţie o numire puţin cunoscută de neiniţiaţi ca „dialect « d'oil »" (p. 225). Uneori nu reiese dacă între unii termeni se face sau nu o deosebire de conţinut : este cazul termenilor *nume de materii continui* şi *nume de substanţe* de la p. 146 (cf. exemplele : *lapte, zahăr* — *cerneală*). În sfîrşit, pentru *fondul principal lexical* nu ar fi mai bun termenul de *fond lexical principal* ?

Din categoria neglijenţelor mai mărunte semnalez de pildă explicarea termenului *cuneiform* drept (imprimat în lut) „cu ajutorul unui cui" (p. 79) în loc de (scris) „în forma unui cui" ; afirmaţia că notarea exactă a sunetelor vorbirii se limitează numai la studiul particularităţilor de pronunţare *regională* (p. 88); încadrarea în capitolul *Scrierea* a problemei înlocuirii numelui *Formosa* cu *Thaioan-Taivan* (p. 89); formularea „limba romînă cunoaşte litera *k*" (p. 89); omiterea verbului la clasarea cuvintelor în cele trei clase după „modul de exprimare a realităţii" (p. 139); faptul că drept auxiliar de viitor în limba romînă este considerat verbul *a voi* în locul lui *a vrea* (p. 143, 153).

Puţinele semne fonetice folosite ar fi avut nevoie de explicaţie, mai ales că unele nu sînt cele mai uzuale : de exemplu *ñ* (p. 51). Nu înţeleg de ce pentru acelaşi sunet s-au folosit două notaţii : *ñ* (*ñiel*—p. 51) şi *n'* (*n'iere*—p. 61), după ce la p. 52 se arătase deosebirea dintre *n'* din *neam* şi *ñ* din bănăţeanul *cuñ*. Palatalizarea sau muierea se notează de obicei cu ′ (p. 52, 59, 61, 68), pe cînd în tabloul consoanelor de la p. 51 se foloseşte semnul ', care cred că ar fi fost preferabil pentru evitarea confuziei dintre acest semn fonetic şi apostrof : cf. cazul lui *tat'tu, tac'tu* de la p. 62. Accentul apare şi el notat de regulă prin ′; la p. 68 constat însă fenomenul curios că în cuvintele ruseşti el e notat prin ′ deasupra vocalei faţă de ′ după vocală în cuvintele romîneşti.

Dintre lipsurile observate cu privire la redactare, găsesc nepotrivită pentru o lucrare ştiinţifică o formulare ca „sensul a făcut un asemenea *salt mortal* " (p. 115) sau folosirea ca un clişeu a cuvîntului *serios* : „forţele *serioase* de dezvoltare a societăţii" (p. 42), „fonetismul s-a modificat *serios*" şi „sistemul vocalelor a fost *serios* modificat" (ambele citate la p. 86). La începutul unui cuvînt nu se poate „introduce" un sunet (vezi definiţia protezei—p. 63). Dintr-o formă personală de redactare a rămas construcţia „*mi* se pare" (p. 73), nepotrivită cu caracterul colectiv al lucrării, în care „ar fi foarte greu de spus ce aparţine unuia şi ce aparţine altuia" (vezi *Cuvînt înainte*—p. 5).

Recenzia n-ar trebui să se oprească asupra greşelilor de tipar, care nu sînt nici prea numeroase, nici grave, Socotesc util să semnalez totuşi una, pentru că, figurînd într-un pasaj din lucrarea acad. Al. Graur *Studii de lingvistică generală* [1], o găsesc repetată şi în *Introducere în lingvistică* (p. 172), şi în recenta variantă a lucrării citate mai sus [2] : în legătură cu paralelismul din sistemul articulării la masculin se spune „dacă cea [= forma] de plural *ne*articulat se termină în *i* plin, cea de singular *ne*articulat urmează să se termine în *u* plin" (am subliniat în text prezenţa greşită a lui *ne*-).

---

[1] Ed. 1955, p. 21.
[2] Ed. 1960, p. 36.

Din punct de vedere tehnic ar fi trebuit dezvoltat sistemul trimiterilor; vezi de exemplu trimiterea vagă („motivele care se vor arăta mai departe") de la p. 19 sau lipsa de trimiteri între p. 12 şi 112 (etimologii antice). Indicele, util, are la cuvinte (de fapt cuprinde şi afixe, chiar desinenţe) o ordine a limbilor a cărei raţiune n-o înţeleg, în locul ordinii alfabetice mult mai practice.

Ultimele observaţii privesc bibliografia. Aproape toate capitolele sînt urmate de un număr mai mare sau mai mic de indicaţii bibliografice. Nu rezultă însă dacă scopul acestor indicaţii este să arate pe ce se bazează redactarea sau unde poate găsi cititorul informaţii suplimentare. Există cîteva lucrări la care se fac, în mod natural, referiri foarte dese: manualele sovietice de introducere în lingvistică ale lui A. S. Cikobava, A. A. Reformatski, R. A. Budagov şi *Studiile de lingvistică generală* ale acad. Al. Graur; cred că ar fi fost mai potrivit ca acestea să fie date ca bibliografie generală a lucrării. De asemenea introducerea în fonetică a lui M. I. Matusevici ar fi putut fi recomandată pentru toată secţiunea de fonetică, după cum pentru secţiunea de lexicologie s-ar fi putut da o singură dată lucrarea lui L. A. Bulahovski şi cartea acad. Al. Graur *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*. Între referinţele speciale pentru fiecare capitol cred că ar trebui distinse cele care indică sursa unei idei sau a unui exemplu (acestea ar fi trebuit plasate poate în subsol) de cele la care este trimis cititorul pentru informarea lui. Altminteri pare curios să se indice la capitolul *Originea vorbirii* lucrarea lui Jean Collart *Varron, grammairien latin* sau alteori lucrări vechi ca *La linguistique* de A. Hovelacque din 1876 (p. 91) pentru generalităţile de lexicologie, lucrarea lui L. Adam *Du genre dans les diverses langues* din 1883 pentru capitolul *Categoriile gramaticale* (p. 157) etc. Recunoscînd ca un merit larga folosire a bibliografiei sovietice, cred că se poate observa o evitare exagerată a referirilor la lucrări lingvistice occidentale, mai ales a celor recente, dar chiar şi a unora „clasice". De aceea consider îndreptăţită critica, deşi e într-o oarecare măsură tendenţioasă, a recenzentului din „Le lingue estere"[1], care se miră de faptul că Bartoli nu e citat la teoria ariilor şi că nu se trimite la nici o lucrare a lui Gilliéron ca bibliografie a capitolului de geografie lingvistică. Ca observaţii de amănunt semnalez trimiteri incomplete ca cea la lucrarea lui E. I. Kaţprjak *История письменности и книги* (p. 83), fără dată şi loc de apariţie, sau indicarea greşită a titlului lucrării lui L. Şăineanu: *Încercare asupra semasiologiei romîne* în loc de... *semasiologiei limbii romîne* (p. 112).

★

La capătul acestei lungi recenzii, se impun unele concluzii de ordin general. Observaţiile mai mult sau mai puţin de amănunt nu ating calitatea lucrării în ansamblu. Lucrarea rămîne o sinteză valoroasă şi, în afară de corectarea şi precizarea unor detalii, cred că singura cerinţă mai importantă ar fi aceea a modernizării ei în sensul cuprinderii unor rezultate, metode şi curente mai recente.

Mioara Avram

TRAIAN CANTEMIR, *Texte istroromîne*, culese de..., [Bucureşti], Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1959, 189 p.

Cercetătorii care se ocupă de problemele istroromînei au avut satisfacţia de a vedea pe masa lor de lucru încă o probă de grai istroromîn, prin publicarea culegerii de texte, apărută în Editura Academiei R.P.R., sub îngrijirea lui Traian Cantemir. Tipărirea acestei culegeri repre-

[1] Vezi trimiterea exactă la p. 113, nota 1.

zintă, fără îndoială, o contribuție însemnată la studierea istoromînei. Afirmația noastră are în vedere faptul cunoscut că, pentru acest idiom, materialul pe care-l avem la dispoziție este destul de sărac. Dacă adăugăm și amănuntul, relevat de M. Caragiu-Marioțeanu în recenzia lucrării de care ne ocupăm (*Limba romînă*, IX, 1960, 3, p. 95—100), că aceste texte îmbogățesc cunoștințele noastre despre limba unei populații pe cale de dispariție, valoarea cărții lui Traian Cantemir nu mai trebuie dovedită. Rămîne de văzut dacă materialul pe care-l găsim în culegerea discutată poate folosi la studierea tuturor aspectelor graiului vorbit de istroromîni.

Cine deschide culegerea lui Traian Cantemir este neplăcut surprins de felul în care a înțeles autorul să-l informeze pe cititor asupra modului cum a cules materialul în discuție. Multe dintre observațiile pe care am fi vrut să le facem cu privire la această problemă au fost semnalate de M. Caragiu-Marioțeanu în recenzia amintită (v. p. 96). Ne vom mărgini la enumerarea lor : nu se arată cum au fost culese textele, cum au fost alcătuite glosarul și lista de nume (porecle și toponimice). În sfîrșit, ar fi fost de dorit ca autorul să justifice din ce cauză cele mai numeroase texte sînt din Noselo (88 de pagini), față de restul de 46, rezervate celorlalte localități. Observația surprinde cu atît mai mult cu cît de la grupul nordic de istroromîni, reprezentat prin localitatea Jeiăni, care are o serie de particularități lingvistice diferite de cele ale grupului sudic, Traian Cantemir nu a dat decît puține texte (26 de pagini). Adăugăm și faptul că din localitatea Grobnic, deși amintită în prefață (cf. Caragiu-Marioțeanu, l.c., p. 96), nu se dă nici un text, cu toate că, așa cum a arătat Sextil Pușcariu. (*Studii istroromîne*, II, p. 40), în Grobnic istroromîna se mai vorbea destul de mult.

Proporția care există în culegerea lui Traian Cantemir între textele din diferitele localități are urmări asupra întregii lucrări. M. Caragiu-Marioțeanu a arătat că în lucrarea lui Traian Cantemir apare o transcriere uniformizată. Explicația apariției constante a lui *å* pentru *a* și în texte din localități în care rostirea *å* alternează cu *a* poate fi căutată în existența unui număr mare de texte din Noselo, mai puțin din Susnievița, Jeiăni, localități în care trecerea lui *a* la *å* este mai frecventă. Acest fapt credem că explică și nedumerirea lui M. Caragiu-Marioțeanu în legătură cu transcrierea *dråc* pentru *drac*, care, după Sextil Pușcariu (*op. cit.*, p. 61 și 63), ar constitui o excepție de la regula fonetică respectivă. La p. 64, Pușcariu dă însă, după listele lui Bartoli, pentru Noselo (!) și Jeiăni, rostirea *dråc* ca generală. Același lucru explică probabil generalizarea transcrierii *ę* (redată prin *e* la Cantemir) pentră *-ă*, accentuat sau neaccentuat. Pușcariu (*op. cit.*, p. 80—81) a arătat, după Bartoli, că această „lege" fonetică caracteristică istroromînei se manifestă cu regularitate în Susnievița, Noselo (!) și Sucodru, în celelalte localități ea apărînd în cazuri excepționale. La concluzii identice ajungem și dacă cercetăm hărțile *Atlasului lingvistic romîn*, I, în care pentru Jeiăni (punctul 02) este notat de cele mai multe ori *å*, în timp ce pentru Brdo apare *a* (*ju̯ane* „geană", *ju̯ajetu* „deget", *ĉu̯acă* „tată", *mu̯ai̯ĕ* „mătușe", *fru̯ate* „frate", în punctul 01 —Brdo—, față de *jåna, ju̯åjetu, ĉåi̯e, måi̯ọ, fråte*, înregistrate în punctul 02- Jeiăni ; v. ALR I, h. 20, 153, 155, 159). Ancheta ALR I se verifică și de această dată prin rezultatele la care a ajuns ALR II ; acesta din urmă înregistrează tot la Jeiăni foarte des pe *å* : *câp* (h. 8), *covii̯ådę* (h. 9), *åre* (h. 17) etc.

Rezultă concluzia că transcrierea fonetică folosită de Cantemir nu inspiră suficientă încredere. Obiecția este gravă, mai ales dacă ne gîndim la faptul că în cazul istroromînei, un idiom pentru care s-au folosit multe sisteme de transcriere, problema transcrierii este o problemă de bază. Autorul a încercat să dea unele îndrumări, destul de vagi, în privința transcrierii (v. p. 4), dar nu le-a respectat nici pe acestea. Din considerentele arătate mai sus, la care pot fi adăugate și alte inadvertențe (cf. *acmoce, hmoce, (ă)nmești, ști* ș.a.), pentru probleme de fonetică istroromînă, consultarea culegerii lui Cantemir trebuie făcută cu multe rezerve. Aceste rezerve trebuie să se manifeste cu deosebire cînd este vorba de trăsături fonetice care variază de la o localitate la alta sau chiar de la individ la individ (*a*> *å*, *-ă*> *ę*, *ea*> *a*). În lucrarea lui Cantemir se găsesc

însă şi fonetisme atestate de puţine ori şi la Puşcariu : *gut* „gît" (cf. ALR, I, h. 35, pt. 02), *hlamún(d)* „flămînd", *sorăr* „soror, plural al lui *sore* „soră", *sélişte* şi nu *selęštę*, *ziia* „ziua" etc. Este regretabil faptul că nu putem şti care este răspîndirea unor astfel de fonetisme.

Dacă în ce priveşte consultarea pentru studii de fonetică, culegerea lui Cantemir poate fi folosită cu multe rezerve, pentru studiile de lexic, morfologie şi sintaxă, cercetătorul poate găsi mai uşor material interesant.

În glosarul lui Cantemir apar o serie de cuvinte de origine latină, care au dispărut în celelalte idiomuri romanice vorbite în Peninsula Balcanică şi care se păstrează numai în istroromînă, sau întîlnim o serie de sensuri noi, existente numai în istroromînă. Chiar dacă multe dintre acestea sînt deja înregistrate de Puşcariu, ele sînt preţioase pentru că aduc o dovadă de existenţă în plus. Iată cîteva : *asirici* „măgăruş", *ăniurbă* „a întîlni", *ăntru* „înainte", *acăță* „a prinde", *dură* „a duce", *ăntrebă* „a cere", *ărpe* „piatră", *clemă* „a comanda", *lemn* „copac". Numeroase cuvinte neatestate pînă acum în glosarele istroromîne şi care apar în glosarul lui Cantemir au fost semnalate de E. Ionaşcu în prezentarea cărţii de care ne ocupăm (*Limba romînă*, IX, 1960, 2, p. 111—112). Toate aceste indicaţii noi asupra existenţei unor termeni sau a unor sensuri în istroromînă ar fi căpătat o valoare cu totul deosebită dacă în glosar s-ar fi arătat răspîndirea lor (lăsăm în afara discuţiei alte obiecţii care s-ar putea face asupra felului cum a fost întocmit glosarul, pentru că ele au fost deja arătate de Caragiu -Marioţeanu).

În lucrarea lui Cantemir sînt înregistrate o serie de sinonime ca *albirę* -*ţeliţę* „albină", *bet-opi* „a bea", *căre-brec* „cîine", *chemęşę-cosulinę* „cămaşă", *depărte-lărgo* „departe", *găbirjut* „galben". Analiza acestor sinonime ar putea duce la concluzii interesante în legătură cu procesul de dispariţie a elementului latin din vocabularul istroromînei (cf. cele spuse de Ion Coteanu, *Cum dispare o limbă* (*istroromîna*), [Bucureşti], 1957, p. 26), dacă în glosar s-ar fi indicat răspîndirea fiecăruia dintre cele două sinonime. Arătarea răspîndirii cuvintelor ar fi dus la concluzii şi mai interesante privind alte diferenţieri semantice pe care Puşcariu (*op. cit.*, II, p. 230—231) le consideră drept fapte individuale şi pe care Cantemir le dă în glosar ca şi cum ar fi generale. Astfel *ănsură* „a se însura fără preot", faţă de *zaconi* „a se însura cu preot" sînt citate de Puşcariu (l. c., p. 230) numai pentru Susnieviţa, în timp ce la Traian Cantemir cele două cuvinte apar fără nici o indicaţie privitoare la răspîndirea lor (în textele din Susnieviţa, culese de Traian Cantemir, p. 92—105, nu apare decît *ănsură*). Cf. şi cazul lui *căntă* „a cînta" care, după Puşcariu (*ibidem*), nu ar fi întrebuinţat decît pentru oameni, în timp ce pentru „a cînta (la instrumente)" se foloseşte *sviri*. Diferenţierea apare şi la Traian Cantemir, fără să se arate răspîndirea celor doi termeni.

Cercetătorii care s-au ocupat înaintea noastră de lucrarea lui Cantemir (M. Caragiu-Marioţeanu şi E. Ionaşcu) au subliniat importanţa culegerii de care ne-am ocupat. Cu toate lipsurile arătate, avînd în vedere faptul că aceste texte reprezintă unele dintre ultimele probe ale unui grai pe cale de dispariţie, ele trebuie analizate cu cea mai mare atenţie de toţi cei care se ocupă de istroromînă. Niciunul dintre aceştia nu va putea ignora în viitor lucrarea lui Traian Cantemir.

M. Sala

STUDII ŞI MATERIALE PRIVITOARE LA FORMAREA CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÎNĂ, Vol. I

Editura Academiei R.P.R., 1959, 269 p.

Apariţia primului volum de *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă* umple o lacună de mult simţită. Lucrarea întregeşte cercetările de lingvistică romînească din ultima vreme.

În aprecierea acestei lucrări trebuie să se aibă în vedere faptul că ea reprezintă numai o *culegere* de studii şi materiale necesare elaborării *Tratatului de formare a cuvintelor în limba romînă*, lucrare înscrisă în planul de perspectivă al Institutului de lingvistică din Bucureşti.

Este sugestivă compararea volumului de *Studii* cu lucrarea lui G. Pascu, *Sufixele romîneşti*, Bucureşti, 1916. Ea pune în lumină faptele noi de limbă pe care le aduce recentul volum şi puncte de vedere noi adoptate în cercetare [1].

Dintre diferitele mijloace de formare a cuvintelor doar sufixele au format în trecut, în studiul lui G. Pascu, obiectul unei lucrări mai mari.

În volumul de faţă sînt tratate, pe lîngă sufixe, şi alte mijloace de formare a cuvintelor: prefixe, compunerea etc. Prin aceasta el sugerează în linii generale care va fi cuprinsul viitorului *Tratat de formare a cuvintelor*. Dar, chiar raportarea numai la sufixe este elocventă. Subliniem astfel că în volumul de *Studii* sînt tratate şi sufixe care nu apar la G. Pascu (*-aj*, *-icesc*, *-iţă*, *-oză* etc.) iar în ceea ce priveşte materialul ilustrativ care se dă pentru procedeele de formare a cuvintelor cu sufixe, studiile recente sînt mai bogate (aceasta se datoreşte în bună parte faptului că numărul derivatelor s-a mărit în cazurile respective). Este suficient să comparăm exemplele pe care le dă G. Pascu (*op. cit.*, p. 420 şi 422) pentru sufixele *-ism* şi *-ist* sau pentru *-bil* (p. 421, 422) cu cele pe care le aflăm în articolele respective din volumul de *Studii* (p. 123—132 şi, respectiv, 85—100). La aceasta trebuie să adăugăm şi materialul cuprins în *Dicţionarul invers*, lucrare care are, între altele, şi scopul de a înlesni studiile de formare a cuvintelor (uneori se dau numai cîteva exemple pentru un anumit procedeu şi apoi se trimite la *Dicţionarul invers*).

Comparaţia dintre cele două lucrări ne permite să facem observaţii şi de altă natură. În timp ce G. Pascu se rezumă la o prezentare schematică a materialului în legătură cu sufixul respectiv, articolele din volumul pe care îl prezentăm discută critic diferitele rezultate obţinute în cercetările anterioare privind originea unor sufixe sau prefixe, valoarea formaţiilor respective etc. şi insistă asupra valorii afective a derivatelor (vezi, de exemplu, articolele: *Prefixele superlative în limba romînă*, p. 29 şi urm., *Sufixul adjectival -icesc*, p. 115 şi urm., *Sufixele -ism şi -ist*, p. 128 şi urm.).

În articolele şi studiile publicate în volumul de *Studii*, se discută productivitatea diferitelor procedee de formare a cuvintelor, deci materialul nu mai este prezentat ca o masă amorfă, nediferenţiată. Astfel se surprinde organizarea procedeelor de formare a cuvintelor, reflectată de exemplu, în concurenţa dintre diferite elemente de derivare, în procesul îmbogăţirii şi închegării sistemului de formare a cuvintelor.

Analiza conţinutului volumului de *Studii* ne permite să facem şi o altă observaţie. Este vorba de varietatea procedeelor prin care sînt atacate diferite teme. Astfel, procedeul cel mai des folosit este tratarea independentă a unui sufix sau prefix (vezi articolele despre *pre-*, *răs-*, *-aj*, *-icesc* etc.). O altă serie de articole se ocupă de două sau mai multe elemente de derivare care sînt într-o anumită legătură (concurenţă, folosirea lor în acelaşi stil etc.); această situaţie sugerează, metodic, tratarea lor paralelă (vezi articolele despre *-ar* şi *-aş*, *-ame* şi *-ime*, *-ism* şi *-ist*, *-iţă*, *-oză* şi *-om*). Alte articole pornesc de la i d e e a sau r a p o r t u l care trebuie redat prin derivate de la anumite teme, fapt care se poate realiza prin mai multe mijloace (vezi articolele *Prefixele superlative în limba romînă* şi *Observaţii asupra formării numelor de familie feminine de la masculine*). Două articole (*Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba romînă* şi *Cuvinte compuse în terminologia ştiinţifică şi tehnică actuală*) încearcă o privire de ansamblu asupra unor capitole de compunere a cuvintelor. În sfîrşit, trei articole (*Derivarea cu sufixe şi prefixe în Psaltirea Hurmuzaki*, *Compunerea şi schimbarea categoriei gramaticale în Psaltirea Hurmuzaki*, *Derivarea cu sufixe şi prefixe în Cartea cu învăţătură a diaconului Coresi din 1581*) reprezintă

---

[1] Vezi acad. Al. Graur, „Cuvinte înainte" la volumul în discuţie, p. 3.

cercetări exhaustive, în problemele respective, asupra unor texte vechi romînești, menite să ofere material unor studii ulterioare, cu caracter general.

Caracterul variat al volumului se explică în bună parte prin aceea că este un volum pregătitor în vederea elaborării *Tratatului de formare a cuvintelor.*

Această particularitate explică, de asemenea, prezența în volum a unor puncte de vedere diferite în abordarea unor subiecte. De exemplu, sufixele *-a* și *-i* cu care se formează infinitivele au fost studiate în articolul *Derivarea cu sufixe și prefixe în Psaltirea Hurmuzaki*, dar ele nu sînt tratate în articolul *Derivarea cu sufixe și prefixe în Cartea de învățătură a diaconului Coresi din 1581.* În legătură cu aceasta, în „Cuvînt înainte", se arată că în viitorul *Tratat* se va adopta un punct de vedere unitar. De aceea ar fi fost binevenită o discuție în articolele repective în care să se justifice punctul de vedere adoptat pentru că în timp ce în primul articol nu se face nici o remarcă în legătură cu această problemă, în al doilea găsim o simplă constatare. În legătură cu aceasta, putem face și o altă observație. Credem că ar fi bine ca în viitoarele volume să apară studii care să trateze probleme generale, teoretice (de exemplu, care este limita între cuvintele compuse și grupurile de cuvinte, despre sistemul formării cuvintelor etc.)[1].

Lipsește în general în volum o preocupare pentru situația privind formarea cuvintelor în graiurile limbii romîne. Puținele referiri la unele lucrări dialectale (ALR, *Texte dialectale*) nu suplinesc o lucrare despre aspecte și tendințe în formarea cuvintelor în graiurile populare, sau tratarea unor subiecte particulare. Astfel de cercetări ar fi interesante prin aceea că ele ar surprinde deosebit de sugestiv procesul organizării procedeelor de formare a cuvintelor și ar aduce date noi în legătură cu specificul graiurilor dacoromînești. Cercetări de acest fel se impun cu atît mai mult azi cînd ne stau la îndemînă un mare număr de lucrări de dialectologie și geografie lingvistică (ALR, texte dialectale, monografii, glosare etc.).

Articolul *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba romînă* ridică o problemă de principiu și, în bună parte, de formulare : în ce măsură materialul discutat este cuprins în titlul astfel formulat. Avem în vedere faptul că în articolul menționat nu se discută numai cuvinte compuse în limba romînă ci și cuvinte compuse moștenite din limba latină și împrumuturi ulterioare din alte limbi.

Aceeași deficiență privind criteriile de delimitare a făcut posibilă observația de la p. 147 care compară două situații diferite. În cazul unui cuvînt vechi ca *mijloc*, se spune acolo, compunerea nu se mai simte pentru că „majoritatea vorbitorilor... nu-și dau seama că este vorba de *medius locus*..." iar în cazul cuvîntului compus *botgros* (ornit.) „cireșar" vorbitorii îl analizează deoarece ambele componente circulă și independent (vezi și *bot-gros* „nesimțit, prost etc."). Comparația ar fi valabilă numai dacă elementele componente ale cuvîntului *mijloc* ar aparține aceleiași limbi, limbii romîne, ca în cazul celuilalt termen al comparației *botgros* și *bot-gros.*

O serie de aprecieri în ceea ce privește nuanțele, gradele de intensitate sau de afectivitate etc., sau unele soluții care se dau în legătură cu diferite probleme ne fac să subliniem că în formularea lor este nevoie de mai multă prudență.

Așa, de pildă, vom menționa numai unele pasaje care întîmpină obiecții sau, cel puțin ridică nedumeriri.

Ni se pare insuficientă argumentarea, ne referim, mai ales, la prima serie de exemple, adusă pentru a dovedi că între *prelungi* și *lungi* este o deosebire de nuanță (p. 8). Se susține că nu am putea spune „la capătul din dreapta se *lungește* (în loc de se *prelungește*) o strungă". Nu vedem însă deosebirea (de sens) dintre *lungi* din contextul de mai sus și din exemplul dat în coloana alăturată : „În dreapta se *lungea* un petic mare de pădure".

---

[1] S-ar evita, astfel, apariția în volum a unor probleme insuficient clarificate. Vezi, de exemplu, observația critică din recenzia la același volum de M. Popescu, în LR, *VIII* (1959), 6, p. 92.

Nu vedem de ce (*a*) *preface* este discutat la valoarea „Repetarea acţiunii în urma căreia se obţine, de obicei, un alt obiect decît cel iniţial" (p. 10, II, A). În exemplul „apa-n vin s-a *prefăcut*" nu avem a face cu r e p e t a r e a a c ţ i u n i i; (s-a) *prefăcut* are aici sensul „(s-a) transformat" (vezi, în acelaşi articol, p. 14 : « *preface* înseamnă „a face dintr-un anumit obiect alt obiect" »; vezi şi nota 2, p. 15 : în exemplul „îl preface al doilea" („distilează rachiul a doua oară") *pre-* nu are sensul „a face din nou" ci *preface* credem că aici are sensul „transformă; fierbe" şi astfel e posibilă apariţia lui *al doilea*).

Concluziile în legătură cu derivatele cu *prea-* (p. 36) par contradictorii. Întîi se spune că „În limba vorbită, familiară, *prea* se poate ataşa la orice adjectiv fără a da formaţii nefireşti. . ." ; apoi, cu trei rînduri mai jos : „Toate aceste formaţii au totuşi o nuanţă ironică sau puţin căutată".

La p. 43 se arată că formaţiile cu prefixe superlative prezintă avantajul că sînt mai expresive şi în acealşi timp mai concise. Nu se arată destul de clar izvorul : n o u t a t e a e x p r e s i e i. Înlocuirea unui prefix superlativ prin altul nu se face atît din cauză că şi-a pierdut valoarea expresivă, cît datorită faptului că un prefix nou, prin n o u t a t e a lui, îl depăşeşte, în ce priveşte încărcătura expresivă, pe cel vechi.

Evident, observaţiile de cultivare a limbii sînt în general binevenite. La p. 60, însă, după ce se dau trei exemple de plural în *-e* pentru singular în *-agiu* : a) din ROMANU, 24. XII. *1889* (s. m. — V. R.) *tricotage*, b) Ion Ionescu, *Agricultura romînă din judeţul Mehedinţi*, Bucureşti, *1868* [*furagele*], c) Alecsandri, ediţie de opere din *1875 omagele*, urmează fraza „Evident, aceste forme hibride trebuie evitate". Se mai folosesc aceste forme azi ca să cerem o acţiune de cultivare în v i i t o r ?! Citatele nu atestă asemenea situaţie !

Se spune (la p. 134) că *oftică* „astăzi [este] aproape nefolosit". Observaţia nu este exactă. Vezi ALR I, vol. I, h. 122 [oftică] unde termenul *oftică* este înregistrat în arii compacte (termenul a fost înregistrat şi în recentele cercetări dialectale).

În legătură cu circulaţia cuvintelor *bonjur, bonjurist, bonsoir, rendez-vous* (frc.) ni se pare exagerat să se spună (p. 163) că „circulă frecvent", chiar dacă avem în vedere că se face precizarea „fiind preferate de unii oameni corespondentelor romîneşti".

Nu se aduc explicaţii convingătoare în legătură cu termenul *zi-muncă* (p.172). Nu rezultă clar legătura dintre procedeul juxtapunerii şi elipsă (la p. 176 se afirmă că acest cuvînt s-a format prin elipsă).

Faptele aduse mai sus în discuţie nu ştirbesc, de bună seamă, valoarea volumului prezentat şi interesul pe care acesta îl suscită. Observaţiile noastre au fost făcute numai cu gîndul, de a saluta în viitoarele volume de *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor* şi apoi în *Tratatul de formare a cuvintelor* noi lucrări valoroase ale lingvisticii romîneşti contemporane.

V. Rusu

Л. Р. ЗИНДЕР, *Общая фонетика*,

Издательство Ленинградского Университета, 1960, 336 p.

Lucrarea profesorului L. R. Zinder este destinată lingviştilor şi studenţilor din ultimii ani care doresc să-şi adîncească cunoştinţele în domeniul foneticii. Autorul consideră însă, pe bună dreptate, că ea va fi utilă şi pentru specialiştii foneticieni. Într-adevăr, prin varietatea problemelor abordate, prin modul în care acestea sînt tratate şi prin bogăţia informaţiei, cartea corespunde exigenţelor specialiştilor în fonetică şi reflectă nivelul înalt la care au ajuns cercetările în această ramură a lingvisticii, în toate ţările lumii, precum şi interesul deosebit de care

se bucură fonetica şi fonologia în Uniunea Sovietică. Am spus *şi fonologia* deoarece, în ciuda titlului (care se justifică în terminologia adoptată de autor), cartea nu este consacrată numai problemelor considerate, de obicei, ca formînd domeniul foneticii în sens strict, ci şi problemelor de fonologie.

Prezenţa unui capitol de fonologie în cărţile de fonetică a devenit, în ultimii ani, ceva obişnuit. Am putea să cităm, în acest sens, două lucrări recente : *Vademekum der Phonetik*, de Eugen Dieth (Berna, 1950) şi *Introducere în fonetică* de Al. Rosetti (Bucureşti, 1957). De sigur, faptul este întru totul justificat, dată fiind legătura strînsă dintre cele două discipline. Credem că O. Jespersen avea dreptate cînd afirma că foneticianul trebuie să devină fonolog, iar fonologul trebuie să fie fonetician („Es muss der Phonetiker Phonologe werden, und der Phonologe muss Phonetiker sein" ; vezi Eugen Dieth, *op. cit.*, p. 17).

Este o calitate a cărţii lui L. R. Zinder faptul că aspectului articulatoric-acustic şi celui funcţional al sunetelor vorbite li se acordă o importanţă aproape egală. Interdependenţa celor două aspecte este subliniată cu tărie de autor (p. 9—14) şi acceptarea acestui principiu se manifestă la tot pasul în cuprinsul lucrării. La L. R. Zinder găsim însă mai mult decît un capitol sau cîteva capitole consacrate fonologiei : problemele de fonetică şi cele de fonologie „se împletesc" în însăşi structura cărţii. Consacrate exclusiv fonologei (în măsura în care acest lucru e posibil) sînt numai cîteva subdiviziuni din capitolul introductiv ; în rest, aproape fiecare subcapitol cuprinde probleme şi de fonetică şi de fonologie, cu predominarea celor dintîi. Deşi acestui procedeu nu i se poate aduce nici o obiecţie principială, el prezintă totuşi, după părerea noastră, dezavantajul că problemele de fonologie „se pierd" oarecum printre consideraţiile, mult mai bogate, cu privire la modul de articulare a sunetelor şi la proprietăţile acustice ale acestora.

Elev şi colaborator apropiat al lui L. V. Şcerba, L. R. Zinder a început elaborarea cărţii cu intenţia de a înfăţişa părerile maestrului său în domeniul foneticii generale. Pe parcurs, a apărut însă necesitatea de a face unele completări şi precizări şi de a trata unele probleme noi, caracteristice cercetărilor recente. „În toate aceste cazuri" — mărturiseşte L. R. Zinder — „autorul a plecat de la ideile lui Şcerba şi s-a străduit să rezolve cutare sau cutare problemă aşa cum ar fi rezolvat-o Şcerba" (p. 3). Se înţelege că pentru lingvistică este un cîştig cunoaşterea ideilor lui L. V. Şcerba care nu au ajuns să fie expuse de marele fonetician într-o carte de fonetică generală de multă vreme plănuită, dar în faţa recenzentului cărţii lui L. R. Zinder apare dificultatea de a nu putea să separe în toate cazurile ceea ce aparţine fiecăruia dintre cei doi lingvişti.

Cartea cuprinde următoarele opt capitole : *Probleme generale, Bazele acustice şi anatomo-fiziologice ale pronunţării şi ale perceperii sunetelor, Consoanele, Vocalele, Fonemul în fluxul vorbirii, Fluxul vorbirii, Grafia şi ortografia, Transcrierea şi transliteraţia.* La sfîrşitul lucrării se află o bibliografie şi un indice de materii.

Capitolul I este, în mai mare măsură decît celelalte, un capitol de fonetică generală şi de fonologie generală, în acelaşi timp. Problema raportului dintre sunet şi fonem, dintre fonetică şi fonologie ocupă aici un loc central ; am arătat mai sus, în linii mari, care este poziţia autorului din acest punct de vedere.

În cadrul primului capitol, se discută şi unele probleme de terminologie, asupra cărora autorul revine, adesea, în paginile următoare. L. R. Zinder se pronunţă pentru întrebuinţarea termenilor *fonologie* şi *fonologic* numai în legătură cu „teoria structuralistă a fonemului" ; termenul *fonetică* ar urma să denumească şi fonetica propriu-zisă („în sens restrîns") şi ceea ce se înţelege, de obicei, prin fonologie, iar *fonologic* (фонологический) ar urma să fie înlocuit, în lingvistica sovietică, cu *fonematic* (фонематический ; p. 14). Cu toate acestea, autorul foloseşte, în acelaşi paragraf, termenii *sistem fonologic* şi *factori fonematici* (p. 72—73). După părerea noastră, e preferabil să denumim prin *fonologic* ceea ce se referă, în general, la aspectul funcţional

al fenomenelor fonice, acordînd lui *fonematic* un înţeles mai restrîns : „de fonem(e), care se referă la fonem(e)".

Problemei raportului dintre fonem şi variantele fonemului i se consacră un subcapitol interesant. Reţinem critica pe care o face L. R. Zinder celor care consideră că în limbă există două categorii de sunete : unele sînt foneme, altele nu sînt decît variante ale fonemelor (formulări greşite de acest fel au apărut şi în literatura noastră de specialitate). Autorul arată că „orice nuanţă, orice sunet al vorbirii este « reprezentantul » unui fonem oarecare" (p. 46 ; cf. p. 35).

În legătură cu metodele de analiză fonologică, considerăm justă părerea autorului, care susţine că pentru dovedirea valorii fonologice a deosebirii fonetice dintre două sunete nu este absolut necesară existenţa unei perechi minimale. De exemplu, pentru opoziţia /*n*/ — /*ń*/ în limba rusă, arată L. R. Zinder, ar fi suficientă perechea de cuvinte /*son*/—/*lań*/ (cuvîntul /*siń*/, opus lui /*son*/, nu ar fi suficient, deoarece s-ar putea presupune că /*ń*/ este palatalizat sub influenţa lui /*i*/ ; p. 62). Valoarea fonologică a unei opoziţii între sunete poate fi recunoscută chiar dacă există un singur caz care să dovedească apariţia independentă a celor două sunete (p. 63 ; în exemplul de mai sus, caracterul palatalizat al lui /*n*/ din /*lań*/ nu poate fi pus pe seama influenţei lui /*a*/ precedent). Totuşi, discutînd problema opoziţiei /*k*/ ~ /*k'*/ în limba rusă L. R. Zinder adoptă o poziţie mai puţin clară. Dacă, în ткёшь, ткёт (de la verbul ткать), consoana [*k'*] apare înaintea vocalei nepalatale /*o*/, ce ne împiedică să-l interpretăm pe [*k'*] ca fiind realizarea unui fonem deosebit de /*k*/? Autorul este de părere că ne găsim în prezenţa unui „caz de tranziţie, cînd consoanele nu sînt încă foneme cu totul autonome, dar nici nu mai sînt nuanţe ale aceluiaşi fonem" (p. 64).

Situaţia lui [*i*] şi [*ы*] este considerată, în general, asemănătoare cu cea a lui [*k*] şi [*k'*]. Problema este discutată în mai multe locuri (p. 19, 64—65, 270). Argumentele pe care le aduce L. R. Zinder în favoarea autonomiei fonematice a lui [*ы*] ni se par mai puţin convingătoare decît cele în legătură cu opoziţia /*k*/ ~ /*k'*/ (sau cu opoziţia /*g*/ ~ /*ģ*/ ; p. 66). Aceste argumente sînt următoarele : 1. orice vorbitor al limbii ruse poate pronunţa cu uşurinţă [*ы*], în loc de [*i*], la începutul cuvintelor : [*ыgra*], în loc de [*igra*] (p. 64) ; 2. denumirile literelor *ы* şi *и* formează, în calitate de substantive, o pereche minimală (p. 64—65). La p. 270, autorul observă, în plus, că cele două vocale se deosebesc net în poziţie izolată şi că, în ultima vreme, [*ы*] a început să apară şi în poziţie iniţială, în numele proprii coreene (de exemplu, *Ыдenny*). Urmîndu-l, în linii mari, pe L. V. Şcerba şi ţinînd seamă de faptul că între [*i*] şi [*ы*] există, totuşi, relaţii mai strînse decît între alte vocale, L. R. Zinder conchide că opoziţia /*i*/ ~ /*ы*/ este „şi fonematică şi nefonematică" (p. 65 ; cf. p. 19). Valabilitatea celor două argumente poate fi discutată ; nu e locul să ne oprim aici mai mult asupra acestui lucru. Cît despre deosebirea dintre [*i*] şi [*ы*], ni se pare demn de menţionat rezultatul la care s-a ajuns cu ajutorul analizei spectrale : L. A. Varşavski şi L. A. Cistovici vorbesc despre „dificultatea de a deosebi sunetul *ы* de *i*" (*Проблемы физиологической акустики*, IV, Moscova-Leningrad, 1959, p. 184). S-ar putea discuta şi în ce măsură numele proprii pot fi luate în consideraţie în analiza fonologică ; în nici un caz nu credem însă că un cuvînt care este şi nume propriu (avînd deja prin aceasta o situaţie specială în limbă) şi care, pe deasupra, este şi un împrumut recent, cu o frecvenţă foarte redusă — ar putea să servească la rezolvarea problemelor litigioase ale fonologiei unei limbi.

Numeroase pasaje din lucrarea lui L. R. Zinder sînt consacrate neutralizării opoziţiilor fonematice. După părerea autorului, deşi în cazurile de neutralizare opoziţia dintre două foneme nu poate fi folosită cu valoare fonologică, distincţia dintre cele două foneme nu dispare (p. 57). Dînd ca exemplu neutralizarea opoziţiei de sonoritate la sfîrşit de cuvînt, în limba rusă, autorul consideră că o dovadă a păstrării distincţiei dintre surde şi sonore o constituie faptul că în

anumite situaţii (de pildă, în cursul unei dictări) amîndouă categoriile de consoane pot fi pronunţate la finală. Cu toate acestea, L. R. Zinder admite, împreună cu R. I. Avanesov, existenţa unei unităţi fonologice superioare fonemului, numită „serie de foneme" (фонемный ряд) : fonemul /t/, de exemplu, în cuvîntul *ход* este membru al seriei fonematice /d — t/ (p. 59 ; cf. p. 249—250).

Din subcapitolul intitulat *Metodele foneticii* (p. 18—33), consacrat, aproape în întregime, foneticii experimentale, remarcăm, în special, expunerea asupra folosirii razelor Roentgen în cercetările de fonetică. Nu întîlnim însă nimic cu privire la foto-palatografie (metoda este descrisă, de exemplu, de David Abercrombie, *Direct Palatography*, în „Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft", X, 1957, 1, p. 21—25 ; cf. Gõran Hammarström, *ibidem*, 4, p. 323—336). Cît despre metoda analizei spectrale, ea este descrisă foarte sumar, în capitolul *Vocalele* (vezi, mai ales, p. 180—182), unde este menţionat spectrograful cu dispozitiv de fotografiere, dar nu şi spectrograful, mai răspîndit, de tip „sona-graph".

Capitolul al II-lea al cărţii începe cu o foarte clară şi concisă introducere în acustică, după care urmează subcapitolele consacrate anatomiei şi fiziologiei organelor vorbirii şi ale auzului. Ordinea nu este cea „tradiţională" ; credem însă că pentru a înţelege mai bine mecanismul de producere şi proprietăţile sunetelor vorbite este cît se poate de potrivită expunerea prealabilă a noţiunilor fundamentale ale acusticii.

În cele două capitole următoare (*Consoanele* şi *Vocalele*), după consideraţiile de ordin general, diversele categorii de sunete sînt descrise din punct de vedere articulatoric, acustic şi fonologic. Se dau indicaţii asupra răspîndirii diverselor tipuri de sunete în limbile globului, cu bogate exemplificări.

Foarte interesante ni se par pasajele referitoare la natura acustică a vocalelor şi subcapitolul intitulat *Diftongii şi diftongoizii*. În ce priveşte interpretarea diftongilor, L. R. Zinder subliniază, cu dreptate, importanţa datelor pur fonologice pentru stabilirea caracterului mono- sau difonematic al unui diftong (p. 219).

Din cele două capitole consacrate sunetelor în înlănţuirea lor, merită, în mod deosebit, să fie semnalate paginile despre schimbările fonetice şi despre silabă. Subliniind importanţa fenomenelor de fonologizare şi defonologizare în evoluţia laturii sonore a limbii, L. R. Zinder consideră că „şi-a pierdut sensul ipoteza schimbării treptate a sunetului vorbirii" (p. 266). Formularea ni se pare exagerată : schimbările petrecute pe plan fonologic nu exclud, ci, dimpotrivă, presupun schimbarea treptată a substanţei fonice, ca etapă prealabilă. Ce e drept, la p. 267 se vorbeşte despre schimbări cantitative care au ca urmare un salt calitativ, dar autorul se referă aici la dezvoltarea vocabularului (apariţia unor cuvinte noi) şi la schimbările din structura gramaticală a limbii, care pot duce la răspîndirea unei variante şi, apoi, la separarea ei ca fonem autonom. Noi credem însă că trebuie să avem în vedere, în primul rînd, schimbările cantitative legate de înseşi proprietăţile fonetice ale variantelor fonemelor. În anumite situaţii, un [*a*] poate să evolueze treptat spre [*æ*] sau spre [*e*] şi, în cele din urmă, să se confunde cu un fonem anterior sau să se constituie în unitate fonematică independentă. Schimbarea cantitativă constă în deplasarea treptată a punctului de articulaţie ; mutaţia fonologică nu presupune în mod obligatoriu o creştere numerică a cazurilor în care [*a*] se realizează ca vocală cu nuanţă prepalatală, Evident, din cele spuse nu trebuie să se tragă concluzia că factorii menţionaţi de L. R. Zinder sînt lipsiţi de importanţă ; ei influenţează însă oarecum din afară procesul discutat.

Capitolele finale ale cărţii au o întindere mai redusă ; nu ne vom opri prea mult asupra lor. Ar fi fost, poate, necesare mai multe exemple cu privire la transliteraţie şi la transcriere, ca o completare la cele arătate la p. 150—153 şi 203—207, unde se discută pe larg sistemul de transcriere al lui L. V. Şcerba şi clasificarea sunetelor propusă de acesta. În legătură cu problema clasificării, ar fi fost de dorit, de asemenea, o expunere mai amănunţită a criteriilor propuse

de Roman Jakobson, C. Gunnar, M. Fant şi Morris Halle; clasificarea dicotomică, pe baza analizei spectrale, este menţionată doar în treacăt (p. 201).

Deosebit de utilă este bibliografia de la sfîrşitul cărţii, care cuprinde două părţi : bibliografia de bază (27 de titluri) şi bibliografia suplimentară (164 titluri). Fără a face o analiză a acestei bogate bibliografii, menţionăm doar că ne-a surprins absenţa importantei lucrări a lui N. I. Jinkin, *Механизмы речи* (Moscova, 1958) şi a oricărei lucrări de A. Martinet. Ne gîndim, în primul rînd, la *Économie des changements phonétiques* (Berna, 1955), recent tradusă (parţial) în limba rusă şi la cunoscutul studiu *Un ou deux phonèmes?* (*Acta linguistica*, I, 1939, 2, p. 94—103), pe care ne-am fi aşteptat să-l vedem citat în legătură cu discuţia asupra interpretării fonologice a diftongilor (regulile pe care le-a dat N. S. Trubetzkoy pentru rezolvarea problemei „unul sau două foneme?" şi pe care le discută L. R. Zinder, la p. 218 şi urm., sînt analizate de A. Martinet).

Indicele de materii, cu trimiteri la paragrafe, facilitează consultarea cărţii. Expunerea este întovărăşită de un mare număr de tablouri şi figuri, în total circa 100 (chimograme, oscilograme, roentgenograme, palatograme etc.), clare şi bine alese.

În rezumat, cartea profesorului L. R. Zinder conţine un material bogat interpretat cu competenţă şi oferă sugestii pentru discuţii rodnice. În ciuda aridităţii inevitabile a unor capitole, lucrarea este în măsură să stîrnească, respectiv, să sporească interesul cititorului pentru fonetica şi fonologia generală.

Andrei Avram

VLADIMIR GEORGIEV, Българска етимология и ономастика (*Etimologie şi onomastică bulgară*)

Academia de Ştiinţe, Sofia, 1960, 180 p. + 2 hărţi

Lucrarea de faţă este o continuare a volumului Въпроси на българската етимология (*Probleme de etimologie bulgară*), apărut în 1958. Cercetările sînt o contribuţie la dicţionarul etimologic al limbii bulgare, din care prima parte este în curs de apariţie. Autorul schiţează întîi rezultatele obţinute pînă în prezent şi arată îndeosebi contribuţia lui Ştefan Mladenov, cel mai de seamă lingvist din generaţia trecută, care a realizat primul dicţionar etimologic al limbii bulgare, tipărit în 1941 sub titlul : „Етимологичен и правописен речник на българския книжовен език". Aflăm cu mult interes că Academia din Sofia a început strîngerea materialului toponimic de pe teritoriul Bulgariei : el va fi publicat pe raioane. Primele patru volume au şi apărut cuprinzînd raioanele : Bela Slatina, Lom, Părvomai şi Pirdop, la care au lucrat : I. Duridanov, K. Popov şi I. Zaimov. Acest material ne interesează de aproape, deoarece el oferă multe fapte utile pentru cunoaşterea şi aprofundarea toponimiei romîneşti.

În capitolul al doilea, autorul studiază hidronimia de pe teritoriul Bulgariei, şi anume hidronimia majoră. El cercetează mai întîi numele rîurilor mari, cu peste 100 km lungime, apoi pe cele ale rîurilor mijlocii, între 50 şi 100 km lungime. Din prima categorie fac parte 27 de nume, din a doua 58. Hidronimia majoră rezistă mai bine de-a lungul timpurilor, de aceea ne poate da un sprijin preţios la reconstituirea trecutului îndepărtat al poapoarelor. Astfel, din cele 27 de nume de rîuri mari, cel puţin 16 sînt de origine tracă, şi anume : *Marica, Tundža, Struma, Iskăr, Osăm, Iantra, Mesta, Vit, Timok, Ibar, Strjama, Nišava, Arda, Strumesniţa, Rusenski Lom* şi *Černi Lom*; 5 au origine slavă : *Veleka, Văča, Resava, Topolnica* şi *Skăt*; 2 sînt protobulgare : *Kamčija* şi *Luda Kamčija*; 1 este de origine grecească : *Provadijska reka*; 1 de

origine latină : *Ogosta* ; 1 de origine turcă : *Sazlijka* şi 1 de origine celtică : *Dunav*. Din categoria celor 58 de rîuri mijlocii, avem 33 nume slave, 13 nume turceşti, 9 nume trace, 1 nume latin, 1 nume grecesc şi 1 nume celtic. Rezultă de aici că toponimia mijlocie a fost mai uşor slavizată decît cea majoră ; şi că populaţiile mai recente şi-au impus nomenclatura pentru rîurile mici, dar n-au reuşit pretutindeni în ceea ce priveşte rîurile mari. Procentul numelor slave este mai mare în Bulgaria de apus (*Topolonec, Skăt, Visočica, Blato, Dragovištica, Sovoljanska Bistrica, Eleniška, Rila, Lebnica, Pirinska Bistrica, Topolnica, Mătivir, Luda Iana, Potoka, Pesčanik, Stara reka, Dospatska reka*) decît în Bulgaria de nord-est (*Vrana, Stara reka, Zlatarica, Veselina* şi *Belica*). Din această constatare, coroborată şi cu faptul că toponimia antică de origine slavă, citată de Prokopios, se afla în Moesia superioară şi Dardania, autorul trage concluzia că slavii au pătruns în Peninsula Balcanică pe la mijloc, din direcţia Banatului şi Olteniei, iar nu pe la răsărit, dinspre gurile Dunării. Această constatare este foarte interesantă şi trebuie reţinută. Am obiecta numai că Bulgaria de nord-est era în genere un podiş lipsit de rîuri : prin urmare, absenţa numelor slave nu poate fi socotită drept un argument, adică noi nu avem certitudinea deplină atunci cînd operăm cu un argument *a silentio*.

Capitolul al treilea înfăţişează fapte şi concluzii noi în domeniul substratului de origine tracă sau daco-moesiană. Autorul este un indo-europenist cu renume mondial : are cunoştinţe bogate, orizont larg şi metodă sigură ; înaintează cu precauţie şi nu alunecă pe panta şovinismului sau a ideilor preconcepute. În privinţa aceasta cititorul capătă sentimentul siguranţei şi se lasă condus cu încredere de către maestrul său. Din păcate, materialul documentar antic este extrem de sărac. Faptul acesta, pe de o parte, îngreunează cercetările, iar pe de alta lasă drum deschis polemicii. De aceea paginile de polemică din această carte s-au ivit mai mult din vina insuficienţei materialului decît a lipsei de pregătire a autorilor. Dar în orice ştiinţă lupta de opinii este necesară şi pozitivă. Pe bază de glose şi nume proprii autorul stabileşte sistemul fonetic al limbilor tracă, dacă şi frigiană. Prin urmare, el consideră aceste idiomuri drept limbi deosebite, iar nu simple dialecte ale grupului numit pînă acum de obicei traco-frigian. Faptele acestea sînt numeroase, iar rezultatele par convingătoare. Într-adevăr, avem dreptul să presupunem *a priori* că într-o regiune atît de întinsă care mergea din Asia Mică pînă în nordul Carpaţilor şi din Egeea pînă în Pont, în ţinuturi străbătute de munţi şi cu drumuri puţine, era greu să existe o limbă unitară. Autorii antici ne informează că acolo domina traca, iar daca se prezenta numai ca o variantă a ei. Dar anticii erau în genere slab informaţi în această privinţă. De aceea era de dorit ca cercetătorii contemporani să încerce a obţine mai multă precizare pe calea metodei comparative. Rezultatele dobîndite de acad. Georgiev sînt pozitive şi vor contribui, fără îndoială, la adîncirea cunoştinţelor noastre în acest domeniu. Pare acum plauzibil că de-a lungul Dunării, în Dacia şi în Moesia, se vorbea o limbă, adică limba dacă sau daco-moesică, iar la sud de Haemus stăruia o limbă deosebită, limba tracă. Această distincţie obţinută pe bază de fapte concrete, rămîne utilă. Prin urmare, limba romînă ar fi urmaşa limbii daco-moesice, dar nu şi a limbii trace. În continuare, autorul analizează materialul limbii daco-moesice în comparaţie cu datele oferite de limbile romînă şi albaneză ; el distinge numeroase asemănări sau dezvoltări paralele şi deduce că romîna şi albaneza s-au dezvoltat dintr-un trunchi comun, adică din limba daco-moesică. Aşadar, albaneza ar fi continuatoarea limbii daco-moesice, nu a illyrei sau a tracei, cum s-a crezut pînă acum. Daco-moesienii ar fi stăruit pînă în veacul al VI-lea al erei noastre pe Dunăre şi în Dardania, apoi sub presiunea slavilor ar fi fost dispersaţi şi împinşi în mai multe direcţii : viitorii romîni rămînînd la nord, aromînii şi meglenoromînii spre sud, istroromînii spre vest, iar albanezii spre sud-vest. Este vrednic de reţinut că în această concluzie acad. Georgiev se întîlneşte cu învăţatul nostru Al. Philippide, numai cu deosebirea că cel din urmă îi socotea pe albanezi de origine panonică.

Faptele discutate cu pricepere de către acad. Georgiev cu greu pot fi rezumate aici, dar ele sînt indispensabile pentru cunoaşterea etnogenezei romînilor. De aceea recomand cu stăruinţă această carte cercetătorilor noştri. Pentru mine mai rămîn unele îndoieli, pe care încerc să le înfăţişez în următoarele puncte :

1. — Prezenţa inscripţiilor latineşti pe aproape întreg teritoriul Albaniei de astăzi arată că pătrunderea elementului latin în albaneză a putut avea loc pe teritoriul actual.

2. — Faptul că peste 1/3 din elementul latin din albaneză lipseşte în romînă şi mai bine de 106 cuvinte de origine latină lipsesc în celelalte limbi romanice par a fi un indiciu că albaneza ocupă un loc aparte.

3. — Elementele vechi greceşti din albaneză şi cele din romînă nu se acopăr. În albaneză pot fi considerate de origine veche grecească următoarele 24 de cuvinte : *bretëk, diall, drapën, fjer, krua, k'ershi, l'abrik, l'akën, l'ëpjetë, l'ëkeni, mangë, mauϑi, mërajë, mokërë, pjepën, presh, ragal', shark, sherp, shkarpë, shpellë, upeshk, voes* şi *zell.* Elementele vechi greceşti din romînă sînt: *broatec, ciumă* „umflătură", *ciurlă, ciutură, frică, jur (giur), mic, plai, proaspăt, spîn, stup, stur* şi *trufă.*

4. — Stăruinţa daco-moesienilor pe Dunăre şi în Dardania pînă în veacul al VI-lea, adică pînă la venirea slavilor, precum şi dezvoltarea din acest grup a romînei şi albanezei lasă loc unei nedumeriri : de ce s-au născut din el două limbi deosebite, şi nu una singură ?

Eforturile care au loc în Bulgaria sub conducerea acad. Georgiev pentru publicarea unui nou dicţionar etimologic şi pentru strîngerea materialului toponimic vor aduce mai multă lumină în sectoarele încă slab luminate sau întunecoase ale trecutului popoarelor balcanice. Cercetătorii romîni sînt direct interesaţi în acest domeniu pentru a adînci cunoştinţele despre trecutul mai îndepărtat al limbii noastre.

H. Mihăescu

R. G. PIOTROVSKI, Формирование артикля в романских языках *(Formarea articolului în limbile romanice. Alegerea formei)*

Editura Academiei de Ştiinţe, Moscova-Leningrad 1960, 163 p.

E o lucrare bine informată, care tratează problema în ansamblu. Autorul conduce discuţia în chip magistral, atît pentru faptele din apus cît şi pentru cele din răsărit, însă dă mai multă atenţie limbii romîne : aceasta se explică prin complexitatea şi singularitatea articolului din limba noastră. În capitolul întîi (p. 5—49) analizează situaţia pronumelui latinesc şi arată că formele *is, idem, iste* şi *hic* au fost concurate de *ipse* şi *ille,* care singurele s-au impus ca articol în limbile romanice. *Ipse* a stăruit într-o zonă îngustă cuprinzînd Sardinia, insulele Baleare, o parte din Catalonia şi sudul Franţei, iar *ille* s-a impus în restul Romaniei. *Ipse* se întîlnea în latina tîrzie îndeosebi în scrierile cu caracter comercial şi circula mai des în limbajul oamenilor de afaceri. Stăruinţa lui pe o zonă îngustă de circa 130 km lărgime în Mediterana apuseană este explicată de autor prin intensitatea schimburilor comerciale din acele părţi ale împărăţiei romane. Capitolul al doilea (p. 50—86) tratează procliza articolului în Romania apuseană şi centrală, unde fixarea pronumelui prepozitiv ca articol hotărît „a fost condiţionată de tendinţe interne de natură sintactico-fonetică" (p. 86). În capitolul al treilea (p. 87—96) autorul discută cronologia transformărilor din Romania apuseană. Capitolul al patrulea (p. 97—142) poartă titlul : „Postpunerea articolului hotărît în Romania balcanică (*homo ille*)". Teoria substratului este respinsă prin argumentul că articolul postpus lipseşte în dalmată, iar în albaneză şi bulgară apare într-o fază

relativ recentă. Substratul n-a acţionat asupra acestor limbi, deci n-a putut lăsa urme nici în romînă. Deşi şubred, fiind doar un argument *a silentio*, el trebuie luat în seamă. Personal, eu nu cred în acţiunea substratului în acest domeniu. Autorul înlătură de asemenea şi teoria influenţei limbii bulgare asupra postpunerii articolului romînesc, prin dovada că articolul postpus din bulgară apare relativ tîrziu, adică aproximativ în veacul al XI-lea. Postpunerea în albaneză datează din secolul al XIII-lea sau al XIV-lea. În ceea ce priveşte teoria originii pur romanice (latineşti) a postpunerii articolului romînesc, teorie susţinută astăzi de majoritatea specialiştilor, autorul spune că ea reprezintă un progres, dar nu şi o rezolvare a problemei. După părerea lui Piotrovski, trecerea de la pronume la articol şi fixarea articolului postpozitiv în romînă a fost un proces îndelungat, care s-a încheiat aproximativ în veacul al XI-lea şi s-a desfăşurat îndeosebi în secolele VII-IX sub influenţă slavă şi după un model slav : „schema *homo ille* a fost înviorată şi susţinută de formula чловѣкъ-тъ" (схема *homo ille* была оживлена и поддержана формулой чловѣкъ-тъ, p. 141). Autorul a dezvoltat această teorie cu exemple mai numeroase în următoarele articole pregătitoare : Славянские элементы в румынском языке (постпозиция артикля). Учёные записки АГПУ им. А.И. Герцена, том. XCIII факультеты английского и романских языков, Leningrad 1954; Формирование артикля в романских языках. Автореф. Leningrad 1956; Еще раз об аналитической форме слова (артикль + существовательное), în Известия Академии Наук СССР, Отделение литературы и языка, том. XVI, выпуск 4 (1957) 346—351; Еще раз о препозитивном употреблении определенного артикля в балкано-романских языках и диалектах, în Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР, 12 (1957) 101—107; О сравнительной хронологии постпозиции определенного артикля в так называемых балканских языках, în Вопросы славянской языкознания, IV (1959) 8 — 20. Critica teoriilor false şi bogăţia de fapte din aceste studii vor contribui fără îndoială la adîncirea cunoştinţelor despre trecutul limbii noastre: hărnicia şi ascuţimea de judecată sînt calităţi incontestabile în lucrarea de faţă. Trebuie să avem în vedere că problema postpunerii articolului este foarte complexă şi greu de dezlegat, din cauza sărăciei mijloacelor noastre de informaţie. Ea este şi o problemă de lingvistică generală, putînd fi urmărită într-un cadru mai larg. De altfel autorul şi-a dat seama de aceste greutăţi şi a căutat să le evite, fie prin consideraţii generale din domeniul slavisticii, fie uneori chiar cu sprijin dinafara lingvisticii indoeuropene, citînd exemple din limbile fino-ugrice. Apoi grija de a încadra romîna în complexul balcanic şi de a studia cu atenţie situaţia din dalmată, albaneză şi bulgară precum şi felul cum autorul stăpîneşte literatura problemei şi materialele folosite rămîn de asemenea o dovadă că avem în faţa noastră o încercare serioasă, care trebuie apreciată cu toată lauda. Greutatea constă în aceea că pentru o lungă perioadă de timp, adică tocmai pentru epoca genezei limbii noastre, între veacurile VII—X, nu avem despre ea nici un fel de ştire scrisă. Mai mult, nu dispunem de date comparative nici asupra limbilor vecinilor noştri. De aceea primele texte vechi slave din a doua jumătate a secolului al IX-lea au pentru noi o importanţă considerabilă şi trebuiesc folosite cu cea mai mare grijă. Împrejurarea că nu dispunem de ştiri directe face să ne îndreptăm atenţia cu interes spre rezultatele obţinute de slavişti pe cale comparativă. Prin urmare, în domeniul romînei romanistica se îmbină în chip necesar cu slavistica şi cu balcanistica. Această concluzie se desprinde din însuşi cuprinsul lucrării de faţă şi ea face cinste autorului. Calea a fost deschisă de Petar Skok şi este urmată astăzi în domeniul slavisticii de Ivan Popović şi de alţi lingvişti, iar R. G. Piotrovski aduce de asemenea servicii lingvisticii romîneşti.

„Les articles définis", scrie lingvistul francez J. Vendryes în cartea sa *Le langage*, „dans toutes les langues sont d'anciens démonstratifs". Nu avem nici o îndoială : articolul definit din romînă s-a dezvoltat din demonstrativul latin *ille.* Mai greu de precizat însă este topica lui *ille,* adică locul determinantului faţă de determinat, a demonstrativului faţă de substantiv. Nu

dispunem încă de un studiu critic complet asupra topicei lui *ille* în latina tîrzie : pentru cercetarea genezei articolului enclitic romînesc, am avea nevoie de o statistică completă. Apoi, nu cunoaştem încă bine deosebirile latinei balcanice faţă de cea din provinciile occidentale ale imperiului roman. Autorul se referă la recenta mea lucrare şi conchide că nu existau deosebiri esenţiale între est şi vest. Într-adevăr, aceasta este concluzia care se desprinde în chip neîndoios din cercetarea textelor şi inscripţiilor latineşti din provinciile dunărene. Dar aceste materiale mergeau pe linia tradiţiei literare scrise şi purtau în parte un caracter convenţional : aşadar, avem dreptul să bănuim că realităţile lingvistice de sub această „pojghiţă", să zicem aşa, erau fără îndoială mult mai complexe şi mai bogate. Această bogăţie şi complexitate vor rezulta mai bine dintr-o cercetare exhaustivă a onomasticei şi toponimiei balcanice de origine latină precum şi a elementului romanic din romînă şi din toate limbile balcanice. Problema este înscrisă în planul „Comisiei pentru studiul formării limbii şi poporului romîn", însă mai are nevoie de cîţiva ani de cercetări stăruitoare. Vom avea atunci un tablou cuprinzător, un repertoriu complet al latinităţii balcanice, iar faptul acesta va fi de folos nu numai lingvisticii romîneşti, ci şi slaviştilor, balcanologilor şi indoeuropeniştilor.

Cred că articolul enclitic romînesc este o dezvoltare internă a limbii noastre din demonstrativul latin *ille*, care a avut multă vreme, în romanitatea dunăreană, o situaţie labilă, aflîndu-se cînd înainte, cînd după substantiv. O cercetare mai atentă a topicei demonstrativelor romîneşti ar uşura într-o anumită măsură şi problema cercetării articolului enclitic. Cartea lui R. G. Piotrovski rămîne o contribuţie serioasă în această privinţă, atît prin bogăţia materialelor discutate, cît şi prin judecăţile şi viziunea ei de ansamblu. În ştiinţă au importanţă, ce-i drept, rezultatele, dar într-o măsură şi mai însemnată ne place şi ne pasionează drumul străbătut de cineva pentru a ajunge la aceste rezultate, adică metoda de lucru. Autorul cărţii de faţă a făcut o sforţare vrednică de laudă, iar prin metoda sa poate sluji ca model lingviştilor noştri.

H. Mihăescu

BOLLETTINO DELL'ATLANTE LINGUISTICO MEDITERRANEO,

Istituto per la collaborazione culturale, Venezia-Roma, 1 (1959), 258 p.

În lingvistică, ca şi în alte domenii ale ştiinţei, s-au înregistrat, în ultimul timp, progrese deosebite, care s-au manifestat, de cele mai multe ori, în tendinţa de perfecţionare a metodei de cercetare. Unul dintre aceste progrese în studierea limbilor este *Atlasul lingvistic mediteranean*, al cărui Buletin a apărut, în cursul anului trecut, la Venezia, sub direcţia lui Mirko Deanović şi Gianfranco Folena şi sub redacţia lui Manlio Cortelazzo.

Metoda geografiei lingvistice, aşa cum a fost ea folosită de la Gilliéron pînă în zilele noastre, a avut ca obiect de studiu, de obicei, o singură limbă, în cercetarea căreia s-a pornit de la o unitate presupusă, pentru a i se arăta diferenţele. Această particularitate a începuturilor geografiei lingvistice se explică prin rezultatele la care ajunsese lingvistica în acea vreme. Rousselot (*Modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente)*, 1891), Gauchat (*L'unité phonétique dans le patois d'une commune*, 1905) şi Terracher (*Les aires morphologiques dans les parlers populaires du nord-ouest de l'Angoumois (1800—1900)*, 1914) ajungeau la concluzia, deosebit de importantă la sfîrşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru, că vorbirea omenească este lipsită de unitate chiar în sînul unei familii sau al unui sat. Atlasele lingvistice, influenţate de ideile dominante ale epocii în care apăreau, urmau să arate diversele aspecte ale diferenţierii pe un teritoriu lingvistic mai întins. Mai tîrziu, datorită

realizărilor şcolii lingvistice franceze, în frunte cu Meillet, au început să fie subliniate asemănările, care devin tot mai numeroase, dintre limbile europene ; Trubetzkoy şi Jakobson au mers mai departe, dezvoltînd teoria uniunilor lingvistice. În aceste condiţii, geografia lingvistică, ca metodă de cercetare, a început să fie adaptată la necesităţile noi ale ştiinţei. Apare astfel ideea folosirii metodei lingvisticii geografice în rezolvarea unor probleme diferite de cele pentru care ea fusese creată. Prima formă concretă a acestei încercări este viitorul *Atlas lingvistic mediteranean*, care îşi propune să adune trăsăturile comune ale limbilor vorbite de popoarele din bazinul Mării Mediterane şi al Mării Negre.

Cu toată noutatea pe care o prezintă, subliniată în multe dintre articolele din acest prim volum al Buletinului ALM (v. Mirko Deanović - Gianfranco Folena, *Prospettive dell'Atlante Linguistico Mediterraneo*, p. 7—12 ; André Martinet, *Affinité linguistique*, p. 145—152 ; Arnold Steiger, *A propos de l'Atlas Linguistique Méditerranéen*, p. 139—144), lucrarea de care ne ocupăm rămîne un a t l a s lingvistic, deci o operă care porneşte de la principiile geografiei lingvistice. Acest lucru poate fi observat chiar numai din simpla cercetare a felului de culegere şi de prezentare a materialului viitorului atlas (M. Deanović - G. Folena, *Prospettive*..., l. c.), cît şi mai ales din faptul că principalele concluzii ale geografiei lingvistice (migrarea şi stratificarea cuvintelor) stau la baza ALM. De fapt, *Atlasul lingvistic mediteranean* are drept scop să arate t r ă s ă t u r i l e c o m u n e ale limbilor din bazinul Mării Mediterane şi al Mării Negre, care se pot explica, în primul rînd, prin migrarea cuvintelor. Amintim, în acelaşi timp, că multe dintre elementele comune limbilor vorbite în această parte a lumii sînt rezultatul diferitelor influenţe care pot fi urmărite în decursul timpurilor. Afirmaţia noastră îşi găseşte verificarea chiar la o parcurgere fugitivă a cuprinsului primului volum din Buletinul Atlasului lingvistic mediteranean. Dacă unele dintre articole (Louis Michel, *Noms de l'alose dans le golfe du Lion et migration d'un nom atlantique en Méditérranée*, p. 167—177 ; B. E. Vidos, *It.* ***caravella***, p. 179—183 ; Giovanni Maver, *Dal Tirreno all'Adriatico : considerazioni intorno ad alcuni termini marinareschi*, p. 185—195 ; Henry and Renée Kahane, *Italo - Byzantine Etymologies V*, ***avaria*** *„average"*, p. 211—214) se ocupă aproape în mod exclusiv de felul cum migrează cuvintele, în condiţiile speciale pe care le oferă marea, altele (Carlo Battisti, *Esperienze ad Otranto col questionario dell'ALM*, p. 115—126 ; Gerhard Rohlfs, *Terminologia marinaresca nel Salento*, p. 133—138 ; Maria Schiariti, *Appunti su variazioni ittionimiche in parti vicini delle Callabria tirrenica*, p. 197—205 ; Manlio Cortelazzo, *L'elemento romanzo nei portolani greci*, p. 215—221) subliniază existenţa unor straturi în vocabularul marinarilor şi pescarilor din Marea Mediterană.

Spre deosebire de atlasele existente, *Atlasul lingvistic mediteranean* nu porneşte de la o unitate presupusă, pentru a arăta diferenţele existente în cadrul acestei unităţi, ci de la mai multe limbi, aparţinînd unor familii diferite, pentru a sublinia trăsăturile comune ale acestora. Din această cauză, concluziile care se vor trage pe baza materialului pus la dispoziţie de ALM nu vor urmări probleme de felul celor care au stat în centrul atenţiei lui Gilliéron (omonimia, cauzele şi căile de înlăturare a ei), care, în fond, arată modul cum s-au produs d i f e r e n ţ i e r i l e l i n g v i s t i c e, ci vor fi concluzii care vor prezenta procesul formării aşa numitelor a f i n i t ă ţ i l i n g v i s t i c e. Pînă acum problema afinităţilor lingvistice, aşa cum arată şi Martinet (*Affinité*..., p. 145 şi urm.), nu a fost discutată cu ajutorul unui material bogat care să permită observarea procesului de formare a acestora. Experienţa care se va face, pentru lexic, cu ajutorul ALM, va permite extinderea metodei şi la celelalte sectoare ale limbii.

Dacă în cele mai multe dintre atlasele lingvistice este urmărit mai ales graiul conservator, păstrat de obicei în localităţi mai îndepărtate de căile de comunicaţie, în ancheta pentru *Atlasul lingvistic mediteranean* se dă o mare atenţie porturilor, deci localităţilor mai expuse la inovaţii (Deanović - Folena, *Prospettive*..., p. 9). Procedeul teoretic just, are dezavantajul că limitează, dacă nu chiar ignorează, cercetarea diferitelor straturi de civilizaţie (în localităţile

mai mici de pe ţărmul mării se pot păstra resturi ale unor straturi de civilizaţie dispărute în celelalte localităţi anchetate. În trecut au existat probabil alte legături şi alte raporturi între centrele pescăreşti şi marinăreşti de pe ţărmurile Mării Mediterane şi ale Mării Negre).

★

Articolele din primul volum al *Atlasului lingvistic mediteranean* ridică, pe lîngă problemele privind structura acestui nou atlas lingvistic, o serie de chestiuni, mai speciale, pe care le vom discuta mai jos. Este vorba de unele aspecte ale metodei întrebuinţate pentru culegerea materialului.

Cea mai importantă problemă este aceea a chestionarului, publicat de altfel în întregime în primul volum al Buletinului (*Il Questionario dell'ALM*, p. 23—109). Iniţiatorii ALM au vrut să cuprindă toate problemele terminologiei pescăreşti şi maritime, care ar putea furniza material pentru sublinierea concordanţelor dintre limbile vorbite în bazinul Mării Mediterane şi al Mării Negre. De aceea ei au inclus în chestionar întrebări variate privind toate aspectele acestor terminologii : geomorfologia, meteorologia, navigaţia, astrele, tipuri de ambarcaţiuni, comerţul maritim, fauna şi flora, pescuitul. Analiza raporturilor existente între diferitele capitole ale chestionarului de care ne ocupăm scoate la iveală o serie de fapte care contravin în parte chiar scopului propus iniţial de autorii acestui atlas.

Astfel surprinde numărul exagerat de mare de întrebări — peste 250 dintr-un total de 810 — consacrat termenilor privind fauna. Aceasta este cu atît mai ciudat cu cît Battisti şi Deanović, doi dintre savanţii care conduc lucrările *Atlasului lingvistic mediteranean*, au observat, în cursul anchetelor de probă, că răspunsurile la aceste întrebări sînt foarte sărace în raport cu atenţia dată lor de chestionar (v. C. Battisti, *Esperienze*..., p. 114—115 şi Mirko Deanovič, *Esperienze nell'Adriatico orientale col questionario dell'ALM*, p. 131 şi 132). Existenţa unui număr aşa de mare de întrebări pentru faună este contrazisă de faptul că speciile de peşti şi de crustacei sînt diferite de la o mare la alta (cf. Vojmir Vinja, *La préparation des catalogues des noms des poissons et la méthode de la géographie linguistique*, p. 157—159) şi că deci, la foarte multe dintre aceste întrebări, nu se vor înregistra răspunsuri (cf. Michele Melillo, *Cultura neolatina*, XIX, 1959, 3, p. 276). Pe de altă parte, chiar avînd o listă aşa de bogată, din chestionar vor lipsi mereu o serie de întrebări pentru anumiţi peşti. Ancheta făcută pentru romînă la Constanţa a arătat acest lucru. Procedînd în felul acesta, în loc să arătăm trăsăturile comune limbilor popoarelor din Mediterană şi Marea Neagră, vom ajunge la sesizarea diferenţelor care există între aceste limbi.

Atlasul lingvistic mediteranean nu este numai un atlas l i n g v i s t i c, ci, datorită scopului şi metodelor folosite, el este un atlas l i n g v i s t i c o - e t n o g r a f i c, care poate să fie pus, din acest punct de vedere, alături de AIS şi de ALR. Unitatea de limbă a popoarelor din bazinul Mării Mediterane şi al Mării Negre este, în primul rînd, rezultatul unei unităţi de civilizaţie. Or, tocmai aceste elemente de civilizaţie sînt oarecum neglijate în chestionarul pe care îl discutăm. Dacă e adevărat că pentru tipurile de ambarcaţiuni se acordă un număr de 170 de întrebări, pentru diferitele unelte de pescuit chestionarul are abia 60 de întrebări. Disproporţia aceasta am observat-o, din nou, în cursul ultimei anchete, făcute în vara anului 1960, cînd am adunat un număr foarte mare de termeni privind diferitele instrumente, sau părţi ale acestora, neincluse în chestionar, în timp ce pentru unele întrebări din capitolul privind ambarcaţiunile nu am putut primi răspunsuri.

Ultima remarcă ne permite să aducem cîteva observaţii în legătură cu autenticitatea materialului pe care îl va da *Atlasul lingvistic mediteranean*. Ca în alte atlase lingvistice, în viitorul atlas mediteranean, pentru fiecare localitate va fi anchetat un singur subiect. Procedînd în acest fel, ALM va permanetiza, aşa cum observă şi Melillo (*loc. cit.*, p. 277), una dintre părţile

slabe ale metodei gilliéroniene, fiindcă, după cum a arătat Jaberg (*Romania*, 1924), Edmont a înregistrat în ALF „vorbirea", cu pronunţarea ei accidentală. De aceea, considerăm că în fiecare localitate ar trebui anchetate mai multe subiecte. Aceasta se impune mai ales pentru limbile în care toată terminologia pescărească şi marinărească se bazează pe răspunsurile unei singure sau a două persoane (v. cazul Bulgariei, Ciprului, Siriei, Libanului, Israelului, Egiptului, Maltei sau al Marocului). Anchetarea unui singur informator într-o localitate dată va da o imagine falsă a realităţii mediteraniene (cf. Battisti, *Esperienze*..., p. 117, 118) şi, în acelaşi timp, nu va permite urmărirea uneia dintre problemele pe care ALM şi-a propus să le arate, şi anume nu va putea arăta „stratificarea socială" a terminologiei pescăreşti şi marinăreşti (cf. Deanović - Folena, *Prospettive*..., p. 9). De asemenea, cine va încerca reconstituirea istoriei popoarelor din bazinul Mării Mediterane şi al Mării Negre (cf. Steiger, *A propos de l'Atlas Linguistique Méditerranéen*, p. 139) va putea fi indus în eroare de rezultatele incomplete ale unei astfel de anchete. Interogarea mai multor subiecte va contribui în plus la obţinerea unor materiale mai variate, care ar completa chestionarul.

Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo are menirea de a pune la dispoziţia cercetătorului un material auxiliar pentru interpretarea justă a faptelor comune limbilor din Mediterană şi Marea Neagră. El este un mijloc de exprimare a ideilor specialiştilor din diferite domenii ale lingvisticii : romanistică, slavistică, orientalistică etc., în legătură cu metodele de cercetare a terminologiei maritime şi pescăreşti. După lectura primului volum al acestui buletin putem constata, cu plăcere, că multe dintre ţelurile propuse au şi fost realizate. Pe lîngă articolele al căror titlu le-am amintit, volumul în discuţie cuprinde articole speciale (Francesco de B. Moll, *Alguns derivats del llatí* rete *en català*, p. 163—166 ; Oronzo Parlangèli, *La coltivazione dei mitili nel lago di Ganzirri (Messina). Saggio di terminologia*, p. 207—210), o rubrică de recenzii şi una de bibliografie (Manlio Cortelazzo, *Bibliografia italiana* (1938—1958), I, p. 227—245 şi Ivan Petkanov, *Cenni di bibliografia bulgara*, p. 246).

Datorită calităţilor arătate, *Bollettino dell'ALM* îşi justifică încrederea tuturor celor care îl consultă.

M. Sala

CĂRŢI ŞI REVISTE SOSITE PÎNĂ LA 31 DECEMBRIE 1960

A. CĂRŢI

GIOVANNI ALESSIO, *Postile al Dizionario etimologico italiano*, Napoli, 1957–1958, 260 p.

W. S. ALLEN, *On the Linguistic Study of Languages*, Cambridge, 1957, 30 p.

MANUEL ALVAR, *Documentos de Jaca* (1362—1502), Zaragoza, 1960, 152 p.

MANUEL ALVAR, *Los nuevos atlas lingüísticos de la Romania*, Granada, 1960, 80 p.

JACQUES ANDRÉ, *Lexique des termes de botanique en latin*, Paris, 1956, 343 p.

Н. Д. АНДРЕЕВ, *Германский глагольный аблаут в свете ларингальной теории*. Extras din: *Труды Института языкознания АН СССР*, IX, 1959, p. 149—160.

Н. Д. АНДРЕЕВ, *Из проблематики индоевропейских ларингалов*. Extras din: *Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР*, 1959, 12, p. 18—30.

Н. Д. АНДРЕЕВ. *Мета-язык машинного перевода и его применение*. Extras din: *Материалы по машинному переводу* I. *Ленинградский Ордена Ленина Государственный университет имени А. А. Жданова*, 1958, p. 40—60.

Н. Д. АНДРЕЕЕВ, *Принципы построения электрочитающих устройств*. Extras din: *Материалы по машинному переводу* I. *Ленинградский Ордена Ленина Государственный университет имени А. А. Жданова*, 1958, p. 223—226.

Н. Д. АНДРЕЕВ, *Совещание по математической лингвистике*. Extras din: *Вопросы языкознания*, 1960, I, p. 131—137.

ASTRID BAECKLUND, *Personal Names in Medieval Velikij Novgorod, I. Common Names*, Stockholm, 1959, 195 p.

MANFRED BAMBECK, *Lateinisch-romanische Wortstudien*, Wiesbaden, 1959, 142 p.

ANDREW D. BOOTH, L. BRANDWOOD, J. P. CLEAVE, *Mechanical Resolution of Linguistic Problems*, London, 1958, 306 p.

ROGER W. BROWN, IRVING M. COPI, DON E. DULANEY, WILLIAM K. FRANKENA, PAUL HENLE, CHARLES L. STEVENSON, *Language, Thought & Culture*, Ann Arbor, 1958, 274 p.

Р. А. БУДАГОВ, *„Словарь трудностей французского языка" и его значение для культуры речи*. Extras din: *Вопросы языкознания*, 1959, 2, p. 73—81.

L. R. CASTELLANO, *Contribución al vocabulario del bable occidental*, Oviedo, 1957, 540 p.

LUIS F. LINDLEY CINTRA, *A linguagem dos foros de Castelo Rodrigo*, Lisboa, 1959, 596 p.

LUIS JAIME CISNEROS, *Lengua y Estilo*, Tomo I, Lima, 1959, 320 p.

Н. И. ДУКЕЛЬСКИЙ, *Метод пересадки звуков речи в фонетике*. Extras din: *Вопросы языкознания*, 1958, I, p. 85—96.

ALFRED ERNOUT, FRANÇOIS THOMAS, *Syntaxe latine*, 2e édition, Paris, 1959, XX + 522 p.

Езиковедско-етнографски изследвания в памет на академик Стоян Романски, Sofia, 1960: V. SKALIČKA, *Das Wesen des Satzes*, p. 17–20; Л. А. БУЛАХОВСКИЙ, *Древнейшая славянская метатония акутовых долгот (закон А. Мейе)*, p. 21—26; ANDRÉ VAILLANT, *La préposition séparée du substantif*, p. 27–32; ALEXANDRU GRAUR, *Nomina numina*, p. 33–36; Н. В. СТАВРОВСКИЙ, *О методах синхронического синтаксического исследования*, p. 37—48; ZDZISŁAW STIEBER, *Przyczynek do zagadnienia palatalności w językach słowiańskich*, p. 49–52; ИВАН ЛЕКОВ, *Към въпроса за устройството на падежната система в славянските езици*, p. 53 — 66; TADEUSZ LEHR-SPŁAWIŃSKI, *Przyczynek do dziejów staroruskiego języka kulturalnego*, p. 67–70; JAN OTRĘBSKI, *Russische Wortdeutungen*, p. 71–72; PRZEMYSŁAW ZWOLIŃSKI, *Czy i kiedy mazurzyły XVI-wieczne Małopolanki*, 73–78; ВИНЦЕНТ БЛАНАР, *Влиянието на българския език върху езика на словаците и чехите в България*, p. 79—90; СВЕТОМИР ИВАНЧЕВ, *Следи от словашко влияние върху някои плевенски и никополски говори*, p. 91—102; АНА ИВАНОВА, *Следи българско влияние в езика на ,,Повесть временных лет'' и ,,Слово о полку Игореве''*, p. 103—108; САВА ЧУКАЛОВ, *Руско-българска омонимика*, p. 109—132; ИВАН ПЕТКАНОВ, *Руски соболь в романските езици*, p. 133—136; О. Н. ТРУБАЧЕВ, *Славянские этимологии 24 — 27*, p. 137 — 144; ГАЛИНА ТАГАМЛИЦКАЯ, *О развитии некоторых значений дательного падежа в русском и болгарском языках*, p. 145—168; Й. ЕЛЕНСКИ, *Към историята на еровите гласни в староруски език*, p. 169—194; РАДОСЛАВ ВЕЧЕРКА, *К синтаксису имен числительных в старославянском языке*, p. 195—208; Е. В. ЧЕШКО, *К истории глаголов движения*, p. 209—216; БЛАЖКО БЛАЖЕВ, *Адвербиални предложни съчетания със значение за място и оттенък за състояние от типа* на топло, p. 217—230; КИРИЛ МИРЧЕВ, *За новите морфологически черти в Пражкото евангелие—среднобългарски паметник от* XV *в.*, p. 231 — 238; СТОЙКО СТОЙКОВ, *Образуване на бъдеще време (футурум) в съвременния български език*, p. 239—258; СТОЯН СТОЯНОВ, *Към въпроса за употребата и значението на определителния член в съвременния български книжовен език*, p. 259 — 270; ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН, *Един въпрос на българската лексикография*, p. 271 — 274; С. СПАСОВА-МИХАЙЛОВА, *Пространствени предлози в български език, които завършват на* -д, p. 275 — 282; ГЕОРГИ ПОПИВАНОВ, *Глаголите с представка* с- *в български език*, p. 283—292; РАДОСЛАВ МУТАФЧИЕВ, *Към въпроса за лексикалното значение на думата*, p. 293—308; КРИСТАЛИНА ЧОЛАКОВА, *Някои особености в семантико-граматическите функции на наречията ,,как, както и като''*, p. 309—318; КЕТИ НИЧЕВА, *Към въпроса за връзката на лексикалните значения на глаголите в български език с някои техни граматични особености*, p. 319 — 326; ЦВЕТАНА МАКЕДОНСКА, *П. Р. Славейков като лексикограф*, p. 327 — 344; С. Б. БЕРНЩЕЙН, *Към историята на българската диалектология*, p. 345 — 348; ROGER BERNARD, *Etude de quelques mots du dialecte de Razlog d'après le tome XLVIII du Сборник за народни умотворения* и народопис, p. 349—378; БОРИС СИМЕОНОВ, *Членната форма в преходните говори*, p. 379 — 392; ANDRÉ MAZON, Νεστραμιωτικά, p. 393–400; КИРИЛ КОСТОВ, *Няколко немски заемки в западните български говори*, p. 401—404; МОСКО МОСКОВ, *Българската дума ,,хаван''* p. 405—406; АЛЕКСАНДЪР АРНАУДОВ, *За думата* тлакана, p. 407—408; АНА СПАСОВА, *За някои думи за италиански произход в нашия език, свързани с мореплаването*. 409—414; ЙОРДАН ЗАИМОВ, *Къде е писано Добрейшовото евангелие*, p. 415—420; ИВАН ГЪЛЬБОВ, *Ямболският надпис*, p. 421—428; РУСИ СТОЙКОВ, *Селищни имена в западната половина на България през XVI век*, p. 429—456; КОНСТАНТИН ПОПОВ, *Страници от поселищната история на Белослатинско*, p. 457—468; ИВ. ДУРИДАНОВ, *Нови данни от топонимията за изчезнало румънско население в Софийско*, p. 469 — 478; ИВАН ДУЙЧЕВ, *Пресиам -Персиан. Принос към ономастиката на българското средновековие*, p. 479 — 482; РОМАН ЯКОБСОН, *Великая Моравия или Великая над Моравой?* p. 483—486; IORGU IORDAN, *Note de toponimie romînească*, p. 487—496; ВЛАДИМИР ГЕОРГИЕВ, *Към тракийската лексика*, p. 497—504; Г. ХАЗАИ, *Принос към въпроса за класификацията на балканските турски говори*, p. 505—512.

ERNESTO FARIA, *Fonética Histórica do Latim*, Ed. 2ª, Rio de Janeiro, 1957, 302 p.

HERMANN M. FLASDIECK, *Pall Mall. Beiträge zur Etymologie und Quantitätstheorie*, Tübingen, 1955, Extras din *Anglia*, 72, p. 129—348.

G. GARBINI, *Il semitico di nord-ovest*, Napoli, 1960, 206 p.

ANGEL R. FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, *El habla y la cultura popular de Oseja de Sajambre*, Oviedo, 1959, 386 p.

JOSÉ MANUEL GONZÁLEZ, *Toponimia de una parroquia asturiana*, Oviedo, 1959, 484 p.

GEORGES GOUGENHEIM, *Dictionnaire fondamental de la langue française*, Paris, 1958, 255 p.

ALOIS GREGOR, *Slovník nářečí slavkovsko-bučovického*, Praha-Brno, 1959, 201 p.

A. GRIERA, *Vocabulario vasco*, I (*Aaide — Llüstro*), San Cugat de Vallés, 1960, 632 p.

PETER HARTMANN, *Zur Typologie des Indogermanischen*, Heidelberg, 296 p.

Исследования по славянскому литературоведению и стилистике. Доклади советских ученых на IV Международном съезде славистов, 1960: В. В. ВИНОГРАДОВ, *Наука о языке художественной литературы и ее задачи* (*на материале русской литературы*) p. 5—45; М. Ф. РЫЛЬСКИЙ, *Художественный перевод с одного славянского языка на другой*, p. 46—76.

ERKKI ITKONEN, *Lappische Chrestomathie mit grammatikalischen Abriss und Wörterverzeichnis*, Helsinki, 1960, 188 p.

GUNNAR JACOBSSON, *L'histoire d'un groupe de mots balto-slaves*, Göteborg, 1958, 121 p.

HENRI & RENÉE KAHANE, ANDREAS TIETZE, *The Lingua franca in the Levant*, Urbana, 1958, 752 p.

LAURI KETTUNEN, *Suomen Lähisukukielten Luonteenomaiset Piirteet*, Helsinki, 1960, 252 p.

LENNART KJELLBERG, *La langue de Gédéon Krinovskij, prédicateur russe du XVIII*[e] *siècle. I*, Uppsala, 1957, 196 p.

JERZY KURYŁOWICZ, *L'accentuation des langues indo-européennes*, Wrocław-Kraków, 1958, 434 p.

IVAR LINDQUIST, *Indo-european Features in the Ainu Language*, Lund, 1960, 68 p.

B. LÖFSTEDT, *Zur Lexikographie der mittellateinischen Urkunden Spaniens*. Extras din *Archivum Latinitatis Medii Aevi*, XXIX (1959), 1, 90 p.

W. MAŃCZAK, *Gramatyka francuska*, Warszawa, 1960, 159 p.

A. MANIET, *L'évolution phonétique et les sons du latin ancien dans le cadre des langues indo-européennes*, 3ème édition, Louvain, Paris, 1957, 210 p.

ANDRÉ MARTINET, *La description phonologique avec application au parler franco-provençal d'Hauteville* (*Savoie*), Genève-Paris, 1956, 110 p.

ANTON MAYER, *Die Sprache der alten Illyrier*, Wien, I, 1957, 364 p.; II, 1959, 264 p.

R. MENÉNDEZ PIDAL, *Origines del español*, ed. a IV-a, Madrid, 1956, 592 p.

BRUNO MIGLIORINI, *Storia della lingua italiana*, Firenze, [1960], 841 p.

CHRISTINE MOHRMANN, *Études sur le latin des chrétiens*, Roma, 1958, 468 p.

KAREL OHNESORG, *Druhá fonetická studie o dětské řeči*, Brno, 1959, 163 p.

ERNST OTTO, *Stand und Aufgabe der Allgemeinen Sprachwissenschaft*, Berlin, 1954, 183 p.

MAX PFISTER, *Beiträge zur altprovenzalischen Lexikologie, I* **abbatem-avunculus**, Bern, 1960. Extras din *Vox Romanica*, 18/2, p. 220—296.

Р. Г. ПИОТРОВСКИЙ, *Еще раз о препозитивном употреблении определенного артикля в балкано-романских языках и диалектах* Extras din: *Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР*, 1957, 12 (45), p. 101—104.

KARIN PONTOPPIDAN-SJÖVALL, *A Structural Pattern in Russian*, Uppsala, 1959, 149 p.

А. А. РЕФОРМАТСКИЙ, *Фонологические заметки*. Extras din: *Вопросы языкознания*, 1957, 2, p. 101—102.

GERHARD ROHLFS, *Primitive Kuppelbauten in Europa*, München, 1957, 37 p. + 24 pl.

KARL HORST SCHMIDT, *Die Komposition in gallischen Personennamen*, Tübingen, 1957, 302 p.

ALFRED SENN, *Handbuch der litauischen Sprache*, Heidelberg, 1957, 280 p.

Славистичен сборник. По случай IV международен конгрес на славистите в Москве. Том I. Езикознание, Sofia, 1958: ИВ. ЛЕКОВ, *Разпространиението на един смесен вид на словообразувание в славянските езици*, p. 1—12; Д. С. СТАНИШЕВА, *Некоторые вопросы исторического синтаксиса падежей славянских языков*, p. 13—34; ЦВ. ТОДОРОВ, *Произход и авторство на славянските азбуки*, p.35—72; К. МИРЧЕВ, *За една руско-българска успоредица в развоя на местоименията*, p. 73—78; Г. ТАГАМЛИЦКАЯ, *Замечания оь относительных прилагательных с суффиксом* **шн'**- (**шн**-) *в русском и болгарском языках*, p. 79—90; Н. ДЫЛЕВСКИЙ, *Общеславянская лексика болгарского языка*, p. 91—132; С. ЧУКАЛОВ, *Лексикално родство между руския и българския език*, p. 133—145; Ф. АЛЕКСАНДРОВ, *О значениях и функциях местоимении ,,который'', ,,иже'' и ,,кый'' в основных памятниках древноболгарского языка*, p. 145 — 164; ВЛ. ГЕОРГИЕВ, *Проблема периодизации истории языка и периодизация истории болгарского языка*, p. 165—184; СТ. СТОЙКОВ, *Изчезването на имперфект и аорист в банатския говор*, p. 185—206; ИВ. ДУРИДАНОВ, *За някои редки словообразователни типове в българската топонимия с успоредици от другите славянски езици*, p. 207—250; К. ПОПОВ, *Една, руска конструкция в българския синтаксис*, p. 251—256; Л. АНДРЕЙЧИН, *Към морфологичната характеристика на видовата система в съвременния български език*, p. 257 — 26?.

Slovenská Akadémia Vied, Slovník slovenského jazyka, I, a — k, Bratislava, 1959, 811 p.

J. SVENNUNG, *Anredeformen. Vergleichende Forschungen zur indirekten Anrede in der dritten Person und zum Nominativ für den Vokativ*, Uppsala, Wiesbaden, 1958, XL + 495 p.

BENVENUTO TERRACINI, *Pagine e appunti di linguistica storica*, Firenze, 1957, 305 p.

CHARLES KENNETH THOMAS, *An Introduction to the Phonetics of American English*, Second Edition, New York (1958), X + 273 p.

GUNNAR TILANDER, *Fueros aragoneses desconocidos promulgados a consecuencia de la gran peste de 1348*, Stockholm, 1959, 74 p.

N. S. TROUBETZKOY, *Principes de phonologie*, Paris, 1957, 396 p.

H. M. TRUBY, *Acoustico-cineradiographic analysis considerations*, Stockholm, 1959, 228 p.

ANDRÉ VAILLANT, *Grammaire comparée des langues slaves*, Lyon-Paris, I, 1950, 320 p.; II_1, 1957, 224 p.; II_2, 1958, 331 p. + indice.

Вопросы грамматики. Сборник статей к 75-летию академика И. И. Мещанинова, Moscova—Leningrad 19?0; В. А. АВРОРИН, *Особый способ выражения синтаксической связи*, p. 31—42; А. М. БАБКИН, *К вопросу о лексико-грамматических отношениях*, p. 239—247; М. А. БОРОДИНА, *Об изучении синтаксиса и морфологии французского языка* (*на материале прилагательных*), p. 256—265; Р. А. БУДАГОВ, *Несколько замечаний о понятии отношения в грамматике*, p. 266—270; Л. А. БУЛАХОВСКИЙ, *О некоторых явлениях эмоционально-аффективного происхождения в сербохорватской и словенской морфологии*, 271—279; М. М. ГУХМАН, *Процесс грамматизации некоторых лексических группировок в индоевропейских языках*, p. 280—290; В. М. ЖИРМУНСКИЙ, *Умлаут в английском языке по сравнению с немецким*, p. 310—330; А. И. МОЛОТКОВ, *Трудные случаи лексико-грамматической характеристики слов* **это** *и* **то** *в русском языке*, p. 345—361; А. М. МУХИН, *Об артикле*, p. 362—371; А. А. РЕФОРМАТСКИЙ, *Число и грамматика*, p. 384—400; Г. В. СТЕПАНОВ, *О грамматических особенностях испано-американской речи*, p. 419—424; К. А. ТИМОФЕЕВ, *Заметки о словобразовании*, p. 425—433; И. М. ТРОНСКИЙ, *Заметки о видо-временной системе латинского глагола*, p. 434—445; Ф. П. ФИЛИН, *О двух значениях глаголов, образованных посредством префикса* **на**- *и суфикса*-**ся**, p. 446—453; В. Н. ЯРЦЕВА, *О формах развития простого предложения*, p. 454—469.

ANDREAS v. WEISS, *Hauptprobleme der Zweisprachigkeit*, Heidelberg, 1959, 214 p.

HEINZ F. WENDT, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin, 1960, 188 p.

B. PERIODICE

ACME, XII (1959), I–III.

Acta linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae, X (1960), 1–2 : R. HUSSON, *Le fonctionnement du larynx comparativement dans la parole et dans le chant*, p. 19–54. La „Recenzii" : A. Sauvageot, *Les procédés expressifs du français contemporain* (J. KELEMEN), p. 195–198.

Anales de Filologia Clásica, VII (1959), 1.

Anales del Instituto de Lingüística, Mendoza, VII (1959) : FRITZ KRÜGER, *El mobiliaro popular en los paises romanicos*, p. 1 – 225.

L'Année Philologique, XXIX (1959).

Annalas de la Societá retorumantscha, LXXII (1959) : ANDREA SCHORTA, *Il rumantsch-grischun sco favella neolatina*, p. 44–63.

Annales publiées par la Faculté des Lettres de Toulouse, V (1956), 4 (= *Via Domitia*, III) : MANUEL COMPANYS, *Les nouvelles méthodes d'enquête linguistique*, p. 1–167.

Annali. Sezione romanza. Istituto Universitario Orientale, I_2 (1959) : G. TAVANI, *Appunti sul giudeo-portoghese di Livorno*, p. 61–100.

Idem, II (1960), 1.

Archivum Linguisticum, 11 (1959), 2 : R.H. ROBINS, *Some Considerations on the Status of Grammar in Linguistics*, p. 91–114 ; P. RICKARD, *The Rivalry of* **m(a)**, **t(a)**, **s(a)**, *and* **mon**, **ton**, **son** *Before Feminine Nouns in Old and Middle French* (continuare), p. 115–147. La „Recenzii" : G. Herdan, *Language as Choice and Chance* (M. A. K. Halliday), p. 148 – 153 ; M. L. Wagner, *Dizionario etimologico sardo*, fasc. 1–7. (*A–furriare*) (C. M. CREWS), p. 160–162 ; H. şi R. Kahane şi A. Tietze, *The Lingua Franca in the Levant : Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin* (C. M. CREWS), p. 164–165.

Anzeiger, 96 (1959), 1–25.

Archiv für das Studium der neueren Sprachen, 196 (1959), 2–3. La „Recenzii" : Erdmann Struck, *Bedeutungslehre. Grundzüge einer lateinischen und griechischen Semasiologie mit deutschen, französischen und englischen Parallelen* (H. W. KLEIN), p. 225 ; Gunnar Tilander, *La Vénerie de Twiti* (RUDOLF HALLIG), p. 225 – 227 ; Harald Weinrich, *Phonologische Studien zur romanischen Sprachgeschichte* (HELMUT LÜDTKE), p. 227 – 228 ; Mario Mormile, *Eléments de phonétique statique française* (H. W. KLEIN), p. 247 ; Fritz Paepcke, *Wesen, Methode und Technik des Übersetzens* (H. W. KLEIN), p. 247–248 ; H. Sten, *Manuel de phonétique française* (H. W. KLEIN), p. 250–251 ; Alf Lombard, *Le verbe roumain* (W. THEODOR ELWERT), p. 258–260.

Idem, 196 (1960), 4 : HARRI MEIER, *Die Etymologie des Wortes* **bizarr**, p. 317–320. La „Recenzii" : Ernesto Giacomo Parodi, *Lingua e letteratura. Studi di teoria linguistica e di storia dell'italiano antico* (A. NOYER-WEIDNER), p. 364 ; Oronzo Parlangèli, *Brevi cenni di storia linguistica del Salento* (H. L.), p. 365 ; Max Leopold Wagner, *Dizionario etimologico sardo*. Lieferung 1–8 (G. ROHLFS), p. 366 ; Kurt Baldinger, *Die Herausbildung der Sprachräume auf der Pyrenäenhalbinsel* (G. ROHLFS), p. 367 ; Manuel García Blanco, *La lengua española en la época de Carlos V* (HARALD WEINRICH), p. 369.

Idem, 197 (1960), 1 : GERD MANN, *Die Entstehungsgeschichte des englischen Konditionalsatzes*, p. 18 – 22 ; OTTO HILTBRUNNER, *Zur Etymologie von* **endive**, p. 22 – 23 ; WALTER METTMANN, *Altspanisch* **bufo** *„Kröte"*, p. 23 – 25 ; GERHARD ROHLFS, *Ein internationales Romanistenkolloquium in Bukarest*, p. 28–30. La „Recenzii" : N. S. Trubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie* (W. BESCH), p. 49 – 50 ; Olaf Deutschmann, *Zum Adverb im Romanischen* (RUDOLF HALLIG), p. 72 – 75 ; „Im Dienste der Sprache", *Festschrift für Viktor Klemperer zum 75. Geburtstag am 9. Oktober 1956, herausgegeben von Horst Heinize und Erwin Silzer* (WOLFGANG SCHLEICHER), p. 75 – 77 ; Corrado Grassi, *Correnti e contrasti di lingua e cultura nelle Valli cisalpine di parlata provenzale e franco-provenzale, Parte I. Le Valli del Cuneese e del Saluzzese* (H. STIMM), p. 81–82 ; Élodie Jourdain, *Le vocabulaire du parler créole de la Martinique* (HELMUT LÜDTKE), p. 83–84 ; Hans-Erich Keller, *Études linguistiques sur les parlers valdôtains* (H. LÜDTKE),

p. 84—85; Chanoine Victorin Ratel, *Morphologie du patois de Saint-Martin-La-Porte* (*Savoie*) (H. LÜDTKE), p. 88; Moritz Regula, *Grammaire française explicative* (H. W. KLEIN), p. 88; Aurélien Sauvageot, *Les procédés expressifs du français contemporain* (H. W. KLEIN), p. 89; Erich Weis, *Wörterbuch der französischen und deutschen Sprache* (H. W. KLEIN), p. 92; Carlo Battisti, *I Balcani e l'Italia nella preistoria* (HELMUT LÜDTKE), p. 93; Albino Lapa, *Dicionário de calão* (HEINZ KRÖLL), p. 98 — 99; Emil Petrovici, *Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremden Einfluss umgestaltet werden?* (HELMUT LÜDTKE), p. 101—102.

Atti dell'Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, CXVII (1959): FRANCESCATO GIUSEPPE, *Consonanti prepalatali e palatali in friulano*, p. 235—267; MARIO SINTICH, *Note sul dialetto di Dragoselti*, p. 213—234.

Boletim de Filologia (Lisboa), XVII (1958), 1 şi 2: SILVIA SKORGE, *Os sufixos diminutivos em português*, p. 20—53; PEDRO CUNHA SERRA, *Estudos toponímicos*, p. 54—65; JOSÉ ANGELO PERAL RIBEIRO,* *essere, sedere e stare nas línguas românicas*, p. 148—176. La „Recenzii": B. Hasselrot, *Étude sur la formation diminutive dans les langues romanes* (J. I. LOURO), p. 195 — 198; O. von Essen, *Allgemeine und angewandte Phonetik* (JOSÉ A. PERAL RIBEIRO), p. 198—201.

Boletín de la Real Academia Española XXXIX (1959), CLVIII: VICENTE GARCÍA DE DIEGO, *Notas etimológicas*, p. 393—428.

Idem, XL (1960), CLIX: VICENTE GARCÍA DE DIEGO, *Notas etimológicas*, p. 21—52; RAFAEL LAPESA, *Sobre el texto y lenguaje de algunas „jarchyas" mozárabes*, p. 53—66; FERNANDO GONZÁLES OLLÉ, *Características fonéticas y lexico del Valle de Mena* (*Burgos*), p. 67—86.

Bulletin of Hispanic Studies, XXXVII (1960), 3.

Bulletin of the School of Oriental and African Studies. University of London, XXIII (1960), 1.

Byzantinoslavica, XXI (1960), 1.

Ce fastu?, 33—35 (1957—1959), 1—6: BENVENUTO TERRACINI, *Italia dialettale di ieri e di oggi*, p. 1—10; MARIO DORIA, *Toponimi di origine preromane nella Venezia giulia e nel Friul*, p. 83—97.

The Classical Bulletin, 36 (1960), 5, 6.

The Classical Review, serie nouă, IX (1959), 3.

Convivium, XXVIII (1960), serie nouă, 2.

Cosmoglotta, 39 (1960), 215, 216.

Cultura Neolatina, XIX (1959), 3. La „Recenzii": *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo* (MICHELE MELILLO), p. 275—278.

English Language Teaching, XIV (1960), 3: H. A. CARTLEDGE, *The Articles in English*, p. 107—118.

Glotta, XXXVIII (1960), 3/4.

Helmantica, X (1959), nr. 31, 32, 33.

Idem, XI (1960), nr. 34, 35.

Hispanic Review, XXVI (1958), 1; 2: La „Recenzii": Y. Malkiel, *„Apretar", „Pr(i)eto", „Perto": Historia de un cruce hispanolatino* (NORMAN P. SACKS), p. 160—162.

Idem, 3: La „Recenzii": D. Catalán Menéndez Pidal, *La escuela lingüística española y su concepción del lenguaje* (RAYMOND S. WILLIS), p. 249—251.

Idem, 4: JOSEPH E. GILLET, *Corominas' „Diccionario crítico etimológico": An Appreciation with Suggested Additions*, p. 261—295. La „Recenzii": Amado Alonso, *De la pronunciación medieval a la moderna en español* (LAWRENCE B. KIDDLE), p. 349 — 353; Angel Rosenblat, *Buenas y malas palavras en el castellano de Venezuela* (ROBERT K. SPAULING), p. 357—359.

Idem, XXVII (1959), 1; 2: DÁMASO ALONSO, *Gallego-asturiano „bolar", „dar con", „obtener"*, p. 254—256.

Idem, 3: CARLOS CLAVERÍA, *Contribución a la semántica de „Belén"* p. 345—360.

Idem, 4 : YAKOV MALKIEL, *Toward a Reconstruction of the Old Spanish Imperfect in -ía, -íe*, p. 435–481.

Idem, XXVIII (1960), 1. La „Recenzii" : B. Pottier, *Introduction à l'étude de la philologie hispanique. Fasc. II : Morpho-syntaxe espagnole* (JOSEPH H. D. ALLEN JR.), p. 293–296 ; W. Beinhauer, *Spanische Umgangsprache*, ed. a II-a (BERNARD LEVY), p. 296–300.

Idem, 2.

Indogermanische Forschungen, 65 (1960), 1 : M. REGULA, *Syntactica*, p. 1–20. La „Recenzii" : S. Ullmann, *The Principles of Semantics*, ed. a 2-a (HEINZ WISSEMANN), p. 46–51 ; H. şi R. Kahane, A. Tietze, *The Lingua Franca in the Levant* (HANS JOACHIM KISSLING), p. 51–56 ; Peter Hartmann, *Wesen und Wirkung der Sprache im Spiegel der Theorie Leo Weisgerbers* (HELMUT GIPPER), p. 56–65 ; *Fonetică şi dialectologie*, I (ION POPINCEANU), p. 97–100.

Institute of Classical Studies Bulletin, 7, 1960.

Italica, XXXVII (1960), 1.

Известия Академии Наук СССР. Отделение литературы и языка, XIX (1960) : С. П. ОБНОРСКИЙ, *Возвратные глаголы на* **-ся** *в русском языке*, p. 19—21; Н. Г КОРЛЭТЯНУ, *Изучение языка художественной литературы в Румынской Народной Республике*, p. 51—66; „Cronică": Б. В. ГОРНУНГ, *Обсуждение вопроса о структурных методах в языкознании и о математической и прикладной лингвистике*, p. 60—62; Арн. ЧИКОБАВА, *Замечания к „Введению" (к „Теоретическим вопросам языкознания")*, p. 63—70; С. К. ШАУМЯН, *О проблемной записке „Теоретические вопросы языкознания"*, p. 71—73; *О работах по структурному анализу языка. Решение Бюро Отделения литературы и языка от 7—8 июля 1959 г.*, p. 74—77; Р. А. БУДАГОВ, *Международный коллоквиум по романским культурам, литературам и языкам в Бухаресте*, p. 80—84.

Idem, 2: Л. А. БУЛАХОВСКИЙ, *Об одном частном условии грамматической индукции*, p. 128—131.

Ieem, 3: В. М. ИЛЛИЧ-СВИТЫЧ, *Лексический комментарий к карпатской миграции славян*, p. 222—232; С. И. КОЗЛОВ, *Годичное собрание Отделения литературы и языка Академии Наук СССР*, p. 250—256.

Journal of English and Germanic Philology, LVIII (1959), 2, 3.

Kentucky Foreign Language Quaterly, VII (1960), 1, 3, 4.

Language, 35 (1959), 2 (Part. 1) : ALVAR ELLEGÅRD, *Statistical measurement of linguistic relationship*, p. 131 – 156 ; WALTER W. ARNDT, *The performance of glottochronology in Germanic*, p. 180 – 192 ; YAKOV MALKIEL, *The two sources of the Hispanic suffix -azo, -aço*, p. 193 – 258 ; CHARLES E. BIDWELL, *The Serbo-Croatian comparative*, p. 259–263 ; JOSEPH A. VAN CAMPEN, JACOB ORNSTEIN, *Alternative analyses of the Bulgarian nonsyllabic phonemes*, p. 264 – 260. La „Recenzii" : Leo Apostel, Benoit Mandelbrot şi Albert Morf, *Logique, langage et théorie de l'information* (R. B. LEES), p. 271–303 ; Theodor Rutt, *Vom Wesen der Sprache* (H. V. VELTEN), p. 306–309 ; V. A. Zvegincev, *Semasiologija* (EDMUND S. GLENN), p. 309–311 ; R. M. Martin, *Truth and denotation* (YEHOSHUA BAR-HILLEL), p. 311 –314 ; Otto Höfler, *Stammbaumtheorie, Wellentheorie, Entfaltungstheorie* ; *Die zweite Lautverschiebung bei Ostgermanen und Westgermanen* (GEORGE S. LANE), p. 315–321 ; Bengt Hasselrot, *Etudes sur la formation diminutive dans les langues romanes* (ROBERT L. POLITZER), p. 332–335.

Leuvense Bijdragen, XLIX (1960), 1–2, 3–4.

Лимба ши литература молдовеняскэ, II (1959), 3: В. КОРОБАН, *Михаил Еминеску*, p. 5—9; А. ЧОБАНУ, *Конжуктивул ын компоненца синтагмелор предикативе инкоативе*, p. 10—18; Н. РАЕВСКИЙ, *Плуралул ын- uri ал субстантивелор амбижене*, p. 19—27; В. СОРБАЛЭ, *Терминий пентру денумиря ферестраелор ын граюриле молдовенешть*, p. 28—34; Р. УДЛЕР, *Еволуция фрикативей лабио-дентале соноре „в"* p. 35—41; *Вокабулар режионал*, p. 42; С. БИЛЕТОВА, *Константин Стамате-Чуря — аутор де мануале де лимбэ франчезэ*, p. 43—48; Д. МИХАЛЧИ, *Манускриселе луй В. Ф. Шишмарьов*, p. 49—51; А. ЕВДОШЕНКО, *Деспре прочедееле де екпримаре а рапортурилор синтактиче ын лимба молдовеняскэ*,

p. 58—59; В. КОМАРНИЦКИ, *Кытева дате фонетиче*, p. 60—61; А. ЛАЗАРЕВА, *Обсервацийи асупра препозицией „де"*, p. 62—64.

Idem, 4: *Проблемеле филолоӂией молдовенешть ла етапа актуалэ*, p. 5—7; В. ВАСЧЕНКО, *Елементе ест-славе ын лимбиле ромынэ ши молдовеняскэ*, p. 37—45; И. ИДРИЧАН, *Унеле партикуларитэць але дикционарулуй молдовенеск-русеск*, p. 46—51; Н. КОРЧИНСКИ, *Предаря пропозицией секундаре атрибутиве*, p. 52—54; *Вокабулар реӂионал*, p. 71—71.

Lingua, IX (1960), 1: HELES CONTRERAS și SOL SAPORTA, *The Validation of a Phonological Grammar*, p. 1—15; D. C. LAYCOCK, *Language and Society: Twenty years after*, p. 16—29; HOLGER STEEN SØRENSEN, *The Phoneme and the Phoneme Variant*, p. 68—88. La „Recenzii": Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (KARL TREIMER), p. 89—101; J. Svennung, *Anredeformen. Vergleichende Forschungen zur indirekten Anrede in der dritten Person und zum Nominativ für den Vokativ* (J. GONDA), p. 101—105.

Idem, 2: ROBERT A. HALL, *Italian z and the Converse of the Archiphoneme*, p. 194—197. La „Recenzii": Henry și Renée Kahane și Sol Saporta, *Development of Verbal Categories in Child Language* (W. KAPER), p. 204—208.

Lingua nostra, XXI (1960), 1: I. PETKANOV, *Bulgarus nell'onomastica e nella toponomastica italiana*, p. 17—20; P. V. MENGALDO, *Dialetto e lingua nel primo glossario dialettale veneziano (1671)*, p. 20—25; G. PETTENATI, *Neologismi leopardiani*, p. 26—27; M. MEDICI, *Gioviani e gioviali*, p. 29—30; G. HERCZEG, *La costruzione „avere + sost. astratto" in sostituzione di un verbo*, p. 33—36. La „Recenzii": H. și R. Kahane, A. Tietze, *The Lingua Franca in the Levant* (MANLIO CORTELAZZO), p. 38—39.

Idem, 2: M. FOGARASI, *Italianismi nella lingua russa del sec. XVII*, p. 47—52; G. PUCCIONI, *Di alcune recenti costruzioni assolute*, p. 53—55; R. A. HALL JR., *Statistica grammaticale: l'uso di **gli**, **le** e **loro** come regime indiretto*, p. 58—65. La „Recenzii": C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, ed. a III-a (B.M.), p. 74.

Lingua Posnaniensis, VII (1958): A. J. VAN WINDEKENS, *Etudes sur le vocabulaire grec et prégrec*, p. 47—53; MAX LAMBERTZ, *Zur albanischen Umgangssprache*, p. 85—144; EQREM ÇABEJ, *Alb. **vise** 'Orte, Plätze' und die singularisierten Plurale im Albanischen*, p. 145—200. La „Recenzii": D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste* (W. CIMOCHOWSKI), p. 280—284; H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier* I (J. OTREBSKI), p. 284—286.

Le lingue del mondo, XXV (1960), 5, 6, 7, 8, 9.

Linguist, 22 (1960), 5: E. A. DANIEL, *Vulgar Latin and Romance* (1), p. 133—135.

Idem, 6: E. A. DANIEL, *Vulgar Latin and Romance* (2), p. 161—162.

Idem, 7, 8.

Linguists' Review, 147 (1960), vol. 2, no. 1.

Minos, VI [1958], 2.

Mitteilungen des Instituts für Orientforschung, VII (1959), 2.

The Modern Language Review, LIV (1959), 2, 3, 4: La „Recenzii": Alexi Decurtins, *Zur Morphologie der unregelmässigen Verben im Bündnerromanischen* (W. D. ELCOCK), p. 612—613.

Idem, LV (1960), 1: H. RAMSDEN, *The Question of Arabic Influence in Spanish Weak-Pronoun Collocation*, p. 33—39.

Idem, 2.

Idem, 3. La „Recenzii": Gunnar Tilander, *Mélanges d'Etymologie Cynégétique* (ROY HARRIS), p. 439—440; Robert de Dardel, *Le parfait fort en roman commun* (GEOFFREY MELLOR), p. 440—441.

Museum Helveticum, 17 (1960), 3.

Narrativa, V (1960), 3.

Neuphilologische Mitteilungen, LXI (1960), 1: La „Recenzii": Ernst Gamillscheg, *Historische französische Syntax* (VEIKKO VÄÄNÄNEN), p. 129—133.

Idem, 2.

Nueva Revista de Filología Hispánica, XII (1958), 1. La „Recenzii": Tomás Navarro, *Documentos lingüísticos del Alto Aragón* (J. COROMINAS), p. 65—76; Alvaro Galmés de Fuentes, *Influencias sintacticas y estilísticas del arabe en la prosa medieval castellana* (JUAN M. LOPE BLANCH), p. 76—79; Joseph M. Piel, *Miscelânea de etimologia portuguesa e galega* (J.M.L.B.), p. 88—89.

Idem, 2. La „Recenzii": Gunnar Tilander (ed.), *Vidal Mayor* (J. COROMINAS), p. 202—212; *Miscelánea filológica dedicada a Mons. A. Griera*, t. I (JUAN M. LOPE BLANCH), p. 213—216; L. J. Cisneros, *Formas de relieve en español moderno* (J. M. LOPE BLANCH), p. 216—218; Manuel Alvarez Nazario, *El arcaismo vulgar en el español de Puerto Rico* (J. M. LOPE BLANCH), p. 218—220.

Idem, 3—4: JUAN M. LOPE BLANCH, *Algunos usos de indicativo por subjuntivo en oraciones subordinales*, p. 383—384. La „Recenzii": E. Coseriu, *Sincronía, diacronía e historia* (J. M. LOPE BLANCH), p. 397 — 401; A. Rabanales, *Introducción al estudio del español de Chile* (I.M.L.B.), p. 410—412; B. Terracini, *Pagine e appunti di linguistica storica* (I.M.L.B.), p. 442—443.

Oc, 215, 216.

Occitania, serie nouă, octombrie 1959 — ianuarie 1960.

Paideia, XV (1960): V. PISANI, *Note sulla storia della parola „laguna"*, p. 9—15.

Philological Quarterly, XXXIX (1960), 1, 2.

Phonetica, 1960, vol. 5, nr. 1: G. KAHLO, *Der Irrtum der Onomatopoetiker*, p. 35—42.

Idem, nr. 2: F. KOLMAR-KULLESCHITZ, *Ist das Phonem ein Zeichen? (Stratifizierung der Bedeutung)*, p. 65—74; H.-W. WODARZ, *Übervergleichende satzmelodische Untersuchungen*, p. 75—98; E. ZUBERBIER, *Studien zur Psychometrik der Sprachintensität*, p. 99—114; A. ROSETTI, *Sur la classification des phonèmes semi-voyelles (ou semi-consonnes)*, p. 123—124.

Revista de dialectología y tradiciones populares, XV (1959), 1—2: VICENTE GARCÍA DE DIEGO, *Familias verbales en las lenguas y dialectos hispánicos*, p. 3—42; JULIO CARO BAROJA, *Mapa de los estudios geografico-históricos sobre el pais vasco y la dialectología*, p. 63—65; RAMÓN FERNÁNDEZ POUSA, *Contribución al diccionario de la lengua gallega*, p. 125—152. La „Recenzii": L. Rodríguez Castellano, *Contribución al vocabulario del bable occidental* (J.P.V.), p. 183—184; E. Coseriu, *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio linguístico* (J.P.V.), p. 184—185.

Idem, 4: VICENTE GARCÍA DE DIEGO, *Familias verbales en las lenguas y dialectos hispánicos: Caryon*, p. 355—380; JOSÉ LUIS PÉREZ CASTRO, *Hacia el significado y ceremonia del „rebodo"*, p. 434—448. La „Recenzii": M. Alvar, *El español hablado en Tenerife* (J.P.V.), p. 540—542.

Revue des langues romanes, LXXIII (1958 — 1959): GÉRARD MOIGNET, *La forme en* **ne** *dans le système verbal du plus ancien français*, p. 1 — 66; GASTON VASSEUR, *Lexique picard du tourbier*, p. 67—72. La „Recenzii": E. Coseriu, *Sobre el futuro romance* (J. BOURCIEZ), p. 87 — 89; *Mic dicționar ortografic* (J.B.), p. 89; *Gramatica limbii romîne* (J.B.), p. 90; Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană* (J.B.), p. 90—92; Al. Rosetti, *Influența limbilor slave . . .* (J. B.), p, 92; P. Fouché, *Phonétique historique du français*, II (J. B.), p. 92—95; B. Pottier, *Introduction à l'étude de la Philologie hispanique* (J.B.), p. 99—100; K. J. Hollyman, *Le développement du vocabulaire féodal en France pendant le Haut Moyen Âge* (J.B.), p. 105—106; V. Riederer, *Der lexicalische Einfluss des Deutschen im Spiegel der französischen Presse zur Zeit des zweiten Weltkrieges* (J.B.), p. 106—107; W. von Wartburg și P. Zumthor, *Précis de syntaxe du français contemporain*, ed. a II-a (J.B.), p. 108—111; A. Lanly, *Proposition hypothétique et conditionnel* (J.B.), p. 114; Ivan Petkannov, *Bulgar(us) e suknia* (J.B.), p. 115; Åke Grafstrom, *Etude sur la graphie des plus anciennes chartes languedociennes avec un essai d'interprétation phonétique* (J.B.), p. 118—120; B. Hasselrot, *Etude sur la formation diminutive dans les langues romanes* (J.B.), p. 121—123; E. Alarcos Llorach, *Algunas consideraciones sobre la evolución del consonantismo catalán* (HENRI GUITER), p. 130—132.

Idem, LXXIV (1960): HENRI GUITER, *Phonétique évolutive et toponymie historique*, p. 1—54; LOUIS MICHEL, *Toponymie languedocienne*: **Peyne, Pézènes, Pézenas**, p. 55—59.

La „Recenzii" : B. Nauton, *Atlas linguistique et ethnographique du Massif Central* (C. CAMPROUX), p. 98 — 102 ; Arrigo Castellani, *Le problème des Serments de Strassbourg* (H.G.), p. 109 ; *Contributions onomastiques* (H. GUITER), p. 109—110 ; Yakov Malkiel, *Préstamos y cultismos* și *Diachronic hypercharacterization in Romance* (H. GUITER), p. 116—117 ; Manuel Sanchis Guarner, *Los nombres del murciélago en el dominió catalán* (H GUITER), p. 118 — 121 ; Sol Saporta, *Problems in the comparison of the morphemic systems of English and Spanish* și *A note on Spanish semivowels* (H. GUITER), p. 121—122 ; Jean Séguy, *Catalan* **aixeta** *„robinet"* (H. G.), p. 122 ; C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine* (J. BOURCIEZ), p. 124—126 ; A. Viscardi, M. Vitale, A. M. Finoli, C. Cremonesi, *Le Prefazioni ai primi grandi vocabolari delle lingue europee. I. Lingue romanze* (J.B.), p. 126—128 ; G. Tilander, *Nouveaux essais d'étymologie cynégétique* și *Mélanges d'étymologie cynégétique* (J.B.), p. 128—129 ; J. Roca Pons, *Estudios sobre Perífrasis verbales del Español* (J.B.), p. 131 — 133 ; R. de Dardel, *Le Parfait fort en roman commun* (J. B.), p. 133—134 ; G. Tilander, *Porque* **-am,-om** *se tornaram* **-ão** *em português* (J.B.), p. 141 ; J. Malkiel, *Español antiguo „cuer" y „coraçón"* (J.B.), p. 143 ; C. Camproux, *Etude syntaxique des parlers gévaudanais* (J.B.), p. 151—155 ; H. LÜDTKE, *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus* (H.L.), p. 155—156 ; N. Lahovary, *La diffusion des langues anciennes du Proche-Orient* (JEAN PERROT), p. 158—159 ; Eugenio Coseriu, *Logicismo y antilogicismo en la gramatica* (J. P.), p. 161—162 ; L. Kaiser, *Manual of phonetics* (J. P.), p. 162—163 ; Karl-Erich Keller, *Etudes linguistiques sur les Parlers valdôtains* (L. MICHEL), p. 163—164 ; Hans-Georg Koll, *Die französischen Wörter „Langue" und „Language" im Mittelalter* (L.M.), p. 164—165.

Revue Internationale d'Onomastique, 12 (1960), 2 : JOHANNES HUBSCHMID, *Auffällige Übertragungen von Gegenständen und Körperteilen auf Geländeformen*, p. 85 — 91 ; R. SCHMITTLEIN, *Les noms de rivières du Territoire de Belfort* (suite et fin), p. 95—100 ; JACQUES CHAURAND, *La prononciation du nom de quelques communes dans la Thiérache et le Laonnois*, p. 101 — 122 ; E. POSSOZ, *Primitifs blancs et nègres ayant la même langue?*, p. 123 — 124 ; WITOLD MAŃCZAK, *Une tendance générale dans le développement de la flexion des noms de personnes*, p. 125—136 ; La „Recenzii" : Carlo Battisti, *Sostrati e parastrati nell'Italia preistorica* (R. SINDOU), p. 149—155.

Idem, 3 : VLADIMIR NIKONOV, *L'étymologie? Non, l'éticologie!*, p. 161 — 166 ; A. SAUVAGEOT, *A propos de la toponymie de la région de Sverdlovsk*, p. 185—197. La „Recenzii" : Johannes Hubschmid, *Mediterrane Substrate* (RAYMOND SCHMITTLEIN), p. 223—226 ; *Contributions onomastiques publiées par l'Académie de la République Populaire Roumaine* (R. SCHMITTLEIN), p. 227—232.

Ricerche slavistiche, VII (1959).

Rocznik orientalistyczny, XXIII (1959), 1, 2.

Rocznik slawistyczny, XX (1958), I, II.

Romance Philology, XIII (1959), 2 : YAKOV MALKIEL, *Distinctive Features in Lexicography. A Typological Approach to Dictionaries Exemplified with Spanish* (II), p. 111—155 ; ROBERT A. HALL JR., *Linguistic Strata in the Chanson de Roland*, p. 156—161 ; WILLIAM și ELIZABETH BRIGHT, *Spanish Words in Patwin*, p. 161—164. La „Recenzii" : *Language, Thought, & Culture* (ST. ULLMANN), p. 168—172.

Idem, XIII (1960), 3 : HANS-ERICH KELLER, *Ein neuer Beitrag zum Frankoprovenzalischen* /*Le patois de Bagnes* (*Valais*) — de Gunnar Bjerrome/, p. 304—311 ; C. A. ROBSON, *Some Unsolved Problems im Franco-Provençal*/ *Grundzüge einer Lautlehre des Altfrankoprovenzalischen*, de Hans Hafner /, p. 311 — 320 ; URIEL WEINREICH, *Mid-Century Linguistics* : *Attainments and Frustrations* / *A Course in Modern Linguistics*, de Charles F. Hockett /, p. 320—341. La „Recenzii" : Louis Deroy, *L'emprunt linguistique* (STANLEY NEWMAN), p. 342—343.

Idem, XIII (1960), 4 : ERIC P. HAMP, *Pre-Romance* **Alpes** *and* ***kurro**, p. 387—390 ; KNUD TOGEBY, *Les explications phonologiques historiques sont-elles possibles?* / *Phonologische Studien zur romanischen Sprachgeschichte*, de Harald Weineich /, p. 401—413 ; *Substratum Theory Applied to Hispano-Romance* / *La teoria del sustrato y los dialectos hispano-romances y gascones*, de Fredrick H. Jungemann /, p. 414—419. La „Recenzii" : N. Lahovary, *La diffusion des langues anciennes du Proche-Orient* (WALTER BELARDI), p. 442—445 ; Benvenuto Terracini, *Pagine e appunti di linguistica storica* și *Conflitti*

di lingua e di cultura (FREDI CHIAPPELLI), p. 446–449; G. Serra, *Lineamenti di una storia linguistica dell'Italia medioevale* (I–II) (ROBERT A. HALL JR.), p. 449–451; *Miscelánea filológica en memoria de Amado Alonso* (*Archivum*, vol. IV) (W. D. ELCOCK), p. 451–454.

Sefarad, XX (1960) 1. La „Recenzii": *Recueil d'études romanes* (JESÚS CANTERA), p. 194 – 195.

Siculorum Gymnasium, N.S., XII (1959), 2.

Slovenské odborné názvoslovie, VIII (1960), 9.

Sot la nape, XI (1959), 1: *Modi fraseologici tra gergo e metafor*, p. 30–33.

Idem, 2.

Idem, XII (1960), 1, 2, 3, 4.

Die Sprache, VI (1960), 1.

Der Sprachdienst, 4 (1960), 5.

Sprachpflege, 9 (1960), 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

Studia Neophilologica, XXXI (1959), 2: NORMAN SUSSKIND, *The Decumulated Relative Pronoun of Popular French*, p. 195–201; A. SUBIOTTO, *German Linguistic Islands in N. W. Italy*, p. 202–218. La „Recenzii": A. Norman Jeffares, *Language, Literature and Science* (H. W. DONNER), p. 272; Charles Camproux, *Etude syntaxique des parlers gévaudanais* (L. F. FLUTRE), p. 296–298; André Martinet, *Economie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique* (BERTIL MALMBERG), p. 298 – 306; Walter von Wartburg şi Paul Zumthor, *Précis de syntaxe du français contemporain*. 2e édition entièrement remaniée (HANS NILSSON-EHLE), p. 308–309; Stefan Sonderegger, *Die Orts- und Flurnamen des Landes Appenzell*. Band I: *Grammatische Darstellung* (OSKAR BANDLE), p. 317–323.

Thesaurus, XIII (1958): FERNANDO ANTONIO MARTÍNEZ, *La continuación del Diccionario de construccion y régimen de Cuervo*, p. 1–10; LUIS R. SIMBAQUEBA R., *Apuntes lexicográficos sobre la industria del ladrillo en Bogotá*, p. 57–82; LUIS LÓPEZ DE MESA, *El singular y lo singular de los apellidos*, p. 94 – 111; AUGUSTO MALARET, *Lexicón de fauna y flora* (continuare), p. 142–174; JOSÉ JOAQUÍN MONTES, *Del habla y el folclor en Menzanares*, p. 175–187; LUIS FLÓREZ, *De geografía lingüística*, p. 188–192; LUIS FLÓREZ, *Seminarios de castellano*, p. 192 – 195; LUIS FLÓREZ, *De la vida y el habla popular en la Costa Atlántica de Colombia*, p. 195–200. La „Recenzii": W. Beinhauer, *Spanische Umgangssprache* (CARLOS PATIÑO ROSSELLI), p. 244 – 249; M. L. Wagner, *Dizionario etimologico sardo* (C.P.R.), p. 242–243; Keith Whinnom, *Spanish in the Philippines* (LUIS FLÓREZ), p. 264–265.

Вопросы языкознания, 1960, 1: С. Е. КРЮЧКОВ, Л. Ю. МАКСИМОВ, *Типы сложноподчиненных предложений с придаточной частью, относящейся к одному слову или словосочетанию главной части*, р. 12—21; В. Г. АДМОНИ, *Развитие структуры простого предложения в индоевропейских языках*, р. 22 — 31; А. А. ХОЛОДОВИЧ, *Опыт теории подклассов слов*, р. 32—43; Н. М. КОЗУЛИН, *Русские отыменные образования причастного типа*, р. 65 — 67; Г. В. СТЕПАНОВ, *Об испано-американском словообразовании*, р. 68—73; В. И. АБАЕВ, *Н. Я. Марр (1864–1934). К 25-летию со дня смерти*, р. 90–99; И. М. ЯГЛОМ, Р. Л. ДОБРУШИН, А. М. ЯГЛОМ, *Теория информации и лингвистика*, р. 100; Т. М. НИКОЛАЕВА, *Что такое трансформационный анализ?* р. 111—115; Г. А. КЛИМОВ, *К современному состоянию американистики*, р. 116—120.

Idem, 2: А. И. ЕФИМОВ, *О роли национальной художественной литературы в развитии русского литературного языка*, р. 21—34; О. С. АХМАНОВА, Ю. А. БЕЛЬЧИКОВ, В. В. ВЕСЕЛИТСКИЙ, *К вопросу о „правильности речи"*, р. 35—42; Е.В.ЧЕШКО, *К вопросу о падежных корреляциях*, р. 50 — 56; В. М. ПАВЛОВ, *О разрядах имен прилагательных в русском языке*, р. 65—70; Н. Д. АРУТЮНОВА, *Обратное словообразование и вопросы несобственной деривации*, р. 71—79; Ф.Д. АШНИН, *Четыре турецких фразеологизма*, р. 80—85; С. С. БЕЛОКРИНИЦКАЯ и др. *Различные типы омонимии и способы их различения при машинном переводе*, р. 97—101; *Докладная записка А. И. Соболевского о составлении словарей древнерусского и старорусского языка*, р. 110; М. КАРАСЬ, *Польская*

диалектология после второй мировой войны, p. 111 — 120. La „Recenzii": *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès international des Sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 Août 1958*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Populaire Roumaine (Д. П. БОГДАН), p. 138–141.

Idem, 3: А. С. МЕЛЬНИЧУК, *Следы взрывного ларингального в индоевропейских языках*, p. 3—16; ЭМИЛИО ПЕРУЦЦИ, *Структура и язык минойских надписей*, p.17—27; А. Н. ГВОЗДЕВ, *О звуковом составе морфем*, p. 28—41; В. Н. ТОПОРОВ, *О некоторых теоретических основаниях этимологического анализа*, p. 44—59; О. Н. ТРУБАЧЕВ, *Об этимологическом словаре русского языка*, p. 60 — 69; И. И. РЕВЗИН, *О сильных и слабых противопоставлениях в системе падежей современного немецкого языка*, p. 82 — 85; Е. А. КРАШЕНИННИКОВА, *Ирреальная модальность в немецком языке*, p. 86 — 90; Д. М. НАСИЛОВ, *К вопросу о перифрастических формах глагола в древнетюркских языках*, p. 93—97; М. Ш. ШИРАЛИЕВ, *Об этимологии деепричастной формы на* **-ыбан, -ибэн, -убан, -убен**, p. 98—99; З. М. ВОЛОЦКАЯ, *Установление отношения производности между словами (опыт применения трансформационного метода)*, p. 100 — 107; La „Recenzii": В. В. КАРАКУЛАКОВ, *Studii şi cercetări lingvistice* (I–X), p. 108–115.

Idem, 4: В. А. АВРОРИН, *Ленинская национальная политика и развитие литературных языков народов СССР*, p. 3–19; Т. ЛЕР-СПЛАВИНСКИЙ, *К современному состоянию проблемы происхождения славян*, p. 20—30; Б. В. ГОРНУНГ, *Место лингвистики в системе наук и использование в ней методов других наук*, p.31—36; Э.Б. АГАЯН, *О генезисе армянского консонантизма*, p. 37—52; М.А. ЧЕРКАССКИЙ, *К вопросу о генезисе сингармонических вариантов и параллелизмов в тюркских языках*, p. 53—61; Б. А. СЕРЕБРЕННИКОВ, *О некоторых спорных вопросах сравнительно-исторической фонетики тюркских языков*, p. 62—72; И. А. МЕЛЬЧУК, *О терминах „устойчивость" и „идиоматичность"* p. 73 — 80; В. А. ТРОФИМОВ, *О некоторых словосочетаниях наречного типа в современном русском языке*, p. 81—84; Г. Г. БЕЛОНОГОВ, В. И. ГРИГОРЬЕВ, Р. Г. КОТОВ, *Автоматическое лексическое кодирование сообщений*, p. 107—111; *„Словарь лингвистических терминов" Е. Д. Поливанова*, p. 112—125; Р. М. ФРУМКИНА, *Применение статистических методов в языкознании*, p. 129 — 133; Л. П. ЖУКОВСКАЯ, С. И. КОТКОВ, *О публикации памятников русского языка и письменности*, p. 134 — 140. La „Recenzii": F. DIMITRESCU, *Locuţiunile verbale în limba romînă* (З. Н. ЛЕВИТ) p. 147–149.

Vox Romanica, 18 (1959), 2: M. PFISTER, *Beiträge zur altprovenzalischen Lexikologie* I, p. 220–296; L. PENSADO, I. ***Abrocage*** *'corretaje, comision'*; II. *Antiguo español* ***fintera****'hornera, panadera'*; III. ***yerra****—'señal en compras'*, p. 366–378. La „Recenzii": Gérard Moignet, *Essai sur le mode subjonctif en latin post-classique et en ancien français* (CH. EICH), p. 396–399; Johannes Klare, *Entstehung und Entwicklung der konzessiven Konjunktionen im Frazösischen* (P. KNECHT), p. 400–402.

Word, 16 (1960), 1: ANDRÉ MARTINET, *Elements of a Functional Syntax*, p. 1–10; MARTIN KLOSTER JENSEN, *Rôle du contrôle auditif dans la production des accents dits de mot des langues scandinaves*, p. 28–33; FRANTIŠEK DANEŠ, *Sentence Intonation from a Functional Point of View*, p. 34–54; RUTH REICHSTEIN, *Etude des variations sociales et géographiques des faits linguistiques*, p. 55–99. La „Recenzii": Dwight D. Bolinger, *Interrogative Structures of American English* (ROBERT B. LEES), p. 119–125; A. R. Luria and F. Ia. Yudovich, *Speech and the Development of Mental Processes in the Child* (ROGER BROWN), p. 125 – 130; Eva K. Minn, *Derivation* (FRANCES INGEMANN), p. 136–140; R. I. Avanesov, *Fonetika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka* (MORRIS HALLE), p. 140–152.

Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik, 8 (1960), 2, 3.

Zeitschrift für Mundartforschung, XXVII (1960), 3.

Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft, 11 (1958), 2/3: GEORG F. MEIER, *Differenzierungshemmung und phonetisches Sprachgefühl*, p. 119– 127; ALENA SKALIČKOVÁ, *A Contribution to the Problem of the Syllable*, p. 160–165; P. C. GANESHSUNDARAM, *The Fine-structure Composition of Speech-Formants*, p. 180 – 197; S. TEKIN, *Palatogramme türkischer Laute*, p. 198 – 205; B. CHAITANYA DEVA, *Psycho-Physics of*

Speech-Melody II, p. 206–219; GERHART LINDNER, *Veränderungen der Sprechmelodie bei Verlangsamung des Sprechtempos*, p. 220 – 234; RICHARD ERNST, *Stimmstörungen bei Angehörigen von Sprechberufen*, p. 235–243. La „Recenzii" : *Manual of Phonetics*, hrsg. von L. Kaiser (GEROLD UNGEHEUER), p. 244–253; K. H. Kahlbrock, *Sprachaudiometrie*. Grundlagen und praktische Anwendung einer Sprachaudiometrie für das deutsche Sprachgebiet (E. HARTMANN), p. 253–256; H. Lüdtke, *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus* (K. HORÁLEK), p. 262–263; Leonard Newmark, *Structural Grammar of Albanian* (W. FIEDLER), p. 263–265; Louis Deroy, *L'emprunt linguistique* (A. ISAČENKO), p. 266 – 268; Max Leopold Wagner, *Dizionario etimologico sardo*, Lieferungen 1–8 (J. HUBSCHMID), p. 278–279; Walter Kuhlmann, *Sprache als Bestand und Vollzug – Das Verhalten zur Dichtung – Rhythmus und Metrum* (O. von ESSEN), p. 281–282; Moritz Regula, *Historische Grammatik des Französischen*. Band I *Lautlehre*; Band 2 *Formenlehre* (K. BALDINGER), p. 282–288.

Zeitschrift für romanische Philologie, 75 (1959), 1–2 : ERICH KÖHLER, *Zur Entstehung des altprovenzalischen Streitgedichts*, p. 37–88; S. HEINIMANN, *Ferdinand de Saussures Cours de linguistique générale in neuer Sicht*, p. 132–137. La „Recenzii" : *Sermo Vulgaris Latinus. Vulgärlateinisches Lesebuch*, zusammengestellt von Gerhard Rohlfs (ANDRÉ LABHARDT), p. 138; Paul Scheuermeier, *Bauernwerk in Italien, der italischen und rätoromanischen Schweiz* (K. HUBER), p. 168–181; Elio Ghirlanda, *La terminologia viticola nei dialetti della Svizzera italiana* (JOHANNES HUBSCHMID), p. 181–182; Max Leopold Wagner, *Dizionario etimologico sardo* (JOHANNES HUBSCHMID), p. 191–197.

Živa antika, VIII (1958), 1, 2.

Idem, IX (1959), 1–2.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R. ÎN ANUL 1960

AL. GRAUR, **Studii de lingvistică generală — Variantă nouă**, 516 p., 29,90 lei.

Sub. red. AL. GRAUR, **Probleme de lingvistică generală, vol. II**, 176 p., 6,60 lei.

TUDOR VIANU, **Studii de literatură universală și comparată**, 356 p., 7,25 lei.

H. MIHĂESCU, **Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman**, 331 p. + 3 pl., 11,30 lei.

MIOARA AVRAM, **Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba romînă**, 276, p., 11,10 lei.

* * * **Studii clasice, vol. II, închinat Acad. AL. GRAUR cu prilejul împlinirii a 60 de ani**, 451 p. + 1 pl., 23 lei.

* * * **Fonetică și dialectologie, vol. II**, 269 p. + 1 pl., 9,45 lei.

* * * **Îndreptar ortografie, ortoepie și de punctuație**, 328 p. broșat 5,65 lei, legat 6,35 lei.

* * * **Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă, vol. II**, 236 p., 9,15 lei.

* * * **Lexic regional**, 155 p., 7,05 lei.

* * * **Materiale și cercetări dialectale, vol. I**, 292 p., 12 lei.

Din

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

au apărut:

anul I, 1950, 2 fascicule (a 4 lei);
anul II, 1951, 5 lei (epuizat);
anul III, 1952, 8 lei;
anul IV, 1953, 10 lei (epuizat);
anul V, 1954, 4 n-re (2 n-re duble: nr. 1–2, 10 lei; nr. 3–4, 5 lei) (epuizat);
anul VI, 1955, 4 n-re (2 n-re duble a 5 lei) (epuizate);
Supliment la tomurile I – VI, *Indicele volumelor apărute între anii 1950 – 1955* **(publicaţii, autori, cuvinte), 1956, 90 p., 2,70 lei;**
anul VII, 1956, 4 n-re (2 n-re duble: nr. 1–2, 10 lei (epuizat); nr. 3–4, 5 lei);
anul VIII, 1957, 4 n-re (a 5 lei);
anul IX, 1958, 4 n-re (a 6 lei);
anul X, 1959, 4 n-re (a 5 lei);
anul XI, 1960, 4 n-re (a 5 lei).

Numerele curente se găsesc de vînzare la

LIBRĂRIA ACADEMIEI R.P.R.
BUCUREŞTI, Calea Victoriei nr. 27

sau la orice librărie din ţară.

Se pot comanda şi prin poştă la secţiile „Cartea prin poştă" de pe lîngă Librăria Academiei R.P.R., librăriile principale din reşedinţele de regiune, sau la Librăria Republicană

CARTEA PRIN POŞTĂ
BUCUREŞTI, str. Biserica Enei nr. 16,
raionul I. V. Stalin

Abonamentele se fac la oficiile poştale, agenţiile poştale, prin factorii poştali şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.

Pentru străinătate, cererile de numere izolate sau de abonamente se fac prin întreprinderea de stat pentru comerţ exterior „Cartimex" I.S.C.E., str. Aristide Briand nr. 14, sau Căsuţa poştală 134–135, Bucureşti.

I. P. 2. c. 4916.

Lei 5.–

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREȘTI

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

2

ANUL XII

1961

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE ★ Anul XII, nr. 2/1961

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

2

ANUL XII

1961

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

1964

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

APARE DE PATRU ORI PE AN

Redacţia revistei : BUCUREŞTI, raionul I. V. Stalin, Calea Victoriei 194

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ, ACADEMIA R.P.R., Telefon 15.07.91

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XII, nr. 2 1961

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE LINGUISTIQUE DE BUCAREST

ÉTUDES ET RECHERCHES LINGUISTIQUES

Tome XII, nº 2 — 1961

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
БУХАРЕСТСКИЙ ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ЯЗЫКОЗНАНИЮ

Том XII, № 2 1961

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

NOTE ASUPRA PERSOANEI A II-A SG. A IMPERATIVULUI ÎN ROMÎNEȘTE

DE

ACAD. AL. GRAUR

Gramatica Academiei R.P.R. nu a reușit să explice repartizarea formelor de imperativ cu *-e* și cu *-i* (în realitate nu e vorba de *-i*, ci de muierea consoanei precedente) la conjugarea a II-a și a III-a: în volumul I, la p. 278, ni se spune că majoritatea verbelor de conjugarea a II-a și unele de conjugarea a III-a și a IV-a au transformat la singular desinența *-e* în *-i*; exemplele nu sînt fără cusur, căci printre formele cu *-e* păstrat se citează *înghite*, unde originalul a fost cu *-i*, iar ca exemple de *e>i* se citează *dormi*, *mori*, *fugi*, *ieși*, *auzi*, care au avut de la început *-i*. Cred că e posibil să delimităm mai bine, la conjugarea a II-a și a III-a, formele cu *-i*, care, cel puțin în principiu, sînt aici mai noi decît cele cu *-e*.

Într-un articol publicat în „Bulletin linguistique", III, 1935, J. Byck arată, la p. 60, că imperativele *scoală*, *începe*, *coboară*, *plînge* devin *scoli*, *începi*, *cobori*, *zbori*, *plîngi*, pentru ca persoana a doua să fie mai bine pusă în lumină. Dar nu ne arată de ce la alte verbe, ca *ascunde*, *scoate*, *înfige*, *pricepe*, *așterne* etc. nu s-a simțit nevoia de a pune în evidență aceeași persoană.

Cheia problemei ne-o dă pasajul următor din același articol (p. 61): cînd verbul e însoțit de o indicație suplimentară, imperativul e obligator cu *-e*: *scoală-mă*, *plînge-mă*. Tendința generală a scurtării și deci a închiderii vocalelor neaccentuate în romînește duce la suprimarea lui *-e*, în locul căruia rămîne numai muierea consoanei anterioare: *începi* pentru *începe* etc. Dar această tendință nu izbutește să se impună atunci cînd urmează o consoană. Deci *-e* primitiv trebuie să fie menținut atunci cînd imperativul este urmat de un element enclitic.

Voi trece în revistă verbele de conjugarea a II-a și a III-a care au formă curentă de imperativ, neglijînd pe cele intrate în limbă prin împrumut în vremea mai nouă. Iau ca bază forma de imperativ normală în limba literară actuală.

Verbe tranzitive, întrebuințate des cu pronume enclitic: *arde*(*-l*) (dar *arzi*), *alege*, *ascunde* *atinge*, *așterne*, *bate*, *cere*, *cerne*, *coace*, *coase*,

crede(-mă) (*crezi*), *crește(-l)* (*crești*), *culege*, *cunoaște*, *drege*, *fierbe*, *frige*, *frînge*, *împinge*, *împunge*, *începe(-l)* (*începi*), *închide*, *încinge*, *înfige*, *întinde*, *întoarce*, *întrece*, *înțelege*, *învinge*, *linge*, *mulge*, *paște*, *pătrunde*, *pierde*, *pricepe*, *prinde*, *pune*, *rade*, *răspunde*, *roade*, *rupe*, *scoate*, *scade*, *scrie*, *smulge*, *sparge*, *stinge*, *stoarce*, *strînge*, *suge*, *șterge*, *toarce*, *trage*, *trimite*, *tunde*, *țese*, *ține*, *ucide*, *umple*, *unge*, *vinde*.

Se mai adaugă cîteva verbe reflexive :

încrede(-te), *screme(-te)*, *teme(-te)*.

Iată și verbele nereflexive și intranzitive:

cazi (cf. *scade*!), *curgi* (dar *scurge*!), *gemi*, *mergi*, *mîi*, *plîngi* (dar *plînge-mă*), *rămîi*, *șezi*, *taci*, *treci* (dar *trece-mă*, *petrece-l*; cf. și *întrece*).

Singura excepție serioasă este la verbul *a vedea* : deși tranzitiv, are imperativul *vezi* (dar se folosește rar cu enclitice) [1].

Se vede acum de ce la conjugarea a II-a majoritatea verbelor are imperativul cu *-i* (de fapt este o singură excepție, *umple*) : pentru că sînt intranzitive, și sînt intranzitive pentru că în latinește cele mai multe dintre ele erau verbe de stare.

La verbele de conjugarea a II-a și a III-a, cu trecerea de la desinența *-e* la *-i*, nu se produce în general nici un fenomen fonetic suplimentar, dacă nu ținem seamă de iotacizare, muiere, asibilare. Pare deci logic să credem că aici își are originea procesul discutat.

Este oare o simplă întîmplare faptul că singurele verbe de conjugarea I care au fost citate pentru trecerea de la desinența *-ă* la *-i* sînt intranzitive? Se zice uneori *scoli*, dar numai *scoală-te* (*zbori* e rar alături de *zboară*). De remarcat în primul rînd că aici au loc fenomene fonetice suplimentare (*oa* > *o*), ceea ce denunță caracterul secundar al procesului (eventual ar trebui să contăm realmente cu intervenția persoanei a doua a indicativului) ; în al doilea rînd că extinderea procesului la vocala *-ă* ar putea fi pusă în legătură cu apariția lui la verbele de conjugarea a IV-a cu *ă* (tipul *coboară*/*cobori*).

La conjugarea a IV-a, situația este inversă decît la a II-a și a III-a : aici *-i* e primitiv, și deci trebuie pusă întrebarea de ce în unele cazuri s-a transformat în *-e*. Prin urmare nu poate fi vorba de a sublinia marca persoanei a doua, ci, tocmai dimpotrivă, de a părăsi o formă identică cu persoana a doua și de a adopta una identică cu persoana a treia a indicativului.

Și aici constatăm că *-i* este desinența verbelor intranzitive, iar *-e* a celor tranzitive : în prima serie intră *beși*, *dormi*, *fugi*, *minți* (dar *minte-l*), *mori*, *pieri*, *sări*, și arhaismul *feri*, iar în cea de-a doua, cu *-e acopere*, *ascute*, *împarte*, *înghite*, *învîrte*, *miroase*, *repede(-te)*, *socoate*, *simte*, *sloboade*, *soarbe*, *zvîrle*, *zgîndăre*, iar cu *-ă*, *coboară* (cînd e intranzitiv, apare și *cobori*), *înăbușă*, *omoară*, *sprijină*, *suferă* (între formele cu *-e* și cele cu *-ă* alegerea nu e totdeauna ușoară). Am lăsat la o parte pe *vino*, care e aberant. De asemenea nu am luat în considerație verbele cu tema terminată în vocală (de tipul *închipui*, *pipăi*), deși ele nu contrazic regula (vezi cazul

[1] N-am atras în discuție verbele arhaice *deștinde*, *încinde* și nu m-am încumetat să stabilesc imperativul de la *ajunge*, *încăpea*, *naște*, *părea*, *plăcea*, *purcede*, *putea*, *rage*, *tinde*, *vrea*, *zăcea*, deși nu cred că ele ar contraveni regulii. În orice caz, n-ar schimba substanțial raportul stabilit mai sus.

lui *sui*, dar *suie-te*), pentru că pe de o parte s-ar putea susţine că păstrarea lui *e* se datorează prezenţei unei vocale înaintea lui *i*, iar pe de altă parte ar trebui să intrăm în discuţia unei întregi serii de variante (*-ui*, *-ăi*, *-ăni* etc.).

Singura excepţie importantă este *auzi*, transitiv cu *-i* (dar, ca şi *vezi*, se foloseşte rar cu enclitice) ; *auzi* şi *vezi* sînt singurele verbe care se pot folosi cu *-i* vocalic înainte de enclitice : *auzi-mă*, *auzi-l*, *vezi-mă*, *vezi-l*. Să fie oare o legătură între imperativele acestor două verbe care se referă la noţiuni din aceeaşi sferă?

La conjugarea a II-a şi a III-a, forma nouă, cu *-i*, se explică prin modificarea fonetică, aş zice normală, a lui *-e*. La conjugarea a IV-a, forma nouă, cu *-e*, nu se poate explica prin modificarea fonetică, normală, a lui *-i*, cu atît mai mult cu cît aici procesul se asociază cu fenomene suplimentare (*ţ*>*t*, *o*>*oa*), de natură analogică. După modelul *arzi/arde-l*, s-a creat şi la conjugarea a IV-a dubletul *minţi/minte-l* şi deci, paralel cu *bate*, *închide*, s-a ajuns la *socoate*, *sloboade*.

ЗАМЕТКИ О ВТОРОМ ЛИЦЕ ЕДИНСТВЕННОГО ЧИСЛА ПОВЕЛИТЕЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЯ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Глаголы 2, 3 и 4 спряжения имеют в румынском языке две формы повелительного наклонения 2-го лица единственного числа: они оканчиваются или на *-e* или на *-u*; распределение этих форм еще не выяснено. Статья констатирует, что почти все без исключения формы на *-e* принадлежат переходным глаголам, а формы на *-u-* непереходным глаголам. Объясняется это тем, что переходные глаголы часто сопровождаются энклитическими местоимениями, что препятствует естественной тенденции к сокращению, а, следовательно, к закрытию конечных гласных.

NOTES SUR LA 2e PERSONNE DU SINGULIER DE L'IMPÉRATIF EN ROUMAIN

RÉSUMÉ

Les verbes des 2e, 3e et 4e conjugaisons ont en roumain deux formes d'impératif à la 2e personne du singulier : ils finissent tantôt en *-e*, tantôt en *-i*, et la répartition n'a pas encore été tirée au clair. On constate ici que, presque sans exception, les formes à *-e* appartiennent aux verbes transitifs, et les formes à *-i* aux verbes intransitifs. L'explication en est que les verbes transitifs sont souvent accompagnés de formes pronominales enclitiques, ce qui a pu entraver la tendance naturelle à l'abrégement, partant à la fermeture des voyelles finales.

UN MOD DE DESCRIERE A FLEXIUNII NOMINALE, CU APLICAȚIE LA LIMBA ROMÎNĂ CONTEMPORANĂ

DE

PAULA DIACONESCU

I. Conținut și formă

Flexiunea este unul din aspectele cele mai importante ale raportului dintre conținut și formă în limbă. Modificarea formei unui cuvînt este cerută de faptul că aceeași noțiune este susceptibilă de mai multe valori [1], unele fiindu-i inerente, ținînd de natura ei intrinsecă, altele exprimînd raporturi ale ei cu alte noțiuni. După cum arată P. Guiraud [2], aceste valori sînt foarte numeroase și încercarea de a le preciza poate da loc la interpretări, deoarece modul lor de exprimare este diferit de la o limbă la alta. Aceeași valoare se poate exprima gramatical într-o limbă, pe cînd, într-altă limbă, se poate reda prin mijloace lexicale. De exemplu, în unele limbi, aspectul, considerat o valoare a noțiunii exprimate de un verb, are drept corespondent o categorie morfologică a verbului. Într-alte limbi, această valoare nu e gramaticalizată, ceea ce nu înseamnă că ea este ignorată. Timpul, raportat la sensul lexical al verbului și la situația în care e folosit acel verb, poate reda valoarea de aspect [3].

În lucrarea de față, nu urmărim determinarea numărului de valori de care e susceptibilă o noțiune exprimată printr-un substantiv în general, ci determinarea acelor valori pentru care limba romînă are un corespondent gramatical :

1. C a t e g o r i a d e n u m ă r, la care distingem valorile : singular și plural.

2. C a t e g o r i a d e d e t e r m i n a r e, la care distingem valorile : determinat (definit și indefinit) și nedeterminat.

---

[1] Termenul este folosit cu accepția pe care o dă și P. Guiraud („Les modalités” în *La grammaire*, Paris, 1958, p. 28) termenului de „modalitate”.

[2] *Loc. cit.*, p. 29.

[3] De aceea, categoriile gramaticale pot fi studiate numai pe baza unei limbi concrete.

3. Categoria de caz, la care distingem valorile : nominativ, genitiv, dativ, acuzativ și vocativ.

Genul la substantiv nu constituie o categorie morfologică [1], deoarece el este fix ; fiecare substantiv are un singur gen.

Dacă numărul sau cazul nu lasă nici o îndoială asupra categoriei morfologice corespunzătoare [2], determinarea nu a fost înfățișată pînă acum în gramaticile romînești sau în studii de specialitate, ca o valoare cu un corespondent morfologic, ca o categorie gramaticală. De aceea, înainte de a trece la obiectul propriu-zis al lucrării de față, considerăm necesar să justificăm afirmația că determinarea este și categorie gramaticală și să arătăm mijloacele prin care ea se exprimă.

★

Exprimarea valorilor determinat (definit și indefinit) și nedeterminat diferă de la o limbă la alta și chiar de la o fază la alta a dezvoltării aceleiași limbi [3].

Într-o interpretare mai largă, toate determinativele constituie mijloace de exprimare a valorilor de determinare. Însă, după anumite caracteristici semantice și gramaticale, aceste determinative pot fi grupate în părți determinative distincte, ca de exemplu : adjective calificative, adjective cantitative, adjective pronominale, articole.

Pentru direcția de evoluție de la un sistem semantico-sintactic de determinare spre un sistem morfologic de determinare a numelui, interesează numai ultimele două categorii (determinativele pronominale și articolul) iar dintre determinativele pronominale, în special, cele folosite proclitic.

Referindu-se la limba franceză G. Gougenheim [4] grupează articolul în clasa determinativelor, alături de adjectivele pronominale. Posibilitatea de a substitui, pe baza principiului de comutare, un articol printr-un adjectiv pronominal dovedește că în limba franceză, aceste determinative au funcție identică. Aplicînd aceeași metodă, se constată că, în limba romînă, situația este diferită.

Articolul definit este enclitic, iar adjectivele pronominale pot preceda sau urma substantivul pe care-l determină.

Articolul definit și adjectivele pronominale enclitice nu se exclud, nu sînt opozabile :

*caietul **acela*** ; *caietul **său*** ; *caietul **care***

Deci, determinarea substantivului prin articol nu este identică cu determinarea substantivului printr-un adjectiv pronominal enclitic.

---

[1] Cum constituie, de exemplu, la pronume și adjectiv.

[2] Nu este necesar să ne ocupăm în această lucrare de diversele teorii care exclud cazul din categoriile gramaticale ale substantivului, deoarece nu urmărim aici precizarea noțiunii de *categorie gramaticală*, ci *precizarea seriilor de forme ale flexiunii nominale*. Pentru discuția privitoare la teoria categoriei gramaticale vezi, printre alții, A. A. Reformatski, *Введение в языкознание*, Moscova, 1955, p. 246 ; B. N. Golovin, *К вопросу о сущности грамматической категории* în „Вопросы языкознания”, nr. 1, 1955, p. 117—124 ; D. A. Steling, *О неоднородности грамматических категорий* în „Вопросы язык.”, nr. 1, 1959, p. 55—64.

[3] Vezi, de exemplu, R. G. Piotrovski, *Формирование артикля в романских языках*, Moscova, Leningrad, 1960.

[4] *Système grammatical de la langue française*, Paris, 1939, p. 63.

Articolul definit și adjectivele pronominale proclitice se exclud, sînt opozabile :

un *caiet/caietul*
fiecare *caiet/caietul*
acel *caiet/caietul*
care *caiet/caietul*
al său *caiet/caietul*

Deci, aceste determinative (articol definit și adjective pronominale proclitice) au aceeași funcție [1]. Precedat de un adjectiv, substantivul este nearticulat.

Intoleranța întrebuințării simultane a articolului indefinit sau a unor adjective indefinite (*orice, fiecare*) cu articolul definit se explică ușor. Un substantiv nu permite determinarea lui prin două articole care, ca sens, se exclud reciproc.

Intoleranța întrebuințării simultane a articolului definit cu un adjectiv demonstrativ proclitic nu poate fi explicată numai prin faptul că articolul definit își are originea într-un demonstrativ, de vreme ce adjectivul demonstrativ enclitic permite articularea substantivului pe care-l determină. Prezența grupurilor : ***substantiv*** + *articol* + *demonstrativ* (*omul* ***acesta***) și *demonstrativ* + ***substantiv*** *nearticulat* (***acest*** *om*) se poate explica dacă ținem seamă de valoarea diferită a unui adjectiv demonstrativ proclitic în raport cu valoarea exprimată de același adjectiv folosit enclitic. Adjectivul pronominal demonstrativ precede substantivul cînd vorbitorul dorește mai mult să arate *obiectul* (sau *persoana*), iar adjectivul pronominal demonstrativ urmează substantivul, cînd interesul vorbitorului e mai mult *arătarea, indicarea* obiectului (sau a persoanei) [2].

Deși aduce o mai mare precizare de sens, ca funcție, adjectivul demonstrativ proclitic este apropiat de articolul definit enclitic. De multe ori, demonstrativul scade la o simplă determinare, ca în exemplul : *Era în țara Belghiei, cu acesta gînd* (= cu gîndul) *să se călugărească* (M. Costin, Let. I, 220, ap. DA s.v. *acest*). Slăbirea sensului demonstrativ este și mai evidentă la adjectivul demonstrativ de depărtare a cărui funcție este, nu rareori, identică cu a articolului definit. Această tendință se manifestă mai ales în limba literară. Pentru un scriitor, cele redate înainte sau cele ce vor urma în cursul povestirii sînt lucruri depărtate. Pronumele prin care se va referi la ele este, de obicei, *acela* (*acel*), care în cazul acesta nu mai corespunde gestului demonstrativ, ci înseamnă : „cel pe care-l știți, cel despre care am vorbit mai înainte sau pe care-l voi descrie îndată” [3] : *Era o tînără damă blondă, a cărei figură avea acea blîndeță, ce se vede învecinicită de penelul lui Rafael* (C. Negruzzi, I, 37, ap. DA, s.v. *acel*).

În limba veche, un adjectiv demonstrativ preceda și un substantiv articulat : ***ceale*** *cuvintele* (Coresi, C_2, 287/11) ; ***această*** *muiarea* (Ibidem, 325/24) ; ***această*** *vreamea trecătoarea* (Ibidem, 400/34).

---

[1] În cele ce urmează, relațiile dintre adjective relative și substantiv nu vor fi luate în discuție, deoarece, în problema pe care o tratăm, ele nu prezintă un interes deosebit.

[2] Academia Romînă. *Dicționarul limbii romîne.* Tomul I, partea I, A—B, București, 1913, s.v. *acel.*

[3] *Ibidem.*

Indiferent care ar fi explicația construcției, ea nu s-a putut generaliza, deoarece ar fi dus la un „abuz" de articole, demonstrativul proclitic apropiindu-se, ca funcție, de articolul definit enclitic. În limba veche[1], în regulă generală, adjectivul demonstrativ precede un substantiv nearticulat și, în limba actuală, de asemenea, substantivul precedat de un adjectiv demonstrativ este totdeauna nearticulat.

În limba veche, se folosesc cu particula deictică *-a* și adjectivele demonstrative proclitice. Această particulă întărea sensul demonstrativ al adjectivului pronominal: *acestea ciudese* (Coresi, C_2, 249/6); *aceaia îndrăznire* (*Ibidem*, 235/19).

Eliminarea de mai tîrziu a particulei *-a* la adjectivul demonstrativ proclitic își are explicația în slăbirea sensului demonstrativ al adjectivului proclitic, care ajunge să aibă semnificația unui articol „cel despre care am vorbit, cel despre care voi vorbi".

În limba veche, și adjectivele demonstrative enclitice prezintă forme diferite, cu sau fără particula *-a*: *pilda aceasta* (Coresi, C_2, 11/3); *ocărîreei aceștiia* (*Ibidem*, 15/14); *codrului acestui* (*Ibidem*, 272/6); *robului acelui* (*Ibidem*, 280/11); *pilda această* (*Ibidem*, 281/21). În această situație, se manifestă tendința opusă. Adjectivul demonstrativ enclitic, fiind folosit după substantiv articula [2], și-a păstrat sensul lui de *a arăta* ceva ce se găsește într-o apropiere sau depărtare relativă de vorbitor. Generalizarea de mai tîrziu a particulei *-a* la adjectivul demonstrativ enclitic se explică prin păstrarea sensului demonstrativ al adjectivului pronominal enclitic, care și-a păstrat și accentul în frază.

Tendința de diferențiere funcțională și formală a adjectivelor demonstrative, manifestată într-o epocă anterioară, este realizată în limba romînă contemporană. În limba actuală, adjectivul demonstrativ proclitic, lipsit de particula deictică *-a*, determină un substantiv nearticulat, iar adjectivul demonstrativ enclitic, întărit prin particula deictică *-a*, determină un substantiv articulat.

În grupul: *substantiv articulat cu articol definit + adjectiv demonstrativ + adjectiv calificativ articulat cu articol definit*, adjectivul demonstrativ apare, în secolul al XVI-lea, cu particula deictică *-a*: *lucrulu cela lăudatulu* (Coresi, C_2, 22/29); *zioa ceaia marea* (*Ibidem*, 15/18). În asemenea construcții, grupîndu-se cu adjectivul următor, demonstrativul a pierdut mai tîrziu particula *-a*[3], iar adjectivul calificativ și-a pierdut articolul definit, deoarece demonstrativul, transformîndu-se în articol, n-a mai permis a doua articulare a adjectivului. Această tendință se manifestă și în secolul al XVI-lea: *vrăjmașului celŭ iute* (Coresi, C_2, 234/34); *coconilorŭ cei nezlobivi* (*Ibidem*, 236/12); *măriia cela mai mare* (*Ibidem*, 268/20).

În perspectiva evoluției sistemului de articulare a unui adjectiv calificativ folosit după substantiv articulat, nu se justifică afirmația că

[1] În texte aparținînd ariei dialectale care cuprinde sudul Ardealului și Țara Romînească.

[2] Exemple rare din limba veche cum este: *cuvîntŭ acesta* (Coresi, C 2, 247/34) n-au fost viabile și nu s-au putut menține în limbă.

[3] La fel cu adjectivul demonstrativ urmat de substantiv. Pentru apariția și întrebuințarea unui pronume demonstrativ în funcție de articol, vezi A. Graur, *A propos de l'article postposé*, în *Mélanges linguistiques*, 1936, p. 50 și urm.

limba romînă permite fenomenul de cumulare a articolelor. Dimpotrivă, tendința generală este de a elimina articolul adjectivului folosit după substantiv articulat [1]. În limba veche era posibilă articularea atît a substantivului cît și a adjectivului care-l urma : *vreamea trecătoarea* (Coresi, C_2, 400/34). În limba contemporană, se articulează numai primul termen din grup : *vremea trecătoare*, *Bogata apa* (Coresi C_2, 374/3) și *bogata apă*.

Cel apare și înaintea unui adjectiv substantivizat : *cei mișei* (MM, 307, 17) ; *cela necuratul* (H, ps. 9.34) ; *ceia bogații* CV, 111, 5–6)[2]. Mai tîrziu se generalizează grupul : *cel + substantiv lipsit de articol definit enclitic.*

În grupul : *gura ceaia mincinoasa* (Coresi, C_2, 164/11) atîta vreme cît sensul demonstrativ al adjectivului *ceaia* nu este slăbit și adjectivul își păstrează particula deictică *-a*, nu putem vorbi de dubla articulare a adjectivului, deoarece *ceaia* nu este articol. Adjectivul demonstrativ *cela* (*ceaia*), devenit articol prin slăbirea sensului său demonstrativ și, deci, prin pierderea particulei deictice *-a*, nu permite articularea cu articol definit a adjectivului calificativ următor (*gura cea mincinoasă*). Astăzi, cînd deosebirea între *omul bun* și *omul cel bun* este palidă, *cel* fiind numai un instrument gramatical care articulează adjectivul, poate fi înlăturat : *gura mincinoasă*. Articolul adjectival apare însă cînd vorbitorul insistă asupra calității unui obiect sau a unei persoane : *copilul cuminte doarme* și *copilul cel cuminte* (= care e cuminte) *doarme* [3]. În literatură, în special în poezie, *cel* (*cea*) poate să apară înaintea adjectivului, fără să exprime vreo nuanță semantică. De exemplu, Eminescu întrebuințează uneori pe *cel*, *cea* numai din nevoia măsurii versului : *La pămînt dormea, ținîndu-și căpătîi mîna cea dreaptă* (P. 234, ap. DA s.v. *cel*).

În grupul *al său caiet*, substantivul este nearticulat din cauza articolului care însoțește adjectivul. Aceeași regulă este și în limba veche. Construcțiile : *a ta părerea* (Coresi, C_2, 291/23) ; *a lui suirea* (*Ibidem*, 305/12)[4] sînt rare și, probabil, întîmplătoare, nu aparțin sistemului de articulare romînesc.

Substantivul a rămas articulat și adjectivul posesiv și-a pierdut articolul cînd urma substantivul : *slava a sa* (Coresi, C_2, 346/1) devenit *slava sa* [5].

În limba veche, chiar adjectivul posesiv putea fi însoțit atît de articol posesiv cît și de articol definit enclitic :

Binelui aciasta -i al săul cel hireș (Dosoftei V. S. 192/2, ap. DA s.v. *AL,A*).

---

[1] Ne referim la limba literară contemporană și nu la vorbirea populară sau regională bogată în arhaisme.

[2] Vezi acad. Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, București, 1956, p. 137.

[3] Vezi și DA., s.v. *cel*.

[4] Compară cu *a vecinului dragostea* (Coresi, C_2, 341/27). Uneori, articolul posesiv este eliminat : *a se atinge ei munca* (*Ibidem*, 365/22), *întru ei lucrurile drăcești* (*Ibidem* 378/7).

[5] Compară cu *săparea a Ierusalimului* (Coresi, C_2, 305/22) devenit *săparea Ierusalimului*.

Mai tîrziu, articolul definit a fost eliminat.

Din această prezentare sumară putem preciza că :

1. În limba contemporană, în grupul nominal *substantiv + adjectiv* sau *adjectiv + substantiv*, tendința de a articula primul termen din grup este realizată : *omul frumos/frumosul om*.

2. Substantivul sau adjectivul substantivizat, în prezența unui adjectiv pronominal proclitic, se folosește nearticulat.

3. Spre deosebire de adjectivul calificativ proclitic care permite articularea lui în prezența substantivului nearticulat, adjectivele pronominale proclitice nu se articulează, îndeplinind ele înseși rolul unui articol.

Privit în relațiile sale cu determinativele pronominale, articolul prezintă un mod general de determinare. Ca urmare a faptului că articolul și-a pierdut autonomia semantică și, deci, este incapabil de a exprima ceva în afara numelui, el evocă obiectul în discuție fără să dea o nuanță deosebită noțiunii. Așadar, înțelesul lexical al articolului se contopește cu cel gramatical. Articolul exprimă *valori* nu noțiuni și, de aceea, nu se întrebuințează decît ca anexă a numelui. Nu este o parte de vorbire propriu-zisă, ci un instrument gramatical care nu poate apărea singur, ci numai împreună cu alte cuvinte [1].

Spre deosebire de articol, determinativele pronominale aduc o anumită precizare a obiectului cunoscut. De exemplu, în grupul *adjectiv demonstrativ + substantiv* (*această masă*), determinativul nu exprimă numai ideea generală de cunoscut care ar putea fi redată și prin forma articulată a substantivului (*masa*), ci și locul în spațiu al obiectului în discuție. În grupul *adjectiv nehotărît + substantiv* (*fiecare masă*), determinativul arată că e vorba de totalitate, de fiecare obiect al unei mulțimi — aceea a meselor. Dacă substantivul apare determinat prin articol indefinit (*o masă*), determinativul se referă numai la un exemplar neprecizat din aceeași totalitate.

Așadar, din numeroasele elemente determinative, fiecare exprimă o nuanță diferită a valorii de determinare.

Într-o primă clasificare a acestor valori trebuie să distingem valoarea de determinat-definit, de determinat-indefinit și de nedeterminat. Formele cele mai pure în care se exprimă aceste valori sînt formele substantivului articulate cu articol definit (pentru valoarea de determinat-definit) [2], formele substantivului articulate cu articol indefinit (pentru valoarea de

---

[1] Acad. Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, București 1956, p. 325 ; I. Coteanu, *Contribuții la teoria articolului*, în SCL IX, nr. 1, 1958, p. 41. Deoarece intră în opoziție cu adjective pronominale proclitice, s-ar părea că nu mai putem considera articolul un instrument gramatical, un morfem al determinării. Dar chiar determinativele pronominale proclitice, cu care articolul intră într-un sistem de opoziții, manifestă o tendință de gramaticalizare parțială sau totală.

[2] În limba romînă, apelativele cu sens personal, determinat, la cazul acuzativ primesc prepoziția *pe*, care indică determinarea. Substantivul poate fi articulat sau nearticulat. Vezi în această problemă A. Niculescu, *L'objet direct prépositionnel dans les langues romanes*, în *Recueil d'études romanes*, București, 1959, p. 173—174 și 179—180.

determinat-indefinit) și formele nearticulate ale substantivului (pentru valoarea de nedeterminat).

Ținînd seamă că, dintre toate determinativele cu care el intră în opoziție și, deci, cu care prezintă identitate de funcție, articolul (definit și, apoi, indefinit) are gradul cel mai ridicat de gramaticalizare, se pot stabili opozițiile :

a) subst. nearticulat (*cîine*) / subst. cu art. indefinit (*un cîine*);

b) subst. nearticulat (*cîine*) / subst. cu art. definit (*cîinele*);

c) subst. cu art. indefinit (*un cîine*) / subst. cu art. definit (*cîinele*)[1].

Aceste constatări generale asupra sistemului de determinare nominală duc, în mod firesc, la concluzii importante pentru direcția de evoluție a sistemului flexiunii nominale în limba romînă în comparație cu celelalte limbi romanice. Restabilirea sistemului de opoziții cazuale a fost rezolvată în limba romînă, ca și în celelalte limbi romanice, prin apariția formelor analitice. Dar, pe cînd în domeniul romanic prepozițiile + articol au fost alese pentru a suplini rolul unei desinențe în flexiune, în limba romînă, cu același rol au fost alese determinativele pronominale care și-au păstrat formele cazuale cu desinențe moștenite din latină. Apoi, din aceste adjective pronominale, limba a reținut în organizarea sistemului flexiunii substantivale elementele cele mai pure, părțile determinative al căror sens lexical se contopește cu cel gramatical : articol definit (provenit dintr-un adjectiv demonstrativ) și articol indefinit (provenit dintr-un adjectiv nehotărît). Determinarea formează astfel o categorie gramaticală constituită. Articolele ar fi elementele „suficient de specializate" pentru o funcție gramaticală, iar celelalte adjective pronominale proclitice, „pe cale să se specializeze", ar reprezenta „un fel de articole virtuale a căror evoluție depinde de contradicțiile interne ale sistemului"[2].

Pentru a nu complica sistemul flexiunii nominale, este necesar să se facă o selecție a determinativelor, reținîndu-se în cadrul acestei flexiuni doar formele cele mai pure în care se exprimă aceste valori, anume formele reprezentate prin articole (definit și indefinit).

★

Același conținut este susceptibil de a avea simultan, mai multe valori, dar totdeauna valori din categorii distincte aparținînd aceleiași părți de vorbire și numai una din fiecare. De exemplu, noțiunile *masă* (f), *pom* (m), *scaun* (n), avînd un gen fix, posedă valorile : singular, nominativ, nedeterminat. Acest ansamblu de valori îl numim combinație de valori compatibile.

[1] Valeria Guțu-Romalo (*Unele valori ale articolului în limba romînă actuală*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 365) prezintă rolul de determinant al articolului numai în cadrul acestui sistem de opoziții.

[2] I. Coteanu, *art. cit.*, p. 33.

La substantiv, un conținut, fiind dat cu un anumit gen, este susceptibil de următoarele combinații de valori compatibile [1] :

sg. + n. + det.-def. : omul	pl. + n. + det.-def. : oamenii
sg. + g. + det.-def. : omului	pl. + g. + det.-def. : oamenilor
sg. + d. + det.-def. : omului	pl. + d. + det.-def. : oamenilor
sg. + ac. + det.-def. : omul	pl. + ac. + det.-def. : oamenii
sg. + v. + det.-def. : omule	pl. + v. + det.-def. : oamenilor
sg. + n. + det.-indef. : un om	pl. + n. + det.-indef. : niște oameni
sg. + g. + det.-indef. : unui om	pl. + g. + det.-indef. : unor oameni
sg. + d. + det.-indef. : unui om	pl. + d. + det.-indef. : unor oameni
sg. + ac. + det.-indef. : un om	pl. + ac. + det.-indef. : niște oameni
sg. + v. + det.-indef. : un om	pl. + v. + det.-indef. : niște oameni
sg. + n. + nedet. : om	pl. + n. + nedet. : oameni
sg. + g. + nedet. : omului	pl. + g. + nedet. : oamenilor
sg. + d. + nedet. : omului	pl. + d. + nedet. : oamenilor
sg. + ac. + nedet. : om	pl. + ac. + nedet. : oameni
sg. + v. + nedet. : om	pl. + v. + nedet. : oameni

Am dat mai sus numărul maxim de combinații posibile în marea majoritate a noțiunilor exprimate de un substantiv. Conținutul unora dintre substantive poate fi însă susceptibil numai de o parte dintre aceste combinații. De exemplu, obiectul — substanță sau materie — (*apă*, *aur*, *fum*, *miere*, *nea*, *unt* etc.), plante (*mărar*, *pătrunjel*, *usturoi* etc.), sentimente (*dragoste*, *milă* etc.), senzații (*foame*, *sete* etc.), însușiri morale (*cinste*, *curaj* etc.), stări (*întuneric* etc.) nu au valoare de plural și, deci, nici combinații corespunzătoare pluralului cu fiecare dintre valorile celorlalte categorii (caz, determinare). Conținutul unor nume comune (*cîlți*, *icre*, *zori* etc.) are, din categoria de număr, numai valoarea de plural. De aceea, la aceste substantive găsim numai combinațiile pluralului cu valorile celorlalte categorii (caz, determinare).

În mod obișnuit, o noțiune nu este susceptibilă de un ansamblu de valori aparținînd aceleiași categorii. De aceea, numim combinație de valori incompatibile orice combinație de valori aparținînd aceleiași categorii.

Iată unele combinații formate din cîte două valori incompatibile :

sg. + pl. ; n. + g. ; d. + n. ; ac. + n. ; v. + n. ; g. + d.
ac. + g. ; v. + g. ; d. + ac. ; v. + d. ; ac. + v. ;
det.-def. + det.-indef.
det.-indef. + nedet.
nedet. + det.- def.

★

Constatarea că modificarea formei unui cuvînt este cerută de faptul că aceeași noțiune este susceptibilă de mai multe valori a fost făcută de

[1] Ideea de a descrie formele unui cuvînt prin corespondența dintre totalitatea combinațiilor de valori și formele care le exprimă a fost sugerată de S. Marcus, *Observații și sugestii în legătură cu pregătirea limbii romîne pentru traducerea automată* (comunicare ținută în 14 ianuarie 1960, la Consfătuirea tehnico-științifică asupra mașinilor electronice de calcul, organizată de Comisia de automatizare a Academiei R.P.R.). Termenii : *combinație de valori*, *valori compatibile*, *valori incompatibile*, îi aparțin.

multă vreme. Ea nu a condus însă la analiza corelației dintre combinațiile de valori și formele care le exprimă.

Atît în gramaticile descriptive ale limbii romîne cît și în cele ale altor limbi, la descrierea flexiunii nominale se discută fiecare categorie morfologică în parte (număr, caz etc.). Într-adevăr, o asemenea prezentare este necesară, dar, făcîndu-se abstracție de coexistența unor valori diferite cărora le corespunde forma dată, ea rămîne insuficientă, dă numai o imagine parțială a formelor analizate.

Lucrările teoretice privitoare la descrierea sistemului gramatical al unei limbi ne înfățișează o analiză care nu dă în toate cazurile o rezolvare unică, deoarece criteriile de analiză sînt diferite. De exemplu, deși G. Gougenheim [1] și C. de Boer [2] insistă asupra corelației dintre valori și forme, ei nu au în vedere că o formă corespunde nu unei valori [3], ci unei combinații de valori asociate conținutului dat.

K. Togeby [4] consideră semnul lingvistic o formă pură, a cărui valoare funcțională e determinată în raport cu ansamblul de forme care constituie sistemul. Deci conținutul fiind considerat independent de forma cuvîntului, corelația dintre două cuvinte nu mai este înțeleasă ca o corelație între două elemente cu o structură bilaterală : un conținut susceptibil de o combinație de valori și forma care-l exprimă. Corelația dintre două cuvinte e înfățișată ca o corelație între două forme pure.

Specificul semnului lingvistic constă, însă, în faptul că el este un fenomen simultan material și ideal [5]. Cuvîntul, ca element fundamental al limbii, constituie ,,realitatea nemijlocită a gîndirii, nu ,,exponentul'' operațiilor de gîndire sau al rezultatelor activității intelectuale, ci însăși latura materială a gîndirii omului'' [6]. De aceea, cuvîntul nu poate fi considerat izolat artificial de aspectul lui ideal. Esența cuvîntului este unitatea laturii conceptuale și acelei formale [7]. Deoarece această unitate este indisolubilă prin originea și prin natura sa, nu putem analiza un cuvînt despărțind semnificația de formă. (Aici, ,,formă'' este sinonim cu ,,expresie''). Funcția cuvîntului în limbă este de a comunica un conținut [8] căruia îi sînt asociate o mulțime de valori. Această comunicare este de ordin noțional și de ordin gramatical. Primului mod de comunicare îi corespunde funcția semantică a cuvîntului (sensul

[1] *Op. cit.*

[2] *Syntaxe du français contemporain*, Leiden, 1954.

[3] Pentru discuția de față nu ne interesează limbile aglutinante, în care cuvîntul comportă elemente morfologice specifice pentru fiecare valoare (număr, caz) în parte și, de aceea, el prezintă o fixitate absolută.

[4] *Structure immanente de la langue française*, Copenhaga, 1951.

[5] A. G. Volkov și I. A. Habarov, *În legătură cu problema naturii semnului lingvistic*, în ,,Probleme de filozofie", nr. 11, 1959, p. 99 și urm.—traducerea revistei sovietice ,,Вопросы философии" 11, 1959.

[6] G. V. Kolșanski, *În ce constă deosebirea dintre sistemele de semne* în ,,Probleme de filozofie", nr. 5, 1960, p. 157.

[7] *Ibidem*, 158.

[8] Nu e necesară, pentru problema care ne interesează, discutarea cuvintelor care nu comportă înțeles noțional.

lexical), iar celui de-al doilea mod de comunicare, funcția gramaticală [1] (sensul gramatical) al cuvîntului.

Dacă, într-un context, permutarea dintre două cuvinte modifică conținutul noțional al comunicării, atunci acele cuvinte constituie o poziție pertinentă din punctul de vedere al înțelesului lexical.

*Băiatul **acesta** învață*

*Băiatul **meu** învață*

Dacă, într-un context, conținutul unui cuvînt rămîne același și numai combinațiile lui de valori pot fi altele, atunci cuvîntul furnizează opoziții pertinente din punct de vedere gramatical.

*Dau **elevului** o carte*

*Dau **elevilor** o carte*

În acest caz, cuvîntul are o parte stabilă, bază [2] a formelor lui, și alta susceptibilă de modificări potrivit unei combinații de valori.

În lucrarea de față, descrierea flexiunii nominale va fi făcută prin opozițiile gramaticale furnizate de elemente cu o structură bilaterală : combinație de valori și forma care o exprimă.

★

În flexiune, fiecare formă a unui substantiv corespunde unei combinații de valori compatibile.

De exemplu, *iepure* nu este numai o formă de singular a substantivului respectiv, menită să arate că e vorba de un exemplar și nu mai multe dintr-o anumită speță, ci și forma corespunzătoare combinației de valori : sg. + n. + nedet.

Pentru a determina specificul unei forme la o anumită valoare dintr-o combinație dată, trebuie ca singurele trăsături distinctive ale opoziției [3] să fie valorile care ne interesează. De exemplu, dacă pentru noțiunea exprimată prin substantivul *vulpe* luăm combinațiile de valori cu formele corespunzătoare :

sg. + det.-def. + n. : *vulpea*

sg. + det.-def. + g. : *vulpii*

în care trăsăturile comune sînt valorile de număr și determinarea, iar trăsăturile distinctive sînt valorile de caz, diferența în formă marcată prin *e / i* și *a / i* este specifică trecerii de la nominativ la genitiv.

Numărul maxim de forme de la singular se poate determina după numărul combinațiilor de valori în care el poate intra. Pentru limba romînă, numărul combinațiilor în care intră singularul este egal cu 15 [4]. În același

---

[1] Lingvistica structurală folosește termenul de *funcție distinctivă* sau *diacritică* (vezi, de exemplu, P. Guiraud, *op. cit.*, p. 59).

[2] E. Delavenay (*La machine à traduire*, Paris, 1959, p. 84) consideră acest termen mai potrivit decît cel de *rădăcină*, deoarece acesta din urmă implică și considerații de ordin istoric.

[3] Prin opoziție se înțelege o pereche de elemente care au cel puțin o trăsătură comună și cel puțin o trăsătură distinctă (cf. N. S. Troubetzkoy, *Principes de Phonologie*, Paris, 1957, p. 69 — traducere din limba germană de J. Cantineau). În limbă, opozițiile care nu au o bază comună sînt neinteresante.

[4] Vezi lista acestor combinații la p. 172.

fel se poate stabili numărul de forme ale pluralului sau ale fiecărui caz în parte.

O noțiune exprimată printr-un substantiv, fiind susceptibilă de cel mult 30 de combinații de valori compatibile, ne-am aștepta ca paradigma nominală să aibă cel mult tot atîtea forme. În limba romînă însă, datorită omonimiei, aceeași formă poate cumula mai multe combinații de valori. Ca urmare, numărul maxim de forme ale unui substantiv este totdeauna inferior lui 30 [1].

Sorin Stati [2] arată că „omonimia unor forme flexionare f_1, f_2...f_n din aceeași paradigmă e posibilă numai dacă limba respectivă are mai multe paradigme și, cel puțin o dată, fiecare din formele f_1, f_2... f_n se opune fonetic și semantic tuturor celorlalte forme ale paradigmei".

În flexiunea substantivului romînesc, anumite forme au aceeași realizare fonetică. De exemplu, pentru unele substantive masculine, forma corespunzătoare combinației sg. + n. + nedet. (*pui*) este identică cu forma corespunzătoare combinației de valori pl. + n. + nedet. (*pui*). Aceste forme sînt omonimice, deoarece singularul este o categorie net deosebită de plural în restul flexiunii nominale (*curcan* — *curcani*, *casă* — *case*). Tot omonimice sînt și formele nearticulate de la genitiv singular ale substantivelor masculine : (un) *pom* / (unui) *pom*. Identitatea fonetică a nominativului singular cu genitivul singular se repetă în toată flexiunea substantivelor masculine, dar nu și în cea a substantivelor feminine : (o) *pădure* / (unei) *păduri*.

Așadar, genitivul este o categorie morfologică distinctă de categoria morfologică a nominativului, dar, uneori, amîndouă pot coincide ca formă.

Problema mai dificilă este dacă putem considera nominativul și acuzativul categorii morfologice distincte sau o singură categorie morfologică cu valori multiple [3] și, dacă, la fel, putem considera genitivul și dativul categorii morfologice diferite sau o singură categorie morfologică cu valori multiple. Cu alte cuvinte, limba romînă cunoaște cele patru cazuri (n., ac., g. și d.) sau numai două din ele (n.-ac. și g.-d.)?

Din cele arătate mai sus, ar rezulta că romîna cunoaște două cazuri : nominativ — acuzativ și genitiv — dativ, de vreme ce în întreaga flexiune a substantivului romînesc, nominativul, ca formă, nu se opune acuzativului și nici genitivul, dativului.

Credem, totuși, că paradigma declinării substantivului nu poate fi înțeleasă în afara paradigmei altor părți de vorbire care cunosc de asemenea categoria morfologică a cazului [4].

---

[1] Nu avem în vedere cazurile de sinonimie gramaticală.

[2] *Caracterul sistematic al omonimiei morfologice*, în SCL, XI, nr. 1, 1960, p. 26.

[3] Pentru noțiunea „forme omonimice" sau „formă cu valori multiple" vezi Sorin Stati, *Omonimia în sistemul morfologic* în *Probleme de lingvistică generală*, vol. II, București, 1960, p. 127—130.

[4] Această părere este exprimată și de prof. J. Byck în cursul de *Gramatică istorică*, ținut la Facultatea de filologie din București. Alți lingviști (vezi, de exemplu, Ș. Stati, în „*Probleme de lingvistică generală*", vol. II, 1960, p. 129) consideră că „nu este indicat să spunem că o categorie gramaticală caracteristică pentru o parte de vorbire există implicit la toate celelalte părți de vorbire, sau la una dintre ele, chiar dacă nu e marcată formal".

În perspectiva flexiunii tuturor părților de vorbire care cunosc categoria cazului, substantivul cunoaște cazul nominativ și cazul acuzativ, de vreme ce la pronumele personal avem nominativul *el*, *eu*, iar acuzativul *îl*, (*pe mine*) *mă*. Acad. Al. Graur [1] consideră că în aceeași perspectivă putem distinge și genitivul în raport cu dativul : „rom. *lup* poate fi considerat ca formă de genitiv sau de dativ, de vreme ce limba noastră cunoaște genitivul și dativul la forma articulată și la femininul nearticulat (*capre*). Mai mult, urmează că trebuie să facem constant distincția între genitiv și dativ (*pe baza analizei sintactice* — sublinierea mea, *P.D.*), de vreme ce la pronumele personal dativul (*mie* etc.) nu se poate confunda cu genitivul". Distincția dintre genitiv și dativ poate fi rezolvată însă și în cadrul flexiunii substantivale, de vreme ce genitivul poate fi construit uneori cu articolul posesiv.

Așadar, în paradigma de declinare a unui substantiv, combinațiile care conțin valoarea de nominativ, genitiv, dativ, acuzativ sau vocativ au fiecare cîte o formă. Ca urmare a omonimiei, în declinarea substantivelor feminine, numărul maxim de forme (nearticulate) distincte este cel mult egal cu trei : *nominativ-acuzativ*, *genitiv-dativ*, și *vocativ*. În declinarea substantivelor masculine, numărul maxim de forme (nearticulate) distincte este cel mult egal cu doi : *nominativ*, *acuzativ*, *genitiv* și *dativ* (o formă), *vocativ* (altă formă).

Un conținut căruia îi sînt asociate combinații în care intră valoarea de nedeterminare și în care cazul e genitivul sau dativul, este exprimat în permanență printr-un substantiv articulat (enclitic sau proclitic). La aceste forme, articolul are numai rolul de a exprima genitiv-dativul. Ele sînt totdeauna omonimice cu formele corespunzătoare combinațiilor în care intră valoarea de determinat-definit sau determinat-indefinit, iar cazul este genitivul sau dativul [2].

Astfel de omonimii morfologice nu sînt insuportabile, deoarece ele sînt compensate, în cadrul construcțiilor sintagmatice ale limbii, de diferențieri corespunzătoare. De exemplu, forma *unui student* exprimă două combinații de valori :

sg. + g. + det.-indef.
sg. + d. + det.-indef.

În îmbinarea de cuvinte :

cartea unui student
dau unui student (cartea)

termenii *cartea* și *dau* precizează cărei combinații de valori corespunde forma *unui student*.

---

[1] *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în *Studii de gramatică*, vol. al II-lea, București, 1957, p. 11.

[2] Pentru toate formele corespunzătoare combinațiilor care conțin genitivul sau dativul, articolul (enclitic sau proclitic) este obligatoriu. Cînd în combinațiile cu genitivul sau dativul intră și valoarea de nedeterminare, articolul este numai un simplu morfem al cazului oblic. „Devenit morfem al cazului oblic, articolul enclitic — formînd corp fonetic comun cu numele — face ca desinența de caz oblic să-și piardă din importanță și să poată dispărea în multe cazuri". (Em. Vasiliu, *Observații asupra flexiunii nominale în limba romînă*, în SCL IV, 1953, p. 145).

Deci, prin flexiune înțelegem corespondența dintre totalitatea combinațiilor de valori posibile și formele care le exprimă.

II. Clasificarea substantivelor în flexiune

Pentru combinațiile care conțin valoarea de determinat (definit sau indefinit), în declinare, substantivul este însoțit în mod necesar [1] de articol (definit sau indefinit). Pentru combinațiile care conțin valoarea de nedeterminat, în declinare, substantivul este însoțit de articol (definit sau indefinit) numai dacă în aceste combinații de valori intră genitivul sau dativul. În acest caz articolul este numai morfem al cazului oblic [2].

Ținîndu-se seamă de prezența articolului în flexiunea substantivelor romînești, în Gramatica Academiei, vol. I, se vorbește de o declinare articulată și o declinare nearticulată. Prin declinare articulată se înțelege „declinarea substantivului însoțit de articol enclitic" (p. 151). Prin declinare nearticulată se înțelege „declinarea substantivului lipsit de articol enclitic, dar putînd fi însoțit de un articol nehotărît ca și de orice alt determinativ" (p. 149).

Din citatele de mai sus, se vede că împărțirea declinării nominale în articulată și nearticulată este formală. Însă determinarea numelui nu este doar un aspect de formă ci și de conținut. Determinarea numelui prin articol indefinit are un caracter specific și nu poate fi considerată o parte a determinării semantico-sintactice a numelui. De exemplu, forma substantivului determinat prin articol indefinit (*unei case*) corespunde combinației de valori : sg. + g. + det.-indef. Ea nu poate fi identică, din punctul de vedere al valorilor asociate conținutului exprimat, cu forma aceluiași substantiv dintr-un grup de cuvinte ca *frumoasei* ***case***.

În acest grup nominal format din două cuvinte independente din punct de vedere lexical și gramatical, substantivul corespunde combinației de valori : sg.+g.+det.-def. Determinarea realizată prin adjectiv depinde de articularea prealabilă a substantivului determinat. Adjectivul, care are un înțeles lexical, aduce o precizare concretă substantivului pe care-l determină. Din punctul de vedere al valorii de determinare, *case* din grupul *frumoasei* ***case*** este echivalent cu *casei* din grupul ***casei*** *frumoase*. Forma substantivului diferă după cum el este precedat sau urmat de adjectiv. Sistemul actual de articulare a unui substantiv din grupul *adj.* + *subst.*, permite să se articuleze totdeauna primul termen din grup. Într-un stadiu mai vechi al limbii noastre, în asemenea construcție, era posibilă dubla

[1] Nu avem în vedere declinarea substantivului precedat de un adjectiv calificativ. În acest caz, articolul aparține totodeauna numai primului element al sintagmei : *fetei frumoase*, dar *frumoasei fete*.

[2] În romînește, valoarea de genitiv nedeterminat se poate reda și prin prepoziția *de* urmată de un substantiv în cazul acuzativ (cf. I. Coteanu, *art. cit.*, 29) : *frunzele* ***de brad***. Posibilitatea de a înlocui această construcție cu forma articulată a substantivului în cazul genitiv, valoarea de nedeterminare rămînînd neschimbată, probează că articolul, în aceste situații, este numai un indice al cazului : *frunzele* ***de brad*** *sînt verzi*, *frunzele* ***bradului*** *sînt verzi*, *frunzele* ***unui brad*** *sînt verzi*.

articulare : *înfricatului scaunului* (T.B., 336, 49) ; *sfîntul botedzul* (T.B., 348, 59) [1].

Aşadar, articolul indefinit nu este egal cu orice parte determinativă de vorbire. Forma *unei case* nu se opune grupului *frumoasei case* ci *casei*. Grupul *frumoasei case* se opune grupului *unei frumoase case* [2].

Pentru împărţirea declinării în articulată şi nearticulată trebuie să avem în vedere situaţii unice. Nu putem face împărţirea pe declinări în articulată şi nearticulată, considerînd substantivul cînd izolat, cînd ca termen al unui grup nominal de două cuvinte independente.

Articolul şi-a pierdut autonomia semantică (articolul definit nu este pronume, iar articolul indefinit nu este nici pronume şi nici numeral) şi, de aceea, este incapabil de a exprima ceva în afara numelui. Articolul exprimă în mod abstract determinarea şi nu se întrebuinţează decît ca anexă a numelui.

Deoarece face corp fonetic comun cu substantivul pe care-l însoţeşte, articolul definit enclitic nu mai este simţit ca un cuvînt distinct, alăturat substantivului determinat. Dar, deoarece nu face corp fonetic comun cu substantivul, articolul indefinit este simţit un cuvînt independent, distinct de substantivul pe care-l însoţeşte. Totuşi, nici articolul indefinit nu este o parte de vorbire propriu-zisă, ci este un instrument gramatical care nu poate apărea singur, ci numai împreună cu un substantiv sau, uneori, cu un echivalent al acestuia.

De aceea, în cazul cînd un substantiv este articulat, fie enclitic, fie proclitic, vorbim nu de două cuvinte independente, analizabile lexical şi gramatical (sintactic), ci de un singur cuvînt cu independenţă lexicală şi gramaticală — substantivul — cu forme articulate (proclitic sau enclitic).

În ceea ce priveşte forma unui substantiv articulat, putem distinge în flexiunea nominală, ca şi în flexiunea verbală, *forme simple şi forme compuse*.

Formele substantivului articulate cu articol definit enclitic sînt forme simple. Formele substantivului articulate cu articol indefinit proclitic sînt forme compuse.

Ca şi formele verbale compuse, formele nominale compuse se formează prin îmbinarea a două cuvinte, dintre care numai unul comportă un conţinut noţional. În acest caz, articolul indefinit proclitic joacă, din punct de vedere formal, acelaşi rol ca şi verbele auxiliare (*a fi*, *a avea* şi *a voi*) în flexiunea verbală. Atît articolul cît şi verbele auxiliare servesc pentru alcătuirea unor forme corespunzătoare diferitelor combinaţii de valori.

---

[1] Acad. Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII-lea—al XVI-lea*, Bucureşti, 1956 p. 137.

[2] Raportul pe care-l exprimă adjectivele pronominale proclitice este exterior noţiunii exprimate de substantivul pe care-l însoţesc. Dar cum am arătat la începutul acestei lucrări, şi ele manifestă o tendinţă de gramaticalizare. De aceea, singurele determinative adjectivale care pot fi considerate în flexiunea nominală alături de articolul indefinit sînt adjectivele pronominale proclitice. Ele sînt faţă de articolul indefinit ceea ce este copula lexico-gramaticală în raport cu copula gramaticală *a fi*, în structura predicatului nominal (vezi Paula Diaconescu, *Rolul elementului verbal în componenţa predicatului nominal*, în *Studii de gramatică* II, Bucureşti, 1957).

După prezența articolului în flexiune, substantivul cunoaște trei declinări.

1. Declinarea articulată cu articol definit enclitic. Formele simple din paradigma acestei declinări corespund combinațiilor de valori care conțin valoarea de determinat-definit.

2. Declinarea articulată cu articol indefinit proclitic. Formele compuse din paradigma acestei declinări corespund combinațiilor de valori care conțin valoarea de determinat-indefinit.

La aceste declinări, articolul (definit sau indefinit) este atît un mijloc de exprimare gramaticală a determinării (determinat-definit sau determinat-indefinit) cît și un morfem al cazului oblic.

3. Declinarea nearticulată este declinarea substantivelor lipsite de orice fel de articol la formele de nominativ, acuzativ și vocativ. La formele corespunzătoare combinațiilor în care cazul este genitivul sau dativul, articolul este numai morfem al cazului oblic.

★

În Gramatica Academiei, clasificarea substantivelor în grupuri de declinări are la bază două criterii.

a) Criteriul formal care ține seamă de terminația substantivelor la cazul nominativ singular nearticulat. După acest criteriu, substantivele se grupează în trei categorii.

Declinarea I cuprinde substantive terminate în *-ă*, *-ea* (accentuat), *-a* (accentuat) la care se adaugă și substantivul *zi*. În această categorie intră substantivele feminine și cîteva substantive masculine : *papă*, *pașă*, *popă*, *tată* și *vlădică*.

Declinarea a II-a cuprinde substantive terminate în vocala *-u*, semiconsoana *u*, semiconsoana *i*, în consoană și consoană muiată. În această categorie intră substantive masculine și neutre.

Declinarea a III-a cuprinde substantive terminate în *-e*. Tot aici sînt incluse și numele primelor cinci zile ale săptămînii, terminate în consoană muiată sau *i* semivocalic : *luni*, *marți*, *miercuri*, *joi*, *vineri*, întrucît forma lor articulată este aceeași cu a substantivelor feminine de declinarea a III-a (*miercuri-miercurea* ca *mîncare-mîncarea*) și pentru că majoritatea lor (*marți*, *joi*, *vineri*) erau și în latină de această declinare. Substantivele acestei declinări sînt de toate genurile (p. 148).

Această clasificare tradițională a substantivelor pe declinări care urmează, cu unele modificări, clasele substantivelor din limba latină, nu reflectă specificul flexiunii substantivului romînesc din mai multe motive.

În primul rînd, în declinare, substantivele romînești nu se grupează pe terminații. Într-adevăr, la substantivele considerate de Gramatica Academiei de declinarea I, flexiunea nu se face după aceleași norme. Grupînd toate substantivele acestei declinări în paradigme corespunzătoare combinațiilor de valori asociate unui conținut, se observă că numărul formelor flexionare diferite și identice nu este același pentru toate substantivele.

Deși terminate în vocala *-ă*, substantivele masculine (*tată*, *popă* etc.) nu se declină la fel cu substantivele feminine terminate tot în vocala *-ă* (*casă*, *fată* etc.). La cele patru cazuri (nominativ, genitiv, dativ și acuzativ)

de la numărul singular nearticulat, masculinele au o singură formă, iar femininele au două forme diferite (sg. n.-ac. *casă* / sg. g.-d. *case*).

După norme diferite se face și flexiunea substantivelor considerate de declinarea a III-a. Substantivele masculine terminate la nominativ singular nearticulat în vocala *-e*, diferă în flexiune de substantivele feminine terminate la nominativ singular nearticulat tot în vocala *-e*. La cele patru cazuri (nominativ, genitiv, dativ, acuzativ) de la numărul singular nearticulat, masculinele au o singură formă, iar femininele au două forme diferite (sg. n.-ac. *vulpe* / sg. g.-d. *vulpi*).

Referindu-ne la substantivele feminine considerate de declinarea a III-a, observăm că nici flexiunea lor nu se face după o regulă unică. Pe lîngă substantive feminine terminate la nominativ singular nearticulat în vocala *-e*, care au două forme flexionare diferite (*vulpe* / *vulpi*, *privighetoare* / *privighetori*, *secerătoare* / *secerători*), există și substantive feminine terminate la nominativ singular nearticulat în vocala *-e*, care au o singură formă flexionară (*secerătoare*, *lucrătoare*, *cinste* etc.).

În al doilea rînd, prin criteriul formal care clasifică substantivele în declinări după terminația nominativului singular nearticulat sînt cuprinse în aceeași clasă substantive a căror terminație a devenit desinență și substantive a căror parte finală nu poate fi analizată din punct de vedere morfologic. Distincția dintre „terminație" și „desinență" este necesară pentru a cunoaște, într-o clasă de paradigme dată, modul de trecere de la o formă corespunzătoare unui ansamblu de valori la alta. De exemplu, modul de trecere de la nominativ singular nearticulat la nominativ plural nearticulat a substantivelor masculine terminate în consoană (fără ca această consoană să fie și desinență) este diferit de modul de trecere de la aceeași formă la cealaltă, a substantivelor masculine terminate în vocală (care este și desinență) :

lup / *lupi*, dar *codru* / *codri*

Alternanța de desinențe nu trebuie identificată cu alternanța fonetică de la sfîrșitul unui substantiv. Aceasta din urmă poate fi explicată și fără influența morfologică, prin prezența acelorași cauze fonetice care au determinat alternanțele în flexiunea verbală, în derivație : deplasarea accentului, influența sunetelor înconjurătoare [1] etc.

De exemplu, există o serie de substantive feminine la care vocala finală a rădăcinii este modificată cînd se trece de la forma de singular a substantivului la forma de plural : *vițea* / *vițele*. Din punctul de vedere al gramaticii descriptive, în exemplul dat, la sfîrșitul cuvîntului avem o alternanță fonetică la fel ca în *țeapă* / *țepe*, *beată* / *bete*.

Deci substantivele terminate la nominativ singular nearticulat în *ea* accentuat (*vițea*), în declinare, au același joc de desinențe ca și substantivele terminate în *-a* accentuat (*basma*) : desinența vidă (zero) la forma de singular nominativ nearticulat și desinența *-le* la forma de plural, nominativ, nearticulat. Tot așa, există o serie de substantive masculine la care vocala

---

[1] Originea fenomenului nu e de natură morfologică, ci de natură fonetică sau analogică. Cf. acad. Al. Rosetti, *Mélanges de linguistique et philologie*, Copenhaga-București, 1947, p. 147.

finală a rădăcinii dispare cînd se trece de la forma de singular a substantivului la cea de plural : *cal / cai*. Alternanța *l / zero* e de natură fonetică. Deci, în declinare, substantivele masculine, terminate la singular în consoana *-l*, au același joc de desinențe cu toate substantivele masculine terminate în consoană (*pom*, *prun*, *brad*) : desinența vidă (zero) la forma de singular, nominativ, nearticulat și desinența *-i* la forma de plural, nominativ, nearticulat.

În al treilea rînd, în aceeași declinare sînt integrate substantive care prezintă desinențe diferite pentru aceeași combinație de valori[1].

În al patrulea rînd, repartizarea substantivelor în categorii de declinare nu se face totdeauna după aceleași criterii, ceea ce este contrar logicii. Uneori se ia drept criteriu terminația de nominativ singular nearticulat. Alteori criteriul este dat de forma nominativului singular cu articol definit enclitic. Alteori criteriul este cel istoric etc. Ilustrăm aceasta numai printr-un singur exemplu. Numele primelor cinci zile ale săptămînii, deși terminate în consoană muiată sau *-i* semivocalic, sint introduse în declinarea a III-a pentru motivul că forma lor articulată (*miercuri/miercurea*) este aceeași cu a substantivelor feminine terminate la nominativ singular nearticulat în *-e* (*mîncare/mîncarea*)[2] și pentru că majoritatea acestor substantive (*marți*, *joi*, *vineri*) erau și în latină de această declinare.

b) Criteriul semantic care grupează substantivele pe declinări după gen. Chiar Gramatica Academiei recunoaște că gruparea substantivelor în cele trei declinări după terminația lor nu este avantajoasă și spune la p. 148—149 : „operația declinării substantivelor adică a trecerii de la un caz la altul se face după norme care impun gruparea pe genuri. Există o declinare a substantivelor masculine și o declinare a substantivelor feminine, substantivele neutre urmînd în general la singular pe cele masculine, iar la plural pe cele feminine. Indiferent cărei declinări îi aparțin, substantivele masculine nearticulate au o singură formă pentru nominativ, genitiv, dativ și acuzativ, atît la singular cît și la plural, iar substantivele feminine au la singular o formă pentru nominativ-acuzativ și alta pentru genitiv-dativ”.

Cu toate că acest criteriu este mai avantajos decît primul, el rămîne totuși insuficient. Cu acest criteriu s-ar putea ține seamă numai de formele flexionare diferite și identice într-o clasă de paradigme și nu s-ar preciza modul de trecere de la o formă la alta, deoarece nu se are în vedere și desinența cuvîntului.

★

Pentru clasificarea substantivelor romînești în flexiune trebuie să ținem seamă de două caracteristici manifestate în declinarea lor.

1. Există o omonimie constantă a unor forme flexionare dintr-o paradigmă dată, în sensul că o formă cumulează aceleași combinații de valori de fiecare dată. Omonimia formelor flexionare poate fi determinată plecînd de la formele declinării articulate, deoarece formele declinării

---

[1] Vezi, de exemplu, flexiunea substantivelor cuprinse în declinarea I.

[2] Aici, un proces fonetic determină forma morfologică (*miercuri/miercurea*) diferită de forma *joi/joia*. De aceea, analogia lui *miercuri/miercurea*, cu *mîncare/mîncarea* nu este din punct de vedere morfologic pe deplin întemeiată.

nearticulate prezintă forme eterogene. Numărul total al omonimiei într-o paradigmă dată diferă după cum ne referim la formele complete (articulate) ale substantivului considerat sau la formele lui reduse. Numim formă redusă a substantivului acea parte a formei complete (articulate) rămasă după înlăturarea articolului proclitic[1].

Analiza numărului de forme identice și diferite în flexiunea unui substantiv trebuie făcută în primul rînd după forma redusă a cuvîntului și apoi după forma lui completă (articulată). Aceasta își are explicația în faptul că, în unele paradigme, cazul este indicat și prin desinențe. Omonimia formelor flexionare poate fi determinată și după formele declinării articulate, deoarece toate substantivele cunosc forme articulate. Articolul, fiind flexibil, diferențiază formele substantivului după gen, număr și caz. Nu este mai puțin adevărat că și între formele complete (articulate) ale substantivului se manifestă o anumită omonimie. Dar în timp ce omonimia formelor reduse se rezolvă cel puțin parțial cu ajutorul formelor complete, omonimia acestora din urmă se rezolvă recurgînd la considerații sintactice[2] care depășesc cadrul lucrării noastre.

După numărul de forme reduse identice și diferite ale unui substantiv în cursul declinării lui, definim *tipul* de flexiune căruia îi aparține.

Două substantive aparțin aceluiași tip dacă două combinații de valori care conduc la forme distincte pentru unul dintre substantive conduc la forme distincte și pentru celălalt substantiv și reciproc[3]. De exemplu, substantivele *masă* și *pădure* aparțin aceluiași tip de declinare, deoarece formele omonimice ale unuia provin de la aceleași combinații de valori ca și formele omonimice ale celuilalt :

sg. n. nedet. (o) *casă*	(o) *pădure*
sg. ac. nedet. (o) *casă*	(o) *pădure*
sg. g. nedet. (unei) ***case***	(unei) ***păduri***
sg. d. nedet. (unei) ***case***	(unei) ***păduri***
pl. n. nedet. (niște) *case*	(niște) *păduri*
pl. ac. nedet. (niște) *case*	(niște) *păduri*
pl. g. nedet. (unor) *case*	(unor) *păduri*
pl. d. nedet. (unor) *case*	(unor) *păduri*

Substantivele *pădure* și *cîine* aparțin la tipuri diferite, deoarece formele reduse omonimice ale unuia provin de la alte combinații de valori decît cele de la care provin formele omonimice ale celuilalt :

sg. n. nedet. (o) *pădure*	(un) *cîine*
sg. ac. nedet. (o) *pădure*	(un) *cîine*
sg. g. nedet. (unei) *păduri*	(unui) *cîine*
sg. d. nedet. (unei) *păduri*	(unui) *cîine*

[1] Am în vedere formele cu articol proclitic, deoarece articolul enclitic — formînd corp fonetic comun cu numele — modifică desinența sau, în multe cazuri, aceasta poate chiar dispărea.

[2] Așa se procedează la pregătirea traducerii cu mașina dintr-o limbă într-alta. Vezi, de exemplu, T.N. Moloșnaia, *Вопросы различения омонимов при машинном переводе с английского языка на русский* în ,,Проблемы кибернетики'' nr. 1, Moscova, 1958, p. 215—221.

[3] Noțiunea de tip se află, în germene, și la S. Stati, SCL XI, nr. 1, 1960, p. 29.

pl. n.	nedet. (niște) *păduri*	(niște) *cîini*
pl. ac.	nedet. (niște) *păduri*	(niște) *cîini*
pl. g.	nedet. (unor) *păduri*	(unor) *cîini*
pl. d.	nedet. (unor) *păduri*	(unor) *cîini*

2. La cuvinte diferite, după înlăturarea elementului lor de bază, putem găsi în flexiune pentru o aceeași combinație de valori, elemente caracteristice identice sau diferite. De exemplu, să considerăm următoarele combinații cu formele asociate lor :

sg. n.	nedet. (o) *pădur-e* ;	*vulp-e* ; *cart-e* ; *cas-ă*
sg. g.	nedet. (unei) *pădur-i* ;	*vulp-i* ; *cărț-i* ; *cas-e*

După îndepărtarea elementului lor de bază, substantivele *pădure*, *vulpe* și *carte* au, pentru o aceeași combinație de valori, același element caracteristic.

Aceleași substantive au însă, pentru o anumită combinație de valori, elemente caracteristice diferite de elementul caracteristic al substantivului *casă*.

După părțile rămase în flexiune prin îndepărtarea elementului de bază, definim *clasa* de flexiune căreia îi aparține un substantiv.

D o u ă s u b s t a n t i v e a p a r ț i n a c e l e i a ș i c l a s e d a c ă o c o m b i n a ț i e d e v a l o r i f u r n i z e a z ă p e n t r u e l e a c e l a ș i e l e m e n t c a r a c t e r i s t i c. Este deci clar că, dacă două substantive fac parte din aceeași clasă, ele aparțin și aceluiași tip. Pentru a indica apartenența unui substantiv la o anumită clasă de declinare, e suficient să-i precizăm desinențele. Numim d e s i n e n ț e în flexiunea nominală, e l e m e n t e l e f o n e t i c e, i n d i f e r e n t d e o r i g i n e a l o r, r ă m a s e d u p ă î n l ă t u r a r e a e l e m e n t u l u i d e b a z ă, c a r e s î n t c a r a c t e r i s t i c e u n e i a n u m i t e c o m b i n a ț i i d e v a l o r i.

Pentru o aceeași combinație de valori, desinențele sînt identice într-o clasă, dar diferite într-o altă clasă, chiar dacă aceasta aparține aceluiași tip. Astfel, substantivele *pădure*, *vulpe* și *carte* aparțin aceleiași clase ; substantivele *casă* și *pădure* nu aparțin aceleiași clase, deși aparțin aceluiași tip. Tot așa, *casă* și *coajă* fac parte din același tip, dar sînt din clase distincte, deoarece cel puțin o dată în paradigma unuia găsim forme cu desinențe diferite :

sg. n.	nedet. (o) *cas -ă*	*coaj -ă*
sg. ac.	nedet. (o) *cas -ă*	*coaj -ă*
sg. g.	nedet. (unei) *cas -e*	*coj -i*
sg. d.	nedet. (unei) *cas -e*	*coj -i*

Admitem că fac parte din aceeași clasă și două substantive, unul avînd forme pentru toate combinațiile de valori, iar celălalt, doar pentru o parte dintre combinații, dacă amîndouă prezintă pentru o aceeași combinație, desinențe identice.

De exemplu, substantivul *milă*, care are numai combinațiile în care intră valoarea de singular, face parte din aceeași clasă cu substantivul *sapă*, deoarece, la formele de singular, aceste două substantive au aceleași desinențe. În mod asemănător se constată că un număr de substantive neutre [1], parte dintre ele desemnînd obiecte făcute din materiile respective (*alămuri*, *mătăsuri*) sau speciile acestora (*lînuri*) au numai forme de plural și fac parte din aceeași clasă cu un substantiv neutru care, la formele pentru combinațiile cu pluralul, are desinența *-uri*.

Declinarea substantivului în limba romînă cunoaște *trei tipuri* [2] fiecărui tip corespunzîndu-i mai multe clase.

Primul tip de flexiune cuprinde toate substantivele feminine care au la singular (nearticulat) două forme, una corespunzătoare nominativului și acuzativului, cealaltă, genitivului și dativului, iar la plural (nearticulat) o singură formă pentru toate cazurile.

Al doilea tip de flexiune cuprinde toate substantivele masculine, toate substantivele neutre care au, pentru toate cazurile, la singular (nearticulat) o formă și la plural (nearticulat) altă formă.

Al treilea tip de flexiune cuprinde toate substantivele masculine, toate substantivele feminine și toate substantivele neutre care au, pentru toate cazurile, la singular (nearticulat) și la plural (nearticulat) o singură formă.

Considerentele de mai sus ne-au făcut să așezăm, după clasele corespunzătoare fiecărui tip, formele flexionare ale substantivelor masculine, feminine și neutre din limba romînă în trei tablouri.

Primul tablou (T_1) cuprinde primul tip de flexiune care are 4 clase, fiecare clasă fiind caracterizată prin desinențele indicate.

Al doilea tablou (T_2) cuprinde pe cele de-al doilea tip de flexiune care are 9 clase. Substantivele masculine se împart în 4 clase, iar neutrele în 5 clase.

Al treilea tablou (T_3) cuprinde pe cel de-al treilea tip de flexiune care are 4 clase. Substantivele masculine au o clasă, femininele 2 clase, iar neutrele o clasă.

În tablouri, prin combinația literelor *v* (vocală) și *c* (consoană) am indicat terminația fonetică a elementului de bază la care poate adera desinența dată. De exemplu, desinențele aparținînd la prima clasă din primul tip de flexiune pot fi atașate atît la substantive feminine cu baza

---

[1] Interpretarea că aceste substantive sînt forme de plural în *-uri* ale unor substantive feminine (*alamă -uri, mătase -uri, lînă -uri* etc.) mi se pare nepotrivită, deoarece conținutul lexical exprimat prin cele două forme este diferit. În flexiune, conținutul rămîne același și numai combinațiile lui de valori pot fi altele. Dacă o formă morfologică a unui cuvînt se specializează pentru un alt sens decît cel exprimat de acel cuvînt la alte forme ale lui, atunci, acea formă morfologică devine un cuvînt independent. (Vezi în legătură cu această problemă, Mioara Avram, *Mijloace morfologice de diferențiere lexicală în limba romînă, SCL IX*, 1958, nr. 3, p. 315 și urm.; Paula Diaconescu, *Omonimia și polisemia*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. I, București, 1959, p. 141—143.) Substantivele discutate sînt defective de numărul singular. După conținutul pe care-l exprimă și după forma cu desinența *-uri*, substantivele *alămuri, mătăsuri* etc. sînt mai degrabă neutre decît feminine. De altfel, neutrele nu au în mod obligatoriu forme de singular și de plural. Substantive ca *aur, curaj, sînge* etc. sînt substantive neutre deși sînt defective de formele corespunzătoare combinațiilor care conțin pluralul.

[2] Considerînd paradigma unui substantiv, la singular și plural, fără forma de vocativ.

terminată în consoană precedată de vocală, cît și la substantive feminine cu baza terminată în consoană precedată de altă consoană [1]. Pentru a avea o noțiune cît mai simplă, nu am introdus semne speciale pentru terminația în semivocală [2] sau în consoană muiată. De asemenea, nu am ținut seamă de caracterul semivocalic al desinențelor *i* și *u* [3] cînd sînt precedate de vocală și nici de faptul că la sfîrșitul cuvintelor terminate în consoană nu se rostește vocala *i*, ci consoana finală care, prin amuțirea lui *-i*, păstrează articulația suplimentară palatală [4].

Semnul 0 (zero) reprezintă desinența vidă.

T_1

GEN	FEMININE							
CAZ	1		2		3		4	
	s	p	s	p	s	p	s	p
N.Ac.	vc- cc- ă	e	vc- cc- ă	i	vv- vc- cc- e cv-	e	vv- 0 cv-	(l)e
G.D.	e	e	i	i	i	i	(l)e	(l)e
	cas-ă/e sap-ă/e gîrl-ă/e mil-ă lips-ă		făptur-ă/i treab-ă/treb-i lunc-ă/i iarbă-ă/ierb-i		lum-e/i mîncar-e/(ăr)-i privighetoar-e/i vulp-e/i feli-e/i bai-e/băi		stea/ste-le basma/le zi/le	

Pentru a indica apartenența unui substantiv la tipul și clasa de flexiune, e suficient să arătăm genul și desinențele de nominativ la singular și plural ale substantivului respectiv.

Din aceste tablouri, se vede că o clasă are o anumită proprietate de corelații, care pot fi descrise și cu ajutorul diferitelor tipuri de opoziții introduse în fonologie de N. S. Troubetzkoy [5].

Din însăși definiția clasei, rezultă că, luînd la întîmplare două combinații de valori, formele corespunzătoare formează un lanț de opoziții proporționale ori de cîte ori substantivele considerate aparțin aceleiași clase. Opozițiile care alcătuiesc un astfel de lanț sînt sau toate constante

---

[1] Posibilitatea sau imposibilitatea de combinare a două morfeme (*rădăcină* + *desinență*) nu este determinată totdeauna de factori fonetici. De cele mai multe ori, există posibilitatea de a combina rădăcini cu structură fonetică identică sau asemănătoare cu desinențe diferite.

[2] Natura semivocalei după care urmează desinența indicată se identifică ușor după exemplele care însoțesc fiecare clasă de declinare.

[3] Am considerat pe *i̯* și *i* un morfem, iar pe *u̯* și *u* un alt morfem.

[4] La cuvintele terminate în consoană ocluzivă palatală (*ḱ*, *ǵ*) și în consoană semiocluzivă prepalatală (*č*, *ǧ*) am considerat pe *i* semn grafic (*ochi* = *oḱ*; *arici* = *arič*).

[5] *Op. cit.*, p. 68–87.

T_2

GEN	MASCULINE								NEUTRE									
CAZ	1		2		3		4		1		2		3		4		5	
	s	p	s	p	s	p	s	p	s	p	s	p	s	p	s	p	s	p
N. G. D. Ac.	vc- cc- **0**	**i**	cc- cv- **u**	**i**	vc- cc- **e**	**i**	**ă**	**i**	vv- vc- **0**	**e**	vv- vc- cc- cv- **0**	**uri**	cc- cv- **u**	**e**	cc- cv- **u**	**uri**	cv- **u**	**i**
	pom/i		codr-u/i		cîin-e/i		pop-ă/i		butoi/(oai)e		alai/uri		candelabr-u/e		lucr-u/uri		consili-u/i	
	urs/urş-i		bo-u/i		flutur-e/i				călcîi/e		roi/uri		căpăstr-u/e		monocl-u/uri		studi-u/i	
	cal/ca-i		le-u/i		vierm-e/i				crîmpei/e		radio/uri		templ-u/e		tablo-u/uri			
			scati-u/i						pai/e		beci/uri		chipi-u/e		pusti-u/ri			
									bilet/e		adevăr/uri		rele-u/e		rî-u/uri			
											junghi/uri		hîrdă-u/(ăi)e					
											gust/uri		brî-u/(i)e[1]					
											fier							
											aur							
											curaj							
											lîn-uri							
											alăm-uri							
											lips-uri							
											mîncăr-uri							

[1] La substantivele terminate în vocală, morfemul *e* (de singular sau plural) se realizează în alomorful *ie*: *brîie*, *baie*, *cheie*, *lămîie*, *nevoie*.

(echipolente sau privative) sau toate neutralizate. De exemplu, lanțul :

$$\frac{\text{casă}}{\text{case}} = \frac{\text{sapă}}{\text{sape}} = \frac{\text{gîrlă}}{\text{gîrle}} = \frac{\text{fată}}{\text{fete}} = \ldots$$

alcătuite cu formele corespunzătoare combinațiilor *sg.* + *n.* + *nedet.* și *sg.* + *g.* + *nedet.* în prima clasă a tipului T_1, conține opoziții constante, echipolente.

Lanțul :

$$\frac{\text{case}}{\text{case}} = \frac{\text{sape}}{\text{sape}} = \frac{\text{gîrle}}{\text{gîrle}} = \frac{\text{fete}}{\text{fete}} = \ldots$$

alcătuit cu formele corespunzătoare combinațiilor *sg.* + *g.* + *nedet.* și *pl.* + *n.* + *nedet.* în prima clasă a tipului T_1, conține opoziții neutralizabile[1].

Iar lanțul:

$$\frac{\text{casă}}{\text{casă}} = \frac{\text{sapă}}{\text{sapă}} = \frac{\text{gîrlă}}{\text{gîrlă}} = \frac{\text{fată}}{\text{fată}} = \ldots$$

alcătuit cu formele corespunzătoare combinațiilor *sg.* + *n.* + *nedet.* și *sg.* + *ac.* + *nedet.* în prima clasă a tipului T_1, conține opoziții neutralizate[2].

T_3

GEN	MASCULINE			FEMININE						NEUTRE		
CAZ	1			1			2			1		
		s	p		s	p		s	p		s	p
N. G. D. Ac.	vv- vc- cc-	0	0	vc- cc-	e	e	vv- cv-	0	0	vc- cc-	e	e
	pui			învățătoar-e/e			joi			num-e/e		
	rățoi			foam-e			miercuri			sîng-e		
	ochi			cinst-e			marți			lapt-e		
	arici			linișt-e			luni					
	unchi											

Este de observat că, în timp ce la substantivele masculine și la cele neutre care aparțin celui de-al doilea tip de flexiune nu se pot obține lanțuri de opoziții proporționale și constante decît luînd două combinații

[1] După cum observă și J. Cantineau (*Les oppositions significatives* în Cahiers ,,Ferdinand de Saussure", tom. 10, 1952, p. 16), opoziția privește atît aspectul semantic cît și cel formal. Deci, considerînd formele corespunzătoare la două combinații diferite, obținem o opoziție, chiar dacă cuvîntul în cauză are forme identice. Am folosit termenul ,,neutralizabile" deoarece opoziția între nominativ plural și genitiv singular nu se neutralizează totdeauna. De exemplu, la substantivele masculine, nominativul plural diferă de genitivul singular.

[2] Am folosit termenul ,,neutralizate" în loc de ,,neutralizabile", deoarece, în acest caz, pentru substantiv opoziția se neutralizează totdeauna.

de valori la care valoarea de număr diferă, la substantivele feminine, care aparțin primului tip de flexiune dimpotrivă, se pot obține astfel de lanțuri și pentru două combinații la care valoarea de număr este aceeași. Pe de altă parte, există clase (cele din tipul T_2) în interiorul cărora lanțurile de opoziții proporționale sînt formate din opoziții neutralizate.

Cele de mai sus confirmă observația făcută de J. Cantineau[1], conform căreia, în cadrul opozițiilor semnificative[2], opozițiile proporționale sînt caracteristice gramaticii, pe cînd cele izolate[3] sînt caracteristice lexicului.

Tablourile care reprezintă împărțirea substantivelor pe tipuri reflectă formele reduse ale substantivului în declinare. Dacă plecăm însă de la formele lui complete (articulate), declinarea tuturor substantivelor cunoaște un singur tip. În situația cînd se consideră substantivul cu formele lui complete, în planul expresiei, se păstrează, pentru caz, la declinarea articulată (cu articol definit sau indefinit) sau nearticulată, numai două șiruri de opoziții : *nominativ-acuzativ/genitiv-dativ*.

Avînd în vedere pregătirea limbii ruse pentru traducerea mecanică, lingvista sovietică E. V. Paduceva[4] a descris opozițiile complexe ale cazului în limba rusă pe baza unor criterii pur formale.

După aceste considerente, s-a analizat sistemul cazual al substantivului rusesc ca fiind format din patru cazuri. Cele patru cazuri se deosebesc ca formă numai la o parte dintre substantivele masculine. La celelalte tipuri de declinare, unele cazuri au forme omonimice. Sînt omonimice perechile de cazuri : *nominativ-acuzativ/genitiv* și *dativ — prepozițional/ /genitiv*. Pentru scrierea mai economică a cazurilor omonimice în algoritmul de traducere automată, rezultatele obținute le-a transpus într-un sistem binar, descompunînd fiecare caz în două caracteristici, pe care le-a notat cu valorile *0* și *1*. Sistemul de opoziții cazuale este dat de schema :

	1	2
N.A.	0	0
G.	0	1
D.P.	1	1
I	1	0

[1] *Op. cit.*, p. 27.

[2] Opozițiile din gramatică și lexic furnizate de elemente cu o structură bilaterală : conținut și forma care-l exprimă.

[3] Adică neproporționale cu nici o altă opoziție. De exemplu, opoziția ***casă/masă***.

[4] *Unele observații despre sistemul cazual al substantivului în limba rusă*, în „Probleme de lingvistică matematică" (traduceri din literatura sovietică de specialitate), 1960, p. 24—26. Vezi și E. V. Paduceva, *Об описании падежной системы русского существительного* (*некоторые проблемы омонимии при машинном переводе*) în „Вопросы языкознания", nr. 5, 1960, p. 104 și urm.

Cazurile care nu au nici o cifră comună pe aceeaşi poziţie sînt în opoziţie constantă ; celelalte cazuri sînt în opoziţie neutralizabilă.

Încercînd să transpun într-un sistem binar [1] toate formele gramaticale ale substantivului romînesc corespunzătoare cîte unei valori din fiecare categorie gramaticală (număr, determinare, caz), am obţinut un tablou care reflectă flexiunea relativ săracă în limba romînă :

	sg.	pl.
N.Ac.	00	01
G.D.	10	11

Schema reprezintă, pe plan vertical, orizontal şi în diagonală, opoziţii constante. Deci seriile de opoziţii sînt :

1. N.Ac. sg./G.D. sg.
2. N.Ac. pl./G.D. pl.
3. N.Ac. sg./N.Ac.pl.
4. G.D. sg./G.D. pl.
5. N.Ac. sg./G.D. pl.
6. N.Ac. pl./G.D. sg.

★

Prin modificările lui, substantivul exprimă sensuri generale, abstracte, date în structura gramaticală a limbii ca o *relaţie* a unor grupuri de forme care, ca sens, se exclud reciproc. De aceea, „opoziţia", „substituţia", „distribuţia", metode obişnuite de descriere a relaţiilor dintre unităţile unui sistem, pot constitui o aplicare particulară în descrierea flexiunii substantivale.

După cum în fonologie analiza opoziţiilor şi cea a distribuţiilor, care comportă operaţia de comutare, rezolvă probleme diferite, tot aşa şi în gramatică.

Împărţirea substantivelor în flexiune pe tipuri şi diferenţierea ulterioară a acestora în clase cu mai multe grupuri de paradigme [2] se realizează în baza principiului de „opoziţie".

Nu oricare dintre formele unui grup paradigmatic poate apărea în acelaşi context, în aceeaşi ambianţă. În schimb, orice formă corespunzătoare aceleiaşi combinaţii de valori, din grupuri paradigmatice diferite, poate apărea în acelaşi context.

---

[1] Considerăm un singur tip de declinare, deoarece avem în vedere formele articulate ale substantivului.

[2] În vederea traducerii cu maşina, acad. Gr. C. Moisil a dat o descriere completă a paradigmelor substantivului romînesc (lucrare în manuscris).

Identificarea formelor care au aceleaşi valori gramaticale se realizează pe baza principiului de „distribuţie".

De exemplu, se constată că, în planul expresiei, aceleiaşi combinaţii de valori îi corespund mai multe serii de opoziţii proporţionale. Astfel, un substantiv feminin poate realiza pentru combinaţiile de valori : *sg.* + *n.* + *nedet.* şi *pl.* + *n.* + *nedet.* şirul de opoziţii :

1. $\frac{\text{sapă}}{\text{sape}} = \frac{\text{casă}}{\text{case}} = \frac{\text{gîrlă}}{\text{gîrle}} = \ldots$

2. $\frac{\text{făptură}}{\text{făpturi}} = \frac{\text{şcoală}}{\text{şcoli}} = \frac{\text{coală}}{\text{coli}} = \ldots$

3. $\frac{\text{lume}}{\text{lumi}} = \frac{\text{vulpe}}{\text{vulpi}} = \frac{\text{felie}}{\text{felii}} = \ldots$

4. $\frac{\text{basma}}{\text{basmale}} = \frac{\text{aba}}{\text{abale}} = \frac{\text{saca}}{\text{sacale}} = \ldots$

5. $\frac{\text{învăţătoare}}{\text{învăţătoare}} = \frac{\text{secerătoare}}{\text{secerătoare}} = \frac{\text{scriitoare}}{\text{scriitoare}} = \ldots$

Unitatea termenilor : *sapă*, *făptură*, *lume*, *basma*, *învăţătoare* sau a termenilor : *sape*, *făpturi*, *lumi*, *basmale*, *învăţătoare* este dată însă pe plan sintagmatic. Unitatea distribuţiei [1] determină unitatea acestor forme în planul expresiei.

Metoda substituirii, care se reduce în fond la determinarea ambianţei în care forma dată poate apărea şi, prin aceasta, se constată şi distribuţia ei, poate fi utilizată la determinarea unei „clase de distribuţie" pentru orice formă corespunzătoare aceleiaşi combinaţii de valori, din grupuri paradigmatice diferite.

În concluzie, putem cerceta formele flexionare ale substantivului ca unităţi ale unui sistem în care locul fiecărui element este determinat în raport cu tipul, clasa de flexiune şi clasa de distribuţie.

Am avut în vedere, tot timpul, numai referirea la flexiunea substantivală. Desigur că metoda aplicată în cercetarea formelor flexionare ale substantivului poate fi aplicată în cercetarea flexiunii oricărui cuvînt flexibil, adaptînd-o, fireşte, specificului fiecărei părţi de vorbire [2].

---

[1] De exemplu, orice formă corespunzătoare combinaţiei : *sg.* + *n.* + *nedet.*, din indiferent care şir de opoziţii, poate apărea în aceeaşi ambianţă gramaticală. Trebuie să ţinem seamă, bineînţeles, de genul substantivului căruia i se asociază sensul gramatical amintit.

[2] Exprimăm aici mulţumirile şi recunoştinţa noastră profesorilor : Acad. Al. Rosetti, B. Cazacu, I. Coteanu şi Al. Niculescu, care au citit lucrarea în manuscris şi au contribuit la îmbunătăţirea ei.

ОБ ОДНОМ СПОСОБЕ ОПИСАНИЯ ИМЕННОЙ ФЛЕКСИИ С ПРИМЕНЕНИЕМ К СОВРЕМЕННОМУ РУМЫНСКОМУ ЯЗЫКУ

РЕЗЮМЕ

Настоящая работа пытается описать и инвентаризовать с точки зрения формы и содержания типы соотношений в именной флексии, с помощью методов формального анализа, как например, *противопоставление* и *распределение* терминов.

В грамматике связь между двумя словами рассматривается как соотношение двух элементов, обладающих двухсторонней структурой и состоящих каждый из содержания, способного принимать насыщенную комбинацию грамматических значений и соответствующую им форму.

Рассмотрим связь элемента

x = (*именительный—неопределенно*—**ед. число ; *vulpe***) с элементом

y = (*именительный — неопределенно* — **мн. число ; *vulpi***).

База этой связи дана совокупностью общих черт: *vulp*, *именительный неопределенно*. *Характеристика* этой связи дана совокупностью отличительных черт: *e*, *ед. число* (*i*, *мн. число*. Таким образом база есть $x \cap y$, а характеристика $(x—y) \cup (y—x)$.

Категории значений, для которых румынское существительное принимает грамматические формы, суть: *число*, *определенность*, *падеж*. Любое содержание обладает каждый раз тремя значениями: одно значение числа, одно значение определенности и одно значение падежа. Так например, для каждого из понятий *masă* (женс. род.), *pom* (мужск. род), *scaun* (средний род), род остается постоянным, значит мы будем считать значениями лишь следующие черты: *единственное число*, *именительный*, *неопределенно*. Грамматическая форма соответствует не одному значению, а комбинации значений. ***Флексия*** является как раз *соответствием между возможными комбинациями значений и формами*, выражающими их.

В классификации румынских существительных по признаку их флексионного поведения принимаются во внимание две черты их склонения:

1. Существует постоянная омонимия определенных флексионных форм данной парадигмы, т.е. одна форма соответствует всегда одним и тем же комбинациям значений.

В зависимости от числа тождественных форм и от числа различных форм данного существительного в его склонении, появляется возможность определить *тип* флексии, к которому оно принадлежит. *Два существительных принадлежат одному и тому же типу, если две комбинации значений, порождающие различные формы для одного существительного, порождают различные формы также и для другого.* Так например, существительные *masă* и *pădure* принадлежат одному и тому же типу склонения, т.к. их омонимические формы происходят из одних и тех же комбинаций значений. Существительные

pădure и *cîine* принадлежат различным типам, т.к. их омонимические формы происходят от различных комбинаций значений.

2. Взяв различные слова, возможно, после удаления их основы, найти в флексии, для одной и той же комбинации значений тождественные или различные характерные черты. Так например, слова *pădure*, *vulpe*, *carte* имеют одну и ту же характерную черту для одной и той же комбинации значений. Однако, эти существительные имеют для определенной комбинации значений характерные черты, отличные от характерной черты существительного *casă*.

В зависимости от частей, сохраняющихся в флексии после удаления основы, определяется *класс* флексии существительного. *Два существительных принадлежат одному и тому же классу, если одна и та же комбинация значений дает для них одну и ту же характерную черту*. Так например, существительные *pădure-i*, *vulpe-i*, *carte-i* принадлежат одному и тому же классу. Существительные *pădure-i* и *casă-e* или *casă-e* и *coajă-i* не принадлежат одному и тому же классу, но принадлежат одному и тому же типу.

В румынском языке склонение существительных содержит три типа, а каждый тип состоит из нескольких классов (см. стр. 185).

При анализе форм с артиклем, склонение существительных предъявляет в румынском языке один единственный тип. В этом положении мы имеем для падежа, в склонении с артиклем или без артикля, одно лишь противопоставление: именительный — винительный / родительный — дательный. Существительные имеют *четыре* различных формальных реализации, указанных в схеме на стр 189.

Что касается склонения с артиклем, омонимия в флексии существительного лишь частично разрешена. Для полного разрешения этой омонимии следует использовать соображения из области синтаксиса.

UN MODE DE DESCRIPTION DE LA FLEXION NOMINALE, AVEC APPLICATION À LA LANGUE ROUMAINE CONTEMPORAINE

RÉSUMÉ

Le présent ouvrage s'attache à décrire et à inventarier les types de relations sous le raport de la forme et du contenu, dans la flexion nominale, par des méthodes d'analyse formelle, telles que *l'opposition* et *la distribution* des termes.

En grammaire, le rapport entre deux mots est envisagé comme un rapport entre deux éléments à structure bilatérale, chacun d'eux étant constitué d'un contenu susceptible d'une combinaison saturée de valeurs grammaticales et la forme correspondante.

Considérons la relation entre l'élément :
x = (*nominatif-indéterminé*-**singulier** ; *vulpe*) et l'élément :
y = (*nominatif-indéterminé*-**pluriel** ; *vulpi*)

La base de cette relation est donnée par l'ensemble des traits communs : *vulp*, *nominatif*, *indéterminé*. *La caractéristique* de cette relation est donnée par l'ensemble des traits distinctifs : *e* — *singulier*, *i* — *pluriel*. Donc la base est $x \cap y$, tandis que la caractéristique est $(x - y) \cup (y - x)$.

Les catégories de valeurs pour lesquelles le substantif roumain comporte des formes grammaticales sont : le *nombre*, la *détermination*, le *cas*. Un contenu possède chaque fois trois valeurs : une valeur de nombre, une valeur de détermination et une valeur de cas. Ainsi, par exemple, pour chacune des notions *masă* (féminin), *pom* (masculin), *scaun* (neutre) le genre est fixe, donc on va compter comme valeurs seulement les traits suivants : *singulier*, *nominatif*, *indéterminé*. Une forme grammaticale correspond non pas à une valeur, mais à une combinaison de valeurs. *La flexion* est justement *la correspondance entre les combinaisons de valeurs possibles et les formes qui les expriment.*

Dans la classification des substantifs roumains d'après leur comportement dans la flexion, il est tenu compte de deux traits de leur déclinaison :

1. Il existe une homonymie constante de certaines formes flexionnelles d'un paradigme donné, c'est-à-dire une forme correspond toujours aux mêmes combinaisons de valeurs.

En fonction du nombre des formes identiques et de celui des formes différentes d'un substantif au cours de sa déclinaison, il est possible de définir le type de flexion auquel il appartient. *Deux substantifs appartiennent au même type, si deux combinaisons de valeurs qui engendrent des formes distinctes pour l'un des substantifs engendrent également des formes distinctes pour l'autre substantif.* Ainsi, par exemple, les substantifs *masă* et *pădure* appartiennent au même type de déclinaison, car leurs formes homonymiques proviennent des mêmes combinaisons de valeurs. Les substantifs *pădure* et *cîine* appartiennent à des types différents, étant donné que leurs formes homonymiques proviennent de combinaisons différentes de valeurs.

2. Si l'on prend des mots différents, il est possible, une fois éliminé leur radical, de trouver dans la flexion, pour une même combinaison de valeurs, des traits caractéristiques identiques ou différents. Ainsi, par exemple, les mots *pădure*, *vulpe*, *carte* ont, pour une même combinaison de valeurs, le même trait caractéristique. Mais ces mêmes substantifs ont, pour une certaine combinaison de valeurs, des traits caractéristiques différents du trait caractéristique du substantif *casă*.

En fonction des parties qui se conservent dans la flexion, lorsqu'on écarte le radical, on a défini la *classe* de flexion d'un substantif. *Deux substantifs appartiennent à la même classe si une combinaison de valeurs fournit pour eux le même trait caractéristique.* Ainsi, par exemple, les substantifs *pădure -i*, *vulpe -i*, *carte -i* appartiennent à la même classe. Les substantifs *pădure -i* et *casă -e* ou *casă -e* et *coajă -i* n'appartiennent pas à la même classe, mais ils appartiennent au même type.

La déclinaison du substantif a, en roumain, trois types, chaque type étant formé de plusieurs classes (voir p. 185).

Si l'on analyse les formes articulées, la déclinaison des substantifs connaît, en roumain, un seul type. Dans cette situation, on a pour le cas, dans la déclinaison articulée ou non articulée, seulement l'opposition : *nominatif-accusatif*, *génitif-datif*. Le substantif a quatre réalisations formelles distinctes, indiquées dans le schéma de la page 189.

En ce qui concerne la déclinaison articulée, l'homonymie, dans la flexion du substantif, n'est que partiellement résolue. Pour complètement résoudre cette homonymie, on doit utiliser des considérations qui concernent la syntaxe.

OBSERVAȚII ASUPRA ETIMONURILOR ALBANEZE DIN *DLRM*[1]

DE

GR. BRÎNCUȘ

Indicarea etimologiei cuvintelor din DLRM reprezintă, așa cum au subliniat aproape toți recenzenții de pînă acum ai acestei opere lexicografice, o inovație importantă, față de DLRLC, care răspunde exigențelor actuale nu numai ale specialiștilor, ci și ale marelui public. Trebuie arătat însă că indicarea etimologiei se justifică pe deplin mai ales într-un dicționar general (istoric și exhaustiv), care dă posibilitate cititorului să urmărească în de aproape evoluția fonetică, gramaticală și semantică de la etimon la cuvîntul actual. Într-un astfel de dicționar, redactorii înșiși sînt feriți mai ușor de exagerări și erori în stabilirea etimologiilor, pentru că au în față material ilustrativ privind întreaga dezvoltare a cuvîntului, de la primele atestări pînă în zilele noastre. La partea etimologică a DLRM s-au făcut unele obiecțiuni interesante [2], menite, desigur, să îmbunătățească substanțial o viitoare ediție a dicționarului sau să contribuie la stabilirea științifică a etimologiilor multor cuvinte din dicționarul general, în curs de elaborare la Institutul de lingvistică al Academiei R.P.R. În vederea aceluiași scop, ne propunem ca, în cele ce urmează, să cercetăm critic modul în care a fost soluționată în DLRM originea așa-numitelor cuvinte autohtone comune cu cele din limba albaneză.

În primul rînd, trebuie subliniat că indicația *comp.* (= compară), aplicată la etimonurile albaneze, se impune cu necesitate, deoarece, în stadiul actual al cercetărilor noastre, sîntem departe de a putea stabili, cu rigurozitate științifică, dacă cuvîntul în discuție este, în romînă, un împrumut sigur din albaneză. În general, cuvintele comune romînei și albanezei sînt fie moșteniri directe din tracă, fie rezultatul influențării reciproce a celor două limbi. Comparația cu albaneza presupune în mod

[1] *Dicționarul limbii romîne moderne*, elaborat de Academia R. P. R., Institutul de lingvistică din București, 1958.

[2] Vezi, îndeosebi, articolele lui Th. Hristea, din L.R., 3/1959 și SCL, 2/1960.

implicit raportarea ambelor forme, romînă şi albaneză, la un etimon comun indo-european, respectiv trac. A nu face apel la substrat, în cazul cuvintelor care nu se pot explica mulţumitor, atît în romînă, cît şi în albaneză, decît printr-o a treia limbă, traca, este ca şi cum am ignora cu totul, în partea etimologică a dicţionarului nostru, reconstrucţiile latineşti, mulţumindu-ne să rămînem la jumătatea drumului, prin simpla comparare cu formele romanice corespunzătoare. Dar, dat fiind faptul că traca ne este aproape total necunoscută, (în stadiul actual al cercetărilor, raportarea la etimonuri trace a cuvintelor comune romîno-albaneze o putem face cu oarecare siguranţă doar în puţine cazuri, de ex. rom. *mazăre*, alb. *modhullë*: trac. μόζουλα), sîntem nevoiţi să ne oprim la simpla relevare, pentru comparaţie, a cuvîntului corespunzător albanez.

Un grup de cuvinte, pentru a căror etimologie se compară în DLRM numai termenii corespunzători albanezi, există şi în alte limbi balcanice. Pentru unele dintre acestea, cercetările etimologice de pînă acum au stabilit mulţumitor din care limbă balcanică au pătruns şi în celelalte, pentru altele însă, acest lucru nu s-a realizat încă. Credem că, în ambele cazuri, comparaţia termenului romînesc trebuie extinsă de la termenul albanez şi la termenii din celelalte limbi balcanice, recurgîndu-se, pentru cei din urmă, la folosirea parantezei (eventual, indicîndu-se între paranteze numai numele limbilor balcanice în care termenul în discuţie există, de ex. *copil* — alb. *kopil* (ngr., bg., sb.) etc. De altfel, redactorii DLRM au folosit deseori paranteza pentru o nouă indicaţie etimologică în cazurile în care cuvîntul romînesc putea proveni din mai multe izvoare, de ex. *ponos* — slav (v. sl. *ponosŭ*), *popaz* — tc. *papaz* (< ngr.), *pompos, -oasă* — fr. *pompeux* (lat. lit. *pomposus*) etc.

O problemă destul de dificilă o reprezintă stabilirea precisă a formelor cuvintelor albaneze la care sînt raportate cele romîneşti. În DLRM, ca şi în majoritatea cercetărilor etimologice de pînă acum, raportarea aceasta se face la forme fie din ghegă, fie din toscă, fie, în sfîrşit, din albaneza comună, fără să se ţină seama de un anumit criteriu care să justifice de ce comparaţia trebuie făcută cu o anumită formă albaneză (toscă, ghegă), iar nu cu alta. Era bine dacă redactorii DLRM ar fi folosit pentru formele cuvintelor albaneze *Dicţionarul limbii albaneze* (alb. *Fjalor i gjuhës shqipe*), elaborat în 1954 de Institutul de Ştiinţe din Tirana, care, deşi este în primul rînd un dicţionar al limbii literare albaneze, respectiv al dialectului tosc, reprezintă totuşi cea mai nouă şi mai cuprinzătoare operă lexicografică referitoare la limba albaneză. Care este totuşi principiul după care trebuie să ne călăuzim în stabilirea formei etimonului albanez? În primul rînd trebuie să avem în vedere faptul că în epoca în care s-au petrecut împrumuturile romîneşti din albaneză, această limbă era mult mai unitară decît astăzi. Cele mai multe modificări fonetice dialectale albaneze sînt relativ noi, din ultimele secole de dinaintea ocupaţiei turceşti, deci posterioare epocii în care s-ar fi putut petrece un împrumut reciproc între cele două limbi. Pe de altă parte, nu trebuie să uităm că cuvintele romîneşti comune cu cele din albaneză au suferit ele înseşi în romînă evoluţii fonetice independente, care, în multe cazuri, sînt identice cu modificările fonetice ale aceloraşi cuvinte în albaneză.

Potrivit acestor constatări, trebuie să alegem dintre variantele formale ale cuvintelor albaneze pe acelea care reprezintă formele iniţiale albaneze de la care s-au format, prin diferite modificări fonetice, variantele ulterioare, inexistente în epoca în care s-a petrecut împrumutul în romînă sau inexistente în graiul acelui grup de albanezi care a venit în contact cu populaţia romînească. Procedînd în felul acesta, vom observa că, cu rare excepţii, nu vom întîmpina dificultăţi fonetice la explicarea cuvintelor romîneşti.

Şi în cazul în care forma cuvîntului romînesc coincide cu o formă regională albaneză (ex. rom. *cătun* : alb. gheg *katun*, dintr-un mai vechi *katund*, azi şi literar) dar modificarea fonetică (*nd* > *n*) se putea petrece şi în romînă, independent de cea din albaneză, comparaţia trebuie făcută tot cu forma iniţială a cuvîntului albanez (*katund*; var. ghegă *katun* este relativ nouă, căci la Buzuku apare *katund*).

În general, redactorii DLRM au fost destul de circumspecţi, evitînd indicarea etimologiilor discutabile. Uneori însă au procedat cu îndrăzneală, ca de pildă în cazul cuvîntului *mire*, pentru care au acceptat etimonul albanez *mirë* „frumos", care, de altfel, pare mult mai posibil decît lat. *miles*. Totuşi, multe cuvinte au rămas fără vreo indicaţie etimologică, deşi comparaţia lor cu cuvintele albaneze corespunzătoare a fost convingător stabilită de cercetările anterioare.

În sfîrşit, era necesar ca DLRM să fi indicat, consecvent, sensurile tuturor etimonurilor albaneze care diferă de sensurile cuvintelor romîneşti, de ex. *bucura* — comp. alb. *bukuroj* „a înfrumuseţa".

Într-o viitoare ediţie a DLRM, va trebui să se procedeze la aplicarea uniformă a normelor ortografice actuale ale limbii albaneze pentru scrierea cuvintelor albaneze care apar ca etimonuri în dicţionarul nostru.

Ne vom ocupa acum de unele cuvinte care suscită discuţii şi vom explica formele corecte albaneze la care trebuiau făcute raportările în DLRM. Totodată, vom indica etimonul albanez la cuvintele rămase fără precizarea etimologică necesară. În paranteze, vom trece indicaţia etimologică din DLRM.

Baci s.m. „cioban care conduce o stînă". Nu i se dă etimologia în DLRM, dar comp. alb. *baç* „cel care prepară brînza la stînă"; termenul există şi în scr., bg., ngr. şi chiar în afara ariei balcanice, în magh., pol., cehă.

Bală s.f. „monstru, dihanie; fiară groaznică" (în superstiţii şi în basme): „Aşa îi vorbi (şoimului) şarpele, *bala* pămîntului" (DLRLC, s.v. *bală*). Dacă acceptăm alb. *bollë* „şarpe" ca etimon pentru rom. *balaur*, deşi acesta s-ar explica mai de grabă din scr. *blavor*, implicit trebuie să admitem acelaşi etimon şi pentru *bală*. Se iveşte totuşi o dificultate fonetică de netrecut: — *ll* — intervocalic nedevenit în rom. *-r-*. Dar un caz analog îl prezintă *bîlc* s.n. „băltoacă, mocirlă", raportat la alb. *pellg*, *pellk*, cu *l* velar, intervocalic la o epocă mai veche: *pellëg* [1].

Baligă s.f. [-comp. sb. *balega*, alb. *bagëlë*]. Formele albaneze curente sînt: *balgë*, *bajgë*, *bagël* şi *baglë* cu acelaşi sens din romînă. Grupul

---

[1] Cf. Eqrem Çabej, *Për historinë e konsonantizmit të gjuhës shqipe*, în „Buletin i Universitetit", Tiranë, 1/1958, p. 50 (notă).

consonantic *lg*, ca şi *lk* (*ulk*> *ujk*), s-a păstrat numai în graiurile tosce de sud-est, devenind în rest *jg*. În forma *bagël*, *baglë*, *l* s-a păstrat prin metateza efectuată înainte ca *lg* să devină *jg*. Forma care stă la baza celor două variante, *bajgë* şi *bagël*, este *balgë*, cu care trebuie comparat şi cuvîntul romînesc. (*l* palatal din albaneză putea deveni în romînă *li*; de altfel, forma cu metateză *bagël*, mai veche *bagëlë*, cf. Leotti, *Dizionario alb.-it.*, s.v.; Barić, A. Arb. St., II, p. 80, presupune o formă inițială *balëgë*, cu *-lë-*). În sîrbo-croată, cuvîntul a pătruns tot din albaneză.

Baltă s.f. Chiar dacă admitem că a intrat din slavă la o epocă timpurie, înainte de efectuarea metatezei, tot trebuie pus în legătură cu alb. *baltë* „mocirlă, noroi, pămînt", în care, de asemenea, metateza nu a avut loc.

Barză [-comp. alb. *bardhë*]. Deşi adj. *bardhë* are, ca marea majoritate a adjectivelor albaneze, un articol proclitic (*i*, *e bardhë*), socotim că raportarea cuvîntului romînesc trebuie făcută aşa cum s-a procedat în DLRM, adică la forma albaneză fără articol proclitic, deoarece, în epoca antică acest articol, după toate probabilitățile, nu se dezvoltase încă sau încă nu căpătase rolul funcțional de mai tîrziu [1].

Bîr interj. „cuvînt cu care ciobanul îndeamnă sau alungă oile" [-onomatopee]. Trebuie comparat cu albanezul *berr-i* s.m. „berbece sau oaie, țap sau capră" (Fjalor, s. v. *berr*). Nu este singurul caz în care apelativul albanez a devenit interjecție în romînă. În graiul ciobanilor din nordul Olteniei am întîlnit cuvîntul *chet* „interjecție pentru îndemnat sau alungat iezii", pe care l-am comparat cu *alb*-. *kec-i* s.m. „ied" [2].

Bîrsă s.f. (reg.) „bucată de lemn sau de fier care leagă între ele brăzdarul, cormana şi plazul plugului" [-comp. alb. *vërz*]. Numai într-o formă albaneză în *-ë* se poate explica marca de feminin a cuvîntului romînesc. În dicționarele albaneze apar formele *verzë* şi *vercë*, cu acelaşi sens, ultima explicînd varianta rom. *bîrță*, înregistrată în DA, s.v. *bîrsă*.

Brad [-comp. alb. *breth*]. Trebuie precizat, aşa cum a demonstrat Al. Graur, [3] că sg. *brad* e o formă refăcută din plural : braz, cu *z* căruia îi corespunde în alb. *dh*. pl. *brazi*. În ceea ce priveşte etimonul albanez al cuvîntului romînesc, credem că trebuie pornit de la *bredh-i* nu de la *breth*, *bredhi*. Se ştie că o caracteristică a dialectului tosc, care îl deosebeşte de cel gheg, este asurzirea ocluzivelor şi spirantelor finale : *breth*, *garth*, *krimp*, *funt*, *brek* etc. În albaneza din Italia şi Grecia fenomenul este general, deci trebuie să fie destul de vechi, una dintre cele mai vechi deosebiri esențiale dintre cele două dialecte albaneze. Jokl însuşi îl consideră foarte vechi, făcînd analogie cu o modificare fonetică asemănătoare în etruscă. Rămîne o problemă încă de cercetat dacă fenomenul a fost sau nu general albanez la o epocă veche (*f* din formele general albaneze de optativ *shpëtofsha* etc., pe care Pedersen le leagă la formele de aorist *shpëtova* etc., se explică prin asimilarea lui *v* la *sh* următor ; tot prin asimilare trebuie explicate şi formele gheghe cu surdă în loc de sonoră din textul lui Buzuku (1555) : u *qelptë*, *penktë*, *trekt*, *të mathtë*, *tue u drithtunë*

[1] Vezi discuția amănunțită cu privire la dezvoltarea proclizei din encliză la Eq. Çabej *Unele probleme ale istoriei limbii albaneze* în SCL, 4/1959, p. 527 şi urm.

[2] *Note etimologice*, în SCL, 1/1961.

[3] Romania, LIII, p. 383 şi BL., I, p. 26.

etc.). Cuvintele romînești *brad*, *gard*, *murg*, *bunget*, *mînz*, *grumaz* etc. presupun ca elemente de comparație cuvinte albaneze cu finala sonoră : *bredh*, *gardh*, *murg*, *bung*, *mëz*, *gërmaz* etc., așa cum se aud în ghegă și chiar în toscă dacă sînt determinate (deci cînd ocluziva sau spiranta nu mai e finală) *bredhi*, *gardhi* etc. Formele cu finala sonoră sînt considerate azi literare, în ciuda faptului că dialectul care se impune ca limbă literară este cel tosc. Chiar dacă am porni de la formele determinate din toscă (deși nu în toate cazurile ocluziva sau spiranta se sonorizează în formele determinate), ceea ce e mai greu de susținut, sau de la formele din ghegă, ceea ce ne pare mai probabil sau, în sfîrșit, de la forme din albaneza comună, în cazul în care aceasta nu cunoaște asurzirea finalelor, lucru încă greu de demonstrat, cert este că etimonurile albaneze pentru cuvintele romînești trebuie să fie cele cu finala sonoră.

De asemenea, trebuie să avem în vedere că alb. actual *bredh* este un plural singularizat, care presupune existența unui singular străvechi **bradh* [1]. Cu acest alb. sing. **bradh* trebuie comparat rom. sing. **braz* de care vorbește acad. Al. Graur. Deci *brad* este creat în romînește, la o epocă foarte veche (dovadă derivatele formate de la tema *brad-*), dintr-un **braz* (comp. alb. **bradh*), vechi singular considerat în urmă ca plural.

Buc, pl. *buci*, s.m. (reg.) „pleavă de cereale". Forma corectă albaneză cu care se compară este *byk* s.m., nu *buk*, cum e dat în DLRM.

Bucura vb. refl. [-comp. alb. *bukuronj*]. Ar trebui să pornim mai de grabă de la adj. alb. *bukur* „frumos", care trebuie să fi existat și în romînă, căci se regăsește astăzi în unele nume topice și onomastice. Raportarea lui *a se bucura* la verbul alb. *bukuronj* este greu de admis, pentru că, în afară de faptul că în romînă avem foarte puține verbe de origine albaneză (*găti*, *ciupi*, *scăpăra*), și acelea discutabile, verbul romînesc nu exprimă același lucru ca cel albanez. Alb. *bukuronj* e derivat de la adj. *bukur* + suf. *-o(n)j*. Deci verbul *bucura* este, după părerea noastră, un derivat romînesc din adj. *bucur* „frumos" (comp. alb. *bukur* id.) pe care limba noastră trebuie să-l fi avut cîndva (dovadă toponimicele de azi).

Bulz s.m. „bulgăre, cocoloș". Nu i se dă etimologia în DLRM. Se explică fără dificultăți fonetice și semantice prin alb. *bulëz* „boule" [2].

Bunget s.n. „pădure sau porțiune de pădure deasă și întunecoasă; desiș" [-comp. alb. *bunk*]. Trebuie pornit de la alb. *bung*, cu *g*, „quercus sessiliflora", cuvîntul fiind cunoscut în special în ghegă (vezi discuția la *brad*). Totodată, în *bunget* recunoaștem sufixul romînesc colectiv *-et*, ca în *făget*, *frăsinet* etc., de unde urmează că în romînă a existat cu siguranță și forma *bung*. Deci *bunget* e derivat din **bung* (comp. alb. *bung*) + suf. *-et* [3].

Căpșună s.f. din [*cap* + suf. *-uș-una*]. Pare mai probabilă etimologia dată de S. Pușcariu [4] și reprodusă în DA, s.v. : din *căpușă* + suf. augm. *-ună* (< lat. *-onem*), căpșuna fiind asemănată cu căpușa. Dovada

[1] Eqrem Çabej, *Alb. vise „Orte, Plätze" und die singularisierten Plurale im Albanischen*, în „Lingua Posnaniensis", 1960, p. 87.

[2] *Note etimologice*, în SCL, 1/1961.

[3] B. P. Hașdeu, CB I, p. 245.

[4] *Dacoromania*, II, p. 593.

care se aduce este că arom. *căpuşă* are amîndouă sensurile, cel de *căpşună* şi cel figurat de *căpuşă*. În dacoromînă, *căpuşă* are şi înţelesul de ,,mugur de viţă'' (cf. *a încăpuşi* ,,a înmuguri''). Din *căpşună* s-a derivat apoi *căpşun*, numele plantei. *Căpuşă* se compară cu alb. *këpushë*, id.

Cătun s.n. [-comp. alb. *katun*]. Trebuie pornit de la forma alb. *katund*. Forma *katun* este ghegă şi, probabil, tîrzie. Asimilarea în ghegă a grupurilor *mb*, *nd*, *ngj*, *ng*, păstrate intacte în toscă, nu este un fenomen prea vechi, pentru că le găsim atît în limba textelor vechi gheghe din secolul al XVI-lea şi chiar de mai tîrziu, cît şi unele toponimice actuale de pe teritoriul gheg. Cu înţelesuri înrudite, cuvîntul e cunoscut în toate limbile balcanice. Provenienţa albaneză a cuvîntului este încă discutabilă, de aceea trebuie indicate în DLRM şi celelalte limbi balcanice care conţin acest cuvînt: n.gr., scr., bg.

Ceafă [-comp. alb. *čafë*]. Potrivit normelor ortografice actuale, scriem *qafë*. Sensul nu este întocmai cel din romînă, ci *gît*.

Copil, vezi discuţia de mai sus.

Curpen [-comp. alb. *kurpen*]. În albaneză există formele *kulpër*, *kurpër*, *kurpën* (cf. Fjalor, s.v. *kulpër*). Modificările fonetice care s-au petrecut: *kulpër* > *kurpër* (prin asimilaţie) s-ar fi putut petrece şi în romînă. În orice caz, trebuie să acceptăm ca etimon o formă cu *ë* (*e* este gheg: *kurpen*, la Cordignano), pentru a putea explica şi mglrom. *curpăn*. Sg. *curpen* din rom. poate fi o formă refăcută după pl. *curpeni*.

Droaie s.f. ,,mulţime, ceată de oameni sau de animale'' [-comp. alb. *droe*]. Există în albaneză şi forma *droje* ,,teamă'', cu *j* care evită hiatul.

Fărîmă s.f. [-comp. alb. *thërimë*]. Forma albaneză corectă este *thërrime*. E adevărată că în unele graiuri din sudul Albaniei *rr* > *r*, dar acesta este un fenomen destul de recent.

Fărşerot s.m. ,,aromîn din Albania'' [-din *Frashari* (nume de localitate în Albania < alb. *frashër* ,,frasin'')]. Numele adevărat al acestei localităţi albaneze este *Frashëri* (şi *Naim Frashëri*, numele poetului naţional al Albaniei, originar din Frashëri).

Gard s.n. [-comp. alb. *garth*, v. sl. *gradŭ*]. Pornim de la alb. *gardh* (vezi discuţia la *brad*). În legătură cu raportarea la v. sl. *gradŭ*, trebuie privit paralel cu *baltă* (v. mai sus) [1]. Dacă îl considerăm ca împrumut din albaneză, rămîne totuşi neexplicată trecerea lui *dh* în *d*.

Gata [-comp. alb. *gat*]. Faţă de alb. *gat* (azi *gáti*), în rom. *gata* recunoaştem, ca adaos, particula adverbială *-a*, pe care o regăsim la numeroase adverbe romîneşti: *acuma*, *atuncia* etc. Acest *-a* apare ca element derivativ şi la multe adverbe albaneze: *radha* ,,pe rînd'', *fshehura* ,,pe ascuns'', *rralla* ,,rar'', *thella* ,,adînc'', despre care Al. Xhuvani [2] crede că provine dintr-o scurtare a suf. adv. -azi: *fshehur* > *fshehurazi* > *fshehura*. D-sa consideră totodată că, dat fiind faptul că adverbele în *-a* sînt folosite în special în regiunea de sud a Albaniei, nu este exclusă o influenţă din partea limbii neogreceşti, care, cum se ştie, formează adverbele de la pluralul în *-a* al adjectivelor neutre: καλά, λαμπρά etc.

---

[1] Cf. Al. Rosetti, Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii romîne, p. 71.
[2] *Studime gjuhësore*, Tiranë, 1956, p. 196.

Forma care circulă astăzi în albaneză este *gati*, cu aceleași sensuri ca în romînă : *jam gati ta kryej atë punë* „sînt gata să săvîrșesc acea lucrare" ; *gjella është gati* „mîncarea este gata" ; *gati sa s'u vranë* „aproape să se omoare" (lit. „gata cît nu se omorîră") Fjalor, s.v. *gati*.

Verbul rom. *găti*, derivat în DLRM din *gata*, ar putea fi pus în legătură și cu alb. *gatit* vb., cu același sens din romînă.

Ghionoaie s.f. [-comp. alb. *gjon*, „cucuvea"]. Atragem atenția asupra suf. *-oaie* adăugat la cuv. albanez. (Comp. și suf. *-oaie* cu alb. *-onjë* : *ulkonjë* „lupoaică"). *Ghionoaie* (masc. *ghionoi*) provine deci dintr-un rom. comun *ghion*, care există încă în arom. și meglenorom.

Ghiuj s.m. [-comp. alb. *gjush*]. Forma albaneză corectă este cu *y* : *gjysh* „bunic".

Grapă s.f. [-comp. alb. *grep*]. Se ivesc dificultăți fonetice, căci *grep* nu putea da în romînă decît *grep*. Meyer, EWA s.v. *grep*, citează o variantă *gërepë* „Angelhaken", din care rom. *grapă* se poate explica foarte bine : *ë* neacc. se sincopează, *e* > *ea* > *a* condiționat de *ă* din silaba următoare.

Grumaz s.m. [-comp. alb. *grumas*]. Dicționarele albaneze înregistrează forme fără metateză : *gurmaz* „beregată" și *gërmaz* (cu var. gheg. *gërmaz*) „id". Metateza *ur* > *ru* s-a putut efectua și în romînă (cf. și arom. *grumadz* și *gurmadz*).

Hurduca vb. (reg.) „a (se) zdruncina, a (se) zgudui" [-onomatopee]. S-ar putea face apel la alb. *hurdhë* s.f. „groapă mică cu apă, mlaștină mică" ?

Îndelete adv. „cu încetul, fără grabă" [-din *în* + *de* + *lete* (puțin folosit). Weigand [1] susține, cu dreptate, că *lete* (Banat : *a lucra la lete*, *merg la lete*) este alb. *lehtë*, adj. „ușor". Adverbul *îndelete* s-a putut forma pe baza acestui *lete*.

Jarcă s.f. (reg.) „piele de oaie (în stare proastă)". Nu i se dă etimologia. Pare a fi înrudit cu alb. *shark-u* (var. *zharg-u*) „haină groasă de lînă neagră și fără mîneci care se poartă pe umeri ; năpîrlitura șarpelui" (Fjalor, s.v. *shark*), pe care Meyer, EWA, 400, îl derivă din lat. *serica* (m. lat. *sarica*, *sarca*) (cf. rom. sarică) [2].

Mare adj. [-lat. *mas*, *maris*]. Pare tentantă totuși explicația susținută de Eq. Çabej [3], din adj. alb. *madhë*, *madhe* „mare" rostit regional (sud) *mallë* (cu *dh* > *ll*) mai ales că lat. *mas*, *maris* întîmpină unele dificultăți semantice în trecerea la rom. *mare*. Etimonul albanez *madhë*, *madhe* pentru rom. *mare* a fost acceptat și de Pușcariu.

Măgar [-comp. alb. *magar*]. Nu avem motive suficiente să credem că e de origine albaneză. Mai frecvent în albaneză este *gomar*. Meyer, EWA s.v. *magar*, se întreabă dacă nu cumva alb. *magar* provine, printr-o inversiune, din *gomar*, ultimul derivat din ngr. γομάρι. Această metateză reciprocă se putea efectua și în romînă : *gomar* (> *gumar* > *gămar*) > *măgar* [4].

---

[1] „Balkan Archiv", III, p. 218.

[2] V. Bogrea, în DR, IV/2, p. 825.

[3] RIEB, II, p. 232. Pentru rostirea lui *dh* ca ll, vezi și Mladenoff, în „Balkan Archiv", I, p. 55.

[4] Cf. V. Bogrea, în DR III, p. 460 (notă).

Moş [-comp. alb. *moshë*]. Forma originară dezvoltată din alb. *moshë* (<*motshë*) „vîrstă" este *moaşă* „femeie bătrînă, bunică", din care apoi s-a refăcut un masc. *moş* [1]. În arom. există numai forma de feminin, *moaşă*, ceea ce înseamnează că masc. *moş* s-a dezvoltat din feminin după ce aromînii s-au desprins de grupul străromîn. Sensul mai nou de „sage femme" al dacorom. *moaşă* a dus la dispariţia aproape totală a vechiului sens de „bătrînă, bunică" [2].

Noian s.n. În DLRM nu i se dă etimologia. Explicaţia lui Haşdeu [3] din *un*oian* prin aglutinare, din alb. *ujanë* „loc cu apă" (< *ujë* „apă") acceptată şi de alţi învăţaţi [4], nu pare convingătoare din motive care privesc evoluţia fonetică a cuvîntului. De altfel, în albaneza scrisă, *ujanë* e atestat tîrziu, la poetul De Rada, arbăreş din Italia, şi, dat fiind faptul că în albaneza vorbită cuvîntul e necunoscut, înclin să cred că alb. *ujanë* e o creaţie livrescă recentă, după model romanic, a lui De Rada însuşi. Etimologia lui *noian* rămîne încă de cercetat.

Păstaie s.f. [-comp. alb. pishtaië]. Forma originară albaneză este *bishtajë*, derivată din *bisht* „coadă", alături de care şi variantele *bështajë* şi *pishtaje* (Cordignano, s.v. *pishtajë*). Chiar dacă există şi o var. **pështajë* (neînregistrată încă, dar de presupus, date fiind celelalte două), la care s-ar putea raporta mai bine din punct de vedere fonetic forma romînească, comparaţia trebuie făcută cu forma iniţială, *bishtajë*, căci variantele menţionate sînt regionale şi create mai tîrziu.

Pupăză s.f. [-lat. *upupa* + suf. *-ză* (alb. *-zë*)]. De ce e nevoie să considerăm ca albanez numai sufixul cînd cuvîntul întreg, *pupëzë*, există în albaneză?

Pururi adv. Nu i se dă originea în DLRM. Dintre multele etimologii propuse, cea dată de Capidan [5] pare mai de luat în seamă : alb. *përherë* (< *per* + *herë*) „întotdeauna, mereu" > **părere* > *purere* > *purure*, deci cu *-re* aparţinînd tulpinei cuvîntului.

Rînză s.f. [-comp. alb *rëndës*]. Etimonul *rëndës* nu poate explica pe arom. *arîndză*, mold. *rîndză*, cu *dz* primitiv pentru *z*. De aceea, trebuie acceptată forma atestată de Jokl [6] : *rënd(ë)zë*, din care se explică fără greutate formele romîneşti.

Sîmbure s.m. [-comp. alb. *thumbulë*]. Forma albaneză corectă este cu *ll* : *thumbull* şi *sumbull*. Alb. *ll* îi corespunde în rom. *r*.

Straiţă s.f. „traistă". [-comp. alb. *straistë*]. Comparaţia trebuie făcută cu alb. *strajcë* id. (cf. Fjalor, s.v. *strajcë* şi *Jokl*, *loc. cit.*, 103).

Ştiră adj. fem. (Înv. şi reg. ; despre animale, rar despre femei) „stearpă" [-comp. alb. *shtierë*]. Cuvîntul alb.trebuie corectat în : *shtjerra* s.f. pl. „miei în turmă".

---

[1] Capidan, *Raporturi albano-romîne*, în DR, II, p. 539 ; S. Puşcariu, în DR, III, p. 822 ; R. Todoran, în DR, X/2, p. 279.

[2] R. Todoran, *art. cit.*

[3] B. P. Haşdeu, C.B., I, p. 295.

[4] Al. Rosetti, ILR, II/-, p. 120. Vezi şi O. Densuşianu, în G.S., III/2, (1928), p. 431, care explică pe *noian* din *loian* (sl. *loj-* „a curge") cu asimilarea lui *l* la *n*.

[5] „Dacoromania", I, p. 563.

[6] Linguistisch Kultur-historische Untersuchungen, p. 278 şi 334 ; cf. şi Weigand, în „Balkan Archiv", III, p. 217.

Ţap s.m. [-comp. alb. *thap*]. Raportarea cuvîntului romînesc trebuie făcută cu alb. *cap* sau *cjap*, generale în albaneză [1]. Comp. şi ngr. τσιάπος, scr. *cáp* etc.

Ţarc s.n. [-comp. alb. *thark*]. Ca şi în cazul cuvîntului pecedent, comparaţia trebuie făcută cu o formă alb. cu *c-* : *cark* ,,loc îngrădit pentru închiderea iezilor să nu sugă'' (Fjalor, s.v. *cark*). Cf. şi ngr. τσάρκος (Epir).

ЗАМЕЧАНИЯ ПО ПОВОДУ АЛБАНСКИХ ЭТИМОНОВ В СЛОВАРЕ СОВРЕМЕННОГО РУМЫНСКОГО ЯЗЫКА

РЕЗЮМЕ

Автор пытается критически рассмотреть вопрос о том, как в Словаре современного румынского языка, выпущенном в 1958 г. Институтом языкознания Академии РНР, разрешена проблема происхождения так называемых автохтонных слов, общих с теми же словами албанского языка.

Как правило слова общие в румынском и албанском языках или перешли прямо из фракийского языка или являются результатом взаимного влияния этих двух языков. Поскольку фракийский язык почти совсем неизвестен, то ссылка на фракийские этимоны слов, общих для двух упомянутых языков, может быть в какой-то степени верной лишь в немногих случаях. Например, рум. mazăre, алб.— modhulle, фрак. μόζουλα. Приведение для сравнения албанского слова в румынском словаре вполне оправдано. Современное состояние исследований не позволяет строго научно установить даже порядок заимствования: перешло ли слово из румынского в албанский или из албанского в румынский. Поэтому указание comp. (= compără) применительно к албанским этимонам также оправдано.

Для терминов, широко распространенных в балканском лингвистическом ареале, автор предлагает расширить сравнение румынского термина, от албанского к другим балканским языкам (например, baci, copil и т.д.)

В связи с формой албанских слов, взятых как этимоны для румынских слов, автор считает, что следует особенно учитывать исконно-албанские формы, а не диалектные варианты, потому что эти последние сравнительно новые и возникли позднее, чем происходили взаимные заимствования в двух упомянутых языках. В то же время нельзя игнорировать и фонетическое развитие этих слов в румынском языке, хотя в некоторых случаях румынские фонетические изменения совершались параллельно с изменениями в албанском языке (например, рум. cătun, comp. алб. katund, хотя существует гегский katun, зна-

[1] În ,,C. Gl. Lat.'', V, 503, 27 e atestată forma *zappus* ,,bonc'', probabil de provenienţă ilíră (A. Graur, *Mélanges linguistiques* (1936), p. 10).

чит переход nd $>$ n мог произойти в румынском языке, независимо от албанского).

Внесены поправки к формам албанских этимонов для следующих слов: baligă (алб, bal (ë) gë, bîrsă (алб. verzë), brad (алб. bredh), buc (алб. byk), fărîmă (алб. thërrime), grapă (алб. gërepë), (înde) lete (алб. lehtë), pupăză (алб. pupëzë), rînză (алб. rënd (ë) zë), ţap (алб. cap), ţarc (алб. cark).

Даются так же албанские этимоны и в тех случаях, когда авторы словаря сочли это необходимым: baci (алб. baç), baltă (алб. baltë), jarcă (алб. shark, zharg), noian (алб. ujanë).

Автор предлагает также новые этимологии , которых нет в румынском словаре: bală (алб. bollë), bulz (алб. bulëz), bunget $<$ bung (алб. bung) + suf. -et, hurduca (алб. hurdhë?), mare adj. (алб. madhe), moş s.m. $<$ moaşă s. f. (алб. moshë), pururi (алб. përherë) и т.д.

Исследуемые в данной работе албанские этимоны рассматриваются в исторической перспективе развития языка.

QUELQUES OBSERVATIONS SUR LES ÉTYMONS ALBANAIS DU *DLRM*

RÉSUMÉ

L'auteur se propose d'étudier d'un point de vue critique la façon dont les rédacteurs du Dictionnaire de la langue roumaine moderne, rédigé en 1958 par l'Institut de Linguistique de l'Académie de la R.P. Roumaine, ont résolu le problème de l'origine des mots autochtones communs avec ceux de la langue albanaise. En général, les mots qui sont communs au roumain et à l'albanais sont soit des héritages directs du thrace, soit le résultat de l'influence réciproque de ces deux langues. Etant donné que nous ignorons presque totalement la langue thrace et que, par conséquent, nous ne pouvons que dans peu de cas rapporter aux étymons thraces les mots communs aux deux langues (par exemple *mazăre*, alb. *modhullë*, thrace : μόζουλα, la simple reprise d'un mot albanais — aux fins de comparaison — est entièrement justifiée dans un dictionnaire roumain. Dans le stade actuel des recherches, il n'est guère possible non plus d'établir d'une manière rigoureusement scientifique la direction de l'emprunt : du roumain en albanais ou de l'albanais en roumain. C'est pourquoi l'indication *comp.* (= comparer), appliquée aux étymons albanais, est pleinement justifiée.

Dans le cas des termes répandus sur toute l'aire linguistique balkanique, l'auteur propose de faire la comparaison du terme roumain non seulement avec le terme albanais, mais aussi avec les termes des autres langues balkaniques (p. ex. *baci*, *copil*, etc.).

En ce qui concerne la forme des mots albanais pris comme étymons pour les mots roumains, l'auteur nous montre que l'on doit prendre en

considération spécialement les formes initiales albanaises, et non pas les variantes dialectales ultérieures, car ces dernières sont relativement récentes, postérieures à l'époque où aurait pu avoir lieu un emprunt réciproque entre les deux langues. Par ailleurs, on ne doit pas ignorer l'évolution phonétique, indépendante de l'albanais, de ces mots de la langue roumaine, bien que dans certains cas les modifications phonétiques roumaines soient parallèles à celles de l'albanais (par. ex. roum. *cătun*, comp. alb. *katund*, bien qu'il existe guègue *katun*, car *nd* > *n* pouvait également s'effectuer en roumain, indépendamment de l'albanais).

Les formes des étymons albanais sont corrigées pour les mots : *baligă* (alb. *bal(ë)gë*), *bîrsă* (alb. *verzë*), *brad* (alb. *bredh*), *buc* (alb. *byk*), *fărîmă* (alb. *thërrime*), *grapă* (alb. *gërepë*), *(înde)lete* (alb. *lehtë*), *pupăză* (alb. *pupëzë*), *rînză* (alb. *rënd(ë)zë*), *ţap* (alb. *cap*), *ţarc* (alb. *cark*), etc.

Les étymons albanais sont également indiqués dans les cas où les rédacteurs du DLRM ont hésité à le faire : *baci* (alb. *baç*), *baltă* (alb. *baltë*), *jarcă* (alb. *shark*, *zharg*), *noian* (alb. *ujanë*).

L'auteur propose également des étymologies nouvelles, inconnues dans les dictionnaires roumains : *bală* (alb. *bollë*), *bulz* (alb. *bulëz*), *bunget* < **bung* (alb. *bung*) + suf. *-et*, *hurduca* (alb. *hurdhë*?), *mare* adj. (alb. *madhe*), *moş* s.m. < *moaşă* s.f. (alb. *moshë*), *pururi* (alb. *përherë*), etc.

Les étymons albanais étudiés dans cet ouvrage sont considérés en permanence à travers la perspective historique de la langue.

ÎMPRUMUTURI CUMANE ÎN LIMBA ROMÎNĂ : *ODAIE* ȘI *CIOBAN*

DE

CONST. C. GIURESCU

În volumul întîi din *Istoria Romînilor*, apărut în 1935, arătînd desimea populației romînești în Moldova înainte de întemeierea statului, sub Dragoș, afirmam : „Pînă în marginea stepei s-au întins, prin poienile pădurilor și pe marginea apelor, „odăile", prisăcile, cătunele și satele plugarilor și păstorilor romîni sau „vlahi", cum le spuneau vecinii slavi..."[1]. Socoteam deci „odăile" ca fiind foarte vechi, anterioare anului 1350. În recenzia pe care o face volumului, N. Iorga, combătînd această părere, susține că „odăile sînt, ca nume și dată, tătărești, după 1600, și nu de la 1300" [2]. Doi ani mai tîrziu, în 1937, într-o lucrare specială destinată „odăilor" — prima de altfel în materie și aducînd contribuții valoroase — Victor Tufescu, deși știe de existența lor încă în prima jumătate a secolului al XVII-lea, vede în odăi „un fenomen specific secolului XIX" și anume „specific trecerii la agricultura intensivă, a marilor latifundii" [3]. Reluînd discuția cu prilejul comentării datelor hărții statistice ruse din 1835 a Principatelor arătam că termenul turcesc din care derivă odaie „s-ar putea să fie foarte vechi în limba romînă anume împrumutat nu de la turcii osmanlîi, ci, fiind termen pastoral, răspîndit, de la turcii vechi, cumani sau pecenegi" [4]. Ne deosebeam deci, în această privință, de părerea lui Lazăr Șăineanu care consideră sensul pastoral al termenului romînesc ca fiind „modern", spre deosebire de sensurile tehnico-militare („cazarmă de ieniceri"; „regiment de ieniceri"; „cazarmă de seimeni și de slujitori

[1] Const. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, București, 1935, p. 376.

[2] „Revista Istorică", XXI (1935), p. 136.

[3] Dr. Victor C. Tufescu, *„Odăile". O fază recentă de populare a ținuturilor stepice de la răsărit de Carpați*, Brașov, 1937, p. 14.

[4] Const. C. Giurescu, *Principatele Romîne la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, București, 1957, p. 150.

domneşti") care ar fi „arhaice"[1]. Ovid Densusianu, analizînd moştenirea cumană în limba romînă, nu include în cuvintele de această origine şi pe *odaie*[2]. Al. Philippide, deşi se ocupă pe larg de influenţa vechilor turci asupra toponimiei romîneşti — şi atribuie acestora adică pecenego-cumanilor nume ca Vaslui, Tecuci, Bîrlad, Berheci, Galaţi — totuşi, în ce priveşte lexicul, nu are certitudine decît pentru trei termeni : *corhană*, *mire* şi *răzăş*[3]. Tot la trei termeni siguri — *beci*, *duşman*, *toi* — se opreşte şi Sextil Puşcariu, considerînd pe *odaie* ca fiind luat, împreună cu o sumă de alte cuvinte, de la turcii osmanlîi[4]. Iorgu Iordan are în vedere atît sensul pastoral cît şi pe cel istoric al „odăilor", insistînd asupra ultimului aspect[5]. El admite că influenţa pecenego-cumană asupra noastră a fost mai puternică în toponimie decît în limbă[6]. Recent, lingvistul german Heinz Wendt, studiind elementele turceşti din limba romînă, ajunge, pe temeiuri filologice, la concluzia că *odaie* face parte din grupul de termeni pastorali pe care i-am luat de la pecenego-cumani, grup care cuprinde, între altele, şi pe *cioban*, *vătaf*, *cîşlă* şi *saia*[7].

Din cele de mai sus rezultă că există azi mai multe păreri în privinţa vechimii şi originii cuvîntului *odaie*. În timp ce unii cercetători îl consideră ca o moştenire de la turcii vechi, pecenego-cumani, alţii îl socotesc de provenienţă mai nouă, luat de la turcii osmanlîi sau de la tătari. Care este adevărul ? Socotim că înainte de a încerca să dăm un răspuns, e necesar să aflăm care sînt cele mai vechi menţiuni documentare despre termenul *odaie* şi cu ce înţeles apare el în aceste menţiuni. O asemenea cercetare n-a fost întreprinsă pînă acum, după cîte ştim, nici de istorici, nici de lingvişti.

În Moldova, prima menţiune cunoscută nouă se referă la vremea lui Alexandru Lăpuşneanu. Cercetîndu-se în decembrie 1624 o pricină de hotar între satele Ulmi şi Slătineni (la nord-est-est de Tîrgul Frumos), dregătorul domnesc însărcinat cu această treabă arată, pe temeiul mărturiei unui bătrîn din Belceşti, „cum n-au treabă Slătinénii la acel hotar, ce Slătinénilor le-au dat Alexandru vodă cel Bătrîn *loc de odae* împotriva Belceştilor"[8]. Voevodul amintit este Alexandru Lăpuşneanu (1552—1561 şi 1563—1568) ; i se spune „cel Bătrîn" spre a-l deosebi de Alexandru

[1] Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei romîne*, II, Bucureşti, 1900, p. 274—275.

[2] Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, p. 382 şi 501—502.

[3] Al. Philippide, *Originea Romînilor*, II, Iaşi, 1928, p. 378—379. N. Drăganu, *Romînii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi onomasticei*, Bucureşti, 1933, consacrînd raporturilor cu pecenegii şi cumanii un amplu capitol (p. 505—533), nu insistă asupra lexicului ; el nu menţionează termenul *odaie*.

[4] Sextil Puşcariu, *Limba romînă*, I, Bucureşti, 1940, p. 316.

[5] Iorgu Iordan, *Nume de locuri romîneşti în Republica Populară Romînă*, Bucureşti, 1952, p. 213—214.

[6] Acelaşi *Sprachgeographisches aus dem Gebiete der rumänischen Toponomastik*, în *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VI-e Congrès International des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1958*, Bucureşti, 1958, p. 25.

[7] Heinz F. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin, 1960, p. 51—52 şi 166.

[8] *Documente privind istoria Romîniei*, veacul XVII A. Moldova, vol. V, Bucureşti, 1957, p. 310—311 : document din 18 decembrie 1624. Din aceeaşi zi este şi actul dat, în aceeaşi pricină, de şoltuzul şi pîrgarii din Tîrgul Frumos ; ei arată că „Slătinénilor le-au dat Alexandru Vodă loc de odai împotriva Belceştilor" (*Ibidem*, p. 311).

Iliaş (1620—1621) şi Alexandru Moghilă (1615—1616) care domniseră numai cu cîţiva ani înainte de data documentului. Din felul cum e menţionat „locul de odae" — sau, potrivit celui de-al doilea act, din aceeaşi zi, privind chestiunea, „locul de odăi", la plural — rezultă că odaia era binecunoscută contemporanilor şi se referea la o aşezare mai departe de sat ; în speţă, ea era situată între satele Slătineni şi Belceşti. A doua menţiune, de data aceasta contemporană, nu referindu-se la trecut, se află într-o hotarnică, din 20 august 1588, a satului Zăvădeni ; între punctele de reper găsim : „la movila unde este vîrful odăilor, din spre Soloneţ" [1]. Şi în acest act termenul apare ca binecunoscut, fără să necesite vreo explicaţie ; odăile aveau, pe de altă parte, *vechime*, constituind un reper bineştiut de localnici. Cu prilejul acestei hotarnice aflăm că Alexandru Vodă Lăpuşneanu făcuse la satul Zăvădeni „scutărie domnească" ; şi pentru a avea destul loc, mutase o serie de sate din împrejurimi, dîndu-le teren în altă parte. „Scutăria" nu era o „cetate", aşa cum s-a afirmat recent [2], ci o „crescătorie de vite" [3] ; în legătură cu ea sînt *odăile* adică adăposturile pentru paznicii şi cirezile respective [4]. A treia menţiune este într-un act din 17 octombrie 1599, păstrat numai într-o traducere din secolul al XIX-lea, act prin care Ieremia Moghilă dăruieşte lui Mogîldea, vornicul de poartă, „nişte mori şi o prisacă şi o odae ce sînt pre hotarul domnesc la Tîrgul Frumos" [5]. În confirmarea din 10 august 1601, textul, în limba slavă, cuprinde termenul „odae", la fel ca în limba romînă [6]. Tot aşa şi în actele următoare, din 1606, iulie 30 şi <1607 decembrie 9 — 1608 august 31>, de la Simion şi Constantin Moghilă, către mănăstirea Secul căreia Mogîldea îi dăruise, la rîndu-i, cele primite [7]. Următoarele două menţiuni privesc odăi din două extremităţi opuse ale Moldovei. Cea dintîi, din 8 aprilie 1603, se referă la satul Scîndureni din ţinutul Covurluiului, „la izvorul cel mari, unde a fost odaia lui Ibraim turcu" [8] ; de unde deducem că acea odaie a existat, foarte probabil, în ultima jumătate a secolului anterior. Cea de a doua menţiune, din 15 iulie 1614, priveşte „un loc de odae", cumpărat de vornicul de gloată Gheanghea la satul Parcova de pe Ciuhur, „unde sunt Buteştii" [9].

---

1 *Documente privind istoria Romîniei*, Veacul XVI A, vol. III, p. 393. Editorii volumului au scris greşit „Odăilor" cu *o* mare, deoarece aici avem de-a face cu un nume comun.

2 De către V. Costăchel, *Domeniul feudal*, în *Viaţa feudală în Ţara Romînească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 218.

3 Vezi, în privinţa adevăratului înţeles al termenului *scutărie*, C. Cihodariu, în *Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie* (Academia R.P.R. Filiala Iaşi), VIII (1957), fasc. 1, p. 253—254.

4 S-a păstrat pînă astăzi termenul *scutar* care înseamnă „cioban însărcinat cu administrarea stînei ; căpetenia ciobanilor" (*Dicţionarul limbii romîne moderne*, sub voce). Originea termenului e veche slavă : *skotarĭ* „păzitor de vite" (*Ibidem* şi I.-A. Candrea, *Dicţionarul Enciclopedic „Cartea Romînească"*, sub voce). Un „Samson scutar" din Suceviţa, martor într-un zapis din 1598, mai 15 (*Documente*..., Veacul XVI A, vol. IV, p. 225) ; el nu e deci meşter de scuturi, cum a crezut P. P. Panaitescu, *Producţia şi viaţa economică*, în *Viaţa feudală*, p. 50.

5 *Documente*..., Veacul XVI A, vol. IV, p. 272.

6 *Ibidem*, Veacul XVII A, vol. I, p. 21.

7 *Ibidem*, Veacul XVII A, vol. II, p. 56 şi 138.

8 *Ibidem*, Veacul XVII A, vol. I, p. 85 (document păstrat într-o traducere romînească din 1781).

9 *Ibidem*, Veacul XVII A, vol. III, p. 172. Textul, în limba slavă, are chiar termenul „odae".

Confirmîndu-i, la 20 martie 1618, stăpînirea asupra întregului sat Parcova, Radu Mihnea voevod face, în actul de întărire, şi istoricul acelui ,,loc de odae'' vîndut mai de mult de către Gheanghea lui ,,But cel bătrîn''. Acesta din urmă, cu fiii, ginerii şi nepoţii lui — arată documentul — ,,nu şi-au făcut odae, ci şi-au întemeiat sat''. Ceea ce văzînd Gheanghea, a răscumpărat de la urmaşii lui But locul pe care acum domnul i-l întăreşte, împreună cu întreg satul [1]. Se vede clar aici opoziţia între *odae* — aşezare singuratică — şi sat care cuprinde mai multe case. Într-o hotarnică din 15 decembrie 1631 e amintit ca punct de reper locul ,,unde a fost odaia Banului'', la seliştea Dădeştii din ţinutul Romanului [2]. Cîteodată, odăile se ridicau pe fîneţe, pe locurile unde se făcea fînul. Vasile Lupu, întărind la 5 iulie 1643 mănăstirii Putna siliştea Grecii de lîngă tîrgul Siret, hotărăşte : ,,iar cine va fi aratu sau cosîtu pre hotarul acei silişti sau va fi făcut casă sau odae, să aibă a le lua de a zeacea din pîne şi din fîn şi din tot venitul şi să-ş mute casele sau odăile de pre hotarul lor'' [3]. Cu acest înţeles de adăpost unde se păstra fînul peste iarnă, întîlnim termenul *odăi* în letopiseţul lui Miron Costin; povestind răzvrătirea seimenilor, în primăvara anului 1654, împotriva lui Gheorghe Ştefan, cronicarul arată că ,,au stătut în mare zarve şi spaimă toată curtea şi singur Ştefan Vodă la mare spaimă, altor slujitori caii, a mai mulţi, pre la odăi'' [4]. Vrea să spună, cu alte cuvinte, că mulţi dintre ostaşii călări n-aveau caii la îndemînă, aceştia din urmă fiind ţinuţi afară din oraş, pe la odăi, unde se afla fînul (răzvrătirea s-a petrecut în ,,postul mare'' [5], deci înainte de Paşti).

Adăugăm, în sfîrşit, că odăi erau nu numai în Moldova, dar şi în Ucraina. Relatînd începuturile mişcării lui Hmielniţchi, tot Miron Costin arată că ,,avea Hmil danie de la crai, lîngă Ceahrin, un loc de odaie. Acolea făcîndu-şi besérecă, lîngă odaie, şi adăugîndu-se oameni den dzi în dzi, s-au făcut slobodziie, anume Subotov, loc de o milă dela Ceahrin, *în cîmpi* [6], pe apa Tiasmănului'' [7]. Pasajul e preţios şi pentru faptul că arată cum în jurul unei odăi se putea forma, cu vremea, o aşezare mai mare, un sat sau chiar un oraş : fenomenul a fost frecvent şi în Principate [8].

Trecînd la Ţara Romînească, prima menţiune cunoscută nouă este în documentul din 25 iunie 1625 prin care episcopul Efrem al Buzăului arată proprietăţile mănăstirii Menedic; cu acest prilej e citată ,,odaia lui Trăndafir'' în apropierea oraşului Buzău [9]. Întărirea domnească, dată

---

[1] *Documente...*, Veacul XVII, A, vol. IV, p. 246. Aceeaşi observaţie cu privire la termenul *odae*.

[2] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, II, 1, Iaşi, 1909, p. 5.

[3] T. Bălan, *Documente bucovinene*, I, 1933, p. 241—242.

[4] *Miron Costin, Opere*, ediţia P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 170. — Editorul n-a înţeles acest pasaj; părîndu-i-se fără sens, a adăugat de la sine cuvintele ,,au luat'', dînd următoarea lectură : ,,altor slujitori (au luat) caii a mai mulţi pre la odăi'', ceea ce, într-adevăr, n-are sens. În realitate, pasajul cronicei e clar, dacă ştii înţelesul termenului *odaie*.

[5] *Idem*, p. 169.

[6] Sublinierea noastră !

[7] *Miron Costin, Opere*, ed. cit., p. 127. Cehrinul se află la vreo 50 de kilometri vest de Nipru, în dreptul Kremenciugului.

[8] Const. C. Giurescu, *Principatele romîne la începutul secolului XIX*, Bucureşti, 1957, p. 149—153.

[9] *Documente...*, Veacul XVII B, vol. IV, p. 531.

după cîteva zile, la 30 iunie, se referă şi ea la ,,odaia lui Trandafir'' [1]. A doua menţiune se află într-un act inedit din 6 octombrie 1643, privitor la o întărire de ocină de către biv vtori vistierul Sima, ,,ispravnicul scaunului Bucureştilor'', în timpul absenţei lui Matei Basarab din capitală : Domnul se dusese ,,în primblare pînă la odăi'' [2]. E vorba de nişte aşezări izolate spre sud de Bucureşti, lîngă Jilava [3], aşa după cum altele se vor întemeia spre nord de oraş, acolo unde astăzi e satul Odăile [4]. Înţelesul odăilor de aşezări ale crescătorilor de vite apare clar în ,,Anatefterul'' sau condica de porunci a lui Constantin Brîncoveanu ; reproducîndu-se un document din 15 februarie 1699, referitor la darea erbăritului, se precizează că vor plăti toţi, ,,făr de numai ceia ce au odăi pre margine, aceia pre cîtă vită le va scrie cărţile Domnii Méle, pre atîta să li să ţie în seamă'' [5]. De unde rezultă mai întîi caracterul odăilor, apoi faptul că acelea care erau situate aproape de hotarul ţării, spre Dunăre, aveau un regim fiscal deosebit. În legătură cu odăile din preajma Bucureştilor, spre răsărit, cităm actul din 2 iunie 1707 prin care Brîncoveanu întăreşte lui Radu Dudescu, biv vel căpitan de margine, moşia Dudeştii ; între punctele de reper ale hotarului ei este şi ,,împotriva puţului dela hodaia lumînărarului şi a paicului'' [6].

Rezumînd indicaţiile date în documentele de mai sus, constatăm că odăile apar în a doua jumătate a secolului al XVI-lea ca aşezări vechi şi binecunoscute ale crescătorilor de vite ; primele ştiri le arată în părţile centrale şi de miazănoapte ale Moldovei, departe aşadar de turci şi de tătari. Aceeaşi impresie de vechime se degajează şi din actele primei jumătăţi a secolului al XVII-lea, atît în Moldova cît şi în Ţara Romînească. De la început deci cade afirmaţia lui N. Iorga că am fi luat ,,odăile'' de la tătari *după 1600*. Ele sînt cu mult anterioare acestei date.

Am putut împrumuta oare termenul pastoral *odaie* de la turcii osmanlîi sau de la tătari? Trebuie să se ţie seamă de faptul că e vorba de un termen popular, răspîndit în masele ţărăneşti şi care implică un contact *direct* şi *îndelungat* între crescătorii noştri de vite de o parte şi cei de la care am luat termenul de alta. Un asemenea contact însă n-a existat în ce priveşte turcii osmanlîi şi tătarii. Cei dintîi n-au locuit *efectiv* teritoriul nostru, ocupînd numai cîteva puncte fortificate la graniţă în aşa-zisele ,,raiale'' şi, fapt de asemenea important, termenul *odà* n-are

[1] *Documente...*, Veacul XVII, B, vol. IV, p. 535. În ambele documente, editorii au scris greşit *Odaia*, cu *o* mare ; avem de a face, în realitate, cu un nume comun. Credem că nici traducerea dată de editori în întărirea din 30 iunie : ,,pînă în Odaia Trandafirului'' nu e cea exactă, deoarece actul, anterior cu cinci zile, al episcopului Efrem arată că e vorba de numele stăpînului odăii, iar nu de un topic determinat de vreo tufă de trandafiri.

[2] Arh. Statului Bucureşti, Mănăstirea Plumbuita, III/2 ; copie la Institutul de istorie al Academiei R.P.R. Aci ,,odăi'' pot fi şi nume propriu, dacă în jurul lor începuse a se înfiripa un cătun sau un sat.

[3] Azi transformate în satul *Odăile*, comuna Jilava, raionul Nicolae Bălcescu, oraşul Bucureşti.

[4] Satul *Odăile*, comuna Otopeni, raionul I. V. Stalin, oraşul Bucureşti.

[5] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, Bucureşti, 1903, p. 348. Vezi şi actul din 1694—1695 privitor la darea oluc-hacului : 24 bani de vită mare şi 8 banii de oaie ; vor plăti toţi ,,au măcar ce breaslă vor fi cu vite de suhaturi, au odăiaş care vor fi pre margine, cari vor fi avînd vite de neguţătorie, toţi să plătească (*Ibidem*, V, p. 341).

[6] Muzeul de istorie al Bucureştilor, nr. inv. vechi 35.848 ; comentariul actului în Const. C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, ms. (1958), p. 444.

în limba turcă osmanlîe înțelesul de așezare pastorală, ci numai pe acelea de „încăpere", „companie de soldați" și „regiment de ieniceri" [1].

Un împrumut de la tătari ni se pare și mai puțin probabil. Raporturile maselor populare romînești cu ei n-au fost de natură să faciliteze asemenea împrumuturi. Amintirea pe care au lăsat-o plugarilor și păstorilor noștri a fost aceea a dușmăniei, a prăzii, a robiei; expresii ca „stai, că nu dau tătarii" și „ducă-se la han-tătar" arată limpede cum erau priviți acești cuceritori de către băștinași.

Altfel stau lucrurile cînd e vorba de turcii vechi, adică de *pecenego-cumani*. Aceștia au zăbovit cu turmele lor aproape trei secole și jumătate (c. 900—1241) în ținuturile de la răsărit și miazăzi de Carpați [2]. Numeroase urme în *toponimie* arată o *așezare efectivă* a lor în aceste ținuturi unde au botezat o serie de cursuri de apă, de lacuri, sate și alte elemente topice. O cercetare recentă a găsit în Muntenia nu mai puțin de 53 (cincizeci și trei) de asemenea nume, în special în regiunea de șes, atît la vest de Olt, în părțile *Dăsnățuiului* și ale orașului *Caracal* cît și la est de el, în *Teleorman*, *Burnaz*, *Bărăgan* și în „balta" Ialomiței [3]. În Moldova ni s-a păstrat iarăși un șir întreg de astfel de nume, de la *Covurlui* și *Sohului*, în regiunea de șes din spre miazăzi, pînă la *Vaslui*, *Bahlui* și *Caraiman*, în ținutul de deal dinspre miazănoapte [4]. Pe de altă parte, ei ne-au influențat și sub raportul *onomasticei*, dîndu-ne, în afară de *Coman* și *Berindei*, grupul de nume terminate în *-abă*, precum *Carabă*, *Talabă*, *Tîncabă*, *Toxabă*, *Tortabă* și, cel mai cunoscut și mai însemnat dintre ele, *Basarabă*, numele întemeietorului Țării Romînești [5]. Nu trebuie să se uite, de altfel,

---

[1] L. Șăineanu, *op. cit.*, II, p. 275; Heinz F. Wendt, *op. cit.*, p. 51.

[2] Pentru istoria pecenego-cumanilor în ținuturile noastre vezi Const. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, I, ediția a cincea, p. 308—313. Referitor la istoria pecenegilor, ultima lucrare de sinteză este aceea a lui A. N. Kurat, *Peçenek tarihi* (Istorie pecenegă), Istanbul, 1937, XIII + 286 p. in 8° (semnalată de M. Guboglu).

[3] I. Conea și I. Donat, *Contribution à l'étude de la toponymie petchénègue-comane de la plaine roumaine du Bas-Danube*, în *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VI-e Congrès International des Sciences Onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1958*, București, 1958, p. 151—158.

[4] Vezi G. Weigand, *Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien*, în *XXV—XXIX. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, 1921, p. 70—103; Al. Philippide, *Originea Romînilor*, II, p. 358—376; T. Hotnog, *Cîteva numiri topice romînești de origine cumană*, Iași <1934>, p. 1—10; Const. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, I, ediția a cincea, p. 314—316. — Un toponimic *Caraiman* — identic cu acela din munții Bucegi — se află pe teritoriul satului Perieni, comuna Probota, raionul Iași, regiunea Iași (vezi *Marele Dicționar Geografic al Romîniei*, sub voce); alte numiri topice *Caraiman* în Oltenia, Muntenia și Moldova (*Ibidem*).

[5] Pentru onomastica de origine cumană vezi: N. Iorga, *Imperiul cumanilor și domnia lui Basarabă. Un capitol din colaborația romîno-barbară în Evul Mediu*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VIII (1927—1928), p. 97—103; Const. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, I, ediția a cincea, p. 315—316; P. P. Panaitescu, *Problema originii clasei boierești*, în *Interpretări romînești*, București, 1947, p. 61 (nume cumane ale unor boieri romîni din secolele XIV—XV). În ce privește pe Basarabă vezi și O. Densusianu, *Originea Basarabilor*, în *Grai și suflet*, IV (1930), p. 147—149; László Rasonyi, *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'État des Roumains. L'origine des Basarabas*, în *Archivum Europae Centro-Orientalis*, I (1935), p. 221—253. S-ar putea ca și numele terminate în *-obă* și *-ubă*, ca *Odobă*, *Hodobă*, *Hudubă*, *Hurdubă* etc. să aibă aceeași origine; cf. N. Drăgan, *Romînii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933, p. 526.

că aceşti cumani nu mai erau, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, în stadiul în care năvăliseră, pe urmele ungurilor, la finele secolului al IX-lea. Un izvor din 1237, anume relaţia călugărului catolic Julianus, arată că între cumani erau „mulţi", la acea dată, care putea citi „scrisorile păgîne", scrise în uigură [1]. „Că ieşiseră din stadiul iniţial de primitivitate rezultă şi din căsătoriile care se fac între doi nobili cavaleri ai armatei cruciaţilor care mergea, în 1239, să ajute pe Baudouin de Courtenay, împăratul latin de Constantinopol, şi fiicele căpeteniei cumane Soronius. Mai mult chiar, comandantul însuşi al armatei cruciate, Nariot de Toucy, ia de soţie pe fiica regelui Ionas al cumanilor. Cu nişte barbari nomazi nu s-ar fi înrudit reprezentanţii cei mai de seamă ai nobilimii feudale franceze. Să nu uităm de altfel, că aceşti cumani au dat o *dinastie* bulgarilor (a Terterizilor) şi o *regină* ungurilor, pe Elisabeta soţia lui Ştefan al V-lea (1270—1272) şi mama viitorului rege al Ungariei, Ladislau Cumanul (1272—1290)" [2]. Ştim, în sfîrşit, că în urma propagandei catolice se ajunsese, între 31 iulie 1227 şi martie 1228, la botezarea cumanilor şi la înfiinţarea unui episcopat al lor care cuprindea, în orice caz, estul viitorului stat muntean şi sudul viitorului stat moldovean [3].

În asemenea condiţiuni, un contact mai strîns între crescătorii de vite şi păstorii cumani de o parte şi cei romîni de cealaltă nu mai are nimic extraordinar. În timpul celor aproape trei veacuri şi jumătate de conlocuire s-au putut crea relaţii care să justifice împrumuturi de termeni ca *odaie* şi *cioban*. Mai ales că aceşti termeni n-au înlăturat pe cei vechi, ci s-au adăugat lor. Am continuat să păstrăm pe *păcurar*, *păstor*, *stînă*, *scutar*, după cum am păstrat toată terminologia daco-romano-slavă privind păstoria şi creşterea vitelor [4].

Această terminologie s-a îmbogăţit în timpul celor aproape trei sute cincizeci de ani de conlocuire, adăugîndu-şi o serie de elemente vechi turceşti.

Se poate formula însă o obiecţiune: dacă *odaie* este de origine pecenego-cumană, de ce nu se întîlneşte ea şi în toponimia Transilvaniei, la apus de Carpaţi, unde ştim că au fost totuşi unele anclave aparţinînd acestor neamuri? Răspunsul nostru este următorul: În primul rînd, *nu cunoaştem în amănunţime toponimia romînească a ţinuturilor de la vest de Carpaţi*, aşa cum o cunoaştem, mulţumită dicţionarelor geografice judeţene şi a hărţilor la scara 1/10.000, pe aceea a Munteniei şi Moldovei. Se poate întîmpla ca o asemenea cercetare amănunţită — şi e de dorit ca ea să se realizeze cît mai repede — să descopere şi urme de vechi odăi în regiunile

---

[1] Géza Kunn, *Codex Cumanicus*, Budapest, 1880, p. LXXXII: „Unde [în Cumania rex qui eas [litteras paganas] possint legere multos invenit".

[2] Const. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, I, ediţia a cincea, p. 313.

[3] Dr. Ioan Ferenţ, *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj (1931), 152 p.; Makkai László, *A Milkóv (kún) püspökség és népei* (Episcopatul Milcovului (cuman) şi poporul lui), Débreczen, 1936, 62 p.; Pr. G. I. Moisescu, Pr. Ştefan Lupşa, Pr. Al. Filipaşcu, *Istoria bisericii romîne*, I, Bucureşti, 1957, p. 133—139; Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi din Moldova în secolele X—XV* (mss., 1960), p. 53—67.

[4] Pentru termenii străvechi, traco-dacici, în legătură cu păstoritul şi creşterea vitelor, vezi I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1959, p. 129—131.

unde au fost anclave pecenego-cumane. În al doilea rînd, aceste anclave au reprezentat *mult mai puțin* în raport cu restul populației decît la răsărit și miazăzi de Carpați. Ca dovadă că acolo unde au fost mase mai mari de cumani termenul odaie s-a păstrat, este faptul că el se constată în pusta dintre Dunăre și Tisa unde știm că a avut o colonizare de proporții mai mari a elementelor cumane [1].

În concluzie, credem că *odaie*, termen vechi pastoral în limba romînă, este un împrumut de la turcii vechi, pecenego-cumani, iar nu de la turcii noi, osmanlîi, sau de la tătari.

★

La aceeași concluzie ajungem examinînd termenul *cioban*. Prima atestare documentară credem a fi într-un act muntean care se referă la domnia lui Vlad Călugărul (1482—1495). E vorba anume de întărirea de către Radu cel Mare, la 9 martie 1502, a tuturor proprietăților aparținînd marelui dregător Radu, fratelui acestuia Petru și fiilor lor. Între proprietăți se află și satul „Ciobăneștii toți, pentru că Zloglav (Cap Rău !) le-a dat lor . . . Ciobăneștii în fața părintelui domniei mele Vlad Voevod" [2]. Dar din moment ce exista, între 1482 și 1495, un sat Ciobănești — nume care e tot una cu „urmașii ciobanului" — aceasta înseamnă că termenul *cioban* e vechi în limba romînă, că el circula ca un termen obișnuit și că din el se formau numiri topice, adăugîndu-i-se sufixul *-ești*, atît de productiv în toponimia romînească [3]. A doua oară întîlnim acest termen ca *nume personal* într-un act inedit din 1646, privind o vînzare de ocină în Cîmpuri, sat de munte, lîngă Soveja, în ținutul Putnei : „Eu Cioban și Precop scriu să mărturisăscu . . ." [4]. Întrebuințarea lui *cioban* ca nume

[1] Heinz F. Wendt, *op. cit.*, p. 52.

[2] *Documente...*, Veacul XVI, B, vol. I, p. 12. Am zis „credem a fi" deoarece textul slav al documentului are forma чибънещи (Arhivele Statului București, Secția Istorică, doc. nr. 128). Un traducător din secolul XVIII consideră această formă ca o redare defectuoasă de către diacul cancelariei a numelui *Ciobănești* și-l transcrie deci astfel : чобънещии (Ciobăneștii) (*Ibidem*, doc, nr. 128 a). Un al doilea traducător, din 1779, transcrie : чюбънещи (Ciubănești) (*Ibidem*, doc. nr. 128 b). Editorii recentului Corpus de documente interne au adoptat forma Ciobănești (*Documente . . .*, Veacul XVI, B, vol. I, p. 12) ; pentru aceeași formă optează și autorii *Indicelui numelor de locuri* din Corpus (p. 32). Satele actuale — unul în raionul Olteț, altul în raionul Pitești — cu care ar putea fi identificat cel menționat în documentul din 1502, au amîndouă forma *Ciobănești*. Un sat *Cibănești* nu există azi.

[3] Un argument în sprijinul vechimii termenului *cioban* în limba romînă ar fi, după N. Drăgan, *Romînii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, p. 123, nota 2, prezența în onomastica și toponimia Ungariei medievale a formelor *Chobanka* și *Chobancz*. Prima apare într-un act din 1267 : „Ioannes, filius Chobanka" (G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IV, 3, Budapest, 1829, p. 415), cea de-a doua într-un act din 2 februarie 1272 : „duas metas positas sub castro Chobancz" (*Idem*, VII, 4, Budapest, 1837, p. 147). Pentru valoarea *ce, ci* a grupului *ch* la începutul cuvîntului în textele latine medievale ale Ungariei, trimitem la Cheley= Celei în diploma Ioaniților, din 1247 (*Documente...*, Veacul XIII, XIV și XV, B, p. 286). Cele două forme *Chobanka* și *Chobancz* implică un *Choban* pe care ungurii l-au luat de la pecenego-cumani.

[4] Arhivele Statului București, Mănăstirea Soveja, VII/1.

personal, la un moşnean din fundul muntelui, e iarăşi, după părerea noastră, un indiciu de vechime.

Ni se pare greu de admis, pentru motivele arătate mai înainte, cînd ne-am ocupat de *odaie*, un împrumut de la turcii osmanlîi a cuvîntului *cioban*. *N-a existat un contact strîns între noi şi aceştia, în domeniul păstoritului în prima jumătate a secolului al XV-lea, care să justifice un atare împrumut.* El apare însă normal dacă ne referim la turcii vechi, la pecenego-cumani, care au zăbovit cu turmele lor, la estul şi sudul Carpaţilor, aproape trei secole şi jumătate. Desigur, există şi la turcii osmanlîi cuvîntul *cioban*; de la aceştia l-au împrumutat popoarele din Balcani — sîrbii, bulgarii, albanezii — *care au stat sub dominaţia directă turcească timp de peste patru veacuri şi jumătate*; pentru romîni însă, care nu s-au aflat sub această dominaţie directă, *dar au stat sub aceea a pecenego-cumanilor*, împrumutul e mai vechi. De la romînii din Moldova, *cioban* a putut trece la ruteni şi la poloni; e foarte posibil însă ca rutenii să-l fi luat şi direct de la pecenego-cumani.

Dar din moment ce *odaie* şi *cioban* sînt de origine turcă veche (pecenego-cumană) şi nu osmanlîe, se pune întrebarea dacă nu cumva aceeaşi origine au şi alţi termeni pastorali din limba romînă precum *cîşlă* şi *saia*. Heinz Wendt, plecînd de la considerente lingvistice, răspunde afirmativ [1]. Rămîne ca noi cercetări documentare să aducă şi dovezi istorice în sprijinul acestei concluzii care, în lumina celor arătate în paginile anterioare, pare probabilă.

КУМАНСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ: *ODAIE* И *CIOBAN*

РЕЗЮМЕ

Автор исследует вопрос о древности скотоводческих терминов odaie и cioban в румынском языке. Мнения о них различны: одни исследователи считают, что эти термины заимствованы от древних турок, то есть печеного-куманов, а другие склонны думать, что они проникли в румынский язык от османских турок или даже от татар XVII века. На основе документальных свидетельств XVI—XVII века для термина odaie и XV —XVII века — для cioban, а также на основе анализа соотношения между румынами — с одной стороны, и древними турками, османскими турками и татарами, с другой, автор приходит к выводу, что указанные выше термины были заимствованы от печенего-куманов.

[1] Heinz F. Wendt, *op. cit.*, p. 166.

MOTS D'ORIGINE CUMANE DANS LA LANGUE ROUMAINE : *ODAIE* ET *CIOBAN*

RÉSUMÉ

L'auteur étudie l'ancienneté des termes pastoraux *odaie* et *cioban* dans la langue roumaine, termes sur l'origine desquels ont été émises différentes opinions : alors que certains chercheurs considèrent que ces termes sont dus aux anciens peuples d'origine turque, c'est-à-dire aux Petchénégo-Cumans, d'autres les font remonter aux Turcs osmanlis ou même aux Tatars du XVIIe siècle. S'étayant sur les donnés documentaires — des XVIe — XVIIe siècles pour le mot *odaie* et des XVe — XVIIe siècles pour le mot *cioban* — et sur l'analyse des rapports entre les Roumains d'un côté, les anciens peuples d'origine turque, les Turcs osmanlis et les Tatars de l'autre, l'auteur arrive à la conclusion que les deux termes susmentionnés ont été empruntés aux Petchénégo-Cumans.

CAZURILE OBLICE ÎN EVOLUȚIA LIMBAJULUI COPILULUI

DE

TATIANA SLAMA-CAZACU

Deși materialul de fapte concrete și atestările literaturii de specialitate arată că exprimarea genitiv-dativului are, în linii mari și în funcție desigur de structura limbii, o evoluție asemănătoare, cel puțin pe plan ontogenetic, în diverse alte limbi, noi vom aduce în discuție aici în primul rînd fapte din limba romînă. Ne îndeamnă la aceasta atît ineditul unei asemenea cercetări privitoare la limba romînă, cît și faptul că în această limbă formele flexiunii nominale la cazurile oblice sînt mai bogate și mai diverse — datorită și variantelor din vorbirea populară — și permit astfel o analiză mai detaliată. Complexitatea acestor forme impune o însușire graduală și mai dificilă a lor, o desfășurare de etape ale învățării, în care imitația — cu selectarea de preferință, la început, a formelor populare — se împletește cu o tendință către creație din partea copilului sau mai bine zis cu o prelucrare *sui generis* a limbii, impusă de specificul fiecărui nou nivel de dezvoltare.

Copilul pare, în cursul învățării limbii — jucîndu-se dar construind, în fond, un sistem logic în ultimă analiză, care se modifică, dinamic, pe măsura înaintării în vîrstă —, să demonteze și să recompună sistemul limbii. El face astfel să apară într-o lumină nouă fapte de limbă cristalizate, creează forme care zdruncină sincronia prin aspectul lor arhaic, înlătură cu dezinvoltură forme consacrate, pentru a prefera forme „proscrise" ca anormale — dar care ne par uneori, cînd le analizăm, atît de conforme, în mod logic, „regulii" — sau avînd corespondențe în depărtate regiuni din afara ariei lingvistice căreia îi aparține copilul.

Însușirea formelor flexiunii nominale prezintă dificultăți deosebit de mari pentru copii, mai ales în ceea ce privește „cazurile oblice" (genitiv-dativ). Dificultatea cazurilor oblice provine nu numai din dificultățile inerente conținutului lor, al raporturilor logice exprimate prin ele, ci și din însăși complexitatea dar și inconsecvența regulilor exprimării lor

morfologico-sintactice în limba romînă literară (ceea ce explică în parte greşelile sau variaţiile frecvente din vorbirea populară şi constituie o cauză, dar pe de altă parte un rezultat, al încetinelii cu care s-au impus în evoluţia limbii sau al şovăielilor care se observă pe plan diacronic pînă la sancţionarea lor în cadrul normei literare). Tocmai pentru că în limba romînă aceste forme cazuale sînt variate şi complexe (faţă de engleză, de pildă, unde regula formării genitivului în *-'s* se poate generaliza relativ uşor) [1], avem posibilitatea să analizăm un material mai bogat şi mai semnificativ pentru evoluţia limbajului copilului.

1. Sub influenţa limbilor slave, limba romînă a menţinut, ca în latină, forme cazuale diferite, în opoziţie cu tendinţa limbilor romanice de contopire a lor.

La substantivele masculine şi neutre *nearticulate* sau declinate cu *articol nehotărît*, genitivul şi dativul, ca şi celelalte cazuri, s-au redus, faţă de limba latină, la o formă unică pentru singular şi la una pentru plural. Femininul are două forme la singular şi anume una pentru genitiv-dativ şi alta pentru nominativ-acuzativ (pentru substantivul masculin *om* şi substantivul feminin *casă* : genitiv singular [al, a ; ai, ale unui] *om*, [al . . . unei] *case* ; dativ singular [unui] *om*, [unei] *case*). Dificultatea apare, în aceste împrejurări, în special datorită flexiunii — destul de complexe — a articolului nehotărît. În declinarea cu articolul *hotărît*, substantivul capătă forme şi mai deosebite, după gen, număr şi caz, datorită flexiunii articolului hotărît (genitiv singular [al . . .] *omului*, [al . . .] *casei* ; dativ singular *omului*, *casei*). În sfîrşit, declinarea se complică prin derogarea de la reguli, a numelor proprii masculine, care — spre deosebire de cele feminine, declinate ca substantivele comune feminine (genitiv [al . . .] *Mariei*, dativ *Mariei*) — nu-şi schimbă forma dar primesc un articol hotărît prepus (genitiv [al . . .] *lui* Mihai, dativ *lui* Mihai) [2].

La aceste modalităţi de declinare literară se adaugă unele derogări sau mai ales variante ori „surogate”, existente în vorbirea populară, familiară, regională, şi dintre care unele perpetuează vechi forme ale limbii din trecut. Vom menţiona aci, în primul rînd (ca fiind construcţiile cele mai curente şi deci cele pe care copilul le poate auzi în orice caz în jurul lui) [3], preferinţa în vorbirea populară şi familiară pentru construcţiile prepoziţionale, care înlocuiesc, de pildă, dativul propriu-zis : *dau nutreţ la vite*, *spune la omul ăsta* [4], *arăta la toată lumea* (Ispirescu) [5] ; cf. şi proverbul

---

[1] Cf. cercetările lui J. Berko, *The Child's Learning of English Morphology*, în „Word”, 1958, nr. 2—3, p. 166—167.

[2] Cf. şi *Gramatica limbii romîne*, vol. I, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 114, 148—149, 151, 154.

[3] Despre variante mai puţin răspîndite — de pildă regionalisme — sau despre unele arhaisme, pe care copiii urmăriţi nu le putuseră auzi în jur, vom aminti mai departe, în note.

[4] I. Iordan, *Limba romînă contemporană*, Bucureşti, Ed. Ministerului Învăţămîntului, 1956, p. 513, 646. *La* este aci un sinonim al vechiului *a*, care continua pe lat. *ad*, devenit semn al dativului în toate limbile romanice (Cf. I. Iordan, *op. cit.*, p. 646) ; vezi şi, în limba romînă veche, forme de dativ cu *a* : (sec. XVI) *dede (el) a lucrători* (dădu el lucrătorilor), *nimea nu poate a doi domni lucra* (nimeni nu poate lucra la doi domni ; cf. Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1956, p. 129, 155.

[5] Kr. Sandfeld et H. Olsen, *Syntaxe roumaine*, I, Paris, Droz, 1936, p. 70, 71.

Tabloul 1

Forme de exprimare a cazurilor oblice (2–3 ani)

A. În vorbire spontană

	Construcţii fără flexiune (juxtapunere)	Construcţii analitice						Construcţii sintetice
		*					***	*****
Genitiv (sau construcţii cu valoare de genitiv)	Coada calu (Gh. 2 ; 2) Mama Cheţu [= lui Creţu] (Sa. 2 ; 6) Coada asta căţelu (S. 2 ; 7) Urechea calu (Mi. 2 ; 7)	***A*** Dolu papusa ala. A mea ! (Do. 2 ; 4) [R]ochiţa ***a*** mămica (Ma. 2 ; 5) [. . .] aia ***a*** Co[r]nel (Sa. 2 ; 6) Foare ***a*** cal (Mi. 2 ; 7)	Gura ***la*** Dorel (Al. 2 ; 2)	E ***lu*** Daniela (Le. 2 ; 7)	Coada ***u*** cu[r]canu (Dţ. 2 ; 7)	Fonu [= telefonu] ***lu*** Onică (Dor. 1 ; 10) Picioru ***lu*** mama (Gh. 2 ; 2) Pa[n]talonu ***lu*** copiii (Gh. 2 ; 2) Mama ***lu*** calu (Ga. 2 ; 5)	Păru ***de la*** cocoş (T. 2 ; 8)	Papu [= capul] ***păpusii*** (Gab. 2 ; 6)
		**						
Dativ (sau constrcuţii cu valoare de dativ)	Fac mînca[r]e pisica (Ge. 2 ; 5)	***A Gabi*** nu cumpără scaun (Sa. 2 ; 6)	Dă şi ***la*** Sanda (Lu. 2 ; 5) ***La*** păpuşile mele (Li. 3 ; 1)			***Lu*** Iliana am dat (Ge. 2 ;6) Spun ***lu*** mama (Lil. 2 ; 6) [. . .] şi ***lu*** fetiţa asta (Mi. 2 ; 8) Face mînca[r]e ***lu*** pupuşică (2 ; 6)		E somn căţelu . . . ***căţelului*** (Lil. 2 ; 2)

B. În si†uaţii experimentale (ca răspuns la întrebarea : *cui* ? ; al, a, ai, ale cui ?)

	Construcţii fără flexiune	Construcţii analitice					
						****	
Genitiv (sau construcţii cu valoare de genitiv)	Păpuşica (Adr. 2 ;4)	***A*** păpuşica (Dn. 2 ; 4) ***A*** păsărica (Mi. 2 ;7) ***A*** lupu (Mi. 2 ; 7)	***La*** păpuşa (P. 2 ; 7) ***La*** un copil (P. 2 ; 7)	***Lu*** Andruşca (V. 2 ;3) ***Lu*** păpuşica (Dn. 2 ;4) A[s]ta ***lu*** căţelu (S. 2 ; 7) [E] ***lu*** păpuşele (S. 2 ; 7)	***A lu*** păpusa (Doi. 2 ; 2) ***A lu*** tanti (V. 2 ;3) ***A lu*** cocosul (Ro. 2 ;6) ***A lu*** păpusica (E. 2 ;9)	***La păpuşii*** (P. 2 ; 7)	
Dativ (sau construcţii cu valoare de dativ)	Păpuşéle (Adr. 2 ;4) Căţelu (Sa. 2 ; 7)	***A*** păpusica (Nu. 2 ; 7)		***U*** căţelu (Sa. 2 ; 7) ***U*** păpuşa (Nu. 2 ; 7)	***Lui*** Andruşca (V. 2 ; 3) ***Lu*** păpuşele (Dn. 2 ; 4)		

* *A* = la (?)
** *A* = la sau a [=lui]
*** Acuzativ cu prep., cu valoare genitivală
**** Construcţii mixte, analitice şi sintetice
***** Excepţional

Tabloul 2

Forme de exprimare a cazurilor oblice (3–7 ani)

A. În vorbire spontană

	Construcţii analitice						Construcţii sintetice
			*	**		****	
Genitiv (sau construcţii cu valoare de genitiv)	[găina] ***a lu*** tanti (Cr. 3 ; 11) [cîntecul] ***al lu*** cucu (Adr. 4 ; 11)	farfuria ***lu*** boieroaica (L. 6 ; 5) bunica ***lu*** un băiat (F. 6 ; 4)	***a lu*** iepuraşi (VI. 3 ; 9) roata ***lu*** maşină (Val. 3 ; 3) casa ***lu*** vrăjitor (Ga. 6 ; 9)	Ochii e ***de*** om [val. de genitiv ?]. Ochii e ***de la*** om (Căl. 3 ; 10) Părţile ***de la*** corp (Cât. 6 ;8) Mîna ***despre*** nene (Ir. 3 ; 1) Parte-alailaltă ***de*** lemn (M. 6 ; 7)	cîntecele ***păsărelele*** (Adr. 4 ; 11)	[mama] ***a lui iepuraşilor*** (VI. 3 ; 9) [Sărbătoarea] ***a lu muncitorilor*** (Sa. 3 ; 11)	A spus ***mamii*** (Cr. 3 ; 9) Cîntecele ***păsărelelor*** (Mg. 6 ; 7) Mămica ***Scufiţei Roşii*** (Ga. 5 ; 5)
				***			
Dativ (sau construcţii cu valoare de dativ)		i-a dat ***lu Marga*** (Adr. 4 ; 11) i-a dat ***lu puiu*** ei (Ro. 5 ; 7) i-a spus ***lu tatal*** ei (Ion. 6 ;0)	a dat ***lu căţel*** (Adr. 4 ; 9) a dat ***lu miei*** (L. 5 ; 6) a adus ***lui elefant*** (L. 5 ; 6) să aducă ***lu vrăjitor*** (G. 6 ; 9)	***La*** mămica lor le place (Cr. 4 ; 1) Îi spune ***la*** tăticul lui (D. 5 ; 10) Dădea ***la un*** copil (R. 5 ; 7)	***muncitori***[*i*] ***le*** pare bine (L. 6 ; 5) ***Bradu*** . . . nu-i cade crăcile (Gh. 6 ; 0) ***Copilu*** ăla îi creşte coarne (Al. 6 ; 9)		Să zică ***şoriceilor*** (Ion. 6 ; 0)

B. În situaţii experimentale (ca răspuns la întrebarea : *cui* ? ; al, a, ai cui ?)

	Construcţii analitice		Construcţii sintetice	
				****
Genitiv (sau construcţii cu valoare de genitiv)	***A lu*** păpuşica (Li. 3 ; 1)	***A lu*** păpuşe (Li. 3 ;1. S. 4 ;1)	***A*** păpuşii (G. 3 ; 7)	***A*** păpuşi ***la*** (G. 3 ; 7) ***A lu*** păpuşi***la*** (G. 3 ; 7) ***A lu*** păpuşi***lor*** (G. 3 ; 7)
Dativ (sau construcţii cu valoare de dativ)	***Lu*** păpuşa (Li. 3 ;1)	***Lu*** păpuşe (G. 3 ;7. S. 4 ; 1) ***Lu*** păpuşi (S. 4 ; 1)	***La*** păpuşa (Li. 3 ; 1)	

* „Notoriul"
** Acuz. cu prep. (*de* etc.), cu valoare de genitiv
*** Acuz. cu prep. *la*, cu valoare de dativ
**** Construcţii mixte, analitice şi sintetice

1637 (p. 216)

Corb la corb nu scoate ochii etc. De asemenea, în vorbirea familiară şi populară foarte des se formează genitiv-dativul cu articolul hotărît *lu*(*i*) înaintea substantivului, fie că faptul acesta este considerat normal (*Măriuca lui moş Andrei*, *i-am spus lui Irinel*, (*a*) *lui tată-meu* etc.), sau drept o greşeală (înaintea unor nume proprii feminine — de exemplu *a lu*(*i*) *Maria* — ori chiar a unor substantive comune, referitoare mai ales la fiinţe : *pălăria lu*(*i*) *tata*, *dă-i lu*(*i*) *omul acela* etc.) [1].

2. Care dintre aceste forme apar mai întîi în vorbirea copilului, care sînt formele predilecte utilizate de el şi în genere cum se exprimă funcţia genitiv-dativului în evoluţia ontogenetică?

Observaţiile noastre au fost culese direct sau pe calea experimentului, în cursul unor cercetări care urmăreau în genere dezvoltarea limbajului copilului. Materialul din care extragem datele privitoare la exprimarea cazurilor oblice a fost cules din vorbirea a peste două sute de copii din diverse instituţii preşcolare din Bucureşti (între care o sută doi copii în vîrstă de la doi la trei ani şi peste o sută de copii de la trei la şapte ani).

Din punct de vedere tehnic, am recurs mai ales la înregistrarea integrală, pe bandă de magnetofon, a vorbirii spontane sau provocate în situaţii experimentale (spre a se urmări exprimarea copiilor în legătură cu cazurile, copiii erau puşi în diferite situaţii concrete — de pildă, de joc cu păpuşa —, în care trebuiau să utilizeze spontan, între altele, diverse substantive flexionate sau în care erau obligaţi, pentru a răspunde la întrebări — ca „al cui este şorţul?" [păpuşii] [2] — să recurgă la o modalitate de exprimare prin construcţii cuprinzînd cazurile oblice sau prin construcţii care au o valoare asemănătoare cu a acestora).

3. În ceea ce priveşte utilizarea cazurilor oblice propriu-zise sau a diverselor construcţii prepoziţionale cu valoare de genitiv şi de dativ, se poate urmări — de altfel ca şi în exprimarea cazului acuzativ — o evoluţie clară.

De la o fază — în special înainte de doi ani şi puţin după această vîrstă — în care cuvintele sînt pur şi simplu juxtapuse (*coada calu* [= coada calului], *fac mînca*[*r*]*e pisica* [= fac mîncare pisicii]), se trece la faza în care apar diverse construcţii „analitice" [3] între care variate construcţii prepoziţionale (*pocioru lu mama*, *dădea la un copil*), care se perpetuează, în multiple variante, pînă tîrziu spre şapte ani. Faza a treia, de cristalizare

---

[1] Cf. şi I. Iordan, *op. cit.*, p. 333, 334 şi *Gramatica limbii romîne*, ed. cit., p. 171, 172.

[2] În cazul unor copii mai mari, este desigur interesant de aplicat şi metoda ilustraţiilor şi a chestionarului cu cuvinte fără sens, „create", utilizată de J. Berko (*op. cit.*, p. 153 şi urm.). După redactarea articolului de faţă am făcut verificări experimentale şi cu această metodă (adăugînd şi desene decupate) şi am obţinut rezultate care nu se opun datelor culese mai înainte. Însă datorită situaţiei artificiale au apărut şi rezultate care ar fi putut falsifica concluziile dacă celelalte probe ar fi lipsit ; de aceea, metoda contactului direct cu obiectele reale, în cursul unui joc, ni se pare totuşi mai potrivită, mai ales pentru copiii mai mici, decît aceea a unui chestionar arid, fie şi însoţit de ilustraţii, într-o situaţie relativ artificială.

[3] Recurgînd la articolul hotărît proclitic, la prepoziţii, pentru exprimarea raporturilor gramaticale ; cf. şi I. Iordan, *Limba romînă contemporană*, ed. cit., p. 513, J. Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique*, Paris, Geuthner, 1951, *s.v.*

5. — c. 1637

a formelor „sintetice"[1], începe de fapt în jurul vîrstei de șase-șapte ani (după excepționale apariții înainte de trei ani și după o sporadică utilizare, începînd de la patru-cinci ani). Formele analitice „consacrate" continuă însă și mai tîrziu să fie cele preferate în vorbirea curentă, pînă cînd intervine studiul intenționat al limbii și corectarea sistematică a vorbirii în școală.

Faza juxtapunerii se caracterizează de fapt prin alăturarea de cuvinte neflexionate[2]. Folosirea unor asemenea construcții — elementare, „grosolane", nediferențiate[3] — este compensată, pentru a nu stînjeni prea mult necesitățile comunicării, de adăugarea unor auxiliare mimico-pantomimice și mai ales de respectarea unei anumite topici. Utilizarea unei topici „semnificative" reprezintă un pas înainte spre diferențierea și exprimarea cazurilor : de pildă *coada calu* [= coada calului][4] este totuși o expresie evoluată față de *calu coada*, care are un sens echivoc, deoarece cele două cuvinte par complet izolate (sensul este : „uite calul—uite coada", sau „calul și coada", sau „coada calului" etc.?).

Faza cea mai bogată în variante și totodată cea mai specifică vorbirii copilului, în special de la trei la șapte ani, este cea de-a doua, în care apar și predomină formele analitice care uneori calchiază construcțiile auzite în jur, alteori conțin modificări ale lor sau reprezintă chiar creații de expresii noi prin contaminări.

Printre particularitățile cele mai izbitoare referitoare la genitiv-dativ este utilizarea articolului (*a*)*lui* (aproape întotdeauna în forma *lu*) înaintea substantivului (vezi tablourile). Copilul utilizează foarte frecvent g e n i t i v u l cu (*a*)*lui* și în situația în care asemenea construcții nu sînt conforme normei gramaticale literare : *bunica lu un băiat* [= a unui băiat], *farfuria lu boieroaica* [= a boieroaicii], *a lu păpușica*. Uneori, copiii mai mici, sub trei ani, elimină pe *a* în situații care-l cer (*e lu Daniela* [= este a Danielei] ; ori, ca răspuns la întrebarea „a cui este . . . ?" : *Lu păpușica* [= a lu păpușica, a păpușicii], *a*[*s*]*ta lu cățelu* [= asta a lu cățelu, a cățelului] ; și în declinarea pronominală, de pildă : *mîna este lu aia* [= a lu aia, a aceleia]) ; sau, dimpotrivă, ei îl folosesc dar fără *lu*(*i*) : *aia a Co*[*r*]*nel*

---

[1] Prin modificarea formei cuvîntului (desinențe flexionare) ; *ibid.*

[2] Fenomen foarte răspîndit — sau poate chiar, după cîte se pare, general — și în evoluția ontogenetică a altor limbi (cf. Decroly, apud W. Leopold, *Spee ch Development of a Bilingual Child*, vol. III, Evanston, Northwestern Univ. Press, 1949, p. 77). Despre acest prim stadiu „amorf" vorbește și W. Leopold, dînd exemple observate la copilul său : la 1 ; 8 *mama shoe* [= mama's shoe] „pantoful mamei" ; la 1 ; 9 *baby dress* [= baby's dress] „rochia, îmbrăcămintea copilului" (*op. cit.*, p. 83, cf. și p. 2) ; asemenea forme sînt semnalate de W. Leopold *înainte* de doi ani. (În genere, în limba engleză formele corecte de posesiv sînt însușite pe deplin în cursul preșcolarității, cf. cercetările lui J. Berko, *op. cit.*, p. 166—167). Construcții asemănătoare apar și în franceză, în jurul aceleiași vîrste : de exemplu la 2 ; 0 *pate èbé* [= boîte de bébé] (A. Grégoire, cf. H. Kahane, R. Kahane, S. Saporta, *The development of verbal categories in child language*, în „Internat. Journal of American Linguistics", 1958, nr. 4, p. 25.

[3] Menționăm că la această vîrstă este vorba propriu-zis de o lipsă a formelor flexionate, iar nu de o asurzire sau o cădere a finalelor, ca de pildă, în unele variante regionale ale genitiv-dativului romînesc, (Mold.) *umeri obrazulu* [= umerii obrazului], (Trans.) *limba clopotului* (*ALR. I*, I, h. 24, *ALR. II*, I, h. 181).

[4] În paranteze drepte : formele corecte, complete sau literare. Vîrsta copiilor de la care au fost culese diversele exemple este dată în tablourile 1 și 2.

[= aia a lui Cornel] [1]. Tot la copiii mici, uneori *lu*(*i*) apare ca *u* : *coada u cu*[*r*]*canu*.

O construcție frecventă — un „surogat" — pentru exprimarea funcției genitivului este aceea în care apare un substantiv în acuzativ, cu prepoziția *la* (toată expresia avînd însă valoare genitivală) : *gura la Dorel* [= gura lui Dorel], sau — la întrebarea „a cui este?" — *la un copil* [= a unui copil] [2].

Apar uneori, la copiii mici, construcții cu *a*, în care nu este cu totul clar dacă acesta provine din elidarea lui *l* din prep. *la* sau provine din forma de articol declinat *a lui* : într-o exprimare ca *A Dolu papusa ala. A mea* !, poate fi vorba de *a* din *a lui*, prin analogie cu declinarea pronumelui (*a mea* ; deci : *a lui Doru* [*e*] *păpușa aia*, iar nu : *la Doru*...) ; pe cînd în [r]*ochița a mămica*, poate să fie vorba și de faptul că nu e pronunțat *l* din *la* [= rochița la mămica] (vezi și dativul *a Gabi nu cumpără* = la Gabi nu cumpără], sau răspunsurile paralele la întrebarea „a cui e ...?" : *a păpușica* și *la păpușica*).

În ceea ce privește exprimarea valorii de d a t i v, se observă de asemenea utilizarea de predilecție a articolului hotărît în poziție proclitică : *face mînca*[r]*e lu păpușică* [= face mîncare păpușicii] ; apare și aci, la copiii mici, elidarea lui *l* (*u cățelu*, *u păpusa*). Totodată, în locul flexionării specifice dativului, se utilizează forma de acuzativ precedat de prepoziția *la*, cu valoare de dativ (avînd funcția de complement indirect) : *dă și la Sanda* [= dă-i și Sandei] *dădea la un copil* [= dădea unui copil], *mama a spus la tramvai să oprească* [= a spus tramvaiului] ; la copiii mici, uneori *l* nu apare : *a păpusica*, *a lupu* etc.

Foarte caracteristică și frecventă la copiii mai mari este folosirea articolului prepus, fără ca substantivul însuși să mai fie articulat. În aceste situații, în loc ca articolul zero să creeze o absență de actualizare gramaticală, dimpotrivă, substantivul pare scos în relief, pare să fie individualizat, devenit „notoriu", ca un nume propriu. De pildă, la dativ : *îi da să mănînce lu cățel* [= cățelului ; nelit. lu cățelu(l)], [vulpea] *i-a adus lui elefant un cadou* [= elefantului ; nelit. lu(i) elefantu(l)], *i-a spus ursoaica lu ursuleț* [= ursulețului ; nelit. lu(i) ursulețu(l)], *să aducă lu vrăjitoare* [= vrăjitoarei ; nelit. lu(i)vrăjitoarea]. Iar la genitiv : *roata lu mașină*

---

[1] Fenomen care apare și în dialectul aromîn : [*fičor*] *al amiră* „[feciorul] împăratului", [*moașa*] *al darac* „[moașa] dracului", *al frate* (cf. și Th. Capidan, *Aromînii. Dialectul aromîn*, București, Imprimeria națională, 1932, p. 386). Pe de altă parte, în limba romînă veche apar forme asemănătoare, dar în care *a* este prepoziție : (sec. XVI) *trestie a cărtulariu* [= cărturarului], *veselie a toate făpturile* [= a tuturor făpturilor], cf. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 129.

[2] Formă destul de frecventă, atestată de ALR, în graiuri regionale (fără a avea totuși valoarea genitivală atît de clară și de certă ca în vorbirea copiilor) : (Mold.) *umerile la obraz* [= umerii obrazului] ALR I, I, h. 24, *gleznele la picior*, *ouăle la picior* [= gleznele, ouăle picioarelor] ALR II, I, h. 76, *limba la clopot*, ALR II, I, h. 181. Sau, dialectal (meglenoromîni) : *capu la lamnă* [= capul balaurului] (Th. Capidan, *Meglenoromînii*, I, București, 1925, p. 148. Și în franceza populară există forme asemănătoare, în care prep. *à* înlocuiește pe *de* : *la femme à Ugène* [= la femme d'Eugène] (H. Bauche, *Le langage populaire*, Paris, Payot, 1928, p. 88).

[= mașinii; nelit. lu(i) mașina], *mama lu vulpe* [= vulpii; nelit. lu(i) vulpea], *tata lu copil* [= copilului :] etc.[1].

Îndeosebi după trei ani, mai apar și alte variante cu valoare de genitiv-dativ. Dacă forma de acuzativ cu prepoziția *la*, pentru genitiv, aproape dispare după trei ani, în schimb flexiunea caracteristică genitivului este înlocuită uneori prin acuzativul cu diverse alte prepoziții (ca : *de*, *de la*, *despre*), avînd valoare de genitiv : *e mîna despre nene* [= mîna lui nenea]; *ochii e de om* [copilul continuă :] — *ochii e de la om*; *s-a dus... pe parte-ailaltă de lemn* [= a lemnului, a punții] [2].

De asemenea, în cursul achiziției formelor sintetice, se petrec unele confuzii : de pildă, sînt utilizate forme flexionare caracteristice nominativului (*ca s-audă cîntecele păsărelele* [spune o fetiță de 4; 11 [3], iar sora ei, de 6; 7, o corectează : „*păsărelelor*!" și atunci ea revine : *cîntecul păsărelelor*]; sau *muncitori*[*i*] *le pare bine*; s-ar putea însă interpreta asemenea construcții și drept o reminiscență a juxtapunerii; vezi p. 218 și 226).

Întrebuințarea „greșită" (neconformă regulilor limbii literare) a formei de genitiv-dativ a articolului (*a*)*lui* în poziție proclitică este corelată și cu o nesiguranță semnificativă în folosirea lui în poziție postpusă, în forme diverse, care apar mai ales după trei ani (de pildă, articolul poate apărea simultan în ambele poziții : [mama] *a lu iepurașilor* [= a iepurașilor], [E sărbătoarea] *a lu muncitorilor* [= a muncitorilor], contaminări sintactice : *a lu muncitori* + *muncitorilor*); adesea, apar ezitări sau diverse variante : de exemplu, un copil de șase ani : „Băiețelu-a luat sabia... *lu bunic... lu bunicului* [e neclar dacă spune *bunicu*[*l*] *lui* sau *bunicului*] (— Sabia cui?) *Lu bunică... lu bunicu lor*" [se observă evitarea dificultății, prin folosirea determinantului la plural]. Această aglomerare este specifică etapei de nesiguranță și totodată de început al utilizării vagi a formelor sintetice.

În sfîrșit, printre alte variante ale formării genitiv-dativului menționăm și : *un prieten de-al tata lui* [= de-al tatălui lui], *tata a fetei* [= tatăl fetei], *puișorii găinii și cocoșii* [= găinii și cocoșului; formă analogică și

---

[1] În dacoromînă, în vorbirea populară, se obișnuiește o construcție ca : *lu*(*i*) *omu*(*l*) *acela* (*ăla*), *lu*(*i*) *vulpea aia*, dar niciodată *lu*(*i*) *om*, *lu*(*i*) *vulpe*. În dialecte însă sînt atestate asemenea forme : istroromîn *a lu frate* [= al lui fratele, al fratelui] etc. (cf. S. Pușcariu, *Studii istroromîne*, București, 1926, p. 149; aromîn *ali feată, ali ursă, ali lupoańă, ali primuveară* (cf. Th. Capidan, *Aromînii*, ed. cit., p. 386, 395); meglenoromîn *numea lui feată* [= numele lu(i) fata, numele fetei], vezi și mai sus, p. 219 : *moașa al darac* etc.

[2] Deși valoarea ar părea echivocă, împrejurarea în care au fost culese aceste exprimări ne face să le atribuim sens genitival; de asemenea, pledează pentru aceasta foarte larga răspîndire, atestată și de ALR, a substituirii (de asemenea ambigue uneori) a genitivului prin construcția prepozițională cu *de* (*la*) : (Banat) *fluierońu dă la pișor* [= fluierul piciorului] ALR I, I, h. 58, (Banat) *albușu dă la ochi*, ALR I, I, h. 18; cp. și cu diverse variante regionale ale formei *fluier de picior* (în Dobrogea, de pildă, înregistrîndu-se paralel *fluieru dă chicior* și *fluieru chiciorului*, ALR I, I, h. 58; de asemenea, forme regionale în dacoromînă, ca : *limba de clopot* [= limba clopotului] ALR II, I, h, 181, *albu di ochi* [= albul ochiului] ALR I, I, h. 18 etc.; și, în dialectele din sudul Dunării : arom. *albiațî di ocl'u* [= albeața ochiului, globul ochiului] ALR I, I, h. 18, *pulpa di čor* [= piciorului], cf. Th. Capidan, *Aromînii*, ed. cit., p. 386; vezi și în limba romînă veche : (sec. XVI) *casa de domnul* [= casa domnului], *pren mijloc de casa me* [= în mijlocul casei mele], Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 129.

[3] Vîrsta copilului : prima cifră reprezintă anii, iar a doua, lunile.

oarecum o simetrie; copilul, de 5; 5, se corectează apoi: *a lu găina şi cocoşui*] etc.

Exprimarea corect literară a cazurilor genitiv şi dativ se întîlneşte, după cum am spus, rar, iar atunci mai ales la copiii mari şi în special în povestiri pe care copiii le-au auzit mai întîi spuse sau citite de adulţi, ori în formule-clişeu sau în titluri (care sînt de fapt sintagme automatizate). De pildă: *S-a dus copilu-acasă şi a spus mamii* (copil de 3; 9), *Năzdrăvia* [= Năzdrăvănia] *vulpii* (titlul unei poveşti, copil de 4; 7), *mămica Scufiţei roşii* (5; 5), *Păţania vulpoiului* (6; 7, titlul unei poveşti). Uneori însă, copiii (chiar unii mai mari) încearcă să evite asemenea forme cînd întîmpină dificultăţi pentru exprimarea lor: de exemplu, un copil de 3; 10, în loc să spună „sînt ochii omului", încearcă un „ocol" astfel: „*Că ochii e de om*" (— Cum adică, „de om"?) *Ochii sînt de la om*".

În faza predominării formelor analitice, valoarea de genitiv-dativ este exprimată deci prin construcţii cu articolul *a*, *a lu*, *lu*, cu prepoziţiile *la* sau *de*, *de la* etc. (pentru genitiv) sau cu *lu*, *la* (pentru dativ), uneori cu nearticularea substantivului (devenit „notoriu") sau cu diverse aglomerări morfologice ori cu confuzii de forme cazuale.

4. Aşadar, se poate constata în privinţa modului de exprimare a cazurilor genitiv-dativ de către copii, o dificultate deosebită în însuşirea formelor literare şi în genere o evoluţie îndelungată, care cuprinde mai întîi trecerea de la o exprimare prin juxtapunerea neflexionată a cuvintelor la selectarea formelor analitice ale limbii auzite în jur sau chiar la apariţia spontană a unor forme asemănătoare cu unele variante arhaice, dialectale sau îndepărtat regionale.

De ce alege, sau de ce creează, copilul tocmai asemenea mijloace de expresie? Complexitatea şi varietatea formelor existente în limba auzită de copil în jurul său nu explică întru totul apariţia mai tîrzie a formelor literare sau selectarea variantelor frecvente în limba populară şi familiară, ori crearea unor forme avînd anumite particularităţi. Cauza selectării sau a creării anumitor forme trebuie căutată atît în conţinutul complex pe care îl exprimă cazurile respective, cît şi în faptul că formele înseşi ale declinării literare sintetice sînt mai dificile, îndeosebi în limba romînă.

Categoria gramaticală a cazului reflectă relaţii dintre obiecte sau dintre obiecte şi acţiuni. Această categorie este una dintre cele mai abstracte — este poate chiar cea mai abstractă categorie gramaticală [1] —, iar în cadrul ei, genitiv-dativul îndeosebi presupun atît atingerea unui anumit nivel de abstractizare, cît şi o nuanţată diferenţiere care să permită sesizarea adevăratelor raporturi pe care le reflectă aceste cazuri în limba evoluată. Genitivul, de pildă, reflectă relaţii de posesie sau de apartenenţă (pe lîngă raporturile, încă mai abstracte, ale genitivului obiectiv sau subiectiv — de exemplu *exploatarea omului*) [2]. Pentru exprimarea corectă

[1] I. Iordan, *Limba romînă contemporană*, ed. cit., p. 242.

[2] *Ibidem*, p. 294. Desigur, se pot discerne, prin analiză, multiple alte funcţiuni ale construcţiilor cu valoare genitivală (vezi M. Grigorescu, *Atributul substantival în limba romînă*, în „Studii şi cercetări lingvistice", 1954, nr. 1—2, p. 99 şi urm.), însă acestea sînt pe de-o parte accidentale sau de importanţă secundară, iar pe de altă parte se reduc aproape toate la funcţiunile fundamentale (vezi *ibidem*, p. 110).

şi atingînd un înalt nivel de abstractizare, a cazului genitiv de pildă, trebuie deci să se cristalizeze noţiunea acestui caz (adică noţiunea referitoare la o relaţie anumită) spre deosebire de celelalte cazuri; totodată, în cadrul acestei noţiuni trebuie să se definească precis diversele nuanţe de relaţii şi în acelaşi timp relaţia ca atare trebuie să fie concepută la un înalt nivel de abstractizare. De asemenea, trebuie să se realizeze clar deosebirea de conţinut — şi de aci de formă — dintre membrii relaţiei, adică dintre o categorie căreia i se atribuie posesia şi una care aparţine celeilalte. Pînă să se ajungă însă la acest concept, se poate trece prin diverse trepte de abstractizare a unor relaţii şi de generalizare verbală a lor.

La un nivel cu totul inferior, relaţia exprimată în limbajul evoluat prin cazul genitiv poate fi simţită nu ca noţiunea abstractă a apartenenţei, ci drept un simplu raport concret de contiguitate, ca o pură alăturare spaţială (vezi exprimarea prin juxtapunere, de tipul *coada calu*), sau cel mult ca apartenenţă brută ori ca dependenţă concretă („ţine de...") sau, în sfîrşit, ca asociere permanentă a unui obiect cu altul, cu care apare mereu alăturat ori în a cărui structură este întîlnit adesea (vezi de pildă acuzativul cu valoare de genitiv *gura la Dorel*); legătura cu situaţia particulară, individuală, concretă, este evidentă aproape întotdeauna în aceste expresii.

Raportul genitival evoluează deci, pînă a ajunge la relaţia definitivă abstractă, de la contiguitatea concretă la o apartenenţă vagă; tot aşa, în ceea ce priveşte raportul „dativ", acesta nu are la început sensul clar al legăturii oarecum abstracte, cu sens dinamic, a celor două momente ale destinării acţiunii (de la x la y), ci fie momentele apar contopite (dativul confundîndu-se cu genitivul) ori complet izolate — alăturate paralel —, fie acţiunea pare să se petreacă pe un plan foarte concret, relaţia stabilindu-se parcă printr-un mijloc material de legătură, fapt care se reflectă în modul de exprimare [1].

De aci, pe de o parte, exprimarea mai întîi prin simplă juxtapunere neflexionată — care constituie un indiciu al unei foarte vagi sesizări a raportului cazual la un nivel oarecare de abstractizare şi anume, de pildă, ca o simplă contiguitate concretă; tot de aci, oscilaţiile şi variaţiile în exprimare, în cea de-a doua fază, cînd începe procesul de formare a noţiunii respective de caz. Probabil că atîta vreme cît conceptele respective nu s-au cristalizat definitiv, la un înalt nivel abstract, diferenţiindu-se între ele clar şi apoi generalizîndu-se în noţiunea integratoare — „de gen" — a cazului în genere, modul de exprimare este şovăielnic, oscilînd între diverse forme [2]. Totodată, nivelul inferior de abstractizare se manifestă prin alegerea unor forme prin ele însele mai rudimentare de exprimare.

[1] Faptul că este vorba de un stadiu iniţial în evoluţia noţiunii de caz, că — pe planul gîndirii — izolarea funcţiilor se face cu greutate, că nu există conştiinţă clară a adevăratelor raporturi, iar pe planul activ dar şi pasiv al limbii nu este încă definitivat sistemul formelor de exprimare, este dovedit şi de dificultatea mai mare întîmpinată de copii, în experimentele noastre, de a răspunde repede şi corect la întrebările ce necesitau răspunsul prin folosirea cazurilor oblice, decît de a utiliza cazul respectiv în vorbirea spontană.

[2] Noi nu credem că la o vîrstă fragedă copilul ar avea de pildă clară ideea apartenenţei şi că i-ar lipsi numai unele forme corecte de exprimare a ei (W. Leopold, *op. cit.*, p. 83). Între limbaj şi gîndire este o strînsă legătură, iar lipsa unei forme reflectă un anumit stadiu

Dintre diversele posibilităţi de exprimare, copilul selectează mai întîi formele cele mai simple. Juxtapunerea fără flexionare — acest mod de exprimare difuză, aproape nediferenţiată morfologic — reflectă din punctul de vedere al conţinutului stadiul de gîndire legată de concret, de faptul individual, particular, în care abia se schiţează premisele viitoarelor noţiuni ; iar din punctul de vedere al formei, prezintă avantajul eliminării — pînă la limita extremă, de unde funcţia de comunicare nu se mai realizează — a oricărui adaos, dificil, la forma „neutră" a cuvîntului (înţelegerea este posibilă, în mare măsură, tocmai pentru că este vorba de un fapt particular, iar raportarea la situaţia prezentă explicitează relaţia).

În faza următoare, copilul reţine din limba auzită în jur — sau dintre latenţele ei — formele de asemenea mai simple, corespunzătoare stadiului de formare incipientă a conceptelor cazuale (totodată, sistemul acestor forme este şi cel mai întîlnit în vorbirea din jurul său). Aceste forme, mai facile, sînt cele analitice, „desfăşurate". Într-adevăr, existenţa unui cuvînt de legătură între cei doi membri ai relaţiei permite ca raportul să nu se stabilească atît de direct (prin legătura nemijlocită cu obiectul) [1]. ca în cazul exprimării sintetice : relaţia devine astfel mai clară, mai explicită, mai apropiată de relaţia concretă şi ca atare mai uşor de înţeles, S-a remarcat că prepoziţia îndeosebi, care are şi un înţeles lexical, spre deosebire de simpla desinenţă sau de un morfem, dă exprimării un caracter, mai concret, mai expresiv, prin intermediul oarecum „material" al particulei [2]. Probabil că şi articolul prepus, sub forma [*a*...] *lu*(*i*) joacă în limba romînă acelaşi rol, mai ales că se poate asimila, prin analogie for-

de dezvoltare a gîndirii înseşi, în care nu s-au clarificat relaţiile respective. Pe de altă parte, se poate întîmpla ca o formă evoluată să apară în vorbirea copiilor ca simplu automatism, ca simplă sintagmă mecanic însuşită. Conţinutul de gîndire abstractă pe care îl cuprinde acea formă la adult lipseşte, fără ca acest fapt să denote o discrepanţă între limbajul (aparent evoluat) al copilului şi gîndirea lui (aflată la un stadiu inferior) : limbajul însuşi, în care există asemenea forme „mecanice" este de fapt neevoluat şi corespunde perfect nivelului real de dezvoltare a gîndirii (v. şi : T. Slama-Cazacu, *Aspecte ale relaţiilor dintre gîndire şi limbaj în însuşirea structurii gramaticale de către copilul antepreşcolar* (2—3 *ani*), în „Revista de psihologie", 1960, nr. 2, p. 57 şi urm.).

[1] În construcţia sintetică (şi invers, în cea prepoziţională), sesizarea se petrece direct (respectiv, indirect), dacă ne referim la obiect ; dar dacă ne referim la relaţia ca atare, sesizarea se face indirect (prin apelul la trăsăturile obiectului), pe cînd în construcţiile prepoziţionale relaţia e sesizată direct, prin însăşi exprimarea ei formală (v. şi R. Jakobson, *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre*, în *Travaux du Cercle linguistique Prague*, 1936, vol. 6, p. 246.

[2] I. Iordan, *Limba romînă contemporană*, ed. cit., p. 513, 646 ; cf. şi *Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, Tipografia şi litografia învăţămîntului, 1957, p. 337, *L'emploi du datif en roumain actuel*, în *Bulletin linguistique*, 1939, VII, p. 62 ; A. Meillet a remarcat de asemenea în slavă (*Le slave commun*, Paris, Champion, 1934, p. 461), utilizarea prepoziţiilor în construcţii cu sens concret şi absenţa lor acolo unde este vorba de un sens abstract. Vezi şi F. Sommer, *Vergleichende Syntax der Schulsprachen*, Leipzig-Berlin, Teubner, 1921, p. 11 ; prepoziţiile, care au fost la început adverbe independente, facilitează prin însăşi semnificaţia lor, mai curînd decît forma cazuală propriu-zisă, înţelegerea construcţiei prepoziţionale (şi G. Tarde afirmase mai demult — în *L'opinion et la foule*, Paris, 1922, ed. IV, p. 233 — că analitismul e un mijloc mai clar de exprimare ; însă el adăuga şi aprecierea subiectivă, care e greu de susţinut prin argumente logice, că acest mijloc este totodată „lipsit de farmec", de „eleganţă"). L. Hjelmslev era de părere că în cursul dezvoltării limbilor prepoziţiile devin mereu mai abstracte (*La catégorie des cas*, Copenhaga, 1935, I, p. 77) ; însă pentru vorbitorii (cum sînt copiii) la care construcţiile cu prepoziţii nu au devenit automatisme, aceste construcţii îşi menţin probabil valoarea lor concretă.

mală, cu sistemul de construcție prepozițională. Totodată, aceste construcții au avantajul că lasă substantivul nemodificat, pe cînd formele declinării sintetice sînt mai variate, mai complexe. Trebuie să remarcăm însă că în unele limbi, în care construcțiile cu prepoziții — care în genere nu constituie sistemul obligatoriu de declinare — implică tocmai o diferențiere foarte complexă semantică, se poate ca aceste construcții să se dezvolte după cele sintetice (de pildă, A. N. Gvozdev remarca faptul că, în limba rusă, copilul observat de el omitea, pînă către 2 ani și jumătate, prepozițiile, pe cînd mijloacele sintetice erau folosite) [1]. Într-o limbă ca franceza, dimpotrivă, construcțiile cu anumite prepoziții (*de*, *à*) fiind mai puține, obligatorii și aproape stereotipe, ele pot deveni de timpuriu automatisme, fiind învățate ca sintagme-clișee.

Această fază intermediară, din dezvoltarea cazurilor oblice la copil în limba romînă, între exprimarea — prin juxtapunere — a unor relații concrete și exprimarea — prin forme sintetice — a unor conținuturi care vor atinge în curînd gradul superior de abstractizare, este, cum am văzut, destul de lungă și plină de oscilații, care dovedesc că sistemul încă nu s-a închegat și care dau naștere multiplelor variații pe tema formei analitice. În cursul învățării limbii romîne de către copil, faza în care exprimarea sintetică începe să predomine și, generalizîndu-se, să tindă a exclude celelalte variante, coincide cu perioada de maturizare treptată a noțiunii de caz, care se va desăvîrși în procesul de învățămînt.

Analiza însușirii de către copil a formelor de exprimare cu funcție de genitiv-dativ scoate în evidență un aspect particular al legii generale de dezvoltare a gîndirii și limbajului copilului : de la concret către abstract, de la juxtapunere la construcții bazate pe declinare, iar în cadrul acesteia din urmă, de la formele cele mai simple ale limbii respective, către formele cele mai complexe, de la forme neanalizate, către o mai clară diferențiere, care duce totodată și la formarea conceptelor. De asemenea, ea oferă încă un argument pentru teza că limbajul și gîndirea evoluează paralel, că atîta vreme cît nu este însușită o noțiune, nu există nici forma de exprimare verbală evoluată și definitivă a ei ; cristalizarea formei venind o dată cu sesizarea la un nivel abstract a relațiilor cazuale. Analiza faptelor petrecute în cursul achiziționării de către copil a limbii romîne arată că firul evolutiv trece în această limbă de la formele analitice la cele sintetice — mai dificile și presupunînd un mai înalt grad de abstractizare.

5. Problema exprimării de către copil a cazurilor oblice în limba romînă ne oferă una dintre posibilitățile de a ilustra importanța analizării limbajului copilului, atît pentru lingvistica generală, cît și pentru studiul limbii romîne. Interesul provine pe de o parte din faptul că în definitiv limba folosită de copil constituie un aspect al limbii comune sau mai bine zis o desfășurare dinamică pe etape, o evoluție graduală către integrarea în limba comună — fenomen care nu poate fi ignorat de lingvistica gene-

---

[1] A. N. Gvozdev, *Formirovanie u rebenka grammaticeskogo stroia russkogo iazika*, Moskva, IAPN, 1949, p. 85.

rală şi de aceea specială a fiecărei limbi. Pe de altă parte, analiza limbajului copilului dezvăluie interesante afinităţi ale copilului faţă de *anumite* forme ale limbii : faţă de acelea ale vorbirii populare sau familiare. Am putea spune chiar — fără să admitem teza asimilării copilului cu ,,popoarele primitive'' (teză împotriva căreia pledează atît consideraţii istorico-sociale cît şi psihologice, privitoare la diferenţa fundamentală, provenită din particularităţile de vîrstă) — că studiul modului de exprimare al copilului ne permite pînă la un punct verificarea pe viu, prin analogie, a unor anumite ipoteze referitoare la evoluţia limbii ; sau că, în anumite cazuri, sugeră soluţii ori adaugă unele argumente — care desigur trebuie propuse cu toată prudenţa — acolo unde faptele de gramatică istorică pun în cel mai bun caz doar întrebări. Chiar dacă rezolvările nu pot fi definitive sau chiar dacă pot părea lacunare lingvistului care repudiază ipotezele, perspectiva genetică e totuşi pe nedrept atît de mult ocolită de lingvişti. În orice caz, independent de faptul că se fac sau nu apropieri şi cu planul genetic general, confruntările cu ontogeneza sînt cel puţin interesante, dacă nu de-a dreptul rodnice.

Acest fir, pe care l-am urmărit în dezvoltarea limbajului copilului — dar care am văzut că trece şi prin istoria limbii romîne, aducînd şi astăzi ecouri ale unor stadii mai vechi prin unele forme populare, regionale sau dialectale —, este oare valabil şi pentru evoluţia altor limbi? Se pot constata într-adevăr şi în alte limbi, pe de o parte anumite paralelisme între forme frecvente în vorbirea copilului şi forme rămase în limbajul popular sau regional ; iar pe de altă parte, paralelisme între dezvoltarea limbajului copilului şi evoluţia unor limbi în anumite perioade ale dezvoltării mentalităţii populaţiilor respective şi mai ales în perioadele slăbirii conştiinţei lingvistice la populaţii cu nivel inferior de cultură. Acesta este cazul, de pildă, al preluării limbii latine de către populaţiile autohtone din diversele regiuni ocupate de romani.

Greşelile care apar de pildă în latina tîrzie vorbită de populaţia autohtonă din Galia dovedesc dificultatea întîmpinată de aceasta, în redarea subtilelor distincţii cazuale din limba latină [1]. Disoluţia autorităţii statale şi o dată cu aceasta dispariţia rolului ei normalizator în limbă, scăderea conştiinţei lingvistice şi a nivelului mentalităţii au făcut să se destrame conceptul clar de caz diferenţiat, au provocat diversele greşeli şi variante, iar apoi au dus la înlocuirea treptată a formelor sintetice de genitiv-dativ, prin formele analitice existente, mai uşor de mînuit [2]. În limba

[1] Cf. F. Brunot et Ch. Bruneau, *Précis de grammaire historique de la langue française*, Paris, Masson, 1937, p. 262.

[2] Vezi şi I. Iordan, *Limba romînă contemporană*, ed. cit., p. 338, 513, şi W. Havers, *Handbuch der erklärenden Syntax*, Heidelberg, C. Winter, 1931, p. 198. În limba romînă veche au dominat formele analitice pe care le-am menţionat şi în cursul studierii limbajului copilului ; la acestea se mai adaugă însă şi alte forme de procliză a articolului, ca de pildă *ei case* [= casei] (I. Iordan, *op. cit.*, p. 300), *ii Ana* [= Anei] (*Gramatica limbii romîne*, ed. cit., p. 172 ; formă utilizată şi azi, regional, în Munţii Apuseni).

romînă literară flexionarea şi în genere utilizarea instrumentelor morfologice este caracteristică pentru stadiul evoluat al limbilor [1].

Desigur, nu poate fi vorba, pornind de la aceste consideraţii, despre o ierarhizare, bazată pe nejustificate judecăţi de valoare, a limbilor actuale sau a unui stadiu din evoluţia lor. Nu putem afirma că toate limbile evoluează de la formele analitice la acelea sintetice, care ar reprezenta întotdeauna un nivel superior de abstractizare [2]; dar este necesar să negăm totodată şi teza afirmării peremptorii a unei evoluţii universale de la sinteză la analiză [3] (mers care ar fi de altfel contrariu şi căii fireşti pe care psihologia arată că o urmează procesul gîndirii umane).

Este cert că există un progres în evoluţia limbii şi că este o legătură între cristalizarea şi unificarea în sistem a unor anumite forme literare şi dezvoltarea conştiinţei lingvistice, deci şi a gîndirii în genere (de unde urmează amplificarea procesului de abstractizare şi generalizare care duce la crearea şi consolidarea noţiunii categoriei gramaticale respective). Oscilaţiile şi variantele (atunci cînd acestea din urmă nu sînt propriu-zis creaţii stilistice literare) sînt caracteristice pentru limbajul familiar, popular şi arhaic. Totodată, în geneza limbajului, construcţiile prin juxtapunerea neflexionată trebuie să fi reprezentat un stadiu foarte vechi, spre deosebire de construcţiile cu flexiuni; iar formele analitice probabil că reprezintă *în unele* limbi, faţă de construcţiile sintetice, urma unui stadiu mai vechi [4] (ori indicînd revenirea la mijloace de gîndire mai concretă), sau o caracteristică a limbajului popular [5]. Valabilitatea acestei ipoteze nu ar putea fi verificată în orice caz prin aplicarea ei oricînd, oricum şi fără nuanţe. Trebuie să ne referim, pentru aceasta, la momentele

---

[1] Asemenea construcţii arhaice, avînd la bază juxtapunerea, nu trebuie confundate cu expresii moderne, alcătuite printr-o prescurtare, printr-o elipsă, ca de pildă *timbre-post* (F. Brunot et Ch. Bruneau, *op. cit.*, p. 270). Faptul că în germana de azi se spune, de pildă, *ein Glas Wasser*, pe cînd în mittelhochdeutsch se spunea *ein Glas Wassers* (O. Behagel *Die Deutsche Sprache*, Halle, Niemeyer, 1953, p. 243) nu denotă că s-ar fi produs un regres sau că în germană o anumită juxtapunere este compatibilă cu un stadiu mai evoluat; este desigur vorba de construcţii eliptice, la care s-a ajuns după ce s-a trecut prin forme mai complexe, mai evoluate, de exprimare. ,,Die Flexion ein Luxus vollentwickelter Sprachen ist'' : W. F. Leopold, *Das Sprechenlernen der Kinder*, in *Sprachforum*, 1956, H. 2, p. 124 (cf. şi *Patternings in children's language learning*, în *Language Learning*, 1953—1954, p. 10).

[2] Aşa cum preconizase de ex. Schleicher (vezi O. Jespersen, *Progress in Language*, London-New York, 1894, p. 13, 112 şi urm.).

[3] O. Jespersen, *op. cit.*, p. 127; la fel şi H. Jacquier, *Noţiunea de ,,limbă analitică'' şi problema valorii tipurilor de limbi*, în *Bul. Univ. ,,V. Babeş'' şi ,,Bolyai'' Cluj*, seria şt. sociale, 1956, vol. I, nr. 1—2, p. 266; v. şi critica din Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 439, şi L. Wald, *Aspecte ale progresului în evoluţia categoriilor gramaticale*, în *Probleme de lingvistică generală*, I, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1959, p. 99.

[4] Cf. şi W. Havers, *op. cit.*, p. 130.

[5] În funcţie, repetăm, de particularităţile limbii respective şi de stadiul de evoluţie în care se află (în momentul actual, în engleză, copilul nu foloseşte, ca fiind mai simple, unele forme analitice de exprimare a posesiei, care par calcuri după limba franceză; în experimentele lui J. Berko (*op. cit.*, p. 174), nici un copil nu a spus, de pildă, *the hat of the niz* [*niz* este cuvînt creat].

semnificative pentru geneza unei limbi, iar nu la indiferent ce moment din evoluţia ei ulterioară. De pildă, momentul apariţiei limbilor romanice a constituit iniţial, în privinţa declinării, o „decădere" a latinei clasice, prin trecerea la latina tîrzie, iar apoi la vechile limbi romanice unde preferinţa pentru construcţiile analitice a însemnat la început un relativ regres, după stadiul de sinteză şi de diferenţiere la care ajunsese latina; dar ulterior, limbile au evoluat în funcţie de condiţiile speciale istorice, de influenţa altor limbi şi pe baza propriilor legi de dezvoltare a întregului sistem lingvistic. Astfel, franceza, de pildă, a păstrat formele analitice [1], pe cînd în romînă, unde a apărut prin influenţa limbilor slave şi posibilitatea menţinerii formelor sintetice, s-a deschis drum selectării şi extinderii, în limba literară, mai ales a formelor sintetice.

Situaţia existentă în limba romînă, de exemplu, şi dezvoltarea limbajului copilului în această limbă, în care formele evoluate sînt tocmai cele sintetice, infirmă deci teza potrivit căreia toate limbile ar tinde, ca spre un stadiu superior, către formele analitice. Pe de altă parte, proliferarea, în unele limbi din restul Europei, a construcţiilor prepoziţionale, poate constitui şi ea, în acele limbi, un progres; conştiinţa lingvistică a vorbitorilor respectivi foloseşte ca un avantaj faptul că prepoziţiile oferă o nuanţare mai bună a cazurilor, în acele limbi, şi totodată un mijloc de exprimare mai comodă prin unitatea paradigmei [2]. Aceasta nu infirmă însă teza noastră că, într-un anumit moment din evoluţia acelor limbi (de pildă, din evoluţia limbii franceze) sau în anumite alte limbi — ca romîna — predominarea construcţiilor prin prepoziţii, şi în genere a formelor analitice, a caracterizat, pe plan genetic, stadiul în care nu era încă (sau se pierduse) conştiinţa lingvistică clară a cazului respectiv, stadiu în care neexistînd noţiunea abstractă a cazului şi valoarea formelor sintetice nefiind diferenţiată din cauza legăturii lor mai puţin evidente cu planul concret, gîndirea recurgea la reperele mai concrete ale prepoziţiilor şi în genere ale formelor în care legătura dintre obiecte sau dintre obiecte şi acţiuni apărea mai explicită.

Pentru a aprecia progresul unei limbi, pentru a evalua stadiul în care se află, trebuie să ţinem seama, aşa cum procedăm şi în evaluarea formelor din limbajul copilului, nu atît de forma ca atare a unor construcţii, cît de conţinutul lor, de valoarea lor din punctul de vedere al gîndirii pe care o reflectă, precum şi de cristalizarea diverselor forme în sisteme unitare, bazate pe noţiunile gramaticale abstracte, la care se ajunge numai în momentul cînd există o conştiinţă lingvistică dezvoltată.

---

[1] Şi alte limbi din vestul Europei preferă construcţiile cu prepoziţii, care se pare chiar că se înmulţesc (J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax*, Basel, Birkhäuser, 1924, vol. II, p. 216; v. şi F. Sommer, *op. cit.*, p. 17; în germană, engleză, franceză, apar mereu mai multe „Ersatzmittel"); în definitiv însă, sublinia R. Jakobson (*op. cit.*, p. 245), aşa-zisa trecere de la construcţia flexionară la cea analitică e de fapt o trecere de la existenţa simultană a unui sistem flexionar şi a unuia analitic, la predominarea celui de-al doilea.

Cf. şi W. Havers, *op. cit.*, p. 198.

КОСВЕННЫЕ ПАДЕЖИ В РАЗВИТИИ РЕЧИ У ДЕТЕЙ

РЕЗЮМЕ

В румынском языке падежные формы — различные и сложные, как синтетические (capul omului, spune omului), которые стремятся стать нормой литературного языка, так и аналитические (tatăl lui Mihai). Некоторые аналитические формы проявляются только в народной речи (pălăria lui tata вместо pălăria tatei; spune la omul ăsta вместо spune omului ăstuia).

Замечено, что дети с трудом осваивают литературные формы косвенных падежей и вообще это долгий процесс развития, на протяжении которого дети от выражения формы нефлективного управления слов переходят исключительно к использованию разных аналитических форм (некоторые формы, появившиеся стихийно, идентичны с архаическими или диалектными формами). Только постепенно дети начинают осваивать и синтетические формы.

Дети воспринимают сначала самые легкие формы (соответствующие тому этапу, в котором понятия падежа вообще и родительного и дательного падежей в частности еще не оформились) и в то же время они осваивают более конкретные формы (аналитические), переходя уже позднее к формам синтетическим, представляющим собой более высокую степень абстрактизации.

Анализ речи у детей помогает объяснить и некоторые явления румынского языка (среди которых и аналитические формы, характерные для речи архаической для просторечного диалектного языка), а также явления общей лингвистики. Во всяком случае, факт, что в румынском языке развитыми формами являются для детей синтетические, представляет собой аргумент против утверждения, что язык развивается в сторону аналитических форм. В то же время можно заключить, что основным критерием для определения прогресса в языке является не эволюция от аналитических форм к синтетическим, или наоборот, а отношение к содержанию конструкций, их значение с точки зрения мышления, которое они отражают, формирование единой системы, основанной на развитом языковом сознании и абстрактном грамматическом понятии.

LES CAS OBLIQUES DANS L'ÉVOLUTION DU LANGAGE DE L'ENFANT

RÉSUMÉ

Il existe dans la langue roumaine des formes casuelles variées et complexes, tant synthétiques (capul *omului*, spune *omului*) — qui tendent à s'imposer dans la langue littéraire —, qu'analytiques (tatăl *lui Mihai*). Certaines formes analytiques n'apparaissent que dans le parler populaire

(pălăria *lui tata*, au lieu de : pălăria *tatei*, spune la *omul* ăsta, au lieu de : spune *omului* ăstuia).

On observe chez les enfants une difficulté toute particulière à s'assimiler les formes littéraires des cas obliques et, en général, une longue évolution au cours de laquelle les enfants quittent la manière de s'exprimer par la juxtaposition non flexionnelle des mots, pour ne plus utiliser que diverses formes analytiques (certaines, apparues spontanément, sont identiques aux variantes archaïques ou dialectales) ; les enfants n'en viennent que peu à peu à s'assimiler les formes synthétiques.

Les enfants adoptent tout d'abord les formes les plus simples — correspondant à la phase où la notion de cas, en général, et des cas génitifs et datifs, en particulier, ne s'est pas encore cristallisée — et à la fois les plus concrètes (formes analytiques), pour ne passer que plus tard aux formes synthétiques, qui supposent un degré plus élevé d'abstractisation.

L'analyse du langage de l'enfant, sous l'aspect discuté plus haut, peut servir, entre autres, à expliquer certains phénomènes de la langue roumaine (où les formes analytiques sont caractéristiques du parler archaïque, populaire, dialectal), ou des phénomènes relevant du domaine de la linguistique générale. Quoi qu'il en soit, le fait qu'en roumain les formes évoluées sont, pour l'enfant, les formes synthétiques, constitue un argument contre la thèse qui soutient que les langues évoluent vers les formes analytiques, en tant que formes considerées „supérieures". En même temps, on peut en conclure que le critérium fondamental pour l'établissement du progrès de la langue ne réside pas dans l'évolution des formes analytiques aux formes synthétiques ou inversement, mais relève du contenu des constructions, de leur valeur du point de vue de la pensée qu'elles reflètent, de leur cristallisation en des systèmes unitaires, étayés sur une conscience linguistique développée et sur des notions grammaticales abstraites.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL UNOR SUFIXE DE ORIGINE SLAVĂ ÎN LIMBA ALBANEZĂ

DE

LUCIA DJAMO

După așezarea lor în Balcani, slavii au venit în contact nemijlocit cu populația albaneză cu care au avut strînse legături economice și culturale, conviețuind o perioadă îndelungată.

Pătrunse mai tîrziu în albaneză decît în romînă [1], elementele slave au fost absorbite treptat, deoarece bilingvismul slavo-albanez s-a prelungit mult [2]. Dovada o constituie faptul că în unele regiuni, ca de pildă Polog, bilingvismul s-a întins pînă către sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd bulgarii au adoptat limba albaneză [3]. Evident că atît numărul slavilor cît și durata bilingvismului au contribuit în mare măsură la îmbogățirea lexicului limbii albaneze, fără să-i schimbe însă fizionomia și caracterul său particular. A. Xhuvani și E. Çabej relevă faptul că „de-a lungul vremii limba albaneză a primit unele forme de la limbile cu care a avut legături, dar că și în aceste împrejurări și-a păstrat propriul ei fond și în elementele de derivare"[4].

Cercetătorii care au studiat limba albaneză și au dat lucrări de valoare s-au ocupat uneori de problema derivării prin sufixe [5] dar pînă astăzi nu există un studiu amplu despre sufixele din limba albaneză sau despre rolul acestora.

---

[1] Vezi Al. Rosetti, *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii romîne sec. VI—XII*, București, 1954, p. 16.

[2] L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, Paris, 1923, t. I, p. 71.

[3] Vezi A. M. Selișcev, *Славянское население в Албании*, Sofia, 1931, p. 22.

[4] A. Xhuvani și E. Çabej, *Parashtesat e gjuhës shqipe*, în „Buletin për shkencat shoqërore", IV, Tirana, 1956, p. 66.

[5] Vezi Fr. Miklosich, *Albanische Forschungen, Die slavischen Elemente im Albanischen*, Viena, 1870, p. 15; A. Dozon, *Manuel de la langue chkipe ou albanaise*, Paris, 1879, p. 272—280; Dr. Pekmezi, *Grammatik der albanesischen Sprache* (*Laut- und Formenlehre*), Viena, 1908, p. 220—223; G. Weigand, *Albanesische Grammatik...*, Leipzig, 1913; Nikollë Gazulli, *Fjalorth i ri*, „Visaret e kombit", vol. XI, Tirana, 1941, cu un studiu introductiv, p. 27—36.

În lucrarea de față ne propunem să ne ocupăm de unele aspecte ale derivării, ca mijloc important de îmbogățire a limbii, și să încercăm să arătăm rolul cîtorva sufixe slave în limba albaneză privite comparativ cu rolul lor în limba romînă.

Vom prezenta în ordine alfabetică sufixele *-aç*, *-ak*, *-an*, *-ash*, *-ec*, *-icë*, *-ik*, *-inë*, *-ishtë*, *-kë*, *-nik*, *-ok*, *-osh* și *-ush*. Încorporate în limbă, acestea au devenit derivative independente și s-au atașat atît rădăcinilor indigene cît și celor străine. Ne vom opri doar la forme analizabile la care s-a păstrat și primitivul și nici pe acestea nu le vom prezenta toate, lucrarea neavînd caracter exhaustiv [1].

I. Sufixul *-aç* provine din sufixul slav -ачь avînd la bază sufixul *-k* lărgit cu *-je* care se adăuga temelor în *-a* formînd nume de agent sau de instrument ca : *orač* [2] etc. În dacoromînă *-aci* împrumutat din dialectele sud-slave răsăritene formează substantive și adjective : fugaci, trăgaci, stîngaci [3].

În limba albaneză sufixul a intrat pe cale orală prin termeni ca : *kovaç*, „fierar, lăcătuș" < v. sl. ковачь ; *kërpaç* „cîrpaci" < bulg. *крпачъ* ; *kulaç* „colac" < sîrb *колач* etc. Apoi a devenit sufix derivativ independent și a format numeroși termeni noi substantive masculine de la teme substantivale, adjectivale sau verbale. *Aç* se adaugă atît temelor consonantice cît și celor vocalice și nu este concurat de alt sufix care să formeze termeni echivalenți.

Derivatele se pot clasifica astfel :

A) 1) nume de instrumente derivate din substantive : *lugaç* „teslă" din s. f. *lugë* „lingură" ; *thikaç* „sfredel" din s. f. *thikë* „cuțit, briceag" ; *bakraç* „vas de aramă în care se păstrează alimentele din s. m. *bakër-bakri* „aramă" (primitivul este de origine turcă).

2) derivate din verbe : *kësaç* „cleşte" din verbul impersonal (më) *kësen* „taie" ; *tundaç*" 1. „maiul cu care se bate laptele în putinei" și 2. putinei din *tund* „a mișca, a legăna, a cutremura, a bate laptele".

B) 1) nume de agent derivate din substantive : *buzaç* „buzat" din s. f. buzë „buză" ; *gungaç* „cocoșat, ghebos" din s. f. *gungë* „cocoașă, gheb" ; *rrudhaç* „cu obrazul zbîrcit" din s. f. *rrudhë* „zbîrcitură, rid" ; *rrugaç* „haimana, derbedeu, hoinar, pierde vară" din s. f. *rrugë* „drum" ; *vërgaç* „berbec necastrat" din s. *vergâ* „berbec necastrat". Substantivul format cu sufixul *-aç* nu prezintă nici o deosebire față de primitivul său.

2) derivate din adjective : *ligaç* 1. „om rău" 2. „om slab fizicește" din adj. *i lig* „1. rău 2. slab" ; *rrëmaç* „om stîngaci" din adj. *i rrëmaktë* „stîngaci" ; *trimaç* „viteaz, voinicel" din adj. *trim* „viteaz" (derivatul are sens peiorativ) ; *thimaç* „cal bălan, plăvan" din adj. *i thimë* „cenușiu".

---

[1] Lucrarea se bazează pe materialul extras din următoarele dicționare : Franciscus Blancus, *Dictionarum latino-epiroticum*, Roma, 1635 (Le dictionnaire albanais de 1635 édité avec introduction et index complet par Mario Roques, Paris, 1932) ; *Краткий албанско-русский словарь*, Moscova, 1951 ; *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tirana, 1954, A. Leotti, *Dizionario albanese-italiano*, Roma, 1937, precum și pe manualele citate în cursul expunerii.

[2] Vezi A. Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, Paris, 1905, p. 352 și A. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 59.

[3] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 49.

3) derivate din verbe : *trazovaç* ,,copil neastîmpărat'', din verbul *trazoj-trazova* ,,a tulbura, a amesteca, a deranja''.

C) substantive abstracte : *tërrnaç* ,,fază, treaptă de dezvoltare'' din verbul *tërrnoj* ,,a schimba''.

Din exemplele citate reiese că sufixul *-aç* se atașează de preferință substantivelor concrete de genul feminin și adjectivelor.

II. *-ak* redă sufixul slav акъ considerat de Meillet ca un sufix vechi a cărui absență este întîmplătoare în slava veche [1]; în slavă forma nume de agent și substantive derivate din adjective avînd aproape aceeași valoare cu derivatele formate cu sufixul *-ĭcĭ*. În romînă formează adjective și substantive : *crudac*, *scundac* [2].

În albaneză sufixul *-ak* a putut intra prin cuvinte ca : *pojak* și *poljak* ,,păzitor de vie'' < sîrb *пољak*; *nemak* ,,bîlbîit'' < sîrb *немак* ,,mut''; *koçak* ,,coteț de porci'' < sîrb *kočak* etc. Este unul din cele mai productive sufixe din limba albaneză și considerăm că nu se poate exclude ipoteza întăririi sale prin existența în lexic a numeroase substantive turcești terminate în *-ak* ca de pildă : *bardhak*, *batak*, *baxhanak*, *jatak*, *sokak* etc. Sufixul formează derivate atît din rădăcini albaneze cît și străine : slave, latine, grecești. În unele cazuri se atașează direct rădăcinii cuvîntului, iar în altele *-ak* apare ca al doilea sufix deoarece între rădăcină și acesta se intercalează un alt sufix ca de pildă : *-aç*, *-an* sau *-ar*.

A. Sufixul *-ak* atașat direct rădăcinii formează : 1. substantive concrete derivate în primul rînd din verbe și rar din alte părți de vorbire : *dhambëzak* ,,ciocan dințat'' din verbul *dhambëzoj* ,,a dința''; humbak ,,teren mlăștinos în care te afunzi, te pierzi'' din verbul *humb* ,,a pierde''; *lidhak* ,,perete'' din verbul *lidh* ,,a lega'' < lat. *ligare*; *përcëllak* ,,colac mic copt în cenușă'' din verbul *përcëlloj* ,,a arde''; *përvëlak* 1. ,,mămăligă'' 2. ,,prăjitură'' din verbul *përvëloj* ,,a opări''; *pështjellak* ,,eșarfă'' din verbul *pështjell* ,,a înfășura''; *shpeshtak* ,,pădure deasă'' din adj. *i shpeshtë* ,,des''; *rrethak* ,,loc împrejmuit'' din adverbul *rreth* ,,împrejur''.

2) substantive masculine nume de păsări sau animale formate din feminine *rosak* ,,rățoi'' din substantivul feminin *rosë* ,,rață''; *skilak* ,,vulpoi'' din substantivul feminin *skilë* ,,vulpe'' < gr. σκύλα.

3) nume de agent în sensul larg al cuvîntului : *çobanak* ,,cioban, posesorul unei stîne'' din subst. *çoban* de origine turcă; *dorak* ,,ciung'' din substantivul *dorë* ,,mînă''; *luftarak* ,,luptător'' din substantivul *luftë* ,,luptă'' < lat. *lucta*; *përçak* ,,țap necastrat, pentru prăsilă'' din substantivul *përç* ,,țap necastrat'' derivatul nu se deosebește prin nimic de primitivul său. Termenul *përçak* este derivat în albaneză din elemente slave < bulg. *пръч* + sufixul *-ak*; *udhak* ,,drumeț, călător'' din substantivul *udhë* ,,drum''. Termenul este concurat de *udhëtar* format din aceeași rădăcină dar cu sufix latin; *fluturak* ,,zburător'' din verbul *fluturonj* ,,a zbura''; *tredhak* ,,berbec castrat'' din verbul *tredh* ,,a castra''; *shurdhak*

[1] A. Meillet, *op. cit.*, p. 329—330.
[2] A. Graur. *op. cit.*, p. 51—52.

„surd" (are sens peiorativ). Este derivat din adjectivul *i shurdhët* „surd" < lat. *surdus*; *shtrembak* „om cu capul strîmb, diform" din adjectivul *i shtrembër* „strîmb".

4) substantive care indică pe locuitorii unei localități : *fierak* „locuitor al orașului Fier" din substantivul *Fier*; *shpatarak* „locuitor al localității Shpatar" din substantivul Shpatar;

5) substantive diminutive : *çunak* 1. „băiețel" 2. „nepriceput" din substantivul *çun* „băiat";

B. Sufixul *-ak* precedat de un alt sufix (*-ac*, *-an*, *-ar*) formează *a*) nume de agent în sensul larg al cuvîntului și se atașează de preferință temelor verbale ; *-ac* + *-ak* *belbacak* „bîlbîit" din adjectivul *i belbër* „bîlbîit" din care s-a format și *belbacuk* care îl concurează; *burracak* „bărbat scurt de statură și urît" din substantivul *burrë* cu sens depreciativ ca și *burrec*; *endacak* „haimana, pierde-vară" din verbul *end* „a hoinări"; *lipacak* „cerșetor" din verbul *lip* „a cerși"; *mburracak* „mîndru" din verbul *mburrem* „a se mîndri". Termenul este sinonim cu *mburravec*; *shpifacak* „calomniator" din verbul *shpif* „a calomnia"; *vjedhacak* „hoțoman" din verbul *vjedh* „a fura"; *-an* + *-ak* *ikanak* „fugar" din verbul *ik* „a fugi, a pleca"; *-ar* + *-ak* *lyparak* „cerșetor" din verbul *lyp* „a cerși"; *vjedharak* „hoțoman" din verbul *vjedh* „a fura" (nu se deosebește de cuvîntul *vjedhacak*); *zgjebarak* „rîios" din subst. *zgjebë* „rîie";

C. Adjective derivate cu sufixul *-ak* atașat direct rădăcinii : *baltak* „mlăștinos" din substantivul *baltë* „baltă, mlaștină"; *dhelparak* „șiret, viclean" din substantivul *dhelpër-dhelpra* „vulpe"; *gojak* „cu gura strîmbă" din substantivul *gojë* „gură" < lat. *gula*; *fillak* „înalt și drept" din substantivul *fill* „fir"; *gjysmak* „1. nedezvoltat, 2. lucru făcut pe jumătate" din subst. *gjysmë* „jumătate"; *herak* „matinal, care se scoală de dimineață" din adverbul *herët* „în zori"; *idhnak* „supărăcios" din verbul *idhnoj* „a supăra"; *mentak* „mintos, deștept" din subst. *mend* „minte" < lat. *mens-mentis*; *motak* „viețuitoare de un an" din subst. *mot* „an"; *miturak* „copilăros" din adj. *i mitur* „copilăros" (are nuanță de alintare); *përdorak* „manual, ușor de mînuit" din verbul *përdor* „a mînui"; *qëndrak* „om cu poziție (atitudine) fermă" din subst. *qëndrim* „poziție, atitudine" < lat. *centrum*[1]; *rrotullak* „rotund" din adverbul *rrotull* „împrejur"; *smirak* „invidios" din subst. *smir* „invidie"; *shkumak* „spumos" din subst. *shkumë* „spumă"; *terak* „loc (teren) uscat" din verbul *ter* „a usca"; *thinjak* „om puțin încărunțit" din verbul *thinj* „a încărunți" alături de adjectivul *i thinjur* „cărunt"; *veshtak* „inteligent, deștept" din adj. *i veshtë* „inteligent"; *vezak* „oval" din subst. *vezë* „ou"; *vjetak* „viețuitoare de un an" din subst. *vjet* „an". Alături de *motak* este un calc după subst.bulgar *годинак*.

La aceste adjective predomină derivarea din substantive, fără a fi excluse verbele, adjectivele sau adverbele. O categorie aparte o for-

[1] Ținînd seama de sensul cuvîntului și de faptul că termenul nu este înregistrat în dicționarele alcătuite înaintea războiului, probabil că termenul a fost creat în timpul războiului antifascist pentru a desemna pe cei ce aveau poziție intransigentă față de ocupanții fasciști. Pentru prima oară apare în *Fjalor i gjuhës shqipe*.

mează adjectivele posesive care derivă numai din substantive: *bashkiak* „al primăriei" din subst. *bashki*, „primărie" < turc *başká*; *dimërak* „iernatic, de iarnă, al iernii" din subst. *dimër* „iarnă"; *perandorak* „imperial" din subst. *perandor* „împărat" < lat. *imperator*; *qeveriak* „al guvernului" din subst. *qeveri* „guvern"; *romak* „roman" din subst. *Romë*. Termenul este concurat de neologismul *roman*; *shtëpiak* „casnic" din subst. *shtëpi* „casă"; *verak* „văratec" din subst. *verë* „vară"; *veriak* „nordic" din substantivul *veri* „nord"; *vjeshtak* „tomnatec, fruct care se coace toamna" din subst. *vjeshtë* „toamnă". Acest adjectiv are un sinonim care apare ca pereche: *vjeshtarak* format din aceeași rădăcină, dar cu sufixul lărgit: *-ar* + *-ak*.

D. Adjectivele derivate cu sufixul *-ak* lărgit sînt puține la număr: *-ar* + *-ak* *çpifarak* „calomniator" din verbul *çpif* „a calomnia ; *-an* + + *-ak* *fisanak* „din același neam (trib)" din subst. *fis*, „neam, trib" < gr. φύσις; *-ac* + *-ak* *frikacak* „fricos" din subst. *frikë* „frică" < gr. φρίκη (are sens peiorativ); *-ar* + *-ak* *qesharak* „ridicol" din verbul *qesh* „a rîde"; *-ac* + *-ak* *verdhacak* „palid, galben, gălbejit" din adj. *i verdhë* „galben" < lat. *viridis*.

Merită să fie reținut faptul că între termenii derivați cu sufixul-*ak* atașat direct rădăcinii și cei derivați de la aceeași rădăcină cu sufixul lărgit nu există deosebiri vrednice de luat în seamă ca de pildă: *burrak* și *burracak*, *dredhak* și *dredharak* etc.

III. Sufixul *-an* din albaneză a format nume de agent, diverse substantive derivate din adjective și augmentative. Reproduce sufixul slav vechi *-no* adăugat temelor în *-a* [1]. În dacoromînă *-an* formează augmentative *golan*, *roșcovan* etc. [2]

Acad. Al. Graur, pornind de la constatarea că în slavă sufixul *-an* n-a format de loc adjective demonstrează că substantivele slave *golan* și *năzdrăvan* au devenit adjective în limba romînă și că altele, ca *bețivan*, au fost mai întîi nume de agent și apoi au devenit adjective în aceleași condiții ca și cele derivate cu sufixul *-nic* [3]; iar mai departe (p. 124) precizează că este greu să deosebești numele de agent de adjectivele formate cu ajutorul aceluiași sufix. După sens aceleași cuvinte îndeplinesc cele două funcțiuni. În limba albaneză găsim o situație similară. Astfel *shpatullan* „spătos, robust" este și substantiv și adjectiv ca și *rreban* „capricios, năbădăios" etc.

Devenit sufix derivativ independent în limba albaneză, *-an* a dezvoltat sensuri noi față de cele fundamentale și s-a atașat temelor substantivale, adjectivale sau verbale indiferent dacă erau de origine albaneză, slavă, latină, greacă sau turcă. În unele cazuri s-a atașat direct temei, iar în altele este precedat de sufixul *-am*, formînd sufixul lărgit *-aman*, Sufixul *-an* a format:

A. Substantive masculine care indică obiecte concrete (puține la număr și derivate cu sufixul *-an* atașat direct temei): *gushan* „gîscan" din subst. *gushë* „gușă" < lat. *geusiae*; nume de instrument *lidhan* „șervet,

---

1 A. M. Selișcev, *Старославянский язык*, Moscova, 1952, t. II, p. 64.
2 Vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 49—50.
3 A. Graur, *op. cit.*, p. 62—64.

față de masă" din verbul *lith-lidha* „a lega"; *repan* „gulie, nap, sfeclă" din subst. *repë* „gulie, nap, sfeclă". Rădăcina este slavă (sîrbă *peña*) dar derivatul este albanez.

B. Sufixul *-an* a derivat cîteva substantive care denumesc pe locuitorii unor localități; toate acestea sînt formate din substantive nume proprii. Deci *-an* din albaneză a preluat și o parte din funcțiile sufixului slav vechi -ıанинъ care a format substantive ce arată locul de origine sau naționalitatea ca: гражданинъ назарıанинъ etc. [1].

dibran „locuitor al orașului Dibra" din subst. *Dibra*; *klisuran* „locuitor al localității Klisura" din subst. *Klisurë*; *matjan* „locuitor al regiunii Mati" din subst. *Mati*; *shkodran* „locuitor al orașului Shkodra" din subst. *Shkodër-Shkodra*; *zvezdan* „locuitor al localității Zvezda din subst. *Zvezdë-Zvezda*.

C. Sufixul *-an* a format nume de agent în accepția largă a cuvîntului. Pentru numele de agent se disting două categorii:

1) sufixul atașat direct temei: *rreban* „capricios, năbădăios" din subst. *rrebe* „capriciu"; *rrozgan* „bou bătrîn inapt de a mai trage la jug" din subst. *rrozg* cu același sens; *shpatullan* „spătos, robust" din subst. *shpatull* „spate" are sens augmentativ; *zeshkan* „oacheș, brunet, negricios" din adj. *i zeskët* „negricios, brunet"; *zhelan* „zdrențăros, peticit" din subst. *zhele* „zdreanță, petec".

2) sufixul *-an* precedat de *-am* deci formînd sufixul lărgit *-aman*: *çalaman* „schiop" din adj. *i çalë* „schiop"; *fjalaman* „vorbăreț, guraliv" din subst. *fjalë* „vorbă, cuvînt"; *gjataman*„ lungan, uriaș" din adj. *i gjatë* „lung, înalt" (în albaneză are sens peiorativ). Ca formație, este similară termenului *великан* din limba bulgară; *rreckaman* „zdrențăros, peticit" din subst. *rreckë* „zdreanță, petec"; *shurdhaman* „om surd" din adj. *i surdhët* „surd" (are nuanță depreciativă); *trashaman* „om gras, grăsun" din adj. *i trashë* „gras" (are nuanță peiorativă); *zeshkaman* „oacheș, brunet, negricios" din adj. *i zeshkët*, „negricios, brunet"; între termenul *zeshkan* derivat cu un singur sufix și *zeshkaman* derivat cu sufixul lărgit nu există deosebiri de sens.

D. Sufixul *-an* a derivat adjective care de cele mai multe ori sînt formate tot din adjective:

1) prin atașarea directă a sufixului *-an*: *bukuran* „frumos, mîndru" din adj. *i bukur* „frumos"; *larushan* „pestriț, bălțat" din adj. *larush* „pestriț"; *mërdhacan* „friguros" din adj. *mërdhac* „friguros"; *skorran* „uscățiv, slab" din adj. *skorrë* „slab, uscățiv"; *shkretan* „singuratic, sărman" din adj. *i shkretë* „singuratic, pustiu"; *shytan* „fără coarne" din adj. *shyt* „fără coarne". Termenul *shyt* este slav împrumutat din bulgară sau sîrbă dar derivatul este albanez; *thiman* „cenușiu, cărunt" din adj. *i thimë* „cenușiu, cărunt"; *verdhan* „plăvan" din adj. *i verdhë* „galben" < lat. *viridis*; *shogan* „om chel" din subst. *shog* „om chel"; *vetullan*, „sprîncenat" din subst. *vetull* „sprînceană"; *laran* „pestriț, bălțat" din verbul *laros* „a împestrița"; *përloshan* „plîngăreț" din verbul *përloshem* „a plînge";

[1] Vezi A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris, 1948, t. I, p. 198.

2) adjective formate cu sufixul lărgit *-aman* : *frikaman* ,,om fricos, lipsit de curaj'' din subst. *frikë* ,,frică'' < gr. φρίκη (cuvîntul are sens depreciativ) ; *grindaman* ,,certăreț'' din verbul *grindem* ,,a se certa'' ; *harroman* ,,uituc'' din verbul *harroj* ,,a uita'' ; *qyrraman* ,,om mucos'' din subst. *qyrra* ,,muci'' < turc. *kír* ; *laraman* ,,pestriț, bălțat'' din verbul *laros* ,,a împestrița'' ca și perechea sa *laran* de care nu se deosebește precum nu se deosebește *zeshkan* de *zeskaman* fiind doar dublete din care un termen este format cu sufixul simplu iar perechea sa cu sufixul lărgit.

IV. Sufixul *-ash* formează în albaneză nume de agent în sensul cel mai larg al cuvîntului și adjective derivate din substantive, adjective sau verbe. De cele mai multe ori apare ca sufix unic care se atașează direct temei (fie că este de origine albaneză, latină, slavă, greacă sau turcă) și numai rareori apare ca sufix lărgit *-arash*.

În limba romînă *-aș* formează nume de agent, adjective și diminutive [1].

În ceea ce privește originea sufixului *-aș* în limba romînă părerile sînt împărțite. Unii lingviști îl consideră ca fiind exclusiv de proveniență slavă [2], alții îl consideră de origine maghiară [3] iar alții consideră că ar proveni atît din limbile slave cît și din maghiară [4] Acad. Al. Graur consideră că derivatele din maghiară și slavă au găsit în romînă alte cuvine derivate în *-aș* de proveniență mai veche [5].

Existența sufixului *-ash* în limba albaneză și în dialectele romînești de la sudul Dunării credem că pledează pentru ipoteza acad. Al. Graur a supraviețuirii unei formații mai vechi peste care s-au suprapus derivatele slave în *-aș* cu precizarea că în albaneză chiar derivatele maghiare au putut pătrunde tot prin intermediul slav deoarece albanezii n-au venit în contact direct cu maghiarii.

A. Nume de agent derivate cu sufixul *-ash* atașat direct temei :*frikash* ,,om fricos'' din subst. *frikë* ,,frică'' < gr. φρίκη ; *gojash* ,,om cu gura strîmbă'' din subst. *gojë* ,,gură'' ; *korbash* ,,țap negru'' din subst. *korb* ,,corb, cioară'' < lat. *corvus* [6] ; *kromash* ,,lepros, rîios'' din subst. *kromë* ,,lepră'' ; *marrash* ,,om cam nebunatic, zburdalnic, neastîmpărat'' din adj. *i marrë* ,,nebun'' ; *mëngash* ,,stîngaci'' din subst. *mëngë* ,,mînecă'' < lat. *manica* ; *pirash* ,,bețiv, bețivan'' din adj. *i pirë* ,,beat'' (are nuanță peiorativă) ; *qelbash* ,,puroios'' din subst. *qelb* ,,puroi'' ; *thimash* ,,țap cenușiu'' din adj. *i thimë* ,,cărunt, cenușiu''.

B. Nume de agent derivate cu sufixul lărgit *-arash* : *dhëmbarash* ,,om cu dinții rari și strîmbi'' din subst. *dhëmb* ,,dinte'' ; *vjedharash* ,,hoțoman'' din verbul *vjedh* ,,a fura''.

C. Adjectivele derivate cu sufixul *-ash* indică însușiri fizice sau morale și se formează prin atașarea sufixului direct temei : *çalash* ,,schiop''

---

[1] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 50.

[2] G. Pascu, *Sufixele romînești*, București, 1916, p. 351.

[3] W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895, p. 563.

[4] Ecaterina Ionașcu, *Sufixele -ar și -aș la numele de agent*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă*, București, 1959, vol. I, p. 80.

[5] A. Graur, *op. cit.*, p. 86.

[6] Pornind de la culoarea neagră a corbului s-a format termenul *korbash* în care substantivul *korb* este folosit ca adjectiv pentru a indica culoarea neagră ; de asemenea *kuqash* ,,țap roșcat'' din adjectivul *i kuq* ,,roșu''. Cred că termenul *korbash* s-a format prin analogie cu *kuqash* sau invers.

din adj. *i çalë* „schiop"; *gjumash* „somnoros" din subst. *gjumë* „somn"; *kobash* „hoț" din subst. *kobë* „hoție, furt din casă". Cuvîntul *kobë* este slavul vechi кобь, sîrbă *коб*, bulgară *кобан*. Termenul *kobash*, neîntîlnit în celelalte limbi slave cu care a avut legături limba albaneză, trebuie să se fi creat în albaneză; *larash* „pestriț, vărgat" din verbul *laros* „a împestrița"; *lerash* „pătat, murdar" din subst. *lerë* „pată"; *mëngjërash* „stîngaci" din adj. *i mëngjër* „stîng"; *murgash* „murg, brun" din subst. *murg* „1) murg, brun și 2) călugăr; *puplash* „pufos, acoperit cu pene" din subst. *pupël-pupla* „pană"; *qyrrash* „mucos" din subst. *qyrra* „muci" < turc. *kir*; *rremash* „mincinos" din subst. plurale tantum *rreme* „minciuni"; *urtash* „deștept, înțelept" din adj. *i urtë* „deștept, cuminte" (are sens peiorativ).

Atît numele de agent cît și adjectivele se derivă din substantive (masculine sau feminine), adjective sau verbe.

V. Sufixul *-ec* din limba albaneză redă sufixul slav -ьць cu care s-au format nume de agent derivate din verbe, substantive diminutive masculine, numiri de animale mici și substantive corespunzătoare adjectivelor [1].

În limba romînă sufixul *-eț* formează substantive diminutive, nume de agent și adjective [2].

În limba albaneză sufixul *-ec* a pătruns prin termenii *kotec*, *memec* etc. a format unele nume de agent, puține substantive concrete și diminutive precum și adjective. De preferință s-a atașat temelor substantivale dar a format termeni noi și din teme verbale și adjectivale. Adeseori apare lărgit prin sufixele *-al*, *-ar* și *-av*.

A. 1) Substantive în general concrete, nume de agent și diminutive numai cu sufixul *ec*: *bishtec* „cosiță, codiță" din subst. *bisht* „coadă"; *burrec* „bărbat rău, fără valoare" din *burrë* „bărbat" (are sens depreciativ); *gardhec* „coșar pentru porumb" din subst. *gardh* „gard"; *kodrec* „colină mică" din subst. *kodër-kodri* „colină"; *korbec* „berbec, țap sau cîine negru" din subst. *korb* „corb". Ca și la *korbash* substantivul *korb* este folosit ca sinonim al adjectivului negru; *lidhurec* „legătură, fașă" din *i lidhur* participiul adjectivat al verbului *lidh* „a lega"; *shtypec* „pisălog, pilug" din verbul *shtyp* „a pisa, a oprima".

2. Substantive diminutive în general, derivate cu sufixul lărgit *-alec*: *bishtalec* „cosiță, codiță" din subst. *bisht* „coadă" (sinonim cu *bishtec*); *guralec* „pietricică" din subst. *gur* „piatră";

B. Adjective care desemnează pe posesorul unei calități prin excelență. Acestea sînt derivate din substantive, adjective sau verbe, de preferință cu sufix lărgit: *hundec* „cu nasul mare" și figurativ „mîndru" din subst. *hundë* „nas"; *-alec barkalec* „pîntecos" din subst. *bark* „pîntece"; *shkurtalec* „mărunțel, scurtuț" din adj. *i shkurtër* „scurt" < lat. *excurtus*; *-arec plakarec* „ofilit, om zbîrcit de bătrînețe" din adj. *plak* „bătrîn"; *-avec grindavec* „certăreț" din verbul *grindem* „a se certa"; *mburravec* „mîndru" din verbul *mburrem* „a se mîndri".

[1] A. Vaillant, *op. cit.*, p. 197.
[2] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 52.

VI. Sufixul *-icë* redă sufixul slav vechi -ница care forma : diminutive de la substantive feminine, substantive corespunzătoare unor adjective și denumiri de persoane de genul feminin [1].

În limba romînă formează nume feminine și diminutive feminine [2].

În limba albaneză sufixul *-icë* a format substantive feminine de la masculine, diverse substantive concrete sau abstracte și diminutive. Multe cuvinte derivate cu acest sufix au fost împrumutate gata formate din slava veche, din limba sîrbă sau bulgară. La nici un alt sufix nu se păstrează atîția din termenii slavi care au introdus sufixul ; aceștia au fost împrumutați în limba albaneză cu sensul din limbile în care s-au creat dar cu accentul fix pe penultima silabă. Iată de pildă unele din substantivele slave care au introdus sufixul : *kralicë* „soția craiului" < sl. vechi кралица ; *kukavicë* „cuc" < sl. vechi коукавица ; *lubenicë* „pepene verde" < sîrbă *лубеница* ; *pijavicë* „lipitoare" < sl. vechi пиıавица ; *teslicë* „secure" < sl. vechi тєслица ; *ulicë* „ulicioară" < bulg. și sîrb. *улица* etc. etc.

Ulterior, sufixul a devenit derivativ independent în limba albaneză și a format termeni noi atașîndu-se direct temelor slave, albaneze, latine, grecești, turcești sau italiene. A format cuvinte noi din substantive, adjective, verbe, adverbe și numerale și anume :

1. Femininul unor substantive masculine : *gomaricë* „măgăriță" din subst. *gomar* „măgar" < gr. γομάρι ; *magjistricë* „vrăjitoare" din subst. *magjistar* „vrăjitor" < lat. *magister* ; *terzicë* „croitoreasă" din subst. *terzi* „croitor" < turc. *terzi*.

2. Substantive concrete din diverse domenii : *boticë* „pămînt argilos" din subst. *botë* „1. pămînt 2. lume" ; *gjëricë* „piață" din adj. *i gjërë* „larg" ; *guricë* „teren acoperit de pietre" din subst. *gur* „piatră" ; *mbulicë* „vălul cu care își acoperă femeile fața, acoperămînt" din verbul *mbuloj* ; *ngushticë* „1. strîmtoare 2. fig. anangie, situație grea" din adj. *i ngushtë* „îngust" < lat. *angustus* ; *paricë* „matcă, regina albinelor" din num. ordinal *e para* „prima" ; *thekëirrcë* „pîine prăjită" din verbul *thekërroj* „a prăji" ; *tulicë* „bucată de carne fără oase" din subst. *tul* „carne fără oase" ; *venicë* „teasc" din subst. *venë* „vin" ; *vjolicë* „violetă" din subst. *violë* „violetă" < lat. *viola*.

3. Substantive abstracte : *pakicë* „minoritate" din adverbul *pak* „puțin" ; *shumicë* „majoritate" din adverbul *shumë* „mult" ; *tepëricë* „prisos, surplus, excedent" din adverbul *tepër* „mult, mai mult" ; *verbëricë* orbire" din adj. *i verbër* „orb". Este singurul exemplu care denumește o acțiune.

4. Substantive diminutive : *arnicë* „peticuț" din subst. *arnë* „petic" ; *lundricë* „luntricică" din subst. *lundër-lundra* „luntre" < lat. *lunter* ; *ngarkicë* „încărcătură mică, povară mică" din verbul *ngarkoj* „a încărca" < ital. *incaricare* ; *petkicë* „hăinuță" din subst. *petk* „veșmînt, haină" ; *rrugicë* „străduță" din subst. *rrugë* „drum" < ital. veche *ruga* ; *sakicë* „secure mică" din subst. *sakë* „secure" ; *udhicë* „drumuleț, potecuță" din subst. *udhë* „drum".

[1] A. Vaillant, *op. cit.*, p. 198.
[2] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 53.

Termenii formaţi cu sufixul *-icë* sînt derivaţi în primul rînd din substantive. Astfel femininul unor substantive masculine este format din substantive masculine în timp ce substantivele concrete şi diminutivele sînt derivate din substantive feminine (cu rare excepţii). Substantivele abstracte sînt derivate în primul rînd din adverbe iar un număr redus de cuvinte sînt formate din verbe şi adjective.

VII. Sufixul *-ik* este foarte puţin productiv, se ataşează direct temei formînd cîteva substantive şi adjective. Sufixul -никъ din slava veche a format substantive masculine : златникъ[1]. În limba romînă sufixul slav *-ic* a format substantive diminutivale din substantive şi adjective [2]. În albaneză, ca şi în slava veche este mult mai productiv sufixul lărgit -ьникъ care a dat *-nik.*

Substantive formate cu sufixul *-ik* : *balik* „cîine cu o pată albă" din subst. *bal* „cîine cu o pată albă" ; *gardhik* „gărduţ" din subst. *gardh* „gard" ; *korrik* „iulie" din verbul *kor* „a secera".

Adjective derivate cu sufixul *-ik* : *baltik* „(teren) mlăştinos" din subst. *baltë* „baltă" ; *çapik* „îndărătnic" din subst. *çap* „pas" ; *jetik* „vital" din subst. *jetë* „viaţă" < lat. *aetas* ; *rrasik* „neted, bătătorit" din subst. *rrasë* „lespede".

VIII. Sufixul *-inë* foarte productiv, a format numeroase substantive feminine derivate din substantive, adjective şi verbe. Cu foarte puţine excepţii, în care se formează un sufix lărgit, *-inë* se ataşează direct temei primitivului care putea fi de origină albaneză, slavă, turcă sau latină.

Sufixul -ина din slava veche era un sufix productiv cu valoare semantică foarte puţin definită [3]. În limba romînă *-ină* formează : substantive diminutive, substantive care arată numele unui loc, colective, nume de plante etc. [4]. În albaneză a pătruns prin termeni ca : *lendinë* „pajişte" < sl. veche лѧдина, *bashtinë* „teren cultivat de o familie" < sl. veche баштина, *stërvinë* „mortăciune, cadavru" < sîrb *стрвина* etc.

Simţit ca derivativ, sufixul a avut o largă răspîndire, a format şi formează numeroşi termeni noi care se pot grupa astfel : *a*) substantive care indică un loc caracterizat printr-o însuşire dominantă, *b*) substantive abstracte, *c*) substantive concrete, *d*) diminutive şi *e*) colective.

a) substantive care indică un loc caracterizat printr-o însuşire dominantă : *baltinë* „teren mlăştinos, băltoacă" din subst. *baltë* „baltă" ; *djerrinë* „teren necultivat" din subst. *djerr* „teren necultivat" < turc. *diyar* ; între *djerr* şi derivatul *djerrinë* nu există deosebire ; *gurinë* „teren acoperit de pietre" din subst. *gur* „piatră" ; *hiesinë* „teren umbrit" din verbul *hiesoj* „a umbri" ; *përcëllinë* „livadă sau pădure arsă" din verbul *përcëlloj* „a arde, a aprinde" ; *rrafshinë* „teren întins şi neted" din subst. *rrafsh* „şes, cîmpie" ; *thellinë* „teren adînc" din adj. *i thellë* „adînc" ;

---

[1] A. Vaillant, *op. cit.*, p. 198.
[2] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 52.
[3] A. Meillet, *op. cit.*, p. 450 şi A. Vaillant, *op. cit.*, p. 196.
[4] G. Pascu, *Sufixele romîneşti*, Bucureşti, 1916, p. 207—208.

zallinë „teren acoperit de pietriș" din subst. *zall* „pietriș"; *zhurinë* „teren acoperit de pietrișul adus de un rîu revărsat" din subst. *zhur* „pietriș".
În această categorie se cuprind cîțiva termeni derivați cu sufix lărgit: cu *-ol-* *gorgolinë* „teren sărac, neproductiv" din subst. *gorgë* „teren în formă de groapă"; cu *-ov-* *baltovinë* „teren mlăștinos, băltoacă" din subst. *baltë* „baltă"; *batakovinë* „teren mlăștinos" din subst. *batak* „mlaștină" < turc *batak* [1].

b) substantivele abstracte sînt derivate în primul rînd din adjective sau participii adjectivate apoi din substantive și verbe: *dobësinë* „slăbiciune" din verbul *dobësoj* „a slăbi"; *egërsinë* „sălbăticiune, animal sălbatec" din subst. *egërsi* „sălbăticiune"; *idhtinë* „amărăciune" din adj. *i idhët* „amar"; *lagështinë* „umiditate" din adj. *i lagësht* „umed"; *nxehtësinë* „căldură" din subst. *nxehtësi* „căldură"; *randësinë* „greutate, dificultate" din subst. *randësi* „greutate"; *shamtinë* „suspin" din verbul *shamtij* „a suspina"; *shëmtinë* „urîciune" din verbul *shëmtoj* „a urîți"; *shkretinë* „pustietate" din adj. *i shkretë* „pustiu"; *thatinë* „secetă, uscăciune" din adj. *i thatë* „uscat".

c) substantive concrete: *gërminë* „prăpastie" din verbul *gërmoj* „a săpa"; *godinë* „clădire, construcție" din verbul *godit* „a construi" < sl. vechi годити; *greminë* „prăpastie" din verbul *gremis* „a săpa"; *kaltërinë* „coclеală" din adj. *i kaltër* „albastru"; *kurtinë* „curte, loc împrejurul casei" din subst. *kurt* „curte" < lat. **curtis*; *shëllinë* „saramură" din verbul *shëllij* „a săra".

d) diminutivele sînt derivate din substantive de genul feminin: *kodrinë* „colină mică" din subst. *kodër* „codru" < lat. **quodrum*; *rruginë* „potecă, drumeag, coridor" din subst. *rrugë* „drum"; *skutinë* „scutec mic, șorțuleț" din subst. *skutë* „scutec, șorț" < bulg. *скут* [2]; *shkallinë* „scăriță" din subst. *shkallë* „scară" < lat. *scala*.

e) substantive colective: *hekurçinë* „resturi de fier"; *hekur* „fier" derivat cu sufixul lărgit cu *-ç-*; *plehurinë* „prăfărie, gunoi" din subst. *plehur* „praf".

IX. Sufixul *-ishte* redă pe -иште productiv în limba slavă veche în care a format substantive de genul neutru care desemnau locul în care se întîmplă o acțiune sau se află ceva [3]. În limba romînă cu sufixul slav *-iște* s-au format substantive de genul feminin care arată: locul pe care se află o plantație, locul pe care se exercită o acțiune, o meserie, adăpost pentru animale, nume de plante etc. [4]. În limba albaneză sufixul *-ishte* are o foarte largă răspîndire și a derivat numeroși termeni din teme albaneze, latine, slave, italienești, grecești și turcești. În limba albaneză nu se mai păstrează decît puțini din termenii slavi care au introdus sufixul ca

---

[1] Sufixul *-ov* în cazul *ballovinë* servește doar la lărgirea temei fără a schimba sensul cuvîntului care este sinonim cu *baltinë*.

[2] În limba sîrbă *скутник* este format cu sufixul *-nik*; termenul *skutinë* este deci derivat în albaneză din elemente slave.

[3] A. Meillet, *op. cit.*, t. II, p. 350.

[4] G. Pascu, *op. cit.*, p. 250–254.

de pildă *selishte* „seliște" dar este evident că *-ishte* a dezvoltat sensuri noi față de cele fundamentale din slavă.

O dată împămîntenit în limba albaneză, sufixul a devenit element liber cu posibilitatea de a forma numeroase derivate fără a fi întîmpinat concurența vreunui alt sufix care să formeze termeni cu același sens sau sens apropiat. *-ishte* s-a atașat direct temei, în general substantivale. Pe lîngă substantivele feminine, în limba albaneză sînt și cîteva adjective derivate cu acest sufix. Substantivele desemnează în primul rînd variate feluri de păduri și plantații, diferite culturi sau plante precum și locul în care se află sau s-a aflat ceva, locul în care se exercită o meserie, substantive care indică un loc caracterizat printr-o însușire dominantă (în care caz prezintă o oarecare concurență cu una din funcțiile sufixului *-inë*) și cîteva substantive concrete din diverse domenii.

A. *Substantive care denumesc locul pe care se află o plantație.* Sufixul a fost atît de productiv în acest domeniu încît aproape că nu există specie de copaci, pomi fructiferi sau alte culturi care să crească sau să se cultive în Albania de la care să nu se fi format un derivat în *-ishte*. Primitivul este un arbore, pom sau plantă iar derivatul indică pădurea, plantația sau cultura respectivă.

a) *păduri*: *ahishte* „pădure de fag" din subst. *ah* „fag"; *artishte* „pădure de pini" din subst. *arti* „pin"; *dardhishte* „pădure de peri sălbatici" din subst. *dardhë* „pară și păr sălbatic"; *plepishte* „pădure de plopi" din subst. *plep* „plop" < lat. **ploppus*; *pyllishte* „loc de pădure" din subst. *pyll* „pădure"; *qarrishte* „pădure de cer" din subst. *qarr* „cer" < lat. *cerrus*; *rrapishte* „pădure de paltini" din subst. *rrap* „paltin; *selvishte* „pădure de chiparoși" din subst. *selvi* „chiparos" < turc. *selvi*; *shelgjiste* „luncă cu sălcii" din subst. *shelk-shelgu* „salcie" < lat. *salix-salicis*; *shparthishte* „pădure de stejari" din subst. *shparth* „stejar"; *verrishte* „pădure de anini" din subst. *verr* „anin"; *vgjenishte* „pădure de pini" din subst. *vgje* artic. *vgjeni* „pin".

b) plantații, livezi și păduri de pomi fructiferi: *limonishte* „pădure de lămîi" din subst. *limon* „lămîi" < gr. λεμόνι; *mollishte* „livadă de meri" din subst. *mollë* „măr" < lat. *melum*; *pemishte* „livadă cu diferiți pomi fructiferi" din subst. *pemë* „pom" < lat. *pomus*; *portokallishte* „livadă de portocali" din subst. *portokall* „portocală" < gr. πορτοκάλλι; *rrallishte* „pepinieră" din adj. *i rrallë* „rar" (compară cu romînescul *rariște*); *ullishte* „pădure de măslini" din subst. *ulli* „măslin" < lat. *oliva*.

c) diferite alte culturi: *bathisthe* „teren cultivat cu bob" din subst. *bathë* „bob"; *duhanishte* „teren cultivat cu tutun" din subst. *duhan* „tutun"; *elberishte* „teren cultivat cu orz" din subst. *elp-elbi* „orz"; *fidanishte* „pepinieră" din subst. *fidan* „răsad" < turc. *fidan*; *kallamishte* și *kallëmishte* „teren cultivat cu trestie de zahăr" variante fonetice ca și subst. *kallam* și *kallëm* „trestie de zahăr" < turc. *kalem*; *lakrishte* „teren cultivat cu varză sau cu legume în general" din subst. *lakër-lakra* „varză, legumă"; *sulishte* „teren cultivat cu o plantă de furaj asemănătoare lintei" din subst. *sulë* < ital. *sullaio*; *shelqishte* „pepenărie, bostănărie" din subst. *shelqi* „pepene"; *trëndafilishte* „teren cultivat cu tranda-

firi" din subst. *trëndafil* „trandafir" < neogr. τριαντάφυλλον; *thjerishte* „teren cultivat cu linte" din subst. *thjerë* „linte".

d) nume de plante: *barishte* „legume, verdețuri" din subst. *bar* „iarbă, legumă, zarzavat"; *gjelbërishte* „verdețuri, legume" din adj. *i gjelbër* „verde"; *uthullishte* „măcriș" din subst. *uthull* „oțet".

B. *Substantive care indică locul în care se află sau s-a aflat ceva*: *drunishte* „locul pe care se află trunchi de copaci" din subst. *dru-druni* „copac"; *murishte* „teren în care se găsesc dărâmături, ruine" din subst. *mur* „perete" < ital. *muro*; *plehishte* „locul în care se țin gunoaiele" din subst. *pleh* „gunoi"; *varrishte* „cimitir" din subst. *varr* „mormînt". Calc după slavul гробиште.

C. *Substantive care indică locul în care se exercită o acțiune sau o meserie*: *hekurishte* „fierărie" din subst. *hekur* „fier"; *punishte* „loc de muncă (în general)" din subst. *punë* „muncă, treabă".

D. *Substantive care indică un loc caracterizat printr-o însușire dominantă*: *djerrishte* „teren necultivat, pîrloagă" din subst. *djerr* „teren necultivat" < turc. *diyar*; *gurishte* „teren acoperit de pietre" din subst. *gur* „piatră"; *kreishte* „vîrf de munte" din subst. *kre* „cap, vîrf"; *kuqishte* „teren format din pămînt roșu amestecat cu pietre" din adj. *i kuq* „roșu"; *lirishte* „poiană, loc deschis" din adj. *i lirë* „liber" < lat. *liber*; *malishte* „loc muntos" din subst. *mal* „munte"; *notishte* „teren umed, locul de unde izvorăște un pîrîu" din subst. *noti* „umezeală"; *sohishte* „loc umbrit" din subst. *sohi* „loc umbrit"; *zhurishte* „teren acoperit de pietrișul adus de un rîu revărsat" din subst. *zhur* „pietriș".

Funcția de a indica un loc caracterizat printr-o însușire dominantă este o creație albaneză dar aceasta nu se suprapune funcției sufixului *-inë* decît pentru anumite noțiuni. Astfel *-ishte* concurează pe *-inë* numai la termenii: *djerrishte-djerrinë*, *gurishte-gurinë* și *zhurishte-zhurinë* care se prezintă ca dublete pentru a reda aceeași noțiune.

E. *Substantive concrete și colective*: *arnishte* „vechitură care se folosește pentru petice" din subst. *arnë* „petic"; *dimnishte* „pășune, fîn" din subst. *dimër-dimni* „iarnă"; *lëmishte* „surcele, praf, gunoi" din subst. *lëmë* „arie"; *verrishte* „pășune de iarnă, fîn" din subst. *verri* „pășune de iarnă, fîn"; *miellishte* „alimente făinoase" din subst. *miell* „făină".

F. *Substantive diminutive.* I. D. Sheperi [1] afirmă că în unele regiuni din Albania sufixul *-ishte* are și funcție diminutivală în derivate ca: *misërishte* și *kallamishte* fără a preciza despre care regiuni este vorba. Se poate însă presupune că funcția diminutivală, proprie limbii albaneze, a rămas ca un fenomen dialectal fără mare importanță de vreme ce în limba literară nu se întîlnesc decît următoarele două exemple trecute în dicționar [2]: *gardhiste* „gărduleț" din subst. *gardh* „gard"; *kadishte* „putinică" din subst. *kadë* „putină" < sl. vechi кадь.

La marea majoritate a derivatelor formate cu sufixul *-ishte* s-a păstrat și primitivul al cărui sens este în strînsă legătură cu al derivatului. Cu patru excepții la care derivarea s-a făcut din adjective: *kuqishte*, *gjelbërishte*, *lirishte* și *rralishte*, toți ceilalți termeni sînt formați

---

[1] I. D. Sheperi, *Gramatika dhe sindaksa e gjuhës shqipe*, Vlorë, 1927, p. 132.

[2] Vezi, *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tirana, 1954, dicționar editat de Institutul de științe.

din substantive, în cea mai mare parte comune indiferent de genul primitivului. Ni se pare că sufixul *-ishte* este mai productiv în albaneză decît în sîrbă și bulgară pentru a desemna anumite culturi.

X. Sufixul *-kë* din albaneză este tot de origine slavă ca și sufixul *-că* din limba romînă cu care se derivă femininul unor substantive masculine, substantive feminine desemnînd naționalitatea, locul de origine și diminutive. În slava veche -ькა a format diminutive și substantive feminine indicînd naționalitatea, locul de origine [1]. În limba albaneză sufixul *-kë* productiv a format numeroase derivate din rădăcini albaneze, latine, turcești, grecești și slave dar majoritatea lor sînt sărace în sensuri. Cu sufixul *-kë* s-au format diminutive, femininul unor substantive care desemnează ocupația sau starea socială, naționalitatea sau locul de origine, nume de acțiuni și femininul unor adjective.

A. Substantive diminutive derivate din substantive feminine. Caracteristic este faptul că vocalele finale *-e* sau *-ë* cad înaintea sufixului *-kë* : *copkë* „bucățică" din subst. *copë* „bucată" < turc *çöp*; *çupkë* „fetiță" din subst. *çupë* „fată"; *koqkë* „bobiță" din subst. *koqe* „bob"; *mbeskë* „nepoțică" din subst. *mbesë* „nepoată"; *penxherkë* „ferestruică" din subst. *penxhere* „fereastră" < turc *pençere*; *tenxherkë* „crăticioară" din subst. *tenxhere* „cratiță" < turc *tençere*; *tufkë* „buchețel" din subst. *tufë* „buchet" < lat. *tufa*; *zilkë* „clopoțel" din subst. *zile* „clopot" < turc. *zil*; *zojushkë* „domnișorică" din subst. *zojushe* „domnișoară"; *zhapkë* „broscuță" din subst. *zhabë* „broască" < sl. vechi жаба.

B. Diminutive derivate din substantive masculine. Deși în general derivatele sînt de același gen cu primitivele, în limba albaneză sufixul *-kë* se abate de la această regulă și se atașează unui număr destul de mare de substantive masculine terminate în consoană, formînd diminutive feminine :

anxharkë și varianta fonetică cu păstrarea lui *h* *hanxharkë* „cuțitaș" din subst. *anxhar* și *hanxhar* „cuțit, satîr" < turc *hançer*; *bilbilke* „1. privighetoare mică 2. fluieraș" din subst. *bilbil* 1. privighetoare 2. fluier < turc *bülbül*; *dyqankë* „prăvălioară" din subst. *dyqan* „prăvălie" < turc *dukjan*; *jorgankë* „plăpumioară" din subst. *jorgan* „plapumă" < turc *yorgan*; *kazankë* „căzănel" din subst. *kazan* „cazan" < turc *kazan*; *peshqirkë* „șorțuleț" din subst. *peshqir* „șorț" < turc *peskir*; *qilimkë* „covoraș" din subst. *qilim* „covor" < turc *kilim*; *sepetkë* „cufăraș" din subst. *sepet* „cufăr" < turc *sepet*; *tefterkë* „carnețel" din subst. *tefter* „caiet, carnet" < turc *defter*; *tigankë* „tigăiță" din subst. *tigan* „tigaie" < neogrec τιγάνι.

Funcția diminutivală a sufixului *-kë* este funcția principală în limba albaneză. Aceasta nu este concurată și nu se suprapune funcției diminutivale a altor sufixe ca de pildă *-icë* care este mult mai puțin productiv în calitate de sufix diminutival. De la unul și același primitiv nu se pot forma doi termeni diminutivi derivați cu sufixe diferite. De pildă de la substantivul *çupë* există numai diminutivul *çupkë* precum de la *dyqan* nu există decît diminutivul *dyqankë* spre deosebire de limba romînă în care coexistă termenii *fetiță* și *fetișoară* sau *prăvălioară* și *prăvăliuță* etc. Sufixul *-kë* s-a atașat unui mare număr de termeni turcești.

[1] A. M. Selișcev, *Старославянский язык*, t. II, p. 60; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 50.

C. Cu sufixul *-kë* se formează femininul cîtorva substantive masculine care indică ocupația sau starea socială: *çobankë* „păstoriță” din subst. *çoban* „păstor” < turc *çoban*; *hyzmeqarkë* „slugă, servitoare” din subst. *hyzmeqar* „slugă, servitor” < turc *hizmetkâr*; *ropkë* „roabă” din subst. *rob* „rob” < sl. vechi робъ varianta lui рабъ [1].

D. Substantive feminine care desemnează naționalitatea sau locul de origine. Deși K. Cipo [2] le consideră ca forme dialectale, care coexistă alături de formele literare derivate cu sufixul *-e*, totuși le înregistrez pentru motivul că adeseori se găsesc folosite în lucrări literare în care în general se evită elementele dialectale *dardharkë* „locuitoare a satului Dardha” din subst. *dardhar*; *drenovarkë* „locuitoare a satului Drenova” din subst. *drenovar*; *evgjitkë* „țigancă” din subst. *evgjit* „țigan”; *fshatarkë* „săteancă” din subst. *fshatar* „sătean”; *korçarkë* „locuitoare a orașului *Korçë* din subst. *korçar*; *mborjarkë* „locuitoare a localității *Mborje* din subst. *mborjar*; *qytetarkë* „orășancă” din subst. *qytetar* „orășean”; *rumunkë* „romîncă” din subst. *rumun* „romîn” etc.

Prin analogie cu femininul unor substantive, s-a format și femininul unor adjective (care sînt considerate tot ca forme dialectale) și ca și în limba romînă adesea sînt substantivate: *dembelkë* „leneșă” din adj. *dembel* „leneș”; < turc *tembel*; *llafazankë* „vorbăreață” din adj. *llafazan* „vorbăreț” < turc *lâf*; *nemeckë* „mută” din adj. *nemec* „mut” < sl. vechi нѣмьць; *topallkë* „șchioapă” din adj. *topall* „șchiop” < turc *topal*; *zengjinkë* „bogată” din adj. *zengjin* „bogat” > turc *zengin*.

E. Cu sufixul *-kë*, printr-o funcție proprie limbii albaneze, s-au derivat cîteva substantive postverbale abstracte, nume de acțiuni: *dhelkë* „alintare” din verbul *dhel* „a alinta”; *puthkë* „sărutare” din verbul *puth* „a săruta”; *pyetkë* „întrebare” din verbul *pyes-pyeta* „a întreba”; *shitkë* „vînzare” din verbul *shes-shita* „a vinde”; *zënkë* „încăierare” din verbul *ze* partic. *zënë* „a se încăiera”.

XI. În limba albaneză sufixul *-nik* care a pătruns prin termeni ca *vërsnik* < bulg. *врстник* derivă substantive A. nume de agent în sensul larg al cuvîntului, B. diverse substantive concrete și C. adjective formate atît din teme substantivale cît și adjectivale și verbale. Sufixul *-nik* în unele cazuri se atașează direct temei, iar în altele este precedat de vocala de legătură *-a-*.

În slava veche sufixul -ьникъ sufix lărgit format din -ьнъ + -икъ considerat ca sufix autonom a derivat îndeosebi nume de agent și instrument [3]. În limba romînă sufixul *-nic* a format adjective din care unele au fost substantive [4].

---

[1] Dacă pentru *çobankë* nu se folosește decît termenul derivat cu sufixul *-kë*, în celelalte două cazuri limba literară preferă formele *hyzmeqare* și *robëreshë* derivate cu alte sufixe respectiv *-e* și *-eshë*.

[2] K. Cipo, *Gramatika e gjuhës shqipe*, Tirana, 1949, p. 50.

[3] A. Vaillant, *op. cit.*, p. 198.

[4] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 53.

A. *besnik* „credincios" din subst. *besë* „credință"; *fisnik* „nobil, din familie aristocrată" din subst. *fis* „neam, trib" < gr. φυσις; *lypanik* „cerșetor" din verbul *lyp-lypa* „a cerși, a cere"; *qelbanik* „puroios, murdar" din verbul *qelb-qelba* „a supura"; *thatanik* „uscăţiv, slăbuţ" din adj. *i thatë* „uscat"; *zgjebanik* „rîios" din subst. *zgjebe* „rîie" < lat. *scabia*.

Termenul *lypanik* este concurat de *lypës* și de *lyparak* derivat cu sufixul *-ak* precum *zgjebanik* este concurat de *zgjebarak* format tot cu sufixul *-ak* dar lărgit cu *-ar*.

B. Cu sufixul *-nik* s-au creat substantive concrete: *djathanik* „plăcintă cu brînză" din subst. *djathë* „brînză"; *drithnik* „hambar" din subst. *drithë* „cereală"; *leshnik* „cojoc" din subst. *lesh* „lînă"; *kripanik* „solniță" din subst. *kripë-kripa* „sare"; *petanik* „un fel de plăcintă cu multe foi" din *petë-peta* „foaie de plăcintă"; *uthullnik* „vasul în care se ține oțetul" din subst. *uthull* „oțet"; *vajnik* „bidon de untdelemn" din subst. *vaj* „untdelemn"; dar *kohënik* „contemporan" din subst. *kohë* „timp" este trecut în dicționar subst. și adj.

C. Cu sufixul *-nik* s-au format și adjective care arată însușirile unor obiecte sau însușirile fizice și morale ale unor oameni: *baltanik* (teren) „mlăștinos" din subst. *baltë* „baltă"; *gjalpanik* „untos" din subst. *gjalpë* „unt"; *mburranik* „lăudăros, arogant" din verb. *mburr* reflexiv *mburrem* „a (se) lăuda"; *prapanik* „retrograd" din adv. *prapa* „înapoi, în urmă"; *sojnik* „de familie (neam) bună" din subst. *soj* „neam" < turc *soy*; *trashanik* „grăsun, grosolan", din adj. *i trashë* „gras"; *thartanik* „acru, morocănos, ursuz" din adj. *i tarthë* „acru"; *verdhanik* „gălbejit, palid" din adj. *i verdhë* „galben, palid" < lat. *viridis*.

Sufixul *-nik* formează în primul rînd derivate din substantive, apoi din adjective și rar din adverbe. În general primitivul este un cuvînt albanez spre deosebire de *-kë*, de pildă, care are preferință pentru cuvinte turcești.

XII. Sufixul *-ok* din albaneză redă sufixul slav vechi -окъ (-ъкъ, -ькъ) cu care se derivau adjective [1] și despre care Meillet precizează că nu servește decît la lărgirea temelor deja existente [2]. În dacoromînă *-og* formează substantive și adjective cu sens peiorativ [3]. În limba albaneză sufixul *-ok* este puțin productiv și a derivat substantive masculine și adjective.

A. Substantive: *çalok* „șchiop" derivat din adj. *i çalë* „șchiop" este nume de agent care indică pe purtătorul unei calități (are sens peiorativ) este trecut în dicționar și ca adjectiv; *çapok* „fluierul piciorului" din subst. *çap* „pas"; *mbërdhok* „băiețaș" din adverbul *mbërdhe* „pe jos" este un diminutiv; *malok* „muntean" derivat din subst. *mal* „munte" desemnează locul de origine dar are sens peiorativ redînd în același timp ideea de nepriceput și necivilizat.

B. Adjective derivate cu sufixul *-ok*; *gjatok* „lunguieț" din adj. *i gjatë* „lung"; *majmok* „grăsun" din adj. *i majmë* gras < turc *may* (are sens peiorativ).

[1] A. Vaillant, *op. cit.*, p. 200.
[2] A. Meillet, *op. cit.*, p. 324.
[3] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 54.

Sufixul *-ok* se atașează direct primitivului care este în primul rînd un adjectiv, apoi substantiv sau adverb.

XIII. Sufixul *-osh* din limba albaneză a fost productiv și a derivat : puține nume de agent în sensul larg al cuvîntului, cîteva substantive masculine concrete și un număr mai mare de adjective. Spre deosebire de limba romînă în care sufixul *-oș* este neaccentuat, în albaneză accentul cade tocmai pe sufix. Sufixul *-osh* s-a atașat direct rădăcinii, indiferent de ce origine este, fără a forma sufixe lărgite. Cele mai multe derivate sînt formate din adjective, apoi în ordine descrescîndă din substantive și verbe. Din termenii slavi derivați cu sufixul acesta în albaneză se păstrează doar substantivul *kokosh* „cocoș".

Sufixul *-oș* din limba romînă a format substantive și adjective și este în strînsă legătură cu sufixele *-aș* și *-uș* [1].

Cu sufixul *-osh* în limba albaneză s-au derivat :

A. Nume de agent în sensul larg al cuvîntului : *balosh* „cal bălan" din adj. *i balë* „animal cu o pată albă pe frunte" din adjectivul slav бѣлъ „alb" ; *djalosh* „băiețandru, flăcăiaș" din subst. *djalë* „băiat" ; *mjekrosh* „om cu barba mare" din subst. *mjekër-mjekra* „barbă" ; *plakosh* „bătrînel, om bătrîn" din subst. *plak* „bătrîn" ; *trimosh* „băiat tînăr, voinic, viteaz" din subst. *trim* „viteaz".

B. Substantive concrete : *follosh* „cuib, adăpost" din subst. *folé* „cuib" < gr. φωλεά ; *krahosh* „raniță, rucsac" din subst. *krah* „umăr" ; *varrosh*, „mormînt mare" din subst. *varr* „mormînt".

C. Adjectivele derivate cu sufixul *-osh* pot fi grupate în două categorii ținînd seama de primitivul din care sînt derivate. 1) Adjective derivate din adjective (arată însușiri fizice) și 2) derivate din substantive și verbe :

1) *bardhosh* „alburiu, albicios" din adj. *i bardhë* „alb" ; *blerosh* „verde" din adj. *i blertë* (tema *bler*) „verde" ; *bukurosh* „frumușel" din adj. *i bukur* „frumos" ; *gjanosh* „lat în spate" din adj. *i gjanë* „lat" ; *gjatosh* „lunguieț" din adj. *i gjatë* „lung" ; *madhosh* „măricel" din adj. *i madh* „mare" ; *mëngjërosh* „stîngaci" din adj. *i mëngjër* „stîng" ; *randosh* „(om) gras și greoi, grăsun" din adj. *i randë* „greu" ; *riosh* „tinerel" din adj. *i ri* „tînăr, nou" ; *thartosh* „cam acru, acrișor" din adj. *i thartë* „acru" ; *vangosh* „sașiu" din adj. *i vangët* „strîmb, sașiu" ; *verdhosh* „palid, galben" din adj. *i verdhë* „galben" < lat. *viridis* ; *ziosh* „negricios, brunet" din adj. *i zi* „negru".

2) Adjective derivate din substantive și verbe : *gushosh* „gușat" din subst. *gushë* „gușă" < lat. *geusiae* ; *larosh* „pestriț, vărgat" din verbul *laroj* și *laros* „a împestrița" ; *qikëlosh* „cu vîrf, țuguiat" din subst. *qikël* „vîrf" ; *sylarosh* „ceacîr" termen compus din subst. *sy* „ochi" și adj. *larosh*.

În concluzie vom încerca să arătăm că unele din aceste adjective au fost mai înainte substantive nume de agent în sensul larg al cuvîntului care desemnau persoana după o anumită însușire dominantă.

---

[1] G. Pascu, *op. cit.*, p. 342–343.

XIV. Sufixul *-ush* din albaneză corespunde sufixului *-uș* care în limba romînă formează diminutive din substantive [1].

În ceea ce privește originea sufixului *-uș* din romînă (care este în legătură cu sufixele *-ash*, *-osh* și *-ush* din albaneză) trebuie arătat că a format obiectul mai multor cercetări lingvistice și pentru explicare s-au propus mai multe soluții. Unii cercetători (S. Pușcariu și G. Pascu) îl consideră exclusiv de origine slavă, alții (Meyer-Lübke) îl consideră exclusiv de origine maghiară, alții (Densusianu și Loewe) consideră că ar fi vorba de două sufixe de origini diferite și cu roluri diferite.

Acad. Al. Graur arată că este greu de stabilit etimologia sufixelor romînești în consoana *-ș*. Bazîndu-se pe de o parte pe faptul că sufixele în consoana *-ș* nu se găsesc numai în romînă ci și în dialectele sud-dunărene, macedo-romînă și megleno-romînă, unde nu se pot explica prin influența maghiară, iar pe de altă parte pe faptul că funcția diminutivală din romînă și megleno-romînă nu poate fi explicată nici de maghiară nici de slavă, emite ipoteza că, cuvintele provenite din cele două surse indicate au întîlnit alte cuvinte cu același sufix a cărui proveniență era mai veche în romînă [2].

Stabilirea originii sufixelor *-ash*, *-osh* și *-ush* din albaneză întîmpină dificultăți și mai mari căci, dacă pentru limba romînă parțial originea maghiară este plauzibilă, deoarece nu se poate exclude o influență maghiară asupra limbii romîne și există și alte sufixe maghiare productive în limba romînă (de pildă : *-șag -șug*), în albaneză ca și în macedoromînă și meglenoromînă nu poate fi vorba de o influență maghiară directă.

După părerea noastră, pentru limbile sud-dunărene ar putea fi exclusă posibilitatea influenței maghiare și considerat că cea mai plauzibilă este ipoteza acad. Al. Graur, conform căreia trebuie admis un sufix de proveniență mai veche. La nordul Dunării peste acest sufix s-au suprapus atît influența maghiară cît și cea slavă iar la sud de Dunăre credem că numai influența slavă.

Sufixul *-ush* care s-a atașat direct temei (substantivale, adjectivale sau verbale) n-a fost prea productiv în limba albaneză în care a derivat puține substantive și adjective.

Substantivele (de altfel foarte puține la număr) sînt concrete sau diminutive. Așadar în albaneză, ca și în romînă, sufixul *-ush* are și funcție diminutivală care nu poate fi explicată din slavă sau din maghiară.

În ceea ce privește adjectivele, după părerea noastră cel puțin unele din ele, au fost mai înainte substantive care denumeau persoana după o anumită însușire dominantă, adeseori negativă, și ulterior au devenit adjective.

1. *a*) *Substantive diminutive* : *engjëllush* „îngeraș” din subst. *engjëll* „înger” < lat. *angelus* ; *kalush* „căluț” din subst. *kal* „cal” < lat. *caballus* ; *pitush* „pîinică” din subst. *pitë* „un fel de lipie, plăcintă”.

b) Nume de agent, în sensul larg al cuvîntului, formate după un subst. feminin : *llajush* „berbec negru” din subst. *llajë* „oaie neagră”.

c) *concrete* : *qimush* „zeghe, sarică” din subst. *qime* „fir de păr” ; *rabush* „răboj” este termenul sîrbesc *рабош*.

2. *Adjectivele*, ceva mai numeroase, arată particularități fizice, calități sau defecte : *bukurush* „frumușel” din adj. *i bukur* „frumos” ; *gjatush* „lunguieț, înălțuț” din adj. *i gjatë* „lung” ; *gjerush* „lat în spate” din adj. *i gjërë* „larg” ; *larush* „pestriț” din verbul *laroj* și *laros* „a împestrița” ; *sorrush* „cu pete negre pe față” din adj. *i sorrë* „negricios, brunet” ; *sylarush* „ceacîr” termen compus din subst. *sy* „ochi” și adj. *larush* ; *syrrush*

---

[1] A. Rosetti, *op. cit.*, p. 54.
[2] A. Graur, *op. cit.*, p. 86.

„cu ochii bulbucați" din subst. *sy-syri* „ochi"; *thatush* „uscățiv" din adj. *i thatë* „uscat"; *verdhush* „palid, gălbejit" din adj. *i verdhë* „galben" < lat. *viridis*.

★

Pentru a reda cît mai clar rolul acestor sufixe și aportul adus la îmbogățirea lexicului limbii albaneze, am prezentat un mare număr de derivate. Am lăsat deoparte neologismele, termenii internaționali și cuvintele străine împrumutate ca atare și care n-au legătură cu sufixele slave și n-am înregistrat decît cuvintele analizabile la care s-a păstrat și primitivul. Am ajuns la următoarele constatări:

1. Comparativ cu numărul de termeni creați pe teren albanez, în limba albaneză se păstrează un număr foarte restrîns din termenii slavi care au introdus sufixele enumerate (cu excepția termenilor derivați cu sufixul *-icë*); dar acei păstrați dovedesc că s-a împrumutat nu numai forma ci și conținutul, fără deosebiri semantice. Termenii albanezi formați cu sufixe slave, în linii mari, s-au încadrat sensurilor derivatelor împrumutate; în unele cazuri însă, au apărut și funcții noi, proprii limbii albaneze.

Acad. Al. Graur scrie următoarele despre rolul derivatelor: „Fiecare derivat creat și păstrat în limba poporului mărturisește despre munca vorbitorilor pentru a-și perfecționa și îmbogăți vorbirea, mărturisește despre frămîntarea elementului lexical în practica vieții, în activitatea de comunicare a gîndurilor între oameni [1].

2. Cercetînd comparativ sufixele de origine slavă care au intrat în limbile romînă și albaneză, am ajuns la concluzia că ambele limbi au luat din slavă aceleași sufixe în timp ce alte sufixe tot slave și foarte productive în slavă ca de pildă *-ostь*, *-ota* sau *-telь* n-au lăsat urme nici în romînă nici în albaneză. O explicație, cel puțin parțială, o constituie sinonimia sufixelor. De pildă: sufixului slav *-telь* care se adăuga temelor verbale, ambele limbi i-au preferat sufixul latin *-torius* în formații ca: *lucrător*, *muncitor* (rădăcină slavă și sufix latin) sau *punëtor*, *këngëtor* etc.

3. Considerăm că tot prin analogie morfologică se poate explica faptul că sufixul -ницє care în limbile slave de sud formează substantive de genul neutru, în limbile romînă și albaneză derivă substantive feminine (deși atît romîna cît și albaneza au genul neutru).

4. În albaneză derivarea este mai liberă decît în romînă deoarece de la aceeași temă, cu ajutorul sufixelor slave de care ne-am ocupat, s-au derivat cîte doi, trei iar uneori patru și cinci termeni cu sensuri foarte apropiate și arareori chiar identice ca de pildă: *gurinë* și *gurishte*; *kodrec* și *kodrinë*; *djerrinë* și *djerrishte*; *bukuran bukurosh* și *bukurush* sau *bardhok*, *bardhosh*, *bardhush*; *qelbaç*, *qelbash* și *qelbanik*; *vjedhacak* și *vjedharosh*; *qyrrak*, *qyrraman*, *qyrrash* și *qyrravec*; *verdhaç*, *verdhacak*, *verdhan*, *verdhosh* și *verdhush* etc. în timp ce în limba romînă cu greu se pot găsi derivate similare ca *mărunțiș* și *măruntuș*, *păiș* și *păiuș* [2].

În albaneză unul și același sufix nu se suprapune în întregime peste un altul ci corespunde numai anumitor noțiuni. Astfel *-ash* este concurat

[1] Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*, București, 1954, p. 46.

[2] G. Pascu, *op. cit.*, p. 367.

de *-osh* sau de *-ush* doar pentru unele cuvinte care se prezintă ca dublete ca de pildă : *bardhosh* și *bardhush*, *bukurosh* și *bukurush*, *gjatosh* și *gjatush*, *vengjërash* și *vengjërosh*, *verdhash* și *verdhush* etc.

Numai productivitatea sufixelor și modul liber de derivare poate explica apariția de termeni noi formați pe teritoriul albanez din rădăcini slave cu sufixe slave (termeni necunoscuți limbilor : slavă veche, sîrbă sau bulgară) ca de pildă : *kadishte* „putinică" alături de sl. vechi кадь și sîrb *kaga* ; *kobash* „hoțoman" alături de sl. vechi бобь sîrb *коб* și *кобан* ; *ropkë* „roabă" alături de рабъıни cu varianta ра-, ро- ; *shtrofak* și *strofkë* „adăpost, bîrlog" sl. vechi стропъ bulg. și sîrb. *cтрoп*, *shytan* alături de formele din bulg. și sîrbă *myт* sau *zhapkë* „broscuță" sl. vechi жаба, sîrb *жаба* și *жабица* iar bulg. *жабица* și *жабичка* etc.

Bine împămîntenite, sufixele au devenit foarte răspîndite, au fost simțite ca elemente libere, analizabile și ca atare și-au extins acțiunea formînd numeroase elemente noi, indiferent de originea primitivului : albaneză, latină, greacă sau italiană.

5. Sub influența derivării slave [1], în albaneză, apar sufixe lărgite formate din gruparea a două sufixe ca de pildă : *-acak*, *-anak*, *arak*, *-aman*, *-arash*, *-alec*, *-arec*, *-avec*, *-olinë*, *-ovinë* etc.

6. Majoritatea termenilor derivați cu aceste sufixe sînt nume de agent și adjective, iar numărul cel mai mic îl formează substantivele abstracte și numele de acțiuni.

În afară de faptul că au îmbogățit simțitor lexicul limbii albaneze și chiar fondul principal de cuvinte, unii din termenii derivați cu aceste sufixe ridică două probleme strîns legate între ele :

I, adjectivele lipsite de articol proclitic și *II*, raportul dintre numele de agent și adjectiv.

I. Una din caracteristicile adjectivului albanez, se poate spune chiar caracteristica principală, o formează articolul proclitic care variază după gen și număr și anume : *i* pentru masculin, *e* pentru feminin și *të* pentru neutru. De pildă masc. *i mirë* „bun" feminin *e mirë* „bună" și neutru *të mirë*. Chiar participiile devenite adjective primesc automat articol proclitic ca de pildă : *i mbetur* „rămas" din verbul *mbes-mbeta* „a rămîne", *i ngrënë* „care a mîncat" din verbul *ha* „a mînca", *i grisur* „rupt" din verbul *gris* „a rupe", *i zgjedhur*, „ales, selecționat" din verbul *zgjedh* „a alege".

Impresionați de această trăsătură specifică a adjectivului albanez, unii cercetători n-au sesizat sau au trecut cu vederea faptul că există și adjective lipsite de articol proclitic. Astfel G. Meyer scrie : „adjectivul atît în forma articulată cît și nearticulată este întotdeauna cu articol proclitic [2] ; de asemenea A. Dozon nu semnalează adjectivele fără articol proclitic ci scrie : „ceea ce îl (adjectivul) caracterizează înainte de toate este de a fi întotdeauna precedat de articol" [3]. Dr. Pekmezi nu pomenește despre adjectivele lipsite de articol proclitic dar referindu-se la raportul

[1] A. Meillet, *op. cit.*, p. 199.

[2] G. Meyer, *Kurzgefasste albanesische Grammatik*, Leipzig, 1888, p. 17.

[3] A. Dozon, *Manuel de la langue chkipe ou albanaise*, Paris, 1879, p. 205.

dintre adjective și adverbe precizează că: „Fără articol, adjectivele sînt adverbe" [1]. Afirmația aceasta, total valabilă pentru stabilirea raportului dintre adjectivele cu articol proclitic și adverbe ca în exemplele: *i(e) mirë* „bun", *i(e) bukur* „frumos", *i(e) ashpër* „aspru" față de adverbele *mirë* „bine", *bukur* „frumos", *ashpër* „aspru" etc. nu are legătură cu problema adjectivelor cu articol proclitic.

G. Weigand a scos în evidență această categorie de adjective precizînd că „adjectivele de origine străină, cele compuse ca și acelea care de fapt sînt substantive sau participii (în cazul în care n-au devenit adjective) nu primesc articol proclitic" și dă ca exemple: *plak*, *fatmir*, *fatlig*, *bestar* etc. [2]. Acestei afirmații este necesar să i se facă unele precizări și completări asupra cărora voi reveni puțin mai jos (vezi punctele A—C).

M. Lambertz aduce un aport serios și stabilește criteriile conform cărora se determină adjectivele care se folosesc fără articol prepozitiv și anume:

A) compusele ca: *zemërbardhë*, *kryenalt*, *faqe-bardhë*, *kokëtrashë* etc.

B) adjectivele în *-ak*, *-ik*, *-uk*, *-ok*, *-ar*, *-aq*, *-ac*, *-osh*, *-an* și dă unele exemple ca: *dimnak*, *zemrak*, *frikacak*, *pasanik*, *fisnik*, *vjeshtuk*, *bardhok*, *shqiptar*, *harraq*, *bardhosh*, *vogelosh*, *trashaman* etc. [3].

La cele stabilite de G. Weigand și M. Lambertz se pot face următoarele precizări:

1. Expresia „adjective străine" este largă și, precum vom vedea mai jos, corespunde numai în parte deoarece este în funcție de perioada din care au venit elementele străine ca și de sursa lor.

2. Nu toate adjectivele compuse sînt lipsite de articol; numărul adjectivelor compuse este mereu în creștere (deoarece limba albaneză folosește din plin acest mijloc de îmbogățire) și printre acestea sînt și adjective cu articol proclitic ca de pildă: *i mirënjohur* „bine cunoscut", *i prapambetur* „retrograd", *i parëmbrëmshëm* „de alaltăieri", *i paparashikuar* „neprevăzut", *i paparapamë* „neprevăzut" etc.

C) La terminațiile indicate de Lambertz se mai pot adăuga sufixele: *-ash*, *-ec*, *-nik*, *-ush*, *-ar*, *-tar*, *-or*, *-tor* și *ës* și probabil și altele.

Precizările făcute au rostul de a ajuta la stabilirea, în mod mai mult sau mai puțin precis, a adjectivelor care se încadrează în această categorie dar, după părerea noastră, esențialul nu este acesta ci faptul că, în număr mai mare sau mai mic, există un tip de adjective caracterizate prin absența articolului proclitic. Se naște întrebarea: cînd a apărut acest al doilea tip (care mai prezintă și particularitatea că nu are formă pentru neutru ci numai pentru masculin și feminin) și ce anume a determinat apariția sa.

Vom încerca să răspundem la aceste întrebări, care sînt legate una de alta.

În ceea ce privește stabilirea perioadei în care a apărut acest tip trebuie arătat că din lipsă de texte vechi, din care să poată reieși mai clar evoluția limbii albaneze, este greu de precizat în timp cînd au apărut

[1] Dr. Pekmezi, *Grammatik der albanesischen Sprache*, Viena, 1908, p. 103.
[2] Vezi G. Weigand, *Albanesische Grammatik...*, Leipzig, 1913, p. 46.
[3] M. Lambertz, *Albanisches Lesebuch...*, Leipzig, 1948, p. 30.

aceste adjective [1]. Răspunzînd la a doua întrebare, parțial se va răspunde și la prima.

A putut oare influența latină, care a fost mai veche și destul de puternică, să determine scindarea adjectivului albanez? Considerăm că influența latină nu poate explica aceasta de vreme ce, chiar în *Dictionarium latino-epiroticum* de Franciscus Blancus, Roma, 1635 [2], considerat ca cel mai vechi dicționar albanez, se găsesc numeroase adjective de origine latină care sînt precedate de articol; de pildă *i degnë* < *dignus*, *i devotë* (azi dispărut din limba albaneză) < *devotus*, *i dereitë* < *directus*, *i fortë* < *fortis*, *i lee* < *levis*, *i sgjebëtë* < *scabiosus* etc. Cele cîteva exemple de adjective care nu sînt precedate de articol în dicționarul lui Blancus nu reprezintă decît omisiuni deoarece marea majoritate sînt precedate de articol și uneori același adjectiv în dicționar este trecut cu și fără articol iar în expresii cu articolul proclitic.

La adjectivele de origine latină înregistrate în *Dictionarium latino-epiroticum* se mai pot adăuga multe alte adjective vii în limba modernă ca de pildă: *i ashpër* < lat. *asper*, *i lirë* < *liber*, *i ngushtë* < *angustus*, *i shtrembër* < *strambus*, *i shkurtër* < *ex curtus*, *i verdhë* < *viridis* etc.

Așadar, de vreme ce adjectivele latine care au intrat în limba albaneză nu se abat de la regulă ci primesc în mod sistematic articol proclitic se poate conchide că influența latină nu poate fi socotită cauza apariției acestei categorii de adjective.

Nici influența greacă care s-a exercitat mai tîrziu dar care a fost destul de puternică nu poate explica această scindare deoarece în limba albaneză în care au pătruns foarte puține adjective grecești se găsesc adjective ca *i frikshëm* derivat din substantivul grec φρίκη cu sufixul albanez *-shëm*.

În ceea ce privește influența turcă, aceasta s-a manifestat mai tîrziu și, după părerea noastră, după ce apăruse al doilea tip de adjective, din care cauză în general adjectivele turcești intrate în limba albaneză nu au mai primit articol proclitic.

Puține adjective derivate din rădăcini turcești cu sufixe albaneze, care nu se puteau confunda cu nume de agent, au primit articol proclitic ca de pildă *i bakërt* „de aramă" din subst. *bakër*.

II. Apariția celei de-a doua categorii de adjective se datorește probabil influenței slave, dar nu lexicului ci productivității unor sufixe. Că nu este vorba de o influență a lexicului slav o dovedește faptul că adjectivele de origină slavă sau derivate din rădăcini slave care au intrat în limba albaneză au primit articol proclitic cînd nu s-au confundat cu nume de agent sau cu purtătorul unei calități și s-au derivat cu sufixe albaneze ca de pildă: *i begatë* „bogat" (atestat și de Blancus) sau varianta *i begatshëm* < sl. veche -богатъ, *i çuditshëm* „ciudat" < verbul чоудити, *i drobitur* „sleit" < verbul дробити, *i nevojshëm* „necesar" < subst.

[1] A. Xhuvani arătînd dificultățile studierii istorice a prefixării în limba albaneză relevă faptul că aceasta este atestată într-o perioadă relativ tîrzie. A. Xhuvani și E. Çabej, *op. cit.*, p. 67.

[2] Vezi *Le dictionnaire albanais de 1635*, editat de Mario Roques, Paris, 1932.

неволꙗ, i *trupshëm* ,,corporal'' < subst. троупъ, *i zakonshem* ,,obișnuit'' < subst. законъ etc.

Considerăm că adjectivele albaneze lipsite de articol proclitic au apărut ca o consecință a confundării numelor de agent cu adjectivele, proces întîmplat paralel cu acela din limba romînă studiat de acad. Al. Graur în *Nom d'agent et adjectif en roumain*. Autorul precizează (p. 16) că în limba romînă schimbarea este mai sensibilă pentru elementele de origine slavă fără a se opri la acestea. Și în limba albaneză modificarea credem că a apărut mai pregnant în cadrul elementelor slave iar apoi s-a generalizat și a dat naștere celui de-al doilea tip de adjective.

Acad. Al. Graur arată că pentru a sesiza mai bine această trecere trebuie stabilită deosebirea dintre nume de agent și de purtător al unei calități (pe care le pune pe același plan) și adjective. Pentru unele cuvinte, de la prima vedere este limpede dacă aparțin categoriei substantiv sau adjectiv în timp ce pentru altele, în romînă, se poate ezita dar în alte limbi, ca de pildă albaneza, există o deosebire netă între folosirea substantivală și aceea adjectivală, deosebire pe care o constituie articolul proclitic al adjectivului [1]. Afirmația aceasta o bazează pe *Grammatik der albanesischen Sprache* de Pekmezi (p. 103) în care, precum am arătat, nici nu se menționează adjectivele lipsite de articol proclitic. Este incontestabil că în limba albaneză, în multe cazuri, articolul proclitic stabilește cu certitudine cărei categorii îi aparține un cuvînt în timp ce pentru alți termeni ca de pildă *vërsnik*, *rrugaç* etc. se întîmpină serioase dificultăți situația fiind similară aceleia din limba romînă.

Pentru a deosebi numele de agent de adjectiv, acad. Al. Graur stabilește următoarele criterii (p. 18—21) :

În funcție de predicat, substantivul și adjectivul pot avea două valori diferite : pot fi determinative sau calificative. Putem afirma că situația este identică în albaneză.

1. Predicatul determinativ format de un substantiv nu poate fi precedat de articol. Astfel expresiei romînești *cutare e ofițer* îi corespunde în albaneză *akëcili* (*filani*) *është oficer* iar formularea *akëcili* (*filani*) *është një oficer* este tot atît de greșită ca și *cutare e un ofițer* deoarece îi lipsește atributul respectiv ca în exemplul *akëcili është një oficer i shkëlqyer* ,,cutare este un ofițer strălucit''.

2. Predicatul determinativ format de un adjectiv în mod obligatoriu trebuie să fie precedat de articol ca în exemplul *cutare e un prost*. În limba albaneză într-o propoziție ca : *akëcili* (*filani*) *është një i shastisur* ,,cutare este un zăpăcit'' articolul nedefinit *nje* este elementul care precizează că adjectivul este un determinativ spre deosebire de propoziția *akëcili* (*filani*) *është i shastisur* ,,cutare este zăpăcit'' în care *i shastisur* are valoare calificativă.

3. Predicatul calificativ format de un adjectiv nu primește articol nedefinit ca în exemplul de mai sus : *akëcili* (*filani*) *është i shastisur* sau *akëcili* (*filani*) *është i mençëm* ,,cutare este deștept''.

---

[1] A. Graur, *Nom d'agent...*, p. 16.

4. Predicatul calificativ format de un substantiv trebuie să fie precedat de articol. Exemplul : *femeia asta e un înger* se redă perfect în albaneză prin : *kjo grua ështё njё engjёll*. Exemple similare se mai pot da foarte multe ca de pildă : *ky njeri ështё njё viç* ,,omul acesta este un vițel'' etc.

Pentru limba romînă mai există un mijloc în plus de a deosebi adjectivele de substantive și anume folosirea articolului adjectival *cel* (care n-are corespondent în limba albaneză) și modul de formare al femininului, posibilități de care nu dispune limba albaneză în aceeași măsură cu limba romînă.

Ținînd seama de criteriile stabilite de acad. Al. Graur, care, precum am arătat, sînt valabile și pentru limba albaneză, în majoritatea cazurilor se poate distinge substantivul de adjectiv nu numai atunci cînd adjectivul are articol proclitic, ceea ce de altfel nu este greu, ci și în cazurile în care adjectivul are formă substantivală (lipsit de articol).

Iată cîteva exemple extrase din romanul *Çlirimtarёt* ,,Eliberatorii'' de Dh. Shuteriqi : *edhe ata qёlluan prishanikё* ,,ei au devenit golani (stricați)'' *prishanikё* este substantiv predicat determinativ; dar în contextul *qe punёtor, prishanik nuk qe* ,,era muncitor (harnic), nu era golan (stricat)'' *prishanik* este adjectiv; *ke nise tё bёhesh rrugaç* ,,ai început să devii haimana'' *rrugac* este substantiv predicat determinativ; *i jati ish grindavec* ,,tatăl său era scandalagiu'', *grindavec* substantiv ca predicat determinativ; *kish qёlluar njё frikaçak* ,,devenise un fricos''; *frikaçak* substantiv ca predicat calificativ ; *u bё qesharak nё qytet* ,,s-a făcut ridicol în oraș'' *qesharak* este adjectiv predicat calificativ; *ai bёhej dy herё mё llafazan nga ç'qe* ,,el devenea de două ori mai guraliv decît era'' *llafazan* este aici adjectiv.

În funcție de context, unul și același termen poate fi substantiv, sau să indice un nume de agent sau adjectiv. Aceste adjective din limba albaneză care prin forma lor se confundă destul de ușor cu substantivele sînt provenite din nume de agent în sensul larg al cuvîntului. O dovadă că delimitarea nu este ușor de făcut și că unul și același termen poate fi calificat (luat) drept substantiv sau adjectiv poate reieși din cercetarea comparativă a dicționarului editat de Institutul de Științe (*Fjalor i gjuhёs shqipe*, Tirana, 1954) și Dicționarul albanez-italian de A. Leotti (*Dizionario albanese-italiano*, Roma, 1937). O serie întreagă de termeni, Leotti i-a sesizat și i-a clasat ca adjective în timp ce în dicționarul Institutului, probabil sesizați ca nume de agent sînt clasați ca substantive sau ca substantive și adjective. Dat fiind faptul că de la publicarea unui dicționar pînă la publicarea celui de-al doilea, perioada de timp care s-a scurs a fost destul de scurtă, această deosebire nu trebuie pusă pe seama evoluției limbii ci a felului diferit de a clasa unii termeni care prin conținutul și forma lor puteau da naștere la confuzii. De pildă termenii : *besnik*, *fisnik*, *morracak*, *gelbanik*, *thatanik* și *vёrsnik* sînt considerați de Leotti ca adjective — respectiv a avut în vedere numai sensul abstract — în timp ce dicționarul Institutului îi consideră substantive și adjective.

Greutatea de a distinge substantivele de adjective reiese din numeroase exemple printre care cităm : 1) termenii : *rus* ,,rus'', *rumun* ,,romîn'', *shqiptar* ,,albanez'', *maxhar* ,,maghiar'' în dicționarul Institutului sînt

înregistrați consecvent doar ca adjective, în dicționarul lui A. Leotti *rumun* este adjectiv iar *shqiptar* substantiv iar în *Краткий албанско-русский словарь* toate sînt înregistrate ca substantive și adjective cum este și firesc deoarece în sintagme diferite sînt substantive sau adjective. 2) În dicționarul Institutului cuvîntul *çpifarak* „calomniator'' este înregistrat ca adjectiv și este explicat prin *shpifarak* care este înregistrat ca substantiv și adjectiv (respectiv nume de agent și adjectiv). În realitate nu este vorba de 2 sinonime ci doar de două variante fonetice (ca și verbele *çpif-shpif* „a calomnia'')[1] care sînt substantive și adjective.

De asemenea cuvîntul *këngëtar* „cîntăreț'' este înregistrat ca substantiv și adjectiv și este explicat prin *këngëtor* (care este sinonimul său derivat cu sufixul *-tor* și astfel de perechi nu sînt rare în limba albaneză) care este înregistrat doar ca substantiv.

Pentru unii din termenii citați în paginile precedente am avut îndoieli și rezerve dar de cele mai multe ori i-am clasat după indicațiile dicționarului Institutului.

De fapt toți acești termeni sînt nume de agent care se confundă cu adjective.

În ceea ce privește modul în care s-a făcut trecerea de la nume de agent la adjectiv în limba romînă, acad. Al. Graur presupune că la început schimbarea n-a afectat decît cuvinte izolate și ulterior a atins chiar sensul sufixului[2] dar în principiu toate numele de agent slave și substantivele abstracte care desemnează ființe fără să le identifice, au fost schimbate în adjective (*op. cit.*, p. 51). Mai departe (p. 125) precizează că sufixul și nu cuvîntul a fost atins de schimbare : un sufix care a derivat nume de agent este simțit capabil să producă în același timp adjective. În ceea ce privește numele de agent străine autorul arată că (p. 126) nu era necesar ca substantivele din slavă să se transforme în adjective pentru ca romîna să poată crea la rîndul său noi adjective prin intermediul aceluiași sufix ci o dată ce sufixul a fost simțit ca producător de nume de agent romîna a putut crea noi nume de agent care erau în același timp adjective.

În limba albaneză situația pare a fi identică aceleia din limba romînă în sensul că nu poate fi vorba numai de cîțiva termeni slavi care din nume de agent au trecut la adjective cum ar fi de pildă *vërsnik* ci de sufixe cu care s-au derivat mai întîi nume de agent și apoi și adjective. Dovada că nu termenii slavi au trecut de la nume de agent la adjective și că schimbarea a atins sensul sufixului, o constituie faptul că limba albaneză are un mare număr de astfel de derivate formate din rădăcini albaneze, latine, grecești și turcești. De pildă de la adjectivul *i verdhë* < lat. *viridis* s-a format un șir de adjective ca și din substantivul *qyrra* < t. *kir* sau din substantivul *frikë* < gr. φρίκη etc. O altă dovadă : avînd ca model substantivul bulgar *годинак* limba albaneză a format două calcuri : *motak* și *vjetak* care însă sînt adjective.

Cînd n-au format substantive concrete ci termeni care indicau pe purtătorii unei calități, sufixele *-aç*, *-ak*, *-an*, *-ash*, *-ec*, *-ik*, *-nik*, *-ok*, *-osh*

[1] În aceeași situație de variante fonetice sînt și termenii *çpërblej shpërblej*, *cpërblim-shpërblim*, *çpifës-shpifës*, *çpik-shpik* etc. etc.

[2] A. Graur, *op. cit.*, p. 22.

și *-ush* care s-au împămîntenit în limba albaneză ca sufixe caracteristice pentru nume de agent, au început să derive și adjective, care adjective, așa cum explică acad. Al. Graur pentru limba romînă, rămîn de fapt nume de agent și în albaneză.

Existența în limba albaneză a unui mare număr de adjective derivate din adjective ca de pildă : *bukurosh*, *çalosh*, *gjatush*, *shurdhak*, *shtrembak*, *shtrembanik*, *thatanik* etc. etc. este o altă dovadă că din adjectivele *i bukur*, *i çalë*, *i gjatë*, *i shurdhët*, *i shtrembër*, *i thatë* s-au format nume de agent care, ulterior, au pierdut (unele aproape complet) valoarea substantivală și au trecut la adjective.

Faptul relevat de K. Cipo că adjectivele lipsite de articol proclitic sînt numai de două genuri (masculin și feminin) și n-au neutru îl considerăm ca un argument în plus că aceste adjective inițial au fost nume de agent.

Corelația nume de agent-adjective nu se restrînge numai la cele derivate cu sufixele analizate mai sus ci se extinde și la cele derivate cu sufixele *-tor*, *-tar*, *-ar*, *-or* și *ës* (care sînt mai reduse numericește). De fapt și acestea au rămas nume de agent fiind în același timp și adjective. Numărul acestora a crescut mult datorită influenței turcești dar mai ales a neologismelor care au intrat în limbă în număr foarte mare.

Căutînd originea fenomenelor din limba romînă, acad. Al. Graur (*op. cit.*, p. 117—120) relevă faptul că dintre limbile romanice numai franceza folosește mai mult numele de agent ca adjectiv în expresii *manteau prune*, *chien-loup* etc. dar examinînd procedeele din limba franceză conchide că acestea nu pot explica situația din limba romînă și că nu poate fi vorba de o origine romană comună. Situația din romînă (cu care se identifică cea din albaneză) se deosebește de aceea din franceză prin faptul că, pe de o parte, romîna are un mare număr de sufixe iar franceza foarte puține, iar pe de altă parte, în franceză termenii respectivi rămîn de fapt substantive care se pot folosi ca adjective în timp ce în romînă (ca și în albaneză) valoarea substantivală se șterge din ce în ce mai mult astfel încît unele cuvinte nici nu se mai pot folosi ca substantive.

Combătînd părerea lui Loewe, acad. Al. Graur (*op. cit.*, p. 78) consideră că confuzia nume de agent-adjectiv nu se datorește influenței bulgare, ci unei particularități psihice a limbii romîne deoarece și numele de agent împrumutate din alte limbi au suferit aceeași transformare. Ținînd seama de faptul că în albaneză situația este identică aceleia din romînă și că în multe alte domenii se găsesc mari asemănări, credem că nu se poate exclude ipoteza unei trăsături comune a substratului cu atît mai mult cu cît procesul nu poate fi explicat nici prin latină nici prin influența slavă. Aceasta ni se pare un argument în plus pentru dovedirea strînselor relații dintre cele două limbi, relații care lasă impresia că este vorba de unul și același spirit de limbă, manifestat sub două forme [1].

Ca o consecință a confuziei nume de agent-adjective, în albaneză a luat naștere și se dezvoltă categoria adjectivelor lipsite de articol proclitic.

---

[1] Vezi E. Çabej, *Unele probleme ale istoriei limbii albaneze*, în SCL, 4 (1959), p. 531.

În legătură cu originea și vechimea articolului proclitic în general, E. Çabej (*op. cit.*, p. 537) stabilește că este posterior celui enclitic și că a luat naștere prin repetarea acestuia din urmă. Fără a preciza cît de nou este articolul proclitic, îl caracterizează „mobil, fluctuant și fără stabilitate" (p. 538). Considerăm că adjectivele (provenite din confuzia nume de agent-adjectiv) lipsite de articol proclitic întăresc afirmația lui E. Çabej. O dată creată această categorie a adjectivelor lipsite de articol proclitic, toți termenii intrați ulterior în limbă (turcisme sau neologisme) n-au mai primit articol proclitic indiferent de sursa prin care au intrat în limba albaneză sau de sufixul cu care sînt formați. Astfel un număr mare de termeni ca : *ekzotik*, *hipotetik*, *dokumentar*, *humanitar*, *edukativ*, *eruptiv*, *korekt*, *kompakt*, *gjigant*, *interesant*, *kompetent*, *kompleks*, *kontradiktor*, *konservator* etc. etc. îngroașe rîndurile categoriei adjective fără articol. Numai participiile adjectivate (chiar cele intrate recent în limbă datorită faptului că n-au nici o contingență cu nume de agent-adjective primesc articol proclitic ca de pildă : *i blokuar* „blocat" din *blokoj* „a bloca", *i komprometuar* „compromis" din *komprometoj* „a compromite", *i koncentruar* „concentrat" din *koncentroj* „a concentra", *i kooperuar* „cooperativizat" din *kooperoj* „a cooperativiza", *i mekanizuar* „mecanizat" din *mekanizoj* „a mecaniza" etc.

Că articolul proclitic este instabil reiese și din faptul că atunci cînd un adjectiv ajunge să desemneze o anumită persoană devine substantiv [1]. Astfel în albaneză a) adjectivele substantivate devenite nume proprii pierd articolul proclitic : *Bardhi* „Albu" < *i bardhë-i bardhi*, *Ziu* „Negru" < *i zi*, *Kuqi* „Roșu" < *i kuq*, *Madhi* „Mare" < *i madh*, *Vogli* „micu" < *i vogël*, *Shkurti*, „Scurtu" < *i shkurtër* etc. etc. b) Puținele adjective substantivate (cu excepția celor devenite nume proprii) se deosebesc de restul substantivelor prin menținerea articolului proclitic, specific adjectivelor. De pildă din adjectivul *i*(*e*) *fejuar* „logodit" s-au format substantivele *i fejuari* „logodnic", *e fejuara* „logodnică" din adjectivul *i*(*e*) *dashur* „drag, iubit" s-au format substantivele *i dashuri*, „iubit" *e dashura* „iubită". Deci în timp ce în romînă termenul rămîne neschimbat, în albaneză avem două situații : a) adjectivul substantivat nume propriu este fără articol proclitic și b) adjectivul substantivat nume comun este cu articol proclitic.

Articolul proclitic al adjectivului albanez considerat de majoritatea celor ce se ocupă de studiul gramaticii albaneze ca trăsătură esențială este în curs de slăbire.

În legătură cu procesul formării și dezvoltării structurii gramaticale, ades se insistă asupra stabilității structurii gramaticale. Această stabilitate nu este însă imuabilă ci relativă, legată de o anumită perioadă a istoriei limbii respective. Ca și categoriile gramaticale și tipurile morfologice sînt create în diferite etape ale istoriei unei limbi și evoluează în direcția progresului, prin eliminarea celor particulare. Morfologia limbii albaneze n-a fost deci impenetrabilă deoarece alături de adjectivele însoțite de articol proclitic, a apărut și este în curs de dezvoltare tipul adjectivelor lipsite de articol proclitic.

[1] A. Graur, *op. cit.*, p. 130–131.

În concluzie se poate afirma : I că sufixele slave au îmbogățit și îmbogățesc mereu limba albaneză cu numeroși termeni necesari pentru a denumi obiectele și fenomenele noi. II Apariția tipului de adjective lipsite de articol proclitic este o consecință a confuziei numelor de agent cu adjective și III Ținînd seama de faptul că din totalul de 15 sufixe productive care au derivat nume de agent-adjective 10 sînt de origine slavă (deci 2/3) și că pentru *-ar* se poate presupune că și pe teritoriul albanez sufixul latin a putut fi întărit de sufixul slav -арь [1] considerăm că sufixele slave care au derivat nume de agent-adjective au favorizat în oarecare măsură dezvoltarea tipului de adjective lipsite de articol proclitic.

BIBLIOGRAFIA

Studii

Eqrem Çabej, *Unele probleme ale istoriei limbii albaneze*, în SCL 4, 1959.
K. Cipo, *Gramatika shqipe*, Tirana, 1949.
A. Dozon, *Manuel de langue chkipe ou albanaise*, Paris, 1879.
Al. Graur, *Încercarea asupra fondului principal lexical al limbii romîne*, București, 1954.
A. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929.
M. Lambertz, *Albanisches Lesebuch mit Einführung in die albanische Sprache*, vol. I, Leipzig, 1948.
A. Leotti, *Grammatica elementare della lingua albanese* (dialetto tosco), Heidelberg, 1915.
A. Meillet, *Etudes sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, Paris, 1902.
A. Meillet, *Le slave commun*, Paris, 1934.
G. Meyer, *Kurzgefasste albanesische Grammatik*, Leipzig, 1888.
L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, t. I, Paris, 1923.
G. Pascu, *Sufixele romînești*, București, 1916.
Pekmezi, *Albanesische Grammatik* (*Laut- und Formenlehre*), Leipzig, 1888.
Al. Rosetti, *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii romîne sec. VI—XII*, București, 1954.
A. M. Selișcev, *Славянское население в Албаний*, Sofia, 1931.
A. M. Selișcev, *Старославянский язык*, Moscova, 1952.
I. D. Sheperi, *Gramatika dhe sindaksa e gjuhës shqipe*, Vlorë, 1927.
A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris, 1948.
G. Weigand, *Albanesische Grammatik im südgegischen Dialekt* (Durazzo, Elbasan, Tirana), Leipzig, 1913.
A. Xhuvani și E. Çabej, *Parashtesat e gjuhës shqipe*, în „Buletin për shkencat shoqërore" IV, Tirana, 1956.
E. Ionașcu, *Sufixele -ar și -aș la numele de agent*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă*, vol. I, București, 1959.

Dicționare

Franciscus Blancus, *Dictionarum latino-epiroticum*, Roma, 1635 (*Le dictionnaire albanais de 1635*, édité avec introduction et index complet par Mario Roques, Paris, 1932).
Краткий албанско-русский словарь, Moscova, 1951.
A. Dozon, *Vocabulaire albanais-français*, Paris, 1879.

[1] Vezi E. Ionașcu, *op. cit.*, p. 77.

Fjalor i gjuhës shqipe, Tirana, 1954, editat de Institutul de ştiinţe, secţiunea de limbă şi literatură.
A. Leotti, *Dizionario albanese-italiano*, Roma, 1937.
G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache*, Strassburg, 1891.

Texte

Dh. Shuteriqi, *Çlirimtarët* (Eliberatorii), vol. I, Tirana, 1952.

ВКЛАД В ИЗУЧЕНИЕ НЕКОТОРЫХ СУФФИКСОВ СЛАВЯНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В АЛБАНСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Автор анализирует продуктивность некоторых суффиксов славянского происхождения в албанском языке, рассматривая их в сравнении с такими же суффиксами в румынском языке, и показывает, что славянские суффиксы внесли серьезный вклад в обогащение лексики албанского языка, благодаря многочисленным производным, созданным как на основе албанских корней, так и латинских, греческих, турецких и итальянских.

Относительно славянских суффиксов, проникших в румынский и албанский языки, замечаются некоторые аналогии: оба языка заимствовали из славянского одни и те же суффиксы; суффикс-ište, который в славянском языке создает производные среднего рода, в румынском и албанском дает существительные женского рода, хотя оба эти языка имеют и средний род; объяснение происхождения суффиксов -aš, -oš, -uš встречает в румынском и албанском языках те же трудности.

Помимо сходства выявляются и специфические особенности албанского языка. Некоторые славянские суффиксы развили в албанском новые значения помимо основных. Например, суффикс -ishte дает производные существительные, которые указывают на место, отличающееся каким-то основным качеством: djerrishte, gurishte, lirishte. Отмечаем также уменьшительную функцию суффиксов-ishte: gardhishte, kadishte и образованные с помощью суффикса—kë абстрактные отглагольные существительные, указывающие названия действий: dhelkë, pyetkë, shitkë и т.д.

В албанском языке словообразование свободнее, чем в румынском, так как от одного и того же корня с помощью славянских суффиксов образовались два, три, четыре и даже пять терминов, очень близких по значению: bukuran, bukurosh, bukurush или verdhaç, verdhan, verdhosh и verdhush и т.д.

С помощью некоторых из рассмотренных суффиксов образовались существительные, обозначающие имена деятеля, которые превратились в прилагательные. Опираясь на аргументацию академика А. Граура в его работе „Nom d'agent et adjectif en roumain", автор показывает, что и в албанском языке процесс превращения существительных имен деятеля в прилагательные происходил в тех же условиях, что и в румынском языке. Суффиксы, давшие производные существительные имена деятеля, образовали и прилагательные, которые фактически являются именами деятеля. Только так можно объяснить существование в албанском языке большого числа имен деятеля — прилагательных, образованных от прилагательных.

Критерии, установленные академиком Ал. Грауром в упомянутой выше работе для различения в контексте прилагательных имен деятеля, действительны и для албанского языка — для тех же имен деятеля, которые формально не отличаются от прилагательных, так как для прилагательных с проклитическим артиклем это не проблема, их отличие ясно.

Автор подчеркивает, что проклитический артикль, считающийся специфической особенностью албанского прилагательного, находится в процессе ослабления, с одной стороны — благодаря переходу существительных имен деятеля в прилагательные, а с другой стороны — благодаря обогащению языка большим числом неологизмов, вошедших в язык без проклитического артикля; автор считает, что появление и развитие прилагательных без проклитического артикля является следствием смешения существительных имен деятеля с прилагательными и предполагает, что славянские суффиксы, давшие производные имена деятеля—прилагательные, в какой-то мере способствовали развитию типа прилагательных без проклитического артикля.

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DE CERTAINS SUFFIXES D'ORIGINE SLAVE DANS LA LANGUE ALBANAISE

RÉSUMÉ

L'auteur analyse la productivité, dans la langue albanaise, de certains suffixes d'origine slave, considérés comparativement à leur rôle dans la langue roumaine, en montrant que les suffixes slaves ont apporté une importante contribution à l'enrichissement du lexique de la langue albanaise par de nombreux dérivés formés aussi bien à partir de racines albanaises que de racines latines, grecques, turques et italiennes.

Les suffixes slaves qui ont pénétré dans la langue roumaine et dans la langue albanaise présentent certaines analogies : les deux langues ont emprunté au slave les mêmes suffixes ; ainsi, le suffixe *-ište* qui, dans les langues slaves, forme des dérivés du genre neutre, en roumain et en albanais forme des substantifs féminins, bien que les deux langues possè-

dent le genre neutre ; l'explication de l'origine des suffixes *-aš*, *-oš*, *-uš* se heurte aux mêmes difficultés en roumain et en albanais.

Outre ces ressemblances, on observe également des traits spécifiques à la langue albanaise ; quelques suffixes slaves ont engendré en albanais des sens nouveaux par rapport aux sens fondamentaux. Ainsi, le suffixe *-ishte* a servi à former des substantifs indiquant un lieu caractérisé par un trait dominant : *djerrishte*, *gurishte*, *lirishte*. Signalons également la fonction diminutivale du suffixe *-ishte* : *gardhishte*, *kadishte* ou la dérivation, au moyen du suffixe *-kë*, de substantifs abstraits post-verbaux indiquant des actions : *dhelkë*, *pyetkë*, *shitkë*, etc.

En albanais, la dérivation est plus libre qu'en roumain, puisqu'on peut y voir dériver, à partir du même thème, à l'aide des suffixes slaves, parfois deux, trois, quatre ou même cinq termes ayant des sens très rapprochés, comme par exemple : *bukuran*, *bukurosh*, *bukurush* ou *verdhaç*, *verdhan*, *verdhosh* et *verdhush*, etc.

Des noms d'agent devenus adjectifs sont dérivés au moyen de quelques-uns des suffixes slaves analysés. S'étayant sur les arguments présentés par Alexandru Graur dans son ouvrage *Nom d'agent et adjectif en roumain*, l'auteur montre que la transformation des noms d'agent en adjectif a eu lieu en albanais à peu près dans les mêmes conditions qu'en roumain. Les suffixes à partir desquels a eu lieu la dérivation de noms d'agent ont également servi à la dérivation d'adjectifs qui, en fait, sont des noms d'agent. Ce n'est qu'ainsi que l'on peut expliquer l'existence en albanais d'un grand nombre de noms d'agent-adjectifs dérivés d'adjectifs.

Les critériums établis par Alexandru Graur dans l'ouvrage susmentionné pour distinguer, dans le contexte, les noms d'agent des adjectifs sont également valables, en albanais, pour les noms d'agent qui, par la forme, ne se distinguent pas des adjectifs ; pour les adjectifs accompagnés de l'article proclitique, la question ne se pose pas, la distinction étant nette.

L'auteur relève le fait que l'article proclitique, considéré comme un trait caractéristique de l'adjectif albanais, est en voie d'affaiblissement, d'une part à cause de la transformation des noms d'agent en adjectifs et, de l'autre, du fait que la langue s'enrichit d'un grand nombre de néologismes introduits sans article proclitique. L'auteur considère que l'apparition et le développement des adjectifs dépourvus de l'article proclitique sont une conséquence de la confusion entre les noms d'agent et les adjectifs et suppose que les suffixes slaves à partir desquels a eu lieu la dérivation de noms d'agent-adjectifs ont favorisé, dans une certaine mesure, le développement du type d'ajectifs dépourvus d'article proclitique.

AL XXV-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL AL ORIENTALIŞTILOR (MOSCOVA, 1960)

În vara anului 1960, între 9 şi 16 august, universitatea „Lomonosov" din Moscova a găzduit cel de-al XXV-lea Congres internaţional al orientaliştilor, evenimentul cel mai de seamă din ultimele decenii în domeniul orientalisticii. Peste 50 de ţări şi-au trimis delegaţii, în număr de aproape 2 000, ca să participe la lucrările congresului. În cele 20 de secţii (dintre care 5 cu cîte două subsecţii) au fost prezentate şi discutate 628 de comunicări. Comparînd aceste date cu acelea ale congresului precedent (München, 1957), la care au participat cam 1 300 de delegaţi şi în ale cărei 14 secţii au fost prezentate 447 de comunicări, se poate vedea cît de mult s-a dezvoltat în ultimii ani ideea colaborării între orientaliştii din lumea întreagă cît de mult a crescut şi s-a lărgit sfera de preocupări ale acestora şi — şi cu această ocazie — ce dezvoltare şi ce prestigiu uriaş a căpătat în ultimele decenii orientalistica sovietică.

Într-adevăr, numărul cel mai mare de delegaţi (aproape 500) şi de comunicări (226) l-a prezentat Uniunea Sovietică, statele apusene cu veche tradiţie orientalistică situîndu-se la o distanţă apreciabilă de aceasta : S.U.A. — 126 de participanţi şi 82 de comunicări, Anglia — 123 de participanţi şi 48 de comunicări, Franţa — 91 de participanţi şi 39 de comunicări etc. Dar nu numai prin numărul cel mai mare de delegaţi şi de comunicări s-a situat Uniunea Sovietică în fruntea statelor participante la congres, ci şi prin natura problemelor tratate în comunicările prezentate : probleme fundamentale ale disciplinelor respective.

Congresul de la Moscova a arătat că, spre deosebire de trecut, cînd orientalistica a cunoscut o mare dezvoltare aproape exclusiv în ţările din Europa occidentală, astăzi studiile de orientalistică se dezvoltă şi în multe alte ţări, în primul rînd în ţările lagărului socialist Astfel, la congres R. D. Germană a fost reprezentată prin 83 de participanţi şi 40 de comunicări ; R. S. Cehoslovacă — prin 61 de participanţi şi 18 comunicări ; R. P. Ungară — prin 22 de participanţi şi 18 comunicări ; R. P. Polonă — prin 12 participanţi şi 6 comunicări ; R. P. Mongolă — prin 6 participanţi şi 6 comunicări ; R. P. Bulgaria — prin 7 participanţi şi 6 comunicări ; Republica Populară Romînă — prin 6 participanţi şi 3 comunicări ; R.P.D. Coreeană — prin 4 participanţi şi 4 comunicări etc.

Deosebit de semnificative au fost unele aspecte noi, neîntîlnite la congresele precedente. Astfel, spre deosebire de congresele de pînă acum, la congresul de la Moscova au fost reprezentate mult mai multe ţări din Asia şi din Africa : peste 250 de participanţi din 17 ţări asiatice şi din 8 ţări africane (printre care unele recent eliberate de sub jugul colonialismului, ca Guineea, Ghana, Camerun şi Nigeria) şi-au prezentat rezultatele cercetărilor lor sau au participat activ la dezbaterile asupra problemelor tratate în comunicările colegilor lor europeni şi americani. Iar

la secţia de africanistică — domeniu pe care pînă acum l-au stăpînit aproape exclusiv savanţii europeni şi americani —, comunicarea de deschidere a fost rostită de un delegat african. Prezenţa savanţilor africani a avut o influenţă considerabilă asupra lucrărilor din secţia respectivă. Ei au demascat cu fermitate falsificările pro-colonialiste ale unor congresişti occidentali şi au subliniat necesitatea elaborării unei istorii adevărate a Africii, a popoarelor africane, iar nu a colonialismului.

Trebuie amintit, de asemenea, faptul că, pentru prima oară în istoria congreselor internaţionale de orientalistică, în unele secţii (ca, de exemplu, în aceea de filologie arabă, în aceea de istorie a Turciei etc.) numeroase comunicări şi discuţii s-au ţinut, în mod oficial, în limbile specialităţilor respective.

Congresul s-a deschis în dimineaţa zilei de 9 august, printr-o şedinţă festivă care a avut loc în aula mare a universităţii ,,Lomonosov". Şedinţa a fost deschisă de prof. Ernst Waldschmidt, preşedintele congresului precedent, care, după o scurtă cuvîntare de salut adresată participanţilor la cel de-al XXV-lea congres, a predat preşedinţia congresului profesorului sovietic B. G. Gafurov.

După acest act, participanţii au urmărit cu viu interes cuvîntarea lui A. S. Mikoian, care a salutat congresul în numele guvernului sovietic. A. S. Mikoian a subliniat faptul că de la primul congres internaţional de orientalistică care a avut loc pe pămîntul rusesc (Petersburg, 1876) şi pînă astăzi s-au petrecut schimbări radicale nu numai în vechea Rusie, ci în toată lumea. De o deosebită importanţă istorică este în zilele noastre transformarea revoluţionară a Asiei şi Africii : popoarele acestor continente au trecut şi trec rînd pe rînd din rezervele imperialismului şi colonialismului în lagărul păcii şi prieteniei între popoare. Dar — a accentuat A. S. Mikoian — eliberarea politică a acestor popoare le impune sarcini noi, atît lor, cît şi tuturor orientaliştilor din lume. Popoarele din Asia şi din Africa trebuie să-şi dezvolte cultura şi ştiinţa lor naţională, iar oamenii de ştiinţă din lumea întreagă au obligaţia să ajute această acţiune ; orientalistica poate da rezultate valabile, preţioase, numai dacă serveşte efectiv interesele popoarelor orientale.

După cuvîntările de salut rostite de N. I. Bobrovnikov (în numele Sovietului Moscovei), M. M. Sokolov (în numele universităţii din Moscova), K. V. Ostrovitianov (în numele Academiei de ştiinţe a Uniunii Sovietice) şi A. Kunst (în numele Secretariatului O.N.U.), în după-amiaza aceleiaşi zile au început, pe secţii, lucrările congresului.

Comunicările prezentate au fost atît de numeroase şi atît de variate, încît este cu neputinţă să le prezentăm, fie chiar în linii generale, în cadrul acestei cronici. Amintim doar, în primul rînd, că din partea delegaţiei romîne, care a fost condusă de acad. Al. Graur [1], au fost prezentate următoarele comunicări : Vlad Bănăţeanu, *Problemele etnogenezei armenilor* ; Mihail Guboglu, *Expediţia lui Soliman Magnificul în Moldova (a. 1538)* şi Vladimir Drimba, *Graiul caraimilor din Republica Populară Romînă.* De asemenea, credem că, pînă la publicarea actelor congresului, pot interesa chiar şi numai titlurile comunicărilor de lingvistică. Le înşirăm mai jos, după cum urmează :

Egiptologie (Secţia I) : V. I. Avdiev (U.R.S.S.), *Originea scrierii în Egiptul antic* ; W. H. Bell (Anglia), *Clasificarea pronumelor demonstrative din limba egipteană* ; Richard A. Parker (S.U.A.), *Timpurile durative în papirusul Rylands IX* ; J. Vergote (Belgia), *Formele verbale în numele de persoană egiptene transmise în transcriere greacă* ; Aksel Volten (Danemarca), *Semnul egiptean pentru ,,viaţă"* ; Shemuel Yeivin (Izrael), *Grupul de cuvinte Q;wś- în listele lui Ramses al II-lea şi Ramses al III-lea.*

[1] Despre contribuţia delegaţiei romîne la congres, vezi cronica publicată de Acad. Al. Graur, în *Contemporanul* din 7 octombrie 1960.

Asirologie (Secţia a II-a) : J. Aro (Finlanda), *Influenţa sumeriană asupra structurii limbii acadiene* ; T. V. Gamkrelidze (U.R.S.S.), *Silabarul acado-hitit şi problema originii scrierii hitite* ; L. A. Lipin (U.R.S.S.), *Elementele de aglutinare în limba acadiană.*

Hititologie şi urartologie (Secţia a III-a) : Ronald A. Crossland (Anglia), *Istoria paradigmei ,,-ḫi" a verbului hitit* ; I. M. Dunaevskaia (U.R.S.S.), *Structura verbului hitit* ; V. V. Ivanov (U.R.S.S.), *Formarea cuvintelor în limba hitită, din punctul de vedere al lingvisticii comparativ-istorice* ; E. Laroche (Franţa), *Date noi din Ras-Shamra cu privire la lexicul hurit.*

Semitologie (Secţia a IV-a) : Alfred Jepsen (R.F.G.), *Limba cananeeană şi limba ebraică* ; Murad Kamil (S.U.A.), *Stilul papirusurilor aramaice din Hermopolisul de vest* ; W. J. Martin (Anglia), *Expresii antropomorfice în limba ebraică* ; Sabatino Moscati (Italia), *Reconstruirea limbii protosemite* ; Jean Le Moyne (Franţa), *Etimologia lui* Bariôn, Bariôna ; A.E. Murtonen (Finlanda), *Transformări fonetice şi consecinţele lor în istoria limbii ebraice samaritene* ; Chaim Menachem Rabin (Izrael), *Ebraica modernă — un exemplu de dezvoltare a limbii prin contact* ; Stanislav Segert (Cehoslovacia), *Completări la dicţionarul comparat al limbilor semite de nord-vest* ; Ruth Stiehl (R.D.G.), *Sintaxa scrisorilor lui Aršāma* ; K. G. Ţereteli (U.R.S.S.), *Asupra foneticii dialectelor contemporane aramaice răsăritene* ; I. N. Vinnikov (U.R.S.S.), *Cîteva observaţii asupra limbii povestirii urartice despre Keret.*

Filologie arabă (Secţia a VII-a) : R. Arnaldez (Franţa), *Gramatica limbii arabe şi comentarii asupra Coranului* ; Wolfdietrich Fischer (R.F.G.), *Locul arabei din Asia Centrală între dialectele arabe moderne* ; Charles L. Geddes (R.A.U.), *Studiul limbii arabe în Orientul Mijlociu* ; A. S. Lekiaşvili (U.R.S.S.), *Despre formarea pluralului frînt în limba arabă* ; Ibrahim Madkour (R.A.U.), *Dicţionarul arab în secolul al XX-lea* ; Ernst N. McCarus (Liban), *Araba libaneză* ; Ester Panetta (Italia), *Limba bengazi în raport cu celelalte limbi magrebine* ; G. S. Şarbatov (U.R.S.S.), *Despre caracterul analitic al structurii dialectelor arabe contemporane* ; Khalil J. Semaan (S.U.A.), *Lingvistica arabă — studiu asupra metodologiei.*

Studii afgane (Secţia a VIII-a) : M. G. Aslanov (U.R.S.S.), *Despre condiţiile istorice şi despre unii factori ai formării limbii naţionale afgane* ; Abdul Ahad Yary (Afganistan), *Gramatica paşto.*

Filologie iranică (Secţia a IX-a) : M. N. Bogoliubov (U.R.S.S.), *Limba documentelor sogdiene din muntele Mugh;* Laurence Paul Elwell-Sutton (Anglia), *Dialectul vafsī din Iranul de vest;* A. A. Freiman (U.R.S.S.), *Asupra unor particularităţi ale foneticii şi ortografiei limbii horezmiene* ; Ilya Gerschevitch (Anglia), *Terminologia agricolă iraniană* ; Henry Hoenigswald (S.U.A.), *Contribuţie la fonologia indo-iraniană : aspiratele surde* ; Dinshah Dorabji Kapadia (India), *Ortografia textelor pazend* ; K. K. Kurdoev (U.R.S.S.), *Conjugarea obiectivă şi subiectivă a verbului tranzitiv în limba curdă* ; Gilbert Lazard (Franţa), *Dialectologia limbii comune din Iran pe baza textelor din secolele al X-lea şi al XI-lea e.n.* ; T. N. Pahalina (U.R.S.S.), *Dialectul saricol şi raporturile lui cu celelalte dialecte din grupul şugano-ruşan* ; V. S. Rastorgueva (U.R.S.S.), *Încercare de clasificare a graiurilor tagice* ; Georges Redard (Elveţia), *Atlasul lingvistic al Iranului* şi *Dialectele centrale ale Iranului* ; Jan Rypka (Cehoslovacia), *Una dintre sarcinile urgente ale lexicografiei persane* ; Mansour Shaki (Cehoslovacia), *Cuvintele compuse din limba persană modernă* ; S. Telegdi (Ungaria), *Asupra morfologiei limbii persane moderne* ; A. J. Van Windekens (Belgia), *Observaţii asupra unor substantive tohariene terminate în -ač* ; Ehsan Yarshater (S.U.A.), *Dialectele tate de sud.*

Altaistică (Secţia a XI-a) : V. A. Avrorin (U.R.S.S.), *Despre clasificarea limbilor tunguzo-manciuriene* ; N. A. Baskakov (U.R.S.S.), *Tipurile predicatului propoziţiei simple în limbile turcice şi originea lor* ; Louis Bazin (Franţa), *Numele turcice şi mongole ale constelaţiei Pleiadelor* ; T. A. Bertagaev (U.R.S.S.), *Despre studierea comparativ-istorică a vocabularului limbilor mongole* ; Arash Bormanshinov (S.U.A.), *Starea actuală a studiilor asupra limbii cal-*

muce; A. P. Dul'zon (U.R.S.S.), *Componența etnică a vechii populații a Siberiei apusene pe baza toponomiei*; G. Hazai (Ungaria), *Cu privire la periodizarea istoriei limbii turce (osmanlii)*; G. Kara (Ungaria), *Observații asupra dialectului udjumčin*; S. K. Kenesbaev (U.R.S.S.), *Dezvoltarea limbii cazahe literare contemporane*; L. Ligeti (Ungaria), *Elemente mongole vechi în limba manciuriană*; Šadavyn Luvsanvandan (R. P. Mongolă), *Despre formele de exprimare a subiectului în părțile de propoziție din limba mongolă*; Otto J. Maenchen (S.U.A.), *Limba hunilor*; D. P. Pavlov (U.R.S.S.), *Despre unele legi fonetice ale limbii calmuce*; Mefkûre Mollova (Bulgaria), *Dialectele turcești din Peninsula Balcanică*; Pavel Poucha (Cehoslovacia), *Numele de persoană mongole și originea lor*; A. Róna-Tas (Ungaria), *Observații asupra foneticii limbii monguore;* G. D. Sanjeev (U.R.S.S.), *Despre reconstruirea lingvistică în domeniul mongolisticii*; Doris Schultz (R.D.G.), *Sufixarea acuzativului în limba uzbecă*; E. V. Sevortian (U.R.S.S.), *Despre unele probleme ale studiului istoric al limbilor turcice*; O. P. Sunik (U.R.S.S.), *Problema aglutinării în limbile altaice*; A. M. Șcerbak (U.R.S.S.), *Despre metoda studierii paralelelor lingvistice (în legătura cu ipoteza altaică)*; M. Ș. Șiraliev (U.R.S.S.), *Problemele dialectologiei azerbaigeaniene*; Andreas Tietze (S.U.A.), *Ghicitorile cumane*; V. I. Țințius (U.R.S.S.), *Despre etimologia elementelor de indicare ale unor gerunzii în limbile tunguzo-manciuriene*; Ț. B. Țîdendambaev (U.R.S.S.), *Cuvintele figurative în limbile mongole*; E. I. Ubriatova (U.R.S.S.), *Limba iacută în raport cu celelalte limbi turcice și cu limbile mongole și tunguzo-manciuriene*; Käthe Uray-Köhalmi (Ungaria), *Note terminologice și cultural-istorice asupra săgeții și tolbei*; W. Zajączkowski (Polonia), *Situația și sarcinile urgente ale studiilor găgăuze.*

Caucazologie (Secția a XIII-a) : E. A. Bokarev (U.R.S.S.), *Problemele fundamentale ale foneticii istorice a limbilor daghestaniene;* H. S. Brajba (U.R.S.S.), *Dialectul bzib al limbii abhaze;* A. S. Cikobava (U.R.S.S.), *Tipurile fundamentale ale conjugării și raporturile lor istorice reciproce în limbile ibero-caucaziene*; A. S. Garibian (U.R.S.S.), *Locul limbii armene în grupul răsăritean al limbilor indo-europene;* G. A. Klimov (U.R.S.S.), *Despre caracterizarea tipologică a limbilor cartveliene*; J. Knobloch (Austria), *Cuvinte-gemene în Caucaz și în limbile vest-europene*; K. V. Lomtatidze (U.R.S.S.), *Cîteva probleme ale istoriei sistemului fonetic al limbilor abhazo-adîghee*; G. I. Maceavariani (U.R.S.S.), *Despre cele trei serii de spirante și africate sibilante din limbile cartveliene*; G. B. Murkelinski (U.R.S.S.), *Particularitățile structurale ale limbilor din munții Daghestanului*; Gertrud Pätsch (R.F.G.), *Analiza cuvîntului ca principiu de bază al lexicologiei și etimologiei*; K. H. Schmidt (R.F.G.), *Corespondențele dintre sibilante în limbile cartveliene*; A. K. Șaghirov (U.R.S.S.), *Există categoria aspectului verbal în limba cabardină?*; A. G. Șanidze (U.R.S.S.), N. T. Tabulova-Mal'bahova (U.R.S.S.), *Formarea participiilor în limba abazină*; V. T. Topuria (U.R.S.S.), *Cîteva probleme ale foneticii comparate a limbilor cartveliene*; H. Vogt (Norvegia), *Sistemul fonetic al limbii ubîhe.*

Indianistică (Secția a XIV-a) : Karl Ammer (R.D.G.), *Interferență lingvistică și istorie veche indiană*; A. S. Barhudarov (U.R.S.S.), *Elemente formative neosanscrite — ,,cuvinte-sufixe''. (Cu privire la formarea cuvintelor neosanscrite în limba literară contemporană hindi)*; Samarendranath Biswas (R.F.G.), *Problemele tehnicii și terminologiei în gramaticile sanscrite și hindi*; T. Elizarenkova (U.R.S.S.), *Despre problema dezvoltării categoriei timpului în vechea indo-ariană (Rigveda)*; K. M. George (India), *Lingvistica dravidiană*; Hans Hendriksen (R.F.G.), *Rezultatele unei expediții lingvistice în Himachal Pradesh (India)*; Arno Lehmann (R.D.G.), *Studiile asupra limbii tamile și traducerile din limba tamilă în limba germană*; Winfred P. Lehmann (S.U.A.), *Deducții cu privire la sistemul verbal protoindoeuropean bazate pe reconstrucția internă a formelor sanscrite*; Leigh Lisker (India), *Problemele transcrierii practice a limbii vorbite contemporane telugu*; Robert T. Meyer (S.U.A.), *Note lexicologice cu privire la Avadāna-çataka*; I. M. Oranski (U.R.S.S.), *Despre un dialect indian descoperit în Asia Centrală*; K. Appadurai Pillai

(India), *Rolul limbii tamile în dezvoltarea culturii indiene*: Thirumala Ramchandra (India), *Cîteva cuvinte telugu în limba pracrită*; N. Venkata Rao (India), *Geniul limbii și literaturii telugu*; Baburan Saksena (India), *Particularitățile semantice ale verbului „a face”*(skr. *kṛ-*) *în indo-ariană*; Namwar Singh (India), *Proto-hindi și dialectele post-apabhramsa.*

Asia de sud-est (Secția a XV-a): Isidore Dyen (S.U.A.), *Clasificarea lexico-statistică a limbilor malaiezo-polineziene*; Iu. A. Gorgoniev (U.R.S.S.), *Concordanțe în sistemele gramaticale ale limbilor khmer și thai*; A. G. Haudricourt (Franța), *Limba sèk*; Cecilio López (Filipine), *Dublete în limbile malaiezo-polineziene*; Nguyen Khánh Toàn (R. D. Vietnam), *Poemul „Kim, Van, Kieu” și limba vietnameză*; Iu. Ia. Plam (U.R.S.S.), *Particularitățile structurii gramaticale a limbii thai*; Richard Olof Winstedt (Anglia), *Limba malaieză modernă.*

Sinologie (Secția a XVI-a): Janusz Chmielewski (Polonia), *Relații sintactice și formarea cuvintelor în limba chineză*; B. Csongor (Ungaria), *Cîteva probleme fonetice ale textelor chineze din epoca Tang în manuscrisele scrise în brahmi*; W. Dobson (Canada), *Gramatica limbii chineze vechi*; V. I. Gorelov (U.R.S.S.), *Procedeele principale de îmbinare a părților propoziției complexe în limba chineză literară contemporană*; S. E. Iahontov (U.R.S.S.), *Combinarea consoanelor în limba chineză veche*; N. N. Korotkov (U.R.S.S.), *Problemele caracterizării morfologice a limbii chineze literare contemporane*; Haymo Kremsmayer (Austria), *Problema introducerii alfabetului latin în scrierea limbii chineze*; I. M. Oșanin (U.R.S.S.), *Din experiența muncii la „Marele dicționar chinez-rus”*; Iu. V. Rojdestvenski (U.R.S.S.), *Despre limitele cuvîntului compus în limba chineză*; Johannes Schubert (R.D.G.), *Problemele limbii tibetane în lumina gramaticii sale*; G. P. Serdiucenko (U.R.S.S.), *Privire generală asupra limbilor din grupul čžuan-tay din R. P. Chineză*; V. M. Solicev (U.R.S.S.), *Despre raportul dintre cuvînt și propoziție în limba chineză.*

Coreea (Secția a XVII-a): Iu. N. Mazur, F. V. Malkov și L. B. Nikolski (U.R.S.S.), *Forma cuvintelor și formarea cuvintelor în limba coreeană*; Tsoy Den Hu (R. P. D. Coreeană), *Particularitățile morfologice ale limbii coreene.*

Niponologie (Secția a XIX-a): W. Kotański (Polonia), *Structura conjugării japoneze*; A. A. Pașkovski (U.R.S.S.), *Structura părților propoziției în limba japoneză contemporană*; O. P. Petrova (U.R.S.S.), *Lexiconul ruso-japonez din secolul al XVIII-lea*; Kishio Terakawa (Japonia), *Studiu comparativ asupra accentului muzical în limba japoneză și în alte limbi sudice*; J. Young (S.U.A.), *Particulele „ni” și „de” după substantivele de loc în limba japoneză.*

Africanistică (Secția a XX-a): Ernst Dammann (R.F.G.), *Modul aplicativ în limbile africane*; Nicolas Desseffy (Franța), *Asemănări de ordin semantic și morfologic în mai multe limbi orientale*; Hugues Jean de Dianoux (Franța), *Cuvintele de împrumut în limba songhai și în limbile înrudite*; N. V. Ohotina (U.R.S.S.), *Corelația dintre sistemul claselor nominale și categoria cazului în limbile bantu*; Frank Robert Palmer (S.U.A.), *Propozițiile relative în limbile tigrinya*; Ch. Pellat (Franța), *Studiile de lingvistică berberă după Congresul de la Cambridge*; Lanfranco Ricci (Italia), *Limba somali*; Karel F. Ružička (Cehoslovacia), *Cîteva probleme de sintaxă bantu*; Archibald Norman Tucker (Anglia), *Filologia bantu.*

Nu putem încheia această dare de seamă fără a spune cîteva cuvinte și despre unele aspecte ale organizării congresului de la Moscova. Congresul a fost foarte bine pregătit, de către cercetătorii sovietici înșiși. Astfel, delegația sovietică s-a prezentat cu sute de cărți, din cele mai diferite domenii ale orientalisticii, care au fost expuse, pe toată durata congresului, în standuri special amenajate.

De asemenea, organizatorii congresului au dat participanților posibilitatea de a cunoaște direct — bineînțeles, atît cît s-a putut în cele cîteva zile — viața popoarelor orientale din Uniunea Sovietică: pe culoarele universității a fost amenajată o expoziție cu aspecte din viața

socială, culturală şi artistică a acestor popoare, iar în aula mare a universităţii au fost organizate două recitaluri, unul de muzică şi altul de epică populară din diferite republici şi regiuni autonome unionale. În sfîrşit, după încheierea lucrărilor congresului, au fost organizate două excursii, una în Asia Centrală şi alta în Caucaz.

Congresul internaţional de orientalistică de la Moscova, excepţional de bogat în rezultate ştiinţifice, a fost în aceeaşi măsură bogat în învăţăminte. În primul rînd, el a constituit o manifestare puternică a colaborării sincere între oamenii de ştiinţă din ţări cu orînduiri politice diferite, din ţări mai dezvoltate şi mai puţin dezvoltate, colaborare care asigură înflorirea, în viitor, a orientalisticii în slujba Orientului.

VLADIMIR DRIMBA

ATLASUL LINGVISTIC BULGAR

Studiul graiurilor bulgare a început încă din secolul trecut. De la V. I. Grigorovici și K. Jreček pînă la cele mai recente lucrări publicate, în ultimii ani, interesul pentru cercetarea monografică a graiurilor bulgare nu a slăbit nici o clipă. Dialectologia bulgară dispune de lucrări de valoare incontestabilă ale unor lingviști cunoscuți ca L. Miletič, B. Conev, St. Mladenov, Țvetan Todorov, A. Todorov-Balan, Kiril Mircev, Stoiko Stoikov și alții. Două publicații periodice din trecut se remarcă prin bogăția studiilor dialectologice și anume : ,,Сборник за народни умотворения" în care, în afară de studii dialectologice, propriu-zise, se publică materiale folclorice și etnografice din diferite regiuni ale Bulgariei și ,,Известия на семинара по славянска филология".

În ultimul timp, pentru necesitățile instituțiilor de învățămînt superior a apărut la Sofia *Dialectologia bulgară* de Stoiko Stoikov în care se face o sistematizare a variatelor probleme tratate în studiile de amănunt.

Problema clasificării graiurilor bulgare a dat naștere în trecut la polemici care au durat mai bine de o jumătate de veac ; rezolvarea acestei probleme n-a fost însă cu putință numai pe baza studiilor monografice și nici măcar pe baza anchetelor special efectuate în acest scop. Unicul mijloc de rezolvare a problemei clasificării graiurilor bulgare și a relațiilor dintre aceste graiuri s-a dovedit a fi elaborarea Atlasului lingvistic. Necesitatea unui Atlas dialectologic bulgar a fost simțită încă din 1934, cînd s-a format și un comitet de elaborare a lui compus din L. Miletič, St. Romanski, K. Mircev și I. Lekov. Inițiativa aceasta nu a fost însă fructificată. Ideea a putut fi reluată abia în anii puterii populare, după înființarea Institutului de limbă bulgară care, în 1955, împreună cu Institutul de slavistică al Academiei de Științe din U.R.S.S., a trecut la rezolvarea acestui mare proiect. În 1955 prof. Stoiko Stoikov, conducătorul secției de dialectologie a Institutului de limbă bulgară, a alcătuit un *Chestionar* pentru studierea graiurilor bulgare care, în același an, a fost supus discuțiilor la Sofia, iar în anul următor, la Moscova, a fost discutat împreună cu membrii secției de lingvistică slavă a Institutului de slavistică. În 1956 au început anchetele pe teren. De la început s-a hotărît ca teritoriul Bulgariei să fie împărțit în trei părți : regiunea de sud-est, regiunea de nord-est și regiunea de vest.

A fost anchetată, în cursul a patru veri consecutive, partea de sud-est. Anchetele au avut loc după cum urmează : în 1956 au fost anchetate 78 de sate din regiunea Burgas, iar la anchete au luat parte 28 de anchetatori sub conducerea prof. Stoiko Stoikov și a prof. S. B. Bernstein ; în vara anului 1957 au participat la anchete 49 de anchetatori, care au studiat circa 90 de puncte ; în 1958, la cea de-a treia anchetă dialectologică, au luat parte 55 de

anchetatori bulgari și sovietici, anchetîndu-se 122 de sate din regiunile Burgas, Stara-Zagora, Haskovo și Plovdiv; a patra anchetă a avut loc în 1959, cu concursul a 50 de anchetatori bulgari și 7 sovietici. S-au anchetat 138 de sate. În total, au fost studiate integral 393 de sate cu populație veche și cu grai unitar. A fost de asemenea cules un important material istoric și etnografic referitor la alte 451 de sate care, datorită faptului că sînt relativ noi sau prezintă un amestec lingvistic, nu au fost cercetate pentru *Atlas*. În felul acesta s-au terminat lucrările de strîngere a materialului necesar pentru redactarea primului volum al *Atlasului lingvistic bulgar*, care a fost conceput în trei volume și se va termina, probabil, în anii 1966—1967. În prezent, la Institutul de limbă bulgară din Sofia și la Institutul de slavistică din Moscova se lucrează intens la cartografierea materialului cules.

În cele ce urmează voi prezenta pe scurt problemele esențiale ale *Instrucțiunilor* privitoare la „*Programul pentru strîngerea materialului Atlasului dialectologic bulgar*". Voi prezenta de asemenea unele probleme cuprinse în *Program*, cît și cîteva chestiuni în legătură cu cartografierea materialului, care a început încă din anul trecut.

Programul pentru strîngerea materialului dialectal prezintă, față de ceea ce numim în mod obișnuit chestionarul anchetei, deosebiri esențiale. În primul rînd nu este vorba de un chestionar, unde avem de a face cu întrebări deja formulate. Este mai degrabă o înșirare sistematică de probleme care trebuie anchetate. Atlasul lingvistic bulgar va fi, ca și Atlasul graiurilor ruse apărut de curînd la Moscova, o lucrare de geografie lingvistică esențial diferită de atlasele cunoscute pînă în prezent. La baza Atlasului lingvistic bulgar, și deci la baza *Programului* stă ideea că limba nu este o sumă a dialectelor, ci un sistem complex, raportul dintre limbă și grai fiind privit ca un raport dintre general și particular. De aceea *Programul* nu poate cuprinde probleme izolate, fără legătură organică cu sistemul limbii. Elaborarea *Atlasului lingvistic bulgar* presupune așadar cunoașterea principalelor probleme ale limbii și ale graiurilor ei. Ceea ce nu se cunoaște și ceea ce trebuie deci aflat este răspîndirea teritorială a fenomenelor lingvistice. Cunoașterea răspîndirii teritoriale a fenomenelor lingvistice ajută la clasificarea graiurilor unei limbi, dînd posibilitate de a se stabili legăturile istorice dintre ele și limba literară. Sarcina geografiei lingvistice este, după *Programul* analizat, nu de a descoperi fapte noi, ci de a sistematiza faptele de limbă care în cea mai mare măsură sînt cunoscute.

Un alt principiu fundamental al *Programului* constă în faptul că punctul de plecare al studierii graiurilor este limba literară. Prin urmare, fenomenelor existente în limba literară li se caută corespondentele din dialecte. Astfel, pentru a obține formele dialectale сон, сан, сêн sau дôп, дап, дêп, дуп se au în vedere formele din limba literară сън, дъп.

Mai pe scurt spus, *Atlasul lingvistic bulgar* va prezenta graiurile teritoriale ale limbii bulgare ca structuri lingvistice subordonate nemijlocit structurii limbii literare. Pornind de la cunoașterea amănunțită a graiurilor bulgare, *Atlasul* va reflecta stadiul de cunoaștere a acestei probleme. În *Atlas*, după cum reiese din *Program*, se vor reflecta unele neajunsuri legate de faptul că studierea limbii bulgare ca sistem este încă la început. Acestea se manifestă, în primul rînd, printr-o disproporție destul de mare în anchetarea diferitelor compartimente ale limbii.

La prima vedere s-ar putea părea că numărul chestiunilor cuprinse în *Program* este mic. De fapt, nu este așa, întrucît aproape fiecare problemă din *Program* este foarte complexă și comportă o serie de ramificații. Astfel, în ceea ce privește reflexele vocalei ѣ există în *Program* 6 probleme principale —, care au 17 ramificații. Fiecare chestiune este ilustrată cu un număr mare de exemple. Aceste exemple nu au un caracter obligatoriu, în sensul că ele trebuie aflate neapărat din discuțiile cu cei anchetați. Dimpotrivă, *Programul* lasă la latitudinea anchetatorului de a înregistra și alte unități lexicale care conțin fenomenul respectiv. Exemplele cuprinse în *Program*, în cea mai mare parte, prezintă numai o trăsătură fonetică sau morfologică.

Programul are 379 de probleme (întrebări) : 122 de fonetică, 141 de morfologie, 6 de sintaxă şi 110 privitoare la lexic. După cum se poate uşor observa, între diferitele compartimente ale limbii există, cum am mai spus, disproporţii. Cauzele acestor disproporţii sînt diferite. În ce priveşte sintaxa, care ocupă un loc neînsemnat,faptul se explică atît prin lipsa de studii în acest domeniu cît şi prin unitatea relativ mai mare a limbilor în domeniul sintaxei. De asemenea, foarte puţine probleme se referă la derivare.

Exemplele care se culeg în cursul anchetelor depăşesc de obicei cifra de 2000, ceea ce este foarte mult. Din păcate, ele nu sînt cartografiate, aşa că fenomenul, deşi se bazează pe material concret, este prezentat în hărţi în mod abstract. Comentariul care se va publica separat va trebui să înlăture într-o oarecare măsură această lipsă.

În ce priveşte diferitele probleme legate de anchetă : reţeaua, anchetatorii, informatorii (subiecţii), arhiva graiului etc., indicaţii amănunţite se găsesc în *Instrucţiunile privitoare la Program*, elaborate de Stoiko Stoikov şi publicate la Sofia în 1959, într-o broşură. Din ele desprindem cîteva chestiuni mai importante.

Pentru strîngerea materialului se prevede anchetarea graiurilor în toate aşezările vechi în care majoritatea populaţiei nu provine din migraţii. Din cauza mutărilor masive de populaţie care au avut loc în Bulgaria în decursul veacurilor, s-a renunţat la principiul geografic în alegerea localităţilor de anchetat. Reţeaua se stabileşte pe teren. Datoria grupelor de anchetatori este să treacă prin fiecare sat şi să stabilească dacă satul va fi sau nu anchetat. Pentru fiecare sat, însă, în mod obligatoriu, trebuie să se strîngă date istorice şi etnografice. În afară de satele relativ noi şi cu graiuri amestecate, nu se anchetează nici satele cu populaţie minoritară în care se găsesc şi bulgari. Dintre oraşe se vor ancheta Malko Tîrnovo, Elena, Kneja şi altele, în care amestecul de populaţie nu este prea mare.

Într-un sat merg de obicei patru anchetatori, fiecare dintre ei lucrînd independent la strîngerea materialului. Se anchetează cel puţin doi informatori de bază şi 3—4 informatori suplimentari. Informatorii de bază sînt aleşi cu multă atenţie, de obicei din rîndul persoanelor mai vîrstnice. La informatorii suplimentari se recurge numai atunci cînd, în răspunsurile notate de anchetatori la informatorii de bază, există divergenţe.

Ancheta se face cu metoda discuţiei libere şi întrebării indirecte. Anchetarea unui sat nu trebuie să dureze mai mult de 6 zile. În acest timp se face prima prelucrare a materialului cules, confruntîndu-se notările diferiţilor anchetatori şi, în caz de nepotriviri, ele se lămuresc pe teren, prin cercetări suplimentare. După lămurirea tuturor chestiunilor, răspunsurile se fişează în ordinea stabilită în *Program*.

Sistemul de notare este foarte simplu, avînd la bază alfabetul bulgar, cu cîteva semne în plus. Pentru un atlas de tipul acesta sistemul de notare trebuie să fie simplu. Complicarea lui cu semne care să noteze nuanţe abia perceptibile ar dăuna, fără îndoială. Un exemplu în această privinţă este notarea vocalelor *o, a, e* mai puţin reduse, cu un punct dedesubt, spre deosebire de notările *y, ъ, u*. Practic, deosebirea dintre cele două nuanţe, cel puţin în graiurile de est, este foarte mică şi, prin urmare, notarea acestor două nuanţe, după părerea mea, nu este necesară.

Anchetatorii sînt în proporţie de 4/5 studenţi ai Facultăţii de filologie din Sofia, care primesc o pregătire specială în cercul de dialectologie bulgară. Restul sînt lingvişti, membri ai secţiei de dialectologie şi ai secţiei de limbi slave ai Institutului de slavistică din Moscova.

După cum am arătat mai sus, anchetele pentru primul volum al *Atlasului lingvistic bulgar* au fost terminate în cursul anului 1959.

Încă de anul trecut a început cartografierea materialului volumului I, care va cuprinde peste 300 de hărţi redactate la Sofia şi la Moscova. La Sofia hărţile sînt redactate de membrii secţiei de dialectologie : Hristo Holiolcev, Metodi Lilov, Maxim Mladenov şi E. Topalova. Fiecare

hartă este apoi discutată la ședințele secției. După terminarea cartografierii, se vor face discuții la care vor participa specialiștii bulgari și sovietici.

Materialul cartografiat pînă în prezent este de bună calitate și surprinde prin rezultate extrem de interesante. Este greu să mă pronunț asupra unor probleme generale, pe care le va rezolva *Atlasul*, fiindcă l-am cunoscut numai parțial, concluzii putînd fi trase abia după publicarea volumului și, mai ales, după publicarea tuturor volumelor.

În afară de două grupări mai mari, care se observă fără prea mare greutate la nord și la sud de fluviul Marița, *Atlasul*, în forma lui actuală, prezintă material destul de clar pentru unele clasificări mai mici ca, de pildă, grupul dialectal din Strandja sau cel din regiunea Elhovo etc.

Pe hărțile elaborate pînă acum se pot urmări influențele reciproce dintre graiuri, trăsăturile specifice ale unor dialecte rupte de locul lor inițial într-o epocă foarte veche etc. Multe hărți arată, confirmînd un adevăr cunoscut, că fluviul Marița nu este o graniță dialectală. De cele mai multe ori ariile de la sud de Marița ocupă o fîșie destul de largă și la nord de acest fluviu. Situația inversă aproape că nu se întîlnește. Acest fapt mi se pare că confirmă vechimea populației din partea de sud a fluviului.

Pe hărțile *Atlasului* se poate ușor urmări direcția unor migrații din vremuri vechi. Astfel satele de la sud de Krumovgrad au asemănări vădite cu cele din jurul orașului Aitos și Poleanovgrad. Pe baza hărților lexicale, mai ales, se pot stabili influențele exercitate asupra graiurilor bulgare de diferite limbi cu care aceste graiuri au venit în contact.

În *Atlasul* graiurilor bulgare vor fi date cîteva tipuri de hărți [1], și anume :

I. *Hărți fonetice cu caracter general*. Așa avem, spre exemplu, harta nr. 18 care prezintă pronunțarea vocalei *a* (din v. bulg. ѣ) în poziție accentuată, după o consoană moale, urmată de o silabă dură, în cuvinte de tipul бя̀ла. În această hartă sînt date trei reflexe ale vocalei *a* : 1. *à* — pe aproape întreg teritoriul cercetat ; 2. *ê* (e deschis) — în 18 puncte ; 3. *e* — numai în 5 puncte. Harta nr. 16/2 prezintă caracterul consoanei *ț* urmată de *a* accentuat în cuvinte de tipul цял. Se conturează două arii : 1. *ț'* — în partea de nord a teritoriului cercetat ; 2. *ț* — la sud de fluviul Marița , 40 de puncte pe malul de nord al fluviului și 21 la răsărit de Elhovo.

Acest tip de hărți se referă, în primul rînd, la fenomene și nu la cuvinte izolate. Ele au fost alcătuite pe baza unui material foarte bogat.

II. *Hărți fonetice cu caracter particular*. Sînt destul de multe la număr. Iată cîteva exemple : harta 14v prezintă „caracterul vocalei în numeralul две". Se conturează două arii importante : 1. две la vest de linia Nova — Zagora — Harmanli — Krumovgrad ; 2. дв'а — la est de această linie. Harta 14 v/2 „caracterul vocalei finale în adverbul добрé" înregistrează trei pronunțări : 1. добрé, добрê și добр'á. Ariile acestui fenomen coincid în parte cu cele din harta 14 v/1. Harta 137/2 „caracterul consoanei *l* în cuvîntul фасу́л „prezintă două arii distincte : 1. фасу́л — la nord de Marița ; 2. фасул' — la sud de Marița, ca și harta 150/2 „*k* final în cuvîntul лелéк" : 1. лелéк' — la nord de Marița ; 2. лелéк — la sud de Marița.

III. *Hărți morfologice*. Cele mai multe dintre acestea se referă la formele verbale. Sînt însă destul de multe hărți și pentru celelalte părți de vorbire. Interesante sînt hărțile care arată apartenența unor substantive fie la genul masculin, fie la genul feminin. Așa avem hărțile :

---

[1] Pentru a da o imagine a felului cum vor arăta hărțile Atlasului lingvistic bulgar prezentăm două hărți : una fonetică privitoare la caracterul lui l final (50/7) și alta fonetico-morfologică cu privire la rolul accentului la imperativ (92 a).

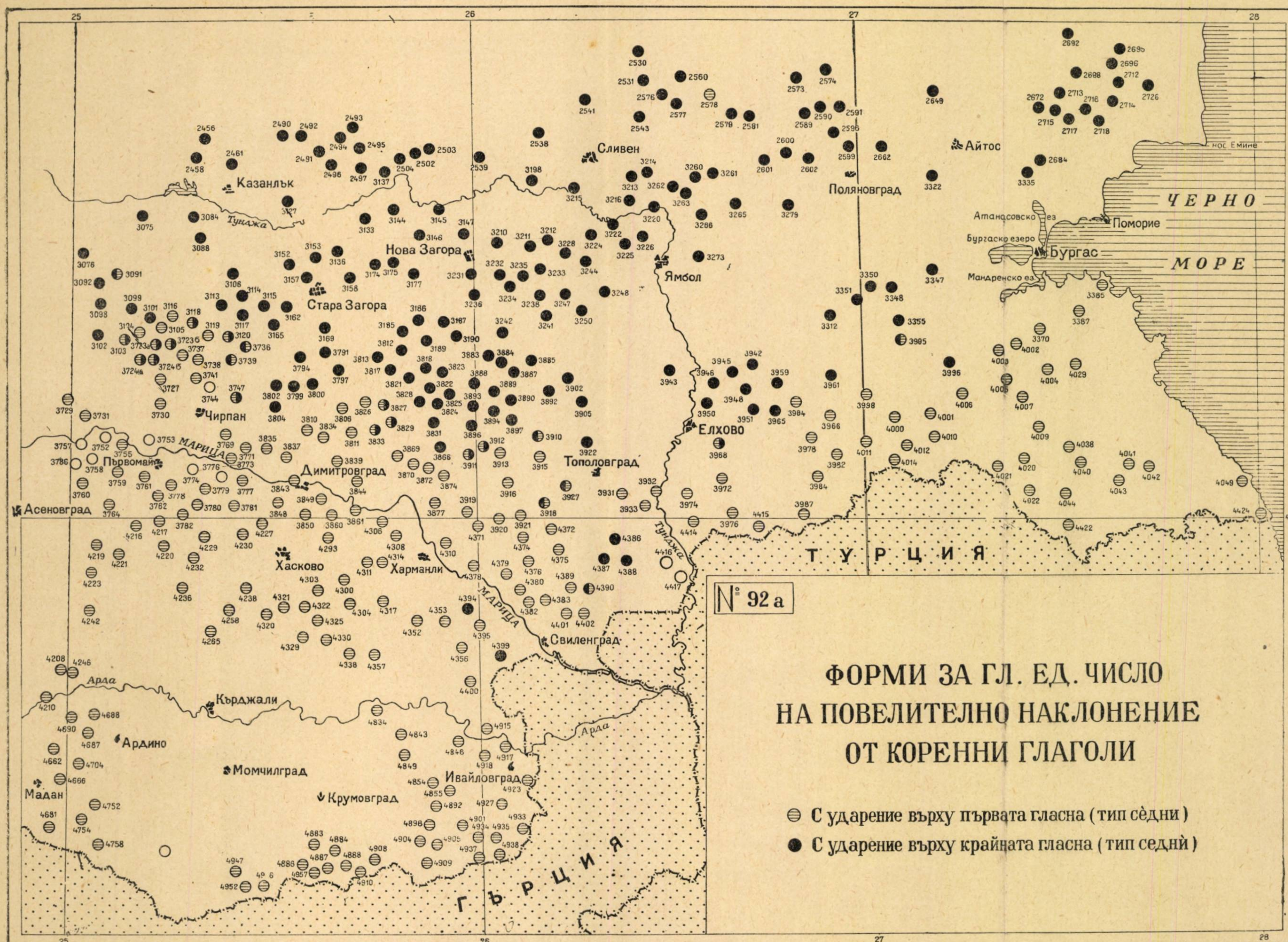
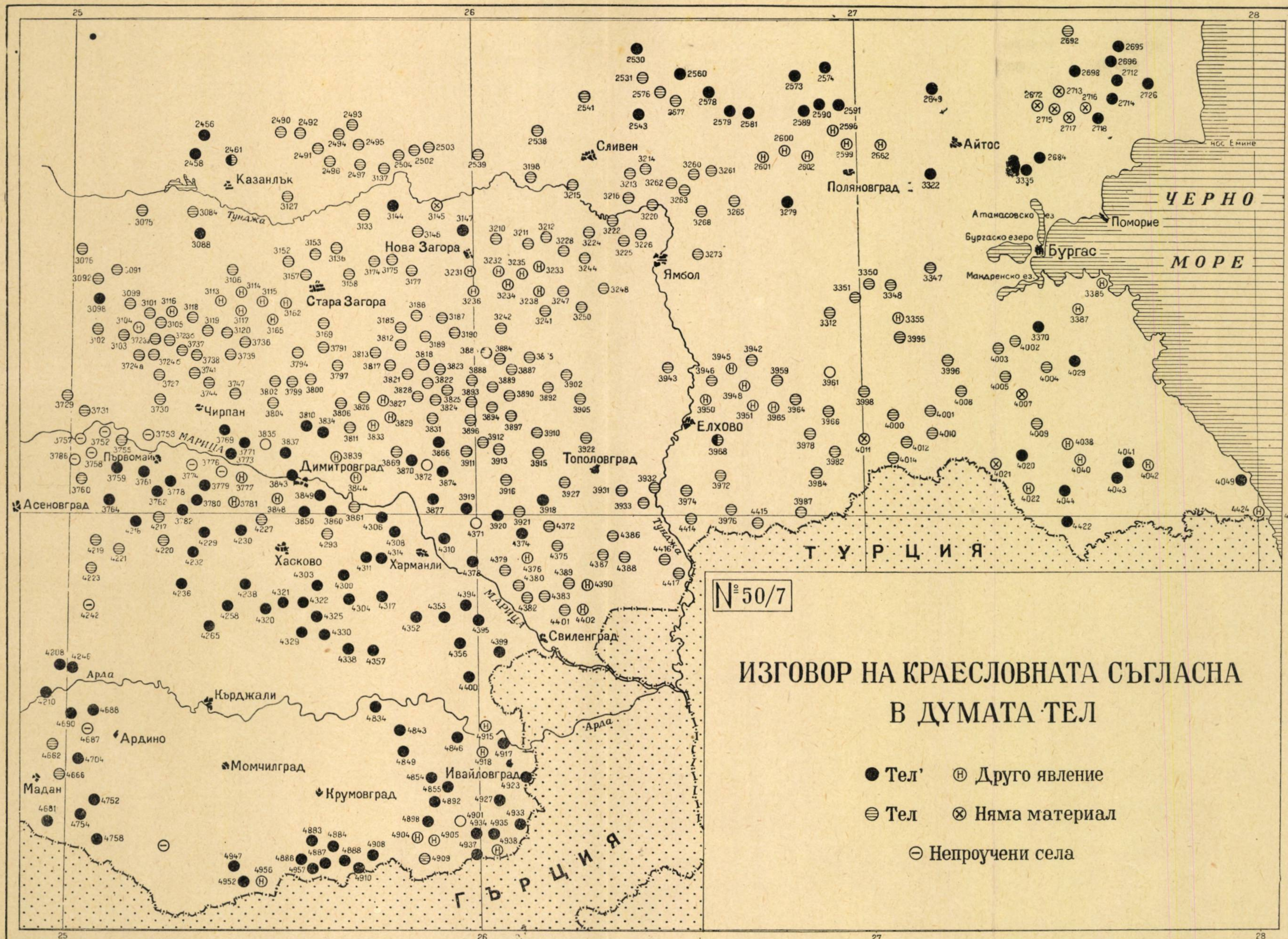

№ 92 а
ФОРМИ ЗА ГЛ. ЕД. ЧИСЛО
НА ПОВЕЛИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ
ОТ КОРЕННИ ГЛАГОЛИ
С ударение върху първата гласна (тип сèдни)
С ударение върху крайната гласна (тип седнѝ)
ЧЕРНО
МОРЕ
ТУРЦИЯ
ГЪРЦИЯ
Казанлък
Сливен
Айтос
Поляновград
Поморие
Атанасовско ез.
Бургаско езеро
Бургас
Мандренско ез.
нос Емине
Нова Загора
Стара Загора
Ямбол
Чирпан
Елхово
Тополовград
Първомай
Димитровград
Асеновград
Хасково
Харманли
Свиленград
Кърджали
Ардино
Момчилград
Крумовград
Ивайловград
Мадан
Тунджа
Марица
Арда
25
26
27
28
42

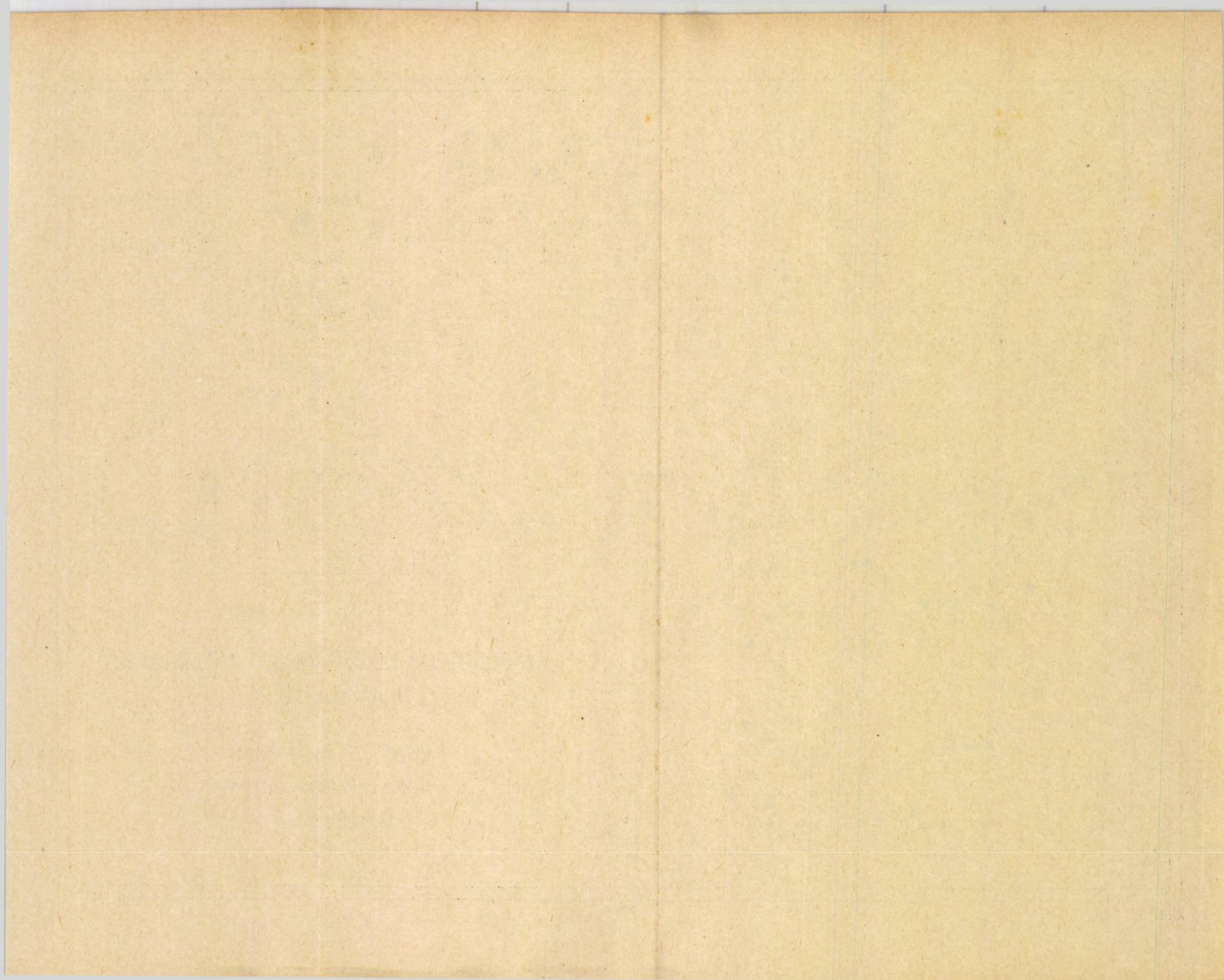
Fig. 1

с. 1637

ИЗГОВОР НА КРАЕСЛОВНАТА СЪГЛАСНА
В ДУМАТА ТЕЛ
№ 50/7
Тел'
Тел
Друго явление
Няма материал
Непроучени села
Казанлък
Сливен
Айтос
Поляновград
Нова Загора
Стара Загора
Ямбол
Чирпан
Първомай
Асеновград
Димитровград
Елхово
Тополовград
Хасково
Харманли
Свиленград
Кърджали
Ардино
Момчилград
Крумовград
Ивайловград
Мадан
Поморие
Бургас
Атанасовско ез.
Бургаско езеро
Мандренско ез.
нос Емине
ЧЕРНО
МОРЕ
ТУРЦИЯ
ГЪРЦИЯ
Тунджа
Марица
Арда

Fig. 2

50/3 ,,genul substantivului кал" (noroi), 50 ,,genul substantivului ве́чер" (seară), 50/1 ,,genul substantivului вар" (var), 50/4 ,,genul substantivului лой" (grăsime) și altele.

IV. *Hărți sintactice* sînt puține la număr și se referă mai ales la formele cazuale ale pronumelui personal. Harta 104 prezintă întrebuințarea nominativului în locul acuzativului la pronumele personal (мене́ ме боли́ ръкатъ și аз ме боли ръкатъ). Altă hartă se referă la locul pe care îl ocupă negația *не* față de formele scurte ale pronumelui (аз не те чу́вам, аз те не чу́вам).

V. *Hărți lexicale.* În privința lexicului, graiurile bulgare prezintă o mare varietate. Din această cauză între hărțile *Atlasului*, cele lexicale ocupă un loc foarte important. S-a adunat material care, în parte, s-a cartografiat, pentru vocabularul privind : îmbrăcămintea, casa și curtea, unelte, păsări și animale, atelaje, alimente, plante, omul și corpul omenesc, băuturi etc. Iată cîteva exemple. Harta 129 ,,*denumiri ale porumbului*" înregistrează : ара́пка, бубо́ли, вла̀шка, гугу̀ля, гъ̀лъбици, кочàн, маму́ли, миси́р, папу́р, пу́калки, цàревица, ченѝчка. Harta 130/1 ,,*coceanul de porumb fără boabe*" înregistrează următoarele denumiri ; бу́калка, жару́лка, пу́шка, чокàн, чокàр, чòкал, чокелѐк, лушкуви́на, Сви́нка, махàлка, коцàл, коцàр, чукулàк, чукуле́тка, чукуле́т', влàшкови́ца, г'убелѐк, маму́л, гагàлчина, кочу́р, чу́шлина, iar harta 133 ,,*denumiri ale cartofului*" înregistrează : барабо́и, гули́йа, кàлчуву, картòфи, картòфли, картошки, компи́р, компѝл'а, крòмполи, кочѐне, патàти, чатàк.

În afară de volumul de *Comentariu*, ca o anexă la *Atlas*, se vor publica 5 volume de texte dialectale culese cu prilejul anchetelor. Publicarea lor va începe din anul 1961.

Un mic atlas lingvistic bulgar pregătește în prezent prof. Stoiko Stoikov. Materialul a fost cules în întregime și urmează să fie cartografiat în cursul acestui an. Anchetele pentru acest atlas s-au făcut pe baza unui chestionar de proporții reduse, în 750 de sate de pe întreg teritoriul Bulgariei. Această lucrare urmează să fie dată la tipar în anul 1961.

GH. BOLOCAN

ACAD. AL. ROSETTI, *Istoria limbii romîne. I. Limba latină*, ediţia a treia, revăzută şi adăugită,

Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1960, 4°, 228 p.

O dată cu apariţia într-o nouă ediţie, revizuită şi adăugită, a primului volum din *Istoria limbii romîne*, acad. Al. Rosetti începe republicarea lucrării sale de ansamblu bine cunoscută în ţară şi peste hotare. Apariţia ediţiei de care ne ocupăm, la două zeci de ani după ultima ediţie de mult epuizată, răspunde unei necesităţi simţite în lingvistica romînească.

În perioada care s-a scurs de la ediţia precedentă a cărţii s-au publicat foarte multe studii privind limba latină sau limbile romanice. Această particularitate a lingvisticii contemporane se oglindeşte şi în lucrarea în discuţie, care este, ca şi celelalte lucrări ale acad. Al. Rosetti, pusă la curent cu ultimele cuceriri ale lingvisticii. O cercetare, oricît de sumară, arată că, faţă de ediţia a II-a, ultima ediţie are nenumărate referinţe noi. Sînt folosite cu acelaşi profit lucrările recente ale unor savanţi clasicişti ca Altheim, Battisti, Löfstedt, Mihăescu, Palmer, Väänänen, ca şi cele ale unor romanişti (Lausberg, Lüdtke, Rohlfs, Schmeck, Terracini, Wartburg).

Meritul mare al lucrării acad. Al. Rosetti constă însă nu atît în informaţia extrem de bogată cît mai ales în felul cum autorul a ales din miile de pagini scrise despre limba latină şi despre limbile romanice faptele care interesează limba romînă. Determinarea stadiului de evoluţie a latinei care stă la baza limbii romîne nu a putut fi făcută numai prin cercetarea, oricît de amănunţită, a structurii latinei fără o comparaţie cu situaţia de astăzi a limbii romîne. De aceea, pe lîngă lucrările amintite, volumul acad. Al. Rosetti conţine la fel de numeroase indicaţii bibliografice privitoare la limba noastră. În prefaţă (p. 6) autorul arată chiar că în noua ediţie a extins expunerile consacrate sintaxei şi vocabularului pe baza cercetărilor făcute la noi asupra structurii limbii romîne.

Faţă de ediţia precedentă, noua ediţie conţine multe probleme noi. Astfel este dezvoltată discuţia asupra grupului apenino-balcanic (p. 44—46), aducîndu-se noi date în legătură cu existenţa acestei unităţi lingvistice. Materialele date la iveală de cercetările lui G. Rohlfs sau ale lui W. v. Wartburg confirmă din nou paralelismele dintre idiomele romanice din Balcani şi cele vorbite în sudul Italiei. Fapte şi sugestii noi pot fi găsite şi în capitolul *Izolarea Daciei* (p. 48—51) unde autorul discută conservatismul romînei în cadrul celorlalte limbi romanice. În sfîrşit, cititorul poate afla lucruri noi în capitolele de fonetică, sintaxă şi vocabular.

Volumul acad. Al. Rosetti cuprinde şi capitole inexistente în ediţiile precedente, cum ar fi cel consacrat sistemului fonologic al latinei şi al romînei (p. 59—67) sau cel care prezintă o privire de ansamblu asupra inovaţiilor realizate pînă în secolul al VI-lea al erei noastre. Atît adăugirile la capitolele existente în ediţiile precedente cît şi capitolele noi aduc ultimele puncte de vedere în problemele discutate. Prin aceasta, ele se încadrează în caracteristica fundamentală a cărţii acad. Al. Rosetti care are la bază tendinţa de a ţine la curent lucrarea cu

stadiul actual al cercetării ştiinţifice mondiale (p. 5). Din cele spuse pînă acum rezultă, cu destulă uşurinţă, că scopul propus a fost realizat într-o măsură maximă.

Cartea a fost îmbogăţită cu un bogat material apărut în ultimii ani. Cît priveşte latina, ediţia de faţă a fost îmbogăţită cu faptele numeroase aduse de lucrarea lui H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman* (Bucureşti, 1960). Utilizarea lucrării citate a fost făcută pornindu-se de la principiul călăuzitor al cărţii acad. Rosetti după care în lucrare s-au urmărit mai ales inovaţiile din latină menite să explice evoluţia latinei orientale devenită mai tîrziu limba romînă. Datorită aceluiaşi principiu, în lucrare se urmăresc şi reflexele latineşti din vocabularul unor limbi ca albaneza, sîrbo-croata sau slovena, care sînt, alături de romînă şi dalmată, reprezentante ale latinei balcanice (cf. p. 78, 94 etc.). Pentru romînă, acad. Al. Rosetti a îmbogăţit materialul prin utilizarea tuturor lucrărilor apărute între timp şi în primul rînd a *Atlasului lingvistic romîn.*

Subliniem că atît informaţiile bibliografice recente cît şi materialul nou adus sînt prezentate avînd ca scop elaborarea sintezei evoluţiei de la latină la romînă pe care o reprezintă volumul în discuţie. Acest spirit de sinteză, care trădează o îndelungată experienţă şi deci o judecată de valoare sigură, apare şi în formularea concisă, dar caracterizantă, care ne întîmpină atunci cînd citim noua ediţie a primului volum din *Istoria limbii romîne* a acad. Al. Rosetti.

Metoda de bază folosită în prezentarea materialului este aceea din ediţia precedentă, adică metoda descrierii celor două stadii de limbă : de o parte latina şi de alta romîna, limba care o continuă. Faptele din celelalte limbi romanice sînt luate în consideraţie ori de cîte ori compararea lor cu cele pe care le discută autorul poate da sugestii sau confirmări noi. Punctul de vedere al acad. Al. Rosetti apare clar în finalul introducerii (p. 56—57) unde se discută locul care trebuie acordat într-o astfel de cercetare analizei interne a sistemului unei limbi faţă de locul metodei comparative. În explicarea diferitelor fapte sînt luaţi în considerare atît factorii interni cît şi cei externi, preferîndu-se însă de cele mai multe ori explicaţiile de ordin intern. Această atitudine se observă mai ales atunci cînd cercetăm capitolul de vocabular, unde autorul respinge adesea explicarea unor evoluţii semantice prin factori externi. În fiecare din aceste cazuri, acad. Al. Rosetti caută explicaţii pentru evoluţiile semantice respective în interiorul latinei şi apelează pentru aceasta la inscripţiile latineşti din provinciile dunărene ale imperiului roman.

În cele ce urmează vom aduce cîteva completări şi rectificări.

Pentru rom. *asuda* < lat. *exsudare* (p. 177) am putea porni tot aşa de bine de la *adsudare,* înregistrat de Mihăescu, *op. cit.*, p. 187.

Rom. *ierta* < **libertare* (p. 180) are la bază o formă atestată în secolele V—VI (cf. Mihăescu, *op. cit.*, p. 211).

Lectura noii ediţii a volumului I din *Istoria limbii romîne* a acad. Al. Rosetti scoate în evidenţă o serie de fapte care ne fac să aşteptăm cu interes apariţia celorlalte volume.

Marius Sala

INGEBORG SEIDEL-SLOTTY, *Die Bedeutung der Wörter.* Sprache und Gesellschaft, Taschenbuchreihe,

Verlag Sprache und Literatur. Halle (Saale), 1960, 65 de pagini, in 8°.

Trebuie în primul rînd să salutăm reluarea unei activităţi care în trecut a fost foarte vie în Germania : publicarea de lucrări de lingvistică pentru un public mai larg decît cel al specialiştilor propriu-zişi. Nici o ştiinţă nu trebuie şi nu poate să trăiască înghesuită în cercul

strîmt al profesiunii, ci trebuie să deschidă larg ferestrele în afară, şi aceasta cu atît mai mult cînd e vorba de lingvistică, pentru care masele s-au simţit întotdeauna atrase. Să notăm însă imediat că noua colecţie nu constituie o simplă continuare a activităţii vechi. Pe cînd în trecut diversele lucrări pentru marele public aveau un caracter strict tehnic, de astă dată însăşi denumirea colecţiei arată că editorii îşi propun să ne dea studii care să meargă în adîncul problemelor, să cerceteze faptele de limbă în legătură cu cauzele care le-au dat naştere şi în primul rînd în legătură cu societatea. În această privinţă şi numele editorilor constituie o garanţie : prof. Karl Ammer şi prof. Georg Meier, ambii autori ai unor lucrări de lingvistică generală în sensul în care este ea înţeleasă astăzi în ţările socialiste.

Şi autoarea acestei prime lucrări a fost bine aleasă, deoarece lucrările ei anterioare au dovedit că este în stare să îmbine interesul pentru problemele de bază ale ştiinţei noastre cu o expunere pe înţelesul tuturor. Şi felul în care şi-a tratat subiectul este nou şi interesant. Ţinînd seamă de faptul că, oricum, alegerea exemplelor este arbitrară, autoarea a preferat să alcătuiască o frază obişnuită şi să dea apoi explicaţii cu privire la evoluţia semantică a cuvintelor componente, eventual şi a unora legate într-un fel de ele. Prin aceasta se arată că evoluţia înţelesului este proprie tuturor cuvintelor, nu numai cîtorva pe care, pentru motive personale, şi le-ar alege un autor; şi că mai peste tot această evoluţie este legată de evoluţia societăţii.

Urmează o a doua parte a lucrării, în care se străbate drumul în sens invers, adică se porneşte de la evoluţia societăţii şi se arată că aceasta provoacă de regulă schimbări în sensul cuvintelor. Fără caracter dogmatic şi nici măcar didactic, oarecum în mod spontan, apar, întreţesute cu exemple, toate problemele esenţiale ale materialismului istoric (şi uneori şi ale materialismului dialectic), aşa cum se reflectă ele în limbă. Găsim astfel tratat corect raportul între nou şi vechi, raportul între cuvînt şi realitatea obiectivă şi aşa mai departe.

Cartea este scrisă într-un stil simplu, pe înţelesul oricărui cititor, fără ca prin aceasta să fie coborît nivelul conţinutului. Exemplele sînt în general alese printre cele pe care le poate înţelege un cititor german, dar nu toate sînt din limba germană (nici limba romînă nu este exclusă). Ar fi de dorit să se inaugureze şi în romîneşte o colecţie de felul celei publicate de colegii germani şi putem fi siguri că cititorii nu ar lipsi.

La un singur cuvînt aş vrea să fac o observaţie : la p. 65, se discută cuvîntul *Ohrwurm* ,,urechelniţă" ; exista în trecut un instrument cu care se găureau urechile pentru a se introduce cerceii, şi care semăna cu insecta numită *urechelniţă*, de aici numele german al acesteia, *Ohrwurm* ,,vierme de ureche". După ce instrumentul pomenit n-a mai fost folosit, oamenii au interpretat pe *Ohrwurm* ca ,,vierme care intră în ureche", şi această explicaţie a pătruns pînă şi în lucrări de ştiinţă, ca cea a lui Brehm. Acest exemplu se poate adăuga la cele adunate de mine (*Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960, p. 196–200) pentru a dovedi că forma cuvîntului poate exercita uneori influenţă asupra conţinutului şi chiar asupra realităţii : în copilărie mi s-a explicat adesea că dacă mă culc în aer liber, trebuie să-mi acopăr urechile, ca să nu-mi intre o urechelniţă. Se pune însă întrebarea : de unde s-a răspîndit numele insectei, căci derivate sau compuse de la *ureche* apar nu numai în germană, ci şi în romînă, în franceză (*perce-oreille* ,,străpunge urechea"), în engleză (*earwig* ,,care intră în ureche"), în rusă (*уховёртка* ,,care se răsuceşte în ureche"), în maghiară (*fülbemászó* ,,care se strecoară în ureche"), în italieneşte (*verme auricolare* ,,vierme de ureche") etc. Mai mult decît atîta, în polonă nu se foloseşte cuvîntul care înseamnă ,,ureche", ci se zice *szczypawka*, adică ,,ciupitoare" (de la *szczypać* ,,a ciupi"). Să fi fost atît de răspîndit instrumentul de găurit urechile? Sau să vedem în toate limbile calcuri după una singură? Problema ar merita să fie studiată.

Al. Graur

IVAN POPOVIĆ, *Geschichte der serbo-kroatischen Sprache*. Harrassowitz, Wiesbaden, 1960, XX, 687 p. (Bibliotheca Slavica)

Opera de față are ca punct de plecare ediția sîrbo-croată din 1955, apărută la Novi Sad, în editura Matica Srpska : *Istorija srpskohrvatskog jezika*. Autorul a aplicat aceeași metodă, dar a sporit conținutul de mai mult de patru ori, a adăugat un capitol nou despre limba literară, a dat mai multă atenție lexicului și a îmbogățit în mod considerabil informația bibliografică. El se sprijină nu numai pe fapte comparative din domeniul slav, ci folosește ,,o metodă realistă", valorificînd rezultatele geografiei lingvistice, onomasticii, toponimiei, precum și știrile din izvoarele istorice. Cele două discipline, în felul cum sînt ele înțelese de obicei, adică ,,istoria limbii" și ,,gramatica istorică" fuzionează de fapt în una singură : autorul arată că ultima este numai o sistematică, în care nu intră lexicul ; iar el tratează istoria limbii în ansamblu și îmbrățișează atît gramatica istorică în punctele ei esențiale, cît și celelalte aspecte, ca lexicul, etimologia, influențele unei limbi asupra alteia, istoria culturii etc. Așadar, după concepția sa, istoria limbii este o disciplină cuprinzătoare, care oferă într-o anumită măsură cunoștințe enciclopedice despre limbă în evoluția ei ; ea devine prin aceasta o sistematică. În istoria limbii sîrbo-croate intră astfel atît fapte din domeniul limbilor slave înrudite, cît și din limbi înrudite de gradul al doilea, cum ar fi romîna, italiana, neogreaca și germana, sau din limbi neînrudite, ca maghiara și turca. Dar sîrbo-croata a înrîurit la rîndul ei limbile vecine, cu alte cuvinte, a jucat și un rol activ, nu numai unul pasiv. Structura ei actuală este rezultatul unei evoluții complexe și îndelungate, în care au intrat nu numai elementele moștenite, ci și împrumuturile ulterioare, care au avut o contribuție efectivă la alcătuirea acestei structuri. Autorul studiază diferitele înrîuriri fie în capitolele privitoare la substrat, fie în cele despre adstrat sau superstrat.

Această viziune largă prezintă un deosebit farmec la lectură și este vrednică de stima noastră. Ea apare uneori cutezătoare, deoarece cercetarea are nevoie de cunoștințe variate, de simț critic și de capacitate de sinteză : într-adevăr, e necesară nu numai o mare putere de muncă spre a citi și asimila literatura științifică imensă, care s-a acumulat fără întrerupere de aproape un secol încoace, ci mai trebuie și discernămînt deosebit pentru a separa cu grijă esențialul de elementul nesemnificativ sau uneori pentru a desprinde adevărul din ițele încurcate ale teoriilor tendențioase. Avem datoria să recunoaștem că autorul a făcut un efort considerabil și a adus indirect o contribuție importantă și la cercetarea propriei noastre istorii ; de aceea se cuvine să-l urmărim în părțile care interesează mai de aproape limba romînă.

El înfățișează conținutul în 19 capitole, începînd cu patria primitivă a slavilor și sfîrșind cu limba sîrbo-croată literară din zilele noastre. Bibliografia este dată după fiecare problemă mai însemnată, și nu la finele fiecărui capitol, ca în ediția sîrbo-croată din 1955. În felul acesta ea se leagă strîns de conținutul respectiv și permite adîncirea lui. Dar acest avantaj are și un neajuns, în sensul că unele unități bibliografice se repetă în întregime de multe ori și ocupă un spațiu prea mare în economia lucrării, apoi cititorul este lipsit de posibilitatea de a găsi cu ușurință elementul bibliografic de care are nevoie. Am recomanda pentru o ediție viitoare o soluție de compromis: sporirea întrebuințării siglelor și prezentarea unei liste bibliografice complete, în ordine strict alfabetică.

În primele veacuri ale erei noastre slavii formau două grupe deosebite : una mai conservatoare din punct de vedere lingvistic la nord-vest, în care intrau actualii slavi de apus ; și alta mai inovatoare, în care se aflau actualii slavi de răsărit și de miazăzi. În secolul al III-lea s-au ivit deosebiri în sînul grupei din urmă, iar viitorii slavi de miazăzi s-au deslipit de slavii de răsărit și, în tendința lor de a se mișca spre sud, au atins lanțul nordic al Carpaților.

Reproducem în traducere cuvintele autorului : „Protoslava de sud cuprindea în chip lămurit, încă de atunci, partea cea mai dinspre miazăzi a teritoriului protoslav şi se sprijinea cu latura sa sudică de lanţul Carpaţilor : sîrbo-croaţii se aflau la mijloc, slovenii (sudici) la vest, iar bulgarii şi macedonenii la răsăritul acestui spaţiu" (p. 47). Trecerea Carpaţilor a avut loc în pragul veacului al IV-lea şi s-a întîmplat relativ nu mult după părăsirea Daciei de către romani. În mişcarea lor necontenită spre miazăzi, în decursul secolului al IV-lea sau la începutul celui de-al V-lea slavii au atins pretutindeni fluviul Dunărea, pe o lungime impresionantă, între Europa centrală şi Marea Neagră. În veacul al VI-lea au trecut în mase mari în Peninsula Balcanică, iar în secolul următor colonizarea lor între Adriatica, Egeea, Marea Neagră şi Dunăre era încheiată.

Dar exista în veacurile IV—VI o unitate lingvistică sud-slavă, adică între viitorii bulgari la răsărit şi sîrbocroaţi la apus? Faptele sînt puţin concludente şi ilustrează mai curînd unitatea protoslavă din patria primitivă decît deosebirile ulterioare, dar unele dintre ele arată inovaţii caracteristice la toţi slavii de miazăzi şi pledează în chipul acesta pentru o relativă unitate lingvistică. Dar, după autor, germenii diferenţierii dintre sud-slavii de apus şi sud-slavii de răsărit existau încă din patria protoslavă şi au acţionat în toată această perioadă. În mişcarea lor spre sud, slavii de miazăzi au fost urmaţi de aproape de către o parte din slavii nord-vestici şi răsăriteni.

În capitolul al doilea este tratat substratul preslav din Peninsula Balcanică reprezentat prin limbile illiră, tracă, greacă şi latină. La bibliografie, cititorul regretă lipsa operei fundamentale a lui A. Philippide, *Originea romînilor,* I—II, Iaşi, 1925—1928, care cuprinde un material imens şi ar fi putut aduce reale servicii lucrării de faţă. Slavii au găsit pretutindeni în Peninsula Balcanică populaţii înrudite din punct de vedere lingvistic, care vorbeau limbi indo-europene. Latina era răspîndită de la Adriatică pînă în Carpaţi şi din Macedonia pînă în Noricum şi Pannonia, dar nu mai era unitară, ci cuprindea două zone distincte : una vestică, la apus de munţii Dinari ; alta estică, la răsărit de aceşti munţi şi în valea Dunării de Jos. În ele s-au dezvoltat treptat două limbi romanice deosebite : dalmata şi romîna. Cele două zone păstrau doar arhaisme comune, pe cînd în domeniul inovaţiilor mergea fiecare pe calea ei proprie. Urmele lăsate de latină în sîrbo-croată sînt importante. În vest, populaţia dalmată a stăruit pînă în preajma veacului al XX-lea, iar în est a existat multă vreme o simbioză romîno-slavă în răsăritul Serbiei. În toponimie s-au păstrat numeroase elemente antice, ca *Drač* < *Dyrrachium*, vechi sîrb *Lešъ* < *Lissus*, *Lipljan* < *Ulpiana*, *Niš* < *Naissus* etc. Autorul trece în revistă literatura privitoare la formarea limbii şi poporului romîn, unde distinge trei teorii mai de seamă : *a*) origine sud-dunăreană ; *b*) origine nord-dunăreană ; *c*) şi una de compromis, adică atît la nord cît şi la sud de Dunăre. Fiecare din ele este însoţită de argumentele respective, din care se vede că autorul este familiarizat cu datele problemei. Despre teoria din urmă afirmă că „este poziţia preferată a lingvisticii romîneşti de astăzi" (p. 62). El aderă la această concepţie, dar opinează că sînt încă necesare studii serioase pentru a lumina pe deplin un sector atît de important din istoria Romîniei.

În capitolul al treilea este înfăţişată pătrunderea slavilor în Peninsula Balcanică. Autorul foloseşte o literatură bogată şi enumeră teoriile mai de seamă, afirmînd că slavii au atins fluviile Sava şi Dunărea cel mai tîrziu pînă în secolul al IV-lea, iar în sud s-au răspîndit îndeosebi in decursul veacului al VI-lea. Colonizarea slavă a fost inegală, nu la fel de intensă pretutindeni; în unele regiuni a existat multă vreme o simbioză slavo-romanică, slavo-tracă sau slavo-greacă. În ţinuturile mixte „procesul de slavizare a fost în orice caz îndelungat, iar slavizarea completă a avut loc în epoci mai tîrzii" (p. 176). Principalele argumente sînt oferite îndeosebi de toponimie. Rămîne instructivă concluzia : slavii au pătruns în ţinuturi de veche cultură şi intens locuite ; ei au dus mai departe procesul muncii creatoare, la care au adăugat

propria lor experienţă în domeniul agriculturii. Autorul citează cuvintele lingvistului iugoslav A. Mayer, care mi se par vrednice de a fi reţinute : ,,Toponimia dovedeşte continuitate în evoluţia culturii, căci s-au păstrat o mare mulţime de nume antice pînă în evul mediu şi chiar pînă în zilele noastre. În timpul migrării popoarelor s-au întîmplat distrugeri, dar nu s-a ajuns la o *tabula rasa* ; evoluţia culturală mai nouă se îmbină cu cea antică, aşa că nu există întrerupere, cum se afirmă de obicei" (p. 170).

Capitolul al patrulea este dedicat suprastratului, adică împrumuturilor ulterioare colonizării slave în Peninsula Balcanică : bulgare, pecenege, cumane, ungureşti, germane, greceşti, albaneze şi romîne. Numai simpla înşirare arată cît de complexă şi de anevoioasă este cercetarea limbii sîrbo-croate sau a oricărei limbi din sud-estul Europei. Venind vorba despre vlahii din Tesalia, autorul face următoarea constatare : ,,În acest ţinut ne sînt cunoscuţi doi conducători ai rebelilor romîni împotriva Bizanţului, din secolul al XI-lea. Aceştia poartă nume slave, *Niculiţă* şi *Slavotă*, deci s-au ridicat din mijlocul unei populaţii slave romanizate" (p. 188). Argumentul este neconvingător, deoarece numele de persoane trec uşor de la un popor la altul şi nu pot dovedi originea etnică a cuiva. Amintind de Elada, unde s-au păstrat nume topice de origine slavă, în comparaţie cu populaţia romanizată de pe coasta Dalmaţiei, care a fost complet slavizată, autorul spune : ,,Desigur romanicii au fost slavizaţi cu desăvîrşire (sau cel puţin ei nu i-au putut romaniza pe slavi), iar motivul trebuie căutat în faptul că în vestul Balcanilor n-a existat o puternică formaţie statală romanică ; dimpotrivă, în răsărit se afla punctul principal al puterii bizantine, care în chip firesc putea acţiona în sprijinul reelenizării" (p. 186). În aceste cuvinte este o bună parte de adevăr : existenţa statului uşurează păstrarea, răspîndirea sau unitatea unei limbi. Trebuie să mai adăugăm apoi şi faptul că slavii erau mai numeroşi în vestul Peninsulei Balcanice decît în Grecia. Trecînd la albanezi, autorul pare însă că nu mai ţine seama de acest argument şi scrie : ,,Aproape toată Albania este astăzi albaneză. N-avem nici un motiv să fixăm imigrarea albanezilor în Albania înainte de veacul al XI-lea, adică înainte de timpul cînd sînt pomeniţi ei de zvoare în sudul ţării, deoarece, cu certitudine, au venit în urma slavilor. Procesul albanizării Albaniei a fost treptat şi foarte îndelungat. De altfel îl putem urmări cu destulă precizie. O albanizare rapidă a fost împiedicată şi de faptul că, în evul mediu, ţara aparţinea unor state slave : era cînd bulgară, cînd sîrbească, iar limba scrisă şi de stat era slavă, nu albaneză. Pe lîngă toate acestea, în privinţa culturii, păstorii albanezi se aflau pe o treaptă mai joasă decît ţăranii slavi, care se ocupau cu agricultura" (p. 188). Atîtea argumente care pledează împotriva lor, şi totuşi albanezii au reuşit pînă la urmă să-i ,,albanizeze" pe slavi ! Pare puţin probabil. Albanezii sînt doar o veche rămăşiţă tracă, cu puternice influenţe latine şi slave, care a stăruit pînă în zilele noastre graţie izolării şi vieţuirii lor în locuri înalte, întocmai ca şi vlahii balcanici. Argumentul *a silentio*, anume că izvoarele îi ignorează cu totul pînă în veacul al XI-lea, nu ne angajează la nimic, iar studiul toponimiei atestă prezenţa slavilor în Albania, dar nu poate dovedi prioritatea lor în această ţară. De asemenea, faptul că centrele unor localităţi poartă nume slave, iar periferiile lor nume albaneze nu constituie un argument în sprijinul albanizării tardive, cînd avem în vedere că statul medieval era slav, iar păstorii albanezi dispuneau de mai puţină influenţă şi avere decît agricultorii slavi.

În capitolul al cincilea este înfăţişată influenţa slavă asupra limbilor vecine. Cea asupra romînei (p. 196—209) este bogată şi variată. Autorul cunoaşte bine limba noastră. El citează lista lui A. Cihac din 1879, în care apar 2 361 cuvinte slave la un total de 5 765, adică 2/5, pentru a demonstra importanţa lor numerică. Ar fi fost de dorit să arate cu această ocazie şi frecvenţa acestor elemente în întrebuinţarea lor curentă. Este adevărat, autorul menţionează în altă parte că procentul latinismelor atinge uneori 90 %, dar puteau fi indicate cercetările speciale, între altele, ale lui B. P. Hasdeu, Al. Graur şi D. Macrea. *Sigur* nu este un latinism cu accent slav, dezvoltat din *securus*, ci neogrecescul σίγουρος. Prefixul întăritor *po-*, din cîteva

exemple citate după H. Tiktin (ca *po-roş, po-negru*) este neobişnuit în limba curentă şi nu apare în literatură. Cuvintele *covaci* ,,fierar, făurar", *găvoazdă* ,,cui", *jitniță* ,,hambar", *jiță* ,,fir", *năpîrstoc* ,,degetar", *pocroviță* ,,pătură", *pohoată* ,,poftă", *săblaznă* ,,imoralitate, desfrîu", *streahă* şi *tocaci* ,,țesător" sînt fie învechite, fie provincialisme rare ; ele lipsesc în limba uzuală din zilele noastre.

Capitolul al şaselea se ocupă cu slavii de miazăzi ajunşi în noua lor patrie, la sud de Dunăre. După autor, în secolul al VI-lea nu mai exista unitate între est şi vest : ,,Poate fi stabilit deci că foarte de timpuriu, încă de pe timpul emigrării slavilor de sud în noua lor patrie, slava de sud era despărțită în două grupe principale, şi anume în una apuseană (sîrbo-croata şi slovena) şi în una răsăriteană (bulgara şi macedoneana)" (p. 233—237). Slavistul N. van Wijk credea că între ele a stăruit multă vreme o populație romanizată, iar actualul dialect slav din ținutul Šopluk ar avea la bază o limbă romanică slavizată. Acest ținut cuprinde aproximativ Serbia de sud, o parte din Bulgaria apuseană şi Macedonia iugoslavă, între localitățile Zaječar, Rtanj, Stalač, Prokuplje, Prizren, Tetovo, Skopje, Kratovo, Breznik, Berkovica şi Belogradčik, avînd ca centre importante oraşele Niš şi Skopje. El este aşezat pe rîurile Timoc şi Morava şi corespundea în Antichitate în bună parte provinciei Dardania. Autorul opinează că dialectul šopic reprezintă o veche ramură a limbii sîrbeşti, ajunsă acolo încă din veacul al VI-lea, peste care s-au suprapus ulterior influențe bulgare. Dar tot în aceeaşi regiune, în care s-a dezvoltat dialectul šopic, el pune şi patria primitivă a romînilor. Aşadar, presupune acolo o populație romanizată densă trăind printre slavi, fără ca aceştia din urmă să fi putut fi asimilați într-o măsură oarecare. Deci bulgarii şi sîrbii erau despărțiți pînă în secolul al IX-lea ,,din punct de vedere geografic printr-o largă zonă de substrat cu populație romanică : e aşa-numita patrie primitivă, balcanică, a romînilor din actuala Serbie de est şi de sud (Niš, Pirot, Vranje), din Bulgaria de apus (Vidin, Sofia, Küstendil) şi din Macedonia de nord (Skopje etc.), unde de altfel am căutat şi patria primitivă a albanezilor" (p. 239). Mai mult, bulgarii şi sîrbii se despărțiseră unii de alții încă din patria străslavă : ,,Separarea dintre sîrbo-croați şi bulgari avusese loc, după o scurtă simbioză în patria primitivă, încă în epoca străslavă ; ea s-a accentuat şi întărit după aceea prin emigrarea separată spre sud şi prin viața separată în Balcani şi în ținuturile învecinate" (p. 240). Prin urmare, autorul pune în aceeaşi regiune atît patria primitivă a romînilor şi albanezilor, cît şi geneza dialectului šopic de origine slavă. Teoria apare îndoielnică, dacă o privim prin prisma izvoarelor antice, care ne arată că centrul de greutate al romanizării se afla pe Dunăre.

În capitolul al şaptelea şi al optulea este urmărită soarta sud-slavei de vest pînă aproximativ în veacul al IX-lea, cînd a avut loc despărțirea slovenei de sîrbo-croată. Epoca ulterioară cuprinde trei perioade : medievală timpurie, în secolele IX—XIV, adică sîrbo-croata veche ; medievală metanastică, în secolele XV—XVIII, cu sîrbo-croata medie ; şi modernă, în secolele XIX—XX, cu sîrbo-croata nouă. Într-un capitol special sînt cercetate cîştigurile de teren în afara granițelor actuale, iar în altul pierderile din interior, în favoarea romînei, maghiarei sau albanezei. Apoi urmează un studiu amănunțit al structurii limbii, fiind analizate mai întîi elementele slave moştenite, apoi influențele romanice, romîneşti, albaneze, greceşti, turceşti şi germane. Lexicul moştenit este discutat pe categorii şi cuprinde o mare bogăție de fapte. Împrumuturile lexicale, latineşti, greceşti, romanice, albaneze, maghiare, germane, turceşti, țigăneşti şi traco-illire ilustrează curentele comerciale sau de cultură şi, în genere, legăturile de tot felul ale sîrbilor şi croaților cu vecinii lor în decursul istoriei. Capitolul din urmă prezintă date sumare asupra limbii scrise şi ajunge pînă în zilele noastre.

Autorul foloseşte deseori toponimia spre a desprinde concluzii de natură istorică. Într-adevăr, această disciplină oferă multe posibilități pentru cercetarea trecutului îndepărtat, iar

studiul ei rămîne o sarcină primordială. Dar trebuie să fim prudenţi la răspunsurile pe care ni le dă : numai urmărirea exhaustivă şi luarea în considerare a tuturor pieselor dintr-un dosar oarecare îngăduie un verdict echitabil, pe cînd neglijarea unora din ele poate vicia judecata noastră.

Întîlnim prea des în decursul lucrării concepţia (să zicem aşa, a) ,,impenetrabilităţii" popoarelor. Ea este formulată uneori în mod implicit, de către învăţaţi de primul rang, dar pentru perioada mai veche a migrării popoarelor nu pare a corespunde adevărului. Popoarele s-au întrepătruns atunci puternic şi s-au influenţat mereu unele pe altele. De aceea, trebuie să le cuprindem pe toate pentru a lămuri bine complexitatea procesului istoric dintr-o regiune oarecare. Autorul a sesizat de fapt acest lucru (şi avem mărturie diversitatea mijloacelor cu care înfruntă de obicei problemele), dar n-a nuanţat destul expresia corespunzătoare în decursul expunerii sale.

Cartea este de o excepţională bogăţie şi se sprijină pe o literatură bogată. Faptele sînt culese şi rînduite cu grijă, iar autorul ia atitudine şi este personal. Exemplele luate din limba romînă se prezintă corecte şi arată o bună familiarizare cu rezultatele cercetărilor noastre. Istoricii limbii romîne vor profita mult de pe urma acestei sinteze, care umple un gol şi reprezintă un efort demn de laudă.

H. Mihăescu

J. GONDA, *The Character of the Indo-European Moods* (with special Regard to Greek and Sanskrit),

Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1956, 212 p.

Lucrările de sinteză sînt rare în domeniul lingvisticii indo-europene. Acest lucru se resimte în special în privinţa cercetărilor de gramatică, deoarece manualele şi tratatele pe care le folosesc specialiştii şi studenţii rămîn de obicei la nivelul unor acumulări de material (cu excepţia cîtorva cărţi de filologie greco-latină). Curentul structuralist n-a reuşit să aducă în această ramură a lingvisticii suflul înnoitor de care e nevoie, cu toate că s-au auzit cîteva glasuri autorizate care cereau cercetarea gramaticii comparate a limbilor indo-europene pe baze structurale (Cîteva articole de acest fel au apărut deja, dar e vorba mai mult de o tatonare a terenului). Eforturile lingviştilor marxişti în domeniul indo-europenisticii sînt încă la început.

De la lucrările clasice ale lui Brugmann, Delbrück, Hirt, Meillet şi Vendryes sînt de menţionat foarte puţine cărţi de gramatică indo-europeană cu caracter de sinteză : A.B. Десницкая, *Вопросы изучения родства индоевропейских языков* М., Л., 1955 ; E. Adelaide Hahn, *Subjunctive and optative. Their origin as futures*, New York, 1953 ; V. Pisani, *Glottologia indoeuropea*, Torino, 1949 ; H. Krahe, *Indogermanische Sprachwissenschaft*, Berlin, 1943 ; Peter Hartmann, *Zur Typologie des Indogermanischen*, Heidelberg, 1956.

Cartea lui J. Gonda, cunoscut în special pentru lucrările sale consacrate limbilor indo-iraniene şi indoneziene, dezbate o problemă care se pare că a interesat destul de mult pe specialişti în ultimii ani : numărul modurilor în indo-europeană, valorile lor, sensurile lor primordiale. E suficient să amintesc, în afară de studiul cercetătoarei americane Hahn, citat mai sus, de E. Benveniste, *Prétérit et optatif en indo-européen*, în B.S.L., 47 (1951), B. Tabachovitz, *Homerische εἰ-Sätze*, Lund, 1951, precum şi de capitolele consacrate acestei probleme în remarcabila gramatică homerică a lui P. Chantraine, în sintaxa greacă a lui J. Humbert ca şi în cea mai nouă gramatică vedică (L. Renan, *Grammaire de la langue védique*, Paris, 1952).

J. Gonda nu face o expunere sistematică, didactică, a fiecărui mod în parte, ci ne prezintă un mănunchi de studii, valabile fiecare pentru sine, dar concurînd în egală măsură la crearea unei imagini de ansamblu asupra acestui capitol esenţial din gramatica limbilor indo-europene : timpul şi gîndirea primitivă ; injunctivul ; funcţia esenţială a optativului ; funcţia vechiului conjunctiv indo-european ; funcţia aşa-numitelor particule modale ; conjuncţia εἰ şi propoziţiile condiţionale. Faptele sînt numeroase, exemplele — luate din limbile cele mai diferite — abundă, părerile, interpretările, ipotezele — propuse sau criticate — îl întîmpină pe cititor la tot pasul, solicitîndu-i atenţia şi spiritul critic. În labirintul faptelor şi discuţiilor, ideile călăuzitoare nu se desprind totdeauna cu uşurinţă (mai ales că autorul nu socoteşte necesar să-şi încheie fiecare studiu cu cîteva concluzii, lăsînd acest lucru în seama cititorului) ; expunerea este adesea greoaie, pentru că fiecare exemplu e interpretat cu minuţiozitate (ce poate fi mai pretenţios decît discutarea nuanţelor de sens, a filiaţiei sensurilor?) şi pentru că autorul se arată de o prudenţă extremă, în idei, ca şi în formulări. Desigur, nu e o carte uşor de citit, fără ca prin aceasta să fie numai o carte de consultat. Problemele sînt pe cît de subtile şi delicate pe atît de pasionante pentru filologul familiarizat cu textele greceşti, latineşti sau sanscrite. Fără a intra în fondul acestor probleme, aş vrea să mă limitez la schiţarea metodei de lucru a autorului şi la rezumarea a ceea ce aduce el nou într-o dezbatere despre care se ştie cît e de veche.

1. J. Gonda e perfect conştient că evoluţia formelor gramaticale nu se poate studia şi înţelege în afara legăturii lor cu evoluţia societăţii şi a gîndirii. E edificatoare în această privinţă discuţia despre timpuri şi moduri, despre timpuri şi gîndirea primitivă. ,,Primitivul concepe timpul ca durată sau ca revenire preistorică, privindu-l ca pe un ciclu, ca pe ceva care se poate întoarce. . ." (p. 26). Primitivul avea desigur noţiunea de timp, dar nu dădea importanţă intervalelor temporale şi de aceea nu le introducea în vorbire ; el nu avea nevoie să exprime gramatical timpul (p. 29).

Modul injunctiv e de obicei definit ca un timp trecut, lipsit de augment, al indicativului. Dar J. Kurytowicz şi L. Renan au dovedit că această formaţie e foarte vagă, atît sub raport modal, cît şi temporal. J. Gonda vede în aceasta cea mai bună dovadă că ne găsim în faţa unei rămăşiţe din cea mai veche perioadă a limbii indo-europene. O dată cu progresul social şi al mentalităţii — adaugă el — injunctivul cedează locul formelor cu valoare modală şi temporală mai mult ori mai puţin precisă (p. 36—37)[1].

2. J. Gonda se declară — pe bună dreptate — împotriva speculaţiilor psihologice şi logice abuzive. Este oare de crezut că se va putea stabili vreodată filiaţia valorilor fiecărui mod, într-o perioadă pentru care lipseşte orice text? Cine va putea să ne convingă că subjonctivul indo-european a fost la origine volitiv sau prospectiv? Cu argumente exclusiv logice sau psihologice se poate demonstra prioritatea oricăruia dintre sensurile fiecărui mod (vezi în special p. 4). Urmează de aici un principiu metodologic atît de des încălcat : metoda comparativ-istorică ne îngăduie ca, pornind de la constatarea că în textele cele mai vechi, din limbi diferite, o formă are funcţii diferite, să tragem concluzia că această varietate de sensuri caracteriza probabil şi indo-europeana preistorică, comună. Dar această metodă nu ne îngăduie să răspundem la întrebarea : Care din aceste sensuri e cel primitiv? (p. 4).

Excesul de logică în explicarea faptelor gramaticale e combătut şi în legătură cu punctul de vedere tradiţional, şcolăresc, după care tot ce nu intră în schemele alcătuite pe baza uzajului clasic e considerat o anomalie, o greşeală (p. 171).

---

[1] E nouă explicaţia regresului rapid al injunctivului, în epoca următoare prozei vedice vechi, ca fenomen ,,of sociolinguistic order" (p. 37).

3. J. Gonda este un maestru în folosirea comparaţiei între limbi diferite, nu numai indo-europene ; limbile cel mai mult utilizate în comparaţie sînt însă latina, greaca şi sanscrita. E suficient să amintim : *a*) discuţia despre timpuri şi aspecte, care dovedeşte că timpul e departe de a fi o categorie comună tuturor limbilor (p. 10) ; *b*) discuţia despre propoziţiile introduse prin εἰ (p. 149—196) — aici se dau numeroase exemple din limbi ne-indo-europene care au două sau chiar toate trei sensurile gr. εἰ (dorinţă,condiţie, întrebare) ; *c*) dovedirea legăturii etimologice dintre lat. *an*, gr. ἄν şi got. *an* (care introduce o întrebare emfatică legată de spusele anterioare ale interlocutorului) (p.147) ; *d*) e remarcabilă şi deosebit de clară analiza amănunţită a nuanţelor optativului în sanscrită şi greacă (p. 55—65). Cu acest prilej, Gonda afirmă că argumentele înfăţişate de alţi cercetători pentru prioritatea desinenţelor primare asupra celor secundare sau invers nu sînt convingătoare şi combate teoria lui E. A. Hahn că desinenţele secundare au la origine valoare de timp trecut ; *e*) atrag atenţia, în sfîrşit, asupra subtilei analize a deosebirii dintre moduri, particule modale şi verbele semiauxiliare modale — analiza aceasta ar merita o cercetare de sine stătătoare, care depăşeşte însă cadrul acestei recenzii. După J. Gonda, funcţia primară a ,,particulelor modale" era de a exprima o îndoială cu privire la valabilitatea absolută a propoziţiei (de aceea nu se folosesc cu imperativul sau cu indicativul prezent) ; modurile arată felul cum vede vorbitorul relaţia dintre proces şi realitate, în timp ce particulele modifică afirmaţia în raport cu procesul însuşi, limitează efectul comunicării (p. 135) ; verbele semiauxiliare modale ajută la exprimarea raportului dintre subiect şi acţiune, aşa cum vede acest raport vorbitorul (p. 6). În afară de aceste idei, asupra valabilităţii cărora se poate discuta, am reţinut şi altele, care mi s-au părut mai convingătoare : nu pare probabil că la origine particulele au jucat rolul modurilor încă neexistente ; faptul că aceeaşi particulă (de exemplu, gr. ἄν) se foloseşte cu mai multe moduri ne împiedică să spunem că exprimă sensul unui mod anumit ; nu este verosimilă nici ipoteza lui Meillet-Vendryes (*Gr. comp.*, ed. II, p.256), după care ,,valoarea expresivă a optativului şi conjunctivului a slăbit, şi de aceea ele au fost întărite prin folosirea particulelor modale". E mai probabil că particulele au fost la origine facultative, dar au devenit cu timpul obligatorii în anumite situaţii, şi anume au devenit un mijloc de a diferenţia între ele diversele funcţii ale optativului şi conjunctivului (p. 133). Capitolul ,,The function of the so-called modal particles" interesează în mod cu totul deosebit pe cercetătorii limbilor primitive, care întîlnesc adesea cuvinte pe care nu ştiu dacă să le considere adverbe, particule modale sau auxiliare modale.

4. Deşi autorul se arată în mai multe rînduri sceptic în privinţa stabilirii sensului primitiv al unei construcţii cu valori multiple, el nu renunţă, în unele cazuri, la căutarea acestui sens primitiv. De exemplu, în legătură cu gr. εἰ, afirmă că sensul primitiv a fost ,,în aceste împrejurări, în acest caz, aşa stînd lucrurile" ; εἰ a fost la început o particulă care a devenit conjuncţie (p. 152). Încercarea de a deriva din acest sens toate cele cunoscute din sintaxa greacă se bazează pe o subtilă analiză de exemple ; dar cititorul nu se poate împiedica să-şi amintească felul cum tot J. Gonda îi combate pe căutătorii de sensuri originare : cu puţină abilitate, oricare sens poate fi dovedit ca primitiv ! Mai utilă mi se pare căutarea s e n s u l u i d e b a z ă, pentru că nu sîntem obligaţi să facem presupuneri pentru o vreme din care ne lipseşte orice document, ci doar căutăm să pătrundem mai adînc în esenţa unor fapte date ca atare. J. Gonda se ocupă de ideea de bază a optativului (,,posibilitatea non-ocurenţei unui proces", p. 51—52) şi a particulei lat. *an* (gr. ἄν, got. *an*), al cărei sens de bază ar fi ,,referirea la o parte precedentă a vorbirii, fie exprimată, fie implicită" (p. 147) [1]. Efortul interpretativ e remarcabil, dar impresia finală a cititorului, mai ales în privinţa lui *an*, rămîne destul de şovăielnică.

---

[1] The particle could serve to detract from the absolute character of an utterance, to diminish its objective certainty, or to throw doubt upon it (p. 147).

5. În cele din urmă, ţin să subliniez justeţea unui principiu metodologic susţinut de J. Gonda, de care lingviştii adesea nu ţin seamă : faptul că un fenomen e atestat mai rar nu înseamnă că e mai nou (p. 56). De cîte ori nu citim însă că cutare fenomen e desigur vechi numai fiindcă e frecvent atestat ! Pentru lingviştii care se călăuzesc după dialectica materialistă este evident că raritatea unui fenomen se poate datora în egală măsură faptului că e nou (şi pe cale de dezvoltare, sau un simplu accident sortit unei dispariţii rapide) sau vechi (o rămăşiţă a unui stadiu depăşit). Numai cercetarea evoluţiei ulterioare a fenomenului discutat ne explică raritatea sa într-un anumit moment.

Sorin Stati

În

EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

a apărut

Fonetică și dialectologie
vol. III

SUMAR

FONETICĂ ȘI FONOLOGIE

DIALECTOLOGIE

DOCUMENTARE

CRONICĂ

INDICE

INTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ Nr. 2 — Str. BREZOIANU Nr. 23—25, BUCUREȘTI — c. 1637

Din

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

au apărut :

anul I, 1950, 2 fascicule (a 4 lei);
anul II, 1951, 5 lei (epuizat);
anul III, 1952, 8 lei;
anul IV, 1953, 10 lei (epuizat);
anul V, 1954, 4 n-re (2 n-re duble; nr. 1—2, 10 lei; nr. 3—4, 5 lei) (epuizat);
anul VI, 1955, 4 n-re (2 n-re duble a 5 lei (epuizate);
Supliment la tomurile I—VI, *indicele volumelor apărute între anii 1950—1955* (publicaţii, autori, cuvinte), 1956, 90 p., 2,70 lei;
anul VII, 1956, 4-re (2 n-re duble: nr. 1—2, 10 lei (epuizat); nr. 3—4,5 lei);
anul VIII, 1957, 4 n-re (a 5 lei);
anul IX, 1958, 4 n-re (a 6 lei);
anul X, 1959, 4 n-re (a 5 lei);
anul XI, 1960, 4 n-re (a 5 lei);
Supliment la tomul XI (1960), *indice de materii, autori, cuvinte*, 73 p., 3 lei;
anul XII, 1961, primul număr (5 lei).

Numerele curente se găsesc de vînzare la

LIBRĂRIA ACADEMIEI R.P.R.
BUCUREŞTI, Calea Victoriei 27,

sau la orice librărie din ţară.

Se pot comanda şi prin poştă la secţiile ,,Cartea prin poştă" de pe lîngă Libăria Academiei R.P.R., librăriile principale din reşedinţele de regiune, sau la librăria republicană

CARTEA PRIN POŞTĂ
BUCUREŞTI, str. Biserica Enei nr. 16,
raionul I. V. Stalin.

Abonamentele se fac la oficiile poştale, agenţiile poştale, prin factorii poştali şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.

Pentru străinătate, cererile de numere izolate sau de abonamente se fac prin Intreprinderea de stat pentru comerţul exterior ,,Cartimex" I.S.C., str. Aristide Briand nr. 14, sau căsuţa poştală 134—135, Bucureşti.

Lei 5.—

Revista publică studii şi cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii romîneşti), precum şi recenzii la lucrări din aceleaşi domenii.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuş, pe hîrtie de calc. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planşe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată. Citarea bibliografiei în text se va face în ordinea numerelor. Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase, gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa comitetului de redacţie, Calea Victoriei, nr. 194, Bucureşti.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

* * * , **Gramatica limbii romîne**, ed. a II-a revăzută şi adăugită, 2 vol., 1963, 44,50 lei.

IORGU IORDAN, **Toponimia romînească**, 1963, 528 p. + 1 pl., 34 lei.

Sub red. acad. IORGU IORDAN, **Crestomaţie romanică**, vol. I, 1962, 884 p. + 25 pl., 35,40 lei.

AL. GRAUR, **Etimologii romîneşti**, 1963, 194 p., 5,15 lei.

TACHE PAPAHAGI, **Dicţionarul dialectului aromîn general şi etimologic. Dictionnaire aroumain (Macédo-roumain) général et etymologique**, 1963, 1264 p. + 36 fotografii originale, 1 schiţă şi 1 hartă, 72,60 lei.

N. A. CONSTANTINESCU, **Dicţionar onomastic romînesc**, 1963, 470 p., 29 lei.

* * * , **Fonetică şi dialectologie**, 1964, vol. V, 292 p., 12 lei.

* * * , **Atlasul lingvistic romîn**, 1961, serie nouă, vol. III. Hărţile de la 623 la 909 + 4 pl., 99 lei.

* * * , **Studii clasice V**, 1963, 476 p. + 27 pl., 31 lei.

* * * , **Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă**, vol. III, 1963, 296 p., 11,30 lei.

* * * , **Probleme de lingvistică generală**, vol. IV, 1962, 204 p., 8,20 lei.

* * * , **Cahiers de linguistique théorique et appliquée I**, 1962, 257 p., 3,70 lei.

SCL, AN XV, NR. 6, P. 685—840, BUCUREŞTI, 1964

I. P. „Informaţia" — c. 4346

43830

Lei 12.—

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE * Anul XV, nr.

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

3

ANUL XII

1961

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

3

ANUL XII

1961

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

1954

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

APARE DE PATRU ORI PE AN

Redacţia revistei: BUCUREŞTI, Raionul I. V. Stalin, Calea Victoriei 194

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ, ACADEMIA R.P.R., Telefon 15.07.91

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Tomul XII, nr. 3 1961

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE LINGUISTIQUE DE BUCAREST

ÉTUDES ET RECHERCHES LINGUISTIQUES

Tome XII, nº 3 1961

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
БУХАРЕСТСКИЙ ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ЯЗЫКОЗНАНИЮ

Том XII, № 3 1961

СОДЕРЖАНИЕ

Стр.

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

OBSERVAȚII ASUPRA PRONUNȚĂRII LIMBII ROMÎNE

DE

VALERIU ȘUTEU

Articolul de față ne-a fost sugerat de cartea lui André Martinet, *La prononciation du français contemporain* (Paris, 1945), în care sînt expuse rezultatele obținute în urma unei anchete făcute asupra pronunțării limbii franceze.

Autorul a anchetat, prin intermediul unor chestionare scrise, un număr de 409 informatori proveniți din diferite pături ale intelectualității franceze.

Chestionarea prin scris este motivată de faptul că răspunsurile fiind scrise de mîna proprie a informatorilor, există, pe de o parte, garanția autenticității, iar, pe de altă parte, existența răspunsurilor scrise permite oricînd o verificare a rezultatelor. Autorul consideră că rezultatele și observațiile sale demonstrează infinita varietate a pronunțării ,,corecte'' a limbii franceze, ceea ce justifică îndeajuns publicarea cărții.

Plecînd de la ideea că și în limba romînă există cu siguranță forme variate de pronunțare chiar în cadrul normei literare, am întocmit un chestionar cu ajutorul căruia am căutat să descoperim ce distinge sau confundă informatorul în anumite cazuri discutabile. Paralel, am încercat să stabilim care este proporția tipului de pronunțare pentru un anumit fenomen de limbă vorbită și, în unele cazuri, a tipului de limbă scrisă.

Chestionarul pe care l-am distribuit informatorilor se referă, în prima parte, la datele personale ale informatorului. A doua parte cuprinde 88 de întrebări, dintre care primele două stabilesc limba maternă a informatorului [1] iar restul de 86 de întrebări [2] se referă la fapte concrete de pronunțare sau de scriere.

---

[1] În răspunsurile pe care le-am primit au declarat ca limbă maternă o altă limbă decît cea romînă 4 informatori. Răspunsurile lor n-au fost luate în considerare.

[2] De fapt, s-au luat în considerare numai 85 de întrebări deoarece la întrebarea nr. 84 s-a strecurat o greșală de tipar ; în loc de oglindă /surîzîndă s-a tipărit *oglindă/surîzînd*.

Iată întrebările care se referă la faptele de limbă, cu numărul de ordine din chestionar :

II. Pronunţaţi în acelaşi fel pe : 3. *ochi* (singular) şi *ochi* (plural), 4. *tai* (pers. I) şi *tai* (pers. a II-a), 5. *dibaci* (singular) şi *dibaci* (plural), 6. *învăţător* (singular) şi *învăţători* (plural), 7. singularul şi pluralul cuvîntului *moş*, 8. singularul şi pluralul cuvîntului *soţ*, 9. *cutez* (pers. I) şi *cutezi* (pers. a II-a), 10. singularul şi pluralul cuvîntului *frunză*, 11. *cua-* din *cuarţ* şi *coa-* din *coasă*, 12. primul şi al doilea *e* din *verde*, 13. *mere* (fructe) şi *miere* (de albine)?

III. Faceţi deosebire între : 14. *ea* din (o femeie) *beată* şi *ia* din *biată* (femeie), 15. *ea* din *a bea* şi *ia* din *abia*, 16. *eea* din *aleea* şi *eia* din *femeia*, 17. *ea* din *ea* (pronume) şi *ia* din *ia* (imperativul verbului *a lua*), 18. *vea* din *veacuri* şi *via* din *viaţă*, 19. *b* din *beată* şi *b* din *bată*, 20. *s* din *seară* şi *s* din (el să) *sară*, 21. *p* din *încăpea* şi *p* din *lupi*, 22. *p* din *lup* şi *p* din *lupi*, 23. *p* din *lupi* şi *p* din *pilă*, 24. *r* din *dreagă* şi *r din dragă*, 25. *r din nor* şi *r* din *nori*, 26. *z* din *zeamă* şi *z* din *zare*, 27. *ţ* din *marţea* şi *ţ* din *torţa*, 28. *ţ* din *marţi* şi *ţ* din *marţea*, 29. *n* din *bun* şi *n* din *buni*, 30. *n* din *lunea* şi *n* din *luna*, 31. *c* din *chiar* şi *c* din *car*, 32. *c* din *cheamă* şi *c* din *chem*, 33. *g* din *ghiol* şi *g* din *gol*, 34. *g* din *ghiol* şi *g* din *gheară*, 35. *ş* din *aşa* şi *ş* din *a aşeza*, 36. *ş* din *înfăţişa* şi *ş* din *păşea*, 37. *ş* din *şapte* şi *ş din moşi*, 38. *l* din *leac* şi *l* din *lac*, 39. *l* din *leagă* şi *l* din *lemn*, 40. *l* din *leorpăi* şi *l* din *poli*, 41. *l* din *leoarcă* şi *l* din *leagă*, 42. *n* din *bancă* şi *n* din *bandă*, 43. *i* din *iapă* şi *i* din *lupi*, 44. *i* din *bine* şi *i* din *plopi*, 45. *i* din *bilă* şi *i* din *iapă?*

IV. Pronunţaţi în două sau trei silabe (indicaţi numărul silabelor) pe : 46. *subiect*, 47. *obiect*, 48. *teatru*?

Pronunţaţi în trei sau patru silabe (indicaţi numărul silabelor) pe : 49. *doleanţă*, 50. *asiduu*, 51. *afectuos*?

Pronunţaţi în patru sau în cinci silabe (indicaţi numărul silabelor) pe : 52. *condoleanţă*?

V. Pronunţaţi un *n* lung (dublu) în cuvintele ortografiate astfel : 53. *îneca*, 54. *înnegri*, 55. *înnopta*, 56. *înnoda*, 57. *înota*, 58. *înainte*?

VI. Pronunţaţi cu *n* cuvintele ortografiate astfel : 59. *impuls*, 60. *improvizaţie*, 61. *implicat*, 62. *imperiu*, 63. *impiegat*?

VII. Pronunţaţi : 64. *îm(m)ănunchea* cuvîntul ortografiat *înmănunchea*, 65. *m* în locul lui *n* din *învăţa*?

VIII. Pronunţaţi : 66. *gz* în *examen*, 67. *gv* în *frecvent*, *z* în locul lui *s* din *smîntînă*, 69. *p* în locul lui *b* din *subţire*, 70. *d* în locul lui *t* din *batjocori*?

IX. Subliniaţi cu două linii cuvintele care vi se pare că rimează cu :

71. şanţ :

pedanţi, *fînaţ*, *sfanţ*, *cîrnaţi*

72. apuşi :

ţăruş, *punş*, (punch), *supuşi*, *tunşi*

X. Consideraţi satisfăcătoare rimele : 73. *ciomag/stomac*, 74. *rău/greu*, 75. *zboară/vară*, 76. *tumbă/scumpă*, 77. *praz/gras*, 78. *cred/încet*, 79. *unghi/unchi*, 80. *surîs/vis*, 81. *primăveri/cîntări*, 82. *cerul/adevărul*, 83. *singuri/crînguri*, 85. *rază/luminează*, 86. *ape/aproape*, 87. *iară/nevestioară*, 88. *întreabă/podoabă*?

Majoritatea răspunsurilor la chestiunile puse s-au dat prin ,,da'' sau ,,nu''.

La cele aproape 1 000 de exemplare din chestionare (mai exact : 920) pe care le-am distribuit, au răspuns 314 informatori. N-am insistat și n-am obligat în nici un fel pe informatori să completeze chestionarele, ca să evităm, pe cît era posibil, răspunsurile superficiale, care se dau în cazul unei constrîngeri, fie ea cît de mică, într-o anchetă de acest fel.

Informatorii anchetați provin din cele mai diferite pături ale intelectualității bucureștene (funcționari, medici, ingineri de diferite specialități, jurisconsulți, economiști, avocați, preoți, oameni de artă etc.), marea lor majoritate avînd studii superioare și doar o mică parte, studii medii. Am evitat cu desăvîrșire să distribuim chestionare unor eventuali informatori care prin natura profesiunii lor au o cultură lingvistică superioară aceleia care se capătă în mod obișnuit în școala medie (cadre didactice, actori, cercetători științifici, scriitori, publiciști). Deci putem considera că din punctul de vedere al categoriei și al culturii, informatorii anchetați formează un grup omogen. Se poate de asemenea presupune că cei anchetați vorbesc, mai mult sau mai puțin, limba literară însușită prin educație, școală și cultură, influențată probabil, în parte, de limba vorbită în capitală.

Desigur, metoda întrebuințată pentru anchetă nu este perfectă. Exigențele unei anchete de acest fel sînt greu de îndeplinit.

Deși răspunsurile s-au obținut de la informatori al căror spirit de discernămînt, conștiinciozitate și seriozitate sînt diferite, în valorificarea rezultatelor sîntem siliți să punem pe același plan materialul din toate răspunsurile. Norma scrisă are cu siguranță un rol deosebit în influențarea răspunsurilor. E de relevat în această privință nota unui informator (I.5) [1] la rubrica de observații a chestionarului :

,,Este extrem de greu să te referi la vorbirea curentă (atunci cînd, de bine de rău, ești ținut să folosești ca instrument de muncă limba literară vorbită). Am foarte mare rezervă față de răspunsurile date de mine mai sus. Cred că m-am gîndit un pic prea mult pentru ca răspunsul să fie considerat spontan; evident că m-am gîndit prea puțin și, mai ales, nu am pregătirea necesară pentru ca răspunsul meu să fie considerat științific. Mi-au stîrnit uimirea întrebările 19—22 pentru că pînă în prezent nu m-am gîndit niciodată că o consonantă poate fi pronunțată în mai multe feluri''.

Este cert că mulți dintre informatori și-au pus cam în același fel problema.

Totuși considerăm că rezultatele obținute, în ansamblu, sînt demne de a fi reținute și de a forma obiectul observațiilor noastre.

Cifra totală a răspunsurilor date prin ,,da'' și ,,nu'' la fiecare chestiune în parte, nu concordă la toate întrebările cu cifra totală de 314 chestionare primite. În multe cazuri informatorii n-au dat răspuns la una sau mai multe dintre chestiuni (I. 7/75 [2], I. 9/82 și 83, I. 60/6, 9 și 13 ; I. 237/11 și 31, I. 289/46, 47, 48, 55—58, 64 și 65, I. 305/55 etc.),

---

[1] Prin I. și o cifră următoare notăm numărul de ordine al informatorului în chestionarele noastre.

[2] Cifra de după bară indică numărul de ordine al întrebării din chestionar.

unii au dat răspunsuri care arată că n-au înţeles întrebarea sau care nu pot fi luate în considerare (I. 25/60 : „şi aşa şi aşa", I. 61/74 : „aproximativ", I. 243/31, 32, 33 şi 84 : „???" etc.) sau din neglijenţă au uitat să trimită una din foile chestionarului (I. 263/75—88, I. 278/75—88). Numărul chestiunilor la care nu s-a răspuns sau cele care nu au fost luate în considerare este totuşi neglijabil în raport cu totalul răspunsurilor primite.

Vom examina pe rînd fiecare grup de probleme din chestionar şi răspunsurile care s-au dat.

La întrebările 3, 4 şi 5 s-au primit în total 308 răspunsuri pentru *ochi*, 308 răspunsuri pentru *tai* şi 311 răspunsuri pentru *dibaci*.

Răspunsurile obţinute arată că în cuvintele de tipul *ochi* (sg. şi pl.), *tai* (prez. pers. I şi a II-a) şi *dibaci* (sg. şi pl.) numărul celor care nu fac deosebire în pronunţarea celor două forme gramaticale este de 270 (87,6%) pentru *ochi*, 287 (93,3%) pentru *tai* şi 281 (90,3%) pentru *dibaci*, faţă de 38 (12,3%), 21 (6,8%) şi respectiv 30 (9,6%) care fac distincţia.

Marea majoritate a informatorilor, deci, nu deosebesc singularul de plural sau pers. I de a II-a în cazurile tip de mai sus. Existenţa unui număr de informatori care deosebesc cele două forme credem că se explică prin influenţa pe care a exercitat-o asupra pronunţării lor vechea ortografie (care recomanda scrierea *ochiu*, *taiu* etc.). E mai puţin probabil ca graiul de acasă să fi influenţat pronunţarea informatorilor, deoarece unii informatori care sînt originari din regiuni unde nu e atestată existenţa lui *-u* final şi care şi-au terminat studiile înainte de intrarea în vigoare a noii ortografii, menţionează totuşi în scris că pronunţă *ochiu*, *taiu*, *dibaciu* sau *ochiŭ*, *taiŭ*, *dibaciŭ* (deci cu *u* scurt).

După cum rezultă din observaţiile noastre, nu se poate vorbi de existenţa a două foneme diferite în tipurile de cuvinte amintite. Apariţia în unele cazuri a aşa-zisei opoziţii palatalizată/labio-palatalizată la singularul şi pluralul cuvintelor de tipul *ochi* şi *dibaci* sau la pers. I şi a II-a a tipului *tai*, nu este concludentă, căci procentajul informatorilor care disting tipurile menţionate este, după cum am arătat la început, foarte mic.

De altfel, chiar unii dintre informatorii care deosebesc cele două forme sînt inconsecvenţi în răspunsuri, ceea ce este încă o dovadă a inconsistenţei acestei opoziţii în conştiinţa informatorilor. I.29 nu deosebeşte pe *ochi* sg. de pl. şi pe *tai* (pers. 1) de *tai* (pers. a II-a) dar pronunţă *dibaciu* la sg. şi *dibaci* la pl., pe cînd I. 33 pronunţă la sg. *ochiu* şi *dibaciu* dar *tai*/*tai*. I. 301 distinge pe *ochiu* (sg.) de *ochi* (pl.) şi *taiu* de *tai*, dar pronunţă la sg. şi pl. *dibaci*.

Vom examina, în continuare, întrebările 7 şi 8 care încearcă să stabilească în ce măsură informatorii deosebesc singularul de pluralul cuvintelor de tipul *moş* şi *soţ*.

Trebuie să remarcăm din capul locului că procentajul celor care disting sg. de pl. este foarte mare : 94,4% din 309 răspunsuri pentru *moş* şi 97,3% din 308 răspunsuri pentru *soţ*. Sînt elocvente notaţiile multor informatori care ţin să precizeze că la pl. pronunţă pe *soţ* şi pe *moş* cu *i* (I. 31), cu „*i* scurt" (I. 158 şi 161), cu un „*i* (*i* scurt) la urmă" (I. 211) sau cu „*i* dar slab" (I. 220).

Prin urmare, cu toate că *-i* final, nesilabic, se pronunţă şi se percepe relativ slab [1], el constituie totuşi în conştiinţa informatorilor un sunet distinct după consoană, pentru a deosebi pl. de sg. cuvintelor de tipul *moş* şi *soţ*. Se poate afirma că în conştiinţa vorbitorului *-i* este considerat ca un fonem independent şi nu ca un timbru care marchează muierea lui *-ş* şi *-ţ* [2].

Menţionăm ca o simplă constatare că din cele 310 răspunsuri primite pentru întrebarea cu nr. 10, 98,3 % disting pe sg. *frunză* de pl. aceluiaşi cuvînt. Este evident că în limba literară există o opoziţie clară între sg. şi pl. acestor tipuri de cuvinte.

Răspunsurile primite la întrebarea cu nr. 11 arată că din 307 informatori 62,8 % deosebesc pe *cua-* din *cuarţ* de *coa-* din *coasă*.

Ne reţine atenţia procentajul destul de ridicat al acelora care nu deosebesc cele două forme (37,1 %). Deşi *u* şi *o* sînt două sunete deosebite şi considerăm de obicei că diftongul scris *oa* se pronunţă *oa* în limba literară, totuşi în conştiinţa unui mare număr de informatori *ua/oa* se confundă, ceea ce este o dovadă că elementul semivocalic *u̯* (din *ua*) nu se opune elementului semivocalic *o̯* (din *oa*) în tipul menţionat mai sus.

Întrebarea cu nr. 12 a fost pusă cu scopul de a stabili dacă informatorii fac deosebire între primul şi al doilea *e* dintr-un cuvînt ca *verde*. Din totalul de 306 răspunsuri primite, 66 % nu fac nici o distincţie între cei doi *e*.

Dat fiind procentul mare al celor care nu pronunţă la fel pe cei doi *e* (43,9 %), am căutat să vedem în ce constă această deosebire. Din notaţiile informatorilor rezultă că pentru unii primul *e* este accentuat (I. 70, 161, 186, 212 şi 275), pentru alţii *e* este mai lung (I. 12, 32, 81 şi 180), fapt pe care îl putem socoti echivalent cu „accentuat", pentru unii primul *e* este „închis" (?), pe cînd al doilea este „deschis" (?, I. 90 şi 92).

Dacă în ce priveşte pe cei care se referă atunci cînd fac distincţia la accent şi la durată, e de mirare că această deosebire n-au făcut-o mai mulţi informatori, datele furnizate de I. 90 şi 92 care consideră pe primul *e* „închis" şi pe al doilea „deschis" sînt contrare constatărilor după care în unele graiuri în cuvintele de tipul *verde* primul *e* este deschis iar al doilea închis, şi nu invers. Se prea poate ca informatorii în cauză să fi întrebuinţat greşit termenii pentru a marca o stare de fapt. În acest caz, trebuie să conchidem că în conştiinţa unor vorbitori este marcată deosebirea, după nuanţă, între primul şi al doilea *e* în cuvintele de tipul *verde* şi că, deci, există două variante poziţionale ale aceluiaşi fonem. Acest lucru nu ne împiedică totuşi să considerăm, pe baza frecvenţelor menţionate, că limbii vorbite de informatori îi este caracteristic un singur fonem *e* [3].

---

[1] Vezi şi constatările lui Alf Lombard în *La prononciacion du roumain* (extrait de „Uppsala Universitets Arsskrift, 1936), Uppsala [1935], p. 116—117.

[2] Aceleaşi observaţii ar putea fi valabile şi pentru întrebările 6 şi 9, unde majoritatea informatorilor deosebesc pe *învăţător* de *învăţători* şi pe *cutez* de *cutezi*. Totuşi considerăm că trebuie să trecem peste răspunsurile primite, deoarece formularea întrebărilor este echivocă în chestionar.

[3] Pentru întrebarea cu nr. 13 vezi nota 2 de mai sus. Cu titlu informativ menţionăm că procentul celor care deosebesc pe *miere* de *mere* este de 75,6 %.

Grupul următor de întrebări se referă la diftongii *ea* şi *ia*. Iată numărul răspunsurilor primite şi procentul celor care deosebesc formele înscrise în chestionar :

— la întrebarea cu nr. 14, din 310 informatori, 91,2% deosebesc pe *ea* din *beată* de *ia* din *biată*,

— la întrebarea cu nr. 15 din 310 informatori, 87,7% fac deosebire între *ea* din *bea* şi *ia* din *abia*,

— la întrebarea cu nr. 16, din 309 informatori, 72% fac distincţie între *eea* din *aleea* şi *eia* din *femeia*,

— la întrebarea cu nr. 17, din 311 informatori, 71% disting pe *ea* din *ea* (pron.) de *ia* din *ia* (imper. lui *lua*),

— la întrebarea 18, din 311 informatori, 93,8% deosebesc pe *vea* din *veacuri* de *via* din *viaţă*.

După cum se poate constata, marea majoritate a informatorilor fac distincţie între diftongii *ea* şi *ia*, procentele date fiind edificatoare în această privinţă.

Spre deosebire de situaţia de la întrebarea cu nr. 11 (vezi mai sus : *ua*/*oa*), în conştiinţa vorbitorilor elementele *e̯* din *ea* şi *i̯* din *ia* sînt simţite ca sunete independente care se opun în toate cele cinci situaţii date în chestionar,

Se poate trage de aici concluzia că fiecare dintre diftongii citaţi sînt simţiţi ca unităţi separate în conştiinţa informatorilor cu un rol funcţional bine determinat în tipurile de cuvinte date.

Prin întrebările cuprinse între nr. 19—24 am căutat să determinăm măsura în care informatorii socotesc în conştiinţa lor că pronunţă sau nu la fel, sunete pe care unii lingvişti le consideră că au valori deosebite, deşi sînt notate cu acelaşi semn.

Iată rezultatele obţinute :

— la întrebarea 19 din 308 informatori, 65,9% nu fac deosebire între *b* din *beată* şi *b* din *bată*,

— un procentaj asemănător, mai ridicat însă, al celor care nu fac nici o deosebire, s-a obţinut şi pentru corespondenta surdă a lui *b*, bilabiala *p* : 66,3% pentru *p* din *încăpea* şi *p* din *lupi* (întrebarea 21), 73,2% pentru *p* din *lup* şi *p* din *lupi* (întrebarea 22) şi 72,4% pentru *p* din *lupi* şi *p* din *pilă* (întrebarea 23).

Unii dintre informatori notează că în *beată*, *b* este ,,muiat'' (I. 14) sau ,,mai moale'' (I. 33 şi 134). De asemenea unii menţionează că *p* din *lup* e ,,mai dur'' ca cel din *lupi* (I. 33) sau că *p* din *lupi* e ,,mai moale'' ca cel din *lup* (I. 52, 98, 245). I. 245 consideră că *p* din *lupi* ,,are tendinţa de muiere'' faţă de *p* din *încăpea*, pe cînd I. 132 crede că în *încăpea* şi nu în *lupi* avem a face cu un *p* ,,înmuiat''.

Răspunsurile date de informatori ne îndeamnă să credem că o mică parte dintre ei sesizează o opoziţie între o nepalatalizată şi o ,,palatalizată'', procentul celor care fac distincţia fiind de aproximativ 30%.

Procentajul aproape unitar al celor care fac sau nu deosebirea pentru toate tipurile menţionate, ne duce la concluzia că în conştiinţa vorbitorilor nu există nici un fel de deosebire între tipurile poziţionale menţionate, sau, dacă deosebirea există, ea nu ţine cont de poziţia consoanei respective.

Pentru cei 30% dintre informatori, deosebirea există atît în interiorul cuvîntului cît şi la finală sau iniţială.

Dat fiind procentajul de aproximativ 70% al celor care nu fac nici o distincţie în cazurile menţionate, putem socoti însă că informatorilor anchetaţi nu le este caracteristică opoziţia palatalizată/nepalatalizată nici chiar în poziţie finală, consoana fiind considerată ca un fonem unic, distinct de vocala sau sunetul următor.

Într-o situaţie asemănătoare, la care se pot aplica observaţiile de mai sus, se află şi consoanele *s* (20) [1], *r* (24 şi 25), *z* (26), *ţ* (27 şi 28), *n* (29 şi 30), *ş* (35, 36 şi 37), *l* (38, 39, 40 şi 41).

Dăm mai jos procentajul celor care nu fac nici o distincţie între variantele poziţionale ale consoanelor enumerate :

Nr. întreb.	cons.	cuvintele	procentul celor care nu disting
20	*s*	*seară*/ (el să) *sară*	68,1 %
24	*r*	*dreagă*/*dragă*	74,3 %
25	*r*	*nor*/*nori*	77,0 %
26	*z*	*zeamă*/*zare*	76,6 %
27	*ţ*	*marţea*/*torţa*	77,4 %
29	*n*	*bun*/*buni*	74,4 %
30	*n*	*lunea*/*luna*	71,9 %
35	*ş*	*aşa*/*aşeza*	75,1 %
36	*ş*	*înfăţişa*/*păşea*	75,3 %
37	*ş*	*şapte*/*moşi*	63,6 %
38	*l*	*leac*/*lac*	74,4 %
39	*l*	*leagă*/*lemn*	82,4 %
40	*l*	*leorpăi*/*poli*	62,5 %
41	*l*	*leoarcă*/*leagă*	77,6 %

Din tabloul dat se vede clar că procentul mediu al informatorilor care consideră că pronunţă la fel variantele poziţionale ale consoanelor citate depăşeşte 70%.

Un caz special îl formează ocluzivele velare şi palatale. La întrebarea 32, 80,7% dintre informatori răspund că pronunţă la fel pe *c* din *cheamă* cu *c* din *chem*, iar 75,3% pe *g* din *ghiol* cu *g* din *gheară* (întrebarea 34). Mai puţin de jumătate dintre informatori — 45,8% — consideră că pronunţă identic pe *c* din *chiar*, cu *c* din *car* (întrebarea 31), şi pe *g* din *ghiol*, cu *g* din *gol* — 46,1% — (întrebarea 33).

Faptele de mai sus sînt interesante, pentru că putem conchide că în limba vorbită în Capitală opoziţia palatalizată/nepalatalizată este sesizată în foarte puţine cazuri,

Dacă s-ar alcătui un tablou al perechilor de consoane palatalizate/nepalatalizate, am ajunge la concluzia că pentru informatorii anchetaţi există numai două consoane cu pereche palatalizată : *k*/*k'* şi *g*/*ǵ*, restul consoanelor fiind considerate, de marea majoritate a informatorilor, fără pereche palatalizată. Inventarul fonemelor ar fi deci cu mult mai redus, faţă de cel dat în *Gramatica* Academiei.

---

[1] În paranteză notăm numărul întrebării.

Deşi constatările noastre ar putea să pară temerare, paralelismul dintre datele statistice obţinute pentru *k'* şi *ģ*, socotite consoane palatale prin excelenţă, aduce o dovadă în plus pentru cele afirmate mai sus şi demonstrează că vorbitorul îşi dă seama de natura palatalelor într-o măsură mult mai mare decît în alte cazuri în care avem a face cu consoane palatale.

În continuare, vom examina situaţia lui *i* care în ortografia curentă are trei valori: *i* plenison, *i* nesilabic (aşa-numitul pseudo -*i* final) şi *i̯* (iod).

Informatorii au fost întrebaţi prin chestionar dacă disting pe *i* din *iapă* de *i* din *lupi* (întrebarea 43), pe *i* din *bine* de *i* din *plopi* (întrebarea 44) şi pe *i* din *bilă* de *i* din *iapă* (întrebarea 45).

Între *i̯* (semivocală) din *iapă* şi *i* (final) din *lupi* fac deosebirea 56,2 % dintre informatori, iar între *i* din bine şi -*i* (final) din *plopi*, 53,6 % dintre informatori. Totuşi pe *i* (plenison) din *bilă* îl deosebesc de *i* (semivocală) din *iapă* numai 37,1 % dintre informatori.

Iată dar că ajungem la o situaţie în care, pe de o parte, informatorii consideră că semivocala *i̯* şi *i* plenison nu sînt identice cu -*i* nesilabic (final) iar, pe de altă parte, că *i* plenison este identic cu semivocala *i̯*.

Pentru conştiinţa vorbitorilor anchetaţi deci, în limba romînă există numai două feluri de *i*: nesilabic, caracteristic finalei de cuvînt şi un *i* în care e cuprins atît *i* cît şi semivocala nesilabică *i̯*.

Trebuie însă să remarcăm totala inconsecvenţă a informatorilor în ce priveşte răspunsurile pentru cele trei chestiuni. I. 5, de exemplu, deosebeşte pe *i* în toate cazurile, I. 287 face deosebirea numai între *i̯* şi *i* (final), I. 158 deosebeşte numai pe *i* de *i̯*, pentru I. 267 toate cele trei tipuri sînt identice iar I. 300 distinge numai pe *i* de -*i* (final) etc.

Întrebările cuprinse între nr. 46 şi nr. 52 au fost puse pentru a vedea felul în care informatorii consideră că trebuie să despartă în silabe cuvintele tip date. La întrebarea 46, 53,7 % dintre informatori consideră că pronunţă pe *subiect* în două silabe, la întrebarea 47, 56,4 % pronunţă pe *obiect* în două silabe, la întrebarea 48, 91,7 % pronunţă pe *teatru* în două silabe, la întrebarea 49, 57,2 % pronunţă pe *doleanţă* în patru silabe, la întrebarea 50, 58,3 % pronunţă pe *asiduu* în trei silabe, la întrebarea 51, 63 % pronunţă pe *afectuos* în patru silabe iar la întrebarea 52, 60,2 % dintre informatori pronunţă pe *condoleanţă* în patru silabe.

După cum reiese, problema despărţirii în silabe nu e rezolvată în acelaşi fel de toţi informatorii. Dacă pe *teatru* majoritatea informatorilor îl pronunţă în două silabe, cuvintele de tipul *subiect* şi *obiect* sînt pronunţate de aproape 50 % dintre informatori în trei silabe, cuvintele de tipul *asiduu* sînt pronunţate de peste 40 % dintre informatori în patru silabe iar cuvintele de tipul *afectuos* sînt pronunţate de aproape 40 % dintre informatori în trei silabe. Credem că explicaţia constă în faptul că o bună parte dintre informatori consideră că în cuvintele *subiect*, *obiect* şi *afectuos* există un diftong care formează o unitate ce nu poate fi despărţită de consoana precedentă iar în *asiduu* o vocală dublă care se pronunţă ca atare. Mai curioasă ni se pare situaţia pentru cuvintele de tipul *doleanţă* şi *condoleanţă* pe care mai mult de 50 % dintre informatori le pronunţă

în patru silabe deşi ar fi fost de presupus că cei mai mulţi pronunţă pe *condoleanţă* în cinci silabe.

Ar mai fi de observat că, în general, *Îndreptarul ortografic ortoepic şi de punctuaţie* prevede, la fel cu majoritatea informatorilor, aceleaşi criterii de despărţire a silabelor în cuvintele citate, cu excepţia lui *subiect* a cărui pronunţare o recomandă în trei silabe, deşi pentru *obiect* se indică două silabe (?).

Prin întrebările 53–58 am căutat să stabilim dacă în cuvintele ortografiate astfel: *îneca*, *înnegri*, *înnopta*, *înnoda*, *înota*, *înainte* informatorii pronunţă sau nu un *n* lung. Iată care este procentajul celor care pronunţă un *n* lung: 75,6% pentru *îneca*, 83,6% pentru *înnegri*, 83,1% pentru *înnopta*, 81,8% pentru *înnoda*, 63,4% pentru *înota* şi 37,7% pentru *înainte*.

Prin urmare, cea mai mare parte a informatorilor consideră că sesizează componentele din care sînt formate cuvintele respective chiar dacă aceste elemente s-au contopit de mult şi organic în limbă (*îneca*, *înota*). Desigur, la aceste răspunsuri trebuie să luăm în seamă şi cultura informatorilor, prin care, probabil, cunosc etimologia acestor cuvinte.

Credem că şi pentru întrebările 59–65 (vezi chestionarul) la care peste 80% dintre informatori au răspuns negativ, cultura lor a avut un rol determinant.

Ne vom opri, în continuare la întrebările 66–67, prin care am încercat să fixăm care este proporţia acelora care pronunţă *gz* într-un cuvînt ca *examen* şi *gv* într-un cuvînt ca *frecvent*.

Statistica noastră arată că 42,1% dintre informatori pronunţă *egzamen*, şi 25% *fregvent*.

Credem că procentajul ar fi crescut pentru *egzamen* şi *fregvent* dacă n-ar fi existat în conştiinţa informatorilor norma recomandată de îndreptarul ortografic.

Procentajul mai mic pentru *fregvent* este o urmare a faptului că este un cuvînd cu circulaţie mai mică în limbă.

Datele noastre arată că pentru vorbitori nu prezintă nici o dificultate pronunţarea nesonorizată a grupurilor *cs* şi *cv* intervocalice, deci autorii *Îndreptarului ortografic*... s-au orientat just cînd au recomandat scrierea şi pronunţarea *frecvent*, dar n-au procedat just cînd au recomandat scrierea *examen* şi pronunţarea *egzamen*.

Norma recomandată de îndreptare credem că a influenţat şi răspunsurile la chestiunile 68, 69 şi 70, la care informatorii au răspuns că pronunţă *s* şi nu *z* în *smîntînă* (80, 6%), pe *b* şi nu pe *p* în *subţire* (74,2%), şi pe *t* şi nu pe *d* în *batjocori* (78,2%).

Prin ultima serie de întrebări la care ne vom referi, cuprinsă între nr. 71–84, am căutat să determinăm, cu ajutorul unor rime tip, unele trăsături specifice ale limbii vorbite de informatorii anchetaţi.

La întrebarea 71 s-a întrebat care dintre cuvintele: *pedanţi*, *fînaţ*, *sfanţ* şi *cîrnaţi* rimează cu *şanţ*. Am obţinut un procent de 100% pentru *sfanţ*, 12,5% pentru *fînaţ*, 10,3% pentru *pedanţi* şi 0,6% pentru *cîrnaţi*.

La întrebarea 72 s-a întrebat care dintre cuvintele: *ţăruş*, *punş*, *supuşi* şi *tunşi* rimează cu *apuşi* şi s-au obţinut următoarele procentaje:

100% pentru *supuşi*, 27,9% pentru *tunşi*, 9,8% pentru *ţăruş* şi 3,6% pentru *punş*.

La ultimele întrebări din chestionar (73—88) informatorii consideră satisfăcătoare rimele date, în următoarea proporţie (citez în ordinea întrebărilor):

73.	12,9%	pentru	*ciomag/stomac*
74.	14,7%	,,	*rău/greu*
75.	72,4%	,,	*zboară/vară*
76.	18,2%	,,	*tumbă/scumpă*
77.	12%	,,	*praz/gras*
78.	4,2%	,,	*cred/încet*
79.	28,1%	,,	*unghi/unchi*
80.	12,2%	,,	*surîs/vis*
81.	22,4%	,,	*primăveri/cîntări*
82.	60,5%	,,	*cerul/adevărul*
83.	83,6%	,,	*singuri/crînguri*
85.	85,8%	,,	*rază/luminează*
86.	83,2%	,,	*ape/aproape*
87.	63,5%	,,	*iară/nevestioară*
88.	57,5%	,,	*întreabă/podoabă*

Înainte de a face observaţii asupra datelor enumerate, menţionez definiţia rimei dată de I. 274:

,,Am considerat întotdeauna drept rimă potrivirea ultimelor litere, începînd cu ultima vocală accentuată".

Fără îndoială că informatorul a dat o definiţie justă, chiar dacă formularea nu e perfectă [1]. Notez însă că pentru informatorul citat exigenţele sînt exagerate, deoarece nici una dintre rimele cuprinse în întrebările nr. 73—88 nu este socotită satisfăcătoare.

Pornind de la definiţia de mai sus a rimei, este normal ca numărul celor care consideră satisfăcătoare aşa-zisele rime *şanţ/fînaţ*, *pedanţi*, *cîrnaţi*, *apuşi/ţăruş*, *punş*, *ciomag/stomac*, *tumbă/scumpă*, *praz/gras*, *cred/încet* şi *unghi/unchi* să fie extrem de scăzut.

Foarte puţini informatori consideră satisfăcătoare rimele de tipul *rău/greu* (14,7%) şi *surîs/vis* (12,2%) dar procentajul acelora care admit rimele de tipul *cerul/adevărul* şi *singuri/crînguri* este de 60,5% şi, respectiv, 83,6%.

În primele două cazuri (*rău/greu* şi *surîs/vis*) este cert că marea majoritate a informatorilor nu admit identitatea *ă/e* şi *î/i* şi, deci, nici rimele respective. S-ar părea că în cazul al doilea (*cerul/adevărul* şi *singuri/crînguri*) informatorii se contrazic.

După părerea noastră însă, trebuie să ţinem seamă de faptul că, dacă în conştiinţa unor vorbitori rima este valabilă numai cu condiţiile enumerate mai sus de informatorul citat, din datele noastre reiese că

[1] Cf. E. Petrovici, *Rimele romîneşti din punct de vedere fonologic*, extras din volumul ,,Limbă şi literatură", editat de Societatea de ştiinţe istorice şi filologice din R.P.R., 1955, p. 8: ,,rima constă în identitatea completă a sunetelor de la sfîrşitul a cel puţin două versuri începînd cu ultima vocală accentuată".

pentru cei mai mulţi informatori rima este acceptabilă mai ales cînd fonemele din ultima silabă sau, în general, ultimele sunete sînt identice. După cum se vede, vorbitorii nu ţin cont în toate cazurile de accent. Aşa se explică faptul că pentru aproape 30% dintre informatori e acceptabilă rima *apuşi/tunşi* iar o asonanţă ca *tumbă/scumpă* care ar putea fi satisfăcătoare, chiar pentru unii poeţi, nu este acceptată decît de 18% dintre informatori. De asemenea rima *primăveri/cîntări*, care nu are toate sunetele identice, este inacceptabilă pentru 77,5% dintre informatori.
Concluziile noastre sînt valabile şi pentru tipurile *zboară/vară*, *rază/luminează*, *ape/aproape*, *iară/nevestioară* şi *întreabă/podoabă* în care sunetele finale ale rimei sînt identice, ceea ce determină acceptarea lor de către informatori.

★

În încheiere, prezentăm cîteva concluzii la problemele cele mai interesante pe care le-am enumerat în cercetarea noastră.

1. Sîntem de părere, pe baza celor expuse la începutul lucrării, că cei 314 informatori, care reprezintă 34% din totalul acelora cărora le-am distribuit chestionarele, au fost într-adevăr interesaţi de problemele puse. S-ar putea conchide deci că aproximativ 30% reprezintă o cifră care poate fi luată ca bază pentru proporţia intelectualilor interesaţi de problemele de limbă.

2. În conştiinţa informatorilor *-i* final nesilabic este o unitate sonoră precisă, care nu face în nici un fel parte integrantă din consoana precedentă (ca „marcă'' sau ca „timbru'' al ei) [1].

Rezultatele obţinute confirmă deci cercetările anterioare care au demonstrat că *-i* este o unitate fonologică independentă [2].

3. Răspunsurile la chestionar arată că vocala silabică *i* şi semivocala *i̯* sînt considerate ca un singur sunet, pe cînd *-i* nesilabic de la sfîrşitul cuvîntului este considerat un sunet deosebit.

Iată o nouă dovadă a independenţei fonematice a lui *-i* final, care deşi e notat cu aceeaşi literă cu care sînt notaţi *i* şi *i̯*, nu e confundat cu aceste sunete.

4. Ca unităţi independente, separate de sunetul precedent, sînt consideraţi şi diftongi *ea* şi *oa*, ale căror elemente sînt simţite de către informatorii anchetaţi ca foarte strîns legate între ele.

Teza că diftongul n-ar fi altceva decît „elementul palatal sau labial al consoanei precedente + o vocală'' nu-şi găseşte sprijin în rezultatele pe care le-am obţinut. Dimpotrivă, faptele vin în sprijinul teoriei care susţine unitatea şi independenţa diftongilor [3], care au un

---

[1] Vezi E. Petrovici, *Corelaţia de timbru a consoanelor dure şi moi în limba romînă*, în SCL, I, 2, 1950, p. 174 ; idem, *Contribuţii la studiul fonemelor limbii romîne*, în SCL, VI, 1—2, 1955, p. 31 ; idem, *Sistemul fonematic al limbii romîne*, în SCL, VII, 1—2, p. 7.

[2] Vezi A. Avram, *Contribuţii la studiul fonologiei limbii romîne*, în SCL, VII, 3—4, 1956, p. 197, Em. Vasiliu, *Asupra corelaţiei de muiere a consoanelor în limba romînă*, în SCL, VIII, 1, 1957, p. 52 şi V. Şuteu, *Cu privire la i final în limba romînă*, în *Fonetică şi dialectologie*, II, 1960, p. 82.

[3] Vezi în acest sens ultimele teorii citate de Tatiana Slama-Cazacu, în *Consideraţii asupra diftongilor, pe baza inversării experimentale (de către vorbitori) a cuvintelor*, în Fonetică şi dialectologie, I, 1958, p. 70—71.

rol funcţional special şi bine determinat în tipurile de cuvinte date în chestionar.

5. Pentru informatori nu există decît două perechi de consoane diferenţiate prin prezenţa sau absenţa palatalizării: *k/k'* şi *g/ǵ*. Aceasta ne arată că inventarul fonemelor limbii romîne este de fapt cu mult mai redus decît cel menţionat în lucrările de specialitate [1].

6. Pronunţarea nesonorizată a grupului consonantic notat *x* (cs) în cuvinte de tipul *examen*, nu constituie nici o dificultate pentru vorbitorii de limbă romînă. Proporţia acelora care pronunţă sonorizat sau nesonorizat acest grup este egală.

De asemenea, vorbitorii pronunţă fără greutate sunetul *c* (surdă) care precede pe *v* (sonoră) în cuvinte de tipul *frecvent*.

7. Informatorii nu admit rime de tipul: *rău/greu* sau *surîs/vis*.

Pentru ei o rimă este acceptată dacă sunetele finale sînt identice chiar dacă accentul nu loveşte acelaşi sunet.

Neglijarea rolului accentului, care e un factor important pentru rimă, şi acceptarea rimei numai în cazul identităţii absolute a fonemelor, arată că *ă/e* sau *î/i* nu pot fi considerate ca variante ale aceluiaşi fonem [2], ci sînt foneme total diferite.

ЗАМЕЧАНИЯ О ПРОИЗНОШЕНИИ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Исходя из того, что в румынском языке существуют различные варианты произношения даже в нормах литературного языка, автор составил вопросник из 85 вопросов, с помощью которого он стремится установить пропорцию типов произношения для различных явлений языка. На почти 1000 анкет ответили 314 человек.

Полученные статистические данные привели автора к следующим выводам:

В сознании информаторов конечное *i* неслоговое — это точная звуковая единица, которая ни в коем случае не принадлежит предшествующему согласному, что подтверждают и некоторые предыдущие исследования, в которых показывается, что *i* является самостоятельной фонологической единицей.

Самостоятельными единицами, отделенными от предшествующего звука, считаются и дифтонги *ea* и *oa*, элементы которых, как осознают опрошенные информаторы, тесно связаны между собой.

[1] Vezi de pildă, *Gramatica Academiei*.

[2] Cf. E. Petrovici, *Rimele romîneşti din punct de vedere fonologic*, extras din volumul „Limbă şi literatură”, editat de Societatea de ştiinţe istorice şi filologice din R.P.R., 1955, p. 11–12.

Мнение, что дифтонг является ни чем иным,как ,,палатальным или лабиальным элементом предшествующей согласной в сочетании с гласной'', не находит подтверждения.

Для информаторов существуют только две пары согласных, отличающихся наличием или отсутствием палатализации: *к/ќ* и *g*/(*ǵ*).

Глухое произношение сочетания согласных, обозначенных *x* в слове типа *examen*, не представляет для говорящего на румынском языке никакой трудности. Соотношение между теми, кто произносит их как звонкие или как глухие, одинаково.

Без труда говорящие произносят и звук *c* (глухой), который предшествует *v* (звонкому) в словах типа *frecvent*.

Информаторы допускают рифмы типа *rău/greu* или *surîs/vis*.

Для них рифма приемлема, если конечные звуки одинаковы, и даже если ударение не падает на тот же звук.

Если не придавать значения ударению, которое очень важно для рифмы, и признавать рифму только в случае абсолютного тождества фонем, то *ă/e* или *î/i* могут считаться не вариантами одной и той же фонемы, а совершенно различными фонемами.

OBSERVATIONS SUR LA PRONONCIATION DE LA LANGUE ROUMAINE

RÉSUMÉ

Partant de l'idée qu'il existe en roumain, même dans la norme littéraire, une multiplicité de formes de prononciation, l'auteur a rédigé un questionnaire, comprenant 85 demandes, sur la base duquel il a essayé d'établir la proportion de chaque type de prononciation, pour certains phénomènes de langue. 314 informateurs ont répondu aux presque 1 000 questionnaires distribués.

En analysant les données obtenues, l'auteur aboutit à quelques conclusions importantes :

— Pour les informateurs, *-i* final non syllabique est une unité sonore précise, qui ne fait nullement partie de la consonne précédente. Le fait vient confirmer certaines recherches antérieures, d'après lesquelles *-i* serait une unité phonologique indépendante.

— Ils considèrent aussi les diphtongues *ea* et *oa* comme étant des unités indépendantes, différentes de la consonne précédente ; leurs éléments sont ressentis par les informateurs comme étant en étroite connexion.

La thèse selon laquelle la diphtongue ne serait autre chose que « l'élément palatal ou labial de la consonne précédente + une voyelle » n'est pas appuyée par les résultats obtenus.

Pour les informateurs enquêtés il n'existe que deux paires de consonnes différenciées par la présence ou l'absence de la palatalisation : *k/k'* şi *g/ǵ*.

— La prononciation non sonorisée du groupe de consonnes noté *x* (cs), dans des mots du type *examen*, ne constitue aucune difficulté pour les parleurs de langue roumaine. Les informateurs qui prononcent ce groupe sonorisé sont tout aussi nombreux que ceux qui le prononcent non sonorisé.

De même, les informateurs prononcent sans difficulté le son *c* (sourd) qui précède le *v* (sonore) des mots du type *frecvent*.

— Les informateurs n'admettent pas de rimes du type : *rău/greu* ou *surîs/vis*.

Ils acceptent une rime si les sons finaux sont identiques, même si l'accent ne tombe pas sur le même son.

Le fait qu'ils négligent le rôle de l'accent, ce facteur important pour la rime, et qu'ils n'acceptent les rimes que s'il y a identité absolue de phonèmes prouve que *ă/e* ou *î/i* ne peuvent pas être considérés comme des variantes du même phonème, mais bien comme des phonèmes totalement différents.

DESPRE VERBELE „DELOCUTIVE"

DE

FLORICA DIMITRESCU

1. Într-un articol publicat în 1956 [1], reluat apoi în *Locuțiunile verbale în limba romînă* [2], am arătat că printre derivatele de la locuțiunile verbale există o serie de formații a unor noi verbe, pe baza locuțiunilor verbale (*a-și aduce aminte* > *a-și aminti*, *a-și bate joc* > *a batjocori*).

De curînd o idee asemănătoare acesteia a fost susținută de E. Benveniste, în articolul *Les verbs délocutifs*, apărut în „Studia philologica et litteraria in honorem L. Spitzer" [3]. Autorul, într-o fină perspectivă de sinteză, analizează problema verbelor provenite de la locuțiuni pe care le numește d e l o c u t i v e, cu un termen analogic cu d e v e r b a t i v, d e n o m i n a t i v. Este deci cazul să revenim asupra acestor consecințe sintactico-lexicale ale locuțiunilor verbale, pentru a pune în discuție implicațiile noi, conceptuale și practice, ale acestei probleme căreia E. Benveniste i-a dat acum fundamentul teoretic general. De prisos a mai spune că termenul d e l o c u t i v, propus de lingvistul francez, poate fi adoptat fără rezerve.

2. Din exemplele utilizate de Benveniste în articolul său și din cele folosite în lucrarea citată despre *Locuțiunile verbale*..., reiese că există două tipuri distincte de delocutive, după criteriul unităților lingvistice prezente în noul verb. Știindu-se că — exprimată schematic — orice locuțiune verbală este alcătuită, în liniile generale, dintr-o unitate V (elementul verbal) + o unitate N[4] (element non-verbal substantiv, adjectiv în majoritatea cazurilor, rar adverb), derivatele verbale pot fi:

a) create exclusiv pe baza elementului N[5],

b) create pe baza îmbinării celor două elemente, V și N.

---

[1] *Rolul locuțiunilor verbale în derivare*, în SCL, VII, 1956, 1—2, p. 42 și urm.

[2] Ed. Acad. R.P.R., p. 126 și urm.

[3] Francke Verlag, Bern, 1958, p. 57—63.

[4] E. Benveniste numește cele două unități „morfeme" ale locuțiunii (*art. cit.*, p. 62).

[5] Topica nu este aceeași (V+N) în toate limbile și, uneori, nici în cadrul aceleiași limbi, de ex. în latină.

a) Majoritatea delocutivelor se explică prin elementul dominant lexical care este totdeauna N (verbul are un rol minor din punct de vedere semantic, în interiorul locuțiunii). Astfel au apărut, de ex., verbele delocutive lat. *salutare* < *salutem dicere** [1], *negare* < *dicere nec**, tc. *hatîrlamek* „a aminti" < *hatira getîrmek* lit. „a aduce în minte", *arkalamek* „a sprijini" < *arka vermek* lit. „a da umăr", fr. (*re*)*mercier* < *dire merci**, *hommagier* < *rendre* (*ses*) *hommages*, rom. *a aminti* < *a-și aduce aminte*, *a amîna* < *a da* (*pune*) *în mînă*, *a îmbucătăți* < *a împărți în bucăți*, *a ocaziona* < *a da ocazie* [2], *a sita* < *a trece prin sită* [3].

b) Mult mai puține delocutive sînt alcătuite din ambele elemente ale locuțiunii, de ex. : lat. *sacrificare* < *sacrum facere*, *participare* < *partem capere*, *benedicere* < *bene dicere* *, fr. *chauffer* < lat. *calefacere*, rom. *batjocori* < *a-și bate joc*, *mulțumi* < *a spune* (*la*) *mulți ani*. În cazul acesta trebuie remarcat că, de cele mai multe ori, trecerea de la locuțiunea verbală la delocutiv se realizează prin intermediul unui alt derivat locuțional, de ex. *judicare* < *judex* < *jus dicere*, rom. *a mulțumi* < *mulțămi*, < **mulțăni* < (*la*) *mulți ani* (CDDE s. v. *an*), *batjocori* < *batjocură* [4] < *a-și bate joc*.

3. O altă problemă este legată de verbul din locuțiunea capabilă de a da naștere unui delocutiv. Din exemplele utilizate de E. Benveniste, precum și din afirmația sa finală, categorică, reiese că „Le trait essentiel et signalétique d'un délocutif est qu'il est avec sa base nominale dans la relation „dire"..., et non dans la relation „faire" ... qui est propre aux dénominatifs" (p. 63). Cercetarea noastră asupra limbii romîne arată însă că s-ar putea extinde cîmpul verbelor capabile să creeze locuțiuni și la alte categorii de verbe, în afară de *a zice*. Este, de exemplu, cazul verbelor : *a aduce* (*a-și aduce aminte* > *a-și aminti*), *a atrage* (*a atrage atenția* > *a atenționa*), *a bate* (*a bate în tîmpine* > *a întîmpina*, *a-și bate joc* > *a batjocori*), *a băga* (*a băga* /*a pune*/ *în țeapă* > *a înțepa*), *a da* (*a da în lături* > *a înlătura*, *a da* /*pune*/ *în vină* > *a învinui*, *a da la fund* > *a afunda*), *a duce* (*a duce cu cobza*, *cu iordanul* > *a cobzări*, *a iordăni*), *a lua* (*a lua* /*da*/ *împrumut* > *a împrumuta*, *a lua* (*da*) *în chirie* > *a închiria*, *a-și lua cîmpii* > *a se cîmpi*) [5], *a mînca* (*a mînca de dulce* > *a dedulci*), *a pune* (*a pune pingele* > *a pingeli*), *a sta* (*a sta* /*a se pune*/ *împotrivă* > *a* (*se*) *împotrivi*), *a trece* (*a trece* /*da*/ *prin sită* > *a sita*) etc.

Din exemplele acestea, unele vechi și altele de dată mai recentă (*a atenționa*, *a sita*), — chiar abstracție făcînd de faptul că nu toate cazurile sînt concludente în egală măsură — reiese cu prisosință larga capacitate a locuțiunilor formate cu verbe de diverse semnificații de a crea delocutive. Se poate afirma că, virtual, orice locuțiune verbală are posibilitatea de a sta la baza unui verb delocutiv.

Numeroase locuțiuni, cel puțin în limba romînă, își au baza nominală într-o locuțiune verbală alcătuită cu verbul *a face*. Sensul factitiv

---

[1] Exemplele notate cu * aparțin lui E. Benveniste.
[2] Dacă nu cumva provine din fr. *occasioner*, atestat încă din sec. al XIV-lea.
[3] Termen frecvent în limba folosită în farmacie.
[4] Creație obscură, discutată pe larg în *Locuțiunile verbale*..., p. 133—134.
[5] Vezi Fl. Dimitrescu, *Observații asupra limbii personajelor lui C. Faca*, în LR IV, 1955, nr. 4, p. 30 ; vezi și SCL : III, 1960, p. 584.

al unor verbe se explică tocmai prin originea lor locuțională : *a roti* < *a face roată*, *a chefui* < *a face chef*, *a boți* < *a face boț*. Dacă totuși astfel de cazuri nu sînt suficient de edificatoare, alteori situația se prezintă deosebit de clar. Ne referim de exemplu la verbul *a mușamaliza*, al cărui sens figurat „a cocoloși, a acoperi un lucru rău" arată că nu poate deriva exclusiv din substantivul *mușama*, deoarece acest cuvînt, luat izolat, înseamnă „bucată de pînză ceruită" ; numai în locuțiunea *a face mușama* apare sensul figurat. Putem fi siguri deci că la baza delocutivului *a mușamaliza*, de dată mai recentă, stă locuțiunea citată, alcătuită cu verbul *a face*.

4. Trebuie să observăm că verbele delocutive nu își au originea exclusiv în locuțiuni verbale, așa cum a reieșit din discuția precedentă, ci și în alte tipuri de unități, de pildă *a*) în locuțiuni adverbiale, de ex. lat. *obviare* „a sta în cale", creație tardivă din *obvia* < loc. adv. *ob via*, sau rom. *cu vîrf* > *covîrși* sau *b*) în grupuri de cuvinte de mai mari proporții, sudate între ele, de ex. *a albi* „a strînge bani, a economisi" < *strînge bani albi* (pentru zile negre) [1].

5. În fine, propunem ca termenul *delocutiv* să fie extins :

a) asupra locuțiunilor verbale provenite la rîndul lor din alte locuțiuni. Este de pildă cazul locuțiunii *a băga de seamă*, creată pe baza locuțiunii *a băga seama*, mai veche, prin intermediul derivatului substantival *băgare de seamă* ; un caz similar îl prezintă locuțiunea *a purta de grijă* < *a purta grijă*, trecut prin filiera locuțiunii substantivale *purtare de grijă* [2]. *A băga de seamă* și *a purta de grijă* sînt l o c u ț i u n i d e l o c u t i v e. Așa cum *a-și aminti* este delocutiv din *a-și aduce aminte*, tot așa *a purta de grijă* este varianta delocutivă a locuțiunii verbale *a purta grijă*.

b) asupra oricăror părți de vorbire, în afară de verb, care au la bază locuțiuni. Astfel conjuncția *basam* (că) este delocutivă din locuțiunea verbală *a băga seama*, iar locuțiunea substantivală *părere de rău* este delocutivă din locuțiunea verbală *a-i părea rău*.

★

Ajunși la capătul acestor observații de natură generală, trebuie să subliniem o dată mai mult rolul creator al grupurilor locuționale de cuvinte, și în special al celor verbale. O asemenea constatare teoretică ne obligă, practic, să acordăm o mai mare însemnătate cercetării acestei modalități de formare a cuvintelor. Studiul locuțiunilor, privite din acest punct de vedere, duce, pe de o parte, la identificarea corectă a unor etimologii și, pe de altă parte, la revizuirea altor etimologii, judecate de obicei ca denominative, fără legătură cu contextul general din care au fost desprinse. Alături de formațiile lexicale denominative și deverbative, trebuie deci incluse și d e l o c u t i v e l e, ca o clasă aparte, cu caracteristici proprii.

[1] V. SCL IX, 1958, p. 265.
[2] Amănunte despre acest tip de locuțiuni delocutive, v. în *Locuțiunile verbale...*, p. 127.

О «ДЕЛОКУТИВНЫХ» ГЛАГОЛАХ

РЕЗЮМЕ

Опираясь на свои прежние работы о словообразовательных способностях фразеологических оборотов речи и на недавно опубликованную статью Э. Бенвениста, автор возвращается к этой проблеме и уточняет ее. С самого начала автор присоединяется к мнению Бенвениста о том, чтобы глаголы, происходящие от фразеологических оборотов, назывались «делокутивными».

В общих чертах известно, что фразеологический оборот речи состоит из глагольного и неглагольного элементов. Следовательно, «делокутивные» глаголы могут быть образованы: а) исключительно на основе неглагольного элемента (сюда входит большинство «делокутивных» граголов: salutare < salutem dicere, a-şi aminti < a-şi aduce aminte); б) на основе глагольного и неглагольного элементов (например: sacrificare < sacrum facere, a batjocori < a-şi bate joc. Надо отметить, что чаще всего в таких случаях переход от фразеологического оборота к «делокутиву» совершается посредством производного от какой-либо фразеологической единицы; например judicare < judex (jus dicere).

«Делокутивные» глаголы могут быть образованы от фразеологических оборотов, состоящих из глаголов самого различного значения. Можно утверждать, что в принципе от любого глагольного фразеологического оборота можно образовать «делокутивный» глагол.

На несколько особом положении находятся фразеологические обороты с глаголом a face, от которого по мнению Э. Бенвениста нельзя образовать фразеологические обороты. Однако ряд семантических признаков показывает, что фразеологические обороты, в состав которых входит глагол a face, могут образовать «делокутивные» глаголы.

Сферу применения термина «делокутивный» автор предлагает распространить: а) на глагольные обороты, образованные в свою очередь от других оборотов, например: a purta de grije от a purta grije через purtare de grije; б) на любую часть речи за исключением глаголов, происходящих от других оборотов речи, например: basam(că) — «делокутивный» глагол от глагольного оборота a băga seama.

Тщательный анализ производных от оборотов речи практически приводит, с одной стороны, к установлению правильной этимологии, а с другой стороны — к исправлению этимологии. В принципе следует, чтобы наряду с отыменными и отглагольными образованиями стояли и «делокутивные».

SUR LES VERBES « DÉLOCUTIFS »

RÉSUMÉ

L'auteur, se fondant sur certaines de ses études concernant le rôle créateur des locutions verbales, et sur un article récent de E. Benveniste, reprend la discussion pour apporter une série de précisions nouvelles.

Il se rallie à la proposition de Benveniste que les verbes provenant de locutions soient nommés « délocutifs ».

Sachant qu'en lignes générales une locution est formée d'une unité V (élément verbal) + une unité N (élément non verbal), les délocutifs peuvent être créés : a) exclusivement à base de l'élément N (c'est le cas de la plupart des délocutifs : *salutare* < *salutem dicere*, *a-și aminti* < *a-și aduce aminte*) ; b) par la fusion des deux éléments, V et N (par exemple *sacrificare* < *sacrum facere*, *a batjocori* < *a-și bate joc*) ; il faut remarquer que, le plus souvent, le passage de la locution verbale au délocutif se réalise par l'intermédiaire d'un autre dérivé locutional (par exemple *judicare* < *judex* < *jus dicere*).

Les verbes délocutifs peuvent apparaître sur la base de locutions formées avec des verbes à signification très variée. Il est possible d'affirmer que, virtuellement, toute locution verbale peut se trouver à la base d'un verbe délocutif.

Les locutions formées avec le verbe « faire » constituent un cas spécial. E. Benveniste affirme qu'elles ne peuvent pas générer de délocutifs. Pourtant, il existe des indices de nature sémantique, d'après lesquels même les locutions créées avec *faire* pourraient donner naissance à des délocutifs.

L'auteur propose que le terme de *délocutif* soit aussi appliqué : a) aux locutions verbales provenant à leur tour d'une autre locution, par exemple *a purta de grijă*, provenant de *a purta grijă*, par la filière de la locution substantivale *purtare de grijă*, et b) à toute autre partie du discours qui a à sa base des locutions : par exemple la conjonction *basam* (că) est délocutive, elle provient de la locution verbale *a băga de seamă*.

L'analyse attentive des dérivés des locutions mène, pratiquement, à l'identification correcte de certaines étymologies et à la nécessité d'en corriger d'autres. En principe, il faut étudier les formations délocutives auprès du groupe des formations lexicales dénominatives et déverbatives.

CRĂCIUN*

DE

EQREM ÇABEJ (Tirana)

Problema originii cuvîntului romînesc *crăciun*, căruia îi corespund unele forme din limbile slave și din maghiară, nu poate fi considerată încă rezolvată. Nici explicația pe baza materialului latinesc (*Christi ieiunium*, *crastinum*, *calationem*, *creationem*) și nici explicația din slavă nu pot sta în picioare. A. Rosetti [1] consideră cuvîntul ca un neologism latino-slav, presupunînd că lat. *creationem* a pătruns prin limba bisericii în slavă (*kračun*) și de aici în romînă.

În cele ce urmează intenționez să dau acestei probleme o interpretare lingvistică bazată pe istoria culturii materiale, considerînd că aceasta din urmă poate arunca lumină și asupra istoriei cuvintelor și invers.

În primăvara anului 1940 am avut ocazia să-l cunosc pe Matteo Bartoli, căruia i-am citit un text albanez cu conținut lingvistic-folcloristic. Cînd, la un moment dat, a fost pronunțat cuvîntul *kërcû*, *kërcuni* ,,ciot, buturugă, butuc'', Bartoli, într-o clipă de inspirație, m-a întrebat dacă romînescul *crăciun* nu provine de la acest cuvînt albanez.

Convins pe loc de justețea acestei idei, am promis strălucitului învățat atunci, apoi și cu altă ocazie, să aștern pe hîrtie interpretarea sa. În articolul de față, vreau să argumentez în detaliu părerea lui M. Bartoli și să mă achit de o promisiune așa de veche.

Mai ales după apariția remarcabilului studiu al lui Edmund Schneeweis [2], este lucru știut că la multe popoare din nordul și sudul Europei, în seara de crăciun, se așază lîngă foc o buturugă care devine pentru cei ai casei obiectul unei atenții speciale. Pentru regiunea platourilor din nordul Albaniei, acest obicei a fost descris, pe la jumătatea secolului trecut,

---

* În romînește de MARIA ILIESCU.

[1] ,,Bulletin linguistique'', XI, p. 56 și urm.; *Mélanges de linguistique et de philologie*, p. 324 și urm.

[2] *Die Weihnachtsbräuche der Serbo-kroaten* (1925) passim, mai ales p. 16 și urm., 174 și urm.

de Johann Georg von Hahn în modul următor : „Îndată ce [buturuga de crăciun] este adusă în casă, toți cei de față se ridică și strigă : fii binevenită, dragă buturugă, apropie-te de foc. Apoi buturuga e așezată cu multă grijă lîngă sobă, iar focul e ațîțat. După ce se pune masa, din bucatele și băuturile servite, o parte se așază lîngă buturugă sau se toarnă peste ea. Misionarii au combătut din răsputeri acest din urmă obicei, considerat de ei ca păgîn, fără să fi reușit pînă acum să-l stîrpească'' [1]. Această datină s-a păstrat pînă astăzi, lucru dovedit de descrierea detaliată a lui Marin Sirdanis din Nikaj și Merturi [2], pe care E. Schneeweis (p. 176 și urm.) o reproduce în traducerea lui Norbert Yokl. Date identice există și pentru alte regiuni din nordul Albaniei și din Dardania. Obiceiuri asemănătoare se întîlnesc de asemenea la popoarele vecine cu albanezii.

Nu e necesar să întreprindem aici interpretarea etnografică a acestor datini. În orice caz, se poate presupune că ne găsim în prezența unui amestec de vechi rituri ale fertilității, constînd din procesiuni cîmpenești și din ceremonii de purificare a animalelor domestice, cu tradiția romană a calendelor și cu concepțiile creștine, și că biserica s-a străduit aici, ca peste tot, cu destul succes, să interpreteze obiceiurile păgîne în spiritul ei. Dacă trecem de la aceste fapte culturale la cele de limbă, remarcăm că, în concordanță cu importanța acordată buturugii, la unele popoare seara de crăciun îi poartă numele. Astfel, la letoni, seara de crăciun poartă numele de *blukuwakars* (R. Meringer, IF, 16, 152), la sîrbo-croați *bădnji dân*. Aceeași e situația și în Albania, unde termenul *kërshëndella*, *kërshëndelle*, provenind din latină (*Christi natale*) și folosit la plural, coexistă cu autohtonul *nata e buzmit* „noaptea buturugii''. Așa cum a observat J. G. v. Hahn (I, 154, dicționar 45), *kërshëndelle* desemnează intervalul dintre 15 noiembrie pînă la 6 ianuarie (Theophania), timp în care se crede că toate spiritele rătăcesc prin lume, unde își serbează carnavalul, care cu cît se apropie de sfîrșit devine tot mai zgomotos.

În schimb, *nata e buzmit* este seara de ajun la populația rurală, atașată de vechile tradiții, a Albaniei de nord. *Buzmi* este un cuvînt comun pentru întregul teritoriu albanez, căci e cunoscut și în Albania de sud; aici însă nu are decît sensul profan, probabil mai vechi, de „ciot, buturugă'' și cel figurat, de „vînjos'', aplicat unui om voinic de statură mică, asemeni germ. *stämmig* de la *Stamm*. În insula Andros, locuită de albanezi, există un șir de dealuri numit μποῦζμι [3].

În Romînia, după E. Schneeweis (p. 175), nu mai există decît urme ale obiceiului buturugii de crăciun, și acestea numai în legătură cu seara de anul nou, dar se poate presupune o extindere mai mare pentru trecut a acestei datini. Căci, după cum am spus, împreună cu Bartoli, eu văd în *crăciun* reflexul albanezului *kërcuni* „ciot, buturugă'' și socotesc că *seara crăciunului* este „seara buturugii'', corespunzător albanezului *nata e buzmit*. În dialectul gheg, cuvîntul albanez sună acum *kërcû*, *kërcuni*, corespunzător lui *kërcú*, *kërcuri* din dialectul tosc. Aceste forme se bazează pe *kërcún*, întocmai ca gheg. *gjû*, *gjuni*, tosc. *gju*, *gjuri*, ceam. etc. *glu*,

[1] Albanesische Studien, I (1954), p. 161.
[2] Hylli i Dritës, V (1924), p. 26 și urm.
[3] S. Paschalis, la Yokl, IJ, XXI, VII, p. 143.

gluri pe *glun*, care este înrudit cu v. irlandez *glun* ,,genunchi''. Cuvîntul romînesc este deci împrumutat din această formă mai veche; el provine dintr-o fază a albanezei în care grupul vocală + *n* încă nu se contopise într-o vocală nazală. Trebuie remarcat însă că în albaneză *kërcú* nu se întîlneşte nicăieri ca denumire a buturugii de crăciun. După cum am spus, în nordul Albaniei aceasta se numeşte *buzmi* (în Mirdita şi *buzmi i kshndêllave*, literal ,,butucul de crăciun''), iar aşezările din Calabria folosesc pentru ,,ceppo di Natale'' termenul *kúccari* [1], care corespunde lui *kúcëri* ,,buturugă, butuc'' din dialectul tosc. În lumina acestor date, în ciuda faptului că ne lipsesc informaţii cu privire la fazele mai vechi ale albanezei, trebuie să presupunem că *kërcún* a trecut în limba romînă cu sensul profan şi a cunoscut abia pe teren romînesc evoluţia spre semnificaţia ,,buturugă de crăciun'' şi apoi spre sărbătoarea însăşi. E adevărat însă că în literatura romînă care îmi stă la dispoziţie nu am găsit nici o urmă a buturugii de crăciun ca obiect şi nici indicii ale folosirii concrete a lui *crăciun*. Pentru a denumi buturuga de crăciun se foloseşte azi cuvîntul *butuc*, care nu e nici el explicat din punct de vedere etimologic, iar sensul încă actual de ,,ciomag'' al lui *crăciun* indică existenţa unui sens general şi concret al acestui cuvînt. În termenul *seara crăciunului*, acest sens a cunoscut apoi o restrîngere de înţeles, ajungînd să însemne ,,buturugă de crăciun'', ca *buzmi* în nordul Albaniei în expresia *nata e buzmit*. Ulterior, schimbîndu-şi sensul de la ,,buturugă de crăciun'' la ,,crăciun'', *crăciun* şi-a pierdut înţelesul concret şi a rămas numai pentru denumirea sărbătorii.

Din această discuţie reiese că romînii nu au moştenit numele crăciunului din latineşte şi nici nu l-au împrumutat din slavă, ci l-au creat singuri din cuvîntul albanez pentru ,,buturugă, butuc''. Acesta e un fapt care nu mi se pare lipsit de importanţă pentru istoria culturii romîneşti şi nici pentru relaţiile romîno-albaneze. Epoca în care a avut loc pătrunderea cuvîntului în limba romînă a fost stabilită mai sus, în linii mari, din punctul de vedere al limbii albaneze. În ce priveşte romîna, formele dialectale arom. *crăciun*, *cărciun*, meglenorom. *cărciun*, care de altfel sînt mai apropiate de albanezul modern *kërcún*, arată că e vorba de un împrumut din perioada romînei comune. Această perioadă coincide cu cea în care, în limba albaneză, grupul vocală + nazală s-a păstrat ca atare.

Punctul de sprijin cronologic astfel obţinut nu e lipsit de importanţă nici pentru stabilirea raportului dintre cuvîntul romînesc şi limbile slave. După cele spuse mai sus, nu pot fi de acord cu G. Weigand [2] şi cu M. Vasmer [3], care susţin că apariţia cuvîntului în prima cronică din Novgorod din anul 1143 (стоя ше вся осенина дъждева омъ оспожина до корочюна) exclude originea romînească a cuvintelor slave. Dacă, după cum s-a arătat mai sus, cuvîntul s-a încetăţenit în limba romînă în perioada de dinaintea dialectelor, atunci el a putut pătrunde în limbile slave în intervalul de timp de dinainte sau de după anul 1000.

Nu trebuie să ne împiedecăm, ca Weigand, de forma plină *корочун*, deoarece aceasta poate fi explicată în chip mulţumitor, după Berneker,

[1] *Sprach-und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, VI, 1196 (G. Rohlfs).
[2] Balkan-Archiv, II, p. 277 şi urm., III, p. 98 şi urm.
[3] *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I, p. 633.

I, 604, printr-o adaptare a lui *kračunь* la perechi de cuvinte de tipul *torot* : *trat*. Limbile slave de vest, ca slovaca şi ceha, care cunosc cuvîntul sub forma *kračun*, dovedesc că pe teritoriul slav cuvîntul nu provine dintr-un autohton *kork-*, ci dintr-un *krač-* împrumutat. Lupă cum se ştie, bulg. *kračun*, *kračunec* înseamnă ,,o zi din preajma crăciunului, ziua sf. Teodor'', slovac. *kračun* ,,crăciun'', ucr. *kračun*, *kerečun*, *krečun* ,,pîine care se coace în ziua de 24 decembrie stil vechi''. Faptul că în limba rusă *корочун*, în afară de ,,solstiţiu de iarnă'', înseamnă ,,prăpăd, moarte'', iar în bielorusă ,,moarte neaşteptată care survine în tinereţe, colici, spirit rău, care scurtează viaţa'' se poate datora unei evoluţii semantice autohtone, însă nu poate infirma mărturia tuturor celorlalte limbi slave. Albanezul *kërcú*, cu formele sale *kërcunë*, *kërcurë* f. ,,nenorocit; mama căreia i-a murit fiul, sora căreia i-a murit fratele'', *kërcunat* pl. ,,văduvele tinere'', dovedeşte că asemenea evoluţii semantice pot apărea în cadrul unei limbi în mod spontan, fără cauze externe. Sensurile cuvintelor albaneze de mai sus le explică în mod exact M. Lambertz, invocînd comparaţia cu trunchiul de copac uscat, folosită mai ales în bocetele populare [1]. Le aceea cuvîntul rusesc nu poate schimba întru nimic raportul istoric al slavului *kračun* faţă de rom. *crăciun*. În acest sens trebuie să vedem în forma ucraineană *kerečunj večer*, înregistrată de Miklosich (Lexicon palaeosloveno-graeco-latinum, 310), o formaţie corespunzătoare rom. *seara crăciunului*, alb. *nata e buzmit*.

CRĂCIUN

РЕЗЮМЕ

Отвергая объяснение происхождения румынского слова *crăciun* посредством латинского или славянского языка, автор утверждает, что это слово является вариантом албанского *Kërcuni* (пень), заимствованного в отдаленную эпоху еще до исчезновения *-n*, оставившего за собой назализацию предыдущей гласной.

Это слово проникло в румынский язык с обычным значением «пень», а затем приобрело значение «рождественский пень» и позднее — значения «рождества» (*Noël*). Семантическая эволюция слова находится в связи с языческим обрядом, известным у многих европейских народов, который был принят христианством и состоял в том, что в рождественский вечер у огня клали пень, представлявший предмет особого внимания для всех домашних. У некоторых народов — латышей, албанцев, сербо-хорватов — рождественский вечер даже назывался вечером пня.

В Румынии в очень редких случаях можно наблюдать обычай рождественского пня и только в связи с новогодним вечером, но предполагается, что в прошлом этот обычай был распространен значительно шире.

[1] *Lehrgang des Albanischen*, I, Alb.-deu. Wörterbuch, p. 89.

В румынском понятии *seara crăciunului* (рождественский вечер) автор видит смысловую параллель с албанским *nata e buzmit* (вечер пня, рождественский вечер).

Существование слова *crăciun* и в арумынском и мегленорумынском доказывает, что заимствование произошло в период общерумынского языка, что совпадает с эпохой, когда в албанском языке сочетание гласной с носовым согласным (*kercun*) сохранялось как таковое. Из румынского языка *crăciun* проник позднее в славянские языки.

CRĂCIUN

RÉSUMÉ

Rejetant les thèses affirmant que roum. *Crăciun* serait d'origine latine ou slave, l'auteur soutient que ce mot rappelle alb. *Kërcuni* « souche, bûche », emprunté à une époque reculée, avant la disparition du -**n**, qui a laissé comme trace la nasalisation de la voyelle précédente.

Le mot a pénétré en roumain avec le sens profane de « bûche » et a évolué par la suite vers le sens de « bûche de Noël », pour aboutir à celui de « Noël ». L'évolution sémantique est rattachée à un rite païen, existant chez beaucoup de peuples d'Europe, repris et interprété par les chrétiens : on met auprès du feu, le soir de Noël, une bûche qui constitue l'objet d'une attention particulière de la part des habitants de la maison. Chez certaines populations létones, albanaises et serbo-croates, le soir de Noël porte même le nom de la bûche.

Il n'y a plus, en Roumanie, que de faibles traces du rite de la bûche de Noël; elles sont rattachées au jour du Nouvel An, mais on peut supposer que la coutume était autrefois assez répandue.

L'auteur voit donc dans le roum. *seara crăciunului* une expression parallèle à alb. *nata e buzmit* « le soir de la bûche », « le soir de Noël ».

L'existence du mot *crăciun* en aroumain et en mégleno-roumain prouve que l'emprunt s'est effectué dans la période du roumain commun; c'est au fond l'époque où, en albanais, le groupe voyelle + nasale (*kërcun*) était conservé comme tel. Du roumain, *Crăciun* a pénétré ultérieurement dans les langues slaves.

DIN ISTORIA POSESIVULUI *SĂU-LUI* ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

ELENA BEREA

O particularitate interesantă a sistemului pronominal romînesc o constituie existența paralelă a celor două pronume posesive de persoana a III-a : sg., *său* (*sa*, *săi*, *sale*) și *lui* (*ei*).

Pe lîngă exprimarea posesiei de pers. a III-a sg. prin folosirea posesivului *său*, ex. : Duca-Vodă nu era cu luare aminte decît la judecățile dinlăuntrul *său* (Sadoveanu, O, X, p. 197), limba romînă dispune și de un alt pronume, *lui* : Lucian era fericit în felul *lui* (Popovici, *Străinul*, p. 111), care este de fapt forma de genitiv a pronumelui personal de persoana a III-a singular, *el*.

Diversele probleme pe care le ridică folosirea lor sintactică și semantică, precum și cele privitoare la răspîndirea diferită pe teritoriul dacoromînesc au dat prilejul afirmării unor opinii diferite, fără ca problemele ridicate de posibilitatea folosirii paralele a celor două pronume posesive să fie încă lămurite.

Lucrarea de față își propune să studieze unele aspecte ale repartiției dialectale, precum și ale valorilor sintactice și semantice ale celor două posesive, urmărite sub aspectul istoric și contemporan.

★

Posibilitatea exprimării raportului de posesiv prin folosirea formei genitivale a pronumelui personal de pers. a III-a sg. își are originea încă în latină. În epoca latinei vulgare, datorită dispariției treptate a lui *ejus*, cuplul posesiv *suus-ejus* este înlocuit prin *suus-illuius*.

Ille, demonstrativul de depărtare, este generalizat ca pronume personal de persoana a III-a, căpătînd la genitiv valoarea posesivă a lui *ejus* și *suus* [1].

---

[1] Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik, Laut- und Formenlehre, Syntax und Stilistik* bearbeitet von Mann Leuman, 1928, p. 470, cf. Al. Rosetti, ILR, I^3, Ed. științifică, p. 157

Folosirea paralelă a celor două posesive *suus* și *illuius* încă din latină, explică concurența în care formele respective au intrat în limba romînă.

Pentru a descoperi sensul evoluției lor, e necesară o cercetare amănunțită și paralelă a pronumelor respective, sub aspectul cronologic și dialectal.

★

Urmărind folosirea pronumelor *său-lui* în limba secolului al XVI-lea, observăm că ele apar atît în nordul, cît și în sudul țării, prezența lor fiind deci caracteristică tuturor textelor din acest secol, atît traduse — manuscrise și tipărituri religioase, cît și netraduse, — documente și scrisori particulare.

În ceea ce privește frecvența folosirii lor, aceasta cunoaște limite în spațiu, și anume :

— Atestările pronumelui *său* în nord sînt mult mai dese în comparație cu cele din sud.

— *Lui*, atît în nord cît și în sud e mult mai des în comparație cu *său*.

Astfel, în manuscrisele rotacizante din nord-estul Ardealului și Maramureș, raportul dintre frecvența *său-lui* e favorabil formei *lui*, cu excepția *Codicelui Voronețean* : PS *său* 300/*lui* 439 ; PH *său* 125/*lui* 186 ; PV *său* 80/*lui* 107 ; CV *său* 25/*lui* 24 ;

În tipăriturile diaconului Coresi din sudul Ardealului și nordul Munteniei, precum și în PO (Banat), *lui* apare cu o frecvență mult mai mare [1] : Coresi, *Tetraev.* (copie), 1574 : *său* 4/*lui* 300 ; Coresi, *Carte cu înv.*, 1581 : *său* 30/*lui* 120 ; PO : *său* 13/*lui* 60 ; Coresi, *Psaltirea*, 1577, ed. Hasdeu [2] : *său* 114/*lui* 142.

Din această primă confruntare reiese că *său*, existent în nord cît și în sud, caracterizează, totuși (datorită frecvenței sale mai mari aici), textele traduse din aria nordică a țării. Această frecventă folosire a lui *său* în nord poate fi explicată ca un rezultat al influenței originalului slav al textelor rotacizante? Răspunsul la această întrebare ni-l oferă atît cercetarea textelor netraduse (originale) din sec. al XVI-lea, în care influența slavă este exclusă, precum și confruntarea unor traduceri manuscrise cu prototipul slav.

1. Scrierile originale din nord-estul Ardealului și nordul Moldovei cuprind atestări ale ambelor forme în proporții echivalente. În afara cazurilor destul de dese în care *său* (*sa*, *săi*, *sale*) apare în formulele de

[1] Pentru obținerea datelor statistice, textele nordice au fost excerptate în întregime. Pentru textele din sud s-au excerptat cîte 200 p. din Coresi, *Tetraev.* (copie), 1574, și Coresi, *Psaltirea*, 1577, și cîte 110 p. din Coresi, *Carte cu înv.*, 1581 și PO. Pentru a ajunge la rezultatele concludente, am eliminat acele cazuri de folosire a lui *său* în care prezența sa e condiționată de anumite substantive cu care el s-a sudat : *mă-sa*, *tat-său*, *frate-său* etc.... De asemenea, nu au fost cuprinse în statistică nici cazurile de întrebuințare a lui *său* (*sa*, *sale*, *săi*) = *lor*. La statistica pentru *lui* s-a urmărit și femininul *ei*.

[2] Această frecvență bogată a formei *său* în *Psaltirea* de la 1577 a lui Coresi confirmă afirmația lui Candrea, PS. LXXXVII „e incontestabil că atît PS cît și *Psaltirea* lui Coresi sînt copii făcute de pe una și aceeași traducere a psalmilor", dovedind o dată mai mult apartenența acestei psaltiri la textele din nord, unde *său* cunoaște o mai bogată întrebuințare.

politețe : *Măria-sa*, *Domnia-sa*, etc..., în *Scrisori romînești din arhivele Bistriței* (Buc., 1944) raportul dintre frecvența celor două forme este egal : *său* 2/*lui* 2.

În documentele și actele oficiale din Moldova și Țara Romînească publicate de Hasdeu (CB, I), precum și în cele publicate de I. Bianu (DR, I), *său* pare a caracteriza aria nordică, unde e întîlnit mai des, în timp ce *lui* e întîlnit în ambele regiuni : Hasdeu CB, I, în nordul Moldovei *său* 2/*lui* 9 ; în Țara Romînească *său* zero/*lui* 9 ; I. Bianu, DR, I : în nordul și centrul Moldovei *său* 15/*lui* 25 ; în Țara Romînească *său* 2/*lui* 45 ; în Oltenia *său* zero/*lui* 7.

Ex. : am vîndut nepatu-meu, lui Ignat Doboș și surorii *sale* Albei, Bacău, 1581, Hasdeu CB, I, p. 29 ; — partea lui Treapede și a fămeii *sale* Matcăi, 1592, Putna, Bianu, DR, p. 3 ; ... am vîndut lui Dumitru Tehni și femeii *sale* Teclei, Tecuci, 1577, Hasdeu, CB, I, 26.

Documentele netraduse, în care posibilitatea influenței originalului slav este înlăturată, dovedesc deci existența lui *său* pe toată întinderea domeniului dacoromînesc [1].

2. Confruntarea traducerilor cu originalul slav dovedește că frecvența bogată a formei *său* în nord este un rezultat al influenței limbii originalului slav. Datele cercetărilor sînt concludente în acest sens : În PV [2] corespondențele dintre єго (*lui*) și *свой* (*своя*, *свои*) *său* (*sa*, *săi*, *sale*) sînt absolut exacte. Cele 80 de cazuri de folosire a lui *său* sînt traduceri fidele ale slavului *свой*, în timp ce *lui*, întîlnit de 107 în *Psaltire*, reprezintă traducerea sl. *его* Ex. : ... обачє близь бошимсѧ єго спсєниє єго (Mai vîrtos apropie-se de temuții *lui* spăsenia *lui*) p. 107 ; ... пасти ꙗковлѣ раба своєго и илѧ достоанїє своє (...ce pască Iacov șerbul *său* și Izrail ocina *sa*, p. 98).

Aceeași situație o găsim și în *Manuscriptul de la Ieud* și în Coresi, *Psaltirea*, 1577, ed. Hasdeu : ... нѣсть спсєниѧ ємоу о бѣ єго (Nu iaste spăsenie *lui* den Dumnezeul *lui*, Coresi, *Psaltirea*, ed. Hasdeu, p. 5). Asemenea coincidențe dintre folosirea lui *său* din textul romînesc și v. sl. *свой* în cel slav sînt semnificative. Ele dovedesc că marea frecvență a formei *său* în textele traduse din nord se datorește fără îndoială influenței originalului slav. În nici unul din textele studiate nu apare măcar un singur exemplu în care *свой* să fie tradus prin *lui*, iar *его* prin *său*.

Din examinarea datelor de mai sus putem stabili următoarele :

În sec. al XVI-lea, folosirea celor două pronume posesive se repartizează, din punct de vedere al frecvenței lor, în două arii lingvistice distincte :

Una în nord nord-vestul țării, în care *său* apare într-un număr mare de cazuri, față de aria sudică în care frecvența sa este redusă. Între aria sudică și cea nordică se constată deci o opoziție regională de frecvență în privința folosirii formei *său*. Față de folosirea generală a pronu-

[1] G. Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii romîne literare*, Iași, I, p. 337 și urm. afirmă că graiul rotacizant singur a păstrat uzul aproape exclusiv al lui *său*, în locul uzului mai nou al pronumelui *lui*, și explică pe *său* din tipăriturile coresiene, numai prin influența textelor rotacizante.

[2] *Slavisch-rumänisches-Psalterbuchstuk*, Halle, 1913, ed. Gălușcă.

melui *lui*, în toate regiunile țării, *său* cunoaște o răspîndire limitată în în sec. al XVI-lea, fiind folosit mai mult în nordul țării.

În timp ce *lui*, existent pe toată întinderea domeniului dacoromînesc, atît în nordul, cît și în sudul țării, în limba literară și în cea vorbită, are un pronunțat caracter popular, *său*, cu un coeficient de frecvență mai mic, apare ca un element extins mai mult pe calea scrisului, și folosit cu precădere în limba literară.

În secolele imediat următoare (sec. XVII—XVIII) opoziția regională de frecvență în întrebuințarea pronumelor *său-lui*, existentă în sec. al XVI-lea, se menține încă. Faptul că *său* aparține mai mult ariei nordice, e dovedit de situația lui în limba sec. al XVII-lea. Exceptînd culegerea de *Legi vechi romînești* [1] constatăm înlocuirea consecventă a lui *său* din textul moldovenesc din *Pravila lui V. Lupu*, Iași, 1646, cu *lui* în *Indreptarea legiei*, 1652.

Moldova : „cela... ce va ținea el banii și daca-i va cheltui pe treabele *sale* acesta să nu aibă certare, ce să fie gonit den locul *său* (p. 44). Muntenia : „cela... ce va ținea el banii și dacă-i va cheltui pe treabele *lui* acela să nu aibă certare, ce să fie gonit den locul *lui* (p. 44).

Biblia de la București (1688) oferă, în fragmentele publicate de I. Sbierea în CV, numeroase cazuri de folosire a lui *lui* pentru *său* : căile *sale*/căile *lui* CV 112 ; facirile *sale*/facirile *lui*, CV 116 ; ...Hristosu, cela ce după multă *a sa* bunătate/a *lui* bunătate, CV 138 ;...(ciinre)...se-și țină limba *sa* de rău și cu usnele *sale* să nu grăiască minciuni / ciinre ... se-și ține limba *lui* de rău și cu usnele *lui* să nu grăiască minciuni, CV 154.

La scriitorii moldoveni : Varlaam, Dosoftei, Ureche, atestările ambelor forme dovedesc că întrebuințarea lor e în favoarea formei *său* [2]. (Varlaam, *Cazania*, 1643, *său* 81/*lui* 63 ; Dosoftei, *Psaltirea*, 1673, *său* 18/*lui* 11 ; Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, *său* 130/*lui* 37.

Raportul favorabil lui *său* (față de *lui*) la cronicarii moldoveni e un fapt nou în limba sec. al XVII-lea. El nu vine în contradicție cu situația anterioară lui *său* din textele traduse din nord, în sec. al XVI-lea, și ține de caracterul oarecum mai artificial al acestor opere. Cu totul alta e situația în opera cronicarului moldovean Neculce, unde observăm o preferință vizibilă pentru *lui* : *său* 7/*lui* 74. Situația acestor pronume la Neculce e asemănătoare cu a documentelor netraduse (originale) din Moldova din aceeași epocă. Preferința pentru *lui* la Neculce se explică prin caracterul mult mai popular al operei lui (în comparație cu al celorlalți scriitori moldoveni : Varlaam, Dosoftei, Ureche) și situează pe Neculce alături de cărturarul muntean A. Ivireanu, în opera căruia *lui* cunoaște, de asemenea, o bogată întrebuințare : *Didahii*, 1709—1716, *său* 30/*lui* 81.

În documentele originale din nordul Moldovei și din Țara Romînească publicate de N. Iorga în DB, I, II, SDI, atestările ambelor forme dovedesc preponderența formei *lui* asupra formei *său*, atît în nordul, cît și în sudul țării. Ex. : În DB, I, II, *său* 5/*lui* 19 ; în nordul țării (Iași, Horlești, Bacău) *său* 4/*lui* 7 ; în sud (București, Tîrgoviște, Rîmnic, Sotînga,

[1] *Legi vechi romînești*, ed. S. G. Longinescu, București, 1912.

[2] Pentru fiecare scriitor statistica a fost făcută de pe primele 40 de pagini ale operei respective.

Cîmpulung) *său* 3/*lui* 17 : ...Nicolae Pasăre cu soțiile *lui*, Iorga, DB, I, 89 ; ...un ardelean fură prin simbriașii *lui*, ibidem, II, 13 ; I-au luat omului toată strînsoarea *lui* ce-au avut din pruncia *lui*, ibidem, II, 82 ; ...ca să fie de pomenirea *lui* și a tot neamul *lui*, Cîmpulung, 1707, în SDI, 285 ; ...un cazan de rachiu cu țevile *lui*, Tîrgoviște, 1790, ibidem, 239 ; Oancea, nesuferind să intre în morile *lui*, Cîmpulung, 1732, DBI, 275.

Pentru limba literară a sec. al XIX-lea atestările formei *său* dovedesc generalizarea acestei forme la toți scriitorii epocii.

În această perioadă, opoziția de frecvență existentă în utilizarea celor două pronume vizează mai puțin factorul spațial, axîndu-se mai mult pe cele două aspecte esențiale ale limbii : popular și cult.

La scriitorii clasici din sec. al XIX-lea constatăm folosirea cu precădere a unei forme sau a alteia, în funcție de caracterul popular sau cult al operei respective. Astfel, la scriitorii moldoveni, preferința pentru *său* ne întîmpină la Negruzzi : *său* 15/*lui* 11 ; Alecsandri *său* 23/*lui* 17 ; Kogălniceanu *său* 12/*lui* zero ; Creangă *său* 15/*lui* 17. La scriitorii munteni, *său* e întîlnit destul de des la primii dramaturgi munteni : I. Golescu, C. Bălăcescu, C. Caragiale. *Său* apare de asemenea cu o mare frecvență la Odobescu : *său* 30/*lui* 7, la A. Pann *său* 21/*lui* 11 ; la I. L. Caragiale *său* 11/*lui* 12.

Pentru Ardeal, utilizarea frecventă a lui *său* ne întîmpină mai ales în *Hronicul* lui Șincai, *său* 18/*lui* 10, în *Țiganiada* lui B. Deleanu, *său* 14/*lui* 14.

Marea frecvență a lui *său* se constată în special la scriitorii de formație clasică : B. Deleanu, Al. Odobescu.

Observăm, deci, că în sec. al XIX-lea *său* cunoaște o largă răspîndire în limba scrisă, fiind folosit în toate regiunile țării.

Desigur că această răspîndire se datorește în bună parte și influenței străine, latină și franceză, care se exercită în această perioadă.

Nu tot astfel se explică marea frecvență a lui *său* în opera lui Creangă, unde folosirea acestui pronume are o nuanță mai mult arhaică decît savantă, scriitorul încadrîndu-se în aria de răspîndire a pronumelui *său*. Aceeași situație o întîlnim la Sadoveanu, care atît în romanele istorice, cît și în cele de actualitate, folosește cu precădere pe *său*.

Pentru această perioadă, pronumele cu cea mai largă răspîndire este totuși *lui*, care se întîlnește alături de *său*, în operele lui Delavrancea, Eminescu, Coșbuc, Slavici, unde raportul dintre *său*/*lui* e în favoarea formei a II-a (Delavrancea *său* 8/*lui* 18 ; Eminescu, *său* 5/*lui* 20 ; Coșbuc *său* 1/*lui* 12 ; Slavici *său* 6/*lui* (30).

Caracterul popular al formei *lui* este dovedit de cele două culegeri de texte dialectale : Candrea-Densusianu-Sperantia *Graiul nostru*, I, II, București, 1907 și acad. E. Petrovici *Texte dialectale* (ALR II) Cluj — Leipzig 1943.

În ambele culegeri forma întîlnită pretutindeni este *lui*. În textele din nordul Ardealului și nordul Moldovei, existente în culegerea *Graiul nostru*, I, II, *lui* este întîlnit de 57 ori, în comparație cu *său* care apare doar de două ori. În aria sudică a țării : Dobrogea, Muntenia, Oltenia, Banat, aceluiași număr de 2 cazuri de folosire a pron. *său* i se opun 90

de cazuri de folosire a formei *lui*. Aceeași situație o prezintă și textele dialectale ale acad. Petrovici, în care *lui* reprezintă unica formă prin care se exprimă raportul de posesiune.

★

Deosebirea dintre formele *său-lui* se relevă nu numai prin indici de frecvență diferiți de la o regiune la alta — ci și printr-un *regim sintactic* specific pentru fiecare în parte.

În legătură cu diversele întrebuințări sintactice ale pronumelui *său-lui* există teoria cunoscută și de unele gramatici din secolul trecut [1], care preconizează folosirea lui *său* numai în legătură cu subiectul propoziției; cînd posesia aparține altcuiva decît subiectului, să se folosească *lui*. Această teorie își găsește parțial aplicarea în sec. al XVI-lea, în ceea ce privește regimul formei *său*. În această perioadă, *său* apare de regulă numai în legătură cu subiectul propoziției, uzul lui *său* pentru exprimarea posesiei subiectului reprezintă aici o realitate lingvistică, oglindită de toate documentele epocii, fie traduceri sau manuscrise originale : Și pămîntul răsări rodul *său* CV, 136 ; Cire grăiește dedevăru intru înrema *sa* și nu se gîmbosește cu limba *sa* nece face soțului *său* reu, și imputare nu preimi spre vecirii *săi* PS, 120 ; Pămîntul nostru va da plodul *său* PV, 107 ; Isus cînd șezu cu ucenicii *săi* la cină... laudă deade ucenicilor *săi* și grăi, Coresi, *Carte cu înv.*, 110 ; Dumnezeu era odihnit de toate lucrurile *sale*, PO, 17 ; Deci am lăsat noi să nu piară acel om ce iaste la Dvs. în închisoare, ce să-l lăsați să de el samă cu sufletul *său*... de moartea fratelui nostru și de păcatele *lui*, Al. Rosetti, SB, 45, cf. Iorga, DB, I, 22.

Cazurile în care *său* se referă la altă parte de propoziție decît subiectul sînt extrem de rare, și cu totul întîmplătoare ex. : În numele tatălui veni-va domnul; iară altul vine în numele *său* (al lui Hristos), Coresi, *Carte cu înv.*, 105. *Lui*, a cărui arie de răspîndire este mult mai largă decît al lui *său*, atît în nord, dar mai ales în sud, cunoaște folosiri sintactice diferite. Astfel el apare în egală măsură raportat la subiect : Cela ce păcat nu face nici se află minciuni în rostul *lui*, CV, 150 ; că a domnului iaste pămîntul și plirul *lui*, PS, 40 ; Și Cain miră-se tare și fața *lui* se schimbă, PO, 24, — cît și neraportat la subiect : Dacă văzură varvarii spînzurînd șarpele de mîna *lui* (a lui Pavel) CV, 96 ; Cire sui în pădurea Domnului și cire stătu în locu sfîntu a *lui*? (al Domnului) PS, 40 ; așa amu, și cela ce se apropie Satanei în chipul și năravul *lui* fi-va, Coresi, *Carte cu înv.*, 27 ; și Dumnezeu făcu lui Adam și muerii *lui* haine den piei, PO, 23 ; De veți prinde pe lotru să-l legați, iar pe oamenii *lui* să-i pedepsiți, 1571, Iorga, DB, II, 115.

Regimul sintactic diferit, cerut de fiecare pronume în parte, este în raport direct cu frecvența pronumelui în ariile lingvistice respective. Astfel *său*, frecvent mai mult în nord, exprimă de regulă posesia subiectului *aici*, posesia non-subiectului fiind exprimată prin *lui*. *Lui*, întîlnit cu indici de frecvență mai mari, atît în nord, dar mai ales în sud, exprimă

---

[1] Diaconovici Loga, *Gramatica romînească pentru îndreptarea tinerilor*, 1822, p. 176 ; El. Rădulescu. *Gramatica rom.*, Iași, p. 26 ; Cîmpeanu, *Gram. rom.*, Iași, 1880, p. 100 ; Tiktin, *Gram. rom.*, Iași, partea I, 1892, p. 103 ; partea a II-a, 1893, p. 61.

deopotrivă posesia subiectului sau a altui substantiv. Cunoscînd ambele folosiri sintactice în egală măsură, *lui* nu justifică teoria de mai sus [1] a cărei justificare se găsește în sintaxa lui *suus* latin.

În latina clasică *suus* avea deopotrivă sens reflexiv și posesiv, trimițînd, ca și reflexivul *se*, la subiectul gramatical sau logic din prepoziție, sau la subiectul din regentă. Cînd nu se raporta la subiectul gramatical sau logic sau la subiectul din regentă, posesorul se exprima prin *ejus* sau prin genitivul altui demonstrativ.

În latina vulgară, din cauza folosirii arbitrare a reflexivului, uzul acesta nu mai este păstrat, *suus* putîndu-se raporta, în aceeași prepoziție, și la altă parte sintactică a ei. (Atribut sau complement.)

Această confuzie în întrebuințarea celor două pronume *suus-ejus* și preferința în epoca latină vulgară pentru *illujus*, explică oscilațiile și neregularitățile în folosirea acestor pronume și în limba noastră, unde raportul reflexiv se exprimă atît prin *său* cît și prin *lui* [2].

Numeroasele atestări ale pronumelui *lui* pentru funcția de exprimare a posesiei subiectului, întîlnite apoi tot mai des în evoluția limbii, pînă în epoca actuală, dovedesc că din confuzia produsă la început între cele două pronume posesive, domeniul pronumelui *lui* s-a extins mai mult decît al lui *său*; *lui* a devenit echivalentul sintactic deplin al lui *său*, putînd să îndeplinească atît funcția de indicare a posesiei non-subiectului, cît și a subiectului.

Dovada o constituie cazurile în care formele *său-lui*, raportate la subiect, alternează în aceeași frază: zise Domnul meserea *sa* și noaptea cîntarea *lui*, PS, 8; El (Pătru Vodă) și toată oastea *lui*, s-au întors la scaunul *său* la Suceava, Ureche, *Let.*, 140; Iară fariseul cu cuvîntul *lui*, scutură toată roada cea bună a sufletului *său*, Varlaam, *Cazania*, 11.

Întinderea domeniului formei *lui* se datorește în bună parte superiorității acestei forme, care posedă la singular (adică tocmai acolo unde face concurență lui *său*) forme deosebite pentru indicarea genului posesorului [3], spre deosebire de *său*, care neavînd forme distincte pentru indicarea genului posesorului, este din acest punct de vedere echivoc.

Pentru limba populară și vorbirea familiară, regimul sintactic al posesivelor *său-lui* nu ridică probleme, întrucît limba populară nu cunoaște decît pe *lui*, *său* fiind folosit în genere doar pentru substantivele nume de rudenie [4].

În limba literară modernă și contemporană și în vorbirea familiară a oamenilor instruiți, uzul celor două pronume continuă în linii mari situația din trecut, în sensul că *său* exprimă în genere posesia subiectului. Întrebuințarea aceasta cunoaște însă unele abateri, *său* putînd să ex-

---

[1] Nerespectarea acestei reguli a fost remarcată și de Tiktin, *op. cit.*, partea a II-a, p. 170; cf. H. Drăganu, *Asperități sintactice*, 1910, p. 175; Th. Naum, *Observații asupra pronumelui posesiv latin și romîn*, în *Anuarul de științe clasice*, Cluj, III, 1936—1940, p. 124.

[2] v. Gh. Grandgent, *Introducere în latina vulgară*, Milano, 1914 (Traducerea de Eugen Tănase, ed. litografiată), p. 50.

[3] *Gram. limbii rom.* I, 205.

[4] I. Iordan, LRC², p. 397.

prime, în operele unor scriitori, posesia altei părți de propoziție decît a subiectului; ex.:

Terențiu Varrone, în cartea sa despre agronomie ne vorbește despre îngrășarea acestui soi de păsări — și mai adaugă cum o mătușă a lui avea la vila *sa* un asemenea ornithon, Odobescu, *Pseudokinegheticos*, p. 30; Bunicul însă era așezat la mintea *lui* ... și o lăsa pe bunica într-ale *sale*, ca un cap de femeie ce se găsea, Creangă, *Opere complete*, 44; Duca Vodă coborî trei trepte avînd în urma *sa* boieri și primi pe franțuz și pe însoțitorul *său* (al franțuzului) Sadoveanu, O.X, 141. Ministrul e trist; Cabinetul va rămîne în seama urmașului *său*, un adversar, Arghezi, *Pagini din trecut*, 64 [1].

Cazurile de întrebuințare ale pronumelui *său*, pentru exprimarea posesiei atributului sau complementului, întîlnite de obicei la scriitorii care în mod normal folosesc des forma *său* (Odobescu, Creangă, Sadoveanu, Cezar Petrescu), precum și cele de întrebuințare a pron. *lui* pentru exprimarea posesiei subiectului, dovedesc că teoria privitoare la folosirea lui *său* pentru subiect, *lui* pentru non-subiect, considerată în mod absolut, nu-și găsește aplicarea în limbă decît în mod întîmplător. Aceasta se datorește faptului că prin folosirea arbitrară a celor două pronume nu se creează echivocuri decît atunci cînd cei doi posesori virtuali din propoziție sînt de același număr; de exemplu în propoziția: Urmașii *lui* (ai lui Traian) geloși pe-*a sa* mărire se gîndiră a-și face loru-și monumente, Odobescu, *Pseudokinegheticos*, 63, folosirea arbitrară a formei *sa* ar fi echivocă în cazul cînd subiectul ar fi la singular: urmașul *lui* (al lui Traian) gelos pe-a sa mărire ...căci *sa* ar trimite aici la subiectul propoziției, ceea ce ar constitui, evident, o greșeală de sens.

De aceea, atunci cînd în frază intervin doi posesori de persoana a III-a sg., este necesar să se facă distincția sintactică în folosirea celor două pronume, așa cum o întîlnim de altfel la majoritatea scriitorilor noștri:

Luîndu-și garda *sa* înarmată (Vodă)

Petrece pe solul cu tuta pompa *lui* căzută. B. Deleanu, *Țig*. 187. Pisoiul, lipit de fruntea *lui* îngustă (a lui Zobie) toarce caierul *său* neisprăvit, Delavrancea, *Opere alese*, I, 65. Ea (fata) se aruncă la gîtul *lui* (a lui Făt frumos), însă, amețită de bucurie, ea nu putu decît să îndrepte asupra-i ochii *săi* stinși și orbi, Eminescu, *Scrieri literare*, 21. (Herman) ...ridică ochii la ajutorul *său* ...care se ofilea sub privirile *lui*, Cezar Petrescu, *1907*, II, 284.

O altă problemă de lămurit o constituie valoarea semantică a celor două posesive. În acest sens se poate constata că ambele forme pot înlocui deopotrivă nume de ființe sau de lucruri, posibilitatea aceasta existînd în limbă din sec. al XVI-lea și pînă astăzi.

În sec. al XVII-lea, *său* apare mai des în legătură cu nume de ființe: *împărat*, *rob*, *păcătos*, *oaste*, *om*, *vrăjmaș*, nume proprii de persoane: *Adam*, *Abel*, *Cain*, *Dumnezeu*, *Pavel*, precum și în legătură cu unele nume de

---

[1] Vezi și alte cazuri semnalate de I. Iordan, *Limba romînă actuală*, LR, III (1954), nr. 4, p. 42.

lucruri, mai ales cînd acestea sînt personificate : *lemnul*, *pămîntul*, *întunericul*. Ex. : Şi fi-va ca lemnul răsărit lîngă ieşitul apei, ce rodul *său* dă la vremea *sa*, PS, 1 ; Pămîntul nostru va da plodul *său* PV, 107 ; ... şi pămîntul răsări rodul *său*, CV, 136 ;...şi puse întunerecul coperămîntul *său*, PS, 24.

Pentru sec. XVII, XVIII, XIX, situaţia pronumelui *său* este aceeaşi. Atunci cînd e întîlnit, *său* se referă, de regulă, la nume de fiinţe sau de persoane.

Lui, în schimb, determină în aceleaşi texte nume de fiinţe sau de persoane, cît şi nume de lucruri. El este întîlnit cu valori personale şi nepersonale atît în textele nordice din sec. al XVI-lea, manuscrise şi documente originale : ... ochii Domnului sînt spre derepţi şi urechile *lui* întru rugăciunile lor, CV, 154 ; cela primeşte ... mesererea de la zeul spăsitorul *lui* PS, 154 ;... Şi Cain miră-se tare şi faţa *lui* se schimbă, PO, 24 ; Domnul de la zara Moldovei, a trimis oaste a *lui*, Iorga, DB, II, 84, cît mai ales în sud, la Coresi, unde procentajul folosirii lui *lui* e mai mare în raport cu al lui *său*.

Limba populară şi vorbirea familiară prezintă o situaţie mai clară, în sensul folosirii cu precădere a formei *lui*, pentru că *său* apare, în acest sector al limbii numai în legătură cu substantivele care exprimă rudenia [1].

În limba populară şi vorbirea familiară, *lui* se foloseşte deci deopotrivă pentru nume de fiinţe şi de lucruri.

Său, în schimb, apare numai pe lîngă substantive care exprimă relaţii de rudenie şi e deci folosit în mod exclusiv pe lîngă nume de fiinţe. În acest sector al limbii, afirmaţiile acestea sînt valabile atît pentru limba veche, a textelor netraduse, texte care reflectă o stare a limbii mai apropiată de limba vorbită (căci se înlătură posibilitatea influenţei slave a originalului), cît şi pentru limba populară actuală, înregistrată în culegerile de texte dialectale : Stanciu şi frate-*său* Bran... Bunescii de jos, Vîlcea, 1597, în Hasdeu, CB, I, 80 ; am vîndut... lui Ignat Doboş şi surorii *sale* Albei, Bacău, 1581, în Hasdeu, CB, I 29 ;... să dea cuconului multă sănătate, că mult plînge maica *sa* după dînsul, sec. al XVIII-lea, Iorga, în DB, II, 98.

În „Graiul nostru'' şi „Texte dialectale'' *său* se întîlneşte foarte rar pe lîngă alte substantive decît cele care exprimă relaţii de rudenie. În „Texte dialectale'' nu întîlnim nici un caz de folosire a pronumelui *său* pe lîngă substantive care nu exprimă relaţii de rudenie, iar în „Graiul nostru'' vol. I, II, atestările pronumelui *său* pe lîngă substantivele nume de fiinţe care nu exprimă relaţii de rudenie, sînt cu totul singulare : calul *său* (al fetei) vol. I, Iaşi, 520 ; grajdul *său* (al vizitiului) idem, 517 ; locul *său* (al omului) idem, 46 ; locul *său* (al pustnicului) idem, 352.

Acest lucru ne conduce la ideea că în folosirea paralelă a pronumelor *său-lui* există şi o distincţie de ordin semantic : *său* se deosebeşte de *lui* printr-o restrîngere a sensului, limitată la exprimarea posesiei fiinţelor, fapt ce conferă acestor forme o valoare personală pregnantă, în timp ce *lui* se referă deopotrivă la nume de fiinţe sau de lucruri.

---

[1] I. Iordan, LRC[2], p. 397.

Trăsăturile deosebite pe care le posedă *său* în comparație cu *lui*, îndreptățesc în mare măsură atribuirea unui sens de politețe acestui pronume. Acad. Iorgu Iordan, observînd că limba oamenilor instruiți manifestă o preferință vizibilă pentru *său*, explică acest lucru atît prin influență străină (a traducerilor [1]), absentă în vorbirea populară, cît și printr-un factor intern, de ordin social-psihologic : ,,impresia că *său* e mai « politicos » la adresa unei persoane a III-a prezentă la discuție''.

În lumina faptelor prezentate pînă acum, explicația acestei trăsături semantice noi a pronumelui *său* este ușor de dat : ea se găsește în analiza evoluției istorice a acestor pronume. Am observat că în opoziție cu *lui*, care are o frecvență constantă și un regim sintactic și semantic mai liber, *său* apare ca o formă mai puțin stabilă, cu o arie de răspîndire limitată, neutilizat în limba populară, cu un regim sintactic și semantic limitat doar la exprimarea posesiei unei ființe (cu rol de subiect în propoziție).

Această poziție deosebită determină îndreptarea formei *său* către un sens specializat — sensul de politețe — inexistent în sistemul pronumelui posesiv și rezolvă în modul acesta și sinonimia existentă între cele două pronume.

Probabil că această transformare, de dată recentă, petrecută în evoluția lui *său*, dar înfăptuită în mod treptat, prin acumularea lentă a noii calități își are originea în sudul țării, adică acolo unde *său*, element cu precădere literar, nu apărea prea des în limba vorbită, ci mai mult în limba oamenilor instruiți [2]. O. Densusianu [3] observă că *său* se folosește mai mult în versuri și în vorbirea știutorilor de carte și în anchetele întreprinse în Țara Hațegului, dă un citat semnificativ pentru sensul de politețe al pronumelui *său*, în limba unui subiect necultivat : ,,*său* zîc numa domnii ; noi zîs'em *lui* șî *lor*'' [4].

Valoarea de politețe a pronumelui *său*, de dată destul de recentă, nu este simțită întotdeauna ca atare. Dovada o constituie faptul că *său* întîmpină deseori concurența lui *lui*, cu care e simțit încă pe deplin echivalent : Actorul cu toată delicatețea și sfiiciunea *lui* naturală, era conștient de poziția și valoarea *sa*, Gaz. lit., aprilie, 1959 ; orgoliul *lui* britanic (al ambasadorului) va fi finalmente manevrat de coaliția secretarilor *săi* de carieră, idem.

În limba actuală *său* e folosit adesea în vorbirea oamenilor de cultură, în discursuri, expuneri, conferințe, în limba presei, cronici, în reportajele actualității, în publicațiile periodice.

În diferitele studii și articole despre scriitori sau despre alte personalități istorice sau politice, precum și în studiile sau referirile la clasicii marxism-leninismului, *său* este de obicei forma consacrată prin care se exprimă raportul de posesiune : Prin înalta *sa* artă interpretativă de un

---

[1] Iorgu Iordan, LRC², 383 (vezi și mai departe, explicația dată diverselor construcții cu *al său* în lucrările traduse sau prelucrate după modelele franceze, germane sau rusești). Cf. și *Gram. limbii romîne*, I, 205.

[2] ,,...în general tocmai acele forme lingvistice mai puțin întrebuințate în limba vorbită iau sensuri specializate'' v. Al. Niculescu și Al. Roceric, *Pronumele ,,dînsul'' în limba romînă*, în SCL VIII (1957, nr. 3, p. 337 și în notă ; cf. I. Iordan LRC², p. 383).

[3] O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 46.

[4] O. Densusianu, *op. cit.*, p. 46.

puternic caracter realist, prin cuvîntul *său* ferm, Pablo Casals e considerat unul dintre luptătorii activi ai mișcării mondiale, Gaz., Radio, febr. 1959. Sadoveanu a adus în literatura *sa* nouă,... tot ce avea mai bun scrisul *său* anterior, Gaz. lit., mai, 1959; Lenin, în genialul *său* plan cooperatist... (Scînteia, mai, 1959).

Frecvența folosirii lui *său* cu valori de respect, în referirile la personalități ar putea fi un indiciu de îndreptare a acestuia spre sensul exclusiv personal, căci sensul reflexiv al lui *său* implică existența unei ființe umane, în primul rînd [1].

Totuși, în limba literară de astăzi, precum și în limbajul oficial al oamenilor culți, *său* e folosit frecvent și în legătură cu numele de lucruri: ,,Meciul a plăcut prin dinamismul *său*, Sp. pop., iunie, 1959; Acordul va intra în vigoare după ratificarea *sa*, Informația Bucureștiului, mai, 1959; Comicul e disociativ dar nu toate modalitățile *sale* acționează la fel, Gaz. lit., mai, 1959.

Asemenea întrebuințări ale lui *său*, pe lîngă substantive nume de lucruri, sînt nejustificate și ar trebui să fie evitate.

Folosirea abuzivă a formei *său* în limba literară și în limbajul oficial este mai puțin efectul influenței traducerilor străine, ea datorîndu-se probabil mai mult acelui factor de ordin intern, social-psihologic [2], de care vorbește acad. Iorgu Iordan.

Cercetarea unui număr de traduceri actuale din franceză, germană sau rusă, dovedește că pronumele cel mai des folosit este totuși *lui* [3]. Acest lucru se datorește probabil influenței populare tot mai mari care se observă în limba operelor literare contemporane, și care se reflectă și în limba traducerilor.

Concluzii. Cercetarea originii, a transformărilor sintactice și semantice a celor două posesive *său-lui*, urmărite în evoluția istorică a limbii, ne conduce la următoarele concluzii:

Existente ca forme paralele încă din latina vulgară, posesivele *său-lui* au evoluat în limba romînă în direcții deosebite și au dobîndit cu timpul sensuri diferite.

Studierea paralelă a evoluției lor s-a făcut atît prin prisma repartiției dialectale, cît și în raport cu cele două aspecte esențiale ale limbii: popular și cult.

Cu ajutorul statisticii, am constatat o opoziție de frecvență în folosirea lor, în nordul și în sudul țării, stabilind pentru textele religioase din sec. al XVI-lea două arii distincte: una, în nord, nord-estul țării, în care *său* cunoaște o mare frecvență, ca efect al influenței originalelor slave, alta în sud, la Coresi, unde predomină *lui*, *său* fiind slab reprezentat.

Spre deosebire de limba populară și vorbirea familiară, care uzează exclusiv de *lui*, limba literară din sec. XVII–XIX întrebuințează mai

---

[1] I. Iordan, LRC², 398.

[2] *Op. cit.*, p. 18.

[3] Urmărirea frecvenței pronumelor *său-lui* s-a făcut pe primele 40 de pagini ale următoarelor traduceri: De Coster, *Ulenspigel*, *său* 11/*lui* 19; R. Rolland, *Jean Christophe*, *său* 28/*lui* 73; Dostoievski, *Idiotul*, *său* 28/*lui* 55; M. Gorki, *La stăpîn*, *său* 1/*lui* 33; Lion Feuchtwanger, *Vulpile în vie*, *său* 88/*lui* 92; Anatole France, *Crima lui Silvestre Bonnard*, *său* 13/*lui* 20.

des pe *său*, care are un caracter pregnant literar, începînd să fie simţit ca un element aparţinînd stilului înalt, aspectului celui mai îngrijit al limbii.

În cursul evoluţiei limbii, opoziţia de frecvenţă existentă la început între *său* şi *lui* se şterge treptat, tinzînd spre dispariţie, astfel încît pentru sec. al XIX-lea ambele forme cunosc aproape aceeaşi răspîndire în limba scriitorilor.

În această perioadă se accentuează opoziţia de frecvenţă *său-lui* dintre limba literară şi cea populară.

Lui îşi lărgeşte tot mai mult sfera de întrebuinţare, fiind folosit în limba literară prin intermediul scriitorilor populari, în timp ce *său*, restrîngîndu-şi treptat sfera de întrebuinţare prin concurenţa cu *lui*, începe să dobîndească sensuri specializate.

Reducerea frecvenţei lui *său*, cauzată de motive de ordin sintactic şi semantic, determină îndreptarea acestuia spre un sens nou, sensul de politeţe, apărut în vorbirea oamenilor instruiţi, probabil spre sfîrşitul sec. al XIX-lea.

BIBLIOGRAFIE

BOURCIEZ, *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1910.
B. CAZACU, *Remarques sur l'emploi des adjectifs possessifs en roumain*, în „Bulletin linguistique", XV, 1947.
— *Gramatica limbii romîne*, Academia R.P.R.
CH. GRANDGENT, *Introducere în studiul latinei vulgare*, Milano, 1914, traducere de E. Tănase, ed. litografiată.
IORGU IORDAN, *Limba romînă actuală. O gramatică a „greşelilor"*, Iaşi, 1943.
— *Limba romînă contemporană*, ed. a II-a, Bucureşti, 1956.
GH. IVĂNESCU, *Problemele capitale ale vechii romîne literare*, în Buletinul Philippide, XI—XII, 1944—1945.
TH. NAUM, *Observaţii despre pronumele posesiv latin şi romîn*, în „Anuarul Institutului de Ştiinţe clasice", Cluj, III, 1936—1940.
AL. ROSETTI, *Istoria limbii romîne*, I, Bucureşti, 1960.
— *Limba romînă în sec. al XIII—XVI-lea*, Bucureşti, 1956.
H. TIKTIN, *Gramatica romînească*, Iaşi, partea I, 1892 ; partea a II-a, 1893.
STOLZ-SCHMALZ, *Lateinische Grammatik, Laut- und Formenlehre, Syntax und Stilistik*, bearbeitet von Mann Leuman, 1928.

ABREVIERI

Pentru extragerea materialului exemplificativ, au fost consultate următoarele texte :

Arghezi, *Pagini din trecut*	=	T. Arghezi, *Pagini din trecut*, ed. a II-a, ESPLA, 1956.
Bianu, DR	=	I. Bianu, *Documente romîneşti* (1576—1629).
Bogza, *Anii împotrivirii*	=	G. Bogza, *Anii împotrivirii*, ESPLA, 1954.
„ *Proză, III*	=	„ *Proză, III, Cartea Oltului*, ESPLA.
B. Deleanu, *Ţig. I.*	=	Budai Deleanu, *Ţiganiada, I*, ed. Byck, 1956.
Caragiale, *Opere I*	=	I. L. Caragiale, *Opere, I*, Ed. de stat, 1950.
„ *Momente şi schiţe, I, II*	=	„ *Momente şi schiţe*, I, II, BPT, 1956.
Creangă, *Opere complete*	=	I. Creangă, *Opere complete*, ed. Kirileanu, Buc., 1943.

CB I = Hasdeu, *Cuvente den betrani*, I, Buc., 1878.
Coşbuc, *Poezii* = G. Coşbuc, *Poezii*, ESPLA, 1958.
Coresi, *Carte cu înv.* = Coresi, *Carte cu învăţătură*, 1581.
„ *Tetraev.* = „ *Tetraevanghelul*, copia Radu din Măniceşti.
„ *Psaltirea* = „ *Psaltirea*, 1577, ed. Hasdeu, Buc., 1881.
CV = *Codicele Voroneţean*, ed. Sbierea, Cernăuţi, 1885.
DB, I, II = *Documente romîneşti din arhivele Bistriţei*, ed. N. Iorga, I, II, Buc., 1899–1900.
Delavrancea, *Opere* I, II = B. Delavrancea, *Opere alese*, I, II, ESPLA, 1957.
Dosoftei, *Psaltirea* = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, 1673.
Eminescu, *Poezii* = M. Eminescu, *Poezii*, ESPLA, 1957.
„ *Scrieri literare* = „ *Scrieri literare*, ed. Murăraşu, 1939.
Galan, *Bărăgan* = V. Em. Galan, *Bărăgan*, ed. a II-a, ESPLA, 1958.
Ivireanu, *Didahii* = A. Ivireanu, *Didahii*, Buc., Socec, 1895.
Kogălniceanu, *Opere alese* = M. Kogălniceanu, *Opere alese*, I, II, BPT, 1955.
Longinescu, *Legi vechi rom.* = G. Longinescu, *Legi vechi romîneşti*, Buc. 1952.
Neculce, *Let.* = I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. Iordan.
Negruzzi, *Opere alese* = C. Negruzzi, *Opere alese*, I, II, Buc., ESPLA, 1955.
Odobescu, *Pseudokinegheticos* = Al. Odobescu, *Pseudokinegheticos*, Ed. tineretului, 1955.
Pann, *Pov. vorbei* = A. Pann, *Povestea vorbei*, Ed. tineretului, 1950.
Petrescu C., *Teatru*, I = Camil Petrescu, *Teatru*, I, Buc., 1946.
Petrescu C., 1907, II = Cezar Petrescu, *1907*, II, ESPLA, 1957.
PO = *Palia de la Orăştie*, ed. Mario Roques, Paris, 1925.
Popovici, *Străinul* = Titus Popovici, *Străinul*, ESPLA, 1957.
PH = *Psaltirea Hurmuzachi*, Text comunicat de asist. F. Asan.
Primii noştri dramaturgi = *Primii noştri dramaturgi*, ed. Al. Niculescu, ESPLA, 1958.
PS = *Psaltirea scheiană*, ed. Bianu, Buc., 1889.
PV = *Psaltirea voroneţeană*, ed. Găluşcă, Halle, 1913.
Sadoveanu, O.X. = M. Sadoveanu, *Opere*, X, ESPLA.
Slavici, *Amintiri despre Em.* = I. Slavici, *Amintiri despre Eminescu*, Buc., 1924.
Slavici, *Mara* = I. Slavici, *Mara*, ESPLA, 1958.
SB = *Scrisori romîneşti din arhivele Bistriţei*, Buc., 1944, ed. Al. Rosetti.
SDI = *Studii şi documente*, I, ed. N. Iorga.
Varlaam, *Cazania* = Varlaam, *Cazania*, 1643, ed. J. Byck.
Ureche, *Let.* = Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, 1955.

ИЗ ИСТОРИИ ПРИТЯЖАТЕЛЬНОГО МЕСТОИМЕНИЯ *SĂU-LUI* В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Наличие в румынском языке двух возможностей выражения отношений притяжательности для 3 лица ед. ч.: *său (sa, săi, sale)* и *lui (ei)* является одной из интереснейших особенностей местоименной системы, которая часто привлекала внимание исследователей румынского языка.

Данная работа ставит своей целью изучить распределение по диалектам, а также синтаксические и семантические значения этих двух местоимений с точки зрения исторического и современного состояния языка. Давая несколько замечаний этимологического характера

с целью показать существование этих двух притяжательных местоимений в латинском языке, автор параллельно рассматривает их эволюцию, исследуя эти вопросы с учетом распределения по диалектам, а также с учетом двух стилей языка — народного и книжного.

С помощью статистики автор устанавливает с точки зрения частотности противопоставление в употреблении этих двух местоимений, определяя для религиозных текстов XVI века два различных ареала: один — на севере и северо-востоке, в котором высокая частотность местоимения *său* главным образом является результатом влияния славянских оригиналов; другой — на юге, в печатных текстах дьякона Кореси, где преобладает форма *lui*.

Это противопоставление постепенно стирается в процессе развития языка, проявляя тенденцию к исчезновению, так что в XIX веке оба местоимения имеют почти одинаковое распределение в языке писателей.

Противопоставление частотности местоимений *său-lui* выявляется также и в результате анализа этих двух форм с учетом стиля литературного и народного языка. Из этого противопоставления вытекает исключительное употребление в народном языке местоимения *lui* и отсутствие в нем местоимения *său*. Вследствие этого местоимение *său*, которое употребляется лишь в литературном языке, приобретает ярко выраженный книжный характер, получая со временем особое значение.

Ограничение частотности местоимения *său* находит объяснение в его семантических и синтаксических возможностях, которые более узки по сравнению с возможностями местоимения *lui*. Это ограничение определяет развитие значения местоимения *său*, которое, возможно, к концу XIX века приобретает в речи культурных людей оттенок вежливости.

OBSERVATIONS SUR L'HISTOIRE DU POSSESSIF *SĂU-LUI* EN ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'existence en roumain de deux possibilités pour exprimer le rapport de possession à la IIIe personne du singulier : *său* (sa, săi, sale) et *lui* (ei) constitue l'une des particularités les plus intéressantes du système pronominal roumain, aspect qui a maintes fois retenu l'attention des chercheurs.

Le présent travail se propose d'étudier la répartition dialectale ainsi que les valeurs syntactiques et sémantiques des deux pronoms possessifs, dans leur évolution historique et au stade actuel. Après quelques observations à caractère étymologique, faisant voir que ces deux pronoms existaient dès le latin, l'auteur étudie leur évolution parallèle, les problèmes étant analysés soit à travers le prisme de la répartition dialectale soit en

rapport avec les deux aspects essentiels de la langue : aspect populaire et aspect cultivé. La statistique met en vue une opposition de fréquence dans l'emploi des deux possessifs. Les textes religieux du XVIe siècle témoignent de deux aires distinctes : l'une au nord et au nord-est du pays, où la grande fréquence de la forme *său* est due, en grande partie, à l'influence slave ; l'autre au sud, chez Coresi, où il y a prédominance de la forme *lui*.

Cette opposition s'efface graduellement au cours de l'évolution de la langue, et tend à disparaître. Au XIXe siècle, les deux formes sont employées par les écrivains dans une mesure presque égale.

Si l'on analyse les deux formes à travers le prisme de l'aspect littéraire — populaire de la langue, on constate une autre opposition de fréquence. La langue populaire emploie exclusivement le pronom *lui* ; c'est pourquoi *său*, employé uniquement en langage cultivé, acquiert un caractère littéraire accentué et aboutit, avec le temps, à des sens spécialisés.

L'emploi plus restreint du pronom *său* s'explique par les possibilités sémantiques et syntaxiques plus réduites de celui-ci par rapport à *lui* ; il détermine l'acheminement de ce pronom vers un sens nouveau, le sens de politesse, apparu dans le langage des personnes instruites probablement vers la fin du XIXe siècle.

DESINENȚA DE DATIV PLURAL -σι DIN GREACA VECHE

DE

FELICIA VANȚ-ȘTEF

În perioada de trecere de la indo-europeană la greaca veche, prin fenomenul numit sincretismul cazurilor [1] forma greacă de dativ plural a însumat funcțiile a trei cazuri indo-europene : a dativului, locativului și instrumentalului. Desinența greacă de dativ plural, care apare la toate temele celor trei declinări și în toate dialectele grecești, este -σι [2].

Se pune întrebarea : este morfemul -σι o desinență indo-europeană sau o formație secundară creată în cadrul limbii grecești?

În indo-europeană, la numărul plural, dativul avea desinența *-*bh*(*y*)*os* [3], locativul -**su* [4], iar instrumentalul, desinența -**bhi*(*s*) [5].

Desinența greacă de dativ plural -σι nu poate fi dedusă cu ușurință din nici una din aceste trei desinențe indo-europene. Cel mai mult ea poate fi apropiată de desinența de locativ -**su*. Dar în susținerea acestei etimologii se ivesc două dificultăți : vocala -ι din desinența -σι nu corespunde vocalei -*u* din desinența indo-europeană -**su*, iar păstrarea lui sigma (din -σι) și în poziție intervocalică este contrară legilor fonetice grecești. De aceea, pentru explicarea desinenței -σι, ipotezele sînt foarte numeroase.

Astfel Meillet [6] presupune, pentru perioada indo-europeană, existența a două morfeme paralele -**su* (< **s* + *u*), indicînd depărtarea, și -**si* (< -**s* + *i*), exprimînd apropierea -*u* și -*i* fiind particule postpuse (ca -*u* din -*k^uu* > ποῦ „unde"). Această ipoteză menită să explice și desinența

---

[1] Vezi în această privință o lucrare recentă : N. I. Barbu, *Sincretismul cazurilor în limbile latină și greacă*, în „Studii clasice", I, 1959.

[2] La temele -ο/ε și -α, mai apar desinențele, la origine de instrumental, -οις, -αις.

[3] Vezi av. -*byo*, v. lat. -*bos*, osc. -*fs*, mesap. -*bas*, venet. φος, v. gall. -βο.

[4] Vezi scr. -*su*, av. -*hu*, balto-sl., v. lit. -*su*, v. sl. хъ.

[5] Vezi scr. -*bhiș*, arm. -*bk*ᶜ, -*vk*ᶜ, gr. -φι, lat. -*bi* (în *tibi*).

[6] A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, 5-e ed., Paris, 1922, p. 297.

greacă -σι, nu poate fi susținută, pentru că nu-i vin în sprijin și fapte din alte limbi indo-europene.

Schleicher și Pedersen [1], precum și Hoffmann [2], propun ca etimologie a desinenței -σι, un -σσι provenit din -*σϝι. Dublul sigma ar justifica păstrarea lui -σ- în poziție intervocalică, la teme ca -ο/ε și -α. Dar, în primul rînd -ι din -*σϝι este la fel de obscur ca cel din -σι, iar, în al doilea rînd, grupul vechi -σϝ-, în poziție intervocalică, este nestabil în greacă (de exemplu *σε-σϝωϑ-α > εἴωϑα, *νασϝος > lesb. ναῦος, dor. νᾱός, ion. νηός, atic. νεώς etc.) și nu evoluează spre asimilarea sonantei -ϝ- cu siflanta [3].

Ebel [4] și Osthoff [5], susținînd de asemenea originea indo-europeană a desinenței -σι, văd o urmă a desinenței de locativ -**su* în μεταξύ „împreună cu" [6].

Walter [7] vede aceeași urmă de locativ în adverbul ποῦ „unde", propunîndu-i ca etimologie forma *k^{u}*o-su*. În aceeași ordine de idei Χατζιδάκις [8] susține că în desinența arcadiană de dual -οιυν se ascunde desinența indo-europeană de locativ -**su*, < *-*oi*(*s*)*u*-ν.

Părerile privitoare la urmele desinenței indo-europene -**su* în limba greacă ar putea să conțină un sîmbure de adevăr dar, din lipsa argumentelor de ordin factic, ele sînt discutabile.

În articolul *Probleme de morfologie istorică greacă* [9], semnat de Sorin Stati, se susține originea secundară a desinenței -σι.

Astfel, printr-o expunere interesantă se arată că desinența -σι este o inovație greacă, datînd din perioada comună, anterioară dispersării limbii în dialecte și, ca atare, anterioară primelor mărturii scrise. Se propune deci ca etimologie a desinenței -σι morfemul adverbial indo-european -**ti*, cu asibilare panhelenică.

Fără a contesta meritele articolului citat mai sus, ne vom situa, în lucrarea de față, pe o poziție opusă și, după ce vom analiza argumentele aduse în sprijinul originii secundare a desinenței -σι, vom încerca să susținem originea ei indo-europeană prin fapte noi față de cele existente în diversele tratate de gramatică.

Morfemul adverbial -**ti* — se spune în articol — a suferit o asibilare panhelenică, la fel ca la formațiile nominale create cu sufixul -σις < -τις.

---

[1] *Indogermanische Forschungen*, Strassburg-Berlin, 1892, p. 5, 84.

[2] *Beiträge zur Kunde der idg. Sprachen*, Göttingen, 1877—1907, p. 26, 34 și urm.

[3] Vezi M. Lejeune, *Traité de phonétique grecque*, Paris, 1955, p. 116—117.

[4] *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der idg. Sprachen*, Göttingen, 1852, p. 4, 207.

[5] *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der idg. Sprachen*, Leipzig, 1878—1910, p. 2, 26.

[6] ξυ din μεταξύ este înrudit cu ξύν/σύν „cu"; este o formă mai scurtă ca νύ față de νῦν „acum"; de asemenea -ξύ se înrudește cu ξῦνός „comun" < *ξυν-ι-ο-s, și cu ξυστός „înconjurat". Vezi și în v. sl. prepoziția *su* cu instrumentalul și în lit. *su* cu instrumentalul. Vezi cuvîntul ξύν în dicționarul etimologic grec al lui Boisacq.

[7] *Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft*, Heidelberg, 1924, § 44.

[8] A. α^2 2, 107 vezi Schwyzer, *Griechische Grammatik*, München, 1939, p. 548.

[9] În „Studii și cercetări lingvistice" nr. 2/1958.

Într-adevăr, sufixul -σις < -τις prezintă asibilare în toate dialectele grecești; cu toate acestea, apar cîteva excepții în care -τις nu este asibilat (după care, de altfel, s-a și putut afirma categoric originea sufixului -σις). Astfel, pe lîngă cîteva exemple în care -τις este păstrat în poziție intervocalică, după cum este φάτις „zgomot, rumoare", μῆτις „prudență", ἄμπωτις „reflux", substantivele cu tema în dentală și în siflantă, potrivit legilor fonetice grecești, au sufixul -τις neasibilat. Astfel πίστις „credință" < *πιθ-τις, λῆστις „uitare" < *ληθ-τις, πύστις „informație" < *πυθ-τις și, prin extinderea sufixului -στις, βούβρωστις „foame de lup" (literal „înfulecare de bou"), μνῆστις „amintire", ἄμυστις „vas de băut".

Dacă în cazul sufixului -τις, care a suferit asibilare panhelenică, apar excepții de neasibilare, credem că și morfemul -*τι, desinență de dativ plural, ar trebui să apară neasibilat măcar în cîteva urme. Dar acestea lipsesc cu desăvîrșire. Formele cretane de dativ plural în -θθι, ca Ἀρκάθθι (atic Ἀρκάσι), Ϝέτεθθι (hom. ἔτεσσι), πόλιθι [1] (atic πόλισι), considerate în articolul citat drept atestări ale vechii desinențe -*τι tocmai într-un dialect refractar asibilării, nu sînt concludente.

În cretana centrală, σσ/σ, primar sau secundar, este notat și pronunțat, ζ, în sec. VI—V î. e.n., ττ în sec. V—IV î.e.n., θθ,, în secolele IV—II î.e.n. [2]. Prin urmare, aspirata -θ- notează o siflantă, ce-i drept fără nici un indiciu asupra caracterului său primar sau secundar. Dar exemplul cretan de mai sus, Ϝέτεθθι constituie o mărturie limpede că -θθ- notează siflante chiar și atunci cînd este vorba de -σσ- primar, deoarece nimeni nu se îndoiește că aici primul -θ- din -θθ- reprezintă tema -*s* a tipului nominal γένος-ους (tema *γενες). Astfel Ἀρκάθθι provine din *Ἀρκαδ-σι, prin asimilarea dentalei cu sigma, ca ποσ-σί < *ποδ-σι, și ceea ce în cretană apare notat cu -θθ- corespunde în celelalte dialecte grupului -σσ-, iar în atică, prin reducerea consoanelor geminate, unui singur -σ- (Ἀρκάσι, ποσί).

În privința dialectului beoțian, considerat al doilea dialect în care apar urme ale morfemului -* τι neasibilat, situația este și mai complicată. Într-adevăr grupului cretan -θθ- îi corespunde în beoțiană, -ττ- [3], nu totdeauna însă. În primul rînd, în beoțiană -ττ- provine dintr-o oclusivă dentală sau guturală plus sigma sau plus o semivocală și, spre deosebire de celelalte dialecte în care dintr-un grup cu sigma iese învingătoare siflanta, în beoțiană, printr-o asimilare progresivă, învinge oclusiva (astfel beot. κομιττόμενοι — atic κομισάμενοι < * κομιδ-σαμενοι, beot. ἐψᾱφίττατο — atic ἐψηφίσατο < *εψᾱφιδ-σατο); dar grupul -σσ- primar se păstrează și în beoțiană ca atare (de exemplu συνκαλέσσαντες). În al doilea rînd, în timp ce în cretană -θθ- apare și în desinența de dativ plural, în beoțiană, -ττ- nu apare la acest caz niciodată, deci tocmai corespondența care ne-ar interesa lipsește. În beoțiană, la dativ plural apare numai

[1] De ce „de fapt" * πολιθθι? Bechtel (*Die griechischen Dialekte* II, Berlin, 1921, p. 730) propune forma *πολιθθι în care vede o desinență de dativ plural -σσι, notată -θθι, împrumutată de la temele în -*s*; această formă nu se poate explica pe baza desinenței-*τι.

[2] Vezi M. Lejeune, *Traité de phonétique grecque*, Paris, 1955, p. 90.

[3] Articolul citat lasă să se înțeleagă că *ττι apare în beoțiană și la dativ plural.

desinența eolică -εσσι (ca βούεσσι, δαιμόνεσσι, χαρίτεσσι, νικώντεσσι, ἄνδρεσσι, πεποιόντεσσι) [1] și desinența etolică -οις devenită în beoțiană -υς (ca τυς γονέϋς 3348$_5$ Chaeroneea, pentru τοῖς γονεῦσι, ἰαόντυς ... ἤ μεταφερόντυς REG. XII 69 5.6 Tanagra, pentru ἰαομένοις ... ἤ μεταφέρουσι) [2].
Reiese deci că morfemul -*τι, ca desinență de dativ plural, nu apare atestat în nici o urmă.

Există dialecte — se spune pe drept în articol — refractare asibilării lui -*ti*, ca tesaliana, beoțiana, pamfiliana, dialectele grecești occidentale. În aceste dialecte apar forme ca φάτι (atic φησί), φέροντι (atic φέρουσι), Ϝίκατι (atic εἴκοσι), δίδωτι (atic δίδωσι), τετιμᾱκαντι (atic τετιμήκασι) etc. Dacă în aceste dialecte, refractare asibilării, complexul sonor -*ti* nu s-a asibilat, nici ca sufix, nici ca desinență personală, este foarte greu de admis ca numai în desinența de dativ plural -*ti* să se fi asibilat fără urmă.

*De asemenea, asibilarea lui -*ti* — se afirmă în continuare — a fost împiedicată pe tot teritoriul grec de prezența unei dentale și a unei siflante înainte de -*τι, de aceea apar forme ca πίστις, λῆστις,, ἐστί etc.
În acest caz, este imposibil să se accepte faptul că morfemul -*τι numai în desinența de dativ plural s-ar fi asibilat în orice poziție. Dacă, potrivit legilor fonetice, din *πιθ-τις apare numai forma πίστις și niciodată, și în nici un dialect, forma *πισις, ar trebui ca din presupusa formă *ορνιθ-τι, de pildă, să rezulte *ὄρνιστι și nu ὄρνισι; la fel dacă ἐστι (din εσ - și -τι) nu prezintă o altă variantă, grupul -στ- fiind foarte stabil în greacă, ar însemna ca la temele în -*s* să apară forme ca *γενεσ-τι. Dar asemenea forme nu apar.
Pentru explicarea formelor de dativ plural la temele în dentală și în sigma, se recurge — în lucrarea citată — la analogie. ,,E de presupus că generalizarea asibilării la declinarea I și a II-a, și crearea la aceste declinări, a unei terminații -σι de dativ plural (în -αισι și -οισι) au susținut asibilarea la declinarea a III-a pe întreg teritoriul grec'' [3].
Dar, mai întîi, -αισι și -οισι nu sînt formații paralele, cum se arată de altfel, ci -οισι (desinență întîlnită la Homer, în dialectele lesbic, pamfilic, cretan, siracuzan, ionic, v. atic.) este o veche desinență de locativ ce corespunde scr. -eșu, în timp ce -αισι este o formație analogică: din desinența de locativ -ᾱσι/-ησι prin analogie cu -οισι (din -*ωισι), s-au creat formele -ῃσι, -ῃσι, atic -ᾳισι. În al doilea rînd, temele declinării a III-a sînt relativ mai vechi decît cele ale declinării I și a II-a, de aceea considerăm nepotrivit să susținem unele forme mai vechi prin altele mai noi. Este foarte greu de conceput ca temele vechi în sigma, de pildă, care au dat chiar o variantă dialectală de largă răspîndire desinenței de dativ plural (este vorba de desinența eolică -εσσι), să-și fi creat desinența la acest caz după numele cu tema în -ο/ε sau în -α. Dar chiar dacă am trece peste acest fapt, important totuși, simpla posibilitate de asibilare a morfemului -*τι la declinările tematice nu constituie o garanție că la dativ plural desinența -σι provine din morfemul adverbial -*τι.

[1] și [2] Vezi Fr. Bechtel, *Die griechischen Dialekte*, Berlin, 1921, vol. I, p. 269.
[3] *Art. cit.*, p. 203.

În al treilea rînd, i se poate aduce acestei etimologii același reproș pe care articolul amintit i-l aduce explicării lui -ι din -σι ca o formă analogică cu dativul singular: originea secundară (< -*τι) a desinenței de dativ plural, întîlnindu-se numai în greacă, apare ca un caz cu totul izolat în cadrul limbilor indo-europene, ba chiar în cadrul limbii grecești, ținîndu-se seama că toate celelalte desinențe sînt moștenite.

Dacă, așadar, la dativ plural, în orice poziție apare desinența -σι și nu -*τι, legile fonetice din greacă înlătură posibilitatea susținerii etimologiei -*τι pentru desinența acestui caz.

În concluzie, din punct de vedere fonetic, morfemul adverbial -**ti* nu poate fi considerat drept originea desinenței -σι. Dar chiar dacă fonetícește s-ar putea susține această etimologie, ea ar fi totuși discutabilă, cîtă vreme nu se aduc în sprijin argumente morfologice, sintactice și din istoria limbii. Faptele fonetice nu sînt suficiente în susținerea unei etimologii, pentru că adeseori prin soluțiile, ușoare în aparență, pe care le oferă, pot duce la concluzii greșite.

★

Cu toate dificultățile de ordin fonetic, considerăm nu numai că desinența greacă -σι are la origine desinența indo-europeană de locativ -**su*, ci, mai mult, credem că greaca, din punct de vedere al formei, a moștenit din indo-europeană locativul și nu dativul, că forma de locativ a asumat și funcțiile dativului și ale instrumentalului din indo-europeană.

În sprijin aducem următoarele argumente:

a) Istorice

1. În evoluția cazurilor de la indo-europeană la greacă, se constată reducerea numărului cazurilor: din cele opt cazuri din indo-europeană, în greacă nu se mai păstrează decît cinci [1]. Prin ce procedeu s-a realizat această reducere a numărului cazurilor: au dispărut formele celor patru cazuri (ablativul, dativul, locativul și instrumentalul), pentru ca apoi, în cadrul limbii grecești, să se creeze o formă nouă pentru dativ, ori s-au moștenit de la început cinci forme cazuale care și-au însumat și funcțiile cazurilor dispărute?

Știm că în limbă, și în special în cadrul structurii gramaticale, modificările se efectuează foarte încet; structura gramaticală opune mare rezistență în fața schimbărilor. Cum se explică totuși faptul că vorbitorii, în perioada de trecere de la indo-europeană la greacă, au eliminat din limbă, printre alte forme cazuale, și forma de dativ, dacă în același timp ei au simțit nevoia acestui caz? Se poate admite oare posibilitatea părăsirii nemotivate a unei forme din limbă pentru a se crea, pentru aceeași funcție, de asemenea nemotivat, o formă nouă? Credem că nu. În general se constată păstrarea mai îndelungată a formei vechi și reînnoirea conținutului, decît invers. De aceea ni se pare mult mai firesc ca, în perioada de trecere de la indo-europeană la greacă, să se fi redus numărul cazurilor

---

[1] Anume: nominativul, genitivul, dativul, acuzativul și vocativul.

prin sincretism; ablativul indo-european s-a contopit cu genitivul, iar dativul, locativul și instrumentalul, moștenite toate ca sens, au apărut sub o singură formă, cunoscută în gramatică drept forma de dativ.

2. Evoluția structurii gramaticale înseamnă atingerea unui grad tot mai mare de abstractizare. În perioada de trecere de la κοινή la bizantină și de la bizantină la neo-greacă, a avut loc o nouă reducere a cazurilor: s-a eliminat ,,dativul''. Părerea noastră este că funcțiile multiple ale ,,dativului'', deci deasa lui folosire, trebuiau mai degrabă să-i consolideze poziția în limbă. Dar, ,,dativul'', credem, este de fapt un locativ și, cu toate funcțiile multiple ale acestui caz, tocmai datorită caracterului relativ concret al locativului, el a fost eliminat. Structura gramaticală, în evoluția sa spre abstractizare, a înlăturat elementele mai puțin abstracte, a îndepărtat locativul. În afară de aceasta, la eliminarea cazului amintit a contribuit și tendința de a exprima mai clar diversele funcții redate prin aceeași formă cazuală; în locul formei de dativ-locativ a apărut acuzativul cu diverse prepoziții, care exprimau mai limpede diferitele raporturi sintactice.

b) S i n t a c t i c e:

1. Sintaxa, fiind partea gramaticii care folosește diversele forme morfologice ale cuvintelor pentru a le pune în anumite relații cerute de vorbire, oferă mai multe posibilități de construcție a sintagmelor, în care poate fi preferat un caz în detrimentul altui caz, în redarea aceleiași valori gramaticale. De exemplu: 'Απαγινέοντας δέ φόρτια Αἰγύπτια τε καὶ 'Ασσύρια τῇτε ἄλλῃ [χώρῃ] ἐσαπικνέεσθαι καὶ δὴ καὶ ἐς Ἄργος. (Hdt. I 1) ,,Aducînd mărfuri egiptene și asiriene, ei au ajuns și *în altă parte a lumii*, dar și *în Argos*. Complementul circumstanțial de loc este redat în primul rînd prin dativ — respectiv prin locativ —, în al doilea, prin prepoziția ἐς cu acuzativul.

Din punct de vedere sintactic, moștenirea formei de locativ, în dauna celei de dativ, își poate găsi unele explicații. Dativul exprima la origine *direcția* către care tinde o acțiune, iar locativul, locul și timpul în care se efectuează acțiunea. Dacă ținem seama de aceste valori inițiale, deducem că locativul era la origine un caz mai larg decît dativul, că în funcțiile locativului, care exprimă locul acțiunii, vorbitorii au putut încadra, în perioada de trecere de la indo-europeană la greacă, și funcția dativului, care exprima direcția.

2. O prepoziție care se construiește cu mai multe cazuri, cu dativul exprimă aproape totdeauna nuanța de locativ. De exemplu, prepoziția παρά, cu genitivul, exprimă valoarea ablativului ,,de la, de către'', cu acuzativul, direcția ,,la, spre, prin, contra'', cu dativul, valoarea locativului, ,,la'', ,,în''. Un exemplu pentru ultimul caz: Παρὰ γὰρ τοῖσι Λυδοῖσι, σχεδὸν δὲ καὶ παρὰ τοῖσι ἄλλοισι βαρβάροισι, καὶ ἄνδρα ὀφθῆναι γυμνόν ἐς αἰσχύνην μεγάλην φέρει. (Hdt. I 10) ,,*la lidieni* și aproape *la toți ceilalți barbari*, se consideră ca o mare rușine să fie văzut gol chiar și un bărbat''.

c) Morfologice

1. În greacă morfemul -σι apare la origine cu sens de locativ. Numele de localităţi sau numele care exprimă locul şi timpul, au păstrat, şi în greacă şi în latină, formele vechi de locativ, sustrăgîndu-se nivelării şi menţinînd forma veche şi datorită sensului lor. Astfel formele adverbializate ca θύρᾱσι „la uşă", ὥρᾱσι „la timp", „în sezon", Πλαταιᾶσι „la Plateea" Ἀθήνησι „la Atena", Θήβᾱσι „la Teba", πέρυσι „anul trecut" etc. sînt mărturii clare ale valorii de locativ a desinenţei -σι.

Desinenţa ionică de dativ plural a temelor în -α, precum şi a formelor vechi atice de dativ, coincideau cu desinenţa de locativ a formelor de mai sus: -ᾱσι şi -ησι (vezi atic ταμίᾱσι, δίκησι), apoi ionic -ησι a primit un -ι, -ῃσι (ca χώρῃσι), prin analogie cu forme ca ἄλλοισι βαρβάροισι ale temelor o/ε.

2. Corespondenţa dintre formele greceşti de dativ plural şi formele de locativ plural ale celorlalte limbi indo-europene converg spre aceeaşi concluzie, anume că au la origine aceeaşi desinenţă de locativ -**su*. Astfel, de exemplu, se constată o mare apropiere între dativul plural din greacă şi locativul plural din sanscrită; de remarcat şi corespondenţa din silaba predesinenţială:

greacă τρι-σί	„trei"	— scr.	tri-šú
βου-σί	„bou"	— scr.	gō-šu
ὀνόμα-σι	„nume"	— scr.	nā́ma-su
πατρά-σι	„tată"	— scr.	pitṛ́-šu (gr. < *πατρ-σι)
ποσ-σί	„picior"	— scr.	pat-su (gr. < *ποδ-σι)
ἔπεσ-σι	„cuvînt"	— scr.	vácas-su etc. (gr *Fεπεσ-σι)

3. Desinenţa de dativ singular, în greacă, prezintă un -ĭ, care nu poate fi dedus din desinenţa indo-europeană de dativ -**ei*. Această desinenţă a fost moştenită de latină sub forma *-ei*, apoi *-ī*, ca uirtut*ei*, apoi uirtut*ī*; de sanscrită, sub forma *-ē*, ca în sun*ē* „fiului", nav*ē* „corabiei" etc. În greacă însă, desinenţa de dativ singular prezintă un *-ĭ*, de exemplu: ὀνόματĭ, γυναικĭ, παιδĭ κόρακĭ etc. Credem că *-ĭ* reprezintă desinenţa indo-europeană de locativ -**ĭ*, că greaca nici la singular n-a moştenit decît desinenţa de locativ [1]. Dacă, în urma sincretismului celor trei cazuri în discuţie, forma de locativ s-a menţinut şi la singular, originea de locativ a desinenţei de plural -σι apare ca ceva firesc: din cele trei forme intrate în sincretism, a învins una, aceeaşi şi la singular şi la plural, forma de locativ.

d) Fonetice

Originea indo-europeană a desinenţei -σι, avînd ca etimon desinenţa de locativ -**su*, cu toate dificultăţile fonetice pe care le prezintă, ea poate fi susţinută şi din acest punct de vedere.

[1] Cu excepţia, se pare, a formelor în ῳ şi ᾳ, socotite desinenţe de dativ. Dar în tesaliană şi în grupul nord-vestic, desinenţa de dativ singular este οι, o formă de locativ.

În primul rînd, ţinînd seama de faptul că în greacă atît la singular cît şi la plural s-a moştenit forma de locativ, modificarea analogică a desinenţei - *su în -σι, după desinenţa de singular - ĭ, este oarecum de aşteptat : ea s-a efectuat potrivit tendinţei de regularizare din limbă, creîndu-se un paralelism între cele două numere : singular - ĭ, plural - σĭ, în loc de -*σŭ.

Astfel, singular γυναικĭ plural γυναιξĭ în loc de *γυναιξŭ
„ παιδĭ „ παισĭ „ *παισŭ
„ φλεβĭ „ φλεψĭ „ *φλεψŭ

Modificarea a fost sprijinită şi de urmele de instrumental păstrate în greacă, a cărui desinenţă are de asemenea vocala -ι : -φι. În afară de aceasta, vocalele -ι -şi -υ -sînt amîndouă vocale închise şi, în evoluţia limbii, ele au ajuns cu timpul să se suprapună, să devină de timbrul ι — .

Faptul că singularul a determinat, în anumite detalii, formele de plural nu constituie un caz izolat. E suficient să ne gîndim la accentuarea genitivului plural al numelor de tipul πόλις şi πέλεκυς : deşi silaba finală are cantitate lungă, genitivul plural al acestor nume are accentul retras. Astfel de exemplu :

Genit. sing. πόλεως — plural πόλεων
πελέκεως „ πελέκεων

La singular, accentul stă pe silaba antepenultimă, deoarece în ultimele două silabe a avut loc metateza; la plural, accentul este retras numai dintr-o rostire analogică cu singularul.

Dacă explicaţia dată de Χατζιδάκις desinenţei de dual la cazurile oblice (-οιν<-οιιν<-οιυν< *oi(s)u-ν) ar fi sigură, în desinenţa arcadiană -οιυν am avea o urmă a vocalei -*u din desinenţa indo-europeană de locativ -*su. De asemenea nu este imposibil ca în μεταξύ, aşa cum s-a arătat mai sus, să se ascundă o urmă a acestei desinenţe.

În al doilea rînd, privitor la păstrarea lui - σ - din - σι şi în poziţie intervocalică, situaţia este paralelă cu cea a aoristului sigmatic, unde la fel - σ - se întîlneşte şi intervocalic. Morfemul - σ -, fiindcă joacă un rol morfologic, este restabilit, dacă nu chiar păstrat de la început, chiar într-o poziţie în care, după legile fonetice, trebuia să dispară. Astfel s-ar putea ca în prima perioadă din greaca comună - σ - intervocalic să fi dispărut; el a fost restabilit însă prin analogie cu acele forme în care - σ - s-a menţinut datorită poziţiei sale postconsonantice. Restabilirea siflantei a fost impusă de nevoia limbii de a exprima clar o anumită categorie gramaticală şi de permanenta tendinţă de sistematizare care acţionează în evoluţia limbii.

Astfel, la aorist, după forme ca ἔγραψα <*ε-γραφ-σα, ἔταξα <*ε-ταγ-σα, ἐτέλεσα <*ε-τελεσ-σα etc. s-au creat formele analogice ἔλυσα, ἐπαίδευσα, ἐτίμησα. Tot aşa, după formele de dativ plural ca γυναιξί <*γυναικ-σι, ποσί <*ποδσι, ἔπεσι <*επεσ-σι etc. s-a restabilit sigma şi în forme ca βασιλεῦσι, πόλεσι, γραυσί, λύκοισι, χώραισι etc. S-ar putea, de asemenea, ca la început, la temele vocalice, prin analogie cu temele

în sigma și cu temele în dentală (ca ἔπεσσι, ποσσί), - σ - intervocalic să fi căpătat o articulație mai pronunțată, parcă ar fi fost dublu. Apare în acest sens o formă de locativ cu - σσ - θέβᾱσσι[1] care ar putea să reprezinte forma inițială a locativului la primele două declinări.

În concluzie, datele istorice, sintactice, morfologice și fonetice vin în sprijinul originii indo-europene a desinenței grecești de dativ plural -σι.

În perioada de trecere de la indo-europeană la greacă, prin sincretismul cazurilor, funcțiile dativului, instrumentalului și a locativului au fost moștenite sub forma locativului - **su*, modificat în greacă, prin analogie cu singularul, în - σι.

Această schimbare a fost efectuată de analogie, datorită tendințelor de uniformizare, de regularizare, din limbă[2].

ОКОНЧАНИЕ ДАТЕЛЬНОГО ПАДЕЖА МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА - σι В ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

В период перехода от индоевропейского к древнегреческому через синкретизм падежей греческое окончание дательного падежа множественного числа -σι заключало в себе функции трех падежей индоевропейского: дательного, местного и творительного. Но греческая форма дательного падежа множественного числа -σι не может быть легко выведена ни из одного окончания этих трех индоевропейских падежей, функции которых он заключает в себе. Поэтому в специальной литературе высказывается много предположений о происхождении окончания — σι; одни считают его индоевропейского происхождения, другие — созданием греческого языка.

В настоящей статье делается попытка доказать индоевропейское происхождение окончания -σι, причем в качестве дополнительных

---

[1] Bechtel, *Dial.* 2, 484.

[2] Încă o problemă legată de cele de mai sus. Dativul plural în -ασσι întîlnit în graiul laconian din Heracleea (sudul Italiei), se explică în general astfel : desinența σι s-a adăugat la o temă participială, cu sufixul -ντ- la gradul zero, ca *πρασσ-ν̥τ-σι > *πράσσασι . Din această formă s-a desprins ασσι, printr-o falsă analiză, și s-a adăugat apoi la aceeași temă, dar de data aceasta cu sufixul participial la grad plin, -οντ, πρασσ-οντ-ασσι ὑπαρχοντ-ασσι etc.

Considerăm explicația prea complicată și nemotivate cele două forme ale temei, o dată cu sufixul participial la gradul zero, o dată la gradul flexionar.

Socotim că desinența -ασσι este la origine forma de dativ plural — respectiv de locativ plural — a participiului verbului εἶναι „a fi". Această formă s-a creat pe rădăcina la gradul zero a verbului „a fi", prin urmare pe rădăcina σ, la care s-a adăugat sufixul participial -ντ-, fără vocală tematică, fiind vorba de un verb atematic. Astfel * σ-ν̥τ-σι > hασσι apoi *ασσι, cu pierderea analogică a aspiratei inițiale. Această formă corespunde în sanscrită locativului plural al participiului aceluiași verb, satsu < *s-n̥t-su.

În greacă, după nominativul plural al participiului verbului „a fi", dor. ἔντες < *s-ent-es, analogia a creat forma de dativ -locativ-plural ἔντασσι, în care ασσι a fost simțit ca o desinență ; ea a fost apoi extinsă și la participiul altor verbe (ca cele de mai sus : πρασσόντ ασσι etc.)

приводятся аргументы фонетического, морфологического, синтаксического и исторического характера.

Автор статьи не только предполагает, что греческое окончание -σι продолжает окончание индоевропейского местного падежа-*su, но и тот факт, что с точки зрения формы греческий язык унаследовал от индоевропейкого как во множественном, так и в единственном числе местный падеж, а не дательный, и что форма местного приняла на себя и функции дательного и творительного падежей.

LA DÉSINENCE DU DATIF PLURIEL -σι, EN VIEUX GREC

RÉSUMÉ

Dans la période de passage de l'indo-européen au vieux grec, par le syncrétisme des cas, la désinence grecque du datif pluriel, -σι, est arrivée à cumuler les fonctions de trois cas indo-européens : le datif, le locatif et l'instrumental. Pourtant la forme grecque du datif pluriel, -σι, ne peut être expliquée facilement par aucune désinence des trois cas indo-européens dont elle a syncrétisé les fonctions. C'est pourquoi la littérature de spécialité offre plusieurs hypothèses concernant l'origine de la désinence -σι; certaines considèrent cette désinence comme indo-européenne, d'autres la présentent comme une création du grec.

Le présent article essaie de soutenir que la désinence -σι est d'origine indo-européenne, en apportant à l'appui de nouveaux arguments d'ordre phonétique, syntaxique et historique. L'auteur suppose non seulement que la désinence grecque -σι continuerait la désinence indo-européene du locatif -*su, mais aussi que, du point de vue forme, au pluriel aussi bien qu'au singulier, le grec aurait hérité de l'indo-européen, le locatif et non pas le datif; c'est le locatif qui a cumulé les fonctions du datif et de l'instrumental.

DESCRIEREA FONOLOGICĂ A LIMBILOR DISPĂRUTE[1]

(Aplicații la limbile Italiei antice)

I

DE

I. FISCHER

Domeniul de predilecție al descrierilor fonologice îl constituie limbile vii, graiurile locale chiar. Limbile moarte, inclusiv cele clasice, n-au devenit obiectul studiilor fonologice decît relativ tîrziu [2] și se poate afirma că limbile cunoscute numai din reconstrucțiile comparatiștilor au reținut atenția fonologilor mai mult decît cele atestate prin scris [3]. Situația aceasta, surprinzătoare la prima vedere, este ușor de înțeles : comparatiștii sînt, prin

[1] Folosim pentru rațiuni de comoditate acest termen destul de impropriu, dar curent ; e vorba de limbile puțin atestate (în general printr-un număr restrîns de monumente epigrafice).

[2] Vezi articolele reunite în primul volum din *Acta Congressus Maduigiani* (1954), Copenhaga, 1958, care constituie un program și un început de realizări : L. Hjelmslev, *Introduction à la discussion générale des problèmes relatifs à la phonologie des langues mortes, en espèce du grec et du latin*, M. Leumann, *Phonologie der toten Sprachen* (cf. cronica aceluiași autor, „Glotta", 36, 1957, p. 129 și urm.), M. S. Ruipérez, *Esquisse d'une histoire structurale du vocalisme attique* (cf. articolul publicat de autor în „Word", 12, 1956, p. 67 și urm.) ; în aceste articole se vor putea găsi ample informații bibliografice, la care am adăuga, fără pretenția de a epuiza materialul, pentru latină, studiile de detaliu, dar de mare importanță științifică, ale lui J. Safarewicz, *La valeur phonologique des diphtongues latins*, în „Eos", 44, 1950, p. 123—130, și *Notes de phonologie latine*, în „Studii clasice", II, 1960, p. 85—93 ; pentru greacă, L. Zgusta, *Die Unrichtigkeit des Prinzips der binären Digiti in der phonematischen Analyse* (exemple grecești), ΜΝΗΜΗΣ ΧΑΡΙΝ (*Gedenkschrift P. Kretschmer*), II, p. 220 și urm., W. S. Allen, *Some Remarks on the Structure of Greek Vowel System*, „Word", 15, 1959, 2, p. 240 și urm. Din lucrările mai vechi menționăm : A. Grégoire, *La phonologie et la philologie classique*, „L'Antiquité classique", 1933, p. 193 și urm., id., *La phonétique et la phonologie dans l'interprétation et la lecture des poètes latins*, *Proceedings of the International Congress of Phonetic Sciences*, Haga, 1933, p. 221 și urm., L. Tamás, *Zur Phonologie des Lateinischen und des Balkanromanischen*, „Archiuum Europae Centro-orientalis", 3, 1937, p. 340 și urm. Pentru alte limbi moarte, vezi studiile lui J. Cantineau, *Esquisse d'une phonologie de l'arabe classique*, BSL, 43, 1946, 1, p. 93—140, și *Essai d'une phonologie de l'hébreu biblique*, BSL, 46, 1950, 1, p. 82—122.

[3] Vezi, în primul rînd, rapoartele și intervențiile lui J. Fourquet și A. Martinet, în *Proceedings of the 7th International Congress of Linguists*, Londra, 1952, p. 402 și urm., 467 și urm.

natura însăşi a metodei lor şi a datelor de care dispun, fonologi; neavînd la dispoziţie fapte de vorbire, ei nu operează decît cu elementele sistemului limbii, adică cu foneme, deoarece se poate întîmpla ca numai locul unui fonem în sistem să fie cunoscut, fără a se avea asupra realizării lui acustice noţiuni precise. Exemplul cel mai cunoscut în acest sens este deducerea, de către F. de Saussure, a unui element consonantic (*ə*), cu mult înainte de descoperirea hititei, care a adus confirmarea ,,materială'' deducţiei lingvistului elveţian [1].

În ceea ce priveşte limbile dispărute, descrierea lor fonologică n-a fost luată în considerare în mod sistematic, lucru uşor de înţeles, dat fiind că o asemenea descriere presupune existenţa unui material bogat şi variat, capabil să ofere informaţiile necesare analizei jocului subtil al opoziţiilor. Cîteva rare menţiuni, răspîndite în lucrări consacrate unora dintre aceste limbi, sînt tot ce se poate cita [2] şi ele reflectă mai degrabă generalizarea noii terminologii decît intenţia de a analiza faptele în perspectiva fonologică.

Ne propunem să încercăm în paginile care urmează gruparea datelor oferite de redusele surse ale limbilor dispărute, în vederea descrierii lor fonologice. Prima problemă care se pune e de a şti dacă nu e vorba de o simplă readaptare terminologică a unor fapte şi metode cunoscute dinainte, sau dacă, dimpotrivă, punctul de vedere fonologic poate aduce elemente cu adevărat noi în interpretarea faptelor. În primul caz, încercarea noastră n-ar fi justificată decît într-o oarecare măsură: e utilă, din cînd în cînd, punerea în acord a diverselor sectoare ale unei aceleiaşi ştiinţe, pentru a se putea avea la dispoziţie, în vederea unor eventuale lucrări de sinteză, un material studiat după metode mai mult sau mai puţin analoge şi, prin aceasta, comparabil. De altfel, fonologiei în ansamblu i s-a adus obiecţia că a reluat, sub nume noi, unele metode vechi [3]. În orice caz, nu e posibil, şi nici indicat, să se facă o separaţie absolută între fonologie, pe de o parte, şi metodele şi rezultatele foneticii tradiţionale, pe de alta. Urmează că în mod fatal expunerea noastră va conţine şi fapte şi metode cunoscute; dar vom acorda un loc preponderent aspectelor mai strict fonologice ale problemelor de studiat, neconsiderînd însă descrierea fonologică ca un scop în sine, ci ca o cale către înţelegerea mai profundă a fenomenelor lingvistice.

Cunoştinţele noastre asupra limbilor dispărute [4] provin în primul rînd din inscripţii şi glose, la care se pot adăuga mărturii accidentale şi indirecte. Pentru o descriere fonologică, aportul gloselor trebuie luat în considerare

[1] Asupra valorii fonetice a lui *ə* divergenţele subsistă, dar importanţa lor a fost clar definită de J. Kuryłowicz, *Études indo-européennes*, 1935, p. 27, n. 2: ,,La question s'il s'agissait de *laryngales* ou bien surtout ou exclusivement de *pharyngales* est d'importance secondaire, sans influence sur les conclusions d'un ordre purement phonologique''.

[2] Cf., de exemplu, M. Lejeune, R Ph, 31, 1957, p. 170, id., REL, 35, 1957, p. 92, 100, U. Schmoll, KZ, 76, 1960, 3–4, p. 282, n. 2.

[3] Vezi M. Leumann, *art. cit.* din *Acta Congr. Madvig.*, p. 117.

[4] Exemplele utilizate în paginile care urmează provin în primul rînd din limbile indo-europene ale Italiei antice, deoarece acestea prezintă dublul avantaj de a fi mai bine studiate (şi, deci, prevăzute cu gramatici, colecţii de inscripţii şi glosare) şi de a fi notate cu ajutorul unor alfabete provenind toate dintr-un model unic, alfabetul etrusc. Cf. M. Lejeune, *Sur les adaptations de l'alphabet étrusque aux langues indo-européennes d'Italie*, REL, 35, 1957, p. 88–105, şi *Cronica* noastră *indo-europeană*, SCL, XI, 1960, 1, p. 113–126.

cu extremă prudență, dacă nu total înlăturat, din cauza transcrierilor foarte aproximative făcute de autorii vechi, ele însele deformate de tradiția manuscrisă. Așadar va fi vorba în primul rînd de interpretarea fonologică a scrierii [1] și e necesar, de aceea, să scoatem în evidență cîteva trăsături caracteristice ale sistemelor grafice ale limbilor dispărute. O asemenea formulare ar putea surprinde, la prima vedere, căci presupune că, în afară de ,,accidentul'' dispariției, pot exista și alte trăsături comune între aceste limbi. Într-adevăr, condițiile istorice care au provocat dispariția au acționat și asupra dezvoltării idiomelor respective și asupra scrierii lor. În general, avem de a face cu limbi care n-au reușit să se cristalizeze în literaturi, vorbite de populații fără unitate politică durabilă, supuse influențelor și, pînă la urmă, cuceririi de către vecini mai puternici și mai organizați (adesea și mai civilizați). Rezultă de aici, pentru limbi și pentru scrieri, că:

(1) sistemele grafice pot varia de la o localitate la alta; aceste variații pot corespunde unor diferențe dialectale, dar pot fi independente de ele;

(2) în aceeași localitate pot exista deosebiri de grafie, atît pe plan sincronic cît și pe plan diacronic; aceste deosebiri pot corespunde unor transformări lingvistice, lipsei de adecvare a scrierii la sistemul fonologic, sau inexistenței unor tradiții grafice sau a unor norme în pronunțare și flexiune (natura inscripției, cultura și ,,specializarea'' lapicidului pot juca un rol în aceste variații) [2];

(3) același idiom poate fi notat în mai multe alfabete, de origini diferite; nu e obligatoriu ca alfabetele străine, împrumutate fără schimbări și fără un efort special de adaptare [3], să fie cel mai puțin apte de a nota fonemele idiomului respectiv: dacă alfabetul ,,tradițional'' provine dintr-o limbă cu un sistem fonologic diferit în mod esențial de sistemul limbii care a preluat alfabetul, și dacă alfabetul folosit ocazional provine dintr-o limbă cu o structură mai asemănătoare, situația contrară ar putea fi cea de așteptat;

(4) într-o epocă apropiată de dispariția unui idiom se întîmplă ca scrierea idiomului care înlocuiește pe cel dintîi în uzul vorbitorilor să servească la notarea celui pe cale de dispariție; e posibil ca adoptarea noului

---

[1] Teoriile și cercetările moderne în acest domeniu pornesc de la capitolul VI (*Représentation de la langue par l'écriture*) din *Cursul* lui F. de Saussure. Se pot consulta paginile consacrate acestui subiect în manualul lui H. A. Gleason, *An Introduction to Descriptive Linguistics*, p. 312 și urm., și observațiile lui H.M.Hoenigswald, *Language Change and LinguisticReconstruction*, Chicago, 1960, p. 4—12; cf. de asemenea H. Penzl, *The Evidence for Phonemic Change*, în *Studies... Whatmough*, Haga, 1957, p. 197—202, și dezbaterea deschisă de G.Hammarström în ,,Studia Neophilologica" 31, 1959, 1, p. 5—18, la care au participat I. Arthur, *ibid.*, 32, 1960, 1, p. 30—40, și Cl. Witting, *ibid.*, 32, 1960, 2, p. 320 și urm. (cea mai interesantă din aceste contribuții); vezi și răspunsurile lui G. Hammarström, *ibid.*, 32, 1960, 2, p. 327 și urm. N-am putut consulta R. A. Hall, Jr., *A Theory of Graphemics*, Ithaca, 1957, anunțată, într-o nouă versiune, pentru a treia fasciculă din ,,Acta Linguistica", VII.

[2] Este ușor de imaginat gradul de cunoaștere al limbii latine la care am ajunge dacă am fi reduși la inscripțiile arhaice.

[3] De altfel, adaptările unui alfabet pot recurge uneori la semne de proveniență diferită: M. Lejeune, REL, 35, 1957, p. 88 și urm. a demonstrat că majoritatea alfabetelor locale din Italia au folosit litere grecești pentru completarea lacunelor alfabetului etrusc recent.

alfabet să fie concomitentă cu o transformare, mai mult sau mai puțin profundă, a sistemului fonologic, sub influența însăși a limbii care e pe punctul de a o înlocui pe cea dintîi;

(5) absența unor tradiții grafice bine stabilite și prestigiul limbilor de la care s-a împrumutat alfabetul duc adesea la adaptări imperfecte ale alfabetului străin; există de asemenea tendința de a folosi toate literele (utile sau nu) ale acestuia din urmă, fără a adăuga și fără a elimina nici una [1].

*

Urmează acum să trecem la examinarea interpretării fonologice a datelor de care dispunem.

I. Inventarul fonemelor. În principiu, în scrierile alfabetice inventarul fonemelor este identic cu lista literelor. Dar această situație ideală, unde fiecare fonem corespunde unui singur grafem [2] și fiecare grafem unui singur fonem, nu există niciodată în practică; chiar și scrierile cele mai perfecționate (alfabetul grec, de exemplu) se abat mai mult sau mai puțin de la corespondența fonem — grafem. E de la sine înțeles că pentru scrierile imperfect adaptate, și acesta e cazul celor mai multe din limbile de care ne ocupăm, abaterile sînt destul de importante și e necesar să se țină seama de acest fapt în stabilirea inventarului fonologic.

În vederea descrierii fonologice, stabilirea cît mai riguroasă a valorii fonetice a semnelor e de mare utilitate, mai ales cînd avem de a face, cum se întîmplă în cazul limbilor dispărute, cu foarte puține informații de alt ordin (vezi mai sus, p. 345-346, situația, mai avantajoasă din anumite puncte de vedere, a limbilor reconstruite cu ajutorul metodei comparative) [3]. Pentru aceasta, dispunem de trei surse și metode principale, de care ne vom folosi în paginile care urmează:

(1) interpretarea datelor furnizate de istoria alfabetelor,

(2) inscripții bilingve (conținînd, de exemplu, aceleași nume proprii în ambele texte) sau notări ale aceleiași limbi cu ajutorul mai multor sisteme grafice,

(3) indicații furnizate de etimologie.

---

[1] Cf. H. A. Gleason, *op. cit.*, p. 314.

[2] Renunțăm la folosirea termenului „graf" (= literă), destinat să fie paralel cu „fon" (= sunet) din vorbire (fon — fonem, graf — grafem), căci nu contribuie cu nimic la elucidarea problemelor lingvistice. De altfel, o „grafemică" („grafematică", „grafonomie" sau chiar „grafologie" — toți acești termeni au fost propuși —) care ne-ar arăta că gr. σ și ς se găsesc în distribuție complementară nu avansează cu nimic nici cunoașterea faptelor, nici interpretarea lor. În ceea ce privește traseele diferite ale aceleiași litere, studiul lor e mai degrabă de domeniul epigrafiei sau al paleografiei decît al lingvisticii.

[3] E interesant de semnalat poziția foarte netă (și deosebit de semnificativă, de vreme ce vine de la un partizan al abstracțiilor, uneori exagerate) adoptată de L. Hjelmslev: „Il faut se défaire de l'illusion qui consiste à croire que la phonématique serait plus facile à faire si la prononciation n'est connue que superficiellement. Au contraire, le degré du conjectural est le même pour le système phonémique que pour la description propre des sons, et même plus grande peut-être, parce qu'il vise souvent à des généralisations" (*art. cit.* din *Acta Congr. Madrid.*, p. 110).

1. Foneme vocalice. Admițînd, ca ipoteză de lucru, existența triunghiului „clasic" [1]

a
e *o*
i *u*

trebuie să ne întrebăm (1) dacă, într-o limbă dată, triunghiul este complet, (2) dacă celor cinci vocale li se mai adaugă și altele (*ö*, *ü* etc.), (3) dacă gradul de deschidere (în special pentru *e* și *o*) joacă un rol fonologic. În sfîrșit, rămîne de stabilit, lucru deosebit de greu în majoritatea cazurilor, valoarea fonologică a cantității vocalelor.

Luînd ca punct de plecare al studiului nostru interpretarea scrierii (și, pentru a părăsi domeniul abstracțiunilor, vom lua în considerare cîteva fapte reale din alfabetele italice), ni se prezintă mai multe posibilități. Se constată că litera *o* lipsește din alfabetul osc și umbrian și din diferite scrieri „retice" din nordul Italiei și din Tirol [2]. E vorba aici de o absență reală, provocată, de exemplu, de influența limbii etrusce, sau numai de o imperfecțiune a sistemului grafic? Examinarea istoriei acestor alfabete ne arată că provin toate din alfabetul etrusc recent [3]; acesta dispunea, pentru a nota vocalele, de un sistem asimetric, prevăzut cu un singur semn în seria posterioară (ceea ce corespundea, probabil, inexistenței, în etruscă, a opoziției /o/~/u/):

a
e *o*
i [4]

Acest material a fost adaptat nevoilor diverselor limbi italice. Ne vom opri asupra situației din oscă, cea mai complexă și, astfel, cea mai instructivă. Vom găsi un inventar de grafeme care, păstrînd asimetria inițială, creează, prin adăugarea unor semne diacritice, două litere noi, una pentru fiecare serie [5]:

a
e **u, ú**
i, í [6]

[1] Pentru limbile indo-europene (care ne interesează aici în primul rînd), ipoteza aceasta se justifică istoricește: sistemul vocalic al indo-europenei recente fiind triunghiular, sistemele limbilor de studiat sînt rezultatele transformărilor triunghiului inițial.

[2] Cf. SCL, XI, 1960, 1, p. 125.

[3] Pentru amănunte, vezi M. Lejeune, REL, 35, 1957, p. 88 și urm., și G. B. Pellegrini, *Origine e diffusione degli alfabeti preromani nell'Italia superiore*, Florența, Olschki, 1959 (extras din volumul *Spina e l'Etruria Padana*).

[4] E vorba aici numai de inventarul literelor, sistemul fonologic al etruscei putînd fi de o structură diferită, dreptunghiular de exemplu:

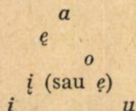
e *a*
i *o*

[5] Nu dăm aici toate amănuntele, ele putînd fi găsite în manualele clasice (C. D. Buck, *A Grammar of Oscan and Umbrian* [2], Boston, 1928, V. Pisani, *Le Lingue dell'Italia Antica oltre il Latino*, Torino, 1953, G. Bottiglioni, *Manuale dei dialetti italici*, Bolonia, 1954).

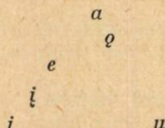
[6] Transcriem în caractere **grase** literele alfabetelor locale și în *italice* cele ale transcrierilor în alfabet latin.

Urmează să examinăm dacă noul sistem grafic notează în mod exact situaţia existentă în sistemul fonologic şi care sînt realizările fonetice ale fonemelor.

Pentru seria posterioară, lucrurile sînt, la prima vedere, foarte simple : **u** notează, evident, /u/ iar **ú** notează /o/ ; această concluzie pare să-şi găsească confirmarea în inscripţiile osce cu caractere latine ; gen. pl. **fratrúm**, în alfabet local, *fratrom*, în alfabet latin, şi imper. **líkítud**, în alfabet local, *licitud*, în alfabet latin. Vom avea să revenim asupra acestei probleme după ce vom fi luat în considerare ansamblul sistemului. Într-adevăr, lucrurile sînt mult mai puţin simple în seria anterioară : **e** există în alfabet şi notează, deci, /e/ iar **i** notează /i/ ; ce valoare e de atribuit semnului **í** ? E vorba numai de crearea unei litere noi din grija de simetrie grafică şi, în acest caz, **í** n-ar nota decît o variantă a lui /i/ (sau a lui /e/), sistemul vocalic osc fiind identic cu triunghiul ipotetic, sau avem de a face cu o serie anterioară mai bogată în foneme decît seria posterioară ? Este neverosimil ca oscii să fi creat un semn nou pentru a nota varianta unui fonem (se ştie că variantele sînt aproape imperceptibile vorbitorului) [1]. Semnul **í** are deci toate şansele să noteze un fonem diferit atît de **e** (/e/), cît şi de **i** (/i/) şi acest fonem trebuie să ocupe în sistem un loc situat între cele două foneme amintite, aşadar un /ẹ/ (şi atunci **e** ar nota un /ę/) sau un /į/ [2]. Triunghiul vocalic osc ar fi atunci (fără a ţine seama de cantitate, de care ne vom ocupa mai jos) :

După stabilirea liniilor mari ale acestei scheme, pot fi aduse în discuţie, pentru lămurirea amănuntelor, informaţiile furnizate de istoria sunetelor, de etimologie. Un prim fapt se impune atenţiei noastre : se ştie că un -[a] final (lung la origine) devine în oscă -[o] (adică **ú**, *o*) ; transformarea nu se produce decît în finală absolută : nom. sg. (al temelor în -[a]-) *touto*, acuz. sg. *toutam*, abl. sg. *toutad* etc. E deci îngăduit să se presupună că acest -[o] era foarte deschis, apropiat de -[a]. În acest caz, zona de dispersiune a fonemului ar fi considerabilă (pînă la **u** = /u/), ceea ce ar fi destul de neverosimil şi, pe de altă parte, n-ar prezenta nici un paralelism cu situaţia din seria anterioară[3]. Un ,,sistem'' de felul acesta :

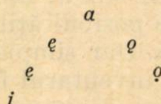
---

[1] Contrariul nu e valabil : litere moştenite pot fi menţinute în uz fără necesitate absolută ; e cazul, în latina arhaică, a celor trei semne pentru guturale, notînd variante poziţionale : *k* (înainte de *a*), *c* (înainte de *e* şi *i*), *q* (înainte de *o* şi *u*), în timp ce opoziţia de sonoritate nu e indicată.

[2] Inscripţiile cu caractere latine nu pot aduce o confirmare netă a acestor presupuneri, alfabetul latin nedispunînd decît de două semne pentru seria anterioară (*e* şi *i*) ; **í** e transcris de obicei prin *i*.

[3] Cf. H. Penzl, *Studies*... *Whatmough*, p. 199.

e greu de conceput şi ar fi, în orice caz, efemer. O mărturie, din care socotim că nu s-au epuizat concluziile posibile, e în măsură să contribuie la prezentarea faptelor în lumina lor reală. E vorba de cele cîteva inscripţii osce de sud (Lucania, Bruttium, Messina), scrise majoritatea cu caractere greceşti. Transcrierile par la prima vedere destul de bizare : η şi ω nu notează cantitatea (sau, cel puţin, nu în primul rînd cantitatea) [1], diftongul *ei* (eí) este notat prin ηι, *ou* (úv) prin ωF ; în sfîrşit, ει corespunde lui í, ου lui u. Dacă lapicizii nu au socotit necesar să noteze cantitatea, care a fost raţiunea folosirii literelor η şi ω? şi care erau atunci trăsăturile distinctive a căror notare li se părea strict necesară în vederea clarităţii textului? E fără îndoială vorba de gradul de deschidere al vocalelor; în greceşte, η şi ω nu notau numai lungimea ci şi caracterul deschis al vocalei; tot astfel, cu ajutorul digrafelor ει şi ου se notau vocalele închise corespunzătoare. Această trăsătură, esenţială pentru fonologia oscă, este redată de transcrierile în caractere greceşti [2]. Rezultă de aici că ú(*o*) nota un /ǫ/, e (*e*) un /ę/, u (*u*) un /ọ/ şi í (*i*) un /ẹ/, ceea ce duce la o schemă aproape simetrică :

Această schemă este aproape identică cu aceea a vocalelor lungi din dialectul atic clasic [3]. Este foarte greu, avînd în vedere caracterul redus al materialului, să se facă presupuneri diacronice asupra sistemului vocalic osc, dar e de crezut că „spaţiul gol'' din seria posterioară şi tendinţa generală a limbilor indo-europene (şi italice) către închiderea vocalelor au provocat o deplasare în articulare care a dus la o realizare [u] a fonemului /ọ/ şi, paralel, la o fuziune a lui /ẹ/ cu /i/, ajungîndu-se astfel din nou la triunghiul iniţial.

---

[1] Cf. C. D. Buck, *op. cit.*, p. 23 : „Neither η nor ω is used to indicate quantity".

[2] Fără a vrea să încărcăm expunerea noastră, ne îngăduim să grupăm aici cîteva fapte privind aceste transcrieri, deoarece manualele curente nu le tratează cu suficientă claritate (cifrele indică numărul inscripţiei, după E. Vetter, *Handbuch der italischen Dialekte*, I, Heidelberg, 1953) : η = **e**, *e*, deci /ę/ : gen. sg. -ηις, dat. sg. -ηι = **eís**, **eí** (κλοFατηις 183, κοττειηις 188, α]πελλουνηις 197a, Fενζηι 182, απελλουνηι 196 etc.) ; ει = **í**, *i*, deci /ẹ/ : αFδειες 180 = **avdiis** (amintim că semnul diacritic la **í** şi **ú** nu e folosit cu o consecvenţă absolută), λειχειτ 184, cf. **líkítud**, μεδδειξ 196 = **meddiss**, ειvειμ 196 = **íním** ; ω = **ú**, *o*, deci /ǫ/ : πωτ 184 = **púd**, τωFτο 196 = *touto*, nom.-acuz. neutru -ωμ : βρατωμ 184 (nici un exemplu similar nu e atestat în scriere locală sau latină, dar acuzativul singular masculin, care trebuie să aibă aceeaşi formă, se termină în -**úm** : **húrtúm**). Valoarea lui ο şi ε e mai puţin clară. Desigur că ortografia acestor inscripţii nu este unitară şi s-ar putea găsi exemple care să contrazică interpretarea noastră (ουπσευς 196, **úpsannam**, dar şi **uupsens**, **upsens** ; despre acest caz, vezi şi mai jos, p. 356). Rămîne totuşi faptul semnificativ că într-un material atît de redus am putut găsi un număr destul de mare de exemple sigure (lista de mai sus nu e completă).

[3] Vezi, M. S. Ruipérez, *art. cit.* din *Acta Congr. Maduig.*, p. 132 ; cf. de asemenea SCL, XI, 1960, 4, p. 889. Singura deosebire e absenţa lui /ü/. Dar există indicii că osca poseda acest sunet, cel puţin în anumite poziţii ; poate fi dedus (cf. G. Bottiglioni, *op. cit.*, p. 34) din grafii ca **tiurrí** = lat. *turri*, **niumsieís**= νιυμσδιεις, **eítiuvam** = *eituam* etc. ; v. Planta şi Buck consideră totuşi că pronunţarea acestui grup era [yu]. Nu se pot face presupuneri asupra rolului fonologic al acestui sunet.

O scurtă recapitulare e necesară, deoarece spațiul mare acordat descrierii vocalismului osc ar fi putut lăsa impresia că am pierdut din vedere scopul inițial al acestui articol, care e în primul rînd metodologic. S-a putut observa că, pentru a ajunge la rezultate coerente și verosimile, ne-am folosit mai întîi de datele oferite de istoria alfabetului, sprijinindu-le sau corectîndu-le cu ajutorul istoriei sunetelor și al transcrierilor în caractere străine. Folosirea exclusivă a unuia din aceste indicii nu poate duce la concluzii valabile : sprijinindu-ne numai pe istoria scrierii, apare riscul nu numai de a atribui corespondente fonematice unor semne a căror folosire nu e decît efectul tradiției, dar există și pericolul de a fi expuși unor ,,prejudecăți'', ca, de exemplu, atribuirea valorii [u] semnului **u** (atribuire bazată aproape exclusiv pe valoarea latină a semnului corespunzător) ; pe de altă parte, criteriul etimologic nu dă decît informații foarte vagi și totdeauna conjecturale asupra valorii sunetelor : direcția și rezultatul evoluției fonetice nu pot fi stabilite cu ajutorul cunoașterii sunetului originar ; în domeniul atît de complex al factorilor care determină evoluția fonetică, nu se poate opera decît cu presupuneri mai mult sau mai puțin verosimile, nu cu certitudini. În sfîrșit, analiza transcrierilor în alfabete străine trebuie să țină seama de posibilitățile prin forța lucrurilor limitate ale acestora de a nota altă limbă. Dar simpla combinare a celor trei metode nu e suficientă pentru a stabili inventarul fonemelor ; considerînd faptele în sistem, în interdependența lor, descrierea cîștigă nu numai în claritate, ci și în exactitate, în precizie.

S-ar putea pune o întrebare, legitimă pentru o descriere fonologică : descrierea, în paginile de mai sus, a sistemului vocalic osc n-a recurs la una din metodele specifice ale fonologiei, stabilirea opozițiilor cu ajutorul comutațiilor. Această omisiune, însă, provine din natura materialului care ne stă la dispoziție : sîntem reduși să operăm cu cuvinte a căror lectură este adesea nesigură, al căror sens e conjectural și grafia flotantă. E necesar deci, în orice caz, să renunțăm la dovada ,,perechilor minimale'', care, de altfel, a provocat obiecții justificate în aplicarea ei la limbi bine cunoscute[1]. În cazul nostru, nu numai posibilitatea omonimiei se opune recurgerii la această metodă, dar și problema, destul de complexă, a grafiilor duble. Ne vom opri asupra ei [2].

În principiu, grafiile duble pot fi provocate de mai multe cauze :

(1) Reguli ortografice puțin fixate ; pentru limbile care ne interesează, situația este destul de frecventă, mai ales cînd e vorba de notarea unor foneme care n-au corespondent în alfabetul luat ca model.

(2) ,,Reforme'' ortografice ; cronologia inscripțiilor fiind cel mai adesea nesigură, istoria precisă a acestor reforme rămîne în majoritatea cazurilor necunoscută [3].

---

[1] Vezi, de exemplu, M. Leumann, *art. cit.*, p. 118 ; O. S. Akhmanova, SCL, XI, 1960, 3 (*Omagiu Al. Graur*), p. 312–313.

[2] Pentru aspectul general al acestei probleme, vezi A. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga–București, 1947, p. 9–16. N-am putut consulta S. M. Kuhn, R. Quirk, *Some Recent Interpretations of Old English Digraph Spellings*, *Language*, 29, 1953, p. 143–156.

[3] Pentru oscă, M. Lejeune, REL, 35, 1957, p. 98, fixează pentru sfîrșitul secolului al IV-lea sau pentru începutul celui de al III-lea reforma care a creat literele **í** și **ú**.

(3) Evoluție fonetică. În acest caz, una dintre grafii „reprezintă realitatea fonetică (constituie indiciul schimbării fonetice), în timp ce cealaltă este folosită prin tradiție" (A. Rosetti, *op. cit.*, p. 9).

(4) Coexistența, în limbă, a mai multor pronunțări ale aceluiași cuvînt.

(5) Necesitatea de a nota un sunet pentru care alfabetul nu oferă un corespondent apropriat [1].

Se observă deci că o extremă prudență este necesară în interpretarea acestor grafii și nu e posibil ca, pornind de la o alternanță între două grafeme, să se tragă, fără alte dovezi, concluzii asupra existenței a două foneme (sau, în conformitate cu punctul (5), a unui al treilea). Pe de altă parte, ezitările grafice nu sînt nici indiciul sigur al absenței de opoziție fonologică între două sunete foneticește apropiate. De aceea trebuie stabilit de la început dacă e vorba realmente de o opoziție și nu de o grafie dublă ; la acest scop se poate ajunge cu ajutorul cuvintelor a căror formă și sens sînt bine stabilite (apar de mai multe ori în texte), sau cu ajutorul morfologiei (frecvența desinențelor este mult mai mare decît aceea a cuvintelor izolate — ceea ce permite excluderea hazardului, a greșelilor de grafie etc. — și opozițiile folosite de morfologie au astfel o importanță mult superioară celor care se bazează exclusiv pe fapte lexicale [2]). Din nefericire, morfologia nu pune la dispoziția noastră întregul inventar fonologic al unei limbi și, pe de altă parte, tratamentul special al sfîrșitului de cuvînt nu permite să se tragă concluzii generale numai din examinarea desinențelor. Pentru a reveni la oscă, în afară de ilustrarea opozițiilor dintre foneme a căror autonomie este neîndoielnică (/ę/∼/a/∼/ǫ/[3] : nom. sg. masc. **pís**, nom. pl. fem. **pas**, nom. pl. masc. **pús** ; acuz. sg. fem. **ekak**, neutru **ekík**), nu dispunem decît de foarte puține dovezi directe : unicul exemplu pare a fi nom. sg. **patir**, dat. sg. **paterei** (poziția este însă diferită) ; dimpotrivă, există o serie de confuzii grafice pentru fonemele /ę/, /ẹ/ și /i/ și, respectiv, /ǫ/ și /ọ/ : **i** pentru **í**, **u** pentru **ú**, ușor de explicat prin omiterea semnului diacritic (a cărui invenție e mai recentă decît primele texte), dar și între **e** și **í** : **est** (84, 4, 85, 4 ; cf. formele de imperativ **estud**, *estud*) și **íst** (de 6 ori pe cippul din Abella), **esídum** și **ísídum**. Am văzut că din aceste grafii duble nu se pot trage concluzii privind inexistența autonomiei fonologice a fonemelor supuse confuziilor grafice. Autonomia lor poate fi stabilită printr-o dovadă pe care am numi-o indirectă și pentru care atît morfologia cît și lexicul ne pun la dispoziție un material suficient. Dacă vom găsi o desinență sau un cuvînt frecvent folosit ortografiate în același fel cu o consecvență absolută, putem deduce că fonemul care ne interesează era clar distinct în conștiința lingvistică a vorbitorilor de fonemele cu o realizare foneticește apropiată.

Dacă, de exemplu, în seria anterioară, există forme și cuvinte care conțin exclusiv grafia **e** (=/ę/) sau exclusiv grafia **i** (= /i/), regularitatea

---

[1] Într-un articol recent, SCL, XI, 1960, 3, p. 656 și urm., C. Poghirc examinează ezitările între *a* și *e* din transcrierile (în grecește și în latinește) a numelor trace și trage în mod convingător concluzia că traca poseda un fonem de tipul rom. *ă*, alb. *ë* etc.

[2] Vezi și discuția asupra randamentului funcțional al opozițiilor vocalice grecești, SCL, XI, 1960, 4, p. 890 și urm.

[3] În finală absolută, /a/ lipsește deoarece orice -[a] devine -[o].

însăşi a excluderii lui í defineşte autonomia fonemului intermediar /ẹ/ (notat de obicei í, dar şi, sporadic, i). Tot astfel, în seria posterioară, consecvenţa notării u (= /ọ/) defineşte prin contrast fonemul /ǫ/ (notat ú, şi, mai rar , u). Cu alte cuvinte, dacă ezitările grafice nu pot servi ca dovadă nici pentru nici contra existenţei unui fonem, consecvenţa în întrebuinţarea unui semn constituie o dovadă suficientă în favoarea autonomiei fonematice a unui sunet. Textele osce ne pun la dispoziţie exemple concludente. Astfel, pentru /ẹ/ : **-ed**, *-ed*, desinenţă de perfect al indicativului, pers. a 3-a sg. (**aíkdafed**, **prúfatted**, **deded**, **prúffed**, **kúmbened**), **-ens**, desinenţă de perf. ind., pers. a 3-a pl. (**prufattens**, **uupsens**, **teremnatens**, **fufens**), **-ter**, *-ter*, desinenţă medio-pasivă de persoana a 3-a, la indicativ (**sakarater**, **karanter**, *uincter*, *comparascuster*) şi un număr destul de mare de cuvinte sau de nume : **abellanú-** (de 6 ori), **anter**, preverb şi prepoziţie (de 7 ori), **kens-**, *cens-* (patru derivate ale aceleiaşi familii, de 11 ori), **kúmben-** (de 4 ori), **kerríi-** (de 11 ori) etc. ; pentru /i/ : **-id**, *-id*, desinenţă de abl. sg. a temelor în -[i]- şi, secundar, în diftong (**slaagid**, *castrid*), **-is**, nom. sg. al temelor în -[yo]-, cu acuzativul în **-im** (**pakis**, **dekis**, **sepis**, **vibis** ; **pakim**) şi cuvinte : **aídil** (de 5 ori), **fistlus** (de 4 ori), **leginu-** (de 6 ori) ; pentru /ọ/ : **-us**, desinenţă de pers. a 2-a sg. a viitorului II activ (**fifikus**, **aflakus**), *-ust*, desinenţă pentru pers. a 3-a sg. a aceleiaşi teme (*fefacust*, *dicust*, *cebnust*), **-tud**, *-tud*, desinenţă de imperativ (*deiuatud*, **líkítud**, *actud*, *factud*, *estud*), **-um**, *-um*, desinenţă de infinitiv (*censaum*, **fatíum**, **deíkum**, **edum**, *ezum* ; o singură excepţie : **tríbarakavúm** 1 B 10, datorată probabil acţiunii disimilatoare a lui [w], el însuşi secundar [1]), **-(t)ur**, *-(t)ur*, sufix de nume de agent (**embratur**, **keenzstur**, **kvaísstur**, **regatureí**) şi cuvinte sau nume : **kluvat-** (de 11 ori ; în caractere greceşti κλοϝατ-, de două ori ; cf. numele latin *Cloatius*), **fu-**, *fu-* ('a fi', de 18 ori), **futír** (de 5 ori) etc. Aceste exemple demonstrează autonomia fiecărui fonem vocalic, confirmînd astfel tabloul pe care l-am schiţat mai sus.

Bineînţeles că pentru limbile la care materialul este mai redus şi mai puţin variat posibilităţile de stabilire a sistemului vocalic sînt mai mici. Acolo unde literele alfabetului etrusc recent au fost preluate fără schimbări care să denote o încercare de adaptare, nu avem practic nici un mijloc de a stabili un sistem exact al fonemelor (dacă nu dispunem de surse secundare), deoarece nu sîntem în măsură să afirmăm dacă identitatea grafemelor între etruscă şi limba studiată se bazează pe o identitate de sistem sau pe o adaptare stîngace a alfabetului. Este cazul „reticei'' şi a celorlalte idiome din nordul Italiei (Castelciès, Lothen, Steinberg). Între aceste două extremităţi — osca, bogat documentată, şi limbile menţionate aici — se prezintă o întreagă gamă de situaţii intermediare ; metodele sînt aceleaşi, dar rezultatele variază, desigur, după amploarea informaţiilor de care dispunem ; cea mai mare prudenţă se impune totuşi în interpretarea unor date atît de fragmentare.

2. C o r e l a ţ i a d e c a n t i t a t e. Limbile indoeuropene vechi cunosc opoziţia fonologică între vocalele lungi şi vocalele scurte. Această

[1] De altfel, după Buck, Bottiglioni şi Pisani, lectura nu este sigură.

opoziție este destul de instabilă, și tendința generală e de a o elimina în favoarea opozițiilor între diversele grade de deschidere (care, din trăsături nepertinente, devin astfel trăsături pertinente). În afară de aceasta, în istoria limbilor survin numeroase lungiri și scurtări vocalice condiționate. De aceea nu există posibilitatea de a deduce din etimologie dacă o limbă păstrează distincția dintre lungi și scurte, și cu atît mai puțin dacă această distincție e fonologică. E necesar deci să facem apel tot la interpretarea scrierii; notarea cantității e însă mult mai dificilă decît notarea timbrelor vocalice: latina, pentru care corelația de cantitate avea un randament funcțional destul de ridicat, nu dispunea, pentru notarea ei, decît de mijloace mai mult decît stîngace („i longa", „apex" etc.) În orice caz, acolo unde scribii au simțit nevoia să noteze cantitatea, avem dreptul să presupunem că aceasta era clar perceptibilă vorbitorilor și avea, deci, un rol fonologic. Dintre limbile Italiei antice, osca și umbriana notau vocalele lungi [1], osca prin repetarea vocalei, umbriana prin scrierea unui **h** după vocală; în transcrierile cu caractere latine, osca nu folosește nici un semn distinctiv, în timp ce umbriana recurge la același *h*, la repetarea vocalei (adesea cu intercalarea unui *h* : [ā] = *aha*). În ambele limbi, notarea vocalelor lungi se face mai mult sporadic.

Vom examina, pe scurt, datele osce. S-a constatat că, cu o singură excepție (**trístaamentud** 11), reduplicarea semnelor vocalice nu se întîlnește decît în silaba inițială. De aici s-a tras concluzia că a avut loc o scurtare a vocalelor lungi în toate silabele neinițiale [2]. Dar nu există dovezi, în afara particularității amintite, în favoarea acestei presupuse scurtări [3]. Din punct de vedere etimologic, proveniența vocalelor lungi este diversă. Pe de o parte, osca păstrează vocalele lungi indoeuropene (**aasas** 'ārae', **maatreís** 'mātris' [4], , **fíísnam** 'fanum' < **dhēs-* [5], **liímitu**[**m**], 'līmitum', **duunated** 'dōnauit', **fuutreí** 'filiae' < **bhū-*). Pe de altă parte, se găsesc vocale lungi în locul unor scurte originare (**saahtúm** 'sānctum', **keenzstur** 'censor' < **kēns-*). În ceea ce privește timbrele, rezultă destul de clar că toate vocalele scurte au corespondente lungi. Pentru /a/ faptele sînt evidente (vezi mai sus cîteva din numeroasele exemple); pentru /ę/ situația e aceeași, deși numărul exemplelor este mai restrîns (**keenzstur**, **ee**, **eehiianasúm** etc.). Pentru timbrele notate prin **í** (/ẹ/) și **i** (/i/), există acord în atribuirea grupului **íí** fonemului [ẹ̄] și grupului **ií** (scris uneori **ii**) fonemului /ī/; într-adevăr, în cazurile unde există grafie dublă, **íí** corespunde lui **í** (**fíísnú** — de două ori —, **fíísnam**, **fíís**[**naí**?] și **físnam**; **tríibarakav**[**um**] și **tríbarakavúm**; **tríibum** și **tríbud**) iar **ií** lui **i** (**biítam** 'uitam' și **bivus** 'uiui', **fiísiaís** și **fisiais**, **miíniels** și **minieís**, **viíbis** și **vibis**; se găsește de ase-

[1] Se considera că și veneta nota lungimea vocalelor; această presupunere s-a dovedit neîntemeiată. Cf. SCL, XI, 1960, 1, p. 118 și urm.

[2] Cf. V. Pisani, *op. cit.*, p. 6–7 și, mai jos, p. 356.

[3] Pentru finala absolută, M. Lejeune, BSL, 45, 1949, 2, p. 104 și urm., a adus o dovadă ingenioasă în sprijinul scurtării: citarea, într-un vers al lui Lucilius (1318), a unui cuvînt osc (*sollŏ*, 'întreagă, toată'). Dar E. Vetter, *Hdb.*, 1, p. 374, îi contestă interpretarea.

[4] Nu există exemple pentru [ē].

[5] G. Bottiglioni, *op. cit.*, p. 383.

menea, foarte rar, notarea **ii** : **fiisiaís**, **niir**)[1]. Pentru a nota /ǫ/ și /ọ/ nu exista decît un singur grup de litere, **uu**, dar ambele valori sînt confirmate de grafiile duble : pe de o parte, **uu** corespunde lui **ú** (**duụnated** și **dúnúm**, **uupsens** și **úps-**)[2], pe de altă parte lui **u** (**fuutreí** și **futreí**). Urmează deci că fiecare fonem vocalic scurt poseda un corespondent lung. E necesară acum determinarea rolului fonologic al cantității. Din nefericire, datele sînt destul de neclare și nu permit decît puține concluzii sigure. În primul rînd, printre cele aproximativ 50 de cuvinte cu vocala lungă notată, nu se găsește nici un singur exemplu de opoziție lungă ~ scurtă cu schimbare de sens; scrierea este deci singura dovadă în favoarea caracterului fonologic al corelației de cantitate. În al doilea rînd, se pune problema interpretării absenței, cel puțin grafice, a vocalei lungi în orice silabă în afară de cea inițială[3]. Există două explicații ale acestui fapt : prima (Buck, Bottiglioni) consideră repartiția de domeniul exclusiv al grafiei și pornește de la etimologie pentru determinarea cantității vocalelor în silabele neinițiale; cea de a doua (R. Thurneysen, Fr. Altheim, urmați de V. Pisani) atribuie grafiei o realitate fonetică și trage concluzia că a existat o scurtare generală a vocalelor lungi interioare și finale, datorită acțiunii unui accent expirator inițial (care ar explica de asemenea, cum s-a propus mai de mult pentru latină, și alte fenomene fonetice) ; s-a ajuns pînă la a presupune o lungire generală a vocalelor în silaba inițială, ceea ce nu ne pare dovedit (cele cîteva lungiri sigure se explică fără mare dificultate). Dezbaterea e departe de a fi încheiată și datele sînt insuficiente pentru a face să încline balanța în mod decisiv către una sau cealaltă dintre soluțiile propuse.

Din punct de vedere fonologic, lucrurile pot fi considerate în mai multe feluri. Din toate ipotezele emise cu privire la cantitatea vocalelor,

---

[1] Se poate pune întrebarea de ce a fost ales grupul **ií** în loc de **ii**, care ar fi normal. Alegerea ar putea fi datorată unor cauze fonetice (o ușoară tendință către deschidere la sfîrșitul emisiunii vocalice, ca în germ. *vier*) sau unor cauze exclusiv grafice : **ií** corespundea diftongilor **eí** și **aí** și se deosebea de **ii** care nota doi [i] în hiat sau -[iy]-.

[2] Cf. totuși interpretarea lui Buck, *op. cit.*, p. 38 : **dúnúm** ar fi o eroare de grafie iar **úps-** tema prezentului, în timp ce **u(u)ps-** cea a perfectului ; transcrierea ουπσενς conferă un început de verosimil acestei teorii (împărtășită implicit și de V. Pisani, *op. cit.*, p. 5, cînd afirmă că nu există corespondentă lungă pentru **ú**), menite să ilustreze o presupusă transformare [ō]>[ū]. Dar nu se poate trage nici o concluzie din două exemple, din care unul e eliminat atribuindu-se greșeala lapicidului iar cel de al doilea este interpretat printr-o alternanță cantitativă de ordin morfologic a cărei realitate e departe de a fi dovedită (G. Bottiglioni, *op. cit.*, p. 135 aduce încă două exemple pentru această alternanță, și mai conjecturale). Celelalte cazuri în care se întîlnește **uu**, necitate mai sus din cauza lipsei de corespondent cu semnul vocalic nereduplicat (și ne interzicem să deducem timbrul din etimologie), sînt : **fluusiai** (de două ori) 'Florae' și **fluusasiaís** 'Floralibus'. În acest stadiu al cercetărilor (5 cuvinte în total) e greu să se ajungă la concluzii sigure ; credem însă că nu există nici un motiv valabil pentru eliminarea lui **dúnúm** și pentru a nu atribui, din cauza aceasta, o corespondentă lungă vocalei notate prin **ú**.

[3] Cu excepția, menționată mai sus, a cuvîntului **trístaamentud**, explicată (R. Thurneysen, „Glotta", I, p. 242 și urm., la V. Pisani, *op. cit.*, p. 7, n. 1) printr-o atracție pur grafică provocată de **paam** scris exact pe deasupra (ne-am putea pune întrebarea de ce atracția a acționat tocmai într-un cuvînt unde vocala lungă e de așteptat). Trebuie de altfel să ținem seama, pe lîngă cele cîteva cuvinte dubioase (**aíífineís** 161, **gipaarigtís** 31) și numele propriu **meliíssaii**... 'Melissaeus' 31, și de numeroasele nume de persoană în -[ĭyo]- (contrase), în care tema se termină prin grupul **ií** (**kastrikiíeis**, **kiípiís**, **vestrikiíúí**, **viínikiís**) a cărui interpretare nu e destul de clară (cf. Buck, p. 53 și 121 și urm., Bottiglioni, p. 107 și urm., Pisani, p. 12) ; toate acestea ar putea pune la îndoială exclusivitatea notării vocalelor lungi în silaba inițială.

trebuie reținute două fapte neîndoielnice: (1) vorbitorii erau conștienți de diferența dintre vocalele lungi și cele scurte (altfel nu s-ar fi inventat un sistem de notare a vocalelor lungi) și (2) vocalele lungi aveau o importanță [1] mai mare în silaba inițială. Trebuie deci admis că corelația de cantitate avea un rol fonologic în oscă (cu toată rezerva pe care ne-o impune absența cuvintelor diferențiate prin opoziția lungă ~ scurtă în materialul cunoscut pînă acum); lungimea vocalelor nu pare să fie o consecință (trăsătură nepertinentă) a gradului de deschidere, nici a unui eventual accent fix (gradul de deschidere era el însuși o trăsătură pertinentă, indiferent de cantitate; cît despre accentul inițial fix, dacă existența lui e reală, ceea nu e de loc dovedit, nu ar fi necesitat o notare specială, prin însuși faptul regularității lui absolute). Situația silabei inițiale permite două explicații fonologicește plauzibile: sau, dacă admitem teoria scurtării generale a silabelor interioare și finale, e vorba de o opoziție neutralizată în orice poziție cu excepția celei inițiale, sau, dacă nu o admitem, avem de a face cu un randament funcțional al opoziției mai puțin ridicat în silabele interioare și finale [2]. Dar, neavînd decît cunoștințe foarte vagi asupra pronunțării reale a unui cuvînt osc (inclusiv natura și locul accentului și tot ce acești factori atrag după sine), nu putem rămîne decît în domeniul presupunerilor, fără a ajunge la concluzii certe.

Pentru celelalte limbi unde cantitatea este notată (umbriana în speță), rolul fonologic al acesteia poate fi stabilit cu ajutorul unor metode similare, căci singurele rezultate valabile care se pot obține se bazează, cum s-a văzut, pe interpretarea grafiei. Limbile a căror scriere nu indică cantitatea rămîn, din acest punct de vedere, un domeniu interzis cercetării fonologice[3].

(continuarea într-una din fasciculele următoare) [4]

ФОНОЛОГИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ИСЧЕЗНУВШИХ ЯЗЫКОВ

(В применении к языкам античной Италии)

I

РЕЗЮМЕ

Автор пытается дать несколько методических указаний для фонологической интерпретации данных, которыми мы располагаем для

[1] Folosim intenționat acest termen vag pentru a arăta că natura acestei „importanțe" este practic necunoscută.

[2] Notarea în scris a opozițiilor cu randament funcțional scăzut nu este absolut necesară. Cf. alt exemplu al raportului dintre grafie și randament funcțional în SCL, XI, 1960, 4, p. 889 și urm.

[3] Ținem să ne exprimăm aici mulțumirile către colegul nostru A. Avram, care a avut amabilitatea de a citi manuscrisul acestui articol și de a ne prezenta prețioase și competente observații.

[4] Vom avea să ne ocupăm în special de problemele puse de sonante, diftongi, consoane; apoi vom aborda cîteva chestiuni privind distribuția, neutralizarea, randamentul funcțional și fonologia diacronică.

мало изученных языков. Так как главным источником для изучения этих языков являются эпиграфические памятники, то речь прежде всего идет об анализе письменности. Исторические условия, в которых развивались исчезнувшие языки, определили некоторые характерные черты текстов: различные системы письма в разных местностях и в разные эпохи (соответственно некоторым лингвистическим особенностям или исходя из отсутствия ярко выраженных традиций); обозначение одних и тех же языков с помощью нескольких алфавитов (традиционный алфавит иногда был менее способен отразить языковые фонемы данного языка, чем заимствованные алфавиты); в период близкий ко времени, когда один язык исчезает, часто используется письменная система той идиомы, которая заменяет исчезающую идиому для обозначения этой последней (замеченное различие между новой и старой системой письменности может возникнуть в результате влияния в данную эпоху языка-победителя на побежденный язык).

Чтобы определить фонематический состав, надо установить прежде всего фонетическое значение графем; для этого интерпретируются данные истории алфавита, данные транскрипции на иностранных алфавитах, а также этимологические данные. Однако для получения достоверных результатов совершенно необходимо не только сочетание этих трех методов, но и пересмотр фактов в их взаимообусловленности с учетом всей системы.

Эти принципы, примененные к изучению осского вокализма, позволили установить систему гласных этого языка и дали возможность внести коррективы в интерпретацию фонетических значений графем: треугольник осского вокализма включает в себя три фонемы переднего ряда — /ę/, /ẹ/ и /i/, обозначенные в местном алфавите через **e**, **í** и **i**, и только две заднего ряда [ǫ] и [ọ], обозначенные через **ú** и **u**; для тембров [e] и [o] существует точная симметрия степени открытости.

Существование двойного написания ставит довольно сложные проблемы. Вообще из этого написания нельзя сделать достоверные выводы ни за, ни против самостоятельности какой-либо фонемы. Но там, где в каком-нибудь часто встречающемся слове или в каком-нибудь окончании мы находим последовательное написание, есть полные основания утверждать фонематическую самостоятельность звука. Следовательно, если в конечных точках какого-либо ряда можно доказать самостоятельность фонем, то вполне достоверно, что между двумя конечными точками также имеется самостоятельная фонема (хотя в ее обозначении может существовать колебание); это определяется путем противопоставления двух конечных пунктов. Данные доказательства крайне необходимы, ибо имея в виду небольшой объем материала метод комутации нельзя применить.

Дальше следует разбор корреляции длительности. В принципе те языки, в которых обозначаются различия в долготе, имеют фонологическую оппозицию между долгими и краткими гласными (если бы этой оппозиции не было, она не воспринималась бы говорящими и, конечно, не отражалась бы на письме).

Что касается специального положения начального слога в осском языке, автор предлагает две фонологические интерпретации: или речь идет о нейтрализуемой оппозиции в слогах в средине слова и в конечных слогах, или функциональная значимость оппозиции долгий — краткий гласный гораздо слабее в этих позициях.

LA DESCRIPTION PHONOLOGIQUE DES LANGUES DISPARUES

(Applications aux langues de l'Italie ancienne)

I

RÉSUMÉ

L'auteur se propose d'esquisser quelques points de méthode en vue de l'interprétation phonologique des données dont nous disposons pour les langues faiblement attestées. La source principale pour la connaissance de ces langues étant les monuments épigraphiques, il s'agit en premier lieu d'une analyse de l'écriture. Les conditions historiques dans lesquelles se sont développées les langues disparues ont déterminé certains traits spéciaux concernant l'état des textes : variation des systèmes d'écriture d'une localité à l'autre et d'une époque à l'autre (correspondant à des différences linguistiques ou provenant seulement de l'absence de traditions bien établies) ; notation d'une même langue à l'aide de plusieurs alphabets (l'alphabet traditionnel pouvant être quelquefois moins apte à noter les phonèmes de la langue en question que les alphabets empruntés sans un effort spécial d'adaptation) ; à une époque proche de l'extinction, on emploie souvent l'écriture de l'idiome qui remplace celui en voie de disparition (les différences qu'on observe entre l'ancienne écriture et la nouvelle peuvent provenir de l'influence exercée, à l'époque en discussion, par la langue qui est sur le point de supplanter la première dans l'usage des sujets parlants).

Pour dresser l'inventaire des phonèmes, il est utile d'établir auparavant la valeur phonétique des signes graphiques ; à cette fin on se sert de l'interprétation des données fournie par l'histoire des alphabets, des transcriptions en caractères étrangers et, aussi, de l'étymologie. Mais, pour aboutir à des résultats valables, il est indispensable non seulement de combiner les trois méthodes, mais aussi d'envisager les faits dans le cadre du système.

Ces principes, appliqués à l'étude du vocalisme osque, ont permis à en établir le système et à apporter des rectifications concernant la valeur phonétique des signes : le triangle des voyelles osques comprend trois phonèmes dans la série antérieure : /ę/, /ẹ/ et /i/, notés, respectivement, en alphabet local, par **e**, **í** et **i**, et seulement deux dans la série postérieure : /ǫ/ et /ọ/, notés par **ú** et **u** ; il y a une parfaite symétrie des degrés d'aperture pour les timbres [e] et [o].

L'existence des graphies doubles pose des problèmes assez complexes : on ne peut pas, généralement, tirer de ces graphies des conclusions certaines ni pour ni contre l'existence autonome d'un phonème; mais, là où, dans un même mot fréquemment attesté ou dans une même désinence, nous sommes en présence d'une régularité absolue dans la graphie, sans aucune hésitation, on est en droit de poser pour certaine l'autonomie phonématique d'un son; par conséquent, si aux deux extrémités d'une série nous pouvons démontrer de la sorte l'autonomie des phonèmes, il est vraisemblable qu'entre ces deux extrémités, nous avons affaire à un phonème indépendant lui aussi (bien que noté d'une manière hésitante) ; celui-ci est défini par contraste avec les deux extrémités. Ces démonstrations sont nécessaires, parce que, vue l'exiguïté du matériel, la preuve de la commutation est inappliquable.

On passe ensuite à la discussion de la corrélation de quantité. En principe, dans les langues où la quantité est notée par écrit, elle joue un rôle phonologique (autrement elle ne serait pas perceptible aux sujets parlants). Pour la situation spéciale de la syllabe initiale osque, l'auteur propose deux interprétations phonologiques : ou bien il s'agit d'une opposition neutralisée en syllabe intérieure et finale, ou bien le rendement fonctionnel de l'opposition longue $\sim$ brève est plus faible dans ces positions.

DESPRE ÎNLOCUIREA INFINITIVULUI PRIN FORME PERSONALE ÎN GRAIURILE ROMÎNEȘTI ȘI SUD-ITALIENE

DE

DUMITRU COPCEAG

Într-un articol publicat acum doi ani, G. Rohlfs studiază procesul de dispariție a infinitivului, din punctul de vedere al răspîndirii lui pe teren, atît în Balcani, cît și în Italia meridională. Iată concluziile la care ajunge romanistul münchenez :

„. . . limbile în care dispariția infinitivului a atins gradul maxim sînt neogreaca (din Balcani), bulgara (ca și sîrbo-croata din Macedonia), macedoromîna și albaneza meridională. În romînă și sîrbo-croată vitalitatea infinitivului e cu atît mai mare cu cît sînt mai depărtate de bulgară și de greacă diversele arii. Se poate spune deci că afară de teritoriile unde dispariția infinitivului e completă avem a face cu o antezonă în care infinitivul după unele verbe a păstrat o anumită vitalitate. Aparțin acestei antezone și dialectele greceşti din Italia meridională precum și teritoriile unor dialecte sud-italiene, unde, în evul mediu, populațiile erau încă bilingve sau de limbă greacă.

Aici se vede mai clar decît în Balcani că punctul de plecare al subordonării a trebuit să fie g r e a c a. Într-adevăr, greaca e limba în care apar primele exemple de înlocuire a infinitivului, de pildă, deja în evangheliile apocrife (Acta Pilati, 2,5) : θέλουσι οἱ 'Ιουδαῖοι ἵνα φονεύσουσιν αὐτόν. Mai clară e aici, în orice caz, coincidența cu greaca în ce priveşte anumite verbe. Verbul « a putea », care în toate limbile antezonei balcanice oscilează între infinitiv și subordonare, cere aici, pînă în ziua de astăzi, numai infinitivul, fără excepție. Aici, în e x t r e m u l s u d a l I t a l i e i, ne aflăm în prezența unei f a z e i s t o r i c e d e s t u l d e c o n s e r v a t o a r e, fază în care verbul « a p u t e a » apare ca un ultim bastion care în lupta dintre infinitiv și subordonare rezistă și acum cu deplin succes forțelor inovatoare" [1].

[1] Rohlfs, *Perd. dell'inf.*, p. 742—744.

Așadar, în întreaga „antezonă” pomenită mai sus, verbul „a putea” se dovedește a fi cel mai rezistent din punctul de vedere al construcției cu infinitivul. Dimpotrivă, cel mai puțin rezistent pare a fi — după cum rezultă din același articol al lui Rohlfs [1] — verbul „a vrea”. Deosebirea existentă sub acest raport între verbele „a vrea” și „a putea” a mai fost semnalată, direct sau indirect, și de către alți autori [2]. Romanistului münchenez îi revine însă meritul neîndoios de a fi cercetat răspîndirea exactă pe teren a fenomenului în discuție și de a fi demonstrat paralelismul dintre situația celor două verbe în sudul Italiei și în nordul Peninsulei Balcanice.

Întemeindu-mă pe constatările lui Rohlfs și ale predecesorilor săi mă consider îndreptățit să afirm că verbele „a vrea” și „a putea” — asemănătoare din punct de vedere gramatical (ca semiauxiliare de mod) și folosite adesea împreună (adică în cadrul acelorași contexte; cf. „poate, dar nu vrea”, „ca să poți trebuie să vrei” etc.) — reprezintă cei doi poli între care s-a desfășurat procesul de dispariție a infinitivului. Dar de ce tocmai primul reprezintă faza lui cea mai avansată, iar ultimul, faza cea mai conservatoare, și nu invers? La această întrebare voi căuta să răspund în expunerea care urmează.

Trebuie să arăt de la început că teza potrivit căreia fenomenul înlocuirii infinitivului prin forme personale în romînă și în graiurile italienești meridionale ar fi produsul unei influențe străine, mi se pare, astăzi, în întregime demonstrată. Argumentele lui Sandfeld și, mai ales, acelea ale lui Rohlfs sînt, cred, de natură a infirma presupunerea că acest fenomen s-ar fi produs independent în diferitele regiuni ale Peninsulei Balcanice și în sudul Italiei. Punctul lui de plecare trebuie căutat într-o limbă care a putut influența limbile slave din Balcani, albaneza, latina orientală, și, în sfîrșit, latina din regiunile meridionale ale Peninsulei Italice [3]. Această limbă pare să fi fost greaca — teză pe care o susțin, într-un mod foarte convingător, cei doi cercetători amintiți mai sus [4].

Dacă atît în romînă cît și în graiurile sud-italiene înlocuirea infinitivului prin forme personale este produsul unei influențe exterioare, înseamnă că în ambele cazuri verbul „a vrea” a oferit acestei influențe un teren mai prielnic decît verbul „a putea”. Firește, e greu să admitem că ar fi vorba de o simplă coincidență. Faptul trebuie să aibă, fără îndoială, o explicație comună.

Întemeindu-se pe considerentul că în greacă punctul de plecare al fenomenului în discuție l-ar fi constituit propozițiile finale, introduse prin ἵνα, Sandfeld e de părere că și în celelalte limbi balcanice acest fenomen

---

[1] Rohlfs, *Perd. dell'inf.* Vezi chestionarele : B., C., p. 737 ; G., p. 738 ; I., p. 739 ; L., M., p. 740 ; N., O., p. 741. Vezi de asemenea p. 744, nota 1.

[2] Cf. Meyer-Lübke, *Gramm.* III, 647 ; Sandfeld, *Ling. balk.*, p. 174, 179 ; Bacinschi, *Inf.*, p. 50.

[3] Și din nord-estul Siciliei.

[4] Vezi Sandfeld, *op. cit.*, p. 178—180 ; Rohlfs, *Gramm.* III, p. 78, 80 ; Idem, *Apul. Ku.*, p. 222—223 ; Idem, *Griechentum*, p. 111 ; Idem, *Scavi*, p. 50—53, 78—81, 96—97 etc. Vezi, de asemenea, și alte lucrări ale aceluiași autor.

s-ar fi manifestat, la început, în cazul verbelor care exprimă într-un fel sau altul ideea de scop. Din această categorie ar fi făcut parte şi verbul a vrea [1]. Ideea de finalitate inclusă în conţinutul semantic al verbului ,,a vrea'' o invoacă şi I. Bacinschi [2], nu însă pentru a pune fenomenul din romînă în legătură cu cel din greacă — cum face Sandfeld — ci pentru a demonstra (prin exemple nu prea convingătoare) că acest fenomen s-ar fi putut produce pe teren romînesc, independent de orice influenţă străină [3].

Fireşte, nu este exclus ca cei doi cercetători să aibă într-o anumită măsură dreptate cînd vorbesc despre caracterul final al verbului ,,a vrea'' : ideea de voinţă [4] sau dorinţă şi ideea de scop sînt oarecum apropiate una de alta, ceea ce ar justifica asocierea verbului ,,a vrea'' cu o conjuncţie tipic finală (ἵνα). În schimb, mult mai greu de înţeles ar fi asocierea lui cu o conjuncţie condiţională [5], ca *si* latinesc, *të* albanez şi *da* slav [6].

În genere, cred că încercările de a reconstitui procesul înlocuirii infinitivului după criteriul înţelesului iniţial pe care l-au avut diferitele conjuncţii folosite astăzi ca instrumente gramaticale în construcţia discutată de noi, nu au prea multe şanse de reuşită. Mai mult decît atît : în felul acesta se poate ajunge la concluzii evident greşite, cum ar fi, de pildă, aceea a lui Bacinschi, care susţine că între fenomenul romînesc şi cel sud-italian n-ar exista nici o legătură [7].

Deşi e limpede că în limbile balcanice şi graiurile sud-italiene avem a face cu acelaşi fenomen, mijloacele lui de expresie sînt simţitor deosebite : astfel, în neogreacă e conjuncţia νά (provenită din conjuncţia finală ἵνα, în bulgară şi sîrbo-croată, conjuncţia *da*, în albaneză, conjuncţia *të*, în romînă, conjuncţiile *să* [8] (< lat. *sī*) şi *şi* [9] (> lat. *sic*?), iar în graiurile italieneşti meridionale, conjuncţiile *e* (< lat. *et*), *a* (< lat. *ac*), *cu* (<lat. *quod*[10]), *mu* (<lat. *mōdo*[11]) şi, în sfîrşit, simpla juxtapunere sau parataxă (*vogghiu dicu* ,,vreau să zic'') [12].

În ce priveşte situaţia din graiurile romîneşti şi sud-italiene, faptul nu trebuie să ne surprindă : să nu uităm că în limbile romanice sistemul conjuncţiilor subordonatoare din latina clasică a suferit o restructurare radicală[13]. De pildă,

---

[1] Sandfeld, *op. cit.*, p. 178—179.
[2] Bacinschi, *op. cit.*, p. 49.
[3] *Ibidem*, p. 57—58.
[4] În accepţiunea comună a cuvîntului, nu în cea strict psihologică (cf. *Dicţ. l. rom.*,IV, articolul *voinţă* şi Roşca..., *Psiholog.*, p. 266).
[5] Cf. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 649.
[6] Cf. Capidan, *Sur „să"*, p. 100—102, care semnalează asemănarea existentă, în această privinţă, între romînă, albaneză şi bulgară.
[7] Vezi Bacinschi, *op. cit.*, p. 60.
[8] În ce priveşte asemănarea dintre rom. *să*, slav. *da* şi albanez *të*, în sensul că toate trei ar fi fost, la origine, conjuncţii condiţionale, v. Capidan, *op. cit.*, p. 100—102.
[9] În graiurile bihorene. (Cf. construcţiile sud-italiene cu *e* < lat. *et* şi *a* < lat. *ac*).
[10] Vezi Rohlfs, *Gramm.* III, p. 77.
[11] *Ibidem*, p. 79.
[12] Enumerarea faptelor sud-italiene e făcută după Rohlfs, *Apul. Ku.*, p. 220.
[13] Cf. Meyer- Lübke, *op. cit.*, p. 631 şi urm.

o conjuncție cu atîtea funcțiuni ca *ut*, n-a lăsat în limbile romanice nici o urmă (sau aproape nici o urmă [1]). În locul ei diferitele limbi, ba uneori chiar graiuri romanice,și-au format instrumente gramaticale noi, fie din alte conjuncții latinești, fie chiar din prepoziții, adverbe sau substantive (cf. ital. *per* cu inf., *per chè*, *affinchè*, *chè*, *come* etc. sp. *para* cu inf., *para que*, *como* etc., fr. *pour* cu inf., *pour que*, *afin que*, *comme* etc.). Lucrurile stînd astfel, este inutil [2] să ne mai întrebăm ce legătură a putut exista între lat. *modo* „adineaori", *si* „dacă" și *et* „și", ale căror reflexe romanice apar astăzi ca instrumente gramaticale, menite să exprime același raport (cf. calabr. *vogghiu mu dicu*, *vogghiu e dicu* [3] și rom. *vreu să zic*). O legătură oarecare va fi existat, desigur, însă astăzi ea este la fel de greu de reconstituit ca și aceea dintre etimonul romînescului *de* (ca conjuncție condițională) și al francezului *si*, sau dintre etimonul italienescului *sebbene* și al spaniolului *aunque*.

★

Bacinschi e de părere că principala cauză a fenomenului pe care îl discutăm ar fi fost „nevoia de a evita ceea ce e vag și impersonal în infinitiv" [4]. O asemenea nevoie există realmente. Prin ea se explică tendința de a încadra infinitivul în construcții personale, sau chiar de a „personaliza" propriile lui forme, tendință manifestată în cele mai diverse limbi, ca portugheza [5], spaniola [6], italiana (dialectul napolitan) [7], maghiara [8], rusa [9] și, probabil, multe altele. În aceeași ordine de idei ar putea fi amintită și tendința gerunziului de a se încadra în construcții personale [10].

În cazul graiurilor romînești și sud-italiene, unde — după cum am arătat mai înainte — înlocuirea infinitivului prin construcții personale a fost, fără îndoială, produsul unei influențe exterioare, nevoia amintită de Bacinschi n-a constituit cauza propriu-zisă a fenomenului în discuție, ci doar un factor care l-a favorizat, un teren prielnic pentru manifestarea lui. Într-adevăr, formele personale prezintă, față de cele impersonale, avantaje de netăgăduit. Uneori, în procesul comunicării, folosirea lor constituie o necesitate evidentă. Important pentru teza noastră e faptul că o asemenea necesitate există în cazul verbului „a vrea" și, dimpotrivă, nu există în acela al verbului „a putea".

---

[1] Vezi Rohlfs, *Lat. ut*, p. 210—211.

[2] În lipsa unor documente care ne-ar îngădui să urmărim schimbările de sens corespunzătoare.

[3] Apud Rohlfs, *Apul Ku.*, p. 220.

[4] Bacinschi, *op. cit.*, p. 58.

[5] Bacinschi asemuiește infinitivul personal portughez cu conjunctivul romînesc, în sensul că ambele ar constitui mijloace de realizare a unei comunicări mai explicite. (*Op. cit.*, p. 63 și urm.).

[6] Cf. construcțiile de tipul „...*el decirlo tú y entendelo yo*..." (Cervantes, în *Gram. l. esp.*, p. 404).

[7] Vezi Rohlfs, *Gramm.* II, p. 531—532.

[8] Vezi Szinnyei, *Ung. Sprachl.*, p. 86, 95.

[9] Am în vedere construcțiile de tipul *čto mne delat'*.

[10] Cf. construcțiile romînești de tipul „...*venind noi de la Piatra*..." (Sadoveanu, apud Caragiu, *Gerunz.*, p. 1) sau cele spaniole ca : „...*siendo yo muy niña*..." (Pérez Galdós).

Deosebirea dintre cele două verbe se explică prin însăși natura lor semantică. Ceea ce vreau — cu alte cuvinte, obiectul voinței sau al dorinței mele — este o acțiune care poate fi săvîrșită fie de mine însumi, fie de o altă persoană (cf. *vreau să plec* și *vreau să pleci*). Dimpotrivă, ceea ce pot, adică acțiunea pe care sînt capabil s-o săvîrșesc, mă are totdeauna drept autor pe mine însumi. De aceea, în cazul verbelor însoțite de „a putea" specificarea subiectului este inutilă din punctul de vedere al nevoilor comunicării.

Ca o urmare a acestui fapt, încă din latina clasică verbul *a vrea* [1] se construia atît cu infinitivul cît și cu conjunctivul [2], în timp ce verbul *a putea* se construia numai cu infinitivul [3]. Așadar, încă din latina clasică era posibilă asocierea dintre „a vrea" și modul conjunctiv, ceea ce înseamnează că în mintea vorbitorilor de limbă latină exista deja schema volo+verb la o formă personală. Iată ce înțelegem prin teren prielnic oferit de verbul *volo* (spre deosebire de *possum*) influenței exterioare care a dus la dispariția infinitivului. Putem afirma, pe drept cuvînt, că în cazul lui „a vrea" fenomenul romînesc și cel sud-italian n-au reprezentat o inovație radicală, ci doar o generalizare a unuia dintre cele două procedee latinești, amintite mai sus [4]. Cît despre înlocuirea infinitivului după „a putea", singurul factor care a favorizat acest proces trebuie să fi fost analogia cu „a vrea". (Amintesc din nou că verbele „a vrea" și „a putea" apar frecvent în aceleași contexte). De aceea, în cazul lui „a putea" procesul e mult mai puțin avansat, ba, pe alocuri, nici măcar început [5].

Pentru a ne convinge și mai mult de faptul că înlocuirea infinitivului prin forme personale — fenomen de origine străină — a găsit în cazul verbului „a vrea" un teren mai prielnic decît în acela al verbului „a putea", să examinăm situația acestor verbe într-o limbă romanică apuseană — de pildă, în spaniolă [6] — închipuindu-ne că aceeași va fi situația lor și în latina populară, înainte de producerea în ea a fenomenului discutat de noi. Recurgem la acest procedeu din convingerea că stările lingvistice actuale, pe care le putem urmări „pe viu", ne ajută să le reconstituim pe cele vechi — punct de vedere susținut de către mulți specialiști în știința limbii [7].

---

[1] De exemplu: *volo agere* și *volo (ut) agas.*

[2] Abstracție făcînd de construcția „acuzativ cu infinitiv" (accusativus cum infinitivo).

[3] De exemplu: *possum agere.*

[4] Cf. Meyer-Lübke, *Rum. und Rom.*, p. 20, unde se arată că în limbile romanice apusene sînt posibile construcțiile cu conjunctivul, care au înlocuit (parțial) vechiul acuzativ cu infinitiv. Romîna ar prezenta, față de aceste limbi, numai o deosebire de grad: „Ceea ce caracterizează romîna este faptul că în ea se zice nu numai *voiu ca să cînte* [sic] ca în frc. *je veux qu'il chante*, ci și *voiu ca să cînt* [sic], spre deosebire de frc. *je veux chanter*, ceea ce însemnează că ea [romîna] a dus procesul de dezvoltare pînă la ultima lui limită". Meyer-Lübke nu semnalează, însă deosebirea existentă, sub acest raport, între verbele „a vrea" și „a putea" și nu invocă influența grecească.

[5] Vezi, de exemplu, Rohlfs, *Perd. dell'inf.*, chestionarul M., p. 740—741.

[6] Am ales tocmai spaniola întrucît această limbă este într-o situație oarecum asemănătoare cu romîna (și cu latina), din punctul de vedere al posibilităților de a folosi diferitele forme verbale fără pronumele corespunzătoare (cf. *vreau să cînți* și *quiero que cantes*).

[7] Vezi, de pildă, Iordan, *Introd.*, p. 12, 67, 348 etc.

Totalizînd diferitele forme pe care verbul „a vrea”, împreună cu un alt verb — însoțitor și determinant al lui — le pot îmbrăca în spaniola actuală, obținem, pentru prezent, următoarea paradigmă :

1. *quiero*	1. **trabajar**	1. *queremos*	1. —
	2. que trabajes		2. que trabajes
	3. que trabaje		3. que trabaje
	4. que trabajemos		4. **trabajar**
	5. que trabajéis		5. que trabajéis
	6. que trabajen		6. que trabajen
2. *quieres*	1. que (yo) trabaje	2. *queréis*	1. que (yo) trabaje
	2. **trabajar**		2. —
	3. que trabaje		3. que trabaje
	4. que trabajemos [1]		4. que trabajemos
	5. que trabajéis		5. **trabajar**
	6. que trabajen		6. que trabajen
3. (él) *quiere*	1. que (yo) trabaje	3. (ellos) *quieren*	1. que (yo) trabaje
	2. que trabajes		2. que trabajes
	3. **trabajar**		3. que trabaje
	3. que (ella, usted etc.[2]) trabaje		4. que trabajemos
	4. que trabajemos		5. que trabajéis
	5. que trabajéis		6. **trabajar**
	6. que trabajen		6. que (ellas, ustedes etc.) trabajen

Teoretic vorbind, posibilitățile de folosire a conjunctivului sînt mult mai numeroase decît posibilitățile de folosire a infinitivului (30 față de 6). Situația este oarecum asemănătoare cu aceea a paradigmei substantivelor latinești imparisilabice, în care raportul dintre nominativ și cazurile cu mai multe silabe era de 1 la 4.

Firește, simpla constatare statistică a faptelor, nu trebuie să ne ducă la o concluzie pripită, adică la părerea că dispariția infinitivului ar fi inevitabilă în spaniolă. Pentru a ne pronunța într-un fel sau în altul asupra posibilităților de evoluție viitoare a fenomenului în discuție, trebuie să ținem seamă de toate aspectele sale, de toate condițiile sale de manifestare, de ceea ce constituie, sau ar putea constitui la un moment dat, n o u l și v e c h i u l în evoluția lui. (Cf. Academia de Științe a U.R.S.S. Institutul de Filozofie, *Bazele filozofiei marxiste*, în traducere romînească, București, 1959, p. 279—280.) Întrucît toate formele incluse în paradigma spaniolă alcătuiesc laolaltă un s i s t e m, tendința de uniformizare a acestui sistem ar fi destul de ușor explicabilă. O asemenea uniformizare ar trebui să constea fie în eliminarea conjunctivului, fie în aceea a infinitivului. Or, o eliminare a conjunctivului ar fi cu neputință de conceput, întrucît ea ar produce

[1] Construcția mi se pare posibilă, în fraze ca : *quieres que nosotros durmamos y vosotros trabajéis*?

[2] Prin etc. înțelegem un substantiv oarecare.

grave prejudicii [1], procesului de comunicare. Iată de ce evoluţia în acest sens este foarte greu admisibilă. În schimb, eliminarea infinitivului şi înlocuirea lui prin conjunctiv, chiar în cazurile cînd subiectul verbului determinant e acelaşi cu al verbului determinat ar fi un fenomen oarecum firesc. De altfel, în spaniola actuală [2] există împrejurări cînd acest fenomen este posibil, ba chiar necesar. Să luăm de pildă, următoarea frază: „*Quisiera, querido Pedro, que tú estés tranquilo, que tu mujer esté contenta y que yo, vuestro mejor amigo, esté siempre con vosotros*" [3]. Suprimînd fragmentele intermediare dintre verbul „a vrea" şi cel de al treilea verb subordonat, obţinem : *Quisiera... que yo ... esté...* („aş vrea ca eu să fiu"), ceea ce reprezintă, în speţă, o situaţie asemănătoare cu cea din romînă sau din graiurile italieneşti meridionale.

Nici din acest fapt nu trebuie să tragem concluzii prea grăbite. Construcţia spaniolă de mai sus (posibilă, eventual, şi în alte limbi europene) nu constituie o dovadă a tendinţei de dispariţie pe care ar manifesta-o infinitivul. În spaniolă asemenea construcţii reprezintă ceva cu totul incidental, pe cînd în romînă ele constituie regula [4]. Totuşi, aşa incidentale cum sînt, ele pot constitui pentru noi ceea ce lingvistul sovietic R. A. Budagov numeşte „veriga intermediară" a procesului, ne pot ajuta să reconstituim, într-o anumită măsură, transformarea care ne interesează, să-i înţelegem mai bine mecanismul, să ne dăm seama, cu alte cuvinte, de împrejurările concrete în care conjunctivul va fi putut înlocui, la început, infinitivul în latina populară din Balcani şi din sudul Italiei. Să nu uităm că şi acolo, înainte de a ajunge să constituie regula, fenomenul va fi avut un caracter incidental.

Cu totul altfel se prezintă paradigma lui „a putea", verb care în spaniolă (ca şi în alte limbi romanice) nu poate fi urmat decît de un infinitiv :

1. puedo trabajar	1. podemos trabajar
2. puedes trabajar	2. podéis trabajar
3. puede trabajar	3. pueden trabajar

Prin urmare, admiţînd, ca ipoteză, că spaniola ar intra în contact cu o limbă de tipul celor balcanice, terenul pentru generalizarea conjunctivului şi eliminarea infinitivului ar fi, în cazul verbului *querer*, cît se poate de prielnic. Acelaşi lucru se poate spune şi despre alte verbe sau locuţiuni verbale [5], care prin natura lor semantică, impun nevoia de specificare a persoanei verbului determinant. Fireşte, un asemenea teren n-ar exista în cazul verbelor de tip *poder*, *saber* [6], *empezar*, *aprender* etc., al căror subiect

[1] În sensul că vorbitorilor le-ar lipsi mijlocul de a exprima voinţa sau dorinţa ca o acţiune oarecare să fie săvîrşită de o altă persoană.

[2] Poate şi în alte limbi.

[3] Fraza a fost alcătuită de mine şi citită apoi în faţa a cinci vorbitori de limbă spaniolă (A. E. — argentinian ; R. S. — argentinian ; M. P. — bolivian ; M. S. — argentinian ; L. C. — peruvian ; ultimii doi — Manuel Serrano şi Luis Jaime Cisneros — sînt lingvişti). Toţi au declarat că nu simt nimic anormal în ea. (În traducere romînească : „Aş vrea, iubite Pedro, ca tu să fii liniştit, ca soţia ta să fie mulţumită şi ca eu, cel mai bun prieten al vostru, să fiu totdeauna cu voi).

[4] Cf. Meyer-Lübke, *Gramm.* II p. 648.

[5] *Esperar, desear, es preciso* etc.

[6] Cu sensul de „a şti", „a se pricepe (la ceva)". Cf. construcţiile de tipul *ştiu cînta*, normale în graiurile din Ardeal.

6—c. 2612

nu poate fi decît acelaşi cu al verbului subordonat. Ele ar continua să se construiască tot cu infinitivul, pînă cînd o eventuală influenţă analogică din partea verbelor de tip *querer* ar extinde uzul conjunctivului şi asupra lor.

Aşa se vor fi petrecut lucrurile în latina populară. Construcţiile de tipul *volo* (*ut*) *agas*, *agat* etc., vor fi favorizat apariţia unui tip **volo* (*ut*) *agam*, care se păstrează şi astăzi, fireşte, cu modificările formale corespunzătoare, atît în romînă cît şi în graiurile sud-italiene.

Faptul că în graiurile sud-italiene infinitivul n-a fost înlocuit prin conjunctiv, ca în romînă, ci prin indicativ, se explică foarte uşor prin dispariţia conjunctivului din aceste graiuri [1], survenită, probabil, tot în urma unei influenţe greceşti [2]. Forma indicativului, care a înlocuit aici vechiul conjunctiv (sau, mai exact, a preluat şi funcţiile lui), apare atît în cazul în care subiectul celor două verbe este acelaşi, cît şi în cazul în care subiectele lor se deosebesc (cf. *vogghiu mu dicu* şi *vuliti mu vaju*) [3].

Că între cazul în care subiectul celor două verbe (adică al verbului determinat şi al verbului determinant) era acelaşi şi cazul în care subiectele lor se deosebeau a existat şi există o strînsă interdependenţă, ne dovedesc următoarele fapte:

1. În ambele cazuri legătura dintre verbul determinat şi verbul determinant se face cu ajutorul a c e l o r a ş i conjuncţii, ceea ce înseamnă că în conştiinţa subiectelor vorbitoare cele două raporturi sînt identificate, simţite ca unul singur [4], (cf. rom. *vreau să lucrez*, *vreau să pleci*; calabr. *vuliti mu vaju* [5] ,,vreţi să mă duc'', *vogghiu mu dicu* [6] ,,vreau să zic''; apul. *oju cu bbene* [7] ,,vreau să vină'', *vuliti cu vviniti* [8] ,,vreţi să veniţi'' etc.).

2. În latina clasică procedeul obişnuit pentru exprimarea legăturii dintre verbul ,,a vrea'' şi verbul subordonat lui (cînd acesta din urmă avea un alt subiect), era simpla juxtapunere sau parataxă (*volo agas*) [9]. Construcţiile italieneşti de tipul *volete ci vada io*, *volete ci venga io* [10], ar

---

[1] Vezi Rohlfs, *Gramm.* II, p. 347–348, 396–497.

[2] Vezi Rohlfs, *Scavi*, p. 97.

[3] Faptul că sporadic se înregistrează şi cîte o formă de conjunctiv este interpretat de Rohlfs drept rezultat al unei influenţe din partea limbii literare (Rohlfs, *Apul. Ku.*, p. 221, nota 4). Această afirmaţie reprezintă, indirect, o recunoaştere a faptului că construcţia în care subiectul verbului subordonat e diferit de al verbului regent o poate influenţa pe aceea în care subiectul celor două verbe este identic. Într-adevăr, la ce construcţie din limba italiană literară se referă Rohlfs? Fără îndoială, la construcţiile de tipul *voglio che tu parta* sau *vogliamo che lavoriate*.

[4] Această constatare reprezintă, credem, un argument serios împotriva părerii lui Meyer-Lübke (*Gramm.* II, p. 648), care susţine că în primul caz am avea a face cu un semiauxiliar de mod, pe cînd în cazul al doilea cu un verb tranzitiv, purtător al unui conţinut semantic propriu. Foarte întemeiat ni se pare, în această privinţă, punctul de vedere al Valeriei Guţu, care nu face distincţie între cele două posibilităţi amintite mai sus, considerînd că în ambele cazuri verbul *a vrea* e un semiauxiliar de mod. (Vezi Guţu, *Semiauxil.*, p. 77.)

[5] Vezi Rohlfs, *Gramm.* III, p. 79.

[6] Vezi Idem, *Apul. Ku.*, p. 220.

[7] Vezi Idem, *Gramm.* III, p. 78.

[8] Vezi Idem, *Perd. dell'inf.*, p. 740.

[9] Mult mai rar conjuncţia *ut* (vezi Ernout-Thomas, *Synt. lat.*, p. 291, 300).

[10] Ap. Rohfls, *Gramm.* III, p. 88.

putea fi interpretate drept o continuare a acestui procedeu [1]. Or, în dialectele sud-italiene, printre cele cinci tipuri de subordonare enumerate de Rohlfs [2] (*vogghiu dicu*, *vogghiu e dicu*, *vogghiu a dicu*, *vogghiu cu dicu*, *vogghiu mu dicu*), apare și parataxa, folosită m a i f r e c v e n t, după cum precizează autorul, în cazul cînd subiectele celor două verbe se deosebesc [3], dar totuși posibilă și în cazul cînd subiectul lor este același. Dacă lucrurile stau așa, construcția sud-italiană *vogghiu dicu* ar putea reprezenta, eventual, continuarea unei construcții latine de tip **volo dicam*, formate după modelul construcțiilor normale *volo dicas*, *volo dicat* etc. [4].

În sprijinul punctului nostru de vedere, potrivit căruia situația deosebită a verbelor ,,a vrea'' și ,,a putea'' se datorește posibilității celui dintîi de a avea un alt subiect decît acela al verbului care îl determină, mai invocăm următoarele argumente :

1) Pornind de la o afirmație a lui Rohlfs, care arată că în romînă [5] ,,vitalitatea infinitivului e cu atît mai mare cu cît mai departe de bulgară și de greacă sînt situate diversele arii'' [6], constatăm că în ariile cele mai periferice ale acestei limbi o serie de verbe a l c ă r o r s u b i e c t n u s e p o a t e d e o s e b i d e a c e l a a l v e r b u l u i d e t e r m i n a n t se construiesc și astăzi, în mod obișnuit cu infinitivul (cf. unele construcții ca *o început a lucra*, *o prins a răcni*, *o învățat a scrie* etc. frecvente în graiurile moldovenești).

2) În romîna literară contemporană procesul despre care vorbește Rohlfs s-a desfășurat (și se mai desfășoară) în două sensuri. Pe de o parte, verbul *a vrea*, folosit în trecut atît cu conjunctivul cît și cu infinitivul, nu se mai folosește astăzi d e c î t c u c o n j u n c t i v u l. Așadar, evoluția lui este definitiv încheiată. Pe de altă parte, tot în romîna actuală se observă, la unii autori (și chiar vorbitori) o predilecție din ce în ce mai pronunțată pentru construcția cu infinitivul (în cazul altor verbe decît

---

[1] Deși Rohlfs crede că ele ar fi ,,. . .das Produkt spontaner affektischer Rede'' (*Ibidem*). Din nefericire nu ne-a fost accesibilă lucrarea lui H. Nilsson-Ehle, *Les proposition complétives juxtaposées en italien moderne*, Lund, 1957, citată de Rohlfs (*Ibidem*).

[2] Rohlfs, *Apul. Ku.*, p. 220.

[3] Bănuiesc că aceasta vrea să înțeleagă autorul german prin următoarea frază, pe care o reproduc în germană : ,,Man findet nämlich auf den hier in Frage kommenden Gebieten in Fällen, wo ein untergeordneter Gedanke zu erwarten wäre, eine ausgesprochene Vorliebe für u n m i t t e l b a r e p a r a t a k t i s c h e Anreihung : *vogghiu tu mi fai lu me'cumandu. . .*'' (Rohlfs, *Apul. Ku.*, p. 220–221).

[4] Este adevărat că în alte lucrări, mai recente (*Scavi*, p. 79 și *Gramm.* III, p. 57, 78) Rohlfs consideră construcția paratactică, enumerată mai înainte, tot de el (*Apul. Ku.*, p. 220–221) printre celelalte procedee de subordonare, a l ă t u r i de construcția *vogghiu cu dicu*, drept o variantă fonetică a acesteia din urmă. Singurul argument menționat de dînsul (*Scavi*, p. 79, *Gramm.* III, p. 78) este geminarea consoanei inițiale a celui de-al doilea verb. Totuși, constatăm că chiar în graiul aceleiași localități apar și subordonate paratactice, și subordonate introduse prin *cu*. Mai mult decît atît : chiar atunci cînd această conjuncție apare înaintea celui de-al doilea verb. consoana lui inițială se dublează (cf. *vuliti vviniti?* și *vvuliti cu vviniti?* Rohlfs, *Perd. dell'inf.*, p. 740). Nu știu dacă Rohlfs mai are și alte argumente în sprijinul noului său punct de vedere. De aceea formulez ipoteza mea relativ la originea construcției *vogghiu dicu* cu toate rezervele pe care le impune o documentare insuficientă.

[5] Și în sîrbo-croată.

[6] Rohlfs, *Perd. dell'inf.*, p. 742.

„a vrea")[1]. Prin urmare, procesul se desfășoară în sens invers. Important pentru noi e faptul că predilecția amintită mai sus se manifestă, exclusiv sau aproape exclusiv, în cazul verbelor al căror subiect nu poate fi decît același cu al verbului determinant[2] (cf. „...începu a plînge..."[3], „...să caute a înțelege..."[4], „...graiurile romanice continuă a fi vorbite..."[5], „...binevoiți a dispune..."[6] etc. etc.). Pe temeiul acestor constatări ne considerăm îndreptățiți să afirmăm că în limba romînă actuală posibilitatea sau, respectiv, imposibilitatea diferitelor verbe de a avea același subiect cu al verbului determinant constituie un principiu lingvistic activ, un criteriu hotărîtor care determină aptitudinea sau inaptitudinea acelor verbe de a fi construite cu infinitivul.

★

Firește, deosebirea dintre subiectul verbului regent și acela al verbului subordonat — tratată de noi în lucrarea de față — reprezintă numai unul din factorii care au favorizat înlocuirea infinitivului prin forme personale în graiurile romînești și sud-italiene[7]. Pe lîngă el, în fiecare din aceste graiuri vor fi intervenit, cu siguranță, și alți factori, a căror cercetare trebuie făcută de la caz la caz.

Faptele expuse de noi vor putea constitui — credem — un nou argument în sprijinul unui principiu lingvistic general, și anume, al principiului strînsei interdependențe dintre lexic și gramatică.

ABREVIERI

Bacinschi, *Inf.* = Ilie Bacinschi, *L'infinitif et les moyens de son remplacement*, București, 1946.

Capidan, *Sur „să"*. = Th. Capidan, *Sur „să" avec le subjonctif en roumain*, în „Langue et littérature" I (1940), [București], p. 100–102.

Caragiu, *Gerunz.* = Matilda Caragiu, *Sintaxa gerunziului romînesc*, extras din „Studii de gramatică" II (1957), [București], p. 61–89.

Dicț. l. rom. = Academia Republicii Populare Romîne, *Dicționarul limbii romîne literare contemporane*, [București], 1955–1957.

[1] Cf. Iordan, *L. rom.*, p. 411, unde se arată că acest fenomen ar fi în mare măsură rezultatul unei influențe străine, ceea ce nu contrazice punctul nostru de vedere. Chiar de origine străină fiind, tendința în discuție există astăzi în limba romînă, ceea ce ne îngăduie s-o considerăm fenomen lingvistic romînesc. Printre cauzele dezvoltării ei trebuie menționată și nevoia stilistică de a evita succesiunea a 2 conjunctive (cf. : *să caute să înțeleagă* și *să caute a înțelege*).

[2] Cf. *Gram. l. esp.*, p. 407–408, unde drept criteriu de folosire a conjunctivului sau a infinitivului după diferitele verbe spaniole, se indică tocmai posibilitatea (sau imposibilitatea) lor de a avea un subiect deosebit de al verbului determinant.

[3] Dunăreanu, în *Dicț. l. rom.*, articolul *a începe*.

[4] Ap. Iordan, *Introd.*, p. 1.

[5] *Ibidem*, p. 5.

[6] Formulă folosită uneori în limbajul administrativ.

[7] Probabil și în celelalte limbi sau graiuri balcanice.

Ernout-Thomas, *Synt. lat.* = Alfred Ernout—François Thomas, *Syntaxe latine*, 2e édition, Paris, 1953.
Gram. l. esp. = Real Academia Española, *Gramática de la lengua española*, Madrid, 1931.
Guțu, *Semiauxil.* = Valeria Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, în „Studii de Gramatică” I (1956), [București], p. 57—81.
Iordan, *Introd.* = Iorgu Iordan, *Introducere în studiul limbilor romanice*, Iași, 1932.
Iordan, *L. rom.* = Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, ed. II, [București], 1956.
Meyer-Lübke, *Gramm.* = W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, Paris, vol. II, 1895; vol. III, 1900.
Meyer-Lübke, *Rum. und Rom.* = W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch*, în „Acad. Rom. Memoriile Secțiunii literare”, seria III, Tom. V., Mem. I, [București], 1930.
Rohlfs, *Apul.* ***Ku.*** = Gerhard Rolfs, *Apul.* ***Ku***, *kalabr.* ***mu*** *und der Verlust des Infinitivs in Unteritalien*, in „Zeitschrift für Romanische Philologie”, XLII (1922), p. 211—223.
Rohlfs, *Gramm.* = Gerhard Rohlfs, *Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihren Mundarten*, Bern, vol. II, 1949, vol. III, 1954,
Rohlfs, *Griechentum* = Gerhard Rohlfs, *Das Griechentum Unteritaliens*, în „An den Quellen der romanischen Sprachen”, Halle a. S., 1952, p.108—124.
Rohlfs, *Lat.* ***ut.*** = Gerhard Rohlfs, *Lateinisch* ***ut*** *„wie” im heutigen Kalabrien*, în „Zeitschrift für Romanische Philologie”, XLII (1922), p. 210-211.
Rohlfs, *Perd. dell'inf.* = Gerhard Rohlfs, *La perdita dell'infinito nelle lingue balcaniche e nell'Italia meridionale*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan”, București, 1958, p. 733—744.
Rohlfs, *Scavi* = Gerhard Rohlfs, *Scavi linguistici nella Magna Grecia*, Halle a. S.—Roma, 1933.
Roșca..., *Psiholog.* = Al. Roșca, A. Chircev, M. Roșca, V. Mare, *Psihologia*, București, 1957.
Sandfeld, *Ling. balk.* = Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris, 1930.
Szinnyei, *Ung. Sprachl.* = Josef Szinnyei, *Ungarische Sprachlehre*, Berlin und Leipzig, 1912.

О ЗАМЕНЕ ИНФИНИТИВА ЛИЧНЫМИ ФОРМАМИ В РУМЫНСКИХ И ЮЖНОИТАЛЬЯНСКИХ ГОВОРАХ

РЕЗЮМЕ

Исходной точкой настоящей статьи является труд, опубликованный три года тому назад немецким ученым Г. Рольфсом (La perdita dell'infinito nelle lingue balcaniche e nell'Italia meridionale, в томе Omagiu lui Iorgu Iordan, 1959, стр. 733—744), который указывает на то, что на севере Балканского полуострова, а также в южной части Италии, наибольшую устойчивость в процессе замены инфинитива личными конструкциями проявляет глагол «хотеть», в то время как глагол «мочь» оказывается наименее устойчивым. Автор задается целью найти объяснение этого положения вещей, то есть объяснение синтаксического различия между двумя упомянутыми глаголами. Считая обоснованной точку зрения, согласно которой замена инфинитива личными формами является результатом внешнего (вероятно,

греческого) влияния, он пытается доказать, что это влияние нашло в глаголе «хотеть» более благоприятную почву, чем в глаголе «мочь». В силу своего смыслового содержания, первый из двух вышеназванных глаголов может иметь либо то же подлежащее, что и подлежащее подчиненного ему предложения, либо иное подлежащее (ср. *я хочу работать—я хочу, чтобы ты работал*), в то время как глагол «мочь» не обладает подобным свойством: его подлежащее всегда то же, что и подлежащее подчиненного ему предложения.

Рассматривая положение двух упомянутых глаголов в одном из романских языков, не потерпевших никакого «балканского» влияния, а именно в испанском, автор устанавливает, что в современном испанском спряжении наблюдаются (в настоящем времени изъявительного наклонения) 6 возможностей сочетания глагола «хотеть» с инфинитивом, против 30 возможностей сочетания с личными формами (сослагательного наклонения). Он указывает также на тот факт, что в современном, испанском языке наблюдаются отдельные случаи замены инфинитива (подчиненного глаголу «хотеть») личными конструкциями, подобными конструкциям, свойственным «балканским» языкам и южноитальянским говорам.

DU REMPLACEMENT DE L'INFINITIF PAR DES FORMES PERSONNELLES DANS LES PARLERS ROUMAINS ET ITALIENS MÉRIDIONAUX

RÉSUMÉ

Le point de départ du présent article est un travail publié, il y a trois ans, par M. G. Rohlfs (*La perdita dell'infinito nelle lingue balcaniche e nell'Italia meridionale*, dans *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucarest, 1959, pp. 733—744), qui constate qu'au Nord de la Péninsule Balkanique aussi bien qu'au Sud de l'Italie, le plus résistant à la construction avec le subjonctif s'avère être le verbe « pouvoir », tandis que le verbe « vouloir » semble y résister le moins. L'auteur cherche l'explication de cet état de choses, c'est-à-dire de la différence existant sous ce rapport entre les deux verbes en question. Tout en admettant la thèse selon laquelle le remplacement de l'infinitif par des formes personnelles serait le résultat d'une influence étrangère (probablement grecque), il est d'avis que cette influence a rencontré un terrain plus favorable dans le cas du verbe « vouloir » que dans celui du verbe « pouvoir ». En vertu de sa nature sémantique, le premier peut avoir soit le même sujet que celui de la proposition subordonnée, soit un sujet différent (cf. *je veux travailler — je veux que tu travailles*), tandis que le second ne présente pas cette particularité, son sujet étant toujours le même que celui de la proposition subordonnée.

L'auteur examine ensuite la situation des deux verbes dans une langue romane qui n'a subi aucune influence « balkanique » — à savoir l'espagnol — et constate qu'à l'indicatif présent il y a 30 possibilités de construire le verbe « vouloir » avec le subjonctif contre 6 possibilités de construction avec l'infinitif. Il montre, enfin, qu'en espagnol actuel il y a des cas sporadiques où l'infinitif (subordonné au verbe « vouloir ») peut être remplacé par le subjonctif, comme en roumain, bulgare, albanais, serbo-croate et italien méridional.

L'auteur examine ensuite la structure des deux verbes dans une [illegible] roumaine qui n'a subi aucune influence balkanique [illegible] [illegible] — et constate qu'à l'indicatif présent il y a la possibilité de combiner le verbe « vouloir » avec le subjonctif contre [illegible] de [illegible] avec l'infinitif. Il constate enfin, ce qui [illegible] [illegible] ces [illegible] où l'infinitif [illegible] verbe vouloir a pu être remplacé par le subjonctif, comme en roumain, bulgare, albanais, grec moderne et italien méridional.

PROBLEME ALE ETNOGENEZEI ARMENE

DE

VLAD BĂNĂŢEANU

Problemele etnogenezei armene sînt mult mai complexe decît ale altor popoare. De aceea, în cadrul prezentului articol, nu vom putea atinge decît cîteva puncte principale. Considerăm limba armeană drept limba unor indo-europeni emigraţi din Balcani în Asia Mică, unde, în cursul mileniului al II-lea înainte de era noastră, au imigrat diferite popoare. Aici, aşezarea şi suprapunerea de popoare străine din punct de vedere etnic de populaţiile băştinaşe — aşezare înfăptuită pe cale paşnică sau prin război — a trebuit să producă situaţii etnologice foarte încurcate. Acestea sînt cu atît mai greu de descifrat, cu cît ele s-au produs în epoci îndepărtate, privitor la care ni s-au păstrat foarte puţine surse istorice. Dificultatea mai constă în faptul că multe dintre popoarele amintite în istorie s-au topit apoi în masa altor popoare.

Nu putem nega faptul că în domeniul armenologiei s-a făcut mult, începînd cu precursori ca *W. Petermann*, *F. Windischmann*, *Fr. Müller* şi continuînd cu învăţaţi ca *A. Hübschmann*, *Paul Lagarde*, *Evald Liden*, *A. Meillet*, *Holger Pedersen* şi atîţia alţii. Nu trebuie uitaţi mechitariştii din Veneţia şi din Viena, care s-au ocupat intens cu imprimarea gramaticilor descriptive ale *grabarului*, ale unor dicţionare (de altfel foarte valoroase cum este *Nor bar̃girkʻ haykazean lezwi*, Veneţia, 1836—1837, I—II), cu editarea unor scriitori armeni clasici sau a unor scrieri hagiografice.

În domeniul armenologiei putem vorbi totuşi de o mare lipsă a gramaticii comparate indo-europene din Occident. Lingviştii occidentali au studiat limba armeană neglijînd studiul condiţiilor istorice în care s-au format poporul şi limba, nefiind de loc preocupaţi de problemele etnogenezei armene. Studierea limbii armene întreprinsă cu nesocotirea faptului esenţial că poporul şi limba armeană s-au format în mijlocul unor limbi neindo-europene, a dus la cercetări care o izolează de mediul ei, la cercetări întreprinse exclusiv din punctul de vedere al problemelor indo-europene. Preocuparea pentru problemele legate de etnogeneza armeană a fost

evitată tocmai din cauza complexității ei; a predominat și aici agnosticismul care neagă posibilitatea de a obține cunoștințe sigure despre perioada anterioară formării poporului armean, ceea ce a făcut ca studiul limbii armene să înceapă abia de la limba scrisă din secolul al V-lea.

Desigur, studiile istorico-comparative în domeniul armenologiei datorează foarte mult lui A. Hübschmann, A. Meillet, Hr. Ačařean și Holger Pedersen. Comparatiști contemporani ca E. Benveniste, Vittore Pisani, Otto Haas, S. Lyonnet, G. Cuendet, Maurice Leroy, H. Vogt, A. J. Van Windekens, G. Bonfante și alții studiază de asemenea armeana din punct de vedere istorico-comparativ. Dar în genere armenologii au studiat și studiază fonetica, morfologia sau lexicul armean ca și cînd problemele gramaticii comparate ar fi fost deja rezolvate, ca și cînd nu ar fi existat condiții istorice speciale privind formarea poporului și a limbii armene. B. V. Gornung a exprimat foarte just impresia care a dăinuit la mulți comparatiști, anume că „metoda comparativ-istorică" a început să fie deja considerată ca o „moștenire" și nu ca o *problemă actuală* a științei contemporane, a cărei elaborare încă nu a fost terminată" [1]. Așa se face că pînă în prezent multe probleme au rămas încă nerezolvate în armenologie, inclusiv aceea a etnogenezei. Aceste probleme, dar mai cu seamă interpretarea situației etnologice din bazinul egeic și din Asia Mică îl determină pe Vladimir Georgiev să le acorde capitole întregi în fiecare din lucrările sale publicate în ultimii ani. Domeniul atît de vast al problemelor nerezolvate în studiile armene l-a făcut de asemenea pe K. Roth să spună că nu se mai poate accepta „eine Sonebenherbehandlung des Armenischen" [2].

Cît privește școala americană de lingvistică, ea numără cîțiva lingviști ca William Austin, Alex. Kerns, Benj. Schwartz, Werner Winter, Armen V. Jerejian, care se ocupă tangențial și de armenologie, folosind însă materialul armean în mare parte în sprijinul teoriei laringalelor a lui Sturtevant. Unele aspecte arhaice ale foneticii și morfologiei armene, ca detectarea în limba armeană a unor cuvinte avînd în inițială un *h*, în timp ce în alte limbi ca greaca, latina, sanscrita, acestora le corespund cuvinte cu o inițială vocalică (ceea ce i-a făcut pe lingviștii americani să presupună un reflex al unor laringale) [3]; existența unui număr de vreo 6 000 de cuvinte a căror origine este încă necunoscută [4], toate acestea reprezintă pentru lingviștii americani un motiv de a se întreba dacă armeana nu este cumva o *limbă anatoliană*. Astfel William Austin o con-

[1] B. V. Gornung, *О границах применения сравнительно-исторического метода в языкознании* (Despre limitele aplicării metodei comparative în lingvistică), „Вопросы языкознания", 1952, nr. 4, p. 24. B. V. Gornung citează la nota 15 articolul lui B. A. Terracini, *L'héritage de la méthode comparative*, publ. în „Acta Linguistica", II, fasc. 1, p. 1–22 fasc. 2, p. 63–82.

[2] K. Roth, I.F. 57, 1938, p. 160. Recenzia la lucrarea lui Artašes Abeghian, *Neuarmenische Grammatik. Ost- und Westarmenisch*, Berlin, 1936.

[3] Armen V. Jerejian, *The H-Zero Alternation in classical Armenian*, Word, IX, 1953, p. 147 și urm.

[4] Numărul rădăcinilor din limba clasică armeană este, după Hr. Ačařean, *Hayerēn armatakan bařaran*, I–VII, Erevan, 1926–1935, de 10996, dintre care 900 sînt păstrate din indo-europeana comună, reprezentînd fondul principal lexical; numai etimologia unui număr de 5100 de cuvinte este cunoscută.

sideră împreună cu hitita hieroglifică, luvica și liciana drept ,,limbă anatoliană"[1]. Printre învățații armeni care au încercat să pună bazele etnogenezei armene, trebuie menționat înainte de toate acad. Gr. Kapantzian, un savant de mare prestigiu, ale cărui materiale extrem de bogate în legătură cu cercetarea preistoriei limbii armene și a etnogenezei poporului au fost adunate într-o serie de lucrări, iar de curînd în volumul *Историко-лингзистические работы*[2]. El s-a străduit să dezgroape și să scoată la lumină preistoria limbii și a poporului armean, obiectiv pentru atingerea căruia a pus la contribuție întreaga sa știință.

Trebuie să menționăm însă un fapt de cea mai mare importanță, anume că abia învățații sovietici au creat premisele pentru studiul etnogenezei armene, mai cu seamă prin studiul surselor istorice hitite, asiriene și urartice. Urartologul acad. G.A. Melikišvili a publicat aproape toate textele urartice existente și a scris o foarte bună introducere în studiul limbii urartice, iar acad. I. I. Meșcianinov a publicat în anul 1958 o altă gramatică a limbii[3]. De asemenea trebuie menționate studiile unui mare urartolog ca I. M. Diakonov sau ale armenologului-istoric Suren T. Eremian, care au adus contribuții foarte importante la descifrarea preistoriei armene. Cît privește pe Gr. Kapantzian, acesta a prezentat cîteva ipoteze noi privind perioada preistorică a armenilor și a încercat să interpreteze o parte din lexicul armean prin limbile hitită, urartică, churrită. El a contribuit mult la descoperirea elementelor neindo-europene din limba armeană[4]. Din păcate, toate aceste contribuții ale savanților menționați sînt foarte puțin cunoscute de către armenologii din Occident.

Dar faptul că etnogeneza armeană era neglijată de comparatiștii din Occident, încît cercetările lor nu mai aprofundau informațiile existente privitoare la grupul etnic de origină indo-europeană care a putut da naștere poporului armean într-un mediu eterogen, neindo-european, a dus la subestimarea unor cuceriri sigure ale lingvisticii comparate indo-europene. De aici au rezultat greșeli. Considerînd de exemplu importanța lexicului neindo-european în limbile armeană și hitită, unii lingviști au văzut în ele limbi mixte, rezultate în urma unui proces îndelungat, petrecut în antichitatea adîncă a istoriei lor, cînd o limbă asianică neindo-europeană ar fi asimilat structura morfologică a unui idiom vorbit de un popor indo-european, cedîndu-i în acest proces lexicul său neindo-european. Deși ipoteza limbilor mixte poate fi admisă, fiindcă astfel de procese pot avea și au avut loc în istoria limbilor, în cazul limbii armene ea nu se poate sus-

[1] William Austin, *Is Armenian an Anatolian Language?* în ,,Language" XVIII, p. 22–25.

[2] Gr. Kapantzian, *Историко-лингвистические работы к начальной истории Армян*, Erevan, 1956, p. 470.

[3] G. A. Melikišvili, *Урартские клинообразные надписи*, în ,,Вестник Древней Истории" 1953, nr. 1–4; 1954, nr. 1. Introducerea în gramatica urartică este publicată în ,,Вестник Древней Истории", 1953, nr. 1; I. I. Meșcianinov, Грамматический строй урартского языка, Moscova, 1958.

[4] Vom cita cîteva din lucrările lui Gr. Kapantzian: *Историко-лингвистическое значение топонимики древней Армении*, Erevan, 1940 (conține mult material de mare importanță); idem, *К происхождении армянского языка* în ,,Известия АН Армянской ССР", 1946, nr. 7, p. 3–30) în care el dezvoltă teza sa privitor la caracterul de limbă ,,mixtă" al armenei, în care ar precumpăni elementul asianic; idem, *Хайаса, колыбель Армян*, Erevan, 1947; idem, *Историко-лингвистические работы*, Erevan, 1956, 470 p.

ţine, deoarece armeana nu reprezintă un amestec de sisteme morfologice eterogene, iar în ce priveşte lexicul, dacă el este diferit prin originea sa, în schimb fondul principal lexical al limbii armene este de origine indo-europeană. Intervenţia, în această problemă, a profesoarei A. A. Asmangulian de la Universitatea din Erevan a fost binevenită. Analiza sa foarte clară întreprinsă în articolul *Против гипотезы о „двуприродности" армянского языка*, a restabilit echilibrul în această problemă a armenologiei[1].

Au fost însă alţi savanţi, care respingeau teoria privind migraţia armenilor din Europa în Asia mică şi au determinat pe armenologi să neglijeze studiul etnogenezei armene pe baza originii indo-europene. Trebuie menţionat un savant sovietic cu mari merite în privinţa cercetării preistoriei armene, I. M. Diakonov, care recunoaşte în studiile sale caracterul indo-eruopean al limbii armene, dar numai *în ce priveşte fondul ei*. După I. M. Diakonov, poporul armean este format din cel urartic şi în parte din cel churrit ; acestea au fuzionat cu prearmenii, amestecaţi înainte de aceasta cu hitiţii, care vorbeau hitita „hieroglifică".

Unul din cei mai buni cercetători ai epocii de formare a poporului armean, Suren T. Eremian, pornind de la tezele de mai sus, curente în armenologia din ultimul deceniu, ne-a oferit o scurtă sinteză, intitulată *К вопросу об этногенезе Армян*[2] în care prezintă interpretări strălucite ale problemei, iar o lucrare mare privind etnogeneza armenilor, pe care o pregăteşte pentru tipar şi pe care am văzut-o în manuscris (urmînd să fie publicată de către Academia de ştiinţe a R. S.S. Armene) aduce o serie de lămuriri problemelor rămase nerezolvate.

★

Rezumînd, putem spune că, pe de o parte, poziţia unora dintre lingviştii occidentali care situează limba armeană în rîndul „limbilor anatoliene"[3], iar pe de altă parte, concepţia care a considerat limba armeană ca o limbă „mixtă", a făcut ca învăţaţii armeni să studieze problemele etnogenezei armenilor fără a ţine seama de originea lor indo-europeană şi de imigrarea lor din Europa în Asia Mică. Or, tocmai imigrarea reprezintă baza studiului comparativ-istoric privind caracterul indo-european al limbii armene.

E adevărat că aspectul fonetic al limbii armene s-a diferenţiat de cel indo-european în urma unor tendinţe caracteristice armenei, apărute sub influenţa substratului neindo-european cu care au intrat în contact

[1] A. A. Asmangulian, *Против гипотезы о „двуприродности" армянского языка*, în „Вопросы языкознания"; 6, 1953, p. 25, 26.

[2] S. T. Eremian, *К вопросу об этногенезе Армян*, în „Вопросы истории", 1952, nr. 7, p. 101–108.

[3] Şi Holger Pedersen a considerat limbile Asiei Mici, ca hitita, hitita hieroglifică, frigiana, luvica, palaica, liciana şi lidiana drept limbi care formează o ramură asianică a limbilor indo-europene; lipsea doar să le denumească „anatoliene" (Holger Pedersen, *Lykisch und Hittitisch*, Koebenhavn, 1945, p. 7), iar Vl. Georgiev grupează de asemenea într-o grupă numită „grupa sud-indo-europeană" sau „*anatoliană*", limbile hitită, lidiană, luvică, liciană, hitita hieroglifică, palaica, etrusca (*Исследования по сравнительно-историческому языкознанию*) Moscova, 1958, p. 283.

năvălitorii armeni. Şi sistemul morfologic al armenei a suferit. Cu toate acestea multe trăsături sau procedee particulare în morfologia armeană constituie concordanțe probante cu procedee din alte limbi indo-europene şi de aceea, după cum a arătat Meillet, morfologia limbii armene prezintă un caracter indo-european vădit; în consecință, spune Meillet, N. I. Marr nu a putut dovedi afirmația sa că în limba armeană au pătruns şi elemente ale morfologiei dintr-o limbă neindo-europeană; prin urmare armeana nu poate fi considerată o limbă *mixtă*. În limbă pot pătrunde un număr oarecare de împrumuturi, care oferă procedee noi de formare a cuvintelor, dar tradiția unui anume sistem morfologic se păstrează [1]. În general în armeană se constată un mare număr de particularități care o caracterizează *în mod net ca o limbă indo-europeană*. Şi totuşi a fost plină de consecințe împrejurarea că limba armeană s-a format în mijlocul unor limbi neindo-europene.

De aceea am socotit necesar să aprofundăm unele probleme ale etnogenezei armene, fără a pretinde totuşi că aceste aprofundări vor duce la o rezolvare definitivă a problemelor care îi frămîntă pe armenologi în domeniul etnogenezei.

Rezolvarea problemei etnogenezei armene este îngreuiată de dificultăți ce se datoresc faptului că formarea poporului armean se produce în mai multe etape, dintre care prima, de la mijlocul pînă la sfîrşitul mileniului II, coincide cu o epocă de intense migrații ale popoarelor, prin împingerea unor popoare de către altele, pornind dinspre Balcani înspre est, spre Asia Mică, proces însoțit de aşezarea timp de secole a acestora pe substratul etnic şi lingvistic al unor popoare uneori eterogene. A doua etapă, secolele VIII—VII, coincide cu o nouă epocă de migrații, prilejuite de pătrunderea cimerienilor şi a sciților în Asia Anterioară şi în Asia Mică, cînd popoarele sînt mişcate în spre est şi, invers, spre vest, iar multe state care au jucat un rol în istoria lumii, precum Asiria, Urartu, Media, Lidia şi Frigia, dispar de pe hartă. Urmează perioada în care Armenia va forma o uniune politică statală, care în curînd devine din punct de vedere politico-administrativ satrapie persă; dar în acelaşi timp, începînd cu secolul VII pînă la sfîrşitul secolului V avem perioada în care se formează *în mod definitiv* poporul armean. Din această epocă se păstrează foarte puține informații: este vorba înainte de toate de informațiile privind o uniune de triburi încă în sînul statului urartic, în regiunea Šupria, înfăptuită în secolul VII î.e.n., probabil sub o denumire apropiată de *Arme* (cunoscută în inscripțiile urartice), de vreme ce, un secol mai tîrziu, Darius I va folosi denumirea *Armina*, generalizată de către mezi, vecinii cei mai apropiați dinspre sud de această regiune. Apoi, în anul 612 aflăm că un şef politic al acestei noi organizații statale, primul armean despre care se vorbeşte, anume *Paroyr*, ia parte alături de mezi şi de regele Mediei, Cyaxare, în fruntea armenilor, la cucerirea şi distrugerea capitalei Asiriei, Ninive [2]. O altă uniune statală s-a format, tot în secolul

[1] A. Meillet, *La méthode comparative en linguistique historique*, Oslo, 1925, p. 82, 83.

[2] B. B. Piotrovski, *К вопросу о происхождении армянского народа*, ,,Известия АН. Арм. ССР", 1945, nr. 6, p. 7—38; idem, *История и культура Урарту*, Erevan, 1944; idem, *О происхождении армянского народа*, Erevan, 1946, p. 14—24;

VII, în centrul fostului stat Urartu, în regiunea Van, avînd în frunte conducători dintr-o dinastie armeno-medă (?), cunoscută sub numele de *Eruanduni*[1]. Aceste date au nevoie să fie încă studiate și cercetate cu atenție și de aceea nu ne vom ocupa în prezent de ele. Menționăm că de această perioadă se ocupă S. T. Eremian și tînărul învățat armean Kevork A. Tiratzian. Dintr-o perioadă mai tîrzie avem inscripția lui Darius I de la Bisutūn, în legătură cu armenii, conținînd relatarea luptelor din Armenia, apoi informația lui Hecateu din Milet din sec. VI. î.e.n. care numește poporul nou format 'Αρμένιοι (informația este redată de Herodot, 490—424)[2], precum și informațiile tîrzii ale lui Xenofon, din anul 400 î.e.n.

În cele ce urmează vom relua problemele în ordinea lor, discutîndu-le după importanța pe care o prezintă. În prealabil însă trebuie lămurită chestiunea dacă putem lua în considerare mărturiile istoricilor antici în legătură cu originea armenilor, cu înrudirea dintre armeni și frigieni.

Cunoaștem foarte bine mărturiile lui Herodot și ale lui Eudoxiu, după care armenii ar reprezenta o ramură a frigienilor, iar limba lor ar fi apropiată de cea frigiană. Dificultatea constă în aceea că informații istorice privind un popor înrudit cu traco-frigienii și *numit* 'Αρμένιοι nu găsim la istoricii antici, deși ei citează numeroase triburi traco-frigiene. Noi trebuie să considerăm totuși drept bune mărturiile lui Herodot și ale altor istorici. Se poate admite că în cazul armenilor informațiile istoricilor antici sînt prea sărace ; ele reprezintă însă un punct de reper de la care se poate pleca. Nu este admisibilă respingerea unui punct de sprijin, coroborat și cu diferite alte argumente, pentru motivul că în dovedirea tezei noastre informațiile ne ajută numai în parte. Dificultățile sporesc iarăși din cauza atestării pline de lacune a limbii frigiene, care ne e cunoscută mai ales prin nume, glose și inscripții insuficient interpretate. Dacă ne întrebăm unde pot fi localizați armenii, înrudiți cu frigienii, trebuie să operăm iarăși cu ipoteze ; o asemenea ipoteză a prezentat J. Markwart în *Le berceau des Arméniens*[3], situîndu-i pe armeni în Tesalia de nord, la sud de frigieni[4]. Trebuie să ținem seamă de teza că proto-armenii ar fi trăit multă vreme în Peninsula Balcanică. Porzig a arătat în lucrarea sa[5] că în favoarea așezării strămoșilor armenilor în Peninsula Balcanică, pînă la emigrarea lor în Asia Mică, pledează multe concordanțe

---

S. T. Eremian, *К вопросу об этногенезе Армян*, ,,Вопр. Ист., 7, 1952, p. 104 ; idem, *Рабовладельческое общество древней Армении*'', Moscova, 1953 (autoreferat). Vezi de altfel și informațiile date de Moise de Xoren, *Istoria Armenilor*, cartea I, cap. XXI.

[1] S. T. Eremian, *К вопросу об этногенезе Армян*, ,,Вопр. Ист.'' 7, 1952, p. 104 ; Kevork Tiratzian, *Ervanduninnerə Hayastanum*, ,,Tełekagir'', nr. 6, 1958, p. 53—71.

[2] Herodot, V, 49 afirma că teritoriul Armeniei se întindea pe atunci de la cursul superior al rîului Halys pînă la regiunea Matiane, la sud-vest de Urmia.

[3] REA VII, 1929, p. 211 și urm.

[4] În ce privește pe frigieni, Vl. Georgiev îi situează la răsărit de rîul Axios-Vardar. ; v. Vl. Georgiev, *Исследования по сравнительно-историч. языкознанию*, Moscova, 1958, p. 141—145 ; idem, *Българска етимология и ономастика*, Sofia, 1960, p. 101, 106, 129.

[5] W. Porzig, *Die Gliederung des indogerm. Sprachgebietes*, Heidelberg, 1954, p. 157.

lexicale greco-armene, care apar ca dovezi foarte serioase[1], deoarece vocabularul armean a fost înlocuit în cea mai mare parte prin împrumuturi lexicale. W. Porzig presupune că legăturile de vecinătate dintre strămoșii armenilor, reprezentînd un popor independent al grupei traco-frigiene, şi greci trebuie fixate tocmai în acea epocă cînd strămoşii ambelor popoare ocupau, în mileniul II î.e.n., partea de nord a Peninsulei Balcanice. Holger Pedersen explică legăturile strînse dintre armeană şi greacă printr-o simbioză temporară a celor două popoare, cînd ele au convieţuit în Peninsula Balcanică (*Ebert's Reallexikon*, I, p. 222 şi urm.).

Cît priveşte mărturiile istoricilor antici, nu numai P. Kretschmer şi alţii consideră mărturiile lui Herodot şi Eudoxiu demne de crezare, ci şi Meillet, cunoscut ca un cercetător foarte precaut şi critic; el spune totuşi că nu se poate trece peste mărturiile istoricilor greci care-i consideră pe armeni de origine frigiană; aceste mărturii sînt prea precise, pentru ca să nu le dăm importanţă[2]. De fapt Herodot, care-i numeşte pe armeni (în VII, 73) Φρυγῶν ἄποικοι, aduce o informaţie importantă, luată de la Hecateu din Milet (sec. VI î.e.n.) care trebuia să cunoască unele amănunte în legătură cu un popor format în mod definitiv numai cu trei generaţii în urmă. De aceea considerăm că toate informaţiile istoricilor din antichitate trebuie cercetate cu grijă, în totalitatea lor, şi puse în paralelă cu informaţiile date *de către istoricii armeni ai sec. V*, care ne transmit tradiţia armeană în legătură cu epoca veche; dar aceste informaţii nu au fost încă studiate în mod critic.

Aşa cum am arătat, insuficienţa datelor istorice privind limba frigiană (ale cărei inscripţii sînt constituite precum se ştie din glose, onomastice, din cuvinte aparţinînd unor inscripţii scurte, în ansamblu mult prea sărace pentru a oferi fapte de limbă) creează dificultăţi în privinţa studierii comparative a limbii frigiene şi armene. Şi totuşi studiul comparativ al acestor date atît de sărace a dat rezultate pozitive. A. Meillet afirmă[3] că în inscripţiile frigiene, publicate de către J. Friedrich[4], găsim concordanţe notabile (deşi puţine) între armeană şi frigiană. Lucrările lui Giuliano Bonfante, Vl. Georgiev, Otto Haas şi R. Gusmani înlătură orice îndoială în legătură cu înrudirea limbii armene cu cea frigiană, deşi trebuie să precizăm împreună cu Vl. Georgiev[5], I. M. Dia-

---

[1] Tot atît de semnificativă i se pare lui W. Porzig concordanţa dintre armeană şi greacă în legătură cu lipsa din vocabularul ambelor limbi a unei terminologii agricole şi juridice de origine indo-europeană, care există în alte limbi indo-europene (*op. cit.*, p. 36). În legătură cu isoglosele greco-armene care există, vom semnala studiul lui G. Bonfante, *Les isoglosses gréco-arméniennes*, în ,,Mélanges Pedersen", p. 15—33.

[2] *Revue des études arméniennes*, VI, 1, 1926, p. 335—336; idem, *Les dialectes indo-européens*, 1908, p. 131. — Joh. Friedrich, *Kleinasiatische Denkmäler*, 1932, p. 128 etc.

[3] A. Meillet, *Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique*, Vienne, 1936, 2e éd., p. 11.

[4] J. Friedrich, *Kleinasiatische Sprachdenkmäler*, Berlin, 1932, p. 128 şi urm.

[5] Vl. Georgiev, *Тракийският език*, Sofia, 1957, p. 77, 78.

konov[1], O. Haas[2] şi R. Gusmani[3] că armeana este o limbă independentă.

În ciuda faptului că Giuliano Bonfante este teoreticianul şcolii idealiste a neolingviştilor, concluzia la care ajunge el în legătură cu înrudirea armenilor şi frigienilor, în studiul său *Armenians and Phrygians*[4], ni se pare importantă şi pozitivă. Studiile lui Vl. Georgiev, O. Haas şi R. Gusmani stabilesc o serie de corespondenţe armeno-frigiene în domeniul foneticii, arătînd o reprezentare identică în frigiană şi în armeană în ce priveşte tratamentul vocalismului şi al consonantismului indo-european[5]. Dintre concordanţele fonetice pot fi notate : păstrarea în ambele limbi a unui **ŏ* indo-european, cu excepţia cîtorva cazuri în care i. eur. **ŏ* dă *a*; aceste cazuri pot fi explicate prin componente trace sau se datoresc poate grupei învecinate daco-miziene[6]. Tot astfel, putem observa în frigiană şi în armeană, trecerea unui *ō* > *u*, precum şi trecerea sonantelor indo-europene n̥, r̥, l̥ în *an*, *ar*, *al*. Ocluzivele surde indo-europene devin în ambele limbi surde aspirate, iar sonorele indo-europene devin surde etc. Toate acestea ne arată o serie destul de însemnată de concordanţe în dezvoltarea fonetismului indo-european în cele două limbi.

Cît priveşte morfologia, deşi pot fi observate puţine concordanţe din cauza lipsei unor texte frigiene mai lungi, putem spune totuşi că cele constatate sînt esenţiale. Astfel vom aminti existenţa augmentului, caracteristic în limbile indo-europene pentru forma de indicativ a preteritelor numai în limbile sanscrită, greacă, frigiană şi armeană (gr. ἔ-φερε, skr. *a-bharat*, frig. ε-στατες, arm. *e-ber*). Vom arăta de asemenea că preteritul armean numit aorist este constituit din forme de imperfect, completate prin cîteva aoriste tematice. W. Porzig consideră şi preteritul frigian ca

---

[1] I. M. Diakonov, *Xet'erə, P'ryugiacinerə ew Hayerə*, publ. în ,,Известия АН Арм. ССР". 1956, nr. 11. I. M. Diakonov subliniază faptul că limba armeană a suferit în cursul dezvoltării sale multe schimbări, pe cînd traca şi frigiana au putut să rămînă mai aproape de limba-bază indo-europeană.

[2] Otto Haas, *Die phrygischen Sprachreste und ihr Verhältnis zum Armenischen*, Handes Amsorya, 51, 1939, p. 225—235; idem, *Die sprachgeschichtliche Stellung des Phrygischen*, ,,Езиковедски изследвания в чест на Ст. Младенов", Sofia, 1957, p. 454; idem, *Zur Erklärung der neuphrygischen Inschriften*, W.Z.K.M., XLV, 1939, p. 121—134.

[3] R. Gusmani, *Il frigio e le altre lingue indoeuropee ; ricostruzione delle caratteristiche fonetiche e morfologiche del frigio* (Rendiconti Istit. Lombardo, Cl. Lett. 93, 1959, p. 17—49); idem, *Studi sull'antico frigio : la popolazione, le glosse frige presso gli antichi*, ibidem, 92, 1958, p. 835—869; idem, *Le iscrizioni dell'antico frigio*, ibidem, 92, 1958, p. 870—903, Vl. Georgiev susţine că armeana şi frigiana reprezintă două dialecte independente ale grupului lingvistic armeno-frigian sau sînt poate două limbi strîns înrudite. I. M. Diakonov consideră că armeana este o limbă independentă din grupul traco-frigian, iar Otto Haas ajunge la concluzia că pe teritoriul frigienilor au locuit frigienii şi armenii, care vorbeau două limbi diferite.

[4] G. Bonfante, *Armenians and Phrygians*, ,,Armenian Quarterly", I, 1, 1946, p. 82—100.

[5] Vl. Georgiev, *Исследования по сравнительно-историч. языкозн.* 1958, p. 138—145; idem, *Тракийският език*, Sofia, 1957, p. 76—81; O. Haas şi R. Gusmani, vezi lucrările arătate anterior.

[6] În *Тракийският език* p. 79, Vl. Georgiev atribuia unor componente trace trecerea unui **ŏ* indo-european în *a* în cîteva cazuri, dar în prezent el consideră aceste excepţii ca fiind de origine daco-miziană.

fiind constituit din forme de aorist [1]. Trebuie amintite apoi formele verbale cu elementul medio-pasiv *-r*, pe care îl găsim în limbile italo-celtice, hitita și tochariana, dar și în limbile frigiană și armeană, de ex. neofrig. αββερετορ, arm. *berēr*, *beriwr*, lat. *ad-fert* < i. e. **bheretor* [2]. În fine, printre puținele concordanțe în morfologie, care sînt însă foarte caracteristice, I. M. Diakonov a atras atenția asupra morfemului **-mn*, care servește pentru construirea de participii, adjective și substantive abstracte; acesta formează în limba armeană substantive abstracte de tipul *šaržumn* „mișcare", în care *-mn* este păstrat, dat fiind că urmează după un *u* indoeuropean (în alte condiții trecînd în *-wn*)[3]. În frigiană aceste morfeme formează însă participiile perfectului pasiv de tipul ετιτετιχμενος, care corespunde formei grecești πεφυγμένος. Cele arătate aici sînt suficient de caracteristice în privința concordanțelor morfologice. Am mai sublinia doar faptul că și în *lexicul frigian*, atît cît cunoaștem dintr-însul, găsim unele concordanțe cu lexicul limbii armene, care sînt surprinzător de nete [4], nu numai sub raportul formei fonice (cu respectarea regulelor de corespondență), ci și al concordanței de sens.

Pînă nu de mult comparatiștii occidentali nu admiteau înrudirea limbii frigiene cu limba armeană pentru motivul că armeana fiind considerată ca aparținînd grupei de limbi *satem*, iar frigiana grupei de limbi *centum*, se socotea că cele două limbi nu fac parte din aceeași grupă lingvistică (artificial constituită pe tema tratamentului velarelor) și deci nu pot fi înrudite. Dar de fapt, termenii *satem* și *centum* nu leagă anumite grupe de limbi care s-ar afla în raporturi mai strînse de înrudire, ci indică numai un fenomen fonetic, foarte frecvent, care se producea în diferite limbi indo-europene la diferite epoci și în mod independent. La această repartiție artificială au renunțat cei mai mulți lingviști, printre care vom cita pe A. Meillet, E. Benveniste, A. Debrunner, Vl. Georgiev, A. S. Cikobava, W. Brandenstein, V. Pisani, J. Schrijnen, A. V. Desnițkaia, F. Specht, B. V. Gornung și alții [5]. B. V. Gornung afirmă chiar, într-un articol, că această teorie emisă la sfîrșitul secolului al XIX-lea și intrată trainic în circulație, privind împărțirea limbilor indo-europene în grupele *centum* și *satem*, nu are nici o justificare. Ea a adus dimpotrivă științei un enorm prejudiciu și a frînat timp de cîteva decenii înțelegerea justă a fărîmițării dialectale a limbii-bază [6].

Regretăm faptul că și un mare comparatist ca Holger Pedersen a contribuit la stabilirea unei convingeri preconcepute în lingvistică

---

[1] W. Porzig, *Die Gliederung des indogerm. Sprachgebietes*, p. 88.

[2] Vlad Bănățeanu, *Elementul -r mediopasiv în armeana clasică*, București, 1957 (Materialele Sesiunii științifice a Inst. pedagogic din București, p. 7—23).

[3] A. Meillet, *Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique*, ed. II, 1936, p. 48.

[4] Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern, 13 Lieferungen, 1949—1959, passim.

[5] Vl. Georgiev, *Исследования по сравнительно-историческому языкознанию*, Moscova, p. 53, 54.

[6] B. V. Gornung, *Проблема распространения индо-европейской речи в доиндоевропейской эпохе*, Moscova, 1956, p. 34.

privitor la imposibilitatea unei apropieri între armeană și frigiană [1]. Teoria *centum* : *satem* nu mai poate constitui astăzi o piedică în susținerea tezei cu privire la înrudirea genetică dintre limbile armeană și frigiană. De aceea susținem cu toată hotărîrea punctul de vedere exprimat de Vl. Georgiev în Исследования по сравнит.-историч. языкознанию, privitor la lipsa de temei a teoriei centum : satem [2]. Avînd în vedere cele arătate, considerăm acceptabilă teza înrudirii armenilor și a frigienilor, învecinați încă din perioada așezării strămoșilor lor în Peninsula Balcanică, chiar dacă ne lipsesc informații suficiente și sigure din epoca stabilirii lor în nordul Tesaliei, adică din mileniul al II-lea î.e.n.

De altfel este imposibil de conceput că istorici antici de toată seriozitatea cum erau Hecateu din Milet sau Herodot, pe ale căror informații și mărturii se bazează în bună parte istoria antică, ar fi avansat informații nesigure atunci cînd au citat numele armenilor ca fiind al unui popor înrudit cu frigienii. Veracitatea informațiilor date de Herodot a fost deseori confirmată prin cercetări recente.

În Asia Mică înregistrăm din a doua jumătate a mileniului II mase mari de frigieni care au emigrat din Balcani în Asia Mică și, probabil, au făcut parte din „popoarele mării” care au nimicit imperiul hitit în anul 1200, pentru a ocupa apoi întreaga Anatolie, la vest de Capadocia, ocupînd și fosta capitală a hitiților, *Hattuš*. Or, împreună cu frigienii veniseră în Asia Mică și strămoșii armenilor, care erau doar numiți Φρυγῶν ἄποικοι. (După părerea noastră, strămoșii armenilor s-au infiltrat încă din secolul XV î. e. n. pînă în podișul Armeniei, unde găsim la sud de munții Taurus un mic stat, numit *Arme*). În Asia Mică s-a înregistrat în acea epocă distrugerea Troiei; frigienii care au luat parte la luptele Troiei și, alături de ei, Ἄριμοι (citați în Iliada II, 783) se întind pînă la Porțile ciliciene. Frigienii au fost primii invadatori balcanici care au format un stat important (încă în Iliada frigienii sînt arătați ca vecini cu troienii : Iliada II, 862, III, 184, XXIV, 545). Grupuri de frigieni veniți mai tîrziu i-au împins pe primii veniți în interiorul țării și astfel s-au format două Frigii : ἡ μικρὰ Φρυγία sau ἡ ἐφ' Ἑλλησπόντῳ Φρυγία (adică Frigia din regiunea Propontidei) și Frigia din șesul central al Anatoliei, în valea rîului Sangarios.

După cum am arătat, înrudirea dintre armeni și frigieni se confirmă din punct de vedere lingvistic prin concordanțe fonetice și morfologice, care desigur ar fi mult mai numeroase dacă materialele frigiene nu ar fi atît de sărace. Dar mai există o dovadă indirectă, și anume faptul că drumul expansiunii frigiene este însemnat prin *tumuli* de tip frigian. Prin urmare nici din punct de vedere arheologic nu poate exista astăzi vreo îndoială cu privire la drumul frigienilor din Balcani pînă în podișul Armeniei. N. Adontz arată că tumuli de tip traco-frigian pornesc din șesul rîului Axios, trec prin Salonic și prin Troada, find prezenți apoi pe drumul Malatya-Kharput-Diarbekir [3], *deci pînă în inima țării armene*, în regiunea

---

[1] Holger Pedersen, în *Nordisk Tidsskrift for Filologi*, 1898, 3, VII și urm.; idem, *Lykisch und Hittitisch*, K benhavn, 1945, p. 5.

[2] Vl. Georgiev, *Исследования по сравнительно-историческому языкознанию*, Moscova, 1958, p. 53–55.

[3] N. Adontz, *Ztschr. f. Ethnologie*, 1901, p. 181, 209.

Sasun, unde vom găsi încă din secolul XIII țara *Arme*. În Frigia și în Pisidia au fost deschiși mai mulți tumuli care, după cum au dovedit săpăturile, atestă o cultură materială absolut identică cu urmele culturii materiale din Troia. Dietrich Fimmen [1] ne spune că acești tumuli, dintre care primul deschis și cercetat a fost cel de la *Bos-öjük*, vorbesc de o cultură materială identică cu cea a tumulilor troieni, a celor din șesul Axios din Grecia și a celor din Salonic. Predomină formele caracteristice pentru Troia, ca de ex. δέπας ἀμφικύπελλον (care a fost găsit în Troia și în tumulul de la *Bos-öjük*); afară de aceasta, predomină ceramica de tipul numit „Schnabelkanne" și modelele de ornamentare a suprafeții vaselor. Dar acestea sînt amănunte care au doar menirea de a întări teza migrației triburilor armeno-frigiene, pe un drum marcat pînă în inima viitoarei Armenii, venind din Peninsula Balcanică, teză care a fost contestată de unii armenologi, susținători ai teoriei anatoliene în legătură cu limba armeană. Cum pentru revărsarea popoarelor din Asia Mică înspre podișul armean, drumul era închis în nord de munții Pontului și ai Paphlagoniei, iar la sud de lanțul munților Taurus, rămîneau numai două ieșiri largi spre Asia Anterioară : pe Eufrat, înspre sud-est și un drum mult frecventat pe Tigrul superior, drum care coincide cu linia de tumuli traco-frigieni ce ajungea, cum s-a spus, pînă la Diarbekir (Amida), în țara Arme [2].

Înainte de a ajunge la problema expansiunii frigiene peste teritoriul imperiului hitit după 1200, trebuie să discutăm o problemă foarte spinoasă pentru etnogeneza armeană, anume aceea a țării *Ḫayasa-Azzi*. În cercetările privitoare la etnogeneza armeană, învățații nu au ajuns la o unitate de păreri privitor la problemele țării *Ḫayasa-Azzi* și a țării *Arme*; aceste două probleme se complică prin faptul existenței poporului numit de asirieni *mušku*, *muški*. Învățații care s-au ocupat de aceste probleme au neglijat uneori să apeleze la informațiile istorice existente, pentru a da o fundamentare istorică solidă tezelor lor. De aceea există unele interpretări care nu întrunesc asentimentul general.

În ce privește țara Ḫayasa, ea este numită uneori în texte *Azzi*; se pare deci că aceste două țări sînt foarte strîns legate laolaltă. Consacrîndu-se cercetării acestor probleme, cîțiva savanți sovietici au adunat un material extrem de bogat; vom cita mai ales pe Ia. A. Manandian, pe Gr. Kapantzian și B. B. Piotrovski; de problema țării *Arme* s-au ocupat îndeosebi Ia. A. Manandian, Gr. Kapantzian, B. B. Piotrovski, I. M. Diakonov și S. T. Eremian. Informațiile pe care ni le oferă *Hethitische Keilschrifttexte aus Boghazköi*, traduse de B. Hrozný și *Les Annales de Šuppiluliuma*, traduse de E. Cavaignac [3], nu precizează situația geografică a țării *Ḫayasa* și nici apartenența etnică sau limba populației. Ea se

---

[1] D. Fimmen, *Die kretisch-mykenische Kultur*, Leipzig, 1929, p. 103 ; vezi de asemenea W. Brandenstein, *Die Völkerschichten in Troia*, „Ztschr. d. Deutschen Morgenländ. Ges.," 92, Heft 2/3, 1938, p. 310, nota 7.

[2] Și în Lidia se găsesc tumuli, dar aceștia sînt de un alt tip, avînd în interior morminte zidite și galerii lungi care duc la mormînt.

[3] E. Cavaignac, *Les Annales de Šuppiluliuma*, Strasbourg, 1931 ; B. Hrozný, *Hethitische Keilschrifttexte aus Boghazköi*, Leipzig, 1916—1923.

situează cu aproximaţie în nord-vestul podişului armean; după „Analele" regelui hitit Šuppiluliuma, Ḫayasa şi Azzi se învecinează cu ţara *Suḫme*, *Išuwa*, *Alše* [1], trei ţări care vor apare mai tîrziu şi în texte asiriene. Spre sfîrşitul domniei regelui hitit Tuthalijaš III, adică spre sfîrşitul secolului XV şi începutul secolului XIV î.e.n., se răscoală popoarele ţărilor din munţi; cele din Azzi şi din Išuwa pătrund pînă în centrul regatului hitit, în „Ţara de sus", pe cînd populaţia gašga, din nordul Asiei Mici, cunoscută grecilor sub numele de kolchi [2], pătrunde în capitala imperiului, Hattuš, şi-i dă foc. În continuare va fi vorba de multe ori în analele hitite de cele două popoare, ḫayasa şi gašga, care sînt caracterizate ca războinice şi periculoase pentru imperiul hitit. Šuppiluliuma, regele hitiţilor, îl cîştigă pe Ḫukkana, regele Ḫayasei, căruia îi dă de soţie pe sora sa, cu care ocazie se încheie primul tratat de vasalitate a Ḫayasei faţă de imperiul hitit. Cu toate acestea, unul din urmaşii săi, regele Muršiliš II (1360—1330), are din nou de luptat cu Ḫayasa-Azzi începînd din al cincilea an al domniei sale. În anul al 10-lea al domniei sale, trupele din Ḫayasa pătrund din nou în „Ţara de sus" a imperiului hitit. Muršiliš II a dus lupta împotriva Ḫayassei-Azzi încă în anul al 10-lea şi al 11-lea al domniei sale[3]. Informaţiile hitite privitor la Ḫayasa-Azzi, care se găsesc în număr mare în *Hethitische Keilschrifttexte aus Boghazköi* traduse de B. Hrozný, se referă toate numai la secolele XV, XIV şi XIII î.e.n. Ultimele informaţii privitoare la Ḫayasa-Azzi datează din secolul XIII. î.e.n. şi se referă la domnia regelui Tuthalijaš IV (1255—1230).

Localizarea ţării Ḫayasa-Azzi este de cea mai mare importanţă. Delaporte[4] o situează în regiunea Trebizondei, iar Azzi în valea lui Cioroh, în timp ce N. Adontz o situează pe Eufratul superior, în jurul masivului Dersim, identificînd oraşul Kamuqa din Azzi cu vechiul oraş armean Ani-Kemach [5]. Gr. Kapantzian, situează Ḫayasa-Azzi în nord-vestul Armeniei, la izvoarele rîurilor Cioroh, Eufrat şi Araxe, care corespund părţii răsăritene a vechii *Armenia Minor* [6]. Nesiguranţa în privinţa localizării ţării Ḫayasa, una din marile componente ale viitoarei organizaţii statale a armenilor, care a dat armenilor etnonimia naţională *hai* „armean", va trebui lichidată cît mai curînd de cercetătorii etnogenezei armene, pentru a putea înlătura anumite confuzii în legătură cu Ḫayasa.

Aşa cum nu există o unitate de vederi în privinţa localizării Ḫayasei, nu există nici în privinţa caracterului etnic şi a limbii vorbite de locuitorii

[1] *Išuwa* se situează în regiunea Kharput, iar *Alše* este numită şi *Alzi* (*Enzi*, mai tîrziu *Anzitene*). Numai Ḫayasa este delimitată în mod diferit de L. Delaporte, N. Adontz, Gr. Kăpantzian, A. Goetze, J. Friedrich sau alţii, care o situează fie în Armenia Minor, fie în vestul podişului armean. O precizare în ce priveşte localizarea ţării Ḫayasa o vor aduce hărţile Urartului, alcătuite de prof. S. T. Eremian, în care el foloseşte toate informaţiile date de inscripţiile vechi ale timpului, care au ajuns pînă la noi.

[2] După I. M. Diakonov şi S. T. Eremian, *Gašga* sînt probabil triburile abhazo-cercheze din Caucazul de vest, din regiunea Pontului şi Colchidei (numită în inscr. asiriene *Kulḫa*). *Gašga* sînt citaţi deja în documente egiptene din sec. XIV, în care apar notaţi *kškš*.

[3] Albr. Goetze, *Das Hethiterreich. Der alte Orient*, XXVII, Leipzig, 1929, p. 34.

[4] L. Delaporte, *Les Hittites*, harta 1, p. 40 şi harta 2, p. 168.

[5] N. Adontz, *Histoire ancienne de l'Arménie*, Paris, 1946, p. 39—40.

[6] Gr. Kapantzian, *Хайаса, колыбель Армян*, Erevan, 1948, şi apoi în *Историко-лингвистические работы*, Erevan, 1957, p. 39.

țării. Gr. Kapantzian consideră pe hai-armeni ca autohtoni, originari din Asia Anterioară și derivă numele țării Ḫayasa de la rădăcina *haia-*, cu sufixul asianic *-sa*. El nu crede că etimologia rădăcinei *hai-* ar putea fi stabilită ; susține în schimb că în ea s-ar putea recunoaște denumirea unui clan inițial sau a unui totem, această teză a sa fiind întărită după el de existența eponimului Hayk [1].

De fapt există argumente serioase care pledează pentru caracterul local, asianic, al poporului Ḫayasei. Informațiile hitite ne prezintă țara Ḫayasa-Azzi din secolele XV, XIV și XIII ca un stat puternic, considerat periculos pentru statul hitit, fiindcă a atacat de mai multe ori chiar centrul imperiului hitit, „Țara de sus'', iar regii hitiți au fost nevoiți să caute înțelegerea cu regii ei, prin intermediul căsătoriilor. Dacă ar fi fost vorba de un popor indo-european, venit în Asia Mică din Balcani, în secolul XV, numai în grupuri mici (fiindcă migrațiile masive sînt semnalate de istorie abia în sec. XII. î.e.n.), acest popor nu ar fi putut dispune de forțe care să-i permită să se măsoare cu puterea statului hitit. În nici un caz această populație nu putea fi de origine hattică, cum s-a presupus, căci astfel nu ar fi luptat atît de îndîrjit împotriva imperiului hitit. Adontz presupune că popoarele țărilor Azzi și Išuwa ar fi fost de origine urartică [2]. Și această teză ar putea fi acceptată, știut fiind că urarții erau un popor înrudit cu churriții ; despre aceștia știm că sînt cunoscuți în regiunea podișului armean încă din secolul al XVII-lea î.e.n.

Importantă este constatarea lui Kapantzian că limba populației din Ḫayasa nu era cea indo-europeană, după cum nu putea fi indo-european nici numele țării Ḫayasa, format cu sufixul asianic *-sa* (care lipsește însă în limba armeană). Neindo-europene erau după părerea noastră și numele regilor, ca și ale demnitarilor din Ḫayasa: *Karanniš*, *Ḫukkana*, *Annia*, *Maria*, *Aissia*, *Muttiš*, *Vannijiš*, *Gabiltijiš*, *Ariḫbizzi*, dintre care unele sînt citate și în tabletele din Nuzi[3]. Un alt argument — unul din cele mai importante — cu privire la caracterul neindo-european al populației din Ḫayasa ne pare faptul că zeitățile țării Ḫayasa, citate într-unul din tratatele cu imperiul hitit, nu sînt cele pe care le cunoaștem din panteonul armean [4]. Constatăm deci că poporul Ḫayasei, stabilit din secolul XV î.e.n. în partea de nord-vest a podișului armean, nu poate fi de origine indo-europeană. Nici I. M. Diakonov nu crede că limba ḫaiașilor a fost o limbă indo-europeană [5]. Astfel deci, doi importanți învățați armeni sînt de acord în această privință. Altceva susține în teza sa S. T. Eremian. El afirmă în unul din studiile sale [6] că după ce arhivele de la Boghazköi au încetat în secolul XIII să mai amintească de țara Ḫayasa, în sursele din secolele următoare este în schimb pomenită țara *Ḫate*, pe

[1] *Историко-лингвистические работы*, p. 39.

[2] N. Adontz, *Histoire ancienne de l'Arménie*, p. 272—275.

[3] I. Gelb -P. Purves -A. Mac-Rae, *Nuzi Personal Names*, Chicago, 1943, p. 37, 101, 236, 238 etc. Faptul că le găsim și în tabletele din Nuzi ne indică originea churrită a populației Ḫayasa.

[4] Gr. Kapantzian, *Историко-линевистические работы*, Erevan, 1956, p. 88—97.

[5] Vezi concluziile sale din articolul *Xel'erə, P'ryugiaçinerə ew Hayerə*.

[6] S. T. Eremian, *Hayeri çełayin miut'iun Arme-Šupria erkrum* (Patma-Banasirakan Handes, 3, 1958, p. 59).

care el o identifică cu ţara Ḫayasa, considerînd că populaţia ei este formată din protoarmeni de origine indo-europeană, amestecaţi cu hitiţii nesiţi, cu hitiţii hieroglifici, cu haţi, churriţi şi alte popoare. În continuare, vorbind despre teritoriul fostei ţări Ḫayasa, S. T. Eremian îi alătură cu regularitate în articolul său denumirea de Ḫate [1]. Aici apare net teza lui I. M. Diakonov din articolul său deja citat, *Xet'erə, P'ṙyugiaçinerə əw Hayerə*. I. M. Diakonov arătase că, după dispariţia imperiului hitit, în prima jumătate a mileniului I î.e.n., atît în Asiria, cît şi mai tîrziu în Urartu, locuitorii din partea răsăriteană a Asiei Mici şi cei din Urartu erau denumiţi cu etnonimia ,,hitit'' (xet'erə); inscripţiile urartice numesc astfel şi pe locuitorii din Armenia Minor [2] pînă în secolul VII. Considerînd în capitolul concluziilor că sînt greu de găsit verigi intermediare între Ḫayasa din mileniul al II-lea î.e.n. şi între *hayk'*, denumirea armenilor de mai tîrziu, I. M. Diakonov crede că protoarmenii din *Armenia Minor*, unde purtau denumirea de *Ḫate* (Xet'erə), au pătruns în sec. XII. î.e.n. în partea apuseană a podişului armean, iar apoi şi în partea inferioară a văii *Aratzani*, pînă în *Sasun-Arme*. Presupunînd, spune I. M. Diakonov, că denumirea de *Ḫate* s-a păstrat pentru a desemna populaţia din regiunea centrală a podişului armean şi după ce această populaţie s-a armenizat, putem foarte uşor admite trecerea lui *Ḫate* (potrivit legilor fonetice armene) în *hay*, aşa cum **mātēr* trecînd prin **mathir* > **mahir*, dă în armeană : *mayr* ,,mamă''.

Am arătat mai sus, că panteonul Ḫayasei nu a fost armean şi că numele unei întregi serii de regi şi demnitari ai statului haiaşilor nu sînt indo-europene, ci probabil de origină urartică sau churrită, unele din ele fiind atestate şi în tabletele de la *Nuzi*. De altfel nu trebuie uitat faptul că în masa poporului armean, care s-a format definitiv între sec. VII şi V î.e.n., s-au topit destule popoare *ne*indo-europene cu limbile lor, deşi ştim că structura i-a fost imprimată limbii armene de o limbă indo-europeană. Citâm din articolul lui Diakonov textual : ,,dacă denumirea Ḫate s-a păstrat la locuitorii din regiunea centrală a podişului armean, nu mai este nevoie să căutăm alte etimologii pentru etnonimul *hay*''. Dar se pune întrebarea : nu rămîne o simplă ipoteză care nu poate fi dovedită, afirmaţia că denumirea *Hate*, folosită altă dată pentru hitiţi (*xet'erə*), s-ar fi păstrat şi după dispariţia lor şi că populaţia din regiunea centrală a podişului armean era de asemenea denumită Ḫate ? Astfel, de exemplu, e adevărat că ţara lui Amurru din Siria centrală era denumită *Ḫatti*, dar aceasta numai fiindcă hitiţii au cucerit ţara de la egipteni încă sub Ramses I şi astfel a rămas şi după luptele duse cu Ramses II al Egiptului. Ştim de asemenea

[1] S. T. Eremian, *Hayeri çetayin miut'iun Arme-Šupria erkrum*, p. 59, 71, 72.

[2] Vezi despre aceste informaţii : I. M. Diakonov, *Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту*, în ,,Вестник Др. Истории'', 1951, nr. 2—4, p. 23, nota 63, nr. 46. 7 ; G. A. Melikišvili, *Наири-Урарту*, Tbilisi, 1954, p. 54 şi urm. ; idem, *Урартские клинообразные надписи*, ,,Вестник Древней Истории'' 1954, nr. 1, p. 238. Vezi de asemenea G. A. Melikišvili, *Клинообразная надпись царя Русы II из Адыльджевази* (Сообщения АН Груз. ССР, XI, 1950, nr. 10) ; I. M. Diakonov, *Заметки по урартской эпиграфике, II*, ,,*Эпиграфия Востока*'' VI, 1952, p. 112.

că după desființarea imperiului hitit, s-au format de la Malatya pînă jos, în Siria, o serie de stătulețe neohitite, cum a fost *Gurgum*, *Sam'al*, *Tuwana*, *Tabal* și altele. Toate aceste state neohitite au păstrat tradițiile hitite; unele din ele, cum a fost *Karkemiš* a păstrat chiar numirea de „*țara Ḫatti*", ca și Malatya (*Melitalḫi*) care era numită *Ḫate*; iar pe rîul Oronte s-a format țara *Ḫattina*. Astfel deci, cu numele *Ḫate* puteau fi denumiți locuitorii acestor țări neohitite, care se întindeau de la jumătatea inferioară a Armeniei Minor pînă jos, spre Siria de nord. Întrebarea este însă dacă putem considera că *întreagă Armenia Minor* și partea centrală din podișul armean, locuită de ḫayași, menționați în textele pînă în sec. XIII î.e.n., a putut primi după secolul XII denumirea de *Ḫate*. Credem că nu se poate susține că atît populația din *Armenia Minor* cît și cea din *Armenia Maior* au fost numite în mod general Ḫate, fiindcă atunci nu s-ar mai fi încetățenit etnonimiile popoarelor din Naïri și Urartu, ca și numirile diferitelor triburi de pe podișul armean, despre care ne vorbesc doar inscripțiile asiriene [1].

Credem că ḫayașii din Ḫayasa, localizați în partea centrală a podișului armean, chiar după ce au dispărut de pe arena istoriei ca stat, nu au dispărut ca popor, deoarece considerăm că ei au format mai tîrziu împreună cu componentul indo-european din Arme poporul armean. Fiind amintită încă în secolul al XIII-lea în textele hitite, populația din Ḫayasa a continuat, după părerea noastră, să existe și să se numească *hay-k'*, etnonim format după denumirea Ḫayasa. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că etnonimia *hay* este aceea pe care și-a dat-o poporul armean singur, pe care o folosește exclusiv; deci ea era mai puternică și, se poate presupune, mai veche decît aceea de *Armina*, dată poporului armean de către mezi și apoi de perși. Armenii nu se numesc ei înșiși niciodată „armeni", această etnonimie fiind folosită numai de străini. Dacă, pe baza legilor fonetice armene, *ḫate* s-ar fi transformat în *hay* abia în sec. VII î.e.n., atunci cînd prestigiul politic al poporului din *Arme* era mai mare, nu ar fi de înțeles de ce s-a încetățenit ca etnonimie exclusivă a poporului armean numai termenul *hay* [2]. În fine, mai rămîne de considera faptul că *Arme* este cunoscut deja din secolul XIII în regiunea Šupria, fapt despre care va veni vorba mai departe.

O teorie nouă a formulat Vl. Georgiev. Ea este foarte ingenioasă și ademenitoare, dar se lovește de faptul istoric că Ḫayasa este atestată la

[1] Regele Tiglatpilesar I ne dă pe inscripția sa de pe prismă o listă de 23 țări din Nairi, iar o altă listă lungă avem și de la Samsiramman II. Salmanassar I citează Išuwa și Alše, iar Salmanassar II citează Suḫme în inscripția sa de pe obeliscul negru. Dintre statele Ḫayasa, Alše, Isuwa și Suḫme, citate atît de des de hitiți, numai primul, Ḫayasa, nu mai apare în texte asiriene, dar aceasta nu înseamnă că a dispărut și populația. Mai e de menționat un amănunt, trecut poate neobservat: regele Asiriei Salmanassar III supune, într-o expediție din al VI-lea an al domniei sale, statele neohitite și cu această ocazie este menționat un *Ḫayani*, fiul lui Gabari, de la care el primește tribut. Este acest Ḫayani un descendent din țara Ḫayasa, despre care nu s-a mai amintit nimic în sursele asiriene? Problema tăcerii în jurul Ḫayasei ar trebui urmărită.

[2] I. M. Diakonov nu este sigur de teza sa, fiindcă într-o altă lucrare pune sub semnul întrebării corespondența fonetică urart. *Ḫate*, arm. *Hay-k'* (*Материалы к фонетике урартского языка*, din volumul *Вопросы грамматики и истории восточных языков*, Москва, 1958, p. 42).

sfîrşitul secolului XV, în secolele XIV şi XIII, şi că populaţia ei, judecînd după zeităţile sale menţionate în analele hitite, ca şi după onomastica citată, nu este indo-europeană. Vl. Georgiev afirmă [1] că numele Ḫayasa este legat de acel al peonilor, Παίονες, veniţi împreună cu meonii şi cu dardanii din Peninsula Balcanică în Asia Mică. Vl. Georgiev îi consideră frigieni, folosind mărturia lui Strabon că Peonia ar fi fost ţara de origine a frigienilor (Παίονας Φρυγῶν ἀρχηγέτας). Vl. Georgiev îi situează pe peoni în Phrygia minor (adică în Propontida), de unde ar fi trecut la sfîrşitul mileniului II în Armenia Minor, formînd statul *Ḫayasa* (nu avem însă nici o informaţie istorică în această privinţă). Denumirea ţării locuite de ei ar fi fost probabil, potrivit acestui autor, (Φρυγία) *Παίων (adică Phrygia minor), *παίων reprezentînd comparativul **pau̯-i̯ōn* „mai mic". Argumentul său este foarte logic : deoarece armenii se numesc ei singuri *hay-k'*, iar numele etnic *hay* se bănuieşte a fi legat de numele vechi al ţării Ḫayasa, acest nume poate fi explicat prin denumirea Παιονία, deoarece un i.e. **p*>arm. *h*. La aceasta vom obiecta totuşi că nu e posibil ca legile valabile pentru fonetica armeană să fi funcţionat deja din secolul XV-XIV î.e.n., cînd e cunoscută Ḫayasa, deoarece particularităţile foneticii armene, atît de diferite de ale altor limbi indo-europene, se cristalizează abia în urma influenţei substratului, în urma fuziunii cu diverse popoare neindo-europene, deci mai tîrziu.

Începînd din secolul XII î.e.n. nici un text istoric nu mai aminteşte de ţara Ḫayasa. Or, Gr. Kapantzian consideră, urmărind dezvoltarea tezelor sale în legătură cu etnogeneza armenilor (în care rolul hotărîtor îl au după părerea sa haiaşii), că locuitorii Ḫayasei s-au deplasat în sec. VII î.e.n. (din locul cunoscut nouă al aşezării lor în perioada hitită) înspre sud-est, în valea rîului Aratzani inferior, vecină cu munţii Sasun, şi apoi mai departe, în regiunea numită mai tîrziu Ałdznik (᾿Αρζανήνη) [2], deci pînă în sudul *Armeniei Minor*. Mai la sud sau la sud-est, după Kapantzian, ei s-ar fi ciocnit cu populaţia urarto-churrită şi o interpenetrare, mai degrabă paşnică decît ca un rezultat al luptelor, a început între aceste populaţii. Mişcarea spre sud a ḫaiaşilor s-ar fi intensificat în urma presiunii exercitate de cimerieni şi sciţi, încît ei ar fi ajuns pînă la regatul Malatya (Tegaramma). Puternica rezistenţă pe care ar fi întîlnit-o ḫaiaşii din partea aramailor (după el identici cu *arimii*, mai tîrziu numiţi *arminiya*), ca şi din partea triburilor care locuiau ţara Šupria, i-ar fi determinat pe ḫaiaşi să facă calea întoarsă de la munţii Taurus, pentru a se îndrepta din nou spre regiunile de nord-vest ale Urartului, adică spre Armenia Maior. I. M. Diakonov nu este de acord cu această teză a lui Kapantzian, nejustificată prin dovezi istorice, iar noi sîntem de părere că I. M. Diakonov are perfectă dreptate.

O problemă foarte spinoasă este aceea a ţării *Arime*, *Arme*, *Urume* din nordul munţilor Kaššiari, pe care Gr. Kapantzian o identifică cu o ţară locuită de o populaţie aramaică. Problema nu este simplă. Cei mai

[1] Vl. Georgiev, *Исследования по сравнительно-историческому языкознанию*, Moscova, 1958, p. 145, 171 ; idem *Тракийският език*, Sofia, 1957, p. 82 ; W. Porzig, *Die Gliederung des indogerm. Sprachgebietes*, 1954, p. 123.

[2] Gr. Kapantzian, *Историко-лингвистические работы*, p. 155, 172.

importanți cercetători în această privință ni se par a fi B. B. Piotrovski, I.M. Diakonov și S. T. Eremian[1]. B. B. Piotrovski consideră că în Arme a fost centrul de formare a statului armean în secolul VII î.e.n.[2], încît numele țării a devenit cunoscut mezilor, care l-au transmis perșilor (vezi textul de la Bisutūn, care conține numele Arminiya). I. M. Diakonov este de acord cu această interpretare, considerînd de asemenea Arme, regiunea Armeniei Minor și partea inferioară din valea Aratzani, vecină cu Sasun, drept centrul de formare a poporului armean. Țara Arme apare în cursul secolelor în inscripțiile asiriene sub formele *Arime*, *Urume*. O inscripție asiriană a lui Salmanassar I, de la începutul secolului XIII, localizează țara Arime între munții Kaššiari și Tigrul superior. Arime apare într-un număr mare de inscripții de pe vremea lui Salmanassar I (1281—1256), care descriu luptele duse de el cu această țară. În secolul XII î.e.n. numele țării se modifică, fiindcă în inscripțiile lui Tiglatpilesar I (1115—1077) găsim citat *Urume*: ^{mât}*U-ru-ma-a-ia*^{pl}[3]. În secolul XII mai găsim menționată această țară sub forma *Arima* (vezi în lista de țări din Naïri: ^{mât}*A-ri-ma-ai* în inscripțiile regelui Samsiramman II)[4]. De la regele Assurnasirpal I avem inscripția care ne informează că a primit la Tušpa tributul țărilor Bît-Zamâni, Šupria, Nirbu și Urume[5]. La Ptolomeu V, 15 găsim citat Οὔριμα pe Eufratul occidental (M. Streck îl situează la est de Eufrat, în șesul de la sud-vest de acesta). Din perioada urartică avem inscripțiile publicate de G. A. Melikišvili care numesc țara *Urme*, *Urume*, *Urmeuḫi*, *Urmeuni* sau *Arme*[6]. Evident, toate aceste forme sînt variante ale aceleiași denumiri, pe care o cunoaștem încă din inscripțiile asiriene.

Înainte de a trece mai departe, am vrea să atragem atenția asupra unui fapt care poate a rămas neobservat de urartologi, anume că în tratatul încheiat de regele hitit Šuppiluliuma (1390—1360) cu Mattiwaza din Mittani, este amintită răscoala țării Išuwa, care a fost sprijinită nu numai de poporul din Harara, din Tegaramma, din Alše, ci și de locuitorii Gašga și din țara *Armatana*[7]. S. T. Eremian ne-a comunicat verbal că,

---

[1] B. B. Piotrovski, *О происхождении армянского народа*, Erevan, 1946; I. M. Diakonov, *Заметки по урартской эпиграфике*, *I*, „*Эпиграфика Востока*", IV, 1951; idem, *Xet'erə*, *P'ryugiaçinerə ew Hayerə*, „Известия АН Арм. ССР", nr. 11/1956; S. T. Eremian, *Hayeri cełayin miut'iwnə Arme-Šupria erkrum* (Patma-Banasirakan Handes, 3, 1958, p. 59—74) și altele.

[2] B. B. Piotrovski, *op. cit.*, p. 29.

[3] În una dintre inscripțiile sale, Tiglatpilesar I ne informează că a învins 4000 de gašga, urumeeni și pe aliații lor din Šupria, Alzi și Purulumzi. Alzi, Alše și țara Suḫme ne sînt cunoscute și din inscripțiile hitite. *Purulumzi*, cunoscut numai din texte asiriene, era așezat aproape de Alzi, după cum se arată în inscripția lui Tiglatpilesar I, la I, 65, II, 91 (vezi M. Streck, *Armenien, Kurdistan und Westpersien nach den babylonisch-assyrischen Keilinschriften*, München, 1898, p. 38).

[4] *Ibidem*, p. 9; ca rege al țării *Arima* este citat în inscripție (Samsir. III. 51) numele *Bi-si-ra-in*. Deoarece avem în vedere originea traco-frigiană a populației din Arima, este interesant de menționat ca o ipoteză ce ar putea fi urmărită, posibilitatea ca acest nume să corespundă cu numele trac Βισύρας, citat de Hesychius (vezi D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 72).

[5] La Assurnasirpal I citim: ^{âl}*U-ru-me*.

[6] Inscripțiile lui Argištiš I, Menuas, Sardur II și alții, publicate de G. A. Melikišvili în „Вестник Др. Истории" 3, 1953, p. 251, 262; idem, *Наири-Урарту*, p. 51—52, 248.

[7] L. Delaporte, *Les Hittites*, Paris, 1936, p. 78.

după el, *Armatana* ar putea fi identificat cu un teritoriu aflat în centrul Ḫayasei. Dar ne întrebăm : nu cumva *Armatana*, amintită de surse hitite în secolul XIV, ar reprezenta aceeaşi populaţie indo-europeană ca şi *Arme* sau este o denumire formată din aceeaşi rădăcină? În acest caz ne-am afla în faţa primei inscripţii hitite (de la începutul secolului XIV) care ne-ar vorbi de ţara Arme sub numele de Armatana.

Vom aminti aici o afirmaţie a lui S. T. Eremian [1] din care rezultă că, după el, *arimii* homerici, strămoşii indo-europeni ai armenilor, ar fi fost stabiliţi în secolul XIV-XIII în ţara Ḫayasa. În urma invaziei arimilor în regiunea de frontieră din nordul Mesopotamiei, în cîmpia Kharput-ului, ei ar fi devenit cunoscuţi asirienilor. Asirienii i-ar fi confundat cu muškii, şi îi numeau fie muški, fie urumeeni [2]. E adevărat că dispunem de o inscripţie a lui Tiglatpilesar I (1115—1077), în care se vorbeşte de năvălirea gašgailor, urumeenilor şi haţilor în ţările Alzi şi Purulumzi (ocupate cu vreo 50 de ani înainte de către muški, de unde probabil şi confuzia). În alte două inscripţii Tiglatpilesar I vorbeşte din nou de urumeeni şi de abešleani (o variantă a denumirii gašgailor) [3]. Din pasajul pe care-l vom cita reiese în mod evident afirmaţia lui S. T. Eremian că urumeenii au coborît în spre sud din vechea Ḫayasa : „se vede că aceşti gašga trăiau mai la nord de Ḫayasa, unde pe vremea aceea s-au instalat străbunii indo-europeni ai armenilor, *arimii*, respectiv *urumeenii*" [4]. Credem că teza lui S. T. Eremian ar putea eventual explica numele amintit mai sus, *Arma-tana*.

Despre poporul gašga ştim că locuia mai la nord de Ḫayasa; dar despre urumeeni nici o informaţie nu afirmă că au venit din Ḫayasa la sfîrşitul secolului XII î.e.n. în ţara Šupria, dîndu-i numele ; dimpotrivă ştim că ţinutul cu numele *Arime* (identic cu varianta Urume) situat lîngă Šupria, la sud de Taurus, este menţionat încă la începutul secolului XIII de către regele Asiriei, Salmanassar I (1281—1256). Vom cita apoi o inscripţie de pe obeliscul regelui Assurnasirpal I, în care se spune că a primit în al doilea *palū* al său, la Tušḫa, tributul regilor din Bît-Zamâni, din Šupria, din Nirbu şi Urume, ţări aşezate la vest sau la sud-vest de lacul Van. În inscripţia lui Tiglatpilesar I, regele spune că în drum spre Urume, el a trecut prin Alše, Purulumzi şi Šupria. Deci poziţia ţării Urume este clar precizată. În lupta de apărare împotriva asirienilor, urumeenii au organizat o uniune de ţări, între care figura desigur şi Šupria, Išuwa, Alše, Purulumzi şi altele. Susţinem, aşa cum face de altfel şi S. T. Eremian, identitatea vechilor Ἄριμοι cu populaţia care a dat denumirea ţării Arme, Arime, ea fiind citată în texte asiriene încă din secolul XIII. Or, e posibil ca în timpul peregrinărilor sale în cursul secolului XIV spre regiunea Sasunului, poporul arimilor să se fi oprit o vreme în Ḫayasa unde, după părerea lui S. T. Eremian, urmează să fie localizată regiunea *Arma-tana*, căreia Ἄριμοι i-au dat poate numele şi pe care noi

[1] *Hayeri çeṫayin miwtʻiwnə Arme-Šupria erkrum*, art. cit., p. 59.

[2] *Ibidem*, p. 60.

[3] G. A. Melikišvili, *Население северных областей Найри-Урарту и его роль в древне-восточной истории* (Доклады Делегации СССР на XXV. Международном Конгрессе Востоковедов, 1960, p. 7).

[4] S. T. Eremian, *Hayeri çelayin miutʻiwnə Arme-Šupria erkrum*, p. 61.

am pus-o în legătură cu denumirea *Arme*. Dealtfel așteptăm ca o serie de probleme încă nerezolvate, printre care și aceasta, să poată fi rezolvată pe baza hărților Urartului pe care le pregătește S. T. Eremian, ca și pe baza unei atente cercetări a textelor.

Deoarece *ḫayașii* nu reprezintă elementul indo-european în etnosul armean, care s-a format în primul mileniu î.e.n., rămîn numai două elemente indo-europene pe care trebuie să le considerăm drept componente ale poporului armean, anume poporul țării Arme, vechii ῎Αριμοι și *muškii*. În problema componenților etnici în formarea poporului armean nu există o unitate de vederi la armenologii sovietici, astfel încît această problemă va trebui să fie supusă unei cercetări aprofundate. După părerea noastră, hitiții nu pot fi considerați ca un component de bază al poporului armean, iar contribuția hitiților la vocabularul armean e fără mare importanță, cu toată părerea contrarie a lui S. T. Eremian și Gr. Kapantzian (care a încercat să dovedească concordanța între lexicul hitit și armean). Holger Pedersen arată că armeana se situează tocmai la antipodul limbii hitite [1], iar I. M. Diakonov consideră pe drept cuvînt că, corespondențele lexicale hitito-armene nu se referă la fondul principal lexical [2]. Socotim etnonimul ᾿Αρμένιοι ca fiind al unui popor înrudit cu frigieniii; el a fost format de către istoricii greci pe baza numelui dat de către mezi și perși (inscripția lui Darius I la Bisutūn) poporului din țara *Arme*. Teza că acest popor *Arme*, devenit *Arminiya*, ᾿Αρμένιοι, a luat ființă din vechii ῎Αριμοι ai Iliadei (II, 783) are multă probabilitate. Atît I. M. Diakonov, cît și S. T. Eremian admit, pe bună dreptate, că strămoșii indo-europeni ai armenilor au fost ῎Αριμοι [3]. Homer îi situează pe ῎Αριμοι în Capadocia, pe cînd Strabon, pe care îl preocupă acest popor (XII, cap. 3,27; cap. 8,19), îi situează în drumul lor, în Cilicia, Siria și în Mysia (cartea XIII, cap. 4,6). Noi îi găsim constituiți ca popor al țării Arime, în regiunea dintre munții Kassiari și Tigrul superior.

Al doilea component de bază de origine indo-europeană în formarea poporului armean îl constituie probabil *mušku* sau *muški* din textele asiriene. Despre muški aflăm din aceste texte că pătrund în secolul XII î.e.n. în ținutul Šupriei. Hugo Winckler îi identifică cu frigienii [4], poate în urma faptului că asirienii îi numeau și pe frigieni mu ki, iar regatul Frigiei, „țara mu kilor”. Mu kii intrau în componența statului frigian, dar genetic nu sînt identici cu frigienii. După E. Forrer, țara mu kilor reprezenta de fapt un teritoriu politic independent de statul frigian. Ei sînt probabil vechii Μυσοί, mysii, după Strabon descendenții moesilor din Tracia. Stabiliți în Asia Mică de nord-vest, țara mysilor era situată între Lidia și Frigia, suferind puternic influența limbii frigiene și lidiene. Infiltrîndu-se în secolele următoare *înspre partea de răsărit a Frigiei*, ei au format aici după E. Forrer „țara mu kilor”, mât*muškaia*pl, mâ *muški*pl, KUR*mušeka*,

[1] H. Pedersen, *Lykisch und Hittitisch*, Koebenhavn, 1945, p. 5.

[2] I. M. Diakonov, *Xet'erə, P'ryugiaçinerə ew Hayerə*, art. cit.

[3] S. T. Eremian, *Hayeri cełayin miut'iunə Arme-Šupria erkrum*, art. cit., p. 59; I. M. Diakonov, *Xet'erə, P'ŕyugiacinerə ew Hayerə* (Haykakan SSR Git. Ak. Tełekagir, 1956, nr. 11). Marquart face apropierea între ῎Αριμοι și populația din Arme încă în studiul său din „Revue des études arméniennes”, VIII, 1928, 211—232.

[4] H. Winckler, *Auszug aus der Vorderasiatischen Geschichte*, 1905, p. 57 și urm.

KUR*muškini*. Muški ne sînt cunoscuți încă din secolul XIV î.e.n., fiind citați de regele hitit Muwattališ, iar în documentele egiptene apare de asemenea în secolul XIV denumirea poporului *m'š'(w)*, imediat după denumirea *drdnj*, cum arată G. Bilabel și Vl. Georgiev [1]. Ambii învățați interpretează *m'š'(w)* ca Μυσοί, iar *drdnj* ca Δαρδάνιοι; aceste două popoare au locuit în Troada, de unde Μυσοί s-au infiltrat după secolul XII î.e.n. pînă în Melitene și spre cursul superior al Tigrului.

Pentru localizarea „țării muškilor" ne servesc textele istorice asiriene, hitite hieroglifice, și urartice. Muškii aveau ca așezare principală în secolul XII-VIII î.e.n. ținutul de la periferia răsăriteană a regatului Frigia, spre răsărit de cursul mijlociu al lui Halys, la nord de Antitaurus și la vest de Capadocia [2]. „Analele" regelui asirian Tukulti-Ninurta II (889—884), reprezintă principala sursă pentru istoria muškilor. După cum arată Nana Xazaradze în studiul pe care-l citām, bazat pe „Analele" editate de E. A. W. Budge și L. W. King [3], în textele asiriene ale secolului XII-IX î.e.n. acest termen era transcris regulat prin două silabe: m.ât*muš-ki*pl, mât*muš-ka*pl; vedem astfel că prima silabă corespunde primei părți din termenul grecesc reprezentat prin Μυσ-οί, Μόσ-χοι (la Strabon), Μέσ-χοι (la Procopius) [4].

În secolul XII muškii au pătruns pînă la nord de munții Kaššiari, reușind să se infiltreze în teritoriile Alzi, Purulumzi, Kadmuḫi. Locuitorii țării Arme și cu muškii au mobilizat triburile învecinate în lupta împotriva asirienilor. Muškii au devenit sedentari; potrivit textelor asiriene, ei au organizat în secolul XII, în regiunea Kharputului, în actuala regiune a Musa-daghului, o uniune de triburi numită în inscripțiile asiriene „regatul Mušani" [5]; deși muškii se ocupau acum cu agricultura, ei nu se lasă supuși de către asirieni, după cum nu acceptă dominația străină nici locuitorii țării Arme, astfel încît, în cadrul unei uniuni de țări care cuprinde țările și popoarele învecinate Arme, Muški, Šupria, Išuwa, Alzi, Nirbu, Kadmuḫ, Babḫi, Ḫabḫi și altele, ei se opun dominației asiriene.

Nu ne putem ocupa în cadrul acestui studiu prea mult de muški, dar socotim că confuziile care există în ce privește identificarea etnosului

---

[1] Vl. Georgiev, *Тракийският език*, Sofia, 1957, p. 79—80; F. Bilabel, *Geschichte Vorderasiens und Aegyptens vom XVI—XI. Jhd. v. Chr.*, 1927, p. 231 și urm.

[2] Nana V. Xazaradze, *К вопросу о восстановлении названия „страны Мушков" в „Анналах" Тукульти-Нинурты II* (Восточный Сборник I, Инст. Истории, АН. Груз. ССР., Tbilisi, 1960, p. 89.

[3] *Ibidem*, p. 89 și E. A. W. Budge and L. W. King, *Annals of the Kings of Assyria*, 1902 (p. 35, 112, 116—117, 130—133, 279).

[4] Vezi și teza lui Vl. Georgiev privitor la al treilea etnonim al Armenilor.

[5] Iată textul unei inscripții a lui Tiglatpilesar I: „La începutul domniei mele, 20.000 de muški, conduși de 5 regi (care acum 50 de ani ocupaseră ținuturile Alzi și Purulumzi) au coborît din munți și au ocupat și ținutul Kadmuḫi". Vezi I. M. Diakonov, *Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту* (Вестник Древней Истории, 2, 1951, p. 270). Dar în afară de „regatul Mušani" există în apropiere și țara *Arime*, menționată încă la începutul sec. XIII î.e.n. de regele Salmanassar I. Aflăm apoi că muškii din statul Muškilor (de la periferia răsăriteană a Asiei Mici) pătrund și mai tîrziu, în 882, pînă spre Kharput și dau lupte cu Assurnasirpal II.

muškilor nu au fost încă înlăturate și că rolul lor în formarea poporului armean nu a fost suficient clarificat. Se știe că datorită invaziei Asiriei de către aramei în secolul XI, țările aflate în nordul Mesopotamiei, ca Alzi din valea Aratzani, Šupria, deasupra izvoarelor Tigrului, Hubuškia, precum și Arme, au posibilitatea să-și consolideze pozițiile și să fie astfel pregătite să respingă atacurile Asiriei, care au reînceput în secolul X î.e.n. Nici condițiile de formare a acestor uniuni de mici state care au dat apoi posibilitate țării Arme să folosească o perioadă de slăbiciune a Urartului, pentru a prelua moștenirea sa politică, nu au fost încă aprofundate.

După părerea noastră, arimii-armenii și muškii au format în regiunea din sudul Taurusului armean nucleul cel mai unit și stabil, fiind înrudiți genetic ; de aceea ei vor conduce în cursul secolelor următoare lupta pentru independență, ducînd lupte grele și permanente împotriva asirienilor și urarților. Trebuie subliniat însă faptul că nucleul arimilor-armenilor a fost numeric mult mai puternic decît al muškilor. După toate probabilitățile — lucru recunoscut de majoritatea armenologilor sovietici — țara Arme se găsea în fruntea uniunii teritoriale, în care intrase țara muškilor, Išuwa, Šupria, Alše, Purulumzi, Kadmuḫ și altele ; țara Arme a reușit să reunească într-o unitate politică toate statele mărunte și populațiile podișului armean. Luptele acestor popoare cu asirienii, apoi, în epoca urartică, cu regii Menuas, Argištiš I și mai ales Sarduri II, dovedesc caracterul lor războinic și dragostea de independență. De fapt, Asiria și Urartu nu au fost în stare să-i supună în mod definitiv, iar dependența lor temporară a fost numai nominală. Trebuie să presupunem că în această uniune teritorială, în frunte cu Arme, s-a format cu timpul o limbă de comunicație comună, pe baza limbii arimilor-armenilor și a muškilor, deci a limbii de origine indo-europeană ; aici se formează probabil nucleul poporului care vorbește cel dintîi limba armeană.

Dacă ne întrebăm de ce s-a impus limba arimilor-armenilor și nu limba muškilor, care era o limbă frigiană, putem răspunde cu teza că arimii sînt atestați în nordul munților Kaššiari încă de la începutul secolului XIII (poate erau așezați încă din secolul XIV, dacă considerăm apropiat toponimicul Armatana din regiunea centrală a Ḫayasei), pe cînd muškii sînt în număr mic, fiind atestați din secolul XII. Grupul etnic al arimilor, numeric mai important, și-a impus limba atunci cînd a condus uniunea teritorială din acea regiune a Sasunului.

Sîntem de acord cu părerea lui I. M. Diakonov, B. B. Piotrovski și a lui S. T. Eremian că pe acest teritoriu al Arme sau Urume, apoi și pe teritoriul locuit de muški, s-a constituit poporul armean. Datorită faptului că aici a luat ființă o organizație politică, statală, capabilă să țină piept Asiriei și Urartului, la sfîrșitul secolului VII și începutul secolului VI î.e.n., arme-ii sau armenii au devenit cunoscuți mezilor din sud, cu care au intrat în alianță, iar prin Cyaxare au fost cunoscuți și perșilor, care i-au denumit *arminiya* [1]. Populația vorbind limba din Arme poate încă din secolul VIII, *atît în Armenia Minor cît și într-o parte importantă din Armenia Maior*, a constituit o masă mare și omogenă; limba acestei

[1] B. B. Piotrovski, *О происхождении армянского народа*, Erevan, 1946, p. 18—24.

populaţii a devenit nucleul viitoarei limbi armene. Căci poziţia de prestigiu a ţării Arme, datorită luptelor necontenite împotriva Asiriei şi a Urartului, a contribuit la prestigiul limbii arimilor ca limbă de circulaţie în cadrul uniunii teritoriale din sudul podişului armean. Numai prin aceasta se explică faptul că în timpul fuziunii triburilor de diferite origini care trăiau pe podişul armean, a biruit limba armeană.

ВОПРОСЫ АРМЯНСКОГО ЭТНОГЕНЕЗА

РЕЗЮМЕ

Вопросы армянского этногенеза не привлекали западных арменологов; они предпочитали изучать армянский язык в ансамбле индоевропейской сравнительной грамматики. Советские арменологи и урартологи многое сделали для изучения армянского этногенеза. Советские урартологи опубликовали почти все известные до сих пор урартские тексты; они дали нам самые лучшие введения в грамматику урартского языка, а также исследования по хурритскому языку. Глубокое исследование ассирийских и урартских текстов с целью изучения древней истории Армянского Нагорья дало историкам новые сведения о исторических фактах; систематические раскопки в Советской Армении позволили собрать новые сведения о материальной культуре и социальной организации Урарту. Эти важные достижения советской науки привели к созданию целого ряда работ и исследований по вопросу армянского этногенеза.

Автор данной статьи выделяет из советских трудов некоторые проблемы и уточняет их. Так, он исследует вопрос о миграции из Малой Азии предков армян и их обосновании на юге от горной цепи Тавра, вопрос о государствах Хайаса-Аззи и Арме, которые по всей вероятности представляли собой первые политические организации Армении. Следующим вопросом, который автор пытается уточнить, является вопрос армяно-фригийских генетических и лингвистических связей. Автора занимает также этническое происхождение населения стран Хайаса, Арме и Мушков (мизийцев); он считает население страны Арме и Мушков компонентами индоевропейского происхождения, которые вошли в состав армянской народности.

Если определенные вопросы армянского этногенеза еще требуют уточнения, то карты арменолога С. Т. Еремяна, которые фиксируют местоположение этнонимов и топонимов, содержащихся в ассирийских и урартских текстах, внесут в них окончательную ясность.

PROBLÈMES DE L'ETHNOGÉNÈSE ARMÉNIENNE

RÉSUMÉ

Le problème de l'ethnogénèse arménienne n'a pas préoccupé les arménologues de l'Occident, qui préféraient étudier l'arménien dans l'ensemble de la grammaire comparée indo-européenne. Les arménologues et

ourartologues soviétiques ont créé toutes les conditions nécessaires pour l'étude de l'ethnogénèse arménienne. Presque tous les textes ourartous connus jusqu'à présent ont été publiés par des ourartologues soviétiques, qui nous ont également donné les meilleures introductions à la grammaire ourartoue, ainsi que des études sur le khourrite. Les études approfondies des textes assyriens et ourartous, concernant l'histoire ancienne du plateau montagneux de l'Arménie, ont fourni aux historiens de nouvelles précisions sur certains faits historiques ; des fouilles systématiques en Arménie Soviétique ont arraché au sol de nouvelles informations sur la civilisation materielle et l'organisation sociale de l'Ourartou. Ces résultats importants de la science soviétique ont été suivis d'une série de travaux et d'études concernant l'ethnogénèse arménienne.

L'auteur du présent article reprend certains problèmes analysés dans les travaux soviétiques, et leur apporte des précisions. Il s'occupe ainsi du problème de la migration en Asie mineure des ancêtres des Arméniens, de leur établissement au sud de la chaîne montagneuse du Taurus, du problème des pays *Hayasa-Azzi* et *Arme* qui ont vraisemblablement constitué la première organisation politique des Arméniens. Un autre problème auquel il s'attache à apporter des précisions, est celui des rapports génétiques et linguistiques arméno-phrygiens. Il s'occupe aussi de l'origine éthnique de la population des pays de Hayasa et d'Arme ainsi que des *Muški* (Mysiens) ; la population du pays d'Arme et les Muški constituent les composants d'origine indo-européenne du peuple arménien.

Certaines thèses de l'ethnogénèse arménienne réclament encore une mise au point, ce à quoi contribueront les cartes de l'arménologue S. T. Eremian, qui comprendront des localisations des ethnonymes et des toponymes contenus dans les textes assyriens et ourartous.

ourartologues soviétiques ont créé toutes les conditions nécessaires pour l'étude de l'ethnogénèse arménienne. Presque tous les textes ourartéens connus jusqu'à présent ont été publiés par des ourartologues soviétiques, qui nous ont également donné les meilleures introductions à la grammaire ourartéenne, ainsi que des études sur le khourrite. Les études approfondies des textes assyriens et ourartéens concernant l'histoire ancienne du plateau montagneux de l'Arménie, ont fourni aux historiens de nouvelles précisions sur certains faits historiques; des fouilles systématiques en Arménie Soviétique ont arraché au sol de nouvelles informations sur la civilisation matérielle et l'organisation sociale de l'Ourartou. Ces résultats importants de la science soviétique ont été suivis d'une série de travaux et d'études concernant l'ethnogénèse arménienne.

L'auteur du présent article reprend certains problèmes analysés dans les travaux soviétiques, et leur apporte des précisions. Il s'occupe ainsi du problème de la migration en Asie Mineure des ancêtres des Arméniens, de leur établissement au sud de la chaîne montagneuse du Taurus, du problème des pays Hayasa-Azzi et Išuwa qui ont vraisemblablement constitué la première organisation politique des Arméniens. Un autre problème auquel il s'attache à apporter des précisions, est celui des rapports génétiques et linguistiques arméno-phrygiens. Il s'occupe aussi de l'origine ethnique de la population des pays de Hayasa et d'Armé ainsi que des *Arzani* (Mysiens), la population du pays d'Armé et les Muški constituant les composants d'origine indo-européenne du peuple arménien.

Certaines thèses de l'ethnogénèse arménienne réclament encore une mise au point, ce à quoi contribueront les cartes de l'arméniologue S. T. Eremian, qui comprendront des localisations des ethnonymes et des toponymes contenus dans les textes assyriens et ourartéens.

CERCETĂRI ASUPRA FONETICII GĂGĂUZE (I)

DE

VLADIMIR DRIMBA

Omagiu academicianului J. NÉMETH
cu prilejul împlinirii a 70 de ani

În introducerea la bogata sa culegere de texte găgăuze [1], V. Moškov sublinia marea diversitate dialectală pe care o prezintă limba găgăuză nu numai de la o localitate („colonie") la alta, ci și în interiorul aceleiași localități, de la o generație la alta și chiar în cadrul aceleiași generații [2]. Această constatare, exemplificată cu cîteva fapte din domeniul morfologiei și, mai ales, din acela al foneticii [3], constituie prima încercare dialectologică în domeniul limbii găgăuze.

Textele publicate de V. Moškov, într-o notație fonetică riguroasă, au fost culese din cîteva localități din fostele regiuni Bender și Izmail; dar, după cum mărturisește autorul însuși, atît textele cît și dicționarul anexat la sfîrșitul culegerii [4] și care este întocmit pe baza acestor texte, reprezintă mai ales graiul din comuna Bešalma (regiunea Bender, districtul Komrat) [5].

Aproape toate studiile ulterioare asupra limbii găgăuze se bazează, în general, pe materialul furnizat de textele și dicționarul lui V. Moškov [6]. Prin urmare, limba găgăuză așa cum o prezintă aceste studii reprezintă de fapt doar un grup foarte restrîns dintre graiurile găgăuze, — lucru de care trebuie să se țină seamă cu atît mai mult, cu cît, după cum se știe, limba literară găgăuză este abia în curs de formare [7].

---

[1] *Наречия бессарабских гагаузов*, St. Petersburg, 1904 (= vol. X al colecției *Образцы народной литературы тюркских племен* publicate de V. Radlov).

[2] *Op. cit.*, p. XXVII–XXVIII.

[3] *Ibid.*, p. XXVIII–XXX.

[4] *Словарь языка бессарабских гагаузов*, 114 p. (cu paginație separată).

[5] V. Moškov, *Наречия бессарабских гагаузов*, p. XXVIII.

[6] Și, într-o măsură extrem de redusă, pe materialele cuprinse în lucrarea sa mai veche *Гагаузы Бендерского уезда*, publicată în *Этнографическое Обозрение*, XLIV (1900), p. 1–90; XLVIII (1901), p. 98–160; XLIX (1901), p. 1–49; LI (1901), p. 1–80; LIV (1902), p. 1–66.

[7] Vezi *Правила орфографии гагаузского языка*, Chișinău, 1958; N. A. Baskakov, *Тюркские языки*, Moscova, 1960, p. 134 și mai ales L. A. Pokrovskaja, *Первые итоги развития гагаузского литературного языка*, în *Вопросы языкознания*, 1960, nr. 3, p.154–156.

S — c. 2612

După cum am afirmat și cu altă ocazie [1], determinarea exactă a graiurilor găgăuze și a repartiției lor nu este, în momentul de față, posibilă nici pentru situația lor actuală, din lipsă de texte și de materiale culese, pe baza unor anchete sistematice, de pe întregul teritoriu lingvistic găgăuz, — și nici pentru trecut, deoarece culegerea lui Mo kov cuprinde, după cum am mai spus, texte dintr-un număr foarte mic de localități, iar acestea sînt reprezentate într-un mod cu totul inegal [2].

Pentru completarea imaginii despre limba găgăuză vorbită în trecutul mai mult sau mai puțin îndepărtat, o sarcină importantă a cercetătorilor în acest domeniu este aceea de a valorifica materialele publicate pînă acum dar rămase necunoscute sau inaccesibile specialiștilor. Astfel, socotim util să analizăm, în cele ce urmează, una dintre scrierile lui Mihail Čakir [3], anume dicționarul său găgăuz-romîn. Toate lucrările lui Mihail Čakir prezintă, din punct de vedere lingvistic, o deosebită importanță datorită faptului că sînt scrise într-un dialect semnalat abia în ultimul timp și în mod foarte sumar. Lar pentru cercetarea de față ne vom mărgini la analiza fonetică a materialului lexical cuprins în dicționarul amintit, deoarece acesta ne oferă posibilitatea unei comparații sistematice și bazate pe un material bogat cu dicționarul lui Mo kov, — comparație care va înlesni într-o măsură considerabilă punerea în relief a cîtorva dintre particularitățile fonetice ale acestui dialect.

Dicționarul lui Mihail Čakir, intitulat *Laflïk gagauzča* (*türkčä*) *hem romïnğa* (*moldovanğa*), a fost publicat la Chișinău în anul 1938. După cum precizează autorul însuși în prefața lucrării sale, ,,limba găgăuză are vreo cîteva dialecte, însă acest dicționar s-a compus conform dialectului găgăuzilor din Ceadîr-Lunga'' (p. 2). El reflectă, prin urmare, dialectul vorbit în acest orășel [4], de unde era originar autorul; după cum am mai spus, acest dialect nu este consemnat în culegerea de texte a lui Moškov, dar cîteva dintre particularitățile sale fonetice au fost relevate într-un studiu semnat de L. A. Pokrovskaja [5].

În ceea ce privește transcrierea cuvintelor găgăuze în dicționarul de care ne ocupăm, ca și în celelalte scrieri ale lui Čakir, ea reproduce în mare măsură grafia romînească, care este, în general, improprie structurii fonetice a limbilor turcice. Trebuie să adăugăm că, pentru redarea anumitor sunete, autorul folosește combinații de litere cărora le atribuie alte valori decît acelea pe care ele le au în ortografia romînească. În sfîrșit,

[1] *Fonetică și dialectologie*, II (1960), p. 121—122.

[2] După indicațiile, nu destul de precise, date de autor, culegerea sa cuprinde texte din localitățile Bešalma (p. 1—122 și 125—182), Ğältay (p. 122—125), Kazayaklï (p. 182—208), Xaydar (p. 208—218), toate din fosta regiune Bender, și Ütülükū sau Etulija (p. 219—266), din fosta regiune Izmail.

[3] Vezi enumerarea cîtorva dintre aceste scrieri la M. Guboglu, *Contributions roumaines aux études orientales*, în *Archiv Orientální*, XXIV(1956), p. 469, nota 120 și L.A. Pokrovskaja, *art. cit.*, p. 154, nota 4.

[4] Orășelul Čadïr-Lunga este capitala raionului cu același nume din R. S. S. Moldovenească.

[5] L. A. Pokrovskaja, *Основные черты фонетики современного гагаузского языка*, în *Вопросы диалектологии тюркских языков*, II, Baku, 1960, p. 170—190. Cu excepția cîtorva cazuri, în care graiurile găgăuze vorbite în raioanele Čadïr-Lunga și Komrat (,,чадыр-лунгский и комратский говоры'') sînt comparate, în bloc, cu graiul din Vulcănești (,,вулканештский говор''), autoarea nu localizează fenomenele discutate.

în unele cazuri aceeași literă sau același grup de litere reprezintă două sau chiar trei sunete diferite. De aceea, studierea limbii scrierilor lui Mihail Čakir nu este posibilă fără a determina în prealabil valoarea fonetică a grafiei pe care el a adoptat-o [1], — lucru pe care vom încerca să-l facem aci, oprindu-ne la cazurile care necesită o mențiune specială.

Astfel, litera **â** redă vocala posterioară *ï*; de exemplu *arâ* 'albină' (= *arï*). Foarte rar, vocala *ï* este redată prin litera **î**, datorită confuziei între aceasta și *â*, folosite amîndouă în vechea ortografie romînească; de exemplu *hâsâmsîz* 'care nu are rude' (= *χïsïmsïz*).

În cîteva cazuri, foarte puține la număr, litera *â* reprezintă un *ï* semivocalic, pe care-l notăm prin *ï̯*; de exemplu *saâa* 'la dreapta' (= *saï̯a*).

Litera **ă** este uneori folosită prin confuzie cu *â*, pentru a reda aceeași vocală *ï*, de exemplu *acăllâ* 'cuminte' (= *akïl̦l̦ï*). În unele cazuri însă, *ă* redă vocala *ə*, ca în romînă: *virigă* 'verigă' (= *virigə*).

Litera **e**, la început de silabă, redă de obicei diftongul *ye* (sau diftongoidul *ⁱe* [2]), după modelul ortografiei rusești (poate și al celei romînești, în cazuri ca *eu*, *el*, *este*, *era* etc., sau după grafii vechi ca *eftin*, *epure* etc.); de exemplu *eni* 'nou' (= *yeni*). Foarte rar acest diftong e scris *ie*: *ielin* ‚uger' (= *yelin*).

Grupul **ea** are următoarele valori: 1. *ä*, cînd urmează după o consoană, atît în interiorul cît și la sfîrșitul cuvîntului; de exemplu *bean* 'eu' (= *bän*), *derea* 'rîu' (= *derä*); 2. *ya*, la început de silabă; de exemplu *eaean* 'pe jos' (= *yayan*). Această grafie a avut ca model, desigur, vechea ortografie romînească, conform căreia diftongul *ya* era redat prin *ea* nu numai în cuvinte ca *ea*, *aceea*, *creează*, care se scriu și azi așa, ci și în forme ca *earbă*, *earnă*, *trăească* etc.

Litera **i** are, în afară de valoarea sa proprie (de exemplu *bir* 'unu'), și pe aceea a consoanei *y*, tot după modelul grafiei romînești; de exemplu: *ai* 'lună' (= *ay*), *pei* 'arvună' (= *pey*), *toi* 'dropie' (= *toy*) etc. La început de silabă, *i* redă de asemenea diftongul *yi*: *bair* 'munte'; 'deal' (= *bayir*), *sai* 'număr' (= *sayi*).

Grupul **ia** reprezintă: 1. diftongul *ya*, în cazuri foarte rare, la început de silabă (de obicei acest diftong e redat prin *ea*); de exemplu *paiac* (alături de *paeac*) 'păianjen' (= *payak*); 2. grupul de silabe *iya*; de exemplu *denia* 'denie' (= *deniya*), *ihtiar* 'bătrîn' (= *iχtiyar*). Cf. rom. *sania* (= *saniⁱa*, *sanii̯a*).

Grupul **iâ** și **ii**, folosite foarte rar, redau, respectiv, diftongii *yï* și *yi*; de exemplu *aiâ* și *aii* 'urs' (= *ayï*, *ayi*).

Grupul **io** are valorile următoare: 1. *ö* — după o consoană, în cuvintele din clasa anterioară; de exemplu *sioz* 'cuvînt' (= *söz*); 2. diftongul *yo* — la început de silabă, în cuvintele din clasa posterioară; de exemplu

---

[1] Grafiei sale neobișnuite se datorește, probabil, faptul că, deși cunoscut și citat în diverse lucrări de specialitate (G. Doerfer, în *Philologiae Turcicae Fundamenta*, I. p. 263; N. A. Baskakov, *Тюркские языки*, p. 131, nota 73; L. A. Pokrovskaja, *art. cit.* din ***Вопросы языкознания***, 1960), dicționarul lui Čakir n-a fost pînă acum pus la contribuție.

[2] Cf. L. A. Pokrovskaja, *Основные черты...*, p. 175.

iol 'drum' (= *yol*); 3. diftongul *yö* (sau diftongoidul *ⁱö*[1]) — la început de silabă, în cuvintele din clasa anterioară; de exemplu *ion* 'partea anterioară' (= *yön*).

Grupul **iu** are următoarele valori: 1. *ü* — după o consoană, în cuvintele din clasa anterioară; de exemplu *diubiudius* 'cu totul' (= *dübüdüs*); 2. diftongul *yu* — la început de silabă, în cuvintele din clasa posterioară; de exemplu *iuva* 'cuib' (= *yuva*); 3. diftongul *yü* — la început de silabă, în cuvintele din clasa anterioară; de exemplu *iusek* 'înalt' (= *yüsek'*).

Vocalele lungi sînt transcrise după cum urmează:

aa = *ā*, de exemplu *aaz* 'gură' (= *āz*);

ââ = *ī̆*, de exemplu *sâân* 'vacă' (= *sīr*);

eaa = 1. *ǟ* — după o consoană, de exemplu *ioteea* 'mai înainte' (= *yötǟ*); 2. *yā* — la început de silabă, de exemplu *eaamac* 'a ploua' (= *yāmak*);

ee = *ē*, de exemplu *neet* 'gînd, propunere' (= *nēt*);

ii = *ī*, de exemplu *piinir* 'brînză' = *pīnir*);

iuiu = 1. *ǖ* — după o consoană, de exemplu *siuiunmec* 'a se stinge' (= *sǖnmek'*); 2. *yǖ* — la început de silabă, de exemplu *iuiurec* 'inimă' (*yǖrek'*);

oo = *ō*, de exemplu *dooru* 'drept' (= *dōru*);

uu = *ū*, de exemplu *buu* 'abur' (= *bū*).

În ceea ce privește consoanele, menționăm următoarele:

Litera **c** reprezintă: 1. în cuvintele din clasa posterioară — ocluziva velară *k* (ca și *c* din grafia romînească); de exemplu *capac* 'capac' (= *kapak*); 2. în grupurile *ce*, *cea*, *ci*, *cia*, *cio*, *ciu* — semiocluziva prepalatală *č*, după modelul grafiei romînești; de exemplu *cetin* 'aspru' (= *četin*), *ceam* 'brad' (= *čam*), *cift* 'pereche' (= *čift*), *câzciaz* 'fetiță' (= *kïzčaz*), *cioc* 'mult' (= *čok*), *ciucur* 'groapă' (= *čukur*), *ciuriuc* 'putred' (= *čürük'*); 3. la sfîrșit de silabă, în cuvintele din clasa anterioară — ocluziva palatală *k'*; de exemplu *dicmec* 'a coase' (= *dik'mek'*).

Grupul **ch** urmat de *e*, *ea*, *i*, *io*, *iu* reprezintă, ca și în ortografia romînească, ocluziva palatală *k'*; de exemplu *chedi* 'pisică' (= *k'edi*), *chear* 'cîștig, profit' (= *k'ar*), *chirpic* 'geană' (= *k'irpik'*), *chiopec* 'cîine' (= *k'öpek'*), *chiuschiu* 'măciucă' (= *k'üsk'ü*). În prezenta lucrare, pentru palatala *k'* vom folosi peste tot transcrierea fonologică *k*.

Grupul **ci** reprezintă: 1. silaba *či*, de exemplu *fâci* 'butoi' (= *fïči*); 2. la sfîrșit de silabă — africata *č*, după modelul ortografiei romînești; de exemplu *pirinci* 'orez' (= *pirinč*), *bicimeac* 'a cosi; a secera' (= *bičmäk'*).

Grupul **dj** redă africata *ǧ*, de exemplu *djanavardjic* 'pui de lup' (= *ǧanavarǧik*).

În cazuri rare același sunet e redat prin litera **g**, de obicei urmată de *i*; de exemplu *agi* (alături de *adji*) 'amar' (= *aǧi*).

Grupul **gh** urmat de *e*, *ea*, *i*, *io*, *iu* reprezintă, ca și în ortografia romînească, ocluziva palatală *ǵ*; de exemplu *cinghenea* 'țigan' (= *čin-ǵenä*), *ghibi* 'ca (și), precum' (= *ǵibi*), *ghiolghea* 'umbră' (= *ǵölǵä*), *ghiun* 'zi' și 'soare' (= *ǵün*). Noi transcriem acest grup de litere prin *g*.

[1] Cf. L. A. Pokrovskaja, *loc. cit.*

Litera **h** reprezintă : 1. fricativa velară χ, de exemplu *hasta* 'bolnav' (=χ*asta*) ; 2. fricativa palatală χ', de exemplu *hiibea* 'desagă' (= χ*'ībä*). În ambele cazuri, însă, putem avea a face şi cu fricativa laringală *h*[1]; de aceea, în lucrarea noastră vom folosi peste tot transcriere fonologică *h*.

Litera **j** redă fricativa prepalatală *ž*; de exemplu *jita* 'secară' (=*žita*).

Litera **l** are următoarele valori : 1. în cuvintele din clasa posterioară — laterala velară *ḷ* (poate că şi alveolara *l*[2]) ; de exemplu *alma* 'măr' (= *aḷma*) ; 2. în cuvintele din clasa anterioară — laterala palatală *l'* ; de exemplu *liulea* 'lulea' (= *l'ül'ä*). În prezenta lucrare vom folosi peste tot transcrierea *l*.

Litera **ş** redă, ca şi în grafia romînească, fricativa prepalatală *š* ; de exemplu *şişea* 'sticlă' (= *šišä*).

În sfîrşit, litera **ţ**, împrumutată şi ea din alfabetul limbii romîne, redă africata dentală *ts* ; de exemplu *ţigarca* 'ţigară' (= *tsigarka*).

Înainte de a trece la expunerea faptelor, cîteva indicaţii de ordin tehnic ni se par necesare.

Pentru a scoate în relief particularităţile fonetice ale graiului găgăuz din Čadïr-Lunga, aşa cum se reflectă ele în dicţionarul lui Čakir, vom compara datele acestuia cu materialul publicat de Moškov, deşi cele două dicţionare au apărut la un interval de peste trei decenii.

Exemplele sînt, bineînţeles, transpuse în transcrierea fonetică în uz : transcrierea grafiei lui Čakir urmează regulile schiţate mai sus, iar notaţia lui Moškov, bazată pe alfabetul rusesc, este transliterată. În ceea ce priveşte accentul cuvintelor şi muierea consoanelor, care nu sînt marcate în dicţionarul lui Čakir, nu vom încerca să le restabilim : unele indicii cu privire la acestea rezultă din datele comparative ale lui Moškov.

În cursul prezentei expuneri am folosit abrevierile următoare :

Baskakov, *Тюрк. яз.* =N.A. Baskakov, *Тюркские языки*, Moscova, 1960.

Č. = dicţionarul lui Mihail Čakir.

Caferoğlu, *Anat. u. rum. Dial.* = Ahmet Caferoğlu, *Die anatolischen und rumelischen Dialekte*, în *Philologiae Turcicae Fundamenta*, I, Wiesbaden, 1959, p. 239—260.

Dmitriev, *Гаг. эт.* =N. K. Dmitriev, *Гагаузские этюды*, în *Ученые записки Ленинградского государственного Университета*, Серия филол. наук, Вып. 1, nr. 20, 1939, p. 3—27.

Dmitriev, *Gag. Lautl.*, I, II, III = N. K. Dmitrijev, *Gagausische Lautlehre*, în *Archiv Orientální*, IV (1932), p. 208—224 (I) şi 349—362 (II) ; V (1933), p. 96—113 (III).

Doerfer, *Gag.* = Gerhard Doerfer, *Das Gegausische*, în *Philologiae Turcicae Fundamenta*, I, Wiesbaden, 1959, p. 260—271.

Исследования, I = Академия наук СССР. *Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков*. I. *Фонетика*, Moscova, 1955.

Kowalski, *Dialectes* = T. Kowalski, *Dialectes türks-osmanlis*, în *Encyclopédie de l'Islām*, IV, Leyde-Paris, 1934, p. 968—988.

---

[1] Vezi Pokrovskaja, *Осн. черты...*, p. 172 şi 186.
[2] Vezi Idem, *art. cit.*, p. 188.

Kowalski, *Les Turcs* = Tadeusz Kowalski, *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est*, Cracovia, 1933.

M. (sau Moškov, *Словарь*) = V. Moškov, *Словарь языка бессарабских гагаузов* (anexă la *Наречия*).

Moškov, *Гагаузы* = V. A. Moškov, *Гагаузы Бендерскаго уезда*, în *Этнографическое Обозрение*, XLIV (1900), p. 1 – 90; XLVIII (1901), p. 98 – 160; XLIX (1901), p. 1 – 49; LI (1901), p. 1 – 80; LIV (1902), p. 1 – 66.

Moškov, *Наречия* = V. Moškov, *Наречия бессарабских гагаузов*, St. Petersburg, 1904.

Németh, *Einteilung* = J. Németh, *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofia, 1956.

Pokrovskaja, *Осн. черты* = L. A. Pokrovskaja, *Основные черты фонетики современного гагаузского языка*, în *Вопросы диалектологии тюркских языков*, II, Baku, 1960, p. 170 – 190.

Правила = Научно-исследовательский Институт школ Министерства Просвещения Молдавской ССР. *Правила орфографии гагаузского языка*, Chișinău, 1958.

Radloff = Dr. W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte*, 4 vol., St. Petersburg, 1888 – 1911.

Räsänen, *Materialen* = Martti Räsänen, *Materialen zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*, Helsinki, 1949.

1. DURATA VOCALELOR

Graiul din Čadïr-Lunga prezintă, în ceea ce privește durata vocalelor, deosebiri numeroase și importante față de graiurile reprezentate în textele lui Moškov. Materialul înregistrat în dicționarul lui Čakir poate fi grupat în următoarele categorii :

1. Vocale lungi în loc de vocale cu durată normală

a) Vocale cu lungime etimologică[1]: *bōza* 'bragă' 17 — M. *boza* (cf. tc. *boza*) [2]; *ğumā* 'vineri' 46 — M. *ğuma* (cf. tc. *cuma* < < ar. *ğum'a*); *nāflä* 'gratis' 73 — M. *nafil'a* (cf. tc. *nafile* 'în zadar' < ar. *nāfila*); *pāzarlïk* 'tîrg; învoială' 76 — M. *pazarḷïk* (cf. tc. *pazarlık*, derivat de la *pazar* < pers. *bāzār*).

Alte exemple (*āman*, *yūrek* etc.) se găsesc în paragrafele 3 și 4 ale acestui capitol.

b) Vocale cu lungime secundară[3]: *bukālamak* 'a pune în cătușe' 18 (cf. tc. *bukağılamak*) — M. *bukaḷa-*; *dōramak* 'a fărîmița' 44 (cf. tc. *doğramak*) — M. *dora-*; *feslēn* 'busuioc' 54 (cf. tc. *fesleğen*) — M. *f'es'l'en'*; *islā̈* 'bine' 67 (cf. tc. dial. *isl'āh*, *isl'äχ*) — M. *is'l'ä(χ)*; *nēt* 'intenție, proiect' și *nētlenmäk* 'a-și propune, a avea intenția să' 74 (cf. tc. *niyet*) — M. *n'et'*, *n'et'l'en-*; *saksān* 'coțofană' 82 (cf. tc.

[1] Pentru șimplificarea expunerii, am inclus în această categorie vocalele lungi vechi turce (așa-numitele vocale cu lungime primară) și pe acelea care provin, prin împrumuturi lexicale, din limbile arabă și persană.

[2] Cifra indică pagina din dicționarul lui Čakir. Abrevierea *tc.* = turca literară din Turcia.

[3] Această categorie cuprinde vocalele lungi rezultate prin contragerea unui grup VC [V].

saksağan) — M. /*saksan*; *sūnmek* 'a se stinge' şi 'a muri' şi *sūndürmek* 'a stinge' 87 (cf. tc. *sönmek*, *söndürmek* < *söyün-*, *söyündür-*) — M. *s'ün'-*, *s'ün'd'ür'-*; *sütlēn* 'laptele cîinelui' (cf. tc. *sütleğen*) —M. *s'üt'l'en'*; *terbā* 'hăţuri' 94 (cf. tc. *terbiye*) — M. *t'er'b'ä*; *ūralla* 'noroc!' 99 (cf. tc. *uğur ola*) — M. /*urala*; *yötā* 'mai înainte' 66 (cf. tc. *öteği*) — M. *yöt'ä* (cf. tc. *öte*); *yūrmak* 'a frămînta' şi *yūrulmak* 'a fi frămîntat' 69 (cf. tc. *yoğurmak*, *yoğurulmak*) — M. *yur-*, *yurul-*.

Aceleiaşi categorii îi aparţine şi sufixul *-ğāz*[1], cu varianta *-čāz* (< *-ğïγaz* ~ *-čïγaz*[2] sau *-ğaγïz* ~ *-čaγïz*[3]): *dalğāz* 'crenguţă' 39 — M. *dalğaz*; *ğanğāz* 'sufleţel, inimioară' 45 — M. *ğänğäz*; *kuščāz* 'păsărică' 38 — M. *kuščaz*[4].

Formele *tarāmak* 'a cîştiga' şi *tarātmak* 'a pierde, a avea o pagubă' 92 (la M. *tara-*, *tarat-*) par a se explica prin contragerea grupului *-ar-*, din *tarar-* (atestat la Moškov) şi **tarart-*, în *-ā-*[5].

În sfîrşit, Čakir înregistrează cîteva cazuri în care vocala lungă se explică în mod normal prin contragerea terminaţiei în vocală + *k* a unui cuvînt urmat de sufixul posesiv: *anağīm* 'māmico' 10 — M. *anağim*; *belkemī* 'şira spinării' 15 — M. *b'el' k'emi*; *yekin böğā* 'gărgăriţă' 46 — M *yek'in' b'öğä*; *panayiyağīm* 'Fecioara Maria' 77 — M. *panayiyağim'*[6]; *solūnu čekmäk* 'a respira' 88 — M. *solunu č'ek'-*; *Allahïn Solū* 'Sfîntul Duh' 10 — M. *Allaχïn Solu*.

c) Vocala lungă a cuvîntului *bāriz* 'broboadă' 12 (< mold. *bariz*, cu *a* normal, neaccentuat) nu intră în nici una dintre categoriile de mai sus; ea ar putea fi atribuită deplasării accentului pe silaba iniţială (v. la Moškov /*baris*)[7], sau, în cazul cînd cuvîntul se accentuează diferit de corespondentul său din dicţionarul lui Moškov, am avea a face cu o vocală lungă poziţională[8].

2. Vocale cu durată normală în loc de vocale lungi

a) În variante ale unor cuvinte cu vocale lungi etimologice: *amanet* 'amanet, zălog' 10 — M. *amān'et'* (cf. tc. *emanet* < ar. *amānat*); *art* ~ *ardï* 'partea posterioară, dosul' 11 (cf. tc. *art*, *-dı*) — M. *ārt*, *ārd-*; *arsïz* 'insolent, neruşinat' 11 — M. *ārsïz* (cf. tc.

[1] Cf. Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 183 : *-ğäaz* (*-ğāz* ?—V.D.).

[2] J. Deny, *Grammaire de la langue turque*, p. 321, § 510.

[3] A. N. Kononov, *Грамматика современного турецкого литературного языка*, Moscova-Leningrad, 1956, p. 113, § 168.

[4] La Moškov apare, uneori, şi varianta cu vocală lungă; astfel, în *Наречия*, forma *kuščaz* (226/19) coexistă, în acelaşi text, cu forma *kuščāz* (227/1. De altfel fluctuaţia între cele două forme apare uneori şi la Čakir, vezi *kïzčaz* 'fetiţă' (p. 30).

[5] Asupra căderii lui *r* în găgăuză (dar fără lungirea vocalei precedente) v. Dmitriev, *Gag. Lautl.*, II, p. 358 ; Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 186. În diverse dialecte turceşti-osmanlii căderea lui *r* atrage lungirea vocalei precedente ; v. Räsänen, *Materialien*, p. 214 şi Caferoğlu, *Anat. u. rum. Dial.*, p. 249.

[6] Tipărit (greşit) : *панајиџім*.

[7] Pentru redarea vocalelor accentuate ruseşti prin vocale lungi în împrumuturile făcute de limba turcmenă, v. N. K. Dmitriev, *Долгие гласные в туркменском языке*, în *Исследования*, I, p. 189.

[8] Despre categoria vocalelor lungi poziţionale în limba găgăuză, v. Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 183—184.

arsız, derivat de la *ar* 'rușine' < ar. *'ār*); *kor* 'jar' 35 (cf. tc. *kor*) — M. *kōr*; *nazlanmak* 'a se alinta, a face nazuri' și *nazlï* 'alintat; capricios' 74 — M. *nazlan-*, *nazlï* (cf. tc. *nazlanmak*, *nazlı*, derivate de la *naz* < pers. *nāz*); *tomruk* 'mugur' 95 (cf. tc. *tomruk*) — M. *tōmruk*; *üšenmäk* 'a lenevi' 69 (cf. tc. *üşenmek*) — M. *ǖšen'-*.

b) În variante ale unor cuvinte cu vocale lungi secundare: *bölä* 'așa' 16 — M. *b'ȫl'ä* (> *b'öyl'ä* ibid., cf. tc. *böyle*); *čartmak* 'a chema' 21 — M. *čārt-* (cf. tc. *çağırtmak*); *dinek* melesteu' 41 — M. *d'īn'ek'* (cf. tc. *değnek*); *mamuz* 'pinten' 71 — M. *māmuz* (cf. tc. *mahmuz*); *sölemäk* 'a spune' 86 — M. *s'ȫl'e-* (cf. tc. *söylemek*); *sïrtmač* 'văcar' 85 — M. *sïrtmač* (cf. tc. *sığırtmaç*); *tülü* 'păros' 96 (dar *tǖ* 'pană, păr') — M. *t'ǖl'ü* (cf. tc. *tüylü*); *yölä* 'așa' 65 — M. *yȫl'ä* (cf. tc. *öyle*); *yüsek* 'înalt' 68 — M. *ǖs'ek'* (cf. tc. *yüksek*).

3. Forme paralele, cu vocale lungi și cu vocale cu durată normală

a) Cazuri în care în dicționarul lui Moškov apar numai vocale cu durată normală:

α) vocalele lungi din graiul din Čadïr-Lunga sînt primare: *āltï* ~ *altï* 'șase' 10 — M. *altï* (cf. tc. *altı*); *dōn* ~ *don*(*lar*) 'indispensabili' 44 — M. *don* (cf. tc. *don*); *gārga* 54 ~ *garga* 55 'corb' — M. *garga* (cf. tc. *karga*);

β) vocalele lungi sînt secundare: *āretlik* ~ *aretlik* 'copil adoptiv' 11 — M. *ar'et'l'ik'* (cf. tc. *ahretlik*); *nānï* ~ *nänï* 'unde? în ce parte?' 74 — M. *n'änï* (< *ne yanï*); *saχa-yā* ~ *sāya* 'unt' 82 — M. *sāya*[1]; *yēr* 'șa' și *yērli* 'înșeuat' 48, dar *yerlemek* 'a înșeua' *ibid.* — M. *yer*, *yer'l'e-* (cf. tc. *eyer*).

b) Cazuri în care în dicționarul lui Moškov apar numai vocale lungi:

α) vocalele cu durată normală corespund vocalelor lungi etimologice: *alem* ~ *ālem* 'străin' 10 — M. *āl'em* (cf. tc. *âlem* 'lume' < ar. *'ālam*); *l'äzïm* ~ *l'azïm* 'trebuie, e necesar' 70 — M. *l'āzïm* (cf. tc. *lâzım* < ar. *lāzim*); *mani* ~ *māne* 'mică poezie populară' 71 — M. *mān'i* (cf. tc. *mani* < ar. *ma'ānī*); *prorok* ~ *prōrok* 'profet' 80 — M. *prōrok* (< bg., rus. *npopoк*, rom. *proroc* și *prooroc*); *sadä* ~ *sādä* 'numai' 82 — M. *sād'ä* (cf. tc. *sade* < pers. *sādä*); *zor* ~ *zōr* '1. greu; 2. neplăcere, nenorocire' 102, dar numai *zorlan* 'cu forța' și *zor-zor* 'foarte greu, penibil' *ibid.* — M. *zōr*, *zōrlan*, *zar-zōr* (cf. tc. *zor* < pers. *zōr*);

β) vocalele cu durată normală corespund vocalelor lungi secundare: *alamak* ~ *āiamak* 'a plînge' 10, *alatmak* ~ *ālatmak* 'a face să plîngă' *ibid.* — M. *āla-*, *ālat-* (cf. tc. *ağlamak*, *ağlatmak*); *ba* ~ *bā* 'vie' 12 (dar numai *bā yaprā* 'frunză de viță' și *bāği* 'vier' *ibid.* — M. *bā* (cf. tc. *bağ*); *boday* ~ *bōday* 'grîu' 17 — M. *bōday* (cf. tc. *boğday*, *buğday*); *čarmak* 21 ~ *čārmak* 19 'a chema' și *čarïš* ~ *čārïš* 'chemare; strigăt' *ibid.* — M. *čār-* (cf. tc. *çağırmak*); *diren* ~ *dīren* 'furcoi' 41 — M. *d'īren'* (cf. tc. *diren* < *diyren*); *güdä* ~ *gǖdä* 'corp, trup' 57 — M. *ǵǖd'ä* (cf. tc. *gövde*); *inä* ~ *īnä*

[1] Etimologie insuficient lămurită: în nici un caz vocala lungă nu este primară, cum afirmase Dmitriev, *Gag. Lautl.*, I, p. 222. Cf. Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 180, nota 2, care, cunoscînd numai forma *sāyā*, o explică din *sarī yaγ*. Pentru *saχa*, cf. tc. *sahi*.

'ac' 65 — M. *īn'ä* (cf. tc. *iğne*); *irenmäk* ~ *īrenmäk* 'a se dezgusta' 63 (dar numai *irek* 'dezgustat' *ibid.*) — M. *īr'en'-*, *īr'ek'* (cf. tc. *iğrenmek*); *iri* ~ *īri* 'strîmb' și *iritmäk* ~ *īritmäk* 'a strîmba' 67 — M. *īr'i*, *īr'it'-*(cf. tc. *iğri*, *iğritmek*); *iši* ~ *īši* 'acru' și *išimik* ~ *īšimik* 'brînză de vacă' 67 (dar numai *īšiğä* 'acrișor') — M. *īši* (cf. tc. *ekși*); *masuz* ~ *māsuz* (*māsus*) și *mahsus* 'anume, special' 70, 71 — M. *māsuz* (cf. tc. *mahsus*); *ol* ~ *ōl* 'fiu' 75 (dar numai *ōlun ōlu* 'nepot' și *ōlluk* 'înfiere' *ibid.*) — M. *ōlu* (cf. tc. *oğul*, *oğlu*); *sadïč* ~ *sādïč* 'naș' 82 — M. *sādïč* (cf. tc. *sağdıç*); *sar* ~ *sār* 'surd' 83 (dar numai *sār kalmak* 'a rămîne surd' și *sārlïk* 'surzenie' *ibid.*) — M. *sār* (cf. tc. *sağır*); *zet* ~ *zēt* 'suferință, chin' 102 (dar numai *zēt čekmäk* 'a suferi' și *zētlenmäk* 'a se chinui' *ibid.*) — M. *z'ēt'* (cf. tc. *ziyet*).

4. Spre deosebire de cazurile prezentate în cele trei categorii precedente, și în special în cea de-a treia, în care durata vocalelor nu joacă un rol distinctiv, în cazurile următoare **întrebuințarea vocalelor lungi și a celor cu durată normală servește la diferențierea sensurilor cuvintelor**; alternanța V : V̄ (aceasta din urmă, etimologică sau secundară) în graiul din Čadïr-Lunga corespunde omonimiei din celelalte graiuri găgăuze; aceste omonime conțin fie vocale lungi, fie vocale cu durată normală:

aman 'vai!' 10 — *āman* 'ai milă!' *ibid.* (cf. tc. *aman* < ar. *āman*); la M. *aman*, numai cu sensul 'milă'

arï 'albină' 11 (cf. tc. *arı*) — *ārï* 'durere' 7 (cf. tc. *ağrı*); la M. *ārï* 'albină sălbatică' și 'boală'

buka 'bucățică' 18 (< rom. *bucată*) — *bukā* 'cătușe, fiare' *ibid.* (cf. tc. *bukağı*); la M. *buka* 'bucată de pîine' și 'cătușe'

čelik 'țurcă' 21 — *čēlik* 'oțel' *ibid.*; la M. *č'el'ik'*, cu ambele sensuri (cf. tc. *çelik*)

čember 'marama' 21 — *čembēr* 'cerc de butoi' *ibid.*; la M. *č'em'b'er'*, cu ambele sensuri (cf. tc. *çember*).

činemäk 'a rumega' 22 — *čīnemäk* 'a călca în picioare' *ibid.*; la M. *čīn'e-*, cu ambele sensuri (cf. tc. *çiğnemek*)

čit 'postav' 23 — *čīt* 'hambar pentru porumb' *ibid.*; la M. *čit'*, cu ambele sensuri (cf. tc. *çit*)

dolap 'dulap' 43 — *dolāp* 'mașină de stropit grădinile cu zarzavat' *ibid.*; la M. *doḷap*, cu ambele sensuri (ca și în turcă)

don 'înghețat' 44 — *dōn* (~ *don*) 'indispensabili' *ibid.*; la M. *don*, cu ambele sensuri (ca și în turcă)

duruk 'senin' 45 (< *dur-*) — *dūruk* (alături de *druk*) 'proptă' *ibid.* (< mold. *druc*); la M. numai *duruk χava* 'vreme bună'

hak 'plată, salar' 58 — *hāk* 'adevăr, dreptate' *ibid.*; la M. *χak* 'plată, salar' și 'adevărat, drept' (cf. tc. *hak* < ar. *hakk*)

kiriš 'coardă, strună' 33 — *kīriš* 'grindă' *ibid.*; la M. *k'ir'iš'*, cu ambele sensuri (cf. tc. *kiriș*)

koğa 'soț' 34 — *kōğa* 'bătrîn, moșneag' (cu derivatele *kōğamak* 'a îmbătrîni' și *kōğalïk* 'bătrînețe') *ibid.*; la M. *koğä*, cu ambele sensuri (cf. tc. *koca*)

nur 'lumina de la Ierusalim' 74 — *nūr* 'urdă' *ibid.*; la M. *nur*, cu ambele sensuri (cf. tc. *nur* 'lumină')

patlamak 'a plesni' 78 — *patlāmak* 'a mînca zgomotos' *ibid.*; la M. *patḷa-*, cu ambele sensuri (cf. tc. *patlamak*)
taramak 'a pieptena' 92 — *tarāmak* 'a cîştiga' *ibid.*; la M. *tara-*, cu ambele sensuri (cf. tc. *taramak*)
temiz 'curat; exact' 93 — *tēmiz* 'gras' *ibid.*; la M. *t'em'iz'*, numai cu sensul 'curat' (cf. tc. *temiz*)
tepä 'claie' 94 — *tēpä* 'culme, vîrf' *ibid.*; la M. *t'ep'ä*, au ambele sensuri (cf. tc. *tepe*)
top 'minge' (cu derivatul *topču* 'fotbalist') şi 'balot' 95 — *tōp* 'tun' (cu derivatul *tōpču* 'tunar') şi 'ghiulea' *ibid.*; la M. *top* 'minge', 'val de stofă' şi 'tun' (cf. tc. *top*)
yürek 'stomac; burtă' 68 — *yūrek* 'inimă' *ibid.*; la M. *yür'ek'*, cu ambele sensuri (cf. tc. *yürek* 'inimă').

Problema vocalelor lungi din limba găgăuză a format obiectul a două studii speciale datorate lui N. K. Dmitriev [1]. Acesta grupează materialul în diverse categorii, după grupurile de sunete din contragerea cărora au rezultat diferitele vocale lungi. Autorul dă de asemenea o listă de perechi de cuvinte diferenţiate între ele, din punct de vedere semantic, prin opoziţia V : $\bar{V}$ [2] şi semnalează cîteva exemple de lungime etimologică (primară sau transmisă prin împrumuturi din arabă şi persană), precum şi exemple de „lungime neîntemeiată" [3].

Această problemă a fost reluată recent de L. A. Pokrovskaja [4], care semnalează cîteva exemple noi de lungime primară, face o clasificare mai riguroasă a vocalelor lungi secundare, relevînd o serie de cazuri noi, şi aduce în discuţie o nouă categorie, nesemnalată pînă acum în limba găgăuză, anume aceea a lungimii poziţionale.

Materialul dialectal furnizat de dicţionarul lui Čakir (şi, în oarecare măsură, şi de acela al lui Moşkov) completează în mod considerabil tabloul prezentat de studiile anterioare.

În primul rînd, sînt atestate două cazuri care nu figurează în aceste studii: $\bar{\ddot{a}}$ în temă [5], rezultat prin căderea lui *h* (*islā* [6], vezi mai sus 1 *b* şi 3 *a*), şi $\bar{\ddot{u}}$ rezultat prin contragerea grupului **öw* < *öv* (*gǖdä* [7], vezi 3 *b*)

În al doilea rînd, vocalele lungi etimologice provin, în cîteva cazuri, din împrumuturi lexicale făcute nu din arabă sau persană, ci din romînă: *prōrok*, al cărui ō se explică din forma romînească *prooroc* (vezi 1 *a*), şi *bāriz*, al cărui ā se explică, probabil, prin deplasarea accentului pe silaba iniţială (vezi 1 *a*) [8].

[1] *Gag. Lautl.*, I, p. 215—224 şi *Долгие гласные в гагаузском языке*, în *Исследования*, I, p. 203—207. Cf. Doerfer, *Gag.*, p. 266 şi Baskakov, *Тюрк. яз.*, p. 133.
[2] Doerfer, *Gag.*, p. 264 neagă rolul funcţional al vocalelor lungi în găgăuză, dar argumentele sale nu sînt decisive.
[3] *Gag. Lautl.*, I, p. 221—222.
[4] *Осн. черты*, p. 179—184.
[5] Cf. Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 181: „ Долгое *ää* в основах совершенно не встречается".
[6] Vezi, totuşi, la Pokrovskaja, *loc. cit.*: *isl'ā*.
[7] Dmitriev, *Gag. Lautl.*, I. p. 221, consideră, greşit, că această formă conţine o vocală lungă etimologică.
[8] Vezi totuşi rezerva pe care am făcut-o mai sus, p. 405.

O deosebită importanţă prezintă exemplele, destul de numeroase, cu vocală lungă primară : *āltï* (3 *a*), *ārt* (2 *a*), *bōza* (1*a*), *čēlik* (4), *čembēr* (4), *dōn* (3 *a*), *gārga* (3 *a*), *yūrek* (4), *kōğa*, *tēmiz*, *tēpä* (*ibid.*), *tōmruk* (2 *a*) etc. [1]. Astfel de exemple îmbogăţesc lista acestui gen de relicve, într-adevăr foarte rare în găgăuză. Unele dintre aceste cuvinte au corespondente, tot cu vocale lungi, în alte limbi turcice (de exemplu în turcmenă : *ārï*, *ārt*, *dōn*, *gōr* etc.) [2].

După cum se poate lesne constata din materialul pe care l-am prezentat, vocalele lungi, indiferent de originea lor, au o stabilitate mai mare atunci cînd au valoare fonologică. Cazurile de opoziţie fonologică între vocalele lungi şi vocalele cu durată normală sînt mai numeroase în dicţionarul lui Čakir decît în acela al lui Moškov, unde omonimia este, implicit, destul de frecventă.

Cînd durata vocalelor nu este cerută de necesitatea de a diferenţia sensurile cuvintelor, vocalele lungi îşi pierd adeseori lungimea, devenind vocale cu durată normală. Aşa se explică numeroasele exemple de reducere a duratei vocalelor lungi secundare, în ambele dicţionare de care ne ocupăm, dar cu multe neconcordanţe, în ceea ce priveşte cazurile concrete de reducere, între graiurile reprezentate în aceste dicţionare. Tocmai acest lucru am încercat să-l scoatem în relief în clasificarea detaliată a acestor cazuri.

Acest fenomen din găgăuză este analog cu dispariţia, din aceeaşi cauză, a lungimii lipsite de valoare distinctivă din limba turcă, în exemple ca *badaşmak* (< *bağdaşmak*), *tura* (< *tuğra*), *yirmi* (< *yiğirmi*) etc. [3]

În graiul din Čadïr-Lunga, absenţa, într-un număr destul de mare de cuvinte, a funcţiei distinctive a duratei vocalelor a avut încă o consecinţă, foarte interesantă şi destul de rară în alte limbi turcice [4], anume la întrebuinţarea paralelă a formei cu vocală lungă şi a celei cu vocală de durată normală : *āltï* şi *altï* 'şase', *ālem* şi *alem* ,străin', *īnä* şi *inä* 'ac' etc. (la Moškov : *altï*, *ālem*, *īnä* etc. ; vezi mai sus, § 3).

2. CÎTEVA CAZURI PARTICULARE DE ÎNTREBUINŢARE A VOCALEI *ä*

S-a afirmat că una dintre particularităţile fonetice specifice limbii găgăuze este ,,distincţia regulată între două grade ale vocalei *e* : un *e* mai degrabă închis şi un *ä* foarte deschis, acesta din urmă apărînd

[1] Unele dintre aceste exemple ar putea fi incluse în categoria lungimii poziţionale. Această categorie necesită însă (după cum recunoaşte însăşi L. A. Pokrovskaja, *op. cit.*, p. 184) un studiu mai aprofundat. Este greu de înţeles de ce, de exemplu, în *ārï* 'albină sălbatică' avem a face cu o lungime primară (*ibid.*, p. 179), iar în *kārï* 'femeie', cu o lungime poziţională (*ibid.*, p. 183).

[2] Pentru vocalele lungi primare în limbile turcice, vezi Räsänen, *Materialien*, p. 64 şi urm. şi F. G. Ischakov, *Долгие гласные в тюркских языках*, în *Исследования*, I, p. 160—174 (ca şi studiile consacrate limbilor turcmenă, iacută etc., publicate recent în aceleaşi *Исследования* şi în *Philologiae Turcicae Fundamenta*, I, Wiesbaden, 1959).

[3] Vezi E.V. Sevortjan, *Фонетика турецкого литературного языка*, Moscova, 1955, p. 112.

[4] Pentru limba chirghiză, de exemplu, vezi I. A. Batmanov, *Фонетическая система современного киргизского языка*, Frunze, 1946, p. 48 ; cf. N. K. Dmitriev, *Вторичные долготы в тюркских языках*, în *Исследования*, I, p. 201.

mai ales în silabe accentuate, depărtate de silaba tematică"[1]. Această observație este prea generală și de aceea necesită unele precizări complementare.

Mai întîi, trebuie subliniat că acest *ä* nu este nicidecum un *a* precedat de o consoană palatalizată, cum presupunea T. Kowalski bazîndu-se pe o veche transcriere fonetică[2], ci este vocala cea mai deschisă din seria anterioară, între *ę* și *ȧ*, a cărei largă întrebuințare în limba găgăuză contemporană este confirmată de recentele cercetări pe teren efectuate de L. A. Pokrovskaja[3]. De fapt, fenomenul presupus de Kowalski a fost și el înregistrat: L. A. Pokrovskaja[4] notează cîteva cazuri (*b'an* 'eu', *s'an* 'tu', *n'anï* (< *ne yanï*[5]) 'unde?' și *f'ana* 'rău', — a căror notație mai exactă ar fi *b'ȧn*, *s'ȧn* etc.), fără să facă vreo precizare asupra condițiilor în care apare fenomenul și asupra răspîndirii lui. Dar din cîteva fapte sporadice ca acestea nu se poate trage concluzia — așa cum face N. A. Baskakov[6] — că palatalizarea consoanelor, datorită vocalelor prepalatale care le urmează, ar avea în găgăuză aceleași consecințe pe care le are în limba caraimă: în caraimă, palatalizarea consoanelor antrenează schimbarea calității tuturor vocalelor următoare, atrăgîndu-le în seria posterioară, fonologicește pertinentă fiind corelația de timbru palatală — nepalatală, pe cînd în găgăuză palatalizarea consoanelor nu atrage (cu excepția celor cîteva cazuri amintite mai sus) vocalele anterioare în seria posterioară și, deci, nu constituie o trăsătură fonologică pertinentă a acestei limbi[7].

În al doilea rînd, sînt necesare unele precizări cu privire la condițiile în care apare „distincția regulată" între *e* și *ä*. Vocala *ä* apare de obicei în poziție accentuată (în silaba finală, deschisă sau închisă, a temei, precum și în sufixele accentuate)[8], dar destul de frecvent și în silabe neaccentuate:

---

[1] T. Kowalski, *Les Turcs*, p. 19—20.

[2] Ipoteza formulată de Kowalski (*op. cit.*, p. 20, nota), că grafia *я* folosită de Moškov în transcrierea materialului găgăuz din studiul său *Гагаузы Бендерского уезда* ar putea reprezenta „o schimbare a calității vocalei, însoțită de palatalizarea consoanei precedente" (ca și în dialectul caraim din Troki), nu se susține: Moškov a abandonat ulterior grafia *я*, înlocuind-o peste tot cu *ä*, care redă foarte bine vocala anterioară respectivă. (Amintim că și în ortografia rusească actuală vocala *ä* din unele nume străine este redată prin litera *я*; astfel, numele turcologului finlandez *Räsänen* e transcris *Рясянен*).

[3] *Осн. черты*, p. 174—175.

[4] *Op. cit.*, p. 173.

[5] Cf. variantele *nänï* ~ *nänï* citate mai sus, p. 406.

[6] *Тюрк. яз.*, p. 133.

[7] Cf. Roman Jakobson, *Über die phonologischen Sprachbünde*, în TCLP, VI (1931), p. 237. Concluzia noastră este ea însăși destul de generală, întrucît se bazează pe datele foarte incomplete pe care le avem despre limba găgăuză. Într-adevăr, dintre cele patru cazuri de trecere *C + ä > C'a* (sau *C'ȧ*), citate de Pokrovskaja, numai *s'an* (sau *s'ȧn*) formează, în graiul în care se folosește, opoziție fonologică cu *san* 'gîndește-te! crede! judecă!'. În orice caz, însă, dintre celelalte vocale anterioare nici una nu-și schimbă, în urma palatalizării consoanei precedente, calitatea, De altfel, întreaga problemă va trebui reluată după ce vom fi avut la dispoziție datele complete.

[8] Cf. Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 174. Pentru diversele condiții în care apare *ä* în materialul publicat de Moškov, vezi Dmitriev, *Gag. Lautl.*, I, p. 211—215; cf. și Doerfer, *Gag.*, p. 265.

o serie de exemple au fost deja semnalate [1], iar alte cîteva vor fi citate mai departe. O distincție netă și regulată nu apare cu evidență decît în cursul sufixării, datorită deplasării accentului : *bän* '*eu*' — *beni* 'pe mine, mă', *šišä* 'sticlă' — *šišemiz* 'sticla noastră' etc. [2].

În sfîrșit, această problemă trebuie privită și din punct de vedere dialectologic : deja Moškov [3] atrăsese atenția asupra numeroaselor inconsecvențe în întrebuințarea lui *ä*, respectiv a lui *e*, nu numai de la o regiune la alta (de exemplu *b'än*, *sän*, *bil'ä* etc. în vechea regiune Bender, dar *b'en*, *s'en*, *bil'e* în comuna Etulija din vechea regiune Izmail), ci și în interiorul aceleiași regiuni (de exemplu, în regiunea în care circulă formele *b'än*, *sän* etc. se pronunță *ğen'd'em* și, invers, în regiunea în care se folosesc formele *b'en*, *s'en* etc. se pronunță *ğen'd'äm*). Constatări asemănătoare a făcut și L. A. Pokrovskaja : lui *ä* din graiurile din raioanele Čadïr-Lunga și Komrat (în exemple ca *ǵeğä* 'noapte', *ⁱevdän* 'din casă') îi corespunde, în graiul din Vulcănești, vocala *e* (*ǵeğe*, *ⁱevden*), vocala *ä* nefiind, totuși, cu totul necunoscută în acest grai [4].

Dicționarul lui Čakir aduce o serie de cazuri de întrebuințare diferită, față de ceea ce s-a arătat în cercetările anterioare, a vocalelor *ä* și *e*, reflectînd cîteva situații nesemnalate pînă acum : întrebuințarea paralelă a formelor cu *ä* și a celor cu *e*, corespondența *ä* (~ *e*) : *a* etc. Iată aceste cazuri :

1. *ä* în loc de *e*, în finală absolută : *čendelä* 'plasă în care se strînge și se stoarce brînza de vacă' 21 — M. *č'end'el'e* ; *čerčevä* 'cercevea' 21 — M. *č'er'č'ev'e* ; *četelä* 'soartă, destin' 21 — M. *ˈčet'il'e* ; *ğümlä* 'tot, întreg' 46 — M. *ğüm'l'e* ; *helä - helä* 'iaca - iaca ; ia vezi !' 61 — M. *ˈχ'el'e - ˈχ'el'e* ; *herkerä* 'totdeauna' 61 — M. *χer'k'er'e* ; *nemtsä* 'neamț' 74 — M. *n'emtse* ; *penčerä* 'fereastră' 78 — M. *ˈpern'čer'e* ; *terezä* 'cîntar, balanță' 94 — M. *t'er'ez'e* ; *türkčä* 'turcește' 96 — M. *t'ürk'če* ;

2. *ä* alături de *e*, față de *e* de la Moškov, mai ales în silabă neaccentuată : *fäna* [5] ~ *fena* 'rău' 53 (dar numai *fänalanmak* 'a se înrăi' și *fänalandïrmak* 'a mînia') — M. *f'ena* ; *hrän* ~ *hren* 'hrean' 62 — M. *χr'en* ; *känar* ~ *kenar* 'mal ; margine ; chenar' 31 — M. *k'enar* ;

3. *e* în loc de *ä* : *be* 'măi ! bre !' 14 — M. *bä* ; *čingeneyğä* 'țigănește' și *čingeneyka* 'țigancă' 22 (dar *čingenä* 'țigan' *ibid.*) — M. *čiŋǵeˈn'äyğä*, *čiŋǵeˈn'äyka* ; apoi *yimek* 'mîncare' 64 (dar *yimäk* 'a mînca' *ibid.*) — M. *yim'äk'* ;

4. *e* și *ä*, față de *ä* de la Moškov : *dere* ~ *derä* 'pîrîu ; rîu ; albia rîului' 40 — M. *d'er'ä*.

Semnalăm de asemenea cazurile în care *ä* (și *e*) de la Čakir corespund unui *a* de la Moškov și invers :

1. *ä* (și *e*) în loc de *a* : *kalä* ~ *kale* 'cetate' 25 — M. *kal'a* ; *tayfä* 'păgîn' 91 — M. *tayfa* 'bandă de tîlhari' ;

[1] Vezi, de exemplu, Moškov, *Наречия*, p. XXIX : *bā̆ǵir* 'cal' ; idem, *Словарь* : *beš'är'el'* 'copil foarte urît', *in'ğäl'*-'a slăbi' și *iṅğäl'ik'* 'ușor' (adv.), *ˈm'ek'er'ä* 'numele unei părți a războiului de țesut' etc. ; Pokrovskaja, *loc. cit.* : *ˈpenčerä* 'fereastră', *ˈǵenä* 'iarăși', *ˈǵelmä* 'nu veni !' etc.

[2] Pentru alte exemple, vezi *Правила*, p. 12 și Pokrovskaja, *loc. cit.*

[3] *Наречия*, p. XXIX—XXX.

[4] *Осн. черты*, p. 174—175.

[5] Cf. *f'ana* citat mai sus, p. 410.

2. *a* în loc de *ä*, prin asimilare : *mraža* 'mreajă' 72 — M. /*mr'äža* (< bg. *мрежа*, rom. *mreajă*), —sau prin păstrarea fonetismului originar : *dara-dara* (dublat? — n.n.) 'dairea' 39 — M. *dār'ä* și *fukara* 'sărac' 54 — M. *fukār'ä* [1]. Această corespondență pare a indica etimologii diferite în cazul lui *višna* 'vișină' 100 (< bg. *вишна*) — M. /*v'išn'ä* (< rus. *вишня*, cf. tc. *vișne*) ;

3. *a* în loc de *ä*, cînd este precedat de *ğ* ; vezi mai departe, p. .....

În sfîrșit, în următoarele două cazuri *ä* din dicționarul lui Čakir corespunde unui *i* din dicționarul lui Mo kov : *karä* 'fără, în afară de' 23 — M. *kār'i* (cf. tc. *gayri*, *gayri*, turcm. *kayra*) și *tenekä* (alături de *teneki*) 'tinichea' 94 (cf. tc. *teneke*) — M. *t'en'ek'i*.

3. VOCALA ə

În dicționarul lui Čakir se întîlnește, în vreo 20 de cuvinte, semnul *ă*, împrumutat din alfabetul limbii romîne. Aceste exemple pot fi repartizate în următoarele categorii :

1. *ă* corespunde unui *ï* de la Mo kov, și anume :

a) unui *ï* accentuat, mai ales în silabă finală deschisă : *aykïră* 'de-a curmezișul' 9 — M. *aykïrï* ; *čibăk* 'băț' 21 (cf. osm. *čïbïk* ; la M. *čïbuk*) ; *čil-dïrkă* 'vreascuri' 21 — M. *čïḷdïrkï* ; *haygăr* 9 (dar și *haygïr* 59) 'armăsar' — M. *χaygïr* ; *k'arğilăk* 'cîștig, profit' 30 — M. *k'ärğiḷïk* 'comerț' ; *yabană* 'lup' 50 — M. *yabanï* ; *yayiltă* 'întindere' 50 (M. *yayïḷ-*) ; *yatak odasă* 'dormitor' 52 — M. *yatak odasï* ;

b) unui *ï* neaccentuat : *akăllï* 'deștept, inteligent' 7 (dar *akïl* 'minte' *ibid.*)) — M. *akïḷḷi* ; *bulandărmak* 'a tulbura' 18 (M. — ; cf. tc. *bulandırmak*) ; *pătpïdak* 'prepeliță' 78 — M. *pïtpïdak* (< bg. *пъдпъдък*) ;

2. *ă* corespunde unui *a* final neaccentuat de la Mo kov, în unele cuvinte de origine străină : *paskă* 'pască' 77 — M. /*paska* (< mold. *pască*) ; *pită* 'pîine nedospită, azimă' 79 — M. /*p'ita* 'pîine' (< bg. *пита*, rom. *pită*) ; *proškă* 'colac de nuntă' 80 — M. /*proška* (< bg. *прошка*) ; *tsidulă* 'chitanță ; adeverință' 97 — M. *tsï/duḷa* (< rom. *țidulă*, mold. *țîdulă*) ; *virigă* 'verigă' 100 — M. *v'i/r'iga* (> bg. *верига*).

Cît despre valoarea fonetică a literei *ă*, aceasta redă vocala pe care o reprezintă aceeași literă din alfabetul limbii romîne, anume *ə*, care este o vocală mijlocie, semiînchisă, nerotunjită și nepalatală, foarte asemănătoare (aproape identică) cu bulg. *ъ* și alb. *ë* [2]. În sistemul vocalic al limbii găgăuze, acest *ə* se clasează în seria posterioară. Această valoare este sigură în cazurile pe care le-am grupat în § 2 (eventual și în acelea din § 1 b), adică în cazurile în care *ă* apare în silabă neaccentuată. În celelalte cazuri (citate în § 1 a), *ă* poate marca un *ï* (eventual cu nuanță deschisă, mai ales cînd apare în finală absolută), fiind întrebuințat prin confuzie cu litera *â*.

---

[1] Dmitriev, *Gag. Lautl.*, I, p. 214 consideră că acest *ä* se datorește lui *r* precedent.

[2] Pentru descrierea lui *ă* romînesc, v. A. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga—Eucurești, 1947, p. 131—144 și Alf Lombard, *La prononciation du roumain*, Uppsala, [1936], p. 124—126.

Vocala *ə* nu apare niciodată în culegerea lui Moškov; existența ei în găgăuză a fost semnalată abia în ultimul timp, în urma cercetărilor dialectale efectuate de L. A. Pokrovskaja. Aceasta distinge două nuanțe de *ə*:

1. un *ə* identificat în mod explicit cu rom. *ă* și bulg. ъ, care se întîlnește în sufixul *-ər* (~ *-ⁱər*) ~ *-ïər* (în ortografia găgăuză: *-эр* ~ *-ээр*) al prezentului cuvintelor din clasa posterioară (de exemplu: *aḷər* 'el ia', *yazər* 'el scrie', *tanïər* 'el cunoaște' etc.) [1];

2. o vocală redusă notată *ă*, descrisă ca fiind o nuanță între *a* și *ï*, care rezultă dintr-un *a* urmat de *ğ*, *y* sau *i* (< *yi* < *yï*) și care este atribuită influenței acestor sunete (de exemplu: *ušăğik* 'copilaș' < *ušağïk*; *aḷmăyğes* ~ *aḷmïyğes* 'nu vom lua' < *aḷmayağez* < *aḷmayağaγïz*; *orăi* ~ *orïi* 'acolo' < *orayï*) [2], precum și din *-a-* tematic al verbelor urmate de sufixul *-ər* al prezentului (de exemplu: *bašḷăər* 'el începe', în ortografia găgăuză *башлээр*) [3].

După descrierea, foarte sumară, dată de L. A. Pokrovskaja acestui *ă*, se pare că ne găsim în prezența unei nuanțe abia perceptibile a lui *ə* și că deosebirea dintre cele două nuanțe vocalice s-ar datora accentului (respectiv lipsei de accent). Problema ar putea fi clarificată numai prin cercetări experimentale.

Cazurile înregistrate de Čakir (cel puțin acelea pe care le-am grupat în § 2) conțin, după cum am mai spus, vocala identică cu rom. *ă*. Acest lucru ne este confirmat de informațiile date de un găgăuz (Ștefan Tataru, de 45 ani) originar din Kongaz (comună apropiată de Čadïr-Lunga): în această localitate se folosesc nu numai forme cu *-ə* < *-a* (ca *ko/ropkə* 'cutie' < rus. *коробка*, *pe/truškə* 'pătrunjel' < rus. *петрушка*, */pitə* 'pîine', */poštə* 'poștă' etc.), ci și forme cu *ə* (< *a*) neaccentuat în interiorul cuvîntului (cu excepția silabei inițiale), indiferent de consoana care urmează: *dïšərda* 'afară' (< *dïšarda*), *gagəuz* 'găgăuz' (< *gagauz*), *χastəḷïk* 'boală' (< *χastaḷïk*), *marəzḷənmā* 'a se îmbolnăvi' (< *marazḷanmaγa*) etc. În toate aceste cazuri am perceput clar vocala *ə* (= rom. *ă*). Rămîne de văzut în ce măsură este răspîndită această vocală în celelalte graiuri găgăuze.

În ceea ce privește originea lui *ə*, aceasta este clară numai în cazul lui *ə* neaccentuat provenit din *a* neaccentuat: este vorba, anume, de reducerea lui *a* neaccentuat, care poate fi atribuită influenței idiomelor neturcice cu care găgăuza este de timp îndelungat în contact: în primul rînd influenței limbii bulgare, în care fenomenul în discuție este normal, și în al doilea rînd influenței moldovenești, care a putut sprijini și întări influența bulgărească.

Aceeași explicație s-ar putea da și nuanței vocalice pe care L. A. Pokrovskaja o notează prin *ă*, în cazurile cînd aceasta este neaccentuată, — căci reducerea lui *a* la *ă* (ca nuanță între *a* și *ï*) sub influența lui *ğ*, *y* și *i* este greu de explicat din punct de vedere fiziologic. Totuși încercarea noastră de explicație întîmpină o dificultate serioasă: aceea că și în poziție

---

[1] *Правила*, p. 7; cf. *Осн. черты*, p. 175.
[2] *Правила*, p. 11; *Осн. черты*, p. 178–179.
[3] *Осн. черты*, p. 178.

accentuată *a* urmat de *y* trece la *ă* (precum şi la *ï* şi la *e*), ca de exemplu în *sa/băyḷan* (~ *sa/bïyḷan* ~ *sa/beylän*) ,dimineaţa' [1].

Pentru *ə* accentuat din sufixul prezentului durativ vor trebui căutate şi alte explicaţii decît cea fiziologică. Fără a avea pretenţia de a rezolva acum această problemă, presupunem că, după cum *ǵelier* 'el vine' [2] (în ortografia găgăuză: *гелер*) a rezultat, prin contragere, din **ǵelier* < *ǵeliyer* [3] (*-yer* este, după cum se ştie, una dintre numeroasele variante ale sufixului *-yor*), — din *aḷïyer* 'el ia' [4] s-a putut ajunge la *aḷïər* ~ *aḷər* (în ortografia găgăuză: *алэр*)[5] prin fazele intermediare **aḷïer* > **aḷïər* (prin asimilarea *ï* — *e* > *ï* — *ə*). Dar *e* a ajuns, prin asimilare, la *ə* (şi nu la altă vocală posterioară, de exemplu la *ï*) prin paralelism cu *e* de la verbele din clasa anterioară, de care este, din punctul de vedere al aperturii, foarte apropiată.

Din punct de vedere fonologic, *ə* reprezintă, pe de o parte, o variantă a fonemului *a* (la fel ca şi *ă* notat de L. A. Pokrovskaja), iar pe de altă parte (în cazul sufixului prezentului), o variantă a fonemului *e* [6].

4. PALATALIZAREA CONSOANELOR POSTERIOARE

În materialele publicate de Moškov africata *ǧ* are, în toate localităţile explorate şi în toate cazurile, inclusiv în cuvintele din clasa posterioară, caracter moale. Acest *ǧ* moale transformă regulat vocalele *a*, *ï*, *o* şi *u* în *ä*, *i*, *ö*, *ü* [7].

În dicţionarul lui Čakir, numai *ï* precedat de *ǧ* trece, regulat, la *i*; grupurile *ǧä* şi *ǧü* apar numai în cuvinte din clasa anterioară, fiind transcrise *djea*, *djiu*, pe cînd grupurile formate din *ǧ* + vocală posterioară sînt redate prin grafiile *dja*, *dju* (grupurile *ǧö*, respectiv *ǧo* nu sînt atestate [8]). Iată cîteva exemple :

1. **a** (la M. **ä** [9]) : *baǧak* 'picior' 13 — M. *baǧäk*; *ǧam* 'geam' 45 — M. *ǧäm*; *ǧan* 'suflet' 45 — M. *ǧän*; *koǧa* 'soţ' 34 — M. *koǧä*; *oyunǧak* 'jucărie' 75 — M. *oyunǧäk*; *sïǧak* 'cald' 84 — M. *sïǧäk* etc.;

2. **u** (la M. **ü**) : *čoǧuk* 'copil' 22 — M. *čoǧük*; *onunǧu* 'al nouălea, a noua' 75 — M. *onunǧü*; *suǧuk* 'cîrnat' 88 — M. *suǧük*; *yolǧu* 'drumeţ' 65 — M. *yoḷǧü* etc.[10]

---

[1] Vezi Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 179.

[2] *Ibid.*, p. 172.

[3] Despre căderea lui *y* între vocale anterioare şi înaintea lui *ï*, *ibid.*, p. 179 şi 185—186.

[4] Formă citată în *Правила*, p. 8.

[5] Vezi Pokrovskaja, *op. cit.*, p. 172 şi 175.

[6] Cf. *ibid.*, p. 175.

[7] Moškov, *Наречия*, p. XXVII; Dmitriev, *Gag. Lautl.*, I, p. 212—214 şi II, p. 353; Kowalski, *Les Turcs*, p. 19 şi *Dialectes*, p. 981, § 47 şi p. 977, § 18.

[8] Cf. în dicţionarul lui Moškov *buǧör* 'numele unei flori de grădină' şi '(despre părul vacilor) roşu', cuvînt împrumutat din rom. *bujor*, care lipseşte în dicţionarul lui Čakir.

[9] Trecerea *a* > *ä*, *e* a fost semnalată şi în unele graiuri turceşti balcanice, în cuvinte derivate cu sufixele *-ǧa* (~ *-ča*) şi *-ïnǧa* : *yalnïzǧä* ~ *yalnïsče* 'singur singurel', *karïmǧe* 'furnică', *čïkïnǯä* 'ieşind' etc. Pentru explicarea acestei treceri, v. Németh, *Einteilung*, p. 16 şi 36.

[10] Pentru alte exemple, vezi articolul nostru *Aspecte din fonetica găgăuză*, în *Fonetică şi dialectologie*, II (1960), p. 123—124.

Vocala ï trece la *i* nu numai sub influența unui *ǧ* precedent, ci și după africata *č*, precum și după fricativele *š*, *ž* și *y*. Cazurile în care apare acest fenomen sînt cu totul sporadice în materialele publicate de Moškov [1] (în general *ï* rămîne neschimbat după aceste consoane) și de aceea n-au fost luate în considerare în studiile consacrate foneticii găgăuze, pe cînd în dicționarul lui Čakir *ï* precedat de aceste consoane apare totdeauna trecut la *i*. Citām doar cîteva exemple :

1. čï > či : *ačik* 'deschis' 7 — M. *ačïk* ; *balïkči* 'pescar' 13 — M *balïkčï* ; *čikmak* 'a ieși' 21 — M. *čïk-* ; *fiči* 'butoi' 53 — M. *fïčï* ; *kamči* 'bici' 25 — M. *kamčï* ;

2. šï > ši : *čarši* 'piață ; tîrg' 20 — M. *čaršï* ; *karši karšiya* 'vizavi' 27 — M. *karšï karšïya* ; *kašik* 'lingură' 27 — M. *kašïk* ;

3. žï > ži : *žita* 'secară' 46 — M. *žïto* (> rus., bulg. *жито*) ;

4. yï > yi : *ayip* 'rușine' 9 — M. *ayïp* ; *bayir* 'munte ; deal' 13 — M. *bayïr* ; *bïyik* 'mustață' 13 — M. *bïyïk* ; *kayik* 'barcă' 24 — M. *kayïk* ; *yilan* 'șarpe' — M. *yïlan* etc. [2].

Pe baza comparației făcute între materialele lui Moškov și acelea ale lui Čakir, am ajuns, într-o lucrare anterioară [3], la concluzia că, spre deosebire de graiurile reprezentate în dicționarul lui Moškov (în care africata *ǧ* este, spre deosebire de corespondenta sa surdă și de fricative, totdeauna moale, antrenînd trecerea consoanelor posterioare în seria anterioară), în graiul din Čadïr-Lunga (reprezentat în dicționarul lui Čakir) prepalatalele au, sub raportul corelației ,,dur-moale'', un aspect perfect simetric : *ǧ* (ca și corespondenta sa surdă *č* și la fel ca fricativele *š* și *ž*) are atît caracter moale, în cuvintele din clasa anterioară, cît și caracter dur, în cuvintele din clasa posterioară. În acestea din urmă, vocalele posterioare precedate de *ǧ* (ca și de celelalte consoane prepalatale) rămîn neschimbate. Singura excepție o constituie vocala *ï*, pentru a cărei trecere la *i* (sub influența atît a lui *ǧ*, ca la Mo kov, cît și a celorlalte prepalatale și a lui *y*) am considerat suficientă localizarea în zona palatului, iar nu în mod necesar caracterul moale al consoanelor respective [4].

Cercetările recente întreprinse de L. A. Pokrovskaja au scos la iveală, și în această problemă, o serie de fapte neatestate în materialele lui Moškov și ale lui Čakir, — ceea ce ne face să aducem unele completări la explicațiile pe care le-am dat anterior. S-a constatat, anume, că în graiurile găgăuze toate consoanele prepalatale (*č*, *ǧ*, *š*, *ž*) sînt totdeauna moi și că aceste consoane palatalizează consoanele posterioare pe care le preced, apropiindu-le de moduî de articulare al vocalelor anterioare corespunzătoare (dar fără ca ele să ajungă să se identifice cu acestea) [5]. Nuan-

[1] Citām cîteva : *ačik* 'deschis' (*Наречия*, p. 48/22), *čirïma* 'fluier' (*Гагаузы*, XLIV, p. 70), *fïči* 'butoi' (*op. cit.*, XLVIII, p. 115 și *Наречия*, p. 270/4), *bašim* 'capul meu', alături de *bašïma* 'capului meu' (*Гагаузы*, XLIV, p. 40), *ǵöz' yaši* 'lacrimă' (*Словарь*, p. 23) ș. a.

[2] Pentru alte exemple și pentru folosirea paralelă, în cîteva cazuri, a formelor cu *i* și a celor cu *ï*, vezi articolul nostru citat mai sus, p. 126—127.

[3] Citată mai sus, p. 414, nota 10.

[4] Vezi articolul citat, p. 124—125 și 128.

[5] *Правила*, p. 10 ; Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 188 : ,,гласные заднего ряда... приближаются по звучанию к гласным переднего ряда''.

țele vocalice rezultate sînt, prin urmare, *á*, *ı̣* (~*i*), *ó*, *ú*[1] (pe care, însă, L. A. Pokrovskaja le notează tot prin *ä*, *i*, *ö*, *ü*, în exemple ca : *ačik* 'deschis', *čöğük* 'copil', *ạlăğäm* 'voi lua', *šärap* 'vin', *turšü* 'marinată; murături', *žändar* 'jandarm', *žürnaḷ* 'revistă' etc. [2]).

Fricativa *y* palatalizează, de asemenea, vocala *ï*, trecînd-o la *i* [3].

Desigur, este greu să interpretăm notațiile folosite de Moškov în sensul situației actuale a palatalizării vocalelor posterioare, așa cum o prezintă L. A. Pokrovskaja. Este, în principiu, posibil ca fenomenul, în stare incipientă pe timpul lui Moskov (fiind perceput clar de acesta numai în cazul vocalelor posterioare precedate de *ğ* și, sporadic, în cazul lui *ï* precedat și de celelalte prepalatale și de *y*), să se fi dezvoltat ulterior. Bineînțeles, posibilitatea imperfecțiunii transcrierii fonetice a acestuia nu este nici ea cu totul exclusă.

La fel se pune problema și în ceea ce privește materialul înregistrat de Čakir : grafiile *dja*, *dju* reprezintă probabil un *ğ* moale (căci un *ğ* dur n-a fost semnalat de către cercetătorii limbii găgăuze) + *a*, *u* sau *á*, *ú* (nuanțe pe care grafia folosită de Čakir nu putea să le redea altfel decît prin *a*, *u*), — față de *ä*, *ü* sau (probabil, ca și astăzi) *á*, *ú* de la Moškov. Tot așa *i* (< *ï*) precedat de consoanele prepalatale și de *y* poate să reprezinte *i*, dar și nuanța *ı̣* (pe care, de asemenea, Čakir nu avea cum s-o noteze altfel decît tot prin *i*).

ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ФОНЕТИКЕ ГАГАУЗСКОГО ЯЗЫКА (I)

РЕЗЮМЕ

Подчеркнув значение гагаузско-румынского словаря Михаила Чакира (*Laflïk gagauzča* (*türkčä*) *hem romïnğa* (*moldovanğa*), 1938) для гагаузской диалектологии и подробно рассмотрев написание, используемое в этом словаре, автор, путем сравнения с данными гагаузского словаря В. Мошкова и недавними исследованиями Л. А. Покровской, анализирует следующие фонетические особенности гагаузского языка из Чадыр-Лунга (Молдавской ССР), которые отражены в словаре Чакира:

1. *Длительность гласных.* Говор Чадыр-Лунга имеет много интересных особенностей по сравнению с говорами, представленными в материалах Мошкова: долгие гласные вместо гласных с нормальной длительностью и наоборот, использование в одном и том же слове долгих гласных и гласных с нормальной длительчостью и, наконец, значительное количество случаев фонологической оппозиции между этими двумя

---

[1] Tot astfel a interpretat și Doerfer, *Gag.*, p. 264 vocalele posterioare palatalizate din grupurile transcrise de Moškov *ğä, ği, ğö, ğü*.

[2] Pokrovskaja, *art. cit.*, p. 179 și 188.

[3] *Ibid.*, p. 179 și 185–186.

категориями гласных, в соответствии с омонимией в словаре Мошкова. Замечены несколько новых случаев первичной долготы (*āltï* 'шесть', *ārt* 'задняя часть', *dōn* 'кальсоны' и т.д.) и подчеркивается, что долгие гласные, независимо от их происхождения, более устойчивы, когда имеют смысло-различительную функцию: когда долгота гласных не вызывается необходимостью различия в значениях слов, долгие гласные теряют свою долготу или же используются наряду с гласными с нормальной длительностью (например *āltï* ~ *altï* 'шесть', *īnä* ~ *inä* 'иголка' и т.д.).

2. *Несколько особых случаев употребления гласного* **ä**. Прежде всего автор вносит несколько поправок и дополнений в то, что было известно до сих пор относительно гласного *ä*, отвергая гипотезу Т. Ковальского, согласно которой обозначенное Мошковым *ä* представляет *a* с предшествующим мягким согласным. Отвергается так же утверждение Н. А. Баскакова о том, что *ä* (как и другие препалатальные гласные), смягчая предшествующие согласные, меняет свой тембр, так же как и в караимском языке.

Затем автор приводит различия в употреблении гласных *ä* и *e*, отраженные в словарях Чакира и Мошкова (*ä* вместо *e* и наоборот, *ä* наряду с *e* и т.д.).

3. *Гласный ə*. Совершенно отсутствующий в материалах Мошкова, гласный *ə* был недавно замечен в гагаузском языке Л. А. Покровской, а именно только в суффиксе *-ər* в формах настоящего времени глаголов, содержащих гласные заднего ряда.

В словаре Чакира гласный *ə* наличествует (он обозначает ее румынской буквой *ă*) в целом ряде примеров, из которых признаки этого гласного (а именно те же признаки, что и у румынского гласного *ă*: гласный среднего ряда, полузакрытый, нелабиализованный и непалатальный) ясны только в тех словах, в которых он находится в конечном открытом слоге на месте неударяемого *a* (напр. *poštə* 'почта'; у Мошкова, *pošta*). Автор приводит несколько форм, существующих в гагаузском говоре Конгаза, в которых *ə* происходит от неударяемого *a* в любой позиции, за исключением первого слога (например, *gagəuz* 'гагауз' *marəzḽəntā* 'заболеть' и т.д.) и считает переход неударяемого *a* в *ə* результатом болгарского влияния.

Наконец, автор объясняет ударяемый гласный *ə* в суффиксе *-ər* через посредство ассимиляции *ï-e* > *ï-ə* (*aḽïyer* > **aḽïer* > **aḽïər* > *aḽ͏ïər*) и через посредство параллелизма с его вариантом *-er* в глаголах с гласными переднего ряда.

4. *Палатализация согласных заднего ряда.* В отличие от Мошкова, который после аффрикаты *ǧ* последовательно обозначает переход гласных *a*, *ï*, *o* и *u* в *ä*, *i*, *ö*, *ü*, хотя в его материалах гласная *ï* остается без изменения после *č*, *š*, *ž* и *y*, Чакир в своем словаре передает гласную *ï* перед аффрикатами и щелевыми с *i*, а группы *ǧ* + *a* и *ǧ* + *u* — посредством *dja*, *dju*. Гласные этих сочетаний могут интерпретироваться либо как *a*, *u*, либо как *ȧ*, *u̇*. Точно так же и *i* < *ï* может интерпретироваться как *i̥*.

RECHERCHES SUR LA PHONÉTIQUE DU GAGAOUZE (1)

RÉSUMÉ

Après avoir signalé l'importance du dictionnaire gagaouze-roumain de Mikhaïl Čakir (*Laflïk gagauzča (türkčä) hem romïnǧa (moldovanǧa)*, Kichinev, 1938) pour la dialectologie gagaouze, et après avoir examiné de manière détaillée la graphie de cet ouvrage, l'auteur analyse quelques particularités phonétiques du parler gagaouze de Čadïr-Lunga (R.S.S. Moldave), en les comparant aux données fournies par le dictionnaire gagaouze de V. Moškov et par les recherches récentes de L. A. Pokrovskaja, particularités illustrées par le dictionnaire de Čakir.

1. *La durée des voyelles.* Le parler de Čadïr-Lunga diffère en beaucoup de points importants des parlers illustrés par le matériel de Moškov : voyelles longues au lieu de voyelles à durée normale et vice versa, emploi parallèle, pour un même mot, des voyelles longues et des voyelles à durée normale et, enfin, un nombre important d'oppositions phonologiques entre les deux catégories de voyelles, correspondant à l'homonymie du dictionnaire de Moškov. L'auteur signale quelques cas nouveaux de longueur primaire (*āltï* 'six', *ārt* 'partie postérieure', *dōn* 'culottes', etc.) et souligne que les voyelles longues, quelle que soit leur origine, sont plus stables lorsqu'elles ont une valeur distinctive : lorsque la durée des voyelles n'est pas exigée par le besoin de différencier le sens des mots, les voyelles longues perdent souvent leur longueur ou arrivent à être employées parallèlement aux voyelles à durée normale (par exemple : *āltï* ~ *altï* 'six', *īnä* ~ *inä* 'aiguille', etc.).

2. *Quelques cas particuliers de l'emploi de la voyelle ä.* Au début, l'auteur apporte quelques précisions et compléments au problème de la voyelle *ä*. Il réfute l'hypothèse de T. Kowalski, d'après lequel la notation *ä*, employée par V. Moškov, pourrait représenter un *a* précédé d'une consonne mouillée, et l'affirmation de N. A. Baskakov, qu'en gagaouze, tout comme en caraïme, *ä* (d'ailleurs les autres voyelles prépalatales aussi) changerait de timbre en mouillant les consonnes précédentes.

L'auteur cite ensuite les emplois différents de *ä* et de *e*, dans les deux dictionnaires (Čakir et Moškov) — *ä* au lieu de *e* et vice versa, *ä* à côté de *e*, etc.

3. *La voyelle ə.* Non attestée chez Moškov, la voyelle *ə* vient d'être récemment signalée en gagaouze par L. A. Pokrovskaja, notamment et uniquement dans le suffixe *-ər* du présent des verbes de la classe postérieure.

Le dictionnaire de Čakir atteste la voyelle *ə* (qu'il rend par la lettre roumaine *ă*) dans toute une série de mots ; la valeur de la voyelle (notamment la même que celle du roumain *ă* : voyelle moyenne, demi-fermée, non arrondie et non palatale) n'est évidente que dans les mots où elle se trouve en syllabe finale ouverte, à la place d'un *a* non accentué (par ex. *poštə* 'poste' — chez Moškov *pošta*). L'auteur cite quelques formes exis-

tant dans le parler gagaouze de Kongaz, dans lesquelles *ə* provient d'un *a* non accentué en toute position, sauf en syllabe initiale (voir *gagəuz* 'Gagaouze', *marəzḷənmā* 'tomber malade', etc.) et il attribue à l'influence bulgare le passage de *a* non accentué à *ə*.

Enfin, l'auteur essaie d'expliquer le *ə* accentué du suffixe *-ər* par l'assimilation *ï-e* > *ï-ə* (*aḷïyer* > **aḷïer* > **aḷïər* > *aḷ̈ïər*) et par le parallélisme avec sa variante *-er* de la classe antérieure.

4. *La palatalisation des consonnes postérieures.* Contrairement à Moškov, qui note régulièrement, après l'affriquée *ǧ*, le passage des voyelles *a*, *ï*, *o* et *u* à *ä*, *i*, *ö*, *ü*, mais dans le matériel duquel la voyelle *ï* ne change pas après *č*, *š*, *ž* et *y*, dans le dictionnaire de Čakir la voyelle *ï* précédée par les affriquées et les fricatives susmentionnées passe régulièrement à *i*, mais les groupes *ǧ* + *a* et *ǧ* + *u* sont rendus par les graphies *dja*, *dju*. Les voyelles de ces groupes peuvent être interprétées soit comme *a*, *u*, soit comme *ȧ*, *u̇*. De même, *i* < *ï* peut aussi être interprété comme *i̦*.

AL. GRAUR, *Studii de lingvistică generală*. Variantă nouă.

Editura Academiei R.P.R., 1960, 515 p.

Patrimoniul lingvisticii generale romînești s-a îmbogățit în ultimul timp cu o lucrare fundamentală — *Studii de lingvistică generală* a acad. Al. Graur, variantă nouă și mult îmbogățită a unei lucrări publicate de autor în 1955. Dacă în prima ei formă cartea avea 190 de pagini, noua ediție însumează peste 500 de pagini, ceea ce reprezintă aproape de trei ori mai mult. Evident, progresul realizat de autor nu constă numai în aspectul cantitativ al lucrării, ci în primul rînd în tratarea mai aprofundată, cu bogate exemplificări și cu idei noi a unei serii de probleme fundamentale ale lingvisticii generale : *Categorii și legi filozofice în aplicarea lor la lingvistică*: *Limbă și gîndire* ; *Legile limbii* ; *Limbă și societate* ; *Metode, concepții, atitudini*. Acestea sînt titlurile celor cinci secții ale cărții, care cuprins numeroase paragrafe de discutare atît a unor chestiuni teoretice, cît și a unor aspecte concrete ale studierii limbii. Unele capitole ale cărții au fost lărgite (de ex. *Caracterul sistematic al limbii*, *Legile limbii*), altele au fost elaborate în întregime acum (de ex., secția a II-a : *Limbă și gîndire* ; capitolele *Mișcarea și dezvoltarea limbii*, *Legea negării negației*, *Ce este lingvistica marxistă* etc.).

Înainte de a trece la prezentarea și analiza acestei cărți, este locul să subliniem aici contribuția pe care au adus-o în ultimii ani atît acad. Al. Graur, cît și elevii și colaboratorii săi la elaborarea unor lucrări de introducere în lingvistică pentru uzul studenților (cursul de *Introducere în lingvistică*, de un colectiv sub conducerea acad. Al. Graur, Ed. științifică, 1958 [1]) și la publicarea unor lucrări originale în domeniul lingvisticii generale [2] : prima variantă a cărții de față, precum și o serie de articole și lucrări apărute în revistele noastre și în alte publicații, printre care un loc important îl ocupă noua serie tipărită de Editura Academiei R.P.R., sub redacția acad. Al. Graur — *Probleme de lingvistică generală* (vol. I, 1959 ; vol. II, 1960 ; vol. III, 1961).

Noua carte a acad. Al. Graur se deschide cu reproducerea unei părți din *Cuvîntul înainte* la prima variantă (p. 11—12), urmată de un *Cuvînt înainte* la varianta a II-a (p. 13—16). Ceea ce trebuie subliniat încă de la început este continua străduință a autorului de a interpreta faptele de limbă prin prisma materialismului dialectic și istoric, folosind pe larg contribuțiile noi ale lingviștilor și filozofilor sovietici. Acad. Al. Graur arată că „lingvistica generală are sarcina de a discuta numai problemele de interpretare filozofică a faptelor de limbă ; și, avînd în vedere că, în condițiile de astăzi, singura concepție creatoare în stare să fertilizeze știința este materialismul dialectic, cred că lingvistica generală nu poate fi decît studierea problemelor teoretice gene-

[1] Cf. recenzia semnată de Mioara Avram, în SCL, XII, 1961, nr. 1.

[2] Vezi, în această privință, articolul retrospectiv al acad. Al. Graur, *Lingvistica generală în cei 15 ani care au trecut de la eliberarea țării noastre*, în SCL, X, 1959, nr. 3, p. 309—314.

rale ale lingvisticii, privite prin prisma materialismului dialectic (de exemplu studierea raporturilor între limbă și societate, între limbă și gîndire etc.)" [1]. Într-adevăr, pe un plan mai larg, referitor la științele naturii, Engels afirmase încă în secolul trecut: ,,Orice ar spune, orice ar face cercetătorii naturii, ei sînt dominați de filozofie. Întrebarea e numai dacă ei preferă să fie dominați de vreo filozofie la modă, de proastă calitate, sau de o formă de gîndire teoretică bazată pe cunoașterea istoriei gîndirii și a cuceririlor ei " [2]. Această teză, deosebit de importantă pentru dezvoltarea științelor, este perfect aplicabilă și lingvisticii, care nu se poate dezvolta astăzi decît pe o bază metodologică filozofică cu adevărat științifică, cu alte cuvinte pe baza materialismului dialectic.

Iată de ce trebuie salutată apariția unei noi lucrări romînești de lingvistică generală, în care străbate de la un capăt la altul strădania de a aplica tezele generale ale materialismului dialectic la studierea fenomenelor lingvistice și a limbii în ansamblul ei. Fără îmdoială că cititorul nu va găsi aici un tratat complet de lingvistică generală — ceea ce nici nu era de altfel în intenția autorului — ci contribuții originale la numeroase probleme teoretice ale lingvisticii și — ceea ce este demn de relevat — un bogat material faptic, mai ales de limbă romînă, prezentat din unghiul de vedere al lingvisticii generale (cf., de exemplu, capitolul despre genul neutru, p. 345—361).

După cum arată autorul, cartea s-a cristalizat treptat în procesul activității sale universitare și științifice, în particular în cadrul unor cursuri speciale de lingvistică generală și a cercurilor de materialism dialectic și istoric cu aplicare la lingvistică (p. 15—16). Ea poate fi citită cu interes nu numai de studenții filologi, care audiază cursurile de introducere în lingvistică și lingvistică generală, ci și de toții lingviștii și specialiștii științelor învecinate care se preocupă de aspectele teoretice, filozofice ale științei limbii. Această carte, apărută în anul jubileului de 60 de ani al autorului, reprezintă nu numai un succes al său propriu, ci și al lingvisticii romînești în ansamblu.

Prima ediție a lucrării, deși s-a bucurat de o bună primire din partea cititorilor (dovadă referirile ulterioare la această carte în articolele de lingvistică scrise mai ales de tineri cercetători), a avut numai două recenzii în țara noastră. Una din observațiile critice, pe care autorul le menționează în prefață, se referea la faptul că ,,nu a tratat probleme lingvistice aplicînd metoda materialist-dialectică, ci a tratat probleme de materialism dialectic, cu aplicare la fapte lingvistice" [3]. Recunoscînd că ,,este ceva just" în această critică, autorul obiectează totuși împotriva ei, deoarece în acest caz ar fi trebuit să discute ,,fie toate problemele de limbă care se ivesc pe lume, fie numai o parte din ele (alese după ce criteriu?) și, fără a atrage în mod special atenția asupra acestui lucru, să le rezolve cu ajutorul materialismului dialectic" (p. 14—15). Însă autorul nu ar fi trebuit desigur să analizeze ,,toate problemele de limbă", ci numai acele probleme generale, teoretice, care intră în sfera lingvisticii generale. Într-adevăr, atît titlul primei părți din ediția 1955, cît și cel al primei secții din ediția 1960 a cărții sună *Aplicări ale meotodei dialectice*, respectiv *Categorii și legi filozofice în aplicarea lor la lingvistică*. Cu toate acestea, autorul poate să aleagă și cealaltă cale a expunerii, întrucît ,,este încă nevoie să se arate cum trebuie aplicată concret metoda dialectică la problemele limbii. . ." (p. 15). Important este, deci, în această carte, în ce măsură reușește autorul să pună și să rezolve problemele teoretice, filozofice ale limbajului omenesc, în ce măsură faptele concrete de limbă prezentate capătă o interpretare științifică, materialist-dialectică.

---

[1] *Art. cit.*, p. 309.

[2] *Dialectica naturii*, E.S.P.L.P., 1954, p. 211.

[3] Observația a fost formulată într-o discuție organizată de consiliul științific al Facultății de filologie din București (cf. p. 14).

Trebuie spus că în multe capitole ale cărţii aceste probleme sînt cercetate în mod creator, original, ceea ce îndeamnă pe cititor la reflecţie — şi acesta e meritul principal, dar nu singurul, al cărţii. Expunerea este vie, bogată în exemplificări, cu numeroase referinţe la tezele filozofiei marxiste, aplicate la studiul concret al limbii.

Astfel, în secţia I, *Categorii şi legi filozofice în aplicarea lor la lingvistică* (p. 17—200), cea mai amplă dintre cele cinci secţii ale cărţii, acad. Al. Graur, face o aplicare interesantă, bogată în exemple, a tezei privind *interdependenţa elementelor limbii*, al cărei aspect fundamental se concretizează în *caracterul sistematic al limbii* (capitole speciale anexate : *Conjugarea a IV-a latină, Prezentul verbului latin* ***fero***, *Etimologie multiplă*) ; studiază fenomenul *mişcării şi dezvoltării limbii*, în particular chestiunea *noului şi a vechiului în limbă* şi problema raporturilor dintre *sincronie şi diacronie* (probleme speciale : *Cuvinte formate greşit* şi *Substantivele latine în* ***-us, -oris***) ; expune unele aspecte ale *unităţii şi luptei contrariilor în limbă*, respectiv *contradicţiile în limbă* şi *polarizarea sensurilor* ; urmăreşte pe baza unor exemple concrete *schimbările cantitative şi schimbările calitative*, tratînd îndeosebi problema *salturillor în limbă* şi expunînd unele *note cu privire la influenţa unei limbi asupra alteia*. Căutînd să aplice legea dialectică a *negării negaţiei*, autorul încearcă mai departe să urmărească *dezvoltarea limbii în spirală*, ceea ce duce în ultimă analiză la progres în limbă.

Dintre categoriile logicii dialectice autorul operează în această carte cu noţiunile de *întîmplare şi necesitate*, analizînd *ce este individual şi general în limbă* şi *cum apar noi forme gramaticale*. De asemenea se discută *forma şi conţinutul*, cu aplicare concretă la limbă, tratîndu-se în mod special problema *formei interne*, natura specială a *semnului lingvistic* (= cuvîntul), în particular, în ce măsură este el *„arbitrar”* (*determinat*). Tot aici se fac unele consideraţii asupra *simbolismului fonetic*. Deosebit de interesant este capitolul intitulat *La originea graiului, sunetele au fost condiţionate de conţinut*, în care se expun puncte de vedere noi în problema apariţiei limbajului omenesc. În sfîrşit, autorul nu neglijează să releve unele aspecte ale *inlfluenţei formei asupra conţinutului în limbă*.

În secţia a II-a (p. 201—232), acad. Al. Graur se opreşte asupra uneia dintre problemele fundamentale ale lingvisticii generale, aceea a raporturilor dintre *limbă şi gîndire*, în primul rînd sub forma cea mai generală a *legăturii dintre limbă şi gîndire* („gîndurile, ideile sînt conţinutul limbii”, p. 207), iar apoi tratînd aspectele generale ale semasiologiei : *sensul cuvîntului, schimbările de sens*, problema *abstractului şi concretului*, mai precis a diverselor grade de abstractizare în limbă („problema separării rigide a substantivelor în concrete şi abstracte este «o falsă problemă» de lingvistică...”, p. 220), a *analogiei* şi a rolului ei în fonetică şi morfologie.

Deosebit de actuală este problema *legilor limbii*, tratată în secţia a III-a a cărţii (p. 233—282). Răspunzînd afirmativ la întrebarea dacă *există legi lingvistice* şi subliniind necesitatea descoperirii lor de către oamenii de ştiinţă, acad. Al. Graur examinează în primul rînd existenţa *legilor statistice* în limbă (cu alte cuvinte, legile numerelor mari, ca manifestare cantitativă a regularităţii transformărilor în limbă), iar în continuare, problema *legilor interne de dezvoltare* a limbilor în ansamblul lor sau a limbilor şi familiilor de limbi luate aparte, pe toată perioada de dezvoltare sau în anumite epoci ; problema *legilor externe* şi a *legilor statice* cu aplicare la limbă. Un caz particular al problemei *legilor interne* de dezvoltare a limbilor îl constituie chestiunea existenţei unor *legi de lungă durată* şi a unor *legi de scurtă durată*, tratată de autor cu exemple concrete mai ales din istoria limbii romîne. Dintre legile generale interne proprii tuturor limbilor, autorul se opreşte asupra legii *inegalei penetrabilităţi a compartimentelor limbii*, stabilind următoarea ordine a penetrabilităţii, valabilă, după părerea sa, cel puţin pentru limba romînă : masa vocabularului, fondul principal lexical, sintaxa, formarea cuvintelor, fonetica şi morfologia. Acad. Al. Graur expune unele consideraţii privind *cauzele schimbărilor în limbă*, dar, din păcate, aşa cum afirmă însuşi autorul, sîntem încă departe de o înţelegere exactă (p. 282).

Făcînd o amplă analiză a problemei, autorul menţionează diverse explicaţii date pînă acum : influenţe provenind din alte limbi, influenţe legate de modul de viaţă, schimbări datorite unor cauze interne (eufonia, comoditatea etc.), dar nu insistă asupra cauzelor esenţiale — contradicţiile interne între elementele limbii, între diverse limbi venite în contact (mai ales, bilingvism), între limbă şi gîndire, între limbă şi societate etc. Este necesar să se precizeze pentru fiecare limbă în parte şi pentru fiecare perioadă a ei cauza sau cauzele fundamentale ale evoluţiei sistemului fonetic, gramatical sau lexical.

O serie de probleme actuale ale lingvisticii generale sînt dezbătute în secţia a IV-a, intitulată *Limbă şi societate* (p. 283—447), a doua ca întindere din cartea de faţă. După ce tratează problemele *diversificării şi unificării* limbilor sub aspectul lor general, autorul se ocupă în mod special de principalele ramificaţii ale limbii (sau modalităţi de manifestare), făcînd aplicări mai ales la limba romînă şi limbile romanice : *limbă şi dialect, limba literară, limba literaturii artistice, vocabularul scriitorilor, limba naţională* şi luînd poziţie faţă de diverse teorii emise în legătură cu cercetarea acestor probleme. În aceeaşi secţie se studiază *raporturile între evoluţia limbii şi evoluţia societăţii*, cu următoarele aplicări concrete : istoria *genului neutru* de la indoeuropeana comună la romînă, verbele *a fi* şi *a avea* în limbile indo-europene, *limba şi clasele sociale, decalajul între salturile din societate şi cele din limbă* (marile transformări, „salturile" în limbă nu coincid în timp cu salturile în societate, cu revoluţiile sociale, care duc la schimbarea orînduirilor), *cum se răspîndesc inovaţiile, rolul personalităţii, caracterul obiectiv al faptelor de limbă, substratul* şi rolul lui în istoria diverselor limbi, *adoptarea unei limbi străine sub influenţa unor oameni care nu o cunosc* (decît într-o anumită măsură). Bazîndu-se pe legile generale ale raporturilor limbii cu societatea, autorul discută în mod critic problema *limbilor artificiale*, arătînd gravele deficienţe atît principiale, cît şi de amănunt ale oricăruia din sistemele propuse. În aceeaşi problematică a raporturilor dintre limbă şi societate se înscriu şi capitolele *Perspectivele limbilor de mare circulaţie* şi *Cum moare o limbă*; *Limbi mixte*. În sfîrşit, acad. Al. Graur reia aici una din problemele adesea discutate în lingvistica generală actuală, şi anume *progresul în limbă*, în particular, în ce măsură se poate vorbi de schimbări „folositoare" şi schimbări „nefolositoare" în evoluţia limbii.

Ultima secţie, a V-a este intitulată *Metode, concepţii, atitudini* (p. 449—513). Subliniind legătura indisolubilă existentă între atitudinile şi concepţiile filozofice, pe de o parte, şi metodele concrete de cercetare, pe de altă parte, acad. Al. Graur precizează cu deplină justificare : „... Cum ştiinţă fără o concepţie nu se poate face, ajungem la încheierea că orice om de ştiinţă, cu voie sau fără voie, este un militant de ideologie" (p. 449). În primele două capitole autorul dezbate două probleme de metodă : 1) *cuvinte reconstituite şi cuvinte atestate* şi 2) *studierea limbilor dispărute*. În primul din aceste două capitole, combătîndu-se agnosticismul, se arată că „un cuvînt are o singură etimologie, cea adevărată. Puţin importă dacă forma primitivă este atestată sau nu, puţin importă cărei limbi îi aparţine. Acolo unde ezităm între două soluţii diferite, una singură este justă, chiar dacă nu sîntem în stare să spunem care din ele. Şi nu trebuie să pierdem niciodată din vedere că ceea ce căutăm să descoperim nu este *o* etimologie, ci etimologia adevărată" (p. 456). Aceeaşi poziţie anti-agnostică este susţinută şi în cel de-al doilea capitol, în care se spune : „Este neştiinţific să arunci interdicţia asupra unui întreg domeniu al ştiinţei, sub pretextul că studiul lui e mult îngreuiat de lipsa unor materiale care să nu se preteze la nici o îndoială. Un studiu al limbilor dispărute este indispensabil, nu numai pentru lingvistică, ci şi pentru istorie : dacă cunoştinţele noastre asupra limbii trace ar fi mai clare, istoria Romîniei ar fi luminată şi ea, iar chestiunea continuităţii, care a făcut să curgă atîta cerneală, ar fi definitiv rezolvată" (p. 466).

În continuare, autorul supune criticii atitudinea *formalistă* şi cea *cosmopolită* în cercetarea şi interpretarea faptelor de limbă, precum şi în acţiunea de cultivare a limbii. El ia poziţie

şi în disputa dintre *materialism şi idealism* în lingvistică, criticînd curentele idealiste din lingvistica actuală de peste hotare, precum şi *teoriile agnostice* susţinute de unii lingvişti străini. În sfîrşit, autorul supune unei analize critice poziţiile unei variante noi a idealismului în ştiinţa limbii, şi anume *şcoala neolingvistică*, mai puţin cunoscută în ţara noastră.

Cartea se încheie cu capitolul *Ce este lingvistica marxistă*. Subliniind că lingvistica ştiinţifică s-a născut la începutul secolului trecut, în strînsă legătură cu progresele realizate în celelalte ştiinţe, acad. Al. Graur arată că atît Schleicher, cît şi neogramaticii au stat sub influenţa ştiinţelor naturii, profesînd un materialism mecanicist. Astăzi, în Apus, o serie de cercetări de lingvistică nu pot să nu introducă idei materialiste, în măsura în care se bazează pe terenul solid al faptelor. Dar nu e mai puţin adevărat că şcolile idealiste au dus lingvistica apuseană într-un impas, aşa cum arăta în 1948 lingvistul francez J. Vendryes [1]. Dar cum astăzi se recunoaşte tot mai mult că singura concepţie filozofică justă este materialismul dialectic, rezultă că numai aplicarea legilor lui în ştiinţa limbii poate duce la un adevărat progres al lingvisticii ca ştiinţă socială. Fără îndoială că aceasta se referă mai puţin la aşa-numitele aspecte ,,tehnice", de strîngere şi grupare a materialului faptic, deşi nu e mai puţin adevărat că şi această operaţie trebuie să fie luminată de o concepţie generală, care nu poate fi decît cea materialist-dialectică : ,,În general ...nici o lucrare ştiinţifică nu este posibilă fără ca autorul ei să aibă o concepţie. Iar în vremea noastră singura concepţie progresistă şi creatoare este cea marxist-leninistă..." (p. 509). Subliniind importanţa tezelor clasicilor marxism-leninismului cu privire la limbă şi necesitatea aplicării creatoare atît a acestor teze, cît şi ale altora exprimate cu privire la alte fenomene şi ştiinţe, acad. Al. Graur arată că o mare importanţă o are ,,publicarea de articole colective cu scopul de a stabili limitele [2] şi de a trasa sarcinile lingvisticii marxiste", cum este cel redactat de şase lingvişti sovietici sau cel al unui grup de lingvişti din R.D.G. [3].

Discuţiile din ultimul timp dovedesc clar că în prezent în ţările socialiste, în primul rînd în U.R.S.S., ne aflăm în faţa unei efervescenţe a activităţii teoretice în domeniul lingvisticii, ale cărei rezultate pozitive sînt deja evidente. Fără a reprezenta o concepţie eclectică, ci una care foloseşte în mod creator achiziţiile anterioare ale ştiinţei, lingvistica marxistă se caracterizează, după părerea autorului, prin următoarele trăsături fundamentale (p. 512) :

1. Priveşte faptele de limbă în mod dialectic, în ansamblul lor, în întrepătrunderea şi influenţa lor reciprocă, ţinînd seama de caracterul lor sistematic şi de unitatea dialectică a limbii cu gîndirea.

2. Priveşte limba în mişcare, ca un fenomen în necontenită schimbare şi, fără a neglija aspectul descriptiv, face să primeze punctul de vedere istoric.

3. Examinează evoluţia limbii în strînsă legătură cu evoluţia societăţii, dînd cercetării un solid fundament materialist.

4. Consideră că sarcina esenţială a lingvisticii este descoperirea legilor interne de dezvoltare a limbii, care guvernează rezolvarea contradicţiilor interne ale limbii (fără a neglija influenţele exterioare asupra limbii, care se ataşează la cele enunţate la punctul 3 : legătura cu evoluţia societăţii).

Autorul nu are însă deplină dreptate afirmînd mai jos (în prima parte a citatului) că, dacă şcolile lingvistice anterioare (neogramaticii, structuralismul, şcoala sociologică a lui Meillet)

---

[1] Cf. ,,Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague", V, 1949, p. 97.

[2] Expresia ,,a stabili limitele" ni se pare aici nepotrivită, întrucît are un caracter restrictiv ; în realitate e vorba de a stabili poziţiile, coordonatele lingvisticii marxiste.

[3] R. A. Budagov, A. V. Desniţkaia, B. V. Gornung, M. M. Guhman, B. A. Serebrennikov, V. V. Vinogradov : Теоретические вопросы языкознания. Введение, ,,Известия АН. СССР, ОЛЯ", t. XVIII, 1959, fasc. 3, p. 209—216 ; *Versuch einer Formulierung von Thesen marxistischer Sprachwissenschaft*, ,,Zeitschrift für Slavistik", IV, 1959, p. 534—537.

,,se potrivesc în unele vederi ale lor cu lingvistică marxistă..., aceasta se explică fie printr-o *coincidenţă întîmplătoare* (subl. n. — *G.*)*M.*, fie mai curînd prin însuşirea — în mod conştient sau nu — de către reprezentanţii şcolilor burgheze a unor laturi ale materialismului dialectic" (p. 513). Lenin a arătat încă la începutul secolului nostru că în epoca contemporană fizica (şi, putem adăuga, oricare dintre ştiinţele particulare) nu poate să nu se apropie în mod spontan, fie şi în zigzaguri, de o interpretare materialistă şi dialectică a fenomenelor pe care le studiază. ,,Ea naşte materialismul dialectic" [1]. Bine înţeles, aceasta în măsura în care avem de a face cu o ştiinţă ,,obiectivă", bazată în mod riguros pe fapte, şi nu cu o ,,ştiinţă" care încearcă să introducă faptele cu sila în patul procustian al idealismului mai mult sau mai puţin mascat. Cea de-a doua parte a afirmaţiei academicianului Al. Graur este însă justă; ideile materialismului dialectic circulă astăzi în ştiinţa modernă, chiar dacă uneori sînt interpretate într-un mod eronat şi incomplet de anumiţi reprezentanţi ai unei ştiinţe sau ai alteia.

În concluzie, arată autorul, lingvistica actuală trebuie să preia şi să prelucreze în mod creator de la neogramatici şi de la şcoala lui Meillet marea masă a faptelor de gramatică istorică; de la F. de Saussure — caracterul sistematic al limbii; de la structuralişti, în măsura în care fac istorie, faptele care pun în lumină transformarea neîncetată a sistemului [2]. Deosebit de importantă este legătura cu societatea, studiată de pe poziţiile materialismului dialectic şi istoric, călăuzirea după filozofia marxistă în toate laturile ei esenţiale.

Fără îndoială că în prezentarea de mai sus am redat doar într-o mică măsură bogăţia de idei şi de fapte cuprinse în noua carte a acad. Al. Graur. Ea trebuie studiată cu atenţie de oricine se preocupă de problemele lingvisticii generale şi de istoria limbii romîne, întrucît multe din aplicările concrete se referă mai ales la limba romînă şi la limbile înrudite.

Desigur, cititorul va găsi pe alocuri unele idei sau interpretări ale autorului cu care poate să nu fie de acord. Aceasta se referă atît la unele aspecte generale ale teoriei limbii, cît şi la unele chestiuni concrete într-un anumit domeniu al lingvisticii. În acest caz, discuţia deschisă şi lupta de opinii nu pot duce decît la lămurirea problemelor controversate şi, în ultima analiză, la progresul ştiinţei noastre. Acest lucru l-a şi avut autorul în vedere arătînd, în prefaţa primei ediţii, că publicarea ei ,,făcînd posibilă discuţia şi dezvăluirea greşelilor, va duce la îndreptarea lor şi va fi un impuls pentru elaborarea altor lucrări de lingvistică generală" (p. 11—12).

În lumina acestor considerente vom încerca să formulăm mai jos unele observaţii, pe care le vom grupa în trei categorii: I) observaţii asupra unor probleme teoretice, II) observaţii de amănunt, la unele fapte lingvistice discutate şi III) observaţii privitoare la unele din formulările autorului.

I. *Pag. 17.* În introducerea primei secţii autorul afirmă că ,,fiecare domeniu al ştiinţei îşi are metodele lui de cercetare, care îi aparţin numai lui (de exemplu în lingvistică se foloseşte cu succes metoda comparativă-istorică, inutilizabilă în alte specialităţi)". Or, este un fapt îndeobşte cunoscut că metoda comparativă (numită astăzi, mai ales, comparativă-istorică) a fost aplicată pentru prima dată în lingvistică la începutul sec. al XIX-lea, după exemplul altor

---

[1] *Materialism şi empiriocriticism* (1908), în *Opere*, vol. 14, ESPLP, 1954, p. 306—307.

[2] Vezi, în acest sens, şi noul volum colectiv elaborat de un grup de lingvişti sovietici: *Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике* (Академия Наук СССР. Институт языкознания), Moscova, 1961 (redactori responsabili R. A. Budagov şi M. M. Guhman). Cf. şi seria *Новое в лингвистике*, vol. I (sub red. şi cu articole introductive de V. A. Zveghinţev), Moscova, 1960, care a apărut concomitent cu a doua ediţie a crestomatiei de lingvistică generală îngrijită de asemenea de prof. V. A. Zveghinţev: *История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях*, часть II, Moscova, 1960.

ştiinţe [1]. Criticînd pe anarhistul mic-burghez Stirner, Marx şi Engels scriau în *Ideologia germană* : ,,Dar el habar n-are, desigur, de ştiinţele care au obţinut mari succese numai datorită comparaţiei şi stabilirii de deosebiri în sfera acestei comparaţii, deosebiri în care comparaţia capătă un caracter general valabil, — de ştiinţe ca *anatomia, botanica, lingvistica comparată* etc." [2]. Aşadar, chiar dacă metoda comparativă-istorică în lingvistică îşi are specificul ei, trebuiau menţionate aici şi alte metode proprii lingvisticii, ca anchetele dialectale, fonetica experimentală etc., sau să se arate că unele metode sînt comune unor grupuri de ştiinţe.

Pag. 24. Vorbind despre caracterul sistematic al limbii, cu referire specială la vocabular, acad. Al. Graur susţine că ,,singurul compartiment al lexicologiei în care s-a arătat ceva concret este antonimia", exagerînd desigur, căci şi în alte domenii s-au făcut încercări de a dezvălui aspectul sistematic (Cf., de ex., teoria ,,cîmpului semantic" sub diversele ei aspecte) [3].

Pag. 37. În cadrul aceluiaşi capitol, unul din paragrafe se încheie cu următoarea concluzie : ,,Faptele de limbă trebuie studiate legate între ele, *nu izolate, cum s-a făcut pînă acum*". Evident, simplificînd lucrurile, această concluzie este exagerată, căci chiar autorul relevă la sfîrşitul cărţii ca un merit al lui Saussure şi al structuraliştilor studierea sistemului limbii (p. 513).

Pag. 84, 87. Tratînd problema sincroniei şi diacroniei, autorul exagerează întrucîtva, afirmînd că studiile descriptive ,,sînt mai puţin importante decît cele de istorie a limbii" ; prin aceasta se diminuează rolul şi însemnătatea gramaticilor descriptive ale oricărei limbi, în particular ale gramaticilor ,,academice", cum sînt *Gramatica limbii romîne, Gramatica limbii ruse* etc., apărute în ultimii ani. Cît de unilaterală este această afirmaţie se poate vedea şi din faptul că autorul ajunge la o concluzie neconfirmată totdeauna de fapte : ,,Astfel cercetarea sincronică neînsoţită de o cercetare diacronică nu poate să ducă decît la rezultate false".

Pag. 108. În capitolul *Contradicţiile în limbă* autorul face o afirmaţie neaşteptată, punînd pentru moment semnul egalităţii între limbă şi cuvînt : ,,limba nu poate totdeauna reda exact conţinutul gîndirii". Exemplul imediat următor se referă la faptul că ,,o noţiune este redată printr-un cuvînt într-o limbă şi nu poate fi redată printr-un cuvînt într-altă limbă", ceea ce e cu totul altceva. Limba în întregimea sa poate *totdeauna* să redea exact conţinutul gîndirii.

Pag. 153. Vorbind despre raportul între formă şi conţinut în limbă, acad. Al. Graur menţionează o serie de cazuri în care se schimbă sunetele, fără să se schimbe conţinutul. În continuare, d-sa afirmă : ,,Se merge uneori şi mai departe, căci se *face apel la un complex sonor total diferit, de altă origine, pentru a exprima un sens neschimbat sau schimbat în mod neesenţial*". Se creează impresia că un anumit sens poate exista în afara cuvîntului, de vreme ce poate să se ,,mute" de la un cuvînt la altul. ,,Astfel — spune autorul — ceea ce în latineşte se numea *aestas* a început la un moment dat să fie exprimat prin cuvîntul, cu totul diferit, care a devenit în romîneşte *vară*". Faptele sînt prezentate aici într-un mod nu prea explicit şi în tot cazul incomplet. Ar trebui să urmărim de ce şi în ce condiţii *aestas* a dispărut în latina din Dacia şi de ce lat. *vera* (= *ver*) şi-a ,,deplasat" sensul (evident, în mod treptat) de la ,,primăvară" la ,,vară" (Cf. însă *primăvară* < lat. *primavera*).

---

[1] Cf. V. A. Zveghinţev, în *Хрестоматия по истории языкознания XIX—XX веков*, Moscova, 1955, p. 26.

[2] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. IV, trad. rusă, p. 429.

[3] Vezi A. A. Ufimţeva, *Теории ,,семантического поля" и возможности их применения при изучении словарного состава языка*, în *Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике*, p. 30—60. Cf. şi Tatiana Cazacu, *La ,,structuration" dynamique des significations*, în *Mélanges linguistiques*, Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 113—127 ; Tatiana Slama-Cazacu, *Limbaj şi context*, Bucureşti, 1959, p. 170 şi urm. ; I. Coteanu, *Contribuţii la o semasiologie sistematică*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. I, 1959, p. 11—33.

Pag. 155. În acelaşi capitol, ocupîndu-se de sintaxă, acad. Al. Graur afirmă : ,,*Oamenii primitivi judecau confuz, iar modul lor de exprimare era complicat şi încîlcit*''. Iată ce spune în această privinţă lingvistul sovietic R. A. Budagov, criticînd poziţia lui Lévy-Bruhl : ,,În realitate, în comportarea şi acţiunile oamenilor primitivi există o logică determinată de toate condiţiile de viaţă ale acestor triburi şi popoare. A nega existenţa logicii la « oamenii primitivi » înseamnă a nu ţine seamă de profunda continuitate între logica popoarelor necivilizate şi a celor civilizate. O astfel de poziţie este în esenţa ei antiistorică şi din această cauză, nu rezistă criticii'' [1].

Pag. 218—219. Una din problemele centrale ale semasiologiei este : există sau nu există legi semantice ? Această problemă este pusă şi de acad. Al. Graur în capitolul *Schimbările de sens* (p. 212—219) şi discutată cu multe exemple, interpretate într-un mod original. Totuşi, în cele din urmă, autorul ajunge la o concluzie negativă : ,,nici de data aceasta nu ajungem la « legi » semantice. Deci nu ajungem la o ştiinţă a semanticii''. În realitate, nu se poate afirma că schimbările de înţeles se produc la întîmplare, că nu sînt guvernate de anumite ,,legi ale semanticii'', chiar dacă lingviştii nu le-au descoperit şi sistematizat încă. Acad. Al. Graur admite cel mult că ,,se poate... ajunge la clasarea schimbărilor de vocabular, în legătură cu schimbările din viaţa oamenilor'', dar trebuie să recunoaştem că aceasta este încă foarte puţin : etimologia, după cum se ştie, se bazează nu numai pe legi fonetice, ci şi pe anumite ,,regularităţi'' în evoluţia sensurilor.

Pag. 293—311. Printre problemele fundamentale ale lingvisticii se numără şi aceea a stabilirii raporturilor dintre o limbă şi dialectele sale, problema precizării criteriilor generale după care o unitate lingvistică, un ,,idiom'' este limbă sau dialect al unei limbi. Acad. Al. Graur tratează pe larg această problemă în capitolul *Limbă şi dialect.* Însuşi faptul că acest capitol este inclus în secţia *Limbă şi societate* ne arată clar, aşa cum susţine şi autorul, că delimitarea limbilor şi dialectelor nu se poate face numai pe criterii strict lingvistice, ci şi ,,extralingvistice'', sociale.

Din păcate însă, autorul se bazează în argumentarea sa mai ales pe discuţiile lingviştilor romîni şi nu foloseşte mai larg exemple şi din alte limbi, care i-ar fi permis să ajungă la concluzi mai clare şi mai categorice. Oricum, afirmaţii ca aceasta : ,,Lingvistica burgheză nu a fost în stare să dea o teorie clară şi corectă a dialectelor'' (p. 293) este cel puţin exagerată. De altfel, mai jos autorul susţine, citînd părerea prof. R. I. Avanesov, că ,,nici pentru vremea noastră noţiunile în discuţie aici nu sînt delimitate în mod ferm'' şi că ,,lingviştii din ţările socialiste nu au ajuns nici ei la o formulare clară ''(ibid.). Dar R. I. Avanesov se referea la epoca orînduirii comunei primitive şi — mai larg — la lingvistica istorică, ceea ce este întrucîtva altceva decît stabilirea limbilor şi dialectelor în epoca modernă şi contemporană, în practica lingvistică şi cultural-politică a sutelor de popoare de pe glob.

Acad. Al. Graur ia aici în discuţie diverse criterii propuse pentru delimitarea limbii de dialect, mai ales în ceea ce priveşte limba romînă : criteriul genealogic, al înţelegerii, al verigilor intermediare, al apartenenţei la acelaşi stat, cel structural, criteriul posibilităţii de tranziţie şi al posibilităţii de contopire, ajungînd la concluzia că ,,noţiunea de dialect este o noţiune relativă'' (p. 305) şi că ,,problema delimitării dialectelor de limbi este o problemă politică, este o importantă parte componentă a problemei naţionale, deoarece limba este o importantă trăsătură caracteristică a naţiunii'' (p. 308). Trebuie să observăm însă aici că ,,problema naţională'' a apărut numai o dată cu naşterea orînduirii burgheze, în timp ce limbi şi dialecte (subordonate lor) au existat cu mii şi zeci de mii de ani înainte. În al doilea rînd, nu numai o populaţie al cărei idiom a devenit limbă ,,are dreptul să-şi decidă singură soarta'' (p. 308), ci şi orice populaţie de pe glob, fie că vorbeşte o limbă, fie că vorbeşte un dialect al unei limbi.

---

[1] *Introducere în ştiinţa limbii*, trad. din limba rusă, Bucureşti, 1961, p. 412.

Pe bună dreptate susţine lingvistul sovietic P. S. Kuzneţov, citat de acad. Al. Graur, că ,,pentru a răspunde la întrebarea dacă avem a face cu două limbi diferite sau cu două dialecte ale uneia şi aceleiaşi limbi... trebuie neapărat luate în consideraţie *toate condiţiile concrete ale dezvoltării istorice ale limbilor sau dialectelor respective*" subl. n. — *G.M.*)[1].

Pag. 311—329. Reluînd unele lucrări ale sale anterioare, acad. Al. Graur îşi expune în această carte şi poziţia sa cu privire la limba literară, făcînd din nou aplicaţie în primul rînd la limba romînă. Dintre problemele discutate de autor, ne vom opri aici doar asupra primei, viu discutată în anii trecuţi : *cînd apare limba literară?*

Acad. Al. Graur susţine şi aici că limba literară (romînă) a existat, în folclor, şi înainte de epoca apariţiei primelor texte scrise (sec. al XVI-lea). Trebuie spus însă că multor preopinenţi această poziţie a părut cel puţin singulară[2], cu atît mai mult cu cît unul din argumentele autorului este referirea la ...limba conferinţelor şi a cursurilor universitare de astăzi, care ,,este literară, deşi nu este scrisă" (p. 316). Fără a intra în amănunte, vom cita din nou părerea, credem justă şi bine fundamentată, a romanistului sovietic R. A. Budagov, exprimată recent într-o broşură specială, *Problemele studierii limbilor literare romanice*[3]. Pentru limba literară ,,norma este o noţiune din cele mai importante" (p. 11). ,,Limba literară se caracterizează printr-o anumită «şlefuire» şi tendinţa de fixare a normelor scrise. De aceea nu se poate vorbi de limbă literară înainte de apariţia scrierii" (p. 12). În ceea ce priveşte în mod concret limba romînă literară, ea nu s-a format o dată cu apariţia primelor texte (mai ales texte traduse, documente juridice, scrisori) în sec. al XVI-lea, dar în sec. al XVII-lea se poate vorbi cu deplină justificare de formarea limbii literare (cf. cronicile lui Ureche şi Miron Costin) (p. 13—14).

Evident, acad. Graur are dreptate subliniind caracterul artistic, ,,literar", chiar supradialectal al folclorului; totuşi limba folclorului nu reprezintă o limbă ,,literară", ci una, dacă se poate spune, ,,poetică", din care creatorii limbii literare *iau desigur numeroase elemente* (cf. influenţa folclorului asupra literaturii culte, ceea ce se exprimă în planul limbii literare prin influenţa limbii folclorului).

În ceea ce priveşte *limba literaturii artistice* (p. 329—333) şi *vocabularul scriitorilor* (p. 334—342), vom observa doar că autorul exagerează, căutînd a reduce la minimum rolul şi locul limbii literaturii artistice în procesul complex al formării şi dezvoltării limbii literare, rolul marilor scriitori, nu în crearea unor forme noi de limbă, ci în precizarea şi şlefuirea normelor fonetice, gramaticale, lexicale şi stilistice ale limbii literare.

II. *Pag. 123.* Credem că adesea influenţa slavă este extinsă nejustificat asupra anumitor categorii gramaticale ale limbii romîne. Astfel, fără o argumentare suficientă, acad. Al. Graur afirmă că influenţa slavă asupra limbii romîne, devenită mai puternică după sec. al VI-lea, ,,nu a adîncit, ci mai curînd a frînat diferenţierea structurală a romînei faţă de latină, deoarece în multe privinţe slava se potrivea cu latina veche : flexiunea nominală, neutrul etc.".

La fel la pag. 124 : ,,Tot printr-o influenţă slavă se explică fără îndoială şi păstrarea flexiunii nominale în general, întărirea genului neutru şi a reflexivului etc., aşa cum am mai spus în capitolul precedent". E adevărat că reflexivul romînesc s-a dezvoltat sub influenţa sud-slavă (bulgară), aşa cum a arătat însuşi acad. Al. Graur[4] : aici însă dezvoltarea categoriei gramaticale s-a produs pe baza unei influenţe lexicale în domeniul verbului.

---

[1] *Note* la : A. Meillet, *Le slave commun*, trad. rusă, Moscova, 1951, p. 417.

[2] Cf., acum în urmă, I. Coteanu, *Romîna literară şi problemele ei principale*, Bucureşti, 1961, în care se susţine punctul de vedere expus de acad. Al. Graur.

[3] *Проблемы изучения романских литературных языков*, Moscova, 1961.

[4] *Les verbes ,,réfléchis" en roumain*, în ,,Bulletin linguistique", VI, 1938, p. 42—87.

Mai jos (p. 124—125) acad. Al. Graur continuă : „Am scris altă dată şi socotesc şi astăzi adevărat că pe de o parte limba romînă a păstrat formele cazuale sub influenţa limbilor slave (în special a bulgarei), în timp ce bulgara şi-a pierdut flexiunea nominală sub influenţa romînei. Mi s-a obiectat că este nelogic să credem că sub influenţa bulgară limba romînă a păstrat o flexiune pe care bulgara a pierdut-o şi că sub influenţa romînă bulgara a pierdut o flexiune pe care romîna a păstrat-o. În aparenţă, obiecţia este justă, dar ea reflectă în fond o înţelegere mecanică a faptelor, şi aceasta îmi propun să dovedesc aici". Acad. Al. Graur se referă aici şi la opinia lui E. Seidel (*Elemente sintactice slave în limba romînă*, Buc., 1958, p. 15—16, p. 43, n. 1), care se bazează pe o interpretare arbitrară a faptelor din limbile bulgară şi romînă. E adevărat că există o concordanţă între sistemul de declinare al celor două limbi, dar ea e mai mult de ordin tipologic (cu excepţia vocativului în *-o*) : reducerea numărului cazurilor în limba bulgară e, mai de grabă, rezultatul acţiunii „destructive" a limbii vorbitorilor romanici şi traci slavizaţi, în timp ce păstrarea genitiv-dativului în limba romînă se explică foarte bine prin resursele ei interne morfologice. Mai mult, aici trebuie să vorbim nu numai despre *păstrarea parţială* a flexiunii nominale în romînă, dar şi despre *dezvoltarea* ei cu noi mijloace morfologice (declinarea articulată) [1].

Asupra genului neutru acad. Al. Graur revine în capitolul special consacrat acestei categorii gramaticale (mai precis, lexico-gramaticale), scris, aşa cum am arătat mai sus, cu o mare profunzime şi fineţe. Totuşi, autorul, care în alte pagini subliniază importanţa legilor interne pentru dezvoltarea unei limbi, apelează aici la o influenţă din afară, deşi exemplele concrete sînt împotrivă : „Avînd din latineşte numai resturi morfologice din vechea categorie a neutrului, dar posedînd noţiunea, întărită din nou sub influenţa mediului slav, romîna a exprimat gramatical neutrul cum a putut" (p. 356). În analiza concretă însă acad. Graur explică foarte bine dezvoltarea neutrului romînesc prin resurse interne şi fundamentează cu argumente solide termenul de *neutru* faţă de cel echivoc şi impropriu — *ambigen*.

Pag. 153. rom. *dîmb*, ‚ridicătură de teren' nu provine din vsl. дѫбъ „stejar", ci din magh. *domb* „deal" (DLRM, p. 254 ; Candrea, 422) [2].

Pag. 161. „« Războiul de ţesut »... se numeşte... în romîneşte *război*, de origine slavă, cu sensul iniţial de « luptă »". În realitate, *război* (de ţesut) şi *război* 'luptă' sînt omonime chiar în limbile slave de sud, fiind apărute — în diverse medii sociale — de la acelaşi verb *raz-biti* 'a bate' : bg. *разбой* 'război de ţesut', s.-cr. *rázboj* 'idem' şi vsl. (vbg.) разбои 'ucidere, jaf' s.-cr. *rázboj* 'jaf, atac, cîmp de bătaie'.

III. *Pag. 68*. „Desigur, acest cuvînt [lat. iecur] *avea motive serioase să dispară din limbă, dar nu înainte de a i se găsi un înlocuitor*". Simplificarea sintagmei *ficatum iecur* la *ficatum* (rom. *ficat*) poate fi explicată în termeni mult mai simpli şi mai proprii ca dispariţia determinantului şi păstrarea determinantului, care-şi „atrage" sensul primului (cf. şi *întuneric beznă* > *beznă*, *a zîmbit a rîde* > *a zîmbit* etc.).

Pag. 384. Trebuie să recunoaştem că nu este potrivit să se facă polemică cu astfel de afirmaţii ca : „După cum Bonfante susţine că Dante şi Luther au creat limba italiană şi limba germană, tot aşa se susţine (cine susţine? — *G.M.*) că Eminescu este creatorul limbii romîne". Mai întîi, ar trebui să se adauge neapărat, după „limba italiană" şi „limba germană", determinativul „literară", iar în al doilea rînd nimeni n-a susţinut, după cunoştinţa noastră, că Eminescu este „creatorul" limbii romîne literare.

Pag. 506. „După cum burghezia îşi întindea stăpînirea asupra ţărilor mai puţin avansate, transformîndu-le în colonii, tot aşa şi lingviştii atrăgeau treptat în sfera cercetărilor lor

---

[1] Cf. SCL, IX, 1958, nr. 4, p. 572 ; „Вопросы языкознания", 1957, nr. 4, p. 114.

[2] Cf. Gombocz Zoltán - Melich János, *Magyar etymologiai szótár*, I, Budapest, 1914—1930, col. 1384—1385.

c ;inte din diferite regiuni ale Transilvaniei şi din Banat : Romulus Todoran, *Material dialectal. 1 . Graiul din Vîlcele (raionul Turda)*, Traian Marcu, *Glosar dialectal din comuna Deda, raionul ' oplița, Regiunea Autonomă Maghiară*, Al. Indrea, *Glosar regional din satul Someş-Guruslău, ; aionul Jibou, regiunea Cluj*, M. Homorodean, *Glosar dialectal din mai multe regiuni ale Transil- ›aniei* şi Gr. Rusu, *Glosar dialectal din comuna Şieu Măgheruş, raionul Bistrița, reg. Cluj*.

Cea mai mare parte a materialului dialectal publicat în acest prim volum a fost cules ntre anii 1930—1958.

Volumele viitoare, se arată în *Cuvînt înainte*, vor cuprinde materiale dialectale mai noi. Glosarele sînt însoțite de studii, uneori destul de întinse, în care sînt descrise particularitățile fonetice, morfologice, sintactice etc. ale graiului respectiv, şi se urmăreşte încadrarea acestuia într-o unitate lingvistică teritorială superioară. În acest fel, ni se dau mici monografii dialectale (vezi, de exemplu, studiul lui Romulus Todoran despre graiul din Vîlcele, p. 31—52). O altă observație priveşte modul în care a fost adunat materialul dialectal publicat. S-a folosit, de obicei, metoda după care „anchetatorul", specialist, este în acelaşi timp şi „informator" [1], materialul lexical adunat astfel urmînd să fie verificat în anchete pe teren (pentru date suplimentare, vezi discuția la Romulus Todoran, p. 31—33).

Trebuie relevată, de asemenea, contribuția care se aduce prin publicarea unor materiale folclorice (vezi în special articolul lui Romulus Todoran despre graiul din Vîlcele, p. 105—126, unde sînt prezentate 136 de texte din graiul local, ordonate pe specii : cîntece, strigături, balade, bocete, colinzi şi diverse, cît şi alte articole —de exemplu glosarul lui G. F. Ciauşanu : exemplele care urmează după ce se dau sensurile unui cuvînt sînt, adesea, fragmente folclorice) şi preocuparea autorilor de a da etimologia unui număr însemnat de cuvinte.

Folosirea glosarelor este îngreuiată prin lipsa unui *indice* de cuvinte general al volumului mai ales că, adesea, acelaşi cuvînt figurează în mai multe liste (de ex : *bere* : p. 18, 158 ; *cotcore* : p. 20, 64 ; *muierotcă* : p. 25, 81, 262 ; *oarzăn* : p. 25, 83, 183 ; *verze* : p. 198, 290 ; cf. p. 217 ş.a.). De asemenea, ar fi fost necesară unificarea definițiilor cuvintelor care se repetă în mai multe liste şi în general a tehnicii de redactare (vezi, de exemplu, trimiterile la variante sau la sinonime din glosar etc.) [2].

O altă problemă pe care o ridică materialul dialectal din acest volum se referă la cuvinte sau sensuri care sînt general - cunoscute şi nu îşi au locul într-un glosar de cuvinte regionale. Cităm [3] : *de* 21, *gîrlă* 23, *spălătură* 26, *spălătoare* 94, 267, *spălături* 94, *sta* 94, *tăia* 97, *zdrobit* 103, *feştilă* 157, *hăis* 137, *suveică*$_1$ 139, *tînjală* 139, *treiera* 139, *trupită* 139, *afurisit* 156, *box*$_1$ 160, *bura* 161, *cap* 162, *chiuitură* 164, *ciot* 165, *minune* 181, *ochi* 184, *tiz* 195, *vedere* 197, *reveni* 215, *drojdie* 227, *tun*$_2$ 237, *alunele* 247, *amărît* 247, *zoaie* şi *zoios* 290.

Glosarul de cuvinte regionale din Vîlcea al lui G. F. Ciauşanu conține o serie de expresii care au fost consemnate sub un cuvînt — titlu cuprins în expresia respectivă, dar ele nu conferă,

---

[1] Astfel, afară de grupul celor trei articole, toate celelalte cinci glosare sînt adunate din localitățile unde s-au născut cercetătorii respectivi (articolul lui M. Homorodean, care conține cuvinte din mai multe regiuni ale Transilvaniei, cuprinde şi el, în mare parte, cuvinte din localitatea natală a autorului, Petroşeni, vezi p. 241).

[2] Cf. s. *oarzăn* : p. 25 : **oărzăn** 1. A d j. (Despre poame) Timpuriu, care se coace de vreme. *Mere oarzăne* = mere de vară păsătoase [?] 2. A d v. Drept, „fără suciturі". *Spune-mi oarzăn*. . . ; p. 83 : **oárzăn**, *-ă*, adj. Care se coace de vreme. *Mere oarzăne. Alune oarzăne* : p. 183 ; **oarzăn**, -ă, *oarzăni, -e*, adj. (Despre anumite fructe) Timpuriu, văratic. *Mere oarzăne, alune oarzăne*. E x p r. *A spune una oarzănă* = a spune o minciună mare, una gogonată. Cf. *orz*. Simpla alăturare este suficientă pentru a pune în lumină deosebirile.

[3] Observațiile noastre au la bază, în general, consultarea *Dicționarului limbii romîne moderne* (DM).

de obicei, cuvîntului-titlu o nouă valoare lexicală [1]. Această concluzie este întărită şi de faptul că, uneori, alegerea cuvîntului - titlu (care poartă accentul lexico-semantic în expresia respectivă) este greu de făcut.

Iată cîteva exemple : **beá** vb. II tranz. (În expr.) *Să bei, să-ţi trosnească după urechi* = (poţi) să bei mult, este berechet, **lungoare** s.f. (În expr.) *Parcă e sculat după lungoare* = se spune despre un om foarte slab, **moarte**$_2$ s.f. (În expr.) *A mînca ca de frica morţii* = a mînca mult şi lacom, a mînca în neştire, **Olteţ** topon. (În expr.) *Da-l-aş pe Olteţ cînd o veni mare* = se spune despre cineva de care nu mai poţi scăpa, se ţine scai, cf. şi **Olt**, **paşti**, s.f. pl. (În expr.) *Lume ca la paşti* =lume multă... Cf. şi s.v. **ban**, **bardă**, **nefluierată**, **poştă**, **scoate**, **sînge**, **şapte**, exemple în care cuvîntul-titlu ar putea fi înlocuit, în mod justificat, cu un alt cuvînt din expresia respectivă.

Altă observaţie are în vedere regionalismele: pe de o parte, sensurile cuvintelor regionale se dau, destul de frecvent, folosindu-se un alt cuvînt regional (uneori singur, alteori însoţit de sinonime literare) , iar pe de altă parte, o serie de cuvinte regionale — cu care se glosează un alt cuvînt, din contextele care se dau ca exemple sau din texte — nu sînt trecute în glosar. Cum e firesc, numărul cel mai mare îl constituie ardelenismele.

a) Cuvîntul-titlu este glosat numai printr-un alt cuvînt regional : *măscuraş*, s. măscurenci 25, *cucurbătă*, s. trăgulă 27, *pîntecarie*, s. foale 70, *gazdă* , s. împreunare 76 şi s. oieş 83, *muruială*, s. pălătar 84, *sîngerete*, s. vereş 102, *închearbă*, s. druete 227, *bic*, s. întoarce 230, *nătăflete*, s. şcaloi 234, *batule*, s. auţe 247, *hlizi*, s. blizi 249, *bistriţe*, s. pistriţ 264 şi s. poroabă 265, *rolă*, s. pupă 266, *măji*, s. loitrar 285, *rudă*, s. sul 288 [2].

b) Cuvîntul-titlu se glosează printr-un cuvînt regional şi unul sau mai multe sinonime literare (dăm numai cuvîntul regional) : *mainte*, s. amainte 53, *foale*, s. bindeu 56, *gazdă*, s. bocoton 57, *zgulit*, s. gogi 71, *dăraburi*, s. hălci 73, *scrînciob*, s. hinta 74, *bliotocori*, s. liociori 78, *zgaură*, s. mischiricios 80, *mutelcă*, s. mutalău 82, *ploier*, s. parapleu 84, *năsărîmbă*, s. daviţie 169, *deschilini*, s. deştilini 169, *fleaură*, s. fleştură 172, *hebereu*, s. hatra 175, *ic*, s. purice 189, *hăbăuci*, s. cherbeţi 208, 210 ; cf. 217, *nizui*, s. sirlui 215, *butul*, s. truţuli 217, *fişteici*, s. cureieşte 226, *hibă*, s. birgaş, birgă 281, *zgulit*, s. gogă 283.

O parte dintre aceste cuvinte regionale ar trebui să figureze în glosar [3] mai ales că au fost înregistrate, în acelaşi timp, cuvinte a căror prezenţă într-un glosar regional nu este justificată (v. mai sus). În ce priveşte cazurile cînd în definiţie apare un cuvînt regional alături de sinonime literare, lipseşte un criteriu care să determine ordinea acestora. Uneori apare întîi cuvîntul regional, apoi termenii literari, alteori însă, invers. Normal era să se pornească de la cuvintele mai cunoscute către cele mai puţin cunoscute.

Exemple : **cheaun**, Prost, zăpăcit, *tăhui* 60, dar **liociori** *A se bliotocori*, a se bălăci 78, **fleştură** Gură rea, gură spartă, *fleaură* 172, dar **truţuli** A face ceva în *butul* sau în ciuda cuiva 217, **gogă** *A sta gogă* = a sta ghemuit, *zgulit*, strîns 283.

În sfîrşit, dăm o listă de cuvinte regionale din textele culese de Romulus Todoran care nu au fost incluse în glosar : *şohan* XI, 107, *belceu* XXXVIII, 110, *uiagă* XLVII, 111, CXIII, 123, *batîr* LXXV, 114, *bugăt* LXXVI, 115 ; cf. şi s. *rusînoi* 287, *ceapsă* XCI, 117, *copîrşău* XCVI, 119, *Ţiligrad* CI, 121, *corn* CVI, 122, *sclobozi* CX, 123 (în glosar este dat numai adverbul),

---

[1] Prezenţa lor în glosarul lui G. F. Ciauşanu, care s-a preocupat în special de folclor, este explicabilă.

[2] Cf. şi glosarea cu cuvinte învechite sau arhaice : *faur*, s. căuaci 163, *olate*, s. holate 211, *cilibiu*, s. simţit 235.

[3] Mai putem adăuga următoarea listă : *terfar* 19, *păfuga* 24, *păsăloase* 25, *putoreşte* 26, *vandra* 86, *lictar* 93, *cir* 196, *goz* 207, *nizui* 215, *mestecae* 228, *cloambă* 254 etc. Cf. şi în exemple : *prăbăleşte*, s. muce (a) 81, *rît*, s. loitrar 285, *bugăt*, s. rusînoi 287.

clop CXXXXIV, 126, *chepeneag* CXXXIV, 126. De asemenea semnalăm că la cuvintele din glosar care se află şi în texte nu se fac trimiterile respective. Cf. *mol* VII, 107, *corobeaţă* XLIV, 110, *abua* XXXVIII, 110, *altu* LIX, 112, *străjăluţă* LXV, 112, *tîrgaş* LXVII, 113, *măgan* LXXV, 114, *fliscoi* CVIII, 122.

În legătură cu r e d a c t a r e a g l o s a r e l o r se pot face următoarele observaţii :

a) Redactări defectuoase şi inconsecvenţe tehnice : **acupat** 53 : se arată că e formă coruptă din *ocupat*, ceea ce nu se indică s. **apera** = opera 53, **aperaţie** = operaţie 54 ; **boticuţă** Botă mică 57, dar **gîrluţă**. Diminutiv al lui *gîrlă* 173 — cf . şi s. **godinuţ** 174, **şfăruţă** Diminutiv al lui *şfară* ; *sforicică* 192 ; **zapor** (Boala molipsitoare numită) Pojar,103 ; **zgîmboi** (ironic) Holbat, zgîit 103, dar **zgîmboia** A se zgîi, a se holba 103 ; **gînjei** O parte a morii neprecizată 137, dar, pe aceeaşi pagină, s. **grui** 2. O parte a carului (neprecizat) ; **car**... roată de măsele... 162, dar **colac**... roata „de măsele" 166 ; **boldăşiţă** Negustoreasă ; soţie de negustor 159, dar **continăriţă** 1. Vînzătoare de *contin*. 2. Soţia continarului 167 şi din nou **misăräşiţă** Măcelărească ; soţia măcelarului 181 ; **fleorţoaică** (Peiorativ) Femeie străină, îmbrăcată în alt port decît al satului 171—172, **fleorţoi** (Peiorativ) Individ îmbrăcat în straie orăşeneşti, în contrast cu portul naţional de la ţară 172.

b) Sensuri neclare sau nu destul de precise : **buzdujăb** (mai mult în glumă) Buzunar [? !] 59, **fingie** Ceaşcă, ulcică [sensurile trebuiau separate] 69, **mere** 79, **muce(a)** Poreclă dată unui mucos [nu unui om neîndemînatic, neisprăvit? Cf. exemplul : *Uită-l şi pe mucea cum se prăbăleşte să ciopleascăl*] 81, **sfîrţală** Femeie afectată [? !] şi fără stare 93, **gol** 1. Curat, deschis [? ! Vezi exemplul : *S-a culcat sub cerul gol* şi, mai ales, *S-a culcat pe pămîntul gol*] 210, **pui** 2. Fir verde de porumb (care creşte sau este tăiat cu sapa la praşilă) 215, **dovlete** Adj. Cu asperităţi, cu negi, cu alune pe coajă [despre ce? ?] 227, **întoarce** 2. *A se întoarce de pe lumea ailaltă* = a fi văzut moartea cu ochii, a fi dat mîna cu moartea, a fi fost cu un picior în groapă [nu „a se înzdrăveni", după ce... ?] 229—230, **terţău**, 2. (Peiorativ) Haimana, burtă verde [?] 237, **pleteancă** Ceea ce se pune în cosiţă pentru a nu se desface părul [?] 286.

c) S-au folosit pentru a glosa, uneori, variante (adesea regionale) şi nu forma de bază atestată în dicţionare : *cucurbătă*, s. trăgulă 27, *întuneric*, s. întuneceală 76, *mincă*, s. mămăligos 79, **purice** 1. = **purece** [sensul 1 trebuie scos din glosar ; cf. DM : *púrice* ; var. : *purece, purec*...] 189, *blăstămat*, s. sprăhoiet 216, *preatcă*, s. culme 226, *închearbă*, s. druete 227, *sprincene*, s. înţărca 230, *cartaboş*, s. maioş 261, *cătrinţă*, s. săliştеană 267.

d) La glosarea unui cuvînt au fost folosite alte cuvinte regionale care figurează în glosar, fără să se indice însă (prin procedee tehnice) acest lucru : *cotcore*, s. muierotcă 25, *ştiricească*, s. cuştiriţă 66, *hebereu*, s. hatra 175, *surcalău*, s. surcăli 216, *bicaş*, s. bicăşel 281 [1].

e) Se dau, uneori, prea multe sinonime fără să se facă alte precizări semantice sau stilistice, în dauna clarităţii : **ciorofleacă** Noroi, glod subţire, tină moale 61, **cofişti** (Despre păsări) A-şi lepăda găinaţul (mai ales moale), a se găina, a se găinăţa 63, **cicoş** Vărgat, dungat, cu dungi, ş t r a f a t 164, **daviţie** Blestămăţie, trăznaie, boroboaţă, năzdrăvănaie, năsărîmbă, pozne 169 ; cf. şi s. **hinc** 176, **hliz** 176, **potînţie** 188, **zînzălat** 199.

Alte observaţii : *muiereşti* poate fi înlocuit în definiţii cu *femeieşti*, la p. 25, 64, 81, 229 ; **apera** = (despre medic) **opera** 53. Mai exact : (chirurgie). Cf. **aperaţie** = **operaţie** (chirurgicală 54 ; **hecelă** Unealtă... *constătătoare*... 73, cf. s. iepure 75 ; **hozate** Catrafuse, *întreg* calabalîcul 74 [*întreg* este inutil] ; **întrogna** A primi guturai 76, cf. *A lua guturai*, s. întrogna 178 ; la p. 117 pentru *coičěle* se trimite la glosar, de unde lipseşte ; pentru glosarul din comuna Deda (p. 155) nu se arată provenienţa exemplelor care se dau sub un cuvînt: *înnegrit*, s. vix 198 ; în enumerarea : „cuvinte care arată bogăţia şi confortul din casa nobilului" se dau, fără o justificare suficientă

[1] Cf. însă exemple unde sînt date cuvinte din definiţii, neincluse în glosar, cu litere spaţiate, fără nici o altă explicaţie : **dărăburi** şi **dejmăli** 66, **împuţi** 76, **turmă** 100 (s. turmă 100, în definiţie, g a z d e este dat spaţiat, iar s. împreunare 76, nespaţiat).

(p. 205) : *căzal* ,,şiră mare de paie sau de fîn", *cohe* ,,bucătărie", *gule* ,,cireadă de vite", *secheres* ,,nuntaşul care mînă boii de la carul cu mireasa" ; fragmentul (Dînd publicităţii) *în condiţiile tehnice conforme cerinţelor timpului nostru* (p. 223) putea lipsi ; ,,m-am condus... după normele *noului Dicţionar al limbii romîne contemporane*..." (p. 223) : de ce *nou*? Este unul mai vechi? Mai nou este *Dicţionarul limbii romîne moderne* (de altfel, prea puţin folosit în volum) ; *furdaua*, s. făţui 227, nu redă exact sensul (termenul are un oarecare caracter tehnic : (despre) lînă, piei, tutun) ; **scăzămînt** 235 : sensul 2. este ,,Micşorarea volumului *şi greutăţii* prin uscare" ; *cortélmàistăr* 243, dar *cortélmàistăr* 253 ; **floaştăr** 2. Pavaj al unei *uliţe* sau al unei curţi 256. Cf. însă DM, s.v. *uliţă* ,,Drum îngust (şi nepavat)..." ; **iepure** Fîşie de carne, de lîngă şira spinării, *la porcul tăiat* 259. Înainte de a fi tăiat, nu are *iepure*? ; **coş** 282 [sg. !] este glosat cu pl. ,,Ghizduri" ; **piept** Dig... pentru ca apa să nu rupă din *ţărm*... 286. *Ţărm* (cf. DM, s.v. ,,Fîşie de pămînt de-a lungul unei ape mari...") trebuia înlocuit cu *mal*.

★

Prin materialul lexical dialectal pe care-l conţine şi prin forma lui de prezentare generală, volumul I de *Materiale şi cercetări dialectale* este interesant şi util pentru viitoarele cercetări dialectologice şi lexicografice. El se înscrie, alături de alte lucrări importante ale dialectologilor romîni, ca o lucrare care contribuie la acţiunea de adunare şi de valorificare a lexicului regional. Observaţiile noastre de mai sus nu scad valoarea generală a culegerii de faţă ; ele urmăresc îmbunătăţirea volumelor viitoare.

Valeriu Rusu

J. GONDA, *Reflections on the Indo-European medium*

în ,,Lingua" IX (1960), fasc. 1 şi 2 (p. 30—67 şi 175—193)

Categoria diatezei nu lipseşte din gramatica nici unei limbi indo-europene ; sub această denumire sau sub altele mai cunoscute (fr. *voix*, engl. *voice*, germ. *Genus*, rus. залог, rom. ,,*formă a conjugării*" sau ,,*conjugare*"), ea a fost şi rămîne o noţiune destul de greu de definit. S-ar părea că e mai uşor să defineşti o a n u m i t ă diateză decît d i a t e z a ca atare (Mă refer la binecunoscutele definiţii de manual şcolar ca ,,conjugarea pasivă arată că subiectul suferă lucrarea", ,,conjugarea reflexivă arată că subiectul face şi tot el suferă lucrarea") [1]. J. Vendryes arăta în 1921 că, după părerea sa, diateza n-a căpătat încă o definiţie adecvată [2].

Dintre toate diatezele, m e d i u l are situaţia cea mai ingrată. Gramaticile sanscrite şi greceşti obişnuite se mulţumesc să înşire diferite sensuri, fără a încerca să găsească un element de legătură între ele, unitatea în diversitate. Cele mai vechi încercări de a defini mediul sînt consemnate de Delbrück [3] ; de atunci încoace, în aproximativ o jumătate de secol, au apărut definiţiile lui Brugmann, Meillet, J. B. Hofmann, J. Kuryłowicz, Debrunner, Benveniste. Cea mai cunoscută — şi folosită la noi în învăţămîntul superior — este aceea a lui A. Meillet : ,,en indo-iranien et en grec les désinences moyennes indiquent que le sujet est intéressé d'une manière personnelle au procès" [4].

Această uşurinţă a definirii e o simplă aparenţă. Discuţiile purtate în lingvistica romînească în legătură cu verbele reflexive au arătat că definiţia obişnuită, şcolărească, e improprie,

[2] Cf. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, p.121.

În *Vergl. Synt.* II, p. 414.

[4] A. Meillet, *Introductions*, 1937, p. 244.

Problema definiţiei diatezei medii şi a grupării sensurilor ei a fost reluată recent de cunoscutul comparatist J. Gonda. După o trecere în revistă a părerilor expuse de lingvişti dintre cei mai cunoscuţi, pe care el le consideră nesatisfăcătoare, citim cîteva pagini consacrate căutării unui „basic meaning", care să stea la baza tuturor valorilor mediului. Apoi autorul studiază preferinţa pe care o manifestă unele categorii verbale pentru forma medie (de exemplu, viitorul) şi în sfîrşit ni se explică de ce unele verbe au flexiune activă, cînd, potrivit sensului, ar fi de aşteptat să fie *media tantum*.

Stabilirea valorii primitive a mediului, a diferenţei dintre desinenţele active şi cele medii [1], a priorităţii activului asupra mediului (sau invers) sînt tot atîtea probleme controversate. După Delbrück, deosebirea activ-mediu a fost la origine o diferenţă de rădăcină, nu de desinenţe (p.40—41). În indo-iraniană sînt verbe la care forma activă e mai veche decît cea medie, altele—la care activul apare mai tîrziu şi se menţine rar (p. 36). După Gonda, sistemul activ-mediu a fost la origine incomplet şi au existat relativ mai multe verbe *activa* şi *media tantum* şi mai puţine verbe cu ambele flexiuni (p. 37). Situaţia primitivă e mai greu de întrevăzut în cazul unor verbe ca „a vedea", unde formele active şi medii sînt amestecate (p. 178—180).

Pentru orice elenist e o dificultate binecunoscută aceea de a explica în context fiecare formă medie. Nu rare ori întîlnim situaţii în care mediul pare sinonim cu activul. Pornind de la discuţia hom. φησί (prezent, flexiune activă) — φάτο (aorist, flexiune medie), Meillet a arătat [2] că diferenţa de sens dintre desinenţele active şi cele medii nu e absolută [3]. „Ea provine desigur dintr-o dezvoltare secundară, poate în mare parte dialectală." J. Gonda nu poate lămuri nici el problema şi propune o explicaţie care, de fapt, exprimă...imposibilitatea de a da o explicaţie : se poate ca formele active şi medii ale verbului φημί să fi exprimat în vremurile preistorice o diferenţă pe care nu sîntem capabili s-o sesizăm la Homer (p. 39), de pildă, eventual, o diferenţă de aspect (p. 40).

Tot neexplicat rămîne—de astă dată după propria mărturisire a autorului—mediul dinamic. E imposibil de dovedit în toate exemplele că formele medii (νήχομαι, σπέρχομαι, βρέμεται) sînt mai expresive, că subliniază intensitatea acţiunii, în comparaţie cu perechile lor active (νήχω, σπέρχω, βρέμει) ; cîteodată, la Homer, poate fi invocată şi necesitatea metrică (p. 47—48).

Meritul cel mai de seamă al studiului lui Gonda este că izbuteşte să ne indice în mod foarte plauzibil sensul de bază, care pare să fie şi cel primitiv (J. Gonda scrie : „The ‚original' or ‚essential' function of the medial voice", p. 66). Această funcţie este „de a arăta că un proces are loc cu privire la o persoană sau un lucru sau că afectează, se întîmplă unei persoane sau unui lucru" (p. 66) [4] ; μαχόμεθα a însemnat „lupta are loc în ceea ce ne priveşte pe noi, cu noi" ; dar cum astfel de procese privesc în chip firesc două părţi, două tabere, μαχόμεθα a ajuns să însemne „ne luptăm" (p. 176) . În loc să atribuie realizarea unui proces unui subiect care, în multe cazuri, nu-i era (bine) cunoscut, omul semi-primitiv considera subiect al procesului (şi-l lega de un verb la diateza medie) acea persoană sau acel obiect care era „sediul" (*the seat*) procesului (p. 181) [5].

---

[1] Pentru această problemă vezi „Indogermanische Forschungen" vol. 39 (1921) şi BSL vol. 23 (1922).

[2] În articolul citat mai sus, din BSL 23 (1922).

[3] La faptele greceşti, se pot adăuga exemple din sanscrită, în care diferenţa activ-mediu e în mare parte formală.

[4]... to denote that a process is taking place with regard to, or is affecting, happening to, a person or a thing.

[5] Ideile acestea nu sînt întru totul originale ; ele se leagă de teoria expusă de Benveniste în articolul său „*Actif et moyen dans le verbe*", în „Journal de psychologie" 1950, p. 119 (suplimentul „Grammaire et psychologie") : activul arată că procesul se realizează în afara subiectului, pornind de la subiect, iar mediul arată că subiectul este sediul procesului, este interior procesului. J. Gonda combate această teorie, căreia îi este totuşi tributar.

Un spaţiu însemnat acordă Gonda discutării raportului dintre *mediu* şi *intranzitiv* şi raportului dintre *mediu* şi *reflexiv*. Se combate ideea lui A. Marguliés (KZ, vol. 58) că desinenţele medii se foloseau pentru a face intranzitiv un verb tranzitiv. În această ordine de idei, trebuie citată şi afirmaţia autorului că aoristele greceşti (intranzitive, de obicei) în -ē- sînt rămăşiţele unei perioade cînd nu se făcea o distincţie absolută între desinenţele active şi medii (p. 39). Ar fi deci o dovadă că distincţia dintre cele două serii de desinenţe a apărut după o perioadă în care ele nu se opuneau prin funcţie. Autorul cere să se evite definirea unuia din sensurile mediului ca „mediu reflexiv" (cuvîntul „reflexiv" trebuie folosit numai cînd alături de verb apare un pronume reflexiv). Înglobarea unui număr mare de forme medii sub denumirea „mediu reflexiv" se datoreşte faptului că le traducem în limbile moderne cu verbe reflexive, ceea ce e cu totul altceva (p. 43). Ideea merită să fie reţinută, dar din păcate J. Gonda nu merge mai departe cu cercetarea raportului mediu-reflexiv, pentru a se ocupa de un fenomen în genere neglijat de latinişti şi romanişti : forma activă + pronumele reflexiv are adesea, în latină ca şi în limbile romanice, sensul mediului indo-iranian şi grecesc. Reflexivul este de fapt, în mare măsură, un mod nou de a exprima mediul în limbile citate[1], aşa că „mediu" şi „reflexiv" se află într-un raport mai complicat decît reiese din studiul recenzat.

Gonda încearcă să explice diferenţele de diateză dintre prezent-viitor, prezent-perfect, prezent-aorist, în greceşte. Rezultatele în general dezamăgesc : (p. 64) folosirea viitorului medin la verbe active trebuie legată de tendinţa de a folosi cu sens de viitor forme puţin precise din punct de vedere temporal (?) ; (p. 59) perechile γίγνομαι-γέγονα, φθείρομαι-ἔφθορα etc. (cf. şi lat. *assentior-assensi*, *reuertor-reuerti*) sugerează o stare veche de lucruri, cînd sistemul prezentului era mai puţin dependent de sistemul perfectului decît în perioada clasică; (p. 40) opoziţiile de tip φθίνει-ἔφθιτο, φησί-ἔφατο ar putea fi legate la origine de aspect. E limpede că în felul acesta problema e departe de a fi rezolvată (de exemplu, de ce tocmai prezentul e la mediu în raport cu perfectul? De ce viitorul mediu e o formă „mai puţin precisă din punct de vedere temporal?").

În schimb mi se pare interesantă şi convingătoare explicaţia faptului că anumite procese care privesc direct o persoană (foamea, frica, mila, regretul) se exprimă prin forme verbale active şi nu medii, cum ar fi de aşteptat : toate acestea erau considerate forţe externe omului (demoni, zei etc.), de aceea se spunea ἄλγος αἱρεῖ, τάρβος μ' ἔχει. Odată cu schimbarea mentalităţii omului, manifestările senzaţiilor sînt atribuite mai mult proceselor interne, de aceea apar verbe ca ἀλγέω, ταρβέω (p. 192—193).

În concluzie, studiul lui J. Gonda aduce din nou în discuţie, cu multiplele sale aspecte, problema diatezei medii, informîndu-ne cu privire la stadiul actual al cercetărilor. Autorul izbuteşte să ne prezinte în mod convingător sensul de bază şi să-l explice în legătură cu mentalitatea probabilă a vorbitorilor „semi-primitivi". Faţă de rezultatele predecesorilor, progresul nu este totuşi remarcabil, dacă ne gîndim că, cel puţin pentru limba greacă, dificultatea explicării formelor medii (în unele paradigme şi în numeroase contexte) rămîne aceeaşi. Ca studiu de sinteză, *Reflections on the Indo-European medium* este indispensabil oricărui cercetător preocupat de problema diatezelor, indiferent de limbă.

Sorin Stati

[1] A. Marguliés, *Die verba reflexiva in den slavischen Sprachen*, Heidelberg, 1924, s-a ocupat de aceeaşi problemă în limbile slave.

CYNTHIA CREWS, *Extracts from the **Meam Loez** (Genesis) with a Translation and a Glossary*, în Proceedings of the Leeds Philosophical and Literary Society [Literary & Historical Sections], vol. IX, part II, Leeds, 1960, 94 p.

Cunoscuta cercetătoare a iudeospaniolei din ţările balcanice, Cynthia Crews, ne-a pus la dispoziţie de curînd ediţia critică a enciclopediei populare sefardite *Meam Loez*, scrisă în secolul al XVIII-lea. Publicarea unui astfel de text umple un gol în literatura filologică iudeospaniolă unde, pînă în prezent, nu avem nici o prezentare ştiinţifică a vreunui text (*Crestomaţia iudeospaniolă* a lui M. Grünbaum nu poate fi consultată cu folos prea mare deoarece autorul ei a întrebuinţat ortografia spaniolă modernă).

Lucrarea de care ne ocupăm are o introducere cu amănunte bibliografice privitoare la *Meam Loez* precum şi date despre Jakob Kuli, autorul enciclopediei în discuţie. Aflăm astfel că intenţia lui Kuli a fost de a face un comentar în iudeospaniolă al celor 24 de cărţi ale bibliei ebraice care să dea informaţii detaliate despre obiceiurile religioase. Kuli a reuşit să facă acest lucru în parte fiindcă, după terminarea primei cărţi — Geneza, a murit.

Crews analizează, pe scurt, situaţia limbii vorbite de sefardiţi în vremea în care îşi scria Kuli cartea. După această analiză sînt date indicaţii privind sistemul de transcriere folosit. Urmează cele zece fragmente din *Meam Loez* alese de Crews, însoţite de traducerea englezească. Partea finală a lucrării conţine un foarte bogat glosar cu peste 500 de titluri, cuprinzînd cuvinte care au prezentat interes dintr-un anumit punct de vedere.

Prin editarea acestui text, Crews a dat celor care se ocupă de studiul iudeospaniolei un material pe cît de bogat, pe atît de interesant. Din cele peste 500 de cuvinte discutate multe apar pentru prima dată într-un studiu consacrat iudeospaniolei. Faptele mai mult sau mai puţin cunoscute sînt prezentate de Crews într-o lumină nouă ţinînd seama de situaţia iudeospaniolei din secolul al XVIII-lea şi de cea din dialectele moderne pe care autoarea le cunoaşte atît de bine. Din considerentele expuse mai sus, lucrarea lui Crews va deveni o unealtă indispensabilă pentru orice cercetător care se va ocupa de anumite aspecte ale iudeospaniolei (influenţa ebraică, studiul acestui idiom în trecut).

Studierea glosarului care însoţeşte textul din *Meam Loez* dă multe fapte interesante. Vom semnala numai unul care atrage atenţia în mod deosebit. Se poate observa cu uşurinţă că de foarte multe ori, pentru aceeaşi noţiune, autoarea aminteşte mai multe sinonime. De fiecare dată Crews compară situaţia din vechea iudeospaniolă cu cea din dialectele moderne. Din aceste comparaţii rezultă că, pe lîngă cuvintele de origine spaniolă, în *Meam Loez* apar numeroşi termeni ebraici, unii dintre aceştia înlocuind chiar cuvintele spaniole. Mulţi dintre termenii ebraici discutaţi de Crews nu se mai găsesc însă astăzi în dialectele moderne, pentru că influenţa ladinoului asupra aspectului vorbit nu mai este aşa de puternică ca în secolul al XVIII-lea. Cu aceasta am ajuns la principala caracteristică a materialului adus de lucrarea lui Crews care are la bază aspectul îngrijit al iudeospaniolei, ladino-ul. Particularitatea amintită explică numărul mare de termeni ebraici luaţi în discuţie dintre care foarte mulţi nu mai sînt cunoscuţi astăzi (*'aδrabbâ, ba'al mûm, dĕhayynû, pĕ'ullâ, pôsĕl* ş. a.). Într-o situaţie similară sînt şi unele cuvinte spaniole care nu sînt înregistrate în iudeospaniola modernă şi care se pare că s-au păstrat numai în ladino-ul secolului al XVIII-lea (*atinar, determinarse, rekreserse*). Niciunul dintre cuvintele de mai sus nu le-am găsit în timpul anchetelor de la Bucureşti, deşi am pus întrebarea direct.

Lista termenilor ebraici sau spanioli din ladino discutaţi de Crews şi necunoscuţi la Bucureşti este mult mai mare. Pe lîngă cuvintele de mai sus, care nu sînt atestate pentru nici un

dialect modern al iudeospaniolei, mai amintesc următoarele înregistrate pentru alte dialecte moderne dar inexistente la Bucureşti : *dimyôn, lapa, ṭa'anâ* etc. (dintre termenii ebraici), *apostar, alentar, enpedir, eskatimar, eskometer, esteliiar, končada, logramiento, siniidus* etc. (dintre termenii spanioli). Prezintă interes într-o măsură mai mare cazurile în care între sensul şi forma cuvintelor date de Crews şi cele înregistrate de mine la Bucureşti există neconcordanţe. Cercetarea acestor neconcordanţe poate duce pe de o parte la explicarea unor evoluţii de formă sau de sens şi, pe de altă parte, la arătarea locului pe care îl ocupă iudeospaniola vorbită la Bucureşti între celelalte dialecte moderne. Pentru a uşura prezentarea faptelor, le vom grupa în neconcordanţe de formă şi neconcordanţe semantice.

Neconcordanţele de f o r m ă se referă de cele mai multe ori la faptul că la Bucureşti este folosită numai una dintre cele două sau mai multe variante ale unui cuvînt. Iată cîteva exemple : *anožar* ,,a supăra'', pentru care la Bucureşti se folosesc mai ales termenii *araviar, enfiligar, enfasiar,* l-am înregistrat sub forma *enužar*, mai apropiată de sp. *enojar* (cf. şi *enožo* ,,stare de supărare''). *Anužar*, fonetism asemănător cu cel din portugheză şi dialectele din nordul Spaniei, l-am notat cu sensul de ,,a deochia'', fiind probabil apropiat de *ožu di malu* ,,deochi''. — Pentru *prekantadoras* ,,femeie bătrînă care poate evita deochiul'' am înregistrat *apriqantadora* ,,femeie care face descîntece'', cu *a-* şi cu schimbarea lui *c* prin *g* (v. şi *aprigántis* ,,descîntece'' ; cf. însă *apricantar* ,,a face descîntece'', notat izolat alături de *apriqantar*). Existenţa acestor forme la Bucureşti întăreşte apropierea cuvîntului de termenii dialectali italieneşti (cf. REW, 6709). — Alături de *beχirá* ,,alegere'' am întîlnit şi *beχorá* ,,majorat'' care are la bază probabil pe *beχirá* cu sensul citat de Crews ,,alegere liberă, libertate de acţiune'' contaminat cu *behor*. Ultimul cuvînt este cunoscut la Bucureşti şi sub fonetismul *buhór*, răspîndit mai ales în vorbirea femeilor şi considerat ca o pronunţare mai puţin îngrijită. Forma cu *u* pentru *e* se întîlneşte adesea în numele dat copiilor *Buhor, Buhora, Buhuriku.* — Varianta cu prefix *envestirse* ,,a se îmbrăca'' nu este folosită, fiind preferată varianta fără prefix *vistir*. Pe lîngă *i̯oréš* ,,moştenitor'' identic cu termenul citat de Crews, am înregistrat *i̯erušá* ,,moştenire'', cu *o* > *u*. — Alături de *sar* ,,supărare, necaz'', înregistrat la Salonic şi în Maroc, la Bucureşti apare şi *ṭar*, formă mai apropiată de etimonul ebraic. Pentru *a'a* > *a* (*sa'ar* > *ṭar*), cf. *ta'ânîθ* > *tanít*. — Datorită unei asimilări, tc. *saman* ,,paie'' are la Bucureşti fonetismul *samam*. — Pentru ,,alifie'', ,,unsoare'' am întîlnit *untériu* care se apropie de formele vechi citate de Crews : *untwriio, yntwriio*. — Fonetismul *zahut* răspîndit în dialectele moderne (cf. Crews, *Vox Romanica*, XVI, p. 245) este folosit la Bucureşti alături de fonetismul *zehut*, mai apropiat de etimonul ebraic.

Neconcordanţele de s e n s sînt mai numeroase. De foarte multe ori sensurile diferite, înregistrate de mine la Bucureşti, le-am notat izolat şi se explică prin faptul că aceste cuvinte nu sînt întrebuinţate decît foarte rar. Fiind cuvinte folosite rar, sensul lor nu este prea bine cunoscut şi, din această cauză, poate varia de la vorbitor la vorbitor sau chiar în vorbirea aceluiaşi individ. Voi da din nou numai cîteva exemple : *adolensiarse* ,,a se îmbolnăvi'' înregistrat se pare numai în *Meam Loez* şi la Bucureşti unde are sensul de ,,a se boci'', ,,a se lenevi''. — *avodá zará* ,,idol, zeitate păgînă'' l-am notat cu sensul de ,,muncă grea'', ,,serviciu nelegiuit''. — *devedar* ,,a reţine'', înregistrat izolat la Bucureşti, are sensul de ,,a omite'', în timp ce *dezbručár* nu înseamnă nici ,,a evacua'', nici ,,a defeca'', ci ,,a dezlănţui (mai ales despre o furtună)'' : *si dezbručó una furtúna.* — *dezmei̯oi̯ádu* ,,fără minte, prost'' a dezvoltat sensul de ,,descreierat'', ,,nebun'', după cum *dinsíz* ,,ateu'' înseamnă ,,obraznic''. Pentru ultimul caz este interesantă comparaţia cu rom. dialectal (mold.) *iritic* ,,eretic, ateu'' care, în vorbirea familială, se foloseşte ca termen pentru ,,copil obraznic''. Tot cu o dezvoltare de sens avem a face în cazul lui *emprezentar* care, pe lîngă sensul de ,,a da'', are la Bucureşti, întocmai ca la Belgrad şi Salonic, sensul de ,,a ierta păcatele''. — Expresia *entrar en saŋgre de alguno* nu înseamnă ,,a omorî'', ci ,,a intra sub pielea cuiva'', pentru care vezi expresia romînească citată mai sus. — La Bucureşti *fileča* are numai

sensul de „lemn de întins foi", pentru „săgeată" întrebuințîndu-se termenul *saeta*. — *Karar* „grad de afecțiune" a dezvoltat sensul mai general de „măsură" (*karár di una óka*) sau un sens adverbial (*ki vaz‿a tumár karár ki ti prémi* „ia cît îți trebuie", *ke karar di ombri soz tu* „ce fel de om ești tu"). Diferențe de sens am înregistrat și în cazul lui *kontenerse* care, pe lîngă sensul de „a se îngîmfa", îl are și pe acela de „a se reține de la ceva" sau în cazul lui *țelem* care înseamnă pe lîngă „idol" și „drac". Cf. *šeitan* „drac" și „maimuță". — Am notat și unele restrîngeri de sens : *guf* are sensul de „corp rău", nu numai „corp", după cum *mețiut* nu înseamnă „fapte, întîmplări", ci „găselniță". Tot așa *remediu* are pe lîngă sensul de „remediu" și pe acela de „medicament", iar *režir* „a găti" se folosește mai ales pentru „a pregăti toaleta morților". În sfîrșit, amintim cazul lui *arebolver* „a întoarce", cu sensul de „a regurgita" și al lui *bevraže* care nu înseamnă „băutură", ci „amestec de băuturi folosit ca doctorie sau la descîntec".

Unele dintre transformările semantice petrecute în iudeospaniola din București se datoresc faptului că după ce s-a pierdut sensul originar al cuvîntului, acesta a fost apropiat de cuvinte cunoscute căpătînd astfel alt sens : *asetiguar* „a fixa, a determina" care provine din *sitio* „loc" a ajuns să însemneze „a înseta", fiind apropiat de *set* „sete" (*kaminí múnčo i mi asetiguí* „am mers pe drum mult și am însetat"), în timp ce *peča* „impozit" a fost apropiat de *peču, pičadura* „piept, sîn" și a căpătat sensul de „sîn". În aceeași situație este *siniidus* care nu înseamnă „șorțuri sau obiecte cu care te încingi la mijloc" (pentru care se folosesc *sintúra* și *kušák*), ci „mîncare gătită dinainte de vineri pentru sîmbătă". Acest sens a apărut probabil prin apropiere de *sîții* „a pune la cuptor" cf. și *finiidu* „prăjituri din jumări".

Datorită bogăției de material cît și pentru discuțiile ample făcute pe marginea lui, lucrarea lui Crews se înscrie printre lucrările de bază din domeniul iudeospaniol și de aceea va trebui consultată de toți cei care se ocupă cu studiul acestui idiom pe cale de dispariție.

M. Sala

ЕЗИКОВЕДСКО-ЕТНОГРАФСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ В ПАМЕТ НА АКАДЕМИК СТОЯН РОМАНСКИ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ (ОТДЕЛЕНИЕ ЗА ЕЗИКОЗНАНИЕ, ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ И ЕТНОГРАФИЯ)

Apărut sub îngrijirea unui comitet de redacție format din VL. GEORGIEV (redactor responsabil), IV. LEKOV și P. DINEKOV,

Sofia, 1960, 981 p.

Volumul închinat memoriei eminentului om de știință bulgar acad. Stoian Romanski, constituie o mărturie a prețuirii marelui savant de către colegii, elevii precum și de toți lingviștii care i-au cunoscut și apreciat opera. În lunga sa activitate științifică de peste o jumătate de veac, acad. Romanski a îmbrățișat domenii variate : lingvistică și filologie slavă, etnografie, folclor, istorie. Lucrările sale, scrise cu erudiție și cu meticulozitatea unui adevărat om de știință, reprezintă o contribuție de seamă la rezolvarea multor probleme din domeniul slavisticii și balcanisticii.

La noi St. Romanski este cunoscut mai ales printr-o serie de lucrări referitoare la limba romînă, în special lucrările cu caracter istoric, etnografic și lingvistic asupra Dobrogei, precum și printr-o serie de studii de balcanistică.

Dintre ele amintim pe cele mai importante: *Културно-историческа и езиковна взаимност у балканските народи* în Училищен преглед год XXIII, 1924; *Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen*, Leipzig, 1908 în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig" XV, 1909; *Влахо-български ръкописи в Лъвовската университетска библиотека* în „Периодическо списание" LXXI, 1911; *Румъните между Тимок и Морава* în Македонски преглед год II, 1926, кн 1; *Македонските румъни* în Македонски преглед, год I, 1925 кн. 5; *Народописна карта на нова Румънска Добруджа* în „Списание на Бълг. Академия", 1915, editată separat în limba franceză: *Carte ethnographique de la nouvelle Dobrodja Romaine*, Sofia, 1915;

O serie de studii sînt consacrate migraţiei bulgarilor în Romînia: *Българското население около града Каракал, Румъния* în Македонски преглед, год IX, 1935, кн. 5; *Българите в Добруджа* în Просвета год IV 1939, кн 5; *Българите във Влашко и Молдова*, Sofia, 1930.

Personalitatea ştiinţifică a acad. Stoian Romanski este prezentată la începutul volumului în trei articole: *В памет на академик Ст. Романски* de Ivan Lekov, *Академик Стоян Романски* de Livia Stoicikova şi *Stojan Romanskis Leipziger Promotion. Zum 50-jährigen Doktorjubiläum am 30. März 1958* de Rudolf Fischer.

În afară de această parte introductivă, volumul conţine un număr de 76 articole şi studii din diferite domenii, grupate în următoarele secţiuni: I. *Lingvistică generală şi lingvistică slavă*, II. *Lingvistică bulgară*, III. *Toponimie*, IV. *Etnografie şi folclor*, V. *Literatură*.

În prezentarea de faţă ne vom opri numai la cîteva dintre lucrările de lingvistică şi toponimie.

Dintre articolele de lingvistică generală un interes deosebit îl prezintă *Nomina numina* [1] de Al. Graur. Pornind de la teza materialist-dialectică a unităţii dintre formă şi conţinut, acest articol aduce în discuţie un aspect mai puţin cunoscut şi elucidat pe tărîm lingvistic al problemei amintite şi anume influenţa formei asupra conţinutului. Dacă etimologia populară şi interdicţia de vocabular dovedesc indiscutabil, după cum arată autorul, influenţa conţinutului asupra formei, care în cazul interdicţiei de vocabular merge pînă la dispariţia treptată a cuvîntului, există şi situaţii mai puţin cunoscute, în care sensul unui cuvînt suferă anumite schimbări sub influenţa formei. Materialul care sprijină această teză este interesant şi concludent.

Se discută mai întîi situaţia unor cuvinte care au ajuns să-şi modifice sensul în anumite expresii populare rimate: de ex. *moş Iene* a devenit simbolul somnului deoarece rimează cu *gene*, în expresia *vine moş Iene pe la gene*. Exemple de acest fel se pot aduce în număr foarte mare. Există o categorie numeroasă de astfel de formaţii care stau la baza unor legende din mitologia populară. În cazul expresiei *stai aşa* (folosită pentru a atrage atenţia vatmanului să nu pornească tramvaiul) nu ni se pare că adverbul este întrebuinţat fără valoare lexicală, numai din necesităţi ritmice, aşa cum se afirmă în lucrare. Rolul lui este, credem, de întărire a sensului verbului, exprimînd modul, ca şi în alte construcţii asemănătoare (*ţine-o aşa*).

Altă situaţie amintită de autor este cea în care o falsă interpretare dată formei unui cuvînt ajunge să determine modificarea atitudinii vorbitorului faţă de obiectul denumit de acest cuvînt. Aceasta se întîmplă adeseori cu diferite nume de plante, animale etc., care datorită asemănării lor fonetice cu alte cuvinte, ajung să capete o semnificaţie nouă (se discută în acest sens apropierea fonetică dintre *sincerică* şi *sînge*, dintre lat. *urceolus* şi *hordeolus* etc).

Dintre studiile de gramatică teoretică, menţionăm: *О методах синхронического синтаксического исследования* de N. V. Stavrovski şi *Das Wesen des Satzes* de V. Skalička.

[1] Vezi Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960, p. 196–200, cap. *Influenţa formei asupra conţinutului*.

Primul articol face o expunere critică a metodelor folosite astăzi în studierea sincronică a sintaxei : 1. metoda observaţiei sintactice : 2. metoda experimentului sintactic ; 3. metoda semasiologică ; 4. metoda analizei ritmo-melodice ; 5. metoda istorică ; 6. metoda comparativă-istorică ; 7. metoda statistică.

Metoda de bază, aceea a observaţiei sintactice, presupune o temeinică analiză a faptelor, făcută cu mult spirit critic şi cu putere de discernămînt, cu atît mai mult cu cît elementul subiectiv este aproape inevitabil.

În ce priveşte metoda experimentului sintactic, care constă în stabilirea unor echivalenţe sintactice între construcţiile asemănătoare, N. V. Stavrovski atrage atenţia atît asupra avantajelor cît şi asupra riscurilor pe care le incumbă folosirea ei. Metoda are ca punct de plecare situaţia reală din limbă : categoriile gramaticale nu sînt despărţite prin bariere, între ele avînd loc încontinuu treceri. Şi această metodă presupune o mare atenţie din partea cercetătorului, deoarece o echivalenţă forţată poate duce uneori la falsificarea faptelor de limbă.

O altă metodă folosită adesea în cercetarea sintaxei este cea semasiologică. Stabilirea anumitor categorii sintactice presupune şi analizarea lor din punct de vedere semantic. Deşi necesară în asemenea cazuri, analiza semantică nu este lipsită de riscuri, printre care cele mai grave sînt fie de a duce prea în amănunt analiza de sens, substituind faptelor de sintaxă fapte de semasiologie, fie de a înlocui analiza sintactică cu analiza logică.

În ce priveşte metoda analizei ritmo-melodice, ea se aplică din ce în ce mai mult în elucidarea unor fapte care privesc intonaţia, în analiza propoziţiilor interogative, imperative etc. Folosirea în acest caz a aparatelor aduce, desigur, o mai mare exactitate în cercetare.

În sfîrşit folosirea unor metode auxiliare ca : metoda statistică, metoda istorică şi metoda comparativă-istorică pot contribui la lămurirea unor probleme de sintaxă sincronică. Cele spuse de autor cu privire la ultimele două metode — istorică şi comparativă-istorică — nu ne ajută însă în suficientă măsură să vedem care este rolul lor în studierea sincronică a sintaxei, iar gradul în care urmează să se aplice aceste metode rămîne la aprecierea fiecărui cercetător.

În articolul *Das Wesen des Satzes*, W. Skalička ridică o problemă mult dezbătută, aceea a esenţei propoziţiei în vederea definirii ei mai exacte. Autorul articolului subliniază faptul că propoziţia este o unitate complexă, care posedă trei tipuri de indici potenţiali : psihici, lingvistici şi logici. O propoziţie are la bază un proces psihic. Strîns legat de acest proces psihic este cel logic, deoarece după cum se ştie, de cele mai multe ori, deşi nu întotdeauna, o propoziţie redă pe plan lingvistic o judecată.

În ce priveşte criteriul lingvistic, ni se pare discutabilă afirmaţia că propoziţia posedă indici lingvişţici c a r e a u v a l o a r e p o t e n ţ i a l ă. Este drept că indicii lingvistici nu sînt în mod obligatoriu aceiaşi, ci diferă după tipul de propoziţie. Dacă există propoziţii care nu sînt judecăţi, propoziţii lipsite de indici lingvistici nu există. În acest sens nu ni se pare întemeiată ideea că atunci cînd avem propoziţii juxtapuse, în care legăturile nu le fac conjuncţiile, sintaxa este complet ignorată. Există în acest caz indici gramaticali de altă natură : o intonaţie deosebită, o pauză mai mare etc. În principiu însă autorul are dreptate cînd susţine că în definirea propoziţiei trebuie avute în vedere latura de conţinut logico-psihologic şi cea de expresie lingvistică.

Un loc destul de mare ocupă în volum articolele destinate discutării unor probleme de gramatică slavă (veche slavă, rusă, bulgară, polonă etc.).

Astfel, în articolul *La préposition séparée du substantif*, cunoscutul slavist André Vaillant discută situaţiile în care prepoziţia putea fi separată de substantiv în slava veche. Menţionăm faptul că articolul prezintă interes nu numai pentru slavişti, ci şi pentru cei care studiază limba textelor romîneşti vechi, traduse după un original slav. De exemplu intercalarea unui genitiv de tipul construcţiei vsl. **На Христоса оучєниниє** se oglindeşte în construcţii cu o topică asemă-

nătoare : de ex. „între a lu Pătru corabie" [1] pe care le întîlnim destul de des în traducerile romînești vechi.

Într-un studiu relativ mic ca întindere, intitulat *Към въпроса за устройството на падежната система в славянските езици* prof. Ivan Lekov reușește să prezinte mecanismul formării desinențelor cazuale, în limbile slave. Pornind de la situația din slava comună prof. Lekov analizează principalele cauze care au dus la sistemele de declinare existente în limbile slave actuale. Autorul arată că din punctul de vedere al declinării, se are în vedere declinarea substantivelor, limbile slave pot fi împărțite, cu mai mult folos pentru cercetare, în trei grupe și anume :

1) limbi cu flexiune dezvoltată (ex. poloneza) ;

2) limbi cu flexiune foarte dezvoltată, deci cu un sistem sintetic foarte avansat (свръх синтетични) care au dezvoltat flexiuni noi (ex. rusa) :

3) limbi analitice cu cîteva urme ale unui sistem sintetic (ex. bulgara, macedoneana).

Dintre aceste trei grupe în studiul de față se analizează primele două. Dintr-un punct de vedere nou și foarte convingător sînt prezentate cauzele care au dus încă din slava comună la dezmembrarea sistemului de declinare. Notăm mai jos cîteva din aceste cauze :

a) acțiunea reciprocă dintre declinarea cu tema în *-o* și declinarea cu tema în *-ŭ*.

Deși cea de-a doua cuprindea un număr mic de substantive, a avut rolul dominant în formarea noilor desinențe cazuale. Explicația constă în faptul că declinarea cu tema în *-ŭ* cuprindea substantive monosilabice. În sistemul declinării vechi slave temele *ŭ—o* nu puteau forma termenii unei opoziții palatal-nepalatal sau ai unei opoziții de gen (toate erau de genul masculin), ciformau termenii corelației *monosilabic-indiferent față de numărul silabelor*. Întrucît temele monosilabice prezentau o unitate mai mare ele au putut avea un rol preponderent ;

b) nivelarea flexionară a cuvintelor după gen (în sîrbă flexiunea substantivelor feminine și masculine la instrumental) ;

c) nivelarea flexiunii după număr (trecerea desinențelor de dual la plural în sîrbă și polonă) ;

d) procesul de nivelare, pe baza analogiei proporționale în cadrul aceleiași paradigme la singular și plural.

Raportul dintre diferitele tipuri de declinare în slava comună este un raport complex. Astfel tema în *-o* se găsea în opoziție cu tema în *'o*, intra deci în corelația *nepalatal-palatal*. Aceeași situație o avea și declinarea cu tema în *-a* (*-a -'a*). Dimpotrivă declinările cu temele în *ŭ* și *ĭ* intrau ca termeni ai unei corelații de cantitate : *ū — ŭ, ī — ĭ*. Opozițiile cantitative au dispărut, sau sînt pe cale să dispară total, în limbile slave contemporane, iar cele de timbru s-au păstrat cu modificări mai însemnate sau mai puțin însemnate.

În ce privește influența reciprocă între temele nepalatale și cele palatale, ea a fost în favoarea temelor palatale.

Studiul de care ne ocupăm cuprinde o serie de observații de amănunt privitoare la desinențele cazuale în limbile slave precum și unele precizări de natură terminologică.

Interesant din punct de vedere teoretic cît și pentru materialul lingvistic și explicațiile concrete pe care le propune este și studiul *К синтаксису имен числительных в старославянском языке* de Radoslav Večerka. Într-o fază mai veche din istoria limbilor slave, numeralele cardinale erau de fapt substantive avînd toate caracteristicile morfologice ale acestora. Autorul se declară de acord cu punctul de vedere exprimat de acad. V. V. Vinogradov, în *Русский язык-Грамматическое учение о слове*, potrivit căruia constituirea substantivelor care denumeau cantitatea într-o categorie morfologică independentă, aceea a numeralelor, trebuie pusă în legă-

---

[1] Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură* (*1581*), publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, 1914, p. 330/18.

tură cu dezvoltarea gîndirii matematice, a gîndirii abstracte, care se rupe de formele concrete de cantitate sau mulţime şi tinde spre determinarea matematică a obiectului. Acest fapt face inutili o serie de indici morfologici ai substantivelor care denumeau cantitatea. Este vorba în primul rînd de gen şi de caz. Acceptînd această explicaţie Radoslav Večerka arată că la dezvoltarea numeralelor într-o categorie aparte au influenţat şi alţi factori lingvistici interni. Constituind o categorie morfologică aparte, numeralele cardinale formează construcţii sintactice noi : în cazul că numeralul se află în nominativ sau în acuzativ substantivul care arată obiectul numărat stă în cazul genitiv singular sau plural. Acest proces se înregistrează încă din slava veche şi el manifestă tendinţe comune în istoria diferitelor limbi slave.

G. Tagamliţkaia în *О развитии некоторых значений дательного падежа* discută cîteva dintre valorile principale ale dativului în comparaţie cu construcţiile prepoziţionale corespunzătoare în rusă şi în bulgară.

Pornind de la raportul fundamental exprimat de dativ şi anume cel de adresare, autoarea arată că în acest caz există două situaţii diferite : a) dativul exprimă valoarea de destinaţie şi recepţie totodată (cel căruia îi e destinat un obiect îl şi primeşte : *dau cuiva ceva*) ; b) dativul exprimă numai destinaţia (*cumpăr ceva cuiva*). În ambele cazuri dativul are funcţiune de complement indirect. Pe cîtă vreme pentru prima valoare în rusă se foloseşte dativul, în bulgară se foloseşte de obicei o construcţie prepoziţională cu prepoziţia *на* (complement indirect în dativ poate fi numai un pronume personal enclitic : *дадох му това*). Trecerea de la construcţia cu dativul la cea prepoziţională este explicată de autoare prin asemănarea dintre valoarea de bază a dativului şi cea a construcţiei cu prepoziţia *на*, ambele exprimînd direcţia. Atunci cînd dativul marca destinaţia s-a putut face echivalenţa şi cu alte prepoziţii, care aveau şi ele acelaşi sens: în acest caz în bulgară s-a putut folosi construcţia prepoziţională cu *за* iar în rusă cea cu *для*.

Pe lîngă faptul că articolul reprezintă un studiu meritoriu de gramatică comparată rusă şi bulgară, el este deosebit de interesant şi pentru romînă, deoarece sugerează calea care trebuie urmată pentru a explica echivalenţa dintre construcţiile cu dativul şi cele prepoziţionale şi îndeamnă la studierea comparată a construcţiilor asemănătoare din bulgară şi romînă.

Un mare interes atît pentru slavişti cît şi pentru cercetătorii limbii romîne prezintă articolul *Образуване на бъдеще време (футурум) в съвременния български език* de prof. Stoiko Stoikov. Formele de viitor *ще пия, ще пиеш* etc. formate cu particula invariabilă *ще* şi prezentul verbului de conjugat reprezintă o dezvoltare complexă, care, după părerea autorului, cunoaşte mai multe etape, ale vechiului slav Хоштѫ пити. Pentru formarea viitorului descriptiv în slava veche existau mai multe copule: имамь Хоштѫ şi начьнѫ. Sub influenţa greacă însă formele de viitor cu Хоштѫ încep să devină mai frecvente şi în cele din urmă singurele posibile pentru viitorul afirmativ. Pentru viitorul negativ se fixează forma cu verbul ajutător имамь. De la construcţia : prezentul verbului ajutător plus infinitivul verbului de conjugat urmează o serie de etape şi în cele din urmă se ajunge definitiv prin sec. al XVII-lea şi mai ales al XVIII-lea la construcţia formată din particulă invariabilă plus prezentul cu *да*. (ulterior *ще да пия* > *ще пия*).

În capitolul IV şi V al lucrării se analizează situaţia particulei invariabile *ще* în graiurile bulgare, unde această particulă are foarte multe variante : ште, ше, же, че, ке, за etc. În această parte a lucrării, prof. Stoiko Stoikov, unul dintre cei mai buni cunoscători ai graiurilor bulgare, prezintă, pe baza unui material foarte bogat, cu multe amănunte situaţia viitorului în graiurile bulgare. Studiul este însoţit de o hartă care arată răspîndirea fenomenului. La fiecare particulă se analizează originea ei trecîndu-se în revistă, în mod critic, părerile existente pînă în prezent.

Cercetînd lexicul limbii ruse şi bulgare Sava Ciukalov în *Руско-българска омонимика* ajunge la concluzia că în cele două limbi cca. 20 % din vocabularul lor este comun. Apropierea cea mai mare se observă între substantive. Un număr impresionant de substantive, aproape

12 000, au acelaşi aspect fonetic în cele două limbi. Foarte multe din aceste substantive, ca şi alte părţi de vorbire, sînt „omonime". În articol sînt înfăţişate în ordine alfabetică 800 de omonime totale sau aproape totale. În ce priveşte prezentarea materialului, ni se pare că ar fi fost mult mai bine dacă în lista de omonime neologismele ar fi fost grupate separat. Studiile de acest fel pentru limbile înrudite sînt extrem de utile atît din punct de vedere practic cît şi teoretic.

Jan Otrębski, în articolul *Russische Wortdeutungen*, face o serie de observaţii privind etimologia unor cuvinte ruseşti (лежать, лечь, лягу, лепест, локуст etc.) pe baza materialului oferit de dicţionarul etimologic al limbii ruse de Max Vasmer.

Volumul de care ne ocupăm cuprinde mai multe articole de dialectologie slavă, în special bulgară. Dintre ele menţionăm articolul semnat de Svetomir Ivancev *Следи от словашко влияние върху някои плевенски и никополски говори.*

O serie de graiuri din nordul Bulgariei (raioanele Plevna şi Nicopole) prezintă trecerea lui *n* final la *m* şi a lui *m* final la *n*. Fenomenul este foarte răspîndit în raioanele amintite cuprinzînd un număr mare de cuvinte din rîndul tuturor categoriilor gramaticale. Autorul arată că fenomenul acesta se mai întîlneşte şi în alte graiuri bulgare, unde cuprinde însă un număr mic de exemple, care se explică prin fenomenele de asimilare şi disimilare. Faptele de limbă constatate în raioanele Nicopole şi Plevna nu pot fi explicate prin asimilare şi disimilare decît parţial. Luînd în consideraţie că în această regiune se găsesc trei sate cu populaţia slovacă compactă, şi că trecerea *n* > *m* şi *m* > *n* în graiurile slovace este un fenomen obişnuit, autorul conchide că avem de-a face cu o influenţă slovacă asupra graiurilor bulgare. Soluţia aceasta este cît se poate de interesantă întrucît ea stabileşte influenţa pe care un grai minoritar o poate avea asupra limbii ţării în care locuieşte această populaţie. Astfel de influenţe pot avea loc, în condiţii asemănătoare, mai ales cînd este vorba de limbi înrudite. Dacă autorul ar fi stabilit cu mai multă minuţiozitate aria de răspîndire a fenomenului discutat ar fi avut fără îndoială, prilejul să dea o serie de generalizări privitoare la modul în care s-a exercitat această influenţă.

Studiile de dialectologie bulgară au o istorie îndelungată. Interesul pentru limba bulgară şi graiurile ei populare s-a născut încă din prima jumătate a sec. al XIX-lea. Mulţi lingvişti, istorici şi etnografi au merite incontestabile în dezvoltarea dialectologiei bulgare. Punerea în lumină a activităţii lor este o datorie a cercetătorilor limbii bulgare. Iată de ce articolul publicat de S. B. Bernstein despre activitatea lui Teodosie Economov în domeniul dialectologiei şi folcloristicii este binevenit.

B. Simeonov, în studiul *Членната форма в преходните говори* se opreşte mai întîi la o seamă de păreri privitoare la formarea articolului în limba bulgară. Dintre ultimele cercetări în acest domeniu, autorul relevă contribuţiile pozitive aduse de Ivan Gălăbov şi Kiril Mircev în această problemă. Punctul de vedere exprimat de autor este următorul : apariţia articolului în bulgară este rezultatul unei dezvoltări proprii pe baza legilor ei interne. Dezvoltarea aceasta proprie este întărită şi înlesnită de mediul balcanic. Obiectul studiului îl formează însă problema articolului postpus în graiurile apusene de tranziţie. Asupra originii acestor graiuri, în trecut, au existat cele mai extravagante păreri. De aceea şi în problema articolului postpus din aceste graiuri s-au încercat explicaţii curioase. B. Semeonov reuşeşte să demonstreze că articolul postpus în graiurile de tranziţie are aceeaşi origine şi dezvoltare ca şi în bulgara literară.

Unele graiuri de tranziţie prezintă trei forme de articol postpus *ът, та, то; ън, на, но; ъв, ва, во;)* ceea ce nu reprezintă un fenomen izolat în graiurile bulgare. Articolul postpus se declină (вълкът, вълкатога, попатому) numai la unele substantive masculine şi la acestea numai la singular. Substantivele feminine au la singular în declinarea articolului două forme *та* (nom.) şi *ту* (acuz.).

În afară de fenomenele arătate mai sus pentru substantivele masculine, autorul înregistrează în raionul Nişavo forma declinabilă a articolului postpus *-та* pentru genitiv-acuzativ.

Pentru această formă autorul încearcă trei explicaţii care nu sînt însă susţinute cu fapte de limbă. Pentru problema tratată în acest articol ar fi fost foarte necesar să se aducă în discuţie mai mult material, mai multe comparaţii cu situaţia din celelalte graiuri bulgare. În felul acesta ideea justă cu privire la caracterul bulgar al articolului postpus în graiurile de tranziţie ar fi fost mai convingătoare.

Filologia slavă este prezentă în volumul de faţă prin cîteva articole.

În *Следи от българско влияние в езика на Повесть временных лет* и *Слово о полку Игореве*, Ana Ivanova aduce în discuţie o problemă mult controversată de slavişti dar, din păcate, neclarificată pînă în prezent, şi anume: este *Cîntecul despre oastea lui Igor* un monument literar din sec. al XII-lea sau, aşa cum afirmă Andrei Mazon, este o mistificare de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea? Făcînd o analiză de ordin stilistic asupra *Cîntecului despre oastea lui Igor*, Andrei Mazon era înclinat să creadă că acest monument literar al limbii ruse vechi ar fi opera lui Musin Puşkin sau, poate, a altcuiva din cercul lui [1]. Printre argumentele aduse de Mazon este şi acela că, deşi „Cîntecul" a fost scris de un bun cunoscător al limbii vechi, el prezintă totuşi o serie de imprecizîuni şi inconveniente. Din păcate însă Mazon nu le-a relevat în mod concret. Articolul de care ne ocupăm îşi propune să arate pe baza unei analize lingvistice că trăsăturile bulgăreşti ale *Cîntecului despre oastea lui Igor* concordă cu ceea ce găsim în literatura sec. al XII-lea şi, prin urmare, punctul de vedere al lui A. Mazon nu poate fi susţinut de fapte.

În afară de această controversă, care nu poate fi rezolvată numai prin faptele de limbă discutate în acest articol, autoarea aduce interesante contribuţii la studiul relaţiilor lingvistice bulgaro-ruse în perioada veche, reuşind să demonstreze că bulgara veche a influenţat limba rusă nu numai prin intermediul literaturii religioase, ci şi prin însăşi calitatea ei de limbă literară cunoscută în secolele X—XII de către slavii de răsărit ca urmare a relaţiilor lor intense cu slavii de sud.

Dintre celelalte articole de lingvistică interesante pentru slavişti sînt şi următoarele: L. A. Bulahovski, *Древнейшая славянская метатония акутовых долгот*; Zdizislav Stieber, *Przyczynek do zagadnienia palatalnosci w językach słowiańskich*; Tadeusz Lehr-Splavinski, *Przyczynek do dziejów staroruskiego języka kulturalnego*; E. V. Ceşko, *К истории глаголов движения*; Kiril Mircev, *За новите морфологически черти в Пражкото евангелие — среднобългарски паметник от* XV *в*; Liubomir Andreicin, *Един въпрос на българската лексикография;* Ivan Gălăbov, *Ямболският надпис.*

Un număr destul de mare de articole abordează probleme de toponimie. Dintre ele menţionăm: Iv. Duridanov, *Нови данни за топонимията за изчезнало румънско население в Софийско* şi *Note de toponimie romînească* de Iorgu Iordan.

În primul articol autorul discută etimologia a cca. 40 de toponime de origine romînă din raionul Novo-Selo, regiunea Sofia. Dintre ele cităm:

Байлово < rom. baie („nūnă") din forma articulată baiele; Балдувин < v. numele de locuri romîneşti Baldovin, Baldovineşti; Бардáчица < rom. bardaciu (varietate de prune), bardac; Братульовец de formaţie romînească din Братул deşi are la bază un cuvînt slav *Брат*; Брезоняко < rom. brezońu, brezoiu (lărgirea temei cu sufixul *-ak* autorul o crede posibilă tot prin romînă); Вакарец <rom. văcar; Гавнос < rom. găunos; Кациляне < rom. căţel; Коста < rom. coastă; Мачеш < rom. măceş; Мургаш < murg (pentru acest toponimic autorul acceptă explicaţia dată de Weigand şi Drăganu).

---

[1] Musin Puşkin editează pentru prima dată *Cîntecul despre oastea lui Igor*, în 1800 după un manuscris, copie din sec. al XVI-lea care nu se mai păstrează, deoarece a ars în timpul incendierii Moscovei în 1812.

În concluzie autorul arată că toponimicele discutate provin din dacoromînă (după cum o dovedeşte consoana č din cuvinte ca Мачеш, Бардáчица), ele au apărut într-o perioadă veche, cînd dacoromîna mai păstra pe *n'*, *l'* şi cînd nu era încă complet separată de aromînă, probabil între secolele X şi XV.

Articolul *Note de toponimie romînească* de acad. Iorgu Iordan cuprinde preţioase observaţii cu privire la un număr destul de mare de toponimice romîneşti, la origine apelative. Unele dintre aceste toponimice au suferit în mod voit modificări fonetice (numele *Căcaina* a devenit în rostirea unora *Călcaina*, evitîndu-se astfel cacofonia). Etimologia populară are şi ea un rol important în schimbarea formei unor toponimice, mai ales atunci cînd apelativul care stă la baza toponimicului a dispărut (de ex. *Plutonul* vine din dr. *plutun* „cerb", cuvînt dispărut, la orig. v. slav *plotonŭ*, apropiat, mai tîrziu, de neologismul *pluton*). De asemenea etimologia populară a intervenit adesea pentru a se da o formă romînească unor toponimice de origine străină (*Cîrlibaba* este o adaptare a germ. *Karlsbach*, iar *Oarba de Mureş*, a magh. *Marosorbó*).

Prin varietatea studiilor publicate cît şi prin contribuţiile pe care le aduc la rezolvarea unor probleme importante din diferite domenii ale lingvisticii, volumul de faţă prezintă interes pentru un cerc larg de specialişti.

Fulvia Ciobanu şi *Gh. Bolocan*

MARIO ROQUES

iulie 1875—martie 1961

O viață lungă, închinată cercetării științifice. Mario Roques obișnuia să spună intimilor săi că va muri tînăr, adică bătrîn, dar în putere. Pînă în ultima clipă, mintea lui și-a păstrat agerimea, și mîna sa a desăvîrșit fără tremur opera începută.

Elev al lui Gaston Paris (1839—1903), Mario Roques i-a succedat, în 1903, la catedra de *filologie romanică* de la „École des Hautes Études”, și a rămas fidel directivelor maestrului : filolog și lingvist, și-a dedicat viața cercetării limbii și literaturii franceze medievale și limbilor romanice. De tînăr, a fost atras spre studiul limbii romîne, pe care a aprofundat-o la cursurile lui Émile Picot, de la Școala de limbi orientale din Paris. Mai tîrziu (în 1907), i-a succedat lui Picot la acest așezămînt, și a creat, în 1912, un lectorat de limba romînă la Facultatea de litere din Paris : „Institut de philologie roumaine”, care funcționează și astăzi ; aici a format generații de tineri cercetători, romîni și străini, predînd cursuri de inițiere și dirijînd lucrările celor mai avansați, sprijinit de o bogată bibliotecă de specialitate pe care a creat-o și a dăruit-o cu lucrările necesare.

Sub o înfățișare uneori aspră, ascundea o mare generozitate : deși predispus la o critică usturătoare, din care nu lipsea nota umoristică, Mario Roques a fost un îndrumător de elită, care nu și-a precupețit eforturile pentru ca lucrarea pe care o îndruma să atingă nivelul științific cel mai ridicat.

A condus cu deplină competență, ani de-a rîndul, începînd din 1912, revista *Romania*, cunoscută în toată lumea, fondată de Paul Meyer și Gaston Paris în 1872, aplicînd programul ei inițial cu o perfectă consecvență. A înființat colecția atît de prețuită „Classiques français du moyen-âge” (1910), în care el însuși a publicat numeroase ediții critice, întovărășite de introduceri, glosare și note lămuritoare, adevărate modele de critică textuală (colecția numără aproape 100 de volume).

Mario Roques este considerat ca un maestru în domeniul limbii și literaturii franceze medievale.

A fost un spirit deschis progresului.

Acţiunea lui personală a contribuit la difuzarea ideilor lui Jules Gilliéron (1854—1926), în momentul cînd geografia lingvistică îşi căuta încă drumul şi cînd glasul detractorilor lui Gilliéron era ascultat.

A fost necesară clara inteligenţă a lui Roques, pentru a descurca ce era nou şi revoluţionar în geografia lingvistică şi a o spune lămurit. Cartea scrisă în colaborare cu Jules Gilliéron şi Jules Mongin (*Études de géographie linguistique d'après l'Atlas linguistique de la France*, Paris, 1912) constituie o lucrare de iniţiere şi un ghid în geografia lingvistică; ea se recomandă prin limpezimea stilului, ordonanţa ideilor, raţionamentul logic şi justeţea demonstraţiei.

În domeniul limbii romîne lucrările lui Mario Roques sînt deosebit de preţioase : menţionăm ediţia unei părţi (*Prefaţa* şi *Geneza*, Paris, 1925) din *Palia de la Orăştie* (1581—1582), reprodusă în caractere chirilice, textul paralel din *Biblia* lui Heltai fiind redat pe fiecare pagină, precum şi studiile asupra conjuncţiilor condiţionale romîneşti *să*, *de* şi *dacă*, în limba veche (1907) şi asupra originalului *Paliei de la Orăştie* (1913). Menţionăm, de asemenea, conferinţa asupra *poeziei romîne contemporane* (1934), în care se dau exemple bine alese din poeţii citaţi.

Mario Roques a studiat cu competenţă şi limba albaneză : menţionăm cursul său practic de limba albaneză, la Şcoala de limbi orientale din Paris, conjugat cu cel de romînă (cu începere din 1919), iar printre lucrări, reediţia *dicţionarului albanez* al lui Francisc Blanchus (1936).

Acei care i-au urmat cursul de filologie romanică la „Şcoala de înalte studii din Paris" îşi amintesc cît de bogată era materia predată; ei nu vor uita eleganţa expunerii, plină de vederi personale şi de explicaţii originale. Semnalăm, în acest domeniu, lucrarea lui fundamentală asupra *Cronologiei latinei vulgare* (în „Romania", XXIX, p. 266—287 şi 460—463), în care calităţile sale personale de inteligenţă, logică strînsă şi pătrundere adîncă îşi dau liber curs.

La „Collège de France", unde pătrund numai învăţaţi cu reputaţie mondială, a ocupat, cu începere din anul 1937, catedra de „istorie a vocabularului francez". Fusese ales membru al Institutului Franţei, onoare supremă, în 1933. Era doctor „honoris causa" al Universităţii din Bucureşti, din 1946.

A fost un pasionat al cercetării ştiinţifice, un mare îndrumător, un savant în adevăratul înţeles al cuvîntului : şcoala lingvistică franceză, prietenii, elevii şi admiratorii săi suferă o grea pierdere prin dispariţia lui Mario Roques; el lasă tuturor celor care l-au cunoscut amintirea unui model demn de urmat.

Acad. AL. ROSETTI

SERAFIM DA SILVA NETO

(1917–1960)

În luna septembrie a anului 1960, la un an după ce ne vizitase ţara, a murit profesorul Serafim da Silva Neto, cunoscutul specialist în problemele limbii portugheze.

Născut la Rio de Janeiro, la 6 iunie 1917, şi-a luat doctoratul în litere la Universitatea din acelaşi oraş. Şi-a perfecţionat studiile în Portugalia şi în S.U.A. A devenit profesor al celor două universităţi din Rio de Janeiro (profesor de filologie romanică la Universitatea Catolică şi profesor de lingvistică la Universitatea Braziliei). În timpul din urmă, fiind invitat al Universităţii din Lisabona, a predat cursuri la această universitate. A condus principalele două reviste de lingvistică care apar în Brazilia : *Revista Brasileira de Filologia* şi *Boletim de Filologia* (Rio de Janeiro).

Activitatea ştiinţifică a profesorului Serafim da Silva Neto a fost pe cît de vastă pe atît de variată. Ea cuprinde, pe lîngă o serie de studii consacrate latinei (*Fontes do latim vulgar*, *O Appendix Probi*, 1938 ; ediţia a II-a, 1946 ; *História do latim vulgar*, 1957), numeroase lucrări consacrate limbii portugheze al cărei bun cunoscător a fost. Silva Neto a manifestat interes pentru toate aspectele portughezei : de la fonetică (*Divergencia e Convergencia na evolução phonética*, 1940) la filologie (*Textos medievais portugueses e seus problemas*, 1956 ; editarea lui A. de Resende, *A santa vida e religiosa conversação de frei Pedro* (1947) sau de la dialectologie (*Falares Crioulos*, 1950) la istoria limbii (*Miscelânea Filologica*, 1940 ; *Introdução ao estudo da língua portuguêsa no Brasil*, 1950 ; *História da língua portuguêsa*, 1952–1957 ; *A língua portuguêsa no Brasil. Problemas*, 1960). Principalele lucrări au fost închinate studierii portughezei vorbite în Brazilia căreia i se dedicase cu toată puterea sa de muncă. Această atitudine a lui Silva Neto ni-l prezintă ca un patriot care îşi iubea ţara şi limba. Este interesant de arătat că în activitatea lui Silva Neto un loc aparte îl ocupă cercetarea idiomurilor creole şi rolul pe care l-au avut indigenii şi africanii în formarea particularităţilor portughezei braziliene.

Înțelegerea deosebită pentru celelalte limbi vorbite în Brazilia a apărut și în comunicarea făcută la Colocviul de civilizații, literaturi și limbi romanice care a avut loc la București, în septembrie 1959.

Interesul manifestat față de studiul limbii portugheze se observă și din faptul că Silva Neto a căutat, în scurta sa viață, să dea o lucrare fundamentală consacrată portughezei și a cărei lipsă se făcea simțită. Cu acest scop a scris *História da língua portuguêsa* (1952). Pe linia acestor încercări de a da lucrări fundamentale, necesare cunoașterii portughezei, pot fi amintite lucrările consacrate portughezei din Brazilia citate mai sus cît și eforturile pentru alcătuirea unui atlas lingvistic brazilian. Profesorul Serafim da Silva Neto nu s-a oprit aici : el a căutat să facă cunoscute problemele limbii pe care o vorbea și unui număr mai mare de persoane mai puțin inițiate în studiul portughezei. Așa se explică numărul destul de mare de lucrări scrise pentru studenți și pentru marele public. Din același interes pentru limba portugheză a înființat *Revista Brasileira de Filologia* și a condus *Boletim de Filologia*. În jurul acestor reviste, regretatul profesor a adunat principalele forțe ale lingvisticii braziliene (A. Nascentes, J. Mattoso Câmara Jr., Th. Henrique Maurer Jr., A. G. Cunha, I. de Lima Coutinho).

Serafim de Silva Neto s-a dovedit un savant obiectiv care a pus la baza cercetării sale ideea că limba este un fenomen social. În prefața istoriei limbii portugheze citată el scrie : ,,Ne propunem să scriem o istorie a limbii portugheze ca o istorie a oamenilor care au vorbit-o de-a lungul secolelor. Dacă limba e un fenomen social care există între oameni și pentru ei, este just să se facă și o istorie a oamenilor care folosesc limba''. Silva Neto a arătat interes pentru diferitele metode de cercetare lingvistică.

A fost un om de o rară bunătate și modestie. Toți cei care l-au cunoscut au fost impresionați de aceste calități ca și de pasiunea pe care o avea pentru cărți. În perioada scurtă petrecută în R.P. Romînă, s-a apropiat de mulți dintre noi și, în primul rînd, de țara noastră pentru care găsea mereu cuvintele cele mai calde.

Prin moartea prematură a profesorului Serafim da Silva Neto, lingvistica romanică și cu deosebire cea portugheză pierde un mare savant. Cei care l-am cunoscut și ca om îi vom păstra și mai vie amintirea.

M. SALA

Din

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

au apărut :

anul I, 1950, 2 fascicule (a 4 lei);
anul II, 1951, 5 lei (epuizat);
anul III, 1952, 8 lei;
anul IV, 1953, 10 lei (epuizat);
anul V, 1954, 4 n-re (2 n-re duble; nr. 1–2, 10 lei; nr. 3–4, 5 lei) (epuizat);
anul VI, 1955, 4 n-re (2 n-re duble a 5 lei) (epuizate);
Supliment la tomurile I–VI, *indicele volumelor apărute între anii 1950–1955* (publicații, autori, cuvinte), 1956, 90 p., 2,70 lei;
anul VII, 1956, 4 n-re (2 n-re duble: nr. 1–2, 10 lei (epuizat); nr. 3–4,5 lei);
anul VIII, 1957, 4 n-re (a 5 lei);
anul IX, 1958, 4 n-re (a 6 lei);
anul X, 1959, 4 n-re (a 5 lei);
anul XI, 1960, 4 n-re (a 5 lei);
Supliment la tomul XI (1960), *indice de materii, autori, cuvinte*, 1961, 74 p., 3 lei;
anul XII, 1961, 2 n-re (a 5 lei).

Numerele curente se găsesc de vînzare la

LIBRĂRIA ACADEMIEI R.P.R.
BUCUREȘTI, Calea Victoriei 27,

sau la orice librărie din țară.

Se pot comanda și prin poștă la secțiile „Cartea prin poștă" de pe lîngă Librăria Academiei R.P.R., librăriile principale din reședințele de regiune, sau la librăria republicană

CARTEA PRIN POȘTĂ
BUCUREȘTI, str. Biserica Enei nr. 16,
raionul I. V. Stalin.

Abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, prin factorii poștali și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Pentru străinătate, cererile de numere izolate sau de abonamente se fac prin Întreprinderea de stat pentru comerțul exterior „Cartimex" I.S.C.E., str. Aristide Briand nr. 14, sau căsuța poștală 134–135, București.

I. P. 2, c. 2612

Lei 5.–

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREȘTI

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

4

ANUL XII

1961

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

4

ANUL XII
1961

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

1964

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

APARE DE PATRU ORI PE AN

Redacţia revistei: BUCUREŞTI, raionul I. V. Stalin, Calea Victoriei nr. 194

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ, ACADEMIA R.P.R., Telefon 15.07.91

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XII, nr. 4 1961

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE LINGUISTIQUE DE BUCAREST

ÉTUDES ET RECHERCHES LINGUISTIQUES

Tome XII, nº 4 1961

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
БУХАРЕСТСКИЙ ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ЯЗЫКОЗНАНИЮ

Том XII, № 4 1961

СОДЕРЖАНИЕ

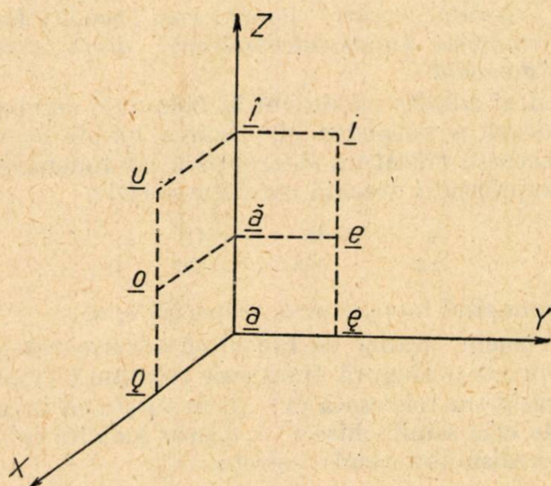
ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

„DIFTONGII" *ea, oa* ȘI LOCUL LOR ÎN SISTEMUL VOCALIC AL LIMBII ROMÎNE

DE

ARCADIE EVDOȘENCO (R. S. S. Moldovenească)

Sistemul vocalic al limbii romîne [1] ar putea fi reprezentat schematic astfel :

Se prea poate ca „centrele de greutate" ale vocalelor *i, î, u* sau *e ă, o* să nu fie exact în același plan, dacă privim lucrurile numai din punct

[1] Am notat diftongii *ea, oa* prin ẹ, ọ ținînd seamă de cele spuse de A. Rosetti, în articolul *Sur le système phonologique du roumain* (*Recherches sur les diphtongues roumaines*, Bucarest — Copenhague, 1959, p. 66), precum și de concluziile lui И. Н. Дукельский, *Метод пересадки звуков речи в фонетике*, articol publicat în aceleași *Recherches*..., p. 118 și urm.

de vedere acustic sau fiziologic. Dar chiar dacă *u* ar fi ceva mai deschis şi ceva mai posterior decît *î*, acest fapt nu este relevant. Din punct de vedere fonologic importă proporţia *i/e* : *î/ă* : *u/o*, *i* fiind, aproximativ, cu atît mai închis faţă de *e*, cu cît *î* este mai închis faţă de *ă*, iar *u* faţă de *o*. Raportul dintre *i/î* : *e/ă* şi *î/u* : *ă/o* este asemănător, *i* fiind cu atît mai anterior faţă de *î*, cu cît *e* este mai anterior faţă de *ă*, iar *u* fiind cu atît mai rotunjit faţă de *î*, cu cît *o* este faţă de *ă* [1].

Foarte posibil ca ,,centrele de greutate'' ale fonemelor *ę*, *a*, *ǫ* să nu fie nici ele în acelaşi plan, dar acest fapt n-are, din punct de vedere fonologic, absolut nici o importanţă, o dată ce există relaţiile *e/ę* : *ă/a* : *o/ǫ*, pe de o parte, şi *e/ă* : *ę/a*, pe de alta. Existenţa acestor relaţii ar fi confirmată de următoarele alternanţe :

(*e/ea*) : *leg/leagă* ; *crengi / creangă* ; *sec/seacă* ;

(*ă/a*) : *săp / sapă* ; *lăzi / ladă* ; *văr / vară* ;

(*o/oa*) : *joc / joacă* ; *sorţi / soartă* ; *verişor / verişoară.*

Aşadar, în aceleaşi condiţii fonetice şi morfologice, adică, în silabă accentuată în poziţia *ă*, vocalele semiînchise *e*, *ă*, *o* coboară la treapta de jos a vocalelor deschise *ę*, *a*, *ǫ* [2] fie că e vorba de tema aceluiaşi verb de conjugarea I la singularul indicativului prezent (pers. I : pers. III) : *eu aştept / el aşteaptă* ; *eu arăt / el arată* ; *eu port / el poartă* ; la singularul conjunctivului prezent (conjugarea II, III) : *să merg / să meargă* : *să văd / să vadă* ; *să scot / să scoată* ; fie că e vorba de un substantiv feminin (plural : singular) : *cirezi / cireadă* ; *ogrăzi / ogradă* ; *cozi / coadă* ; fie că e vorba de un adjectiv la singular (masculin-feminin) : *drept / dreaptă* ; *săc / sacă* (mold.) ; *domol / domoală.*

Am putea deci admite că sîntem în faţa unei corelaţii în funcţie de gradul de deschidere a vocalelor (deplasarea limbii pe verticală). Dacă notăm prin (z) această trăsătură diferenţială iar fonemele *a*, *ę*, *ǫ* prin A, B, C am putea reprezenta această corelaţie astfel :

A	B	C
Az	Bz	Cz

Az, Bz, Cz corespunzînd fonemelor *ă*, respectiv *e*, *o*.

Dacă mai ţinem seamă de faptul că anterioarele se deosebesc de posterioare tot printr-o singură trăsătură relevantă (y), iar labialele de nelabiale prin trăsătura relevantă (x), şi, în sfîrşit, că vocalele închise *i*, *î*, *u* se deosebesc de cele semiînchise *e*, *ă*, *o* prin indiciul (z′), am putea prezenta tabloul vocalismului romîn astfel :

Ax	A	Ay
Azx	Az	Azy
Azz′x	Azz′	Azz′y

[1] Cf. A. Rosetti, *Classification des voyelles roumaines* (Bulletin linguistique, IX, 1941, p. 113 ; *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague — Bucarest, 1947, p. 181).

[2] Din punct de vedere fonologic *ea*, *oa* pot fi notaţi prin *ę*, *ǫ* dacă ţinem seama că ,,diftongii *ea*,... *oa*... după consoane au valoare monofonematică adică constituie fiecare cîte un singur fonem'' (Academia R.P.R., *Gramatica limbii romîne*, vol. I, 1954, p. 62).

Semnul A ar indica „substratul", elementul comun, care formează „un fel de unitate reală" [1] şi corespunde vibraţiei periodice a coardelor vocale, element caracteristic pentru fiecare vocală.

În punctul A elementul labial, cel anterior şi cel închis sînt nuli. A în acest caz ar fi un « a » ideal. În realitate însă orice « a » este mai mult sau mai puţin anterior, labial, închis, ceea ce concordă cu teza lui F. de Saussure, după care orice valoare este tot ceea ce nu este o altă valoare a aceluiaşi sistem [2]. Concluzia logică pe care putem să o tragem din această teză este că „domeniul difuziunii oricărui fonem n-are alte hotare decît domeniile de difuziune ale altor foneme" [3].

Teza lui F. de Saussure confirmă, aşadar, existenţa relaţiilor de legătură reciprocă dintre foneme şi trecerea de la un fonem la altul printr-un salt calitativ.

Legătura reciprocă dintre două vocale vecine este bazată, în afară de vibraţia periodică a coardelor vocale, încă pe două elemente comune, fiecare vocală fiind caracterizată în mod suficient prin trei elemente distinctive (în afară de caracterul vocalic ca atare). Din aceste trei elemente două leagă o vocală de vecina ei nemijlocită, iar al treilea, propriu-zis relevant, o distinge de ea. Fonemul *ă*, de exemplu, intră în patru opoziţii diferite : *ă/a* ; *ă/e* ; *ă/î* ; *ă/o*, şi în fiecare caz două din cele trei elemente caracteristice pentru fonemul *ă* (semiînchis, nelabial, posterior [4]) sînt comune pentru ambii termeni ai fiecărei opoziţii, un al treilea element fiind relevant. În cuplul *a/ă* elementul posterior şi cel nelabial formează „substratul", relevantă fiind opoziţia deschis : semideschis ; pentru termenii opoziţiei *e/ă* factori comuni sînt elementele semiînchis, nelabial, distinctiv fiind raportul anterior : posterior ; pentru *o/ă* trăsături comune sînt : posterior, semiînchis, elementul distinctiv fiind labial/nelabial ; pentru *î/ă* factori comuni sînt : nelabial, posterior, iar relevant : semiînchis/închis.

Aşadar, realitatea şi soliditatea sistemului constă, în afară de caracterul vocalic general, în legătura dublă care uneşte fiecare vocală cu alta vecină, elementul diferenţial dintre două vocale vecine fiind unul singur.

Schema vocalismului poate servi la cercetări în domeniul dialectologiei şi al istoriei limbii. Materialele dialectologice scot şi ele în evidenţă caracterul sistematic al limbii. Exemple de tipul : *să merg, să meargă* şi *să mărg, să margă* (mold.) confirmă încă o dată existenţa corelaţiilor *e/ă* : *ę/a* şi *e/ę* : *ă/a*. Corelaţiile acestea sînt confirmate şi de alte exemple : *făt, fată* şi *fet, feată* (macedorom.). În mod intuitiv apar unele trăsături ale

---

[1] Vezi Roman Jakobson, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves* („Travaux du cercle linguistique de Prague", 2, 1929), p. 6.

[2] *Cours de linguistique générale*, Paris, 1931, p. 162.

[3] A. Martinet pune la îndoială pentru anumite cazuri această concluzie, introducînd noţiunea de „zonă de siguranţă" (vezi *Принципы экономии фонетических изменений*, Moscova, 1960, p. 70). Socotim că teza lui F. de Saussure rămîne neştirbită pentru vocalismul romîn, căci, pornind de la *i* spre *î*, de ex., nu ne închipuim cum am putea intra într-o zonă unde n-am avea nici *i*, nici *î*, sau am avea ceva intermediar ; tot aşa pornind de la orice vocală la vecina ei (vezi figura).

[4] Termenii „anterior", „posterior", au aici un sens relativ : *ă* este posterior faţă de *e* ; *e* este anterior faţă de *ă*.

graiurilor nord-dunărene față de cele de sud (macedorom.), posteriorizarea anterioarelor, de pildă (cf. figura) : *sin* : *sîn* ; *fet* : *făt* ; *feată* : *fată*.

Mai evident apare această regularitate în graiul moldovenesc, ceea ce ne-ar permite să vorbim, în liniile cele mai generale, de o posteriorizare treptată a anterioarelor de la sud-est spre nord-est, toată seria anterioarelor trecînd la seria posterioarelor, în anumite poziții : *zic* — *dzîc* ; *semeni* — *sămeni* ; *seamănă* — *samănă* ; *sită* — *sîtă* ; *seri* — *sări* ; *seară* — *sară* ; *subțire* — *subțîre* ; *sec* — *săc* ; *seacă* — *sacă*.

Pe de altă parte, în graiul moldovenesc se observă în anumite condiții o trecere perceptibilă de la nelabialele deschise la cele semiînchise : *mea* — *me* ; *jale* — *jăle* ; de la semiînchise la închise : *bine* : *g'ini* ; *casă* : *casî* ; *martor* : *martur*, cu alte cuvinte, o tendință de închidere.

Într-o anumită măsură se poate vorbi și despre o tendință analogă de delabializare : *tot* > *tăt* ; *împle* (netrecut la *umple*).

ДИФТОНГИ *EA*, *OA* И ИХ МЕСТО В СИСТЕМЕ ГЛАСНЫХ РУМЫНСКОГО ЯЗЫКА

РЕЗЮМЕ

Автор предлагает такую классификацию гласных звуков румынского языка, в которую включает и дифтонги *ea* и *oa*, считающиеся самыми открытыми среди гласных переднего и, соответственно, заднего ряда. Подчеркиваются системные соответствия между фонемами (общие и необщие отличительные черты различных пар фонем) и приводятся некоторые из наиболее важных чередований гласных, связанных с предложенной классификацией.

LES „DIPHTONGUES" *EA OA* ET LEUR PLACE DANS LE SYSTÈME VOCALIQUE DE LA LANGUE ROUMAINE

RÉSUMÉ

L'auteur propose une classification des voyelles de la langue roumaine où il fait entrer les diphtongues *ea* et *oa*, considérées comme les voyelles les plus ouvertes de la série antérieure, respectivement postérieure. Il s'attache en outre à mettre en relief les rapports d'ordre systématique entre phonèmes (traits distinctifs communs et non communs des différentes paires de phonèmes), et passe en revue quelques-unes des alternances vocaliques les plus importantes relevant de la classification proposée.

SILABISIREA CA MIJLOC DE INTERPRETARE A NOTĂRII PRIN SCRIS A FONEMELOR

DE

Acad. AL. ROSETTI

În studiul său *Forme absolute și forme conjuncte (în sandhi) ale cuvintelor în grafia obișnuită și în transcrierea fonetică* [1], acad. E. Petrovici tratează o problemă controversată a foneticii romînești: prezența lui *u* la sfîrșitul cuvintelor, atît în monumentele noastre vechi cît și în limba actuală.

Problema a fost evocată deseori, în cercetările lingviștilor noștri, mai ales în timpul din urmă [2].

După acad. Petrovici, notarea lui *u*, existent în zilele noastre în pronunțare într-o mare parte a graiurilor dacoromîne (cam jumătate din teritoriul nord-dunărean, și anume în Transilvania, în reg. Maramureș, Crișana, Hunedoara, Cluj, Brașov, în partea orientală a Țării Romînești, în sudul Moldovei și într-o parte a Dobrogei, reg. Galați, Bîrlad, la sud-est de Bacău, la est de București, Ploiești) se explică prin faptul că scriitorul, aparținînd ariei cu *-u*, ia în considerație forma absolută a cuvîntului, pe cînd în frază, în înlănțuirea cuvintelor, *-u* dispare și de aceea nu mai este notat.

Această explicație a fenomenului ține seamă de mecanismul real al notării prin scris a fonemelor.

De observat, însă, că acad. Petrovici ia în considerare cuvîntul întreg, și anume felul cum e notată partea lui finală, și pornește de la o pronunțare reală cu *-u*.

★

---

[1] Publicat în *Fonetică și dialectologie*, III, 1961, p. 57–61.

[2] Vezi Acad. E. Petrovici, SCL, III (1952), p. 127–185; Acad. Al. Rosetti, SCL, V (1954), p. 437–442; SCL, X (1959), p. 445–447; „Limba romînă” IV (1955), nr. 1, p. 60–64; P. Neiescu, în „Cercetări de lingvistică”, Cluj, II (1957), p. 159–179.

Încă din 1932, regretatul prof. G. Şapcaliu, din Cîmpulung (Muşcel) ne atrăgea atenţia asupra necesităţii de a ţine seamă de condiţiile reale ale redării prin scris a sunetelor vorbite. O serie de grafii, la prima vedere bizare, din textele noastre vechi şi din texte scrise de semi-culţi în zilele noastre sau din texte notate de dialectologi, îşi capătă în felul acesta o explicaţie firească [1].

Astfel, confuzia surdelor cu sonorele (*b-p*, *k-g*), notarea vocalelor suplimentare în *sikeri* (= scrie), *ghirăiască* (= grăiască), la prima vedere, surprinzătoare, se explică ţinînd seamă de faptul că fonemele cuvîntului se silabisesc de acel care scrie textul, ele fiind pronunţate cu glas şoptit sau chiar cu glas tare, şi că acel care scrie, transcrie fonemele pe care le şopteşte: *p* în loc de *b*, *k* în loc de *g*, pentru că în glasul şoptit ocluzivele sonore devin surde; tot astfel, el scrie *sî*, *kî* în *sî-kî-ri* (= scrie), reproducînd pronunţarea silabisită [2] etc.

În privinţa lui *u* final, notarea lui se explică prin aceeaşi necesitate de a silabisi cuvîntul: *cuvîn-tu*, *da-tu* etc. Fireşte că aceste notaţii se explică numai la pauză, considerîndu-se forma absolută a cuvîntului, după cum a arătat acad. Petrovici [3].

Ne despărţim însă de acad. Petrovici în explicarea ansamblului problemei.

Acad. Petrovici socoteşte că acei care au notat pe *-u* îl pronunţau în mod real în vorbirea lor, şi că acest *-u* e moştenit din latină [4].

După cum am avut ocazia să arătăm de mai multe ori, în timpul din urmă, părerea noastră este diferită [5]: într-adevăr, noi credem că un *-u* (şoptit, scurt sau rostit întreg) la sfîrşitul cuvîntului nu putea fi notat de scriitor, atîta timp cît acest sunet nu era impus de ortografie ca fonem la sfîrşitul cuvîntului.

În primul rînd, *-u* nu trebuie izolat de alte timbre vocalice care apar la finala cuvîntului şi care sînt semnalate în graiurile nord-dunărene, sau chiar de simpla explozie sau emisiune de aer, după consoana finală: *-ă*, *-î*, *-u* [6]. Aceste emisiuni vocalice, la sfîrşitul cuvîntului, apar în silabaţie: *bî*, *kî* etc., *-nî*, *-tî* etc.

În al doilea rînd, trebuie ţinut seamă de faptul că *u* apare la sfîrşitul unor cuvinte care nu au avut niciodată un *-u*: *din*, *prin*, *chip* etc. sau: *abur*, *acest*, *alean*, *duh*, *ieftin*, *comarnic* etc., în *Codicele Voroneţean* [7].

---

[1] Vezi cartea noastră *Limba romînă în secolele XIII—XVI*, Bucureşti, 1956, p. 23. Al. Philippide a numit vocala pronunţată după consoană, în pronunţarea cuvîntului izolat, „sunet implicit": v. Ivănescu, „Bul. Philippide", IV (1937), p. 204—207.

[2] Vezi exemplele în cartea noastră cit., p. 23—24. În scrisori scrise în zilele noastre de semi-culţi: *săcrisoare*, *scîrisă* etc. (G. Istrate, „Bul. Philippide", VI (1939), p. 138).

[3] *Loc. cit.* *-u* e notat într-o scrisoare din Cupşeni (Someş), din 15 nov. 1939, reprodusă de G. Istrate (*op. cit.*): „pînă acum sînt *sănătosu*, care sănătate *dorescu* şi ţie... ie *bunu* dumnezeu şi vouă la toţi le *poftescu*... cu un *cuvîntu* la toţi... eu o *ducu* bine *totu* servici... pe care *l-amu avutu ălu amu*" etc. Astfel de exemple se pot uşor înmulţi.

[4] Acest punct de vedere e susţinut de acad. Petrovici, SCL, III (1952), p. 153 şi 157; cf. obiecţiile noastre din SCL V (1954), p. 438—439.

[5] Vezi cartea noastră cit., p. 90 şi SCL, V (1954), p. 441.

[6] Vezi expunerea noastră din SCL, V (1954), p. 439—441 şi din „Limba romînă", IV (1955), nr. 1, p. 60—64.

[7] Vezi observaţiile din cartea noastră cit., p. 90.

Prezența lui *-u*, în aceste cazuri, firește că nu mai poate fi explicată prin moștenirea din latină, cu atît mai mult cu cît el apare și la cuvintele de altă origine.

În al treilea rînd, *-u* e notat în texte care provin din regiuni situate astăzi în afară de regiunea cu *-u*, de ex. în *Palia de la Orăștie* : *cîndu*, *cumu*, *soru*, *amaru*, sau în *Cartea de cîntece* din 1570—1573 : *akmussu*, *kipu* [1].

În consecință, notarea lui *u*, în textele noastre vechi, se explică prin silabisirea cuvîntului în pauză, atunci cînd silabele sînt pronunțate în mod real *bî*, *kî* etc., iar la finală *-nî*, *-tî* sau *-nu*, *-tu* etc.

*

Dintre textele romînești din secolul al XVI-lea, singur *Codicele Voronețean*, deși o copie, prezintă scrierea consecventă a lui *-u* [2].

Explicația de mai sus a prezenței lui *-u* exclude existența lui altfel decît artificială, în silabisirea întovărășind scrierea, sau ca obicei ortografic, pentru a marca sfîrșitul cuvîntului [3].

Încercarea de a explica prezența lui *-u* în *Codicele Voronețean*, prin despărțirea acestui text de celelalte texte rotacizante, trebuie respinsă [4]. I.-A. Candrea (*Psaltirea Scheiană*, I, p. LXXXVIII) a arătat, cu suficiente argumente, de ce *Codicele Voronețean* aparține în mod indiscutabil aceleiași regiuni din care ne vin traducerile *Psaltirii*.

Nicăieri, în *Codicele Voronețean* sau în *Psaltirile* rotacizante, *-u* nu are rol fonologic : într-adevăr, în afară de *Codicele Voronețean*, el apare în general sporadic la sfîrșitul cuvîntului (unde alternează cu ierurile) și nu formează, deci, o opoziție fonologică regulată.

Totuși *-u* apare de două ori într-o opoziție regulată, și anume în *voiu* (vb. auxil. pers. 1), opus lui *voi* (pron. pers. 2) și în *Fariseiu* (sg.), opus pluralului *Farisei* (*Codicele Voronețean*, glosar, s.v.).

Acest fapt nu constituie însă o obiecție la afirmația noastră de mai sus, pentru motivele următoare:

1. în *voiu*, *u* nu e final, după consoană, ci formează diftong cu *i*,
2. în această situație, *u* nu putea să fie supus la dispariție, ca orice *-u* neaccentuat [5].

Notarea consecventă a lui *-u* în *Codicele Voronețean* conferă o situație singulară acestui text, printre celelalte texte din sec. al XVI-lea traduse și copiate în aceeași regiune. Situația lui *-u*, în celelalte texte, nu corespunde de loc cu cea din *Codicele Voronețean*, unde *-u* e notat în mod constant (afară de cîteva cazuri neglijabile, cf. Sbiera, *op. cit.*) : *-u* e în minoritate, în aceste texte, față de ъ sau ь, care, de fapt, sînt simple semne ortografice, întrucît ierurile, ca timbre vocalice, amuțiseră de mult în slavă.

---

[1] Vezi Densusianu, HDLR, II, p. 95 și cartea noastră cit., p. 90. Nu avem niciun motiv să credem că această regiune a cunoscut, în sec. al XVI-lea, pe *-u*.

[2] Vezi observațiile lui Sbiera (*Codicele Voronețean*, p. 279—282) și cartea noastră cit., p. 88—89.

[3] Vezi observațiile noastre din SCL, V (1954), p. 440—441.

[4] Vezi argumentele noastre din *op. cit.*, p. 439.

[5] Vezi glosarul *Codicelui Voronețean*, ed. Sbiera. O singură dată, *voi* (verb auxiliar, viitor, 1 sg.) apare fără *u* (62/14). În Psaltirile rotacizante (ed. Candrea, *Ps. Sch.*, II, p. 497 s.v. și 393 s.v.), situația e aceeași : *voi* (pron. pers.), opus lui *voiu* (vb. auxiliar, viitor 1 sg.).

Singura explicaţie a notării consecvente a lui -*u* în *Codicele Voroneţean* este, prin urmare, că cel care ne-a lăsat originalul acestui text a fost un om conştiincios [1], care a notat cu *u* finala şoptită din forma absolută a cuvîntului.

★

În rezumat, am căutat să arătăm, în rîndurile de mai sus, că silabisirea este un criteriu de interpretare a notării prin scris a fonemelor unei limbi, şi că, aplicat la scrierea limbii romîne vechi, acest criteriu ne permite interpretarea justă a unor grafii cu valoare controversată.

СЛОГОДЕЛЕНИЕ КАК СПОСОБ ТОЛКОВАНИЯ ПИСЬМЕННЫХ ОБОЗНАЧЕНИЙ ФОНЕМ

РЕЗЮМЕ

Автор показывает, что слогоделение является удовлетворительным способом объяснения для целого ряда причудливых начертаний, отмеченных в румынских текстах XVI века и, вообще, в текстах, написанных полуграмотными; с другой стороны, этот способ позволяет нам объяснить присутствие конечного -*u* в старых румынских текстах. Этот -*u* не был фонемой: он обозначает вокальную эксплозию с тембром *u* (или *ă*, *î*) в конце слов, оканчивающихся на согласный и рассматриваемых как изолированные единицы при слогоделении каждого слога, сопровождаемом обозначением фонем, или только при слогоразделении окончания слова, при паузе.

L'ÉPELLATION COMME MOYEN D'INTERPRÉTER LA NOTATION DES PHONÈMES D'UNE LANGUE DONNÉE

RÉSUMÉ

L'auteur montre que l'épellation constitue une explication satisfaisante d'une série de graphies bizarres, qui ont été relevées dans les textes roumains du XVIe siècle et, en général, dans les textes écrits par les demi-lettrés; d'autre part, ce critère nous permet d'expliquer la présence de l'*u* final dans les textes roumains anciens. Cet -*u* n'était pas un phonème : il transcrit l'explosion vocalique à timbre *u* (ou *ă*, *î*) qui figure à la fin des mots à finale consonantique, considérés en tant qu'unités isolées, pendant l'épellation de chaque syllabe, accompagnée par la notation des phonèmes, ou seulement pendant l'épellation de la fin de mot, à la pause.

---

[1] Consecvenţa în ortografie a *Codicelui Voroneţean* a fost relevată de cercetători: v. Ov. Densusianu, *Din istoria amuţirii lui* u *final în limba romînă*, Bucureşti, 1904, p. 4 şi A. Procopovici, *Despre nazalizare şi rotacism*, Bucureşti, 1908, p. 5 şi 28.

ORIGINEA CONSOANEI *H* DIN LIMBA ROMÎNĂ

DE

GR. BRÎNCUŞ

Se admite îndeobşte că pînă la venirea slavilor limba romînă nu poseda spiranta surdă *h*[1] şi că această consoană a fost împrumutată în limba noastră din slavă, o dată cu cuvinte ca : *har* (< v. sl. *χarĭ*), *hrană* (< v. sl. *χrana*), v. rom. *prah* (< v. sl. *praχŭ*), v. rom. *vihor* (< v. sl. *viχorŭ*) etc.

Ideea că romînii au învăţat să rostească pe *h* de la slavi şi că pînă la venirea acestora ,,romîna nu poseda nici o consoană de acest tip'' [2] porneşte de fapt de la constatarea că *h* dispăruse cu desăvîrşire din latina populară ; în limbile romanice, cum e şi firesc, nu există cazuri de păstrare a lui *h* latin.

Sînt însă o serie de fapte din istoria limbii noastre care probează că, la venirea slavilor, romînii posedau pe *h* în graiul lor. Indiciile pentru susţinerea unei asemenea teze ni le oferă, pe de o parte, comparaţia cu limba albaneză, care, după cum se ştie, priveşte fapte de limbă comune anterioare influenţei slave sau tendinţe identice dezvoltate independent în cele două limbi, tendinţe determinate de acţiunea substratului, iar pe de altă parte, cercetarea stadiilor intermediare presupuse în evoluţia anumitor sunete din latină în romînă.

1. Elementele nelatine comune romînei şi albanezei se explică, în romînă, fie prin influenţă albaneză (ceea ce e mai puţin probabil) fie ca moştenite direct din tracă. Dar, oricum ar fi interpretate, ele sînt anterioare influenţei slave asupra limbii romîne.

Un cuvînt romînesc care conţine un *h* organic, originar, este *hameş*, *-ă*, adj., s.m. ,,om lacom'', dintr-un mai vechi **hamăs*, id. (din care derivă

---

[1] Nu vom face distincţie, în cursul lucrării, între spiranta velară şi spiranta laringală, deoarece amîndouă sînt variante ale aceluiaşi fonem.

[2] Al. Rosetti, *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii romîne*, Bucureşti, 1953, p. 72.

vb. *hămesi* [1] „a flămînzi peste măsură, a fi lihnit de foame" cu varianta *hămeşi* etc., cf. DA, s.v. *hămesi*). Nimeni nu se îndoieşte că *hameş*, obţinut pe teren romînesc dintr-un mai vechi **hamăs*, modificat după modelul deriv. cu suf. *-eş*, este comparabil cu alb. *hamës*, adj., s.m. „cel care mănîncă mult, mîncău", format din vb. *ha* „a mînca" (ca şi *kamës* „avut, bogat" din *kam* „a avea"), cf. G. Meyer, EWA, s.v. *ha*. Alb. *ha* aparţine fondului autohton albanez (lui *h* îi corespunde i.e. *sk-*, cf. G. Meyer, *op. cit.*). Existenţa formelor romîneşti **hamăs* (din care der. vb. *hămesi*), *hameş* (din care der. vb. *hămeşi*), cu *h-* organic, constituie o probă evidentă că romînii posedau această consoană înainte de venirea slavilor.

Dintre cuvintele cu *h* etimologic s-a presupus (Philippide, OR, II, p. 717 şi alţii) a fi autohtone şi *hudă*, s.f., cu der. *hudiţă* (comp. alb. *udhë* „drum"), *hututui*, *-e*, adj. „zăpăcit" (comp. alb. *hutoj*, vb. „a zăpăci", *hutaq*, *-e*, „zăpăcit, uituc", *i hutuar*, id.), *lehăi*, *lihăi*, vb. „a vorbi mult şi fără rost, a trăncăni" (comp. alb. *leh* „a lătra"). Aceste cuvinte trebuie privite însă cu multă rezervă. *Hudă*, care corespunde unui cuvînt albanez fără *h-* (o formă *hulla* „udha", atestată în documente gheghe din sec. al XIX-lea, este secundară), provine mai de grabă, deşi cu oarecare dificultăţi, din v. sl. *χodŭ*; *hututui*, chiar dacă nu l-am considera de origine onomatopeică, are un corespondent albanez a cărui etimologie încă nu ne este cunoscută; *lehăi* este încă discutabil din punct de vedere etimologic. La fel trebuie judecat şi *hurduca*, vb. (comp. alb. *hurdhë*, *-a*, s.f. „groapă cu apă, mlaştină mică"? cf. SCL, XII (1961), p. 199).

În afară de trăsăturile gramaticale şi lexicale comune romînei şi albanezei, în cele două limbi avem de-a face, cum se ştie, şi cu dezvoltarea, în mod independent în fiecare dintre ele a unor tendinţe lingvistice comune determinate de acţiunea substratului. După părerea mea, o asemenea tendinţă este şi aceea care priveşte diferitele transformări petrecute în legătură cu consoana *h* în romînă şi albaneză.

În primul rînd, de remarcat că, atît în romînă cît şi în albaneză, este cunoscută proteza lui *h* la numeroase cuvinte care încep cu vocală (în special medială sau posterioară) [2].

În romînă, aspiraţia vocalei iniţiale se întîlneşte în multe graiuri, la cuvinte de origini diferite, moştenite sau împrumutate la epoci mai vechi sau mai noi. Iată cîteva exemple luate din DA: *halandala*, *hangara*, *hanteriu*, *harap*, *harc*, *hargat*, *harici*, *haripă*, *harmăsar*, *harniciu*, *harpagic*, *harţar*, *haşchie*, *hoblînc*, *hoboroc*, *hodaie*, *hoină*, *huliu* etc. Ele sînt variante regionale ale formelor fără *h*. Unele, *harap*, *hoină* etc., apar deseori şi în limba literară.

În unele cuvinte de origine latină, *v-* iniţial urmat de o vocală posterioară a fost înlocuit cu *h-* : *hulpe*, *hultur*, *hultoare*, *holbură*, *înholba*. Acestea sînt variante ale formelor cu *v-* şi circulă îndeosebi în graiul moldovenesc.

---

[1] Din care s. f. *hămesie*; de remarcat şi var. *hîmnea*, s.m. inv., poreclă dată oamenilor hămisiţi (Creangă, ap. DA), *hîmnioaie*, s.f.

[2] Paralelismul acesta a fost relevat mai întîi de G. Weigand, *Albanische Einwanderung im Siebenbürgen*, în Balkan-Archiv, III (1927), p. 220–221.

De fapt şi în aceste cazuri este tot o aspiraţie a vocalei iniţiale, apărută însă în urma unei evoluţii fonetice : *vulpe* > *u̯ulpe* > *hulpe*. La fel ne explicăm pe *h* în loc de *v* şi în unele cuvinte nelatine ca : *horbă* (sl.), *hîrtop* (sl.), *hogaş* (magh.), *hotru* (gr. biz. ? cf. Bogrea, în DR IV/$_2$, p. 882).

În albaneză, *h* iniţial anorganic, reprezentînd aspiraţia vocalei, se întîlneşte îndeosebi în dialectul gheg : *hark*, *harmë*, *hardhi*, *harushë*, *hidhnim* [1], *me harrnue* [2]. Se pot da însă exemple şi din graiuri tosce: *harrin* ,,arrin'' [3], *hik* ,,ik'' etc.

Fenomenul invers, cel al dispariţiei lui *h* iniţial sau intervocalic, este, de asemenea, cunoscut romînei şi albanezei. Cu toate că e un fenomen frecvent în numeroase limbi, amuţirea fricativei afonice laringale (din cauza sonorităţii ei foarte reduse) nu trebuie neglijată în cercetarea tendinţelor fonetice comune romîno-albaneze. Forme fără *h-* ca : *agiu*, *aide*, *aiduc*, *aimana*, *alva*, *angér*, *arac*, *araci*, *aram*, *ărdău*, *arfă*, *artie*, *azna*, *eleşteu*, *engher*, *oţ*, *otnog* [4], *maala*, *moor*, *paar* etc. circulă, mai ales în graiurile din sudul ţării, alături de formele etimologice cu *h*.

În numeroase graiuri albaneze de sud, amuţirea lui *h* iniţial, intervocalic sau final precedat de vocală, se petrece cu regularitatea unui fenomen obişnuit [5] : *eq*, ,,heq'', *er* ,,herë'', *a* ,,ha'', *ko* ,,kohë'', *ngriet* ,,ngrihet'', *martou* ,,martohu'', *saat* ,,sahat'', *bear* ,,behar'', *sho* ,,shoh'', *ngro* ,,ngroh'' etc.

În unele regiuni ale Albaniei centrale, ca de pildă în Sulova, la sud-vest de Elbasan, se pot întîlni atît proteza lui *h* la unele cuvinte cît şi amuţirea lui *h* organic la altele [6].

În sfîrşit, înlocuirea lui *h* final (uneori şi în alte poziţii) cu *f*, atît în romînă cît şi în albaneză, reprezintă o altă trăsătură fonetică comună celor două limbi. Labializarea lui *h* este cunoscută, destul de des, şi altor limbi [7], ceea ce nu ne împiedică însă să relevăm paralelismul dintre romînă şi albaneză, mai ales că în aceste două limbi, spre deosebire de celelalte, fenomenul priveşte îndeosebi pe *h* final [8]. În romînă, înlocuirea lui *h* cu *f* se întîlneşte la cuvinte populare de diferite origini : *praf*, *vîrf*, *burduf*, *stuf*, *năduf*, *jaf*, *vătaf*, *marfă*, *chiulaf*, *catastif* etc. Alături de acestea se aud însă şi variantele vechi cu *h*.

În cuvinte ca *duh*, *văzduh*, *patriarh* etc., *-h* final s-a menţinut probabil datorită faptului că sînt împrumuturi livreşti.

---

[1] Dr. Pekmezi, *Grammatik der albanesischen Sprache*, Wien, 1908, p. 62.

[2] W. Cimochowski, *Le dialecte de Dushmani*, Poznań, 1951, p. 22.

[3] Holger Pedersen, *Albanesische Texte mit Glossar*, Leipzig, 1895, p. 24.

[4] Exemplele de pînă aici sînt înregistrate în DA, sub litera *h*.

[5] Vezi schiţele monografice asupra unor graiuri albaneze sudice : J. Gjinari, *E folmja e qytetit të Beratit*, în Bul. për shk. shoq., 1/1957, p. 113 ; id., *E folmja e Skraparit*, în ac. publ., 1/1958, p. 89 ; Spiro Floqi, *Skicë e së folmes së Dangëllisë*, în Bul. i Univ., 3/1958, p. 93.

[6] Vezi Q. Haxhihasan, *Një vështrim mbi të folmen e krahinës së Sulovës*, în Bul. për shk. shoq., 3/1955, p. 156.

[7] Vezi S. Puşcariu, *Limba romînă*, p. 198, unde citează, după diverşi autori, exemple din latină, greacă, arabă, dialecte ruseşti etc.

[8] Elementele de origine slavă cu *-f* (< *h*) nu pot fi socotite împrumuturi din bulgară (în unele graiuri bulgăreşti e obişnuită trecerea lui *-h* la *-f*), pentru că acelaşi fenomen e cunoscut şi la cuvinte de altă origine decît slavă, unele mai vechi, altele mai noi. Vezi această constatare la E. Petrovici, *Note slavo-romîne*, III (*H final în elementele slave*), în DR, XI (1948), p. 190—192.

Transformarea lui *h* final (uneori şi medial) în *f* este una dintre trăsăturile fonetice caracteristice care disting ghega de toscă [1]. În puncte izolate, se întîlneşte, rar, şi în graiuri tosce. S-a observat că înlocuirea lui *h* final cu *f* se petrece în special la verbe, iar în ghega de sud, unde e foarte frecventă, a cuprins şi numeroase substantive. În textul lui Buzuku (1555), formele primare, cu *h*, sînt mult mai frecvente decît cele cu *f*, ultimele impunîndu-se cu vremea la scriitorii următori.

Iată cîteva exemple albaneze: *dërsif*, *mërdhif*, *mif*, *ndif*, *ndjef*, *ngref*, *njof*, *pref*, *shof*, *eshtaf*, *gjynef*, *qylaf*, *pesthtaf*, *ndifëm*, *grafëm*, *baft*, *taft* etc.

Înlocuirea lui *h* cu *f* nu este un fenomen fonetic prea vechi în cele două limbi. Preponderenţa variantelor cu *h* în limba textelor secolului al XVI-lea[2], atît romîne cît şi albaneze, e o constatare suficientă pentru demonstrarea acestui lucru.

2. *B* intervocalic urmat de *u* a devenit *g*, în cuvinte de origine latină, trecînd printr-un stadiu intemediar *h*, *ḫ* : lat. *nebula* > **neu̯ura* > **nehură* > **neḫură* > *negură* (comp. şi alb. *njegullë*). La fel au evoluat lat. *favus* la rom. *fagure* (singular refăcut din plural), *naevus* la *neg*, *rubus* la *rug* etc. (cf. Candrea, Bul. Soc. Fil., I, 40).

Evoluţia acestor forme [3] mi se pare probantă pentru ideea că romînii, încă înainte de venirea slavilor sau independent de slavi, aveau nu numai posibilitatea organică de a rosti pe *h*, *ḫ*, ci şi sunetul spirant însuşi.

În general se admite că grupurile consonantice latineşti *ct*, *cs* au evoluat în romînă la *pt*, *ps*, trecînd prin fazele intermediare **χt*, **χs* şi **ft*, **fs* : *lucta* > **luχta* > **lufta* > *luptă*; *coxa* > **coχsa* > **cofsa* > *coapsă*[4], ceea ce presupune că limba populaţiei autohtone nefiind obişnuită cu grupurile *ct*, *cs*, avea un sunet *h* prin care putea reda pe *c* din aceste grupuri [5]. Fazele procesului de transformare a lui *c* în *p* înainte de *t* şi *s* sînt normale şi atestabile şi în alte limbi [6].

Faza *ht* a existat, ca intermediară, şi în evoluţia lat. *ct* la *it* din franceză, spaniolă şi dalmată (din *it* s-a ajuns apoi la rezultatele actuale), de ex., în spaniolă, lat. *factum* > **fahtum* > **feĭto* > v. sp. *feĭčo* > *fecho* (*hecho*).

---

[1] Eqrem Çabej, *Për historinë e konsonantizmit të gjuhës shqipe*, în Buletin i Univ. 2/1958, p. 63.

[2] Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, Bucureşti, 1956, p. 104; Eq. Çabej, *op. cit.*, p. 65.

[3] S-ar putea adăuga aici şi unele forme regionale vechi în care *h* s-a dezvoltat pentru evitarea hiatului: băn. *mădugă*, *măduhă* (< lat. *medulla*), băn. *nuhăr* (< *nuăr* < lat. *nubilum*), cf. CDDE, 1114, 1240.

[4] O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, 26—27, 117; I.-A. Candrea, *Consonantismul limbii romîne*, 83—85.

[5] Cf. Pierre Naert, Des mutations *ct*, *cs* > *pt*, *ps*; *gn* > *mn* et *mn* > *un* en roumain, în *Acta lingvistica*, II (1940—1941), p. 247—257.

[6] A. Rosetti şi A. Graur, *Sur le traitement des groupes lat.* ***ct*** *et* ***cs*** *en roumain*, în BL, III (1935), p. 65 şi urm. şi BL, IX (1943), p. 124 şi urm., dau alte explicaţii fenomenului

Cele două tratamente ale lat. *ct* în albaneză, *ft* (*lucta* > *luftë*) şi *it* (*tractare* > *trajtoj*), asupra cărora nu e locul să insistăm aici, pornesc de la un stadiu intermediar comun: *ht* (< *ct*).

Din cele expuse rezultă că romînii posedau consoana *h* în graiul lor la venirea slavilor şi, deci, nu au deprins de la slavi rostirea acestui sunet. Dispărut din latină încă din epoca republicană, *h* provine în romînă din limba populaţiei autohtone. Albaneza, cu care comparăm elementele din fondul autohton romînesc, posedă un *h* organic (coresp. i.e. **s*, **sk*).

Dintre cuvintele cu *h* originar aparţinînd fondului lexical autohton am găsit doar cîteva exemple, şi numai unul sigur: *hameş*. Dar şi un singur exemplu poate fi relevant dacă ţinem seama de faptul că întregul fond autohton al limbii noastre este destul de sărac.

În unele cazuri, *h* e în romînă produs pe cale de evoluţie fonetică, întocmai ca *h* din cuvinte de origine latină din celelalte limbi romanice. Apariţia şi pe această cale a lui *h* e o dovadă că romînii aveau posibilitatea organică de articulare a unui sunet spirant laringal sau velar.

Am arătat totodată expresiile materiale ale unei tendinţe comune în legătură cu jocul lui *h* în romînă şi albaneză (proteză, dispariţie, înlocuire cu alt sunet). E adevărat că acestea sînt cunoscute şi altor limbi, dar în cazul nostru ele reprezintă cu cele arătate mai înainte un tot unitar care trebuie interpretat în întregul lui. În felul acesta putem vedea că modificările în legătură cu *h* sînt determinate, în cele două limbi, de un impuls intern datorat acţiunii substratului trac [1].

De la slavi, romînii nu au învăţat să rostească pe *h*, ci au împrumutat numeroase cuvinte conţinînd sunetul *h*, pe care şi l-au însuşit uşor pentru că îl aveau ei înşişi în graiul lor. ,,Sunetele se împrumută foarte greu, dar se preiau foarte uşor din substrat'' [2]. Influenţele ulterioare, în special cea turcă, au întărit şi mai mult poziţia lui *h* în sistemul consonantic romînesc, prin numărul mare de cuvinte cu *h* intrate în romînă.

ПРОИСХОЖДЕНИЕ СОГЛАСНОГО *h* В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Автор утверждает, вопреки общепринятому мнению, что фрикативный звук *h* в румынском языке не славянского происхождения, а явление субстрата. К приходу славян румыны имели уже в своей речи этот звук. Аргументация этого положения основывается на: 1) некоторых сравнениях с албанским языком и 2) выделении промежуточных стадий, предполагаемых в эволюции определенных латинских звуков в румынском языке.

[1] Vezi, pentru comparaţie, Vladimir Georgiev, *Dakisches Substrat in der rumänischen Lautlehre*, în SCL, XI (1960) (Omagiu lui Al. Graur), p. 481 şi urm.

[2] Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960, p. 401.

1. Из нелатинских слов, общих румынскому и албанскому языкам, с первоначальным *h* отмечается единственное бесспорное слово *hameş* (прилаг.) (ср. алб. *hamës*) и, как вероятные, *hudă*, *hututui*, *lehăi*, *hurduca*. Здесь же исследуются также и некоторые общефонетические тенденции, независимые в каждом из этих двух языков, тенденции, касающиеся различных изменений согласного *h* в румынском и албанском языках:

а) придыхание начального согласного в словах различного происхождения, унаследованных или заимствованных в более поздние или ранние эпохи: рум. *harmăsar*, *haripă*, *hodaie*, *hoină* и т.д.; алб. *hark*, *harmë*, *hardhi* и т.д.;

б) исчезновение начального или интервокального *h* : рум. *aiduc*, *alva*, *arfă*, *eleşteu*, *oţ*, *maala*, *paar* и т.д.; алб. *eq*, *er*, *ko* „kohë", *sho* „shoh" и т.д.;

в) замена *h*, особенно конечного, на *f*: рум. *praf*, *vîrf*, *burduf*, *stuf*, *marfă* и т.д.; алб. *dërsif*, *mërdhif*, *shof*, *ndifëm*, *baft* и т.д.

Все эти изменения звука *h*, известные и в других языках, обусловлены в румынском и албанском языках внутренним импульсом, обязанным действию субстрата.

2. B, интервокальный, за которым следует *u*, превратился в звук *g* в словах латинского происхождения, пройдя промежуточную стадию *h*, *ḫ* в: *nebula* > *neu̯ură* > **nehură* > **neḫură* > *negură* (сравни в алб. *njegullë*).

Латинские группы согласных *ct*, *cs* в румынском языке превратились в *pt*, *ps*, пройдя промежуточные фазы **ht*, **hs*, **ft*, **fs*: лат. *lucta* > **luhta* > **lufta* > *luptă*; лат. *coxa* > **cohsa* > **cofsa* > *coapsă*. Фаза *ht* существовала в качестве промежуточной и в эволюции лат. *ct* в *it* из французского, испанского, далматского и албанского языков.

Позиция звука *h* в системе согласных звуков румынского языка была значительно усилена с введением в румынский язык славянских, венгерских, турецких слов и слов других языков, которые содержат этот звук.

ORIGINE DE LA CONSONNE *H* EN ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'auteur soutient, à l'encontre de l'opinion courante, que la spirante *h* de la langue roumaine n'est point de provenance slave, mais appartiendrait au substrat de la langue et que, lors de la venue des Slaves, les Roumains possédaient déjà ce son dans leur idiome. Les arguments invoqués à l'appui de cette thèse se fondent :
1° sur quelques comparaisons avec l'albanais ;
2° sur les étapes intermédiaires présupposées de l'évolution de certains sons, du latin au roumain.

1° Parmi les termes non latins communs au roumain et à l'albanais qui contiennent un *h* originel, l'auteur donne comme certain *hameș* (adj.) (cf. alb. *hamës*) et comme probables *hudă*, *hututui*, *lehăi*, *hurduca*. C'est ici également que sont étudiées certaines tendances phonétiques communes, indépendantes dans chacune des deux langues, affectant les différentes transformations de la consonne *h* en roumain et en albanais :

a) Aspiration de la voyelle initiale dans des mots d'origines différentes, hérités ou empruntés à des époques anciennes ou récentes : roum. *harmăsar*, *haripă*, *hodaie*, *hoină*, etc. ; alb. *hark*, *harmë*, *hardhi*, etc.

b) Disparition de l'*h* initial ou intervocalique : roum. *aiduc*, *alva*, *arfă*, *eleșteu*, *oț*, *maala*, *paar*, etc. ; alb. *eq*, *er*, *ko* „kohë", *sho* „shoh", etc.

c) Remplacement de l'*h*, final notamment, par *f* : roum. *praf*, *vîrf*, *burduf*, *stuf*, *marfă*, etc. ; alb. *dërsif*, *mërdhif*, *shof*, *ndifëm*, *baft*, etc. Toutes ces modifications de l'*h*, également connues dans d'autres langues, sont déterminées, en roumain et en albanais, par une impulsion due à l'action du substrat.

2. Le *b* intervocalique suivi d'un *u* s'est changé en *g* dans les mots d'origine latine, en passant par un stade intermédiaire *h*, *ḫ* : *nebula* > **neuură* >**nehură* > **neḫură* > *negură* (cf. alb. *njegullë*).

Les groupes latins *ct*, *cs* sont devenus en roumain *pt*, *ps*, en passant par les phases intermédiaires **ht*, **hs*, **ft*, **fs* : lat. *lucta* > **luhta* > **lufta* > *luptă* ; lat. *coxa* > **cohsa* > **cofsa* > *coapsă*. La forme *ht* a également existé comme phase intermédiaire dans l'évolution du *ct* latin à l'*it* du français, de l'espagnol, du dalmate et de l'albanais.

La position de l'*h* dans le système consonantique roumain s'est trouvée considérablement renforcée par l'introduction dans la langue des mots slaves, magyars, turcs, etc. qui contiennent ce son.

AFIRMAREA PRIN *DA* ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

AL. NICULESCU

1. Problema afirmației în limba romînă nu a fost încă rezolvată, cel puțin sub raport istoric. Însemnările lui Sextil Pușcariu, *Limba romînă*, I, p. 113, 280 și harta anexată arată că, cel puțin azi, nu întreg teritoriul cunoaște, în mod obișnuit, procedeul de afirmare prin adverbul *da* și că, alături de acesta, se mai folosesc *așa*, *ia* (*ie*), *ei* sau alte mijloace (repetarea întrebării cu ton afirmativ, gesturi etc.). Florica Dimitrescu în ,,Studii și cercetări lingvistice'' VI (1955), nr. 3—4, p. 205 urm., a descris, stilistic, procedeele de afirmație în limba romînă vorbită ca și în limba literaturii beletristice. Autoarea arată că ,,astăzi adverbul de afirmație *da*, nefolosit încă în toate regiunile țării noastre și cunoscut numai prin școală, este pe cale de largă răspîndire prin influența exercitată de limba literară'' (*art. cit.*, p. 286). Discuțiile recente în jurul unei comunicări ținute la Institutul de lingvistică din București, în care I. Fischer semnala lipsa lui *da* în traducerile lui Grigore Alexandrescu întrebîndu-se, de aici, dacă nu avem a face, în folosirea lui *da* ca procedeu de afirmație, cu o influență rusească, au readus problema în actualitate. Este semnificativ, în acest sens, faptul că *Dicționarul Academiei* s. v. *da* citează drept cea mai veche atestare a cuvîntului, un text din . . . Vlahuță (și acesta după H. Tiktin!).

2. De cînd datează, în limba romînă, procedeul afirmării cu ajutorul adverbului *da*? Prima atestare a cuvîntului este fundamentală pentru stabilirea etimologiei și istoriei lui. Adresîndu-ne, pentru a o stabili, textelor, constatăm că ele nu-l înregistrează în secolele XVI-XVIII; mărturie stau în acest sens textele traduse și netraduse ale sec. XVI, letopisețele cronicarilor moldoveni, *Istoria Țării romînești* (ed. C. Grecescu) și *Letopisețul cantacuzinesc* (ed. C. Grecescu și Dan Simonescu), Dimitrie Cantemir, Antim Ivireanu și scrierile reprezentanților Școlii Ardelene. *Da*, adverb afirmativ, nu apare nici la unii scriitori de la începutul secolului al XIX-lea : *Cronograful* lui Dionisie Eclesiarhul, piesele de teatru și dialogurile lui Iordache Golescu, poeziile unora dintre

Văcăreşti, ale lui V. Cîrlova, ale lui M. Nicoleanu, nici în poeziile şi proza lui C. Stamati (între care şi o scenetă : *Cum era educaţia nobililor romîni în secolul trecut cînd domnea fanarioţii în ţeară*). Între aceştia trebuie inclus, aşa cum a arătat I. Fischer, şi Gr. Alexandrescu. Să deducem oare de aici că afirmarea prin *da* nu era cunoscută de limbă în această epocă? După părerea noastră comitem, judecînd astfel, o eroare.

Într-adevăr, excerptînd alte texte din aceeaşi perioadă de timp, observăm că *da*, ca procedeu de afirmare sau de întărire a afirmaţiei, apare de mai multe ori. Îl întîlnim, astfel, pentru întîia oară, într-o poezie de Iancu Văcărescu, *La ochi*, III, scrisă probabil între 1815 – 1817 : *Ce zic? Să mă urască? / **Da**! Învinovăţire / De dragostea-mi prea multă / Ea poate să-mi găsească* (*Poeţii Văcăreşti. Vieaţa şi opera lor poetică*, ed. Paul I. Papadopol). Apare de asemenea în scrierile lui Anton Pann, o dată în *Fabule şi istorioare* (în două ,,tipărituri'' : 1841, 1847) : *Să vă fac o întrebare : / Ceea ce naşte au fată / Nu răposează vrodată? / — **Da**, **Da** — i-au răspuns — să poate / cîte-n lume nasc, mor toate* (A. Pann, *Pagini alese*, I, ed. I. Fischer, p. 112) şi de cîteva ori în *Culegere de proverburi sau Povestea vorbii* (în două ediţii : 1847, 1852) : *Prietene, vezi tu turnul acel nalt şi luminos? / — **Da**, acesta îi răspunse* (*ibid.*, p. 161) ; *Un prieten întrebîndu-l de ce bate pe băiat / Cînd îi da ulcioru-n mînă, fără a fi vinovat : / Il bat, **da** — el îi răspunde — ca să ia seama mergînd* (*ibid.*, p. 162) ; *Ci numai îmi spune, de vei şti cumva / De are-mpăratul amor la ceva / Însă dintre vite, precum cîini, pisici / Sau niscaiva păsări, dar mari nu prea mici ? / — **Da** — el îi răspunse — are un căţel / Şi de drag ce-i este umblă tot cu el* (*ibid.*, 174).

Primele noastre opere dramatice cunosc adeseori procedeul afirmării prin *da*, în vorbirea unor personaje diverse, aparţinînd păturilor sociale celor mai diferite. Iată bunăoară un dialog între doi ţărani din sceneta *Sărbătoare cîmpenească pentru 30 august 1837* a lui I. Heliade Rădulescu :

Coman : *Dumnezeu să-l aducă cu bine, că biata Florica de cinci luni de cînd îl aşteaptă. De i-aş vedea odată căpătuiţi! Îmi pare bine că şi-a cumpărat vitişoare ; bun băiat mi-a trimis Dumnezeu.*

Vasile : ***Da**, flăcău ca dînsul puţini, moş Comane. Blînd, muncitor şi cartea lui cine-o mai ştie! Alde Diaconul Dinu nu mai tace de dînsul : cînd este el în sat, el ţine biserica.* (I. H. Rădulescu, O., I, ed. D. Popovici, p. 270),

sau între două fete de la ţară :

Florica : *A văzut pe Niţu?* Fata pîrcălabului : ***Da***, *şi vine şi el ; a rămas la tîrg, îşi cumpăra nişte junculeţi* (*ibid.*, 275).

În comediile lui Costache Caragiale, în care limba vorbită este realist redată, *da* afirmativ apare în mai multe împrejurări. Îl folosesc actorii în discuţiile dintre ei, în *O repetiţie moldovenească sau Noi şi iar noi* (,,farsă în I act compusă. . . la anul 1844 martie 17'') : Boian : *Daţi-mi textu ! Să intru-n bortă?* Caragiali : ***Da**, **da**. . . Domnilor, cît n-aveţi trebuinţă pe sţenă, trageţi-vă-ntre culise. . .* (*Primii noştri dramaturgi*, ed. Al. Niculescu, 196 – 197) ; Greceanu : *Pardon, nu luasem seamă ! Pe unde intru? Pe aice?* Caragiali : ***Da*** (*ibid.*, 197) sau chiar oameni simpli, ,,calfe de plăpămărie'' : Stoian : *Fete, dragă jupîneasă / Eu cu chila le gă-*

sesc. . . **Da** ! *da* ! */Pre legea mea* ! **Da** ! *da Pre legea mea* ! (*Îngîmfata plăpămăreasă sau cucoană sînt* : ,,scena se petrece la anul 1846" ; *ibid.*, 250) ; ,,slugi la boieri" : Ileana : *Ați rămas aseară tîrziu, ca și noi, la bal. Ați avut tot aceeași plăcere.* Anghelache : *O*, **da**, *mai este vorbă* ! *Ce se potrivește* ! *Pe viața mea* (*ibid.*, 260) sau ,,coțcari" : Cocoana Măndica : . . . *Dumnealui am auzit că are o vie la Moldovă, are o moșioară în ținutu Bacăului* ; *după cum spune, să vede că e om cu stare bună.* Nicolaie : **Da**, *prea bună* ; *pă moșia dumisale, umblă acum să statornicească un tîrg de vite* (*Doi coțcari sau Păziți-vă de răi ca de foc*, 1849 ; *ibid.*, 278). Afirmația cu ajutorul lui *da* este semnalată și în vorbirea oamenilor mai instruiți, în comedia lui C. Bălăcescu, *O bună educație* (1845), unde îl întrebuințează *Galantescul* ,,exmilitar, june elegant" : *Măzărescu* :. . . *Dar, mă rog vreun semn, ceva se află pe trupul d-tale?* Galantescul : *Dară, se află. Pentru ce însă această întrebare?* **Da**, *domnule, am un semn ca o măslină mare pe umărul drept și altul asemenea pe pulpa piciorului stîng* (*ibid.*, 170) sau Măzărescu ,,prezident al tribunalului, om trecut în vîrstă" : Briganovici : *Și dumneata le-ai făcut toate acestea? Eu, mă rog dumitale bun, le auzeam cîntecele astea pe bietul răposatul răspopa Ioniță de la Colțea. . .* Măzărescu : **Da**, *le cînta popa Ioniță, dar le lua de la mine. P-atunci era stihuri, p-atunci era limba* (*ibid.*, 158). În sfîrșit, *da* adverbial de afirmație apare în vorbirea unor oameni în vîrstă, ,,cuconi" și ,,cucoane", reprezentanți ai vechii orînduiri feudale : Cuconu Anastase : . . . *El se va-nsura, te-ncredințez eu, și-l vor defaima și pe dînsul alții. . . Îl vor defaima* ! **Da**, *îl vor ocărî, precum defaimă precum ocărește el* (C. Caragiali, *O scrisoare la mahala*, 1847, în *Primii noștri dramaturgi*, ed. cit., 218) ; Arghirița : *Dar se vede că ești prea ocupat de ț-ai adus aminte așa de tîrziu de noi.* Jean : Demoazelo ! *Fiecare om își are cuvintele sale. Cocoana Măndica* : **Da** ! **Da** ! (*La o parte*) *Îmi vine să-i scot ochii* (*ibid.*, 224).

3. Chiar din unele exemple de pînă aici se observă ușor că *da*, în funcția lui adverbială afirmativă, apărea în sec. XIX în concurență cu alte particule de afirmare. Aceleași texte, în alte locuri, relevă cazuri de întrebuințare a lui *dar*(*ă*) [1] ; el apare în convorbirea dintre cei doi țărani de mai sus din sceneta *Sărbătoare cîmpenească pentru 30 august 1837* a lui I. Heliade Rădulescu : Coman :. . . *Ce mai face Păun? Nu l-am*

[1] V. alte exemple la Florica Dimitrescu, *art. cit.*, p. 269 : Viorica : *Dumneata*? Vlad : **Dar**, *Viorico* ! *Eu vînam prin pădurile aste și, cum te-am văzut, inima mea s-a aprins de dragoste pentru tine* (M. Millo, *Baba Hîrca*, București, 1851, p. 36) ; Caliopi : *Ne cunoaștem de douăzeci de ani* ! Trohin. . . **Dar, dar,** *douăzeci de ani dacă nu mai mult* (C. Negruzzi, *Muza de la Burdujăni*, în Scrierile lui C. Negruzzi, III, p. 59). *Dar* apare și la Iordache Golescu : — *Acum, fătul meu, zise, dacă vei fi băgat de seamă bine ce este cugetul, cînd îți voi zice că cel împotriva cugetu*(*lui*) *este și se zice lipsă de cuget, oare nu vei pricepe aceasta?* — **Dară**, *zisei, pricep și înțeleg bine că este ceia ce cu totul se împotrivește cugetului.* (Iordache Golescu, *Cărticică coprinzătoare de cuvintele ce am auzit de la însuși cugetul meu*, ap. N. Bănescu, *Viața în scrierile marelui-vornic Iordache Golescu*, Vălenii de Munte, 1910, p. 235.) Acad. Al. Rosetti presupune că această întrebuințare a lui, *dar*(*ă*) ar fi putut genera în anumite condiții sintactice, afirmarea prin *da* (com. orală). Precedența istorică a lui *dar*(*ă*) față de *da* nu poate fi însă stabilită : amîndouă procedeele de afirmație sînt atestate în același timp, în sec. al XIX-lea.

văzut de mult. Ce om de ispravă : Vasile : **Dar**, *sărmanul și cu stare bune, cu dobitoace — să-i trăiască ! — cu dichisuri* (I. H. Rădulescu, O.I, 271), în *Culegere de proverbe sau Povestea vorbii* a lui A. Pann : *Ce faci fine? l-a-ntrebat — / Cum văz, ț-ai cumpărat pește? / **Dar** — îi zise — am luat* (*Pagini alese*, I, ed. cit. 311) ; în comediile lui C. Caragiale sau ale lui C. Bălăcescu la aceleași personaje care îl folosesc și pe, *da* : Marghirița : *Cu Zinca, taică?* Coconu Anastase : **Dar**, *cu Zinca* (C. Caragiali, *O soare la mahala*, în *Primii noștri dramaturgi*, ed. cit., 218) ; Briganovici : *Dumnezeu să vă ție cu bine și să vă dea noroc.* Mazarescul : **Dară**, *negreșit, frățioare, eu sînt încredințat acum că va avea norocire* (C. Bălăcescu, *O bună educație*, ed. cit., 171).

Afirmația prin adverbul *așa* este de asemenea răspîndită în aceeași vreme cu *dar* și *da*. Ea apare în farsa lui C. Caragiale, *O repetiție moldovenească sau Noi și iar noi* : Caragiali : *Îmi pare că d-ta joci un rol de slujnică.* Mme Horniceanu : **Așa.** (*Primii noștri dramaturgi*, ed. cit., 189) sau în dialogul imaginat de I. H. Rădulescu între un italian și un romîn : I. : *Tu sei veduvo?* R. : **Așa**, *frate, de trei ani. . .* I. : *Tu sei dala munte?* R. : **Așa**, *sînt muntean* (I. H. Rădulescu, O. II, 550). După cum a arătat I. Fischer în comunicarea menționată, afirmarea prin *așa* este general întrebuințată în opera lui Gr. Alexandrescu [1].

Aceste fapte dovedesc că, în ciuda răspîndirii lui la vorbitori aparținînd unor categorii sociale diverse, *da* nu era încă pe deplin instalat, la începutul sec. XIX, în limba romînă vorbită, cel puțin sub aspectele reflectate în operele literare. O asemenea situație nu poate fi decît consecința pătrunderii lui nu mult anterioare acestei epoci. Avem deci dreptul să credem că această particulă afirmativă este ceva mai veche decît secolul al XIX-lea — poate din a doua jumătate a sec. XVIII —, dar că ea nu a apărut în textele literare decît atunci cînd limba vorbită a început să fie realist redată, o dată cu literatura noastră modernă.

4. În baza considerațiilor de pînă aici sîntem în măsură a ne pune întrebarea esențială privitoare la istoria procedeelor de afirmare în limba romînă : care este originea lui *da* în funcție afirmativă? Explicațiile care atribuiau, în general, influenței slave această particularitate a limbii romîne (S. Pușcariu, *op. cit.* : „afirmațiunea „da" pe care o avem de la slavi" ; *Dicționarul Academiei*, s.v. *da* : „din slav (paleosl., bulg., sîrb., rus., rut.,) *da* (cu funcțiuni asemănătoare cu cele din limba romînă)" ; v. acum și G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba romînă*, 215—216 : „în bulgară, rusă și, parțial, în s. cr. *da* înseamnă afirmație. . . sens cu care a și pătruns în limba romînă") trebuie acum precizate. În stabilirea originii lui *da* este necesar să ținem seamă de faptul că, la începutul sec. XIX, *da* apăruse deja în limba romînă, în vorbirea unor pături sociale diverse, dar, după cît se pare, în lumina atestărilor de pînă acum, mai întîi în graiul muntenesc. O asemenea situație exclude dintru început, explicarea prin rusă a fenomenului. Dacă afirmația

[1] Harta lui S. Pușcariu, *Limba romînă*, I, p. 280—281 ne arată că *așa* afirmativ s-a menținut pînă azi, compact, în regiunile arhaizante ale domeniului dacoromîn (Țara Oașului, Banat, Munții Apuseni, Bucovina și N. Moldovei) și, parțial, la aromîni.

prin *da* ar fi de origine rusă, ea ar fi apărut la începutul sec. XIX, ca neologism — ca şi celelalte elemente lexicale sau gramaticale datorite influenţei ruseşti — în vorbirea categoriilor sociale cultivate, în special la reprezentanţi ai burgheziei şi boierimii, deopotrivă în Moldova ca şi în Muntenia. Or, *da* avea în acea vreme, după cum am văzut, o răspîndire destul de largă, chiar la vorbitori din rîndul oamenilor simpli, dar numai în Muntenia. Este semnificativ că *da* nu apare în textele scriitorilor moldoveni de la începutul sec. XIX, la fel cum lipseşte şi astăzi, în regiunile aflate sub o puternică influenţă rusă; în Moldova, *da* este foarte puţin întrebuinţat. Harta publicată de Sextil Puşcariu, în *Limba romînă*, I, p. 280—281 (harta 21) nu îl înregistrează pe *da* decît într-o arie foarte redusă, în trei localităţi, în jurul oraşului Botoşani şi încă în trei localităţi între Roman — Huşi (Iaşi, Roman, Huşi, Bacău aparţin, după datele ALR, I încă astăzi, domeniului în care afirmarea se face prin *aşa*) unde pare a fi de dată recentă. Considerente asemănătoare îndepărtează şi ipoteza influenţei sîrbo-croate: şi în acest caz, cu excepţia a două puncte, Beba Veche (p. 49), Checia (p. 40) situate pe graniţa cu Iugoslavia, regiunile limitrofe cu domeniul de limbă sîrbo-croat — Banatul — nu cunosc afirmarea cu ajutorul lui *da*.

Interpretarea hărţii 21 publicate de Sextil Puşcariu în *Limba romînă*, I, p. 280—281, contrazice afirmaţia autorului însuşi că „pentru *da* nu există o arie propriu zisă" (p. 280) şi arată că *da* apare exclusiv ca procedeu de afirmare într-o arie sud-estică c o m p a c t ă care cuprinde regiunea dintre Craiova — Piteşti — Sinaia — Ploieşti — Buzău — Odobeşti — Focşani — Galaţi — Tulcea, la nord, iar la sud Dobrogea — Călăraşi — Giurgiu — Turnu Măgurele — Corabia — adică, în general, în cîmpia Dunării. O asemenea extensiune nu poate să nu fie pusă în legătură cu limba bulgară în a cărei imediată vecinătate se găseşte această regiune a domeniului lingvistic daco-romîn. Ea coincide de altfel, în linii mari, cu regiunea în care, veacuri de-a rîndul, în valuri succesive, începînd din sec. XV—XVI şi pînă în sec. XVIII, dar în masă mai ales în sec. XIX, între 1806—1828 [1], s-au aşezat colonii de bulgari admigraţi, întemeind sate şi tîrguri uneori cu populaţie bulgărească compactă.

G. Weigand semnala în *Jahresbericht des Inst. für rum. Spr.*, VIII, p. 248—252, numărul mare de locuitori bulgari ai Munteniei din anul 1898. De-a lungul Dunării, în fostele judeţe Dolj, Romanaţi, Teleorman, Vlaşca, Ilfov, în 30 de localităţi, populaţia bulgărească depăşea o treime din numărul total al locuitorilor; de asemenea, în nordul Munteniei, în Buzău, locuiau 3 000 bulgari (din cei 20 000 de locuitori), iar în Ploieşti circa 5—7 000 (din 40 000 locuitori). În 1835, în harta rusească studiată de C. C. Giurescu, apar sate bulgăreşti în Prahova, la nord de Ploieşti (Slivna

[1] De asemenea, valuri de admigrări sînt atestate documentar încă din vremea lui Mihai Viteazul, la sfîrşitul sec. XVI, apoi în epoca lui Matei Basarab, în sec. XVII, în vremea lui Brîncoveanu şi Şerban Cantacuzino, în sec. XVIII şi masiv, în cîteva rînduri (1819, 1828—1829) la începutul secolului XIX, în urma războiului ruso-turc. Cu acest ultim prilej, printre refugiaţii bulgari vine în ţară şi A. Pann (A. Pann, *Pagini alese*, I, p. 6).

Nou)[1]: ,,totalul sud-slavilor — sîrbi și bulgari — în Muntenia se ridică în 1815, potrivit statisticii oficiale studiate de Dionisie Fotino, la 7799 familii'' (C. C. Giurescu, *Principatele romîne la începutul secolului XIX*, Edit. științifică, 1957, p. 106). Toți aceștia, în marea lor majoritate oameni simpli, grădinari, meseriași, cîntăreți bisericești, mici negustori trăiau în bună înțelegere cu romînii, în permanent contact social și lingvistic. În aceste condiții, sîntem cu totul îndreptățiți să presupunem că aria sud-estică, mai sus conturată, a întrebuințării particulei afirmative *da* este rezultatul influenței bulgare în primul rînd în limba vorbită în mijlocul oamenilor simpli, țărani, tîrgoveți, adică în mediile sociale care veneau în contact direct cu populația de limbă bulgară. Afirmația prin *da*, în limba romînă, provine așadar ,,de jos'', din vorbirea populară din Muntenia, cu siguranță înainte de sec. XIX, dar în limba literară ea a pătruns mai ales în prima jumătate a acestui secol. Nu este exclus ca ea să fi avut, în vremea aceea, chiar o ușoară nuanță vulgară care ar fi putut îndepărta pe unii scriitori de la folosirea ei în stilul ,,susținut'' al literaturii.

5. Examinarea modului în care se întrebuințează particula afirmativă *da* în limba bulgară confirmă de altfel constatările noastre, istorice și dialectologice, din domeniul romînesc. Într-adevăr, limba bulgară, atît astăzi, cît și în secolele pentru care dispunem de atestări scrise, utilizează pentru afirmație în special particula *da* în aceleași condiții ca în limba romînă[2]. Această particulă apare pentru a răspunde afirmativ la întrebări: Boian: *Našata rota li se razbuntuva*? Demirev: *Da*: ,,Compania noastră s-a răsculat? Da.'' (K. Zidarov)[3]; — *Zdrasti*: *Kak si*? — *Blagodaria*, *dobre săm*. *Svobodem li si dnes*? — *Da*. *Zašto*? în conversația curentă, pentru a întări o afirmație, prin repetare: Boian: *Vie vidïahte a očite si, gospodin polkovnik*? Harbov: *Da, da*... *vidiah*...'' Dvs. ați văzut cu ochii dvs., domnule colonel? — Da, da... am văzut'' (K. Zidarov), sau, în sfîrșit, pentru a sublinia, reluînd, ideea precedentă: *No tuk može niakoi da ni kaže*: *naukata*, *literaturata*, *poeziiata*... *sa proiezvedenie i otraženie na samiia život na naroda*... *Da, tova bi imalo smisăl za nas*. ,,Dar aici cineva ne-ar putea spune: știința, literatura, poezia... sînt creații și oglindirea vieții înseși a poporului... Da, aceasta ar putea să aibă un sens pentru noi'' (H. Botev). Afară de *da* se mai folosește însă, în limba bulgară, și *taka* ,,așa'', *točno taka* ,,întocmai așa'', adverbe de afirmație care astăzi apar mai rar în vorbire, dar care au un pronunțat sens demonstrativ-modal. Spre deosebire de ele, *da* este particula afirmației obișnuite și se bucură de cea mai largă întrebuințare[4].

---

[1] Sau *Slivina noua*, întemeiat de bulgarii refugiați din Sliveni în 1832 și a doua oară în 1838; v. Gh. Zagoritz, *Tîrguri și orașe între Buzău, Tîrgoviște și București*, 1915, p. 66-68.

[2] Totuși unii lingviști bulgari, mai ales dialectologi, consideră că afirmarea prin *da* este și în bulgară de dată recentă, cel mult de două secole (com. orală acad. E. Petrovici).

[3] Exemplele și observațiile privitoare la întrebuințarea particulei *da* în limba bulgară se datoresc expunerii lui L. Andreicin, M. Ivanov, K. Popov, *Săvremenen bălgarski ezik*, Sofia, 1957, p. 158 precum și informațiilor binevoitoare ale tov. Zl. Juffu, lector la Facultatea de filologie din București.

[4] *Tak* ,,așa'', *točno tak* ,,întocmai așa'', *ladno* ''exact'' cu sensuri speciale de afirmație întărită.

Desigur, condițiile sintactice și stilistice asemănătoare în care apare particula afirmativă *da*, în limbile romînă și bulgară, nu pot constitui un argument în favoarea originii bulgare a acestui procedeu de afirmare în limba romînă. Într-un mod, în general, asemănător se întrebuințează *da* în limba rusă — dar acolo concurat în limba vorbită obișnuită de *aga* (cf. *Грамматика русского языка* a Academiei de științe a U.R.S.S., II, 2, p. 79) și în limba sîrbo-croată unde însă afirmarea prin *da* simplu, fără repetarea cuvîntului din întrebare sau fără însoțirea de un adverb întăritor, este puțin frecventă și de dată recentă (cf. *Rječnik hrvatskogo ili srpskoga jezika* al Academiei Iugoslave de științe și artă, II, p. 213). Influenței limbii ucrainene și ruse îi datorăm cele 6 puncte (412 — Nicșeni, 420 — Todireni-Cernești, 518 — Trifești, între Iași și Botoșani, 526 — Dumești, 512 — Dănești, 530 — Șerbești, între Roman și Huși, iar limbii sîrbo-croate cele 2 puncte din regiunea de graniță romîno-iugoslavă. Este evident că este vorba, în amîndouă părțile, de infiltrații lingvistice recente.

6. Așadar, afirmarea prin *da* are în romînă o origină slavă multiplă : bulgară, rusă și sîrbo-croată. Dar, în timp ce ultimele două limbi nu au introdus acest procedeu decît în zone limitrofe, restrînse, probabil în vremea din urmă, influenței bulgare îi datorăm încă înainte de sec. XIX în cursul unui proces îndelungat, apariția lui *da* în aria graiului muntean și, de aici, începînd din acest secol, și în limba literară. Astfel limba romînă a devenit singura dintre limbile romanice care folosește pentru afirmație un procedeu de origine străină.

УТВЕРЖДЕНИЕ ПРИ ПОМОЩИ *DA* В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Происхождение утверждения при помощи *da* в румынском языке до сих пор не было выяснено. Данные, которыми мы располагаем (см. указания на стр. 483), показывают, что *da* употребляется не во всех областях страны, что эта форма утверждения появляется преимущественно в одном компактном южном ареале в Валахии (Дунайская низменность). Румынские тексты прошлых веков впервые регистрируют утверждение при помощи *da* в 1815—1817 гг., в стихотворении Янку Вэкэреску. *Da* появляется также в первой половине XIX в., более часто в Валахии в разговоре простолюдинов (см. примеры на стр. 480—481).

То, что утверждение при помощи *da* появляется на территории, имеющей тесный контакт с болгарским языком, еще с XIX века, в совершенно одинаковых с болгарским языком синтаксических и стилистических условиях, доказывает, по нашему мнению, прежде всего происхождение этого способа утверждения в румынском языке. Но в виду того, что утверждение при помощи *da* появляется от времени до

времени и в других областях страны (несколько пунктов, отмеченных в *Румынском лингвистическом атласе* для Баната и Молдовы), можем заключить, что утверждение при помощи *da* имеет в румынском языке разнообразное славянское происхождение: болгарское, русское (украинское), сербо-хорватское. Однако, в то время как последние два языка ввели этот способ утверждения только в смежных зонах, болгарскому влиянию мы обязаны утверждению при помощи *da* еще с XIX века в валашском говоре и, отсюда, в литературном языке.

Румынский язык является сейчас единственным из романских языков, который использует для утверждения нероманский способ.

L'AFFIRMATION PAR *DA* EN ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'origine de l'affirmation par *da* en roumain n'a pas été éclaircie jusqu'à présent. Les données dont on dispose (v. p. 483) attestent que le mot *da* n'est pas employé dans toutes les régions du pays et qu'il apparaît surtout et forme une aire compacte dans le sud de la Valachie (plaine du Danube). Les textes roumains des siècles passés enregistrent pour la première fois l'affirmation par *da* vers 1815—1817, dans une poésie d'Ianco Văcăresco. Dans la première moitié du XIXe siècle, *da* apparaît également, en Valachie notamment, dans le parler des gens simples (v. ex. cités p. 480—481).

Le fait que l'affirmation par *da* apparaît dès le XIXe siècle dans une région en contact étroit avec la langue bulgare et dans des conditions syntactiques et stylistiques en tout point semblables à celles de la langue bulgare, attestent en premier lieu, selon nous, l'origine de ce procédé d'affirmation dans la langue roumaine. Etant donné, d'autre part, que l'affirmation par *da* apparaît sporadiquement dans d'autres régions du pays (quelques points de l'ALR dans le Banat et en Moldavie), nous sommes en droit de conclure que l'affirmation par *da* a, en roumain, des origines slaves multiples : bulgare, russe (ukrainienne), serbo-croate. Mais, tandis que ces deux dernières langues n'ont introduit chez nous ce procédé d'affirmation que dans des zones linguistiques limitrophes, l'influence bulgare est celle qui, dès avant le XVIII—XIXe siècle, fit pénétrer l'affirmation par *da* dans le parler de Valachie et, de là, dans la langue littéraire.

Le roumain est actuellement, de toutes les langues romanes, la seule à employer, pour l'affirmation, un procédé non roman.

OBSERVAȚII ASUPRA EVOLUȚIEI PROPOZIȚIILOR COMPLETIVE INTRODUSE PRIN *UT* ȘI *NE*

DE

MARIA ILIESCU

Într-un articol din „Studii clasice" [1], în care m-am ocupat de propoziția completivă cu conjunctivul fără conjuncție, am arătat că această construcție, veche și populară, a fost anterioară completivelor cu *ut*. Completiva cu conjunctivul fără conjuncție își are originea în fraze paratactice de tipul *uolo facias*, în care *facias* inițial poate fi considerat ca un conjunctiv-iusiv independent. Faptul că în cazul completivei parataxa a dăinuit mai multă vreme decît în propozițiile circumstanțiale, persistînd în limba populară pînă la sfîrșitul latinității, se poate explica prin aceea că, în acest caz, conjuncția este mai puțin necesară pentru exprimarea raportului dintre principală și secundară decît la circumstanțiale, unde, pe lîngă ideea de subordonare ea exprimă și raportul cauzal, temporal ș.a.m.d. Cu alte cuvinte, în cazul propoziției completive, conjuncția este mai puțin relevantă pentru înțelegerea frazei decît în cazul circumstanțialelor.

Ideea aceasta este confirmată și de situația din unele limbi moderne, ca de exemplu germana și engleza în care conjuncția care introduce completiva *dass*, respectiv *that*, lipsește în mod curent : *ich sehe er kommt*, *I see he is coming* spre deosebire de conjuncțiile circumstanțiale.

Completiva cu *ut* a apărut în momentul în care *ut* a început să fie folosit drept conjuncție „universală". E de presupus că *ut* s-a extins la completivă de la finală, singura deosebire dintre aceste două feluri de propoziții fiind aceea că propoziția completivă este o completare necesară a principalei, pe cînd finala constituie numai o explicație accesorie, neobligatorie.

---

[1] Vol. II, București, 1960, p. 331–336.

În epoca istorică, folosirea conjuncției *ut* devine curentă la prepozițiile completive cu conjunctivul [1].

În linii mari, verbele construite cu completive cu *ut* se pot grupa în trei categorii, existente și la completivele cu conjunctivul fără conjuncție și anume : verbe de voință ; verbe cauzative ; impersonale.

După Draeger [2] completiva cu *ut* a apărut mai întîi la grupul de verbe care exprimă un act de voință. De la acestea s-ar fi extins la expresiile impersonale și apoi la alte verbe, dintre care multe inițial nu se foloseau decît cu construcții infinitivale.

O statistică sumară confirmă observația lui Draeger. În epoca arhaică cele mai multe verbe construite cu *ut* fac parte din grupul verbelor de voință, și anume cele care desemnează noțiunile de ,,a cere, a constrînge, a sfătui, a porunci''. În schimb majoritatea verbelor impersonale se construiesc cu *ut* abia în epoca clasică. Aceeași e situația verbelor care înseamnă ,,a se strădui, a încerca să, a permite și a lăsa să''.

Dacă pe baza listelor tuturor verbelor care se construiesc cu completiva cu conjunctivul (cu sau fără *ut*) se cercetează în ce epocă a fost folosită mai mult această construcție, se ajunge la următoarele cifre : din totalul de 144 verbe înregistrate de mine prin despuierea tuturor gramaticilor pe care le-am avut la dispoziție, în epoca arhaică au fost construite cu completiva cu conjunctivul (cu și fără *ut*) 52 verbe (36%), în epoca clasică 128 verbe (88%) iar în epoca tîrzie 88 de verbe (61%). Concluzia se impune : construcția se dezvoltă în epoca arhaică, ajunge la cea mai mare înflorire în epoca clasică și scade în epoca tîrzie.

Completiva cu *ut* este concurată de foarte multe ori de construcțiile infinitivale. Studierea acestei concurențe ne permite să tragem concluzii de ordin istoric și asupra evoluției ulterioare a celor două tipuri de construcții.

Iată pe epoci situația folosirii celor două prepoziții după verbele înregistrate de mine. După 110 din cele 144 de verbe care se construiesc cu completiva cu conjunctivul poate urma acuzativul cu infinitiv sau infinitivul simplu și anume : în epoca arhaică după 32 de verbe (28%) ; în epoca clasică după 91 de verbe (81%), iar în epoca tîrzie după 77 de verbe (70%). Dacă se elimină însă verbele care în epoca tîrzie nu se întîlnesc cu nici una din cele două construcții, ajungem la situația că în epoca tîrzie din 96 de verbe care pot avea ambele construcții, 78 (adică 81%) se construiesc cu infinitivul și 74 (77%) cu conjunctivul.

Folosirea infinitivului este deci în creștere. Devine evidentă tendința construcției infinitivale de a înlocui parțial completiva cu *ut*. Infinitivul apare mai ales după verbe care fac parte din grupul verbelor de voință, după care construcția infinitivală în loc să regreseze ca în cazul verbelor *dicendi* și *sentiendi*, se extinde în latina tîrzie și e moștenită și de limbile romanice.

---

[1] Ernout-Thomas, *Syntaxe latine*, Paris, 1959, p. 300.

[2] *Historische Syntax der lateinischen Sprache*, Leipzig, 1881, p. 235.

În urma acestei concurenţe, în latina tîrzie apare o construcţie hibridă cu *ut* + inf. pe care o semnalează Einar Löfstedt [1] Per. 17, 1: *uolui iubente Deo, ut ed ad Mesopotamiam Syriae accedere ad uisendos sanctos monachos.* Un exemplu asemănător se găseşte şi în Act. Apost. 14,15.

În ce priveşte completiva conjunctivală negativă, ea se exprimă în prima fază, cea paratactică, cu ajutorul particulei *ne*, care însoţea în mod obişnuit conjunctivul hortativ şi imperativul. Deci forma afirmativă *uolo facias*, forma negativă *uolo ne facias.* Dezvoltarea subordonării a făcut ca negaţia *ne* să devină ulterior conjuncţie. După cum arată Stolz-Hofmann [2], o dovadă a acestei evoluţii este folosirea frecventă a conjunctivului prezent în locul conjunctivului perfect întrebuinţat de obicei în propoziţiile prohibitive independente.

Ne găsim deci în situaţia ca unei completive afirmative fără conjuncţie să-i corespundă o completivă negativă cu conjuncţie. Opoziţia *zero—ne.* A urmat apoi o fază în care s-a manifestat tendinţa de regularizare a sistemului de mai sus, prin introducerea conjuncţiei *ut* în faţa completivei afirmative. Opoziţia este atunci *ut—ne.* Ulterior s-a extins şi la completivele negative şi ne găsim în faţa opoziţiei *ut — ut ne.*

Într-un articol din *Revue des études latines* (1957) [3] profesorul J. André ajunge la aceleaşi tipuri de opoziţie ale propoziţiei completive afirmative şi negative, din punct de vedere sincronic. În ceea ce priveşte însă diacronia, el inversează faza a II-a şi a III-a. Cu alte cuvinte, după el, faza I-a este *zero—ne*, faza a II-a *ut —ut ne* iar faza a III-a *ut — ne.*

Deşi J. André consideră că *ut — ne* reprezintă o fază ulterioară lui *ut—ut ne*, totuşi el însuşi atrage atenţia că *ne* cu valoare de conjuncţie nu trebuie considerat ca provenind din reducerea lui *ut ne* şi că pentru trecerea lui *ne* de la valoarea de particulă la cea de conjuncţie trebuie avut în vedere parataxa, adică tipul: *fac ne ueniat.* După părerea mea, greşeala lui J. André provine din faptul că el nu admite că *ne* a început să aibă valoare de conjuncţie la completivele negative încă înainte de introducerea lui *ut* la cele afirmative. El consideră că hipotaxa a apărut mai întîi la completivele afirmative, prin introducerea lui *ut*, adică în faza *ut — ut ne*, în care *ut ne* de la negative era format din conjuncţia *ut* şi particula *ne.* Pentru apariţia lui *ne* conjuncţie, el vede necesară confruntarea de către subiectul vorbitor a tipului recent cu *ut* şi a tipului negativ vechi: „La confrontation du type positif récent avec *ut* et du type négatif ancien, mais toujours employé, a tendu, avec les facteurs précédents, à transformer la valeur de *ne* et à en faire, de simple adverbe de négation, une véritable conjonction".

Acest raţionament mi se pare în mod inutil complicat. S-a văzut mai sus că între altele folosirea conjunctivului prezent în locul conjunctivului perfect întrebuinţat de obicei în propoziţiile prohibitive independente arată că în *uolo ne facias*, *ne facias* poate fi considerat ca subordo-

[1] *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae*, Uppsala-Leipzig, 1911, p. 231.
[2] *Lateinische Grammatik*, München, 1928, p. 573.
[3] *La portée de la conjonction* **ne**.

nată şi implicit *ne* ca o conjuncţie. Apoi, după părerea mea tocmai faptul că opoziţia *zero — ne* a fost într-un fel şchioapă, a contribuit la introducerea conjuncţiei *ut* la completivele afirmative, aşa că nu văd necesară recurgerea la opoziţia *ut — ut ne* pentru explicarea opoziţiei *ut — ne*.

De fapt ca la toate fenomenele de limbă, aceste faze nu pot fi precis delimitate. Faza I-a a coexistat cu faza a II-a pînă la sfîrşitul latinităţii, iar faza a III-a, deşi în epoca clasică nu a putut înlocui faza a II-a care a rămas victorioasă, a continuat totuşi să existe alături de aceasta.

Vt ne introducînd o completivă negativă, apare atît în epoca clasică, cît şi mai tîrziu în formula *ut ne quis*. Se foloseşte de asemenea pentru a marca o insistenţă, în stilul căutat şi mai ales în formule juridice şi administrative, după *placuit*, *censeo*, *lata lex est* etc.

În latina populară şi tîrzie apare de multe ori *ut non* acolo unde ar trebui să figureze *ne*. Stolz-Hofmann [1] socoteşte că acest lucru se datoreşte extinderii lui *ut non* consecutiv. S-ar putea presupune pe de altă parte, că în latina tîrzie populară, *ut ne* a început să fie folosit mai mult şi că prin înlocuirea cunoscută a lui *ne* prin *non* s-a ajuns la *ut non*. Faptul că *ut non* (respectiv *ut ne*) a fost preferat lui *ne* în limba tîrzie ar fi în acest caz în concordanţă cu tendinţa generală a limbii populare de a folosi două sau mai multe conjuncţii, puse alături, în locul uneia singure. Parţial în sprijinul părerii noastre vine şi Dag Norberg [2] care, după ce reproduce cele spuse de Stolz-Hofmann în legătură cu extinderea lui *ut non* de la consecutive, adaugă că „totuşi nu trebuie subestimată influenţa construcţiilor paratactice de tipul *interdico — hoc facere non praesumant* deoarece în această vreme *non* se folosea în limba populară în locul lui *ne* ca negaţie în propoziţiile prohibitive independente".

Aceste fapte vin şi în sprijinul părerii mele în legătură cu opoziţiile discutate mai sus, întrucît arată că tipul *ut — ut ne* (= *ut non*) a fost caracteristic nu numai pentru limba veche, după cum spune J. André („les emplois de *ut ne* sont rares dès les débuts de l'époque historique et la formule fait figure d'archaïsme" p. 167) dar şi pentru cea tîrzie. Ca în atîtea alte cazuri este vorba de un fenomen popular care s-a menţinut de la începutul latinităţii şi pînă la sfîrşitul ei.

Se ştie că propoziţiile completive cu *ut* nu s-au păstrat în limbile romanice deoarece conjuncţia însăşi a dispărut. De aceea ne-am aştepta să întîlnim încă în textele latine tîrzii cazuri în care completive cu *ut* + conj. să fie înlocuite de alte construcţii, respectiv, în afară de infinitivalele pe care le-am semnalat, de completive cu *quod*. Dar şi în textele postclasice, *ut* completiv + conjunctivul e bine reprezentat. Şi Meyer-Lübke remarcă [3] drept o curiozitate faptul că verbele care exprimă voinţa păstrează construcţia lor cu *ut* + conj. Deşi în limbile romanice în locul lui *ut* apare de cele mai multe ori *que*, *che* etc. nu avem decît în rare cazuri exemple în care *quod* şi *quia* să-l înlocuiască pe *ut* completiv în latina tîrzie.

[1] *Op. cit.*, p. 573.
[2] *Beiträge zur spätlateinischen Syntax*, Uppsala, 1944, p. 103—115.
[3] *Grammaire des langues romanes*, III, Paris, 1900, p. 645.

În legătură cu aceasta mi se pare remarcabil faptul că acolo unde în limbile romanice se foloseşte o completivă cu conjuncţie, corespunzătoare unei completive latineşti cu *ut*, a rămas totuşi un element neschimbat şi anume conjunctivul. Cercetînd în gramaticile diferitelor limbi romanice verbele după care se foloseşte conjunctivul, în cazul propoziţiilor completive, se constată că ele reprezintă exact aceleaşi categorii ca cele latineşti, după care urmează *ut* + conj. Iată ce se spune de exemplu în gramatica franceză a lui Maurice Rat [1] : „Le subjonctif est entraîné dans la subordonnée par les verbes ou locutions verbales qui marquent le désir, l'effort, le commandement".

În gramatica istorică a limbii italiene a lui G. Rohlfs [2] se spune : „conjunctivul se foloseşte după verbele legate de un act de voinţă şi după verbele impersonale care exprimă voinţa, o evaluare subiectivă sau o nesiguranţă, verbe după care şi în franceză se foloseşte acelaşi mod".

Avînd în vedere faptul că, pe de o parte prin păstrarea conjunctivului categoria completivei conjunctivale latineşti (cu sau fără *ut*) nu a dispărut, cum s-ar crede la prima vedere, şi pe de altă parte că nu există dovezi ale înlocuirii lui *ut* cu *quod* se poate ajunge la următoarea concluzie : completiva cu *ut* nu a fost înlocuită în latina tîrzie de completivele cu *quod* şi *quia* ci completiva cu conjunctivul fără conjuncţie, varianta populară a completivei cu *ut* s-a extins tot mai mult şi a supravieţuit în primul stadiu al limbilor romanice. Această fază a evoluţiei se oglindeşte parţial în situaţia din limba romînă. Am arătat în articolul din *Studii clasice* citat mai sus că, dacă admitem ipoteza lui N. I Barbu [3] că *să* este semn distinctiv conjunctivului, putem considera că propoziţiile completive latineşti cu conjunctivul fără conjuncţie sînt reprezentate în limba romînă de completiva cu conjunctivul (cu *să*). Într-o fază ulterioară a dezvoltării limbilor romanice cînd *que*, *che* etc. începe pe de o parte să fie indisolubil legat de conjunctiv iar pe de altă parte să fie folosit drept conjuncţie „universală", el trece de la propoziţiile circumstanţiale, şi mai ales de la completivele care şi în latineşte se construiau cu *quod* şi la completivele cu conjunctivul, corespunzătoare propoziţiilor completive latineşti cu *ut*. Două fapte vin în sprijinul acestei ipoteze : 1. În limbile romanice vechi se întîlnesc încă destul de des completive fără conjuncţie. Meyer-Lübke [4] dă o serie de exemple pentru franceză, italiană, spaniolă şi retoromană veche, iar Gramatica Academiei spaniole [5] face menţiunea că la propoziţiile completive, atunci cînd verbul este la conjunctiv, se poate omite conjuncţia. Rohlfs [6] are un capitol special consacrat acestei probleme. Între altele spune : „*che* poate lipsi (mai ales în epoca mai veche) după verbele care exprimă trebuinţa, teama, voinţa etc.". Foarte semnificativă este paranteza în care se face observaţia de natură istorică după care acest fenomen se întîmplă mai ales

[1] *Grammaire Française*, Paris, 1955, p. 336.
[2] *Historische Grammatik der italienischen Sprache*, vol. II, Bern, 1949, p. 504.
[3] Buletinul ştiinţific al Academiei R.P.R., I, 1–2, p. 55.
[4] *Op. cit.*, p. 600–601.
[5] *Gramatica de la lengua española*, Madrid, 1959, p. 336.
[6] *Op. cit.*, vol. III, Bern, 1949, p. 88.

în limba veche. 2. Limba romînă, care nu cunoaşte un corespondent pentru „universalul'' *que*, *che* etc. întrucît foloseşte conjuncţii mai variate acolo unde limbile romanice occidentale prezintă mereu aceeaşi construcţie, a păstrat cel mai bine situaţia iniţială. La conjuncţie nu se recurge decît mai tîrziu şi anume atunci cînd subiectul propoziţiei completive, exprimat, este aşezat între propoziţia principală şi verbul propoziţiei secundare. *Vreau să vină* dar *vreau ca el să vină*. În acest caz, din pricina poziţiei sale *să* nu mai putea îndeplini şi rolul de element de legătură între principală şi secundară.

În ceea ce priveşte negativele, în limbile romanice se găsesc reflexe ale lui *quod non*. Acest fapt se poate explica în două feluri. *ut non* a fost înlocuit de *quod* încă în latina tîrzie, prin analogie cu negativele propoziţiilor completive introduse cu *quod*, *qui*, *quia* (după verbele *sentiendi* şi *dicendi*). 3. Completivele cu opoziţia *ut —ut non* au dispărut în favoarea vechilor construcţii paratactice cu opoziţia *zero—ne* (iar prin înlocuirea lui *ne* prin *non*) *zero—non*.

Într-o fază ulterioară, cînd în cea mai mare parte a domeniului romanic, s-a trecut din nou de la parataxă la hipotaxă, s-a introdus conjuncţia universală *quod* şi la completivele negative dependente de 88 verbe de voinţă etc.

În concluzie : completivele conjuncţionale cu *ut* care constituie o variantă ulterioară, cultă, a propoziţiei conjunctivale fără conjuncţie au cunoscut cea mai mare înflorire în epoca clasică. Frecvenţa lor scade simţitor în latina tîrzie cînd sînt înlocuite parţial prin construcţii infinitivale şi parţial prin completive fără conjuncţie cu conjunctivul. Contrar aşteptărilor nu găsim decît în mod cu totul izolat cazuri în care conjuncţia *ut* să fie înlocuită de *quod* în latina tîrzie. Acest lucru ne face să credem că apariţia conjuncţiilor *que*, *che* etc. în faţa acestor completive este un fenomen romanic care se datoreşte extinderii analogice a acestei conjuncţii.

În ce priveşte completivele negative ele au trecut prin trei faze : propoziţia afirmativă fără conjuncţie/propoziţia negativă cu particula *ne* ; propoziţia afirmativă *ut*/ propoziţia negativă cu particula *ne* ; propoziţia afirmativă *ut*/ propoziţia negativă cu *ut ne* (în latina tîrzie *ut non*).

ЗАМЕЧАНИЯ ПО ЭВОЛЮЦИИ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ, ВВЕДЕННЫХ ПРИ ПОМОЩИ СОЮЗОВ *UT* И *NE*

РЕЗЮМЕ

Союзные придаточные дополнительные предложения с союзом *ut*, которые являются позднейшим литературным вариантом бессоюзного придаточного дополнительного предложения, познали наибольший расцвет в классическую эпоху. Их частотность заметно снижается в поздней латыни, ибо они частично заменяются инфинитивными конструкциями, а частично бессоюзными дополнительными предложени-

ями с сослагательным наклонением. Вопреки нашему ожиданию, мы не находим случаев, кроме как совершенно изолированных, при которых союз *ut* был бы заменен союзом *quod* в поздней латыни. Это убеждает нас в том, что появление союзов *que*, *che* и т.д. перед этими дополнительными предложениями является романским явлением, которое обусловливается аналогичным распространением этого союза.

Что же касается отрицательных дополнительных предложений, то они прошли три фазы: бессоюзное утвердительное предложение — отрицательное предложение с частицей *ne*; утвердительное предложение с *ut* — отрицательное предложение с *ne*; утвердительное предложение с *ut* — отрицательное предложение *ut ne*, в поздней латыни *ut non*.

REMARQUES SUR L'ÉVOLUTION DES PROPOSITIONS COMPLÉTIVES INTRODUITES PAR *UT* ET *NE*

RÉSUMÉ

Les propositions complétives conjonctionnelles en *ut*, qui représentent une variante ultérieure, cultivée, de la proposition au subjonctif sans conjonction, ont connu leur plein épanouissement à l'époque classique. Elles sont beaucoup moins employées dans le latin tardif, qui les remplace soit par des propositions infinitives, soit par des constructions au subjonctif sans conjonction. Contrairement à ce qu'on pourrait attendre, ce n'est que de manière tout isolée que l'on trouve, dans le latin tardif, des cas où la conjonction *ut* est remplacée par *quod*. Ceci nous amène à penser que l'apparition des conjonctions *que*, *che*, etc. devant ces propositions complétives est un phénomène propre aux langues romanes, dû à l'extension analogique de cette conjonction.

Quant aux propositions complétives de négation, elles ont passé par trois phases successives : proposition affirmative sans conjonction/proposition négative avec emploi de la particule *ne* ; proposition affirmative *ut*/proposition négative avec emploi de la particule *ne* ; proposition affirmative *ut*/proposition négative *ut ne* (dans le latin tardif : *ut non*).

CONTRIBUŢII LA STUDIUL LATINEI ORIENTALE (IV)*

ASUPRA ELEMENTULUI LATIN DIN NEOGREACĂ

DE

I. ŞIADBEI

Între izvoarele latinei orientale, care au fost lăsate în afară de cercul de cercetare al romaniştilor, este şi elementul de origine latină din neogreacă. Dificultăţile pe care le prezintă studiul acestor elemente au îndepărtat şi descurajat — probabil — pe unii cercetători. Numai în acest fel ne putem explica cum o sursă atît de importantă nu s-a bucurat măcar de atenţia care s-a dat elementului latin din celtă, germană, bască sau arabă.

S-a publicat, e drept, un studiu comparativ scris fără suficientă competenţă; acestui fapt se datoreşte mai ales constatarea că, după apariţia lui, nu am avut în acest domeniu nici un progres care să depăşească prezentarea materialului brut [1].

În primul rînd, era nevoie de o severă separare a elementului latin de elementele împrumutate ulterior, din italiană. Pînă la efectuarea acestei repartiţii, în 1895, de către Gustav Meyer, cercetările nu puteau fi decît puţin consistente, atribuindu-se latinei orientale fapte care aparţineau de fapt latinei din Italia, de unde proveneau acele împrumuturi în neogreacă.

Apoi, multă vreme s-au considerat la un loc faptele păstrate prin tradiţie orală cu cele atestate în autorii vechi şi medievali. Multe din acestea din urmă erau însă simple latinisme culte, cum arată traducerile alăturate pe care scriitorii se simţeau datori să le dea, o dovadă mai mult că ele nu erau cunoscute în vorbirea curentă. Ca latinisme de origine literară,

---

* Vezi SCL, VIII (1957), p. 467 şi urm., IX (1958), p. 71 şi urm. şi p. 175 şi urm. Pentru abrevieri vezi SCL, VIII (1957), p. 489—490.

[1] v. G. Körting, *Neugriechisch und Romanisch*, Berlin, 1896 şi recenzia negativă a lui Ov. Densusianu, în ,,Romania'', 1897, p. 284—290 (şi O. D., I, p. 41); de asemenea cf. K. Dieterich, în ,,Zeit. f. vergl. Sprachforschung'', XXXVII (1900), p. 422, n. 1: ,,allerdings ganz oberflächlichen Buches von Körting''.

acestea pot fi aduse drept mărturie pentru epoca în care au fost întrebuințate, dar nu pentru epoci anterioare, cu deosebire pentru timpul cînd latina orientală era o limbă vorbită.

Aceste fapte, cum şi lipsa unei documentări continue şi mai precise asupra provinciilor din Asia Mică, ne-au determinat, cu prilejul constatării ariilor lexicale în Romania orientală [1] să tratăm separat elementul de origine latină din neogreacă. Cercetarea mai atentă a acestor elemente este nu numai necesară, dar, după cum sper că va rezulta din paginile următoare, şi de natură să întregească cunoştinţele noastre anterioare.

I

1. Spre deosebire de ceea ce s-a petrecut în valea Dunării şi în nordul Imperiului de răsărit, unde colonizarea masivă şi asimilarea populaţiei s-a făcut chiar în curs de două generaţii [2], puterile de colonizare în orientul grec n-au fost suficiente şi autoritatea de mai tîrziu aproape a pierdut din vedere scopul iniţial care a dus la formarea coloniilor, sub Caesar şi August.

Forma de guvernămînt oficială a fost în primul rînd latină şi în provinciile orientale, de la cucerirea lor pînă în timpul domniei lui Heraclios (610—641 e.n.). Inscripţiile imperiale, cîte s-au păstrat din acest timp, ne arată utilizarea limbii latine în orient. Între timpul de la cucerirea provinciilor orientale şi înlocuirea limbii latine cu cea greacă ca limbă oficială, se observă în scrierea inscripţiilor două epoci de latinitate exclusivă : prima este domnia lui Constantin cel Mare (306 —337 e.n.), a doua a lui Justinian (a. 527—565 e.n.). Cel dintîi, născut la Naissus, în Moesia superior, al doilea la Tauresium, lîngă Bederiana şi Scupi, în Dardania, deşi numai illyri romanizaţi, au susţinut limba latină, în toate domeniile, cu deosebită tenacitate. Se poate constata că în domnia lui Constantin cel Mare întreaga epigrafie oficială a provinciilor este latină : în Asia (v. C.I.L., III 7172, 7174, 7180, 7185, 7187 ; din a. 311—312 e.n. : C.I.L., III, 12132), în Phrygia (din a. 323/6, C.I.L., III 352), în Pontus şi Bithynia (C.I.L., III 6979, 7000), în Cappadocia şi Galatia (C.I.L., III 6750—1, 6805—6, 6862—3, 6920, 6965, 6969, 6973), în Syria (C.I.L., III 6716—21), în Africa (DE. [3] 688—691, 695—7, 701, 704, 715, 717, 719), în Moesia şi Thracia (C.I.L., III 14267, DE. 8938). De asemenea miliarele sînt numai latine [4]. Din această domnie s-au păstrat numai trei inscripţii greceşti : una din Asia, bilingvă, avînd întîi textul grec (C.I.L., III 7175), alta de la Delphi (Ditt. Syll. [5] 903) şi a treia din Bulgaria (Kalinka, 75) [6].

---

[1] Cf. „Revue de linguistique", Bucarest, II (1957), p. 40—41.

[2] Vezi, de ex., inscripţia găsită la Stara Zagora, în Bulgaria, înainte oraşul Augusta Traiana (în Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Wien, 1906, nr. 161).

[3] Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae.*

[4] Vezi *H. Z.*, p. 40 şi O. Hirschfeld, *Die römischen Meilensteine* (în „Berliner Sitzungsber.", 1907, p. 165 sqq.).

[5] Dittenberger, *Sylloge Inscriptionum Graecarum* [3], Leipzig, 1915—1924.

[6] *H.Z.*, p. 41.

În acelaşi mod se prezintă epigrafia oficială din domnia lui Justinian; ea este de asemenea în întregime latină, iar inscripţiile bilingve ori greceşti constituie abia cîteva excepţii: două bilingve din Africa (C.I.L., VIII 4677 şi 1259), una greacă găsită în Pisidia (C.I.L., III 13640) din a. 527 e.n. şi alta la Milet, în care numele împăratului şi desemnările triumfale sînt totuşi în latineşte [1].

Înainte de Constantin cel Mare epigrafia oficială a Asiei Mici este în primul rînd latină şi apoi greacă; după domnia acestui împărat, inscripţiile latine în provinciile orientale se răresc, iar cele bilingve devin şi ele rare (cf. constituţia din Mylasa [Caria], dedicată la anul 425/6 lui Eudoxius *comes sacrarum largitionum*, C.I.L., III 7151). După epoca lui Justinian, din domnia lui Phocas nu avem nici o inscripţie latină; tîrziu, din timpul lui Constans (a. 651—688 e.n.) s-a găsit la Thamugadi o inscripţie imperială, în latineşte (C.I.L., III 2389), care este cea din urmă mărturie epigrafică a limbii latine ca limbă oficială în Imperiul de răsărit [2].

2. O mărturie întrucîtva diferită de cea a inscripţiilor ne-o aduce cercetarea monedelor Imperiului de răsărit. În timp ce inscripţiile pe monedele imperiale sînt latine, cele de pe monedele provinciale sînt latine ori bilingve; abia tîrziu, din timpul împăratului Anastasios (a. 491—518 e.n.), avem monede cu litere greceşti pentru indicarea valorii, iar de la Heraclios avem prima monedă cu legendă greacă [3].

În coloniile romane din Asia Mică, am văzut că de la un timp, înainte de Constantin cel Mare, inscripţiile latine se amestecă cu cele greceşti, pentru ca acestea să rămînă mai tîrziu singure; chiar literele celor două alfabete se amestecau, încît vedem introduse litere greceşti în ultimele inscripţii latine (Δ pentru D, Є pentru E, Ω pentru O, P pentru R, R pentru P, C pentru S). Ultimele legende latine de pe monedele acelor colonii sînt din a doua jumătate a sec. al III-lea, adică din domnia împăraţilor Claudius Gothicus, Aurelian şi Tacit. Acest fapt ne arată încetarea întrebuinţării limbii latine ca limbă comună şi, prin urmare, grecizarea vechilor coloni romani [4].

Totuşi helenizarea colonilor romani s-a făcut în timp îndelungat [5]. Astfel se explică, de ex., împrejurarea că în *Col. Julia Augusta Cremnensium*, în afară de inscripţiile latine, s-au găsit numai puţine fragmente greceşti [6].

---

[1] *H.Z.*, p. 46.
[2] *H.Z.*, p. 49.
[3] Cf. Lafoscade, în Psichari, *Études*, p. 135; Hahn, ,,Philologus", X, p. 696; *H.Z.*, p. 50—58.
[4] Vezi Wilhem Kubitschek, *Der Rückgang des Lateinischen im Orient* (în ,,Wiener Studien", XXIV (1902), p. 577—588).
[5] Pentru A. Thumb această dată este ulterioară şi anume pe la 400 e.n.: ,,Man könnte Kleinasien um 400 für ebenso vollständig christianisiert wie für hellenisiert halten" (*Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus*, Strassburg, 1901, p. 250).
[6] Vezi Hirschfeld, în ,,Monatsber. d. berl. Akad.", 1879, p. 299 sqq.

II

3. În scriitorii greci vechi și bizantini se găsesc numeroase cuvinte latine, care arată că ele erau curente în limba epocii ori că măcar erau înțelese. Valoarea lor probantă pentru fonetism este însă foarte mică, deoarece scriitorii puteau reproduce cuvintele limbii latine scrise, unii din ei fiind cunoscători ai acestei limbi, iar cîțiva știm că au trăit chiar la Roma (de ex. Polybios) [1]. Din această cauză, cuvintele latine care apar pînă în secolul al X-lea în hagiografia greacă [2] și la Konstantinos Porphyrogennetos pot servi numai ca mărturii ale existenței lor în vorbirea greacă ori ca resturi ale vremilor anterioare, menținute pe cale tradițională în ceremonialul imperial [3].

Nu de aceeași natură sînt elementele latine din *Noul Testament* grecesc, care arată cuvinte introduse în greaca syriană ori egipteană a epocii și care au rămas pînă azi în limba neogreacă [4]. Cele mai multe din aceste cuvinte au suferit în limba vorbită aceleași schimbări ca și celelalte elemente latine păstrate pe cale orală, încît ele ne arată sursa lor de plecare.

De mare importanță sînt de asemenea transcrierile și definițiile care lămuresc termenii tehnici de drept roman menținuți în traducerile și comentariile grecești. În acestea avem o mărturie — nici ea suficient luată în seamă pînă acum de romaniști — asupra pronunțării limbii latine în secolul al VI-lea în Imperiul de răsărit [5].

Dar numai din cuvintele transmise pe cale orală putem cunoaște cronologia împrumuturilor și totodată să deducem starea fonetică a limbii latine orientale din care provin. Cercetate ori simplu înregistrate în mai multe rînduri, aceste elemente sînt numeroase [6] și privesc toate domeniile vieții populare. Unele se întrebuințează astăzi numai într-un dialect ori în vreo insulă izolată, arătînd, și prin aceasta, cît de puternic a fost în Răsărit ,,sigiliul Romei''. Primul studiu asupra elementului latin din neogreacă se datorește lui Mikrogiánnis [7]. După el a tratat această chestiune mai mult din punct de vedere istoric L. Lafoscade în *Influence du latin*

---

[1] Cf. E. A., Sophokles, *Greek Lexicon of the roman and byzantine periods*, Boston, 1870, p. 26–30 și F. Viscidi, *I prestiti latini nel greco antico e bizantino* (în Università di Padova, *Pubbl. della Facoltà di lettere e filologia*, [1944] 22).

[2] Zilliacus, ,,Byzantinische Zeit.'', 37, 1937, p. 302–344.

[3] Pînă în secolul al VIII-lea și începutul celui următor, împărații bizantini scriau la sfîrșitul actelor: ,,lēgimus'' (v. Lafoscade, *op. cit.*, p. 135). De asemenea existau formule în ceremonialul oficial, reproduse de Konstantinos Porphyrogennetos, scrise în alfabet grec și traduse în grecește, arătînd prin aceasta că nu mai erau înțelese (v. Konst. Porphyrogennetos, *De ceremoniis aulae Byzantinae*, ed. Bonn, 1829, cap. VI; cf. și R. Nikolai, *Griech. Literaturgeschichte*, III, Magdeburg, 1878, p. 61).

[4] L. Hahn, *Rom und Romanismus im griechisch-römischen Osten*, Leipzig, 1906, p. 257–268.

[5] v. A. Dain, *La transcription des mots latins en grec dans les Gloses nomiques* (în ,,Revue des Études latines'', VIII, 1930, p. 92–113).

[6] ,,L'élément le plus considérable et le plus persistant'' l-a caracterizat unul din primii cercetători (v. Lafoscade, *op. cit.*, p. 143).

[7] Apărut în Ἑστία, 1891, t. II, p. 49–52, 65–68.

sur le grec [1]. În sinteza sa asupra ,,limbii latine în ţările romanice'', Meyer-Lübke, pe atunci specializat în studii greceşti la Paris şi fost elev al lui Psichari [2], recunoaşte că se pot căpăta unele lămuriri din elementele latine păstrate în greacă, germană, celtă şi bască, atrăgînd numai în treacăt atenţia asupra acestui izvor de studiu al latinei populare [3]; iar în *Dicţionarul etimologic*, deşi citează unele cuvinte neogrece de origine latină, nu face vreo observaţie asupra lor, cu toate numeroasele chestiuni rămase nerezolvate în legătură cu existenţa şi forma lor actuală.

Deosebirea grea şi necesară între elementul latin şi cel italian din neogreacă a făcut-o Gustav Meyer în două memorii deosebite [4], la care s-au adaus ulterior elemente noi ori s-au făcut unele rectificări [5]. Seria stabilită de G. Meyer a fost trecută prin critica severă şi competentă a trei elenişti ca Paul Kretschmer [6], Karl Dieterich [7] şi Hubert Pernot [8], încît ea prezintă toate garanţiile unui material ştiinţific precis, pentru a putea servi la deducţiile de ordin istoric pe care le vom face mai departe [9].

Spre deosebire de elementul latin păstrat de neogreacă, în greaca vorbită azi în sudul Italiei ori în Sicilia găsim numeroase alte cuvinte necunoscute celei dintîi. Este evident că aceste cuvinte provin din latina Italiei şi de aceea ele nu pot constitui un izvor pentru studiul latinei orientale [10]. Acesta este motivul pentru care — indiferent dacă Grecii din Italia meridională sînt urmaşii vechilor colonişti din Magna Graecia ori

---

[1] Studiul a apărut în J. Psichari, *Études de philologie néogrecque*, Paris, 1892, p. 83—158.

[2] Cf. Simon Portius, *Grammatica linguae graecae vulgaris. Reproduct. de l'édition de 1638*. Avec comment. p. W. Meyer [-Lübke] et introduction de J. Psichari, Paris, 1889.

[3] Prin unicul exemplu: ngr. λούπις ,,erete'', care presupune un lat. *LUPIS de la lat. LUPIRE, urmat de ,,u.s.w.'' (v. Gröber's *Grundriss* [2], Strassburg, 1904—1906, I, p. 461).

[4] *Neugriechische Studien*, III; *Die lateinischen Lehnworte im Neugriechischen* şi IV: *Die romanischen Lehnworte im Neugriechischen* (amîndouă apărute în ,,Sitzungsber. der phil.-hist. Cl. der K. Akademie der Wiss.'', Wien, 1895, Bd. 132).

[5] Cf. J. Psichari, în ,,Kritischer Jahresbericht ü. die Fortschritte der roman. Philol.'', II, p. 262 sqq. şi în ,,Revue critique'', 29 (1895) II, p. 270—280; Manolis Triandaphyllidis, *Die Lehnwörter der mittelgriech. Vulgärliter.*, Strassburg, 1909 şi M. Bartoli, *Romània e* Ῥωμανία (în *Scritti varii di erudizione e di critica in onore di R. Renier*, Torino, 1909, p. 981—999).

[6] *Lateinische und romanische Lehnwörter im Neugriechischen* (în ,,Byzantinische Zeitschrift'', VII, 1898, p. 399—405).

[7] *Zu den lateinisch-romanischen Lehnwörtern im Neugriechischen* (în ,,Byzant. Zeit.'', X, 1901, p. 587—596; XI, 1902, p. 500—504).

[8] v. ,,Kritischer Jahresbericht'', 4 (1900), I, p. 351—352 şi 5 (1903), I, p. 363.

[9] Asupra acestor repartizări, cf. şi N. Ἀνδριώτης, Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, Athena, 1951 (= Collection de l'Institut Français d'Athènes, Nr. 24).

[10] V. şi G. Rohlfs, *Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität*, Halle, 1930, p. VIII şi IX. O parte din elementele de origine latină din greaca din Bova şi Sicilia le înregistrează şi G. Meyer, *Ngr. Stud.*, III.

numai imigraţi tîrzii din răsărit [1] — elementele latine din greaca vorbită în sudul Italiei n-au fost luate în considerare.

4. Aceste precizări asupra materialului utilizat erau necesare pentru a înlătura de la început inegalitatea în valoarea deducţiilor, cum şi ,,nesiguranţa elementului latin din neogreacă'' pe care o constatam altădată [2]. Această ,,nesiguranţă'', aparentă, ne-a determinat să tratăm separat elementul latin din neogreacă faţă de cel rămas în romînă şi albaneză.

În adevăr, dacă vom considera înfăţişarea actuală a cuvintelor greceşti καπίστρι (la Konst. Porphyrog. καπίστριον) ,,căpăstru'' din lat. CAPĬSTRUM şi γοῦλα din lat. GŬLA, putem crede că ĭ şi ŭ latini accentuaţi au fost menţinuţi în Orient şi, prin urmare, că latina orientală n-a luat parte la schimbările de cantitate în calitate a vocalelor, ca în restul Romaniei. P. Skok, unul din puţinii care au cercetat cu interes latina ,,balcanică'', a afirmat şi el, în mod hotărît, aceste constatări [3].

De asemenea dacă vom considera un cuvînt ca bulg. капѝстра, pe care St. Mladenov [4], ca şi mai înainte St. Romansky [5], îl deduc din lat. CAPĬSTRUM, ar rezulta că şi în latina orientală — care ar fi dat limbii bulgare elemente ,,latine'' [6] — s-ar fi păstrat ĭ netrecut la ẹ (contrar de ce s-a întîmplat în romîn. *căpăstru* etc.).

S-ar putea crede din acestea că elementul latin din neogreacă n-a menţinut numai pe ŭ, ci şi pe ĭ, fapte care ar arăta arii dialectale în latina orientală : una, în care ĭ > ẹ (din care provine elementul latin în romînă şi albaneză) şi alta, care a păstrat timbrul vocalei.

---

[1] Cf. G. Rohlfs, *Griechen und Romanen in Unteritalien. Ein Beitrag zur Geschichte der unteritalienischen Gräzität*, Genève, 1924 şi *Scavi linguistici nella Magna Grecia*, Halle-Roma, 1933. Împotriva autohtoniei grecilor din Italia de sud a scris N. Maccarrone, *Romani e Romanici nell'Italia Meridionale* (în ,,Arch. glott. ital.'', XX, 1926, Goidànich, p. 72 sqq.), căruia i-a răspuns Rohlfs în *Autochtone Griechen oder byzantinische Gräzität?* (în ,,Revue de linguistique romane'', IV, 1928, p. 118—200). Împotriva părerilor lui Rohlfs au scris : C. de Gregorio, *La Grecità del dialetto calabrese* (în ,,Zeit. f. roman. Phil.'', 1930, p. 696 sqq.) ; C. Battisti, *Appunti sulla storia e sulla diffusione dell'ellenismo nell'Italia Meridionale* (în ,,Revue de linguistique romane'', III, 1927, p. 1 sqq.), *Nuove osservazioni sulla grecità nella provincia di Reggio Calabria* (în ,,L'Italia dialettale'', VI, 1930, p. 56 sqq.) şi *Ancora sulla grecità della Calabria* (în ,,Archivio storico per la Calabria e la Lucania'', III, 1933, p. 67 sqq.). La criticile aduse, a răspuns Rohlfs în *Zur Kalabresischen Gräzität* (în ,,Zeit. f. roman. Phil.'', LI, 1931, p. 303—309) şi în *Le origini della grecità in Calabria* (în ,,Archivio storico per la Calabria e la Lucania'', III, Roma, 1933, p. 231—258). Lucrările mari ale lui Rohlfs (*Etym. Wb.* şi *Scavi linguistici*) au fost analizate de H. Pernot în *Hellénisme et Italie méridionale* (în ,,Studi ital. Fil. Class.'', XIII, p. 161—182), care apără pe Morosi şi ia o poziţie intermediară. Asupra subiectului a revenit Rohlfs (în comunicarea sa la al V-lea Congres internaţional al bizantiniştilor, în 1936) în *Vorbyzantinische Elemente in der unteritalienischen Gräzität* (apărută în ,,Byzant. Zeit.'', 37, 1937, p. 42—65).

[2] Vezi SCL, VIII (1957), p. 18—19.

[3] v. Skok, *Osnovi Romanske Lingvistike*, I, Zagreb, 1940, p. 131 : ,,Grčki latinizmi ne poznaju nadalje, ni vulg. lat. promjene *ĭ > e*, ni *ŭ > o*''.

[4] St. Mladenov, *Etimolog. ipravopisen Rečnikъ*, Sofiia [1941], p. 231.

[5] v. Romansky, *Jahresbericht*, XV, p. 111. Şi alban. *kapistrë* arată menţinerea lui *ĭ*, ceea ce ne îndreptăţeşte să vedem originea cuvîntului ca provenind din neogreacă (cf. şi G. Meyer, *Ngr. St.*, III, 26 şi Vasmer, ,,Izvěstija'' XII, 2, 239).

[6] Aici e locul să amintim corectarea lui P. Kretschmer (în ,,Glotta'', III, 1910, p. 319) că ,,latin'' trebuia înlocuit cu ,,romeic'', cum şi concluzia lui D. Scheludko, în ,,Balkan-Archiv'', III, 1927, p. 254 : ,,das Balkanlatein auf das Bulgarische keinen merklichen Einfluss ausgeübt hat''.

O dezlegare a acestei chestiuni nu ne-o poate da decît mărturia inscripţiilor [1].

Cuvîntul ngr. ὀφήκιον „rang", provenit din lat. OFFĬCIUM, apare în inscripţiile vechi ca : ὀφήκιον (în *Ephemeris epigraphica*, II, 298, nr. 358; Eckinger, *Orth.*, p. 39). De asemenea cuvîntul ngr. φαμιλία „familie, femeie", care se pronunţă şi φαμελία, provenit din lat. FAMĬLIA apare în *Edict. Diocl.* ca φαμελιαρικός, lîngă φαμιλιαρικός (Eckinger, *Orth.*, p. 36), iar în inscripţii ca φαμιλία. Credem că şi în acest cuvînt, ĭ a devenit întîi ẹ şi apoi am avut deplasarea accentului; ulterior ẹ, devenit aton, a trecut în mod obişnuit în *i*. În inscripţiile greceşti, în numele de persoană latine, se scria adesea η pentru ī şi ι pentru ē (Dittemb., p. 146—147).

Din aceste exemple se vede că ĭ este scris η sau ε şi ι, ceea ce ne arată trecerea lui ĭ în ε ori η (care în neogreacă a devenit *i*). Starea dublă, *e* şi *i*, din *Edict. Diocl.*, păstrată şi azi, a fost explicată de P. Kretschmer ca provenind din dialecte deosebite : η ca ẹ, după dialectul ionian — atic, ẹ ori *i* ca în dialectul beotic [2].

De altă parte, ngr. οὐγγία 'uncie', provenit din lat. ŬNCIA, apare, în inscripţii din sec. al III-lea e.n. ca ὀνκία, ὠκία (*Corp. inscr. Attic.*, III, 1433 ; Eckinger, *Orth.*, p. 64, 69). Prin urmare ŭ era pronunţat ca ọ (încă din secolul al III-lea e.n.) şi acesta, mai tîrziu, ca orice ọ a devenit în neogreacă *u*.

În numele proprii se constată aceeaşi scriere a lat. ŭ prin *o*, chiar din vremea republicii (exemple din inscripţii, la Dittemb., p. 282—283).

Din cele de mai sus, rezultă că în latina orientală vorbită care a lăsat urme în neogreacă, vocalele ĭ şi ŭ accentuate, departe de a se fi conservat intacte, cum s-a afirmat, au devenit ẹ şi ọ. Aceste vocale, după schimbarea obişnuită de la vechea greacă la neogreacă, au devenit *i* şi *u*, întocmai ca în Italia meridională.

5. După aceste consideraţii generale, să examinăm mai de aproape vocalele accentuate :

a) Lat. ī accentuat s-a păstrat în ngr. ca *i*, cum arată :

CARĪNA > ngr. καρίνα
CORTĪNA > ngr. κουρτίνα
CŬNĪCŬLUS > ngr. κούνικλος
LĂCĪNIA > ngr. λακινιά

[1] Cercetarea elementelor latine din inscripţiile greceşti nu s-a făcut pînă acum după tot materialul epigrafic descoperit. Lucrări mai vechi iau în consideraţie ortografia (ca în studiul lui Th. Eckinger, *Die Orthographie lateinischer Wörter in griechischen Inschriften*, Diss. Zürich, München, 1892) ori declinarea numelor proprii (ca în W. Dittemberger, *Römische Namen in griechischen Inschriften*, apărută în „Hermes", VI, 1872, p. 129—155 şi 281—313); iar mai recent, o privire generală asupra cuvintelor latine din inscripţiile orientale greceşti a dat A. Cameron, *Latin Words in the Greek Inscriptions of Asia Minor* (în „American Journal of Philology", 52, 1931, p. 232—262). Cîteva fapte se găsesc şi în Br. Keil, *Über kleinasiatischen Grabinschriften* (în „Hermes", 1908, p. 560). Un conspect asupra latinei din Egipt, în Giov. Nencioni, *La lingua latina nell'antico Egitto* (în volumul : *Egitto moderno e antico*, Milano, 1941, p. 303—329).

[2] v. *Die Entstehung der Koine* (în „Sitzungsberichte der Wiener Akademie", phil.-hist. Classe, CXLIII, 1900, X, p. 35—36).

MĪLIA > ngr. μίλι
STRIGŬLA > ngr. στρίγλα
*VIGLA (din VIG[I]LARE) > ngr. βίγλα etc.

Reiese că ī latin accentuat a fost în latina orientală un i închis, care a fost păstrat de neogreacă ca i.

b) Un ĭ latin accentuat este astăzi reprezentat în neogreacă prin i :

CRĬSTA > ngr. κλίστρα
HOSPĬTIUM > ngr. σπίτι
LĬGŬLA > ngr. νίγλα
MAXĬLLA > ngr. μαξίλλας
MĬSSA > ngr. μισσεύω
TĬTŬLUS > ngr. τίτλον etc.

Devenit ẹ în latina orientală, acest ẹ a fost tratat în neogreacă ca orice ẹ (= η), devenind i.

În privința lui CAMISIA, devenit ngr. καμίσj; ποκάμισο 'cămașă' (Creta), ngr. καμίσιον, καμίσι, observăm că formele neogrece pot proveni atît dintr-un prototip latin cu ī, cît și din unul cu ĭ (ca în romînă). Aceeași constatare se poate face la cuvîntul SIGNUM > ngr. σίγνα.

c) Un ē accentuat latin, devenit ẹ (= η), s-a închis apoi în ngr. i :

CATĒNA > ngr. κατήνα
COLLĒGA > ngr. κολλήγας
CRĒNA > ngr. κρηνέλλα
MĒNSA > ngr. μῆνσα
RĒGEM > ngr. ρήγας
SERĒNUS > ngr. σερήνικο etc.

Se poate observa că ngr. ῆσκα provine din lat. ĒSCA (REW[3]., 2913), iar nu dintr-o formă cu Ĕ (ca romînul ĭască; CDD, n. 804), care în neogreacă ar fi rămas ε (cf. mai jos, sub d).

d) Din formele latine păstrate de neogreacă, constatăm că ĕ accentuat latin, redat prin ngr. ε, nu s-a diftongat ca în latina orientală de nord :

CĔLLA > ngr. κέλλα
EXĔMPLUM > ngr. ξόμπλι
LACĔRTA > ngr. λακέρδα etc.

Totuși greaca a făcut distincție între ẹ și ę, dovadă că pe primul l-a redat prin η, iar pe al doilea prin ε. Este posibil ca nediftongarea aceasta în latina vorbită în părțile grecității să explice unele elemente latine din romînă, cu ę rămas ca ę (*pedéstru*, *veșted* etc.) și pînă acum neexplicate.

e) Orice á accentuat latin s-a păstrat în neogreacă, fără diferență între ā și ă :

ARCULA > ngr. ἄρκλα
BARCULUM > ngr. βάκλον
FAC(U)LA (*App. Probi*) > ngr. φάκλα
MAGULUM > ngr. μάγουλα
PAPULA > ngr. πάπουλα

SCAPULA > ngr. κάπλα
TABŬLA > ngr. τάβλα etc.

f) O diferență asemănătoare ca între ę̆ și ẹ̄ a făcut neogreaca între ǫ́ și ọ́ proveniți din ŏ și ō accentuați latini :

CŎRDA > ngr. κόρδα
CŎXA > ngr. κόξα etc.

Ca și ę́, lat. ǫ́ nu s-a diftongat în elementul latin din neogreacă, după cum nu s-a diftongat nici în latina orientală dunăreană [1].

g) Orice ō latin accentuat, devenit ọ́ a fost tratat în neogreacă ca οῦ :

CŌRTEM > ngr. κοῦρτα
FŌRMA > ngr. φοῦρμα
LŌRUM > ngr. λοῦρον
MĬSSŌRIUM > ngr. μισοῦρα
SCŌPA > ngr. σκοῦπα etc.

Această schimbare este normală în neogreacă și s-a petrecut în sec. IV ori V e.n. [2]. Nu este exclus ca unele elemente din latina orientală de nord avînd această schimbare [3], să-și aibă originea în părțile meridionale ale Imperiului.

h) Latinul ŭ accentuat a devenit ọ́ și a avut același tratament în neogreacă ca și ō :

BŬLLA > ngr. βοῦλλα
*BŬTIS (= BŬTTIS) > ngr. βοῦτα
GŬLA > ngr. γοῦλα
GŬNNA > ngr. γοῦνα etc.

i) Un latin ū accentuat, devenit ụ́, a fost tratat în neogreacă ca οῦ :

GRŪMUS > ngr. γροῦμπος
MŪSTUM > ngr. μοῦστος
TŪBULUS > ngr. τοῦβλον
VITŪLEUS > ngr. βετοῦλι etc.

Rezumînd schematic cele expuse pînă aici, conchidem asupra vocalelor accentuate latine în cuvintele păstrate de neogreacă următoarele :

	ī	*ĭ ē*	*ĕ*	*ā ă*	*ŏ*	*ō ŭ*	*ū*	au devenit
în latina orientală :	*ị*	*ẹ*	*ę*	*a*	*ǫ*	*ọ*	*ụ*	reflectate în
ngr. prin	*i*	*i*	ε	*a*	*o*	οῦ		

[1] Părerea lui Philippide, *Orig.* II, p. 73 și a altora mai vechi, după care ,,fiindcă fenomenul latin popular contemporan ę́ > *ĭé* există în limba romînă, apoi probabil a existat în această limbă și fenomenul ǫ́ > *ŭó*, iar *ŭó* a dispărut prin ulterioare alunecări de sunet'', e o simplă supoziție.

[2] Cf. G. N. Hatzidakis, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig, 1892, p. 304.

[3] Vezi SCL ; VIII (1957), p. 481—482.

6. Mai clară se prezintă tratarea vocalelor neaccentuate.

a) Protonic ori posttonic, *ĭ* latin a devenit în neogreacă ε. Este de presupus că această trecere a avut loc încă în latina orientală :

VITŪLEUS > ngr. βετοῦλι

b) Lat. *ĭ* aton a devenit *ẹ* și apoi s-a închis în neogreacă în *i* :

BUCĬNA > ngr. βούκινον

CĬSTĔRNA > ngr. κιστέρνα

MĬSSŌRIUM > ngr. μισοῦρα

SALĬVĀRIUM > ngr. σιλιβάρι etc.

În inscripțiile grecești, numele de persoană latine au adesea *ĭ* aton scris ε : *Tiberius* scris Τεβέριον (Dittemb., p. 131), însă și Τιβερίω (*Corp. inscr. gr.*, 2958 ; Dittemb., p. 131).

Pentru FAMĬLIA, devenit în neogreacă φαμελία, v. mai sus sub 4. În DOMĬNA > ngr. δόμνα avem sincopa latină populară a vocalei din penultima atonă.

c) Lat. *ē* aton, devenit *ẹ*, s-a schimbat apoi în neogreacă în *i* (η>*i*) :

DĒNARIUS > ngr. δηνάριον

LĒGATUS > ngr. ληγᾶτος

MĒTATUM > ngr. μητᾶτον etc.

d) Un *ĕ* latin aton s-a pronunțat ca *ę* și a fost redat în neogreacă prin ε :

CAMERA > ngr. κάμερα

CONDIMENTUM > ngr. κουδούμεντον

*IMPĔDĬCULARE > ngr. πεδονκλώνω

MACĔLLUM > ngr. μάκελλος

MEMBRANA > ngr. βεβράϊνον

SERĒNUS > ngr. σερήνικο etc.

e) *A* latin aton s-a păstrat ca *a* în latina orientală și tot astfel l-a păstrat și neogreaca :

CAPISTRUM > ngr. καπίστρι

FLAGELLUM > ngr. φραγγέλλι

LACĔRTA > ngr. λακέρδα

NAVICULA > ngr. λαβίκλα

*PALUCEUS > ngr. παλούκι etc.

f) Între lat. *ō* și *ŏ* atoni nu s-a făcut nici o distincție, ambele vocale fiind tratate ca *ọ*.

Această vocală s-a păstrat ca *o* în neogreacă :

COLLĒGA > ngr. κολλήγας

OFFĬCIUM > ngr. ὀφφίκιον etc.

g) De asemenea nu s-a făcut vreo deosebire între *ū* și *ŭ* atoni latini, încît vedem :

CANNULA > ngr. κάνουλα

VALVŬLA > ngr. βαβοῦλι etc.

De cele mai multe ori *ŭ* în penultima silabă atonă a fost sincopat :

ASSULA > ngr. ἄσκλα
BACŬLUM > ngr. βάκλον
CINGULA > ngr. κί[illegible]κλα
FACULA > ngr. φάκλα
LĬGŬLA > ngr. νίγλα
MUSCŬLUS > ngr. μούσκλα
SĬTULA > ngr. σίκλα
STABULUM > ngr. στάβλος etc.

Începuturile sincopei vocalice în penultima atonă se pot urmări în inscripţiile greceşti încă din secolul al II-lea e.n. : τίτλος şi τὸ τίτλον (Eckinger, *Orth.*, p. 74). Pentru secolul al III-lea avem în inscripţii : ταβλάριος (la a. 214 e.n. ; Eckinger, *Orth.*, p. 73).

Totuşi, ca şi în latina orientală dunăreană, s-au păstrat cîteva cuvinte cu *ŭ* menţinut în penultima silabă atonă :

ARCULA > ngr. ἄρκουλα (lîngă ἄρκλα)
FLAMMŬLA > ngr. φλάμπουρον
FURCULA > ngr. φουρκουλίτσα (lîngă φουρκλίτσα)
MAGULUM > ngr. μάγουλον
MENTULA > ngr. μεντούλα
*MUSCULUS > ngr. μούσκουλο
PANICULA > ngr. πανίκουλο
PAPULA > ngr. πάπουλα
SCAPULA > ngr. καπούλι (lîngă κάπλα).

Explicaţia probabilă a coexistenţei acestor două serii de forme, în afară de cea inacceptabilă a unei origini savante [1], am căutat să o arătăm în altă parte [2].

Din faptele expuse mai sus, rezultă că vocalele atone latine :

	ī	*ĭ ĕ*	*ĕ*	*ā ă*	*ŏ ō*	*ŭ ū*	au devenit
în latina orientală	|	\\/	|	\\/	\\/	\\/	
de sud :	*ę*	*ẹ*	*ę*	*a*	*ọ*	*ụ*	

7. Asupra diftongilor trebuie să menţionăm că diftongul aton AU în CLAUSURA a devenit ει în ngr. κλεισοῦρα, probabil după analogia lui κλείω [3]; iar în AUGUSTUS > ngr. αὔγουστος 'luna august' G. Meyer vedea o influenţă cultă [4].

Diftongul aton AE în PRAECOX apare ca ε (provenit din *ę* ; cf. mai sus sub 6 *d*) în ngr. βερίκοκον.

8. O caracteristică a elementului latin din neogreacă este păstrarea unor stări de limbă foarte vechi în consonantism.

---

[1] Vezi W. Meyer-Lübke, *Gramm. der roman. Sprachen.* I, Leipzig, 1890, p. 22 unde stabileşte şi anul 600 e.n. pentru despărţirea formelor populare de cele savante.

[2] Şiadbei, *Sur la syncope de la voyelle pénultième atone latine dans les langues romanes* (în „Bulletin linguistique", X (1942), p. 67 sqq.).

[3] G. Meyer, *Neugr. Stud.*, III, p. 31.

[4] *Ibid.*, p. 12.

a) Astfel, în primul rînd, avem menținerea consoanelor geminate latine. Deși astăzi, în pronunțarea curentă, geminatele nu se deosebesc de consoanele simple [1], totuși scrierea lor neîntreruptă de-a lungul secolelor arată că au fost pronunțate :

BUCCA > ngr. βούκκα (Cipru)
BŬLLA > ngr. βοῦλλα
CANNA > ngr. κάννα
CARRUCA > ngr. κάρρο
CELLA > ngr. κέλλα-
COLLĒGA > ngr. κολλήγας
MACELLUM > ngr. μάκελλος
MĬSSA > ngr. μισσεύω
OFFĬCIUM > ngr. ὀφφίκιον etc.

Latinul CŪPA este reprezentat prin forma regulată κοῦπα, iar cea similară cu *ŭ*, păstrată în Cipru, prin ngr. κούππα (< lat. CŬPPA).

Simplificarea în pronunțare a geminatelor apare uneori și în scris, ca în :

BISSEXTUS > ngr. βίσεκτος
CANNULA > ngr. κάνουλα
CŪNNA > ngr. γοῦνα
MĬSSŌRIUM > ngr. μισοῦρα
NONNUS > ngr. νουνός etc.

b) Se observă de asemenea păstrarea consoanelor surde intervocale, ca și în latina dunăreană :

BACŬLUM > ngr. βάκλον
*BUTIS > ngr. βοῦτα
CUBICULUM > ngr. κουβούκλι
CUCULA > ngr. κούκλα
CŬNĪCŬLUS > ngr. κούνικλος
MĒTATUM > ngr. μητᾶτον
NAVICULA > ngr. ναῦκλα
PANŬCŬLA > ngr. πανοῦκλα
*RĒTĬNA > ngr. ῥέτενα
SCŌPA > ngr. σκοῦπα etc.

Menținerea consoanelor surde intervocale arată aceeași stare ca în dialectele italiene meridionale.

c) Deoarece numai oclusivele sonore inițiale și mediale *b*, *d*, *g* au devenit în pronunțarea neogreacă β, δ, γ (= *w*, *v* ; *dh* ; *g*, iar γ + *e*, *i* = *i̯* : πηγαίνο = *pii̯éno*), iar nu și cele surde, urmează că pronunțarea latină a acestora a fost menținută și în latina orientală de sud.

d) Oclusivele *c* și *g* urmate de vocalele palatale *e*, *i* nu s-au schimbat în africate în neogreacă. Acest fapt ne arată menținerea oclusivelor

[1] Vezi. A. Thumb, *Neugriechische Gramm.* [2], Berlin u. Leipzig, 1928, p. 8.

c, g + *e, i* din latina orientală de sud, spre deosebire de ceea ce s-a petrecut în latina orientală dunăreană :

CELLA	> ngr. κέλλα
CINGULA	> ngr. κίγκλα
CITRUS	> ngr. κίτρον
FASCIA	> ngr. φασκιά
FLAGELLUM	> ngr. φραγγέλλι
MACELLUM	> ngr. μάκελλος etc.

e) De asemenea dentalele *t, d* urmate de *i*, în cuvintele de origine latină au rămas neschimbate în neogreacă, ca şi în elementele latine din albaneză :

CORTĪNA	> ngr. κουρτίνα
HOSPITIUM	> ngr. σπίτι
MARTIUS	> ngr. μάρτιος
PALATIUM	> ngr. παλάτι
TITULUS	> ngr. τίτλον etc.

Această menţinere ne arată şi ea existenţa a două arii în latina de răsărit, domeniul albanez aparţinînd de astă dată la aria meridională [1].

f) Cu totul remarcabilă este păstrarea lui X latin în neogreacă, pe care îl are în sistemul său fonetic :

CŎXA	> ngr. κόξα (şi κόγξα)
EXĀMEN	> ngr. ἄζαμος (şi ἔξαμος)
EXAGIUM	> ngr. ἀξάϊ
EXĔMPLUM	> ngr. ξόμπλι
MAXILLA	> ngr. μαξίλλας etc.

Păstrarea în neogreacă a lat. X neasimilat ori transformat, ne arată şi în privinţa tratării acestui grup de consonante (= *cs*), existenţa în latina orientală a două arii diverse.

g) În neogreacă se constată o tratare dublă a grupului consonantic latin NS, care n-a fost suficient explicată. În timp ce în CAMPĒNSIS > ngr. καμπήσιος găsim dispariţia nazalei înainte de *s*, ca în latina orientală din provinciile de nord, în MENSA > ngr. μῆνσα nazala a fost menţinută, ceea ce ne-ar arăta, poate, originea savantă a cuvîntului.

h) După sincopa vocalei *ŭ* din silaba penultimă atonă în lat. SITŬLA > > SITLA, se constată în ngr. σίκλα aceeaşi trecere a grupului consonantic TL la *cl*, cunoscută şi în celelalte regiuni ale latinei orientale.

9. Cuvintele latine rămase în neogreacă sînt martore şi ele la ruina neutrului latin, care s-a petrecut în latina orientală ca şi în celelalte provincii [2]. Astfel un mare număr de neutre latine sînt în neogreacă masculine, schimbarea petrecîndu-se încă din latina orientală :

CASTELLUM	> ngr. κάστελλος
CASTRUM	> ngr. κάστρος
FORUM	> ngr. φόρος

---

[1] cf. I. Şiadbei, *Sur l'élément latin de l'albanais*, Bucarest, 1957, p. 7.
[2] SCL, IX (1958), p. 84–85.

MACELLUM	> ngr.	μάκελλος
MUSTUM	> ngr.	μοῦστος
PACTUM	> ngr.	πάκτος
SAGUM	> ngr.	σάγος
SCAMNUM	> ngr.	σκάμνος
STABULUM	> ngr.	στάβλος
STAGNUM	> ngr.	στάγγος
TEMPLUM	> ngr.	τέμπλος

De asemenea unele plurale neutre au fost considerate ca singulare feminine :

ARMA	> ngr.	ἄρμα
SABULA	> ngr.	σαῦλα
SIGNA	> ngr.	σίγνα
STABULA	> ngr.	τάβλα

Aceste exemple constituie şi ele un argument, alături de altele, pentru lămurirea originii eterogenelor romîne.

10. În epoca imperială şi apoi în cea bizantină, după cum am arătat altă dată [1], vocabularul grec cuprindea elemente latine numeroase, mai ales în legătură cu limba oficială latină, vorbită pînă la sfîrşitul secolului al VI-lea. Totuşi, limba populară n-a menţinut decît o parte din acest vocabular şi anume cuvintele privitoare la viaţa de toate zilele.

Cel care parcurge seria elementelor de origine latină din neogreacă şi care cunoaşte ceea ce s-a păstrat în alte părţi ale Imperiului roman de răsărit, este mereu surprins de cuvinte şi forme pe care nu le găseşte chiar în limbile romanice occidentale. Astfel, pe cînd în toate limbile neolatine cuvîntul REX este introdus pe cale literară (REW [3]., 7286), în neogreacă s-a păstrat forma de acuzativ latin RĒGEM, în ῥήγας. Şi în timp ce în limbile romanice formele latine de adjective ale materiei în *-eus* sînt extrem de rare, găsim forma ARGĔNTEUS păstrată în peninsula iberică, în v. span. *arienzo* şi port. *arenzo* (REW [3]., 640) şi în neogreacă, sub forma ἀργιντός, pentru a indica culoarea argintului, cu toate că forma simplă ARGENTUM nu s-a păstrat în greceşte [2].

O serie întreagă de cuvinte latine au fost păstrate din latina orientală numai în neogreacă, arătînd şi în domeniul vocabularului aceeaşi tendinţă conservatoare pe care am constat-o la cercetarea sistemului fonetic. Astfel nu au rămas în nici o limbă romanică, pe cale orală, elemente de vocabular ca :

BESĀLIS	> ngr.	βήσαλον
CAMPENSIS	> ngr.	καμπήσιος
COLLĒGA	> ngr.	κολλήγας
COMMERCIUM	> ngr.	κουμέρκι
CONDIMENTUM	> ngr.	κουδούμεντον

[1] cf. SCL, IX (1958), p. 175–177.

[2] Observăm, cu acest prilej, că G. Meyer (*Neugr. St.*, III, p. 11) se înşela afirmînd că adjectivul latin ARGENTEUS nu se găseşte în nici o limbă romanică.

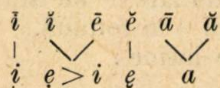
CONTUBERNALIS > ngr. κουντουβερνάλις
*IMPEDICULARE > ngr. πεδουκλώνω
LĒGATUS > ngr. ληγᾶτος
MAGŬLUM > ngr. μάγουλον [1]
METATUM > ngr. μητᾶτον etc.

Aceste cuvinte, împreună cu celelalte mai puţin rare, sînt şi ele mărturii ale existenţei Imperiului de răsărit, care a răspîndit cîndva civilizaţia sub formă romană, pînă la Tigru şi Eufrat.

III

11. Constatările de mai sus, alăturate de cele pe care le-am făcut altă dată asupra latinei dunărene, sînt de natură să ne dea o imagine întregită a latinei orientale şi deci mai aproape de ceea ce a fost ea în realitate.

a) În privinţa vocalismului tonic, dacă vom compara tabloul rezumativ al latinei orientale de nord [2] cu cel rezultat din cercetarea urmelor latinei orientale rămase în neogreacă, constatăm aceeaşi stare pentru latina orientală la vocalele palatale şi la *a* :

Diferenţa mare este în tratarea vocalelor posterioare. Latina orientală dunăreană a fost mai puţin sensibilă la distingerea cantităţii vocalei *u*, tratînd la schimbarea elementului cantitativ prin cel calitativ atît pe *ŭ* cît şi pe *ū* accentuaţi ca *ų*. Am avut deci în latina orientală de nord aceeaşi tratare a lui *ŭ* : HŬMERUS > rom. *úmăr*, LŬPUS > rom. *lúp*, NŬMERUS > rom. *númăr*, PLŬMBUM > rom. *plúmb*, PŬLVEREM > rom. *púlbere*, SŬRDUS > rom. *súrd*, ŬMBRA > rom. *úmbră*, ca şi a lui *ū* în : CUCŪTA > rom. *cucútă*, PADŪLEM > rom. *pădúre*, SPŪMA > rom. *spúmă*, ŪDUS > rom. *úd*.

Dacă în latina orientală de nord am fi avut *ŭ* > *ọ́*, pentru ca ulterior să se închidă în *ų*, ar fi trebuit ca aceeaşi schimbare să o constatăm la toţi *ọ́*, ceea ce nu se petrece decît în cîteva cazuri, asupra cărora am insistat cu alt prilej [3].

Au existat, prin urmare, în latina orientală două arii, una de sud şi alta de nord. În prima *ŭ* latin tonic a devenit *ọ́*, în timp ce aria de nord a păstrat pe *ŭ* ca *ų*.

Aceste schimbări, considerate împreună, se pot prezenta în mod rezumativ sub forma :

---

[1] Din toată această serie de cuvinte latine păstrate numai în neogreacă, e singurul cuvînt pe care-l înregistrează REW [3]., 5235.

[2] SCL, VIII (1957), p. 481.

[3] v. Şiadbei, *Sur l'élément latin de l'albanais*, Bucarest, 1957, p. 2—4.

a) sud: *b*) nord:

```
ŏ ō ŭ ū        ŏ ō ŭ ū
|  \/  |        | |  \/
ǫ ọ>ụ ụ        ǫ ọ  ụ
```

Între cele două arii au existat comunicații, încît din aria de sud au pătruns în aria de nord cîteva cazuri cu *ọ́* > *ú* și cîteva cu *ŭ* > *ọ́*[1]. Faptul că aceste cazuri sînt generale în toate dialectele romîne (afară de JŬVENIS > dr. *júne*, arom. *ǧóne*)[2], arată vechimea lor încă din latina orientală.

Tot așa cuvîntul BASĬLICA plecat din latina orientală de sud, unde IMPERATOR a fost substituit de BASĬLEUS (= gr. βασιλεύς), arată aceeași răspîndire de la sudul latinei orientale spre nord.

Schimbarea în neogreacă a lui *ẹ́* (= η) în *í* și a lui *ọ́* în *ú*, similară cu faptele petrecute în Italia meridională, pune din nou, în altă lumină explicarea faptelor italiene. Ele apar nu ca niște fenomene de conservare înconjurate de arii inovatoare, ci, mai degrabă, ca fapte datorite substratului grecesc.

b) Divergențe numeroase constatăm între latina orientală de sud față de cea de nord și în privința vocalelor atone. În latina orientală de sud *ī* și *ĕ* atoni au avut alt tratament decît în latina de nord; de asemenea inscripțiile latinei orientale dunărene ne arată și pentru *u* aton deschiderea în *ọ*, care a devenit apoi *u* în romînă.

Așadar vocalelor atone latine:

```
                      ī ĭ  ē  ĕ ā  ă ŏ  ō ŭ  ū  devenite în
latina orientală      |  \/   |  \/   \/   \/
de sud:               ę  ẹ    ę   a    ọ    ụ
```

li se opun în latina orientală de nord:

```
         /\         \|/          |  /\          \/
        i  e         ẹ           a ọ  u         ụ (ọ)
  (inițial și   (medial)
     final)
```

Se poate vedea, prin urmare, că în nord, fiindcă nu s-a făcut distincția diferențelor de cantitate, vocalele atone — indiferent de durată — au fost considerate ca vocale închise.

c) Am văzut altă dată că în latina dunăreană, cu toate că se constată numeroase cazuri de reducere a consoanelor geminate în consoane simple încă în inscripțiile latine, totuși unele geminate s-au menținut pînă în epoca pre-romînă[3]. În latina orientală de sud geminatele s-au menținut pînă în neogreacă — cum arată scrierea lor permanentă — reducîndu-se în consoane simple abia în pronunțarea modernă (v. sub 8, *a*).

---

[1] Asupra cazurilor cu *ŭ* > *ó*, v. Șiadbei, *Le latin dans l'Empire d'Orient*, Jassy, 1932, p. 15—16; SCL, VIII (1957), p. 479.

[2] Că acest cuvînt ar fi de origine italiană, a afirmat altă dată Philippide, *Orig.*, II, p. 84. Însă ital. *giovane* n-ar fi putut ajunge la forma aromînă. Nici explicarea lui Th. Capidan, *Aromînii*, Buc., 1932, p. 256 nu este acceptabilă.

[3] SCL, VIII (1957), p. 487.

d) Păstrarea oclusivelor surde intervocale, atît în latina orientală de sud, cît şi în cea de nord, ne arată că această caracteristică era generală, ca şi în Italia de sud.

e) O caracteristică a latinei orientale de sud era păstrarea intactă a dentalelor *t*, *d* înainte de *i̯* (v. mai sus, sub 8, *e*). De la această stare, latina orientală de nord s-a îndepărtat mai tîrziu, după separarea ariei albaneze de cea dunăreană [1].

f) La fel se caracteriza latina orientală de sud prin menţinerea nealterată a guturalelor înainte de vocalele anterioare (v. sub 11, *d*). Latina orientală de nord s-a îndepărtat şi de la această stare, transformînd grupele C, G + *e*, *i* într-o serie triplă de africate, asupra cărora am insistat de mai multe ori [2].

12. Privirea mai de aproape a elementului latin din neogreacă, ne-a condus înainte de toate la elucidarea unor chestiuni care pînă acum nu erau destul de bine precizate.

Faptele de fonetică, care sînt cele mai numeroase, ne-au arătat că latina orientală avea două arii de inovaţii : una sudică, care se apropia de limba Italiei meridionale, şi alta nordică, danubiană.

Între cele două arii este probabil că s-au produs schimburi, încît unele fapte de natură fonetică, constituind excepţii în tratamentul vocalelor, se pot explica în latina orientală de nord printr-o extindere din aria meridională.

Aceste divergenţe de ordin fonetic merg pînă la diferenţa de accent, încît la forma SÉCALE, SĪCALE corespunde ngr. σίκαλη, alături de alban. *thiékërë*, ital. *ségale*, sic. *sékala*, bologn. *seigla*, engad. *sejel*, prov. *seguel*, vfr. *soi*[*g*]*le*, fr. *seigle*, catal. *segol* ; de altă parte, latina orientală de nord reprezintă descendenţa lat. SECĀLE, prin drom. *secáră* (*să-*), arom., megl. *sicáră*, irom. *secórę*, forme corespunzătoare veneţ., triest. *segála*, mant. *sgála*, romagn. *sghela*, friul. *siale*.

Cele două arii ale latinei orientale erau circumscrise şi de divergenţe în vocabular, arătînd nu numai circulaţie diferită de cuvinte, dar şi formaţii diferite. Astfel latinului oriental de sud *IMPEDICULARE îi corespunde în aria de nord IMPĔDĪCĀRE (REW³., 4296), iar lui CINGULA (păstrat în ngr. κίγκλα şi albanez. *kingëlë*) îi corespunde în nord forma cu metateză *CLINGA (dr. *chingă* etc.).

În lumina acestor fapte, asupra cărora vom insista mai mult în altă parte, credem că nu se mai poate accepta concluzia lui J. Jud, că elementele latine din neogreacă ar fi aparţinut odinioară şi limbii romîne [3], fiindcă ele proveneau din aceeaşi limbă ,,vulgară'' din orient (,,auch dem

---

[1] Şiadbei, *Sur l'élément latin de l'albanais*, Bucarest, 1957, p. 7.

[2] v. ,,Bulletin linguistique'', XII, 1944, p. 71—84 ; *Latin d'Orient et roumain commun*, 1943 ; SCL, VIII (1957), p. 485—486.

[3] v. Jud, *Probleme der altromanischen Wortgeographie* (în ,,Zeit. f. roman. Phil.'', XXXIX, p. 58—59) ; SCL, IX (1958), p. 182—183.

Urromanischen des Balkans angehören"). Din existența în neogreacă a unor elemente de origine latină ca : BESALIS, COMMERCIUM, CUNICULUS, METATUM, TABERNA etc., nu se poate decide nimic asupra existenței lor în aria latinei orientale de nord, ca și din existența în albaneză a unor cuvinte ca : BINARIUS, ELLEGIUM, FATUM etc. al căror înțeles este exprimat în romînă prin alte elemente, tot de origine latină.

К ВОПРОСУ ВОСТОЧНОЙ ЛАТЫНИ (IV)

РЕЗЮМЕ

В исследовании восточной латыни важным, почти совершенно игнорируемым до сих пор, источником является латинский элемент из новогреческого языка.

В данном исследовании, после того как показывается латинский характер Восточной империи до начала VII века, производится отбор латинских элементов, сохраненных у писателей, и тех, что удержались в разговорном, новогреческом языке до нашего времени. Для еще большей достоверности выводов был устранен разговорный новогреческий язык, употребляемый в Южной Италии и Сицилии.

Произведенный во второй части исследования анализ латинских элементов, сохраненных в новогреческом языке, позволил установить многочисленные факты, пополнившие представление о восточной латыни. Эти факты устанавливаются в третьей части работы, где дается и сравнение с *дунайской* разговорной латынью, что являлось предметом других предыдущих работ из серии данных исследований.

Наиболее важными выводами, вытекающими из фонетических данных, являются следующие:

а) как показывают нам многочисленные факты, восточная латынь имела два ареала для нововведений : один—южный, который приближается к языку южной Италии, и другой — северный, дунайский;

б) возможно, что между этими двумя ареалами произошли разные обмены, поскольку некоторые факты фонетического характера, являющиеся исключениями в трактовке гласных, можно объяснить в северо-восточной латыни проникновением их из южного ареала;

е) эти расхождения фонетического порядка доходят до различия в ударении в некоторых словах;

г) эти два ареала восточной латыни были ограничены и расхождениями в словарном составе языка, показывая не только различное распространение слов, но и различные их образования.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DU LATIN ORIENTAL (IV). DE L'ÉLÉMENT LATIN DANS LE NÉO-GREC

RÉSUMÉ

L'élément latin du néo-grec est une source importante, presque totalement ignorée jusqu'ici, pour l'étude du latin oriental.

Après avoir indiqué la forme latine de l'Empire d'Orient jusqu'au début du VIIe siècle, l'auteur opère un tri entre les éléments latins conservés par les écrivains et ceux qui subsistent jusqu'à ce jour dans le néo-grec parlé. À l'effet d'une plus grande certitude des conclusions, on a écarté l'idiome néo-grec parlé en Italie du Sud et en Sicile.

L'analyse — faite dans la seconde partie de ce travail — des éléments latins conservés par le néo-grec, aboutit à de nombreuses constatations qui viennent compléter l'image du latin oriental. Elles sont mises en valeur dans la troisième partie de l'étude, qui s'attache en outre à établir une comparaison avec le latin populaire danubien, lequel a fait l'objet des études antérieures de la série de ces *Contributions*. Voici les principales conclusions que l'auteur déduit des faits phonétiques : a) comme l'indiquent de nombreux faits, le latin oriental a eu deux aires d'innovations : l'une méridionale, qui se rapproche de l'idiome de l'Italie du Sud, l'autre septentrionale, danubienne ; b) il est probable que des échanges se sont produits entre ces deux aires, étant donné que certains faits d'ordre phonétique, constituant des exceptions dans le traitement des voyelles, peuvent s'expliquer, dans le latin oriental du nord, par l'extension d'un état de choses existant dans l'aire méridionale ; c) ces divergences d'ordre phonétique vont jusqu'à la différence d'accent dans certains mots ; d) les deux aires du latin oriental étaient en outre circonscrites par des différences de vocabulaire qui indiquent non seulement une circulation différente des mots, mais encore des formations différentes.

OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU TERMENII PENTRU ARBUȘTI ÎN LIMBA ARMEANĂ*

DE

VLAD BĂNĂȚEANU

Cercetările privind terminologia arborilor fructiferi, de pădure sau arbuști, își au importanța lor pentru studiul lexicului unei limbi. Sînt binecunoscute lucrările lui J. Hoops privitoare la arborii de pădure și la plantele de cultură din antichitatea germană [1] sau ale lui Jacques André, despre termenii de botanică din limba latină [2]. Cît privește flora armeană, cunoaștem două lucrări, una publicată de Beguinot-Tiratzuian, iar alta de L. Ališan [3], dar ele nu lămuresc problemele etimologice ale acestei părți din lexicul armean. Cercetarea lexicului privind arbuștii de pe teritoriul Armeniei ne va arăta că termenii care-i denumesc au fost de cele mai multe ori moșteniți sau împrumutați din limbile Asiei Anterioare și foarte rare sînt exemplele în care se poate dovedi o origine indo-europeană.

De altfel, se poate spune că vocabularul armean a fost studiat de către puțini armenologi, și în genere el a fost considerat în dependență de lexicul indo-european. În aceste condiții nu se putea ajunge la rezultate satisfăcătoare, dat fiind că aceste studii se făceau cu neglijarea acelor limbi neindo-europene, a limbii urartice în special, și a celor sud-caucazice, în mijlocul cărora limba armeană s-a format definitiv [4]. Nu pot fi uitate meritele lui H. Hübschmann și ale lui Hr. Ačaṙean, care au adus o mare

---

* Aducem mulțumiri cercet. șt. al Academiei R.P.R., ing. dr. Beldie Alex., care a citit acest articol ca și articolul *Terminologia arborilor în limba armeană* (SCL, XI (1960) punînd la punct problemele tehnice din domeniul botanicii.

1 J. Hoops, *Waldbäume und Kulturpflanzen im germanischen Altertum*, Strassburg, 1905.

2 Jacques André, *Lexique des termes de botanique en latin*, Paris, 1956.

3 Beguinot-Tiratzuian, *Contributo alla flora dell'Armenia*, Venezia, 1912; L. Ališan, *Hay busak kam haykakan busabarut'iun* (Plantele armene sau vegetația armeană), Veneția, 1895.

4 În lucrarea sa *Хайаса, колыбель Армян*, din vol. *Историко-лингвистические работы к начальной истории Армян*, Erevan, 1956, p. 189, Gr. Kapantzian arată greșelile concepției cercetătorilor occidentali care cercetau armeana numai din punct de vedere indo-european, neglijînd complet influențele neindo-europene.

contribuţie la studierea lexicului armean [1], dar concepţia lor în această privinţă era cea dominantă atunci, anume că vocabularul armean trebuie privit în dezvoltarea sa din cel indo-european.

Într-un articol recent privitor la terminologia arborilor în limba armeană [2], am încercat să analizăm influenţele vocabularului urartic sau al limbilor sud-caucazice asupra limbii armene. Constatările la care am ajuns, ne-au făcut să cercetăm şi o serie de termeni pentru arbuşti; examinarea lor ne arată de asemenea împletirea lexicului armean cu vocabularul urartic sau sud-caucazic; rareori întîlnim etimologii indo-europene sigure.

Armenii au cunoscut o serie de arbuşti exotici încă din antichitate, atunci cînd coloniile feniciene au aclimatizat în diferitele regiuni ale lumii vechi, cu climat moderat, arbori şi arbuşti fructiferi sau de ornament aduşi din ţinuturile subtropicale. Astfel, fenicienii au aclimatizat pînă în Babilon şi Canaan rodiul (*Punica granatum*), măslinul, smochinul, gutuiul şi viţa de vie (aceasta pare să fi fost originară din podişul Armeniei, după cum se poate deduce din corespondenţele armeno-caucaziene ale numelui acestei plante). Fenicienii au introdus de asemenea arbuşti de ornament, cum sînt *merişorul* (*Buxus*), *dafinul*, *mirtul*, *oleandrul*, *chiparosul pitic* şi alte specii de arbuşti. Trebuie menţionat că aproape toate aceste specii, destinate decoraţiei grădinilor, sînt originare din Asia. Ele erau binecunoscute în regiunea podişului armean şi a culturii mesopotamice, după cum o dovedeşte o inscripţie asiriană pe piatră din secolul IX î.e.n. a regelui Assurnassirpal II (883—859) (aflată astăzi la *Vorderasiatisches Museum* din Berlin); în această inscripţie, regele arată că a clădit la *Kalchu* [3] palate folosind lemn de cedru, chiparos, jneapăn, merişor (*Buxus*), dud, fistic şi cătină roşie (*Tamarix*) pentru locuinţa sa regală (pasajul 15—16).

★

Căutînd să stabilim legăturile termenilor armeni pentru arbuşti cu termenii corespunzători din limbile în mijlocul cărora s-a format armeana sau cu lexicul vechi indo-european, vom începe cu dafinul (*Laurus nobilis*); el este numit în limba armeană *dap'ni*, *dap'nē* sau *dabni*; *sardi*, *-dwoy*, *-deaw* sau *sardeni*, *-nwoy*, *-neaw*; în fine, *ezreli*, *-oy*.

Dafinul este originar din Asia Mică, de unde a fost adus probabil în Grecia şi Italia. Termenul grec δάφνη e considerat de Vl. Georgiev de origine pelasgică, dar fără să-i poată stabili etimologia [4]. Afară de formele greceşti, δάφνη, tesalic δαύχνη, obscure şi ele, există şi un λάφνη în dialectul din Perga, care permite o apropiere de lat. *Laurus*, dar pentru aceasta

[1] Hr. Ačaṙean, *Hayerēn armatakan baṙaran* (Dicţionar etimologic armean), I—VII, Erevan, 1926—1935; este singurul dicţionar etimologic armean care încearcă să rezolve problemele lexicului armean. Se ştie că prima încercare de studiu al lexicului armean o avem de la H. Hübschmann, cu a sa *Armenische Grammatik*, Strassburg, I, 1898.

[2] SCL, XI (1960), nr. 3, p. 359—375.

[3] Kalchu, astăzi Nimrūd, aşezat lîngă rîul Tigris, în care săpăturile au scos la iveală minunate palate asiriene.

[4] Vl. Georgiev, *Contribution à l'étude de l'étymologie grecque*, în „Linguistique balcanique”, Sofia, 1959, I, p. 80.

se ivesc dificultăţi fonetice considerabile. În greacă mai întîlnim un colectiv δαφνών ,,pădure de lauri''. Termenul armenesc *dap'nē*, *dap'ni* sau *dabni* nu este în nici un caz un împrumut din greacă, ci probabil un împrumut comun dintr-o limbă asianică. Cele trei variante ale celuilalt termen : *sard*, *sardi* sau *sardeni*, sînt obscure, cu toate că ar putea fi legate de numele capitalei Lidiei şi al regiunii din Valea Hermos. În dicţionarul lui Malxasean găsim la cuvîntul *sard* menţiunea ,,cuvînt vechi'' [1]. Pentru *ezreli* nu găsim nici o etimologie satisfăcătoare; încercarea de a apropia cuvîntul *ezreli* de termenul ebraic *ezrāḥ* ,,localnic'' nu poate fi luată în considerare. Termenul *ezreli* denumeşte un arbust sălbatic, asemănător cu dafinul; numele său latinesc este *Daphne laureola*. Compusele cu *sard* sau *dap'nē* denumesc şi oleandrul : *vardasard*, *Nerium oleander* (compus cu *vard* ,,trandafir'') sau *dap'nevard* (compus din *vard* şi *dap'nē*) ,,trandafir de dafin'' (Rosenlorbeer), oleandru. Pentru ,,oleandru'' mai există un nume inexplicabil prin armeană *čp'ni* [2] (probabil un împrumut comun al armenei şi georgienei). Un alt compus, *dap'nakeras* ,,Kirschlorbeer'', numit şi cu termenul *cuazeni*, apare izolat în vocabularul armean, ceea ce denotă că e împrumutat.

Printre arbuştii decorativi trebuie menţionat merişorul *Buxus sempervirens*), originar din Orient şi din Europa sudică, numit în armeană *tosax* (la Agathangelos găsim şi *tusax*; un soi de arbust mic e numit *toseax*). Cuvîntul este deci vechi, dar din nenorocire nu-i putem stabili nici o etimologie. Vechimea cuvîntului nu permite să-l explicăm prin influenţa limbii arabe, din care a intrat de exemplu *sumax* ,,rhus'', din familia anacardiaceelor. Sufixul *-ax* îl regăsim şi în alte cuvinte, apoi ca sufix al unei serii de toponimice armene care ne amintesc de sufixele urartice în *-aḫa* [3]. În georgiană avem pentru *Buxus* termenul *čipeli*, deci *tosax* nu poate veni din georgiană.

Un alt arbust are în armeană denumirea *p'šarmaw* ,,palmier spinos'' (compus din *p'uš* ,,spin'' şi *armaw* ,,palmier'') sau *čičxan*. Termenul popular *čičxan* denumeşte un arbust spinos cu fructe comestibile (*Hippophaë rhamnoides* L.). Cuvîntul nu are în vocabularul armean alţi termeni prin care ar putea fi explicat, este deci un ,,Einzelgänger'', cum numeşte astfel de cuvinte W. Brandenstein. Fiind termen popular, el este cu siguranţă foarte vechi sau e împrumutat dintr-o limbă a Asiei Anterioare. Arbustul *p'šarmaw* creşte în toate ţările bazinului mediteranean ca şi în Asia Anterioară şi ne aminteşte prin elementul comun *p'uš* de arbustul *p'šateni* ,,*Elaeagnus hortensis*'', despre care va fi vorba mai departe.

Azarola, Azarolmispel (*Crataegus azarolus*), un arbust cu flori roşii, creşte în regiunile bazinului mediteranean şi se numeşte în armeană *aloč*;

---

[1] St. Malxasean, *Hayerēn baçatrakan baṙaran* (Dicţionarul explicativ al limbii armene), Erevan, vol. IV, p. 192; Hr. Ačaṙean (*op. cit.*, IV, 131) spune că *sard*, *sardi* denumeşte nu numai dafinul, dar şi cedrul de Liban (în armeneşte *mayri*) şi chiparosul (în arm. *noč*, *noči*). Inacceptabile sînt încercările de a deriva cuvîntul din persană.

[2] Vezi *Hay-ṙuserēn baṙaran*, editat de Academia de ştiinţe a R.S.S. Armene, Erevan, 1947, p. 248. Acelaşi termen mai denumeşte şi floarea de muşeţel. Cuvîntul *čp'ni* aminteşte forme asemănătoare din limbile sud-caucazice.

[3] Gr. Kapantzian, *Историко-лингвистические работы*, Moscova, 1957, p. 435.

aloči caṙ; *aločeni*; *hazoran*; *hazoreni* (cu sens de „sorb"), și în fine *snjni*. În privința termenului *aloč* nu găsim în limba armeană cuvinte înrudite sau derivate, dar îi găsim corespondența în limba turcă: *aluǰ* și în cea persană: *ālūča*, iar în georgiană, cu o metateză și avînd sens de „tamarisc": *alğuni*, *elğuni*. Primul element din compusul unui toponimic georgian *Eljaraant-kari* poate fi explicat de asemenea prin *alğuni*, *elğuni* [1]. Dar *aloč* corespunde din punct de vedere semantic și lui *sinj*, *snji*, *snjni*, *snjeni* (*Sorbus domestica*), arbust cu fructe mici, comestibile; aceste patru variante sînt identificate de către Malxasean [2] cu *sin*, *snoy* „sorbul și fructul său", despre care el afirmă că este un cuvînt vechi. Termenul *sin* denumește de asemenea și fructul arbustului *sinj* și *sinjeni*. Pentru *sinj* avem o corespondență în limba curdă *sənji*, în persană *sinǰid*, în arabă *sinj*, care denumesc fructul asemănător jujubului. (*Zizyphus jujuba*) [3]. Un alt termen armean pentru „sorb", *arōsi*, mai este numit și *vayri sin* „sorb sălbatic" [4]. Tot aici vom aminti și termenul armean *yunab* „fructul jujubului" și *yunabi* „arbustul propriu-zis", pentru care întîlnim o corespondență și în limbile sud-caucazice: *unab*; originea termenului din cele două limbi o găsim în cuvîntul arab *ʻunnāb* (*Zizyphus jujuba*) „Judendorn" [5]. Este clar prin urmare, că în cazul termenilor armeni menționați, este vorba de împrumuturi din persană și arabă.

Cît privește temenul *hazoran* sau *hazuran*, el este identic cu *sin ptul* „fructul sorbului" (fructul este numit și *hazor*, de la care și-a luat numele *hazoran*). Este evident că *hazor*, reprezentînd cuvîntul siriac pentru „măr" ,*ḥazzūrā*, este înrudit printr-un prototip comun, cu termenul armean *xnjor* „măr". Presupunem că termenul siriac *ḥazzūrā* desemna un fruct de forma mărului, deoarece în limba siriacă *ḥazzūrā armenāyā* desemna „caisa", *ḥazzūrā madāyā* „lămîia" (*Citrus medica*), iar *ḥazzūrā parsāyā* era „piersicul" (*Persica vulgaris*) [6]. Se pare că siriaca a împrumutat din limba asiriană cuvîntul *ḫašḫuru*, ajungînd la forma *ḥazzūrā*; din limba siriacă l-a împrumutat armeana, obținînd un **hazora(ni)*, din care s-a format apoi *hazor* și *hazoran*. Abia din *hazor* s-a ajuns la *hazoreni*, copacul, identic cu *sneni* sau *sini caṙ* „sorbul" [7]. Afară de acest împrumut din siriacă, a existat probabil și un împrumut mai vechi, prin intermediul limbii urartice din limba asiriană, care avea termenul amintit *ḫašḫuru*; armeana a ajuns probabil prin formele **xuzur* > **xunjor* la *xnjor* „măr" (fructul) [8]. S-ar putea ca în același timp să-l fi împrumutat și limba mingrelă, care are pentru „măr" termenul *ušk'uri*.

Printre arbuștii de ornamentație vom aminti mirtul (lat. *murtus*, *murta* sau *murtum*, gr. μύρτος, μύρτον). Termenii grecești, ca și variantele

---

[1] Th. Kluge, *Das ossische Siedlungsgebiet*, Berlin, 1940, p. 24 și 76.
[2] St. Malxasean, *op. cit.*, vol. IV, p. 214, 236.
[3] Vlad Bănățeanu, *Terminologia arborilor în limba armeană*, SCL, XI (1960), nr. 3, p. 367.
[4] St. Malxasean, *op. cit.*, vol. I, p. 288.
[5] H. Hübschmann, *Die semitischen Lehnwörter im Armenischen*, în „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft", XLVI, p. 263.
[6] Hr. Ačaṙean, *op. cit.*, IV, p. 18.
[7] *Ibidem*, III, p. 533.
[8] St. Malxasean, *op. cit.*, vol. III, p. 10; N. Adontz, *Emprunts de haute époque en arménien*, în „Revue des Etudes Indo-européennes", I, p. 458–460.

μυρσίνη, μυρρίνη, sînt după Boisacq de origine semită. În limba armeană avem *murt*, *mrti*, *mrteni* şi chiar *morē*; *murt* ridică dificultăţi, dacă acceptăm teza că acest termen este împrumutat din greacă, fiindcă ne-am aştepta la o formă armeană **miurt* şi mai ales fiindcă avem în pehlevi *mūrt*, iar în persană *mūrd*. Termenii greceşti pentru ,,mirt'' trebuie grupaţi laolaltă cu μύῤῥα, ,,myrrhe'', cu σμύρνα, σμυρνεῖον lat. *smyrnium*. Contaminarea termenilor μύρτος şi μύῤῥα a dat în armeană *zmuṙ*, *zmuṙs*, *zmuṙn* şi *zmṙneni*, şi poate că sub influenţa cuvîntului siriac *mūrā* s-a păstrat *u* din *murt* în armeană. De la *zmuṙs* şi variantele sale s-a format o serie de derivate în armeană, printre care şi *moma(ber) zmuṙs* ,,Wachsmyrte'', care se explică prin *mom*, *-oy* ,,ceară'' (pehl. *mōm* ,,ceară''). O. Schrader consideră şi pe μύῤῥα, arbust din Arabia de sud şi Abisinia, din specia Commiphora, ca avînd aceeaşi origine semită ca şi μύρτος. Termenul μύῤῥα este numit în arabă şi în persă *murr*, în ebr. *mōr*, iar în siriacă *mūrā*. Cît priveşte originea semită a lui μύρτος [1], ea trebuie respinsă, deoarece în inscripţiile creto-miceniene (lineara B) găsim NP Μυρτίς : *mu-ti* şi NP Μύρτιλις : *mu-ti-ri* [2].

Termenul armean *zmuṙs* şi variantele sale nu au nici o corespondenţă în limba georgiană. În schimb avem în armeană termenul *kasia*, *-ayi* sau *kasi*, *-eay* cu sensul de ,,scorţişoară'' (*Cinnamomum cassia*), evident împrumutat din greacă, unde avem κάσια (în latină *cassia*) cu acelaşi sens; în schimb corespondentul din georgiană *kasia* înseamnă ,,mirt'' (un toponimic din Georgia *Kasis xewi* înseamnă ,,Valea Mirtului'') [3]. Scorţişoara a fost adusă prin comerţ, încă din antichitate, din China în Egipt, Grecia şi Roma. Arborele chinez *Cassia fistula* era numit în armeană *kakžirakeni*, iar fructul *kakžira* şi *kakžirak*, nume intrat în limba armeană după părerea lui St. Malxasean din persană, unde avem *kāžīra* [4].

Printre arbuştii care dau tămîie sau răşină mirositoare, vom mai cita λίβανος ,,arbre à encens'' (*Boswellia serrata*) de origine semită. În armeană arbustul este numit însă cu termenul *kndruk*, avînd la origine cuvîntul persan *kundur*, căruia armeana i-a adăugat sufixul *-uk*. Interesant este faptul că un alt termen a pătruns în limba armeană de trei ori pe diferite căi. Este vorba de numele arbustului de origine semită βάλσαμον, ,,baumier''. În armeană avem înainte de toate termenul *aprsam* şi *aprasam* (citat în sec. VIII de Stephanos de Siunik), care prezintă o corespondenţă fonetică şi semantică perfectă cu termenul asirian *apursāmā*. Un alt termen armean, *balasan* şi *balaseni* reprezintă cuvîntul arab *balasān*, cu acelaşi sens de ,,baumier'' şi în fine arm. *balsamon* reprezintă un împrumut direct din greacă : βάλσαμον [5].

Cătina roşie (*Tamarix* sp.) e denumită în armeană prin termeni ca *moš*, *moši*, *mošay*, *-iç*, *mošeni* şi *mošavayri* (adică un *mošay* sălbatic).

---

[1] O. Schrader, Kuhn's Zeitschr., XXX, p. 477; E. Boisacq, *Dict. étym. de la l. grecque*, 1916, p. 652.

[2] V. Georgiev, *Словарь крито-микенских надписей*, Sofia, 1955. p. 48 şi *Второе дополнение к словарю крито-микенских надписей*, Sofia, 1956, p. 58.

[3] Th. Kluge, *op. cit.*, p. 9.

[4] St. Malxasean, *op. cit.*, II, p. 369.

[5] H. Hübschmann, *art. cit.* din ZDMG, XLVI (1892), p. 233 şi 258.

Trebuie să presupunem o legătură între *mošay* şi *moši* care înseamnă ,,mură, tufă de mure'' şi, în general ,,tufă'' [1].

În legătură cu tufa spinoasă numită *mošay* (sau cu una din variantele pe care le-am menţionat, ştim că ea dă fructe mici şi acrişoare şi este considerată identică cu *moreni* sau *mormeni* (*Rubus fruticosus*). Dicţionarul lui Malxasean afirmă categoric : *mošeni noyn ē inč' or mormeni* (,,*mošeni* este identic cu *mormeni*'' ; St. Malxasean, *op. cit.*, III, p. 358). Hr. Ačaṙean (*Dicţ. etimologic*, vol. IV, p. 1117) consideră termenul *mošay* drept denumirea cătinei roşii ; din acest cuvînt s-au format *moš*, *moši*, *mošeni*, *mošavayri*, iar *moši* este, după Ačaṙean, identic cu *moreni* ,,tufa de mure''. Nu-i găsim asemănări decît în tătară şi în turcă, dar şi acestea sînt vagi, iar *mōš* în tătară înseamnă ,,cedru'' şi ,,brad'', iar în turcă, *meše* înseamnă ,,stejar'' şi ,,alun''.

Deşi nu există specii de *arbuşti* în genul *Rheum*, totuşi vom menţiona şi *reventul* (*Rheum rhaponticum* şi *R. rhabarbarum*) ,,rhubarbe''. Genul acesta are şi specii pentru ornamentarea grădinilor, acestea fiind de origine asiatică, iar numele armenesc al arbustului, *xašəndeł*, *xašndeł* sau *xačəndeł*, este interesant : el ar putea să aibă o corespondenţă în limba churrită cu numele zeităţii *Ḫašuntar-ḫi*, reprezentînd o personificare din regnul vegetal, după cum ne sugerează Gr. Kapantzian [2]. Considerînd *xašndeł* un cuvînt compus, trebuie să separăm înainte de toate elementul al doilea, *-deł*, care are în armeană sensul de ,,iarbă, plantă'', ,,plantă medicinală''. Dificultatea vine de la primul element *xašn*, bine reprezentat în dicţionare cu multe derivate, dar care nu are nici o legătură cu reventul, fiindcă înseamnă ,,turmă de oi sau de capre''. Ačaṙean nu ne oferă nici o soluţie privitor la etimologia *xašndeł* = revent (*Dicţ. etimol.*, III, 383) ; totuşi este evident că el nu are nimic comun cu sensul ,,turmă de oi'' numită *xašn*. Considerăm deci că *xašndeł* este un cuvînt vechi şi că explicarea lui Gr. Kapantzian trebuie luată în considerare sau cel puţin cercetată mai de aproape.

Un alt termen pentru revent este *gab*, identic ca sens cu *xašndeł*. Cuvîntul *gab* mai este arătat ca fiind identic cu *gabcil*, cu *xavarcil* sau cu *xorǰvil*

[1] Sufixul *-ay* din limba armeană indică *probabilitatea* unui împrumut siriac, şi anume al cuvintelor care se termină în *-ā* aşa cum vedem în cuvintele armene *mošay*, *šumray*, *šušmay*, *k'ušnay*, *pantay* şi altele (Hübschmann, *Armenische Gramm.*, I, 1898, p. 273, 314) ; am spus ,,probabilitate'' fiindcă nu avem a face cu o regulă riguroasă ; cf. de ex. *baklay* ,,bob'' < *bāqilā* în arabă.

[2] Cf. în armeană şi formarea asemănătoare a numelui sfeclei *ç̌akndeł*, cu o corespondenţă *čakundela* în georgiană. În armeană mai există şi cuvîntul *ç̌akn*, care formează primul element al compusului, cu acelaşi sens, de sfeclă. Afară de forma *ç̌akndeł* mai există în armeană varianta *čk'ntur* care a fost împrumutată din limbile turcă şi persană, în care avem *čukundur* şi *čugundar*, după cum afirmă Hr. Ačaṙean, *Hayerēn armatakan baṙaran*, II, 570 şi V, 765 şi St. Malxasean, *op. cit.*, III, 192. În armeană mai putem cita un alt nume format cu elementul de compoziţie-*deł*, care înseamnă ,,plantă'' dar şi ,,plantă medicinală'' ; *kapəndeł* ,,Mutterwurz'' (*Ligusticum mutellina*) — vezi Gr. Kapantzian, *op. cit.*, p. 294 — sau *arǰndeł* ,,Schwarzkümmel'' (*Nigella*), format cu *arǰn-* (sens de ,,negru'') ; vezi H. Hübschmann, *Armenische Gramm.* I, 273. Trebuie să recunoaştem astfel că explicaţia propusă de Gr. Kapantzian pentru *xašndeł* dintr-o formă de nume churrit *Ḫašuntar* este foarte atrăgătoare.

(menţionat de St. Malxasean ca un cuvînt vechi [1] şi care după toate aparenţele este o dezvoltare mai nouă din *xavarcil* incluzînd şi o metateză a lui *v*). Cuvîntul nu e fără legătură cu substantivul *xavarci* ,,lăstar fraged'', care s-a putut forma din *xavarcil* sau l-a format poate pe acesta cu ajutorul sufixului *-il* (sufixul *-il*, cunoscut de altfel în limba armeană — vezi ca exemplu substantivele *tesil* ,,Gesicht, vedenie'', *oǰil* sau *mat'il* ,,păduche'', *erewil* ,,Kornwurm'' etc. — este un sufix al temelor nominale în limbile indo-europene, foarte frecvent în limba hitită, dar şi într-o serie de limbi neindo-europene din Asia Mică şi din Caucaz) [2].

Un arbust din familia ericaceelor este *mat'uzeni* sau *mat'zeni*, identificat uneori cu *xmorki*, *xmoreni*, *xmorkeni* ,,pomişor'', fr. arbousier (lat. *Arbutus unedo*); arbustul acesta creşte în regiunea mediteraneană şi are frunzele totdeauna verzi. *Mat'uz* şi *xmoruk* sînt fructele arbustului *mat'zeni*, *mat'uzeni* şi *xmoreni*, *xmorkeni*; există totuşi o confuzie de sensuri, întrucît termenii aceştia denumesc uneori atît pomişorul cît şi fructul său (fr. atît ,,arbouse'' cît şi ,,arbousier''). Fructele acestui arbust sînt roşii ca fraga şi acrişoare. Rămîn următoarele posibilităţi pentru explicarea originii cuvintelor *mat'uz* şi *xmoruk*: pentru *mat'uz* o explicaţie îndoielnică, care consideră un cuvînt compus din *mat'* ,,zeamă de strugure'' (numită în armeană şi *ṙup'*) şi din *t'uz*, *t'zoy* ,,smochin, dudă sau chiar boabă de strugure''; pentru *xmoruk* sau arbustul *xmorkeni*, putem lua în considerare existenţa cuvîntului armean *xmor*, *-oy*, *-ov* ,,drojdie, aluat'' (cu o serie de derivate) [3], căruia i s-ar fi adăugat sufixul armean *-uk*. Cuvîntul *xmor* poate să fie format din rădăcina siriacă *xma-* ,,a acri'', dar vom mai menţiona faptul că şi în aramaică există cuvîntul *xəmīrū*, care corespunde lui *xmor*, adică ,,aluat, drojdie'', iar sufixul *-uk* este folosit în armeană deseori în numele de arbuşti şi de plante.

Pentru *soc* (,,Holunder'') există doi termeni în limba armeană: *t'ant'rueni* şi *šambuk* (*Sambūcus*), confundat cu gr. σαμψῦχον, ,,magheran''. Termenul *šambuk* nu este indo-european, ci probabil anatolian [4]. Cuvîntul *t'ant'rueni* nu are nici o legătură etimologică cu alte cuvinte armene; totuşi, termenul pare să denumească şi liliacul. Acesta se numeşte în limba armeană *siring* (*parskakan siring* ,,Spanischer Holunder'' — *Syringa persica*); pentru ,,liliac'' există însă şi alte nume, ca *ezrewani* şi *šep'oruk*, pentru care nu avem etimologii acceptabile. Cuvîntul latin *sambūcus* ,,soc'', este arătat ca fiind fără etimologie (A. Ernout-A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, 1932, p. 852). Dar cu aceasta nu se poate rezolva problema. *Sambūcus* sau *sambūcius* ,,Hollunderbaum'', este un cuvînt aparţinînd vocabularului din bazinul mediteranean. În *Latein. etymol. Wb.* de Walde-Hoffmann[3], II, 473, sînt arătate unele teze (Bertoldi, *Questioni di metodo*, 213, 268) care consideră *sam-*

---

[1] St. Malxasean, *op. cit.*, vol. II, p. 294; vezi şi I, p. 401.

[2] F. Hrozný, *Die Sprache der Hethiter* (capitolul *Nominalstämme auf -l-*), Leipzig, 1917, p. 50–59.

[3] De exemplu *xmorim* ,,a fermenta'', subst. *xmorumn* ,,fermentarea'', adj. *xmorun* ,,fermentat'' etc.

[4] O. Haas, *Die Lehre von den indogermanischen Substraten in Griechenland*, în ,,Balkansko ezikoznanie'', I, Sofia, 1959, p. 35, nota 1.

būcus ca fiind de origine egeică, împrumutat prin mijlocirea etruscă, avînd sensul de „der im Wasser lebende Strauch". Alţii, ca Brüch (*IF. 40*, 232, urm.), luînd în considerare cuvîntul dac σέβα „soc", „Hollunderbaum" din lista de sinonime a lui Dioscurides (4, 173, vezi D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, 1957, p. 559), consideră că rădăcina care a format *sambūcus*, dac σέβα şi celtic σκοβιήμ (aflat tot la Dioscurides IV, 173 ; în galeză găsim pentru acest cuvînt corespondenţa *ysgau*, în bretonă *scao* „sureau" [1]) ar exprima sensul de „arbust cu ramuri sau tije goale înlăuntrul lor". Cuvîntul armean *šambuk*, care nu poate fi un împrumut din latină sau greacă, va trebui deci pus în legătură cu termenul armenesc *šamb* „trestie", „stuf", care îşi găseşte paralele în georgiană şi urartică, după cum vom vedea mai departe.

Vom menţiona şi cîţiva arbuşti fructiferi. Mai întîi, aşa-numitul *porumbar* (lat. *Prunus spinosa*), arbust care produce porumbele, numite în limba germană „Schwarzdorn" sau „Schlehdorn", iar în limba armeană *mamux*, *-xvoy* „fructul prunului sălbatic" ; acest arbust cu ramuri spinoase poartă în limba armeană numele de *mamxi*, *-xvoy*, *-xeaw* sau *-xvov*. Malxasean mai citează numele unui copac necunoscut *mamxki*, despre care crede că ar putea fi identic cu *mamxi* [2]. Nu cunoaştem etimologia cuvîntului şi nici nu găsim vreo corespondenţă în georgiană, care pentru fructul prunului sălbatic are termenul de *tqemali*.

Cornul, germ. „Kornelkirsche" sau „Gelber Hornstrauch", *Cornus mas* creşte în Europa şi în Asia anterioară ca arbust. Fructele sînt folosite pentru şerbet. În limba armeană există trei termeni care desemnează acest arbust, dar care nu-şi găsesc o etimologie indo-europeană ; în schimb, termenul din georgiană pentru corn, *šindi* sau *šwindi* are corespondenţe în limbile indo-europene, după cum arată K. Bouda într-un articol [3]. În limbile indo-europene aflăm rădăcina **dheregh-*, cu un formant *-(e)s-* sau *-no-*, din care a rezultat în lit. *drìgnės*, în let. *driģenes* „Bilsenkraut", în rusă, *déren*, *derén* „Kornelkirsche", în v. germ. sup. *tirn-baum* „cornus" etc. În greacă exemplele sînt discutabile, în orice caz nu există concordanţă de sens [4].

Cei trei termeni armeni pentru „corn, coarnă", care, aşa cum am spus, nu au nici o legătură cu termenii indo-europeni, sînt : *hoyn*, *hunoy* sau *huni*, *hunov* ; *hun*, *-oy*, *-ov* şi *hon*, *-i*, *-aw* ; *čum*, *čmoy*, *čmov* ; numai arbustul e denumit cu *čmeni*, *-nvoy* sau *gavars*, gen. pl. *gavarç*. Acestora nu le găsim deocamdată etimologii în limba urartică sau georgiană ; doar faptul că în georgiană există cuvîntul *čuma*, cu sensul de „marmeladă de

---

[1] G. Dottin, *La langue gauloise*, Paris, 1920, Glossaire, p. 285.

[2] St. Malxasean, *op. cit.*, III, 246 ; Hr. Ačaṙean, *op. cit.* IV, 786. — Unele cuvinte cu sufixul *-ux* sînt de origine persană : *ananux* „Minze", *mananux* „muştar" (poate şi *mamux* „porumbel") ; nu credem însă, cum vom arăta mai departe, că şi *kanjux* „trestie", aparţine unor împrumuturi din persană.

[3] Termenul din georgiană *šindi*, *šwindi* „Kornelkirsche" pare să fi fost împrumutat dintr-o limbă indo-europeană, care a păstrat rădăcina veche, aşa cum o găsim de exemplu în v. pr. *sidis*, în rusă *svidina* „cornus sanguinea". Vezi K. Bouda, *Beiträge zur etymologischen Erforschung des Georgischen*, în „Lingua", II, p. 300.

[4] J. Pokorny, *Indogerm. etymol. Wörterbuch*, 3-te Lief. Bern, 1949, p. 258.

coarne sau de prune" ne permite să presupunem o eventuală corespondență între armeană şi georgiană, nesigură totuşi din cauza sensului de „marmeladă" din georgiană. Pe de altă parte, există în limba tătară termenul *čum*, cu sensul de „corn", „cornouille", iar în limba persană *čūm*, cu sensul de „sorb" (*Sorbus domestica*), acesta din urmă numit în armeană *aloč*. Tătarii au avut timp de secole contact cu armenii, ca şi perşii, de altfel, iar faptul că în limbile tătară şi persană cuvîntul *čum* denumeşte specii diferite de arbuşti sau arbori militează pentru teza unui împrumut făcut din armeană.

În legătură cu *hoyn*, *hon*, *hun*, Ačaṙean mai menţionează forme ca *huni*, *honi*, *hni*, *honeni*, dar nici el şi nici Malxasean nu găsesc posibil să stabilească etimologia acestui cuvînt [1].

Cît priveşte *gavars* , *-iç*, cazul acestuia se prezintă cu totul altfel. Nesiguranţa grafiei ne arată că e vorba de un împrumut; la Agathangelos găsim două variante diferite: *kavars* şi *kapars*. Dar cuvîntul are două sensuri, primul desemnînd „meiul", „Hirse" (lat. *Panicum miliaceum*), în armeană *korek*, iar al doilea avînd întrebuinţare numai în graiurile populare şi desemnînd „cornul", identic aşadar cu sensul pe care-l are *hoyn*, *hon*. Malxasean adaugă însă că e vorba de un cuvînt cu un sens nesigur [2]. Singurul lucru cert e că originea cuvîntului nu este armeană, ci că el a fost împrumutat din pehlevi, unde întîlnim *gavars* cu sensul de „mei" [3].

Mai menţionăm părul sălbatic care creşte ca arbust spinos în regiunile Europei şi ale Asiei de vest. Dialectele armene numesc acest arbust *k'arčni*, iar fructul lui *k'arčin*, *-čnoy*, *-čnov*. Termenul nu este menţionat de Ačaṙean; nu îi găsim o etimologie şi nici vreo corespondenţă în georgiană; în schimb există în armeană termenul *pantay*, denumind fructul unui păr sălbatic şi *panti caṙ* arbustul părului, cărora le corespunde în georgiană *panta* [4].

Termenul armean pentru *alun*, „Haselnuss" sau „Haselstrauch" (lat. *corulus*, v. germ. sup. *hasala*, v. nord. *hasl* etc., v. irl. şi cymr. *coll* [5]) nu prezintă nici o corespondenţă cu aceste cuvinte indo-europene; în armeană denumirea pentru alun este *kalni* sau *kalnut*, iar pentru alună *kalin* sau *ark'ayakalin* (nucă regală). Cuvîntul *kalni*, cu sensul de alun, se confundă şi cu numele stejarului; termenul pentru „alună", *kalin* denumeşte şi „ghinda". În georgiană termenii diferă de *kalin* şi *kalni*: *t'ḫili* pentru alună şi *t'ḫilnara* pentru alun; în schimb, *kalin* poate fi redus la o rădăcină indo-europeană **g^uel(ə)-eno*, care formează şi alţi termeni indo-europeni asemănători cu βάλανος. Cu această ocazie vom aminti faptul că nucul (*Juglans regia*) poartă atît în armeană cît şi în georgiană

---

[1] Hr. Ačaṙean, *op. cit.*, IV, 367; St. Malxasean, *op. cit.*, III, p. 130.

[2] St. Malxasean, *op. cit.*, I, p. 417; H. Hübschmann, *Armenische Gramm.*, I, p. 126.

[3] Hr. Ačaṙean, *op. cit.*, II, p. 105.

[4] Th. Kluge, *Das ossische Siedlungsgebiet*, Berlin, 1940, p. 68; St. Malxasean, *lucr. cit.*, vol. IV, p. 563. Cuvîntul armean *pantay* e de origine siriacă; probabil că georgiana a împrumutat din l. armeană.

[5] J. Pokorny, *Indogerm. etym. Wörterbuch*, Bern, VI-te Lief., p. 616.

acelaşi nume : *kakali*, *kakli*, în armeană şi *kakali caṙ*, iar nuca se numeşte, de asemenea, în ambele limbi *kakal* [1].

Murul ,,Brombeerstrauch'', *Rubus sp.* are în armeană o etimologie indo-europeană ; i.-eur. **moro-*, gr. μόρον (μῶρον, Hes.) lat. *mōrum* etc., a dat în armeană *mor*, *morm* pentru mură, de la care s-a format apoi şi numele arbustului: *mori*, *moreni*, *mormeni*, *moremuk* (,,Brombeerstrauch'') [2]. Numele a trecut apoi şi asupra dudului şi a dudei. Acelaşi nume îl are şi *zmeura*, ,,Himbeere'' (*Rubus idaeus*) *ark'ay-a-mori*, iar arbustul de zmeură se numeşte *moreni*; cuvîntul are o corespondenţă în georgiană, anume *mura-ki* < din arm. *mor*, *mori*, după cum afirmă K. Bouda [3].

Un alt arbust, *p'šati* sau *p'šateni*, ,,măslinul sălbatic'', face parte din familia rhamnaceelor, avînd un fruct *p'šat* în formă de măsline sau de jujub. Numele armean al arbustului s-ar putea explica numai prin *p'uš*, *p'šoç* ,,spin'', cu un sufix *-at*, fiindcă acest arbust are ramuri spinoase [4]; el produce fructe cărnoase, şi creşte în regiunile mediteraneene sau tropicale. Nu este verosimilă teza lui Kapantzian [5] care propune explicarea cuvîntului printr-o rădăcină **pšap-* conţinută în numele unei zeităţi churrite, considerată ca o personificare din regnul vegetal; nu se poate recurge oricînd la vocabularul urarto-churrit.

Alături de arbuştii de ornament sau fructiferi, fenicienii au introdus în diferite ţinuturi mediteraneene şi în Asia anterioară arbori fructiferi ca *hndik t'zeni* ,,smochinul de India'', *serkevil* sau *serkevli* ,,gutuiul'', *jit'eni* ,,măslinul''. După cum dovedeşte Vl. Georgiev în mod convingător, produsul acestuia din urmă, untdelemnul, prezintă denumiri comune de origine pelasgică-grecească [6]; nu e mai puţin probabil totuşi că măslinul a fost răspîndit de fenicieni pe întregul teritoriu al bazinului mediteranean. Lor li se datoreşte de asemenea răspîndirea rodiului, în arm. *nṙneni*, *nṙni* sau *nṙnak* (de la ,,rodie'' *nuṙn*).

Numele armene ale pomilor roditori introduşi de fenicieni, au fost analizate într-un alt articol; aici am amintit doar pe aceia a căror răspîndire se datoreşte fenicienilor ca agenţi de răspîndire ai culturii antice în Orientul apropiat. Aşa cum am arătat, ei au introdus şi o parte din arbuştii discutaţi aici, care oferă în limba armeană o mare varietate de nume pentru acelaşi arbust şi, prin urmare, dificultăţi în stabilirea unor etimologii. O asemenea varietate întîlnim şi în limba greacă, care, de exemplu, prezintă pentru viţa de vie numeroase nume, ce se explică totuşi prin etimologii indo-europene : ἄμπελος ἀναδενδράς, εἰλεύς, ἕλινος, ἕλυσσα, οἴνη, υἱήν, υἱόν,

---

[1] St. Malxasean, *lucr. cit.*, II, 368 ; A. Daghbašian, *Liakatar baṙaran hayereniç ṙuseren*, Tiflis, 1911, p. 376.

[2] Termenul *moreni* corespunde şi celui grecesc βάτος ,,Brombeerstrauch'', ,,Dornbusch'' ; este interesant faptul arătat de Vl. Georgiev că βάτος e un termen pelasgic (în *Contribution à l'étude de l'étymologie grecque*, ,,Linguistique balcanique'', I (1959), p. 79).

[3] K. Bouda, *Beiträge zur etymologischen Erforschung des Georgischen*, Lingua, II, p. 303.

[4] Termenul devine clar prin adjectivele *p'šatesak* şi *p'šat* ,,spinos''. Am mai văzut de altfel şi termenul *p'šarmaw* ,,palmier spinos'', format cu *p'uš*.

[5] Gr. Kapantzian, *Историко-лингвистические работы*, Moscova, 1957, p. 233.

[6] Vl. Georgiev, *Исследования по сравнительно-историческому языкознанию*, Moscova, 1958, p. 267.

*Ϝιάς, Ϝειεύς[1]. În legătură cu aceasta e interesant să examinăm și termenii pentru vița de vie din limba armeană, dat fiind că, în Armenia, vița de vie se cultivă pe o scară largă din timpurile cele mai vechi. Numai depozitele de la Teišebani ale statului urartic se ridicau la 400 000 litri de vin (afară de alte depozite oficiale)[2]. În limba armeană întîlnim un număr mare de termeni care denumesc „vița de vie". Vom începe cu *ortʻ*, *-oy*, *-ov*, pe care Pedersen încearcă în zadar să-l apropie de numele pentru „vița de vie" *hardhi* din limba albaneză[3]; dar armean. *ortʻ* nu poate avea legătură nici cu *hardhi* și nici cu gr. hom. πτόρθος, „mlădiță, vlăstar", prin extensiune „creangă" sau cu lat. *pertica* „par, arac" (Messtange, Mass), așa cum se arată în dicționarele etimologice indo-europene[4]. Prin urmare, pentru *ortʻ* nu putem stabili o etimologie acceptabilă.

Obscur ne apare și termenul *barunak*, *-ac* „viță de vie cu frunze, creangă", pentru care nu găsim explicație. Un alt termen, *uř*, *uřoy*, *uřov*, fr. sarment „viță de vie", pare să fie înrudit cu termenul bine stabilit *uri*, *urvoy* „salcie" sau *ureni*, care înseamnă atît „salcie" cît și „sorb". Se presupune că *uri* „salcie" a dat poate și denumirea pentru „vița de vie", avînd o caracteristică comună : suplețea crengilor (?).

Un alt termen armean, avînd trei variante, citează Gr. Kapantzian în lucrarea sa și anume : *toli*, *tol*, *toyli* (acesta din urmă aflat și în texte vechi) cu sensul de „viță de vie sălbatică" ; cuvîntul armean ar reprezenta după acest autor termenul urartic *uduli* „viță de vie"[5]. Corespondența cuvîntului armean *toli* cu *uduli* urartic apare probabilă și atunci se pune întrebarea dacă *davālī*, *dualī* din arabă nu reprezintă cumva un împrumut din armeană, lucru posibil după secole de dominație arabă în Armenia (deși armenii au împrumutat și ei de la arabi vreo 700 de cuvinte)[6]. Neclar rămîne și un alt termen armean, anume *sarbinay*, pe care-l găsim și în georgiană : *sari*, *sarva* (*mosarva*), dar și în siriacă : *sarbinā* cu sensul de „arac", uneori însă și cu sensul de „viță de vie sălbatică". Dată fiind forma diferită a termenului în armeană și în georgiană, se pune întrebarea dacă armeana a împrumutat cuvîntul din siriacă (așa cum presupunem), iar georgiana din armeană, sau dacă ambele limbi l-au împrumutat din siriacă.

Des întrebuințat este termenul *xałoł*, *-oy* „strugure, fructul viței de vie", apoi *xałołeni*, notat drept cuvînt vechi, *xałołacaŕ* „vița de vie" (arbustul), *xałoli ortʻ*, toate cu sensul de „viță de vie", *ariwn xałołoy* (lite-

[1] Vl. Georgiev, *op. cit.*, p. 267.

[2] B. B. Piotrovski, *Город бога Тейшебы* (*Кармир-Блур*), în *Советская Археология*, 1959, p. 172—173 ; o inscripție a lui Menuas menționează un alt depozit de peste 200 000 l. la Melasgerd.

[3] H. Pedersen, *Kuhn's Zeitschrift*, XXXVI, p. 99, și *Bezzenbergers Beiträge*, XX, p. 231.

[4] Ernout-Meillet, *Dictionnaire étymol. de la langue latine*, p. 723 : *pas de rapprochement sûr hors des l. italiques et du celtique.* A. Walde-J. B. Hoffmann, *Latein. etym. Wörterbuch*, 1954, II, p. 293, recunoaște : *diese Zusammenstellungen sind lautlich und formantisch zu unsicher, um zu überzeugen.*

[5] Gr. Kapantzian, *op. cit.*, p. 216 ; Hr. Ačařean, *op. cit.*, VI, 934.

[6] Sevak Gurgen, *Žamanakakiç hayoç lezvi dasəntaç* (Curs de limbă armeană contemporană), Erevan, 1955, p. 113.

ral : sînge de strugure, i. -eur. ,,vin") etc. Nu i se cunoaşte etimologia. În întrebuinţare apare rar termenul *vaz* cu sensul de ,,viţă de vie", avînd corespondent în georgiană : *vaz*. Etimologia, ca şi în legătura propusă cu verbul *vazel* ,,a fugi, a ieşi afară" (cf. sprossen, Sprosse, lăstar) e neclară [1].

În limbile semite există cuvîntul *sorēk*, *sorēk'* cu sensul de ,,viţă de vie cu struguri negri", termen care, după părerea lui Kapantzian, a pătruns în limba armeană ca urmare a traducerii în secolul al V-lea a cărţilor bisericeşti în această limbă. Este adevărat că există un termen asirian *šar-ku*, ebr. *sōrēq*, care desemnează ,,viţa de vie de soi" [2], Kapantzian apropie însă cuvîntul de numele unei zeităţi churrite *Šuruḫḫe*, reprezentînd o personificare din regnul vegetal, pe care o găsim în inscripţiile de la Boghazköi şi în tabletele de la Nuzi din aceeaşi epocă (*Aripšuriḫe*, cu sensul ,,darul zeului viţei de vie" (?) [3]. Dar cuvîntul *sorēk* mai are în limba armeană şi sensul de ,,mei de India", *Sorghum*, cu unele soiuri care furnizau şi zahăr (ca şi trestia de zahăr). Acest *Sorghum*, care e desigur un termen oriental, a putut da în dialectele armene variante ca *soreak* [4], *sorək'*, apoi *sorek'*, *sorok* etc., desemnînd o tufă cu fructe mici care dădeau ulei. Părerea lui Kapantzian că *sorek'* poate fi identificat cu numele zeităţii churrite *Šuruḫ(ḫ)e* [5] cu sensul de ,,viţă de vie", e plauzibilă numai dacă cuvîntul churrit *Šuruḫ(ḫ)e* ar putea fi explicat prin asirianul *šar-ku*.

O origine nelămurită are şi termenul armean *tašt*, *-iç* ,,butaş, viţă de vie" atestat cu acest sens încă din secolul V, la istoricul P'awstos de Bizanţ ; cuvîntul are însă şi alte sensuri, cu totul diferite, precum ,,ceaşcă, pahar, găleată etc.", sensuri pe care *tašt* le are şi în pehlevi şi în persană [6]. Putem oare presupune în cazul de faţă un împrumut din pehlevi, în care însă sensul de ,,viţă de vie" nu e atestat ?

Vom mai menţiona termenul *olkoyz*, *-kuzoy*, *-kuzov* sau *-kuzi*, *-kuziv* cu sensul de ,,ciorchine de strugure", cuvînt care a format o serie de derivate. S-a făcut încercarea de a explica cuvîntul prin arab. *'anqūd*, dar ea nu convinge din motive fonetice. Vom mai aminti că armeana posedă o serie redusă de cuvinte cu acelaşi sufix foarte rar, ca de exemplu *ənkoyz* ,,nucă", *soyz* ,,cavitate, abis", *xoyz* sau *yoyz* ,,cercetare" etc. Ştim cel puţin despre *ənkoyz* că are corespondenţă în limba georgiană ; rămîne de presupus că ambele au împrumutat cuvîntul, probabil din siriacă [7].

De origine neindo-europeană sînt fără îndoială şi doi termeni semnalaţi în limba greacă şi latină. După mărturia lui Hesychius, în Creta viţa de strugure este numită θρινία ; o corespondenţă fonetică dubioasă este

[1] Hr. Ačaṙean, *op. cit.*, VI, p. 505, 506 ; N. I. Marr a considerat că *vaz* din l. georgiană trebuie legat de cuvîntul basc *mac* ,,strugure" (*ibidem*, p. 506).

[2] Hr. Ačaṙean, *op. cit.*, VI, 343–344.

[3] Gr. Kapantzian, *op. cit.*, p. 233, 234, nota 1, 294.

[4] St. Malxasean, *op. cit.*, III, p. 348.

[5] *Šuruḫḫi*, *Hašuntarḫi*, *Tarpantuḫi*, *Piša(i)šapḫi* sînt zeităţi churrite, citate de J. Friedrich în *Zum Subaräischen und Urartäischen*, ,,Analecta Orientalia", 1935, nr. 12, p. 127, dar pe care Kapantzian le consideră personificări divine din lumea vegetală.

[6] Hr. Ačaṙean, *op. cit.*, VI, p. 778 ; Hübschmann, *Armenische Grammatik* I, p. 251.

[7] Vlad Bănăţeanu, *Urartean suffixes in Classic Armenian*, ,,Revue de Linguistique", 1961, nr. 1, p. 104.

posibilă numai cu alb. *trishë*, care înseamnă ,,mlădiţă, vlăstar'', dar nicidecum ,,viţă de vie''. De asemenea şi termenul latinesc *pampinus* este după Ernout şi Meillet de origine mediteraneană, mai probabil asianică, ca şi ἄμπελος [1]. Pentru acest termen găsim asemănări în cuvîntul georgian *babilo* ,,viţă de vie'', iar în abhază *papəniž* ,,strugure negru'' [2].

Originea viţei de vie este după toate indicaţiile pe care le avem asianică sau mediteraneană; în orice caz etimologia principalilor termeni este de origine indo-europeană. În continuare, vom examina termenii armeni *aigi* ,,viţă de vie'' şi *gini* ,,vin'', în legătură cu corespondenţele pe care le au aceştia în alte limbi indo-europene sau neindo-europene.

Termenul armean *aigi*, gen. *aigvoy*, gen. pl. *aigeaç* ,,butuc de viţă, viţă de vie'' corespunde din punct de vedere fonetic cu o rădăcină indoeuropeană **oiu̯ii̯a* (de la **aig-* ,,strugure'' corespunzînd lat. **oiu̯a* > *ūva* ,,Traube'', ,,raisin''); el corespunde şi grec. ὄα, ὄη, οἴη (ὄα înseamnă însă ,,sorb'', dar în latineşte şi fructele sorbului sînt numite *ūva*); *ūva* ar trebui apropiată de lit. *úoga* sau *ūga* ,,boabă, cireaşă'', v. sl. *jagoda* ,,fruct, boabă''. Există însă dificultăţi pentru stabilirea raportului de corespondenţă [3]. Şi în alte limbi indo-europene rădăcina i. -eur. **(e)iu̯o-*, **(e)i-u̯a* se confundă cu numele sorbului (ca în limba greacă), aşa de pildă în limbile celtice, în limbile germanice (vechea germ. sup. *īwa*, în germ. mod. *Eibe* etc.), în limbile baltice (let. *iēva*, v. prus. *iuwis* etc.), în limbile slave de asemenea (afară de rusă, unde înseamnă numai ,,salcie''). Iată deci şi în acest caz dificultăţi semantice de corespondenţă.

Celălalt termen armean a cărui rădăcină indo-europeană dă nume pentru ,,vin'' şi ,,viţă de vie'' este *gini* ,,vin''; el are corespondenţe cu lat. *vinum, -i*, gr. (F)οἶνος; οἴνη, οἰνάς, ,,viţă de vie'', ,,vin'', alb. *venë* ,,vin''. Din limba latină *vinum* a fost împrumutat în limbile celtice, slave, germanice. Meillet şi alţii au crezut că termenul pentru ,,vin'' şi ,,viţa de vie'' reprezintă un împrumut dintr-o limbă asianică [4], ţinînd seamă de termenii pentru vin din arabă (*wain*), din ebraică (*jajin*), din asiriană (*īnu*), din georgiană (γ*vino*), din hitită (*wijan*(*a*)- < **u̯ii̯ano-*).

Argumentele lui Vl. Georgiev [5] referitor la originea indo-europeană-pelasgică a termenului, rezultate din descifrarea textelor în lineara B sînt hotărîtoare: rădăcina care a dat ,,viţa de vie'' οἴνη < i. eur.* *u̯oi-nā* şi care a format *vītis* în limba latină < **u̯oi-ti-s*, **u̯ei-ti-s*, reprezintă sensul iniţial de ,,lujer, mlădiţă verde'' care se răsuceşte (ca o viţă). Vl. Georgiev aduce ca exemple şi εὐιάδες· ἄμπελον (Hes.), υἱήν· ἄμπελον (υἱήν = Fιήν) adică termeni care corespund cu creto-miceenianul *we-je-we*, pluralul lui

---

[1] Ernout-Meillet, *Dictionnaire étymol. de la langue latine*, 1932, p. 692; însă Vl. Georgiev în *Исследования по сравнительно-историческому языкознанию*, Moscova, 1958, p. 266, arată originea indo-europeană a cuvîntului.

[2] H. Lafon, *Revue des Etudes Anciennes*, XXXVI, p. 43.

[3] Ernout-Meillet *op. cit.*, p. 1099; A. Lidén, *Baumnamen und Verwandtes* ,,Indog. Forsch.'', XVIII, p. 501; el singur recunoaşte dificultăţile fonetice; E. Boisacq, *Dict. étymol. de la langue grecque*, 1916, p. 682 respinge această legătură.

[4] A. Meillet, *Linguistique historique*, 301 şi urm.; Nehring (Schrader Reallex. II², p. 644), Laroche, BSL, 51, p. XXXIII etc.

[5] Vl. Georgiev, *Исследования по сравнительно-историческому языкознанию*, Moscova, p. 62–63, 265–266.

Ϝειεύς ,,viță de vie'' (< *u̯ei- ,,a (se) răsuci''). Acestora le corespunde sanscr. *vyanam* ,,răsucire'' (,,das Winden''), în lat. *vītis*, hitit *wijan(a)-*. Chiar cuvîntul armean *gini* < *u̯oinii̯o- sau celelalte, își au originea dintr-o rădăcină indo-europeană. Georgian *γwino* este împrumutat din arm. *gini*, iar termenii semiți pentru vin (din arabă, etiopiană, asiriană, ebraică), Vl. Georgiev îi explică drept împrumuturi din hitita hieroglifică **wa(i)ana-*.

Aceeași explicație de ,,lujer, mlădiță care se răsucește'', o are și termenul grecesc ἄμπελος < *αμ(φι)πελος, care a ajuns la sensul de ,,viță de vie''. A. Meillet l-a considerat de origine neindo-europeană [1]. Vl. Georgiev consideră însă ἄμπελος ca fiind de origine indo-europeană [2].

Pe lîngă arbuștii fructiferi sau destinați decorației grădinilor, vom mai cita cîțiva arbuști care creșteau liber și pentru care putem propune o explicare etimologică sau semnala o corespondență interesantă. Teritoriul Armeniei este și astăzi acoperit în părțile sale subalpine de *Rhododendron ponticum*, iar pe stînci cresc arbuști aparținînd genului *Astragalus* (*Astragalus tragacantha*, foarte cunoscut în Armenia de azi). De asemenea cresc acanthacee, iar pe versanții muntoși, arbuști cu uleiuri eterice. Arbuștii din genul *Astragalus*, numiți în limba armeană *gaz*, *-i*, dau o rășină numită rășina de tragant, *gazi xēš* (sau *xiš*). Originea cuvîntului armean *gaz* este persană; în această limbă el are forma *gaz* și *kāz* cu sens de ,,cătină roșie'' (Tamarix). În regiunea osetă din munții Caucazului întîlnim și un toponimic *Gazat*, care se explică prin *gaz*. Dintre arbuștii de ornament, care în Armenia veche au crescut probabil sălbatic (numiți în armeană *vayri*), am vrea să mai amintim arbustul *Hibiscus*; el aparține familiei *malvaceelor*. O specie din acești arbuști (de ex. *Hybiscus Syriacus*) a crescut și în Armenia. Or, ceea ce ne interesează, este faptul că numele său armenesc *tułt* corespunde cuvîntului churrit *tul-di*, citat în textele privind regiunea urartică *Šupria* [3], iar în limba georgiană găsim *tuxti* cu sens de ,,mauve rose'' sau *xe-tuxti* ,,mauve''; în armeană s-a mai format un compus *tułt-kul* sau *trtnkul* cu ajutorul cuvîntului persan *gul* ,,trandafir'' [4]. Probabil că *l* din cuvîntul churrit *tul-di* era pronunțat velar, ducînd în dezvoltarea formei armene *tułt* la o pronunțare *ł*, adică la o spirantă guturală sonoră (presupunînd că teza lui Gr. Kapantzian este justă).

Un termen echivalent lui *tułt*, anume termenul armenesc *mološ*, prezintă un sufix *-ōš*, de proveniență persană, rar întrebuințat în armeană, pentru care am citat într-un alt articol exemple ca *lōš* ,,ciclamenă'', *šōš* ,,crin'' etc. Termenul *mološ* ,,nalbă'', cu o variantă *molox*, este format după cuvîntul grecesc μολόχη; varianta armeană *molox* sau *moloxia* este probabil un împrumut al limbii armene savante, făcut după μολόχη, fără

[1] A. Meillet, *Mémoires de la Soc. de Linguistique de Paris*, XV, p. 163.

[2] Вопросы языкознания, 1956, I, p. 49; *Исследования по сравнительно-историческому языкознанию*, Moscova, 1958, p. 266.

[3] Gr. Kapantzian, *lucr. cit.*, p. 232.

[4] Hr. Ačařean, *op. cit.*, vol. VI, p. 971—972.

să se producă schimbări fonetice [1]. Am vrea să mai amintim un alt termen format cu sufixul *-ōš*, arbust cu flori roşii, care creşte în pădurile de munte şi are în limba armeană numele de *zaroš*, *zarōš* („germandrée", „dumbăţ", *Teucrium chamaedrys*). El este în lexicul armean un „Einzelgänger", fără legătură cu alţi termeni, fapt care îngreuiază stabilirea etimologiei sale.

În fine, trebuie amintit un important termen, *šamb*, *-i*, *-iw*, „trestie, păpuriş", *šambut*, *šambot* sau *šambak* „loc unde creşte trestie sau păpuriş". Acest cuvînt armean ne pare important, fiindcă are corespondenţe în akkadiană, în urartică şi în georgiană. În akkadiană există un nume de plantă sau arbust *šammu*, în limba urartică toponimicul *Šamuḫa* [2], în două regiuni ale Urartului; în fine, în limba georgiană există *šambi* „trestie", *šambiani* (adjectiv), *šambnari* „păpuriş" [3]. Trebuie să presupunem deci formarea radicalului armean şi georgian *šamb-* de la akkad. **šamm-*. În limba turcă, cuvîntul *šam* „păpuriş" ar putea să fie împrumutat din limba armeană. Încercarea lui Lidén de a găsi cuvîntului *šamb* o etimologie indo-europeană nu poate convinge [4].

Pentru „trestie, păpuriş" a mai existat un cuvînt vechi armean *elegn*, atestat încă de Moise de Xoren, într-un fragment de folclor vechi armean privind naşterea zeului armean *Vahagn*. Cuvîntul acesta este citat şi într-un compus *elegnašamb*, în care ambele elemente de compoziţie au acelaşi sens. De altfel găsim *elegn* în diferite compuse la scriitorii armeni Agathangelos şi Lazar P'arpeçi, ceea ce dovedeşte vechimea lui. În georgiană termenul *leli* are acelaşi sens. Desigur că nu poate fi luată în considerare încercarea de a căuta etimologia lui *elegn* „trestie" (numai pentru faptul că există un compus *elegnap'or* „fluier") în cuvîntul grecesc ἔλεγος „cîntec de jale" executat cu acompaniament de fluier (plecînd de la teza originii frigiene a muzicii de doliu, de jale, ἐλεγεία) [5]. Hr. Ačaṙean înregistrează în dicţionarul său etimologic şi termenul *eleg* cu sensul de „cicoare" întrebîndu-se dacă acest cuvînt nu este cumva înrudit cu *elegn* „trestie", ceea ce nouă ne pare imposibil de admis [6].

Un alt cuvînt armean, cu sensul probabil de „trestie, baston" este *kančox* sau *kanǰux*, care ar putea fi pus în legătură cu un cuvînt de origine

---

[1] În georgiană avem de asemenea, ca şi în armeană, un împrumut mai nou din limba greacă, sub forma de *molokhi*, *malokhi*, deşi există un *balba* mai vechi. (Lafon, „Revue des Etudes Anciennes", XXXVI, p. 40). Cuvîntul grecesc e însă împrumutat dintr-o limbă asianică (Boisacq, *op. cit.*, p. 604).

[2] Gr. Kapantzian, *op. cit.*, p. 62, 435; H. Ačaṙean consideră întîmplătoare corespondenţa dintre akk. *šammu* şi arm. *šamb*, georg. *šambi* (vezi vol. VII din *Hayerēn armatakan baṙaran* „Dicţionar etimologic armean", Erevan, 1935); el nu lua încă în considerare posibilitatea pătrunderii în limba armeană a unor termeni din Asiria, trecînd prin filiera urartică, deşi încă H. Hübschmann ne atrăgea atenţia (în *Armenische Grammatik*, I, p. 300, 303) asupra unor termeni asirieni pătrunşi în armeană.

[3] Th. Kluge, *op. cit.*, p. 14, 62, 72. Cuvîntul *šamb* a format în georgiană un toponimic *Šambeti*.

[4] E. Lidén, *Indogerm. Forschungen*, XLIV, p. 191.

[5] E. Boisacq, *Dict. étymol. de la langue grecque*, 1916, p. 240.

[6] Hr. Ačaṙean, *Hayerēn armatakan baṙaran*, II, 699.

churrită : *ka-an-zu-ú*[1]. În georgiană mai găsim pentru trestie termenul *čala*, iar pentru „păpuriş" *čalani*, care însă nu are nici o legătură cu termenii din limba armeană.

În regiunea Mării Mediterane şi în Asia creşte sălbatic, mai mult în stare arbustivă, arborele de terebentină. El este denumit în limba armeană cu termenul *bewekni*, dar în alte limbi cu un cuvînt vechi egeic-grecesc, a cărui formă τερμινθος, apoi τερέβινθος (*Pistacia terebinthus L.*) ne face să presupunem o origine egeico-asianică. De altfel, găsim menţionat şi la Xenofon (*Anabasis*, IV, 4, 12—13) faptul că în Armenia soldaţii săi au întîlnit arbuşti plini de ulei terebentinos, cu care se ungeau pe corp pentru a preîntîmpina efectele frigului. Or, Gr. Kapantzian (a cărui lucrare citată de noi este preţioasă pentru informaţiile pe care le conţine), întemeiat pe faptul că la churriţi este atestată o divinitate considerată de el ca o personificare din regnul vegetal, numită *Tarpantu-ḫi*[2], crede că acest nume trebuie apropiat de numele arbustului care producea terebentină, al cărui nume grecii l-au luat din Asia Mică, unde a pătruns probabil de la churriţi (adică din regiunea Šupria). Numele de zeitate *Tarpantu-ḫi* este atestat în tabletele cuneifome de la Boghazköi. Explicarea termenului propusă de Kapantzian prezintă multă probabilitate şi nu poate fi lăsată nemenţionată.

★

Desigur că în acest articol am putut trece în revistă numai cîteva nume de arbuşti din limba armeană. Armeana posedă un lexic foarte bogat, constituit, după aprecierea acad. St. Malxasean, din vreo 120 000 cuvinte[3], cifră întrucîtva încărcată din cauza sporului de termeni dialectali pe care dicţionarul i-a încorporat : cifra reală ar fi de numai 90 000 de cuvinte, potrivit dicţionarului Institutului de limbă al Academiei de Ştiinţe al R.S.S. Armene[4]. Acest mare număr de cuvinte se datorează desigur împrumuturilor de cuvinte de cultură, ca şi posibilităţilor interne ale limbii armene, printre care vom nota intensa creaţie de cuvinte prin compunere sau printr-o bogată derivare, graţie unui număr mare de sufixe. De lexicul intrat în limba armeană prin împrumuturi s-a ocupat încă din anul 1898 H. Hübschmann[5], iar între anii 1926—1935 au apărut cele şapte volume ale dicţionarului etimologic armean al lui Hr. Ačaṙean[6].

Limba armeană a făcut, după cum am spus mai sus, împrumuturi lexicale de la culturile care şi-au exercitat în anumite epoci influenţa asupra Armeniei. Astfel, din epoca dominaţiei dinastiei arsacide şi a unei aristocraţii parte, au fost introduse în lexicul armean circa 1400 de cuvinte

[1] Gr. Kapantzian, *lucr. cit.*, p. 232. Nu cunoaştem însă sensul precis al cuvîntului *kančox*, pentru a putea afirma că este vorba despre „trestie". De altfel şi Hr. Ačaṙean spune în dicţionarul său etimologic, III, p. 959, că despre acest cuvînt nu există informaţii.

[2] *Ibidem*, p. 232.

[3] St. Malxasean, *Hayerēn baçatrakan baṙaran* (Dicţionarul explicativ al limbii armene), Erevan, I—IV.

[4] *Ardi Hayereni arjeṙn baṙaran* (Dicţionar uzual al limbii armene) ; vezi Sevak Gurgen *Jamanakiç hayoç lezvi dasəntaç* (Curs de limbă armeană contemporană), Erevan, 1955, p. 122—123.

[5] H. Hübschmann, *Armenische Grammatik*, I, Strassburg, 1898.

[6] Hr. Ačaṙean, *Hayerēn armatakan baṙaran*, I—VII, Erevan, 1926—1935.

de origine partă; în epoca influenței bisericii siriace asupra Armeniei, în primul secol după creștinarea ei, au intrat în vocabularul armean mai mult de 200 de cuvinte siriace [1]; în epoca dominației arabe au intrat 700 de cuvinte arabe, iar în epoca elenistă, care a exercitat și ea o puternică influență asupra culturii armene, au intrat vreo 900 de cuvinte grecești [2].

Lucrarea amintită a lui Hübschmann a reprezentat foarte mult pentru timpul ei; de asemenea este de mare importanță dicționarul etimologic în șapte volume al lui Hr. Ačaṙean. Or, toate studiile de armenologie au neglijat faptul că în lexicul limbii armene există vreo 5 000 de cuvinte de origine necunoscută, cuvinte a căror etimologie nu a fost încă studiată. Trebuie să presupunem că această importantă cifră reprezintă moștenirea lexicală a limbii armene din limba urartică și din limbile sud-caucazice. Căci limba urartică a constituit în condiții istorice determinate *substratul limbii armene* în perioada formării ei, iar limbile sudcaucazice s-au format în condiții istorice identice, pe aceleași baze. În general, în limbile armeană și georgiană se manifestă influențe importante venite din partea limbii urartice și churrite [3].

Dacă studiile de armenologie nu au fost îndreptate în această direcție, de vină au fost și informațiile insuficiente cu privire la limba urartică. Deși savanți ruși, printre care M. V. Nikolski, savanți occidentali ca Layard, H. Sayce, W. Belck, C. F. Lehmann-Haupt și alții au început descifrarea inscripțiilor urartice încă de la sfîrșitul secolului trecut, se poate spune că dezvoltarea urartologiei în general, descifrarea și publicarea textelor urartice, corectarea erorilor făcute de urartologii citați mai sus în descifrarea textelor, ca și studiul limbii urartice sînt opera savanților sovietici G. A. Melikišvili, I. M. Diakonov, B. B. Piotrovski, G. V. Tsereteli, I. I. Meșcianinov, K. L. Ohanesian, M. Israelian, N. V. Arutiunean și alții. Acad. G. A. Melikišvili a publicat, dintr-un total de 400 inscripții, circa 350 și o introducere în gramatică, iar acad. I. I. Meșcianinov a publicat în 1958 o gramatică urartică [4]. Astfel s-au pus bazele urartologiei, mai ales prin eforturile științei sovietice, la care au contribuit și cîțiva urartologi străini, dintre care sînt de menționat J. Friedrich [5], A. Götze și F. W. König [6]. Urartologia deschide noi perspective studiului limbii armene; în felul acesta multe probleme ale foneticii sau influențe în structura morfologică armeană cu neputință de explicat prin gramatica comparativ-istorică a

[1] H. Hübschmann, *Die semitischen Lehnwörter im Altarmenischen*, ZDMG, vol. XLVI, p. 227.

[2] A. A. Asmangulian, *Против гипотезы о „двуприродности" армянского языка*, în Вопросы языкознания, 1953, nr. 3, p. 24.

[3] Vl. Georgiev, *Исследования по сравнительно-историческому языкознанию*, Moscova, 1958, p. 210.

[4] G. A. Melikišvili, *Урартские клинообразные надписи. Приложение к Вестнику Древней Истории*, 1953, nr. 1—4; Introducere în gramatica urartică: Вестник Древней Истории. 1953, nr. 1, p. 246—295; I. I. Meșcianinov, *Грамматический строй урартского языка*, Moscova, 1958.

[5] J. Friedrich, *Einführung ins Urartäische* (*Mitteilungen der Vorderasiatisch-Ägyptischen Gesellschaft*, Bd. XXXVII, 1933, Heft 3).

[6] F. W. König, *Handbuch der chaldischen Inschriften*, Graz, 1955.

limbilor indo-europene, precum și multe din cele 5 000 de cuvinte amintite ale lexicului armean de origine necunoscută vor putea fi explicate prin limba urartică (substratul limbii armene), prin limba churrită sau ca împrumuturi din limbile sudcaucazice. Cu toate lipsurile inerente începutului, am încercat să indicăm în acest articol (ca și în alte două articole) [1] concordanțe ale unor termeni armeni cu termeni urartici, churriți sau cu cuvinte de origine asiriană, pătrunse în limba armeană, foarte probabil, prin intermediul limbii urartice. Tot astfel am arătat o serie de concordanțe perfecte ale lexicului armean cu cel al limbilor sudcaucazice [2], care ne indică fie un împrumut comun din limba care a reprezentat substratul ambelor limbi, fie un împrumut de la o limbă la alta. Ne mai lovim deocamdată de mari dificultăți, cum arată și remarcabila lingvistă și caucazologă Lomtatidze, deoarece problemele înrudirii limbilor caucazice cu alte limbi ale Asiei anterioare n-au fost încă elaborate, din cauza sărăciei de material [3]. Datele bibliografice din studiul unuia dintre cei mai buni caucazologi, Arnim Cikobava, publicate în „Acta Orientalia" [4], ne arată însă că cercetările în domeniul caucazologiei au luat în prezent un foarte mare avînt, datorită activității centrului științific de la Tbilisi. De îndată ce aceste cercetări se vor îndrepta și spre studiul raporturilor limbii sud-caucazice cu alte limbi din Asia anterioară, studiul comparat al limbii armene va avea foarte mult de profitat [5].

Știm că existența unor raporturi lingvistice strînse dintre limbile sudcaucazice și armeană a fost recunoscută mai demult de către H. Hübschmann [6] care observase că armeana trădează în fonetica sa urmele unei puternice influențe caucazice. În domeniul lexicului, Hübschmann respinge însă corespondențele armeno-caucazice propuse de către Tomaschek și S. Bugge [7], admițînd totuși împrumuturi lexicale între limba armeană și limbile sudcaucazice. După Hübschmann împrumuturile lexicale ale armenei din limbile caucazice sînt cu totul rare, constatare la care îl conducea părerea sa greșită că vorbitorii acestora din urmă au fost inferiori armenilor sub raport cultural; se știe doar că dezvoltarea culturii georgie-

[1] *Sufixe urartice în limba armeană*, în „Studii și cercetări lingvistice", 1960, nr. 1, p. 73–101; *Terminologia arborilor în limba armeană*, „Studii și cercetări lingvistice", 1960, nr. 3, p. 359–375.

[2] Sub denumirea de limbi sudcaucazice înțelegem grupa de limbi pe care Arn. Cikobava le desemnează prin „grupa sudică sau kartvelică" a limbilor ibero-caucazice (vezi Arn. Cikobava, *Die iberokaukasischen Gebirgssprachen und der heutige Stand ihrer Erforschung in Georgien*, Acta Orientalia, Acad. Scient. Hungaricae, IX. 1959, fasc. 2, p. 110).

[3] K. V. Lomtatidze, *Некоторые вопросы иберийско-кавказского языкознания* (Unele probleme ale lingvisticii ibero-caucazice), Вопросы языкознания, 1955, nr. 4.

[4] Arn. Cikobava, *art. cit.*, p. 109–161.

[5] Am luat personal cunoștință despre activitatea centrului lingvistic de la Academia de științe din Tbilisi, cu ocazia vizitei mele în decembrie 1960 la Tbilisi, unde am fost invitat de Academia de științe a R.S.S. Gruzine. La Institutul de lingvistică, acad. Arn. Cikobava și alții au arătat activitatea lingviștilor georgieni precum și eforturile de a rezolva problemele înrudirii popoarelor Transcaucaziei.

[6] H. Hübschmann, ZDMG, XXX, p. 72.

[7] Tomaschek, *Deutsche Literaturzeitung*, 1883, p. 1254; Sophus Bugge, „Kuhn's Zeitschrift", XXXII, p. 82–87. Ei au fost, se pare, primii care au constatat existența unor raporturi lingvistice dintre limbile caucazice și armeana.

nilor ţinea pas cu aceea a armenilor; el admitea în schimb împrumuturi în număr mare făcute de limbile sudcaucazice din armeană [1].

Importantă este şi poziţia lui A. Meillet în problema raporturilor caucazo-armene. Învăţatul francez afirma că nu poate exista vreo îndoială în privinţa faptului ,,că armeana poartă în structura ei generală, fonetică şi morfologică, amprenta unei puternice influenţe caucazice'' [2]. El constată în armeană mari modificări în domeniul foneticii, pierderi şi modificări de consoane, care se aseamănă cu ceea ce observăm în fonetica georgiană sau a altor limbi din Caucaz. Iar tendinţele noi în limba armeană, direcţia în care a evoluat morfologia i. -eur. pe solul armean sînt cu totul deosebite, fiind fără îndoială datorate faptului că armeana este o limbă indo-europeană, adoptată de o populaţie caucazică, care anterior vorbea o àltă limbă [3].

Problema raporturilor lingvistice dintre limbile sudcaucazice şi armeană a preocupat şi pe caucazologii G. Deeters şi Hans Vogt. G. Deeters constată în limbile kartvelice şi armeană o concordanţă a sistemului fonetic şi morfologic. El arată că limba armeană are tendinţa să diferenţieze sistemul oclusivelor sale în raport cu sistemul oclusivelor indo-europene; în schimb constatăm că sistemul oclusivelor armene coincide cu acel al limbii georgiene. De aici rezultă pentru Deeters teza că această tendinţă reprezenta caracteristica limbii unei populaţii sudcaucazice, care a adoptat apoi limba cuceritorilor indo-europeni, a prearmenilor. Datorită unui substrat caucazic, fonetismul indo-european s-a modificat, devenind ceea ce ne prezintă fonetismul limbii armene clasice. Din domeniul morfologiei, G. Deeters trage concluzii identice privitor la un substrat sudcaucazic, din anumite identităţi de structură morfologică în armeană şi în limbile sudcaucazice şi anume dispariţia genului gramatical, păstrarea unui număr bogat de cazuri indo-europene în armeană ca şi în georgiană

[1] H. Hübschmann, *Armenische Grammatik*, I, p. 397.

[2] Vezi ,,Revue des Etudes Arméniennes", 1921, I, fasc. 4, p. 456.

[3] A. Meillet, ,,Revue des Etudes Arméniennes", 1927, VII, fasc. 2, p. 312. Meillet afirmă că limba anterioară vorbită de populaţia care a adoptat limba ocupanţilor armeni, a fost o limbă din Caucazul de sud. A. Meillet nu avea însă dreptate în această privinţă. Atunci cînd Meillet a susţinut această teză, erau la ordinea zilei preocupări intense cu limbile kartvelice, în timp ce studiul limbii urartice şi churrite încă nu începuse, existînd deocamdată numai preocupări cu interpretarea textelor urartice, care şi ele erau la începutul lor. Am arătat mai sus, că abia ştiinţa sovietică din ultimele două decenii a dat acestor preocupări un nou avînt. O teză definitiv stabilită privitor la etnogeneza armenilor nu exista, cum nu există nici astăzi. Ceea ce spune Meillet este categoric: ,,La direction dans laquelle a évolué la morphologie indo-européenne sur sol arménien est toute particulière, et due sans doute à ce que l'arménien est, dans une large mesure, un parler indo-européen adopté par des populations de langue ,,caucasique". Se presupune că populaţiile Caucazului de sud sînt formate de către *Mušku*, cunoscuţi de inscr. asiriene (Μόσχοι) sau de *Tabalii*, pe care I. M. Diakonov îi identifică cu Iberi (Vopr. Iazîkozn. 5/1954, p. 43, nota 2), popoare care s-au retras în iureşul migraţiilor spre poalele Caucazului şi au format pe un substrat antropologic, cultural-istoric şi lingvistic al foştilor urarţi, populaţiile sud-caucazice. Cît priveşte formarea poporului armean, trebuie să presupunem pe baza elementelor istorice care ne stau la dispoziţie, că prearmenii indo-europeni sau armeno-frigienii au impus limba lor locuitorilor din Urartu, a căror moştenire politică şi culturală au preluat-o.

sau mingrelă, formarea cuvintelor prin reduplicare etc. [1]. Vedem prin urmare că și G. Deeters dezvoltă teza pe care a susținut-o, cu zece ani înaintea lui, A. Meillet. H. Vogt critică teza care limitează problema substratului în limba armeană numai la raporturile lingvistice ale acesteia cu limbile sudcaucazice; *el consideră pe drept cuvînt* că nu se poate susține formarea limbii armene eliminînd ca substrat al ei limba urartică, pe teritoriul căreia limba s-a format definitiv, după ce armenii i-au asimilat pe urarți. Evident, în calitate de substrat lingvistic trebuie să ținem seamă și de limbile sud-caucazice, care au fost probabil foarte apropiate de limba urartică, de vreme ce studiile urartologice ale lui J. Friedrich au dezvăluit concordanțe surprinzătoare între sistemul verbal al limbii urartice și al limbii kartvelice [2].

După cum arată studiul citat al lui H. Vogt, studiile lui K. Bouda sau Th. Kluge [3], lexicul limbii armene și georgiene ne arată de asemenea că în ambele limbi există un fond lexical rezultat din împrumuturi la o sursă comună sau că ambele limbi au procedat la împrumuturi una de la cealaltă. În legătură cu aceasta trebuie să amintim părerea a doi savanți Vl. Georgiev și I. M. Diakonov. Vl. Georgiev nu consideră drept dovedită înrudirea limbii urartice și churrite cu limbile sudcaucazice [4], în timp ce I. M. Diakonov, cu toate că se îndoiește de înrudirea limbii urartice și churrite cu limbile caucazice, constată în schimb un număr de nouă caracteristici morfologice foarte importante, comune limbii sumeriene și limbilor caucazice, ceea ce va reclama studii serioase pentru a stabili raporturile lingvistice dintre limbile caucaziene și limba intermediară care le-a transmis influențele limbii sumeriene [5].

Convins de justețea tezei savanților sovietici privitoare la faptul că limba urartică și churrita, precum și limbile sudcaucazice au constituit substratul limbii armene, am încercat să stabilim în două articole o serie de corespondențe lexicale în aceste limbi, făcînd parte dintr-un domeniu al vocabularului care, deși restrîns, e totuși important, fiindcă reprezintă termeni pentru arbori de pădure și pentru arbuști. Materialul examinat a dovedit că în acest domeniu al vocabularului armean găsim foarte puțini termeni care se pot explica prin etimologii indo-europene. Credem că cea mai mare parte a terminologiei din acest domeniu a fost adoptată de către cuceritorii armeno-frigieni la fața locului, iar termenii de origine partă, siriacă sau arabă sînt tardivi, intrînd în limba armeană după formarea ei. I-am notat pentru a completa tabloul acestui domeniu lexical.

---

[1] Gerhard Deeters, *Armenisch und Südkaukasisch. Ein Beitrag zur Frage der Sprachmischung*, Caucasica, 1927, nr. 3—4.

[2] Hans Vogt, *Arménien et Caucasique du sud*, „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap”, 1938, IX, p. 322, 323.

[3] Th. Kluge, WZKM, XXX, p. 109—120; K. Bouda, *art. cit.*, „Lingua”, II, p. 291—307.

[4] Vl. Georgiev, *Исследования по сравнительно-историческому языкознанию*. Moscova, 1958, p. 211.

[5] I. M. Diakonov, *О языках Древней Передней Азии*, în „Вопросы языкознания”, 1954, nr. 5, p. 48—55.

Hans Vogt afirmă — şi sîntem de acord cu el — că numai studiul limbilor Asiei anterioare şi sudcaucazice ne va da o viziune de ansamblu mai clară asupra problemei atît de complexe privind substratul armean; pînă atunci armeana va pune lingviştilor multe probleme.

ЗАМЕЧАНИЯ В СВЯЗИ С ТЕРМИНОЛОГИЕЙ КУСТОВ В АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Настоящая работа представляет собой дополнение к статье, озаглавленной „Терминология деревьев в армянском языке" [1]. Исследования, связанные с терминологией деревьев и кустов, важны для изучения лексики какого-либо языка. Две известных нам работы, осветившие армянскую терминологию из области ботаники, не исследуют термины с точки зрения их этимологии. Нас же интересует именно последнее, поскольку в словарном запасе армянского языка названия деревьев или кустов очень редко можно объяснить индоевропейской этимологией. Это приводит нас к весьма вероятному выводу о том, что армяно-фригийские завоеватели, обосновавшиеся на Армянском нагорье, где они со временем заменили государство Урарту, приняли в качестве названий для лесных и фруктовых деревьев или кустов те, что там бытовали; для подобных деревьев и кустов, свойственных флоре Передней Азии, в индоевропейской лексике названий не имелось. Индоевропейские же названия деревьев или кустов, известные и на европейской территории, сохранились в армянском языке (за исключением тех случаев, когда те или иные причины вынуждали введение в армянский язык местных названий). Так как мы не можем отрицать сильного влияния субстратов урартского и хурритского языков (которые мы считаем родственными), так же как и влияния южно-кавказских языков, созданных в одинаковых условиях и, вероятно, на том же языковом субстрате, что и армянский язык, этимологию этих названий следует искать в известной нам лексике урартского, хурритского и грузинского языков. Количество армянских слов, этимология которых еще не установлена, достигает приблизительно 5000; расшифровка этимологических связей, хотя бы той части их, которая представляет названия деревьев и кустов, может быть полезной для изучения этимологии еще не исследованной лексики.

Обширные исследования советских ученых в области урартологии, представленные работами И. М. Дьяконова, Г. А. Меликишвили, И. И. Мещанинова, очень ценны; очень большой вклад в разъяснение армянской лексики внесут также и исследования кавказоведов, под ру-

[1] Статья опубликована в томе „Чествование Ал. Граура в связи с 60-летием со дня рождения" (SCL, XI, 1960, № 3, стр. 359–375).

ководством Арнима Чикобавы, направленные на изучение соотношений южно-кавказских языков с другими языками Передней Азии.

Помимо влияния субстрата урартского языка, которое испытал армянский язык, и помимо заимствований армянского и грузинского языков из одного и того же другого языка, принадлежавшего, вероятно, к той же языковой основе (или происшедшего из ассирийского языка при посредничестве урартского языка), мы находим еще заимствования из сирийского, арабского, греческого и парфянского языков. Эти заимствования объясняются влиянием парфянского и арабского политического господства и влиянием сирийской и греческой культуры.

Здесь мы приведем некоторые из наиболее интересных названий. Так, представляет затруднение название ***aločeni*** ,,азерол'': его мы находим в грузинском языке, а также в турецком и персидском языках. Имея в виду, что азерол ведет свое происхождение из средиземноморских районов, его название не может быть ни персидского, ни турецкого происхождения, а принадлежит одному из малоазийских языков; персидский же и турецкий языки могли усвоить его как раз при посредничестве армянского или грузинского языков. Одно армянское название ***murt***, ***mrteni***, ***morē*** очень близко греческому слову μύρτος, которое рассматривалось как слово семитского происхождения (в арабском языке ***murr***, в древнееврейском ***mōr***); и в языке пехлеви находим ***mūrt***, а в современном персидском языке ***mūrd***. И все же μύρτος — слово греческого происхождения (распространенное и на территории Передней Азии), поскольку мы находим его и в крито-микенских надписях (линейное письмо B). Армянское название ***aprsam***, ***aprasam*** можно было бы объяснить греческим βάλσαμον, если бы не существовало названия ***apursāmā*** из ассирийского языка, который мог передать это название как греческому языку, так и армянскому (последнему при посредничестве урартского языка). Такое название как ***xmoreni***, толокнянка с плодами, называемыми ***xmoruk*** (суффикс-***uk*** часто встречается в названиях кустов), отсылает нас к этимологии греческого и арамейского языков; последний передал, очевидно, название сирийскому языку. Что касается названия ,,кизил'', то оно определяется тремя названиями, из которых только ***šindi***, ***šwindi*** индо-европейского происхождения. Для одного из двух других, т.е. для ***čmeni***, находим соответствие как в грузинском, так и в турецком и татарском языках. Однако это слово могло бы быть и урартского происхождения.

Предположение о хурритском происхождении названия ***xašndet*** ,,ревень'' — если бы мы могли доказать его связь с хурритским именем ***Ḫašuntarḫi***, богини растительного мира — кажется нам заслуживающим внимания. Название для ,,кориандра'' — общее и в армянском (***ginj***) и в грузинском (***k'inji***) языках; оно было заимствовано, по-видимому, из одного и того же третьего языка, возможно, из урартского. Далее отметим, что армянскому названию ***tult*** ,,проскурняк'', соответствует грузинское ***tuxti***; в хурритском же языке имеем слово ***tul-di***, которое с предшествующей ему идеограммой ***šam*** ,,растение'' показы-

вает, что речь идет о названии из области растительного мира. Для объяснения армянского названия *sămb* ,,тростник', камыш'', которому в грузинском языке соответствует *šambi*, мы можем предложить аккадское название *sămmu*, которое обозначает куст (не знаем точно, какой именно), и топонимическое урартское название *Šamuḫa*, которое может означать ,,камышовая заросль''. Близость к хурритскому языку предполагается в армянском слове *kanjux* ,,камыш'', для которого можем привести хурритское параллельное название *ka-an-zu-uk-kam* или *ka-an-zu* , зная, что оно принадлежит флоре, поскольку ему предшествует идеограмма *šammu* ,,растение''.

Для лаврового дерева имеем несколько названий, происхождение которых не можем уточнить; само армянское название *dap'nē* не является индоевропейского происхождения, поскольку оно не заимствовано из греческого языка; в греческом же имеем δάφνη, но и его происхождение неизвестно. Что же касается названия *ḫazoreni* ,,рябина'', возможно, что оно заимствовано из сирийского, но так же легко оно может представлять и ассирийское название *ḫašḫuru*, перешедшее в армянский язык, возможно, при посредничестве урартского языка.

В конце мы проанализировали названия ,,виноград'', который в армянском языке представлен большим количеством названий (как, впрочем, и в греческом языке) и из которых некоторые отсылают нас к урартскому или хурритскому языкам; так, для армянского названия *toli* ,,дикий виноград'' с большой вероятностью можем допустить соответствие с урартским *uduli* ,,виноград''. Слово *sorēk* из семитских языков имеет в армянском языке соответствующее ему *sorek'*, но с другим значением; оно могло проникнуть в армянский язык из ассирийского, в котором имеем *šarku*, при посредничестве хурритского языка, в котором находим название богини винограда *Šuruḫ(ḫ)e*. Неразрешенный вопрос представляет так же армянское название (происходящее от одного индо-европейского корня), которое обозначает как ,,вино'', так и ,,виноград''; соответственное ему название находим в грузинском, греческом и в семитских языках.

Эти несколько примеров показывают нам всю сложность проблемы армянской лексики из области флоры, ограниченной в этой статье названиями кустов.

REMARQUES SUR LA TERMINOLOGIE DES ARBUSTES EN ARMÉNIEN

RÉSUMÉ

Le présent article est un complément à l'étude intitulée *La terminologie des arbres dans la langue arménienne* [1]. Les recherches touchant la

[1] Publiée dans le volume ,,*Hommage à Al. Graur à l'occasion de son 60e anniversaire*'', SCL, XI (1960) No. 3, pp. 359–375.

terminologie des arbres et arbustes sont importantes pour l'étude du lexique d'une langue.

Bien que nous ayons connaissance de deux ouvrages qui s'occupent de la terminologie arménienne dans le domaine de la botanique, ceux-ci n'étudient point les termes respectifs au point de vue de leur étymologie. Or, c'est là précisément ce qui nous intéresse, car dans le vocabulaire arménien les noms d'arbres et d'arbustes ne peuvent que très rarement s'expliquer par une étymologie indo-européenne. Ceci nous permet de conclure que, selon toute vraisemblance, les conquérants arméniens d'origine phrygienne établis sur le plateau arménien, où ils remplacèrent, avec le temps, l'État Ourartou, adoptèrent pour les arbres forestiers, les arbres fruitiers et les arbustes, les termes locaux, le vocabulaire indo-européen ne disposant pas de termes pour désigner ces arbres et arbustes, propres à la flore de l'Asie antérieure. La langue arménienne a conservé, d'autre part, les termes indo-européens pour les arbres et les arbustes connus sur le territoire de l'Europe, à l'exception des cas où, pour diverses raisons, un terme local s'est imposé. Comme l'on ne saurait nier l'influence considérable des langues ourartoue et chourrite (apparentées, selon nous), pas plus que l'influence des langues sud-caucasiques formées dans les mêmes conditions et vraisemblablement sur le même substrat que l'arménien, il convient de chercher l'étymologie de ces termes dans le lexique connu des langues ourartoue, chourrite et géorgienne.

Le nombre des mots arméniens dont l'étymologie n'a pas été établie jusqu'ici est d'environ cinq mille ; aussi croyons-nous que le déchiffrage des liens étymologiques, fût-ce pour les seuls termes relatifs aux arbres et arbustes, peut servir à l'étude étymologique du lexique d'origine encore inconnue.

Les recherches approfondies des savants soviétiques dans le domaine de l'ourartologie, dues notamment à I. M. Diakonov, à G. A. Melikichvili et à I. I. Mechtchianinov, ont à cet égard une importance considérable. De même les investigations des spécialistes des idiomes caucasiques qui, sous la direction d'Arnim Čikobava, s'attachent à étudier les rapports des langues sud-caucasiques avec d'autres langues d'Asie antérieure, contribueront dans une grande mesure à l'élucidation du lexique arménien.

Outre l'influence du substrat ourartou sur l'arménien, outre aussi les emprunts faits en commun par l'arménien et le géorgien à une autre langue, appartenant sans doute au même substrat (ou provenant de la langue assyrienne par la filière de la langue ourartoue) on trouve également, dans l'arménien, des emprunts du syriaque, du parthe, de l'arabe et du grec. L'influence de la domination politique parthe et arabe, ainsi que l'influence culturelle syriaque et grecque expliquent ces emprunts.

Voici dans ce résumé quelques termes des plus intéressants. Le mot *aločeni* „azerolier" offre quelque complication : on le retrouve à la fois en géorgien, en turc et en persan, ce qui est fait pour dérouter. Mais l'azerolier est originaire du bassin méditerranéen, de sorte que le terme ne saurait être d'origine turque ou persane, mais appartient à une langue d'Asie Mineure, d'où le turc a pu l'adopter par l'intermédiaire de

l'arménien ou du géorgien. Un autre terme arménien, *murt*, *mrteni*, *morē* est fort proche du mot grec μύρτος, que l'on a considéré comme étant d'origine sémitique (*murr* en arabe, *mōr* en hébreu) ; on trouve en outre *mūrt* en pehlvi et *mūrd* en persan moderne. Et pourtant μύρτος est d'origine grecque (et répandu également sur le territoire de l'Asie antérieure), car il figure dans les inscriptions créto-mycéniennes (linéaire B). Le terme arménien *aprsam*, *aprasam* pourrait s'expliquer par le mot grec βάλσαμον si nous n'avions le mot assyrien *apursāmā* qui a pu fournir ces termes aussi bien au grec qu'à l'arménien (à cette dernière, par l'intermédiaire de l'ourartou). Un terme tel que *xmoreni*, ,,arbousier'' produisant le fruit nommé *xmoruk* (le suffixe *-uk* est fréquent dans les noms d'arbustes) nous renvoie à une étymologie d'origine grecque ou araméenne, cette dernière ayant également fourni, de toute évidence, ce terme au syriaque. Quant au ,,cornouiller'', il est désigné par trois termes, dont un seul — *šindi*, *šwindi* — est d'origine indo-européenne ; l'un des deux autres — *čmeni* — a des correspondants tant en géorgien qu'en turc et en tatare. Le mot pourrait néanmoins être d'origine ourartoue. La thèse de l'origine chourrite est tentante pour le mot *xašndel* ,,rhubarbe'' pour peu que l'on parvienne à découvrir un lien avec le nom de la déesse *Ḫašuntarḫi*, une divinité du règne végétal. Le terme pour ,,coriandre'' est commun à l'arménien (*ginj*) et au géorgien (*k'inji*), qui l'ont probablement emprunté tous deux à une autre langue, peut-être l'ourartou. Disons encore que le terme arménien *tult* ,,hibiscus'' a pour correspondant *tuxti* en géorgien : or nous trouvons attesté en chourrite le mot *tul-di*, lequel étant précédé de l'idéogramme *šam* ,,plante'', indique qu'il s'agit d'un terme du domaine végétal. Pour expliquer le terme arménien *šamb* ,,jonc'', auquel correspond le géorgien *šambi*, l'on est amené à penser au *šammu* akkadien, désignant un arbuste (nous ignorons lequel) et au toponymique ourartou *Šamuḫa*, qui peut signifier ,,le lieu planté de joncs'' (jonchaie). On peut également rapprocher du chourrite le terme arménien *kanjux* (jonc) pour lequel nous ferons un parallèle avec le terme chourrite *ka-an-zu-uk-kam* ou *ka-an-zu* dont nous savons qu'il appartient au lexique de la flore, comme l'indique l'idéogramme *šammu* ,,plante'' qui le précède.

Le ,,laurier'' (condiment) est désigné par plusieurs termes, dont nous ne pouvons préciser la provenance : le terme arménien *dap-nē* n'est pas d'origine indo-européenne, n'étant point emprunté au grec, lequel a δάφνη, dont l'origine n'est pas davantage connue. Quant au terme *hazoreni* ,,sorbier'', il a pu être emprunté au syriaque, mais peut tout aussi bien provenir de l'assyrien *ḫašḫuru*, passé dans l'arménien par la filière de l'ourartou.

Nous avons enfin analysé les mots qui désignent ,,la vigne'', pour laquelle l'arménien — comme le grec d'ailleurs — dispose d'un grand nombre de termes, dont certains nous renvoient à l'ourartou ou au chourrite. Ainsi pour le terme arménien *toli* ,,vigne sauvage'' on peut admettre une correspondance très probable avec l'ourartou *uduli* ,,vigne''. Le mot *sorēk* des langues sémitiques a un correspondant en arménien, *sorek'*, mais avec un sens différent ; il a pu pénétrer dans l'arménien venant de

l'assyrien – qui a *šarku* – par la filière du chourrite, où l'on trouve le nom d'une déesse de la vigne, *Šuruḫ(ḫ)e*. Un autre problème qui reste à résoudre est celui du terme arménien (dérivé d'une racine indo-européenne) qui sert à désigner à la fois „le vin'' et „la vigne'', et auquel on trouve des correspondants non seulement en géorgien et en arabe, mais encore dans les langues sémitiques.

Ces quelques exemples font entrevoir toute la complexité du problème du lexique arménien touchant le domaine de la flore, limité dans cet article à la terminologie d'un petit nombre d'arbustes.

CÎTEVA ASPECTE ALE BILINGVISMULUI MAGHIARO-ROMÎN LA CEANGĂII DIN MOLDOVA

DE

MÁRTON GYULA

1. Primul care amintește bilingvismul maghiaro-romîn la ceangăii din Moldova este Dimitrie Cantemir, în capitolul XVI al eruditei sale lucrări *Descriptio Moldaviae* (1716). Cantemir scrie următoarele : „Praeter Moldavos, quorum majores e Maramorisz reversi sunt, plures Graeci, Albanii, Serbi, Bulgari, Poloni, Cosaci, Russi, Ungari ... incolunt”. (p. 119). Iar la pagina 122 continuă astfel : „Hungari, uti sacrorum Romanorum, ita et patrii sermonis fuere tenaciores, moldavicam tamen omnes callent [1]. O relatare asemănătoare a făcut și parohul Zöld Péter, care a trăit între ceangăii din Moldova în anii 1766—1770. Zöld printre altele amintește că ceangăii înțeleg la fel de bine limba maghiară și cea romînă, în viața de toate zilele folosesc ambele limbi în mod curent, dar limba maghiară o vorbesc mai bine [2]. Fenomenul a fost sesizat și de cercetătorul Jerney János, care a vizitat Moldova, în primul rînd așezările ceangăilor, pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Jerney mai menționează că bilingvismul este răspîndit în primul rînd la bărbați, fiindcă femeile trăiesc mai izolat și vin mai rar în contact cu mediul înconjurător romînesc [3]. La fel

[1] Vezi : Operele principelui Demetriu Cantemiru typarite de Societatea Academica Romana. Tomu I. *Descriptio Moldaviae cu chart'a geographica a Moldaviei și un fac-simile* București, 1872. — În traducere : „Afară de moldoveni, ai căror strămoși au venit îndărăt din Maramureș, mai locuiesc în Moldova și greci, albanezi, sîrbi, bulgari, leși, cazaci, unguri...” Pasajul al doilea : „Fiindcă ungurii au rămas neclintiți în legea lor papistășească, și-au păstrat și limba țării lor : dar ei înțeleg cu toții și limba moldovenească.” (D. Cantemir : *Descrierea Moldovei.* Traducere de Petre Pandrea, cu o prefață de acad. C.I. Gulian, Biblioteca pentru toți, E.S.P.L.A., p. 230, respectiv 234.)

[2] *Notiția de rebus Hungarorum qui in Moldavia et vltra degant*, scripta ab Adm. R.D. Petro Zöld Parocho Csík-Delniensi in Siculia data ad A.R. P. Vincent Blaho (Molnár János : *Magyar Könyvház* III (1783), p. 416).

[3] *Jerney János keleti utazása a' magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845*, (Călătoria lui Jerney János în est pentru găsirea patriei primitive a ungurilor în anii 1844 și 1845) I—II, Pesten, 1851, p. 25.

a văzut problema profesorul de liceu Imets Fülöp Jákó, care împreună cu doi colegi ai săi, a vizitat în 1868 o serie de sate moldoveneşti în care trăia şi populaţie maghiară [1]. Afirmaţiile anterioare au fost întărite întru totul de către Szarvas Gábor, primul lingvist maghiar care a studiat la faţa locului graiul ceangăilor. Szarvas mai relatează că cunoaşterea şi folosirea limbii romîne de către ceangăi (şi pe baza observaţiilor sale în primul rînd de către bărbaţi) este o urmare firească a convieţuirii acestei populaţii mici la număr cu populaţia romînescă a Moldovei [2].

Nu continuăm mai departe înşirarea relatărilor referitoare la fenomenul bilingvismului la ceangăi [3]. Şi observaţiile anterioare le-am amintit mai mult pentru a ilustra vechimea fenomenului. La cele de mai sus adăugăm doar atîta că anchetatorii Atlasului graiului ceangău, cu ocazia deplasărilor făcute în anii 1949—1956 au observat şi ei că bilingvismul este un fenomen foarte răspîndit la ceangăi şi se află într-un stadiu înaintat.

Cercetătorii care în trecut au studiat istoria, graiul şi viaţa ceangăilor nu se mărginesc numai la constatarea faptului bilingvismului. În articolele şi studiile publicate de ei găsim şi un material destul de bogat referitor la influenţa limbii romîne asupra acestui grai. Astfel înregistrează unele împrumuturi lexicale romîneşti Gegő Elek [4], primul cercetător maghiar care a vizitat pe ceangăi din însărcinarea Academiei Maghiare. Astfel de cuvinte mai găsim la Imets Fülöp Jákó,[5] Ballagi Aladár [6], precum şi la lingviştii Szarvas Gábor (*op. cit.*), Munkácsi Bernát [7], Rubinyi Mózes [8], Csűry Bálint [9] şi alţii. Un material bogat de împrumuturi lexi-

---

[1] *Veszely, Imets és Kovács Utazása Moldva-Oláh-honban 1868.* (Călătoria lui Veszely, Imets şi Kovács în Moldova în anul 1868). Marosvásárhelyt, 1870, p. 94.

[2] Vezi : *A moldvai csángó nyelvről* (Despre limba ceangăilor din Moldova), în revista « Magyar Nyelvőr » III (1874), p. 1.

[3] Prezentarea cîtorva din ele v. Mikecs László : *Csángók* (Ceangăii), Budapest, f. an. p. 186.

[4] Vezi : *A moldvai magyar telepekről. Két toldalékkal és Moldvaország abroszával* (Despre coloniile maghiare din Moldova. Cu două anexe şi harta Ţării Moldovei), Buda, 1838. Cuvintele împrumutate din limba romînă le înşiră în capitolul *Moldvai utazás* (*Călătorie în Moldova*) şi în capitolul *A moldvai magyar telepek nyelvéről, népmondá és daljairól* (Despre limba, legendele şi cîntecele coloniilor maghiare din Moldova).

[5] Vezi : *Tusnádi Imets Fülöp Jákógymn. igazgató tanár Uti-Naplója* 1868 (Jurnalul de călătorie al directorului de gimnaziu Tusnádi Imets Fülöp Jákó), în Veszely, Imets, Jákó, *op. cit.*

[6] Vezi articolul : *A magyarság Moldvában* (Maghiarii din Moldova), în « Földrajzi Közlemények » XVI (1888), p. 27.

[7] Vezi articolul : *A moldvai csángók nyelvjárása* (Graiul ceangăilor din Moldova) în « Magyar Nyelvőr » IX (1880), p. 444 şi urm., X (1881), p. 101 şi urm. Cuvintele împrumutate din l. romînă : vol. X, p. 203—204.

[8] Vezi articolul : *Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához* (Date referitoare la graiul ceangăilor din Moldova), în « Magyar Nyelvőr » XXX (1901), p. 57 şi urm. Cuvintele de origine romînească le găsim în unul din subcapitolele capitolului *Szókincs* (Lexicul) al studiului (p. 178—182).

[9] Dintre studiile lui Csűry din acest punct de vedere cel mai important e *Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról* (Notiţe etnografice despre ungurii din Moldova), în « Erdélyi Múzeum », 1930, p. 843—847.

cale romînești conține și dicționarul graiului ceangău din nord al lingvistului finlandez Yrjö Wichmann [1].

Atenția cercetătorilor din trecut s-a îndreptat însă aproape exclusiv asupra laturii lexicale a influenței romînești, neglijînd în întregime latura fonetică, și mai ales cea gramaticală a problemei. Dar nici lista cuvintelor împrumutate din limba romînă nu poate fi considerată completă. Materialul publicat în aceste lucrări totuși este valoros. Este adevărat că nici un cercetător nu s-a gîndit să facă o legătură între numărul destul de mare al împrumuturilor romînești și fenomenul bilingvismului, aceste împrumuturi însă ele înseși sînt o dovadă elocventă a bilingvismului.

2. În atmosfera otrăvită de naționalism și de șovinism a perioadei dintre cele două războaie mondiale graiul, folclorul și etnografia ceangăilor din Moldova, atît de bogate în învățăminte, nu au putut fi studiate decît foarte sporadic. După 23 August 1944 și mai ales după instaurarea puterii populare, s-au deschis orizonturi noi și în acest domeniu. Cercetători maghiari și romîni au întreprins o serie de cercetări la fața locului pentru a fructifica toate valorile graiului, folclorului și etnografiei acestei mici frînturi de populație în opera grandioasă de înjghebare a culturii noastre socialiste. Anchetele dialectale care s-au făcut la ceangăi nu au avut drept scop studierea bilingvismului. Ele s-au făcut în primul rînd în vederea întocmirii unui atlas regional al acestui grai și cu scopul redactării unor studii monografice asupra lui [2]. Anchetele acestea totuși au scos la iveală un material destul de bogat referitor la bilingvismul maghiaro-romîn al ceangăilor. În studiul de față cele cîteva aspecte ale bilingvismului la ceangăi, le prezentăm nu numai pe baza materialului adunat cu chestionarul, ci și pe baza textelor adunate cu prilejul anchetelor. În afară de aceasta ne-a stat la dispoziție și un bogat material parte publicat, parte încă nepublicat, păstrat la Institutul de folclor din Cluj [3]. Cu toate acestea considerăm articolul de față numai ca un prim pas făcut în cercetarea bilingvismului la ceangăi și-l publicăm mai mult pentru a contribui și cu acest material modest la cunoașterea mai temeinică a acestei probleme,

---

[1] *Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes, nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt.* Herausgegeben von Bálint Csűry und Artturi Kannisto. Helsinki, 1936.

[2] Despre scopul, metodele și desfășurarea anchetelor, precum și despre stadiul actual al prelucrării materialului v. Szabó T. Attila, *A moldvai csángó nyelvjáráskutatás története* (Istoricul studierii graiului ceangău din Moldova), în «Magyar Nyelvjárások» V (1959), p. 3—38+1 hartă. De această problemă se ocupă pe scurt și Al. Graur, *Introducere în lingvistică*, București, 1958, p. 248—249.

[3] Materialul l-am adunat din următoarele surse: Hegedűs Lajos, *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések* (Povești și convorbiri ceangăiești din Moldova), Budapest, 1952 (=Hegedüs); Faragó József și Jagamas János, *Moldvai csángó népdalok és népballadák* (Cîntece populare și balade populare ceangăiești din Moldova), București, f. an; (= MCSNd); în fine am studiat textele aflate la Institutul de Folclor din Cluj, pe care mi le-a pus la dispoziție colegul Faragó József.

despre care s-a scris destul de mult şi în trecut şi care totuşi este încă insuficient cunoscută [1].

3. Literatura de specialitate referitoare la problema influenţei de limbă şi la problema bilingvismului accentuează în unanimitate, că influenţa unei limbi asupra unei alte limbi se manifestă în primul rînd în împrumuturi lexicale. Într-un articol publicat cu cîţiva ani în urmă [2] am arătat deja că influenţa limbii romîne în lexicul graiului ceangău este multilaterală şi puternică. Se găsesc împrumuturi lexicale romîneşti în număr mare în toate domeniile vocabularului acestui grai: părţile corpului omenesc, bolile şi vindecarea lor, casa şi împrejurimile ei, agricultura, creşterea vitelor, pomicultura, ţesutul şi cusutul, fenomenele naturii, tehnica, administraţia etc. Toate aceste domenii ale lexicului au suferit o influenţă romînească puternică. În materialul adunat cu chestionarul mare (cuprinde aproximativ 2 200 întrebări) dintre cuvintele referitoare la părţile corpului omenesc, la însuşirile omului, la boli şi vindecarea lor, din totalul de 471 cuvinte sînt împrumuturi romîneşti, aproximativ 140—150, iar dintre 457 cuvinte referitoare la agricultură şi creşterea vitelor aproximativ 150. În lexicul acestor două domenii au intrat deci aproximativ 300 de cuvinte împrumutate din limba romînă. Situaţia este asemănătoare şi în domeniul vocabularului portului. Dintre cele 450 de cuvinte referitoare la portul ceangăilor 153 sînt împrumutate din limba romînă [3].

Intensitatea influenţei lexicale o dovedeşte de altfel şi faptul că printre cuvintele împrumutate se află nu numai substantive, ci şi o serie

[1] Sinteză critică şi indicarea literaturii de specialitate vezi la Karl-Heinz Schönfelder, *Probleme der Völker- und Sprachmischung* (Halle, 1956). Deoarece bibliografia lui Schönfelder nu cuprinde nici o lucrare de specialitate romînă sau maghiară, dau aicea lista celor mai importante lucrări: Sextil Puşcariu, *Limba romînă*, vol. I, Bucureşti, 1940, p. 204—208; Theodor Capidan, *Limbă şi cultură*, Bucureşti, 1943, p. 75; Emil Petrovici, *Corelaţia de timbru a consoanelor dure şi moi* (SCL, I, p. 177—232); Al. Rosetti, *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii romîne* (sec. VI—XII), Bucureşti, 1957; V. Arvinte, *Un caz de bilingvism slavo-romîn* (SCL, IX p. 45—69). Ion Coteanu, *Cum dispare o limbă (istroromîna)*, Bucureşti, 1957; Al. Graur, *Introducere în lingvistică*, Bucureşti, 1958, p. 214—5.

Din literatura de specialitate maghiară citez: Setälä Emil, *A lív nép és nyelve* (Poporul liv şi limba lui), în «Nyelvtudományi Közlemények» XXI (1887), p. 241—264; V.L., *Nyelv-dualizmus az Alföldön* (Un caz de dualism de limbă pe Alföld), în «Magyar Nyelvőr» XXVII (1897), p. 319—321; Spissák Ferenc, *Az amerikai magyarság nyelve* (Despre limba ungurilor din America), în «Magyar Nyelv» II (1906), p. 259—263; Rubinyi Mózes, *Amerikai magyarság* (Ungurii din America), în «Magyar Nyelvőr» L (1921), p. 11—3; Gáldi László, *Jegyzetek a párisi magyarság nyelvállapotáról* (Note despre limbajul ungurilor de la Paris), în volumul: *A franciaországi magyarság* (Ungurii din Franţa), Paris, 1935, p. 38—52; Német Gyula, *A kevert nyelvrendszer kérdéséhez* (Az oszmán-török nyelv kettös rendszere) (În legătură cu problema sistemului de limbă amestecat (Caracterul dublu al sistemului limbii osmane), în «A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei» vol. II, Nr. 1—4, p. 313—332. — Pot cita două articole şi din revista „Orbis": Karl-Hampus Dalstedt, *Du bilinguisme et de l'influence laponne sur les patois suédois en Åsele Lappmark* (partie méridionale de la Laponie suédoise), Tome II (1953), Nr. 1, p. 82—93; Andreas von Weiss, *Zweisprachigkeit und Sprachbegabung*, Tome V (1956), Nr. 1, 152—163.

[2] Vezi: *A moldvai csángó nyelvjárás szókincsét ért román nyelvi hatásról*, în «Magyar Nyelv» LII, p. 92—100. Versiunea romînească a articolului, cu unele modificări, a apărut sub titlul: *Cîteva aspecte ale influenţei limbii romîne în graiul ceangău din Moldova* (SCL, VI, p. 331—339).

[3] Vezi «Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények» I, p. 93).

de adjective, verbe, prepoziţii (cf. rev. « Magyar Nyelv » LII, p. 94). O serie de împrumuturi au pătruns şi în fondul principal lexical al acestui grai. Multe din elementele împrumutate au derivate şi compuse. O influenţă atît de puternică şi multilaterală este o urmare firească a bilingvismului maghiaro-romîn.

În afară de numărul mare al împrumuturilor lexicale, bilingvismul are în graiul ceangăilor şi o serie de alte efecte. Astfel se pot observa influenţe semantice romîneşti. Cunoaşterea temeinică a ambelor limbi şi folosirea lor frecventă în viaţa de toate zilele are ca urmare acomodarea sensului unei serii întregi de cuvinte maghiare la sensul cuvintelor corespunzătoare din limba romînă. Cuvîntul *béka* [1] de ex. în l. maghiară are sensul de 'Frosch'. Sub influenţa romînescului *broască* sensul cuvîntului s-a lărgit, formîndu-i-se şi sensul de 'Riegel, Schloß'. Alte exemple: m. *adósság* 'Schuld' → '1. Schuld; 2. Pflicht' (: r. *datorie* 'idem'), m. *csinál* 'machen' → '1. machen; 2. (Früchte) hervorbringen, zur Welt bringen, (die Zeit) vertreiben' (r. *a face* 'idem'), m. *elfogad* 'annehmen akzeptieren'→ '1. annehmen, akzeptieren; 2. bekommen' (:r. *a primi* 'idem'), *húz* 'ziehen' → '1. ziehen; 2. absteigen, sich einquartieren' (:r. *se trage* '1. abstammmen; 2. sich einquartieren'), m. *ül*, 'sitzen' → '1. sitzen; 2. wohnen', (: r. *a şedea* 'sitzen; dial. : wohnen'), m. *világ* 'Welt' → '1. Welt; 2. Menge, Vielheit, Leute' (:r. *lume* 'idem'), magh. *visz* 'bringen' → '1. bringen; 2. leben, es geht ihm....' (:r. *a duce* 'idem') etc. (Alte exemple v. în articolul *Schimbări semantice petrecute în graiul ceangăilor din Moldova sub influenţa limbii romîne*, în SCL, X (1960), nr. 4).

Tot ca o urmare a bilingvismului trebuie socotit numărul mare al cazurilor de diferenţiere a sensului ce s-a produs între unele cuvinte maghiare şi romîneşti cu sens identic sau asemănător. În graiul unor localităţi de ex. sensul cuvîntului maghiar *ángy* 'mătuşă' s-a restrîns la denumirea mătuşei mai tinere, iar cuvîntul *matuşa* (:rom. *mătuşă*) s-a înrădăcinat cu sensul de 'mătuşă mai în vîrstă'. Alte exemple asemănătoare: *cserép* '1. lut ars; 2. Dachziegel' → 'lut ars' — *cigla* 'Dachziegel' (: r. *ţiglă* 'idem'), *fűrész* 'ferestrău (în general)' → 'ferestrău de mînă' — *bészkija* 'ferestrău mare, joagăr' (:r. *beschie* 'joagăr'), *kalapács* 'ciocan (în general)' → 'ciocan mai mic : ' — *csókán* 'ciocan mare' (:r. ciocan 'Hammer'), *lepedő* 'cearşaf (în general)' → 'cearşaf mai gros' — *csársáf*' cearşaf mai subţire' (: r. *cearşaf* 'Bettuch'), *olvas* '1.citeşte; 2. numără' → 'numără' — *csitil*' lesen' (:r. *a citi* 'idem'), *pince* 'pivniţă' → 'pivniţă mai mică' — *bécs* 'pivniţă mai mare, făcută de obicei din piatră' (: r. *beci* 'idem'), *tányér* 'farfurie (în general)' → 'farfurie de lut' — *fárfuria* 'farfurie de porţelan' (:r. *farfurie* ' Teller') (Alte exemple în articolul meu citat, în SCL X (1960), nr. 4).

Pătrunderea unui cuvînt de origine străină în majoritatea cazurilor atrage după sine dispariţia treptată a cuvîntului originar corespunzător. Sînt însă cazuri cînd se păstrează ambele cuvinte. Fenomenul acesta se produce de obicei atunci, cînd varianta lucrului, obiectului denumită de cuvîntul de origine străină, este mai modernă decît varianta denumită

---

[1] În ce priveşte transcrierea fonetică vezi SCL, XI, 920.

de cuvîntul originar. Probabil așa se explică în cazul nostru păstrarea cuvîntului maghiar *lepedő* paralel cu înrădăcinarea cuvîntului *csársáf* împrumutat din limba romînă. În alte cazuri obiectul are două forme, una mai mare, alta mai mică. Ciocanul de exemplu poate să fie mai mic sau mai mare. În limba maghiară ele sînt denumite prin cuvintele *kicsi kalapács* 'ciocan mic' și *nagy kalapács* 'ciocan mare'. În graiul ceangăilor însă în urma bilingvismului aceste două compuse ale cuvîntului *kalapács* nu se află. La indivizii bilingvi tendința de a păstra atît cuvîntul maghiar cît și cel împrumutat din limba romînă era atît de puternică, încît unul a devenit numele ciocanului mic, iar celălalt (cel romînesc) numele ciocanului mare, adică s-a produs între cele două cuvinte o diferențiere a sensului [1]. Fenomenul acesta s-a produs și mai ușor la cuvintele care deja în limba maghiară au două sensuri, ca de ex. cuvîntul *olvas*. Sîntem de părere că bilingvismul într-un stadiu mai înaintat are și o serie de urmări semantice ca cele de mai sus.

Calcuri lingvistice se nasc și cu ocazia unei influențe simple exercitată asupra unei limbi din partea unei alte limbi. Numărul mare al calcurilor însă trebuie să aibă la bază bilingvismul. În graiul ceangăilor din Moldova se află o serie întreagă de calcuri din romînește. Ex. *ádám almája* (:r. mărul lui Adam) în loc de *ádámcsutka* din graiurile celelalte, *jác cadélevél* (: r. cărți de joc), în loc de *kártya*, *megkapódik* (:r. se găsește) în loc de *megkerül*, *megörvendi magát* (: r. se bucură) în loc de *megörvend*, *megsétálódik* (: r. se plimbă) în loc de *sétál*, *megtalálkozik* (:r. se întîlnește) în loc de *találkozik*, *megveszekszik* (:r. se ceartă) în loc de *összevész*, *virággyermek* (:r. copil din flori) în loc de *fattyú* etc. [2].

4. Literatura de specialitate consemnează deseori cazuri cînd efectul bilingvismului se manifestă în lexicul unei limbi sau unui grai. Materialul tratat pînă aici în articolul nostru trebuie considerat deci ca un adaos, o completare la cele constatate pînă acum în legătură cu efectele bilingvismului. În graiul ceangăilor din Moldova am întîlnit însă un fenomen, care în literatura de specialitate este doar amintit de cîțiva cercetători, studiat aparte însă nu a fost. Fenomenul acesta este existența în graiul indivizilor bilingvi a perechilor de cuvinte, alcătuite dintr-un cuvînt originar și unul împrumutat din limba cealaltă.

Lingvistul german Karl-Heinz Schönfelder, după ce face în opera sa citată o privire istorică asupra literaturii de specialitate referitoare la influența dintre limbile în contact și la problema bilingvismului, își exprimă părerea că vorbitorul bilingv întrebuințează cuvintele limbii celeilalte în primul rînd atunci cînd, în cursul vorbirii sau scrierii, nu-i vine în minte cuvîntul corespunzător din limba maternă. Acest pro-

[1] În unele graiuri, de ex. în graiul secuiesc s-a păstrat pînă azi cuvîntul strămaghiar *verő* (un derivat al verbului *ver* 'a bate') ca numele ciocanului mare, de obicei al fierarului, cuvîntul *kalapács*, de origine slavă, devenind numele ciocanului în general. Deoarece graiul ceangău stă foarte aproape de graiul secuiesc e foarte probabil că și acest grai a păstrat multă vreme cuvîntul *verő* pentru denumirea ciocanului mare (barosul), cînd însă acest arhaism și-a pierdut vitalitatea, s-a înrădăcinat cuvîntul romînesc *ciocan* în locul lui, nemaifiind nevoie de producerea compusului *nagykalapács*, care s-a răspîndit în celelalte graiuri maghiare.

[2] Am prezentat o serie de astfel de cazuri într-un articol, publicat în ,,Studia Universitatum Babeș-Bolyai", Seria ,,Philologia", anul 1958, p. 187—189.

cedeu, repetîndu-se de mai multe ori, duce la înrădăcinarea cuvîntului străin. După părerea lui Schönfelder cele două cuvinte coexistă numai în conştiinţa vorbitorului bilingv, exprimare lingvistică găseşte însă numai unul din ele (p. 61)[1]. Ion Coteanu în lucrarea sa *Cum dispare o limbă* (*istroromîna*) (Bucureşti, 1957) vorbeşte de sinonime istroromîne şi slave de sud, aducînd şi cîteva exemple : *liber* : *cnige* 'carte', *zaţe* : *dèsèt* 'zece', *betăr* : *stari* 'bătrîn', (p. 17–18), fără să adîncească problema[2]. V. Arvinte în studiul său *Un caz de bilingvism slavo-romîn* (SCL, IX (1959) p. 45–69) constată că înrădăcinarea împrumuturilor lexicale nu are ca urmare dispariţia imediată a cuvintelor originare. „Trebuie subliniat că prezenţa acestor cuvinte şi a altora, neînregistrate încă, în graiul rusesc al lipovenilor din Dumasca nu înseamnă, în acelaşi timp, că toţi termenii ruseşti corespunzători nu se mai întrebuinţează. De cele mai multe ori, cei doi termeni coexistă". (p. 62–63) Dă şi cîteva exemple din graiul populaţiei romîneşti din Dumasca : „Tot sub influenţa graiului „lipovenesc", uneori, alături de *basma*, femeile din acest sat spun şi *platóc*. Bucătăria de vară făcută în mijlocul ogrăzii este denumită la Dumasca şi *cúhni*, termen care ar putea fi atribuit tot influenţei lipoveneşti, întrucît, în mod obişnuit, romînii de aici au pentru noţiunea respectivă cuvîntul *žignă*,..." (p. 64). Nu se ocupă mai pe larg însă nici el de problemă.

Cu ocazia anchetelor făcute la ceangăii din Moldova s-a întîmplat în nenumărate cazuri că subiectul a răspuns la întrebarea pusă cu două sau chiar cu trei cuvinte. În unele cazuri aceste răspunsuri au fost date numai cu cuvinte maghiare, altă dată numai cu cuvinte romîneşti, în majoritatea cazurilor însă atît cu cuvinte maghiare cît şi cu cuvinte romîneşti, ele fiind identice ca sens, Ex. *étő* : *otráva* 'otravă', *evet* : *veverica* 'veveriţă', *készáp* : *mẹcselár* 'măcelar, *lakadalom* : *mënyëkëző* : *nunta* 'nuntă', *mënyasszony* : *nyireásza* 'mireasă', *nádmiéz* : *cukor* : *zẹhár* 'zahăr', *tẹmẹté* : *cintirim* 'cimitir', *terebuza* : *puj* 'cucuruz', *tolló* : *nyiristë* 'mirişte', *tükör* : *óglinda* 'oglindă', *udvar* : *ográda* 'curte', *úszom* $\sim$ *úszok* : *innotálok* 'înnot', *villa* : *furkulica* 'furculiţă', *vonat* : *trin* 'tren', *trüsek* : *grijer* 'greier', *vőlegény* : *nyirëj* 'mire' etc. La început am crezut că subiecţii răspund aşa ca să fie înţeleşi mai bine, însă am observat că aceste cuvinte le folosesc de multe ori aşa şi în vorbirea curentă, de toate zilele. Acelaşi vorbitor foloseşte cînd cuvîntul de origine romînească, cînd cuvîntul maghiar, şi foloseşte altă dată ambele cuvinte în aceeaşi proporţie. Ex. *Odaértek azok a köjkök ës a kapuba az ëmpërấthoz, a kirához.* (*ëmpërát* = împărat, *kirấj* = rege). Sau : *Ott ẹlszokotálták, ẹlbẹszéltek, hogy mit tuggyanak s'inálni* (*ẹlszokotáltak* = s-au sfătuit, *ẹlbẹszélték* 'idem'). Sau : *Nem töt mult idö, nem töt sok idő.* (*mult* : *sok* = mult). În articolul *Perechi de cuvinte în graiul*

[1] La locul indicat citim următoarele : „Für ein Wort der Muttersprache, das im Moment des Sprechens oder des Schreibens nicht gegenwärtig ist, taucht blitzartig das entsprechende Wort der Fremdsprache auf, das – da es viel häufiger verwendet wird – geläufiger ist als das muttersprachliche Wort, und wird in die Muttersprache eingeflochten." O părere aproape identică formulează şi Gáldi László (*op. cit.*, p. 48).

[2] Nu găsim nimic despre perechile de cuvinte în articolul de altfel foarte preţios al lui I. Coteanu : *A propos des langues mixtes (sur l'istro-roumain)*, Mélanges linguistiques, Bucarest, 1957, p. 129–48.

ceangău din Moldova (Omagiu lui Iorgu Iordan, Bucureşti, 1958, 557—569), unde am înşirat şi o serie de exemple de acest fel, am apreciat fenomenul în primul rînd din punctul de vedere al felului cum se exercită şi se desfăşoară influenţa limbii romîne în lexicul acestui grai. Într-un studiu mai vast, care cuprinde întreg materialul documentar (în manuscris) am completat această apreciere — între altele — în sensul că folosirea în număr mare a perechilor de cuvinte este un fenomen strîns legat de bilingvism, este un fenomen caracteristic bilingvismului tipic, aflat într-un stadiu înaintat [1]. Pentru indivizii bilingvi este caracteristic nu numai cunoaşterea celor două limbi, ci şi faptul că ei gîndesc cu ajutorul materialului ambelor limbi, că în conştiinţa lor noţiunile, în marea lor majoritate, sînt în egală măsură asociate cu cuvintele corespunzătoare din limba maternă şi cele din limba cealaltă. Din această cauză ei folosesc cu o uşurinţă egală amîndouă limbile şi de multe ori denumesc o noţiune cu cuvintele corespunzătoare din ambele limbi. Situînd fenomenul în cadrul procesului de încrucişare a celor două limbi, desigur trebuie să luăm în considerare că dintre elementele componente ale perechilor de cuvinte va ieşi învingător unul, cuvîntul celălalt ajungînd treptat la periferia vocabularului apoi, în vocabularul pasiv şi în fine uitîndu-se [2]. Cît timp există însă bilingvismul, folosirea perechilor de cuvinte este frecventă în graiul indivizilor bilingvi.

În fine tot ca o manifestare a bilingvismului în domeniul lexicului trebuiesc socotite contaminaţiile de cuvinte. Formele contaminate în mod obişnuit se produc din cuvinte originare. În graiul ceangău din Moldova am dat şi de forme contaminate născute dintr-un cuvînt originar şi unul împrumutat din limba romînă. Ele s-au produs în primul rînd atunci, cînd forma sonoră a cuvîntului maghiar şi a celui romînesc era foarte asemănătoare. Astfel formele *oktombẹr*~*oktombër*~*ọktombẹr* ~*oktomvër* din graiul ceangău s-au născut din contaminarea romînescului *octombrie* ~ *octomvrie* şi a ungurescului *október*. Tot formă contaminată este cuvîntul *cigáréta* 'cigară', din r. *ţigară* şi m. *cigaretta*. (Alte exemple în revista « Studia Universitatum ,,V. Babeş-Bolyai''», anul 1958, Seria ,,Philologia'', p. 191).

5. Contactul între limbi are urmări în primul rînd în lexicul limbilor care se influenţează. În cazuri de influenţă mai puternică nu rămîne însă intact nici sistemul fonetic al limbii care suferă influenţa. Faptul acesta îl dovedeşte istoria unei serii întregi de limbi. Influenţa fonetică mai puternică este tot o urmare a bilingvismului. Cunoaşterea temeinică şi folosirea frecventă a celor două limbi are ca efect firesc tendinţa de nivelare a deosebirilor celor mai marcante dintre sistemul fonetic şi fizionomia fonetică a limbilor respective.

Deosebirea cea mai frapantă dintre sistemul fonetic al limbii maghiare şi al celei romîneşti constă în aceea că limba maghiară nu posedă vocalele

[1] Accentuez atributul ,,tipic'', excluzînd din sfera noastră de preocupare acele cazuri ale bilingvismului, cînd individul vorbitor numai cunoaşte limba a doua, pe care a învăţat-o mai mult din carte şi pe care o foloseşte numai rar.

[2] Excepţie fac desigur acele cazuri, în care între cele două cuvinte se produce o diferenţiere a sensului sau cînd li se atribuie valori stilistice deosebite.

ă şi *î*, caracteristice pentru limba romînă. O altă deosebire mai importantă este că limba romînă nu foloseşte decît în cazuri excepţionale sunetele lungi. În limba maghiară în schimb durata sunetelor are funcţie fonologică. În materialul de limbă adunat la ceangăii din Moldova se pot observa o serie de tendinţe menite să elimine aceste deosebiri în domeniul sistemului fonetic al celor două limbi. Tendinţa aceasta s-a realizat în diferite forme. Într-o serie de împrumuturi lexicale romîneşti vocala *ă* a fost înlocuită prin unele vocale mai apropiate ale acestui grai : prin *a*, *à*, *á*, *o* sau *e*. Ex. *lukrator* (:r. lucrător), *faklia*(:r. făclia), *pakura* (:r. păcura), *bàlán* (:r. bălan), *màgár* (:r. măgar), *vàkár* (:r. văcar), *zdrávon* (:r. zdravăn), *dusmenosz* (:r. duşmănos). În locul lui *î* într-o serie de cuvinte împrumutate din limba romînă găsim vocala *e*, *ë*, *ö*, *a* sau *u*. Ex. *blend* (:r. blînd), *ëndrẹznyic* (:r. îndrăzneţ), *görcsit* (:r. zgîrcit), *kantár* (:r. cîntar), *vurtëzs* (:r. vîrtej). Deoarece în graiul ceangău nu există diftongul *oa* el a fost înlocuit într-o serie de cuvinte prin vocala *ó* sau *a*. Ex. *kóma* ~ *kàma* (:r. coamă), *róba* (:r. roabă), *ràda* (:r. roadă), *gàrna* (:r. goarnă). Mai amintim că în multe cuvinte de provenienţă romînească aflăm unele sunete caracteristice pentru graiul ceangău, ca de ex. : *ë* şi *ẹ* în locul romînescului *e*, sau sunetele *ạ* şi *ạ́* în locul vocalei *a* din limba romînă, precum şi armonia vocalică, caracteristică pentru limba maghiară. Ex. : *bëszikẹ* (:r. băşică), *burlạ́n* (:r. burlan), *csobạ́n* (:r. cioban), *kẹldár* (:r. căldare), *csạker* (:r. ceacîr), *fërmëk* ~ *fármok* (:r. farmec), *gyibész* (:r. ghibos).

Exemplele acestea dovedesc că acomodarea cuvintelor împrumutate din limba romînă la particularităţile fonetice ale limbii maghiare a început în graiul ceangău mai de mult şi în unele cazuri sporadice probabil se produce şi astăzi. În urma bilingvismului însă s-a produs în mod necesar şi înrădăcinarea vocalelor *ă* şi *î*, caracteristice limbii romîne, în sistemul fonetic al acestui grai. Vocalele *ă* şi *î* le găsim astăzi nu numai în cuvinte împrumutate din limba romînă, ci şi în cuvinte originare. Vocala *ă* o găsim de obicei în locul vocalelor maghiare *a*, *e*, *á*, *o* şi *ö*. Ex. *fẹlu* (:falu 'sat'), *hẹsznál* (:használ 'a folosi'), *kẹpu* (:kapu 'poartă'), *vẹlẹki* (:valaki 'cineva'), *hẹmu* (:hamu 'cenuşă'), *kẹszál* (kaszál 'a cosi'), *kendẹr* (:kender 'cînepă'), *gyèrmẹk* (:gyermek 'copil'), *szẹnyu* (:szomjú 'sete'), *hẹsszu* (:hosszú 'lung), *hẹrkog* (:horkog 'a sforăi'), *tẹrpë* (:törpe 'pitic').

În graiul ceangău este un fenomen destul de răspîndit — tot sub influenţa limbii romîne — rostirea scurtă a sunetelor lungi. Particularitatea aceasta începe să devină tot mai puternică. Ca o urmare a acestei tendinţe vocala *á* >*à*, *é* > *ẹ*, iar *ó* > *o*. Ex. hàrom (:három 'trei'), *gàt* (:*gát* 'dig'), *humàly* (:homály 'nor'), *egẹr* (:egér 'şoarec'), *szẹk* (:szék 'scaun'), *ràgyio* (:rádió 'radio'). La fel se poate observa micşorarea duratei celorlalte vocale lungi, precum şi a consoanelor lungi la sunete scurte sau semilungi. Tot prin influenţa fonetismului romînesc se explică probabil delabializarea parţială a lui *ö* maghiar în *ẹ*. Ex. : *ẹnt* (:önt 'varsă'), *ẹrdẹg* (:ördög 'drac').

Aceste cîteva fenomene ilustrează în deajuns cum împrumuturile lexicale numeroase, urmări fireşti ale bilingvismului, devin pioneri, în limba cealaltă, ai înrădăcinării sunetelor şi particularităţilor fonetice

celor mai caracteristice ale limbii care influențează. Exemplele de mai sus aruncă lumină asupra felului cum încep să dispară în urma bilingvismului deosebirile fonetice dintre cele două limbi în vorbirea indivizilor bilingvi. Vorbitorii într-adevăr bilingvi nu numai că gîndesc cu ajutorul a două limbi, dar posedă două baze de articulație. Aceasta face posibilă rostirea corectă a sunetelor ambelor limbi, aceasta atrage după sine eliminarea treptată din vorbire a celor mai izbitoare deosebiri fonetice dintre cele două limbi.

6. Este cunoscut că influența unei alte limbi este cea mai slabă în sistemul morfologic. Sistemul de declinare și de conjugare a limbilor, categoriile gramaticale care determină caracterul structurii gramaticale sînt foarte rezistente. Această constatare este valabilă și pentru graiul ceangău. N-avem nici o urmă, nici un semn, care să indice o acomodare din acest punct de vedere la structura morfologică a limbii romîne. Astfel acest grai nu cunoaște nici pînă astăzi deosebirea genurilor, sau gruparea verbelor în patru conjugări — ca să amintim numai două din particularitățile cele mai caracteristice ale limbii romîne în acest domeniu. Totuși limba romînă a influențat și structura gramaticală a acestui grai. Ea se manifestă în primul rînd în compartimentul folosirii terminațiilor circumstanțiale și în domeniul sintaxei. Astfel terminațiile *-ból*, *-ből* (= din), *-ba*, *-be* (= în), *-tól*, *-től* (= de la), *-nál*, *-nél* (= la) de multe ori se folosesc după model romînesc. Ex. *Pattoktat a kęziből* (Pocnește din mîini), în loc de : . . . *kezivel*, *Lukszórú cipőjét húzza a lábába* (Trage ghetele cu vîrful lustruit în picioare), în loc de : . . . *lábára*, *Vëszink a magazintól* (Cumpărăm de la magazin), în loc de : . . . *a magazinból*. Sau : *Itt ülök ęnnél a háznál* (Locuiesc aici în casa aceasta), în loc de : . . . *ebben a házban*. *Dolgozott a fábrikánál* (A lucrat la fabrică), în loc de : . . . *fábrikában*. În propozițiile de mai jos influența limbii romîne se manifestă în modul de folosire a dezinenței circumstanțialului *-nak*, *-nek* sau în lipsa ei. *Nęm szëmélnęk ëgyik a másnak*. (Nu seamănă unul altuia), în loc de : . . . *egyik a másikkal*. *Esz hëriápka monygyuk* (Aceasta o numim hreapcă), în loc de : . . . *hëriápkának monygyuk*. În alte cazuri folosirea dezinenței complementului circumstanțial de loc *-hoz*, *-hez*, *-höz* oglindește influență romînească. Ex. *Fogjug bé marhákot szekiérhez* (Înjugăm animalele la car), în loc de : . . . *szekiérbe*. Postpoziția *után* e folosită așa cum se folosește prepoziția *după* în limba romînă. Ex. *férjhez megy valaki után*; *eladódik valaki után* (se căsătorește cu cineva), în loc de : . . . *valakihez*. Sau : *az ajtó után* (după ușă), în loc de : *az ajtó mögött*.

O caracteristică a limbii maghiare este că substantivul rămîne la singular după numerale cardinale și nehotărîte. În graiul ceangău din Moldova substantivul în asemenea situație stă foarte des la plural ca și în limba romînă. Fenomenul acesta este răspîndit mai ales în subgraiul care rostește *s* în loc de *ș* din limba literară, subgrai în care influența limbii romîne este mai puternică. Ex. *Száz embëreket lętiprott ez a Katyi* (Ecaterina aceasta a distrus o sută de oameni), în loc de : *Száz embert* . . . Sau : *Mászik ünük vannak a mezünn* (Juncile celelalte se află la cîmp), în loc de : *A többi ünő*. . . Sau : *Mennyi emberek vótak itt a házba* ! (Cîți oameni au fost aici în casă !), în loc de : *Mennyi ember vót*. . .

Tot în această ordine de idei amintim întrebuințarea frecventă a verbului *lehet* (a putea) în loc de sufixul *-hat, -het*. Ex. *Nęm lęhęt mënnyęnęk vadászni* (Nu pot să meargă la vînat), în loc de : *Nem mehetnek*... Sau : *It közel van, oda el lęhęt mënnyęnęk* (E în apropiere, ei pot să meargă pînă acolo), în loc de :..., *oda elmehetnek*. Sau : *It ki lęhęt mënnyünk a zuton* (Pe aici putem ieși pe acest drum), în loc de : *Itt kimehetünk*... În propozițiile de mai sus avem a face cu influența verbului *a putea* din limba romînă, care în limba maghiară se traduce în marea majoritate a cazurilor cu sufixul *-hat, -het*, forma verbală *lehet* fiind întrebuințată pentru exprimarea posibilității, pentru exprimarea ideii de : e posibil, probabil. În graiul ceangău verbul *lesz* (la condițional : *lehet*) începe să devină astfel verb auxiliar de modalitate, păstrînd totodată și funcția verbului ajutător *a fi*. Un fenomen asemănător este folosirea frecventă a verbului *bír* 'können, tragen, ertragen' în locul sufixului *-hat, -het*. Ex. *Nęm birunk ęrękké ifjuk maradni* (Nu putem rămîne în veci tineri), în loc de : *Nem maradhatunk*... Sau : *Aszt nęm bírjuk tudni* (Aceasta nu o putem ști), în loc de : *Azt nem tudhatjuk*. Verbul *bír* se întrebuințează destul de des și în locul verbului *tud* 'wissen, können' Ex. *Nem bírják felrakni* (Nu o pot încărca), în loc de : *Nem tudják*... Sau : *Nem bírsz gyeskentálni, nem bírsz òrvosolni senkit* (Nu poți descînta, nu poți vindeca pe nimeni), în loc de : *Nem tudsz* (*nem vagy képes*)... Folosirea verbului *bír* în asemenea cazuri se explică prin influența verbului *a putea*, care în limba romînă exprimă ideea verbală de 'können'.

Mai putem remarca și întrebuințarea construcțiilor gerunziale cu verbele *van* 'sein' și *jön* 'kommen'. Ex. *Vagyon egy lejányom ęladódva* (Am o fată măritată), în loc de : *Van egy férjhez adott lányom*. Sau : *El vam vęszvęl a háboruba* (A murit în război), în loc de : *Elveszett a háboruban*. Sau : *Kordon, amelyikvel mëg joe koetve a dërëka* (Se numește cordon cu care vine legat la brîu), în loc de : ... *amelyikkel megköti a derekát*. Sau : *Ez ide jő varval* (Aceasta se coase aicea), în loc de : *Ezt ide varrjuk*.

Ici-colo se poate observa influența limbii romîne și în structura propoziției. Ex. *Szęrętem, hogy beszéjjek* (Îmi place să vorbesc), în loc de : *Szeretek beszélni*. În această frază propoziția introdusă cu conjuncția *hogy* (= că) arată influența conjunctivului romînesc. Construcțiile *nem még, ne még* ale propozițiilor negative s-au născut sub influența construcției romînești *nu mă mai* (duc). Ex. *Nęm még joet vissza* (Nu s-a mai întors). *Toebbet nęm mék fizęttęk* (Altceva nu au mai plătit). *Ne még áss többet* (Nu mai săpa mai departe). *Kęskënyębbęt, hogy nę még roncsuk ęl* (Una mai subțire, ca să nu o mai stricăm).

În domeniul topicii graiului ceangău este destul de frecventă mai ales schimbarea topicii subiectului și a complementului circumstanțial, precum preluarea topicii romînești a datării. Ex. *Melyiket hordozza két ló, szekér, melyiket hordozza ety, kęruca* (Cel tras de doi cai se numește car, iar cel tras de unul singur, căruță), în loc de : *Amelyik* (*járművet*) *két ló húzza, szekér, amelyiket egy, az karuca*. Sau : *El akart venni ingemet akkor ém most lennék asszonya* (A vrut să mă ia în căsătorie și astfel aș fi soția lui), în loc de : ..., *akkor én most az ő felesége volnék*. Exemple pentru topica datării : *Elattam csoetoerteken, tizenhatodik auguszton* (Am vîndut-o

joi, la şaisprezece august), în loc de : *Csütörtökön, augusztus tizenhatodikán adtam el*. Sau : *Második szektembriébe lesz öt esztendüssz* (Va împlini doi ani la două septembrie), în loc de : *Szeptember másodikán lesz öt éves*.

Ca toată ţărănimea Moldovei la fel şi ceangăii aveau un nivel cultural foarte scăzut în timpul regimului burghezo-moşieresc. Analfabetismul era şi la ei foarte răspîndit. Astfel aceste influenţe gramaticale nu pot fi explicate nici ele prin influenţa scrisului, prin contactul cu limba romînă literară. Ele se datoresc contactului permanent cu graiul viu moldovenesc şi desigur în mare parte folosirii permanente a limbii romîne, deci bilingvismului. Aceste fenomene caracteristice structurii gramaticale, deci compartimentului celui mai stabil al limbii, nu s-ar putea explica altfel.

7. În încheiere accentuez încă o dată că n-am avut nici posibilitatea, nici intenţia să prezint toate aspectele bilingvismului maghiaro-romîn al ceangăilor din Moldova. Materialul ce-mi stă la dispoziţie nu-mi permite acest lucru. Totuşi am socotit necesară prezentarea acestor cîteva aspecte ale problemei. Sper că am contribuit cu ceva la cunoaşterea acestui fenomen de limbă atît de bogat în învăţăminte pentru lingvistică.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВЕНГЕРСКО-РУМЫНСКОГО ДВУЯЗЫЧИЯ У ЧАНГЭЕВ ИЗ МОЛДОВЫ

РЕЗЮМЕ

Небольшая часть населения Молдовы, известная под названием чангэи (венг. csángó), по свидетельству ряда сообщений из прошлого говорит на двух языках уже сотни лет, то есть кроме своего родного языка хорошо говорит и на румынском языке. Венгерско-румынское двуязычие имеет своим последствием значительное количество языковых явлений, характерных для типичного двуязычия в развитой стадии. В области лексики прежде всего следует упомянуть большое количество заимствований из румынского языка, целый ряд случаев семантической замены, калек и даже некоторые контаминированные формы. Автор особо подчеркивает важность пар слов (дублетов), образованных из венгерских и румынских слов, постоянно встречающихся в этом говоре (например; *evet* : *veverica*'veveriţă', *menyasszony* : *nyirásza*'mireasă', *terebuza* : *puj*' cucuruz, *vonat* : *trin*'tren), явление, которое до настоящего времени не было достаточно выделено и тем более изучено. Автор придерживается мнения, что для людей, действительно владеющих двумя языками, характерно употребление пар слов, ибо в их сознании ряд понятий одинаково хорошо ассоциируется с двумя словами: с одним из родного языка и с другим — из другого.

В области фонетики можно наблюдать сближение фонетических черт этого говора с фонетикой румынского языка. Оно прояв-

ляется в употреблении гласных *ă* и *î*, характерных для румынского языка, в сокращении длительности долгих звуков и в других явлениях. Наконец, автор представляет и некоторые последствия двуязычия в области грамматической структуры говора чангэев. Они относительно немногочисленны и не задели основ грамматической структуры.

DE QUELQUES ASPECTS DU BILINGUISME MAGYARO-ROUMAIN CHEZ LES TCHANGĂÏ DE MOLDAVIE

RÉSUMÉ

La petite fraction de population de Moldavie connue sous le nom de *Tchangăï* (en hongrois : Csángó) est bilingue depuis des siècles, comme l'attestent de nombreux documents, et, en dehors de sa langue maternelle, le hongrois, parle correctement le roumain. Le bilinguisme magyaro-roumain donne naissance à quantité de phénomènes linguistiques, caractéristiques du bilinguisme typique à un stade avancé. Dans le domaine du lexique, il convient de signaler en premier lieu le nombre d'emprunts faits au roumain, tout une série de modifications sémantiques et de calques, et même certaines formes contaminées. L'auteur insiste notamment sur l'importance des doublets formés de mots hongrois et roumains, fréquents dans cet idiome (ex. : *evet* : *veverica*, roum. veveriță — ,,écureuil'' ; *menyasszony* : *nyirásza*, roum. mireasă — ,,fiancée'', ,,mariée'' (n.) ; *terebuza* : *puj*, roum. cucuruz — ,,maïs'' ; *vonat* : *trin* roum. tren — ,,train''), phénomène auquel on n'a prêté jusqu'ici qu'une attention insuffisante et qui n'a guère été étudié. L'auteur est d'avis que l'emploi des doublets est une caractéristique des individus réellement bilingues, du fait que, dans leur esprit, tout une série de notions sont associées dans une égale mesure à deux termes, l'un appartenant à la langue maternelle, l'autre à la seconde langue parlée.

Au point de vue phonétique, on constate un rapprochement du phonétisme de cet idiome de celui du roumain. Il se manifeste notamment par l'emploi des voyelles *ă* et *î* propres à la langue roumaine, par la réduction de la durée des sons longs, ainsi que par d'autres phénomènes. L'auteur signale également quelques effets du bilinguisme dans le domaine de la structure grammaticale. Relativement peu nombreux, ils n'ont point porté atteinte aux bases de cette structure.

CERCETĂRI ASUPRA FONETICII GĂGĂUZE (II)*

DE

VLADIMIR DRIMBA

5. CONSOANE SURDE ȘI CONSOANE SONORE

Situația consoanelor din punctul de vedere al sonorității este, în dicționarul lui Čakir, în general identică cu cea întîlnită în materialele publicate de Moškov și analizată pe larg de Dmitriev [1]. Cazurile de neconcordanță între cele două dicționare pot fi grupate după cum urmează:

1. **k ∼ g**:

a) La inițială, *k* și *g* se întrebuințează paralel în *kïrlič* ∼ *gïrlič* 'gîrlici' 29 — M. *kïrl'ič*; forma cu *g*- este etimologică (< mold. *gîrlici*), pe cînd cea cu *k*- pare a se datora unei contaminări a lui *gïrlič* cu rus. *крыльцо* 'pridvor' [2].

b) În interiorul cuvîntului, *k* și *g* se întrebuințează paralel în *kotika* ∼ *kotiga* 'cărucior' 36 — M. *kołt'ika*; și în acest caz forma cu *g* este etimologică (< mold. *cotigă*, ucr. *котига*), pe cînd cea cu *k* a rezultat prin asimilarea *k* — *g* > *k* — *k*.

2. **t ∼ d** [3]:

a) La inițială, *t* și *d* se întrebuințează paralel, corespunzînd:

α) unui *t* de la Moškov: *demin* ∼ *temin* 'adineaori' 40 — M. *t'em'in'* (cf. tc. *demin*), sau

β) unui *d* de la Moškov: *duman* (cf. tc. *duman*) ∼ *tuman* (< rus. *туман*, de origine turcică) 'ceață' 44 — M. *duman*.

---

* Partea I a acestui studiu a apărut în „Studii și cercetări lingvistice", XII (1961), nr. 3. p. 399—416.

[1] *Gag. Lautl.*, III, p. 105—113; cf. și Doerfer, *Gag.*, p. 266 și Pokrovskaja, *Осн. черты*, p, 185 (care discută numai afonizarea consoanelor *b*, *d*, *g* și *z* în poziție finală). Cf. și Räsänen, *Materialien*, p. 143—148.

[2] Vezi, totuși, cazurile în care *k*- corespunde unui *g*- etimologic: *kayet'* 'extrem, extraordinar' (cf. tc. *gayet* < ar. *ġāyat*), *kār'i* 'în afară de' (cf. tc. *gayrı* ∼ *kayrı* < ar. *ġayr*) etc. Dmitriev, *loc. cit.*, p. 105.

[3] Vezi Dmitriev, *loc. cit.*, p. 106—108.

b) În interiorul cuvîntului avem :

α) *t* în loc de *d*, cele două forme fiind etimologice : *markitan* 'marchitan' 71 — M. *mark'idan* (< mold. *marchitan* ~ *marchidan* < rus. *маркитант*) ;

β) *t* alături de *d*, cele două forme avînd sensuri diferite și corespunzînd formei cu *t* de la Moškov : *lakïrdï* 'cuvînt ; zvon' 69 ~ *lakïrtï* 'zgomot' *ibid.* — M. *lakïrtï* 'zgomotul făcut de roțile căruței' (cf. tc. *lakırdı*).

c) La finală întîlnim situațiile următoare :

α) *t* în loc de *d* : *dert* 'chin, durere' 40 — M. *d'er'd'* (cf. tc. *dert* > pers. *därd*) ;

β) *t* și *d* față de *t* de la Moškov : *dat* ~ *dad* 'gust' 39 — M. *dat* (cf. ceag., tăt. crim., tc. osm. dial. *dat*, turcm. *dāt*, tc. *tat*).

3. p ~ b :

La finală se întrebuințează *p* alături de *b*, față de *p* de la Moškov : *kap* ~ *kab* 'scoarță' 26 — M. *kap* (cf. tc. *kap*) ; *lap* ~ *lab* 'poreclă' 69 — M. *lap* (< tc. *lâkap* < ar. *laqab*). Formele cu *-b* (ca și cele cu *-d*, relevate mai sus) sînt cu totul contrare tendinței, generale în găgăuză (ca și în alte limbi turcice), de afonizare a sonorelor etimologice finale [1] ; ele sînt, foarte probabil, refăcute după formele care prezintă sonorizarea normală a consoanelor surde finale înaintea vocalelor sufixale [2] (deci : *kap* + *-a*, *-ï* etc. > *kaba*, *kabï* etc. > cazul absolut *kab* ; la fel *dat* + *-a*, *-ï* etc. > *dada*, *dadï* etc. > cazul absolut *dad* ; formele *d'er'd'* și *lab* se explică, desigur, în același fel, iar nu prin conservarea sonorelor etimologice respective) [3].

4. f ~ v :

La finală se întrebuințează paralel, față de *f* de la Moškov, în *ostrov* ~ *ostruf* 'închisoare' 76 — M. *ostruf* ; cuvîntul pare a fi rezultat din contaminarea mold. *ostrov*, rus. *остров* sau bulg. *остров* (pronunțat *ostruf*) 'insulă' cu rus. *острог* 'închisoare'.

5. č ~ ǧ :

La finală avem un *č* normal [4], față de *ǧ* etimologic de la Moškov, în *yödünč* 'împrumut' — M. *yöd'ün'ǧ* (cf. tc. *ödünç*).

6. s ~ z :

a) Față de *s* inițial (< *z*-) [5] de la Moškov, la Čakir întîlnim formele paralele cu *s*- și cu *z*- în cuvîntul *siya* 86 ~ *ziya* 100 'strălucire' (și în derivatele *siyalï* ~ *ziyalï* 'strălucitor', *siyalïk* ~ *ziyalïk* 'strălucire' *ibid.*) — M. *s'iya* 'strălucitor' (cf. tc. *ziya* 'lumină, strălucire' < ar. *ḍiyā'*).

---

[1] Dmitriev, *loc. cit.*, p. 109 și 112—113 ; *Правила*, p. 15—16 ; Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 185.

[2] Cf. *Правила*, *loc. cit.* ; Pokrovskaja, *loc. cit.*

[3] O categorie apropiată de aceea analizată mai sus o formează cazurile următoare, în care forma posesivă (cu sonorizarea normală a consoanei surde înaintea vocalei sufixale) este de obicei întrebuințată alături de forma primitivă a cuvîntului, avînd aceeași valoare ca și aceasta : *adï* ~ *at* 'nume' 8 — M. *at* (cf. tc. *ad*) ; *yödü* ~ *yöt* 'venin' 66 — M. *yöt'* 'fiere' (cf. tc. *öt*) ; *uǧu* ~ *uču* 'capăt' 98 — M. *uč* (tc. *uç*). Despre ,,bazele secundare ale numelor''. v. Dmitriev, *Гаг. эт.*, p. 5.

[4] Dmitriev, *Gag. Lautl.*, III, p. 112 ; Pokrovskaja, *loc. cit.*

[5] Acest fenomen nu e înregistrat de Dmitriev, care discută însă (*loc. cit.*, §. 53) fenomenul contrar (*z*- < *s*-).

b) În interiorul cuvîntului :

α) *z* în loc de *s*, prin acomodare la sonora următoare, în *razgelmäk* 'a întîlni din întîmplare, a nimeri' 80 — M. *ras ǵel'*-(cf. tc. *rasgelmek*) ;

β) *s* în loc de *z*, în *ismirna* 'mir' și 'aromă, parfum' 67 — M. *iz/m'irna* 'tămîie' și 'parfum' (cele două variante reproduc formele romînești *smirnă* ∼ *zmirnă* 'mir').

c) La finală întîlnim situațiile următoare [1] :

α) *s* în loc de *z* : *ayos* 'sfînt' 9 — M. *ayoz* 'heruvim', 'sfînt' și 'icoană' (< gr. ἅγιος) ; *dübüdüs* 'cu totul, în întregime' 42 — M. *d'üb'üd'üz* (cf. tăt. crim. *dübüdüz*) ;

β) *z* în loc de *s* : *aynoroz* 'muntele Athos' 9 — M. *ay/noros* (< gr. ἅγιον ὄρος) ; *bāriz* 'broboadă' 12 — M. / *baris* (< mold. *bariz*) ; *güvez* 'liliachiu, violet' 58 — M. *ǵüv'es'* (cf. tc. *güvez*) ; *olmaz* 'nu se poate' 75 — M. *olmas* (cf. tc. *olmaz*) ; *semiz* 'gras' 85 — M. *s'em'is'* (cf. tc. *semiz*) ; *utanmaz* 'nerușinat' 99 — M. *utanmas* (cf. tc. *utanmaz*) ;

γ) *s* alături de *z*, față de *s* de la Moškov : *gas* ∼ *gaz* 'petrol' 55 — M. *gas* (< rom. *gaz*, bulg. *газ*) ; *halis* ∼ *haliz* 'adevărat, veritabil, autentic' 59 — M. *χal'is'* (cf. tc. *halis*) ;

δ) *s* alături de *z*, față de *z* de la Moškov : *bos* ∼ *boz* 'sur, cenușiu' 17 — M. *boz* (cf. tc. *boz*) ; *māsus* ∼ *mahsus* 70 și *māsuz* ∼ *masuz* 'anume' 71 — M. *māsuz* (cf. tc. *mahsus*) ; *trapes* ∼ *trapez* 'masă' 96 — M. *tr'ep'ez'* (< gr. τράπεζα).

6. TRATAMENTUL CONSOANEI *h*

Fricativa laringală *h* nu apare niciodată în materialele lui Moškov : în unele cazuri ea a dispărut, iar în altele este redată prin fricativa velară χ. Acest χ este și el foarte nestabil, chiar și în cazurile în care este etimologic : uneori se păstrează ca atare, alteori dispare complet (mai ales la inițială) sau lungind vocala care-l precedă ; uneori întrebuințarea lui este facultativă, iar alteori apariția lui nu este justificată din punct de vedere etimologic ; în sfîrșit, în unele cazuri χ se transformă în alte sunete [2].

Cercetările recente făcute de L. A. Pokrovskaja au înregistrat și laringala *h*, în general în aceleași situații în care apare χ la Moškov [3], fără ca, totuși, să se precizeze condițiile și regiunile (sau localitățile) în care are loc întrebuințarea lui *h* și aceea a lui χ.

Existența lui *h*, alături de χ, în găgăuză ne împiedică să interpretăm cu hotărîre grafia *h* folosită de Čakir ca redînd laringala *h* sau velara χ. De aceea, în această lucrare am redat peste tot grafia lui Čakir, în mod convențional, prin *h* (ceea ce nu prezintă, cel puțin din punct de vedere fonologic, nici un inconvenient).

---

[1] Cf. Dmitriev, *Gag. Lautl.*, III, p. 110—111 și Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 185.

[2] Dmitriev, *Gag. Lautl.*, III, p. 96—99 și I, p. 223 ; cf. și Doerfer, *Gag.*, p. 267. Dmitriev, *loc. cit.*, dă indicații bibliografice pentru fenomene analoge din alte limbi turcice ; v. și Räsänen, *Materialien*, p. 150 și urm. Pentru tratamentul lui *h* în turca-osmanlie v. Kowalski, *Dialectes*, p. 977—979, § 14, 22, 25 și 33 ; Németh, *Einteilung*, p. 21 ; Caferoğlu, *Anat. u. rum. Dial.*, p. 255.

[3] Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 172 și 186.

Situația care se reflectă din datele lui Moškov este departe de a fi aceeași în toate graiurile găgăuze, în ceea ce privește cazurile concrete de întrebuințare a lui *h* (χ). Cercetările făcute de L. A. Pokrovskaja [1] au scos, de altfel, la iveală numeroase exemple de neconcordanță între formele date de Moškov și formele corespunzătoare folosite astăzi. În cele ce urmează vom da alte cîteva exemple de acest fel, scoase din dicționarul lui Čakir :

1. *h* se păstrează în grupurile *aha*, *ahï*, pe cînd la Moškov aceste grupuri s-au contras în *ā* : *günaha girmäk* 'a cădea în păcat' 58 — M. *ǵünā ǵir'-* ; *rahatsïz* 'neliniștit' 80 (deși se dă *rahat* alături de *rāt*, vezi mai jos) — M. *rātsïz* ; *sabaha karši* 'înainte de răsăritul soarelui' 81 — M. *sabā karšï* ; *sabahïnïz hayir olsun* 'bună dimineața !' 81 — M. *sabānïz χayïr olsun*.

2. *h* final a căzut în *yevalla* 'mulțumesc foarte mult' 49 — M. *yevallaχ* (cf. tc. *eyvallah*).

3. Formele cu *h* (uneori neetimologic, protetic sau epentetic) se folosesc paralel cu forme fără *h*, corespunzînd :

a) formei cu χ (protetic) de la Moškov : *aygïr* ~ *haygïr* 'armăsar' 9 — M. *χaygïr* (cf. tc. *aygır*) ; *obur* ~ *hobur* 'mîncăcios' 62 (cf. tc. *obur*) — M. *χobur* 'vampir' ; *oluk* ~ *holuk* 'albie, jghiab pentru adăpat vitele' 62 — M. *χolluk* (cf. tc. *oluk*) ; *yēn* ~ *hen* 'cel mai' 47 — M. *χ'en'* (cf. tc. *en*) ; *yendezä* ~ *hendezä* 'cot (măsură)' 61 — M. *χ'en'd'ez'ä* (cf. tc. *endaze*) ;

b) formei fără χ de la Moškov : *ağami* (~ *ağemi*) ~ *hağemi* 'neînvățat, sălbatic' 8 — M. *ağämi* (cf. tc. *acemi*) ; *angï* ~ *hangï* 'care' 11 — M. *ıaŋgï* (cf. tc. *hangi*) ; *ani*~*hani* 'că' 11 — M. *ıani* ; *mahsul*~*māsul* 'recoltă' 71 — M. *māsul* (cf. tc. *mahsul*) ; *mahsus*~*māsus* 'anume' 70 — M. *māsus* (cf. tc. *mahsus*) ; *oğak* ~*hoğak* 'horn' 75 — M. *oğäk* (cf. tc. *ocak*); *rahat*~*rāt* 'odihnă, liniște' 80 — M. *rāt* (cf. tc. *rahat*) ; *rahmetli*~*rāmetli* 'defunct, răposat' 80 — M. *rām'et'* (cf. tc. *rahmet*) ; *sahan*~*sān* 'tavă de aramă' 82 — M. *sān* (cf. tc. *sahan*) ; *sahat*~*sāt* 'ceasornic' și 'ceas, oră' 82 — M. *sāt* (cf. tc. *saat*) ; *taha*~*tā* 'mai, încă' 91 — M. *tā* (cf. tc. *daha*) ; *tohum* ~ *toum* 'sămînță' 95 — M. *tōm* (cf. tc. *tohum*).

4. Spre deosebire de exemplele citate mai sus, în dicționarul lui Moškov întîlnim forme duble corespunînd :

a) formei cu *h* de la Čakir : M. *χasta* ~ *asta* 'bolnav' — Č. 60 *hasta* (cf. tc. *hasta*) ; M. *maχmur* 'mahmur', dar *māmurluk* 'mahmureală' — Č. 70 *mahmur* și *mahmurluk* (cf. tc. *mahmur*, *mahmurluk*) ;

b) formei fără *h* de la Čakir : M. *orospul*~ *χorospul* 'prostituată' — Č. 76 *oraspul* (cf. tc. *orospu*).

Toate aceste exemple ne arată că nici graiul din Čadïr-Lunga nu este consecvent în întrebuințarea lui *h*. Un fenomen deosebit de interesant, și care nu reiese destul de clar din materialele și studiile publicate pînă acum, este că același grai întrebuințează forme paralele, cu *h* și fără *h*. Este însă de remarcat că întrebuințarea facultativă a uneia dintre cele două forme nu are loc atunci cînd acestea au sensuri diferite : *ağï* 'amar' — *hağï* 'pelerin', *ağïlïk* 'amărăciune, suferință' — *hağïlïk* 'pelerinaj', *ay* 'lună' (în ambele sensuri) — *hay* 'hai ! haide !', *ak* 'alb' — *hak* 'plată ; salariu', *al* 'roșcat' — *hal* 'stare, situație' etc.

---

[1] Vezi *Правила*, p. 18—19, unde se încearcă stabilirea unor reguli ortografice pentru aceste forme, și *Осн. черты*, p. 186.

7. TRATAMENTUL CONSOANEI *v*

Labiodentala *v* (corespunzînd unui *v* turc sau dezvoltată din γ, din *'ain* sau din χ < *k*, în cuvîntul *avšam* 'seară'[1]) suferă în găgăuză un tratament analog aceluia al lui *h* (χ), în sensul că tinde să slăbească (ajungînd la *w*, *u̯*) sau, în grupurile *avu* și *uva*, să dispară (ori, mai degrabă, să slăbească pînă la o perceptibilitate foarte scăzută : *a*ᵘ*u*, *u*ᵘ*a*) : *au̯dukat* 'avocat' (< rus. *адвокат*, cu metateză), *tau̯šan* 'iepure', *da'ul̥* 'tambură', 'tobă', *ka'un* 'pepene galben', *ta'uk* 'găină' etc. Numărul formelor paralele este și el foarte mare : *avuč* ~ *a'uč* 'palmă', *avustoz* ~ *a'ustos* 'august', *bu̇va* ~ *bu'a* 'taur' etc. [2]. Dar, ca și în alte cazuri, din materialul cuprins în dicționarul lui Moškov nu rezultă dacă asemenea forme paralele sînt întrebuințate sau nu în aceeași localitate. În dicționarul lui Čakir se găsesc cîteva exemple de întrebuințare paralelă a formelor cu *v* și fără *v* :

1. formele paralele corespund formei cu *v* de la Moškov : *dua* ~ *duva* 'rugăciune' 45 — M. *duva* (cf. tc. *dua* < ar. *du'a*) ; *duvar* ~ *duar* 'perete' 45 — M. *duvar* (cf. tc. *duvar*) ; *suan* ~ *suvan* 'ceapă' 89 — M. *suvan* (cf. tc. *soğan*) ;

2. formele paralele corespund formei fără *v* de la Moškov : *duan* ~ *duvan* 'vultur ; uliu' 45 — M. *du'an* (cf. tc. *doğan*) ; *kuvan* ~ *kuan* 'albină' 38 — M. *ku'an* 'albină' și 'stup' (cf. tc. *kovan*).

Este interesant de notat că la Moškov se află, alături de forma *ku'an*, și forma *kuvan* (*ibid.*), dar cu un sens cu totul diferit : 'tub care învelește coada ostiei '(cf. tc. *kovan* 'cutie cilindrică', Radloff). Un caz analog întîlnim la Čakir : *kauš* 'căuș' 28, dar *kavuš* 'vioară cu trei corzi' *ibid.*, pe cînd la Moškov avem *ka'uš* 'albiuță' și *ka'uš k'em'en'č'ä* 'vioară cu trei corzi'. (Cuvîntul *kauš* este de origine romînească : *căuș* ; forma *kavuš* a fost refăcută prin analogie cu forme paralele ca cele indicate mai sus, pentru evitarea omonimiei.)

Un alt fapt care merită să fie semnalat este întrebuințarea formei etimologice cu *g* (despre care vezi mai jos, p. 569—570) alături de forma derivată : *buga* ~ *bua* ~ *buva* 'taur' 18 — M. *bu'a* ~ *buva* (cf. tc. *buğa*) ; *bugaz* ~ *buaz* 'gîtlej' 18 — M. *bu'az* ~ *buvaz* (cf. tc. *boğaz*).

8. TRECEREA LUI *ǯ* LA ž

Fricativa palato-alveolară *ž* este destul de rară în limba găgăuză : a fost înregistrată pînă acum în cîteva împrumuturi din limbile cu care găgăuza este în contact (*ˈmr'äža* 'plasă de pescuit' M. < bulg. *мрежа* sau rom. *mreajă*, *ˈžïto* 'secară' M. < rus. *жито*), în cîteva neologisme de origine rusă (*žiraf* 'girafă', *žurnal* 'revistă' etc., v. *Правила*, p. 6) și în cîteva nume

---

[1] Pentru acesta din urmă v. Kowalski, *Les Turcs*, p. 20 și 17.

[2] Toate aceste exemple sînt citate după dicționarul lui Moškov. Vezi și *Правила*, p. 17 și Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 186. Pentru dialectele turcești, v. Caferoğlu, *Anat. u. rum. Dial.*, p. 249. Pentru alte limbi turcice, v. Räsänen, *Materialien*, p. 124 și urm.

de persoană tot de origine străină (*Božoglu*, *Kožokar*, *Žitomir*, v. *loc. cit.*). Uneori — în împrumuturi probabil mai vechi — *ž* (sunet de împrumut și în găgăuză, ca și în celelalte limbi turcice) este redat prin *ğ*: *buğör* 'numele unei flori' și '(despre părul vacilor) roșcat' M. (< rom. *bujor*); *patrağel'* 'pătrunjel' M. (dintr-o variantă regională a cuvîntului rom. *pătrunjel*; în dicționarul lui Čakir: *patranžel* 78).

O atenție deosebită merită forma *ıžirït* 'joc de copii care constă în aruncarea cu bețe de trestie', întrucît este singurul cuvînt de origine turcă, înregistrat de Moškov, care prezintă un *ž* neetimologic, dezvoltat din *ğ* (cf. tc. *cirit* 'suliță'). Alte cîteva exemple se găsesc în dicționarul lui Čakir, unde formele cu *ž* corespund formelor cu *ğ* etimologic de la Moškov. Unele dintre acestea sînt nesigure, reprezentînd, probabil, erori de transscriere sau de tipar (*j* în loc de *dj*): *ğet-bežet* 'din tată în fiu' 46 (M. *ğetbeğet*), *inžeğik* 'subțirel' 65 (dar *inğä* 'subțire' *ibid.*; M. *inığä*), apoi *kadïnža* 'cazaciocul' 24 (M. *kaıdïnğa*) și *kantarži* 'cîntăritor' 26 (M. —), deși toate celelalte derivate cu sufixele *-ğa* și *-ği* apar în formele lor normale. În alte cazuri, însă, proveniența lui *ž* din *ğ* este evidentă.

Astfel, *dižaba* 'în zadar' 40 (la M. *d'iığäba*) reproduce forma moldovenească *dižaba* (al cărei corespondent este, în dialectul muntean și în limba romînă literară, *de geaba*): se știe că în toate graiurile moldovenești africata *ğ* și-a pierdut elementul oclusiv, ajungînd la fricativa alveolopalatală *ž* (sau, după transcrierea folosită în ALR, *ẑ*). Datorită influenței moldovenești, în unele graiuri găgăuze se manifestă tendința de a-l schimba pe *ğ* în *ž* (sau, în cuvintele din clasa anterioară, probabil și în *ž*, *ẑ*); această tendință se manifestă în exemplele următoare, în care forma cu *ž* este notată de Čakir, în paranteză, alături de aceea cu *ğ*, astfel că posibilitatea unei erori de transcriere sau de tipar este exclusă: *inžir* (alături de *inğir*) 'smochină' 65 (M. *in'ğir*) și *žeremä* (alături de *ğeremä*) 'amendă' 46 (M. *ğer'em'ä*).

Tot astfel se explică și forma *ıžirït*, citată mai sus, precum, fără îndoială, și forma, dată de Čakir, *babiža* 'boală de stomac' 13 (la M. *babiğa* 'diaree', cuvînt care provine din bulg. *бабичасване* 'boală de stomac care se manifestă prin regurgitări', printr-o reducere care rămîne de explicat și cu sonorizarea lui *č-* sub influența celor două labiale sonore precedente).

Fenomenul invers este și el atestat în dicționarul lui Čakir: acolo unde la Moškov găsim forma etimologică cu *ž*, la Čakir avem forme paralele, cu *ğ* (cf. formele *buğör* și *patrağel'* citate mai înainte) și, în paranteză, cu *ž*: *ğartlamak* ~ *žartlamak* 'a biciui' 46 — M. *žarkḷat-* (< rus. *жарить* 'a frige; a arde', etimologie dată de Moskov) și *ğita* ~ *žita* 'secară' *ibid.* — M. *ıžïto* (< rus. *жито*). În aceste cazuri, formele cu *ğ* par a fi mai vechi decît cele cu *ž*, iar acestea sînt ori reîmprumutate din limba rusă, ori dezvoltate din formele cu *ğ* datorită tendinței despre care am vorbit. Iar această tendință ar merita să fie studiată pe teren, spre a se vedea în ce direcție și în ce măsură s-a dezvoltat în cursul acestui sfert de veac care a trecut de la apariția dicționarului lui Čakir.

9. TRATAMENTUL CONSOANELOR GEMINATE

Ca și în celelalte limbi turcice, și în găgăuză consoanele geminate apar rar în rădăcina cuvintelor, mai ales în aceea a cuvintelor din fondul turcic.

În graiul din Čadïr-Lunga (dicționarul lui Čakir) se observă tendința — generală în limbile turcice [1] — de reducere a geminației (păstrată încă în dicționarul lui Moškov) atît în cuvintele de origine turcică, cît și în cele de origine arabă : *ğellat* ‘supliciu ; pedeapsă cu moartea’ 46—M. *ğeḷḷat* (cf. tc. *cellât* < ar. *ğallād*) ; *ğenet* ‘paradis’ 46 —M. *ğen'n'et* (cf. tc. *cennet* > ar. *ğannat*) ; *kïtïrdak* ‘zgîrci’ 29—M. *kïttïrdak* (cf. tc. *kıtırdamak* ‘a trosni’) ; *oluk* ∼*holuk* ‘albie, jghiab pentru adăpat vitele’ 62 — M. *χoḷḷuk* (cf. tc. *oluk*) ; *yimïrta* ‘ou’ 64 (și *yimïrtağik* ‘oușor’, *yimīrtlamak* ‘a oua’ *ibid.*)—M. *yïmmïrta* (*yïmmïrtağik*, *yïmmïrtḷa-*) (cf. tc. *yumurta*, az. *yïmïrta*). Forma *bitirmäk* ‘a termina, a sfîrși’ 16 rezultă, ca și în turca-osmanlie, din *bittir-* (derivat de la *bit-* ‘a se termina’ cu sufixul cauzativ *-dir-*), păstrată încă la Moškov.

Totuși, într-o serie de alte cuvinte se întrebuințează consoane geminate în loc de consoane simple. În unele cazuri geminația este greu de explicat [2] : *sollakči* ‘stîngaci’ 88 (rezultat printr-o falsă derivație, cu sufixul *-lak*, de la *sol* ‘stîng’ ?) — M. *soḷakči* (cf. tc. *solak*) ; *vammalïk* ‘percepție’ 100, dar *vama* ‘impozit’ — M. ˌ*vama* (< rom. *vamă*). În *tellebimäk* ‘a flecări’ 93 (la M. *t'el'eb'i-* ‘a hoinări’, cf. tc. *talabımak* ‘a se agita’) dublarea consoanei pare a fi un procedeu expresiv [3]. În alte cazuri geminația poate fi explicată în diferite feluri.

Astfel, forma *amma* ‘dar, însă’ 10, folosită paralel cu *ama* (*ibid.* ; la M. ˌ*ama*), este etimologică (cf. tc. *ama* ∼ *amma* < ar. *ammā*), la fel ca și forma *mašalla* ‘bravo !’ 77 (la M. ˌ*mašaḷa ;* cf. tc. *mașallah* < ar.) ; iar formula *ūr-alla* ‘noroc ! fii fericit !’ 99 (la M. ˌ*uraḷa*) păstrează consoana geminată din numele *Allah*, substituit, prin etimologie populară, subjunctivului *ola* (cf. tc. *uğur ola*).

În cuvintele următoare, consoanele geminate au apărut prin derivație : *yevelli* ‘vechi’ 49 derivă, ca și sinonimul său *yevelki*, de la *yevel* ‘precedent ; vechi’ *ibid.* (la M. *yev'el'i*, cf. tc. *eveli*) ; iar în cuvîntul *zavallï* ‘sărman, nenorocit’ 101 geminația s-a menținut datorită faptului că acest adjectiv este simțit ca fiind un derivat cu sufixul *-lï* (cf. tc. *zavallı* < *zaval* ’nenorocire’), pe cînd în forma ˌ*zavaḷï* de la Moškov reducerea geminatei și deplasarea accentului se datoresc tocmai faptului că acest sentiment al derivației nu mai există.

Spre deosebire de exemplele discutate pînă acum, în care geminatele nu joacă un rol distinctiv, într-o serie de alte cazuri geminația, atît în rădăcină cît și în derivate, servește, ca și în alte limbi turcice, la diferențierea sensurilor cuvintelor : *yelli* ‘cincizeci’ — *yeli* ‘mîna lui’, *sakallï*

---

[1] Pentru turca-osmanlie, v. J Deny, *Grammaire de la langue turque*, Paris, 1921, §. 108, p. 90 și p. 1091 și E. V. Sevortjan, *Фонетика турецкого литературного языка*, Moscova, 1955, p. 116 ; pentru celelalte limbi turcice, v. Räsänen, *Materialien*, p. 139—142 și N. K. Dmitriev, *Двойные согласные в тюркских языках*, în *Исследования*, I, p. 261—264.

[2] Tot așa cum greu de explicat sînt și formele *χolluk* și *yïmmïrta* de la Moškov, pe care le-am citat mai sus.

[3] Vezi, pentru turca-osmanlie, gramatica lui J. Deny, p. 1091—1092, §. 108.

'bărbos' — *sakalï* 'barba lui' etc. Acestei categorii îi aparțin și următoarele două forme atestate în graiul din Čadïr-Lunga, în care însă geminația a f o s t c r e a t ă, din motive de ordin fonologic: *fenner* 'roată dințată' 54, în opoziție cu *fener* 'felinar' *ibid.* (la M. *f'en'er*, cu ambele sensuri, cf. tc. *fener*), și *sakkar* 'taur cu pată albă în frunte' 81 (la M. *sakar*, ca și în turcă), a cărui consoană geminată a fost creată pentru a se evita confuzia, posibilă la forma de dativ (*sakara* > *sakkara*), cu *sakara* 'secară' (< mold. *săcară* ~ *sacară*). În graiurile reprezentate în materialele lui Moškov această omonimie nu era posibilă, căci, pentru a desemna secara, acolo se folosește cuvîntul *žïto* (< rus. *жито*), — cuvînt folosit, de altfel, și în graiul din Čadïr-Lunga, sub formele *žita* ~ *ǧita* (vezi Č. 46), alături de *sakara*.

În sfîrșit, forma *tulla* 'cărămidă' 97 pare să constitue un exemplu de geminație compensatorie: ea corespunde formei *tūla*, cu *ū* secundar (cf. tc. *tuğla*), de la Moškov; reducerea lui *ū* a putut atrage geminarea lui *l* următor.

10. CONSERVAREA GRUPURILOR *nl* ȘI *ml*

Contrar a ceea ce se știe în general despre asimilarea regulată a grupurilor *nl* și *ml* în *nn* și *mn* în găgăuză, la fel ca și în alte idiome turcice [1], în dicționarul lui Čakir aceste grupuri se păstrează, cu rare excepții, neasimilate:

nl (la M. **nn**): *altïnlan yaldïzlamak* 'a auri' 10 — M. *altïnnan yaldïzla-*; *aydïnlanmak* 'a se lumina' și *aydïnlïk* 'lumină' 9 — M. *aydïnnan-*, *aydïnnïk*; *čitranlïk* 'buruieniș' 23 — M. *čitrannïk*; *delikanlï* 'flăcău' 40 — M. *d'el'i kannï*; *dušmanlïk* 'dușmănie' 45 — *dušmannïk*; *günlükčü* 'ziler' 57 — M. *ǧün'n'ük'č'ü*; *kanlï* 'sîngeros' 25 — *kannï* 'curajos'; *karanlïk* 'întuneric' 26 — M. *karannïk*; *nišanlï* 'însemnat' 74 — M. *nišannï*; *odunluk* 'buștean' 75 — M. *odunnuk*; *onlar* 'ei, ele' 74 — M. *onnar*; *sabunlamak* 'a săpuni' 81 — M. *sabunna-*; *samanlïk* 'șură (pentru paie)' 82 — M. *samannïk* 'șiră, gireadă de paie'; *uzunluk* 'lungime' 100 — M. *uzuunuk*; *yaymanlanmak* 'a glumi; a se răsfăța' 50 — M. *yaymannan-*; *zabunluk* 'slăbiciune' 101 — M. *zabunnuk*; *zenginlik* 'bogăție' 102 — M. *z'eŋǧin'n'ik'*; etc.

ml (la M. **mn**): *adïmlamak* 'a păși; a umbla' 8 — M. *adïmna-*; *damla* 'picătură' — M. *damna* (~ *damla*).

În cîteva cazuri, alături de formele normale, cu *nl*, se întrebuințează și formele cu *nn*: *anlamak* ~ *annamak* 'a înțelege' și *anlayan* ~ *annayan* 'inteligent, deștept' 11 (dar numai *anlašmak* 'a se înțelege, a se învoi' și *anlayišlï* 'inteligent' *ibid.*) — M. *anna-*, *annayan*, *annaš-*; *anlï* ~ *annï* 'frunte' 11 — M. *annï*; *dinlenmäk* ~ *dinnenmäk* 'a se odihni' 41 (dar numai *dinleyiš* 'odihnă' *ibid.*) — M. *d'in'n'en'-*; *šenlik* ~ *šennik* 'veselie; petrecere' 90 — M. *š'en'n'ik'*; *yanlïš* ~ *yannïš* 'greșeală' 51 — M. *yannïš*.

---

[1] Dmitriev, *Gag. Lautl.*, III, p. 101—102; Doerfer, *Gag.*, p. 268; Baskakov, *Тюрк. яз.*, p. 133; Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 186. Cf. și Kowalski, *Dialectes*, p. 980, § 40 și p. 981, § 42; Räsänen, *Materialien*, p. 233; Caferoğlu, *Anat. u. rum. Dial.*, p. 254.

Întrucît dicționarul lui Moškov nu înregistrează decît forme cu *nn* și (cu foarte rare excepții) cu *mn* [1], iar normele ortografice, recent stabilite, ale limbii găgăuze recomandă aceste forme [2] (de unde rezultă că acestea sînt generale, sau în orice caz cele mai răspîndite), două explicații se pot da formelor cu *nl* și *ml* din dicționarul lui Čakir : ori că aceste forme existau în graiul din Čadïr-Lunga la data la care le-a înregistrat Čakir (fiind deja concurate de formele cu *nn*, *mn*), ori că ele sînt forme savante, introduse de Čakir după modelul din turca literară (ipoteză mai puțin probabilă și, în orice caz, care trebuie verificată, căci deocamdată nu știm nimic despre cultura turcă a lui M. Čakir).

11. DIFERENȚE FONETICE DE ORIGINE ETIMOLOGICĂ

Un mare număr de diferențe fonetice existente între dicționarul lui Čakir și acela al lui Moškov se explică prin originea diferită a fiecăreia dintre formele respective, sau din variante fonetice existente în limbile din care graiurile găgăuze reprezentate în cele două dicționare au împrumutat aceste forme. Enumerăm aceste diferențe în ordine alfabetică [3] :

anafora ~ *nafura* 'anafură' 73 (< rom. *anaforă* ~ *nafură*)] — M. *nafra* (< *nafura*, cu sincopa lui *u* neaccentuat, vezi mai departe)

anteri 'haină țărănească, anteriu' 11 — M. *an't'er'e* ; cele două forme par a reproduce variantele romînești *anteriu* și *antereu* (< tc. *entari*)

balagan (~ *balgan*) 'bale' și 'flegmă' 13 — M. *balgan* 'bale' (cf. tc. *balgam* 'bale' ; forma *balagan* pare a se datora contaminării cu rom. *bale* (cu singularul, rar, *bală*) sau cu derivatele acestuia *îmbăla*, *îmbălat* etc.)

bāšiš ~ *bakšiš* 'dar' și 'bacșiș' 12 (pentru prima formă, cf. tc. *bahșiș* ; cea de-a doua este împrumutată din rom. *bacșiș* sau bg. *бакшиш*) — M. *bāšïš* (cf. osm. *baχšïš*, Radloff, sau tc. modern *bahșiș*, cu asimilarea lui *i* la *ï* cerută de legea armoniei vocalice; pentru corespondența M. *ï* (precedat de *š*) : Č. *i*, vezi și cap. 4 al acestui studiu)

čürčüvä (~ *čerčevä*) 'cercevea' 21 (< rom. dial. *ciurciuvea* < tc.) — M. *č'er'č'ev'e* (cf. tc. *çerçeve*)

danak 'vițel de doi ani' 39 (< bg. *данак* < tc.) — M. *dana* (cf. tc. *dana*)

draginka 'cumnat' 44 — M. *draıǵinku* (< bg. *драгинко* ; forma de la Čakir reproduce forma de genitiv-acuzativ a aceluiași cuvînt)

filan (~ *falan*) 'cutare' 53 (cf. tc. *filân*) — M. *falan* (cf. tc. *falan*)

fisïrdamak 'a vorbi încet, a șopti' și *fisïrdï* 'șoaptă' 54 — M. *f'is'er'd'e-* (cuvinte onomatopeice, pentru care cf., pe de o parte, tc. *fısıldamak*, *fıslamak*, iar pe de altă parte, tc. *fislemek*)

---

[1] Cîteva forme cu *ml* apar cu totul sporadic, de exemplu *damļa* 'picătură' și derivatele sale *damļa-* 'a picura' și *damļat-* 'a turna picătură cu picătură', alături de *damna* și *damna-*.

[2] Vezi *Правила*, p. 28.

[3] O serie de alte exemple sînt date în celelalte capitole ale acestui studiu : cap. 1 (*prorok* ~ *prörok*), cap. 2 (*višna* ~ *višnä*), cap. 5 (*duman* ~ *tuman*, *markitan* ~ *markidan*, *ostrov* ~ *ostruf* etc.). Cf. și cap. 12.

guruš (~ *groš*) 'bănuț' 58 (cf. tc. *guruš*, Radloff, azi *kuruș*)—M. *groš* (< rus., bg. *грош*, mold. *groș*)

har (dat ca sinonim al lui *hayir*) 'binefacere' și 'har' 59 (< rom. *har*) — M. *hayïr* 'binefacere' (cf. tc. *hayır*)

kalugar 'călugăr' (< rom. *călugăr*) și *kalugarka* 'călugăriță' (< *kalugar* + *-ka*) — M. *ka/luǵer*, *ka/luǵerka* (< bg. *калугер*, *калугерка*)

kolak 'colac' 34 (< rom. *colac* < sl.) — M. *koḷač* (< bg., ucr. *колач* [1])

koliva (~ *koleva*) 'colivă' 34 (< rom. *colivă*) — M. */kol'eva* (< rus., bg. *колево*; explicație dată de Moškov)

korb 'corb' 35 — M. */korbu* (< rom. *corb*; forma înregistrată de Moškov reproduce același cuvînt romînesc, dar în forma sa articulată *corbul*, pronunțată fără *-l*)

korona 'coroană' (< rus., bg. *корона*, rom. *coroană*) — M. *ko/runa* (< bg. *коруна*)

kubä 'turn' și 'boltă' 36 (cf. tc. *kubbe*) — M. *ku/b'iya* (de aceeași origine turcă, dar împrumutat prin intermediul limbii bulgare)

l'uta 'țesătură subțire de lînă' 70 — M. */l'itu*; cele două forme reproduc, respectiv, bg. *люта* (femininul lui *лют* 'rar') și *лито* (neutrul lui *лит*, care are același sens ca și *лют*)

metani (~ *mitani*) 'mătanie' 72 (< rom. *metanie*, variantă dialectală a lui *mătanie*) — *m'i/tan'i* (< bg. *метание*, pronunțat *mi-*)

moron ~ *morun* 'morun' 72 (< rom. *morun* și, dialectal, *moron*) — M. *mo/runa baḷï* (< bg. *моруна*)

nasïl (~ *nasï*) 'cum?' 73 — M. */nasï* (ambele forme au corespondente în turcă)

pafta (~ *pahta*) 'pafta' 77 (cf. tc., rom. (< tc.) *pafta*) — M. *paχta* (< bg. *пахта* < tc.)

papušoy (~ *papšoy*) 'porumb' 77 — M. *papšoy* (ambele forme sînt împrumutate din moldovenește : *păpușoi* și, cu sincopa lui *u*, *păpșoi*)

peštera 'peșteră' 78 (< rom. *peșteră*) — M. *p'eš'tir'* (< bg. *пещера*)

plačka 'plîngăcios' 79 — M. */pḷačku* (< bg. *плачко*; forma de la Čakir reproduce forma de genitiv-acuzativ a aceluiași cuvînt bulgăresc)

pomidor 'roșie, tomată' 69 (< rus., bg. *помидор*) — M. *pom'i/dor'i* (din forma de plural a aceluiași cuvînt bulgăresc)

poreznä 'glumă' 79 — M. */por'ez'en'* (ambele forme par a reproduce formele de participiu pasiv feminin, respectiv masculin, al verbului bg. *порезвам* 'a tăia', dintr-o expresie avînd același sens de 'glumă', pe care n-o putem identifica deocamdată [2])

portokal 'portocală' 79 (< bg. *портокал*, rom. *portocală*) — M. *portakaḷ* (cf. tc. *portakal*)

---

[1] Dmitriev, *Gag. Lautl.*, III, p. 112 îl pune în legătură cu tc. *kulaç* (care are, de altfel, aceeași origine slavă).

[2] Pentru procedeul în discuție, cf. tc. argotic *kofti* (~ *katakofti* ~ *eftamintokofti*) 'minciună', pe care l-am explicat (în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 267) din ngr. dial. κόφτει (= κόπτει) '(el) taie', detașat din expresia κόπτω ψεύματα 'a spune (propriu : 'a tăia') minciuni'.

pustnik 'pustnic' 80 — M. *ıpusnik* (cele două forme reproduc rom. *pustnic* și varianta sa populară *pusnic*, rezultată prin disimilarea totală a lui *t* interconsonantic, — care a putut avea loc, de altfel, și în găgăuză)

seray (~ *saray*) 'palat' 83 — *saray* (cf. tc. *seray* ~ *saray*)

šossä 'șosea' 90 (< rus. *шоссе*, rom. *șosea*, bg. *шосе*) — M. *š'iıš'äva* (< mold. pop. *șușauă* ~ *șîșauă*)

trah (~ *trak*) 'trosc!' 96 (< rus. *трах*) — M. *trak* (cf. tc. *trak*)

umblačuk 'îmblăciu' 98 — M. *umbl̦aču* (< rom. *umblăciuc* ~ *umblăciu*, forme dialectale ale lui *îmblăciu*)

yevangeliya (~ *vangeliya*) 'evanghelie' 100 (< mold. *ievanghelie*, rus., bg. *евангелие*) — M. *ıvanǧel'iya* (< mold. pop. *vanghelie*)

zolva 'vorniceasă (la nuntă)' 101 — M. *zïl̦va* (forma din urmă este împrumutată din bg. *зълва*; pentru cea dintîi, cf. forma „turco-sîrb." *zolva*, indicată de Moškov, și rus. *золовка*, care a putut influența vocalismul lui *zïl̦va* < bg.)

zuluf 'zulufi' 102 (< rom. *zuluf* < tc.) — M. *z'ül'üf* (cf. tc. *zülüf*).

Într-o serie de cazuri putem avea a face cu etimologii diferite, dar în același timp și cu fenomene fonetice care s-au putut petrece în interiorul limbii găgăuze. Aceste fenomene fonetice sînt :

1. asimilarea lui *i* la *ï*, datorită legii armoniei vocalice :

bāšiš 12 — M. *bāšïš* (vezi mai sus, p. 563)

fakir 'sărac' și 'cerșetor' 53 — M. *fakïr* 'sărac' (cf. tc. *fakir* și, învechit, *fakïr*, Radloff)

nišan 'semn' 74 — M. *nïšan* (cf. tc. *nișan*, turcm. *nïšan*)

šira 'must' 90 — M. *šïra* (cf. tc. *șira* și (învechit) *šïra*, Radloff)

tsidulə 'chitanță' și 'certificat' 97 — M. *tsïıdul̦a* (< rom. *țidulă*, mold. *țîdulă*)

tsigarka 'țigaretă' 98 — M. *tsïıgarka* (< mold. *țigarcă* ~ *țîgarcă*);

2. labializarea unei vocale velare sau prepalatale, sau delabializarea unei vocale labiale :

barut 'pulbere' 14—M. *barït* (cf. tc., turcm. *barut*, az. *barït*, Radloff)

čibïk 'băț' 21 — M. *čibuk* (cf. tc., turcm., tăt. crim. *čibïk*, Radloff ; tc. *çubuk*, car. Troki *čibuχ*, Radloff)

čifït 'evreu' 21 — M. *čifut* (cf. tc. *çıfıt* și ,învechit, *čifut*, Radloff)

ǧevap 'răspuns' 46 — M. *ǧüvap* (cf. tc. *cevap* și ,dialectal, *ǧüvap*)

kapuǧu 'portar' 26 — M. *kapïǧi* (deși tema e *kapu*; cf. tc. *kapıcı*, *kapucu*)

mïska 'talisman' 71 — M. *muska* (cf. tc. *mıska* ~ *muska*).

Vezi și capitolul următor.

12. ACCIDENTE FONETICE ȘI CAZURI IZOLATE

Multe dintre cazurile care diferențiază între ele, din punct de vedere fonetic, graiurile reprezentate în dicționarele lui Moškov și Čakir se datoresc unor accidente fonetice. În cele ce urmează vom încerca să grupăm aceste cazuri.

Asimilare

1. Forme asimilate la Čakir

a) Asimilare vocalică:

a — i > a — ï: *sankï* (~ *sankim*) 'oare...?' 82 — M. /*saŋk'i* (cf tc. *sanki* 'ca şi cum'). Vezi şi cap. 11

e — i > i — i: *čelibi* 'ferches' 21 — M. *čel'eb'i* (cf. tc. *çelebi*)

i — u > u — u: *čuču* 'unchi' 21 — M. /*čiču* (< bg. *чичо*)

ö — ä > ö — ü: *körpü* 'crud, necopt' 32 — M. *k'ör'p'ä* (cf. tc. *körpe*)

ö — e > e — e: *bebrek* 'rinichi' 14 — M. *b'öb'rék'* (cf. tc. *böbrek*).

b) Asimilare consonantică (cîteva cazuri de trecere *m > n*, prin acomodare la dentala sau prepalatala următoare): *hamanği* 'băiaş' 60 (dar *hamam* 'baie' 59) — M. *χamamči* (sens figurat) 'bîrfitor, clevetitor' (cf. tc. *hamamcı*); *konšu* 'vecin' şi *konšuyka* 'vecină' 35 (folosite alături de *komšu*, *komšuyka*, forme care există şi la M.; cf. tc. *komşu*); *šandal* (~ *šamdal*) 'sfeşnic; candelabru' 89 — M. *šamdaı* 'sfeşnic' (cf. tc. *şamdan*, (dialectal) *şamdal*) [1].

2. Forme asimilate la Moškov

a) Asimilare vocalică:

e — i > i — i: *k'eremitči* 'cărămidar' (dar *k'er'em'et'* '*cărămidă*') — Č. *keremetči* 31; *ül'en'd'ik'i* 'de sud, meridional' — Č. *ülendeki* 68 (cf. tc. *öğlendeki*)

i — a > a — a: *krastal* '*cristal*' — Č. *kristal* 36 (cf. tc. *kristal*, rus. *кристалл*, rom. *cristal*)

i — e > i — i: *sïr'il'* 'a se rări' — Č. *sïrelmäk* 86 (cf. tc. *seyrelmek*)

u — i > i — i: *farf'ir'i* 'farfurioară' — Č. *farfuri* 'farfurie' (< rom. *farfurie* < tc. *farfuru* 'porţelan')

b) Asimilare consonantică:

k — g > k — k: vezi cap. 5, § 1

nb > mb: *bimbašï* 'numele unei ierbi' — Č. *binbaši* (sens propriu) 'bimbaşă' (= comandant al unei unităţi militare formate din 1 000 de soldaţi — *n.n.*)' 14 (cf. tc. *binbaşı*)

nd > nn[2]: *dïšanna* 'afară' — Č. *dïšanda* 39

nl, *ml > nn*, *mn*: vezi cap. 10

sč > šč[3]: /*rušča* 'dans rusesc' şi /*rušče* 'ruseşte' — Č. *rusča* 'ruseşte' 80 (cf. tc. *rusça*).

---

[1] Cf. Dmitriev, *Gag. Lautl.*, III, p. 100.

[2] Cf. Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 187: *arkasïnnan* 'din, de pe spatele lui'.

[3] Dmitriev, *Gag. Lautl.*, III, p. 102 consideră (greşit) această trecere ca fiind un fenomen de disimilare.

Disimilare

1. F o r m e d i s i m i l a t e l a Č a k i r

a) Disimilare vocalică :

a — ï > a — i : *kadi* (~ *kadï*) 'judecător' 24 — M. *kadï* 'judecător turc' (cf. tc. *kadı*, dar și rom. *cadiu*, rus. *кади*, bg. *кадия*) ; *sali* 'marți' 82 — M. *salï* (cf. tc. *salı*) [1]

e — e — ä > e — i — ä : *menginä* 'menghină' 72 — M *m'enǵen'ä* (cf. tc. *mengene* ; forma dată de Čakir s-ar putea explica și din forma dialectală rom. *menghinea*)

i — i > e — i : *yemik* (~ *yimik*) 'creier' 47 — M. *yim'ik'* (cf. tc. *imik*)

o — o — u > o — a — u : *oraspul* 'desfrînat' 76 — M. *orospul* 'prostituată' (cf. tc. *orospu*)

ü — ü > i — ü : *kičük* (~ *küčük*) 'mic' 33 — M. *k'üč'ük'* (cf. tc. *küçük*) ; *biyük* 'mare' (și derivatele lui ; vezi mai jos, p. 568.

b) Disimilare consonantică :

betva 'blestem' 15, folosit alături de *betfa* (*ibid.* ; la M. *b'etfa*), este, în raport cu aceasta din urmă, o formă prezentînd disimilarea *tf > tv* ; dar din punct de vedere etimologic (cf. tc. *beddua* < ar.- pers. *baddu'ā*), forma *betva* este mai apropiată de etimon. Ea trebuie să se fi dezvoltat astfel : *beddua* > **bedua* > **bedwa* > **bedva* > *betva* (> *betfa*) ;

zap etmäk 'a pune stăpînire (pe ceva) ; a stăpîni' 101 prezintă, spre deosebire de *zapt-et'-* de la M. (cf. tc. *zaptetmek* < ar. *ḍabṭ* + *et-*), disimilarea totală a lui *t* din grupul *pt* [2] ;

korobka 'cutie' 35 (la M. *ko/ropka*) pare a fi, mai degrabă decît o formă disimilată, reproducerea grafiei rusești (*коробка*, pronunțat tot *koropka*).

2. F o r m e d i s i m i l a t e l a M o š k o v

a) Disimilare vocalică :

a — a — ï > a — a — u : *yalabuk* 'strălucitor' — Č. *yalabïk* 50 (cf. tc. *yalabık*). Pentru alte exemple de labializare a lui *ï*, v. mai sus, p. 565.

e — e > i — e : *ǵivr'ek'* 'fragil' — Č. *gevrek* 50 (cf. tc. *gevrek*)

i — i > i — e : *šiš'er'-* 'a umfla' — Č. *šiširmek* 90 (cf. tc. *şişirmek*)

ü — ü > ü — i : *sütl'i* [3] (*bulgur*) '(orez) cu lapte' — Č. *sütlü* 'lăptos' 87.

b) Disimilare consonantică : *s'unk'er* 'burete' — Č. *sünger* 87 (ca în turcă).

---

[1] Ar fi interesant să se cerceteze, în ceea ce privește trecerea *-ï* < *-i*, eventualele raporturi între găgăuză și dialectele turcești din nord-estul Anatoliei și din vestul Peninsulei Balcanice (pentru care v. Németh, *Einteilung*, p. 12 și 46—48).

[2] Vezi, totuși, și la Moškov forma *zapsïzlïk* (Dmitriev, *Gag. Lautl.*, III, p. 99).

[3] Exemple similare se găsesc în diverse dialecte turcești, v. Németh, *Einteilung*, p. 12 și 46—48. Vezi și observația noastră făcută mai sus, nota 1.

Haplologie

Pentru formele următoare de la Moškov, rezultate prin disimilarea totală a unei silabe, la Čakir se întîlnesc forme normale :

čoğäk 'băiețel' [1] — Č. *čoğuğak* 22

šin'ğik' 'chiar acum, acuși' — Č. *šindiğik* 90 (cf. tc. *şimdicik*).

Contragere

Contragerea unui grup VC[V] apare cînd la Moškov, cînd la Čakir, cînd la amîndoi (ne referim, bineînțeles, la realizarea fenomenului în aceleași cuvinte). O serie de exemple au fost discutate în cap. *Durata vocalelor* a prezentei lucrări [2]; în cele ce urmează vorm analiza alte cîteva cazuri.

1. Grupurile formate din vocală + *y* [+ vocală] se păstrează, într-o serie de cazuri, ca atare la Čakir, pe cînd la Moškov ele apar contrase, după cum urmează :

ey > *e* : *katsa/v'eka* 'manta îmblănită purtată de femei' — Č. *katsaveyka* 27 (< ucr. *кацавейка*, mold. *cațaveică*)

ey > *ē* : *m'ēdan* 'cîmp' și 'piață (publică)' (folosit alături de forma *m'eydan*) — Č. *meydan* 72 (cf. tc. *meydan*)

eyi > *ī* : *ī* 'bun ; bine' — Č. *eyi* 46 (cf. tc. *eyi* ~ *iyi*) ; *k'īf* 'liniște ; bună dispoziție' — Č. *keyif* 30 (cf. tc. *keyif*)

iye > *ē* : *tab'ēt'* 'obișnuință, obicei' — Č. *tabiyet* (dar și *tabēt*) 91 (< rom. *tabiet*, bg. *табиет* < tc. *tabi*(*y*)*at*)

üyü > *ǖ* (la Č. *iyü* (transcris *iiu*), prin disimilare, vezi mai sus, p. 567) : *b'ǖk'* 'mare', *b'ǖğäk'* 'mărișor' și *b'ǖ-* 'a crește, a se mări' — Č. *biyük* 16, *biyüğek* 17, *biyümek* 17 (cf. tc. *büyük*, *büyücek*, *büyümek*) [3].

Într-un caz, contragerea apare la Čakir : *güğǖlän* 'greu, cu greutate' 57 — M. *güğüyl'än*.

2. Grupurile formate din vocală + γ ~ *ǵ* [+ vocală] apar contrase la Moškov, pe cînd la Čakir ele prezintă următoarele tratamente :

a) Oclusiva palatală *ǵ* prezintă următoarele transformări :

α) într-o serie de cazuri trece (prin faza intermediară *γ́) la *y*, ca și în turcă :

eği > *eyi* : *deyil* 'nu (este)' 39 — M. *d'īl'* (cf. tc. *değil*)

[1] Dmitriev, *Gag. Lautl.*, II, p. 350 trece această formă printre „abaterile individuale de la sistemul vocalic osmanliu", comparînd-o cu tc. *çocuk*, deși forma *čoğük* există și ea în găgăuză (v. Moškov, *Словарь*), cu sensul 'băiat'.

[2] Vezi SCL, XII (1961), p. 404—409.

[3] Formele date de Čakir sînt reale, fiind confirmate și de alte surse. Astfel, forma *biyük* se întîlnește (fiind transcrisă *биюк*), alături de forma *büyük* (transcrisă *бюок*), în ediția găgăuză a ziarului *Молдова Социалистэ* (care apare la Čadîr-Lunga), de exemplu în nr. 5 din 26 iunie 1957, p. 1, col. 1 (*Биюк дэкуванлы камhания*, titlul editorialului).

iǵi > *iyi* : *iyi* 'fus' 62 (forma posesivă întrebuințată cu valoare de caz absolut [1]) — M. *ī* (cf. tc. *iği*, forma posesivă a lui *iğ*)

üǵü > *iyü* (prin disimilare, vezi mai sus, p. 689) : *biyün* 'azi' şi *biyünkü* (loc. adj.) 'de azi' 17 — M. *b'ǖn'*, *b'ǖn'k'ü* (cf. tc. *bugün*; găg. *biyün* ~ *b'ǖn'* se explică dintr-o formă asimilată **bügün*, care există în alte idiome turcice);

β) într-un sigur caz *ǵ* se păstrează : *ǧiger* (dar şi *ǧēr*) 'ficat' 34 — M. *ǧēr* (cf. tc. *ciğer* < pers. *ǧigär*, — dar şi bg. *джигер* < tc.).

b) Fricativa velară γ prezintă şi ea două tratamente diferite, paralele cu acelea ale lui *ǵ* :

α) în unele cazuri apare transformat într-o semiconsoană velară sau labială :

aγa > *aḭa* : *saḭa* (tipărit *saâa*) 'la dreapta' 81 (< *saγ* + *-a*, cf. tc. *sağa*), folosit şi în funcţie de adjectiv : *saḭa yanīna* 'la dreapta, în partea dreaptă' şi *saḭa tarafīna* 'la sud' *ibid.* (cf., la M., *sā* 'drept' (< *saγ* [2]), *sā yanīna* 'la dreapta', *sā taraf* 'sud') [3]

oγ > *ou̯* (transcris *ou*) (~ *ū* [4]) : *dou̯mak* (~ *dūmak*) 'a se naşte' şi 'a răsări', *dou̯durmak* (~ *dūdurmak*) 'a naşte' şi *dou̯ma* (~ *dūma*) 'naştere' 45 — M. *dū-* (cf. tc. *doğmak*, *doğdurmak*, *doğma*); *ou̯mak* 'a freca' şi derivatul *ou̯maklīk* 'frecare'; masaj' 76 — M. *ū-*(cf. tc. *oğmak*)

oγu > *ou* (sau *ou̯u*) : *gün dousu* 'răsăritul soarelui; est' 57 — M. *ǵün' dūsu* (cf. tc. *gün doğusu*);

β) în alte cazuri vocala lungă (rezultată prin contragere) de la Moškov apare şi la Čakir, dar, la acesta din urmă, alături de forma cu *g* (< γ) :

aγ[a] > *ā* ~ *ag[a]* [5] : *āč* ~ *agač* 'copac' 7 — M. *āč* 'trunchi de copac' (cf. tc. *ağaç*); *dā* ~ *dag* 'pădure' 38 — M. *dā* (cf. tc. *dağ*)

aγï > *ā* ~ *agï* : *āz* ~ *agïz* [6] 'gură' 7 — M. *āz* (cf. tc. *ağız*)

oγu > *ū* ~ *ugu* : *yūrt* ~ *yugurt* [7] 'iaurt' 68 — M. *yūrt* (cf. tc. *yoğurt*).

În această categorie pot fi incluse şi următoarele două cazuri, în care γ din grupurile *uγa* şi *oγa* este redat prin *g* ~ *v* [8] ~ 0, faţă de *v* ~

---

[1] Pentru „bazele secundare ale numelor" în limba găgăuză v. Dmitriev, *Гаг. эт.*, p. 5.

[2] Dmitriev, *Gag. Lautl.*, I, p. 216 şi *Исследования*, I, p. 203.

[3] Čakir înregistrează, la p. 7, formele *āč* (transcrisă *aaci*) 'copac' şi *aḭač* (transcrisă *aâaci*) 'flămînd', corespunzînd omonimelor *āč* 'copac' (< *aγač*) şi *āč* 'foame' de la Moškov (aceasta din urmă avînd *ā* primar, ca şi, de exemplu, în turcmenă; în turcă şi în alte limbi turcice avem *ač*). Raportată la formele *ač* ~ *āč*, forma *aḭač* nu se poate explica în nici un fel. S-ar putea, însă, ca Čakir (sau zeţarul) să fi inversat greşit ordinea celor două forme; şi dacă *aḭač* este, de fapt, termenul pentru 'copac' (iar *āč* termenul pentru 'flămînd'), am avea şi în acest caz acelaşi tratament al lui γ ca şi în *saḭa*.

[4] Despre trecerea *o* (~*u*) + γ [+ *u*] > *ū*, v. Dmitriev, în *Исследования*, I, p. 204—205.

[5] Vezi şi nota 3 de mai sus.

[6] Tipărit din greşeală *agaz* în loc de *agâz*.

[7] Tipărit *iurt* şi *iuugurt*, desigur din greşeală în loc de *iuurt*, *iugurt*.

[8] Pentru trecerea γ > *v*, v. Kowalski, *Les Turcs*, p. 20; Doerfer, *Gag.*, p. 265; Pokrovskaja, *Оен. черты*, p. 186. Cf. şi Caferoğlu, *Anat. u. rum. Dial.*, p. 253. Vezi şi cap. 7 al prezentului studiu.

0 de la Moškov: *buga* ~ *buva* ~ *bua* 'taur' 18 — M. *bu'a* ~ *buva* (cf. tc. *buğa*) și *bugaz* ~ *buaz* 'gîtlej' 18 — M. *bu'az* ~ *buvaz* (cf. tc. *boğaz*). Întrucît fricativa γ n-a fost semnalată pînă acum în găgăuză [1], am interpretat transcrierea *g* a lui Čakir, din cuvintele *agač*, *agïz*, *buga*, *bugaz*, *dag*, *yugurt* și *ğiger*, discutate mai sus, ca reprezentînd oclusiva velară *g* (respectiv, în ultimul exemplu, oclusiva palatală *ǵ*). Dacă această interpretare este justă (ea ar mai putea fi verificată pe teren), ne-am găsi în prezența unui fonetism arhaic care se regăsește astăzi în dialectele turcești din nord-estul Anatoliei și în dialectul rumelian de vest [2], — ceea ce ar putea duce la concluzii importante cu privire la originea limbii găgăuze [3].

Crază

Locuțiunea adjectivală *berä yankï* 'de aici, din acest loc' 15 corespunde formei contrase *b'er'äŋkï* de la Moškov.

Afereză

Afereza lui *v-* înaintea unei vocale labiale se întîlnește la Moškov în *'ornik* 'paznic comunal'; această formă apare și la Čakir, alături de forma normală *vornik*, avînd sensul de 'curier' 76 (< mold. *vornic*).

Sincopă

1. Forme sincopate la Čakir:

blezik (~ *bilezik*) 'brățară' 15 — M. *bil'ezik'* (cf. tc. *bilezik*)
nāflä 'gratis' 73 — M. *'nafil'a* 'zadarnic' (cf. tc. *nafile*)
yalnayak 'desculț' 51 — M. *yal̆ïn ayak* (cf. tc. *yalın ayak*).

2. Forme sincopate la Moškov:

borna 'grapă' — Č. *borona* (~ *borna*) 17 (< rus. *борона*)
boyundruk 'jug' — Č. *boyunduruk* 17 (cf. tc. *boyunduruk*)
fl̦ambur 'tei' — Č. *filambur* 54 (cf. tc. *filamur*, Radloff, literar *ıhlamur*)
maχl'a 'cartier (al unui sat), mahala' — Č. *mahala* (~ *mahla*) 70 (cf. tc. *mahalle*, rom. *mahala*)
marf'et' 'meserie; branșă' — Č. *marafet* (~ *marfet*) 'obicei' 71 (cf. tc. *marifet*, rom. *marafet*)

[1] Cf. Doerfer, *Gag.*, p. 265 și Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 172.
[2] Vezi Németh, *Einteilung*, p. 17—19, 39 și 47.
[3] Teoria lui Kowalski (*Les Turcs*, p. 24—28) despre cele trei straturi constitutive (dintre care cel mai vechi este septentrional) ale limbii găgăuze (și ale dialectului turcesc din Deli-Orman) merită toată atenția; ea va trebui examinată mai îndeaproape după ce vom avea la dispoziție informații complete privitoare la aceste idiome.

'nafra 'anafură' — Č. *nafura* (~ *anafora*) 73 (< rom. *nafură* ~ dial. *anaforă*, bg. *нафора*)
n'er'd'än 'de unde?' — Č. *neredän* 74 (cf. tc. *nereden* ~ *nerden*)
parfot 'vapor' — Č. *parahot* 77 (< rus. *пароход*, bg. *параход*).

Epenteză

La Čakir: *ayirslan* (~ *aslan*) 'leu' 11 — M. *asḷan* (cf. tc. *arslan* ~ *aslan*)
bebirek (~ *bebrek*) 'rinichi' 14 — M. *b'öb'r'ek'* (cf. tc. *böbrek*; forma dată de Čakir prezintă o asimilare vocalică, vezi mai sus, p. 566).

Metateză

Cazurile următoare de metateză, care se găsesc în dicționarul lui Moškov, au ca corespondente, în dicționarul lui Čakir, forme normale:
ko/čovra 'cociorvă' — Č. *kočorva* 34 (< mold. *cociorvă*)
t'eχna 'libertate' și *t'eχnaḷa-* 'a fi liber să...' — Č. *tenha* (~ *tehna*) 'liber' și 'spațios; rar', *tenhalanmak* (~ *tehnalanmak*) 'a se elibera' și 'a se rări' 93 (cf. tc. *tehna* 'singur, singuratic' < pers. *tänhā*).
Invers, *ǵöź bayïǧiḷïk* 'spectacol, vedere' de la Moškov (*bayïǧiḷïk* < < *bayïǧï* 'captivant, seducător', Radloff) corespunde formei *göz bayilaǧik* (= *bayilïǧik*?) de la Č. 56.

Cazuri izolate

În sfîrșit, între cele două dicționare există cîteva cazuri izolate de neconcordață, al căror aspect fonetic nu este totdeauna ușor de explicat.
1. La Čakir:
čayšir ~ *čaušir* 'pantaloni de postav' 20 — M. *čāšïr* ~ *čakšïr* (cf. tc. *çakșır*; formele *čāšïr* și *čaušir* presupun forme intermediare ca **čahšïr* și **čawšïr*[1]; cît despre forma *čayšir*, aceasta s-ar putea explica din *čaušir*, prin asimilarea *au* — *i* > *ay* — *i*)
čustan (~ *fistan*) 'rochie' 23 — M. *f'istan* (cf. tc. *fistan*)
šarīt 'judecată' și 'dreptate' 89 — M. *šarāt* (explicat de Dmitriev, *Gag. Lautl.*, I, p. 221 și II, p. 359, din osm. *šari'at* < ar. *šarī'at*; trecerea grupului *-i'a-* (sau *-ī'a-*) pe de o parte la *ā*, iar pe de alta la *ī*, s-ar explica mai bine prin stadiul **ī'a-*, dezvoltat din *-i'a-* prin asimilare)
zehtin (~ *zeytin*) 'măslină' 102 — M. *z'eyt'in* (cf. tc. *zeytin*).
Înregistrăm tot aici următoarele două cuvinte de origine romînească, date de Čakir, în care este păstrat diftongul romînesc *oa*:

[1] La fel ca și tc. dial. *aχšam*, găg. *avšam* ~ *awšam* (*Kowalski, Les Turcs*, p. 20, § 9) și tc. rumelian *auš'am* ~ *awš'am* (*op. cit.*, p. 17, § 8), pentru *akšam* 'seară'.

kukǫana (tipărit *cucoana*) 'doamnă' 36 — M. *ku/kona* (< rom. *cucoană*) [1]
tǫaka (tipărit *toaca*) 'toacă' 95 — M. *toka* 'hîrîitoare (folosită de paznicul comunal)' [2].

2. La Moškov:
f'ermant 'firman' — Č. *ferman* 54 (cf. tc. *ferman*)
χošau̯ 'compot' — Č. *hošaf* 62 (cf tc. *hoşaf*; forma dată de Moškov presupune o formă intermediară **χošav*)
kïrḷaŋgač 'rîndunică' (cf., pentru vocala din silaba finală, turcm. *garlavač*, ceag. *qarlaγač*, tăt. Kazan *qarlïγač* etc., Radloff) — Č. *kïrlangïč* (cf. tc. *kırlangıç*)
k'i'am'el' 'isteț, îndemînatic' și derivatul *k'i'am'el'l'ik'* 'istețime, îndemînare' — Č. *kiamil, kiamillik* 31 (cf. tc. *kâmil*)
pïrčel 'purcel' — Č. *purčel* 80 (< rom. *purcel*; forma dată de Moškov a rezultat, probabil, prin asimilarea «vocală labială (*u*) — vocală nelabială (*e*) > vocală nelabială (*ï*) — vocală nelabială (*e*)»)
žarkḷat- 'a biciui' — Č. *žartlamak* ~ *ǧartlamak* 46 (Moškov propune etimologia rus. *жарить* 'a frige', care, însă, explică în mod satisfăcător numai formele date de Čakir: **žarit* + *-la-*, cu sincopa lui *i*; pentru forma cu *ǧ-*, vezi mai sus, p. 560).

3. Atît la Čakir cît și la Moškov:
korkan 'butuc de viță de vie' Č. 35 — *kurkan* M. (omonim cu *kurkan* 'curcan' < rom.)
korkmal 'scrobeală' Č. 35 — *kurkmaḷ* M. (foarte probabil din mold. (< ucr.) *crohmală* sau direct din ucr. *крохмаль*)
lešay ~ *lišay* 'rîie; jeg' Č. 70 — *l'iša* 'pecingine; chelbe' M. (forma *lišay* reproduce rus. *лишай* 'pecingine; chelbe'; celelalte sînt variante fonetice ale aceluiași cuvînt)
veliyat ~ *viliyat* 'provincie; stat' Č. 100 — *v'il'iyat* M. (cf. tc. *vilâyet* și car. crim. *wäliyat*, Radloff).

★

Analiza pe care am făcut-o în această lucrare a avut ca scop de a face cunoscute specialiștilor bogatele date noi pe care le aduce dicționarul lui Mihail Čakir în domeniul foneticii găgăuze. Sperăm că am reușit să punem în lumină valoarea excepțională — pentru stadiul actual al cunoștințelor noastre despre limba găgăuză — a acestui dicționar, atît pentru numeroasele și interesantele particularități fonetice pe care le atestă pentru prima dată, cît și pentru aportul său substanțial la cunoașterea graiurilor găgăuze. Valoarea lui este cu atît mai mare, cu cît el reflectă graiul vorbit în centrul cel mai însemnat al găgăuzilor din Republica Socialistă Sovietică Moldovenească.

---

[1] Alte explicații sînt date de Moškov, *s. v.* (<bg. *кокона*) și de Dmitriev, *Gag. Lautl.*, II, p. 352 (< osm.-gr. *kokona*).

[2] Moškov dă și un alt sens, anume 'cataramă'; în realitate avem a face aici cu două omonime. Iar explicația etimologică dată de Dmitriev, *op. cit.*, III, p. 108, care pune cuvîntul găgăuz în legătură cu tc. *toka* și turcm. *toqa* 'cataramă', este valabilă numai pentru sensul 'cataramă'.

ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ФОНЕТИКЕ ГАГАУЗСКОГО ЯЗЫКА (II)

РЕЗЮМЕ

Автор продолжает свое исследование, напечатанное в предшествующем номере этого журнала (стр. 399—416), выделяя особенности консонантизма лексического материала словаря Михаила Чакира, а также значительное количество частных случаев, при помощи которых различаются представленные в словаре Мошкова говоры.

5. *Глухие и звонкие согласные.* Одним из несоответствий, существующих между двумя указанными выше словарями, является несоответствие этимологического характера. Некоторые формы с конечным согласным (как например *dad* 'вкус', *kab* 'кора' и т. д.) воспроизведены по формам, представляющим собой обычное озвончение конечных глухих согласных перед суффиксальными гласными.

6. *Трактовка согласного h.* Формы с согласным *h*(χ) в словаре Чакира часто соответствуют формам без согласного χ в словаре Мошкова, и наоборот. Подчеркивается тот факт (который в опубликованных до сих пор материалах и исследованиях не был представлен достаточно ясно), что в одном и том же говоре употребляются параллельные формы, с согласным *h* и без него (напр. *aygïr* ∼ *haygïr* 'жеребец' конь', *tohum* ∼ *toum* 'семя'; у Мошкова *χaygïr*, *tōm*), однако, факультативное употребление одной из двух форм никогда не встречается там, где они имеют различные значения (напр. *aği* 'горький' — *hağï* 'паломник, пилигрим').

7. *Трактовка согласного v.* Выделены случаи несоответствий в трактовке этими двумя словарями согласного *v*, а также случаи параллельного использования формы с *g* (< γ) и производных форм (*buga* ∼ *bua* ∼ *buva* 'бык' и *bugaz* > *buaz* 'глотка'; у Мошкова: *bu'a* ∼ *buva* и *bu'az* > *buvaz*).

8. Переход *ğ* > *ž*. В случаях как *inžir* 'инжир', *žeremä* 'штраф' и т.д. (у Мошкова: *inğir*, *ğeremä*) переход *ğ* > *ž* обуславливается влиянием молдавского языка.

9. *Трактовка двойных согласных.* В некоторых случаях двойные согласные сокращены (напр. *ğelat* 'смертная казнь', *ğenet* 'рай' и т.д.; у Мошкова: *ğellat*, *ğen'n'et*); в других случаях появляются двойные согласные на месте одного согласного у Мошкова: некоторые объяснить трудно (напр. *sollakči* 'неловкий' — М. *solakči*), одни обусловлены этимологией (напр. *amma* 'однако, но'— М. *ama*), другие словообразованием (напр. *yevelli* 'старый' < *yevel* — М. *yev'el'i*, соответственно турецк. *eveli*), наконец, третьи появились по фонологическим причинам (напр. *fenner* 'зубчатое колесо', по сравнению с *fener* 'фонарь' — М. *f'en'er*, в обоих значениях).

10. *Сохранение групп nl* и *ml* (которые у Мошкова последовательно ассимилируются в *nn*, *mn*): формы с *nl*, *ml* как будто сущест-

вовали в говоре Чадыр-Лунга тогда, когда их зарегистрировал Чакир, причем уже тогда с ними конкурировали формы с *nn*, *mn*.

11. *Фонетические различия этимологического порядка*. Большое число фонетических различий между словарем Чакира и словарем Мошкова объясняется различием в происхождении (в широком смысле слова) каждой из соответствующих форм.

12. *Спонтанные фонетические изменения и особые случаи*. Многочисленные факты сгруппированы в соответствии с породившими их явлениями: ассимиляцией, диссимиляцией, стяжением, синкопой, эпентезой, метатезой и т.д. Особо интересны случаи сохранения этимологического γ (обратное у Мошкова) в форме *g*: ***agač*** 'дерево', ***agïz*** 'рот', ***bugaz*** 'глотка', ***dag*** 'лес' и т.д. Это могло бы явиться элементами в поддержку теории Т. Ковальского (***Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est***, Краков, 1933, стр. 24—28) о древнейшем составном северном слое гагаузского языка.

RECHERCHES SUR LA PHONÉTIQUE DU GAGAOUZE (II)

RÉSUMÉ

Faisant suite à l'étude parue dans le précédent numéro de cette revue (pp. 399—416), l'auteur relève les particularités consonantiques du matériel lexical réuni dans le dictionnaire de Mikhaïl Čakir, ainsi qu'un grand nombre de cas particuliers, où le dialecte présenté par ce dictionnaire diffère du dialecte (ou des dialectes) représentés dans celui de Moškov.

5. *Consonnes sourdes et consonnes sonores*. Quelques-unes des non-concordances qui existent entre ces deux dictionnaires sont d'ordre étymologique. Certaines formes à finale sonore (ex. : *dad* 'goût', *kab* 'écorce', etc.) sont reconstruites d'après les formes à sonorisation normale des consonnes sourdes finales précédant les voyelles suffixales.

6. *Traitement de la consonne h*. Les formes avec *h* (χ) du dictionnaire de Čakir correspondent fréquemment aux formes sans χ du dictionnaire de Moškov et vice-versa. L'auteur souligne le fait (qui ne ressort pas assez clairement du matériel et des études publiés jusqu'ici) que le même parler use parfois de formes parallèles, avec et sans *h* (ex. : *aygïr* ~ *haygïr* 'étalon', *tohum* ~ *toum* 'semence' — chez Moškov : *χaygïr*, *tōm*) ; néanmoins, cet emploi facultatif de l'une des deux formes ne se produit jamais quand celles-ci ont des sens différents (ex. : *ağï* 'amer' — *hağï* 'pélerin').

7. *Traitement de la consonne v*. L'auteur signale les non-concordances entre les deux dictionnaires, touchant le traitement que subit le *v*, ainsi que l'emploi parallèle de la forme avec *g* (< γ) et des formes dérivées (*buga* ~ *bua* ~ *buva* 'taureau' et *bugaz* ~ *buaz* 'gosier' — chez Moškov : *bu'a* ~ *buva* et *bu'az* ~ *buvaz*).

8. *Le passage de ǧ à ž*, dans des cas comme *inžir* 'figue', *žeremä* 'amende', etc. (chez Moškov : *inǧir*, *ǧeremä*), est dû à l'influence moldave.

9. *Traitement des consonnes géminées.* Dans quelques cas la gémination est réduite (ex. : *ǧelat* 'peine de mort', *ǧenet* 'paradis', etc. — chez Moškov : *ǧellat*, *ǧen'n'et*) ; dans d'autres cas, des consonnes géminées apparaissent au lieu des consonnes simples du dictionnaire de Moškov : quelques-unes de ces géminées sont difficilement explicables (ex. : *sollakči* 'gauche, maladroit' — M. *solakčï*) ; ailleurs elles sont d'ordre étymologique (ex. : *amma* 'mais' — M. *ama*) ; dans certains cas elles ont apparu par dérivation (ex. : *yevelli* 'vieux' < *yevel* — M. *yev'el'i*, cf. tc. *eveli*) ; d'autres, enfin, ont été créées pour des raisons d'ordre phonologique (ex. : *fenner* 'roue dentée', par rapport à *fener* 'lanterne' — M. *f'en'er*, dans les deux sens).

10. *Conservation des groupes nl et ml* (qui sont, chez Moškov, assimilés régulièrement à *nn*, *mn*) : les formes avec *nl* et *ml* semblent avoir existé dans le parler de Čadïr-Lunga à la date à laquelle elles furent enregistrées par Čakir, où elles étaient déjà concurrencées par les formes avec *nn* et *mn*.

11. *Différences phonétiques d'origine étymologique.* Beaucoup de différences existant entre le dictionnaire de Čakir et celui de Moškov s'expliquent par l'origine différente (au sens large du terme) de chacune des formes respectives.

12. *Accidents phonétiques et cas particuliers.* Les nombreux faits phonétiques sont groupés selon les phénomènes qui leur ont donné naissance : assimilation, dissimilation, contraction, syncope, épenthèse, métathèse, etc. Un intérêt particulier s'attache aux cas de conservation, sous la forme *g*, du γ étymologique (contracté chez Moškov) : *agač* 'arbre', *agïz* 'bouche', *bugaz* 'gosier', *dag* 'forêt', etc. Ces cas pourraient constituer des éléments à l'appui de la théorie de T. Kowalski (*Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est*, Cracovie, 1933, pp. 24—28), touchant la plus ancienne couche constitutive, septentrionale, de la langue gagaouze.

SLAVO-ROMANICA

Adaos la: Despre valoarea slovei ѣ în cele mai vechi texte romînești

DE

ACAD. AL. ROSETTI

În articolul nostru precedent (SCL, X (1960), p. 101—104 ; v. și *Fonetică și dialectologie*, III, 1961, p. 65), am dat o serie de exemple din textele din sec. al XVI-lea, în care ѣ notează pe *e* urmat de *a* în hiat. Demonstrația trebuie însă completată cu exemple în care hiatul *e—a* e notat cu slovele care notează pe *e* și pe *a* (separați). Astfel, în *Codicele Voronețean* (ed. Sbiera) : *sĕdura* (=se adura ; 30/7—8), dar și : *se adură* (158/4), *se adurară* (69/9), *se adu*ɤ*rară* (100/12—13), *se adurase* (66/4—5) [1].

Exemplele din *Codicele Voronețean* dovedesc, deci, în mod indiscutabil, că ѣ notează în acest text diftongul *ęá* sau pe *e* urmat de *a* în hiat, și nicidecum pe *è* (*e* deschis).

---

[1] Cf. și greșeala *mĕ-au aflatu* (op. cit., 60/3), în loc de *me-au* sau *mĕu*.

CONFERINȚA DE DIALECTOLOGIE SLAVO-ROMÎNĂ

Printre preocupările actuale ale slaviștilor din țara noastră un loc din ce în ce mai însemnat îl ocupă cercetările de dialectologie slavo-romînă : studierea graiurilor slave (rusești, ucrainene, bulgărești, sîrbo-croate, cehe, slovace și poloneze) vorbite pe teritoriul R.P.R. și determinarea repartiției geografice a toponimicelor și a cuvintelor de origine slavă în limba romînă. Acestor două obiective centrale le-a fost consacrată prima Conferință de dialectologie slavo-romînă, organizată de Asociația Slaviștilor din R.P.R. în zilele de 27—28 iunie 1961.

La lucrările conferinței au luat parte membri ai Asociației — cadre didactice de la catedrele de filologie rusă și slavistică ale universităților și institutelor de învățămînt superior din București, Cluj și Iași și cercetători ai institutelor de lingvistică ale Academiei R.P.R., precum și invitați de la Facultatea de filologie din București și de la Institutul de lingvistică al Academiei R.P.R.

Deschizînd conferința, acad. Emil Petrovici, președintele Asociației Slaviștilor din R.P.R., a făcut o scurtă expunere asupra lucrărilor Comisiei internaționale pentru atlasul comun al limbilor slave de pe lîngă Comitetul Internațional al Slaviștilor, comisie care s-a întrunit la Praga, la începutul lunii iunie, pentru a discuta proiectele de chestionare, rețeaua de puncte pentru anchetă, transcrierea și alte probleme legate de această importantă acțiune științifică internațională [1]. În cadrul conferinței de la Praga acad. E. Petrovici, delegat din partea Asociației Slaviștilor din R.P.R., a prezentat comunicarea *Izoglosele elementelor slave în limba romînă* (*În legătură cu problematica atlasului comun al limbilor slave*), pe care a reluat-o cu ocazia conferinței de dialectologie slavo-romînă.

Arătînd că cele mai vechi împrumuturi sud-slave (bulgare) ale limbii romîne (*brazdă, mlădiță, mreajă, a osîndi, crîng, deal, peșteră, grajd* etc.) sînt răspîndite pe întreg teritoriul limbii romîne, legîndu-l — din acest punct de vedere — de graiurile bulgare de răsărit, acad. Emil Petrovici, s-a oprit în continuare asupra ariilor pe care le formează alte fenomene comune limbii romîne și limbilor slave vecine și limbilor balcanice (vocativul în *-o*, formarea viitorului etc.), precum și asupra ariilor dialectale romînești formate din cuvintele pătrunse din limbile slave vecine (de ex. cuvintele de origine ucraineană *boroană, dohot, hulub* etc., răspîndite în estul țării). Nouă este interpretarea pe care o dă acad. E. Petrovici răspîndirii unor astfel de cuvinte ca *mașteră, maștehă*, întîlnit numai în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș și *golîmb*, cunoscut numai în Banat. Primul, răspîndit și în toate graiurile maghiare (sub formele *mostoha*,

[1] Cf. SCL, IX (1958), p. 537—541.

mustoha, mustuha), poate servi drept dovadă că slavii care au trăit odinioară în nord-vestul teritoriului R.P.R., de la care au împrumutat atît romînii de nord-vest cît și maghiarii acest cuvînt, au vorbit un grai sud-slav răsăritean (bulgar); al doilea, *golîmb*, pare să fi pătruns în graiul bănățean prin intermediu maghiar.

Ariile cuvintelor de origine slavă în limba romînă sînt, de regulă, învecinate cu teritoriul limbilor slave respective, ceea ce ne dă — arată acad. E. Petrovici — posibilitatea stabilirii etimologiei juste : de ex. *suman*, răspîndit în nord-est este de origine ucraineană și nu bulgară, cum s-a afirmat pînă acum.

Izoglosele elementelor slave în limba romînă nu ne dau indicații absolute asupra răspîndirii în evul mediu și mai tîrziu a populației slave de sud și de răsărit pe teritoriul țării noastre. Astfel de precizări se pot obține doar pe baza izogloselor toponimicelor slave pe teritoriul R.P.R., după cum a susținut acad. E. Petrovici în cea de-a doua comunicare a sa *Izoglose slave pe teritoriul R.P.R., pe baza toponimicelor de origine slavă*. Astfel, o mare arie sudică, întinzîndu-se pînă în centrul Transilvaniei și sudul Moldovei o formează toponimicele de origine slavo-bulgară, o altă arie nord-estică (Moldova de nord, Bucovina, Maramureș) o formează toponimicele de origine ucraineană; o a treia arie sud-estică (Banat) o formează toponimicele de origine sîrbo-croată. În sfîrșit, partea de nord-vest a țării, deși cuprinde toponimice cu grupurile *trat*, *tlat*, poate fi legată de aria sudică (bulgărească), dar și de teritoriul cehoslovac, întrucît această trăsătură este comună și limbilor cehă și slovacă. Întîmplător, în această regiune nu se întîlnesc toponimice cu reflexe ale grupurilor slave comune **tj*, **kt'*, **dj* (care pe teritoriu bulgar dau *št*, *žd*), ceea ce face ca problema celei de-a patra arii toponimice să rămînă încă deschisă.

Acad. E. Petrovici susține însă că materialul dialectal romînesc de origine slavă poate fi inclus în hărțile atlasului comun al limbilor slave, mai ales în cele consacrate lexicului și formării cuvintelor. Mai mult, se va putea constata existența unor arii comune slavo-romîne pentru cuvinte romînești pătrunse în limbile slave învecinate, precum și pentru unele trăsături ,,balcanice". Tot așa vor apărea arii comune slavo-maghiare, slavo-romîno-albano-maghiare etc.

În concluzie, acad. Emil Petrovici propune să se ancheteze pentru atlasul comun al limbilor slave 13 puncte romînești (cîte unul în Banat, Crișana, Maramureș, Oltenia și Dobrogea, două în Moldova și cîte trei în Muntenia și Transilvania), patru puncte slave (două sîrbești în Banat : Svinița și Clocotici lîngă Carașova, unul bulgăresc, la Beșenova în Banat, și unul ucrainean în Maramureș), precum și unul maghiar în regiunea Mureș-Autonomă Maghiară. Trebuie menționat că, în genere, conferința Comisiei pentru atlasul comun al limbilor slave de la Praga a fost de acord cu propunerile acad. E. Petrovici, delegîndu-l responsabil al subcomisiei țărilor neslave care vor participa la întocmirea atlasului.

În comunicarea sa *Geografia împrumuturilor slave în limba romînă, pe baza ,,Atlasului lingvistic romîn"*, legată de cele ale acad. E. Petrovici, G. Mihăilă a supus analizei un mare număr de cuvinte de origine slavă înregistrate în cele peste 1 500 hărți mari și peste 1 600 hărți mici publicate pînă acum ale *Atlasului lingvistic romîn* (inclusiv cele aflate sub tipar). Subliniind că în cercetarea etimologiei cuvintelor de origine slavă în limba romînă geografia lingvistică joacă un rol deosebit, mai ales în acele cazuri în care nu putem opera cu alte criterii (cel fonetico-gramatical și cel semantic), autorul arată că repartiția teritorială a unui cuvînt ne permite de cele mai multe ori să stabilim dacă avem de-a face cu un împrumut vechi ,,slav daco-moesic" (de tip bulgar) sau cu unul mai nou, din dialectele bulgare, sîrbe sau ucrainene, chiar dacă trăsăturile lui fonetice nu ne permit datarea lui cu aproximație și identificarea sursei dialectale.

Cele mai multe cuvinte de origine slavă fac parte din cel mai vechi strat slavo-bulgar, fiind răspîndite pe întreg teritoriul limbii romîne sau aproape pe întreg acest teritoriu : *plug*, *plaz*, *snop*, *stog*, *stîlp*, *greblă*, *hrană*, *zori*, *nevastă*, *drag*, *a osteni*, *a iubi*, *a suci* etc. Acestea trebuie să fi pătruns în limba romînă pînă la sfîrșitul sec. al XI-lea, căci alte cuvinte — tot

slavo-bulgare — au o arie de răspîndire mai mică, ce nu include Transilvania (mai ales partea centrală și nordică), adică tocmai acea parte a țării care a fost ocupată la sfîrșitul sec. al XI-lea de către unguri. Dintre acestea fac parte : *rariță, izlaz, clacă, a prăși* etc. În sfîrșit, în comunicare se iau în discuție și cuvintele de origine ucraineană, care formează o arie nord-estică, și cele de origine sîrbo-croată, răspîndite în Banat și regiunile limitrofe. Chiar dacă aceste arii nu coincid cu ariile toponimice slave, așa cum se arată în comunicările acad. E. Petrovici, centrul lor de intensitate coincide totuși cu aceste arii, cu excepția celor mai vechi elemente slave răspîndite pe întreg teritoriul țării. Cercetările în domeniul stratificării în timp a elementelor slave trebuie aprofundate, luîndu-se în considerare cele trei criterii — fonetico-gramatical, semantic și teritorial — și ținînd seama în același timp de datele aromînei, megleno-romînei și istroromînei.

Un deosebit interes l-a prezentat comunicarea lui E. Vrabie, *Stadiul actual și sarcinile studierii graiurilor slave de pe teritoriul R.P.R.* În prima parte, intitulată *Însemnătatea studierii graiurilor slave actuale din R.P.R.*, autorul subliniază că, fiind graiuri izolate față de limbile naționale respective, graiurile slave din țara noastră păstrează o serie de particularități fonetice, gramaticale și lexicale arhaice, care pot aduce date noi în istoria și clasificarea dialectelor unor limbi ca ucraineana, bulgara, sîrbo-croata etc. (de exemplu, graiul Carașovenilor asupra căruia a atras atenția acad. E. Petrovici în cunoscuta-i monografie apărută în 1935). În același timp, aceste graiuri pot prezenta unele inovații dezvoltate cu mai multă intensitate decît în graiurile convergente, ceea ce de asemenea prezintă interes pentru dialectologia slavă. În sfîrșit studierea lor în strînsă legătură cu graiurile romînești înconjurătoare oferă un material viu, deosebit de interesant, în problema generală a bilingvismului, putînd oferi analogii pentru fazele dispărute ale bilingvismului slavo-romîn și dîndu-ne posibilitatea să stabilim cu precizie influențele slave tîrzii asupra foneticii vocabularului graiurilor romînești.

În partea a doua a comunicării, E. Vrabie a făcut o succintă prezentare a cercetărilor efectuate de membrii Asociației Slaviștilor, cadre didactice de la catedrele de slavistică și de filologie rusă și cercetători din institutele Academiei R.P.R., în anii de după eliberarea țării noastre asupra graiurilor ucrainene din Bucovina și Maramureș, graiurilor rusești („lipovenești") din Moldova, Bucovina și Dobrogea, graiurilor bulgărești din Banat și regiunea București, graiurilor sîrbo-croate din Banat, graiurilor slovace din regiunile Crișana și Banat, graiurilor cehe din Banat și graiurilor polone din reg. Suceava.

În încheiere, autorul a precizat sarcinile ce stau în fața cercetătorilor în domeniul dialectologiei slave din R.P.R. : strîngerea unui material dialectal de bună calitate, pe baza celor mai bune metode de anchetare, cuprinderea tuturor localităților cu populație slavă, folosirea chestionarelor slave existente, completarea și adaptarea lor pentru sarcinile concrete din țara noastră, elaborarea unor monografii și studii speciale mai ample, care să fie la înălțimea cercetărilor de dialectologie din țările slave.

În afară de aceste comunicări cu caracter general, au fost prezentate în cadrul conferinței 12 comunicări consacrate unor probleme speciale de dialectologie slavă pe teritoriul R.P.R., constituind cercetări asupra tuturor graiurilor slave reprezentate în țara noastră : rusești, ucrainene, bulgărești, sîrbocroate, cehe, slovace și polone. Unele dintre ele au fost prezentări de ansamblu asupra unor graiuri slave : V. Vascenco — *Observații asupra graiului lipovenilor din satul Pisc, raionul Brăila*; Clara Paszternák, Vasile Lukács și Magda Nagy — *Cîteva trăsături caracteristice ale graiurilor lipovenilor din comunele Sarichioi și Jurilovca (Dobrogea)*; I. C. Chițimia și Elena Deboveanu — *Graiul polonez din satul Bulai (reg. Suceava)*; P. Olteanu — *Graiurile slovace din Banat*; Gr. Benedek — *Graiul slovac din Vărzari și Borumlaca (reg. Crișana)*.

Alte comunicări s-au oprit în mod special asupra unor probleme de fonetică a graiurilor slave, insistînd în particular asupra aspectelor arhaice : A. Vraciu — *Note de dialectologie slavă* : 1) *Graiul ucrainean din satul Benea, reg. Suceava*, 2) *Graiul lipovenesc din Tîrgul Frumos, reg.*

Iași (autorul s-a ocupat și de unele probleme ale lexicului) ; N. Pavliuc — *Aspecte ale vocalismului graiurilor ucrainene din Maramureș* ; Gh. Ciplea — *Cantitatea vocalică în graiurile cehe din Banat* ; Zlatca Iuffu — *Sistemul fonetic al graiului bulgar din comuna Chiajna* (*București*) ; B. Berici — *Accentul în graiurile sîrbești din Clisura* ; V. Vescu — *Fonetisme arhaice în graiurile sîrbo-croate din Banat.*

În sfîrșit, comunicarea Mariei Dumitrescu și a lui E. Novicicov s-a ocupat special de vocabular : *Lexicul graiului rusesc din satul Mila 23* (*Dobrogea*).

Varietatea comunicărilor prezentate, pe marginea cărora au luat cuvîntul un mare număr de participanți, a constituit o dovadă evidentă a interesului crescînd ce se acordă în ultimul timp acestei noi ramuri a slavisticii romînești.

Conferința s-a încheiat cu adoptarea unei hotărîri, în care se prevede, printre altele :

1. Organizarea unor colective de dialectologi pe grupuri de graiuri în cele trei centre universitare — București, Cluj și Iași —, care vor extinde și intensifica cercetările asupra tuturor localităților cu graiuri slave din R.P.R.

2. Constituirea unei comisii de lucru în vederea colaborării la Atlasul comun al limbilor slave, care va studia proiectele chestionarului pentru atlas (vocabular, fonetică, morfologie, sintaxă, formarea cuvintelor), în vederea adaptării lor la anchetarea punctelor cartografice romînești, slave (sîrbești, bulgar și ucrainean) și maghiar de pe teritoriul R.P.R., va definitiva rețeaua punctelor și va face propuneri de adaptare a transcrierii și de cartografiere a datelor culese în țara noastră.

3. Organizarea unor consfătuiri la București, Cluj și Iași pentru discutarea, pe baza unor referate, a metodologiei cercetărilor dialectale slave în R.P.R.

4. Organizarea unei noi conferințe de dialectologie slavo-romînă în anul 1963.

5. Publicarea lucrărilor conferinței într-un volum special al publicației Asociației Slaviștilor ,,Romanoslavica''.

Conferința de dialectologie slavo-romînă a constituit un succes al slavisticii romînești, care va duce fără îndoială la intensificarea cercetărilor în viitor și la strîngerea legăturilor științifice cu lingviștii din U.R.S.S. și din celelalte țări slave vecine și prietene.

G. Mihăilă

ALAIN GUILLERMOU, *Manuel de langue roumaine. Grammaire, textes d'études commentés avec index grammatical et glossaire*,

Paris, Librairie C. Klincksieck, 1953, 286 p.

Interesul pentru limba romînă, pe care un lingvist finlandez, V. Kiparsky, o considera ,,din punct de vedere lingvistic, cea mai interesantă din Europa'' [1], a crescut,în ultima vreme, în lingvistica din ţările occidentale. Dacă nu am menţiona aici decît cele cîteva ,,introduceri'' în studiul limbii romîne, datorită unor cercetători străini, precum S. O. Seiver, *Introduction to Rumanian*, Londra, 1953, sau cele anunţate de prof. Alf Lombard, de prof. Rosetta del Conte sau de W. M. Austin (*Spoken Rumanian*) [2], am obţine o listă încă incompletă a unor asemenea lucrări privitoare la limba poporului nostru ,,Studii şi cercetări lingvistice'' socoteşte de datoria unei reviste de lingvistică romînească să ia în discuţie, rînd pe rînd, aceste lucrări care răspîndesc în străinătate cunoştinţe de limba romînă.

Printre acestea trebuie înscrise la un loc de frunte lucrările lui Alain Guillermou, profesor la ,,Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes''. Autorul, fost elev al lui Mario Roques şi al lui Jean Boutière, dar necunoscut din lucrări similare anterioare, a dat la lumină un *Manuel de langue roumaine. Grammaire, textes d'études commentés, avec index grammatical et glossaire*, de 286 pagini, în 1953, urmat în 1960 de o culegere de *Textes d'études en langue roumaine*, de 142 pagini.

Prima dintre acestea, *Manuel de langue roumaine*, este, în realitate, o sistematică şi amănunţită descriere a structurii gramaticale a limbii romîne actuale. Fonetica, lexicul, consideraţiile de natură istorică interesează în mai mică măsură pe autor. Astfel, fonetica se bucură de atenţia a 10 pagini sub titlul ,,introduction phonétique'', problemele de istorie a limbii, numai de cîteva rînduri, mult prea elementare, chiar prea imprecise fie şi pentru o introducere

---

[1] *Neuphilologische Mitteilungen*, XLV (1944), 42, cf. Alf Lombard, *SCL*, VII (1957), 1, p. 8.

[2] Cf. F.B. Agard, *Structural Sketch of Rumanian, Language Monograph*, no. 26, Language, 34, 3, Part 2, July-September 1958.

generală, în aşa-numitul ,,avertissement" [1] (p. 5—6) sau de observaţii sporadice, în corpul expunerii, iar lexicul de un ,,glossaire général" (p. 259—281), cu referinţe la capitolele în care se discută aspectele gramaticale ale cuvintelor. Atenţia autorului se concentrează deci asupra morfologiei şi sintaxei romîneşti, pe care le prezintă în detaliu, dar în chip diferit una de cealaltă : în timp ce morfologiei îi atribuie o expunere ordonată, clasificată, sintaxa este distribuită în observaţii concrete, particulare, sub forma unor note bogate şi dense care constituie comentariul la cele 14 texte propuse pentru exerciţii şi interpretare. Autorul însuşi îşi mărturiseşte intenţia de a îmbogăţi morfologia (,,enrichir le plus possible notre exposé morphologique") : ,,En bonne règle une syntaxe aurait dû suivre... Nous avons préféré sauver les textes et distribuer les renseignements de syntaxe tout le long du livre : l'exposé morphologique en est truffé et les textes choisis offrent, sous la forme d'exemples vivants, un inventaire à peu près complet des faits syntaxiques essentiels" (p. 7—8). *Manualul* lui Alain Guillermou este, în primul rînd, o operă practică a unui gramatician, obişnuit cu intrepretările gramaticale atît în domeniul limbii franceze cît şi în acela al romînei. Din acest punct de vedere trebuie deci luat în consideraţie.

Preocuparea principală a autorului este de a releva caracteristicele structurii gramaticale romîneşti, văzute din perspectiva unui vorbitor al limbii franceze. Încă dintru început, în ,,avertissement", se prezintă cititorului dificultăţile principale ale romînei : ,,la difficulté de la langue roumaine... est d'abord dans la subtilité qui manifeste le roumain quand il emploie ses articles... On prendra garde aussi à la complexité qui n'est pas toujours cohérente et qui laisse une marge très grande à l'arbitraire : le roumain, en ce domaine surtout, n'est pas une langue absolument fixée. D'un sujet parlant à l'autre on constate des divergences auxquelles ne correspond rien d'analogue dans un parler comme le français..." (p. 7). În cursul tratării, autorul nu scapă nici un prilej pentru a sublinia particularităţile sintactice sau morfologice care deosebesc romîna de alte limbi romanice, şi, în special, de franceză. El relevă astfel că romîna îşi manifestă originalitatea în întrebuinţarea procedeelor de determinare (adjectiv calificativ, adjectiv pronominal demonstrativ sau posesiv, articol definit) (p. 24), în construirea nearticulată a substantivului după prepoziţie (,,le roumain entoure ainsi le substantif d'un luxe de procédés déterminants, dont certains peuvent paraître inutiles et que d'autre part il le prive, dans certaines circonstances, de procédés déterminants qui nous sembleraient indispensables", p. 51), în întrebuinţarea condiţionalului în subordonata condiţională sau cu sens de optativ (p. 113), în întrebuinţarea cu subiect a infinitivului (p. 109) sau a gerunziului — participiu prezent (p. 115), în prezenţa supinului (p. 117) etc. Este un procedeu de a atrage atenţia asupra dificultăţilor limbii romîne.

Alteori autorul propune el însuşi clasificări noi, care fiind făcute din perspectiva unei limbi străine, au avantajul de a fi mai sistematice şi în acelaşi timp mai apropiate de structura reală a limbii romîne actuale, decît acelea oferite de gramaticile romîneşti. Acesta este cazul declinării substantivelor şi adjectivelor, a cărei repartiţie în trei categorii, istoric justificabile, este considerată ,,sans doute utile à des Roumains qui veulent réfléchir sur leur propre langue ; elle leur offre un système de classement imparfait mais acceptable", dar pentru un străin ,,à la fois inutile et dangereuse". În locul ei, Alain Guillermou adoptă o clasificare mai complicată, dar mai realistă : un sistem în 7 clase, din punctul

---

[1] Istoria limbii romîne este schiţată în aceşti termeni : ,,*Issu du latin d'Orient parlé dans la péninsule balkanique bien avant la conquête de la Dacie par Trajan, le roumain appartient, parmi les langues romanes, à un sous-groupe que le regretté linguiste italien Matteo Bartoldi* (*sic* !) *et, à sa suite le linguiste roumain A. Rosetti ont proposé d'appeler ,,apennino-balkanique"... Au cours de l'histoire, la langue roumaine s'est enrichie d'apports lexicaux variés, slaves surtout, mais aussi grecs, turcs, albanais, hongrois* (ordine istorică?) *puis, à date récente, de néologismes nombreux, de provenance principalement française*" (p. 5).

de vedere al formării genitiv-dativului singular şi a pluralului nominativ, un sistem în 11 clase din punctul de vedere al tuturor dezinenţelor cazuale (plural şi singular) şi un al treilea sistem urmărind flexiunea substantivelor articulate şi nearticulate. În linii mari, excluzînd cazurile aberante, neregulate (cf. p. 147—148), autorul *Manualului* reţine ca tipice, sub toate aspectele morfologice pentru declinarea masculină, 8 substantive (*cioban*, *codru*, *bou*, *ochi*, *pui*, *fiu*, *cîine*, *popă*), pentru declinarea feminină, 10 substantive (*culme*, *învăţătoare*, *rochie*, *femeie*, *pălărie*, *casă*, *grădină*, *iarbă*, *manta*, *stea*) iar pentru declinarea „ambigenă", 12 substantive (*fruct*, *drum*, *templu*, *lucru*, *liceu*, *tablou*, *fluviu*, *beci*, *butoi*, *grai*, *rachiu*, *nume*), o clasificare care ar putea fi supusă verificării şi discuţiei de către cercetătorii noştri.

Alain Guillermou urmăreşte *structura* gramaticală a limbii romîne după un plan judicios întocmit. Într-o primă parte ni se prezintă substantivul şi determinantele lui imediate, apoi pronumele şi pronumele-adjective şi, în partea a treia, verbul; două „apendice" înregistrează alternanţele fonetice din flexiunea nominală (p. 89 şi urm.) şi alternanţele fonetice din flexiunea verbală. Înţelegem uşor că, în acest fel, cititorii şi cei care vor să înveţe limba romînă, vor găsi aici tot ceea ce este necesar pentru a cunoaşte flexiunea romînească, mijloacele ei de realizare, pentru a pătrunde în esenţa gramaticii romîneşti. În schimb, ceea ce este neregulat, deosebit de sistemul flexionar general, dar care are însemnătate pentru deprinderea specificului limbii romîne — aşa cum sînt, bunăoară, substantivele cu plural neregulat, comparaţia adjectivelor, formele de politeţe, vocativul (în *-e* şi în *-ule*), concordanţa timpurilor, preferinţa pentru indicativ şi, în sfîrşit, sintaxa prepoziţiei şi a conjuncţiei — sînt tratate separat de autor în aşa-numite „chapitres annexes" (p. 147 urm.). O asemenea dispunere a materialului, care uneşte, în bună parte, problemele morfologiei şi ale sintaxei, are nu numai meritul de a fi personală şi modernă în acelaşi timp — ideea ierarhizării părţilor de vorbire, în principale (substantivul, pronumele, verbul) şi secundare (adjectivul, determinant al numelui, numeralul considerat pronume-adjectiv numeral) este o inovaţie a morfosintaxei — cît mai ales reflectă preocuparea autorului de a asigura, metodic şi concret, însuşirea limbii romîne. Se simte pretutindeni, în indicaţiile gramaticale teoretice, în recomandări, intenţia de a da *Manualului* o utilitate reală, practică : „On peut savoir très vite le roumain mais on risque, si l'on ne prend point garde, de ne le savoir jamais correctement. Le présent travail a été conçu exprès à l'intention des étudiants qui ne veulent pas d'une initiative hâtive et par là même inútile. Une grammaire tout à fait élémentaire ne servirait de rien : sitôt le livre fermé, il faudrait en chercher un autre pour résoudre, dès le premier contact avec une phrase de roumain, une somme de petites difficultés de détail. Nous avons voulu, au contraire, fournir au débutant un guide qui lui permît d'aborder n'importe quelle page de bonne prose et d'engager avec profit des recherches personnelles plus poussées" (p. 7). Sub acest aspect, prezentul *Manuel de langue roumaine* este o lucrare cu scopuri practice, bine determinate, care a ştiut să rămînă,— spre deosebire de „introducerile în limba romînă" ale predecesorilor săi, citaţi la p. 8 — 9, o operă ştiinţifică originală demnă de luat în seamă ca atare.

Valoarea remarcabilă a *Manualului* lui Alain Guillermou ne obligă însă, acum, după opt ani de la apariţia sa, a nu-l priva de o serie de observaţii critice făcute din perspectiva lingvisticii romîneşti. Niciodată nu e prea tîrziu pentru a îmbunătăţi o lucrare care merită asemenea eforturi.

Este regretabil că Alain Guillermou este prea puţin informat în problemele teoretice, generale, ale lingvisticii din Romînia. Limitat la *Gramatica limbii romîne* a lui Iorgu Iordan (Bucureşti, 1937) la *Dicţionarul limbii romîne* al lui Candrea şi Adamescu (nu Adămescu !) şi la *Îndreptarul şi vocabularul ortografic* redactat de Sextil Puşcariu şi T. A. Naum, autorul lasă la o parte lucrări însemnate de gramatică romînească apărute pînă în 1952—1953, data publicării *Manualului*, care i-ar fi fost deosebit de utile. Ele ar fi asociat constatările lingviştilor romîni

despre propria lor limbă, cu acelea ale specialiştilor străini în limba romînă. Iată, fugitiv menţionate, cîteva dintre lucrările care ar fi putut interesa îndeaproape pe autor: Iorgu Iordan, *Stilistica limbii romîne*, Bucureşti, 1944; N. Drăganu, *Elemente de sintaxă a limbii romîne*, lucrare postumă, Bucureşti, 1945; Al. Rosetti, J. Byck, *Gramatica limbii romîne* [2], Bucureşti, 1945; Iorgu Iordan, *Limba romînă. O gramatică a ,,greşelilor''* [2], Bucureşti, 1948, precum şi o serie de articole fundamentale: Al. Graur, *Les substantifs neutres en roumain*, în ,,Romania'', LIV (1928); Al. Graur, *A propos de l'article postposé*, în ,,Romania'', LV (1928), p. 475 urm.; S. Puşcariu, *Le nominatif comme vocatif*, în ,,Dacoromania'', V, 745—751; C. Racoviţă, *Sur le genre personnel en roumain*, în ,,Bulletin linguistique'', (VIII) 1940, p. 154 şi urm.; Al. Graur, *Contributions à l'étude du genre personnel en roumain*, în ,,Bulletin linguistique'', XIII (1945), p. 97 şi urm.; B. Cazacu, *Sur l'expression du sujet indéterminé en roumain par la deuxième personne du singulier*, în ,,Bulletin linguistique'', XIII (1945), p. 156 şi urm. Lista ar putea continua, dar lipsa unei *bibliografii* îngreuiază completările de acest fel. Scopul acestor indicaţii bibliografice nu este însă decît să explice (dar nu să justifice!) discordanţele în care se găsesc adeseori unele puncte de vedere ale autorului, faţă de unele teze acceptate ale lingvisticii romîneşti. Nu e oare de mirare să se vorbească de substantive a m b i g e n e ,,qui sont au singulier des masculins et au pluriel des féminins'' (p. 28), după multă vreme de cînd majoritatea lingviştilor romîni şi-au însuşit părerea lui Al. Graur, susţinută încă din 1929, în ,,Romania'' şi mai tîrziu, într-o serie de articole, privitoare la existenţa unui gen n e u t r u în limba romînă? [1] Obiecţia autorului: ,,on désigne parfois ce troisième genre d'une manière impropre en l'appelant genre neutre: le mot neutre ne lui convient pas du tout, puisque les substantifs de cette catégorie, loin d'être ni des masculins, ni des féminins, sont à la fois masculins et féminins'' (p. 28), a fost de mult înlăturată; neutrul, deosebindu-se la singular de feminine şi la plural de masculine şi cuprinzînd substantive care denumesc exclusiv inanimate şi colective se defineşte ca o categorie înzestrată cu indici formali proprii, în opoziţie cu celelalte două genuri. Categoria neutrului caracterizează limba romînă faţă de celelalte limbi romanice, unde nu există decît resturi ale formelor latine.

Un alt aspect important al gramaticii romîneşti, pe care Alain Guillermou nu l-a avut în vedere, este regimul numelor de persoană individualizate (ceea ce C. Racoviţă numea ,,gen personal'', în ,,Bulletin linguistique'', (VIII) 1940, p. 154 şi urm.). Autorul nu vorbeşte decît de tratamentul complementelor directe ale substantivelor care desemnează persoana (construcţia cu *pe*), la p. 26. Dar acest tratament sintactic şi morfologic este mult mai complex şi avea nevoie de o prezentare mai amănunţită, după articolele lui C. Racoviţă, BL, VIII şi Al. Graur, BL, XIII (v. mai sus). Regimul numelor de persoană individualizată (nu al numelor de persoană în general, căci acestea nu se supun unor astfel de reguli [2]), constituie o caracteristică însemnată a romînei, care ar fi meritat a fi tratată într-unul din ,,capitolele anexă''.

În sfîrşit, în domeniul verbului, ar fi fost de menţionat, în cadrul discuţiei de la p. 116, unde se enumără formele perifrastice care exprimă incertitudinea, presupunerea, că această construcţie regulată (*a fi* + *gerunziu*) a generat, încă mai de mult, ideea existenţei în romînă a unui mod p r e z u m t i v semnalată, în perioada în care ar fi putut folosi autorului, de Al. Rosetti, J. Byck, *Gramatica limbii romîne* [2], Bucureşti, 1945, p. 161. În ceea ce priveşte supinul, discutat la p. 117—118, afirmaţia că ,,pour les auteurs de grammaires courantes...

---

[1] V. acum discuţia şi argumentarea la Al. Graur, în ,,Limba romînă'', III (1954), 1, p. 30 şi urm.; *Studii de lingvistică generală*, 1960, p. 345 urm.

[2] Pentru acest aspect al problemei, v. acum Al. Niculescu, *L'objet direct prépositionnel dans les langues romanes*, în *Recueil d'études romanes... Lisbonne*, p. 179—180 şi B. Pottier, *L'objet direct prépositionnel: faits et théories*, în ,,Studii şi cercetări lingvistice'', *Omagiu lui Al. Graur*, XI (1960), nr. 3, p. 673 şi urm.

le supin n'est que le participe passé précédé de la préposition *de* ,,reflectă de asemenea păreri şi dispute mai vechi ; astăzi, lingviştii romîni sînt de acord în a considera că supinul, substantiv verbal denumind acţiunea, echivalent cu infinitivul, se deosebeşte net de participiul trecut, adjectiv verbal cu sens perfectiv, pasiv sau activ. De altfel, prin întrebuinţarea unei forme asemănătoare cu a participiului, dar cu sens verbal de infinitiv, romîna se apropie de albaneză, în care există de asemenea forme participiale cu valoare infinitivală (Sandfeld, *Linguistique balk.*, p. 131).

Nu se poate decît regreta această rămînere în urmă în unele probleme însemnate de gramatică romînească, a unui *Manual* atît de minuţios şi de aprofundat cum este lucrarea lui Alain Guillermou. La această impresie contribuie însă şi o serie de fapte obiective. *Manualul* a apărut în 1953, anul cînd, în Republica Populară Romînă, avea loc reforma ortografiei, cînd un nou *Îndreptar ortografic* înlocuia pe cel utilizat de autor, anul în care se definitivase, pentru a apărea în 1954, *Gramatica limbii romîne*, lucrare realizată de colective ale Institutului de lingvistică al Academiei Republicii Populare Romîne. Aceste lucrări fundamentale au fost urmate curînd de o serie de *Studii de gramatică*, în volume separate sau în revistele Institutului de lingvistică, ,,Limba romînă" şi ,,Studii şi cercetări lingvistice" ; ele ar putea interesa pe autorul unui manual de introducere în studiul limbii romîne, îmbogăţindu-i fundamental expunerea.

Observaţiile de amănunt sînt prea puţine. Alain Guillermou este un foarte bun cunoscător al limbii romîne. Este îmbucurător a constata, parcurgînd paginile acestui *Manuel de langue roumaine* că nu se întîlnesc greşeli de limbă romînă ; exemplele, textele şi traducerea lor în limba franceză vădesc o temeinică şi subtilă deprindere a limbii actuale. Cele cîteva corectări şi completări pe care le putem face, nu pun în cauză valoarea lucrării :

p. 22. Terminaţia şi sufixul *-ic*, considerate de autor printre cele care ,,ne portent généralement pas l'accent" sînt neaccentuate n u m a i în neologisme (*fízic psíhic, geográfic*). În cuvintele din fondul mai vechi al limbii, acest element este accentuat : *pitíc buníc, ibríc, buríc*).

p. 50. Termenul cel mai potrivit pentru articolul *al, ai, a, ale*, care nu arată întotdeauna posesia, este articol *genitival*, aşa cum de altfel este întrebuinţat în gramaticile romîneşti.

p. 90. Alternanţa *f/ş* în *vătaf-vătăşel* este un arhaism. Ea este slavă şi a apărut mai întîi la substantivele de această origine, terminate în *-h* (ulterior trecut la *-f*) : *leah, monah, catastih* (*catastif*), *vătah* (*vătaf*), *duh, patriarh*, cu formele de plural *leşi, monaşi, catastişe, duşi* (cf. *cu duşii de pe lume*), *vătaşi, patriaşi*, dintre care s-au păstrat numai unele dintre ele. Activă încă în sec. XIX, alternanţa *h* (*f*) /*ş* a fost înlocuită, la sfîrşitul acestui secol, în limba literară modernă, de alternanţele bazate pe palatalizarea consoanei de la singular h/h^i : *monah/monahi*, f/f^{-i} *vătaf/vătafi*.

p. 118. Despre forma (diateza) pronominală, v. Al. Graur, *Les verbes ,,réfléchis" en roumain*, în ,,Bulletin linguistique", VI (1938), p. 42 urm.

p. 123, 124. Alain Guillermou vorbeşte despre un ,,1er passé simple" *fui, fuşi, fu* etc. şi un ,,2e passé simple" : *fusei, fuseşi* (resp. *avui, avusei*), de un ,,1er plus-que-parfait" *avusem, avuseşi* şi de un ,,2e plus-que-porfait" : *avusesem, avusesei* etc. Este oare justificată o asemenea distincţie, care apare numai în planul expresiei, morfologic? Între cele 2 forme nu există diferenţe semantice sau stilistice ; putem vorbi cel mult de repartiţii regionale diferite.

p. 134. *a sta* nu are numai sensul ,,se tenir debout", ci şi ,,s'asseoir" (cf. *de ce nu stai? = de ce nu te aşezi?*) ,,rester" (cf. *de ce nu mai stai?*) cf. *stai jos! stai în picioare!* Aceeaşi observaţie la p. 193, nota 15 : *stă hanul lui Leiba = este aşezat* (deci nu ,,est debout" !)

p. 183 *Ion* Negruzzi ? !

p. 193, nota 9. Forma de pl. *băltaie* (sg. *băltău*) nu are ca model pe *liceie-liceu*, ci pe *pîrău-pîraie*, tip de neutru pe care autorul nu-l menţionează nici în tabloul de la p. 43, nici în capitolul ,,substantive neregulate", de la p. 147 şi urm.

p. 204, nota 41 : *mai în i-a tras atîta, încît bietul Cănuţă... nici n-a mai mîncat* nu este expletiv, ci are o valoare temporală bine definită : ,,de atunci înainte" (perspectivă de viitor în trecut). ,,şi modală" a renunţat la intenţia (de a mînca).

★

Prin *Manualul* lui Alain Guillermou, limba romînă dispune în prezent de o lucrare ştiinţifică, teoretică şi practică, utilă oricărui străin şi plină de interesante observaţii gramaticale, chiar pentru romîni. Se poate afirma, fără a exagera sau a greşi, că acest *Manuel de langue roumaine* este superior *tuturor* lucrărilor similare apărute pînă acum în străinătate, chiar celor citate, cu modestie de autor, la p. 8—9. Ceea ce se poate cere încă lui Alain Guillermou este un act de prezenţă în timp : un manual de introducere în studiul limbii romîne actuale, în pas cu cercetările lingvisticii din Romînia de astăzi. O a doua ediţie a acestui bun *Manuel de langue roumaine* ar fi deci întru totul necesară.

Al. Niculescu

KR. SANDFELD et HEDVIG OLSEN, *Syntaxe roumaine. II. Les groupes de mots*

Copenhague, Librairie Munksgaard, 1960. 8° — 256 p.

În 1936, în prefaţa volumului I (*Emploi des mots à flexion*) al lucrării *Syntaxe roumaine*, autorii anunţau că volumul al II-lea va cuprinde studiul grupurilor de cuvinte şi al structurii frazei. După moartea autorilor (Kr. Sandfeld în 1942, H. Olsen în 1950) se putea crede că lucrarea a rămas la primul ei volum. Iată însă că în 1960 apare la Copenhaga volumul al doilea, consacrat numai grupurilor de cuvinte, şi se anunţă chiar şi un al treilea volum tratînd despre structura propoziţiei.

Sarcina publicării acestor două volume şi-a luat-o romanistul danez Holger Sten. Din informaţiile date de acesta ca prefaţă la volumul recent apărut, aflăm că autorii ajunseseră la formula schimbării planului, de la două la trei volume, dată fiind amploarea subiectului. Redactarea volumului al II-lea a apucat să fie terminată de Hedvig Olsen şi la publicare s-a urmat ,,cu fidelitate" manuscrisul (cu ,,cîteva revizuiri, de importanţă minimă"). Pentru volumul al III-lea există un manuscris ,,aproape terminat, de mîna lui Sandfeld", pe care Holger Sten speră să-l poată publica în cursul anului 1961.

Volumul al II-lea, care constituie obiectul recenziei de faţă, are două părţi : prima se ocupă de *Grupurile formate prin coordonare* (= *groupes coordonnants*, p. 5—60), iar a doua de *Grupurile formate prin subordonare* (= *groupes subordonnants*, p. 61—250). Partea I cuprinde patru capitole : I, *Grupuri formate prin ,,copulă"* (= *copulation*, prin aceasta înţelegîndu-se joncţiunea, legătura prin elemente conjuncţionale, după cum reiese din înseşi titlurile unora dintre subdiviziunile acestui capitol : 1. *Conjuncţia este* **şi**, 2. *Echivalente ale lui* **şi**, 3. *Combinaţii cu* **sau** (**ori**) *şi* **dar** (**iar**, **ci**), 4. *,,Copulă" dublă*) ; II, *Grupuri formate prin juxtapunere* ; III, *Grupuri formate prin juxtapunere şi ,,copulă"* ; IV, *Remarce generale*. Dintre cele trei capitole ale părţii a II-a, cel mai întins este capitolul I, *Determinarea termenilor primari* (*substantive, pronume*) cu subdiviziunile 1. *Substantiv cu substantiv*, 2. *Substantiv cu genitiv*, 3. *Substantiv cu adjectiv*, 4. *Substantiv cu grup prepoziţional*, 5. *Substantiv cu adverb ca epitet*, 6. *Determinări necalificative*, 7. *Determinarea substantivelor verbale* ; capitolul al II-lea, *Determinarea termenilor secundari* (*adjective şi echivalente, participii*), are şi el două subdiviziuni : 1. *Determinări de cantitate*

şi 2. *Determinări necantitative* ; ultimul capitol, al III-lea, tratează *Determinarea termenilor terţiari* (*adverbe şi echivalente*).

O observaţie care se impune a fi făcută de la început, în legătură cu înseşi titlurile enumerate mai sus, este aceea că lucrarea nu are nici un fel de discuţii teoretice, definiţii sau explicaţii ale noţiunilor cu care operează. Nedefinită propriu-zis este pînă şi noţiunea centrală de ,,grup de cuvinte", ca să nu mai amintesc noţiuni ca ,,termeni primari, secundari şi terţiari". Fireşte că din expunere se înţelege despre ce este vorba, dar nu are de unde să fie dedusă raţiunea folosirii unui anumit termen.

Ca şi în volumul I al lucrării, autorii se rezumă la propria lor interpretare a faptelor de limbă studiate, fără referiri la studii anterioare. Din acest punct de vedere expunerea nu are cum suferi de lipsa de actualizare, în privinţa informaţiei bibliografice, inerentă lucrărilor care apar la atîţia ani după elaborare.

De pe urma întîrzierii în apariţie pierde însă foarte mult valoarea cărţii. Dacă acum douăzeci de ani studiile de sintaxă romînească erau ca şi inexistente şi o expunere de ansamblu cu oricîte lipsuri, ar fi umplut un gol real în cunoaşterea ştiinţifică a limbii romîne, în 1960 situaţia se prezintă cu totul altfel : după *Gramatica limbii romîne* publicată de Academia R.P.R. în 1954, după *Limba romînă contemporană* de acad. Iorgu Iordan (ediţia I 1954, ediţia a II-a 1956) şi după numeroasele studii de amănunt apărute între timp, continuarea sintaxei lui Sandfeld şi Olsen, concepute în 1936, are, desigur, puţine şanse de a aduce observaţii inedite. Pentru stabilirea valorii absolute a lucrării, obligaţia recenziei ar fi să judece volumul la nivelul anilor cînd a fost redactat; pentru informarea cititorilor însă mi se pare mai util să se arate dacă ea mai interesează sau nu în momentul actual.

În legătură cu această problemă aş observa că lucrarea recenzată se găseşte totuşi într-o situaţie oarecum specială, în rîndul cărţilor cu apariţie tîrzie, datorită anume împrejurării că e scrisă de autori străini. În general lucrările de sintaxă scrise de un străin, oricît de bun cunoscător al limbii studiate, sînt susceptibile de lipsuri şi uşor de depăşit în ansamblu de prima lucrare cu aceeaşi temă scrisă de un lingvist vorbitor al limbii respective. Pe de altă parte însă, se recunoaşte, pe bună dreptate, că cercetătorii străini pot nota uneori fapte care autohtonilor le scapă, tocmai fiindcă pentru ei acestea nu prezintă nimic surprinzător. Amîndouă aceste adevăruri generale se verifică în cazul lucrării recenzate. Ceea ce interesează, în acest punct al discuţiei, pentru judecarea valorii cărţii în raport cu momentul ajungerii ei la cunoştinţa publică, este să se sublinieze tocmai punctele în care ea mai poate fi consultată cu folos, în afara interesului pur bibliografic.

La prima vedere s-ar părea că materia acestui volum, grupurile de cuvinte, nu este cuprinsă în lucrările romîneşti, care nu consacră un capitol special acestor unităţi sintactice, ci împart sintaxa numai în studiul propoziţiei şi al frazei (plus, cel mult, sintaxa părţilor vorbirii). În realitate, studiul grupurilor de cuvinte se poate încadra foarte bine (şi în practică a fost încadrat) în studiul părţilor de propoziţie : grupurile ,,coordonante" la coordonarea părţilor de propoziţie (multiple), iar grupurile ,,subordonante" la atribut, complement etc. ; unele probleme speciale de întrebuinţare a unor anumite cuvinte (pronume, adverbe etc.) pot fi — şi sînt — luate în discuţie la întrebuinţarea părţilor de propoziţie respective (la Morfologie sau la Sintaxa părţilor vorbirii, dacă aceasta constituie un capitol aparte). Nu există deci în volum nici o problemă de mai mare întindere care să nu fi apărut, de exemplu, în *Gramatica Academiei R.P.R.* Se întîlnesc însă, pe de o parte, probleme care au o dezvoltare mai mare decît în studiile anterioare, pe de alta fapte de amănunt neînregistrate pînă acum.

Din prima categorie face parte dezvoltarea dată grupurilor formate prin coordonare (partea I a volumului). După cum am arătat şi mai înainte, nu se poate spune că această parte reprezintă în general o noutate : despre coordonarea părţilor de propoziţie se vorbeşte şi în

gramaticile romîneşti (fie în legătură cu conjuncţia, fie sub titlul *Părţi de propoziţie multiple* sau *Coordonarea în cadrul propoziţiei*), dar într-o formă foarte redusă ca spaţiu şi ca adîncire a studiului. (Un singur aspect al grupurilor ,,coordonante'' a avut parte şi pînă acum de o prezentare amănunţită, faţă de care lucrarea recenzată nu ne dă decît material în plus : grupurile formate prin repetarea unui cuvînt.) Dintre problemele dezvoltate în această secţiune a cărţii care lipsesc, de exemplu, din *Gramatica Academiei R.P.R.*, semnalez următoarele : joncţiunea prin *şi* privită în paralelă cu juxtapunerea cuvintelor dintr-un grup ,,coordonant'' şi încercarea de a degaja reguli pentru fiecare dintre cele două procedee (în funcţie de numărul elementelor coordonate, părţile de vorbire, criterii de sens, existenţa unui termen determinat comun, aflarea sub regimul aceleiaşi prepoziţii etc.) ; repetarea sau nerepetarea prepoziţiei la al doilea termen coordonat, cu relevarea fenomenului răspîndit de repetare ,,ilogică'' a prepoziţiei *între*, *printre* (tip *moş-Precu ţinea crîşmă între tîrgul Şomuz şi între satul Broşteni*, Sadoveanu ; *o vălicică ce şerpuia printre căldarea răsturnată a Corăbioarei şi printre muntele Paltinul*, Agîrbiceanu) sau de folosire ,,pleonastică'' a lui *şi* între doi termeni dintre care primul marchează punctul de plecare şi al doilea limita extensiunii (tip *a dormit bravul meu de la zece seara şi pînă a doua zi la amiaz*, Caragiale) ; dislocarea elementelor coordonate (tip *odihnă îi trebuie şi îngrijire bună*, Sadoveanu) ; renunţarea la repetiţia, în cadrul grupului ,,coordonant'', a unui cuvînt uşor de subînţeles (tip *peste un an, peste doi*, Agîrbiceanu ; *născută din, prin şi pentru popor*, Caragiale) ; ordinea cuvintelor coordonate în formule fixe sau construcţii libere, cu schiţarea cîtorva reguli (precedă elementul mai apropiat — *ici, colo* —, condiţia faţă de elementul condiţionat — *zis şi făcut* —, pozitivul faţă de negativ — *nici cu ştiinţă, nici cu neştiinţă* etc.). Toate aceste probleme vor trebui să-şi găsească locul cuvenit în capitolul *Părţi de propoziţie coordonate*, pe care viitoarea ediţie a *Gramaticii limbii romîne* îl are în vedere (cf. proiectul publicat în ,,Limba romînă'' nr. 4/1959, p. 43).

În partea a II-a a volumului, consacrată grupurilor formate prin subordonare, găsesc mai puţine lucruri nedezvoltate în studiile anterioare. Această parte cuprinde, de altfel, şi destul de multe repetiţii faţă de materia cuprinsă în volumul I al lucrării ; aş cita în această privinţă un singur exemplu edificator : valorile genitivului (posesiv, obiectiv, superlativ etc.), tratate în volumul I la p. 72—75 şi în volumul al II-lea la p. 80—93, cu repetarea şi a multor exemple.

Faţă de gramaticile anterioare *Gramaticii Academiei*, desigur că şi la grupurile ,,subordonante'' sînt dezvoltate probleme ca apoziţia, atributul prepoziţional, dar atributul are acum şi în gramatica noastră o tratare cuprinzătoare. Din expunerea făcută de Kr. Sandfeld şi H. Olsen în subcapitolul consacrat grupului substantiv + substantiv (= apoziţie), ar fi de reţinut, poate, doar tratarea unor construcţii legate de exprimarea apozitivă a cantităţii, măsurii şi categoriei (p. 72—76 : tip *păsări o mulţime, un kilo săpun, doi lei bacşiş, patru zile răgaz, nasturi prima calitate*). La grupul substantiv + adjectiv este dezvoltată prezentarea acordului în situaţia în care mai multe substantive coordonate sînt determinate de un adjectiv comun (p. 94—97) ; reţine atenţia însă mai ales tratarea dezvoltată a locului adjectivului (p. 98—118).

Într-un subcapitol din capitolul I (*Determinări necalificative* [ale termenilor ,,primari''= substantive, pronume]) şi în capitolele al II-lea şi al III-lea în cea mai mare parte (*Determinarea termenilor secundari*, respectiv celor *terţiari*) se tratează probleme de întrebuinţare mai ales a adverbelor, inclusiv, de pildă, comparaţia adjectivului şi a adverbului, probleme cuprinse, în principiu, în *Gramatica Academiei R.P.R.* la *Morfologie*. Despre multe dintre faptele prezentate în aceste capitole s-ar putea spune chiar că ţin de valorile şi de întrebuinţarea cîte unui cuvînt în parte, încît autorii dau uneori impresia de a fi notat fapte de dicţionar (cf. sensurile lui *numai*, p. 158—159, *şi* adverbial p. 162—165 etc.). Din capitolul al III-lea, *Determinarea termenilor terţiari*, aş menţiona ca problemă nediscutată în gramaticile noastre de pînă acum

semnalarea combinațiilor adverb de loc sau de timp + altă indicație similară în construcții de tip izolat (*eram în popas aici, la hanul Ancuței*, Sadoveanu) sau sudat, acestea din urmă fie echivalente ca sens (*cu ce ocaziune pe aici pe la noi?*, Bart), fie cu o indicație suplimentară (*duminică dimineața*).

Ca observație generală cu privire la modul de analiză a faptelor de limbă discutate, se poate remarca ușor faptul că autorii prezintă oarecum pe același plan diversele construcții echivalente înregistrate, cel mult cu cîte o remarcă asupra unor diferențe de ordin cantitativ dintre ele, dar fără a distinge elementele arhaice, în descreștere, de cele noi, în dezvoltare. De exemplu, la p. 181—182, ca mijloace de exprimare a gradului înalt al unei calități sînt înșirate adverbele *foarte, tare, mult* și *prea* fără alte diferențieri, de ordin stilistic sau de productivitate, în afară de constatarea întrebuințării limitate a lui *mult* și *prea* (de aceea, după afirmația că ,,întrebuințarea lui *mult* este foarte restrînsă și nu se găsește de loc decît cu participii", autorii sînt surprinși în fața citatului din Eminescu *mult bogat ai fost odată* — p. 182).

Cercetarea privește exclusiv limba romînă contemporană (în intenția autorilor, exprimată în prefața la vol. I, nu numai cea literară — după bibliografie [1] cam de la 1850 încoace —, ci și cea populară). Deși se pare că din principiu nu se fac referiri la istoria limbii romîne sau la dialectele ei sud-dunărene, în volumul al II-lea se întîlnesc, în mod cu totul izolat și inexplicabil prin vreo situație specială, o referire la limbile slave (p. 118), una la aromînă (p. 132), una la latină (p. 167) și chiar una la vechea spaniolă (p. 200), alături de propunerea, tot izolată, a explicării unei construcții prin influență franceză (p. 119). Este aici o anumită inconsecvență, pe care poate că autorii ar fi înlăturat-o la definitivarea lucrării.

De aceeași împrejurare, a caracterului nedefinitivat al lucrării, e de presupus că țin și destul de numeroasele repetiții întîlnite în volum. De exemplu, genitivul subiectiv și cel obiectiv (de care, după cum am arătat la p. 712, se ocupă și vol. I) apar în volumul al II-lea atît la p. 84—90, cît și la p. 173 și la p. 180 (cf. și atributul prepozițional obiectiv și subiectiv : p. 121—123 și p. 173, 180).

Uneori, în înregistrarea repetată a unor amănunte s-au strecurat contradicții de calificare : astfel *sadea* într-o construcție de tipul *boier sadea* este calificat adjectiv indeclinabil la p. 99 și adverb la p. 155 ; *mai* din *mai ieri* este glosat ,,encore" la p. 240 (*tovarășii . . . care mai ieri luptase cu dînșii cot la cot*, C. Gane) și interpretat ca exprimînd aproximația la p. 242 (*Anica a uitat că pînă mai ieri a fost bolnavă*, Lungianu) ; construcția *potrivit* + dativul este prezentată la p. 224 la regimul indirect al participiului și la cel al adverbelor de conformitate, la p. 250 (citatele sînt absolut similare : *potrivit acestei clasificări, tabloul conjugărilor . . . se prezintă după cum urmează*, Rosetti, și *Fiecare trăiește și vorbește potrivit sieși*, Davidescu). Înregistrarea separată a unor construcții similare surprinde chiar dacă nu se ajunge la interpretări contradictorii, de ex. *să-i arate locuri și locuri frumoase* p. 13, față de *oborul în care stau vitele și vite bune* p. 15 ; cf. distribuirea într-un alineat comun cu alte tipuri a construcției *duminică pe-nserate*, față de *duminică seara*, din care se face un tip special mai jos (p. 231).

Există în volumul recenzat unele afirmații prea categorice, pe care un material suplimentar le poate contrazice. Edificatoare sînt, în această privință, ,,regulile" formulate pentru coordonarea prin conjuncții, în opoziție cu juxtapunerea. De exemplu, la p. 6—7 autorii dau ca regulă faptul că substantivele coordonate nu pot fi juxtapuse, ci neapărat legate prin con-

---

[1] Merită să fie remarcat faptul că bibliografia volumului al II-lea este sporită cu 92 de titluri, față de vol. I : s-au adăugat atît clasici, cît și scriitori dintre cele două războaie (autori necitați de loc în primul volum sau numai opere în plus), ziare și literatură lingvistică folosită tot ca izvor.

juncţie, dacă ele sînt determinate de un adjectiv, un pronume sau un genitiv comun (tip *pe faţa ei Apostol a văzut o mîndrie şi o bucurie rău ascunse*, Rebreanu ; *pe Bologa vioiciunea şi seninătatea căpitanului îl supărau*, idem) ; caracterul absolut al acestei reguli poate fi uşor infirmat de exemple ca *Virtuţi mari, ilustre fapte ale naţiei romîne* (Gr. Alexandrescu).

Împotriva altei reguli de la p. 7, care afirmă că legătura prin conjuncţie este de rigoare dacă substantivele coordonate în genitiv determină un substantiv comun (tip *călătorea ca-ntr-o ţară a singurătăţii ş-a tăcerii*, C. C. Petrovici), se poate cita versul lui Eminescu *Noaptea stelelor, a lunii, a oglinzilor din rîu.* De asemenea, regula de la p. 11 şi de la p. 35 că adjectivele coordonate aşezate înaintea unui substantiv nu pot fi juxtapuse, ci numai legate prin *şi* (tip *vechiul şi bunul meu tovarăş de iluzii*, Vlahuţă) poate fi contrazisă de un exemplu ca *iubitul, scumpul, venerabilul nenea Zaharia*, Caragiale, Opere VI (1939), p. 115 (cf. de altfel chiar în lucrarea citată, la p. 36, exemple oarecum similare, neluate în considerare la formularea regulii : *a fost de-o copilărească, de o nebunească înveselire*, Cezar Petrescu).

Alte afirmaţii ar fi avut nevoie de lămuriri suplimentare, pentru a le înţelege raţiunea. Astfel, nu se înţelege de ce pentru adverbele şi circumstanţialele coordonate, recunoscînd posibilitatea juxtapunerii, autorii consideră totuşi ,,normală" construcţia cu *şi* (p. 7) : în ce sens e mai normal unicul exemplu cu *ici şi colo*, dat la p. 12, faţă de *ici-colo*, bogat ilustrat la p. 40 ? Tot aşa este neexplicată afirmaţia de la p. 208 că articularea lui (*mai*) *mare* este ,,cu totul anormală" în exemplul *spre mai marea mulţumire a zeiţei* (Rebreanu), ca şi cea de la p. 232 că *a doua zi dimineaţa* (Caragiale) este excepţie faţă de *a doua zi dimineaţă* (Sadoveanu). De ce este considerat partitiv *de* din construcţiile *atît de, cît de, aşa de* etc. (p. 195) ? De ce n-ar mai avea ,,forţă verbală" participiul din exemple ca *un nume mie foarte cunoscut*, Cezar Petrescu, p. 224 ?

Şi alte afirmaţii sînt discutabile, în orice caz neconvingătoare. Astfel afirmaţia că *ci* apare înlocuit de *şi* nu este bine susţinută de exemple ca *mulţi se îndreptase spre [literatura franceză] nu după bune alegeri, şi prea deseori în căutarea de imitaţii uşoare*, Densusianu, sau *scot o gazetă numai, şi bună*, Şuluţiu. Construcţiile de la p. 142 nu par a fi toate grupuri nominale, de exemplu *nu cunoşti locurile pe aici*, Creangă. La determinarea substantivelor de formaţie verbală, unele exemple sînt nespecifice pentru asemenea derivate, de exemplu *zîmbet în silă*, C. Gane, p. 175. Mai multă discuţie comportă unele interpretări ale adverbului *mai*, şi anume : 1) ideea că acesta nu e comparativ în construcţii ca *un copil mai mărişor*, Brăiescu, *ieşi mai curînd afară, fiară spurcată!* Ispirescu, ci că ar însemna ,,destul" sau ,,puţin" (p. 184, 205 şi 245) ; 2) contradicţia dintre clasarea exemplului *Să-l aducă Dumnezeu mai repede*, Rebreanu, la sensul ,,destul" sau ,,puţin" (p. 245) faţă de *Acum doreau toţi să plece mai repede*, Cezar Petrescu, clasat la *mai* care ,,echivalează aproape cu « le plus possible »" (tot la p. 245), şi faţă de *cartea pe care dorea el s-o vadă mai iute sfîrşită*, D. D. Pătrăşcanu, în care ,,*mai* + adverb ia . . . sensul unui superlativ" (p. 245—246) ; 3) interpretarea construcţiei *mai* + adjectiv (p. 205) sau adverb (p. 245) drept ţinînd locul unui superlativ în exemple ca *La ,,hoitu cela" erau doi corbi : unul mai bătrîn şi unul mai tînăr*, Vasiliu, sau *după cine ţ-o părut mai rău? După mine ori după smeu?* Vasiliu ; 4) încadrarea exemplului din Vlăhuţă *Cînd ai să te apuci de roman? Mai linişte ce avem* (p. 156 ; cf. şi un exemplu similar citat din Gorun, p. 155—156) la *mai* întrebuinţat ,,în exclamaţii pentru a releva o cantitate sau o calitate bună sau rea", alături de tipul *ce mai*, *Gramatica Academiei R.P.R.*, vol. I, p. 335 foloseşte acelaşi citat din Vlahuţă pentru comparativul unui substantiv).

În sfîrşit, în diferite puncte ale lucrării sînt necesare unele corectări, mai mult sau mai puţin de amănunt : *Iacă* nu e adverb (p. 14). Grupurile formate prin repetarea aceluiaşi substantiv legat prin prepoziţiile *cu, de, din, de pe, după, peste, lîngă, cîte*, care exprimă succesiunea (tip *bucăţică cu bucăţică, an de an*) nu pot fi considerate ca aparţinînd coordonării (p. 19—20).

De asemenea, *deşi* şi *de nu* nu sînt conjuncţii de coordonare în exemple ca *o putere generoasă, deşi infernală*, Eminescu,... *anevoioasă şi costisitoare, de nu imposibilă*, Gherghel (p. 26). În exemplul *sub forma unei porunci, a unei cereri, rugăminţi etc.*, Iordan, nu avem a face cu repetarea şi apoi cu suprimarea prepoziţiei, ci a articolului (p. 37). *Ceva-ceva* adverbial nu înseamnă ,,cît(uşi) de puţin", ci ,,întrucîtva", ,,(foarte) puţin" (p. 43). *Gata-gata (să)* este adverbial, nu adjectiv (p. 43). În *cîte cîte bucăţi vin de fiecare om?* Creangă, nu este o repetiţie a adjectivului *cîte* (p. 43), ci *cîte* prepoziţie + *cîte* adjectiv (cf. răspunsul *cîte cinci bucăţi*, Creangă, Opere, 1953, p. 264). În exemplul *Agiudul e într-un ţinut cu totul şes*, Iorga, nu e vorba de substantivul *şes*, ci de adjectivul *şes, şeasă* (p. 70). *Vecin* e de mult şi adjectiv, încît nu poate fi trecut în rîndul substantivelor care iau caractere de adjectiv, alături de *hoţ* şi mai ales de *lipsă* (p. 71—72). În *acolo ne sosi, într-o dimineaţă, cogemitea veste de necrezut*, C. Gane, *cogemitea* nu reprezintă forma articulată a adjectivului invariabil *coge(a) mite*, ci o variantă fonetică a lui (p. 106). La grupul substantiv + atribut substantival prepoziţional + atribut adjectival, se discută acordul adjectivului în legătură cu topica celor două atribute, fără a se arăta că, de fapt, adjectivul se acordă cu substantivul la care se referă : nu cred că se poate spune nici măcar că ordinea obişnuită este substantiv + adjectiv + atribut prepoziţional (tip *două mori vechi de vînt*, Sadoveanu) şi că e ,,mai puţin frecventă" ordinea substantiv + atribut prepoziţional + adjectiv (tip un *plescăit de limbă energic*, Rebreanu), cu atît mai puţin nu se poate afirma că ,,u n e o r i (spaţiat de mine, — *M.A.*), se acordă adjectivul postpus cu substantivul precedent : *un rînd de haine rămase de la un călugăr bătrîn*, Stănoiu..., mai ales dacă acest substantiv desemnează materia : ... *ciorapi de lînă albă*, Teodoreanu" (p. 115) ; în exemplul *în costumul de mătase ud*, Cezar Petrescu, citat chiar de autori ceva mai sus, adjectivul ar fi putut fi altfel acordat (şi chiar aşezat)? În *bucuria părinţilor mare este cînd văd că ...* (Vasiliu), *mare* nu este un adjectiv postpus care determină — ca atribut — un substantiv alături de determinantul genitival (p. 116—117), ci nume predicativ. În legătură cu construcţia partitivă *din* + substantiv, se spune că ea ,,înlocuieşte" genitivul partitiv (tip *aproape jumătate din oraş* ; *un patos din cele mai fade*, Zarifopol), şi că prepoziţia *de* nu se întrebuinţează în asemenea cazuri decît cu un posesiv (*vreunul de-ai mei*, Rebreanu) ; sînt neglijate, deci, construcţii ca *jumătate de oraş, un patos de cele mai* ... etc. (p. 139—140) ; cf., chiar în lucrarea citată, exemple cu *de* partitiv la p. 125. Într-o construcţie ca *unul din pateticele dumneavoastră romane*, Cezar Petrescu, nu se poate spune că există o ,,lipsă de acord în gen", chiar dacă ea este considerată inevitabilă (p. 140). *Asupra* nu înseamnă ,,despre", ,,referitor la" decît în exemplul *volume asupra lui Napoleon*, Zarifopol, nu şi în *dreptul de patronat asupra capelei*, Bogdan-Duică, p. 145. În *cîntecul scîrţîit de vreun ţigan din dibla-i spartă*, Condiescu, *din dibla* nu e atributul substantivului *cîntecul*, ci complement al participiului *scîrţîit* (p. 175). În afirmaţia ,,contrar infinitivului substantival, supinul se întrebuinţează frecvent cu un regim direct" (p. 174) trebuia făcută precizarea că e vorba numai de supinul nesubstantival (nearticulat). La p. 219 se confundă cauza cu complementul indirect în exemple ca *eram atunci un băiet prizărit, ruşinos şi fricos şi de umbra mea* (Creangă), interpretat ca avînd un *de* cauzal. În exemplul din Lungianu de la p. 233 (*oamenii noştri, flămînzi cum sînt, îmbucă aşa printre vorbe şi-ncordări de braţe*), *aşa* nu se referă la ceea ce precedă, ci tot la ceea ce urmează, ca şi în exemplele de mai departe. La p. 234 *numai* nu e combinat cu nici un adverb sau locuţiune adverbială în exemple ca *crescuţi ... numai cu franţuzească şi nemţească*, Creangă, *l-au îmbrăcat ... numa-n mătăsării*, Caragiale.

Volumul apare cu citatele romîneşti redate în vechea ortografie. După cum reiese din cuvîntul înainte al lui Holger Sten, e vorba aici de urmarea fidelă a manuscrisului în ce priveşte ,,p r i n c i p i u l de a respecta ortografia scriitorilor citaţi" (p. 3). Deşi în vol. I nu găsesc formulat un asemenea principiu, se poate înţelege prudenţa unor neromîni faţă de o

intervenţie în textele înregistrate, texte scrise după cele mai variate sisteme şi în care e uneori destul de greu să se distingă grafiile cu şi fără valoare fonetică.

Pentru o carte apărută în străinătate, sub îngrijirea unui romanist care recunoaşte că nu e specialist în limba romînă (vezi p. 3), sînt de remarcat bunele condiţii de redare a cuvintelor romîneşti, greşelile de tipar fiind aproape inexistente.

În concluzie, deşi continuarea sintaxei lui Kr. Sandfeld şi Hedvig Olsen apare prea tîrziu pentru a mai prezenta interesul pe care l-ar fi putut avea în epoca elaborării, publicarea ei se dovedeşte utilă nu numai din punctul de vedere al valorificării unei moşteniri ştiinţifice : în diverse probleme se pot găsi în ea fapte prezentate mai dezvoltat sau chiar amănunte neluate în considerare în studiile de care dispunem astăzi. Întrucît se poate spera că ultimul volum cuprinde şi el asemenea contribuţii, aşteptăm să-l vedem publicat cît mai curînd.

Observaţiile critice, care pot părea neobişnuite cînd e vorba de o lucrare postumă, le-am considerat necesare pentru cititori, mai ales pentru cei străini.

Mioara Avram

LINGUISTIQUE BALKANIQUE

vol. I—III, Sofia, 1959—1961

Limbile balcanice, vechi şi noi, atrag în ultima vreme tot mai mult atenţia lingviştilor de pretutindeni. Fără să se poată constitui o gramatică comparată a limbilor balcanice, ca în cazul limbilor romanice sau germanice [1], prin istoria lor atît de strîns legată, limbile balcanice cu greu ar putea fi studiate izolat unele de altele, ele constituind oarecum un domeniu unitar de cercetare. Absenţa unei reviste în care cercetătorii din diferite ţări să trateze problemele de interes mai general ale ,,balcanisticii'' se făcea de mult simţită. Iniţiativa Academiei de Ştiinţe Bulgare de a scoate sub redacţia eminentului lingvist bulgar Vl. Georgiev o revistă de studii lingvistice balcanice este, de aceea, binevenită. Fericită este şi limitarea domeniului de cercetare la problemele de limbă, căci amestecul de istorie, arheologie, etnografie şi lingvistică antică şi modernă dădeau vechii ,,Revue Internationale des Études Balkaniques'' un caracter mult prea heterogen.

Revista este scrisă în limbi de largă circulaţie, cu rezumate în bulgară la sfîrşit.

Primul volum se deschide cu un articol al acad. Vl. Georgiev, *Originea numelor celor mai mari cursuri de apă din Peninsula balcanică şi însemnătatea ei pentru etnogeneza popoarelor balcanice.* Autorul indică în primul rînd principiile stabilirii unei etimologii juste a numelor de ape, pe baza cunoaşterii sensului cuvîntului în limba respectivă. Aceste principii sînt, după părerea sa, următoarele :

1. Prezenţa în numele apei a unui evident apelativ, cunoscut nouă din limba respectivă (ex. grec. Ἀλφειός, fără îndoială de la ἀλφός ,,alb'').

2. Traducerea, fie şi aproximativă, a numelui apei respective de către populaţiile venite ulterior în aceste locuri (ex. Ἄξιος şi Ἀξί-οπα, tradus de slavi prin *Cerna-voda* ,,rîul negru'').

3. Corespondenţe perfecte în hidronimia altor regiuni locuite din antichitate de indoeuropeni (ex. pelasgic Ἀχελῷος : *Akelè* (Lituania), *Aquilo* (Italia), Ἀχέλης, Ἀκέλης (Frigia) ; v. frig. ἀκαλα,-ος ,,apă'').

[1] V. împotriva ideii ,,uniunii lingvistice balcanice'' Al. Graur, *Coup d'œil sur la linguistique balkanique*, BL IV (1936), p. 31—45 şi I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1959, p. 120 şi urm.

4. Stabilirea etimologiei numelui pe baza caracterului apei respective (ex. "Αθρυς, *Iatrus*, actual *Iantra*, *Etăr* ,,Repedea" < i. -e. **ētru-s* ,,repede"), criteriu, considerat pe drept de autor ca fiind mai puţin sigur decît celelalte.

Trecînd apoi la studierea ,,macrohidronimiei" balcanice, Vl. Georgiev împarte peninsula în trei regiuni — sudul grecesc, estul trac şi vestul iliric, alegînd pentru studiu din fiecare regiune numele a cîte douăsprezece cursuri de apă, cele mai mari din regiunea respectivă, ca fiind cele mai semnificative, întru cît numai apele mari şi-au păstrat mai bine numele vechi, numele apelor mici şi mijlocii variind cu fiecare schimbare de populaţie.

În regiunea sudică, grecească, la sud de linia Haliakmon-Apsos, din douăsprezece nume de ape mari [1] autorul găseşte că şase sînt de origine grecească (ʽΑλιάκμων, ʼΑλφειός, Εὔηνος, Εὐρῶτας, Πηνειός şi Σπερχειός), patru de origine ,,pelasgică" (prehelenică) ("Αρατθος, "Ιναχος, ʼΑχελῷος, Κηφῖσσος), iar două ilirice ("Αψος şi ʼΑῷος).

În regiunea de la răsărit de linia Axios-Margos (astăzi Vardar-Morava), printre cele vreo 120 de nume de ape cunoscute din antichitate, autorul constată existenţa a două straturi: unul de nume trace propriu-zise (caracterizate prin mutaţia consonantică), altul dacomoesian. Problema aceasta, atinsă parţial de autor în lucrările sale anterioare, constituie obiectul unei lucrări speciale, *Die thrakischen Flussnamen*, în curs de apariţie. Autorul studiază aici numai numele a douăsprezece ape mari de la sudul Dunării.

Celor vreo 100 de nume de ape din regiunea vestică Vl. Georgiev le-a dedicat de asemenea o lucrare specială, *Die balkanillyrischen Flussnamen*, care se află în prezent sub tipar. Cele douăsprezece nume de ape mari din această regiune, ca şi cele din regiunea estică, sînt considerate de autor ca fiind de origine indo-europeană. Apartenenţa lor lingvistică mai precisă, tracă, ilirică etc., este greu de determinat. Autorul însuşi arată că, prin aspectul lor fonetic, nume de ape ca "Αξιος pot să fie tot atît de bine macedonene, protogreceşti sau moesiene. De cele mai multe ori Vl. Georgiev se abţine să dea o asemenea precizare, dar, chiar atunci cînd o face, nu întotdeauna atribuirea este suficient de motivată. Astfel, autorul consideră numele rîului Πηνειός (în Thessalia) drept grecesc (p. 8), deşi singura apropiere etimologică pe care o face este de v. sl. пѣна ,,spumă", negăsind nici o formă apropiată în lexicul grecesc. Aspectul fonetic al cuvîntului, în cazul cînd etimologia propusă de Vl. Georgiev este justă, nu contravine normelor fonetice greceşti, dar cum noi nu avem de unde şti care va fi fost sensul lui Πηνειος în greacă, etimologia, deşi posibilă, rămîne nedemonstrabilă, fiind stabilită pe baza simplei apropieri fonetice. Ultimul principiu formulat de autor pentru stabilirea etimologiei toponimelor (v. mai sus), ca, de altfel, în bună măsură şi cel de-al treilea, sînt destul de şubrede, întru cît fac loc întîmplării şi nu pot fi utilizate în cazul cînd avem de demonstrat apartenenţa lingvistică a toponimelor.

Obiecţii ca cele de mai sus nu zdruncină însă cu nimic valoarea concluziei formulate de autor (p. 14) că ,,toate numele de rîuri studiate se explică bine prin indo-europeană". Numele antice ale celui mai mare fluviu din Balcani, *Dunărea*, ("Ιστρος şi Δανούβιος), sînt, după părerea lui Vl. Georgiev, indo-europene. Corespondenţe ca cele dintre toponimicul iberic "Ιβηρ şi trac. "Εβρος; grec. ʽΥρίη, Οὐρία,ʼΕφ-ύρα şi basc. *ur* ,,apă"; grec Καύκων, Καύκασος etc. şi numele munţilor Caucaz, sînt considerate de autor ca pur întîmplătoare, iar teoria unui substrat iberic sau caucazian, ca nefundată.

Concluzia autorului este că Peninsula balcanică a fost locuită, din cele mai vechi timpuri, de triburi indo-europene. Teoriile mai noi asupra ,,patriei primitive" a indo-europenilor

---

[1] Celelalte nume de ape din Grecia, cca 450, au fost studiate de Vl. Georgiev în lucrarea sa *Die altgriechischen Flussnamen*, Sofia, 1958, şi în apendicele la articolul de care ne ocupăm, *Die altgriechischen Flussnamen*, II (p. 17—27).

şi a epocii răspîndirii lor în Europa, îndreptăţesc tendinţa lui Vl. Georgiev de a împinge cu mult mai devreme decît se considera pînă nu de mult, epoca pătrunderii indo-europenilor în Balcani.

Cel de-al doilea articol aparţine lingvistului Otto Haas, care a adus importante contribuţii la studierea limbii frigiene şi a celei mesapice. Articolul tratează despre *Teoria substratului indo-european în Grecia* şi îşi propune ca, în vederea unui simpozion de cercetări ,,preelenice", să dea o expunere concisă, de sinteză, a faptelor de fonetică istorică care constituie criteriile de clasificare cronologică şi spaţială a elementelor lingvistice negreceşti din Grecia. Autorul recunoaşte că unele dintre ,,legile" fonetice stabilite de el au mai mult sau mai puţin un caracter de încercare (după expresia lui), şi unele afirmaţii nu sînt mai mult decît simple păreri personale.

Ideea că substratul preelenic ar fi tot indo-european, este relativ recentă, şi nici pînă astăzi nu este unanim acceptată. La sfîrşitul veacului trecut, P. Kretschmer [1], bazîndu-se pe faptul că unele sufixe ale toponimicelor cu aspect fonetic negrecesc (de ex. -νθος şi -ισσα) apar şi în Asia Mică, în regiuni locuite de populaţii considerate pe atunci ca vorbind limbi neindo-europene, a emis ipoteza că triburile greceşti s-au aşezat în Balcani peste o populaţie de limbă neindo-europeană, a cărei influenţă s-ar vădi în elementele de limbă străine ca aspect fonetic limbii greceşti. Ipoteza lui Kretschmer a fost aproape unanim acceptată, dominînd timp de jumătate de veac. Textele creto-miceniene, nedescifrate pe atunci, erau considerate ca fiind scrise în limba neindo-europeană a populaţiei peste care s-au aşezat grecii.

Vl. Georgiev, elev al lui Kretschmer, a susţinut însă acum două decenii, împotriva maestrului său şi opiniei generale, că substratul preelenic trebuie să fi fost totuşi indo-european [2]. Părerea sa a fost primită la început cu multă rezervă. Între timp, s-a văzut că acele limbi din Asia Mică, în care se găseau toponimice asemănătoare cu cele negreceşti din Grecia, erau tot indo-europene. Descifrarea inscripţiilor miceniene a arătat că avem de-a face nu numai cu o limbă indo-europeană, ci chiar cu un dialect grecesc. În sprijinul teoriei originii indo-europene a substratului limbii greceşti s-au mai ridicat autorul articolului de care ne ocupăm şi A. J. Van Windekens [3], care numeşte această limbă ,,pelasgică", după numele populaţiei despre care spun grecii că a locuit înaintea lor în Grecia (Herodot, I, 56—58; Tucidide, I, 3). Kretschmer însuşi a admis, către sfîrşitul vieţii sale, teoria lui Vl. Georgiev.

Justeţea teoriei lui Vl. Georgiev este dovedită de existenţa în greacă a unor dublete de tipul τάφος/τύμβος, amîndouă evident de origine indo-europeană, provenind dintr-un i.-e. **dhm̥bhos*, cf. arm. *damban* ,,mormînt" ; primul cuvînt reprezintă evoluţia specific grecească a cuvîntului indo-european, cel de-al doilea dovedeşte însă un tratament negrecesc al sunetelor indo-europene : **d* > *t*, şi nu *th*, **m̥* > *um* şi nu *a*, **bh* > *b* şi nu *ph*, ca în greacă.

O. Haas încearcă să stabilească legile fonetice care rezultă din evoluţia cuvintelor indo-europene în substratul preelenic : existenţa unei mutaţii consonantice şi a legii disimilării aspiratelor (§§ 1—4) ; transformarea labialelor urmate de *u* sau diftongi cu *u* în ψ, a gutturalelor în aceeaşi poziţie în ξ, iar a dentalelor în *s* (§§ 6 abc) ; păstrarea lui *s* iniţial înainte de vocală şi intervocalic (§ 7) ; **r̥*, *l̥*, *m̥*, *n̥*, > *ur*, *ul*, *um*, *un* (§§ 9—10) ; **o* > *a* ; o anume tendinţă de monoftongare a diftongilor etc. (§ 8). Exemplele aduse în sprijinul acestor corespondenţe sînt numeroase şi convingătoare, mai ales dubletele de tipul celor pomenite mai sus sînt deosebit de grăitoare. Este izbitoare mulţimea şi importanţa acestor termeni : întîlnim nu numai

[1] *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen, 1896.

[2] Vl. Georgiev, *Die Träger der kretisch-mykenischen Kultur, ihre Herkunft und ihre Sprache*, I—II, Sofia, 1937—1938 şi *Vorgriechische Sprachwissenschaft*, I—II, Sofia, 1941—1945.

[3] A. J. Van Windekens, *Le Pélasgique*, Louvain, 1952.

cuvinte denumind obiecte, animale şi plante, meserii, ci şi termeni foarte importanţi, care ţineau, fără îndoială, de fondul principal al limbii greceşti, cum sînt ψυχή ,,suflet", σῶμα ,corp", παρθένος,,fecioară" şi multe altele.

În lumina acestei teorii, sufixul -νθος din toponimice, unul din argumentele principale în demonstrarea caracterului neindo-european al substratului limbii greceşti, se explică perfect : dacă ar fi grecesc, -νθος ar trebui să provină dintr-un i.-e. *-*ndhos*, inexistent în toponimia indo-europeană, obiectau partizanii lui Kretschmer; admiţînd noua teorie, -νθος provine dintr-un i.-e. *-*ntos* (cu mutaţia consonantică), sufix întîlnit adesea în toponimia indo-europeană.

Desigur, nu toate elementele negreceşti se încadrează în normele fonetice stabilite de autor. El însuşi atrage atenţia asupra caracterului neunitar al elementului preelenic, considerînd că avem de-a face cu mai multe straturi şi propune o localizare şi cronologie a acestor elemente. Întrucît nimic nu ne atestă originea comună a acestor cuvinte, riscăm după părerea noastră, să punem pe seama aceleiaşi limbi (,,pelasgica" lui Van Windekens) fenomene fonetice eterogene, creînd în mod arbitrar o limbă artificială, formată din elemente disparate. Teoria caracterului indo-european al substratului preelenic rămîne însă perfect valabilă.

O. Haas răspunde mai departe obiecţiilor care s-au adus teoriei de către M. Lejeune, A. J. Van Windekens, F. Schachermeyr şi K. Latte. Articolul se încheie cu un indice alfabetic al cuvintelor considerate preelenice, indicîndu-se la fiecare literatura mai nouă asupra cuvîntului respectiv, lucru extrem de preţios pentru cercetători.

Urmează apoi un articol al lui A. J. Van Windekens *Despre cîteva cuvinte de origine balcanică*, toate atestate în greaca veche : ἀρύβαλλος şi βαλβάντιον, γαύσαπος, δάρδα, ζάλακες κτίσται, μανδραγόρας[1], ὄβρια, σαβακός şi lat. *saucius*. Autorul încearcă să demonstreze originea lor indo-europeană, adesea însă nu se poate decide să indice sursa directă din care le-au luat grecii.

V. Beşevliev publică o listă de *Contribuţii la Thrakische Sprachreste* (p. 65—68) a lui D. Dečev, nume de persoane şi de locuri pe care Dečev nu le-a înregistrat, fie că nu le considera ca fiind trace, fie că au fost descoperite după apariţia lucrării lui. În majoritatea cazurilor, autorul se mulţumeşte să indice doar sursa din care provin, alteori face şi unele apropieri etimologice cu nume trace cunoscute anterior. Notarea exactă a locului unde numele respective sînt atestate este extrem de utilă şi de binevenită, fiind o contribuţie preţioasă la un tezaur complet al numelor trace, care ar trebui făcut cît mai repede.

Vl. Georgiev publică în cuprinsul aceleiaşi reviste (p. 68—86) un al doilea articol, *Contribuţii la studiul etimologiei greceşti*, alcătuit din două părţi : I. Etimologii greceşti (50 de cuvinte) II. Etimologii pelasgice (44 de cuvinte). Este, fără îndoială, contribuţia cea mai importantă şi mai bogată adusă în ultima vreme în acest domeniu. Discuţia în amănunt a faptelor ar depăşi cadrul unei recenzii. Notăm, în treacăt, un oarecare abuz din partea autorului în a explica unele forme prin contaminare, în unele cazuri puţin probabilă (ex. γακού < γλυκύ + Fᾶδύ). Autorul condamnă pe drept mentalitatea învechită a unor lingvişti, printre care şi autorul ultimului dicţionar etimologic grecesc, H. Frisk, care persistă în a da, în virtutea tradiţiei, drept ,,nesigure" sau ,,cu origine necunoscută" cuvinte perfect şi convingător explicabile etimologic prin noua teorie.

Ultimul articol, al lui Roger Bernard, tratează o problemă de balcanistică modernă : *Cîteva cuvinte de împrumut în dialectul din Razlog*. Deşi, aparent, se ocupă de o problemă particulară, termenii studiaţi sînt aproape toţi general balcanici, cîţiva de origine greacă, doi de

---

[1] Cuvînt legat etimologic cu rom. *mătrăgună*.

origine ţigănească şi doi de origine romînească: adj. бардзѝф ,,cenuşiu" < arom. *bardzu*, *bardză* ,,bălan" (cf. şi alb. *barth*, *bardhë* ,,alb", rom. *barză*) şi мъзàра ,,vacă" (capră, oaie) mulgătoare < rom. *mînzară*. Cuvintele, deşi aparţinînd amîndouă substratului autohton, au fost împrumutate de bulgari din limba păstorilor romîni şi nu din tracă, cum dovedeşte aspectul lor fonetic.

★

Cel de-al doilea volum al revistei (1960) cuprinde mai multe articole de balcanistică modernă decît primul. Volumul se deschide cu un articol al acad. Vl. Georgiev, *Albaneza, daco-moesiana şi romîna*, purtînd subtitlul *Originea albanezilor*, deosebit de important pentru istoria limbii romîne. După cum se ştie, în ultima vreme îşi face tot mai mult drum ideea că albanezii sînt de origine tracă şi nu iliră, cum susţineau mai înainte majoritatea cercetătorilor. Spre deosebire de cercetătorii anteriori, care considerau limba tracă un domeniu mai mult sau mai puţin unitar, acad. Vl. Georgiev a demonstrat pentru prima dată şi în chip deosebit de convingător [1], pe baza repartizării toponimelor şi gloselor, că materialul lingvistic păstrat din antichitate sub denumirea de ,,trac" reprezintă de fapt două limbi: daco-moesiana şi traca propriu-zisă, îndeaproape înrudite între ele, dar avînd şi unele trăsături specifice care le deosebesc net. Albaneza ar fi, după părerea sa, nu continuarea limbii ilire şi nici a limbii trace propriu-zise, ci a daco-moesienei; în felul acesta s-ar explica asemănările dintre albaneză şi limba romînă, care s-a dezvoltat pe un substrat daco-moesian.

În prima parte a articolului de care ne ocupăm, intitulată ,,Fonetica comparativ-istorică a daco-moesienei şi albanezei", Vl. Georgiev arată că evoluţia sunetelor indo-europene în albaneză este identică în esenţă cu cea din daco-moesiană, sau este continuarea firească a acesteia. Într-o serie de cazuri faptele fonetice daco-moesiene şi albaneze coincid cu cele din romînă [2]: afereza lui *a*- iniţial neaccentuat, *e* > *ie*, diftongarea lui *e* în *ia* cînd este urmat de *a* sau *e*, *en* > *in* etc. [3].

În partea a doua a articolului, intitulată *Originea albanezilor*, după ce enumeră savanţii care consideră că patria primitivă a albanezilor este undeva mai la nord, spre centrul Peninsulei Balcanice, autorul trece în revistă principalele argumente asupra originii daco-moesiene a albanezilor:

1. Albanezii nu sînt autohtoni pe teritoriul pe care îl locuiesc astăzi. Toponimia ilirică a actualei Albanii nu s-a păstrat din iliră în albaneză, sau în orice caz nu s-a transmis direct. Toponimele latineşti ale Albaniei au un aspect fonetic dalmatic şi nu albanez. Coasta Adriaticii nu a fost în vechime locuită de albanezi, căci terminologia lor marinărească şi pescărească este de împrumut. Spre deosebire de perioada modernă, în care influenţa greacă asupra albanezei este vădită, împrumuturile din greaca veche sînt, ca şi în romînă, în număr foarte redus, ceea ce dovedeşte că un contact direct cu grecii s-a stabilit abia mai tîrziu. În sfîrşit, în teritoriul Albaniei de astăzi, bine atestat în documente încă din antichitate, nu se pomeneşte de albanezi înainte de sec. IX.

2. Patria primitivă a albanezilor trebuie să fi fost undeva în apropiere de cea a romînilor. În sprijinul acestui fapt vorbesc: concordanţele fonetice daco-albano-romîne, studiate în prima parte a articolului; faptul că elementele latine mai vechi ale albanezei sînt ca

---

[1] V. de ex. articolul său *Raporturile dintre limbile dacă, tracă şi frigiană*, în ,,Studii clasice", vol. II (1960), p. 39–58.

[2] V. asupra acestor lucruri articolul său *Dakisches Substrat in der rumänischen Lautlehre*, în SCL XI (1960), nr. 3 (Omagiu lui Al. Graur), p. 481–484.

[3] Vl. Georgiev vorbeşte în treacăt şi de existenţa lui *ă* în tracă (p. 2), pe care am încercat s-o demonstrez înaintea sa în SCL XI (1960), p. 657–660.

aspect apropiate de romînă, şi nu de dalmată [1]; cele cîteva zeci de cuvinte comune numai romînei şi albanezei.

3. Regiunea locuită de albanezi în antichitate trebuie să fi fost Dardania, partea estică a Moesiei superior şi cea vestică a Moesiei inferior. Numele Dardaniei derivă dintr-un cuvînt păstrat în albaneză, *dardhë* ,,pară". Evoluţia fonetică a unor toponime din această regiune este specific albaneză : *Naissos* > *Niş*, la fel ca alb. *pyll* ,,pădure" < **pëyll* < lat. tîrzie **pa(d)ule*.

4. Faptele de limbă care dovedesc că albaneza este continuarea daco-moesienei nu sînt numai de ordin fonetic. Autorul citează o serie de concordanţe lexicale daco-albaneze. Numele de oraşe în *-dava*, specifice pentru Dacia, se găsesc şi în regiunea indicată de autor ca patrie primitivă a albanezilor (Dardania), dar lipsesc în celelalte regiuni ale Traciei. În sfîrşit, numeroasele concordanţe lexicale albano-balto-slave, anterioare contactului cu slavii balcanici, sînt explicabile numai prin intermediul daco-moesienei, care se afla în vecinătatea nemijlocită a balto-slavilor.

Concluzia autorului este că ,,albaneza este aşadar continuarea daco-moesienei. Raportul ei faţă de daco-moesiană este acelaşi ca al oricărei limbi romanice faţă de latină. În albaneză există şi un component iliric, totuşi baza ei este daco-moesiana" (p. 18—19).

Într-un scurt articol (p. 21—23) intitulat *Controverse balcanice. Despre tratamentul diftongilor cu lichidă din slava meridională şi romînă*, acad. Al. Rosetti reia această problemă atît de viu disputată, adăugînd materialul atestat mai recent. Autorul relevă dificultăţile existente în tratarea problemei, fără să se pronunţe în favoarea vreuneia din explicaţiile care se dau în general (împrumuturi din slava comună în limbile balcanice neslave anterioare metatezei lichidelor, elemente trace sau ilirice), întrucît fiecare dintre ele poate fi valabilă într-unul din cazuri.

Otto Haas, care se ocupă de foarte multă vreme de limba frigiană (mai ales de inscripţiile frigiene), publică articolul *Limba frigiană în lumina gloselor şi a numelor* (p. 25—68). Studiind concordanţele lexicale şi fonetice dintre inscripţii, glose şi nume, autorul arată că contradicţiile faptelor de limbă atestate ca frigiene se explică geografic şi cronologic. Este studiată de asemenea problema raportului limbii frigiene cu alte limbi : cu lidiana (§ 6), armeana (§ 13) şi greaca (§ 14). Interesantă şi nouă este încercarea lui O. Haas de a distinge elemente armeneşti în materialul transmis de antichitate ca frigian. Problema raporturilor armeno-frigiene în antichitate capătă în această lumină mai multă claritate. Articolul se încheie cu un indice alfabetic al numelor şi gloselor studiate, în care se dau preţioase indicaţii etimologice şi bibliografice, şi cu un excurs asupra unor inscripţii vechi frigiene.

Ivan Duridanov se ocupă de *Influenţa tracă asupra antroponimiei bulgare*. Dacă toponimia bulgară de origine tracă a fost amănunţit studiată, antroponimele bulgare n-au fost, după ştiinţa noastră, studiate sub acest aspect. Autorul examinează o serie de nume bulgăreşti de persoane considerate în general ca prescurtări ale numelor tradiţionale pătrunse prin creştinism din ebraică sau greacă, cu care însă cele mai adesea nu au, evident, nici o legătură, în afară de o foarte vagă potrivire fonetică. Ele corespund, dimpotrivă, din punct de vedere fonetic foarte bine cu unele nume de persoane trace. Un argument al autorului în sprijinul originii trace a acestor nume este faptul că ele nu se întîlnesc decît la bulgari şi parţial la sîrbo-croaţi, şi lipsesc cu desăvîrşire la slavii de vest sau de est. Cum, pe de o parte, avem de-a face cu prescurtări de nume din vorbirea familiară, unde capriciul vorbitorului este în această privinţă aproape fără vreo limită, iar pe de altă parte, necunoaşterea sensului elementelor trace ca şi a celor bulgăreşti face imposibilă o apropiere etimologică sigură, este greu să spu-

[1] V. în acest sens şi H. Barić, *Albanisch, Romanisch und Rumänisch*, în Godišnjak naučnog drustva, Sarajevo, 1957, p. 1—16.

nem unde avem de-a face cu o simplă şi întîmplătoare potrivire fonetică sau cu un nume moştenit realmente de la traci, deşi asemenea posibilitate nu este de loc exclusă în principiu şi pare adesea evidentă în fapt.

Roger Bernard publică şi în acest volum un amplu articol (p. 87—117) *Două cuvinte bulgăreşti* : вулгия *,,sac de piele" şi* гугла (кукул) *,,glugă"*, în care studiază istoria celor două cuvinte, ambele de origine latină (*bulga* şi *cucullus*), cu implicaţiile lor balcanice vechi şi moderne. Urmărind extraordinara răspîndire a celor două cuvinte în limbile balcanice, autorul pune în lumină ,,puterea de expansiune a limbii latine, influenţa exercitată asupra limbii bulgare de greacă, care la rîndul ei a fost puternic influenţată de latina medievală, ca şi interesul pe care îl poate oferi pentru romanist studiul dialectelor bulgare" (p. 96).

France Bezlaj se ocupă de *Două cuvinte slovene* : cuvîntul *bik*, care pe lîngă sensul obişnuit de ,,taur" îl are şi pe acela de ,,cuptor de pîine sau de uscat fructe" şi *jeles*, un peşte (Clupea alosa), pe care îl consideră de origine celtică.

V. Tapkova-Zaimova studiază *Numele de locuri din tipicul mănăstirii Kosmosotira* (Tracia orientală), dat de fondatorul mînăstirii, Isaac Comnen, în 1152. Autorul se ocupă în special de toponimele bulgăreşti, urmărind tratamentul sunetelor şi al sufixelor bulgăreşti în numele respective, precum şi cîteva toponime greceşti care prezintă oarecare interes pentru lingvistica bulgară. Pentru noi este interesantă pomenirea unui Σωτήρ τῶν Βλάχων, care atestă prezenţa vlahilor într-o regiune în care erau mai cunoscuţi abia în secolele următoare.

Volumul se încheie cu recenzia lui Emil Boev la lucrarea lui G. Hazai, *Les dialectes turcs de Rhodope*, publicată în Acta Orientalia, Budapesta, 1959, vol. IX, fasc. 2.

Ca o anexă a volumului este republicată lucrarea lui D. Dečev, *Charakteristik der thrakischen Sprache*, apărută la Sofia în 1952, într-o formă parţial revăzută de regretatul savant bulgar cu puţin înaintea morţii sale (3 septembrie 1958). Din păcate, tocmai sfîrşitul, partea cea mai criticată a lucrării (raporturile limbii trace cu iraniana, etrusca şi albaneza) nu a mai putut fi revăzută de autor. Despre această lucrare însă s-a mai scris atît la noi [1] cît şi în străinătate.

Din volumul al III-lea al revistei (1961) a apărut o primă fasciculă, publicată în vederea celui de-al VII-lea congres internaţional de onomastică de la Florenţa. Fascicula conţine numai lucrarea lui Vl. Georgiev, *Toponimia veche a Peninsulei Balcanice şi teza mediteraneană* (62 p.). Autorul reia ideile din articolul asupra macrohidronimiei balcanice, publicat în primul volum al revistei, extinzînd cercetarea la întreaga toponimie balcanică. Dacă în primul studiu autorul distingea trei regiuni mai mari, de data aceasta analiza merge mai în amănunt, relevînd şapte regiuni lingvistice deosebite : daco-moesiană, tracă propriu-zisă, preelenică sau pelasgică (Peloponezul şi Grecia centrală), protoelenică (Epirul şi Thessalia), macedoneană [2], protofrigiană şi ilira.

În partea a doua a lucrării acad. Vl. Georgiev, în lumina faptelor expuse în prima parte, supune unei critici amănunţite teza ,,mediteraneană", care vorbea de existenţa unei populaţii preindo-europene în Balcani, demonstrînd cît se poate de convingător inconsistenţa teoriei.

Teza lui Vl. Georgiev despre caracterul indo-european al aşa-numitului element ,,preelenic" sau ,,mediteranean", primită cu multă neîncredere la început, este astăzi acceptată în

---

[1] V. recenzia lui I. I. Russu, SCIV, vol. IX (1958), nr. 1, p. 213—216.

[2] Este interesant că, spre deosebire de cercetătorii bulgari mai vechi, care considerau macedoneana înrudită cu ilira sau traca (G. Kaţarov, V. Beşevliev), acad. Vl. Georgiev acceptă teza unităţii genetice greco-macedonene şi îşi însuşeşte concluziile noastre asupra lexicului macedonean (v. SCL X (1959), p. 383—394), citîndu-le (p. 28).

cele mai largi cercuri lingvistice : autorul citează (p. 12) cca. 30 de lingvişti din toate ţările, care i-au acceptat teza.

Prin înalta ei ţinută ştiinţifică, prin varietatea colaborărilor şi a domeniilor tratate, revista aduce, fără îndoială, o serioasă contribuţie la studiul limbilor balcanice vechi şi moderne.

C. Poghirc

ORONZO PARLANGÈLI, *Studi Messapici* (Iscrizioni, Lessico, Glosse e Indici),

Milano, 1960 (Memorie dell'Istituto Lombardo — Accademia di Scienze e Lettere, classe lettere, scienze morali e storiche, XXVI), 474 p., 13 pl.

Cuprins: Premessa p. 7—8, Introduzione p. 9—27, le iscrizioni p. 31—251, lessico p. 255—387, glosse p. 391—417, bibliografia messapica p. 419—436, abbreviazioni p. 433—437, tavole di concordanza p. 439—450, indice p. 451—474.

Comparatistul italian O. Parlangèli, profesor la universitatea din Messina, a adus pînă acum (împreună cu compatriotul şi maestrul său de aceeaşi origine calabreză F. Ribezzo, mort în 1952) valoroase contribuţii la cunoaşterea epigrafiei şi limbii messapice, — sector de cercetare ce s-a bucurat de atenţie deosebită din partea eruditilor italieni. Limba dispărută a messapilor a fost vorbită în cîteva zone ale Peninsulei Apenine de populaţii venite în etape succesive pe Marea Adriatică din Illyria balcanică, înainte de începutul colonizării greceşti, deci posibil prin sec. X—IX î.e.n. Mase compacte alcătuiau populaţia de limbă (illiro-) messapică în două provincii din sud-estul Italiei : Calabria şi Apulia, unde locuiau iapygi-messapi (calabri), sallentini, dardi, dauni, peuceti, formînd o unitate culturală şi etno-lingvistică : toate clanurile vorbeau probabil aceeaşi limbă numită ,,messapică'', în care sînt redactate inscripţiile preromane din colţul sud-estic al Italiei. Tradiţia istorică antică păstrează informaţia că ,,messapii'' şi celelalte clanuri din Calabria şi Apulia erau venite din Illyria ; ceea ce se confirmă prin numeroase corespondenţe de nume proprii de pe cele două maluri ale Adriaticei, atît toponimice, cît mai ales antroponime (ca *Ball-*, *Barz-*, *Bato*, *Beusas*, *Brides*, *Buze-*, *Dalmat-*, *Dasius*, *Dasum-*, *Daz-*, *Dasta*, *Plares*, *Plator* etc.). Iapygii din Apulia şi Calabria erau o grupă de clanuri puternice, care au rezistat cu succes presiunii italicilor dinspre vest şi coloniştilor greci dinspre sud şi est, dezvoltînd o cultură materială şi spirituală remarcabilă, în a doua jumătate a mileniului I î.e.n., pînă la asimilarea lor integrală în romanitatea Italiei, cînd în sec. I e.n. limba lor a fost complet înlocuită cu latina.

Materialul de limbă messapică este păstrat fragmentar într-o serie de inscripţii, în glose şi nume proprii ; risipite în diverse publicaţii (mai ales italiene şi germane), utilizarea lor integrală era pînă nu de mult foarte anevoioasă. De aceea gruparea întregului material epigrafic, a gloselor şi a bogatei bibliografii într-un ,,corpus'' este o realizare din cele mai utile şi importante.

Studi Messapici începe cu o prefaţă şi o introducere prezentînd pe scurt cîteva consideraţii generale asupra idiomului messapic : locul ce-i revine între limbile numeroase şi variate ale Italiei antice (latina, osco-umbrica, etrusca, veneta, ligurica, greaca etc.) ; istoricul cercetărilor ; extinderea teritorială a limbii messapice ; înrudirea ei cu illyra ; inscripţiile şi clasificarea lor ; alfabetul messapic (luat de la grecii din Tarentum). Pornind de la necesitatea urgentă de a realiza un repertoriu ,,la zi'' al documentelor epigrafice ale Messapiei, autorul a întocmit o

colecţie, despre care observă că ,,nu vrea să fie un *corpus* epigrafic definitiv" (p. 7). Dacă nu este un ,,corpus epigrafic" propriu-zis (care va fi făcut de un colectiv de arheologi, epigrafişti şi lingvişti), repertoriul lui O. P. constituie în orice caz un excelent corpus lingvistic-onomastic al inscripţiilor messapice, care oferă textele în facsimil, desen ori fotografie ce poate fi uşor utilizată şi controlată de oricine. Nici o colecţie de documente nu poate avea pretenţia de a fi ,,completă, definitivă" atît în ce priveşte cantitatea (inscripţii de orice fel se vor mai găsi desigur), cît şi în privinţa calităţii lecturilor şi a interpretării care va fi mereu îndreptată, îmbunătăţită în părţile lacunare şi obscure. În orice caz, valoroasa colecţie a lui Parlangèli este de acum încolo pentru multă vreme baza oricăror studii cu privire la limba şi istoria messapilor, la relaţiile lor cu popoarele vecine şi cu cele înrudite din grupa ,,indo-europenilor".

Principalul material documentar messapic sînt i n s c r i p ţ i i l e, în număr de peste trei sute, majoritatea scurte, unul sau două nume proprii ori formule, cuvinte şi litere neînţelese, multe fragmentare şi imposibil de întregit. În capitolul ,,iscrizioni" sînt cuprinse toate textele cunoscute direct sau indirect (din copii manuscrise), grupate după localităţi (la fiecare localitate se dă o introducere istorică, topografică şi epigrafică, cu bibliografie ; harta localităţilor cu descoperiri epigrafice, pl. I). Felul cum sînt publicate din nou în corpus-ul lui O. P. (care pune la contribuţie judicios şi complet toată experienţa cîtorva generaţii de truditori în acest sector de studiu) poate servi ca model : bibliografia exhaustivă cu citate textuale unde se socotea necesar, desenul (sau, în planşe, fotografia) inscripţiei ori al întregului monument epigrafic, lectura ori variantele de lectură înşirate cu precizie şi obiectivitate (dovezi de acribie şi perfectă probitate ştiinţifică), numeroasele rectificări ori precizări, noile ipoteze ori sugestii propuse cu prudenţă şi rezervă, cu spirit critic şi modestia de care trebuie să fie pătruns oricine se ocupă cu asemenea materiale epigrafice-lingvistice, cu limbile dispărute (moarte), rămase în cea mai mare parte ,,enigmatice". Între inscripţiile în limba messapică, numeroase şi mai uşor descifrabile par să fie cele f u n e r a r e (numele mortului ori morţilor : *Dazimaihi Kelonihi*, *Dazoimihi Balehi Dastas Bilihi* etc.), apoi cele v o t i v e (numele dedicantului, divinitatea şi eventual o formulă neexplicată ori dubioasă : *Plastas Moldattehiai Bilia ettheta hipades Aprod*[*i*]*ta* etc.) ; cele 6—7 texte mai l u n g i sînt de caracter nedeterminat, în afară de majoritatea numelor proprii personale, recunoscute în baza altor documente sau a textelor literare-epigrafice grecoromane. Numerotarea inscripţiilor în repertoriul lui O.P. se face nu ,,unitar" , de la 1 la infinit (1, 2, 3, 4 etc.), ci legat de localităţi şi de situaţia actuală a inscripţiei, după un sistem original şi la prima vedere complicat, dar ingenios şi judicios : fiecare piesă are un ,,număr de ordine" constînd din două grupe de cifre arabe separate de un punct ; prima grupă reprezintă localitatea (de la 1—28, localităţile cu descoperiri epigrafice ; pl. I) ; după punct, prima cifră, dacă este 1, arată că textul e cunoscut în original ori în copie (2), după care vine cifra de ordine a inscripţiei respective ; de ex. 22.110 este : 22. = localitatea Basta, . 1 piesă păstrată în original, 10 numărul de ordine între cele din Basta. Inscripţiile false, suspecte, de origine topografică necunoscută, dubioase etc. sînt numerotate după acelaşi sistem, în care însă prima cifră din stînga punctului este ,,zero" (ex. 0.114 etc.). Sistemul facilitează numerotarea şi integrarea în continuare a inscripţiilor ce se vor mai descoperi. Dar acest număr de ordine (un fel de ,,număr matricolă") al fiecărei epigrafe (din 3, 4 sau 5 cifre arabe) în *corpus*-ul lui O.P. trebuia (cum se obişnuieşte) să fie marcat cu caractere tipografice mai vizibile (grase), spre a ieşi în relief din grămada de cifre şi multe citate, titluri ; mai potrivită era litera ,,aldină", pusă cu gust într-un singur caz de culegător ,,din greşeală", la p. 120 (nr. **12, 23**). Este o reuşită şi semnificativă ,,eroare de tipar", care trebuia generalizată şi pe care, în toiul muncii de imprimare şi corectare, n-au observat-o autorul şi cei doi prieteni (Arena şi Bruno, p. 8), n-au ,,îndreptat-o", după cum n-au îndreptat nici alte erori, mai supărătoare (de ex. p. 392 ,,IF" în loc de ,,KZ", p. 432 ,,ALRABETO", 474 TAVOLE şi Tavole).

În legătură cu lecturile adoptate de autor, foarte puţine rectificări ar fi posibile şi necesare, de ex. p. 64, nr. *5.21* ,,*adazinnota*" e *Totora Dazinnota*; p. 73 nr. *6.21* ,,*adavimaihi*" mai curînd -*a Dazimaihi*, numele *Dazimas*; p. 189 nr. *22.21* ,,*daxtas si vaanetos*", mai probabil *Sivaanetos* (nume, cum propusese Mommsen); p. 209 nr. *25,29* ,,*dzlmazi bs*" (?) ar putea fi transcriere eronată ori aproximativă a numelui *Dazimaihi*; p. 234 nr. *0.14* şi p. 302 ,,*Dazoihi Dertinnihi*" cu semnul *T* considerat ca *z* în primul cuvînt (*Dazoihi*), avînd aceeaşi formă, deci cu aceeaşi valoare fonetică de *z* şi în al doilea cuvînt (nume), care poate fi citit *Derzinnihi*, eventual înrudit cu numele personale traco-getice în *Derz*- .

Materialul l e x i c a l (cuvinte şi nume proprii) din inscripţii este consemnat în capitolul ,,lessico", iar formele ce lipsesc aici se află în indice. Repertoriul lexical alfabetic (p. 255—386) cuprinde toate cuvintele şi numele considerate detaşate (identificate) în inscripţii; dar multe dintre ele (afară de numele proprii personale, a căror formă rezultă clar din alte atestări, documente literare-epigrafice greco-latine) sînt pur ipotetice, simple sugestii ori probabilităţi, iar tîlcuirea lor etimologică sau stabilirea de legături (analogii) cu alte limbi sînt aproape întotdeauna iluzorii. Prudent şi critic, autorul nu pregetă să releve caracterul pur ipotetic al ,,cuvintelor" rezultate din aceste decupări, variate şi contradictorii, puţine dintre ele concludente şi convingătoare; multe cuvinte apar în diferite forme, cu alt început şi alt sfîrşit, în diverse locuri din cadrul repertoriului alfabetic întocmit de O.P. şi în indice; este un lucru provizoriu, de tatonări şi ,,sondaje" filologice, pe care viitorul le va preciza şi pune la punct. Repertoriul cuprinde toate cuvintele (numele) reale ori posibile, împreună cu toate părerile şi ipotezele formulate pînă acum, la care autorul, prudent, cîntărind toate eventualităţile, adaugă cîteva formule noi, dar rar avansează alte ipoteze; dimpotrivă, el este foarte reţinut în această privinţă, ca şi în ceea ce priveşte etimologiile propuse pentru numele proprii messapice şi concluziile asupra foneticii scoase din ele.

G l o s e l e atribuite messapilor ori considerate ca atare de unii filologi moderni sînt destul de numeroase. O.P. împarte întregul material în 5 grupe: *a*) glose atestate ca sigure, *b*) glose mai puţin sigure, *c*) cuvinte cu vreun element illiro-messapic, *d*) glose considerate poate greşit messapice, *e*) termeni de presupusă origine sau mediaţie messapică. În realitate însă, după o nouă revizuire a noastră, glosele autentic messapice sînt foarte puţine, cam 6 (*baris, bauria, bisben, brendon, panos, sipta*; numele de zeu *Menzana*); cîteva (ca *allen, andinos, atabulus, baryka, basta, volurion* etc.), dintre care unele cu ethnicon ,,Itali" ori ,,Tarantini", nu e recomandabil să fie atribuite iapigo-messapilor, cum au făcut unii [1]; prin asemenea elemente cu totul dubioase ori evident excluse nu se cîştigă nimic pentru lexicul şi gramatica istorică a limbii messapice, cîtă vreme chiar glosele autentic illiro-messapice (ca cele 6 de mai sus) contribuie foarte puţin la elucidarea problemei foneticii şi lexicului messapic, din lipsa unor etimologii concludente.

B i b l i o g r a f i a messapică se referă la raporturile cu alte limbi, cu illyra şi albaneza, la istoria messapilor, la textele messapice, la studii lingvistice, la alfabet. O serie de tabele de concordanţe (cu colecţiile epigrafice-lingvistice precedente a lui Ribezzo şi a lui Whatmough) şi un indice de cuvinte urmat de un indice invers, menite să ajute cercetările şi descoperirile viitoare de epigrafe şi întregirea lor, încheie volumul de *Studi Messapici*, impozantă realizare în acest domeniu, admirabil ,,*thesaurus*" al tuturor resturilor de limbă din inscripţii şi din glose, cuprinzînd şi majoritatea numelor proprii atestate în textele greceşti şi latine.

Un asemenea repertoriu al fragmentelor unei limbi dispărute constituie baza necesară pentru o nouă etapă a studiului istoric-comparativ al acestor materiale, pentru interpretarea lor lingvistică-etimologică, în scopul stabilirii genealogiei lor şi a limbii respective în ansamblu.

---

[1] De ex. H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier*, Wiesbaden, I, 1955, p. 40—42.

În această privinţă, *Studi Messapici* nu au urmărit obiective mai îndepărtate, oferind rezultate destul de restrînse pentru etimologia şi poziţia lingvistică a messapilor. Autorul nu adoptă o atitudine netă în chestiunea controversată a caracterului *satem* sau *centum* al limbii, cu toate că elementele documentare clare şi utile există, identificate ori măcar indicate mai demult sau de curînd. E adevărat că inscripţiile messapice ca atare (texte în această limbă) nu au adus pînă acum aproape nimic util şi valabil în discuţia despre poziţia lingvistică, din cauza situaţiei lor obiective şi a mijloacelor comparative; asupra acestora nu este de prisos să insistăm puţin aici. Interpretarea inscripţiilor messapice a fost şi rămîne principala sarcină a ,,messapologiei", sarcină nerezolvată nici măcar în parte, în primul rînd chiar din pricina textelor respective: scriere fără punctuaţie (*scriptio continua*), cunoscută (epigrafele mai lungi) numai din manuscrise (sec. XVI) cu lacune şi greşeli de copist; lipsa unor traduceri ori texte bilingve (messapic-latin ori-grecesc) sau a unor elemente indicînd natura şi destinaţia epigrafelor, din care nu rezultă decît cu vagă probabilitate cuvintele izolate detaşate de unii eruditi, putînd să fie în realitate uneori elemente decupate în mod artificial, sudate din silabele a două sau trei cuvinte diferite, — ceea ce este natural să se întîmple cu textele obscure, de natură şi destinaţie nestabilită şi cu totul neclare. Forma textelor şi a ,,cuvintelor" variază de la un cercetător la altul, de la o ediţie la alta. Încît, cu toate numeroasele tentative şi eforturi lăudabile, inscripţiile din Calabria rămîn mereu ,,enigmatice", neputîndu-se scoate din ele (în afară de numele personale cunoscute din alte surse documentare) decît poate vreo 3—4 elemente lexicale (*klohi-*, *beran*, *berada* etc.), eventual morfologice (flexiunea nominală ori verbală?), admise îndeobşte sau de majoritatea comparatiştilor. Tatonările şi sondajele se bazau mai mult pe ,,ghicit" şi pe metoda etimologică a combinaţiilor subiective ale comparatiştilor; nu arareori, pe cîte o iluzie sau greşită înţelegere a rostului şi destinaţiei monumentelor şi materialelor purtătoare de inscripţii. Tîlcuirile au plecat, în majoritatea cazurilor, tocmai de la soluţii adoptate în prealabil, iar interpretările şi ,,traducerile" erau adesea o veritabilă ,,fable convenue", cum spunea la 1907 Ribezzo [1] despre A. Torp şi cum se poate spune despre tîlcuirile şi traducerile lui Ribezzo însuşi, ca şi ale altora. Cercetările comparative s-au intensificat în ultimii ani, disputele s-au înteţit, mergînd pînă la forme de controverse îndîrjite, incriminări şi chiar invective la adresa ,,adversarilor", prin care, natural, cercetarea ştiinţifică n-a cîştigat şi nu poate să cîştige nimic [2]. ,,Măcar de am şti ce înseamnă aceste inscripţii" remarca melancolic Mommsen [3], remarcă, din păcate, valabilă şi azi, cînd, după un secol de trudă şi cercetări comparative, nu s-a ajuns nici măcar a se stabili ce sînt textele mai lungi messapice (de caracter juridic-economic? ori sacral? ori politic?). Citînd părerea exprimată la 1871 de compatrioţii săi Maggiulli şi Castromediano (,,limba messapilor, sau dialect, ce va fi fost, cu toate eforturile unor oameni de mare valoare a rămas mereu mută şi lipsită de semnificaţie"), O. Parlangèli observă (p. 16) după ei: ,,De fapt, dacă a trecut mai mult de un veac de cînd Th. Mommsen a pus bazele cercetării ştiinţifice a limbii messapice, dacă textele au sporit aproape de trei ori, dacă s-a ajuns la separarea inscripţiilor genuine de cele false, sîntem mereu foarte departe de o înţelegere completă a textelor adunate aici".

În concluzie, se poate reţine că din ,,enigmaticele" texte messapice nu s-au detaşat pînă acum ca sigure decît o serie de n u m e proprii (antroponime), cu care trebuie să ne mulţumim deocamdată, putînd deduce din ele şi din alte asemenea elemente de limbă (aproape complet şi limpede) sistemul fonetic, unele elemente lexicale şi forme de flexiune nominală. Persistă situaţia paradoxală că, deşi avem relativ numeroase cuvinte din lexicul comun într-o

---

[1] F. Ribezzo, *La lingua degli antichi Messapi*, Napoli, 1907, p. 59—61.
[2] V. de ex. un asemenea mod violent de polemică: Krahe, *op. cit.*, p. 14, 30, 34 etc.
[3] Th. Mommsen, *Die unteritalischen Dialekte*, Lipsca, 1850, p. 79.

serie de fraze şi formule epigrafice ale messapilor, ele nu pot fi utilizate din punct de vedere lingvistic, iar pentru cunoaşterea limbii (fonetica, morfologia, lexicul) sîntem restrînşi la numele proprii, a căror etimologie are în unele cazuri mai puţine echivocuri decît vocabularul comun (glosele). E posibil şi probabil că prin noi descoperiri, sporind mijloacele ermeneutice, vor fi soluţionate, nu numai cu şubreda metodă etimologică a combinaţiei şi „ghicitului", cuvintele şi expresiile ce formează încă şi vor forma obiect de litigiu între comparatişti, în aceste texte care, deşi reproduceau direct un grai viu, sînt deocamdată în cea mai mare parte un capital ... mort. Atare situaţie obiectivă (:penuria mijloacelor şi a rezultatelor ermeneutice) nu poate fi remediată prin pretinse formule şi tentative întortochiate şi forţate, prin etimologii „fantomă" neverosimile şi neconvingătoare ale cuvintelor şi „propoziţiilor" din inscripţiile messapice, care să aducă elemente pentru determinarea poziţiei limbii în cadrul indo-european. Cîtă vreme aceste texte (a căror valoare a fost supraapreciată sub influenţa unui iluzionism etimologic, care pretindea mai mult decît s-ar putea scoate acum din ele) nu au analogii, nici traduceri (juxte) ori vreo bilingvă (sau ceva în genul tabletei de la Rosetta greco-demotico-hieroglifică), se poate spune că ele nu servesc din punct de vedere lingvistic mai mult decît s-a arătat mai sus (pentru numele proprii şi unele elemente de flexiune). Astfel, situaţia messapicei italice nu este mult mai bună decît a surorii sale balcanice illyra, care nu dispune de nici o inscripţie, ci numai de 3—4 glose (nesemnificative şi fără valoare etimologică) şi de o bogată serie de nume proprii. Dar din cîteva nume personale messapice ca *Barzid-*, *Dasius*, *Dazos*, *Dast-*, *Vaikanetas*, *Zairik-*, *Zar-* cu etimologia sigură ori foarte probabilă [1] (ce nu trebuie ignorată ori dispreţuită, cum face chiar şi O. Parlangèli, pe alocuri), se pot stabili deocamdată cel puţin caracterele principale pentru fonetica idiomului *satem* messapic. Cercetările viitoare vor trebui să fie amplificate în acest sens, spre a lărgi orizontul şi valorificarea materialului lingvistic-onomastic, pentru o cît mai justă utilizare a fragmentelor limbii messapice.

I. I. Russu

BRUNO MIGLIORINI, *Storia della lingua italiana*,

Sansoni, Firenze [Bologna, 1960]

Prin cartea sa *Storia della lingua italiana* prof. Bruno Migliorini a dat Italiei o operă care îi lipsea de mult. Deşi pare paradoxal, în ţara unde problema limbii a fost atît de viu discutată secole de-a rîndul, o istorie a limbii n-a fost scrisă pînă acum [2].

Pentru a putea analiza mai bine lucrarea pe care o prezentăm, să vedem întîi principiile după care a fost alcătuită. În prefaţă autorul arată că a căutat să înfăţişeze evoluţia limbii italiene în toate aspectele ei : literar în sens larg şi popular.

Periodizarea istoriei limbii italiene, după cum ne mărturiseşte el însuşi [3] a dat mult de gîndit autorului. În cele din urmă el s-a hotărît să adopte împărţirea convenţională pe secole [4] cu toate dezavantajele pe care aceasta le prezintă.

---

[1] Cf. *Revue de linguistique*, VI (1961), p. 63—84 (Poziţia lingvistică a illyrilor).

[2] Mai mult chiar, de studiul istoric, al limbii italiene s-au ocupat îndeosebi lingvişti neitalieni : W. Meyer-Lübke, *Italienische Grammatik*, Leipzig, 1890, B. Wiese, *Altitalienisches Elementarbuch*, Heidelberg, 1904, ed. II, 1928, G. Rohlfs, *Historische Grammatik der italienischen Sprache*, Bern, 1949—1954.

[3] P. X. Toate trimiterile la care nu se indică decît pagina sînt din lucrarea în discuţie.

[4] Începînd cu sec. XIII.

De la început [1] sîntem avertizaţi că informaţiile de gramatică istorică asupra epocilor mai vechi sînt mai puţin numeroase [2], dar că ele se înmulţesc pe măsură ce se studiază limba din epocile mai noi [3].

În primul capitol sînt tratate chestiuni în legătură cu limba latină din epoca imperială. Sînt pomenite cele mai importante date istorice care au putut avea consecinţe pe plan lingvistic şi caracterele generale ale latinei vulgare, privite, cum e şi firesc, sub aspectul care interesează italiana. Din acest prim capitol chiar se poate vedea importanţa pe care autorul o dă studiului evoluţiei lexicului, tratat mult mai pe larg decît gramatica şi fonetica. Acest lucru se observă în toată lucrarea [4] şi contribuie la impresia că în această operă se studiază mai mult aspectele externe ale istoriei limbii italiene (vocabularul fiind partea care reflectă nemijlocit şi cel mai mult schimbările din istoria societăţii).

Demnă de remarcat în acest capitol este constatarea că Italia, din primele timpuri, pare a fi împărţită în trei arii dialectale, de nord, de sud şi de mijloc, dintre care cea meridională menţine un număr mai mare de fenomene şi cuvinte arhaice în comparaţie cu aria de nord [5] iar cea centrală îşi menţine o poziţie intermediară care, în secolele următoare, îi va înlesni rolul ei de mediatoare lingvistică între nord şi sud.

Capitolul al doilea, intitulat *Tra il latino e l'italiano* este consacrat studiului epocii de formare a limbii italiene. Autorul consideră ca limite ale acestei perioade 476 (anul supunerii politice a Italiei de către popoare străine) şi 960, data la care apare primul document (*Placito di Capua*) în care se scrie cu bună ştiinţă într-o nouă limbă. Pe lîngă caracterul lor convenţional, prima dintre aceste date nici nu corespunde realităţii, deoarece invadarea Italiei de către popoarele migratoare începe mult înainte de 476 [6]. Şi în acest capitol problemele de limbă sînt expuse destul de sumar. Unele chestiuni de amănunt, dar importante, sînt tratate numai în note [7] şi acest procedeu este folosit şi în capitolele următoare [8]. Se fac mereu referiri numeroase la gramaticile istorice cunoscute, fapt care nu l-ar fi dispensat pe autor de a prezenta şi el problemele respective. Nu ar fi fost de exemplu superfluu ca într-o istorie a limbii italiene să se fi tratat situaţia diftongării vocalelor sau a africatizării consoanelor oclusive velare [9] : Prezentarea faptelor ar fi fost cu atît mai necesară, cu cît în alte cazuri discuţiile teoretice nu lipsesc [10].

Chiar la prezentarea elementelor vocabularului, care este, aşa cum am mai spus, mult mai amplă, lipsesc unele informaţii utile : indicarea etimoanelor la cuvintele de origine germanică, o discuţie asupra cuvintelor regionale de diferite origini etc.

---

[1] Vezi p. XI.

[2] Sînt amintite numai unele din datele cuprinse în gramaticile istorice curente.

[3] Despre acestea *si troverà in nuce quello che desidereremmo trovare svolto in una grammatica storica la quale non si limitasse alle origini, ma tenesse largamente conto dei mutamenti avvenuti dal Trecento in poi* (p. XI).

[4] Cf. mai ales capitolele referitoare la sec. XIII, XV, XVIII şi XIX. În capitolul care se ocupă de sec. XIII, de exemplu, din cele 21 p. consacrate prezentării fenomenelor de limbă, 15 p. sînt rezervate lexicului şi numai 6 p. problemelor de fonetică, de gramatică şi de grafie a textelor.

[5] Aria de nord concordă mai mult cu Galia (p. 37).

[6] Cf. p. 45.

[7] Vezi în special notele de la p. 66, 67, 68 etc.

[8] Vezi notele de la p. 99, 102, 104 etc.

[9] Chestiunile sînt amintite numai în fugă.

[10] La studiul elementelor germanice se arată pe larg criteriile potrivit cărora se pot recunoaşte ,,straturile germanice'' (paleogerman, gotic-herulic, longobard, franc) şi se discută aplicabilitatea lor. Aici ar fi fost de aşteptat ca exemplificarea să fie mai bogată şi mai creatoare (discutarea unor cazuri incerte etc.).

Istoria sintaxei nu este suficient studiată. Paragrafele consacrate problemelor de sintaxă în cadrul fiecărui capitol cuprind prea puţine fapte.

Aceste lipsuri fac ca această lucrare să nu poată folosi singură la studiul evoluţiei limbii italiene. Sub acest aspect ea n-a reuşit să se asemene cu operele similare ale lui F. Brunot sau R. Menéndez Pidal, despre care prof. Migliorini vorbeşte cu atîta admiraţie în prefaţă şi pe care ne lasă să înţelegem că le-a avut ca modele.

Capitolul III, intitulat *I primordi*, cuprinde epoca primelor începuturi (960—1225). În concepţia autorului, prioada aceasta sfîrşeşte o dată cu apariţia primei opere de înaltă inspiraţie poetică *Il cantico di Frate Sole* al lui Francesco de Assisi. Remarcăm aici explicaţia dată faptului că literatura a apărut atît de tîrziu în Italia, în comparaţie cu celelalte ţări romanice. Prof. Migliorini arată că răspunsul obişnuit ,,*una letteratura in volgare non è sorta perchè il latino godeva troppo prestigio*" [1] nu este potrivit, deoarece între altele, în Italia n-a existat în această perioadă nici un mare poet sau scriitor care să fi scris fie în latină, fie în italiană. Acest fenomen, spune autorul, se explică prin faptul că forţele spirituale ale Italiei erau îndreptate în acel timp către crearea noilor forme de guvernare, către cucerirea de colonii peste mare etc., care au angajat toate puterile creatoare ale ţării.

În încheierea acestui capitol autorul spune că datorită numărului mic de texte şi caracterului lor neuniform, nu a înţeles să facă aici un inventar al formelor întîlnite, lăsînd acest lucru pentru partea în care este tratată limba sec. XIII. Prezentarea textelor ar fi trebuit totuşi făcută mai pe larg şi sub aspect lingvistic [2], deoarece ele au o deosebită importanţă. Chiar prof. Migliorini recunoaşte că din cercetarea lor se poate contura cadrul dialectal al limbii, se pot observa primele tendinţe de a evita formele regionale prea particulare, s-ar putea urmări în sfîrşit noile formaţii lexicale şi noile înţelesuri ale cuvintelor [3].

O dată cu capitolul al IV-lea începe tratarea pe secole a evoluţiei istorice a limbii italiene. Sînt interesante limitele mai stricte fixate de autor în cadrul fiecărui secol : sec. XIII, 1225—1300 ; sec. XIV, 1300—1375, anul morţii lui Boccaccio ; sec. XV (pentru care adoptă termenul de ,,*secolo senza poesia*"), 1375—1475 ; sec. XVI, 1492, 1494, începutul epocii moderne, —1563, data închiderii conciliului de la Trent şi 1582, fundarea ,,Academiei della Crusca" [4] ; sec. XVII, 1582—1690, întemeierea Arcadiei ; sec. XVIII, 1690—1796, anul invaziei franceze. Secolul al XIX-lea este studiat în două capitole : prima parte, pînă la proclamarea regatului italian (1861), într-un capitol şi cea de-a doua parte (1861—1915) într-altul. Un capitol special (al V-lea) din istoria limbii este rezervat lui Dante ,,*padre della lingua*".

În general, asupra periodizării nu sînt multe de adăugat la cele spuse de autorul însuşi în prefaţă [5]. Datele pe care le fixează ca limite în cadrul secolelor şi mai ales modul cum caracterizează fiecare epocă arată că a adoptat periodizarea obişnuită din istoriile literaturii italiene. Secolele, chiar între limitele mai stricte fixate de prof. Migliorini, nu delimitează însă în nici un fel perioadele de dezvoltare a limbii. În evoluţia limbii italiene se disting bine următoarele perioade : o perioadă a începuturilor, care sfîrşeşte o dată cu apariţia operei lui Dante ; o perioadă care cuprinde epoca Renaşterii (de la apariţia umanismului şi pînă la sfîrşitul sec. XVI [6]) ; o a treia perioadă care se întinde de la sfîrşitul sec. al XVI-lea pînă la

---

[1] P. 89.

[2] Aşa cum s-a făcut din punct de vedere filologic.

[3] P. 116 sq.

[4] După cum se vede pentru acest secol Migliorini propune două limite inferioare. Limitarea aceasta este făcută şi în legătură cu alte date, evenimente literare sau politice, lipsite în general de prea mare semnificaţie lingvistică.

[5] Vezi p. XIII.

[6] Moartea lui T. Tasso ar putea fi luată ca punct de reper (cf. V. Rossi, *Storia della letteratura italiana*, II, Milano, 1928, p. 357).

începutul sec. XIX şi o perioadă care începe o dată cu noile orientări lingvistice ale romanticilor şi ţine pînă în zilele noastre. În studiul acestor epoci, un capitol deosebit ar trebui consacrat operei lui Dante, care marchează un moment deosebit în dezvoltarea limbii italiene. Această periodizare a istoriei limbii corespunde şi principalelor curente din istoria culturii şi literaturii italiene: Renaşterea, Barocul, Romantismul etc.

Planul capitolelor care urmează capitolului IV este cam acelaşi : se urmăresc împrejurările politice şi culturale cele mai importante, raporturile dintre latină, ca limbă tradiţională de cultură şi italiană ; se prezintă operele cele mai importante [1], cu preţioase informaţii de ordin filologic[2], situaţia dialectelor în raport cu limba comună, principalele caractere ale gramaticii şi lexicului limbii din perioada respectivă.

Interesant în lucrarea aceasta este modul cum autorul prezintă problemele de limbă în evoluţia lor generală, neglijînd amănuntele şi căutînd să desprindă liniile mari de dezvoltare. Caracterizările generale sînt interesante [3] şi se bazează pe o fină şi atentă selecţie a materialului. Cu toate acestea, ele nu sînt suficiente pentru o lucrare în care factori mai puţin legaţi de subiect sînt trataţi atît de amplu şi amănunţit. În ansamblu lucrarea prezintă disproporţie în ceea ce priveşte atenţia acordată diferitelor fenomene studiate.

Demn de remarcat este faptul că autorul caută să ne înfăţişeze evoluţia stilurilor limbii, urmărind dezvoltarea acestora de-a lungul secolelor. Limba literară este studiată sub toate aspectele; se dau informaţii bogate şi cu privire la discuţiile purtate asupra ei. De asemenea avem în lucrare preţioase date referitoare la concepţiile lingvistice apărute în cursul istoriei limbii italiene. Limba scriitorilor este studiată în aşa fel încît să putem desprinde contribuţia lor la dezvoltarea limbii în general[4]. Indicaţiile în acest sens sînt preţioase şi dovedesc un spirit ascuţit de analiză şi o cunoaştere temeinică a faptelor, rezultat al unei îndelungate cercetări.

Deşi autorul pune totdeauna pe primul plan prezentarea evoluţiei limbii literare, uzul dialectelor este urmărit mereu, arătîndu-se modul cum ele se întrepătrund cu limba comună şi contribuţia lor la dezvoltarea acesteia. Este interesant modul cum sînt înfăţişate raporturile dintre latină şi italiană : se poate vedea clar influenţa considerabilă pe care latina a exercitat-o pe cale savantă asupra limbii italiene.

Prezintă deosebit interes şi paragrafele în care se discută grafia textelor şi problemele legate de ea.

Cu toate acestea se observă din lucrare că autorul n-a căutat să folosească tot materialul pe care l-ar fi putut avea la dispoziţie ; informaţiile referitoare la unele stiluri (administrativ, publicistic, ştiinţific etc.), la aspectele populare ale limbii sînt relativ puţine.

Mărginindu-se la chestiunile generale şi unanim acceptate, lucrarea nu cuprinde prea multe puncte de vedere originale în problemele controversate. Tonul expozitiv domină.

Deşi explicată într-un fel [5], întreruperea studiului istoriei limbii italiene la începutul sec. XX nu pare justificată. O reluare a celor scrise de autor asupra limbii italiene din vremea noastră [6] ar fi completat util opera.

Nu putem încheia această scurtă expunere fără a remarca excelentele condiţii grafice în care a apărut lucrarea.

Constant Maneca

---

[1] Cu caracter literar, ştiinţific, didactic etc.

[2] Care abundă mai ales în primele capitole (cf. cap. II, IV etc.).

[3] Vezi de exemplu p. 134 sqq. unde face prezentarea fenomenelor caracteristice ale şcolii siciliene şi p. 186 sqq. în care prezintă limba lui Dante.

[4] *Quando ho dovuto risolvere i problemi che la struttura di questo libro mi poneva, ho creduto di dovermi soffermare su scrittori singoli solo in funzione della continuità evolutiva della lingua, e non della loro personalità artistica* (p. IX).

[5] Vezi p. 745.

[6] B. Migliorini, *Lingua contemporanea*, Firenze, 1943; id. *La lingua della guerra e della resistenza*, în *Svizzera italiana*, VI, 1946; id., *La lingua d'oggi*, Torino, 1957.

HENRY & RENÉE KAHANE — ANDREAS TIETZE, *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*,

Urbana, University of Illinois Press, 1958, 752 p.

Rezultat al unei colaborări strînse între mai mulţi lingvişti de specialităţi deosebite, *The Lingua Franca in the Levant* are un dublu scop : pe de o parte trebuie să interpreteze o anumită arie din vocabularul turc, definită precis din punct de vedere semantic şi istoric şi, pe de altă parte, să demonstreze, în scurte discuţii etimologice, unitatea lingvistico-culturală a Mediteranei. Autorii pornesc de la termenii nautici turceşti de origine apuseană sau grecească, ajungînd să arate istoria şi modul în care este răspîndit fiecare dintre aceste cuvinte în Mediterană. Dubla orientare, turcă şi mediteraneană, explică atît compoziţia colectivului cît şi metoda urmată în elaborarea studiului. A. Tietze, specialist în limba turcă, a eliminat din lista vocabularului nautic turcesc tot ce nu a fost de origine turcească. R. Kahane, specialistă în problemele limbilor mediteraneene, a arătat care dintre cuvintele eliminate de Tietze sînt de origine italiană sau greacă. H. Kahane, pe baza observaţiilor făcute de ceilalţi doi, a făcut istoria fiecărui termen.

Materialul adus în discuţie impresionează prin bogăţia faptelor lingvistice şi prin extraordinara informaţie bibliografică. Deşi nu cuprinde decît 878 discuţii etimologice, în carte sînt analizate aproximativ 8800 de cuvinte din diferite limbi vorbite în bazinul Mării Mediterane şi al Mării Negre. Sînt folosite cele mai variate dicţionare şi glosare (de la cele care se adresează specialişilor pînă la cele scrise pentru un public mai larg, de la cele mai vechi pînă la cele mai recente). Interpretările etimologice se caracterizează printr-un remarcabil spirit de discernămînt. În labirintul pe care-l prezintă Levantul, acest fapt cîntăreşte şi mai mult („Word", XV (1959), p. 533).

După o prefaţă în care sînt prezentate scopul şi metoda folosite, urmează un studiu consacrat istoriei maritime a Imperiului otoman şi terminologiei nautice turceşti. Partea centrală a lucrării, care însumează peste 550 de pagini, cuprinde istoria a aproape 900 de termeni nautici turceşti. Într-un apendice, la fel de bogat, autorii au dat sursele din care au scos materialul (p. 600—615), lista de abrevieri (p. 616—638), un indice pe sfere semantice (p. 639—649) şi un indice de cuvinte (p. 647—752).

Din prefaţă reţinem pe lîngă faptele amintite pînă acum, precizările făcute de autori în legătură cu sensul dat diferiţilor termeni din lucrare. Astfel *lingua franca* are un înţeles restrîns şi se referă numai la vocabularul nautic turcesc din perioada cuprinsă între secolele al XII-lea — al XVIII-lea. Vl. Georgiev, I. Gălăbov şi J. Zaimov, în recenzia publicată în „Word", XV (1959), p. 529, ca şi M. Cortelazzo, „Lingua nostra", XXI (1960), 1, p. 38, au criticat pe bună dreptate acest lucru, arătînd că în cartea scrisă de Kahane-Tietze nu se explică suficient conţinutul dat termenului amintit. Dacă nu am avea şi subtitlul cărţii, am fi pur şi simplu induşi în eroare (M. Cortelazzo, *loc. cit.*). O obiecţie asemănătoare se poate face cu privire la înţelesul dat celuilalt termen din titlul lucrării, *Levant*, folosit pentru a denumi unitatea lingvistică formată mai ales din turcă, limbile romanice apusene şi greacă. Este lăsată la o parte contribuţia celorlalte limbi din Levant (araba, limbile slave). Autorii au ţinut seama de cuvintele arabe sau slave numai în măsura în care acestea au ajuns în turcă prin intermediul italienei ; ei au eliminat, datorită aceluiaşi principiu al provenienţei imediate, termenii greceşti ajunşi în turcă prin arabă. Procedînd astfel, cititorului i se dă imaginea trunchiată a ceea ce a fost „lingua franca". De altfel, imaginea este trunchiată şi datorită eliminării din carte a termenilor privind peştii. Cred că încercarea de motivare (p. VIII) prin aceea că au fost aleşi

termenii în mod arbitrar, pornindu-se de la existenţa sau inexistenţa unui cuvînt în dicţionarele sau manualele nautice nu poate justifica această omisiune.

În lucrare mai pot fi surprinse şi alte înconsecvenţe, semnalate în bună parte chiar în introducere. Astfel principiul provenienţei imediate nu a fost urmărit cu consecvenţă în împărţirea materialului în cele două părţi principale ale studiului (influenţa italiană şi influenţa greacă). De exemplu, termenii italieni care au ajuns în turcă prin greacă sînt daţi în partea care tratează influenţa italiană, nu în cea consacrată influenţei greceşti, în schimb cuvintele greceşti ajunse în turcă prin italiană sînt date la partea italiană. Autorii au considerat italiana ca prima sursă de împrumut. O inconsecvenţă similară poate fi observată şi cînd urmărim felul în care este redată sursa imediată a unui cuvînt de origine italiană sau veneţiană : dacă o formă comună italiană este mai mult sau mai puţin asemănătoare cu una din veneţiană, prima este considerată formă-bază, deşi termenul din turcă provine în realitate din veneţiană.

★

Cartea de care ne ocupăm prezintă un deosebit interes pentru cititorul romîn, fiindcă pe de o parte, el poate stabili multe asemănări între felul cum s-a format terminologia nautică turcească şi cea romînească şi fiindcă, pe de altă parte, există în această lucrare numeroase cuvinte care stau la originea terminologiei nautice romîneşti. Să urmărim pe rînd cele două aspecte.

Spre a se vedea asemănările dintre istoria terminologiei nautice turceşti şi a celei romîneşti vom prezenta sumar, după Kahane-Tietze, istoria maritimă turcească. Turcii au fost la început păstori, trăind departe de mare. Din secolul al IX-lea ei încep însă să se infiltreze în Orientul Apropiat şi îi găsim în secolul al XVI-lea la mare. Din acest moment, ei îşi creează o terminologie maritimă în care, pe lîngă termenii împrumutaţi, sînt folosite multe cuvinte, destinate înainte numai denumirii unor realităţi terestre. Tot acum, în terminologia maritimă nou formată, pătrund o serie de cuvinte din vechea terminologie a navigaţiei, dezvoltată pe rîurile din Asia centrală. În secolul al XV-lea şi al XVI-lea, turcii intră în contact cu grecii şi cu italienii şi împrumută de la aceştia cea mai mare parte a terminologiei lor maritime. Cum diferitele profesii din Imperiul Otoman erau în această perioadă împărţite între diferitele grupuri etnice, se poate urmări modul cum turcii au împrumutat de la greci, navigatori de coastă şi pescari, cuvinte privind pescuitul, în timp ce de la italieni, care i-a învăţat modul de construcţie şi de manevrare a navelor, au luat termenii corespunzători. În secolele XVII- XVIII, cînd asistăm la declinul puterii maritime otomane, terminologia nautică nu suferă schimbări prea mari. Numărul termenilor noi este relativ mic ; singurele schimbări se referă la diferite amănunte de construcţie a navelor. În terminologia comercială s-au pretrecut schimbări mai mari : vechea terminologie de origine grecească este înlocuită în parte prin terminologia italiană şi franceză. Compoziţia lexicului privind pescuitul nu a suferit însă modificări.

Istoria terminologiei nautice romîneşti a urmat, în linii mari, acelaşi drum. La început, romînii au trăit departe de mare. Cînd încep să-şi formeze o terminologie maritimă, deci cînd ajung la mare, ei au început să folosească, pe lîngă cuvintele împrumutate din limbile popoarelor cu care au intrat în contact, un număr de termeni care denumeau la origine realităţi legate de uscat (*cerdac* ,,prova'', *cîrmă*, *adăpost* ,,loc ferit de vînt'', *val*). Este greu să se precizeze cînd cuvintele ,,nemaritime'' au început să capete şi sensuri ,,maritime''. Unele cuvinte din terminologia nautică romînească (*catargă*, *galion*) apar încă în secolul al XVII-lea, la cronicari. Este foarte probabil însă că, pe lîngă termenii împrumutaţi şi pe lîngă cei care au denumit la început realităţi legate de uscat, terminologia nautică romînească a avut şi o serie de cuvinte luate, întocmai ca la turci, din navigaţia de pe Dunăre şi de pe rîurile Moldovei unde, cu ajutorul plutelor, lemnul era dus pînă la Galaţi. Unul dintre primii comandori ai marinei romîneşti, Munteanu, intrat în marină la 1885, a declarat că prova şi pupa navei se numea la început *buză* şi *cur* (com. de M. Bujeniţă), la fel ca în terminologia plutăritului, unde

prin cuvintele amintite se numeşte partea din faţă, respectiv din spate, a plutei. Prezintă interes din acest punct de vedere faptul că în terminologia plutăritului există numeroşi termeni turceşti, dintre care mulţi fac parte şi din terminologia nautică romînească. Iată lista acestora luată din lucrarea lui V. Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului şi a plutăritului*. „Studii şi cercetări ştiinţifice, Filologie" (Iaşi), VIII (1957), 1, p. 15—32: *pălimar* „odgon lung de tei cu care se lega înainte [!] pluta la mal" : cf. *pălămar* „(dickes) Seil, Tau" (TDRG); *catarg* „trunchi de brad, lung de 27—30 metri (lungimea variază după informatori), necurmat, drept şi cojit", *cătărgel* „lemn mai mic"; cf. şi *catargiu* [!] „plutaş care transportă plute de catarguri, cărăuş" care poate proveni şi din *catîrgiu* „cărăuş" (Arvinte, p. 142) : *catarg* „stîlp de lemn sau tub metalic care se montează vertical pe o navă pentru a susţine pînzele sau antenele de telegrafie fără fir"; *galion* „trunchi lung de la 30 de metri în sus" : *galion* „corabie mare de război"; *ghionder* „lemn rotund, lung de 6—8 metri sau şi mai mare" : *ghionder* „prăjină cu care se împinge barca"; *schelă* „locul unde se construiesc sau se leagă plutele la mal" : *schelă* „locul unde se construiesc navele; ponton"; *trinchet* „lemn rotund avînd între 2 şi 4 metri cubi" : *trinchet* „catargul din prova". Aşa cum remarcă şi Arvinte (*loc. cit.*), cuvintele de mai sus sînt vechi în terminologia plutăritului, ele reprezentînd primul strat de influenţă străină din această terminologie. De sigur că pe lîngă termenii amintiţi mai există şi alţii, tot de origine turcă, neînregistraţi pînă acum în terminologia nautică romînească, sau unii care au dispărut astăzi şi din terminologia plutăritului.

Am spus mai sus că *The Lingua Franca in the Levant* prezintă interes şi pentru că, prin bogăţia de material, luat din toate limbile din bazinul Mediteranei, ea este un mijloc de a stabili mai exact etimologia unor cuvinte din terminologia nautică romînească.

În cele ce urmează voi da numai cuvintele romîneşti care nu sînt înregistrate de Kahane-Tietze, urmînd ca în partea finală să fac cîteva observaţii pe marginea materialului romînesc folosit în lucrare de autorii citaţi. Se remarcă cu uşurinţă că numărul termenilor romîneşti neamintiţi este destul de mare. Situaţia se datoreşte faptului că autorii au folosit ca sursă numai dicţionarul lui Tiktin. În plus, a contribuit şi împrejurarea că multe dintre cuvintele pe care le aduc acum în discuţie şi care sînt grupate într-o categorie aparte nu sînt înregistrate în dicţionarele uzuale ale limbii romîne. Am considerat util să le prezint cu acest prilej pentru a putea face şi observaţii de natură etimologică. Materialul care urmează rezultă din o anchetă pe care am făcut-o în trei localităţi de pe litoralul romînesc al Mării Negre pentru *Atlasul lingvistic mediteranean*. M. Bujeniţă, un foarte bun cunoscător al terminologiei nautice romîneşti, mi-a comunicat o serie de cuvinte.

Dintre cuvintele atestate în dicţionarele noastre (DA, DM) şi neamintite de autorii cărţii de care mă ocup, amintesc următoarele (le voi da în ordinea în care ar fi urmat în lucrare, indicînd de fiecare dată numărul articolului respectiv) : 14. *arbore* „catarg" despre care DA spune că e un franţuzism, ar putea avea etimologie multiplă (cf. şi it. *alboro*, tc. *albora*). 36 *a arma* (o barcă, o navă) „a pregăti barca, nava pentru plecare". Probabil o etimologie multiplă (it., tc. *arma*). 49. *avarie* şi *avariat* (50) pot avea etimologie multiplă în limba romînă (cf. it. *avaria*, tc. *avarya*; it. *avariato*, tc. *avaryal*) şi nu etimologie franceză (DA, DM). 66. *bandieră* „pavilion" < it. *bandiera*. 71. Rom. *barcă*, pentru care dicţionarele noastre trimit la it. *barca*, are etimologie mutiplă (cf şi tc. *barka*). Este interesant de amintit derivatul *barcagiu* < tc. *barkacı*, mai probabil decît din rom. *barcă* + —*giu*. 94. Alături de *bintă* „stîlp de care se leagă o navă la chei", folosit atît la mare cît şi la Dunăre, apare varianta *bită*. Pentru amîndouă putem presupune etimologie multiplă (it., tc. *bita*, fr. *bitte*) şi nu numai un etimon francez, aşa cum face DM şi cum am considerat şi eu („Limba romînă", IX (1960), 5, p. 33). 97. Rom. *bocaport* < it. *boccaporte*. 100. Pentru rom. *bombă* < fr. *bombe*, cf. it., tc. *bomba*. 111. Rom.

bord < fr. *bord*. 116. *boț* ,,bucată de parîmă sau de lanț care servește la fixarea unui obiect sau a unei parîme", pentru care DM nu dă nici un etimon, poate avea etimologie multiplă (it. *bozza*, tc. *bosa*, fr. *bosse*). Fonetismul cuvîntului romînesc dovedește că, atunci cînd a fost împrumutat, a fost apropiat de rom. *boț*. 133. Rom. *busolă* poate avea etimologie multiplă. El poate fi atît din franceză (DM), cît și din italiană (DA), fără să uităm că și în turcă a existat o variantă *busola*. 161. *caravelă* ,,corabie cu pînze folosită în trecut", pentru care DA și DM trimit la it. *caravella* pare a avea în cele din urmă etimologie multiplă (cf. și tc. *karavela*). 166. *cargabas* ,,manevră cu care se coboară flocul" poate avea etimologie multiplă (tc. *karagabaso*, fr. *carguebas*). 169. Într-o situație identică este *cargafungă* (cu variantele *cargafung*, *cargafund*) ,,manevră cu care se strînge burta unei vele patrate", care poate proveni atît din tc. *kargafundo*, *kargafunda*, cît și din fr. *carguefonds*. 174. Același lucru, în privința originii, se poate spune despre *carlingă* ,,piesă longitudinală care fixează coastele pe chilă". Cf. it. *carlinga*, tc. *karlinga* și fr. *carlingue* toate cu același sens. 194. *chilă* ,,piesă de rezistență pe axa longitudinală a fundului unei nave, în exteriorul ei, de care se prind bordurile navei", pentru care am presupus, după DM, un etimon francez (*loc. cit.*, p. 33), pare a veni și din tc. *kila*. 202. De adăugat rom. *cocă* < fr. *coque*. Este un cuvînt recent în terminologia maritimă așa că originea franceză a termenului este foarte probabilă. 213. *compas* ,,busolă" are etimologie multiplă (tc. *kompas*, it. *compasso*, germ. *Kompass*). 214. De adăugat rom. *conosament*. 219. Pentru *contrabandă* putem presupune de asemenea o etimologie multiplă (tc. *kontrabando*, *kontraband*, it. *contrabbando*) și nu numai origine franceză, așa cum fac DA și DM. 243. De adăugat rom. *convoi*. 251. Etimologie multiplă are și *corsar* pentru care dicționarele noastre trimit la it. *corsaro*. Cf. însă tc. *korsar*. 255. De adăugat rom. *coastă* ,,țărm" care pare a fi format după fr. *côte* (DA), deși există it. *costa*, tc. *kosta*, cu același sens. 257. Pentru rom. *covertă*, care este derivat de DA din it. *coverta*, prin mijlocire greacă, trebuie să presupunem mai degrabă un etimon turcesc (cf. *koverta*, *kuverta*). Forma italiană citată de DA nici nu există decît în venețiană, italiana folosind varianta *coperta*. 258. De adăugat rom. *cric*. 278. Amintim și rom. *felucă*, citat de Kahane-Tietze, care poate avea etimologie multiplă : pe lîngă fr. *felouque*, dat ca etimon de DM, și it. *feluca*, dat ca etimon de DA, putem aminti și tc. *filuka*. 315. Rom. *gabie* poate avea etimologie multiplă : alături de fr. *gabie*, presupus ca etimon de DM, amintim it. *gabbia* și tc. *gabya*. 316. Origine franceză are în schimb *gabier*. 321. Pentru *galeți* ,,pesmeți", cuvînt folosit mai ales la plural, trebuie să presupunem tot origine multiplă : pe lîngă fr. *galette*, propus ca etimon de DA, s.v. *galetă* [!], amintim it. *galletta*, tc. *galeta* ,,idem". 334. De adăugat rom. *gondolă*. 339. Pe lîngă formele date, de pomenit și rom. *grui(e)*, apropiat, prin etimologie populară, de *grui* și care are la origine fr. *grue*. 365. Pentru originea rom. *leghe* amintim pe lîngă it. *lega*, propus ca etimon de DA, și gr. λέγα, tc. *liga*. Etimologia multiplă este foarte probabilă. 375. De adăugat *a face limb* ,,a descărca parțial o navă pentru a-i micșora pescajul". 384. *mînecă de vînt* ,,tub de pînză pentru aerisire temporară" pare a avea origine multiplă (it. *manica*, tc. *manika*, fr. *manche*). 388. *manelă* ,,pîrghie cu care se acționează cabestanul" poate avea în aceeași măsură origine turcă (*manela*), ca și origine neogreacă *manela* (cf. DM). 395. *marangoz* ,,lemnar la nave" < tc. *marangoz*, *marangos*. 440. *navă* pare mai degrabă un împrumut italienesc în limba romînă, dacă nu cumva are etimologie multiplă (cf. fr. *nave*). 444. De adăugat rom. *nostrom*. 458. Cele două variante *palan*, *palanc* ,,macara", înregistrate de DM au origine diferită. Prima este nouă, folosită de ingineri, și are o origine franceză (*palan*), în timp ce a doua poate fi un împrumut din it. *palanco* sau tc. *palanko* sau din amîndouă. 470. De adăugat rom. *parapet* ,,flancul vasului deasupra punții". Pentru etimologie, cf. tc. *parapet* ,,idem". 485. Amintesc și rom. *patentă de sănătate*. 487. Și rom. *patron*. 510. Și rom. *ponton*, care poate avea etimologie multiplă : pe lîngă fr. *ponton*, citat de DM există și tc. *ponton*, it. *pontone*. 519. Rom.

prova are o etimologie turcă (tc. *prova*). Fonetismul din celelalte limbi (fr. *proue*, it. *prua*) nu poate explica fonetismul romînesc. DM îl trece greşit ca variantă a lui *proră* < it. *prora*. 527. De adăugat rom. *pupa* care poate proveni nu numai din fr. *poupe*, ci şi din tc. *pupa*. Avînd în vedere că şi *prova*, termenul pentru a denumi cealaltă extremitate a vasului, este de origine turcă, putem presupune că *pupa* la început a fost luat din turcă. 556. *saulă* ,,parîmă de dimensiuni mici'' pentru care DM nu dă nici o etimologie are la bază tc. *savla* ,,idem''. Cf. şi gr. σάουλα, σάγουλα. 583. De adăugat rom. *şalupă* pentru a cărui etimologie, cf. şi tc. *şalupa*. 593. *santină* ,,spaţiu pe fundul calei, sub paiol'' < fr. *sentine*. 619. *spirai* ,,deschidere în punte pentru iluminat şi aerisit'' < it. *spiraglio*. 628. *stupă* ,,cîlţi'' s-a transmis în romînă din lat. *stŭppa* (DM). 631. *strai* ,,parîmă cu care se leagă partea superioară a catargului din prova'' este de origine italiană (*straglio*) sau franceză (*estraille*) şi nu de origine engleză aşa cum presupune DM care trimite la engl. *stay*. 644. *tendă* ,,pînză care apără de soare oamenii de pe punte'', pentru care DM trimite la ngr. *tenta*, pare a avea etimologie multiplă. Pe lîngă forma grecească, amintim it., tc. *tenda* ,,idem''. 650. De adăugat rom. *timonă* < ngr. *timoni* (DM). 671. *trincă* ,,prima velă de jos de la trinchet'' pare a avea etimologie multiplă (it. *trinca*, citat de DM, tc. *trinka*, fr. *trinque*). Acelaşi lucru se poate spune şi despre *trinchet* ,,catargul de la prova'' (v. 673), ca şi despre *trinchetin* ,,primul floc de la baza bompresului'', ultimul nefiind atestat în dicţionarele noastre. 701. *velă* poate avea origine multiplă (pe lîngă it. *vela*, presupus de DM, trebuie să luăm în considerare şi tc. *vela*). Dacă observăm că *velastrai* a fost împrumutat foarte probabil din turcă (cf. tc. *velaistralya*, *velestralya*, faţă de it. *vela di straglio*), este foarte probabil ca şi *velă* să fi fost împrumutat înainte din turcă. 720. *talian* ,,năvod mare fixat cu ancore şi cu piloţi, folosit la prinderea peştilor migratori'' are etimologie multiplă : alături de rus. *talĭjan*, invocat de DM, poate fi amintit şi tc. *talyan*. 730. *anafor* ,,vîrtej în apă'', pentru care DM presupune o etimologie grecească (gr. *anafori*) poate fi în romînă şi rezultatul unei influenţe turceşti (tc. *anafor*). 773. De adăugat rom. *talaz* < tc. *talaz*. 775. De adăugat rom. *calafat* < tc. *kalafat*. 780. Este interesant că rom. *corabie* a fost împrumutat din slavă (*korablь*) 785. Şi *catargă* ,,galeră'', care este atestat încă din secolul al XVII-lea şi care în romînă vine din greacă. 790. *ghionder* ,,prăjină cu care se împinge barca'', folosit mai ales la Dunăre, este luat din turcă. 792. *copastie* < gr. κουπαστή. 801. De adăugat rom. *liman* < tc. *liman*. 803. *luntre*, probabil din lat. **lunter*. 819. *sart* are origine turcească în romînă (tc. *sart*) şi nu italiană, aşa cum susţine DM. 828. *paragat* ,,unealtă de pescuit alcătuită dintr-un şir de cîrlige cu nadă, folosită la pescuitul nisetrului, calcanului etc.'' pare a avea origine multiplă ; cuvîntul poate să fi provenit din greacă (*paragadi* — DM) şi din turcă (*paragat*). 864. Pentru *geamandură*, cf. pe lîngă forma greacă presupusă ca etimon şi forma turcească (*şamandura*). V. şi Al. Graur, *Grai şi suflet*, VI, p. 331. 875. Pentru *hartă*, cf. şi tc. *harti*, *harti*, pe lîngă gr. χαρτί propus ca etimon pînă acum.

Din categoria cuvintelor care nu sînt atestate în dicţionarele romîneşti uzuale şi neînregistrate, bineînţeles nici de Kahane-Tietze, amintesc pe următoarele : 6. *aganta* este folosit — destul de rar — de piloţii de pe Dunăre şi înseamnă ,,opreşte, ţine (despre o parîmă)'' ca it. *agguanta* şi tc. *aganta*. Fonetismul *aganta* arată că avem a face cu un cuvînt luat din turcă, ca alte cuvinte din terminologia folosită pe Dunăre (v. mai jos). 17. *bulină* ,,manevră curentă la velele patrate'' < fr. *bouline*. 20. *la larg* !, folosit ca răspuns dat de personalul unei bărci la somaţia unei nave, atunci cînd barca nu acostează. Etimologie multiplă (it. *al largo*, tc. *alarga*, fr. *au large*). 23. *mură* ,,manevră cu care se trage colţul velelor patrate spre prova'', ,,manevră cu care se fixează colţul dinspre prova a velei aurice şi latine''. Probabil etimologie multiplă (it., tc. *amura*, fr. *amure*), prin etimologie populară cuvîntul fiind apropiat de rom. *mură*. 26. *inel* (la ancoră) pare a avea etimologie multiplă (it. *anello*, gr. 'ανέλο). 28. *a pic* se spune despre ancoră cînd lanţul acesteia cade vertical în apă. Probabil etimologie multiplă

(it. *a picco*, tc. *apiko*, *apik*, fr. *a pique*). 33. *argat* ,,cabestan de lemn folosit în şantiere" are la bază fie tc. *argan* ,,argano" (cf. it. *argano*), fie tc. *ırgat* ,,capstan, a movable capstan" < gr. ἐργάτης. Este foarte probabil, ca amîndouă cuvintele turceşti să fi stat la baza cuvîntului romînesc, la formarea căruia a contribuit şi apropierea de rom. *argat*. 43. *are*, *aria* ,,raport la încărcarea sau descărcarea unei nave prin care se arată că plasa cu încărcătura este prinsă la cîrligul bigii şi se poate ridica". La Dunăre înseamnă că *gaşa* (v. mai jos) unei parîme de legare este trecută peste baba. Poate avea etimologie multiplă (it. *arria*, tc. *ariya*, *arya*, *arye*). 46. De adăugat la formele mediteraneene rom. *socar*,, parîmă cu o circonferinţă de 70—80 mm." 58. *balā* ,,balot" < it. *balla*. 67. Pentru *boină* ,,vîslă", folosit de pescari, inexistent în marina militară, Kahane-Tietze dau, alături de *boyuna* ,,idem" citat de mine (,,Limba romînă", IX (1960), 5, p. 31), o formă *boyna*, mai apropiată de cuvîntul romînesc. 68. *baraterie* ,,distrugerea navei pentru a încasa asigurarea" poate avea etimologie multiplă. 85. *baston* ,,băţul pavilionului de la prova sau de la pupa navei", ,,partea de mijloc a bompresului" poate avea etimologie multiplă (it., tc. *baston* ,,idem"). 119. *braţ* ,,manevră cu care se orientează vergile" şi *braţa* ,,a orienta velele" au o etimologie multiplă (it. *braccio*, tc. *braça*, fr. *bras*). 128. *brand*, *brant* ,,hamac", în vorbirea marinarilor de la Dunăre, are o etimologie multiplă (it., tc. *branda* ,,idem"). 136. *caşcaval* ,,pană de oţel care fixează arboretul sau arborele gabier" < tc. *kaşkaval* ,,idem", în timp ce sinonimul său mai recent, *cheie*, este de origine franceză (fr. *clef*). 148. De adăugat *candeliţă* ,,nod marinăresc, nod de scaun". 155 (*gruie de*) *capon* ,,gruie la navele în lemn pentru viratul ancorelor" poate avea etimologie multiplă (tc. *kapon*, fr. *capon*, it. dial. *capon*). 178. De adăugat rom. *cartuş*. 182. Alături de cuvintele discutate, amintim rom. *castanetă* ,,dinte care împiedecă rotirea cabestanului în sens invers". 183. *cavalet* ,,suport pe care se aşază o barcă cînd e pe navă sau la cală" poate avea etimologie multiplă (it. *cavalletto*, tc. *kavalete*, *kavaleto*). 186. *cavilă* ,,piesă de lemn sau de metal care serveşte la legatul parîmelor de la manevră", pentru care am presupus un etimon francez (*loc. cit.*, p. 33), se găseşte exact cu fonetismul din romînă în turcă : *kavila*. 208. *coloană* ,,partea de jos a catargului" pare a avea la origine tc. *kolona* ,,idem". 211. *comandă* ,,parîmă de grosime mică" pare a avea origine multiplă : pe lîngă tc. *komando*, it. *comando*, amintim fr. *commande*, toate cu acelaşi sens ca termenul romînesc. 238. *contraşcotă* ,,manevră care strînge colţul velelor patrate" pare a fi de origine italiană (< it. *contrascotta*). 239. *contrastalia* ,,taxă portuară" pare să fie însă de origine turcă : fonetismul *kontrastalya* din turcă este mai apropiat de cel romînesc decît fonetismul din italiană (*contrastallia*). 247. *cordon* ,,element constitutiv al unui garlin" poate avea etimologie multiplă (it. *cordone*, tc. *kordon*, fr. *cordon*). 262. *crucetă* ,,platformă mică la împreunarea arboretului gabier cu arboretul" pare a avea tot etimologie multiplă (cf. it. *crocetta*, fr. *croisette*). 271. *dublin* ,,parîmă dată în dublu", ,,partea unei parîme care merge la baba şi se întoarce la bord" poate avea etimologie multiplă (tc. *doblin*, fr. *doublin*). 276. De adăugat rom. *braţ fals* ,,parîmă cu care se leagă barca cînd se lasă la apă". 280. *sfilaţă* ,,mai multe fire dintr-o parîmă" are origine obscură ; nici it. *filaccia*, nici tc. *filasa* nu explică în întregime fonetismul romînesc, care, în partea finală, se datoreşte probabil apropierii de rom. *aţă*. 290. *floc* ,,velă triunghiulară la prova" are foarte probabil origine turcească (*flok*, cf. şi it. *flocco*), în timp ce varianta *fioc* provine din it. *fiocco*. 293. *fodră* ,,căptuşeală interioară a bordajului navei", folosit rar, are origine grecească (φόδρα). 298. *funda!* "comandă pentru ancorare" poate avea etimologie multiplă. Este interesant de semnalat că în toate limbile din Mediterană se foloseşte sub forma *fundo*, *fondo*, Forma romînească pare a fi refăcută prin analogie cu alte comenzi ca *vira*, terminate în *-a*. 327. *gaşă* ,,ochi de mari dimensiuni la capătul unei parîme" provine din gr. γάσα. 329. *ghiu* ,,şcondru pe care se înverghează marginea de întinsură a unei rande" are la origine fr. *gui*. 337. *grijea* ,,treaptă de parîmă prinsă între sarturi" pare a avea la bază un cuvînt de origine turcă (*gırçıla*), apropiat de rom. *griji*. Cf. totuşi dalm. *grižele*

care însă nu văd cum ar fi putut fi împrumutat de romînă. 346. Rom. *capelatură* ,,locul unde se prind manevrele fixe pe un catarg" pare a avea origine turcă (*kapeladora*). Atît it. *incappellatura*, cît şi fr. *capelage* sînt mai îndepărtate de cuvîntul romînesc. 350. *hisa* ,,comandă pentru ridicat o greutate" pare a fi în romînă din turcă. 357. (vînt) *larg* ,,(vînt) favorabil" poate avea etimologie multiplă (it. *largo*, fr. *largue*, tc. *largo*). 378. *maina* ! ,,comandă pentru a coborî o greutate" îşi are originea în tc. *mayna*. 385. *manifest* ,,document comercial pentru încărcare" are etimologie multiplă (it., tc. *manifesto*, fr. *manifeste*). 396. De adăugat şi rom. *ţapapie* ,,parîmă întinsă sub o vergă pe care stau cu picioarele gabierii cînd lucrează". 401. Este interesant amănuntul că *mastela* apare şi în terminologia nautică romînească ca poreclă; *Mastela* era poreclit şeful de echipaj al bricului Mircea înainte de primul război mondial (M. Bujeniţă). 429. *mola*!, folosit drept comandă pentru a da complet drumul unei parîme, apare în mai multe limbi (tc., it., gr., fr. *mola*) astfel încît etimologia multiplă a acestui termen este foarte probabilă. 436. Într-o situaţie identică în ce priveşte originea este *mustaţă* ,,sarturi la bompres", ,,val din prova navei". 455. *paiol, paniol* ,,podeaua calei" sînt de origini diferite în romînă: primul poate avea o etimologie multiplă (cf. it. *pagliuolo*, fr. *paillol*), în timp *paniol* este de origine turcă (tc. *panyol*). 456. *paiet* ,,împletitură" pare a avea origine multiplă (cf. it. *paglietto*, fr. *paillet*). 482. *labă de gîscă* se spune la 2—3 capete de parîmă reunite. Avem a face cu un calc după fr. *patte d'oie* sau după it. *patta d'oca*. 486. *pataraţă* ,,manevră fixă care ţine catargul spre bord şi spre pupa" poate avea origine multiplă (cf. it. *paterazzo*, tc. *pateraça*, gr. πατaράτσο). 499. *pic* ,,şcondru înclinat fixat cu un capăt pe catarg pentru învergarea velelor aurice" poate avea origine multiplă (tc. *pik*, fr. *pic*, it. *picco*). 512. *portolan* ,,carte pilot" poate avea tot etimologie multiplă (tc. *portolan*, fr. *portulan*, it. *portolano*, gr. πορτολάνο). 515. *liberă practică* ,,permisiunea de a avea contact cu uscatul după ce un vas a intrat în port" apare în toate limbile, ca şi *protest* ,,document prin care se face o reclamaţie" (v. 518). 523. *pontil* ,,stîlp vertical care ţine puntea inferioară" poate avea etimologie obscură: nici una din formele citate de Kahane-Tietze nu explică partea finală a cuvîntului romînesc (it. *pontale*, tc. *pontal*). 531. *rodanţă* ,,apărătoare metalică a unui ochi de parîmă" pare a fi luat în romînă din gr. ροδάντσα. 535. *randă* ,,velă aurică la pupa" pare a avea etimologie multiplă (it., tc. *randa*). 549. De adăugat *rol* ,,lista echipajului unui vas", ,,lista posturilor unui vas". 558. *salamastră* ,,împletitură de parîme" poate avea etimologie multiplă (tc. *salamastra*, gr. σαλαμάστρα). 573. *zbir* ,,inel de parîmă care ţine macaraua" şi *zbir de comandă* ,,inel de parîmă care serveşte la tragere" apare în multe limbi din Mediterană. 589. *şcotă* ,,manevră care ţine velele patrate spre pupa" poate avea etimologie obscură. 608. De adăugat rom. *suprastalii* ,,taxe portuare". 637. Cf. şi rom. *tacar* ,,cavalet de doc". 679. *troţă* ,,centură care ţine verga", ,,parîmă care serveşte la manevra cîrmei" are ca etimon it. *trozza* (cf. şi tc. *trosa*). 709. *vetă* ,,parîma palancului de barcă", folosit la Dunăre, pare a fi tc. *veta*, deşi există şi it. *vetta*, care ar fi putut să dea în romîneşte tot *vetă*. Existenţa termenului numai la Dunăre este o dovadă a originii lui turceşti. 711. *vira* ! ,,trage !" poate avea etimologie multiplă (cf. it., tc. *vira*). Origine multiplă are *volta* ,,manevră la schimbarea molelor" (713), ,,nod" (714), ,,încurcătură între lanţurile ancorei" (715). 725. *angarie* ,,rechiziţionarea temporară a navelor" este general răspîndit în Mediterană. 737. *harmuz* ,,interval între două scînduri ale bordajului" pare a fi mai repede tc. *armuz* (pentru *h-* din elementele turceşti, cf. *hat-at* ,,cal" < tc. *at*), decît gr. ἁρμός. 750. *pureaz* ,,vînt de nord" < tc. *poyraz*. 763. *iacamos* ,,fosforescenţă marină" < tc. *yakomoz*. 781. Pentru *ghiordel* ,,căldare de lemn cu care se scoate apa din mare", cf. tc. *gerdel, girdel*. 805. *mahună, maună, maonă* ,,ambarcaţie pentru transport" are la origine tc. *maona, mauna*. Pentru *h*, cf. *harmuz* < tc. *armuz*. 811. *mandar* ,,dispozitiv format din una sau două macarale" < tc. *mandar*. 813. *matisi* ,,a împreuna două parîme, fără a le înnoda" (v. DM, s.v. *matisa*, fără etimologie) pare a proveni din gr. ματίζω. 818. *lodos* ,,vînt de sudvest"

< tc. *lodos*. 820. *sinar* ,,daltă dublă de călăfătuit" < tc. *sinar*. 822. *eche* ,,bară cu care se manevrează cîrma" < tc. *yeke*. 841. *schelă*, citat şi de Kahane-Tietze, nu provine numai din sîrbă, aşa cum propune DM, ci şi din turcă (cf. şi Arvinte, p. 21). 843. *scarmoz* ,,cui care fixează vîsla la barcă" poate fi gr. σκαρμός sau tc. *iskarmoz*.

Din parcurgerea exemplelor discutate în cadrul celor două categorii rezultă, ca o observaţie generală, faptul că terminologia nautică romînească este, spre deosebire de celelalte terminologii romanice, de cele mai multe ori, consecinţa unor influenţe multiple. În cazul terminologiei nautice romîneşti se poate verifica într-o măsură maximă teza etimologiei multiple, formulată de acad. Al. Graur (,,Studii şi cercetări lingvistice", I (1950), 1, p. 22—33; v. şi *Studii de lingvistică generală*, variantă nouă, [Bucureşti], 1960, p. 67—77). De foarte multe ori un cuvînt poate să provină succesiv din două, trei sau chiar mai multe limbi; sensul şi aspectul fonetic al cuvîntului în discuţie ne dau dreptul să presupunem mai multe etimoane pentru acelaşi termen. Uneori aceste etimoane aparţin unor limbi din familii diferite (v. *palaraţă*, *cavalet* etc.), în timp ce alteori ele aparţin unor limbi din aceeaşi familie (*braţ*, *crucetă* etc.). Există numeroase cazuri cînd cuvintele străine împrumutate nu sînt legate de vreo familie cunoscută şi de aceea sînt apropiate de cuvinte romîneşti cunoscute (v. *mură*, *argat*, *boţ*, *grijea* etc.).

Se observă numărul mare de cuvinte împrumutate cu siguranţă din turcă ca şi numărul relativ mare de cuvinte pentru care pînă acum dicţionarele noastre propuneau ca etimoane numai cuvinte greceşti, italieneşti sau franţuzeşti şi care se găsesc însă şi în turcă. Cea mai mare parte a acestor cuvinte aparţine marinei de pe Dunăre sau marinei comerciale, sau, în sfîrşit, terminologiei pescăreşti. Constatarea nu trebuie să surprindă, pentru că pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea vasele turceşti erau aproape singurele care circulau pe Marea Neagră şi pe Dunăre. Aceste considerente ne pot îndreptăţi să credem că şi o parte din cuvintele cu etimologie multiplă pot fi la origine cuvinte turceşti în primul rînd. Este mai ales cazul cuvintelor din terminologia vaselor cu pînză (*mură*, *argat*, *aria*, *cavilă*, *chilă*, *cordon* etc.). Cf. ,,Word", XV, p. 528, unde se subliniază rolul limbii turce ca intermediar pentru transmiterea terminologiei nautice mediteraneene în Marea Neagră. La concluzii s i g u r e privind etimologia termenilor pentru care am presupus acum etimologie multiplă nu se poate ajunge decît după ce se cunoaşte bine istoria terminologiei nautice romîneşti. În stadiul actual al cercetării, putem spune doar că, spre deosebire de ce se ştia pînă acum, multe dintre cuvintele care fac parte din terminologia nautică romînească pot avea o origine multiplă.

În cele ce urmează voi face o serie de observaţii în legătură cu materialul romînesc folosit în lucrare. Le voi prezenta tot în ordinea în care apar în carte. 15. rom. *alivanta* trebuie eliminat din discuţie pentru că se pare că are, aşa cum a arătat acad. Iorgu Iordan, ,,Arhiva", XXXI (1924), p. 131—132, altă etimologie. În romînă există însă expresia *a da bandă* ,,a se înclina într-un bord". 55. Alături de *balancină* există şi varianta *balansină*. 56. În romînă există mai multe variante: alături de *balimez*, mai apropiată de *baliemez*, forma etimologică, DA înregistrează *balghemez*, *banimez*. 102. Rom. *bompres*, nu *bonpres*. 108. Rom. *bură* ,,furtună" < v. sl. *burja* ,,idem" (DA). Mai apropiat de formele citate sub acest număr este rom. *bora* ,,vînt violent, uscat şi rece, care bate mai ales pe coastele de nord-est ale Mării Adriatice şi Negre" < it. *bora* (DM). 305. Pentru istoria lui *fortuna* în Balcani, v. Wagner, ,,Revista de Filología Española", X (1923), p. 232. 323. Alături de *cange*, care reprezintă reflexul tc. *kanca*, în terminologia nautică romînească există şi dubletul *ganci* ,,cîrlig de remorcă", pentru care v. tc. *ganca*. 377. Romîna cunoaşte şi dubletul, mai răspîndit, *magazie*, care duce la forma greacă μαγαζί. 437. În locul vechiului *metchiou*, înregistrat de Jal, în romînă s-a folosit *mus*, împrumutat din franceză. 511. Astăzi se foloseşte mai ales varianta *portofranc*.

623. Alături de varianta veche, *ustalia*, înregistrată de Şăineanu, amintim varianta mai nouă, *stalii* ,,taxe" care pare să provină din italiană. 646. Forma corectă din romînă este *terţarolă*, nu *treţarolă*. 697. De adăugat, pe lîngă forma veche dată de Jal, dubletul nou *vardie* ,,pază care se face la o navă comercială într-un port". 785. Forma *katregu* dată de Miklosisch este inexistentă. Romîna are în schimb cuvîntul învechit *catargă* ,,corabie, galeră". 868. *fînar* ,,felinar" este răspîndit numai în Moldova.

La sfîrşitul acestei recenzii subliniez încă o dată valoarea cărţii prezentate, insistînd asupra contribuţiei pe care o aduce la cunoaşterea legăturilor dintre popoarele din bazinul Mediteranei şi al Mării Negre.

M. Sala

99

Din

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

au apărut :

anul I, 1950, 2 fascicule (a 4 lei);
anul II, 1951, 5 lei (epuizat);
anul III, 1952, 8 lei;
anul IV, 1953, 10 lei (epuizat);
anul V, 1954, 4 n-re (2 n-re duble; nr. 1–2, 10 lei; nr. 3–4, 5 lei) (epuizat);
anul VI, 4 n-re (2 n-re duble a 5 lei) (epuizate);
Supliment la tomurile I–VI, *indicele volumelor apărute între anii 1950–1955* (publicaţii, autori, cuvinte), 1956, 90 p., 2,70 lei;
anul VII, 1956, 4 n-re (2 n-re duble: nr. 1–2, 10 lei (epuizat); nr. 3–4, 5 lei);
anul VIII, 1957, 4 n-re (a 5 lei);
anul IX, 1958, 4 n-re (a 6 lei);
anul X, 1959, 4 n-re (a 5 lei);
anul XI, 1960, 4 n-re (a 5 lei);
Supliment la tomul XI (1960), indice de materii, autori, cuvinte, 74 p., 3 lei;
anul XII, 1961, 3 n-re (a 5 lei).

Numerele curente se găsesc de vînzare la

LIBRĂRIA ACADEMIEI R.P.R.

Bucureşti, Calea Victoriei 27, sau la orice librărie ştiinţifică din ţară.

Se pot comanda şi prin poştă la secţia „Cartea prin poştă" de pe lîngă Librăria Academiei R.P.R., sau la librăria

„CARTEA PRIN POŞTĂ"

Bucureşti, str. Biserica Enei nr. 16, raionul Stalin.

Abonamentele se fac la oficiile poştale, agenţiile poştale, prin factorii poştali şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.
Pentru străinătate, cererile de numere izolate sau de abonamente se fac prin Întreprinderea de stat pentru comerţ exterior „Cartimex" I.S.C.E., str. Aristide Briand nr. 14, sau căsuţa poştală 134–135, Bucureşti.

Lei 5.–

I. P. 2, C. 4628

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREȘTI

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

SUPLIMENT

LA TOMUL XII (1961)

INDICE DE MATERII, AUTORI, CUVINTE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

SUPLIMENT

INDICE DE MATERII, AUTORI, CUVINTE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

INDICELE TOMULUI XII
(1961)

INDICE DE MATERII

A

B

C

D

AUTORI

D

E

F

G

H

Q

R

CUVINTE

ARABĂ

ASIRIANĂ

AZERBAIGEANĂ

BASCĂ

BRETONĂ

BULGARĂ

CARAIMĂ

CATALANĂ

CEANGĂI

CEHĂ

CELTICĂ

CHURRITĂ

CURDĂ

DACĂ

DALMATĂ

EBRAICĂ

ENGLEZĂ

FRANCEZĂ

FRIGIANĂ

GALEZĂ

GĂGĂUZĂ

GEORGIANĂ

HITITĂ

ILIRĂ

INDO-EUROPEANĂ

IRLANDEZĂ

ITALIANĂ

LETONĂ

LITUANIANĂ

MAGHIARĂ

MESSAPICĂ

MINGRELĂ

NORVEGIANĂ VECHE

OSCĂ

PEHLEVI

PELASGICĂ

PERSANĂ

POLONĂ

PORTUGHEZĂ

PROVENSALĂ

PRUSIANĂ

ROMÎNĂ

AROMÎNĂ

DACOROMÎNĂ

A

C